

MUZEUL JUDEȚEAN BOTOȘANI

ACTA MOLDAVIAE SEPTENTRIONALIS

XIII
2014

QUADRAT
BOTOȘANI, 2015

MUZEUL JUDEȚEAN BOTOȘANI

***ACTA MOLDAVIAE
SEPTENTRIONALIS***

XIII

2014

2015

Muzeul Județean Botoșani (adresa redacției)
Str. Unirii, nr. 15, CP 710.221
Tel.: 0231 / 513446; e-mail: istorie@muzeubt.ro
Municipiul Botoșani, Jud. Botoșani
Manager: Dr. Sergiu Balanovici / Dr. Aurel Melniciuc

Publicația Muzeului Județean Botoșani,
ACTA MOLDAVIAE SEPTENTRIONALIS,

Apare o dată pe an și se poate procura prin:

- *Abonament personal*, prin telefon / e-mail la secretariatul Muzeului Județean Botoșani;
- *Cumpărare directă* de la standul de vânzare al Muzeului Județean Botoșani;
- *Cumpărare prin comandă telefonică* / e-mail la secretariatul Muzeului Județean Botoșani;
- *Schimburi de publicații* cu instituții interne și internaționale.

ISSN: 1582 – 6112

©2014: Muzeul Județean Botoșani
ACTA MOLDAVIAE SEPTENTRIONALIS, XIII, 2014

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC:

Dr. ȘTEFAN S. GOROVEI
Dr. MIHAI MAXIM
Dr. ANDI MIHALACHE
Dr. CĂTĂLIN HRIBAN

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Dr. DAN PRODAN
EDUARD SETNIC
Dr. GHEORGHE-FLORIN ȘTIRBĂȚ

ACTA MOLDAVIAE SEPTENTRIONALIS, XIII, 2014 include teme de:
Arheologie, istorie, cultură, civilizație, memorialistică, structurate în 7 secțiuni tematice:

- I: ARHEOLOGIE: STUDIU DE CAZ: VORNICENI –BOTOȘANI;**
II: MEDIEVISTICĂ: OAMENI, LOCALITĂȚI, OBICEIURI, IZVOARE ISTORICE;
III: SECOLELE XIX – XX: POLITICĂ, EDUCAȚIE, IDEOLOGIE, PROMOVARE;
IV: UN SECOL DE LA DECLANȘAREA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL (1914 – 2014)
ȘI ROMÂNIA;
V: ZONA BOTOȘANI-FILE DE ISTORIE ȘI ETNOGRAFIE;
VI: OMAGIERE ȘI MEMORIALISTICĂ;
VII: NOTE BIBLIOGRAFICE.

Tehnoredactare: Eduard Setnic, Dan Prodan, Gheorghe Florin Știrbăț;
Corectură: Dan Prodan, Eduard Setnic, Gheorghe-Florin Știrbăț

Tipar: Tipografia RIA Botoșani,
Str. Octav Onicescu, nr. 17, Botoșani,
Tel. 0231 / 585733; e-mail: tipografiaria@yahoo.com
Editura QUADRAT Botoșani,
Tel.: 0747 / 214553; e-mail: quadrat.bt@gmail.com

MUZEUL JUDEȚEAN BOTOȘANI

***ACTA MOLDAVIAE
SEPTENTRIONALIS***

XIII

2014

**COLEGIUL DE REDACȚIE:
DAN PRODAN
EDUARD SETNIC
GHEORGHE-FLORIN ȘTIRBĂȚ**

Volumul este structurat în 7 secțiuni tematice:

- I: ARHEOLOGIE: STUDIU DE CAZ: VORNICENI - BOTOȘANI;
II: MEDIEVISTICĂ: OAMENI, LOCALITĂȚI, OBICEIURI,
IZVOARE ISTORICE;
III: SECOLELE XIX – XX: POLITICĂ, EDUCAȚIE,
IDEOLOGIE, PROMOVARE;
IV: UN SECOL DE LA DECLANȘAREA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL
(1914 - 2014) ȘI ROMÂNIA;
V: ZONA BOTOȘANI - FILE DE ISTORIE ȘI ETNOGRAFIE;
VI: OMAGIERE ȘI MEMORIALISTICĂ;
VII: NOTE BIBLIOGRAFICE**

Editura QUADRAT
Botoșani, 2015

CUPRINS

– Cuprins	5
– Contents	7
– Lista colaboratorilor la AMS, XIII, 2014	9
– Abrevieri utilizate în AMS, XIII, 2014	10
▪ SECȚIUNEA I: ARHEOLOGIE: STUDIU DE CAZ: VORNICENI-BOTOȘANI	
– Maria DIACONESCU, <i>Cu privire la vasele suport tip „horă” de la Vorniceni</i>	16
– Florentina OLENIUC, Maria DIACONESCU <i>Date arheozoologice privind resturile osteologice patologice, recuperate din nivelul Cucuteni A-B al sitului arheologic Vorniceni – „Pod Ibăneasa” din județul Botoșani</i>	23
▪ SECȚIUNEA a II-a: MEDIEVISTICĂ: OAMENI, LOCALITĂȚI, OBICEIURI, IZVOARE ISTORICE	
– Mihai C.V. CORNACI, <i>Un dublu gros de la Alexandru cel Bun</i>	34
– Daniel BOTEZATU, <i>Când au devenit Botoșanii târg al Doamnei?</i>	39
– Alexandru PÎNZAR, <i>Ascendenți prin femei ai lui Bogdan Vodă Petriceico</i>	48
– Oana Maria AIOANEI, <i>Trilogia vieții. Câteva aspecte privind nașterea, nunta și moartea în familiile suveranilor români</i>	52
– Mihai MAXIM, <i>Trei documente otomane inedite despre Constantin Brâncoveanu (1703-1704, 1706, 1714)</i>	58
▪ SECȚIUNEA a III-a: SECOLELE XIX – XX: POLITICĂ, EDUCAȚIE, IDEOLOGIE, PROMOVARE	
– Simion-Alexandru GAVRIȘ, <i>Ein Bildungsroman: educația lui Grigore Mihail Sturdza</i>	70
– Gheorghe-Florin ȘTIRBĂȚ, <i>Aspecte ale vieții politice în primii ani ai guvernării liberale (1876-1878) (II)</i>	79
– Gică MANOLE, <i>Titu Maiorescu, premier – apoteoza învinsului</i>	93
– Bogdan CARANFILOF, <i>„Iuda” sub vremuri. O contribuție la istoria antisemitismului românesc</i>	124
– Alexei ȘEVCIUC, <i>Dezvoltarea etno-demografică a Sudului Basarabiei în perioada interbelică</i>	160
– Dan PRODAN, <i>Personalitatea României Mari în tratatele de pace din 1919 – 1923</i>	179
– Marian HARIUC, <i>Spațiul istoriografiei românești și ambivalența discursului ideologic. Cazul istoricului Andrei Oțetea (1956-1965)</i>	183
– Andrei-Liviu PRODAN, <i>Evoluția mijloacelor și tehnicilor de promovare a turismului pe WEB</i>	203
▪ SECȚIUNEA a IV-a: UN SECOL DE LA DECLANȘAREA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL (1914-2014) ȘI ROMÂNIA	
– Gheorghe I. FLORESCU, <i>Intrarea României în Primul Război Mondial și The New York Times</i>	216
– Cătălin LUCA, <i>Neutralitatea României în comentariile și discursurile lui Nicolae Iorga</i>	267
– Dan PRODAN, <i>O istorie militară românească din 1930 a Primului Război Mondial</i>	276

▪ SECȚIUNEA a V-a: ZONA BOTOȘANI – FILE DE ISTORIE ȘI ETNOGRAFIE

- Vasile ADĂSCĂLIȚEI, *Școala dorohoiană în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Cadrul legislativ* 284
- Iulian-Cătălin NECHIFOR, *Începuturile învățământului comercial și economic la Botoșani* 297
- Iulian-Cătălin NECHIFOR, *Aspecte ale proprietății în secolul XX la Bucecea* 306
- Margareta MIHALACHE, *Valoarea piselor fundamentale de port popular din zona etnografică Botoșani* 329
- Paul Narcis VIERU, *Etapile urbanizării în teritoriul reședințelor de județ din Moldova* 337
- Emilia PAVEL, *Satul românesc în viziunea Poetului Național Mihai Eminescu* 371
- Steliana BĂLTUȚĂ, *Expoziția permanentă a Secției de Etnografie a Muzeului Județean Botoșani în „Casa Ventura”* 376

▪ SECȚIUNEA a VI-a: OMAGIERE ȘI MEMORIALISTICĂ

- Dan PRODAN, *Nicolae Iorga – inițiatorul comemorării lui Constantin Brâncoveanu în 1914*..... 385
- Mihai MATEI, *Omagiu octogenarilor Școlii Normale de la Șendriceni, județul Botoșani* 388
- Dan PRODAN, *Academicianul Alexandru Zub - octogenar. Cetățeanul și istoricul – instituție*..... 396
- Lidia ALEXIE, *Correspondență inedită între Costache Enescu și George Enescu aflată în patrimoniul Muzeului Memorial „George Enescu” – Dorohoi* 404
- Lucica PÂRVAN, *Rudolf Schweitzer – Cumpăna. 40 de ani de la moartea artistului* 407
- Emil CARANICA, *Tenorul Giovanni Dimitrescu, figură emblematică a teatrului liric românesc și universal* 416
- Valeriu RÂPEANU, *Un loc de onoare în istoria presei românești: Valentin Păunescu (1933 – 2004). La un deceniu de neființă și de permanentă aducere aminte* 426
- Mihai C.V. CORNACI, *O medalie dedicată Patriarhului Teoctist* 431

▪ SECȚIUNEA a VII-a: NOTE BIBLIOGRAFICE

- Dan PRODAN, *Iorga după Iorga. Noutăți editoriale despre viața și opera Titanului român (II)* 434
- Dan PRODAN, *Recenzii și note bibliografice (IV)* 442

CONTENTS

– Contents (in romanian).....	5
– Contents (in english).....	7
– List of the authors at AMS, XIII, 2014	9
– Abbreviations used in AMS, XIII, 2014.....	10
 ▪ SECTION I: ARCHAEOLOGY: STUDY CASE: VORNICENI – BOTOȘANI	
– Maria DIACONESCU, <i>À propos de les vases de la categorie “hora” de Vorniceni</i>	16
– Florentina OLENIUC, Maria DIACONESCU, <i>Archaeozoological data on osteological remains with pathological aspects found in Cucuteni A-B level of the archaeological site of Vorniceni-Pod Ibăneasa (Botosani county)</i>	23
 ▪ SECTION II: THE MEDIEVAL HISTORY: MEN, LOCALITIES, CUSTOMS, HISTORICAL SOURCES	
– Mihai C.V. CORNACI, <i>A double groschen / ducat from Alexander the Good of Moldavia</i>	34
– Daniel BOTEZATU, <i>When the Botoșani has become princess's town?</i>	39
– Alexandru PÎNZAR, <i>Ștefan Petriceico Voivode's Women Ascendency</i>	48
– Oana Maria AIOANEI, <i>The trilogy of life. Some aspects of birth, marriage and death in the families of romanians monarchs</i>	52
– Mihai MAXIM, <i>Three unpublished ottoman documents about the prince Constantin Brâncoveanu (1703 - 1704, 1706, 1714)</i>	58
 ▪ SECTION III: XIXth - XXth CENTURIES: POLITICS, EDUCATION, IDEOLOGY, PROMOTION	
– Simion Alexandru GAVRIȘ, <i>Ein Bildungsroman: the education of Grigore Mihail Sturza</i>	70
– Gheorghe - Florin ȘTIRBĂȚ, <i>Aspects of political life in the early years of liberal government (1876-1878) (II)</i>	79
– Gică MANOLE, <i>Titu Maiorescu, Prime-Minister –the apotheosis of a vanquished person</i>	93
– Bogdan CARANFILOF, <i>"Judas" in time. A contribution to the history of romanian anti-semitism</i>	124
– Alexei ȘEVCIUC, <i>Ethno-demographic development of southern Bessarabia in interwar period</i>	160
– Dan PRODAN, <i>The personality of Great Romania in the treaties of peace from 1919 – 1923</i>	179
– Marian HARIUC, <i>Romanian historiography space and ambivalence of ideological discourse. Case of the historian Andrei Oțetea (1956-1965)</i>	183
– Andrei – Liviu PRODAN, <i>The evolution of means and technics of tourism promotion on WEB</i>	203

▪ SECTION IV: ONE CENTURY FROM THE BEGINNING OF WORLD WAR I (1914 - 2014) AND ROMANIA

- Gheorghe I. FLORESCU, *The entrance of Romania in World War I and newspaper **The New York Times*** 216
- Cătălin LUCA, *The neutrality of Romania in Nicolae Iorga's commentaries and speeches* 267
- Dan PRODAN, *A Romanian military history from 1930 about World War I* 276

▪ SECTION V: BOTOȘANI ZONE – PAGES OF HISTORY AND ETHNOGRAPHY

- Vasile ADĂSCĂLIȚEI, *The schools from Dorohoi in the last decade of XIXth century. Laws about schools* 284
- Iulian – Cătălin NECHIFOR, *The beginnings of business and economic education at Botoșani* 297
- Iulian – Cătălin NECHIFOR, *Aspects of the ownership in XXth century at Bucecea* 306
- Margareta MIHALACHE, *The value of fundamental pieces of popular costume from Botoșani ethnographical zone* 329
- Paul Narcis VIERU, *The stages of urbanization on the territory of district residences from Moldavia* 337
- Emilia PAVEL, *The romanian village in the vision of National Poet Mihai Eminescu* 371
- Steliana BĂLTUȚĂ, *A new ethnographic exhibition in Bototșani, in "The Ventura House"* 376

▪ SECTION VI: RESPECTS AND MEMOIRS

- Dan PRODAN, *Nicolae Iorga - the initiator of Constantin Brâncoveanu's commemoration in 1914* 385
- Mihai MATEI, *The homage to octogenarians from Normal School of Șendriceni, district of Botoșani* 388
- Dan PRODAN *The Academician Alexandru Zub - octogenarian. The citizen and the historian – institution* 396
- Lidia ALEXIE, *Unpublished correspondence between Costache Enescu and George Enescu, deposited in the patrimony of Memorial „Museum” George Enescu – Dorohoi* 404
- Lucica PÂRVAN, *Rudolf Schweitzer – Cumpăna. 40 years from death of the artist* 407
- Emil CARANICA, *The tenor Giovanni Dimitrescu, emblematic figure of romanian and Universal lyrical theatre* 416
- Valeriu RÂPEANU, *A place of honour in history of romanian press: Valentin Păunescu (1933 - 2004). A decade of non-existence and of permanent memory* 426
- Mihai C.V. CORNACI, *One Medal dedicated to Patriarch TEOCTIST* 431

▪ SECTION VII: BIBLIOGRAPHICAL NOTES

- Dan PRODAN, *Iorga after Iorga. A new books about the life and work of romanian Titan (II)* 434
- Dan PRODAN, *Reviews and bibliographical notes (IV)* 442

LISTA COLABORATORILOR

LA AMS, XIII, 2014

- **Vasile ADĂSCĂLIȚEI** – prof., doctor în istorie, Dorohoi, Jud. Botoșani;
- **Oana Maria AIOANEI** – prof. de istorie, Botoșani;
- **Lidia ALEXIE** – prof., muzeograf la Muzeul Județean Botoșani, Secția Dorohoi;
- **Steliana BĂLTUȚĂ** – prof., muzeograf, Muzeul Județean Botoșani;
- **Daniel BOTEZATU** – prof. doctor în istorie, Botoșani;
- **Bogdan CARANFILOF** – prof., master în istorie, Botoșani;
- **Emil CARANICA** – muzeograf la Muzeul Județean Botoșani, Secția Săveni;
- **Mihai CORNACI** – bibliotecar la Biblioteca Județeană Botoșani, numismat, colecționar, membru al SNR – Filiala Botoșani;
- **Maria DIACONESCU** – prof., muzeograf, Muzeul Județean Botoșani;
- **Gheorghe I. FLORESCU** – dr., cercet. șt. la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași;
- **Simion Alexandru GAVRIȘ** – doctor în istorie, cerc. șt. la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol, Iași
- **Marian HARIUC** – doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași;
- **Cătălin LUCA** – prof., doctor în istorie, Dorohoi, Jud. Botoșani;
- **Gică MANOLE** – prof., doctor în istorie, Dorohoi;
- **Mihai MATEI** – prof. de istorie, literat, Botoșani;
- **Mihai MAXIM** – prof. univ. dr. la Universitatea din București, directorul Centrului de Studii Turce al Facultății de Istorie a Universității din București, fost director al Centrului Cultural Român “Dimitrie Cantemir” din Istanbul, Turcia; prof. univ. dr. la Universitatea din Istanbul;
- **Margareta MIHALACHE** – prof., referent etnograf, Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Botoșani;
- **Iulian - Cătălin NECHIFOR** – prof., doctor în istorie, Botoșani;
- **Florentina OLENIUC** – cercet., doctor în arheozoologie, Muzeul Bucovinei – Suceava
- **Emilia PAVEL** – prof., muzeograf, Muzeul Etnografic al Moldovei, Iași;
- **Lucica PÂRVAN** – prof., muzeograf, Muzeul Județean Botoșani;
- **Andrei - Liviu PRODAN** – prof., master al FEAA Iași;
- **Dan PRODAN** – prof., doctor în istorie, colaborator al Muzeului Județean Botoșani;
- **Valeriu RÂPEANU** – prof. univ. dr., literat, critic literar, București;
- **Alexei ȘEVCIUC** – prof., doctorand, Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei;
- **Gheorghe - Florin ȘTIRBĂȚ** – prof. doctor în istorie, muzeograf, Botoșani;
- **Paul Narcis VIERU** – prof., doctor în geografie, Primăria Botoșani;

ABREVIERI UTILIZATE ÎN AMS, XIII, 2014

- AARMN = *Analele Academiei Române. Memorii și Notițe*, secțiunea II – București;
- AARMSI = *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice* – București;
- AC = *Archaeologia Cambrensis* – London;
- ACISPP = *Actes du VIII-^{eme} Congres International des Science Préhistorique et Protohistorique* – Belgrad ;
- AdI = *Analele de Istorie* – București;
- AG = *Arhiva Genealogică* - Iași;
- AHR = *The American Historical Review* – New York;
- AIIAC = *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie* – Cluj Napoca;
- AIIAXI = *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» Iași* - 1964 - 1989;
- AIIIX = *Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» Iași* – 1990 –
- AIM = *Arheologiceskie Issledovanija v Moldavii* – Kișinev;
- AIR = *Arhiva Istorică a României* – București;
- AISPAIM = *Anuar. Institutul de Studii Politice, de Apărare și Istorie Militară* –București;
- AM = *Arheologia Moldovei* – Iași – București;
- AMM = *Acta Moldaviae Meridionalis* – Vaslui;
- AMMR = *Anuarul Muzeului Marinei Române* – Constanța;
- AMN = *Acta Musei Napocensis*- Cluj-Napoca;
- AMR = **Arhivele Militare ale României** – Pitești;
- AMS = *Acta Moldaviae Septentrionalis* – Botoșani;
- AMedCS = *Arheologia Medievală. Muzeul Caraș-Severin* – Reșița;
- ANIC = **Arhivele Naționale Istorice Centrale** – București;
- ANR = **Arhivele Naționale ale României** – București;
- AnP = *Analele Putnei* – Putna, Suceava;
- AOASH = *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* – Budapesta;
- AR = *Arhiva Românească* – București;
- ARBSH = *Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique* – Bucarest;
- AȘUI = *Analele Științifice Universitate Al .I. Cuza* – Iași;
- ArhT = *Arhivele Totalitarismului* – București;
- AT = *Ars Transilvaniae* – Cluj Napoca;
- AUBI = *Analele Universității București. Istorie* – București;
- AUDCI = *Analele Universității «Dimitrie Cantemir» - Istorie* – București;
- AUVSAH = *Annales d' Université «Valahia». Section d'Arheologie et d' Histoire* – Târgoviște;
- BAIESEE = *Bulletin de l' Association Internationale des Études Sud-Est Européen* – Bucarest;
- BCIR = *Buletinul Comisiunii Istorice a României* – București;
- BCMI = *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* – București;
- BMI = *Buletinul Monumentelor Istorice* – București;
- BMMN = *Buletinul Muzeului Militar Național* – București;
- BOR = *Biserica Ortodoxă Română* – București;
- BSNR = *Buletinul Societății Numismatice Române* – București;
- BSOAS = *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* – London;

- BTTD = *Belgelerle Türk Tarih Dergisi* – Istanbul;
- BTTK = *Belleten. Türk Tarih Kurumu* – Ankara;
- BZ = *Byzantinische Zeitschrift* – Leipzig;
- B = *Balcania* – București;
- CA = *Cercetări Arheologice* – București;
- CCAR = *Cronica cercetărilor arheologice din România* – București;
- CI = *Cercetări Istorice* – Iași;
- CvL = *Convorbiri Literare* – București;
- CL = *Cercetări Literare* – București;
- CLSO = *Caietele Laboratorului de Studii Otomane* – București;
- CN = *Cercetări Numismatice* – București;
- CMRS = *Cahiers du Monde Russe et Sovietique* – Paris;
- Creșterea colecțiilor = *Creșterea colecțiilor. Caietul selectiv de informare asupra creșterii colecțiilor bibliotecii Academiei RPR* – București;
- CT = *Columna lui Traian* – București;
- DAD = *Dezbaterile Adunării Deputaților* – București;
- DGAS = **Direcția Generală a Arhivelor Statului** – București;
- d.Hr. = după Hristos;
- DI = *Dosarele Istoriei* – București;
- DIR = **Documente privind istoria României** – București;
- DJASI = **Direcția Județeană a Arhivelor Statului** – Iași;
- DR = *Destin Românesc* – Chișinău;
- DRH = **Documenta Romaniae Historica** – București;
- DIOI = **Documente privitoare la istoria orașului Iași** – Iași;
- EAR = Editura Academiei Române
- EBPB = *Études Byzantines et Post-Byzantines* - Bucarest;
- EDP = Editura Didactică și Pedagogică – București;
- EE = Editura Enciclopedică – București;
- EH = Editura Humanitas – București;
- EHR = *English Historical Review* – London;
- EPol = Editura Polirom, Iași;
- EȘ = Editura Științifică – București;
- EȘE = Editura Științifică și Enciclopedică – București;
- ed. = editor;
- Edit. = editura;
- f. = fila;
- FC = *Forum Cultural* – Botoșani;
- ff. = filele;
- FPM = *Foaie pentru minte, inimă și literatură* – Brașov, 1838-1865;
- GB = *Glasul Bisericii* – București;
- H = *Hierasus* – Botoșani;
- H. = Hegira;
- HU = *Historia Urbana*, Sibiu – București;
- HUS = *Harvard Ukrainian Studies* - Cambridge Mass.;
- JAS = *Journal of Archaeological Science*;
- JESHO = *Journal of the Economic and Social History of the Orient* - Leiden;
- IJO = *International Journal of Osteoarchaeology*;
- IMBMIM = *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei* – Iași;
- IMFANS = *Izvestija moldavskogo filiala AN SSSR* – Kișinev;
- IRD = *Independența României. Documente*, București;
- JTS = *Journal of Turkish Studies* - Cambridge Mass.;

- JGO = *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* – München;
- LÎP = *Lupta întregului popor* – București, din 1990 a devenit RIM;
- LR = *Limba română* – Chișinău;
- *Lucrările* = *Lucrările simpozionului internațional Originea tătarilor. Locul lor în România și lumea turcă* (Constanța, 17-20 noiembrie 1994);
- MA = *Memoria Antiquitatis* - Piatra Neamț;
- MCA = *Materiale și Cercetări de Arheologie* – București;
- **MEF = Moldova în epoca feudalismului**, Chișinău;
- MI = *Magazin Istoric* – București;
- MIA = *Materiale de Istorie și Arheologie* – București;
- MID = *Magazin Istoric pentru Dacia* – București;
- MMS = *Mitropolia Moldovei și Sucevei* – Iași;
- MOF = *Monitorul Oficial al României* – București;
- MSȘIAR = *Memoriile Secției de Științe Istorice a Academiei Române* – București;
- NRL = *Neamul Românesc Literar* – Vălenii de Munte;
- p. = pagina;
- pp. = paginile;
- RA = *Revista Arhivelor* – București;
- RAJB = *Repertoriul Arheologic al Județului Botoșani* – București, 1976;
- RArh = *Revista Arheologică* – Chișinău;
- Rdl = *Revista de Istorie* – București;
- REF = *Revista de Etnografie și Folclor* – București;
- RFR = *Revista Fundațiilor Regale* – București;
- REI = *Revue des Études Islamiques* – Paris;
- RER = *Revue des Études Roumaines* – Paris;
- RESEE = *Revue des Études Sud-Est Européenes* – Bucarest;
- RHSEE = *Revue Historique du Sud-Est Européen* – Bucarest;
- RI = *Revista Istorică* – București;
- RIAF = *Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie* – București;
- RIHM = *Revue Internationale d'Histoire Militaire* – Bucarest;
- RIMed = *Revista de Istorie Medicală* – București;
- RIMold = *Revista de Istorie a Moldovei* – Chișinău;
- RIR = *Revista Istorică Română* – București;
- RITL = *Revista de Istorie și Teoria Literară* – București;
- RM = *Revista Muzeelor* – București;
- RMM-MIA = *Revista Muzeelor și Monumentelor - Monumente Istorice și Artă* – București;
- RPH = *Roumanie. Page d'Histoire* – Bucarest;
- RRH = *Revue Roumaine d'Histoire* – Bucarest;
- RRSI = *Revista Română de Studii Internaționale* – București;
- RSI = *Rivista degli Studi Internazionali* – Roma;
- Rsl = *Romano – Slavica* – București;
- RT = *Revue de Transylvanie* – Cluj;
- SAHIR = *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* – Iași;
- SAI = *Studii și Articole de Istorie* – București;
- SAO = *Studia et Acta Orientalia* – Bucarest;
- SCIA = *Studii și Cercetări de Istoria Artei* – București;
- SCIV = *Studii și Cercetări de Istorie Veche* – București;
- SCIVA = *Studii și Cercetări de Istoria Veche și Arheologie* – București;
- SCN = *Studii și Cercetări de Numismatică* – București;
- *Scripta praehistorica. Miscellanea in honorem nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dîmbovița oblata*, Iași, 2005;

- SCȘI = *Studii și Cercetări Științifice Istorice* – Iași;
- SMIM = *Studii și Materiale și Istorie Medie* – București;
- SMISv = *Studii și Materiale de Istorie. Suceava* – Suceava;
- SMMIM = *Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară* – București;
- s.n. = serie nouă;
- SOF = *Süd - Ost Forschungen* – München;
- SRdI = *Studii. Revistă de Istorie* – București;
- ST = *Studii Teologice* – București;
- SUBBH = *Studia Universitatis «Babeș-Bolyai». Historia* - Cluj Napoca;
- s.v. = serie veche;
- TMIR = *Tezaurul de Monumente Istorice pentru România* – București;
- TOEM = *Türk-i 'Osmani Encumeni Mecmua'si* – Istanbul;
- TR = *Transylvanian Review* – Cluj;
- v. = vezi

SECȚIUNEA I
ARHEOLOGIE.
STUDIU DE CAZ: VORNICENI – BOTOȘANI

Maria DIACONESCU

CU PRIVIRE LA VASELE SUPT TIP „HORĂ” DE LA VORNICENI

Cercetările arheologice desfășurate la Vorniceni, Pod Ibăneasa au contribuit la descoperirea a numeroase materiale dintre cele mai diverse, de mare interes științific și artistic. Unele vase prezintă particularități proprii acestei așezări, forme specifice fazei de mijloc al culturii Cucuteni. Decorul și forma vaselor de la Vorniceni atestă continuitatea în cadrul culturii, vizibil fiind și aspectul regional manifestat aici, în N-E României. Deosebirile constatate se înscriu pe linia fireștii evoluții în cursul existenței sale multiseculare.

Una dintre formele particulare, anterioară fazei A-B, specifică etapei A4 de la Drăgușeni, este reprezentată de vasul tip “horă”. Această categorie de vase antropomorfizate din situl de la Drăgușeni¹ se caracterizează printr-un corp cilindric secționat de fante înguste ce separă fâșii verticale ornamentate cu motive în V, ce constituie expresia stilizată a unui grup de persoane prinse în horă. Partea inferioară și cea superioară a suportului sunt deschise în pâlnie. Vasele tip “horă” apar încă din Precucuteni II, apoi în Precucuteni III², forma acestora fiind preluată cu aceeași semnificație magico-religioasă de către cucutenieni în faza A, și după cum constatăm la Vorniceni și în faza A-B1. Tipologic acestea se deosebesc de suporturile din așezările fazei A de la Cucuteni³, Frumușica⁴, Izvoare⁵, Trușești⁶, Hăbășești⁷, Ruginoasa⁸, Hoișești⁹, Scânteia¹⁰, Berești¹¹, caracterizate printr-o formă cilindrică cu profil arcuit la partea superioară, îngustat sub buza ce se răsfrânge în afară, cu partea inferioară tronconică, sau cu formă explicit antropomorfă de tipul celebrei “Hore de la Frumușica”.

Cercetătorii civilizației Cucuteni au presupus, analizând forma și ornamentarea acestei categorii de vase, că acestea erau utilizate ca vase cult, de lux, în ceremonii magico-religioase, ce amintesc de dansurile executate cu ocazia depunerilor de ofrande¹².

Studiul artefactelor de fază A-B de la Vorniceni ne oferă oportunitatea identificării transformărilor ce au avut loc la nivelul societății cucuteniene, schimbările ce apar ca urmare a interacțiunii unor factori exteriori dar și interiori din cadrul comunităților, fapt ce le permite să-și exprime propria identitate.

Analizând această categorie de vase tip “horă”, nu se poate să nu remarcăm marea asemănare ce există între suporturile de la Vorniceni și cele de Drăgușeni (uneori până la identificare), ceea ce exprimă legătura firească dintre cele două așezări cucuteniene apropiate în timp și spațiu, fapt ce evi-

¹ A. Crișmaru, Drăgușeni, *Contribuții la o monografie arheologică*, 1977, p. 55, fig. 39/1,2; S. Marinescu Bîlcu, A. Bolomey, Drăgușeni A Cucutenian Community, 2000, fig. 170/1.

² S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, 1974, p. 100, fig. 86; N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, *Problemes de la Culture Precucuteni a la lumiere des recherches de Târgu Frumos (dep. de Iași) în Scripta praehistorica. Miscellanea in honorem nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dîmbovița oblata*, 2005, fig. 12-6.

³ H. Schmidt, *Cucuteni in der Oberen Moldau, Rumanien*, Berlin-Leipzig, 1932, pl. 2/2; 7/3-4; Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, 1966, p. 25, fig. 9.

⁴ C. Matasă, *Frumușica. Village prehistorique a ceramique peinte dans la Moldavie du Nord, Roumanie*, pl. XXIX, pp. 255, 263, 264, 268 și pl. XXX.

⁵ R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948, 1957*, p. 168, fig. 154/2; 155.

⁶ M. Petrescu-Dîmbovița și colaboratorii, *Trușești, monografie arheologică*, 1999, fig. 242-252; 253 (1-2).

⁷ Vl. Dumitrescu, *Hăbășești, monografie arheologică*, 1954, p. 370, pl. LXXIV/11a, pl. C/1,2,11,12.

⁸ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Ruginoasa – Dealul Drăghici, monografie arheologică*, 2012, fig. VII, B.69, fig. VII.B.143 și 145; fig. VII.B.189-187; fig. VVI.B. 194a-b.

⁹ G. Bodi, *Hoișești – La Pod. O așezare cucuteniană pe valea Bahluiului*, 2010, p. 151, pl. 48/2-3; pl. 49/3-4.

¹⁰ C.-M. Mantu, S. Țurcanu, *Scânteia. Cercetări arheologice și restaurare*, 1999, fig. 183-104.

¹¹ I.T. Dragomir, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice de la Berești “Dealul Bulgarului”, jud. Galați, în M4, IX-Xi, 1985, p. 99-100, fig. 18/2; idem, Un vase-suport cucutenien: “La Ronde de Beresti”, în *La civilisation de Cucuteni en contexte europeen*, 1987, p. 289-299, fig. 1.*

¹² S. Marinescu-Bîlcu, “*Dansul Ritual*” în reprezentările plastice neo-eneolitice din Moldova, în *SCIVA*, 25, 2, 1974, p. 167 și urm. fig. 1,2; 3/2,4.

dențiază totodată păstrarea unei anumite unități în tradiții în cadrul aspectului regional al acestei zone. Sub raport taxonomic cât și în plan cultural, genetic, suporturile de la Vorniceni prezintă analogii conform indicilor morfologici și din punct de vedere stilistic cu “horele” de la Drăgușeni. Pictura vaselor s-a realizat cu roșu sau negru pe fondul alb al vasului. Sunt lucrate din lut bine preparat ce are în compoziție ceramică pisată sau nisip fin, bine arse. Dimensiunea vaselor este apropiată de cea a vaselor suport de la Drăgușeni. Grosimea pereților vaselor este în general de cca 1 – 1,5 cm, cu o excepție ce depășește 2 cm, (Pl. I/6)). Cele mai multe fragmente fac parte din vase asemănătoare cu vasul pictat descoperit de A. Crișmaru la Drăgușeni-Lutărie¹³.

Un vas fragmentar din Gr. A-B s-a întregit ceva mai mult - pâlniile aproape în totalitate și două fâșii din corpul cilindric, inegale ca lățime (Pl.IV/2). Piesa are cca. 35 cm înălțime, capetele în formă de pâlnie – cea superioară cu diametrul de 28 cm, cea inferioară de 26 cm, iar corpul cilindric secționat în fâșii prin tăieturi verticale. Intre pâlnia superioară și corp, așezate opus sunt două proeminente/apucători. Sub acestea s-au practicat două perforații circulare. Este ornamentat pe trei registre decorative, separate prin trei linii orizontale. Ambele pâlnii sunt decorate cu câte patru volute spiralice cu capetele îmbucate la centru. Pe fâșiile/cariatide delimitate prin ferestre verticale s-au trasat benzi unghiulare subțiri, cu vârful în sus. Pâlnia superioară este decorată interior, pe buză, cu trei cercuri concentrice.

Fragmentele aparținând altor vase de tip “horă” prezintă unele transformări ce privesc forma, decorul acestora. Astfel constatăm că “piciorul” evazat al vasului, se realizează prin lățirea spre bază a fâșiilor/cariatide ce compun corpul cilindric, astfel pâlnia inferioară este mult mai scurtă și mai puțin evazată, rezultând în final un vas cu corp tronconic, (Pl.III/1, 4). Pe corp s-au pictat benzi unghiulare cu vârful în sus sau în jos. O altă variantă privește înlocuirea benzilor unghiulare cu ghirlande scurte (Pl.III/2). Torțile laterale se prezintă și sub forma unor proeminente ascuțite îndreptate în sus (Pl.I/1-3; Pl.III/2 sau sub forma torților străpunse (Pl. II/1-2, 5; Pl. III/3). Pe fragmentele altui vas suport, ferestrele ce ar trebui să despart cariatidele sunt doar „mimate” prin practicarea unor tăieturi verticale superficiale, fără a mai realiza ferestrele verticale ce despart fâșiile/cariatide ce compun corpul cilindric (Pl. III/3), sau au fost pictate linii verticale ce înlocuiesc ferestrele. (Pl.III/4). Astfel benzile unghiulare cu vârful în jos capătă aspectul unui zig-zag ce înconjoară vasul sugerând o mișcare continuă (Pl. III/3,4). Același zig-zag îl constatăm pe un alt fragment de vas ce avea doar două ferestre verticale așezate opus, (Pl. II/3).

Singurul vas horă care s-a întregit până acum provine din L8, (Pl. IV/1). Este modelat din pastă cu degresanți de ceramică, finisat exterior, ars la roșu. Piesa are înălțimea de 20 cm, diametrul pâlniei superioare este de 16 cm și 17 cm pâlnia inferioară. Corpul cilindric are două fante verticale așezate opus, lungi de 10 cm, late de 1 cm, elemente ce-l apropie de vasul suport de la Drăgușeni¹⁴. Spre deosebire de celelalte vase tip ” horă” acestuia îi lipsesc torțile/brațe de sub pâlnia superioară. Ornamentarea se desfășoară pe trei registre decorative separate prin benzi liniare orizontale. Exterior ambele pâlnii sunt pictate cu același motiv decorativ trapezoidal rezervat cu ciocolatiu din învelișul alb, flancate de benzi liniare verticale, ceea ce-i dă un aspect metopic. Interior, pe buza pâlniei superioare, în cadrul celor patru metope s-au rezervat simple benzi albe, înguste, paralele, grupate câte două și trei, alternativ, trase oblic. Astfel de motive ornamentale specifice fazei de mijloc a culturii Cucuteni, sunt preluate din decorul străchinilor și castroanelor. Pe corpul cilindric s-au pictat patru volute spiralice cu benzi de legătură între ele, dispuse simetric, divizate de fantele verticale. Fragmente de fâșii/cariatide pictate cu volute s-au găsit în L3, dar dintr-o piesă al cărui corp cilindric era alcătuit din mai multe astfel de fâșii. Maniera de modelare, decorare a acestui tip de vase are ca obiectiv important esențializarea, stilizarea corpului uman, forma acestora sugerând clar utilizarea lor în practici de cult.

Privind retrospectiv asupra acestei categorii de vase suport tip “horă” din spațiul româ-

¹³ A. Crișmaru, *Drăgușeni contribuții la o monografie arheologică*, fig. 39/1.

¹⁴ S. Marinescu-Bîlcu, A. Bolomey, *Drăgușeni. A Cucuteni Community*, 2000, fig. 170/1.

nesc constatăm o diversitate de modalități utilizate ce susțin aceleași concept legat de atributele Marii Zeițe. În Precucuteni și în faza A a culturii Cucuteni siluetele umane prinse în horă sunt modelate în relief, susțin pâlania superioară cu ajutorul a două torți/brațe. Incepând cu etapa A4, la Drăgușeni – Botoșani apar suporturi goale interior ce au cariatidele stilizate, iar formele modelate organic devin forme geometrizate prin schematizarea corpului uman¹⁵ sub forma acestor fâșii verticale ce alcătuiesc corpul cilindric, decorate cu motivul în V sau cu spirale. Departajarea corpurilor se face prin fantele verticale practicate pe corpul cilindric al vaselor. Din această categorie de suporturi de tip „horă” stilizate fac parte și vasele de la Vorniceni. Probabil acest tip de vas aparține unui aspect regional ce se manifestă în acest spațiu de N-E a României. Decorul acestor suporturi puternic stilizate este sub forma unor linii în unghi pe fâșiile/cariatide, motive cu dublu efect datorită alternanțelor de motive pozitive și negative ce pot avea originea în motivele pictate întâlnite pe unele statuete antropomorfe¹⁶.

Ceramiștii cucutenieni au introdus în mod strălucit motivele antropomorfe în ornamentele vaselor suport. Reprezentările umane pe lângă funcția decorativă, tectonică, ilustrează tematic cultul dedicat divinității feminine, acesta fiind răspândit la comunitățile agricole din neolitic și eneolitic. Figurinele feminine privite din spate, uneori reduse doar la tors, pun accent pe caracterul simbolic al acestor cariatide/siluete schematizate prinse într-un dans cu caracter magico-ritualic. Pasiunea pentru geometrizare a artiștilor cucutenieni se manifestă și în cazul modelării acestui tip de vase, astfel încât siluetele umane schematizate sunt reprezentate sub forma unor fâșii de lut dreptunghiulare sau trapezoidale, ansamblul fiind totuși foarte sugestiv. Din punct de vedere mitologico-religios acestea oferă informații importante, schematizarea fiind impusă tocmai de aceste concepții, de sacralitatea și utilizarea lor în aceste ritualuri. Sugerând dezvoltarea, evoluția, mișcarea, pe aceste vase vedem spirala reprezentată pe pâlania sau pe corpul cilindric, în cazul vaselor cu fante verticale. Brațele înălțate în dans sub forma torților sau proeminențe îndreptate în sus sugerează fără îndoială dansul ritual dedicat divinității. Puținele motive decorative folosite, prin simbolurile folosite întăresc această idee a utilizării acestui tip de vase în ritualuri ce au drept destinatar pe Marea Zeiță cosmică.

Vasele tip „horă” de la Vorniceni prezintă variante ale aceleiași teme ce evoluează de-a lungul dezvoltării culturii Cucuteni, de la cariatidele antropomorfe așezate în cerc, la cele foarte stilizate înfățișate sub forma fâșiilor de lut ce alcătuiesc corpul cilindric al vasului. Acestea constituie documente arheologice importante ce susțin nu doar continuitatea acestei minunate civilizații ci și evoluția concepțiilor comunităților cucuteniene aflate într-o permanentă căutare a căilor de comunicare și comuniune cu Divinitatea. „Horele” de la Vorniceni aduc un plus de informații privitor la universul spiritual al purtătorilor acestei civilizații, distinsă prin diversitatea materialelor, bogăția acestora, prin creativitate, valențe artistice și științifice, proprii civilizațiilor din neo-eneoliticul românesc.

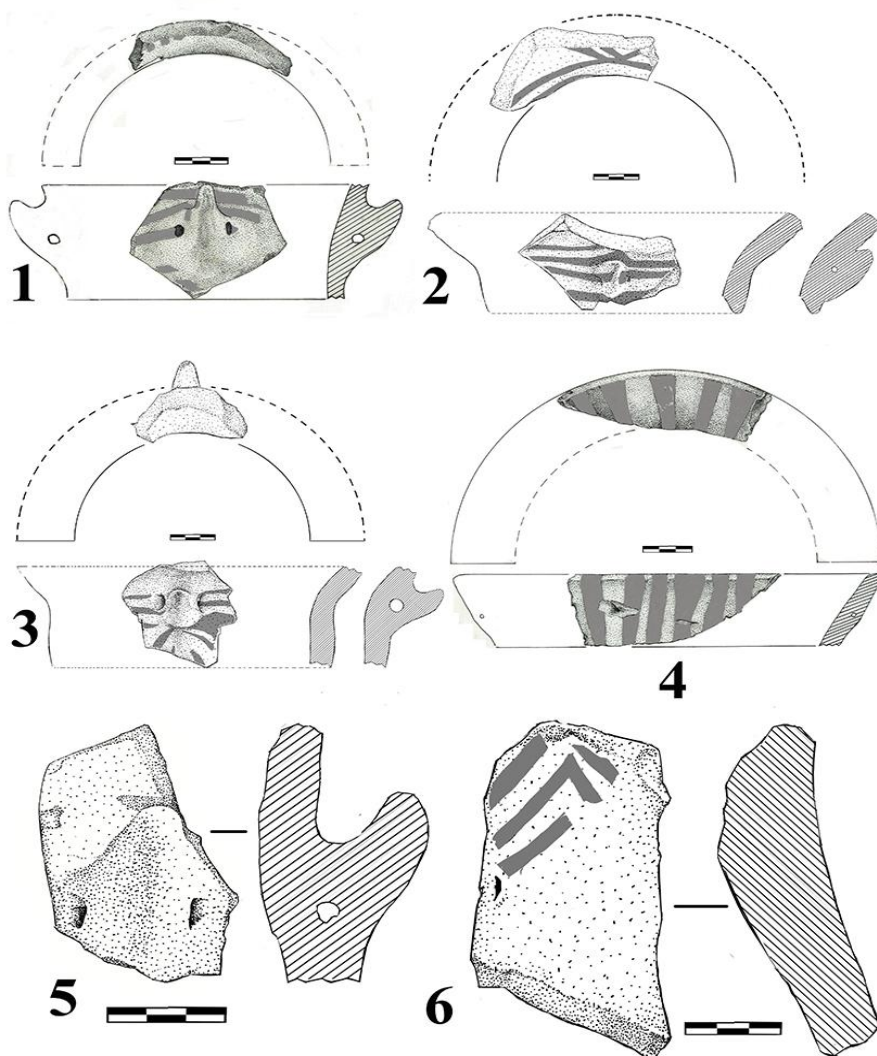
À PROPOS DE LES VASES DE LA CATEGORIE “HORA” DE VORNICENI

(Résumé)

L'article presente des vases support trouve dans les decombres de site dite Pod Ibăneasa. „Les rondes” de Vorniceni, de meme que celles de Drăgușeni, Frumușica, Berești, sont des documents archeologique avec attributs symboliques de caracter rituel calendaristic qui sugere l'elevation culturelle des communautes peupland dans l'actuel territoire de la Roumanie.

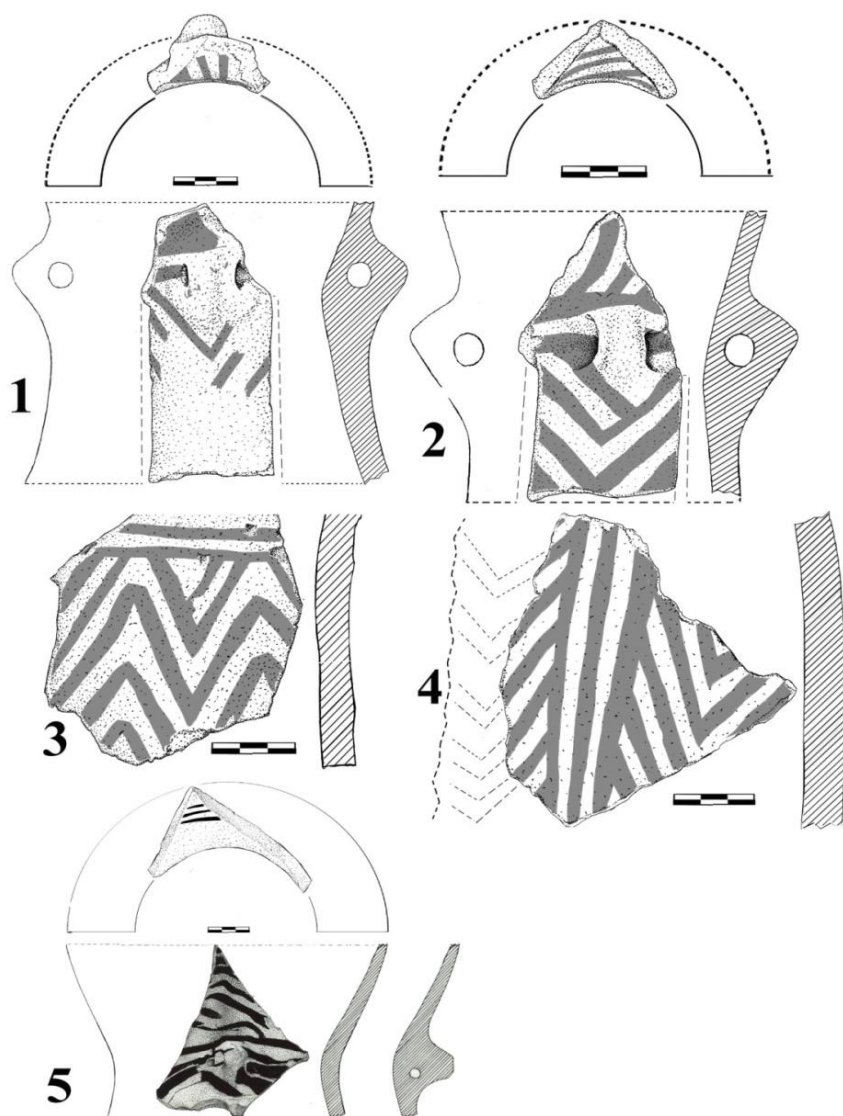
¹⁵ D. Monah, *Plastica antropomorfă a Culturii Cucuteni – Tripolie*, 1997, p. 161.

¹⁶ *Ibidem*, fig. 108/4,5; 109/1,4-5,7; fig. 110/3,7; fig. 118/10; fig. 124/3,5,8-9; 129/2; fig. 131/9; 132/-3, 7-8; M. Diaconescu, *Plastică antropomorfă cucuteniană din colecțiile muzeelor din județul Botoșani*, în *H XI*, 2007, pp. 7-36, fig. 13/1; fig. 15/1.

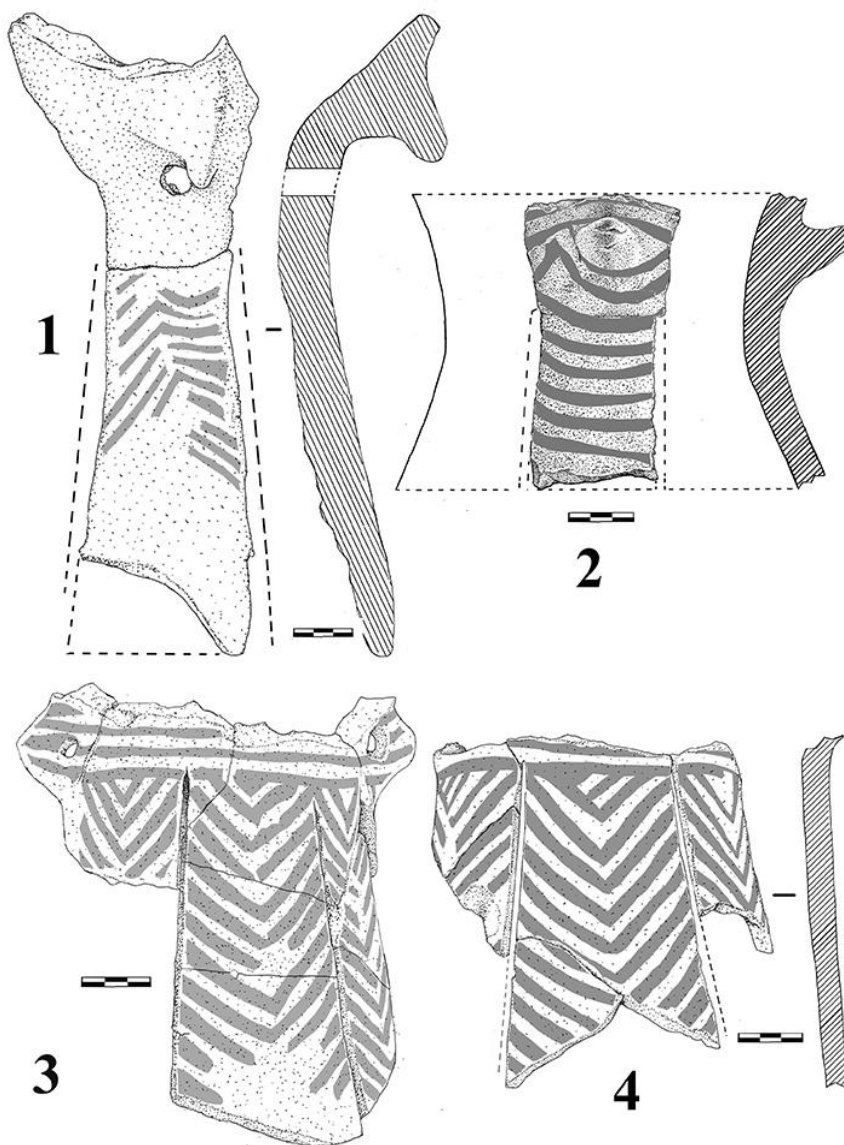
Plansa I

Fragmente ceramice de vase tip „horă”: 1- L5; 2-L6; 3-S2; 4-Gr. 40;
5-Gr. 34; 6 - Cenușar

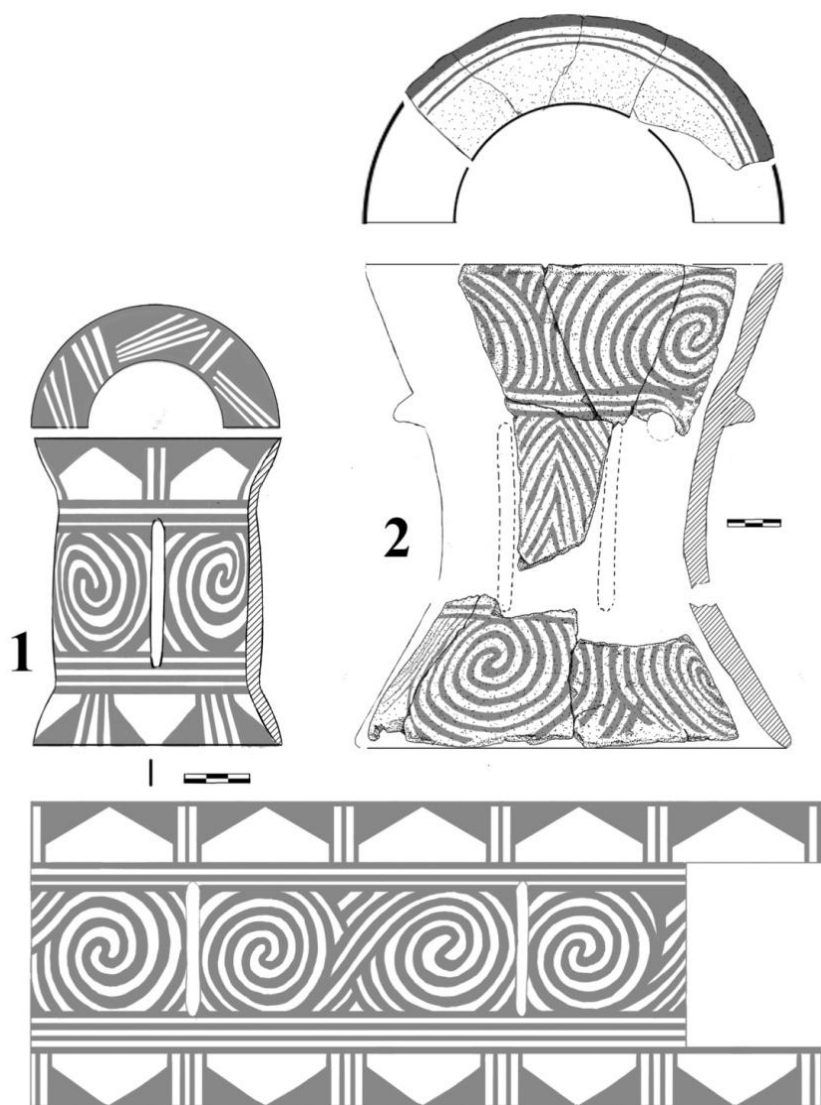
Plansa II

Fragmente ceramice din vase tip „horă”: 1-2L1; 3-6Gr.27; 4-5 L6.

Plansa III

Fragmente ceramice din vase tip „horă”: 1-L6; 2-Gr.25; 3-4 Gr. A-B

Plansa IV

Fragmente ceramice din vase tip „horă”: 1-L8; 2 Gr. A-B

Florentina OLENIUC, Maria DIACONESCU

DATE ARHEOZOOLOGICE PRIVIND RESTURILE OSTEOLOGICE PATOLOGICE, RECUPERATE DIN NIVELUL CUCUTENI A-B AL SITULUI ARHEOLOGIC VORNICENI – *POD IBĂNEASA* DIN JUDEȚUL BOTOȘANI

Cuvinte-cheie: *Cultura Cucuteni, faza A-B, patologie, arheozoologie, cauzalitate, tipologie.*

Introducere

Cercetările arheologice de salvare, întreprinse între 2000-2010, în situl arheologic Vorniceni din județul Botoșani au pus în evidență în nivelul Cucuteni A-B atât materiale arheologice cât și arheo-zoologice (inclusiv resturi osteologice patologice). Analiza aspectelor patologice aduce informații privitoare la modificările paleoclimatice și nutriționale, frecvența, vechimea și apariția unor maladii la mamiferele domestice (cauzate de avansarea procesului de domesticire) și sălbatice, precum și tehnici empirice de vindecare.

Context arheologic

Așezarea arheologică de la Vorniceni (județul Botoșani) este amplasată în estul Depresiunii Botoșani-Dorohoi și la nord de Dealurile Cozancei (la circa trei km est de satul cu același nume), pe malul drept al pârâului Ibăneasa, având pe laturile de nord și est pante, mai mult sau mai puțin abrupte. Materialele arheologice au aparținut mai multor perioade: Cucuteni A-B, Epoca Bronzului, începutul migrațiilor (sec. III-IV e.n.) și culturii Dridu (sec. VIII – XI e.n.).

Solurile din situl arheologic Vorniceni– *Pod Ibăneasa* sunt preponderent de tip cenușiu de pădure (caracteristic unei clime reci, cu cantități mari de cuarț și conținut sărac în humus-3-4 %, mai acid), asociate protoziomurilor (care fac trecerea spre sol de pădure-cernoziom levigat, cu umiditate ridicată, formate pe lut greu și argilă; acestea fiind reperate în terase, pe versanți în pantă lină, în dealurile mai înalte spre Siret și în Dealul Ibăneștilor). În vestul sitului arheologic Vorniceni s-au evidențiat și petice de cernoziom zlotos /compact, de culoare închisă și bogat în humus, cu textură fină, având permeabilitate și porozitate reduse.

Așezarea cucuteniană de la Vorniceni-*Pod Ibăneasa* este străbătută de singurul afluent mai însemnat al Jijiei, situat în partea stângă (având lungimea de 42 km), care are un curs permanent, datorită alimentării continue din apele subterane din Dealul Ibănești. Apele sunt bogate în sulfat sodic magnezian, sulfat (în sud-est) și bicarbonat (în nord și vest). Sunt prezente aici și formațiuni sedimentare cu facies petrografic mai rezistent cu depuneri litorale (gresii și calcare oolitice) cu intercalații de argile și petice de micro-conglomerate silicioase, care dau forma unui relief semeț¹.

Materiale și metode

Tipologia, cauzalitatea, analiza morfologică și metrică pentru aspectele patologice evidente la nivelul vestigiilor osteologice mamaliene, recuperate din așezarea de la Vorniceni au fost stabilite în Laboratorul de Anatomie Comparată din cadrul Facultății de Medicină Veterinară a Universității Ion Ionescu de la Brad din Iași sub coordonarea prof. univ. dr. Spătaru Constantin² și a doamnei Lector univ. dr. Spătaru Mihaela³.

Analiza radiologică, efectuată pentru coarnele de câprior a fost realizată cu sprijinul doamnelor dr. Oleniuc Adriana și dr. Davalcu Oana, în cadrul Laboratorului radiologic al Spitalului Municipal *Sfinții Cozma și Damian*, din Rădăuți (județul Suceava).

¹ Păunescu Al, Sadurschi P., Chirica V., *RAJB*, vol II, București, 1976, p. 299.

² Spătaru, C., Enciu, V., 2007, *Anatomia animalelor domestice*, Edit. Orizonturi Universitare, Timișoara.

³ Spătaru, C., Spătaru, Mihaela, 2004, *Manual practic de anatomie veterinară, aparat locomotor*, Edit. Tehnopress, Iași.

Rezultate și discuții

În situl arheologic Vorniceni din județul Botoșani (nivel Cucuteni A-B), aspectele patologice (prezente la nivelul resturilor osteologice provenite de la mamifere domestice și sălbatice) au fost evidente atât la nivelul proceselor cornuale, fragmentelor de viscerocraniu cu dentiție implantată în alveole, cât și la nivelul scheletului apendicular.

Resturile osteologice cu urme de patologie, recuperate din acest nivel sunt în număr de 238. Dintre acestea, patrusprezece vestigii osteologice au aparținut mamiferelor sălbatice (5,90%), iar 224 fragmente osoase au fost atribuite speciilor mamaliene domestice (94,10%).

Din totalul vestigiilor osteologice cu patologie, cele mai multe (203), au provenit de la bovinele domestice (85,65%), șasesprezece de la grupul zootehnic ovicaprine (6,32%), patru de la specia monovalentă domestică (1,68%) și unul de la câine (0,42%). În cadrul faunei vânată mamaliene s-au găsit cinci resturi osoase patologice de *Equus caballus* (acesta fiind considerat un mamifer aflat în curs de domesticire) -2,10%, șase de la mistreț (2,53%), două de cârprior (0,84%) și unul de *Cervus elaphus* (0,42%).

Cauzalitatea și tipologia aspectelor patologice

Datele de literatură apreciază că *patologia proceselor cornuale* este determinată exclusiv de factorul antropic. Exploatarea intensă a mamiferelor domestice, pentru obținerea unor cantități tot mai mari de produse secundare (lapte, lână, piei), în condițiile limitării rezervei nutritive (ca urmare a creșterii numărului de așezări și de locuitori pe același teritoriu) și a schimbărilor climatice a impus populațiilor preistorice pe teritoriul României, crearea unor tipuri de indivizi castrați (atât docili, cât robuști) sau acornuți⁴, precum și sporirea sau menținerea efectivului speciei mamaliene, prin epuizarea randamentului exemplarelor femele și supunerea acestora gestației și lactației la vârste senile⁵. Depresiunile neuniforme, apărute la baza proceselor cornuale pot fi asociate cu lipsa de calciu, precum și cu micșorarea regiunii corticale oaselor lungi (în special ale metapodiilor), fiind caracteristice exemplarelor castrate⁶.

Patologia aparatului dentar este influențată de activitatea genelor, de nutriție și factorii traumatici și microbieni⁷. Integritatea aparatului dentar este răspunzătoare de buna funcționare a organismului⁸. Influența genelor se manifestă în ritmul de creștere a mandibulei sau maxilei, în dezvoltarea (numerică și morfologică) a dinților și în reproducere⁹. Cele mai multe erori în dezvoltarea dentară sunt juxtapunerile, defectele de aliniere și poziționare în alveola dentară, precum și lipsa primului dinte jugal¹⁰.

Factorii microbieni și traumatici devin promotori pentru apariția cariilor, depunerilor de calculi, căderii dinților, abceselor dentare și paradontozei. Înaintarea în vârstă, calitatea (prea multe săruri de oxalat, în condițiile aridizării) sau lipsa hranei determină tocirea suprafeței masticatorii, involuția ligamentelor alveolo-dentare și dislocarea dinților. Modificarea raportului metabolic între calciu și fosfor, ingestia de alcaloizi, lipsa de vitamine A și D¹¹ favorizează prezența bacteriilor acidifiante, diastazele de la nivelul tabletei dentare, procesele de putrezire, inducând apariția cariilor. Acest proces inflamator se dezvoltă ca urmare a expunerii pulpei și dentinei dintelui, până aproape de vârful rădăcinii, unde se formează o cameră cu masă puru-

⁴ Hatting, T., 1975, *The influence of castration on sheep horns. Archaeozoological Studies*, in Clason, A.T., ed., *Amsterdam- North Holland Publishing Company*, pp. 345-35.

⁵ Albarella, U., 1995, *Depression in sheep horncores, JAS, XXII*, pp. 699-704.

⁶ Clutton-Brock,

⁷ Baker, J., Brothwell, D., 1980, *Animal disease in archaeology*, 2nd ed. Academic Press, Londra.

⁸ Ciurea, V., 1964, *Anatomia patologică a animalelor domestice*, EDP, București, pp. 301-443.

⁹ Driesch Von den, A., 1975, *Die Bewertung Pathologisch-anatomische Veränderung an vor-und fruh-geschlichen Tierknochen*, in Clason, A. ed, *Archaeological Studies*, North Holland, Publishing Amsterdam, pp. 413-425.

¹⁰ Moodie, R. L., 1923, *Paleopathology- An Introduction to the Study of Ancient Evidences of Disease*, University of Illinois Press, Urbana, pp. 560-570.

¹¹ Dobney, K., Ervynck, A., 1998, *A Protocol for Recording Linear Enamel Hypoplasia on Archaeological Pig Teeth*, in *IJO*, VIII, pp. 263-273;

lentă. Abcesele dentare pot distruge alveola dentară, prin drenarea masei cu puroi către fragmentele viscerocraniului, ceea ce duce la pierderea dentiției (paradontoza), fluctuația liniei ocuzale dentare și subțierea progresivă a fragmentului de viscerocraniu¹².

La nivelul *scheletului apendicular*, cele mai importante aspecte patologice sunt reprezentate de fracturi, inflamații și artroze. Apariția acestora este influențată de utilizarea animalului domestic în gospodăriile comunităților preistorice¹³.

Fracturile sunt cele mai vechi afecțiuni la nivelul scheletului postcranian. Acestea pot fi provocate și de acțiunea nocivă a unor paraziți la nivel tisular. Rănile pot fi produse intenționat de om, prin contactul restului osteologic cu săgeți, arcuri, alice, vârfuri de harpon, în timpul vânătorii, pescuitului; în timpul conflictului pradă-prădător, în perioada împerecherii sau apărării teritoriului. Aceste aspecte patologice pot să apară și în mod accidental: la contactul cu apa și focul, după împiedicări sau loviri ale membrelor (însoțite și de afecțiuni ale încheiturilor). Aceste aspecte patologice determină dislocuirea totală sau parțială a elementului scheletic. Organismul reacționează prin formarea unui calus, care reconstituie anatomic, forma și dimensiunile osului¹⁴. În cazul încetinerii sau incapacității osului de a se reforma, rana poate constitui căi de intrare pentru agenții microbieni și deci de apariție a infecțiilor tumorale¹⁵.

Artroza este o boală degenerativă, și, totodată, cel mai comun aspect patologic, evident pe elementele scheletice postcraniane de la mamiferele domestice¹⁶. Boala afectează în special articulațiile¹⁷. Aceasta se manifestă la nivelul substanței fundamentale a cartilajului și celular (progresând cu vârsta și cu lipsa de hrană) prin formarea de țesut osos nou la periferia articulațiilor și oaselor, ducând la limitarea mobilității și anchiloză¹⁸.

Bos taurus

În cadrul sitului Vorniceni–Pod Ibăneasa, din totalul aspectelor patologice găsite pentru *Bos taurus* s-au identificat zece deformări neuniforme la nivelul proceselor cornuale, determinate de exploatarea speciei mamaliene în vederea obținerii unor indivizi castrați (4,92%), patru sprezece fragmente de viscerocraniu (6,89%), patru la nivelul neurocraniului (1,97%), 175 fiind evidențiate la nivelul scheletului apendicular (86,20%).

La nivelul scheletului cefalic de *Bos taurus* s-au identificat doar aspecte inflamatorii, care erau reprezentate prin câte șapte abcese dentare și paradontoze (3,44%). În situl cucutenian de la Vorniceni, pentru bovină domestică, la nivel apendicular s-au găsit 90 aspecte artrotice (determinate de supraexploatarea la cărăușie) și opt depuneri exostotice (cauzate de senilitate)–reprezentând 48,27%, un hematom (0,49%), o tuberculoză osoasă (0,49%), șase tumori (2,95%), șase inflamații (trei fiind determinate de castrare, iar celelalte trei fiind provocate de răniri accidentale (1,47%) și patru fracturi (1,97%).

Cercetările arheologice din situl menționat au condus la recuperarea a patru *coarne* de *Bos taurus*, (inv. 2028, 2244, 2245, 2250), care aparțin unor exemplare adulte și castrate. Sacrificarea acestor mamifere s-a realizat în jurul vârstei de 4-6 ani (stadiul IV), ținând cont de aspectele morfologice, stabilite de Armitage în 1982. La Vorniceni (jud. Botoșani), din nivelul Cucuteni A-B s-au recuperat două coarne întregi, gracile, cu deformări neuniforme bazale (inv. 945, 1290), care au aparținut celor două exemplare adulte și de sex femel (stadiu III), în vârstă

¹² Haimovici, S., Hrisanidi, St., 1968, *Studiul unor afecțiuni osteodontare ale resturilor de subfosile de mamifere, descoperite în stațiuni aparținând unor culturi și civilizații din epoca metalelor*, în AȘUI, sect. Biologie Animală, XV, 2, pp. 215-224.

¹³ Gheție, V., Mateescu, C., 1973, *L' utilisation des bovines à la traction dans le néolithique moyen (d' après les nouvelles observations ostéologiques faite dans les sites de Vădastra et de Crușovu, Roumanie)*, în ACISPP, 2.

¹⁴ Morgan, J.P., 1972, *Radiology in Veterinary Orthopedics*, Lea and Febiger ed., Philadelphia.

¹⁵ Misdorp, W., Van Der Heul, R. O., 1976, *Tumours of bone and joints*, în Bulletin 53, XXI-pathologies, (2-3), pp. 252-288.

¹⁶ Smith, M. A., Jones, T.C., 1957, *Veterinary Pathology*, ed. Kimpton, London.

¹⁷ Jubb, K.V.F., Kennedy, P.C., 1970, *Pathology of domestic animals*, 2nd ed. I, Academic Press, London.

¹⁸ Noddle, B. A., 1974, *The animal bones*, în AC, 123, pp. 75-77.

de 3-4 ani. Aspectele patologice au apărut datorită exploatării intense a acestor mamifere domestice pentru menținerea efectivului și a lactației tardive (în condițiile limitării rezervei nutritive). De asemenea s-au recuperat și trei fragmente bazale cornuale (inv. 946, 947, 948) și un corn întreg (inv. 1007) de *Bos taurus*, care prezentau suprafața cornuală rugoasă, cu verucozități spre circumferința bazală și jur-de-mprejurul denivelării (stadiul V). Aceste coarne au provenit de la trei exemplare castrate și un individ mascul de bovină domestică, sacrificate ca senil, în jurul vârstei de 8-10 ani.

În același nivel al așezării cucuteniene de la Vorniceni, la nivelul aparatului dentar izolat și fragmentelor de viscerocraniu s-au identificat radiculele unor dinți molari inferiori de bovină domestică, reprezentați de M₁ (inv. 26) și M₂ având erodare puternică, care provenea de la un exemplar epuizat, de 6-8 ani (inv. 761), cât și un dinte molar superior-M₂ (având erodare medie spre puternică, atribuit unui exemplar adult de 6 ani), care erau prevăzuți apical cu depuneri microbiene solidificate, ceea ce justifică *abcesele dentare*. În același context, menționăm și identificarea a trei fragmente de maxilar și o mandibulă de *Bos taurus*, care erau prevăzute cu *abcese dentare*. Un fragment de maxilar (inv. 1802) de la un exemplar de 8-10 ani (inv. 1802), cu dentiție molară-M₁ (uzat puternic), M₂ (erodat mediu spre puternic, M₃ (erodare medie) prezenta în dreptul aveolelor dentare mărite ale primilor doi molari, pe fața vestibulară, urme ale activității microbiene. În dreptul radiclei dentare al celui de al doilea molar, care este implatat în alveola unui fragment de maxilar (prevăzut și cu Pd₄ și M₁ cu erodare medie) de la un exemplar subadult de 24-30 luni de *Bos taurus* (inv. 1397) s-a observat intercuspidal perforație centrală cu contur regulat, realizată de activitatea agenților microbieni, care au pătruns până la nivelul apical al radiclei dentare. Cel de al treilea fragment de viscerocraniu superior de bovină domestică aparținea unui exemplar adult de 4-6 ani și de sex femel (aspect gracil), având M₁, M₂ erodare medie spre puternică și depuneri pe suprafața palatului dur și cea laterală a maxilarului (inv. 929). Un fragment vestibular de gonion și ram orizontal, desprins dintr-o mandibulă de *Bos taurus* (inv. 1596) prezintă alveolele dentare mărite, probabil ca urmare al unui abces dentar).

În situl arheologic Vorniceni (nivel Cucuteni A-B) s-au identificat două dintre cele patru fragmente de maxilar de la exemplare aproape senile, în vârstă de șase-opt ani, de bovină domestică având *paradontoză*. Aceste fragmente de viscerocraniu (inv. 731 și 1102) aveau P₄, M₁, M₂ cu erodare medie spre puternică și respectiv M₂ cu ultimul cuspid erodat puternic și primul cuspid ajuns la nivelul tabletei dentare. Celelalte două resturi de maxilar (prevăzute cu P₂, P₃ -erodare medie (inv. 1490) și respectiv cu M₁, M₂-erodare medie spre puternică; inv. 1025) aparțineau la două exemplare mature, de 4-6 ani de *Bos taurus*. Marginile alveolelor dentare penultimului molar și premolar mult mărite justifică pătrunderea microbilor la nivelul rădăcinii dintelui și micșorarea elasticității ligamentelor alveolo-dentare.

Între materialele arheozoologice recuperate prin cercetările efectuate în așezarea cucuteniană de la Vorniceni – *Pod Ibăneasa*, s-au identificat trei fragmente orizontale de mandibulă de *Bos taurus*, având *paradontită*. Unul dintre acestea, prevăzut cu Pd₄ și alveola lui M₁ mărită mai mult spre fața vestibulară (inv. 885) provenea de la un exemplar juvenil de 9-10 luni, spre deosebire de celelalte două fragmente de viscerocraniu inferior (inv. 1389 și 1069), având alveolele hiperdimensionate și rădăcinile dentare (ale dinților M₂ și M₃ cu erodare puternică) decalcificate, care proveneau de la exemplare senile de bovină domestică, în vârstă de 8-10 ani.

În situl arheologic Vorniceni (nivel Cucuteni A-B) s-au identificat doar *fracturi* simple și incomplete, la nivelul celor patru fragmente de corp costal de *Bos taurus* (inv. 13, 738, 765, 873), care s-au re consolidat anatomic.

Aspectele artrotice au fost evidente la nivelul scheletului axial (vertebrelor) și încheieturilor de la membrele anterioare sau posterioare. S-au recuperat optsprezece arcure vertebrale cervicale de bovină domestică (inv. 113, 251, 266, 361, 454, 762, 895, 943, 1620, 1770, 1836, 1988, 2021, 2046, 2047, 2107, 2188, 1952), care prezentau depuneri artrotice pe fața arcuală internă și tasări evidente pe fața arcuală externă, care au provenit de la douăsprezece exemplare

adulte și doi indivizi juvenili de *Bos taurus* (având fragmentele osoase axiale prevăzute și cu corpuri vertebrale neepifizate), care au fost castrați și utilizați la tracțiune, înainte de încheierea consolidării osoase. S-au găsit șapte vertebre toracale întregi (inv. 441, 185, 629, 656, 657, 857, 2044) și două fragmente arcuale lombare (inv. 1300) de *Bos taurus*, care aveau la nivelul arcului vertebral intern și pe fața posterioară a spinei, depuneri artrotice și aplatizări neuniforme, apărute ca urmare a muncilor agricole.

În situl Vorniceni- *Pod Ibăneasa* s-au găsit opt centrotarse (inv.510, 973, 1077, 1474, 1890, 2103, 1910, 1909) cu aplatizări ale fețelor anterioară și latero-laterale, care proveneau de la exemplare femele de bovină domestică. Un alt centrotars (inv. 35), a provenit de la un individ castrat și adult, care era interconectat anatomic cu cuboidul, datorită utilizării și exploatării la muncile agricole. De asemenea, s-a reușit identificarea a nouă fragmente acetabulare, desprinse din coxale (inv. 96, 99, 259, 737, 822, 925, 975, 1344, 1482) având marginile teșite, iar jur-de-mprejur prezentau depuneri osoase suplimentare artrotice, datorită cărăușiei. La nivel ileo-sacral, pentru opt fragmente cu aspect adult, desprinse din centura pelviană (inv. 71, 104, 243, 440, 611, 2183, 1563, 1500) de la exemplare femele de bovină domestică, în situl arheologic Vorniceni (nivel Cucuteni A-B) s-au găsit depuneri osoase suplimentare anchilozante. Aspectele artrotice s-au găsit și la nivelul celor patru fragmente proximale femurale de *Bos taurus* (dintre care două senile și celălalt aflat în curs de consolidare), care au fost atribuite unui exemplar adult, de 4-6 ani și unor indivizi bătrâni și castrați, de 8-10 ani (inv. 859, 1388, 2060, 2229), precum și două fragment distale epifizate femurale (inv. 2062, 2224).

În situl arheologic Vorniceni (nivel Cucuteni A-B) s-au recuperat opt calcaneae (inv. 8, 348, 355, 1648, 1494, 1986, 2065, 2222), cu tuberozitatea consolidată, care aparțineau exemplarelor adulte de 6-8 ani, *Bos taurus*, care prezentau la nivelul fețelor latero-laterale și posterioară depuneri osoase suplimentare și tasări, datorită utilizării la muncile agricole. Cercetările arheologice au permis recuperarea a trei astragale de *Bos taurus* (inv. 73, 362, 788) cu fețele latero-laterale tasate, având și depuneri osoase suplimentare artrotice, apărute în urma muncilor agricole.

În situl arheologic Vorniceni (nivel Cucuteni A-B) s-au identificat depuneri osoase artrotice și interconectări anatomice cu oasele sesamoide (care asigură mobilitatea degetelor) la nivelul fețelor posterior și latero-laterale ale acropodiilor (proximale, medii și distale) de *Bos taurus*. S-au recuperat unsprezece falange proximale (inv.82, 564, 547, 820, 167, 1385, 1495, 1509, 1616, 2035, 2221), zece falange medii (inv. 386, 387, 388, 389, 1386, 1471, 1472, 1451, 1452, 1510) și trei falange distale (inv. 1496, 1715, 1984). Artroza s-a identificat și jur-demprejurul fragmentelor distalo-diafizare de la trei metatarse (inv.169, 1203, 2038) și patru metacarpe (inv. 356, 1328, 1380, 1515), un humerus (inv. 2024) și nouă resturi de tibie (inv. 111, 551, 556, 177, 700, 1334, 1459, 1123, 1597), precum și la nivelul feței posterioare de la nouă resturi proximale de metacarp (inv. 3, 149, 131, 502, 733, 1473, 1477, 926, 2220) și șapte segmente de radius (inv. 498, 170, 1450, 1475, 1046, 1528, 1564), precum și unul de cubitus (inv. 1083), care au aparținut unor exemplare castrate și adulte de 4-6 ani, de *Bos taurus*, care au fost sacrificate la epuizarea randamentului în cadrul gospodăriei eneolitice. Menținerea exemplarelor de *Bos taurus* până la vârstă adultă, în șeptelul din așezarea cucuteniană de la Vorniceni, pentru obținerea de produse secundare în cantitate tot mai mare, este dovedită de prezența unui maleolar stâng (inv. 1619), a unui zigomatic (inv. 690) și ale celor două fragmente de spină scapulară (inv. 1712, 1445), care erau prevăzute cu depuneri osoase suplimentare artrotice și anchilozante.

În situl arheologic Vorniceni (nivel Cucuteni A-B) s-a recuperat un fragment arcual extern cu suprafața, care a fost desprins dintr-un atlas adult, de 4-6 ani (inv. 818) de *Bos taurus*, cu tuberculoză osoasă. Elementul osteologic prezenta „măcinări circulare și punctiforme, care erau distribuite aleatoriu, afectând segmentul de schelet axial pe întreaga lui grosime. Acest aspect patologic a fost identificat și la nivelul viscerocraniului de *Ovis aries*, în nivelul Cucuteni B al tell-ului Poduri (Oleniuc, 2010), justificând degradarea rezervei nutritive și aridizarea,

specifică fazei atlantice din Eneolitic (Drăgan, Airinei, 1997).

Tumora apare (ca urmare a suprainfectării unei răni deschise și/sau închise) se dezvoltă (în condițiile unui sistem imunitar precar, a unei surse de hrană insuficiente (bogată în salicilți și oxalați) și a exploatării intense la muncile agricole) și se răspândește pe cale limfatică în întregul organism animal. În situl arheologic Vorniceni (nivel Cucuteni A-B) s-au recuperat două fragmente arcuale lombare de bovină domestică (inv. 19, 1652), având fața externă expandată neuniform, datorită unui hematoma neresorbit. În același nivel și sit arheologic studiat s-au analizat un rest proximal și epifizat de tibie (inv. 291), precum și un calcaneu întreg și consolidat (inv. 924), care aparțineau la două exemplare adulte, de 4-6 ani, de *Bos taurus*. La nivelul feței anterioare și pe suprafața epifizei proximale de zeugopod posterior și pe fața posterioară a bazipodului s-au găsit tumori, caracterizate prin denivelări și depuneri osoase, ca urmare a suprasolicitării ligamentare și articulare.

În situl arheologic Vorniceni (nivel Cucuteni A-B) s-a identificat un fragment de frontal, care aparținea unui exemplar mascul și adult de *Bos taurus*. Restul de neurocraniu de bovină domestică (inv. 1599) avea un aspect tumoral, cauzat de aplicarea unei lovituri de corecție.

Grupul zootehnic *Ovis aries*/*Capra hircus*

În cadrul grupului zootehnic ovicaprine, aspecte patologice au fost prezente doar pe resturile osteologice provenite de la specia *Ovis aries*. Opt din totalul celor șasesprezece resturi osteologice de ovine cu patologie au fost identificate la nivelul scheletului cefalic (dintre care unul la nivelul coarnelor și șapte la nivelul dinților izolați sau implantați în fragmentele de viscerocraniu), iar opt la nivelul scheletului postcranian.

Pentru exemplarele senile de *Ovis aries*, deformările cornuale au fost provocate de supunerea la gestație și lactație (în condițiile limitării rezervei nutritive, ca urmare a măririi numărului de locuitori și așezări, care erau amplasate în aceeași zonă altitudinală, în vederea menținerii efectivului speciei și obținerii unor cantități crescute de produse secundare).

La nivelul viscerocraniului de ovine domestice s-au observat atât aspecte patologice de cauză inflamatorie (câte două abcese dentare și paradontoze), cât și de cauză genetică (reprezentate de patru discontinuități dentare). La nivelul scheletului postcranian s-au evidențiat patru resturi osoase apendiculare cu aspecte inflamatorii (câte două hematoame și două inflamații), o fractură și trei aspecte artrotice.

Menținerea exemplarelor femele de ovine domestice, pentru menținerea efectivului în șeptel și obținerea de produse secundare, în cadrul gospodăriei eneolitice de la Vorniceni (Cucuteni faza A-B) este argumentată de recuperarea unui fragment cornual (inv. 424), provenit de la un exemplar de sex femel de *Ovis aries*, demineralizat (cu strat subțiat și deformat bazal).

Tot de la nivelul scheletului cefalic de *Ovis aries*, în situl arheologic Vorniceni (nivel Cucuteni A-B) s-au recuperat două fragmente orizontale de mandibulă cu defecte genetice de la exemplare deja mature de *Ovis aries*. La nivelul unui fragment de maxilar inferior (inv. 482), cu dentiție P₂, P₃, P₄, M₁, M₂ erodată ușor (care a fost atribuită unui exemplar adult de ovine domestice, de 4-5 ani) s-a observat o *anteroversie*, dispusă între primul și cel de al doilea premolar inferior. La un alt fragment de mandibulă de *Ovis aries* (cu P₃, P₄, M₁, M₂, M₃ ajuns la nivel, dar neerodat, provenind de la un exemplar adult de 36-40 luni) s-a analizat *posteroversia* lui P₃ față de P₄ (ambii dinți jugali inferori fiind încă neerodați). Defectul de aliniament (inv. 235) ar permite pătrunderea ageților microbieni la nivel radicular, mărinde alveolele dentare. În situl arheologic Vorniceni (nivel Cucuteni A-B) s-a găsit un fragment orizontal de mandibulă de ovină domestică (inv. 842), care era prevăzut cu P₂-M₃ neajuns la nivel, care aparținea unui exemplar subadult, în vârstă de 30-36 luni. Defectul genetic de aliniament a fost observat între primul cuspid al celui de al doilea molar și ultimul cuspid al primului molar (*posteroversie*).

În nivelul Cucuteni A-B al sitului arheologic Vorniceni- *Pod Ibăneasa* s-a identificat un dinte inferior și izolat-M₃ cu erodare medie spre puternică (inv. 724), care provenea de la un exemplar senil de *Ovis aries*, în vârstă de 6-8 ani. *Abcesul dentar* s-a observat la nivelul apexu-

lui radicular dentar. Din aceeași așezare s-a recuperat un fragment orizontal de mandibulă de la un exemplar de 6-8 ani de *Ovis aries* (inv. 725), care avea un fragment stâng de simfiză (I₁-I₃ erodați ușor spre mediu) și alveolele primilor doi dinți molari (M₁, M₂), la nivelul cărora s-au găsit abcese dentare cronicizate și consolidate, care au fost impregnate feței vestibulare de viscerocraniu. Aceste aspecte sunt specifice *paradontozei*. În nivelul Cucuteni A-B al sitului arheologic Vorniceni s-a recuperat un fragment orizontal de mandibulă de la un exemplar senil de 8 ani, de *Ovis aries* (inv. 1703), care era prevăzut cu M₃ erodare medie spre puternică, M₂ erodare puternică, M₁ (aflat în *posteroversie* cu M₂, iar la nivelul radiclei dentare s-a observat infecție periodontală).

În situl arheologic Vorniceni (nivel Cucuteni A-B) s-a identificat un fragment de corp costal cu o *fractură* simplă și incompletă (inv. 224) de la un exemplar matur de *Ovis aries*, care avea un calus nou format, care a re consolidat anatomic cele două segmente.

În nivelul Cucuteni A-B al sitului arheologic Vorniceni –*Pod Ibăneasa* s-au identificat un fragment costal proximal consolidat și dezcărnat (inv. 1411), precum și un rest proximalo-diafizar epifizat de radius (inv. 1917), care prezentau *inflamații*, cauzate de suprainfectarea unor hematoame neresorbite, în urma aplicării unor lovituri de corecție.

În situl Vorniceni (nivel Cucuteni A-B) s-au identificat două fragmente diafizare- un metatars (inv. 100) și altul de radius (inv. 422), care aveau aspect matur, provenind de la un exemplar de 4-6 ani, de *Ovis aries*. La nivelul corpurilor osoase s-au reperat *hematoame*, cauzate de aplicarea unor lovituri de corecție.

În situl arheologic Vorniceni (nivel Cucuteni A-B) s-au găsit două fragmente arcuale cervicale de la vertebre (inv. 847 și 1767) și un molar (inv. 1735), cu aspect senil de 6-8 ani și de la indivizi de sex femel de *Ovis aries*, care prezentau depuneri osoase suplimentare *artrotice* și incipient anchilozante, la nivel latero-lateral și arcual intern și deformări la nivelul fețelor posterioare vertebrale.

Sus domesticus

În situl arheologic Vorniceni-*Pod Ibăneasa* din județul Botoșani, pentru *Sus domesticus* s-au găsit trei aspecte patologice la nivelul scheletului postcranian și unul la nivelul viscerocraniului, care aveau cauză infecțioasă (două hematoame, un abces dentar și o inflamație).

În nivelul Cucuteni A-B al sitului arheologic Vorniceni s-a identificat o defensă (inv. 1742) de la un exemplar mascul de *Sus domesticus*, cu erodare ușoară spre medie (aparținând unui exemplar matur de 3-4 ani), care prezenta și *abces dentar* radicular.

În situl arheologic Vorniceni (nivel Cucuteni A-B) s-a recuperat un fragment de ileon (cu aspect matur), desprins dintr-un coxal de *Sus domesticus* (inv. 499). Pe fața latero-externă a osului lat de porc s-a analizat o inflamație, cauzată de aplicarea unei lovituri de corecție.

În punctul arheologic Pod Ibăneasa (nivel Cucuteni A-B) s-au găsit două fragmente proximale de cubitus (inv. 865) și tibie (inv. 1701) de la exemplare senile de *Sus domesticus* care aveau hematoame, care au apărut în urma conflictelor de acuplare.

Canis familiaris

În situl arheologic Vorniceni s-a evidențiat un fragment orizontal stâng de mandibulă (inv. 1153), prevăzut cu M₁, M₂ erodat ușor spre mediu, care provenea de la un exemplar adult de câine. Aceasta avea alveola primului molar inferior mult mărită, cauzat de un abces dentar.

Sus ferus

Pentru mistreț, în situl arheologic Vorniceni-*Pod Ibăneasa* s-au găsit patru aspecte infecțioase la nivelul scheletului cefalic (reprezentate de o tumoră la nivelul neurocraniului), trei resturi de viscerocraniu (două abcese dentare și o discontinuitate, provocată de mutații) și două traumatisme de la nivel apendicular (hematoame).

Rivalitățile dintre exemplarele adulte (de 4-6 ani), de sex mascul de mistreț, pentru ocu-

parea unui teritoriu sau dobândirea unei parteneri pot determina apariția *tumorilor* (cauzate de suprainfectarea unor răni, dispuse și la nivelul fragmentului de frontal, desprins din neurocraniu (inv. 2233), care a fost găsit în nivelul Cucuteni A-B din situl arheologic Vorniceni.

În situl arheologic Vorniceni (nivel Cucuteni A-B) s-a recuperat un fragment orizontal de mandibulă cu Canin și alveola deschisă, P₃, P₄, M₁, M₂-erodare ușoară spre medie, M₃-început de erodare (inv. 172), care provenea de la un exemplar matur de mistreț, în vârstă de 48 luni. Între ultimii doi premolari inferiori se formează un unghi ascuțit (*o posteroversie*). Defectul de aliniament are cauze generatoare la nivel genetic. Din nivelul Cucuteni A-B al sitului arheologic Vorniceni s-a identificat un fragment orizontal de mandibulă cu M₃ erodat puternic (inv. 1913), care aparținea unui exemplar senil de mistreț, în vârstă de 6-8 ani, care prezenta alveolele dentare mărite (*abces dentar*), datorită pătrunderii agentilor microbieni la nivelul rădăcinii dintelui și diminuării progresive a elasticității ligamentelor alveolo-dentare. În același sit arheologic și nivel cultural s-a găsit un fragment orizontal de maxilar inferior de mistreț (cu ultimul cuspid al M₂ erodat mediu și primul cuspid al M₃ erodat ușor), care aparținea unui exemplar de 4-6 ani. La nivelul rădăcinilor dentare, pe fața linguală spartă s-a observat o concavitate cu depuneri solidificate microbiene, ceea ce argumentează *abcesul dentar*.

În situl arheologic Vorniceni (nivel Cucuteni A-B) s-au determinat două fragmente proximalo-diafizare de zeugopod anterior (un radius-inv. 1413 și un cubitus- inv. 2089), care aparțineau unor exemplare senile de mistreț, în vârstă de 6-8 ani. Aceste elemente scheletice apendiculare prezentau *hematoame*, care erau generate de traumatisme din timpul activităților competiționale pentru teritoriu sau partener) la nivelul lărgimii proximale articulare cubitale și pe fața posterioară a radiusului.

Equus caballus

În situl arheologic Vorniceni –*Pod Ibăneasa*, pentru *Equus caballus* s-au pus în evidență patru resturi de viscerocraniu și un fragment scheletic postcranian, având urme de patologie. La nivelul scheletului cefalic s-au analizat paradontoze, iar la nivel apendicular s-a găsit o inflamație, toate având cauză infecțioasă.

În nivelul Cucuteni A-B al sitului arheologic Vorniceni s-a identificat un ram orizontal de mandibulă de *Equus caballus* (inv. 2145), prevăzut în alveolă mult mărită (ca urmare a infecției paradontale) a ultimului molar inferior-M₃ erodat ușor spre mediu, care provenea de la un exemplar adult, în vârstă de 5-7 ani. Ceilați dinți jugali superiori și izolați (inv. 1425, 1426, 1492) sunt reprezentați de P₂ drept (erodare medie spre puternică), M₂ stâng și M₂ drept (cu erodare medie), care proveneau de la exemplare senile de cal, în vârstă de 9-11 ani. La nivelul coletului dentar și spre zona apicală radiculară mult decalcificată se găsesc depuneri solidificate microbiene, ceea ce justifică paradontoza.

În situl arheologic Vorniceni (nivel Cucuteni A-B) s-a identificat un fragment de humerus de *Equus caballus*, neepifizat (inv. 2185), care aparținea unui exemplar juvenil, de 24 luni. La nivelul feței latero-externe s-a observat o inflamație, cauzată de un hematom neresorbit, în urma aplicării unei lovituri de corecție.

Cervus elaphus

În nivelul Cucuteni A-B al sitului arheologic Vorniceni- *Pod Ibăneasa*, pentru specia *Cervus elaphus* s-a recuperat un rest scheletic apendicular, reprezentat de un fragment distal și epifizat de humerus (inv. 24), provenit de la un exemplar adult de 6-8 ani, cu depuneri osoase artrotice, cauzate de vârstă.

Capreolus capreolus

În campania de săpătură arheologică întreprinsă în 2010 în situl arheologic Vorniceni-*Pod Ibăneasa* s-a decopertat groapa 40, care se distinge atât prin diversitatea, cât și cantitatea materialelor arheologice.

Aceasta apare poziționată pieziș în cadrul secțiunii SXXII, între m. 12-17, la adâncimi cuprinse între -1,10 și 3,10m. Pe una dintre laturi, groapa 40 are profil neregulat, în trepte, cu bază albiată. Groapa a fost probabil săpată pentru lutul nisipos (folosit la ceramică) și apoi reuzită pentru resturile menajere. Conținutul gropii 40 cuprindea: bucăți de chirpic, straturi succesive de cenușă, cărbune, lentile de pământ negru, câteva gresii, fragmente ceramice (pahare, vase binoclu, vase suport, capace, vase globulare), statuete antropomorfe, unelte din os și resturi osteologice.

Printre fragmentele osoase s-au găsit două coarne de *Capreolus capreolus*, diforme, probabil cauzate de mutații; ambele întregi, provenind de la exemplare sacrificate.

Este prima mențiune arheozoologică certă a modificărilor paleoclimatice din perioada neo-eneolitică de pe teritoriul României, identificate în situl arheologic Vorniceni, aparținând Culturii Cucuteni (faza A-B). O probă de cincizeci grame de cărbune ars, recuperată de la adâncimea de 1,50 m din această groapă a fost trimisă spre datare radiocarbon domnilor Prof. dr. N. Van der Plicht și J. Lanting de la Institutul Gröningen de Arheologie, din Olanda. Analiza radiologică (foto 1), realizată celor două coarne de căprior a exclus luptele teritoriale și împerechere, datorită lipsei calusului.

Unul dintre coarne de căprior (inv. 2007) este amplasat pe un fragment drept frontal cu liniile suturii șterse, care aparține unui individ bătrân, de 6-8 ani. Eviscerarea s-a realizat cu ajutorul unui percutor, intercornual. Cornul de căprior prezenta spre mijlocul lungimii prăjinii cornuale o îndoitură, la un unghi de 115 grade față de axul longitudinal, care era îndreptată lateral-dreaptă (spre exterior). Datele metrice preluate de la nivelul cornului sunt: lungime maximă de 227 mm, circumferință rozetă de 136 mm, diametru antero-posterior rozetă de 43,09 mm, diametru transvers rozetă de 43,10 mm, circumferință pedicel de 90 mm, diametru antero-posterior pedicel de 25,17 mm, diametru transvers pedicel de 25,10 mm. Aspectul patologic cornual se caracterizează prin următoarele date biometrice: circumferință de 110 mm, diametru antero-posterior de 53,08 mm, diametru transvers de 37,18 mm. Diametrul transvers cornual, la 50 mm deasupra rozetei bazale este de 23,15 mm.

Cornul de *Capreolus capreolus* își păstrează suprafața perlată, cu excepția porțiunii cornuale patologice cu suprafață rugoasă și verucozități dispuse lateral față de prăjină (evidente de la rozetă până la marginea inferioară a diametrului antero-posterior al aspectului patologic).

Cel de al doilea corn (de tip bifurcat), stâng, de căprior (inv. 2241) prezintă o torsiune cu 90 grade și o aplatizare, în treimea superioară a prăjinii, în jurul propriului ax longitudinal. Cornul aparține unui individ adult și vânat, de 4-6 ani. Suprafața cornuală este ștearsă, lipsind luciul. Eviscerarea a fost realizată probabil cu ajutorul unui burin, delimitând un fragment pătratic (cu laturile de 30 mm). Relieful rozetei și pedicelului este mai puțin evident. Totuși, de la nivelul cornului de *Capreolus capreolus* s-au putut prelua (cu aproximație) următoarele date metrice: lungime maximă 210 mm (gâtuitura este prezentă la 110 mm față de rozetă bazală), diametru antero-posterior pedicel de 22,50 mm și diametru transvers pedicel de 20,50 mm.

Concluzii

Aspectele patologice, identificate în stratul de cultură Cucuteni faza A-B din situl arheologic Vorniceni-*Pod Ibăneasa* din județul Botoșani justifică selectivitatea mamiferelor domestice, realizată de populațiile preistorice, în sensul obținerii unor indivizi gracili și robuști, care au fost utilizați în activitățile cotidiene și exploatați pentru asigurarea necesarului crescând de hrană.

Foto 1. Corn de *Capreolus capreolus*, din situl arheologic Vorniceni (nivel Cucuteni A-B), analizat radiologic

Keywords: *Cucuteni Culture, phase A-B, pathology, archaeozoology, causality, typology.*

**ARCHAEOZOOLOGICAL DATA ON OSTEOLOGICAL REMAINS
WITH PATOLOGICAL ASPECTS FOUND IN CUCUTENI A-B LEVEL
OF THE ARCHAEOLOGICAL SITE OF VORNICENI-POD
IBĂNEASA (BOTOȘANI COUNTY)**

(Abstract)

This paper analyses from archaeozoological point of view 238 osteological remains with pathological aspects, belonging to Cucuteni Culture A-B level of the archaeological site of Vorniceni (Botoșani County), establishing the typology, the frequencies and their causes.

Photo. 1. Antler of *Capreolus capreolus*, in the site of Vorniceni (Cucuteni A-B level) analysed on Rx apparatus.

SECȚIUNEA a II-a
MEDIEVISTICĂ:
OAMENI, LOCALITĂȚI, OBICEIURI,
IZVOARE ISTORICE

Mihai C.V. CORNACI

UN DUBLU GROS DE LA ALEXANDRU CEL BUN

Cuvinte-cheie: *dublu gros; monedă rară; emisiune monetară; tipul III; Alexandru cel Bun; comerț; schimb; plată.*

Două motive au fost suficiente pentru a încerca această prezentare:

– modul în care a fost recuperată o monedă încărcată de informații istorice, culturale și spirituale, editată într-un moment al evoluției tehnice și artistice ce evidențiază gradul de dezvoltare al societății românești și al formațiunii politice care a emis-o și folosit-o;

– gradul de raritate al monedei, dat atât prin noul nominal, cât și prin apartenența la al III-lea tip al acestei emisiuni, în care pe timpul domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432), aspectul animalului heraldic de pe peceti și monede suferă unele modificări.

Prin această prezentare nu se aduc noutăți la subiectul propus, studiile și cercetările specialiștilor finalizând cu succes și competență majoritatea necunoscutelor și secretelor referitoare la emisiunile monetare medievale moldovenești. Insist asupra unei prezentări spre detalieri cu informații disponibile din bibliografia de specialitate asupra reprezentărilor și mobilelor din stema de stat și din stema dinastică, deoarece, la rândul meu, mă bucuram atunci când parcurgeam studii sau comunicări cât mai întregite.

Pe parcursul a patru decenii, în calitate de simplu colecționar, am fost satisfăcut de majoritatea prezentărilor de gen în diferite publicații și lucrări de specialitate. Au fost și cazuri în care informațiile au fost insuficiente, probabil generate de motive sau cauze obiective. Gândesc că un astfel de mod de prezentare a unei monede într-o publicație de specialitate pusă la dispoziția publicului, va fi mai lesne de înțeles și însușit, în special de către cei tineri interesați de numismatică.

În anul 1974, un tânăr învățător de țară circula cu bicicleta pe drumul plin de praf în lungul și latul satului, făcând vizite la domiciliul elevilor săi. Strada principală din satul Iacobeni, comuna Dângenii, județul Botoșani, face legătura la est cu localitatea Strahotin, iar la vest cu Sapoveni-Ungureni. Într-o astfel de împrejurare, a observat în praful drumului ceva care i-a atras atenția. Oprindu-se și ridicând obiectul văzut, a constatat cu mare surprindere că este o monedă cu suficientă încărcătură de ani. Împreună cu verișorul său, cunoscutul pictor și colecționar Ștefan Ștefănescu, au identificat moneda ca fiind din emisiunile lui Alexandru cel Bun.

În arealul satului atestat documentar, la 1398 într-un document de la Iuga Voievod¹, s-au mai descoperit de-a lungul timpului resturi de ceramică cucuteniană, fragmente de amfore greco-romane, silexuri, vârfuri metalice de săgeți și celebrul vas scitic de bronz expus la Muzeul Județean Botoșani. După această norocoasă întâmplare, tânărul învățător a fost stimulat în a organiza prima expoziție în cadrul școlii, unde, pe lângă moneda în cauză, au fost expuse monede și bilete de bancă din perioada modernă și contemporană, cărți din diferite perioade, piese și fragmente de ceramică, diverse piese etnografice și inventar gospodăresc etc.

În perioada următoare, a devenit regizor de scenă și actor al Teatrului „Mihai Eminescu” din Botoșani, fără însă a neglija pasiunea de colecționar. Pe parcursul anilor, a organizat în diverse instituții publice și de cultură peste 30 de expoziții, constituindu-și cea mai bogată și documentată colecție de carte cu autori botoșăneni. A publicat mai multe volume autobiografice și memorialistice, fiind distins pentru activitatea și munca sa în slujba culturii botoșănene cu multe premii:

– Diploma și medalia de argint ”50 de ani de la înființarea Teatrului ”Mihai Eminescu”, octombrie 2008;

– Premiul U.N.I.T.E.R., în 2011;

– Premiul Eminescu „Teiul de argint” pentru COLECȚII ȘI COLECȚIONARI, Editura „GEEA” Botoșani, la 16-06-2012;

– Titlul de CETĂȚEAN DE ONOARE al comunei Dângeni, județul Botoșani, la 20-07-2013.

Acesta este Constantin Adam², căruia destinul i-a hotărât o altă orientare profesională, ducându-l către viața tumultuoasă a sferei culturale și a artei teatrale, lăsând multe motive de recunoștință și considerație atât din partea câtorva generații de copii, cât și din partea comunității botoșănene, fericit posesor al unei monede cu nominalul *DUBLU GROS*, de la Alexandru cel Bun.

Spre începutul sec. al XV-lea relațiile de schimb extern ale Țării Moldovei au ajuns la o mare dezvoltare, determinate de condițiile favorabile dezvoltării comerțului de tranzit și de creșterea continuă a producției autohtone. Numeroase privilegii comerciale acordate de domnii moldoveni³ negustorilor din Transilvania și Lvov vin ca dovadă în această privință. Taxele vamale au fost stabilite în mod explicit de către voievodul emitent în unități monetare moldovenesti, respectiv groși și jumătăți de groși, prilej de a fi consemnată denumirea oficială a monedelor autohtone.

În același timp, achitarea taxelor vamale ridicate erau stabilite în unități de valoare mare din diversitatea speciilor și unităților monetare folosite în aceste privilegii, ce venea să confirme un grad de complexitate a circulației bănești din acea perioadă. În acest context se poate reține faptul că moneda autohtonă nu avea numai funcția de a servi ca mijloc de schimb în circulația internă, ci și funcția de mijloc de plată obligatoriu pentru achitarea taxelor vamale de către negustorii străini la intrarea în punctele vamale ale Țării Moldovei.

Pe acest parcurs al dezvoltării economice și al relațiilor de schimb, chiar din primii ani ai domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432) în Țara Moldovei se bat trei specii de monede de mărimi și greutate diferite:

- monede cântărind între 1,20÷1,60 g (cu o medie de 1,36 g) și ø 20÷23mm;
- monede având greutatea medie de 0,92 g, cu ø 18-20 mm, păstrând caracteristicile emitenților anteriori Petru I (1375-1391) și Ștefan I (1394-1399), unitatea sistemului monetar moldovenesc, GROSUL.
- monede în greutate medie de 0,40 g, cu ø 14÷16 mm anepigrafe, jumătăți de gros (monede divizionare).

Noul nominal creat de Alexandru cel Bun, *DUBLU GROS*, vine ca o extensie pe scara valorilor nominale a sistemului monetar moldovenesc, ușurând circulația monetară. Pe lângă aceste emisiuni din argint cu titlul ridicat (proporția metalului prețios), s-au bătut și monede asemănătoare ca tip, din bilon (argint și cupru) sau chiar din cupru.

Examinându-se⁴ monedele sistemului monetar polonez de la începutul secolului al XV-lea, s-a observat că groșii moldovenesti sunt echivalenți ca greutate medie a polgroșilor (jumătate de groși) emiși pentru Halici între 1378-1398, dubli groși moldovenesti au greutatea polgroșilor polonezi emiși pentru coroană și orașul Lvov între anii 1399 - 1411, iar jumătățile de groși moldovenesti au o greutate asemănătoare cu dinarii polonezi emiși în 1410 - 1412. Se poate observa existența unui paralelism între cele două sisteme monetare (vecine), iar emiterea unor monede din bilon sau din cupru după anul 1400 nu a fost o măsură excepțională, ci mai curând o practică a monetăriei Țării Moldovei.

Sistemul monetar cu trei nominaluri, creat de Alexandru cel Bun, a fost menținut de urmașii săi Iliaș I (1432 ian. 1 – 1433 sept.; 1435 aug. 5 – 1436 mart. 8; 1442 după august 1, asociat la domnie cu Ștefan II) și Ștefan II (1433 oct. – 1435 aug. 5; 1442 după aug. 1 – 1447 iul. 13; între 1436 mart. 8 – 1442 după aug. 1, asociat la domnie cu Iliaș I), până la sfârșitul domniei lor comune, după care nominalul dublu gros nu a mai fost emis, bătându-se în continuare groși și jumătăți de groși, atât din argint cât și din alte metale.

Moneda la care se face referire în această prezentare este un *DUBLU GROS* (poz.1) – Tipul III⁵, dintre cele șase tipuri cu acest nominal, emisă de Alexandru cel Bun și comunicate de cercetători cu diverse ocazii.

Avers: Cap de bour cu stea între coarne, la dextra rozeta, la senestra semiluna.

Legenda dispusă circular: **+.MONE ALEXANDRI**
Cerc perlat interior, delimitează reprezentarea centrală de legenda circulară dispusă la exergă.

Legenda începe de la vârful cornului stâng al bourului heraldic.

Revers: Scut gotic⁶ despicat.

În cartierul I, trei grinzi paralele dispuse orizontal;
În cartierul al II-lea, șapte flori de crin dispuse vertical 4/3.

Deasupra scutului, o rozetă cu cinci globule.

Circular, legenda: **+. WD MOLDAVIENSIS**

Cerc perlat interior, delimitează scutul de legenda dispusă circular.

Legenda începe din partea dreaptă a scutului.

În partea stângă (la vedere) a scutului, sigla **Я**.

Legenda de pe ambele fețe, în limba latină (poz. 2).

Monedă din seria emisă între anii 1409-1415 (?)⁷.

Ca nespecialist, apreciez oportune precizările:

Pe avers, este redată Stema Țării Moldovei din acea perioadă de timp, prezentă pe aversul tuturor emisiunilor monetare și în câmpul sigiliilor domnești. Componenta și stilul reprezentărilor ne oferă posibilitatea înțelegerii cum s-a alcătuit Stema Moldovei. Cea mai importantă și veche reprezentare este capul de bour ca simbol al suveranității respectivului teritoriu. În reprezentare heraldică, în scut de azur – cap al animalului heraldic în întâmpinare, înarmat (coarnele, ochii și limba roșie). Această emblemă teritorială nu a putut fi stabilită cu exactitate ca origine și moment de apariție, dar poate fi dusă în timp anterior primei descălecări a țării de către Dragoș⁸ și cu atât mai mult a adevăratei întemeieri a statului feudal moldovean independent de către Bogdan I la 1363.

Alt element ce intră în componența stemei de stat, este steaua cu cinci raze, cu vârful impar în sus, dispusă între coarnele bourului. Aceasta își are originea⁹ atât în stema lui Dragoș (până în 1346), cât și în blazonul său dinastic (1359-1363). La dextra este plasată rozeta (de aur) din stema lui Bogdan de Cuhea, iar la senestra semiluna conturnată.

Disponerea celor două mobile, floarea la dextra și astrul la senestra capului de bour (mobile așezate invers pe reprezentările de până acum – poz. 3, se va menține neschimbată atât în pecetile, cât și pe aproape toate emisiunile monetare ale lui Alexandru cel Bun și ale fiilor săi Iliș și Ștefan al II-lea.

Gros cu 7 flori de crin în scut emis de Petru I
(astrul la dextra și floarea la senestra capului de bour)

Pe revers este redată stema dinastică. Fasciile (aur-verde) fac trimitere la apartenența de familia domnitoare a Basarabilor munteni¹⁰ a voievodului Costea, caz în care ar fi fost îndreptățit să pună în stema despicată și semi-fasciată aceste arme pe care le-a transmis și fiului său Petru.

Această ipoteză heraldică, susținută de B.P. Hașdeu și A.D. Xenopol nu se susține cu ultimele cercetări, care au stabilit¹¹ că voievodul Costea a domnit concomitent cu Petru I (fără să se fi dovedit vreo legătură de rudenie între dâșii), nu ca asociați la tron, ci stăpânind fiecare, în paralel, primul Țara de Jos, celălalt Țara de Sus. Unificarea teritoriilor s-a realizat de Roman I între 1391-1392, probabil după moartea lui Costea. Pe de altă parte, faptul că Alexandru cel Bun obține tronul Țării Moldovei de la Iuga cu ajutorul lui Mircea cel Bătrân condiționat a ceda acestuia teritorii din sudul Moldovei, pare a îndreptăți presupunerea că voievodul Costea ar fi aparținut familiei Basarabilor.

Florile de crin, atestate ca mobile ale scutului dinastic odată cu fasciile, plasate inițial în cartierul al doilea, apar pe reversul primelor emisiuni monetare ale lui Petru I. Aceștia semnifică zestrea soției lui Petru al Mușatei din arborele Capetin al casei de Anjou. Alexandru cel Bun a folosit crinii în câmpul al doilea al blazonului personal pe nedrept. El era fiul lui Roman (și al Anastasiei, fiica lui Lațcu), care a fost frate cu Petru I, dar nu era în drept și nici obligatoriu să folosească în blazon crinii unchiului său Petru I.

Rozeta cu cinci globule dispusă în partea superioară a scutului, este roza lui Bogdan, moștenită pe linie maternă și atestată în blazoanele Mușatinilor. În evoluția sa heraldică, prezența în cadrul stemei dinastice moldovene este semnalată pentru prima oară pe reversul emisiunilor monetare ale lui Alexandru cel Bun, din categoria a treia mai sus menționată, începând cu anul 1409.

În schimb, în stema de stat a țării, *roza* figura încă din primele emisiuni pe aversul monedelor acestui principat, flancând botul bourului. Prezența paralelă a rozei în ambele steme, de stat și dinastică, ne arată considerația ce s-a acordat acestui simbol al țării și voievozilor ei. Pe celelalte tipuri din emisiunile monetare a lui Alexandru cel Bun, scutul dinastic este timbrat de flori de crin, coif spre dreapta, cap de bour suprapus pe scut, cap de bour încadrat de rozetă și semilună, diferite sigle.

Un alt element component al stemei dinastice este *crucea*, mobilă întâlnită pe emisiunile monetare ale Țării Moldovei încă de la începutul veacului al XV-lea. În cadru monedei prezentate, crucea se regăsește plasată în delimitarea legendei de pe cele două fețe, în partea superioară a celor două steme.

În urma studierii emisiunilor monetare ale Moldovei dintre anii 1400-1457, pe majoritatea speciilor emise din argint, bilon sau cupru, s-a constatat inexistența deosebirilor tipologice ale aceluiași modul. Această particularitate a putut fi interpretată ca o falsificare oficială¹² a unor tiraje puse în circulație, măsură la care s-ar fi recurs în primii ani de domnie a lui Alexandru cel Bun. Cu toate acestea, în practica cercetărilor nu a fost descoperit¹³ nici un tezaur din perioada citată, care să conțină laolaltă piese din argint și piese similare din alte metale sau aliaje.

Baza metrologică a sistemului monetar al Moldovei a fost o unitate ponderală, probabil o adaptare autohtonă a măsurii practică în coloniile italiene de la Caffa (în Crimeea), Licos-tomo și Chilia (pe brațul nordic al Dunării) sub numele de *sommo*. Inițial această unitate avea 206,5g, dar adaptarea sa moldovenească nu ar fi depășit 192÷196 g, concluzie acceptată după greutatea medie a groșilor lui Petru al Mușatei. De regulă, din unitatea ponderală din argint (marcă) se băteau 200 unități ale sistemului monetar.

Pentru moneda prezentată – *DUBLU GROS* – Tip III¹⁴, se mai pot face următoarele precizări:

- 1,39 g (aceiași nominal din tipurile existente variază între 1,26÷1,8 g);
- ovalizată: \varnothing 21,2÷ \varnothing 22,8mm. (\varnothing mediu=22mm);
- \neq 0,75mm. (cu muchie ascuțită $\frac{1}{2}$ din \varnothing);
- Av—Rv $\uparrow\downarrow$;
- Legenda și reprezentările lizibile 80%;
- Starea de conservare: bună.

Note:

1. Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu, Leon Simanschi, *Documenta Romaniae Historica. A Moldova*, vol. I, București, 1975 (doc. nr. 8).
2. Silvia Lazarovici, *Scriitori și publicist botoșăneni. Dicționar biobibliografic (1817 - 2013)*, Editura Agata, Botoșani, 2013, p. 10, *sub voce*.
3. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, 1932.
4. Costin C. Chirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, (Colecția BNR - 21), Editura Enciclopedică, București, 1997, pp. 84 - 85.
5. O. Luchian, G. Buzdugan, C. C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, Editura Sport-Turism, București, 1977, p. 60.
6. Triunghiular clasic, cu prezentarea evoluției în detalii tehnice de construcție în reprezentare, în Silviu Andrieș - Tabac, *Introducere în heraldică. Noțiuni generale și întregiri la armorialul teritorial românesc*, Editura Universității din București, 2008, pp. 30 - 31. Pe emisiunile monetare apare ușor rotunjit, fiind ușor confundabil cu scutul spaniol.
7. O. Iliescu, *Moneda în România, 491-1864*, Editura Meridiane, București, 1970, p. 27.
8. Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, pp. 82 - 85.
9. Grigore Jitaru, *Blazoane domnești în Țara Românească și Moldova, secolele XII - XV*, Editura Uniunii Scriitorilor, Chișinău, 1997, pp. 145 și 164.
10. Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 106.
11. *Ibidem*.
12. Costin C. Chirițescu, *op. cit.*, p. 85.
13. Vezi lista descoperirilor publicată de O. Iliescu și Gr. Foiț, „*Un tezaur de monede moldovenești din prima jumătate a secolului al XV-lea descoperit la Suceava*”, în *Arheologia Moldovei*, V, 1967, Iași, p. 165.
14. O. Luchian, G. Buzdugan, C. C. Oprescu, *op. cit.*, p. 60.

Keywords: *double groschen / ducat; rare coin; monetary emission; type III; Alexander the Good; trade; exchange of money; payment.*

A DOUBLE GROSCHEN / DUCAT FROM ALEXANDER THE GOOD OF MOLDAVIA

(Summary)

The author has analyzed and has presented a double groschen / ducat, a rare coin of monetary emission - type III, from Alexander the Good (1400 - 1432), the voivode of Moldavia. This coin was used in trade, in exchange of money, in payment.

Daniel BOTEZATU

CÂND AU DEVENIT BOTOȘANII TÂRG AL DOAMNEI?

Cuvinte-cheie: *Botoșani; Târgul Doamnei; apanajul Doamnei; Ștefan cel Mare; Maria Voichița; 1496; Petru Rareș; Elena Rareș; Ana Racoviță.*

Momentul în care Botoșanii au fost concedați ca apanaj uneia dintre doamnele Țării Moldovei a suscitat anumite discuții în istoriografia referitoare la origine și evoluția istorică a târgurilor moldovenesti, a Botoșanilor în mod special. S-a impus părerea lui Iorga¹, începând cu care majoritatea celor ce au avut preocupări legate de istoria Botoșanilor au afirmat că prima Doamnă care a primit ca apanaj târgul Botoșanilor a fost Elena Rareș. O altă ipoteză este cea a lui Constantin G. Giurescu, potrivit căreia dispoziția de a da Botoșanii ca apanaj Doamnei, soției domnului, este mai veche decât epoca lui Rareș, „*probabil de la începutul instituției domniei*”². Între aceste două opinii se situează cea a geografului Victor Tufescu, caracterizată însă prin lipsă de consecvență. Astfel, dacă într-unul dintre studiile sale acesta afirma că Botoșanii devin târg al Doamnei în vremea lui Petru Rareș³, va reveni într-o altă lucrare, menționând că datorită veniturilor mari, orașul este dat ca apanaj doamnelor țării înainte de Petru Rareș⁴.

Revenind la afirmația lui Iorga, preluată ulterior de către o bună parte a istoricilor noștri, subliniem faptul că ea a fost inspirată, în bună măsură, de către două concepții care ilustreau, într-adevăr, nivelul de atunci al realităților istorice în discuție. Potrivit celei dintâi dintre aceste aserțiuni, reluate în mai multe dintre scrierile marelui istoric referitoare la această temă, „*în 1496, Botoșanii trebuie să fi fost încă un sat, care se vedea de la Păpăuți, dar nu se atingea cu acesta din urmă, strâns în urma clopotniței lui Ștefan*”⁵. Așadar, la acea dată, când Ștefan cel Mare ctitoria biserica de la Popăuți, cu hramul Sf. Nicolae, „*satul Botoșanilor nu făcea să se prevadă prin nimic un viitor mare*”⁶.

Al doilea element pus în discuție de Iorga și care a făcut carieră în istoriografia românească leagă acordarea târgului și ocolului Botoșanilor prin privilegiu domnesc, de numele Elenei, soția lui Petru Rareș voievod⁷. Principalele argumente a lui Iorga sunt cele două ctitorii domnești ridicate prin osârdia și evlavia doamnei Elena, una cu hramul Sf. Gheorghe, cealaltă a Uspeniei, prăznuind Adormirea Maicii Domnului și considerată o adevărată „*catedrală*” a orașului.

Care să fie adevărul? Din păcate, informația documentară nu ne este de prea mult folos, ea fiind puțină, lacunară și de multe ori interpretabilă. În acest caz, o metodă eficientă de investigație, ale cărei rezultate se pot apropia cel mai mult de adevărul istoric, este cea prin care,

¹ „*Se pare că el (Petru Rareș, n. DB) dăruie noul târg, întemeiat poate cu privilegiu de la dânsul pentru a ținea iarmaroace, bălciuri, Doamnei sale Elena, fata lui Ioan, despotul sârbesc. De acum înainte orașul fu cărmuit, pe de o parte, ca toate celelalte, de un șoltuz și doisprezece pângari, iar pe de alta de Vornicii Doamnei*” (N. Iorga, *Un oraș românesc: Botoșanii*, în *Botoșanii în 1932- schiță monografică* - vol. îngrijit de Tiberiu Crușu, Liga Culturală-sectia Botoșani, 1932, p. 2). Cu alt prilej, Iorga își reiterea teoria, afirmând că Rareș i-ar fi încredințat doamnei sale, Elena, veniturile târgului Botoșani, constând în banii adunați de la negustorii străini și localnici într-o vreme când, se pare, iarmarocul de graniță față de poloni mutându-se la Botoșani, veniturile rezultate de aici depășeau cu mult cheltuielile doamnei (idem, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V - VII, București, 1903 - 1904, p. 651).

² Principalele argumente ale istoricului sunt existența unei curți a doamnei, atestată prin anumiți membri ai săi încă din timpul lui Alexandru cel Bun, precum și practica medievală de a se acorda membrilor familiei domnești și unora dintre marii dregători veniturile vreunui oraș sau ținut (Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene. Din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, pp. 196 - 197).

³ Victor Tufescu, „*Un oraș în declin / Botoșanii*”, în *Sociologie românească*, an III (1938), nr. 10 - 12, p. 478.

⁴ Idem, „*Tradiții și perspective în dezvoltarea municipiului Botoșani*”, în vol. *Botoșani. Istorie și contemporaneitate*, p. 11.

⁵ N. Iorga, *Un oraș românesc: Botoșanii*, p. 2.

⁶ *Ibidem*, p. 1.

⁷ *Ibidem*, p. 2. Vezi și idem, *Istoria comerțului românesc*, I, p. 173 (Botoșanii erau „*moșie a Doamnei Elena a lui Petru Rareș*”).

dintre posibilele variante propuse spre analiză, se elimină, rând pe rând, cele cu șansele cele mai mici de credibilitate. Intervalul în discuție, în interiorul căruia Botoșanii au fost concedați ca târg al Doamnei este cel delimitat de a doua jumătate a secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea, așadar începând cu domnia unuia dintre primii voievozi ai Țării Moldovei și sfârșind cu domnia lui Petru Rareș, când statutul Botoșanilor de târg al Doamnei era deja realitate.

Prima dintre doamnele Moldovei atestată ca stăpânind un teritoriu ce îi fusese concedat prin poruncă domnească este Margareta - Mușata, al cărei nume de botez a rămas în istoria noastră un nume patrimonial, desemnând cea mai longevivă dintre dinastiile domnitoare ale Țării Moldovei, cea a Mușatinilor. Numele ei este amintit pentru prima dată într-o scrisoare a papei Grigore al XI-lea, adresată chiar doamnei și datată 28 ianuarie 1378. Papa i se adresa principesei moldave cu apelativul „*Margarita di Cereth, domina Valachiae Minoris*”⁸. În documentul din 1 mai 1384, Margareta - Mușata scria din „villa Horleganoio, curia matris nostre carissime”⁹.

Trăind încă Margareta - Mușata, fiul ei și domnul Țării Moldovei, Petru I al Mușatei se va căsători, pe la 1375-1377, cu o rudă a lui Vladislav Jagiello, mare duce al Lituaniei, iar din 1382 și rege al Poloniei¹⁰. Probabil că această soție a sa era tot de confesiune catolică și cum exista deja un apanaj al Doamnei, târgul Hârlăului, iar doamna care stăpânea acest apanaj, Margareta - Mușata, era încă în viață, Petru I va constitui un nou apanaj, probabil târgul Siretului, unde exista deja o biserică dominicană și unde se afla sediul unei episcopii catolice, căruia i-a adăugat teritoriul înconjurător. Neîmpărțășind credința catolică a mamei sale, deși din respect pentru ea, dar și din rațiuni politice, i-a susținut, până la un punct, inițiativele de sprijinire a acestei confesiuni, Petru I Mușatinul a rezidat foarte puțin la Siret¹¹, în timpul domniei sale reședința de scaun a Țării Moldovei fiind mutată, de altfel, la Suceava, acolo unde, în biserica Mirăuților, ctitorită de același domn, se va încerca și stabilirea reședinței mitropolitane, sub păstorirea lui Iosif, rudă apropiată a acestuia¹².

Dacă în cazul doamnei lui Petru I Mușatinul, existența unui apanaj al acesteia, format

⁸ Ștefan Pascu, „Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV”, în *AIINC*, X, 1945, p. 191, apud Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, 1997, p. 118.

⁹ DRH, A, *Moldova*, I (1384-1448), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, nr. 1, pp. 1-2. Contrar ipotezei potrivit căreia „villa Horleganoio” ar fi satul Horlăceni, de lângă Siret, credem că este vorba, mai curând, de târgul Hârlăului, unul din principalele argumente fiind cel oferit de către Ștefan S. Gorovei, care l-a identificat pe acel „domino Borlo”, din documentul în cauză, cu boierul Bărlă de la Hârlău, menționat în mai multe rânduri în timpul domniei lui Alexandru cel Bun (Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, pp. 33, 38, 41 - 42, 48, 86, 130; *ibidem*, vol II, p. 625). Alăturăm acestui argument un altul, oferit tot de analiza textului acestui document, în care, alături de Bărlă, este invocat ca martor și pan Gyula, maghiar după nume, al cărui apelativ îl asociem topicului Giulești, sat din apropierea Hârlăului (despre sat vezi Alexandru I. Gonța, *Indicele numelui de locuri*, p. 110). Concedarea spre administrare a Hârlăului, doamnei Margareta-Mușata, pare cu atât mai logică și de acceptat cu cât acolo locuia o deja numeroasă populație catolică, așadar de aceeași confesiune cu cea din acel moment a doamnei, doi delegați ai Hârlăului participând, câteva decenii mai târziu, la conciliul de la Konstanz, din Baden, în 1415 (cf. C.I. Karadja, „Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța în anul 1415”, în *AARMSI*, seria III, tom VII, 1927, București, p. 24). De asemenea, este puțin probabil ca doamnei Margareta - Mușata, văduvă a lui Costea, fost domn al Țării Moldovei, nora lui Bogdan I Întemeietorul și mamă a altor doi domni, Petru I și Roman I, primul aflat în scaun la data la care ne referim (menționăm că în demersul nostru folosim schema genealogică a familiei domnești din Țara Moldovei din secolul al XIV-lea, cf. Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 130 și urm.), să i se fi concedat ca apanaj un sat oarecare în condițiile în care, în acea vreme, se conturase deja o clasă socială de mari boieri, care stăpâneau un număr mult mai mare de sate. Este la fel de improbabil ca un act atât de important, prin care doamna țării, catolică la acea dată, dăruia ctitoriei sale din Siret, bisericii dominicană Sf. Ioan Botezătorul, venitul cântarului din acel târg, să fi fost scris la Horlăceni, când mult mai logic era ca actul să fie dat din orașul Hârlăului, unde decizia domnului ar fi putut fi influențată și de către misionarii catolici de acolo.

¹⁰ Cf. Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 135.

¹¹ Nici un act domnesc dat de Petru I Mușatinul nu a fost emis din Siret; v. și Mircea D. Matei, „Cetățile de piatră ale lui Petru I Mușatinul” (versiunea <http://www.icnet.ro/history/archive/mi2001/current11/mi10.htm>), în *MI*, nr. 11, noiembrie 2001, București.

¹² V. *Istoria Românilor*, vol. IV, comitetul de redacție: acad. Ștefan Ștefănescu și acad. Camil Mureșanu, București, 2001, pp. 252 și 254.

din târgul Siretului și satele dimprejur este doar o presupunere, documentele referitoare la perioada imediat următoare sunt mai explicite. În primul dintre ele, pe care ultimii săi editori l-au datat 14 aprilie <1419-1421>, Alexandru cel Bun arată că „adevărata sa soție, Ana, de bunăvoia ei și cu cuget bun, chiar înaintea morții sale, a dăruit mănăstirii Bunavestire, care este la Moldovița, și unde este egumen Vasilie, satele anume Văculinți și unde Zărna și-a făcut curățură, sub pădure, ca să fie acestei mănăstiri uric cu toate veniturile”¹³. Recăsătorindu-se, la scurt timp după moartea Anei - Neacșa, cu principesa lituaniană Ringala, sora cneazului Witold al Lituaniei, Alexandru cel Bun îi va dăruia acesteia, după despărțirea de ea, ca apanaj viager, târgul Siret cu ocolul său și Volhovățul cu ocolul său, cu dreptul de a folosi morile și iazurile de acolo, de a încasa vama cuvenită. În plus, doamna urma să primească 600 de ducăți anual¹⁴. Mai târziu, Marinca, doamna lui Iliaș voievod, fiul și urmașul la tron al lui Alexandru cel Bun, ea însăși cumnată a lui Wladislav Jagiello, regele Poloniei, va primi același apanaj, deși soțul ei nu mai era în viață¹⁵.

Un alt domeniu domnesc dăruit ca apanaj viager unei femei din familia domnitoare a Țării Moldovei a fost cel format din târgul Coțmani, de la ținutul Țeținei, împreună cu toate cătunele ce țineau de el, pe care Alexandru cel Bun l-a dăruit, la 6 iulie 1413, cneaghinei Anastasia, soacră¹⁶ sau mătușă¹⁷ a sa, urmând ca după moartea ei „să fie în stăpânirea episcopiei de Rădăuți, a sfântului Nicolae, unde sunt îngropați moșii noștri”¹⁸. Tot Alexandru cel Bun va crea un alt apanaj, format din mănăstirea Vișnevăț (Vișneuți, azi Căpriană), împreună cu satele din jur, domeniu pe care voievodul l-a dăruit doamnei Marina, ultima dintre soțiile sale¹⁹, în 1429²⁰.

Revenind la doamna Marinca, văduva lui Iliaș voievod și la apanajul acesteia, format din domeniul Siretului și Volhovățului, trebuie să menționăm faptul că, în contextul politic tulbure de după moartea lui Alexandru cel Bun, pe fondul disputelor pentru tron ale urmașilor acestuia, regatul polon a încercat să modifice statutul de până atunci al domeniului, anume cel de posesiune viageră a cneaghinelor din familia domnitoare. O demonstrează o scrisoare din 1456 a lui Petru Aron, voievodul de atunci al Țării Moldovei, adresată lui Cazimir al IV-lea, regele Poloniei, prin care domnul se angaja față de suveranul polon să renunțe și să dea „în chip real și cu urmare preastrălucitei principese, doamnei Maria, rămasă pe urma lui Ilie, domnul de odinioară a Moldovei, în chip de dar și zestre orașul Siret, cu suburbia și satele ce aparțin lui și satul Olhovăț, cu celelalte sate ce aparțin lui din vechime [...]”²¹. În document se mai arată că aceeași cneaghină avea „scrisori și privilegii și întărituri” pentru alte două teritorii moldovenești, de mare importanță strategică și economică, anume „pentru Hotin și Țețina și celelalte bunuri”, regele Poloniei făcând presiuni asupra lui Petru Aron pentru a confirma, prin privilegiu domnesc, această situație²².

¹³ DRH, A, *Moldova*, vol. I, nr. 46. Coroborând informația din acest document cu cea din actul deja menționat, de la 1 mai 1384, dat, în opinia sa, din satul Horlăceni, istoricul Gh. Pungă lansa ipoteza existenței în regiune a unui apanaj al doamnelor Țării Moldovei (cf. Gh. Pungă, „Din nou despre Ringala, soția lui Alexandru cel Bun (*Addenda et Corrigenda*)”, în *AȘUI*, p. 196).

¹⁴ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, pp. 141-146.

¹⁵ *Ibidem*, vol II, pp. 773-775. Menționăm că acest Iliaș voievod era fiul lui Alexandru cel Bun cu doamna Ana-Neacșa, așa încât „moștenirea” acestui apanaj poate să fie o consecință și a acestui fapt.

¹⁶ DRH, A, *Moldova*, vol. I, p. 49, nr. 35. Tot soacră a lui Alexandru cel Bun o consideră și Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 164.

¹⁷ Anastasia, fiica lui Lațcu voievod, ar fi fost vara primară a lui Roman I, tatăl lui Alexandru cel Bun; cf. Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 111.

¹⁸ DRH, A, *Moldova*, vol. I, p. 50, nr. 35. De altfel, Anastasia va fi înmormântată în necropola domnească de la Rădăuți, cum o arată piatra pe care a pus-o pe mormântul ei, la 1497, Ștefan cel Mare, semn al unei legături de rudenie directe și nu prin alianță, a acestei cneaghine, cu familia domnitoare a Mușatinilor (G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, p. 281).

¹⁹ Vezi Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, p. 408.

²⁰ DRH, A, *Moldova*, vol. I, nr. 84.

²¹ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol II, București, 1932, p. 786.

²² *Ibidem*. Hotinul, Țețina și Hmielovul fuseseră cedate, *de jure*, Poloniei, prin actul din 23 septembrie 1438, dat de

Tendențele acaparatoare ale suveranului polon, urmărind desprinderea de la trupul Țării Moldovei a unor teritorii de importanță strategică și economică pentru aceasta, au fost sesizate de către Petru Aron care, răspunzând probabil unei solicitări venite din partea lui Cazimir al IV-lea, arăta o oarecare rezervă în ceea ce privește Hotinul și Țețina, pentru care „*doamna Maria are scrisori și privilegii și întărituri pentru a le folosi ca zestre*”²³. Cu câteva luni mai înainte, la 1 octombrie 1455, Petru Aron voievod se angaja față de același suveran polon să-i întărească Marincăi, văduva lui Iliș, domeniul Siretului, în schimbul cetății Hotinului²⁴.

Se ajunsese așadar, ca prin această politică sistematică a domnilor moldoveni, de stabilire a unor alianțe dinastice, prin intermediul căsătoriilor cu prințese lituaniene și polone²⁵, combinată cu practica acordării unor apanaje viagere doamnelor țării, apanaje constituite din sate, cetăți și orașe moldovenești, să fie pusă în pericol integritatea teritorială a Moldovei. Sesizase acest lucru și Petru Aron, care târăgănase recunoașterea „*zestrei*” doamnei Marincea, a răposatului Iliș voievod, formată din cetățile Hotinului și Țeținei, înțelegând că prin aceasta le erau create polonezilor noi oportunități de a lua pentru ei întreaga regiune. Și spre a fi mai sigur, același Petru Aron dăruia Marincăi, prin actul deja menționat, de la 1 octombrie 1455, târgul Siretului, vama, morile și toate veniturile și Volhovățul, cu morile, sălașurile de tătari, loviștele și morile de acolo, luând în schimb de la apriga cneaghină cetatea Hotinului, stăpânită până atunci de către ea²⁶.

Cel care a tranșat spinoasa chestiune a apanajului Doamnei și cel care, orientându-se spre uniuni matrimoniale cu principese de rit creștin ortodox, a eliminat pericolul ca fostele apanaje ale doamnelor Țării să fie acaparate de către alte state, cu precădere de către Polonia, a fost Ștefan cel Mare²⁷. Tot începând cu domnia lui, statutul acestui apanaj se schimbă. El nu va mai fi viager, nu se va mai acorda altor cneaghine din familia domnitoare decât soției voievodului aflat pe tron și va fi constituit dintr-un domeniu stabil, cel format din *târgul și ocolul Botoșanilor*. Doamna primea acest apanaj nu cu titlu de veșnică proprietate, ci ei doar i se concede dreptul de a încasa în locul domniei, pentru trebuințele sale personale, felurite venituri din târg și din ocol.

Localizarea momentului în care Botoșanii devin târg al Doamnei, în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, se justifică prin câteva mărturii documentare circumstanțiale, dar pline de substanță, precum și prin apelul la logica istorică. O asemenea mărturie indirectă este cea oferită de o mențiune a lui Miron Costin: „*la Botușani, de când venitul merge la cămara milostivirii ei doamna, dregătorul nu se numește pârcălab, ci vornic*”²⁸. Corelând această informație cu recenta descoperire arheologică din pronaosul bisericii Sf. Nicolae din Popăuți, anume piatra de mormânt ce ar fi aparținut lui „*Nurod, vornic de Botoșani*”²⁹ sau, conform unei alte interpretări a pisaniei, „*vornicul Iurod (nebun, n. DB) din Botoșani*”³⁰, afirmăm că în 1492, anul de când datează lespeda tombală, Botoșanii erau deja târg al Doamnei, administrat de către acest

Iliș voievod cu ocazia depunerii jurământului de credință față de suveranul polon de atunci, Wladislaw Jagiello (Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, vol II, p. 19). Un pas mai departe în instaurarea stăpânirii efective a Poloniei asupra acestor teritorii a fost făcut prin documentul dat din Liov, la 28 februarie 1444, chiar de Marincea, soția lui Iliș voievod, și nu de către domnul de atunci, Ștefan al II-lea, act prin care cneaghina ceda Poloniei, reprezentată de Ioan, castelanul de Cyszow și Petru Odrowaź, palatinul de Liov, cetățile Hotinului, Țeținei și Hmielovului, în schimbul moșiilor „*ce se cuvin aici, în regatul Poloniei, domnului Ilie și nouă și copiilor noștri*” (Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol II, p. 722).

²³ *Ibidem*, p. 786. Se pare că la acea dată Hotinul, Țețina și teritoriile din jur constituiau un alt apanaj, sau cel puțin așa considerau polonii și doamna Marincea.

²⁴ *Ibidem*, p. 776.

²⁵ Vezi Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, pp. 131 - 139.

²⁶ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 776.

²⁷ Acest aspect a fost foarte bine sesizat și explicat de către Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 164.

²⁸ Miron Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, 1958, p. 390.

²⁹ Voica Pușcașu, „*Un inedit personaj al istoriei locale - vornicul Nurod de Botoșani*”, în FC, an I, nr. 2, septembrie 2002, Botoșani, p. 8.

³⁰ Sorin Ulea, *Un unicat al ortodoxiei: piatra de mormânt din biserica Sf. Nicolae Popăuți*, Editura Axa, Botoșani, 2002, p. 9.

vornic, din porunca domnului, în interesul atât al domniei - domeniul de competențe vizând partea administrativă, juridică, militară și economică a atribuțiilor sale - cât mai ales al Doamnei, în partea referitoare la veniturile cuvenite acesteia din acest apanaj.

O altă mărturie în favoarea ipotezei că Botoșanii, cu veniturile lor, sunt concedați Doamnei în timpul lui Ștefan cel Mare, este citată de arhimandritul Narcis Crețulescu, originar din Costeștii Botoșanilor³¹, într-una din lucrările sale. Invocând mai multe urice însemnate pe un vechi pomelnic al bisericii Popăuților, pomelnic despre care astăzi nu mai știm nimic, arhiereul arată că atunci „când Ștefan Vodă cel Mare au zidit biserica Sf. Nicolae de la Popăuți, la 1496, septembrie 30, atunci și Doamna sa, Maria, a înnoit biserica Sf. Gheorghe din târgul Botoșani și biserica Învierii de la Mănăstirea Doamnei și biserica satului Cișmea”³². Tot Narcis Crețulescu, preluând din însemnările de pe acel pomelnic, arată că venind Petru Rareș în a doua sa domnie în Moldova, doamna sa, Elena, ar fi înnoit biserica Sf. Gheorghe, din târgul Botoșanilor, și tot ea „a înnoit de iznoavă și biserica de la Mănăstirea Doamnei, la anul 1552”³³.

Existența, în apropierea Botoșanilor, a unei mănăstiri a Doamnei, care deja necesita reparații în timpul doamnei Maria - Voichița, ne poate conduce cu gândul la o vechime mai mare a apanajului domnesc al Botoșanilor decât cea presupusă de noi, anume anterioară domniei lui Ștefan cel Mare. Această idee este, însă, mai mult decât improbabilă, atâta vreme cât, plecând de la informații documentare certe, am arătat că începând cu Margareta - Mușata, continuând cu Ana - Neacșa și Ringala, cele două soții ale lui Alexandru cel Bun, cu cneaghina Anastasia, mai probabil mătușa decât soacra lui Alexandru cel Bun, cu Marina, ultima dintre soțiile lui Alexandru cel Bun și cu doamna Marincea a lui Iliaș voievod, erau deja constituite apanaje ale doamnelor țării, Botoșanii nefăcând parte dintre ele. Cu excepția Anei - Neacșa, Marinei și Anastasiei, primele două soții, a treia mătușă a lui Alexandru cel Bun, celelalte cneaghine din familia domnitoare erau catolice, apanajele lor având și o certă semnificație religioasă, atâta vreme cât și la Hârlău și la Siret existau și biserici catolice și o numeroasă populație ce împărțea această credință.

Oricare ar fi fost Doamna care a miluit pentru prima dată schitul ascuns de codrii deși din preajma Botoșanilor, ea trebuie să fi fost de credință ortodoxă. În condițiile disputei aprige dintre catolicism și ortodoxie și ale prozelitismului procatolic al Ungariei și Poloniei, intermediat chiar de unii membri ai familiei domnitoare a Mușatinilor, este greu de crezut că dania ar fi aparținut vreunei dintre doamnele catolice ale Țării Moldovei. Le putem așadar exclude pe Margareta - Mușata, chiar dacă ea a fost la un moment dat ortodoxă³⁴, pe doamna lui Petru I Mușatinul, rudă a regelui polon catolic Wladislaw Jagiello³⁵, dar și pe cele ale lui Ștefan I³⁶, Alexandru cel Bun³⁷ și Iliaș voievozi³⁸.

Urcând pe tron, Ștefan cel Mare va curma practica aceasta, care se dovedise dăunătoare intereselor Țării Moldovei, a constituirii apanajelor viagere, creând în contramăsură un apanaj nou, format din târgul Botoșanilor și ocolul acestuia, apanaj de ale cărui venituri se putea bucura doar soția domnului în scaun. De asemenea, în prelungirea intenției sale de a evita anumite alianțe matrimoniale ce puteau isca, mai curând, adversități politice și provoca pierderi teritoriale, dar și convins, probabil, că prin aceasta respecta credința neamului său, Ștefan cel Mare și-

³¹ Cf. ediției electronice [http://biserica.org/whoswho/DTR/C/Narcis Crețulescu.htm/](http://biserica.org/whoswho/DTR/C/Narcis%20Cre%20ulescu.htm/); ediție tipărită de preot prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, EE, 1996, București, litera C.

³² Narcis Crețulescu, *Istoria Sfintei Mănăstiri Râșca din ținutul Suceava*, Fălticeni, 1903, p. 52.

³³ *Ibidem*. Vezi și Daniel Botezatu, „Mănăstirea Doamnei, un așezământ monahal de demult”, în H, IX, 1996, Botoșani, *passim*.

³⁴ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, pp. 119 - 120.

³⁵ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, pp. 350 - 351.

³⁶ Se pare că și aceasta era rudă („consaguinea”) a lui Wladislaw Jagiello, regele polon (*ibidem*, p. 357; v. și Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 137).

³⁷ Evident, este vorba despre Ringala.

³⁸ Soția sa, Marincea, era de asemenea principesă catolică, fiind soră a reginei Sofia, soția lui Wladislaw Jagiello (Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 21).

a ales soții numai din rândul principeselor ortodoxe: Evdochia de Kiev (1463), Maria de Mangop (1472) și Maria - Voichița (1478)³⁹. Probabil că prima dintre beneficiarele acestui apanaj a fost chiar prima dintre doamnele lui Ștefan, ruteanca Evdochia, sora cneazului Simion Olekovic⁴⁰. Concederea spre administrare a domeniului format din *târgul și ocolul Botoșanilor* putea genera veniturile de care avea nevoie Evdochia, aflată printre străini, potrivit noului său statut, cel de Doamnă a Țării. Apanajul ar fi putut fi apoi preluat de către următoarea soție a domnului, Maria de Mangop, din neamul împărătesc al Comnenilor.

Cea care este amintită, fie și circumstanțial, ca având legătură cu târgul și ocolul Botoșanilor este a treia și ultima dintre doamnele legitime ale lui Ștefan cel Mare, Maria - Voichița, pe care domnul o adusese în captivitate, în Țara Moldovei, încă de la sfârșitul lui 1473, după incursiunea din Țara Românească și alungarea de pe tron a lui Radu cel Frumos, tatăl domniței. Odată cu aceasta, era dusă în prizonierat și Maria, soția domnului muntean⁴¹. Căsătoria dintre Ștefan voievod și Maria - Voichița a fost și cea mai lungă dintre cele contractate de către domn. Oficiată probabil în 1478, din moment ce la 9 martie 1479 era menționat pentru prima dată într-un document Bogdan - Vlad, întâiul născut, căsătoria a luat sfârșit doar prin moartea lui Ștefan cel Mare, la capătul a peste 25 de ani de conviețuire. Maria - Voichița i-a mai supraviețuit soțului său încă șapte ani, după moarte fiind înmormântată alături de acesta, la mănăstirea Putna⁴².

Grație și răgazului mai mare pe care viața orânduită de Dumnezeu i l-a oferit, spre deosebire de predecesoarele sale, care au „domnit” doar patru, respectiv cinci ani, Maria - Voichița a putut întreprinde la *Botoșani* actele ctitoricești de care am pomenit mai sus: înnoirea bisericii cu hramul Sf. Gheorghe, din centrul vechi al târgului și a schitului din vecinătate, de la Mănăstirea Doamnei. În ipostaza de Doamnă a Țării, stăpână peste târgul și ocolul Botoșanilor, de ale cărui venituri beneficia în 1496 - când presupunem că s-au efectuat reparațiile la cele două așezăminte bisericești - de circa 18 ani, Maria - Voichița poate că a și rezidat în anumite perioade la Botoșani, acolo unde, posibil chiar la îndemnul ei, Ștefan cel Mare ridica biserica Sf. Nicolae de la Popăuți, în locul unei construcții mai vechi, refăcând și curtea domnească, potrivit rangului unei soții de voievod și înzestrând-o și cu un impunător turn - clopotniță, anexă a bisericii, dar ale cărui rosturi militare sunt evidente.

Elena Rareș, de al cărei nume majoritatea istoricilor noștri, plecând de la Nicolae Iorga, a asociat concederea, de către domnie, a târgului Botoșani cu ocolul său ca apanaj al Doamnei, va continua, în fapt, actele ctitoricești ale înaintașei sale, Maria - Voichița. Din 1496, anul în care aceasta din urmă refăcea biserica mănăstirii Doamnei și cea cu hramul Sf. Gheorghe din târg, se scurseseră mai bine de 50 de ani, interval în care asupra Țării Moldovei, în particular a Botoșanilor, se abătuseră mai multe năvăliri dușmane, care putuseră afecta serios construcțiile amintite⁴³. Probabil același lucru se întâmplase și în 1496, când Ștefan cel Mare, refăcând biserica și curțile domnești de la Popăuți, în timp ce doamna sa, Maria - Voichița, înnoia alte două lăcașuri bisericești, din târg și din preajma acestuia, nu făceau altceva decât să înlăture urmările nefaste ale raidului tătarăsc din noiembrie 1439.

Două au fost, așadar, doamnele Țării Moldovei care, prin actele lor ctitoricești, au îndătinat milostenia și grija față de oamenii și locurile Botoșanilor ca atribute definitorii ale relației cu apanajul din care, venindu-le o parte însemnată din venituri, înțelegeau să răspundă pe măsura situației lor, de stăpâne ale acestui apanaj și potrivit rangului pe care îl aveau, cel de doamne ale Țării.

³⁹ *Ibidem*, p. 76.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 374.

⁴² Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 76.

⁴³ La 11 martie 1500, lupta decisivă dintre armata lui Ștefan cel Mare și polonii conduși de Jan Albert a avut loc chiar în târgul Botoșanilor. Polonii mai ajung la Botoșani în toamna lui 1506, vara lui 1507 și după 1531, de fiecare dată cronicile menționând distrugerile și teroarea aduse de aceștia. Poate și în toamna lui 1538, când Rareș a fost nevoit să-și părăsească tronul și țara, trupele otomane să fi trecut prin Botoșani, în drumul lor spre Suceava.

Prima dintre aceste doamne a fost *Maria - Voichița*, mlădiță a Basarabilor munteni, în amintirea cărora ea, împreună cu soțul său, Ștefan cel Mare voievod, i-au pus întâiului lor născut și moștenitorului tronului numele Bogdan-Vlad. Bănuim că *Maria - Voichița*, pribeagă și singură, s-a atașat de locurile de aici și oamenii săi. În perioadele de absență ale soțului ei, mai rare spre sfârșitul domniei, doamna se va fi recules la ctitoriile sale de aici, rugându-se pentru iertarea păcatelor tatălui său, răposatului Radu cel Frumos, ale ei și maicii sale, ale domnului ei, Ștefan voievod, precum și pentru sănătatea și biruința întru toate ale fiului lor, Bogdan-Vlad, în care se îngemănau, simbolic, nobilele stirpe ale Mușatinilor și Basarabilor⁴⁴.

A doua dintre aceste doamne este învățata și evlavioasă *Elena Rareș*, descendentă a neamului Brancovici, care a dat Serbiei mai mulți despoți. Cele două ctitorii ale sale, care își înalță turlele către cer, consacră practic noul statut al Botoșanilor, cel de târg al Doamnei. Tot *Elena Rareș* va reface și micuța bisericuță de lângă târg, făcându-i probabil și danii, dar și întârindu-le pe cele vechi, astfel încât această ipostază a sa, de ctitor al acestui așezământ, va fi menționată documentar o sută și ceva de ani mai târziu, când lăcașul este pomenit sub numele de „mănăstirea Doamnei Ilenii”⁴⁵.

Am fi nedrepti dacă nu am aminti-o în acest context și pe doamna *Ana*, a lui Mihai Racoviță voievod, cea care prin grija deosebită arătată mai vechilor ctitorii din târg și din preajma acestuia a continuat o practică deja îndătinată. Astfel, doamna *Ana* a refăcut biserica „surpată, descoperită, pustie” a Sf. Nicolae de la Popăuți și „înzestrând-o și cu argintării, alte lucruri besericești, au rădecat-o și înălțime Sa în mai înaltă stare, puind-o în rândul mănăstirilor și înzestrând-o cu moșie Tătărașii”⁴⁶. La îndemnul aceleiași doamne, Mihai Racoviță voievod, soțul său, va reface pe la 1724 - 1725 bisericile Uspeniei și Sf. Gheorghe, va da un hrisov de apărare a mănăstirii Doamnei „de toate dările și angheriile ce sânt pe alte mănăstiri și lăcui-tori”⁴⁷ și va întări călugărilor de acolo, la 14 februarie 1724, satul Costești, pe Teișoara și jumătate dintr-un heleşteu din hotarul târgului⁴⁸.

Ajunși la capătul demersului nostru și pentru a răspunde întrebării formulate în chiar titlul acestuia, credem că momentul în care Botoșanii devin târg al Doamnei se petrece în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Înainte de aceasta, după cum am arătat mai sus, existând de mai mult timp, chiar de la începuturile statului moldovenesc, această practică a conducerii unui apanaj unora dintre femeile din familia domnitoare, anumite teritorii ale Țării Moldovei au fost acordate, în această formă, cneaginelor voievodale, pe întreaga durată a vieții lor.

Cum politica de alianțe matrimoniale a domnilor moldoveni a făcut ca multe dintre soțiile acestora să fie de origine polono - lituaniană și de credință catolică, se ajunsese la un moment dat la o situație periculoasă pentru țară, care putea aduce pierderea teritoriilor condate ca apanaj în beneficiul statului polon. Sesizase acest aspect și Petru Aron, dar opoziția sa a fost minimă. Abia Ștefan cel Mare va schimba statutul acestui apanaj, impunând principiul „moștenirii” lui numai de către soțiile voievozilor în scaun⁴⁹.

Nu știm exact ce anume a determinat alegerea Botoșanilor ca loc ale cărui venituri să fie folosite în interesul personal al Doamnei. Fără îndoială că o pondere însemnată în această opțiune a avut-o potențialul economic al regiunii formate din târgul Botoșanilor și satele din

⁴⁴ Pioșenia și vocația de ctitor a doamnei *Maria-Voichița* sunt ilustrate, de altfel, de dania pe care o făcea, în 1493, „cu dorința tânjind pentru dragostea lui Hristos și iubitoare a cuvintelor lui Hristos fiind”, anume scrierea și împodobirea unui *Tetraevangel* pentru ctitoria soțului ei, biserica de la Pătrăuți. Aceeași doamnă, văduvă fiind, dăruia în toamna lui 1504 mănăstirii Putna, unde odihnea de veci Ștefan cel Mare, un acoperământ pentru tretrapod (cf. *Maria Magdalena - Székely, "Femei - ctitor în Moldova medievală"* (în http://www.itcnet.ro/history/archive/mi_1999/current/3/mi70.htm), articolul a fost publicat în *MI*, nr. 3, martie 1999, București.

⁴⁵ Document din 21 noiembrie 1672, dat de *Maria*, soția lui Ștefan Petriceicu voievod, pentru satul Costești, al mănăstirii (ASI, Documente, CCLXXXII/11); vezi și Daniel Botezatu, *op. cit.*, *passim*.

⁴⁶ ASBT, Documente, II/15.

⁴⁷ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VIII, București, 1894 (întocmit de I. Slavici), p. 762, nr. DCCL; menț. și la Theodor Codrescu, *Uricariul*, vol. II, pp. 235-236.

⁴⁸ ASI, Documente, CCLXXXII/12.

⁴⁹ Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 164.

care Alexandru cel Bun și - mai târziu - Ștefan cel Mare, vor constitui ocolul corespunzător. În timpul domniei lui Ștefan cel Mare, *Botoșanii* erau deja un punct nodal în comerțul intern și de tranzit al Țării Moldovei. Poate tot din timpul lui Ștefan cel Mare, dacă nu chiar în perioada de dinaintea sa, la *Botoșani* se desfășura *iarmarocul cel mare de vite*, veniturile obținute de aici putând avea rolul determinant în alegerea sa ca târg al Doamnei.

A contat și faptul că la Botoșani existau, cel puțin din timpul domniei lui Alexandru cel Bun, o curte domnească și o capelă a acesteia, refăcute mai târziu de Ștefan cel Mare. De asemenea, populația de aici era majoritar necatolică, formată în cea mai mare parte din români și armeni, lucru care nu îl puteau lăsa indiferent pe Ștefan cel Mare, fervent apărător al credinței creștine ortodoxe și domnul care - renunțând la tradiționalele alianțe dinastice moldo-polone - își va alege, de fiecare dată în cele trei rânduri când s-a căsătorit, doamnă de aceeași credință cu el. Alegând târgul Botoșanilor și ocolul său ca apanaj al Doamnei, Ștefan cel Mare a creat, practic, o unitate fiscală și administrativă distinctă, parte a ținutului Hârlău, dar ea însăși embrion al viitorului ținut Botoșani, administrată de către doi vornici ce îi reprezentau, în egală măsură, atât pe domn cât și pe soția acestuia.

Situați în apropierea cetății de scaun a Sucevei, Botoșanii erau un oraș în care Doamna putea ajunge deseori, distanța neconstituind un impediment. Locul oferea și o anumită siguranță, fiind fapt constatat că aici atacurile dușmane își pierdeau mult din consistența inițială, stingându-se de cele mai multe ori în urma intervenției trupelor moldovene venite în ajutor dinspre Suceava. *Statutul deosebit al Botoșanilor* este evidențiat și de existența în acest târg, la jumătatea secolului al XVI-lea, a celor trei biserici domnești de piatră, în vreme ce la Hârlău, bunăoară, orașul - reședință al ținutului din care făceau parte și Botoșanii, nu existau în aceeași vreme decât două biserici domnești de zid, una ridicată la 1492, de către Ștefan cel Mare⁵⁰, în vreme ce cealaltă, cu hramul Sf. Dumitru, va fi ctitorită de către Petru Rareș, în a doua sa domnie⁵¹. Lor li se adaugă, e drept, o biserică de zid de rit catolic, menționată la 20 iulie 1606 într-un raport redactat de către un anonim catolic italian⁵², biserică a cărei vechime trebuie să fi fost mai mare într-un oraș care, la 1415, trimitea reprezentanți ai populației sale catolice la conciliul de la Konstanz.

O ultimă observație a noastră o are în vedere, din nou, pe doamna *Elena a lui Petru Rareș*. După moartea soțului ei, în 1546, deși nu mai era soție a voievodului în scaun, singura calitate în care, potrivit regulii instituite de Ștefan cel Mare, putea avea Botoșanii ca apanaj al său, doamna va continua să se considere protectoarea orașului. A contat foarte mult faptul că atât Iliș Rareș, cât și Ștefan, fratele său, care i-au urmat la tron tatălui lor, erau necăsătoriți, așa încât Elena Rareș, care a și tutelat, de altfel, cele două domnii, continua să se considere Doamnă a Țării Moldovei. Iar faptul că bisericile pe care în această calitate le-a ctitorit la Botoșani au fost ridicate la cinci, respectiv șase ani după moartea lui Petru Rareș, constituie o dovadă indirectă că nu în timpul lui Rareș Botoșanii au devenit târg al Doamnei, Elena Rareș „moștenind” acest apanaj constituit în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, pentru una dintre soțiile sale. După Elena Rareș, principiul pe care s-a întemeiat statutul deosebit al Botoșanilor va fi respectat, fără excepții, de către toți domnii și doamnele Țării Moldovei.

Keywords: *Botoșani; princess's town; princess's appanage; Stephen the Great; Maria - Voichița; 1496; Petru Rareș; Elena Rareș; Ana Racoviță.*

⁵⁰ Conform pisaniei slavone aflate pe peretele din afară, la intrarea în biserică, ridicarea construcției a durat aproximativ șase luni, de la 1 mai la 28 octombrie 1492: „era al domniei sale anul treizecișaselea curgătoriu” (Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 de mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885, p. 287).

⁵¹ Ca stil, biserica este întrutotul asemănătoare ctitoriei lui Ștefan din același oraș; cf. Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii românești*, București, 1937, pp. 317 - 318.

⁵² În relatarea acestui călător străin, Hârlăul avea la 1606 „câteva biserici, una singură romană, făcută din zid, însă și aceasta fără preot” (Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. VIII, București, 1894, p. 307).

WHEN THE BOTOȘANI HAS BECOME PRINCESS'S TOWN?

(Summary)

The one who blotted out the spiny matter of the princess's appanage was Stephen the Great by opting for matrimonial unions with christian orthodox princesses. By doing so, he eliminated the threat of the appanages belonging to the previous princesses of the country to be forestalled by other states, especially Poland. Also, beginning with his reign, the status of the appanage changes. It will no longer be for a lifetime, it will not be given to any other princess from the reigning family, except for the wife of the current ruling prince and it will be represented by a stable domain, the one constituted by the fair and surroundings of Botoșani. The princess recieved this appanage not as a lifetime property - she only was entitled with the right of cashing in on the money made at the fair and on the land.

Pinpointing the moment in which Botoșani became the ruling lady 's fair as somewhere during the reign of Stephen the Great justifies itself through some circumstantial written proof, but full of essence, and also through the call at historical logic. The fact that the churches built by Elena Rareș, Petru Rareș 's widow, on the grounds of Botoșani, five years after the death of her husband, constitutes an indirect proof that not during the time of Petru Rareș, Botoșani became the princess 's fair, Elena Rareș inheriting this appanage formed in the time of Stephen the Great for one of his wives. After her ruling period, the principle after which the outstanding status of Botoșani was established will be respected, without any exceptions, by all the coming rulers of Moldavia.

Alexandru PÎNZAR

ASCENDENȚI PRIN FEMEI AI LUI ȘTEFAN VODĂ PETRICEICO

Cuvinte-cheie: *ascendent; femei; Ștefan Petriceico; Moldova; 1672; moșia Culiceni.*

Cronicarul, relatând alegerea de către boieri, în 1672, a domnului Ștefan Petriceico, a consemnat și ceea ce a tras în balanță în favoarea sa, după mazilirea grecului Duca: faptul că era „*fecior de boier de țară, moldovean drept*”¹. O calitate, dar și un dezavantaj subînțeles pentru noul domn: nu venea dintr-un neam vechi și ilustru, a cărui moștenire să-i întărească autoritatea. Părintele lui Ștefan Petriceico, Toader, a ajuns, ce-i drept, mare vornic al Țării de Sus, în vremea lui Vasile Lupu, dar era un *homo novus*, iar cronicarul n-a uitat să înregistreze acest lucru pentru posteritate. După 300 de ani, *Dicționarul* lui Nicolae Stoicescu nu ne dă mai multe informații despre ascendența domnului ales de boieri la sfârșitul lui august 1672, ci consemnează doar numele părinților lui Toader, Petriceico logofăt și Maria, și faptul că logofătul era strănepot al lui Petrică hatman din veacul al XVI-lea², probabil prin femei.

Voi încerca să aflu mai multe despre alți strămoși ai lui Ștefan Petriceico, din veacurile al XV-lea și al XVI-lea, prin metoda „clasică” a urmăririi „*curgerii stăpânirii*” într-o ocină a sa. M-am oprit, pentru investigații, asupra moșiei *Culiceni*, care, la mijlocul veacului al XVII-lea, în 1665, îi era întărită viitorului domn de Istrate Dabija vodă³. Satul îi venise lui Ștefan Petriceico moștenire de la tatăl său, care, la rândul său, îl primise de la părinți. Actul din 13 februarie 1636, prin care Toader Petriceico, pe atunci mare armaș, împreună cu sora sa Antimiia, împărțeau patrimoniul rămas de la părinții lor, Petriceico logofăt și Mărica, arată că fiecare a luat câte o treime de sat, din cele două moștenite⁴. Mai mult, acest act precizează exact ramura de pe care venise ocina părintească: *Culiceni* erau „moșii maicii noastre, Măricăi”. Mergând mai sus în timp, în actele acestei ocine, vom putea scoate la iveală, în teorie, mai multe informații despre neamul bunicii paterne a lui Ștefan Petriceico.

Moșia *Culiceni* a viitorului domn se afla în ținutul Hotin. Știm acest lucru dintr-un act de împărțeață a moștenirii între copiii Antimiei Cristienesii (mătușa lui Ștefan Petriceico - în documentul din 1636, pomenit mai sus, e numită Antimiia „ce-au fost după Cârștian”), în care e consemnată și „a patra parte de Culiceni ot Hotin”⁵. Alte câteva acte de la mijlocul veacului al XVII-lea ne precizează și unde era localizată așezarea. Primul, din 18 iunie 1646, vorbește despre o moarte de om, petrecută în hotarul seliștei Hrimancăuți, pentru care au plătit deșugubină așezările învecinate: „satul Culiceni, și satul Tribisăuții și Dimidiani”⁶. Acest eveniment e rememorat și într-un un zapis⁷ dat, la puțin timp după prima jumătate a anului 1671⁸, de Ștefan Petriceico, în calitate de stăpân în sat. O hotarnică a Tribisăuților, din 16 octombrie 1669, enumeră așezările învecinate: *Culiceni*, Marcovăț, Dimideni, Corosteni și Hrimancăuți⁹. Câteva dintre aceste sate există și astăzi, în nord-vestul Republicii Moldova, lângă Briceni, la hotarul cu Ucraina, cu numele puțin schimbate: Mărcăuți, Grimăncăuți, Trebisăuți, Coreșăuți. În acea zonă trebuie localizat satul *Culiceni* din ținutul Hotin. În Moldova a mai existat o așezare cu

¹Pseudo-Nicolae Costin, în Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României*, II, ed. a II-a, București, 1872, p. 8.

²N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova* (sec. XIV - XVII), București, 1971, pp. 425 - 426.

³Actul este consemnat într-un *izvod de documente* alcătuit de Tadeu Hasdeu la începutul secolului al XIX-lea, cf. Octavian Onea, *Genealogia familiei Hasdeu alcătuită de Tadeu Petriceicu Hasdeu*, în *AG*, I (VI), 1994, 3 - 4, p. 96.

⁴DRH, A, XXIII, nr. 332, p. 376.

⁵DRH, A, XXVIII, nr. 2, p. 1.

⁶*Ibidem*, nr. 408, p. 350.

⁷MEF, VI, nr. 18, p. 79.

⁸Ștefan Petriceico e numit în act „*fost ceașnic*”, dregătorie ocupată între 26 mai 1670 și 5 iulie 1671; la sfârșitul lui august 1672, a fost ales domn, cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 426.

⁹MEF, V, nr. 114, p. 264.

același nume, în ținutul Suceava însă, nume pe care și l-a păstrat, până în zilele noastre: Culiceni, care se află astăzi în Ucraina, la granița cu România, la câțiva kilometri sud-vest de Herța. Analiza izvoarelor trebuie făcută, în consecință, cu atenție sporită, pentru ca omonimia să nu aibe drept urmare interpretări eronate.

Numele *Culiceni* apare târziu în documente, pentru prima dată la sfârșitul veacului al XVI-lea. La 3 iulie 1575, un sat cu acest nume se număra printre moșiile pe care le-au împărțit între ei Odochia, Sofiica și Mărica călugărița, fiicele încă în viață ale lui Luca Arbure portar de Suceava, împreună cu nepoții lor de soră, Măriica și Petrașco, copiii Stancăi, și Salomia, fiica Nastasiei¹⁰. Peste 10 ani, la 2 mai 1585, Petru Șchipul întărea o nouă împărțire între urmașii prin fete ai lui Luca Arbure, în care era inclus și satul *Culiceni*. Moșia venise în partea lui Onciul Herței, a surorilor lui, Olena și Mariica, arătați ca „fiii Sofiței, fiica lui Luca Arbure”, și a nepoților lor de frate, copiii lui Coste¹¹. A mai fost nevoie de încă două întăriri ale împărțirii moștenirii venite de la portarul Sucevei, la 19 mai 1587¹² și 4 iunie 1588¹³, datorate unor „privilegii și ispisoace, ce a făcut mai înainte Solomon logofăt cu înșelăciune”, fiindcă se număra și el în rândul moștenitorilor, ca soț al Măricăi, nepoată de fiică a lui Luca Arbure¹⁴. Petru Șchiopul a rupt falsurile și a întărit din nou *Culiceni* lui Onciul Herței și „fraților lui”. Această așezare era, cel mai probabil, satul din ținutul Hotin, întrucât el venise în partea lui Onciul împreună cu Mândăcăuții¹⁵. Un sat cu acest nume (Mendicăuți sau Oleksiivka), învecinat, peste graniță, în Ucraina, cu Trebisăuții, există și în prezent.

Moșia *Culiceni* din ținutul Suceava fusese, pe de altă parte, a neamului Ponici („nepoții și strănepoții Nastei Iugoaie” din veacul al XV-lea), care mai stăpânea bucăți din ea și la începutul veacului al XVII-lea, altele ajungând la neamul Dracea și la Stroicești¹⁶.

Revenind la satul din ținutul Hotin, care fusese al lui Luca Arbure, remarcăm că bunica lui Ștefan Petriceico purta același nume de botez ca multe dintre descendentele portarului de Suceava. Să fi fost ea una dintre Măricile, nepoate ale lui Luca Arbure, care sunt menționate în documentele prin care s-a reglementat cheștiunea moștenirii sale? Ar trebui să o luăm în considerare, în primul rând, pe sora lui Onciul Herței, dar mai există și o altă posibilitate, printre nepoatele portarului, anume Mărica, fiica Stancăi. Bineînțeles, nu trebuie să omitem să trecem la socoteală și posibilele strănepoate cu același nume, neamintite în privilegiile date de Petru Șchiopul. Despre fiica Sofiței, nepoată lui Luca Arbure, sora lui Onciul Herței, Zoe Diaconescu a crezut, eronat, că ea poate fi identificată cu Mărica lui Ion Solomon vistiernic, mama Tofanei, cea care avea să fie soția lui Vasile Șeptelici hatman¹⁷. Documentul din 4 iunie 1588 vorbește, însă, clar despre „plângerea Măricăi călugărița, fiica lui Arbure, și a nepoților ei, copiii lui Solomon logofăt”¹⁸, infirmând această ipoteză. Mai înainte, Sever Zotta, mai prudent, afirma că descendența Măricăi, sora fraților Costin și Onciul Herței, nu este cunoscută, genealogistul având știre doar de o fiică a ei, Ana, căsătorită cu Jora vornic de gloată, care a lăsat o posteritate numeroasă¹⁹. Dacă introducem în ecuație și factorul timp, mărim incertitudinea. Desigur că nu e întrutotul imposibil ca strănepotul cuiva născut înainte de 1523, adică nepotul unei persoane născute pe la mijlocul veacului al XVI-lea, să trăiască până spre sfârșitul veacului următor. Dacă luăm în considerare, însă, datele când apar pentru prima dată în acte ca dre-

¹⁰DIR, A, XVI/3, nr. 73, p. 55.

¹¹DIR, A, XVI/3, nr. 339, p. 280.

¹²DIR, A, XVI/3, nr. 439, p. 359.

¹³DIR, A, XVI/3, nr. 483, p. 387 și nr. 484, p. 388.

¹⁴N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 325.

¹⁵DIR, A, XVI/3, nr. 339, p. 281: „și a căzut în partea lui Onciul și a fraților lui, satul Mândăcăuții cu moară și Culiceni cu moară și Trăbujenii”.

¹⁶DRH, A, XXIV, nr. 467, p. 440; DIR, A, XVII/3, nr. 275, p. 178; DIR, A, XVII/4, nr. 561, p. 433.

¹⁷Zoe Diaconescu, „Alte note pe marginea acelorăși spițe de neam”, în AG, III (VIII), 1996, 1–2, pp. 336–337, nota 8.

¹⁸DIR, A, XVI/3, nr. 483, p. 387 și nr. 484, p. 388.

¹⁹Sever Zotta, „Semi-mileniul unui document de la Alexandru cel Bun și al satelor Bănila moldovenească și Igeștii din Bucovina (1428–1928)”, în INBMM 7, 1928, pp. 312–313.

gători Toader Petriceico (1623)²⁰ și fiul său, viitorul domn (1657)²¹, și data actului de împărțire a moștenirii venite de la părinții lui Toader (1636), pare mai probabil că bunica lui Ștefan Petriceico făcea parte din generația strănepoatelor lui Luca Arbure și nu a nepoatelor. Dar era ea cu adevărat o descendentă directă a portarului Sucevei? În acest stadiu al cercetării, această posibilitate poate fi considerată o ipoteză de lucru, dar nu o certitudine.

Există, însă, și o mărturie care poate da un răspuns definitiv întrebării. E vorba de un ispisoc din 23 februarie 1665, păstrat într-un rezumat târziu, din 1810, o judecată pentru moșii între Toderașco Jora, Vasile Stârcea, „cu alți strănepoți lui Gavrilaš vist.” și Ștefan Petriceico sluger, cu Vârlan comis, ginerele Mariei, fiica Antemiei Crăstinesei²². Viitorul domn și comisul Vârlan erau afini, căci Antemia era sora tatălui său. În disputa cu cei ce se declarau strănepoții lui Gavrilaš vistiernic, Ștefan Petriceico și ruda sa arătau că „sunt tot un neam”. Ce însemna aceasta? În contextul juridic, există o singură explicație: și ei se declarau descendenți ai lui Gavrilaš, și nu ceea ce a înțeles Gh. Ghibănescu, care i-a făcut pe Toderașco Jora și Vasile Stârcea cumnați lui Ștefan Petriceico²³. Cine fusese strămoșul vistiernic? Încă de acum mai bine de 80 de ani, Teodor Balan a arătat, în volumul de documente privitoare la familia Onciul, că Gavrilaš vistiernicul era soțul Sofiței, fata lui Luca Arbure, și tatăl lui Onciul Herțea²⁴. Cercul se închide, în acest mod. Nu cred că mai poate fi vreun dubiu, acum, că bunica paternă a lui Ștefan Petriceico, Mărica, era o urmașă directă a Sofiței, fiica lui Luca Arbure, indiferent dacă pe cele două le separa, în arborele genealogic, una sau două generații.

Prin deslușirea, în acest fel, a ascendenței ei, înțelegem de ce moșia *Culiceni* a lui Luca Arbure a ajuns la neamul Petriceico. Nu e singura legătură a acestuia cu o familie veche și ilustră a Moldovei. Așa cum a arătat Petronel Zahariuc, soțul Sofiței, Gavril Herțea vistiernic, a fost nepotul lui Toader Herțea, strănepotul lui Vasco Mihăilaș, care era, la rândul său, fiul lui Ivanco și nepotul lui Mihail de la Dorohoi²⁵. Iată cum am ajuns, plecând de la actele unui sat al unui neam „nou”, din veacul al XVII-lea, până aproape de începuturile Țării Moldovei, la panii primilor domni. Iar sângele acestora, dacă ipoteza privind originea domnească a lui Luca Arbure, emisă de Maria Magdalena Székely, se va confirma vreodată²⁶, curgea și prin vinele lui Ștefan Petriceico.

Neamul domnului s-a stins, pe linie masculină, la sfârșitul veacului al XVII-lea, după moartea sa fără copii. Moștenirea, dar și o parte din ereditatea sa, au fost preluate de neamul Hâjdău. Cea mai mare parte a posterității acestui neam, din veacul al XVIII-lea, până în prezent, vine din Lupașcu, fiul lui Ștefan Hâjdău²⁷ și al Alexandrei, sora lui Ștefan Petriceico²⁸, care, de altfel, împreună cu fratele său, Nicolae, se pare că au fost chiar înfiați de domn. Oricum, ei au fost declarați moștenitorii săi legali, în 1691, în Polonia, acolo unde se refugiaseră împreună cu unchiul lor și primiseră indigenatul, încă din 1676²⁹.

Și celelalte neamuri „noi” ale veacului al XVII-lea, de „pământeni, moldoveni”, aveau, sunt convins, ascendenți la fel de iluștri prin femei. Nici nu e greu de demonstrat acest lucru, după cum cred că am arătat în aceste rânduri. În fond, cred că și asta înțelegea cronicarul prin „fecior de boier de țară, moldovean drept”: drept urmaș al stăpânilor de pământ din vechime.

Keywords: *ascendency; women; Ștefan Petriceico; Moldavia; 1672; estate Culiceni.*

²⁰N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 425.

²¹*Ibidem*, p. 426.

²²Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XI, Iași, 1922, p. 119.

²³*Ibidem*, p. 121.

²⁴Teodor Balan, *Familia Onciul. Studii și documente*, Cernăuți, 1927, p. X.

²⁵Petronel Zahariuc, „Mihail de la Dorohoi și descendența sa”, în *AG*, I (VI), 1994, 1 - 2, pp. 181 - 182.

²⁶Maria Magdalena Székely, „Obârșia lui Luca Arbure. O ipoteză”, în *In honorem Paul Cernovodeanu*, ed. Violeta Barbu, București, 1998, p. 427.

²⁷Sever de Zotta, *Spîta neamului Hâjdău*, în *AG*, II, 1913, 7 - 9, p. 174.

²⁸N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 426.

²⁹Flavius Solomon, „Completări la genealogia familiei Hâjdău”, în *AG*, II (VII), 1995, 1 - 2, p. 94; Sever de Zotta, *Spîta neamului Hâjdău*, p. 148; Octavian Onea, *op. cit.*, p. 97.

ȘTEFAN PETRICEICO VOIVODE'S WOMEN ASCENDENCY

(Summary)

A thorough investigation of the land records regarding the estate Culiceni, belonging to Stephen Petriceico, who was elected in 1672 voivode of Moldavia by the boyars, has revealed that, although his father was regarded by historians as a *homo novus*, he was a descendant, through female lineage, of several important boyars from the 14th and the 15th centuries, such as Luca Arbure and Michael of Dorohoi.

Oana Maria AIOANEI

TRILOGIA VIEȚII. CÂTEVA ASPECTE PRIVIND NAȘTEREA, NUNTA ȘI MOARTEA ÎN FAMILIILE SUVERANILOR ROMÂNI

Cuvinte-cheie: *trilogia vieții; naștere; botez; căsătorie; nuntă; moarte; înmormântare; suverani; obiceiuri; tradiții; ceremonii.*

Nașterea, nunta și moartea sunt momente ce fac parte din pragurile vieții și ale decesului. *Nașterea* omului reprezintă intrarea în viața cosmică, *nunta* integrarea în ritmul vieții, iar *moartea* revenirea la planul cosmic. În cazul suveranilor, aceste momente solicitau atenția publicului, iar mulțimea care lua parte la eveniment depășea cu mult limitele familiei și ale mediului privat.

Nașterea. Botezul

Întrucât datele privind *nașterea* sunt destul de reduse, pentru realizarea unei imagini cât mai apropiate de realitatea epocii, se poate face apel la studiile de etnografie și folclor. Astfel, în zilele premergătoare nașterii, femeile mergeau la biserică pentru a se spovedi și împărtăși¹. În cazul doamnelor, nașterea semnifica mult mai mult decât aducerea pe lume a unui fiu. Nou născutul făcea parte dintr-o familie nobilă, era simbolul continuității familiei domnitoare, urmașul suveranului pe tronul țării².

Cu ocazia acestui eveniment, erau rostite orații în cinstea doamnelor, în cuprinsul cărora era lăudată persoana lor și atributele pe care le dețineau: „*când va să nască o împărăteasă cocon, nu numai părinții coconului să află întru bucurie nespuse, ce și oamenii curții împărătești și cei du pe laturi cu multă sânguială și dragoste a inimii să năvoesc să arate fieștecăre cu vreo slujbă vrednică de a se lăuda*”³. Evenimentul era astfel prilej de bucurie, nu doar pentru familia domnească, ci și pentru curteni și, de ce nu, pentru întreaga țară, cu toții fiind alături cuplului suveran într-un moment atât de fericit. În orații erau pomenite și lăudate virtuțile doamnelor: înțelepciunea, blândețea, dragostea. Doamnelor li se mai înmânau și daruri din partea supușilor, daruri ce simbolizau atașamentul față de suverane și cinstea de care se bucurau acestea: „*Așadar și prea înțeleptul Dumnezeu, binevoind ca să dea patriei noastre chip însuflețit, [...] au ales și au înălțat pre Măria Ta a fi Doamnă și stăpâna țării noastre, icoană adevărată însuflețită, cu trei bunătăți, adică cu înțelepciune, cu blândețe și cu mare dragoste către noi, de care nu numai noi, supusele Măriei Tale, ci și alții să minunează și laudă aceste mari bunătăți. Drept aceia și noi după datoriia noastră cea netăgăduită ce avem către dragostea Măriei Tale, [...] aducem Măriei Tale darurile cele obicinuite ca unei făcătoare de bine și nu ca unei stăpâne prea milostive, rugându-ne să la primești Măria ta cu dragoste, neuitându-te spre netrebnicia lor, ci spre pohta cea necurmată a inimii noastre, ce avem către dragostea Măriei Tale*”⁴.

Modul în care se realiza *botezul* fiilor de domn nu era diferit de cel al oamenilor de rând. Botezul trebuia făcut cât mai curând pentru ca pruncul să nu crească păgân. Nașii, părinții spirituali ai micuțului, erau de cele mai multe ori nașii de cununie ai părinților⁵. Ei aduceau în fața lui Dumnezeu copilul și cereau în numele acestuia harul sacramentului, îl țineau în brațe pe toată durata botezului, iar după cufundarea în apă îl ridicau și îl primeau⁶. Numele pe care urma

¹ S. Fl. Marian, *Nașterea la români*, EA, București, 1892, p. 37.

² Sorin Iftimi, „Doamnele și puterea”, în *AILXI*, 2002-2003, 39-40, Iași, p. 109.

³ Dan Simonescu, „Orațiile domnești în sărbători și la nunți”, extras din *Cercetări Literare*, IV, 1941, București, Imprimăria Națională, p. 45.

⁴ *Ibidem*, p. 47.

⁵ Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, Cluj, Editura Științifică, 1973, p. 398.

⁶ S. Fl. Marian, *op. cit.*, p. 162

să îl primească pruncul era numele unuia dintre părinți, sau a unuia dintre nași. După slujba religioasă avea loc un ospăț, iar nașul făcea finului daruri, care puteau consta în moșii întregi⁷.

Căsătoria. Nunta

Nunțile domnești au atras atenția călătorilor străini și a cronicarilor vremii prin fast, bogăție, marea cheltuială pe bucate și băuturi, daruri și plocoane și prin numărul mare de nuntași. Pe lângă acestea, existau unele elemente care diferențiau nunțile obișnuite, din popor, de cele care aveau loc la curtea domnească. În primul rând erau fastul și noblețea, care contrastau cu modestia și reținerea oamenilor simpli. La cununia din biserică, cei bogați puneau monede de aur sub picioarele mirilor⁸.

Atât logodna cât și *căsătoria* erau considerate o afacere menită să aducă avantaje familiilor celor doi căsătoriți⁹. O nuntă domească avea puternice semnificații politice, era o nouă legătură de rudenie cu țările învecinate, folositoare în vremurile de nestatornicie și războaie neîntrerupte¹⁰. Prin astfel de strategii matrimoniale, domnii moldoveni au urmărit obținerea sprijinului politic extern sau au încheiat alianțe politice avantajoase, prin luarea în căsătorie a unor fiice de viță nobilă. Mai mult, uneori au pus în joc și pe fiecele lor, care în numeroase situații au devenit garantele unor alianțe politice (situația celor două fete ale lui Vasile Lupu, Maria și Ruxandra)¹¹.

Cel mai cunoscut caz este cel a lui Ștefan cel Mare. El a avut trei soții, toare făcând parte din familii importante din afara granițelor statului moldav. Astfel, „în anul 6971 <1463> iunie 5 și-a luat ca doamnă pe Evdochia, sora lui Semen, țarul de Kiev”, iar câțiva ani mai târziu, după moartea acesteia, „în anul 6980 <1472> și-a luat Ștefan voievod ca doamnă pe Maria din Mangop”¹², care, după mamă, era o descendentă a Paleologilor¹³. A treia alianță matrimonială încheiată de voievod a fost cea cu Maria Voichița, fiică a domnului muntean, pe care Ștefan a răpit-o cu toate comorile lui și „toate veșmintele lui și toate steagurile lui (Radu cel Frumos)”¹⁴, iar „în 6985 <1477>, în luna decembrie 19 zile, a luat voievodul în căsătorie pe doamna, fiica lui Radul voievod, pe care i-o luase cu forța”¹⁵.

Revenind la momentele desfășurării nunții, trebuie amintită *logodna*. Peșitul se făcea joia sau duminica, întrucât celelalte zile ale săptămânii erau considerate nepotrivite pentru așa ceva. În peșit nu venea mirele, ci părinții acestuia sau alte rude ale sale¹⁶. Dacă ambele părți erau de acord, se stabilea zestrea pe care o căpătau viitorii miri, se fixa și data când mirele urma să vină la mireasă în vederea încheierii logodnei¹⁷.

De la Dimitrie Cantemir se păstrează cea mai veche orație de nuntă, care conține motivul vânătorii fiului de împărat și care se rostea de către peșitori în fața părinților viitoarei mirese: „Înaintașii noștri, moșii și strămoșii, umblând la vânătoare prin păduri, au găsit ținutul pe care îl locuim astăzi și-n care trăim acum, nutrindu-ne și desfătându-ne cu laptele și mierea lui. Atras de exemplu lor, preamăritul nostru stăpân cutare, umblând după vânat pe câmpii, în păduri și în munți, a dat peste o ciută sau căprioare, care, sfioasă și cuminte nu i-a îngăduit nici

⁷ Nicolae Iorga, *Viața femeilor în trecutul românesc*, Vălenii de Munte, Editura Neamului Românesc, 1910, p.121.

⁸ Ioan Moanță, „Nunta domnească în literatură și folclor”, în *AI EF*, 1994, București, p. 138.

⁹ Georgeta Chirilă, „Aspecte privind statutul juridic al femeii căsătorite din Țara Românească și Moldova reflectat în praxile domnești din secolul al XVII-lea”, în *SUPM*, 3, 2003, Târgu Mureș, pp. 67-71.

¹⁰ Ioan Moanță, *op. cit.*, p. 146.

¹¹ Georgeta Chirilă, „Femeia în societatea din Țara Românească și Moldova (sec. XV- XVII)”, în *Caietele Gheorghe I. Brătianu*, 2001, 4, nr. 1, Târgu Mureș, pp.15-16.

¹² *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, EA, București, 1959, pp. 49-50.

¹³ Marcica Ifrim, „Ștefan cel Mare: ipostaze ale puterii domnești”, în *RA*, nr. 1-2, 2004, București, p. 125.

¹⁴ *Cronicile slavo-române*, p. 17.

¹⁵ *Ibidem*, p. 34.

¹⁶ S. Fl. Marian, *Nunta la români*, EA, București, 1890, p. 89.

¹⁷ Ion Vlăduțiu, *op. cit.*, p. 401.

măcar să o privească, ci a luat-o la fugă și s-a ascuns în culcușul ei. Noi, ținându-ne pe urmele ei și duși de ele am ajuns la această casă; de aceea trebuie să ne predați vânatul pe care cu ostenele și sudorile noastre l-am găsit prin pustietăți, fie să ne arătați pe unde a luat-o”¹⁸.

Cu prilejul logodnei se hotăra data nunții și era prezentată zestrea pe care fata urma să o primească de la părinți. În foaia de zestre a familiilor nobile erau cuprinse bunuri personale, haine, bijuterii, toate puse în frumoase lăzi de zestre, obiecte necesare gospodăriei (fețe de masă, tacâmuri, șfeșnice), animale, robi, țișani, moșii și sate¹⁹.

Pregătiile pentru nunțile domnești începeau cu mult timp înainte. Ținând cont de faptul că la acest eveniment participau, pe lângă familia domnească și membrii curții, și oaspeți importanți de peste hotare, nu trebuia să lipsească nimic din bogăție și fast. La nunțile copiilor de domn erau chemați toți boierii, participau solii familiilor suverane din jur, iar pentru tot poporul era motiv de petrecere²⁰. Invitații trebuiau să fie impresonați de eveniment și de grandiozitatea acestuia, lucru pentru care curtea domnească era dispusă să cheltuiască sume destule de mari din visterie. Dacă pentru cei din popor nunta dura trei zile, la nobili aceasta dura în jur de două - trei săptămâni, timp în care toată lumea petrecea și se ospăta alături de miri²¹.

În ziua nunții, cei doi miri, împreună cu nașii și ceilalți invitați, mergeau la biserică pentru săvârșirea tainei căsătoriei, iar apoi se întorceau la curte unde avea loc ospățul. Obiceiul cerea ca mirele să fie acela care mergea la mireasă să o ia la biserică. Urmând această tradiție, în ziua nunții sale, Constantin Duca a mers cu mare alai la casele în care era găzduită Maria, fiica lui Constantin Brâncoveanu, pentru a o lua la cununie: „și-ncălecă singur domnul, ca un mire, împodobit cu un surguci în cap și un mare alaiu, de-au mersu la gazda miresii de-au luat-o. Și după ce-au luat-o de la gazdă, au mersu la Golăe. Și acolo fiindu un patriarhu de la Țaringrad mazâl, anume Iacob, îl cunună acolo în Golăe”²². Înainte de a ajunge mirele la mireasă, erau trimiși colăcarii, care aveau rolul de a anunța venirea acestuia. Invitații fetei încercau să pună curse în drumul colăcarilor, pentru a împiedica ajungerea lor la mireasă. Dacă erau prinși, cei obișnuiți erau legați strâns și puși pe cai de-a-ndărățelea, iar cei de vază erau duși în casa logodnicei, unde erau siliți să bea vin până se îmbătau și apoi erau lăsați să plece. După ce invitații celor doi tineri se adunau la casa miresei, se organiza o întrecere de cai, cel care câștiga urmând să primească din mâna miresei un ștergar, cei de rând, sau o bucată de stofă sau mătase de preț, cei bogăți²³.

În biserică, înaintea altarului se afla așternut un covor, pe care veneau mirele și mireasa, alături de ei stateau nașii, care țineau în mâini lumânări grele. Pe covor erau aruncați bani de aur sau argint, care simbolizau belșugul²⁴. Preotul pune cununile pe capul mirilor, citea *Evangelia* și apoi îi întreba dacă vor să se ia, să se cinstească, să se păstreze și să se hrănească unul pe celălalt, iar răspunsul trebuia să fie **da!**. După încheierea ceremoniei, nașii îi felicitau pe fini. De la biserică alaiul de nuntă se îndrepta spre curtea domnească, unde invitații urmau să fie oaspeți. În fruntea alaiului, ca vătaf, mergea de cele mai multe ori un om bătrân cu un toiag mare, împodobit cu basmale cusute, apoi mirii și ceilalți nuntași după rang²⁵.

Petrecerea organizată cu prilejul nunții era plină de strălucire și fast. Cunoscută pentru fastul și luxul afișat a fost și nunta fiicei domnului Țării Moldovei Vasile Lupul, Maria. De la nunta Mariei n-au lipsit „*nemica den toate podoabe, câte trebuia la veselie ca aceia, cu atâți domni și oameni mari den țări streine. Meșteri de bucate, aduși dintr-alte țări, dzicături, jocuri și de țară și streine. Curtea podobită toată și strânși boierii și căpeteniile țării, feciori de*

¹⁸ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, EA, București, 1973, p. 321.

¹⁹ Șarlota Solcan, *Femeile din Moldova, Transilvania și Țara Românească în Evul Mediu*, București, Editura Universității din București, 2005, pp. 39-40.

²⁰ *Ibidem*, p. 27.

²¹ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 124.

²² Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, EȘ, București, 1968, pp. 85-86.

²³ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 323.

²⁴ Ion Neculce *op. cit.*, p. 86.

²⁵ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, îngrijit de Maria Holban, EȘ, București, 1983, pp. 359-360.

boieri, oameni tineri la alaiuri, pe cai turcești cu podoabe și pețiene la șlice. Și așa cu petrecării trăgându-se veselia câteva săptămâni”²⁶. Evenimentul nu a fost trecut cu vederea nici de călătorii străini, care au fost impresionați de grandoarea momentului. Călătorul Ioan Kemény nota: „nunta s-a făcut cu mare pompă”, iar oaspeții „nu-i întreceau pe boierii de la curtea voievodului moldovean în ceia ce privește frumusețea și bogăția îmbrăcăminții: hainele de samur, de răs, de mătase, erau cele mai obișnuite. Era belșug din toate, la mesele de toate rangurile se aflau mâncăruri proaspete: plăcinte, baclavale gătite după moda polonă și era așa mare belșug că se făcea risipă; pe toate mesele cele lungi erau numai farfurii și castroane de argint. Erau apoi fel de fel de muzici, măscărici, acrobați și santimbanci și oameni cu fel de fel de măiestrii, vrednici de admirat. Într-un cuvânt, a fost mare strălucire și belșug în toate, nu după obiceiurile țăranilor români, ci după moda de la curțile regilor creștini”²⁷.

Dacă domnul și doamna erau nuni, atunci nunta se făcea la curtea domnească, iar a treia zi după căsătorie, mirii veneau să mulțumească nașilor și aduceau daruri. Atunci când mirele era unul din dregători, sau fiu de dregător, nunta se făcea la domn, în sala divanului. În această zi, voievodul îi împrumuta mirelui una din cușmele sale brodate și împodobite cu surguci. Mireasa, însoțită de doamne, venea să sărute mâna princepelui, după care se așeza alături de soț. Slujba era oficiată la capela palatului de către mitropolit, iar domnul îi conducea pe miri în fața altarului, le ținea cununile și le oferea în dar caftane de brocart în valaloare de două sute de scunzi. La ospăț mirele stătea lângă domn iar mireasa lângă doamnă²⁸.

Moartea. Însmormântarea

Conform credinței populare, *moartea* era prevestită de semne (când pocneau obiectele din casă, cădeau icoanele, ușile se deschideau de la sine, când cântau cucuvelele și urlau câinii, sau anumite vise prevestitoare). Aflat pe patul de moarte, bolnavul primea preotul, care îl spovedea și împărtășea pentru a trece în cealaltă lume împăcat și curat în cuget, iar cunoscuții veneau pentru a cere iertare de la bolnav²⁹.

Există obiceiul întocmirii unui *testament*, care la cei avuți includea moșii, vii, stupi. În testamentul său, *Ecaterina*, doamna lui Constantin Mavrocordat, lăsa ca moștenitori pe cei trei fii ai săi, dând „lui beizadea Iancu cinci moșii, adică: Bereștii, Dofteștii, Mihăleștii, Bodeștii, Micleștii, pe Putna și zece pogoane de vie la Cotnari, iar lui beizadea Alexandru tri moșii adecă: Lencăuții și Mirisuca, la Solca și Dalianeștii, la Orhei și zece pogoane de vie la Cotnari. Și lui beizadea Dumitrașco [...] hotărâsc și las către dânsul moștenirii, din părinteștele mele bunuri, două moșii, adecă: Purlășii, din Ținutul Iașului și Țopii, în Vaslui și cinci pogoane de vie la Orășeni. Iar nepoților miei, adecă fiilor preaiubitelor mele fiice, adecă Smaranda și Mărioara, băieți și fete, li las rugăciunea mea și alta nimic, căci și zisele mele fiice au fost înzestrate și au luat de la mine juvaie, cantitate mare și la cel de veșnică pomenire părănte au lor destui bani și alte lucruri scumpe, de s-au mulțămît și ele și soții lor; deci n-au ce să ceară nimic”. Doamna lasă moștenire și o serie de bunuri, pe care le primise drept zestre de la părinți în momentul încheierii căsătoriei. În sfârșitul testamentului, doamna *Ecaterina* scria că în cazul în care cineva, „ori din fiii mei, ori din rudele mele, va cuteza supt orice cuvânt să calce și în cel mai mic lucru această a mea orânduială, îl ameninț cu blestem de mamă și va da samăunul ca acesta înaintea neînduplecatului judecător, în ziua județului”³⁰.

Orice testament avea ca un punct final amenințarea cu blestemul în cazul nerespectării dorințelor. Se considera că vinovatul nu va răspunde de faptele lui aici pe pământ, ci în lumea de dincolo, în ziua Judecății de Apoi. Când se apropia ceasul morții, trebuia aprinsă o lumânare

²⁶ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, Editura Minerva, București, 1975, p. 129.

²⁷ *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, EȘ, București, 1973, p. 136.

²⁸ Idem, vol. VII, îngrijit de Maria Holban, EȘ, București, 1980, p. 266.

²⁹ S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români*, EA, București, 1892, pp. 1-18.

³⁰ Nicolae Iorga, *Scrisori de femei*, Vălenii de Munte, Datina Românească, 1932, pp. 41-42.

la capul bolnavului, pentru ca sufletul să-i fie întâmpinat cu lumină la despărțirea lui de trup, pentru a nu lăsa duhurile necurate să se apropie de el³¹.

După ce își dădea duhul, mortul era spălat și îmbrăcat cu haine noi și așezat în sicriu cu picioarele spre ușă³². Întreaga familie era cuprinsă de tristețe, femeile își despleteau părul, iar bărbații umblau cu capul descoperit. Se aprindeau lumânări și erau plătite femei străine, care erau datoare să bocească, stând tot timpul lângă mort și până la ducerea lui în groapă³³. Atunci când mortul era membru al familiei domnești sau un apropiat al acesteia, se deschideau mai toate închisorile, acest lucru semnificând o mare iertare pentru mântuirea sufletului celui răposat³⁴. După trei zile corpul defunctului era dus la biserică, unde se făceau rugăciunile obișnuite și se ținea slujba de îngropăciune³⁵. Mortului i se puneă pâine în mormânt pentru a nu suferi de foame în drum spre lumea de dincolo, pentru a vedea noaptea i se puneă în mână o lumânare, iar la miezul nopții erau aduși tăciuni aprinși pe mormânt, de la care se considera că decedatul își putea aprinde o lumânare³⁶. Cei care erau de față la *înmormântare* erau tămâiați cu o cădelniță de argint, după care se trăgeau clopote dacă mortul era bogat, pentru cei săraci neexistând acest obicei³⁷. După *înmormântare* se organiza un ospăț la care se dădea de pomană săracilor în numele mortului. Praznicele se repetau după patru săptămâni și apoi după un an³⁸.

Când murea doamna țării, se săvârșeau aceleași ritualuri. La moartea Sultanei, soția lui Constantin Racoviță, „cu mari jale au ridicat boierii cei mari oasăle, cu mari adunări de vlădici și egumeni, preoți, gloate fără număr, mergând și domnul cu toate gloatele pe gios până la mănăstirea Golâi, obidnuire (tânguire) domnul pentru doamna. La care citind oasăle cu mari cântări și împărțiri de bani la săraci și la tot norodul ce să află acolo, au îngropat-o acolo denainte Precistii”³⁹.

Atât bărbații cât și femeile purtau doliu. Bărbații mergeau timp de șase săptămâni după *înmormântare* cu capul descoperit, fie frigul cât de mare și nu aveau voie să-și taie părul sau barba, iar femeile purtau basmale negre⁴⁰. Până și caii erau îmbrăcați în negru și, ca să plângă, li se ungeau ochii cu ceapă⁴¹.

Keywords: *the trilogy of life; birth; baptism; marriage; wedding; death; burial; rulers; customs; traditions; ceremonies.*

THE TRILOGY OF LIFE. SOME ASPECTS OF BIRTH, MARRIAGE AND DEATH IN THE FAMILIES OF ROMANIANS MONARCHS

(Summary)

Birth, marriage and death are moments that are part of the thresholds of life and death. Human birth represents the entrance into cosmic life, the wedding is the integration into the rhythm of life and death represents the return to the cosmic plan. In the case of monarchs, it requires public attention and the crowd attending event that exceeds the limits of family and private environment. For ladies, the birth signifies much more than bringing up a son. Newborn

³¹ S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români*, p. 28.

³² Ion Vlăduțiu, *op. cit.*, p. 407.

³³ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, p. 362.

³⁴ Nicolae Iorga, *Viața femeilor în trecutul românesc*, p. 127.

³⁵ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VII, p. 266.

³⁶ Idem, vol. VIII, p. 363.

³⁷ Idem, vol. VI, pp. 70-71.

³⁸ Idem, vol. VIII, p. 363.

³⁹ Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voevod (1733-1774)*, Editura Minerva, București, 1987, p. 60.

⁴⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, p. 363.

⁴¹ Idem, vol. VI, p. 28.

was part of a noble family, was a symbol of the continuity of the ruling family, the successor to the throne of the sovereign country.

Royal weddings have attracted the attention of foreign travelers and chroniclers of the time by wealth, great food and beverage expense, gifts and large number of wedding guests who graced the event. In addition there are some common elements that made the difference between regular weddings and those that took place in the royal court. First was the pomp and nobility, which contrasted with modesty and retention of ordinary people. At the ceremony in the church, the rich put gold coins under the feet of the couple.

According to popular belief, death was predicted by signs (when the objects in the house were cracking, the icons fell, doors open by themselves birds were singing and dogs were howling or some bad dreams). Lying on his deathbed, the patient received confessing to go to the other world peaceful and with clean conscience and acquaintances came to ask for forgiveness from the sick one. The whole funeral ceremony was dominated by a sense of separation from the earthly world. Death, regardless of the social status of the deceased, really means the individual passage to the other world. Regarding the birth and the wedding customs are especially marked rites and ceremonies of integration in the world and the community.

Analyzing the three rituals in terms of their age, it was concluded and accepted by most of the researchers that death rituals are the oldest, followed by the rituals related to birth, and the newest are therefore wedding ritual manifestations.

Mihai MAXIM

TREI DOCUMENTE OTOMANE INEDITE DESPRE DOMNITORUL CONSTANTIN BRÂNCOVEANU (1703 - 1704, 1706, 1714)

Cuvinte-cheie: *document inedit; domnitorul Constantin Brâncoveanu; sultanul Ahmed III; Istanbul; Brăila; memoriu; petiție; doamna Maria Brâncoveanu; martirul Brâncovenilor; 1703 - 1704; 1706; 1714.*

Document inedit nr. 1: BOA, Istanbul, Fond A.DVN (Bâb-ı Asâfi. Divân-ı Humâyûn Kalemi / Poarta <marelui> vizir. Cancelaria Divanului Imperial), dosya 291 / vesika (doc.) 64, anul „1115” (17.05.1703-05.05.1704): *arz-u hâl* (petiție colectivă, memoriu) al „raialelor” (contribuabililor) și *ulemâ*-lelor (clerului musulman) adresat Divanului Imperial din Istanbul împotriva lui Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești, învinuit că ar fi încălcat hotărul kazalei Brăila și a produs pagube comunității musulmane (*’ümme-i Muhammed*); sunt menționate, poate pentru prima oară, satul Ianca (*Yanka*) și „Lacul cel Mare” (*Azim Göl*) din apropiere (azi Lacul Plopu).

Text turco-osman (în transliterație turcă modernă):

“Devletlü âmme-i nâs merhametlü ve şefkatlü Sultânım Hazretleri sağolsun Sâye-i Devletleri fukarâ ve zûâfa ve reâya kullarının üzerinden zâil iylemeye İbrâil kazâsında sâkin ve mütemekkin olan ulemâ ve sülehâ ve reâya fukarâlarının arzuhâlleri budur ki:

İbrâil Mukâtaası ve tevâbi’ arâzileri ve değirmanları hin-i fetihden Defter-i Hâkâni’de mestûr olan sınırnâmesi ile zabt olunur iken bir taraf Nehr-i Tuna ve bir tarafı Nehr-i Siret ile Zâdina Deresi ve bir tarafı Yanka Deresi (... ?) ile ve Kaşçore yurdu ile yine Nehr-i Tuna’ya intihâ bulan arâzi-i miri Defterhâne’de mestûr ve mukayyed iken Eflak tarafından cereyân iden Buze Suyu bir mikdârı Zâdina Deresi’ne cereyân ve bir mikdârı Yanka Deresine cereyân ider iken Zâdina Deresi’nde Ümme-i Muhammed’in binâ iyledikleri değirmanları isim ve resimleri ile Defterhâne’de mestûr olub ve Yanka Deresi’nde azim göl olub sayd olunan mâhinin nısf-ı gümrüğü İbrâil Mukâtaası tarafından zabt ve nısf-ı gümrüğü Eflak tarafından zabt olunurdu ve bu iki arada mürûr u ubûrları köpri ile idi ve bu arada olan arâziye bir ferd dahl ve taarrûz iylemezlerdi. Bir târihde bir Eflak Voyvodası mechûd-ı azim ile yine kendi toprağında Nehr-i Buze Suyu’na azim-i betr etdirüb cereyân olan mevziiden Siret nâm mahalle cereyân etdirdüb Ümme-i Muhammed’in değirmanların(1) tâ’tile sebep olduğu ecilden mâbeynlerinde nizâ’-ı kesire vâki’ olmağla bilâhire Eflak Voyvodası ta’tiline bedel ve hakk-ı sükût cânib-i miriye beher sene Eflak Voyvodası on beşer bin akça virmek üzere Defterhâne kayd olunmuşdır...”

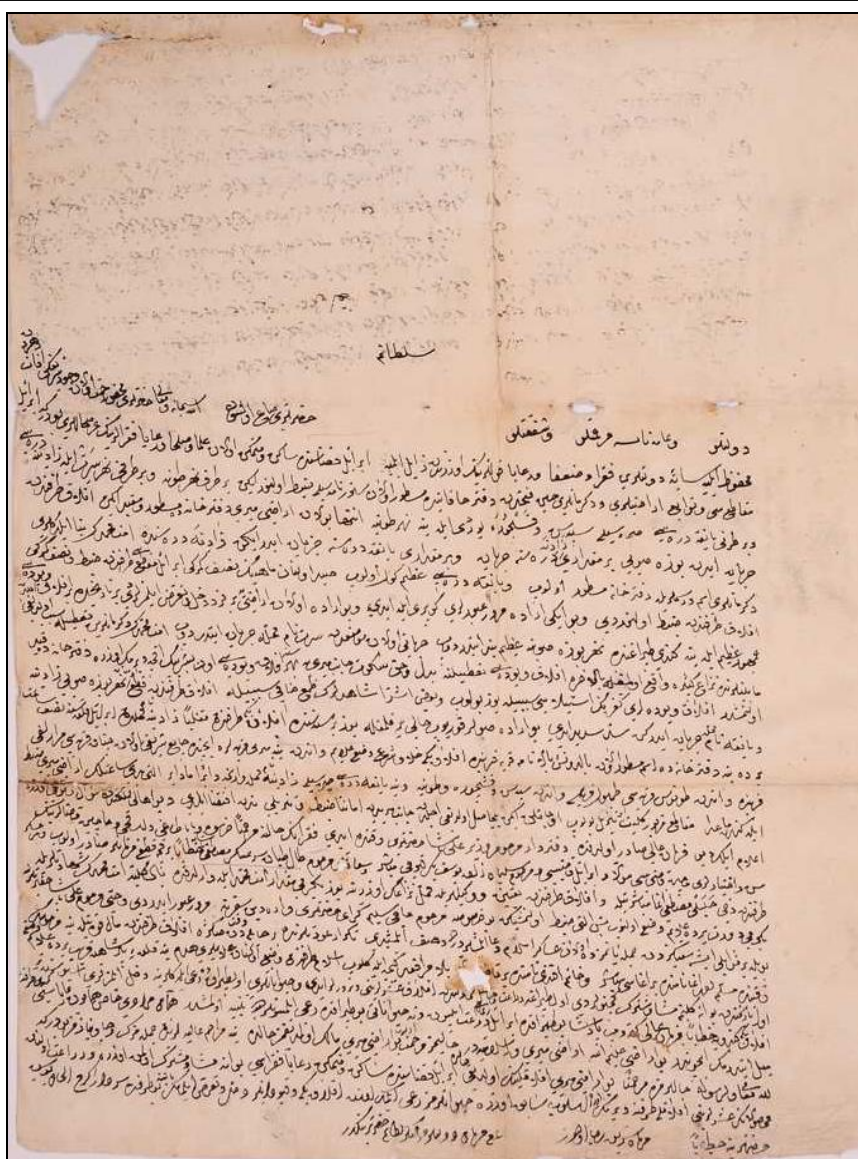
Traducere:

„Să trăiască preafericitul, atotmilos și milostivul cu toată lumea **Măria Sa Sultanul** meu!¹ (...) ² Și să păstreze Măria Sa de-a pururi grația sa fericită asupra robilor săi sâraci (*fukârâ*), slabi (*zuâfa*) și supuși la dări și impozite (*reâyâ*)³.

¹ Ahmed III (1703-1730).

² Urmează o formulă introductivă de invocare a lui Allah și a Sultanului.

³ Supuși nu numai nemusulmani, dar și musulmani, după cum rezultă din chiar acest document („raialele” suplicante aici erau musulmani).

Facsimil nr. 1

Arzuhāl-ul⁴ ulemā-lelor⁵, al celor virtuoși și al sârmanelor raiale, care locuiesc și trăiesc în kaza-ua Brăilei (Ibrāyil), este acesta, precum că: pământurile Arendei (Mukata'a) Brăilei și cele pendinte de ea și morile sale <de apă> (değirmanları)⁶ au fost luate în stăpânire <de către

⁴ Textual: „informare asupra situației”, în fapt memoriu, memorandum, petiție, suplică / lat. *supplex libellus* (dacă era colectivă se numea *arzmahzar*), adresate padișahului prin intermediul Divanului Imperial (Divân-ı Hümâyûn), cel mai înalt organ judiciar al Statului Otoman (Devlet-i Osmaniye), după suveran. Din această extraordinară colecție de petiții / jalbe adresate Divanului Imperial (A.DVN), s-a desprins de pe la mijlocul secolului al XVII-lea un fond (Cancelarie) aparte, numit *Registrele de plângeri / jalbe* (Şikâyet Defterleri).

⁵ Textual: „învățați” (ar. sing. *âlim*, pl. *ulemā*), europenii le ziceau „doctorii Legii (musulmane)”, dar și, pur și simplu (ca aici), „clerul” musulman.

⁶ Cel mai vechi registru de recensământ (Tapu Tahrir Defteri 583 din 1570) menționează 8 „mori împărătești” (*asyabhā-i hassa*), arendate la 1551 de Mircea Ciobanul, domnul Țării Românești (vezi: Mihai Maxim, *O istorie a*

Statul Otoman> prin actul de hotărnicie (*sinurnāme*), (care se află) scris în Registrul (cadastral) Imperial (*Defter-i Hakānī*), <încă> din vremea cuceririi (*hîn-i fetih*)⁷ (și anume): a fost scris și înregistrat la *Defterhāne*⁸ ca *mirî* (aparținând statului - M.M.) pământul (mărginit) pe o latură de fluviul Dunărea (*nehr-i Tuna*) și pe alta de râul Siret (*nehr-i Siret*) și valea Zadina (*Zadina deresi*) și pe (o a treia) latură de valea Ianca (*Yanka deresi*) și ținutul locuit (*yurt*) *Siresin* (?) și Căscioarele (*Kaşçore*) și care se termină iarăși la Dunăre; iar apa Buzăului (*Buze suyu*), care vine dinspre Țara Românească (*Eflāk*), pe o porțiune (*bir mikdari*) curge în valea Zadina și pe alta în valea Ianca (*Yanka deresine*); așa fiind, morile <de apă> au fost scrise la *Defterhāne* cu numele și descrierea lor (*isim ve resimleri*); și în valea Ianca este Lacul cel Mare (*Azim Göl*)⁹, iar jumătate din vama (*nısf-ı gümrük*) din peștele prins <în Lacul Mare> era luată (*zabt olunurdu*) de către Arenda Brăilei, iar cealaltă jumătate de către Țara Românească (*Eflāk*). Și între cele două locuri trecerile dintr-o parte în alta (*mürûr-u ubûrları*) se făceau cu <un> pod (*köprü ile*), iar pe pământul aflat în această zonă nu intra <nimeni> și nu ataca nimeni (*bir ferd dahil ve taarruz eylemezlerdi*). <Dar>, la un moment dat (*bir tarihde*)¹⁰, un Voievod muntean (*bir Eflāk Voyvodası*)¹¹, cu mari eforturi, a făcut să se taie o mare porțiune <din acest pământ> spre apa Buzăului, <îndreptând-o> iarăși pe propriul său pământ, făcând să curgă <într-acolo> Siretul, așa încât aceasta a fost pricina, care a dus la întreruperea (*ta'til*) funcționării morilor, pe care musulmanii (*Ümmet-i Muhammed*)¹² le construiseră <acolo>. De aceea, între ei (domnul român și musulmani - M.M.) au avut loc numeroase dispute; în cele din urmă, s-a înregistrat la *Defterhāne* ca Voievodul de Eflāk să dea în fiecare an fiscoiului (otoman) câte 15.000 *akça* drept compensație pentru întreruperea <funcționării morilor amintită mai înainte> și pentru „dreptul la liniște” (*ta'tiline bedel ve hakk-ı sükût*) (...) ¹³.

Comentariu:

Pentru istoria românească, documentul este important pentru mențiunile documentare, poate cele mai vechi, privind cunoscutul sat Ianca, astăzi oraș, și Lacul cel Mare (*Azim Göl*), azi numit Lacul Plopul. Este interesantă și mențiunea împărțirii veniturilor din vama de la peștele prins în Lacul cel Mare între autoritățile otomane și domnul Țării Românești. Ea ne amintește de împărțirea veniturilor pe taxele pe sare din schelele dunărene între aceiași „parteneri”: Statul Otoman (*Devlet-i Osmaniye*) și Principatul muntean¹⁴ și nu numai în porturile de pe

relațiilor româno - otomane, cu documente noi din arhivele turcești. Vol. I, Perioada clasică (1400-1600), Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2012, pp. 389 - 391.

⁷ E o obișnuită formulă de cancelarie, uzitată nu numai pentru diverse țări efectiv cucerite și încorporate Statului Otoman, ca simple provincii, dar și pentru Țările Române (vezi doc. din 1715, respectiv un *arz* al lui Ștefan Cantacuzino, domnul Țării Românești, către Divanul Imperial, în: Mihai Maxim, *O istorie a relațiilor româno - otomane, cu documente noi din arhivele turcești*. Vol. I, Perioada clasică (1400-1600), Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2012, doc. 1, pp. 215 - 237). În cazul Brăilei, al transformării acesteia în *kaza otomană*, în fapt nu a fost o *cucerire* (**fetih**), ci o *anexiune*, marcată decisiv de campania lui Kanunî Sultan Süleymân din 1538 asupra Moldovei și desfășurată în cadrul unui *proces*, care a avut loc, în linii mari în intervalul 1538 - 1542; vezi discuția la Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Documente noi din arhivele turcești* (1526-1602), Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2008, doc. nr. 20, comentariul de la pp. 136 - 138 și lungă notă 6.

⁸ Sinonimul lui *Defter-i Hakānī* menționat mai înainte.

⁹ Azi Lacul Plopul.

¹⁰ Nu se menționează această dată.

¹¹ Nu se menționează numele acestui voievod.

¹² Textual: „Comunitatea muhamedană”.

¹³ Petiția continuă în aceeași manieră acuzatoare la adresa domnului român, respectiv Constantin Brâncoveanu (1688-1714), deși *à la longue* nu muntenii au rășluit din trupul kazalei, ci kazaua a înaintat mereu în pământurile Țării Românești (vezi, mai sus, *Comentariul*).

¹⁴ Vezi Mihai Maxim, „*Ottoman Documents Concerning the Wallachian Salt in the Ports on the Lower Danube in the Second Half of the Sixteenth Century*”, în: *RĚSEE* (Bucarest), 26, no. 2, 1988, pp. 113 - 122; vezi și Mihai Maxim, *L'Empire Ottoman au Nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVIe siècle. Études et documents*, Les Éditions ISIS, Istanbul, 1999, pp. 231 - 241. Este important de notat că *vama* (se folosea chiar termenul românesc!) pe sare era încasată de domnii români, în *parteneriat* - cum se spune astăzi - cu autoritățile otomane nu

malul românesc al Dunării, dar și în cele situate pe malul bulgăresc al marelui fluviu. În mod similar, domnii moldoveni împărțeau cu otomanii exploatarea a 15 lacuri în zona Oblucița cel puțin la începutul secolului al XVI-lea. La fel, hanii Crimeii împărțeau cu Înalta Poartă taxele pe robi vânduți în porturile *Gözleve* (Evpatoria), *Caffa* (*Keefe*) și Cetatea Albă (*Akkerman*), în a doua jumătate a secolului al XVI-lea¹⁵.

Cât privește conflictul între „brăileni” (autoritățile și populația musulmană ale kazalei Brăila) și domnii munteni, în special domnul din epocă, anume Constantin Brâncoveanu (1688-1714), care a luptat cu o admirabilă tenacitate împotriva încălcării hotarelor pe toată zona Dunării, precum și împotriva negustorilor otomani abuzivi, în special a celor *lazi* (care finalmente vor trebui să părăsească țara), este limpede pentru noi, istoricii de astăzi, care cunoaștem registrele de recensământ otomane, că acuzația precum că domnii români ar fi încălcat hotarele kazalei Brăila n-are nici o acoperire documentară; dimpotrivă, rezultă limpede din aceste *izvoare oficiale otomane* că lucrurile au stat exact invers. Astfel, comparând datele registrelor de recensământ din secolul XVI cu registre asemănătoare din secolele XVII - XVIII, reiese fără echivoc *concluzia următoare*: dacă în anii 1570- 1598 se găseau în kazaua otomană a Brăilei un număr de (numai) 6 sate, curat românești, creștine și foarte înstărite, în schimb, potrivit registrului *TT.d (Tapu Tahrir defteri)* 775, în AH 1052 / AD 1642, adică de când datează acest recensământ, existau la acea dată 12 sate în kaza. Dublarea numărului de sate din kaza se explică, pe de o parte, prin faptul că vechile sate mari (Baldovinești, Gropeni) s-au extins prin „roire”, dând naștere unor sate noi (Baldovineștii de Sus, Baldovineștii de Jos; Gropenii de Sus, Gropenii de Jos), iar, pe de altă parte, prin aceea că frontiera de vest a kazalei, adică cea dinspre Țara Românească, a înaintat semnificativ, pătrunzând adânc în pământurile principatului muntean, unde au apărut sate noi, „otomane”, numite turcește chiar așa: *Yeni Köy / Kariye-i Cedid* (Satul Nou); în plus, expansiunea Islamului în această zonă tipic creștină, românească, este dovedită de apariția unor localități cu populație pur musulmană, precum *Kariye-i Çitak* (românește: *Satul Ci(u)tacul*), *ci(u)tacii* fiind musulmani veniți din sudul Dunării (Albania)¹⁶. În schimb, registrul de capitație (*cizye*) din AH 1208 / AD 1793 (*BOA, D.CMH.d. no. 26.983*), deci circa 250 de ani mai târziu, indică schimbări dramatice survenite în acest răstimp: (dacă Târgul / *Kasaba* Brăilei numără acum doar 7 cartiere nemusulmane, față de 26 în secolul XVI), în kaza s-a ajuns la finele secolului XVIII, de la cele 6 sate din secolul XVI, la un număr de...50 de sate, din care doar 4 mai au nume românești - Vărsătura, Tufestii, *Tekleş* și Vădeni, deși numele locuitorilor, plătitorii de capitație, sunt românești în cea mai mare parte¹⁷.

*

Document inedit nr. 2: BOA, Istanbul, Fond A.DVN (Bâb-ı Asâfi. Divân-ı Humâyün Kalemi / Poarta <marelui> vizir. Cancelaria Divanului Imperial), dosya 322, vesika (doc.) 6: arz (petiție, memoriu) al voievodului Constantin (Brâncoveanu), domnul Țării Românești, către sultan (Ahmed III), din 1706, cerând respectarea proprietăților sale din Istanbul și împrejurimi; această petiție, aprobată de sultan, are ca trimitere un *arz-u hâl* anterior al Doamnei Maria (Brâncoveanu), cu „rezoluție” pozitivă din ultima decadă (*evâhır*) a lunii Rebiülevvel 1118 / 03.07. - 12.07.1706 (stil nou) în aceeași problemă. Este pentru prima oară când o Doamnă a Țării Românești se adresa direct Divanului Imperial, organul judiciar suprem în Statul Otoman (*Devlet-i Osmaniye*), după padișah.

numai în porturile de pe malul românesc al Dunării, precum Calafat și Izlaz, aparținând Țării Românești, sau Turnu (Kulle) și Giurgiu (*Yergögi*), pendinte de Imperiul Otoman, dar și în porturile situate pe malul bulgăresc al marelui fluviu, ca Vidin, Rahova, Nikopol, Șistov și Russe (*Rusçuk*), încorporate Statului Otoman (*Devlet-i Osmaniye*).

¹⁵ Mihai Maxim, in: *L'Empire Ottoman au Nord du Danube*, p. 238 (cu indicarea surselor de arhivă).

¹⁶ Mihai Maxim, *Brăila otomană. Materiale noi din arhivele turcești. Registre de recensământ din secolul 16*, Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2013, pp. 340 - 341.

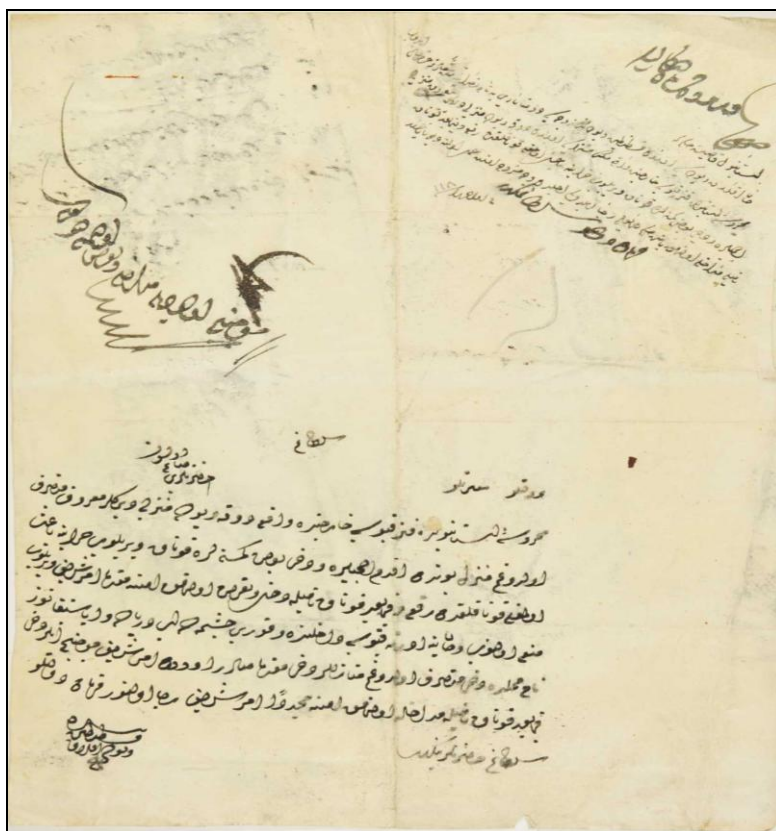
¹⁷ *Ibidem*, p. 342.

Text turco-osman (în transliterare turcă modernă):

“Devletlü saadetlü Sultanım Hazretleri sağ olsun!

Mahruse-i Istanbul'da Fener Kapusu haricinde vâkı' Duka Voyvoda didikleri maruf mutasarrıf olduğum menzil bundan akdem elçilere ve dahi bazı kimesnelere konak virilüb harabına bâis olmağla konaklıkda ref' ve fi –maba'd konak nâmıyla dahl ve taarruz olunmamak üzere mukaddemâ emr-i şerif virilüb men' olunub ve hâlâ yine Edirne Kapusu dahilinde ve Kuruçeşme'de leb-i derya 'da ve Ayastefanoz nâm mahalde dahi mutasarrıf olduğum menâziller dahi mukaddemâ sâdır olan emr-i şerif mücebince anlar dahi fi-bad konak nâmıyla mudahele olunmamak üzere müceddeden emr-i şerif rica olunur ferman devletlü Sultanımın Hazretlerindir.

Bende-i
Kostandin
Voyvoda-i Eflâk
hâlâ ”.

Facsimil nr. 2

(Dreapta sus:)

„Istanbul Kadısına hüküm ki:

Hâlâ Eflâk Voyvodası olan Kostandin Voyvoda'nın zevcesi Domna Mariya nâm Nasraniye Südde-i Saadetime arz-u hâl idüb << *Mahruse-i Istanbul'da Fener Kapusu haricinde*

vâkî' mülkün müşterası olan Duka Voyvoda menzili dimekle mutasarrıf menzili elçilere ve dahi bazı kimesnelere konak virilüb harabına bâis olmağla konaklıktan ref' ve fî-bad konak nâmiyla müdahale olunmamak bâbında hükm-ü hümayunum rica eylediği ecelden vech-i meşruh üzere amel oluna>> diyü yazılmışdır.

Ferman devletlü Sultanımındır.

Fî evâhır-ı Ra sene (1) 118 ”.

(„Rezoluție” dreapta sus:)

„Sahh.

Virilen Ferman der kenar...”

(Stânga sus: „rezoluția” sultanală finală :)

„Sahh.

Mücebince ol vecihle müdahale ve taarruz olunmıya diyü hüküm yazıla”.

Traducere:

„Să fie sănătos (*sağ olsun*)¹⁸ Măria Sa, puternicul, fericitul meu Sultan!¹⁹

*Menzil-ul*²⁰ zis al lui Duca Vodă (*Duka Voyvoda*)²¹, pe care-l am în proprietate, **situat în afara Porții Fanarului** (*Fener Kapusu haricinde*), în Istanbulul cel-bine-păzit²², mai înainte de aceasta dându-se drept *konak* (loc de popas, de găzduire - M.M.) solilor (*elçilere*) și altor persoane, a ajuns o ruină (*harabına bâis olmağla*); de aceea, anterior (*mukaddemâ*) s-a dat ilustră poruncă (*emr-i şerif*) să se interzică conăcirea (*konaklık*) (aici) și să nu se mai facă de-acum înainte intervenții și atacuri cu titlu de *konak* (*fî maba'd konak nâmiyla dahl ve taarruz olunmamak üzere*); și încă (pentru) alte *menzil*-uri, pe care le am acum în proprietate, (anume) **cel din interiorul Porții Edirne** (*Edirne Kapusu dahilinde*)²³ și **cel de la Kuru Çeşme de pe țărmul mării** (*Kuru Çeşme'de leb-i derya'da*)²⁴ și încă **altul din localitatea numită Ayaste-**

¹⁸ Această urare s-ar mai putea traduce prin: „Să trăiești Măria Ta!” (mai pe românește) sau „Allah să-l binecuvânteze pe Măria Sa!” etc.

¹⁹ Ahmed III (1703-1730), în timpul căruia a început procesul deschiderii culturii către Occident, în cadrul căruia lui Dimitrie Cantemir îi revine un rol de pionierat, recunoscut chiar de către „decanul” studiilor turcologice mondiale prof. Halil İnalcık, acum în vârstă de 97 de ani (Mihai Maxim, „*Dimirie Cantemir and His Time. New Documents from the Turkish Archives*”, în: *RRH*, XLVII, 1-2, Bucharest, 2008, pp. 39 - 41). Aflat sub excesiva influență a *Şeyh ül-Islâm*-ului (jurisconsultului otoman suprem) Feyzullah Efendi, a căzut victimă rebeliunii lui Patrona Halil din corpul ienicerilor (1730), a fost detronat și a murit 6 ani mai târziu.

²⁰ Loc de popas, stație de poștă, vilă / *yah*, *konak*.

²¹ Probabil Gheorghe Duca, domn al Țării Românești între noiembrie 1673 și noiembrie 1678 (*Chronological History of Romania*, under the guidance of Constantin C. Giurescu, Editura Enciclopedică Română, Bucharest, 1974, p. 451).

²² Bine-păzit de Allah și de Padișah.

²³ Faimoasa Poartă a Adrianopolului, dinspre uscat, prin care au intrat în Constantinopol trupele otomane victorioase la 29 mai 1453.

²⁴ *Kuruçeşme* („Cișmeaua Seacă”) se afla - și se află și astăzi, sub aceeași denumire, - pe țărmul european al Bosforului, aproape de celebra Cetate a Rumeliei (*Rumeli Hisarı*), zonă în care și-a avut reședința și Antioh Cantemir, a cărui vilă (*yah*) a fost confiscată și el însuși a fost închis la închisoarea datornicilor din Istanbul (el, de două ori Domn al Țării Moldovei!), pentru trecutele lui încurcături financiare cu Brâncoveanu, potrivit documentelor publicate de: Mihai Maxim, „*Brâncoveanu și Cantemireștii. Documente noi din arhivele turcești*”, în: *Arta istoriei. Istoria artei. Acad. Răzvan Theodorescu la 65 de ani*, EE, București, 2004, pp. 125 - 138. Cercetările mele de ultimă oră la Başbakanlık Osmanlı Arşivi, în extraordinarul fond *A.DVN (Bab-ı Asafl. Divan-ı Humâyun Kalemi / Poarta Vizirului / a Marelui Vizir, Cancelaria Divanului Imperial)*, dosya 338/vesika (doc.) 75, 346/26, 347/ 47, 357/34, din AH 1118 / AD 1706-1707, indică marile sale datorii la luarea celei de-a doua domnii (1705 -1707): cel puțin 67.686 *guruş* / lei, taleri, sumă echivalând cu costul a cca. 22 vile / *yah* de mărimea celei din Ortaköy confiscată fratelui Dimitrie în 1712,

fanoz (*Ayastefanoz nām mahalde dahi*)²⁵, rugăm (să se emită) din nou un *emr-i şerif*, care să interzică asemenea intervenții cu titlu de *konak*, potrivit unui ordin ilustru emis în acest sens; (în rest) fermanul aparține Măriei Sale Sultanul meu.

Robul (*bende*)

Costandin²⁶,

Domnul (*Voyvoda*) de acum (*hālā*) al Țării Românești (*Eflāk*)”.

(*Dreapta sus:*)

„Către Kadiul de Istanbul poruncă precum că:

Creștina Doamna Maria (*Domna Mariya nām Nasraniye*), soția lui Costandin Vodă, Voievodul de acum al Țării Românești, a făcut *arzuḥāl* la Pragul meu al Fericirii (*Südde-i Saadetime*), (a arătat că) *menzil*-ul zis al lui Duca Vodă, **din afara Porții Fanarului** (*Fener Kapu haricinde*), pe care-l are în proprietate prin cumpărare, dându-se drept *konak* solilor (*elçilere*) și altor persoane, a ajuns o ruină; de aceea, a rugat (să se dea) o poruncă împăratească a mea (*hüküm-ü humâdîyunum*), care să interzică conăcirea (*konaklık*) și (orice) intervenții (*müdahele*) de-acum înainte, cu titlu de *konak*; de aceea, s-a scris (poruncă) zicând „să se acționeze în modul (*legal*) amintit”.

Decizia (*fermān*) aparține fericitului meu Sultan.

Scrisă în ultima decadă (*evāḥır*) a (lunii) Rebiülevvel anul (1)118”²⁷.

(„Rezoluție” *dreapta sus:*)

„Autentic (*sahh*).

Ferman-ul, care s-a dat, este (anexat) marginal (der kenar)...”

(Stânga sus: „rezoluția” *sultanală finală:*)

„Autentic (*sahh*).

S-a scris poruncă (*hüküm*) zicând: << potrivit (cu acest ordin) să nu se facă intervenții și atacuri în sensul amintit>>”.

Comentariu:

Documentul este foarte important cel puțin din două puncte de vedere:

după defecțiunea de la Prut; toți acești creditori au cerut - și au obținut - din scrisoarea dată din partea Padișahului - intervenția valiului (guvernatorului) de Oeakov (*Özü*), *Vezir Yusuf Paşa*, ca un fel de *supervisor*; avem în aceste noi documente o dovadă în plus că familia Cantemireștilor era, de fapt, săracă, în comparație cu marii boieri ai Moldovei și, mai ales, cu „Altın Bey”/ „Prințul Aurului” - Constantin Brâncoveanu, căruia *post mortem* i s-au confiscat oficial bunuri în valoare de 818.570 *guruş* (vezi Mihai Maxim, *Romano - Ottomanica. Essays & Documents from the Turkish Archives*, The ISIS Press, Istanbul, 2001, pp. 173 - 200. În aceste condiții, nu e de mirare închiderea sa, *timp de trei luni*, în 1715, la *închisoarea datornicilor!* (*BOA*, fond D.BŞM.MHF, dosya 14, *gömlek* („cămaşa”) 5; detalii apud: Mihai Maxim, „Brâncoveanu și Cantemireștii. Documente noi din arhivele turcești”, în: *Arta istoriei. Istoria artei. Academicianul Răzvan Theodorescu la 65 de ani*”, EE, București, 2004, pp. 125 - 138.

²⁵ Adică *San Ştefano*, astăzi *Yeşil Köy* / „Satul Verde” cu populație grecească, unde s-a încheiat pacea osmano - rusă din 3 martie 1878 (azi Ziua Națională a Bulgariei), prin care Rusia a obținut o Bulgarie Mare, capul ei de pod în Balcani, n drumul spre Istanbul; satul era situat în *Küçükçekmece* (în osmană: *Çekmece-i sağır*), denumirea pur turcească prelungindu-se până astăzi (se află în vecinătatea ”surorii” sale mai mari *Büyükçekmece*).

²⁶ Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești (1688 - 1714).

²⁷ Adică 03.07. - 12.07.1706.

1. Avem de-a face cu o listă a proprietăților lui Constantin Brâncoveanu în teritoriile otomane, mai precis la Istanbul și împrejurimi, prezentată de el însuși, în mod oficial, Divanului Imperial din Istanbul, suprema instituție judiciară (după Sultan) în Statul otoman; în acest cadru, proprietatea de la Ayastefanoz / San Ștefano / Yeşilköy de astăzi, din apropierea marelui Aeroport Internațional „Atatürk ” (unde s-a încheiat la 3 martie 1878 pacea ruso - otomană, care a pus capăt războiului din 1877 - 1878 și care a acceptat o Bulgarie Mare, fapt pentru care această zi este acum Ziua Națională a Bulgariei), prezintă un interes aparte. Dacă despre cele trei menzil-uri / conace din Istanbulul propriu-zis nu avem decât vagi indicii, în schimb despre această proprietate de la San Ștefano, total necunoscută până acum, avem mai multe documente, pe care le-am descoperit în Arhiva Otomană din Istanbul, documente din care rezultă că întreprinzătorul Brâncoveanu își crease aici, în acest sat grecesc situat la cca. 50 km de Istanbul, o fermă (*çiftlik*), pe care o înconjurase cu zid de piatră (și interzicând accesul dregătorilor otomani, inclusiv al strângătorilor de impozite), își trăsese apă din lacul apropiat pentru o grădină de legume (fapt care - ciudat! - a atras protestul, probabil regizat, al „raialelor” vecine), dar mai ales o crescătorie de cai (unde „executorul judecătoresc” înregistra 36 de capete la 1715), o soluție inteligentă, rentabilă, pentru a avea oricând la dispoziție, pentru „trebile țării”, respectiv „ungerea” Padișahului sau a înalților săi dregători, în cazuri de urgență, cu un frumos *rüşvet*. Vezi, de ex. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), fond **D.BŞM.MHF** (Bâb-ı Defteri. Baş Muhasebe. Muhallefât <Kalemi>/Poarta Defterelor/Marelui Defterdar. Contabilitatea Generală. <Cancelaria> Moştenirilor), dosya 14, *gömlek* 24 (AH 1127/AD 1715); fond **A.DVN** (Bâb-ı Asafi. Divân-ı Hümâyün <Kalemi>/ Poarta Vizirului / Marelui Vizir; <Cancelaria> Divanului Imperial), dosya 583, *vesika* / *doc.* 40 (21.B.1125/ 13.08.1713); **Cevdet Belediye** (C.BLD), dosya 106, *gömlek* 5262, doc. din 20 C.1117 / 09.10.1705 etc.

2. Este pentru prima oară, când o Doamnă a Țării Românești - de altfel și a Țării Moldovei - se adresa direct Divanului Imperial, repet: organul judiciar suprem în Statul Otoman / *Devlet-i Osmaniye* (otomanii n-au folosit denumirea de „Imperiul” decât în înțelegerile internaționale (de ex. tratatele de la Karlowitz -1699, Küçük Kaynarca - 1774, Edirne - 1829 etc). Faptul că o femeie se adresa Divanului Imperial nu constituia însă o noutate: atâtea femei, dar și simpli ciobani, din cele mai diverse părți ale uriașului Imperiu, se adresau direct acestei instituții, cerând *adâlet* (justiție, dreptate). Este o dimensiune pe care trebuie s-o avem în vedere atunci când discutăm despre caracterul „despot - *democratic*” al statului otoman.

Petiția lui *Constandin*, domnul Țării Românești, aprobată de Sultan (Ahmed III), are ca trimitere justificativă, reprodușă în partea dreaptă a *arz*-ului petentului, așa cum se obișnuia în asemenea cazuri, o poruncă (*hüküm*) anterioară adresată de Înalta Poartă kadiului (i.e. primarului și judecătorului) Istanbulului, în legătură cu *arzuhal*-ul anterior trimis de „*Domna Mariya*”. Așadar, decizia anterioară în această speță - nerespectată - constituia temeiul legal al emiterii unui nou „*emr-i şerif*”/ „ordin ilustru” .

Așadar, cu 8 ani înainte de cumplitul măcel de pe Bosfor, cu care prilej Doamna Maria (Marica) Brâncoveanu se va dovedi o soție și mamă de mare curaj, energie și inițiativă, petiția ei *ante* 1706, adresată direct Divanului Imperial (deci direct către Împărat/Ahmed III), pune în lumină - cu anticipație - aceste remarcabile însușiri și sugerează că, în *spatele multor inițiative și demersuri ale domnescului ei soț, se va fi aflat această puternică personalitate feminină* (și, iată, o tragică, stranie coincidență: execuția soțului, a fiilor și ginerelui Doamnei Maria - o enumerare, care, prin ea însăși, constituie o teribilă ghilotină - a avut loc chiar de ziua onomastică a Doamnei Maria: Sf. Maria din 15 august 1714!).

Detalii asupra acestei chestiuni și asupra atâtor altor lucruri noi privind epoca Brâncoveanu vor fi prezentate - *Înşaallah!* - în monografia *Brâncoveanu și Înalta Poartă. Documente noi din Arhiva Otomană*, în pregătire pentru anul comemorativ 2014.

*

Document inedit nr. 3: BOA, Istanbul, Fond D.BŞM.MHF (Bâb-ı Defterî. Baş Muhasebe. Muhallefât Kalemi / Poarta <Marelui> Defterdar. Contabilitatea Generală. Cancelaria de moșteniri), dosya 14 / vesika (doc.) 22 din „1127”, de fapt 1126 / 1714, conținând consemnarea ultimelor lucruri „găsite asupra lor, cu prilejul execuției fostului Voievod de Eflāk, Costandin Vodă, și a fiilor săi”, anume inele și piese de aur pe care condamnații le pregătiseră probabil pentru călău, execuție care a avut loc (la *Yalı Köskü*, la capătul Cornului de Aur) la 15 / 26 august 1714, termenul *postquem* după care trebuie datat documentul.

Text turco-osman (în transliterație turcă modernă):

„Sâbika Eflāk Voyvodası Kostandin ve oğulları katl olundıklarında üzerlerinde mevcûd bulınan:

Sürh-ı taşlı Sahh altun mevlâd
altun-ı hanım mühr-ı hanım mühr
aded (aded) aded 5 1 1
Tuğrâlu
Altun 13
05 kemyâr-ı üçü atik-i serâyî ikisi tuğrâludur.
(yekûn) 18“

Traducere:

(Inventar cu lucrurile) găsite asupra fostului Voievod de Eflāk Costandin²⁸ și asupra fiilor săi²⁹ atunci când au fost executați:

5 inele de aur 1 (inel)-pecete 1 (inel)-pecete cu piatră roșie din aur curat (din aur curat)

(de tip) Doamnă (de tip) *Hanım* (de tip) „naștere”
(*Hanım*) (*mevlâd*)

18 monede de aur cu tuğra
(*tuğralu altun*)³⁰
din care:

13 (normale) +

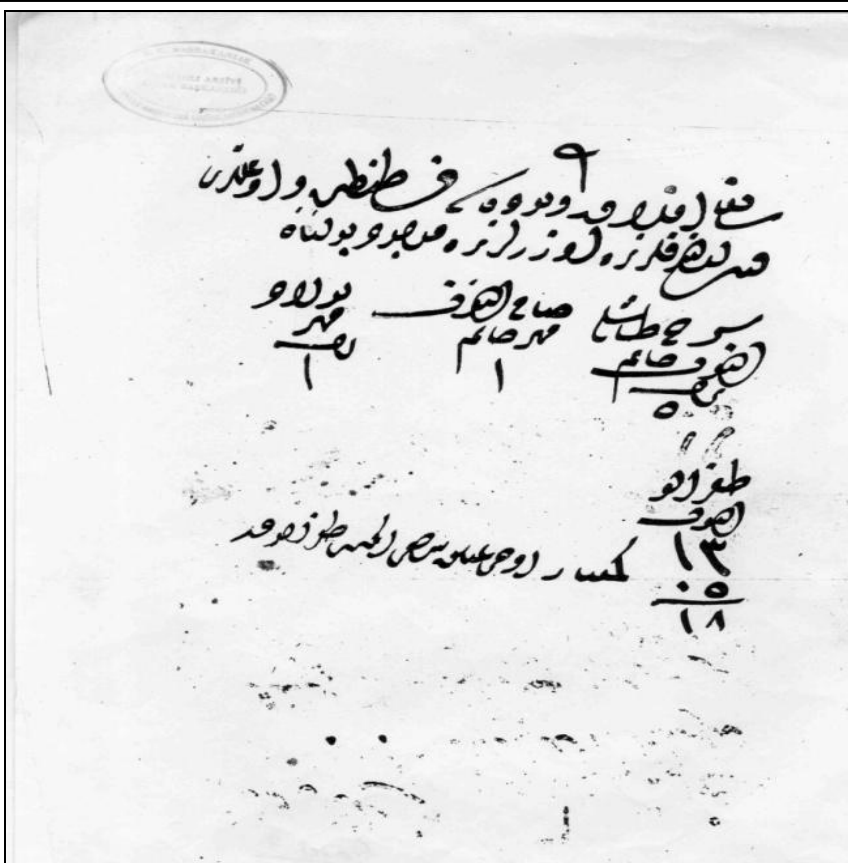
5 din care: 3 cu aliajul prost de tip

Vechiul Saray, iar două cu tuğra”.

²⁸ Constantin Brâncoveanu (1688 - 1714).

²⁹ De fapt, e vorba de cei 4 fii (Constantin, Ștefan, Radu, Matei) și de ginerele Ianache Văcărescu.

³⁰ *Tuğralu altun* era echivalent la 1714 cu 2,6 *guruş* (piaștri), potrivit documentelor otomane de epocă (vezi Mihai Maxim, *Romano-Ottomanica. Essays & Documents from the Turkish Archives*, The Isis Press, Istanbul, 2001, p. 192. Cu cele 18 monede de aur, care, probabil, erau pregătite pentru gealat (turc. *cellat*), s-ar fi putut cumpăra 2 - 3 cai, la prețul mediu al cailor din Țara Românească din acea vreme.

Facsimil nr. 3

Comentariu:

Documentul este extrem de emoționant; cel puțin subsemnatul, atunci când am dat de el, în Arhiva Otomană din Istanbul, situată atunci nu departe de chiar locul execuției de care era vorba în document, am fost teribil de impresionat...

În primul rând impresionează nu atât prezența în sine a inelelor și monedelor, cât, mai ales, *preocuparea extraordinară a birocrăției otomane de a inventaria și consemna totul*, până și ultimele lucruri găsite asupra condamnaților la moarte, chiar pe eșafod.

În al doilea rând, în ce privește lucrurile în sine, dacă inelele, cu deosebire cele cu pece-te, puteau să se afle firesc asupra condamnaților, mai ales la domn, fiind purtate permanent, în schimb cele 18 monede de aur (cu care s-ar fi putut cumpăra 2 - 3 cai), câteva de fiecare din cei condamnați, domnul având mai multe, ne fac să ne gândim fie la pregătirea lor pentru *gealat* (termenul turcesc pentru *călău*), ca un fel de *bahşiş*, practicat în orice ocazie și la orice nivel, fie la practica creștină a plății „*obolului*”, a „*taxei*” pentru trecerea în lumea de dincolo. Oricum ar fi, monedele reprezentau *ultimele plăți pe această lume* ale nefericiților condamnați.

În ce privește *locul înfricoșătoarei execuții*, cu tatăl obligat să asiste mai întâi la decapitarea fiilor (și a ginerelui) înainte de a pieri el însuși - durere peste puterile omenești - , execu-ție despre care știm că s-a făcut la *Yalı Köskü* („*Chioșcul de la malul mării*”), cercetările mele documentare și de teren m-au dus la concluzia că acest chioșc s-a aflat **pe țărmul european al Bosforului, la intrarea în Cornul de Aur, între actuala Gară Sirkeci și Podul Galata**. Aici, în spatele clădirii Camerei de Comerț a Istanbulului, chiar există astăzi strada cu numele de *Yalı Köskü*, ca o amintire a vechiului chioșc, în fața căruia, pe malul Bosforului, s-a făcut

teribila execuție. În trecut, până spre finele secolului XIX, când s-au construit calea ferată care lega Istanbulul de Europa și Gara Sirkeci (gara europeană a marelui oraș), grădinile și chioșcurile Palatului Topkapı, - inclusiv faimosul chioșc, în fața căruia venea, dinspre Beşiktaş, să defileze flota împărătească, - se întindeau până în această zonă; transformările amintite au dus la restrângerea drastică a limitelor Palatului Imperial până la configurația sa actuală, binecunoscută.

Astăzi, pe țărmul din fața străzii *Yalı Köskü*, acolo unde se află una din schelele de la care pleacă feriboturile către Üsküdar (pe malul asiatic), acolo plutește încă umbra groaznicului măcel, după care curajoasa Doamnă Maria (Marica) va pune să se culeagă din apa mării trupul decapitat al domnescului ei soț...³¹.

Keywords: *unpublished document; prince Constantin Brâncoveanu; sultan Ahmed III; Istanbul; Brăila; memorial; petition; princess Maria Brâncoveanu; martyrdom of Brâncoveanu's family; 1703 - 1704; 1706; 1714.*

THREE UNPUBLISHED OTTOMAN DOCUMENTS ABOUT THE PRINCE CONSTANTIN BRÂNCOVEANU (1703 - 1704, 1706, 1714)

(Summary)

- Document inédit no. 1: pétition collective des contribuables et du clergé musulman (*ulemā*) de la *kaza* de Braila contre le Voiévode de Valachie en ce qui concerne les différends de frontière. Eflāk Voyvodası Konstantin (Brâncoveanu)''ya karşı Ibrail **Kazası** reayası ve uleması'nın **sınır** problemleriyle ilgili **arzi**'dir.

- Document inédit no. 2: Pétition (**arz**) du prince régnant de Valachie, Constantin Brancoveanu et de sa femme Maria concernant leurs propriétés se trouvant dans l'Empire ottoman. Eflāk Voyvodası Konstantin'in ve eşi *Domna Mariya*'nın Istanbul'daki emlakı üzerine **arzi**dir.

- Document inédit no. 3: L'enregistrement des derniers objets trouvés sur Constantin Brancoveanu (1688-1714), prince régnant de la Valachie, et de ses fils au moment de leurs exécution (Istanbul, le 15 août 1714). Eflāk Voyvodası Konstantin (Brâncoveanu) (1688-1714) ve oğullarının idam edildiklerinde üzerlerinde bulunan son eşya.

³¹ Rămășițele acestui *trup fără cap* al lui Constantin Brâncoveanu se află la Biserica Sf. Gheorghe (Vechi) din București, în timp ce la Mănăstirea Dealul, de lângă Târgoviște, se află *capul fără trup* al lui Mihai Viteazul. Poate fi o imagine mai revelatoare a tragediei istoriei românești?

SECȚIUNEA a III-a
SECOLELE XIX – XX:
POLITICĂ, EDUCAȚIE, IDEOLOGIE,
PROMOVARE

Simion-Alexandru GAVRIȘ

EIN BILDUNGSROMAN: EDUCAȚIA LUI GRIGORE MIHAIL STURDZA

Cuvinte-cheie: *Grigore Sturdza, Prusia, Franța, colegiu, universitate.*

Anii de ucenicie ai lui Grigore Mihail Sturdza constituie o temă relevantă pentru istoria intelectuală, dar și pentru istoria politică moldoveană a secolului al XIX-lea. Studiarea lor permite o contribuție la problema influențelor culturale franco-germane în principat, devenite sistematice din deceniul al patrulea, dar și la înțelegerea încercărilor filosofice mai târzii ale personajului. Pe de altă parte, ea este relevantă și pentru cariera politică și militară pe care acesta a urmat-o, cu rezultate uneori de-a dreptul spectaculoase, până la sfârșitul vieții. Sursele publicate referitoare la subiect sunt numeroase, în primul rând datorită preocupărilor istoriografiei și istoriei literare pentru biografia mult mai cunoscutului său coleg, Mihai Kogălniceanu. O sinteză a acestora nu a fost însă, până acum, încercată.

După propria mărturisire, dintr-o scrisoare adresată colonelului Andrei Stamati, la 6 noiembrie 1849, Grigore Sturdza s-a născut la 11/23 martie sau 12/24 martie 1821, la Sculenii rusești, în Basarabia¹, ca fiu mai mic al lui Mihai Sturdza (viitor domn al Moldovei, 1834-1849) și al Elisabetei, născută Rosetti. Despre copilăria sa se cunosc puține date. Primii ani și i-a petrecut, foarte probabil, alături de părinții săi, în exilul din Bucovina și Rusia care a urmat la scurt timp după nașterea sa. Nu se știe dacă după despărțirea celor doi (petrecută în timpul pribegiei) Grigore și fratele său Dimitrie au rămas în grija tatălui sau a mamei; este însă sigur că, după întoarcerea lui Mihail Sturdza în Moldova, acesta a deținut rolul principal în educația copiilor. Înainte de timpuria plecare la studii în străinătate, Grigore Sturdza s-a numărat printre elevii pensionului înființat de fostul profesor al principelui, Victor de Lincourt, la Miroslava (23 noiembrie 1831), unde i-a avut drept colegi pe fratele său, pe Mihail Kogălniceanu, Alexandru Paladi sau Panaioti Radu². Pensionul fusese deschis la 23 noiembrie 1831 și îi avea ca profesori pe de Lincourt, care îl conducea împreună cu alți doi directori, Chefneu și Baggard, pe Costache Atanasiu, care preda educația religioasă și limba greacă, pe Hönig pentru limba germană și desen și pe Iacob Stamati pentru limba română³. Tânărul pare să fi dovedit o timpurie propensiune pentru limba franceză, predată chiar de directorul instituției: în vara lui 1832, el obținea premiul întâi la această materie⁴. Nu se cunosc foarte precise detalii despre programul urmat de Grigore Sturdza la pensionul lui de Lincourt⁵.

Progresele pe care tânărul elev și fratele său le puteau înregistra într-o instituție în care până și procurarea manualelor școlare se dovedea adesea dificilă⁶ erau, desigur, limitate. Acest fapt, dar și legitima ambiție a unui tată (deloc străin de cultura apuseană) de a-și trimite copiii, pe drumul deja urmat de descendenții unor mult mai puțin bogați și influenți boieri, a impus soluția plecării în străinătate⁷. Încă din primăvara lui 1834, Mihail Sturdza a început demersuri-

¹ Data exactă indicată de autor este, desigur, greșită (12/23 martie). „*Buciumul român*”, 1, 1876, p. 340.

² Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974, p. 47. Despre pensionul lui de Lincourt, N. Cartojan, *Pensionatele franceze din Moldova în prima jumătate a veacului al XIX-lea*, în *Omagiu lui Ramiro Ortiz cu prilejul a douăzeci de ani de învățământ în România*, București, 1929, pp. 67-75 (p. 71 pentru prezenta trimitere).

³ *De la Academia Mihăileană la Liceul Național. 100 de ani, 1835-1935*, Iași, 1936, pp. 55-56.

⁴ Conform unui articol din „*Albina românească*”, 62, 7 august 1832, reproduș în „*Uricariul*”, vol. XII, Iași, 1889, pp. 56-58 (p. 57 pentru prezenta trimitere). N. Cartojan, *Mihail Kogălniceanu. Copilăria*, în *CL*, 1913, nr. 6-7, iunie-iulie, pp. 582-592 (p. 589 pentru prezenta trimitere).

⁵ Nu se poate ști în ce măsură studiul de caz detaliat operat de Al. Zub cu privire la „stagiul” lui Kogălniceanu în aceeași instituție, pe baza arhivei familiei (*op. cit.*, pp. 48-60), are aplicabilitate la tema studiului de față: viitorul istoric era mai în vârstă cu patru ani decât Grigore Sturdza.

⁶ N. Cartojan, *op. cit.*, pp. 587-588.

⁷ Cum au fost Grigore și Manolache, fii lui Ioan Costache Epureanu. (v. Simion-Alexandru Gavriș, *Ipostazele unei*

le pentru plecarea lui Dimitrie și Grigore, în pofida sfaturilor lui de Lincourt, care considera că încă un an de studiu în pensionul său moldovean ar fi fost necesar pentru ca tinerii să poată întâmpina rigorile învățământului occidental⁸. După câteva luni, Dimitrie și Grigore se pregăteau de plecare, nu înainte însă de a fi înscriși între cadrele armatei, în calitate de cadeți, primul în compania I de infanterie, iar al doilea în escadronul de cavalerie (29 iulie/10 august 1834)⁹. Pentru Grigore, aceasta a fost intrarea oficială într-un mediu de care fusese și avea să rămână atașat: după cum rezultă dintr-o scrisoare mai târzie a pedagogului berlinez Brennecke, tânărul căuta încă de pe atunci anturajul ofițerilor din garda princiară¹⁰. Mai mult, probele mai târzii privind „militarismul” său abundă, faptul având, desigur, un impact decisiv asupra comportamentului și carierei sale.

Domnul nu a așteptat nici măcar festivitățile încoronării¹¹ pentru a-și lua rămas bun de la fiii săi. La jumătatea lunii august, prinții plecau spre Franța, supravegheați de Lincourt și însoțiți de alți patru școlari: Mihail Kogălniceanu, N. Casu, N. Plagino și un Balș¹². Destinația finală a tinerilor era orașul loren Lunéville, o localitate de cam 15 000 locuitori din departamentul Meurthe¹³. Beizadelele și colegii lor urmau să își înceapă studiile la colegiul local imediat după sosire. Ei aveau să fie găzduiți și îndrumați de abatele Lhommé, un alt fost profesor al lui Mihail Sturdza, emigrat în timpul revoluției din 1789¹⁴ și întors în Franța după restaurație. Principalul motiv al alegerii acestei localități retrase pentru educația lui Dimitrie și Grigore a fost dorința principelui de a-i feri de tentațiile mediului parizian, de revoluționară reputație¹⁵. La aceasta s-a adăugat, desigur, intenția de a le asigura încă foarte tinerilor săi fii supravegherea atentă a unei vechi cunoștințe¹⁶.

Lunga călătorie spre Lunéville (al cărei traseu este ușor de reconstituit pe baza scrisorilor lui de Lincourt și Kogălniceanu) a decurs fără incidente majore. Grupul a trecut prin Cernăuți, Lemberg (Lvov)¹⁷, Viena¹⁸ și München¹⁹, ajungând la destinație la 30 septembrie/20 octombrie²⁰. Temerile lui de Lincourt privind eventualele rezerve ale abatelui Lhommé în a-și sacrifica „fericita liniște” s-au dovedit neîntemeiate²¹: deși nu fusese prevenit, se pare, decât cu privire la sosirea lui Dimitrie și Grigore, bătrânul preot a reușit să găsească spațiu pentru întregul grup. După două săptămâni, la 15/27 octombrie, cele două beizadele au început să frecven-

biografii politice: Manolache Costache Epureanu, Iași, 2013, pp. 27, 29-30).

⁸ La 19 aprilie 1834, francezul îi scria proaspăt desemnatului domn, în frumosul său stil ironic: „*Il me semble que vos enfants ont encore à acquérir bien des petites connaissances que je puis leur donner: la longueur de la route vous laissera le temps de penser qu'un an de plus en Moldavie leur permettra de se perfectionner assez pour ne pas arriver dans un état de trop grande médiocrité, et leur jugement plus rectifié leur facilitera des progrès plus rapides dans les sciences. Il leur restera, d'ailleurs, tout le temps de se pervertir. Votre Altesse s'est formée en Moldavie: seront-ils donc jamais plus et mieux ailleurs*”. Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 324.

⁹ „Albina românească”, 67, 2/14 august 1834, p. 265, c. 1-2.

¹⁰ N. Cartojan, *Întoarcerea lui Kogălniceanu în țară*, extras din „Arhiva românească”, tom IV, București, 1940, doc. I, p. 8.

¹¹ Acestea au avut loc la 26, 27 și 28 august. „Albina românească”, 75, 30 august/11 septembrie 1834, pp. 289, c. 1-292, c. 2; 76, 2/14 septembrie, pp. 293, c. 1-295, c. 2.

¹² Al. Zub, *op. cit.*, pp. 67-68.

¹³ *Ibidem*, p. 70.

¹⁴ Mihail Kogălniceanu, *Autobiografie. Desrobirea Țiganilor. Ștergerea privilegiilor boierești. Emanciparea Țăranilor*, cu o notiță introductivă de Petre V. Haneș, București, f. a., p. 8. *Mihail Sturdza fostul domnu alu Moldovei 1834 1849* (tradusă din limba franceză), I[a]ssy, 1874, p. 4.

¹⁵ Al. Zub, *op. cit.*, p. 71.

¹⁶ După cum se poate deduce din scrisoarea adresată principelui de Victor de Lincourt, din Viena, la 8/20 septembrie 1834. Profesorul insistă în mod deosebit asupra acestui aspect, care ocupa, se subînțelege, un loc special în intențiile lui Mihail Sturdza. Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 325.

¹⁷ M. Kogălniceanu, *Scrisori 1834-1849*, cu o prefață, un indice de lucruri, de nume proprii și de cuvinte de Petre V. Haneș, București, 1913, doc. II, p. 2, doc. III, p. 3.

¹⁸ *Ibidem*, doc. V, p. 10. Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 325.

¹⁹ M. Kogălniceanu, *Scrisori 1834-1849*, doc. VI, p. 11.

²⁰ Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 333.

²¹ *Ibidem*, p. 325.

teze, împreună cu Mihail Kogălniceanu, cursurile colegiului²², fiind înscriși în clasa a treia, al cărei „régent” era chiar abatele²³ și unde ar fi învățat „franzuzește, latinește, grecește și nemțăște”²⁴. Manualele școlarilor (și, implicit, materiile studiate) sunt cunoscute cu o mai mare precizie decât lasă să se înțeleagă lapidara formulă a lui Kogălniceanu, datorită cercetărilor lui Petre V. Haneș în arhiva colegiului din Lunéville. Educația religioasă se baza pe *Novum Testamentum Graecum*, din care aceștia au aprofundat Evanghelia după Luca, capitolele 5 și 6, dar includea și o predică a lui Jean-Baptiste Massillon, episcop de Clermont: *Le petit carême* (1718). Literatura greacă veche era reprezentată prin Homer (*Iliada*, cartea a III-a) și printr-o lucrare morală a lui Plutarh (tradusă *Comment il faut réprimer la colère*). Un loc important era acordat literaturii latine: Sallustius (*[De coniuratione] Catillina[e]*), Cicero (*Pro Marcello*, *Pro Ligario*) și Vergilius (*Eneida*, cartea a II-a). Elevii studiau, de asemenea, istoria, după o *Histoire du moyen âge* și după *[Le] siècle de Louis XIV* (Voltaire). Literatura modernă ocupa un loc modest, fiind reprezentată doar de un volum neidentificat al clasicizantului Boileau. *Morceaux choisis* de Buffon serveau, probabil, studiilor de istorie naturală. În ceea ce privea aprofundarea limbilor clasice și moderne, colegiul folosea o *Grammaire grecque* (Burnouf), „le livre de la versification latine par Quicherat”, *Gramatica franceză și Exercițiile franceze* (ambele de Noël și Chapsal)²⁵.

Potențialul lui Grigore Sturdza, mărturisit de caracterul său „violet și ardent”, era remarcat încă de la început de abate, în prima scrisoare adresată lui Mihail Sturdza după sosirea „studioșilor”. Lhomme rămânea, totuși, precaut, avertizându-și ilustrul corespondent cu privire la dificultățile pe care aceștia ar fi putut să le întâmpine din pricina deficiențelor în aprofundarea limbilor străine²⁶. Aceștia nu întârziaseră, de altfel, să apară. Încă de la sfârșitul lunii octombrie, Kogălniceanu îi relatează tatălui său problemele pe care i le pune studiul limbii latine, „fiind pus într-un clas mare”²⁷; este de presupus că mai tânărul Grigore întâmpina și mai mari dificultăți. Relativa nepregătire a tinerilor (care confirma îndoielile lui de Lincourt) a fost compensată, în primele luni, printr-un program intensiv de studiu: „[...] având foarte mult de lucru pentru colegium, nici Duminica măcar nu eșăm din casă”, scria același Kogălniceanu²⁸. Rezultatele nu s-au lăsat, în cazul acestuia din urmă și în acela al lui Grigore Sturdza, așteptate. La 6/18 aprilie 1835, „Michel” anunța primirea unor premii și afirma că „bezede Grigori n-au avut premiu, însă îi de nădăjduit că la sfârșitul anului va avea multe”²⁹. Dacă evaluarea colegului mai mare era corectă, se poate considera că progresul făcut de prințul mezin a fost de-a dreptul spectaculos.

Începând cu luna februarie, programul tinerilor a devenit ceva mai relaxat, incluzând plimbări (câte două ore, duminică și joia)³⁰, dar și frecventarea teatrului local - aparent, principală distracție oferită școlarilor³¹. Pentru beizadele, ca și pentru Kogălniceanu, o altă ocupație de căpetenie pare să fi fost lectura: înaintea plecării din Franța, tânărul Mihail își anunța tatăl cu privire la „mulțimea de cărți” pe care o adunaseră, dar și despre datoria imensă (aproape 200 galbeni) pe care Grigore și Dimitrie o aveau la un librar³². Nici excursiile nu au fost neglijate. În luna aprilie, școlarii au vizitat cel mai important oraș loren - Nancy³³. Este probabil ca abatele Lhomme să îi fi condus și la ferma model de la Roville (aflată în apropiere de Lunévil-

²² *Ibidem*, p. 333.

²³ Petre V. Haneș, *Studii și cercetări*, București, f. a., p. 180.

²⁴ M. Kogălniceanu, *Scrisori 1834-1849*, doc. XXIV, p. 45.

²⁵ Petre V. Haneș, *op. cit.*, p. 180.

²⁶ Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 333.

²⁷ M. Kogălniceanu (*Documente privitoare la istoria românilor - Hurmuzaki*), *Scrisori 1834-1849*, doc. XXIII, p. 43. Scrisoarea în cauză este greșit datată (21 octombrie/9 noiembrie).

²⁸ *Ibidem*, doc. XXVI, p. 48. Vezi și doc. XXVII, p. 51.

²⁹ *Ibidem*, doc. XXXV, p. 63.

³⁰ *Ibidem*, doc. XXXIII, p. 60.

³¹ *Ibidem*, doc. XIV, p. 27; doc. XIX, p. 36; doc. XXXVIII, pp. 65-66.

³² *Ibidem*, doc. XL, p. 67.

³³ *Ibidem*, doc. XXXV, p. 62; doc. XXXVIII, p. 65.

le), după cum promisese în scrisoarea din 31 octombrie/12 noiembrie. Elevii moldoveni nu au putut profita însă de spectacolul manevrelor militare care se desfășurau în oraș la sfârșitul verii și începutul toamnei, fâgăduit de abate în aceeași epistolă și care ar fi răspuns mai ales pornirilor războinice ale lui Grigore, „qui ne respire que guerre et bataille”³⁴. Două evenimente neprevăzute le-au curmat, mai înainte, șederea în Lunéville³⁵.

În aprilie 1835, Dimitrie Sturdza s-a bătut în duel cu un alt elev extern (Lippmann), răbindu-l ușor³⁶. Tot atunci, foarte probabil ca o consecință directă a incidentului, atât Dimitrie, cât și fratele său erau retrași de la colegiu, urmând, în principiu, să își continue studiile cu profesori particulari. Un fapt nou i-a îndepărtat însă definitiv de Lunéville și de Franța: intervenția puterii protectoare de la răsărit, nemulțumită, desigur, de prezența fiilor domnului moldovean într-un mediu considerat a avea serioase propensiuni revoluționare³⁷. Ca nouă destinație a fost aleasă capitala Prusiei, Berlin.

La 12/24 iulie 1835, Kogălniceanu își anunța părintele cu privire la plecarea „în alt târg”³⁸. După cum rezultă din scrisorile aceluiași, tinerii au părăsit micul oraș francez la 29 iulie/10 august, ajungând la destinație după o călătorie de opt zile. Beizadelele și ceilalți școlari au intrat imediat sub „protecția” lui Hufeland, consilier la curtea prusacă³⁹. Inițial, ei au locuit cu chirie într-o locuință provizorie, începând, în același timp, cursuri de latină și germană, dar și exerciții fizice (escalade, mânuirea armelor) într-un „ghimnazium”⁴⁰. Hufeland a urmat apoi instrucțiunile lui Mihail Sturdza, care cereau ca tinerii să fie plasați „sau într-o casă particularnică, sau într-o școală crăiască”⁴¹, optând, în cele din urmă, pentru prima variantă. La 20 septembrie/2 octombrie, grupul a fost „încartiruit” la pastorul Adolphe Fr. Souchon, unde programul de studii a fost mult lărgit, incluzând limbile latină, franceză, germană și engleză, matematica, „armile”, călăria, pictura, dansul⁴², dar și diplomatica⁴³. Mai târziu, în orar a fost inclus și dreptul: la 28 mai/9 iunie, prinții și Kogălniceanu îi cereau lui Mihail Sturdza „*Codica* legilor Moldaviei”⁴⁴. După orarul studiilor viitorului istoric, foarte probabil identic cu acela al lui Grigore și Dimitrie, o altă (importantă) materie studiată a fost istoria⁴⁵. Programul elevilor a fost, în această perioadă, unul foarte strict, după instrucțiunile domnului, aplicate cu o poate exagerată strictețe de pedagog (dr. W. Brennecke): ieșirile erau rare, rezumându-se la spectacole de teatru, uneori baluri și plictisitoare ceaiuri bătrânești la consilierul Hufeland⁴⁶. Un amănunt important, subliniat de Kogălniceanu în *Autobiografia* sa, a fost frecventarea banchetelor coloniei franceze (protestante), păstorite de Souchon⁴⁷. Trecerea de la „educația franceză” la „Școala germană” a fost astfel mai lină, iar influența celei dintâi a persistat, fapt cu urmări desigur importante în dezvoltarea elevilor.

Cea mai consistentă relatare despre Grigore Sturdza din timpul șederii la pastorul Souchon îi aparține pedagogului dr. Brennecke (într-o scrisoare către Mihail Sturdza, din 10 ianuarie 1836). Conform acesteia, Grigore făcuse „mari progrese” la limba germană, pe care o vorbea și scria „destul de bine”. Strădaniile sale în deprinderea aritmeticii, limbii latine, geometriei

³⁴ Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 333.

³⁵ O lectură fundamentală pentru această etapă rămâne Al. Zub, *op. cit.*, pp. 67-82.

³⁶ Petre V. Haneș, *op. cit.*, p. 184.

³⁷ Atitudinea Rusiei este confirmată atât de documente contemporane Suplement I, volumul V, 1822-1838, documente adunate și coordonate de D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, București, 1894, doc. CXIV, p. 244; v. și Petre V. Haneș, *op. cit.*, pp. 181-182), cât și de relatarea, mai târzie, a lui Kogălniceanu (Mihail Kogălniceanu, *Autobiografie*, p. 9).

³⁸ M. Kogălniceanu, *Scrisori 1834-1849*, doc. XL, p. 67.

³⁹ *Ibidem*, doc. XLIII, p. 72.

⁴⁰ *Ibidem*, doc. XLV, pp. 74-75.

⁴¹ *Ibidem*, doc. XLIII, p. 72.

⁴² *Ibidem*, doc. XLVI, p. 75.

⁴³ *Ibidem*, doc. XLVII, p. 75.

⁴⁴ *Ibidem*, doc. LX, p. 88.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 85.

⁴⁶ *Ibidem*, doc. LV, pp. 80-81.

⁴⁷ Idem, *Autobiografie*, pp. 9-10.

și desenului erau însă lipsite de constanță, iar la compoziție franceză progresele erau puțin semnificative, deși tânărul citise mult în această limbă. Domnul Moldovei era informat și că Grigore ieșise de unul singur de două ori; deși revenise imediat și nu făcuse „nimic rău”, pedagogul era îngrijorat cu privire la „legăturile primejdioase” pe care tânărul și le-ar fi putut „procura”. Brennecke avertiza și despre manierele „puțin bruște și soldățești” ale acestuia, care întunecau o primă impresie unanim favorabilă. Inteligența și talentele sale naturale puteau fi puse în valoare numai prin „refacerea” unei „prime educații” neglijate⁴⁸. O caracterizare precaută, așadar, care descoperea un serios potențial, dar și semnale îngrijorătoare: ambele „direcții” aveau să dezvolte, nestingerite de strictetea educației sau de nu puținele tentații cu care Grigore Sturdza s-a confruntat.

Puține date interesante din „perioada Souchon” au mai putut fi identificate. Se poate ști cu precizie că Grigore a făcut, în vara anului 1836, o călătorie „cu sholerii”, din care s-a întors, probabil, la 15 august. Destinația acesteia nu este identificată, dar, având în vedere că motivul deplasării a fost sănătatea șubredă a prințului⁴⁹, este probabil ca ea să fi fost una dintre numeroasele localități balneare germane. Informațiile devin ceva mai consistente după mutarea întregului grup în pensiunea unui alt pastor, Ludwig Jonas, în toamna anului 1836, la recomandarea lui Alexandru Sturdza, supraveghetor al educației tinerilor. Văr al domnului Moldovei, învățat teolog și diplomat de succes, autor al mai multor lucrări apologetice, solid legitimist și participant la congresul de la Viena⁵⁰, acesta a fost considerat, cu siguranță, de Mihail Sturdza, îndrumătorul ideal pentru coordonarea studiilor princiare. În casa lui Jonas, școlarii s-au aflat în grija și buna companie a unui om de o cultură rafinată, elev și editor al influentului teolog Friedrich Schleiermacher⁵¹. Ei au continuat lecțiile particulare vreme de un an, fiind înscriși apoi, la 5/17 octombrie 1837, la Universitatea din Berlin, unde au început studiul filosofiei⁵². Date despre programul urmat a dat Alexandru Sturdza, într-o scrisoare din 5 martie 1837, unde îl anunța pe vărul său princiar despre cursurile pe care beizadelele urmau să le înceapă: istoria, cu profesorul Ranke, geografia cu Ritter și un curs privat de fizică experimentală cu Dove⁵³. Leopold Ranke era un ilustru istoric, a cărui operă a schimbat pentru totdeauna specificul profesiei⁵⁴. Nu mai puțin respectabil era Karl Ritter, fondator, alături de Alexander von Humboldt, al științei geografice moderne⁵⁵. Însă disciplina predată de Heinrich Wilhelm Dove, directorul observatorului berlinez, a fost, probabil, cea care a avut cea mai constantă influență asupra lui Grigore Sturdza, care avea să își încerce, mult mai târziu, talentele de fizician în lucrarea *Les lois fondamentales de l'univers*⁵⁶.

Nu se cunosc alte date sigure despre studiile urmate de Grigore Sturdza în această etapă. Este cert însă că abilitățile sale intelectuale și sociale au cunoscut o sensibilă îmbunătățire. În scrisoarea citată mai sus, Alexandru Sturdza îl descria în termenii cei mai elogioși. Grigore i-ar fi depășit, astfel, în „energie și profunzime” pe toți colegii săi; eruditul său unchi aprecia mai ales progresele sale în studii religioase și matematice, unde „i-a depășit pe toți ceilalți”⁵⁷. Venind din partea unui observator atent al studiilor tinerilor, care era, în plus, „profesorul [...] de

⁴⁸ N. Cartojan, *Întoarcerea lui Kogălniceanu în țară*, doc. I, p. 8.

⁴⁹ M. Kogălniceanu, *Scrisori 1834-1849*, doc. LXIV, p. 92.

⁵⁰ Despre Alexandru Sturdza, vezi Al. Zub, *op. cit.*, pp. 124-131.

⁵¹ Mihail Kogălniceanu, *Autobiografie*, pp. 10-11. Al. Zub, *op. cit.*, p. 89.

⁵² D. C. Amzăr, *Studentii români în străinătate. Date și interpretări statistice*, în Cercelit, IV, 1940, pp. 215-240 (p. 219 pentru prezenta trimitere). În afara prinților și a lui Kogălniceanu, era înscris, în aceeași zi, Alexandru Vogoride, rudă prin alianță cu frații Sturdza.

⁵³ N. Cartojan, *Întoarcerea lui Kogălniceanu în țară*, doc. V, p. 12. Idem, *M. Kogălniceanu la Berlin*, București, 1939, p. 6. Studiul acestor materii este confirmată de Grigore Sturdza, în scrisoarea către colonelul Andrei Stamatii din 6 noiembrie 1849. „Buciumul român”, 1, 1876, p. 343.

⁵⁴ Cu privire la scrierile și activitatea didactică ale acestuia de până în 1837, v. Al. Zub, *op. cit.*, pp. 109-110.

⁵⁵ Idem, *Romanogermanica: secvențe istoriografice*, Iași, 2006, p. 26.

⁵⁶ Idem, *Mihail Kogălniceanu istoric*, pp. 98-99.

⁵⁷ N. Cartojan, *Întoarcerea lui Kogălniceanu în țară*, doc. V, p. 12.

religiune” al acestora, afirmațiile au un grad ridicat de verosimilitate⁵⁸. Foarte popular era Grigore Sturdza și în anturajul pastorului Jonas. Conform datelor transmise lui D. C. Amzăr de unul dintre descendenții acestuia, „dintre toți, cel care se bucura de o deosebită simpatie în casa lui Jonas era Grigore, fiul cel mic al lui Mihail Sturdza. Despre el povestea cu multă plăcere [...] cel mai tânăr dintre fiii lui Jonas, și tot la el se referă desigur în primul rând interesul pe care l-a purtat d-na Jonas, și după plecarea lor, unora din tinerii pensionari români”⁵⁹. Afirmațiile par să fie confirmate de tonul afectuos cu care pastorul vorbea despre Grigore, într-o scrisoare trimisă soției sale imediat după întoarcerea dintr-o călătorie făcută în august 1837 în Pomerania, la moșia Putzar, aparținând contelui von Schwerin, socrul lui Jonas⁶⁰: „Grigore se gândește încă mult la *Putzar*; nu mai putea pleca de acolo și mi-a oferit ieri la Meinhardt unter den Linden un dineu cu multă, dar nu chiar așa de multă, șampanie. Au fost invitați și *Helmut* [unul dintre fiii pastorului], Mihail [Kogălniceanu] și Alexandru [Vogoride], și am petrecut foarte plăcut împreună. Grigore a închinat cu ochii scânteind și din toată inima: „Pentru bătrânul conte și pentru casa lui primitoare!”⁶¹ Cădoarea, entuziasmul, dar și micile „stimulente” oferite gazdelor au contribuit, desigur, la popularitatea de care tânărul s-a bucurat.

De anturajul contelui von Schwerin sunt foarte probabil legate originile unui paradox biografic și intelectual. Influența paternă, „continuată” și pusă în valoare de Alexandru Sturdza⁶², a fost contrabalansată de dominanta liberală și naționalistă din preajma bătrânului aristocrat: „În casa sa se aduna societatea cea mai aleasă și din nobleță și din burghezime, care depe atunci luase un loc însemnat în Germania, puindu-se în fruntea ideilor naționale și a reformelor sociale, cari se răspândiseră în toată Germania. Steagul lor era, înainte de toate, Unirea patriei germane”⁶³. Dincolo de inevitabilele compromisuri dictate de tact și oportunitate politică, înconsecvențele de mai târziu ale lui Grigore Sturdza, puseele sale progresiste alternate cu momente de intransigență conservatoare, pot fi explicate și prin acest conflict, care i-a marcat destul de timpuriu educația.

Popularitatea prințului Grigore nu a fost, pe de altă parte, una lipsită de riscuri. La 7/19 februarie 1838, chiar înainte de plecarea sa precipitată din Berlin, Kogălniceanu avertiza cu privire la comportamentul nu tocmai ireproșabil al acestuia, confirmând parcă mai vechile temeri ale pedagogului Brennecke. Din câte se poate înțelege din context, „riscurile” la care fostul său coleg se expunea erau de natură feminină⁶⁴. Chiar dacă afirmațiile lui Kogălniceanu, frustrat și dezamăgit din pricina conflictelor care îl îndepărtaseră de universitate și de capitala prusacă, trebuie privite cu precauție⁶⁵, ele nu pot fi totuși ignorate. Avertismentul pare să își fi găsit o confirmare mai târziu, la sfârșitul perioadei studiilor lui Grigore Sturdza.

Nici beizadelele nu au mai rămas mult timp la pastorul Jonas, după plecarea colegului lor. Contextul mutării reiese din scrisorile soției acestuia și din amintirile mai sus menționatului urmaș al pastorului. Clericul a intrat, se pare, în dispută cu Dimitrie Sturdza, rugându-l pe domnul Moldovei să îi găsească o altă locuință. Principele Mihail a decis însă schimbarea reședinței întregului grup. Știrea a ajuns la Berlin la 19/31 august 1838, tinerii rămânând la

⁵⁸ Mihail Kogălniceanu, *Autobiografie*, p. 11.

⁵⁹ D. C. Amzăr, *Kogălniceanu la Berlin – câteva date noi din vremea studiilor*, în Cerclit, III, 1939, pp. 295-318 (p. 308 pentru prezenta trimitere).

⁶⁰ *Ibidem*, pp. 307-308.

⁶¹ *Ibidem*, p. 298.

⁶² Pentru valoarea și persistența influenței lui Alexandru Sturdza asupra lui Grigore, este suficient a aminti impactul, sesizat de Alexandru Zub, pe care lucrarea celui dintâi, *Essai sur les lois fondamentales de la nature humaine et de la société*, l-a exercitat asupra cărții publicate, în anii senectuții, de fiul lui Mihail Sturdza, *Les lois fondamentales de l'univers*. Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, pp. 126-127.

⁶³ Mihail Kogălniceanu, *Autobiografie*, p. 11.

⁶⁴ Idem, *Scrisori 1834-1849*, doc. LXXXIX, p. 139.

⁶⁵ Supărarea lui Kogălniceanu a fost, de altfel, de scurtă durată. După întoarcerea în țară, el intervenea pe lângă Mihail Sturdza pentru creșterea sumelor alocate întreținerii prinților. N. Cartoian, *Întoarcerea lui Kogălniceanu în țară*, doc. VII, p. 16.

Jonas până la 19 septembrie/1 octombrie⁶⁶. Datele sunt confirmate și de un alt document. La 16/28 septembrie, Tissot, secretarul domnesc trimis să îi supravegheze⁶⁷ (și, desigur, să se ocupe de detaliile practice ale mutării), anunța închirierea unei „locuințe superbe” pentru cei Dimitrie și Grigore⁶⁸.

Sursele lasă să se întrevadă informații, mai degrabă generale, despre continuarea studiilor lui Grigore Sturdza, dar și despre aspectul „social” al sejurului său berlinez. Dintr-o scrisoare a aceluiași Tissot (28 aprilie/10 mai 1839) către Mihail Sturdza rezultă că tânărul ar fi trebuit să urmeze, în semestrul de vară, cursurile lui Eduard Gans, fostul profesor de drept natural al lui Kogălniceanu⁶⁹. Decesul neașteptat al lui Gans a schimbat însă planul. În locul cursurilor acestuia, care aveau să fie reluate de înlocuitorul său abia în semestrul de iarnă, Grigore Sturdza avea să studieze economia politică, predată de profesorul Riedel. Pe de altă parte, Tissot se opunea recomandării domnului privind includerea în programul celor doi a cursului de tehnologie al profesorului Magnus, evocând lipsa timpului necesar pentru aprofundare, dar și insuficiența cunoștințelor de matematici, geometrie și mecanică ale lui Dimitrie. Urma un lung pasaj referitor la Grigore și progresele sale. Mai întâi, Tissot transmitea rugămintea acestuia de a fi scutit de una dintre cele două compoziții de retorică pe care, după dorința tatălui său, trebuia să le prezinte lunar: motivul era, din nou, lipsa de timp. Mentorul preciza apoi că tânărul continua să urmeze lecțiile de logică și aprecia superlativ rezultatele acestora. Conversația lui Grigore oferea „cele mai sănătoase raționamente”, cu totul excepționale pentru un băiat de doar opt-sprezece ani. Cu toate că manierele sale aveau de suferit, considera Tissot, din pricina unui prea mare entuziasm pentru exercițiile fizice, în care excela, elevul făcuse, și din acest punct de vedere, progrese, și era de sperat că tarele aveau să fie corectate „pe nesmițite”, „din propria sa convingere”. În același timp, exercițiile îi dăduseră „o forță corporală prodigioasă”, o „vigoare” care se manifesta „în tot ceea ce făcea”. Studiile lui Grigore se desfășurau cu regularitate, iar progresele erau sensibile⁷⁰. Scrisoarea lui Tissot este, probabil, cel mai detaliat document privitor la formarea lui Grigore Sturdza. Pe lângă informațiile privitoare la cursurile pe care acesta le urma, ea conține confirmări ale caracterizărilor făcute de alți supraveghetori (Lhomme, Brennecke). Inteligența, perspicacitatea, dar și bruschetea caracterului au rămas, după cum deja am precizat, constante ale personalității sale.

În lunile următoare, schimbări importante au apărut în educația lui Grigore Sturdza. La 4 decembrie 1839, el se înscria la specializarea juridică a universității berlineze, pentru ca, la 1 aprilie 1840, să părăsească studiile filosofice cu mențiunea „gelöscht” (eliminat). Este foarte probabil ca Mihail Sturdza să își fi schimbat planurile cu privire la cei doi tineri, dorind să îi îndrepte către studii mai practice. Faptul că Dimitrie își înceta studenția berlineză în aceeași zi și cu aceeași mențiune⁷¹, coroborat cu scrisoarea lui Tissot, pare să confirme ipoteza. Beizadele au renunțat, pur și simplu, să mai urmeze programul ales inițial, urmând alte specializări, Dimitrie în particular, iar Grigore în cadrul universității.

Cei doi frați au mai rămas în capitala Prusiei vreme de trei ani, perioadă cu privire la care datele sunt puțin numeroase. Grigore și-a continuat studiile de drept, urmate, în particular, și de fratele său (beizadelele au studiat, vreme de un an și jumătate, *Bazilicalele*)⁷². Alte informații pentru cazul lui Grigore Sturdza conține scrisoarea acestuia către colonelul Andrei Stamat, din 6 noiembrie 1849. Se poate astfel afla că tânărul și-a continuat studiile de matematică, începând în același timp aprofundarea sistematică a artei militare („știința armelor”, istoria militară, „operațiile secundare ale artei militare”, „tactica a triilor arme”, principiile strategice)

⁶⁶ D. C. Amzăr, *Kogălniceanu la Berlin*, pp. 299-300, 304-305, 310.

⁶⁷ N. Cartoian, *Întoarcerea lui Kogălniceanu în țară*, p. 6.

⁶⁸ *Ibidem*, doc. VII, p. 14.

⁶⁹ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, pp. 101-103.

⁷⁰ N. Cartoian, *Întoarcerea lui Kogălniceanu în țară*, doc. VIII, pp. 17-18.

⁷¹ D. C. Amzăr, *Studenții români în străinătate*, pp. 219-220.

⁷² Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit.*, pp. 362-363.

cu „unu ofițeriu de artilerie din gvardie”⁷³. Toate aceste cunoștințe aveau să se dovedească esențiale pentru cariera sa ulterioară, în armatele moldovenească, rusă și turcă.

Nici aspectul monden al vieții tinerilor nu este foarte bine documentat. Se știe că ei l-au vizitat pe ambasadorul turc și că au primit, se pare, vizitele acestuia și ale omologului său rus⁷⁴ (din motive ținând de curtuozitate și, desigur, de supraveghere). La sfârșitul anului 1838, trimisul otoman l-a prezentat pe Dimitrie la curte, prilej pentru Mihail Sturdza de a-i scrie suveranului prusac o scrisoare de mulțumire, prin care îi recomanda pe cei doi studenți bunăvoinței regale⁷⁵. Spre sfârșitul șederii lor la Berlin, pe la jumătatea anului 1842, Dimitrie și Grigore au primit și vizita tatălui lor, aflat în călătorie în Occident⁷⁶.

Beizadelele au părăsit Berlinul în 1843. La 11 februarie, Grigore abandona definitiv studiile universitare (de această dată, fără mențiune). Detalii mai consistente despre circumstanțele plecării, despre destinația tinerilor și despre continuarea studiilor se găsesc în scrisorile lui Mihail Sturdza, adresate celor doi la 12/24 aprilie și 9/21 mai. Motivele pentru care principele a acceptat cererea copiilor săi de a fi mutați în alt centru ar fi fost „repulsia” lor pentru continuarea șederii la Berlin, dar și, se pare, probleme de sănătate legate de o climă cu care tinerii nu reușiseră să se acomodeze pe deplin. Acceptând că studiile particulare urmate acum de amândoi puteau fi continuate în orice alt oraș, domnul alegea Parisul, „centrul tuturor celebrităților științifice”. Scrisoarea schița și programul de urmat aici: un nou preceptor (Gallice)⁷⁷ avea să găsească „un publicist distins”, sub îndrumarea căruia prinții urmau să încheie aprofundarea stilului francez, pentru a fi în stare să elaboreze, „fără nici un ajutor străin, memorii asupra unor subiecte variate de politică sau de economie”. Ei trebuiau, de asemenea, să continue studiul *Bazilicelor*, „cu un doctor în drept distins” din capitala franceză. Aprofundarea acestora avea să le dea, spera Mihail Sturdza, capacitatea de a participa la o proiectată revizuire a codului civil moldovenesc. În continuare, tinerii erau avertizați cu privire la periculoasele „tentații” ale Parisului și îndemnați să îl viziteze, înainte de plecare, pe ambasadorul rus din Berlin, baronul de Mayendorff. Deși diplomatul își dăduse deja acordul cu privire la viitorul lor sejur parizian, problema trebuia abordată „cu o extremă delicatețe”. Tinerii urmau să îi expună motivele părăsirii Berlinului, să îi mulțumească pentru „protecția” pe care le-o acordase, să îi asigure cu privire la primirea consimțământului patern și să îi ceară o recomandare pentru ambasadorul imperial din Paris. În final, principele i se adresa lui Dimitrie, pentru a-i da instrucțiuni legate de proiectul unei apropiate căsătorii⁷⁸. Cea de-a doua scrisoare, destinată tot lui Dimitrie, era mai succintă și repeta, în mare măsură, instrucțiunile din prima epistolă. Domnul adăuga doar recomandarea ca refugiații polonezi din Paris, dar și Felix Colson, să fie evitați de beizadele: viața lor socială trebuia să se limiteze la primirea tinerilor moldoveni aflați în oraș și la relațiile cu ambasada Rusiei. Deși opiniile reprezentanților puterii din răsărit cu privire la avantajele educației franceze se schimbaseră semnificativ, Mihail Sturdza rămânea, în continuare, foarte precaut... Tot din această scrisoare aflăm probabila adresă pariziană a lui Dimitrie și Grigore: rue de la ferme des Mathurins, no 32, în casa unei doamne Le Bas⁷⁹. Nu se cunoaște cu exactitate data la care cei doi au ajuns la Paris; documentele nu lasă să se întrevadă nici alte detalii cu privire la călătorie sau la viața și experiențele lor în această ultimă etapă a studiilor, încheiată în toamna anului 1844.

Este dificil de cuantificat cu exactitate impactul pe care perioada formării l-a avut asupra lui Grigore Mihail Sturdza. Atât intelectul, cât și caracterul său au fost supuse unor influen-

⁷³ „Buciumul român”, I, 1876, p. 343.

⁷⁴ N. Cartoian, *Întoarcerea lui Kogălniceanu în țară*, doc. VII, pp. 15-16.

⁷⁵ *Ibidem*, doc. IX, p. 19.

⁷⁶ D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturdza*, volum îngrijit de Stela Cheptea și Gh. Buzatu, argument de Acad. Alexandru Zub, Iași, 2012, pp. 80-81.

⁷⁷ Acesta avea să devină, în 1847, profesor la pensionul ieșean condus de Malgouverné. „Buletin. Foaie Oficială a Prințatului Moldovei”, 37, 11/23 mai 1847, pp. 202, c. 1-203, c. 1.

⁷⁸ Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit.*, pp. 361-364. Cu privire la proiectul matrimonial, vezi și *ibidem*, pp. 358-361; 365;

⁷⁹ *Ibidem*, pp. 365-366.

ențe numeroase și diverse, generate atât de dese schimbări de mediu, cât și de mulțimea educatorilor cu care tânărul a intrat în contact. Această relativă lipsă de unitate a stat, probabil, după cum am sugerat deja, la baza unei anumite lipse de consecvență pe care Grigore Sturdza a probat-o mai târziu, în ipostaza de om politic. Mai mult decât atât, ea poate să fi contribuit și la varietatea extraordinară pe care o înfățișează minții cercetătorului întreg traseul său existențial, la bogăția, dar și la inconstanța preocupărilor prințului. Încă de pe acum, liniile generale care aveau să îi marcheze personalitatea au căpătat un contur clar: inteligența sa prodigioasă și plăcuta sa sociabilitate au fost dublate de un caracter impetuos, care nu avea să îi aducă, nici pe de parte, numai avantaje. În ceea ce privește conținutul „practic” al studiilor sale, acesta a fost determinat, în mare măsură, de perspectiva și aspirațiile tatălui său. Impactul a fost, în ansamblu, unul pozitiv. Cunoașterea limbilor franceză și germană i-a deschis lui Grigore Sturdza perspective intelectuale altfel inaccesibile, iar cea dintâi i-a devenit, la fel ca în cazul multor contemporani, limba principală a corespondenței. Studiile de drept nu au constituit, în cele din urmă, un prilej de a repeta experiența tatălui său, în pofida dorinței explicate a acestuia: plănuita revizuire a codului civil nu a mai avut loc. Ele i-au fost însă de folos mai târziu, în activitatea politică și legislativă, și mai ales în cea mai importantă „operă” la care a luat parte: elaborarea proiectului de constituție al Comisiei Centrale de la Focșani. Cunoștințele militare și de matematică i-au deschis posibilitatea unei spectaculoase ascensiuni, care l-a propulsat, în cele din urmă, la comanda unei divizii otomane. Studiul altor materii⁸⁰ nu a avut, aparent, un impact la fel de important. Acesta i-a îmbogățit totuși intelectul, legitimând caracterizarea lui Radu Rosetti: „un bărbat cult, care avea cunoștinți serioase în multe ramuri”⁸¹. Deși validarea academică i-a lipsit, Grigore Sturdza a dezvoltat așadar, în perioada studiilor, un serios potențial, pe care avea să îl valorifice în consonanță cu caracterul său inconstant, ambițios și fantast.

Keywords: *Grigore Sturdza, Prusia, Franța, High School, College.*

EIN BILDUNGSROMAN: THE EDUCATION OF GRIGORE MIHAIL STURDZA

(Summary)

The „Bildung” of Grigore Sturdza began in Moldavia, and continued in Lunéville (France), Berlin and Paris. The content of his instruction was vast and diversified: foreign languages, physics, history, law, geography, mathematics, military studies. Although the younger son of the Prince Mihail Sturdza never obtained an academic degree, the years of study decisively shaped his mind and character. Later on, during the political and military „adventures” of Grigore Sturdza, the knowledge accumulated in his youth was an important tool of his advancement. On the other hand, his inconstant and impetuous character was largely responsible for the limits of his accomplishments.

⁸⁰ Între care trebuie subliniate, în mod deosebit, limbile latină și neogreacă (despre care Grigore Sturdza afirma că le-ar fi înțeles, fără să le poată însă vorbi). „Buciumul român”, 1, 1876, p. 343.

⁸¹ Radu Rosetti, *Amintiri*, prefață de Neagu Djuvara, București, 2013, p. 175.

Gheorghe-Florin ȘTIRBĂȚ

ASPECTE ALE VIEȚII POLITICE ÎN PRIMII ANI AI GUVERNĂRII LIBERALE (1876-1878) (II)

Cuvinte-cheie: guvernare liberală, neutralitate, intervenție armată, Război de Independență, dezbateri parlamentare.

Încă din momentul preluării atribuțiilor executive, Guvernul I. C. Brătianu s-a văzut sub presiunea unei sistematice opoziții. Interesant este faptul că aceasta nu era configurată doar din elementele cunoscute ca revendicându-se din „dreapta” scenei politice românești, conservatori și colaboratorii lor, ci și din liberali de diferite nuanțe, participanți până nu demult la „Coalitia de la Mazar-Pașa”, unii foști sau chiar miniștri în exercițiu. Opoziției interne i se adăuga complicatul context politico-diplomatic sud-est european, susceptibil de agravare printr-o iminentă intervenție a Rusiei împotriva Imperiului Otoman, astfel că dificultățile momentului se constituiau într-o adevărată piatră de încercare a solidarității echipei ministeriale. O unitate cu atât mai mult reclamată în condițiile în care pentru factorii decizionali români se impusese deja calea unei politici externe active care ar fi inclus implicit participarea militară la previzibilul război ruso-turc cu finalitatea urmărită, obținerea independenței. Înlocuirea Guvernului M. C. Epureanu fusese în mare măsură subordonată acestei orientări.

Pentru observatorii vieții politice românești, acțiunile guvernului în această direcție începeau să fie desluite, în ciuda neutralității externe afirmată în programul de guvernare¹ și a prezenței lui Nicolae Ionescu la conducerea Ministerului Afacerilor Străine, cunoscut adept al neimplicării României în conflict². Șeful guvernului, I. C. Brătianu, cu asentimentul Principelui Carol I, demarase acțiunea de sondare diplomatică a dispozițiilor Marilor Puteri privind un eventual conflict ruso-turc în scopul clarificării atitudinii politice și militare a României. Demersul său s-a concretizat prin cele două vizite efectuate în intervalul august-septembrie 1876 la Sibiu³ și la Livadia (Crimeea)⁴, rezultatele discuțiilor purtate cu Împăratul Franz Joseph și cu Țarul Alexandru al II-lea dezvăluindu-le conducătorilor români reala perspectivă a războiului ruso-turc⁵. Intuițiile unui cerc restrâns de oameni politici români relative la izbucnirea conflictului, născute la momentul negocierilor ruso-austro-ungare de la Reichstadt și întărite prin dezvăluirile presei europene referitoare la acordul Austro-Ungariei pentru o reocupare rusească a județelor din sudul Basarabiei⁶, se confirmau. În consecință, reevaluarea politicii externe a României nu putea conduce decât la abandonarea ineficienței neutralității și ralierea fermă la politica Rusiei⁷.

Către o asemenea soluție îndemna și oficiosul liberal, *Românul*, încercând să pregătească opinia publică pentru desfășurarea ulterioară a evenimentelor. Imediat după negocierile româno-ruse de la Livadia, se pronunța în favoarea unui „rol mai activ” în evenimentele din

¹ *Monitorul Oficial al României* (în continuare *MOF*), nr. 180, 15/27 august 1876, p. 4542.

² Gh. Cliveti, *România și Puterile Garante (1856-1878)*, Iași, 1988, p. 219.

³ *Memoriile Regelui Carol I al României de un martor ocular*, vol. X, București, Edit. Tipografiei Ziarului „Universul”, f.a., p. 58.

⁴ A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țărilor Române*, Iași, 1880, p. 333.

⁵ D. Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Edit. Elion, 2002, p. 175.

⁶ E. Diaconescu, „Acordul de la Reichstadt (1876) și Tratatul de la Budapesta (1877)”, în *AARMSI*, București, seria a III-a, tomul XXV, 1942-1943, p. 1203.

⁷ C. E. Mansfield către contele Derby (30 noiembrie/9 decembrie 1876), *Independența României. Documente* (în continuare *IRD*), vol. I, *Documente și presă internă*, București, EAR, 1977, p. 192; Gh. Cliveti, *op.cit.*, p. 219; A. Iordache, *Sub zodia Strousberg. Viața politică în România între 1871-1878*, București, Edit. Globus, 1991, p. 230; K. Hitchins, *România (1866-1947)*, București, Edit. Humanitas, 1996, p. 56.

zonă⁸. Ziarul guvernamental afirma necesitatea obținerii unor garanții din partea Rusiei pentru menținerea integrității teritoriale, România trebuind astfel să schimbe strategia „*trestiei mlădioase în fața furtunilor*” pe care o practicasă în trecut ori de câte ori teritoriul național era invadat de armate străine⁹. Pledoaria pentru politica externă activă era expresia comuniunii de vederi dintre șefii liberalilor și Domnitorul Carol I. În corespondența purtată cu soția sa, la 11/23 noiembrie 1876, C.A. Rosetti îi dezvăluia certitudinea factorilor decizionali români privind izbucnirea războiului¹⁰, situația care, în optica șefului statului, se impunea valorificată¹¹.

Noua tendință a diplomației românești a fost întâmpinată cu o puternică rezistență în cadrul dezbaterilor politice interne. Reticențele și dezaprobările unui segment deloc neglijabil al oamenilor noștri politici proveneau din incapacitatea de a sesiza *momentul* propice repunerii pe agenda europeană a statutului politico-juridic al României în contextul iminentului conflict regional. Negarea politicii externe a guvernului poate fi explicată prin lipsa informațiilor, prin teama de neprevăzut în evoluția situației internaționale, prin încrederea totală în protecția juridică oferită României de Tratatul de Pace de la Paris (1856) sau, pur și simplu, prin calculul politic interesat al opoziției. Acest domeniu a fost exploatat asiduu de aceasta în cadrul parlamentar imediat după redeschiderea Corpurilor Legiuitoare în toamna anului 1876. Virulentul deputat N. Blaremburg, interpellând pe ministrul de Externe, N. Ionescu, asupra atitudinii României în cazul unui război ruso-turc, recomanda guvernului menținerea politicii externe în cadrele unei stricte neutralități, în litera Tratatului de Pace de la Paris, respingând orice colaborare cu Rusia¹². Nici un argument, sublinia Blaremburg, nu putea justifica o alianță româno-rusă: comuniunea credinței ortodoxe era în realitate exploatată propagandistic de Rusia pentru a-și impune politica sa expansionistă în sud-estul european dovedindu-și marea ei „*dar de a insinua*”. Precedentele raporturi cu Rusia care se înscriseră într-o „*lungă dramă*” trăită de România, în care cunoscuse pierderea Basarabiei, se opuneau unei colaborări cu această putere. Independența României urma să vină negreșit, în ciuda „*capriciilor bolnavului*” Imperiu Otoman, credea Blaremburg, astfel că României nu-i rămânea decât să-și îndeplinească rolul de „*barieră morală*” între slavii din Nord și cei din Sud, de „*bulevard al Occidentului*”¹³.

O concepție similară identificăm și la unii membri ai guvernului, întrucât nici în cadrul acestuia nu exista unanimitate în privința cursului politicii externe românești. Exponenți ai curentului neutralist erau ministrul de Finanțe, D.A. Sturdza și ministrul de Externe, N. Ionescu, a căror concepție contrasta cu aceea prorusă susținută de premierul I.C. Brătianu secondat de ministrul de Interne, Gh. Vernescu, de Gh. Chițu, ministrul Cultelor și de E. Stătescu, ministrul de Justiție¹⁴. De asemenea, președinții celor două Corpuri Legiuitoare împărțeau viziuni diferite privind politica externă: în timp ce I. Ghica de la Senat se regăsea în

⁸ *Românul*, 2 octombrie 1876.

⁹ În situația în care o pace nu ar fi oferit războiului unei consolidări economice și militare, România nu putea „*sta nemișcată, moartă; ea nu poate suferi ca odinioară ca oștiri străine, angajate în luptă, să treacă cu dispreț deasupra trupului ei schingiuit, fără a o consulta, fără a trata cu dânsa, privind-o ca nimic și nesocotind chiar existența ei(...)*Prudența și înțelepciunea cea mai elementară cer ca și dânsa să încerce a-și câpăta de mai înainte acele garanții care obișnuit asigură sau cel puțin regulează cu anticipațiune soarta eventuală a luptătorilor ce intră în frățește în aceeași carieră.” *Românul*, 2 octombrie 1876.

¹⁰ „*Nous persistons à croire à la guerre et hier j'en ai eu une prévue des plus grandes. Je ne puis vous la dire par letter, mais je vous assure qu'elle est de plus probantes. Et que devons nous faire? Rester neutres! Oui, mais les neutres risquent beaucoup parfois, et ne gagnent jamais rien. Et puis, notre Prince se résignerait-il à ne rien gagner? Je ne le crois pas!*” C. A. Rosetti către Maria Rosetti. *Correspondență*, vol. II: 1871-1876, ediție de Marin Bucur și Neonița Onofrei, București, 1998, p. 179.

¹¹ Răspunsul Domnitorului Carol la scrisoarea tatălui său din 6/18 decembrie 1876, este elocvent: „*Un război ar aduce cel puțin liniștea internă, o viață nouă și o îmbunătățire materială; pe când o pace provizorie-și numai o asemenea pace s-ar putea încheia-înseamnă pentru noi lupta cea mai înverșunată a partidelor; căci acum chiar Camera stăruie, în mod cu totul pasionat, pentru darea în judecată a foștilor miniștri*”. *Memoriile Regelui Carol I...*, pp. 80-81.

¹² Christodul I. Suliotis, *Nicolae Blaremburg. Omul și faptele lui*, Brăila, Întâia Tipo-Litografie Pericles M. Peste-malgioglu, 1894, pp. 590-591.

¹³ *Ibidem*, pp. 605-607, 612-613.

¹⁴ *Memoriile Regelui Carol I...*, p. 79.

concepția neutralistă a colaboratorului său, D.A. Sturdza¹⁵, iar colegul său, Mihail Kogălniceanu înclina către colaborarea cu Rusia, președintele Camerei Deputaților, C.A. Rosetti exprima punctul de vedere intervenționist al primului-ministru Brătianu, expus cu generozitate în ziarul său, *Românul*.

Dintre adversarii colaborării cu Rusia, D.A. Sturdza s-a manifestat poate cel mai virulent. Utilizând argumente istorice, etnice, economice, de drept internațional, el a încercat să zădărnicească perfectarea alianței româno-ruse. Memoriul său din data 15/27 noiembrie 1876 adresat Domnitorului Carol I constituie sinteza gândirii sale de politică externă¹⁶. Menținerea neutralității pentru evitarea consecințelor dezastruoase asupra integrității teritoriale a statului român pe care le-ar fi presupus alianța cu Rusia era ideea centrală a demersului său. Colaborarea româno-rusă, considera D.A. Sturdza, contravenea însăși naturii și originii latine a poporului român care îl deosebea net de puternicul său vecin. În plus, România și-ar fi încălcat propriul statut, derivat din poziția sa geostrategică, de „*bulevard real contra slavismului*” dacă ar fi cedat unor „*tendențiuni care ar putea duce pe o cale care se depărtează de ideea fundamentală, pe care este bazată existența ei*”¹⁷, neutralitatea, teză întâlnită la Blaremburg și la alți neutraliști. Admițând chiar că obiectivul guvernului era obținerea independenței, Sturdza avertiza că Rusia nu va aproba niciodată un asemenea deziderat, ea împotrivindu-se oricărei „*veleități de desvoltare națională*”¹⁸.

Atitudinile de acest gen nu au determinat însă schimbarea viziunii factorilor decizionali români privind politica externă. Mai mult, s-au înmulțit demersurile și contactele neoficiale cu emisarii ruși în vederea găsirii modalității prin care să se reglementeze relațiile cu Imperiul Țarist. În cadrul acestora, partea română a căutat în permanență să asigure țării un statut politic distinct față de I. Otoman, chiar prin colaborarea militară cu Rusia, devenită obiectiv fundamental al conducătorilor români. În perspectiva imediată însă, se impunea asigurarea autonomiei țării, iar momentul deschiderii conferinței Puterilor Garante de la Constantinopol a fost considerat oportun pentru oficializarea revendicărilor românești și obținerea garanțiilor așteptate. Mandatul pentru această acțiune a fost încredințat fratelui primului-ministru, Dimitrie Brătianu, cunoscut neutralist care avea misiunea de a obține acordul puterilor europene pentru „*neutralitatea perpetuă a României*”, retrocedarea Deltei Dunării de către I. Otoman și o recomandare de atitudine în cazul unui război ruso-turc¹⁹. Eșecul conferinței în a găsi soluții pentru o rezolvare pașnică a problemelor ivite între Turcia și popoarele balcanice, intransigența acesteia în a-și afirma integritatea imperiului său prin adoptarea *Constituției* din 11/23 decembrie 1876 care acorda României statutul de „*provincie privilegiată*”²⁰ precum și refuzul puterilor de a-și asuma angajamente față de România²¹, au creat factorilor decizionali români certitudinea că pacea era compromisă, iar înțelegerea cu Rusia, unica soluție²². Solicitățile unor explicații suplimentare adresate guvernului otoman de către executivul român în legătură cu dispozițiile referitoare la România din *Constituția* otomană și votul de încredere al Camerelor care valida politica cabinetului liberal, au reprezentat acte de fermitate care nu lăsau nici un dubiu în privința opțiunii antiotomane²³.

Însă părți semnificative ale opiniei publice nu agreau această soluție. Opozanții guver-

¹⁵ T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866-1900)*, București, Edit. Librăriei Sococ, 1925, p. 114; A. Iordache, *Ion Ghica. Diplomatul și omul politic*, București, Edit. Majadahonda, 1995, p. 314.

¹⁶ S. L. Damean, *România și Congresul de Pace de la Berlin (1878)*, București, Edit. „Mica Valahie”, 2005, p. 26.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 27.

¹⁹ Radu Rosetti, *Documente privitoare la misiunea lui Dimitrie Brătianu la Constantinopol, în toamna 1876 și alte documente din arhiva D-lui G. G. Cantacuzino (extras) în AARMȘI, seria a III-a, tomul XXV*, București, Imprimeria Națională, 1943, p. 5.

²⁰ K. Hitchins, *op.cit.*, p. 60.

²¹ Gh. Cliveti, *op.cit.*, p. 222.

²² *Memoriile Regelui Carol I...*, pp. 82-85.

²³ *Românul*, 13, 14 decembrie 1876, p. 1141; *Românul*, 29 decembrie 1876, p. 1150.

nului considerau că explicațiile solicitate Turciei făceau parte dintr-un demers menit a provoca conflictul româno-otoman, o veritabilă „conspirațiune”, urzită de Carol I și I.C. Brătianu în înțelegere cu Rusia care încercau să atragă și Parlamentul de partea lor²⁴. Subordonarea legislativului era ferm respinsă de fostul prim-ministru, M.C. Epureanu, care indica chiar necesitatea înlocuirii guvernului dacă s-ar fi avansat în derularea proiectului „aventuros” al alianței româno-ruse împotriva Turciei²⁵. Premierul Brătianu era considerat artizanul politicii filoruse în vederea implicării României „într-un război fără cauză”, după cum se exprima senatorul I. Deșliu²⁶.

Viziuni diferite privind politica de urmat se înregistrau și în interiorul echipei ministeriale. C.A. Rosetti descria astfel atmosfera din guvern: „*Sturdza vrea să meargă cu turcii, Slăniceanu, un incapabil, Stătescu, sceptic, Ionescu, incurcă-lume, Chițu, fără importanță*”²⁷. Pentru I.C. Brătianu și colaboratorii săi devenea evident că eliminarea tonului contestatarilor se impunea neîntârziat atât în guvern cât și în Parlament. Reconfigurarea executivului în varianta dorită de premier debuta în urma demisiei ministrului D.A. Sturdza la 5 ianuarie 1877²⁸. Motivația gestului consta în dezavuarea de către intransigentul om politic a ceea ce el considera a fi manifestările „provocatoare” ale guvernului român la adresa Turciei, justificându-și poziția prin lipsa mijloacelor financiare și militare ale României în cazul unui război împotriva acesteia²⁹. Pentru observatorii vieții politice românești, acesta luase ca pretext neînțelegerile din cadrul guvernului și demisionase tocmai pentru ca momentul izbucnirii războiului ruso-turc să nu îl găsească la guvernare³⁰. Pentru a se edifica asupra opțiunilor colaboratorilor lor, frunțașii liberali au organizat o întrunire în data de 6/18 ianuarie 1877. S-a putut constata cu acest prilej persistența unor oameni politici în a susține ideea unei politici neangajante, total neutre precum I. Ghica și D.A. Sturdza care recomandau dezarmarea, retragerea autorităților din calea armatelor invadatoare și calea protestelor adresate puterilor europene. Intervenția categorică însă a primului-ministru I.C. Brătianu în favoarea alianței cu Rusia i-a adus în final adeziunea unui mare număr de participanți³¹. Demisiile succesive ale miniștrilor G. Vernescu (19 ianuarie 1877) și E. Stătescu (23 ianuarie 1877)³² deschideau o criză ministerială, previzibilă în optica conservatorilor la guvernele eterogene, de coaliție³³. Șefului cabinetului îi revenea sarcina de a depăși momentul politic prin completarea listei de miniștri cu nume dispuse să-i urmeze politica. Negocierile semnalate de sursele vremii, cu M.C. Epureanu, M. Kogălniceanu, I. Ghica în vederea unei „transformări radicale ministeriale” nu au condus la nici un rezultat³⁴. Dimpotrivă chiar, rațiunea politică îi indica premierului tot persoana lui D.A. Sturdza pentru o revenirea în cadrul guvernului, cel care devenise între timp un virulent opozant în Senat. În discursul său ținut la 25 ianuarie 1877, fostul ministru atrăgea atenția guvernului asupra urgenței echilibrării bugetului, propunând unele măsuri precum introducerea unor noi impozite, majorarea impozitului funciar cu 1-2%, restabilirea cuantumurilor licențelor băuturilor spirtoase și, expresie a viziunii sale neutraliste, diminuarea bugetului Ministerului de Război³⁵. Ignorând aceste propuneri, pe care de altfel le dezaproba profund³⁶, abilul I.C. Brătianu îl invita pe D.A. Sturdza să

²⁴ Cezar Bolliac, *Conflict cu Turcia*, în *Trompeta Carpaților*, nr. 1277, 24 decembrie 1876, p. 1.

²⁵ *MOF*, nr. 4, 6/18 ianuarie 1877, p. 109.

²⁶ *MOF*, nr. 5, 9/21 ianuarie 1877, pp. 147-150; *MOF*, nr. 6, 11/23 ianuarie 1877, p. 198.

²⁷ C. A. Rosetti către Maria Rosetti, p. 182.

²⁸ Ion Mamina, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică (1866-1938)*, București, 2000, p. 305.

²⁹ Fava către L. A. Melegari (25 decembrie 1876/6 ianuarie 1877), în *IRD*, vol. I, p. 254.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ C. E. Mansfield către contele Derby (8/20 ianuarie 1877) în *IRD*, vol. I, p. 263-264.

³² Ion Mamina, *op.cit.*, p. 305.

³³ *Timpul*, an II, nr. 15, 20 ianuarie 1877, p. 1.

³⁴ Fava către L. A. Melegari (25 decembrie 1876/6 ianuarie 1877), în *IRD*, vol. I, p. 254; *Curierul*, an V, nr. 2, 6 ianuarie 1877, p. 5.

³⁵ *MOF*, nr. 29, 8/20 februarie 1877, p. 906.

³⁶ Nedorind să-l provoace pe furtunosul D. A. Sturdza, I. C. Brătianu declara că îi admite sugestiile de economii, cu rezerva „să nu desorganism puterea noastră armată[...]. Pentru că chiar într-o țară neutră trebuie armată! Pentru

revină alături de el în guvern, prin preluarea portofoliului Finanțelor, pentru a colabora la remedierea situației financiare. Necesitatea stabilității la nivelul executivului și al legislativului a fost rațiunea care s-a aflat în spatele demersului primului-ministru³⁷. Cedând portofoliul Finanțelor lui D.A. Sturdza, el își asuma conducerea Ministerului de Interne la 27 ianuarie 1877, vacantă în urma demisiei lui G. Vernescu, în timp ce portofoliile pentru Justiție și Agricultură, Comerț și Lucrări Publice au fost ocupate de apropiatul său I. Câmpineanu, respectiv de I. Docan³⁸.

Situația însă era departe de a fi clarificată în interiorul guvernului. Recent „*pacificat*”, D.A. Sturdza a revenit în cadrul dezbaterilor publice prin care își apăra proiectul de lege a contabilității statului care prevedea reduceri bugetare în toate ramurile administrației inclusiv la Ministerul de Război pentru reducerea unui deficit de 40 de milioane. Propunerile lui au fost ferm dezaprobat de Domnitor care le interpreta drept expresii ale unei acțiuni antinaționale mai ales cele care vizau micșorarea efectivelor trupelor din rațiuni bugetare³⁹ precum și de I.C. Brătianu care respingea soluția impunerii de noi impozite. Prezența lui D.A. Sturdza în fruntea Ministerului de Finanțe începuse să devină stânenitoare pentru șeful statului care agreea o variantă cu I.C. Brătianu la conducerea Finanțelor căruia îi și propuse acest portofoliu la 3/15 februarie 1877 drept o condiție prealabilă dizolvării Senatului ostil politicii externe a guvernului, solicitată de primul său ministru⁴⁰. Și într-adevăr, ieșirea din guvern, pentru a doua oară, a lui D.A. Sturdza, a fost grăbită de respingerea proiectului său de lege în Adunarea Deputaților, pe fondul unor critici severe din partea deputaților majorității liberale radicale⁴¹. Retras în opoziție, D.A. Sturdza se va manifesta deosebit de activ împotriva guvernului, fiind perceput de altfel ca „*l'ennemi de la politique du parti liberal pendant toute la guerre et jusqu'après la conclusion de la paix de Berlin*”⁴².

Interimatul Ministerului Finanțelor a fost preluat de primul-ministru I.C. Brătianu la 21 februarie 1877 și îl va asigura până la 20 august 1877 când, în urma preluării interimatului la Ministerul de Război, concomitent cu deținerea celui de la Interne, va transfera conducerea lui I.I. Câmpineanu. Asemenea decizii urmăreau concentrarea autorității și a actului decizional unic la nivel guvernamental în persoana primului-ministru Brătianu pentru a face față situației externe⁴³.

În configurația executivului de la începutul anului 1877, ministrul de Externe rămăsese singurul adversar al orientării proruse în politica externă. În broșura *L'état roumain et la paix d'Orient* își expusese concepția privind necesitatea garantării colective a neutralității României de către Marile Puteri pentru asigurarea păcii în regiune, după modelul oferit de Belgia și de Elveția⁴⁴. Desigur că prezența sa la Externe se datora algoritmului politic negociat de liberalii radicali cu susținătorii săi „*fracționiști*” însă, în același timp, a corespuns fazei negocierilor româno-ruse când Europei trebuia să i se ofere imaginea unui guvern neutru. De la începutul anului 1877 însă, el devenise subiectul unor incisive interpelări din partea lui Mihail Kogălniceanu care dezvăluiau anumite aspecte contestabile din activitatea liderului „*Fracțiunii libere și independente*” cu scopul de a-l compromite și, împreună cu el, pe întregul cabinet liberal. În ședințele Senatului din zilele de 25, 26, 27 ianuarie, respectiv 1 februarie 1877, M. Kogălni-

ca să vină ajutorul și garanția celorlalte puteri, trebuie să fie și ea o putere.” *MOF*, nr. 29, 8/20 februarie 1877, p. 909.

³⁷ I. Mamina, I. Bulei, *Guverne și guvernanți (1866-1916)*, București, Edit. Silex, p. 43.

³⁸ I. Mamina, *op.cit.*, p. 305.

³⁹ *Memoriile Regelui Carol I...*, pp. 96-97.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Frédéric Debains către Ducele Decazes, 7 martie 1877, în *IRD*, vol. I, pp. 263-264.

⁴² *Correspondance de Georges G. Cantacuzène par Ștefan Cuciureanu* (extras), în *AARMSI*, tomul XXIII/2, 1943, p. 13.

⁴³ Gh. Cliveti, *Independența României și modernizarea instituțiilor românești*, în Gheorghe Cliveti, Gheorghe Onișoru, Apostol Stan, Dumitru Șandru, Șerban Rădulescu-Zoner, *Istoria Partidului Național Liberal*, București, Editura BIC ALL, 2000, p. 68.

⁴⁴ Regele Carol I al României, *Cuvântări și scrisori*, tom I, 1866-1877, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1909, p. 507.

ceanu ataca deschis problema necesității îndepărtării de la guvernare a „fracționiştilor”, „un oarecare grup care prin mica valoare, prin micul său număr, este grupul cel mai neînsemnat din toate grupările liberale” după cum îi caracteriza el și a liderului lor, N. Ionescu, un politician permanent interesat și mai puțin profesor universitar care își neglija cursurile, ignorând realitatea că „universitatea nu este creată în folosul profesorilor, ci în acela al studenților”⁴⁵. Ajuns însă ministru, atenționa Kogălniceanu, părăsind postura comodă și neangajantă de critic de serviciu al tuturor guvernelor, N. Ionescu gusta „poamele amare” ale guvernării și realiza cât de dure erau exigențele acesteia, mai ales când nici nu poseda calități pentru acest lucru⁴⁶. Mesajul fostului ministru de Externe era clar: Guvernul Brătianu nu reprezenta întreaga mișcare liberală, îi favorizase și îi cooptase doar pe „fracționişti”, ignorându-i pe liberalii moderați din Moldova, așa că trebuia să-și reconsidere poziția în raport cu aceștia, raliindu-i la actul guvernării, altminteri „de va pune însuși el drapelul partitului nostru în pericol, atunci îl prevenim că osândiți a ne rosti între oameni și între principii, noi vom fi nevoiți a combate pe oameni, ca să salvăm principiile”⁴⁷. Demersul opoziționist al lui Mihail Kogălniceanu se concretiza prin adoptarea de către Senat a moțiunii de blam propusă de el împotriva profesorilor universitari de la Iași care făceau politică și își neglijau cursurile prin care se prevedea posibilitatea aplicării unor sancțiuni mergând până la destituire. Avertismentul dat guvernului viza posibilitatea formării unei semnificative opoziții în Senat din rândul foștilor parteneri ai „Coalitiei de la Mazar-Pașa”.

Interesele Guvernului Brătianu reclamau, în aceste condiții, o schimbare a fizionomiei politice a Senatului. Dând curs unei mai vechi solicitări a primului său ministru⁴⁸, Domnitorul autoriza dizolvarea acestuia la 23 martie/4 aprilie 1877, motivația constând în necesitatea deblocării procesului legislativ cauzat de lipsa unei majorități parlamentare⁴⁹. Ignorând termenul constituțional de 21 de zile dintre momentul dizolvării Senatului și convocarea colegiilor electorale, guvernul a urmărit urgentarea aprobării în Corpurile Legiuitoare a convenției ruso-române aflată în curs de finalizare, astfel că a planificat alegerile mai devreme, în intervalul 9-13 aprilie 1877⁵⁰.

În aceste împrejurări politice, ministrul de Externe, N. Ionescu își prezenta demisia la 25 martie 1877/6 aprilie 1877, interimatul fiind asigurat o scurtă perioadă de timp de Ion I. Câmpineanu⁵¹. Atitudinea prorusă a colegilor săi de cabinet precum și atacurile împotriva susținătorilor săi au stat la baza demisiei lui N. Ionescu. Totuși, lucrurile se vor clarifica în curând în privința titularului acestui minister. Convenția de tranzit ruso-română a constituit tema principală a a ședinței Consiliului de Coroană din data de 2/14 aprilie 1877 convocat de Carol I. Într-o atmosferă apăsătoare, determinată de zvonurile privind iminenta declanșare a războiului ruso-turc⁵², la consiliu au participat foști miniștri precum și cei aflați în exercițiu precum I.I. Câmpineanu, Gh. Chițu, Gen. Al. Cernat, noul ministru de Război începând cu 1/13 aprilie 1877⁵³, C.A. Rosetti, I.C. Brătianu, C. Bosianu, M. C. Epureanu, D. Ghica, M. Kogălniceanu, I. Ghica, Al.G. Golescu, însă nu au fost convocați foștii miniștri conservatori aflați sub acuzare parlamentară. Dezbaterile au evidențiat cele două tabere: prorusă, susținătoare a încheierii convenției cu Rusia, reprezentată de Carol I, I.C. Brătianu, C.A. Rosetti, M. Kogălniceanu și neutralistă, păstrătoarea speranței într-o iluzorie protecție asupra integrității teritoriale a României

⁴⁵ Mihail Kogălniceanu, *Cestiunea Universității de Iași înaintea Senatului. Cuvinte rostite în ședințele din 1, 2 și 4 februarie 1877*, București, Imprimeria Statului, 1877, p. 5.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 11.

⁴⁷ Idem, *Opere*, vol. IV: *Oratorie*, partea a II-a: 1864-1878, text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Georgea Penelea, București, Edit. Academiei Române, 1978, p. 250.

⁴⁸ *Memoriile Regelui Carol I...*, pp. 96-97.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 107.

⁵⁰ Titu Maiorescu, *op.cit.*, p. 121.

⁵¹ Regele Carol I al României, *op.cit.*, p. 512.

⁵² *Memoriile Regelui Carol I...*, p. 107.

⁵³ *Ibidem*.

oferită de Tratatul de Pace de la Paris, în curs de desființare, constituită din ceilalți participanți. Momentul consiliului dezvăluie totodată și noua atitudine politică a lui M. Kogălniceanu, de apropiere față de concepția guvernamentală privind relația cu Rusia. El justifică dizolvarea Senatului prin invocarea neprevăderii de către guvern a complicațiilor internaționale și adera la soluția încheierii convenției cu Rusia și la alianța cu aceasta⁵⁴. Opțiunea sa a fost salutăată de șeful statului, pe care de altfel o cunoscuse cu o zi mai devreme, iar primul-ministru Brătianu îl invita să revină în minister⁵⁵. Acceptând portofoliul Externelor, M. Kogălniceanu își realiza astfel scopul politic, acela de a reveni în actul guvernării într-un moment de maximă importanță pentru statul român. Guvernul se întărea cu o personalitate capabilă și energică, iar în perspectiva următoarelor alegeri senatoriale, își crea un capital de imagine atât de necesar candidaților proprii⁵⁶. În noua sa calitate, în ziua următoare, M. Kogălniceanu semna alături de consulul Rusiei D. Stuart, convenția de tranzit româno-rusă.

Alegerile senatoriale din aprilie 1877 au constituit un moment de reactivare a conservatorilor, reduși, în urma acuzării, la statutul de spectatori ai vieții politice. Ei au încercat o unificare a opoziției printr-o alianță electorală pe care o prezentau publicului ca fiind constituită „din cele două partide reprezentate de ziarele *Timpul* și *Pressa*”⁵⁷, ultimul fiind creația lui V. Boerescu și D. Ghica cunoscut și ca „*Centrul*” sau „*partidul liberal-conservator*”⁵⁸. Un „*comitet central*” sub președenția lui D. Ghica coordona acțiunile opoziției coalizate care reunea oameni politici ca L. Catargiu, P. Mavrogheni, T. Maiorescu, P. P. Carp, V. Pogor, I. Negruzzî, Gen. I.Em. Florescu, Al. Lahovary, V. Boerescu, C. Boerescu, Al.B. Știrbei, C. Brăiloiu⁵⁹. Pe lângă critica inerentă făcută guvernării liberale, opoziția se prezenta alegătorilor ca promotoare a „*principiilor de stabilitate și progres*” a căror leală aplicare ar fi condus la îmbunătățirea administrației, fiscalității și agriculturii⁶⁰. Încercarea de coagulare a foștilor parteneri ai guvernării 1871-1876 a reprezentat doar un moment conjunctural, fără atingerea scopurilor urmărite⁶¹. Victoria în alegerile senatoriale a revenit candidaților guvernului, cu toate acuzațiile de influențare a rezultatului electoral aduse lui I.C. Brătianu, în calitatea sa de interim la Ministerul de Interne⁶². Opoziția reușea totuși să-și adjudece 19 mandate, printre posesori numărându-se L. Catargiu, V. Boerescu, G.Gr. Cantacuzino, P.P. Carp⁶³. Intrarea lui M. Kogălniceanu în guvern a contribuit semnificativ la succesul electoral al „*partizanilor*” săi din Moldova⁶⁴.

Atmosfera politică deja încărcată de desfășurarea alegerilor atingea cote și mai înalte după pătrunderea intempestivă în țară a armatei ruse în noaptea de 11-12 aprilie 1877⁶⁵. Pe acest fond, guvernul se vedea confruntat cu o puternică opoziție de presă, fiind acuzat că negociase în secret cu Rusia și că ar fi știut despre planurile de intervenția a trupelor rusești, dizolvarea Senatului apărând astfel ca un abuz⁶⁶.

O profundă îngrijorare în legătură cu viitorul țării constata guvernul în Parlamentul convocat în ședință extraordinară la 14 aprilie 1877. Intențiile lui de a-și asigura adoptarea legilor necesare pregătirii armatei române pentru iminentul război ruso-turc și votarea convenției de

⁵⁴ Mihail Polihroniade, Alexandru-Christian Tell, *Domnia lui Carol I*, vol. I, 1866-1877, București, Edit. „Vremea”, 1937, p. 352.

⁵⁵ Frédéric Debains către Ducele Decazes, 3/15 aprilie 1877, în *IRD*, vol. I, pp. 320-321.

⁵⁶ *Pressa*, an X, nr. 198, 28 septembrie 1877, p. 1.

⁵⁷ *Timpul*, nr. 76, 3 aprilie 1877, p. 1.

⁵⁸ Gheorghe-Florin Știrbăț, *Din viața politică a României în vremea Războiului de Independență. Gruparea „Centru”*, în *AMS*, nr. X/2011, p. 144.

⁵⁹ *Timpul*, nr. 80, 8 aprilie 1877, p. 1.

⁶⁰ *Timpul*, nr. 76, 3 aprilie 1877, p. 1.

⁶¹ Gheorghe-Florin Știrbăț, „*Grupările conservatoare în viața politică a României în vremea Războiului de Independență*”, în *AMM*, nr. XXXII/2011, vol.I, p. 234.

⁶² *Timpul*, nr. 85, 14 aprilie 1877, p. 2.

⁶³ Constantin Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, București, Edit. Ziarului „Universul”, 1936, p. 197.

⁶⁴ *Timpul*, nr. 85, 14 aprilie 1877, p. 1.

⁶⁵ Nicolae Corivan, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenței României*, București, EȘE, 1977, p. 80.

⁶⁶ *Pressa*, nr. 66, 14 aprilie 1877, p. 1.

tranzit cu Rusia s-au lovit de reticențele, suspiciunile chiar ostilitatea multor reprezentanți ai națiunii. În Cameră, legea rechizițiilor propusă de guvern cu foarte mare greutate a fost impusă și votată, G. Vernescu, fostul ministru, privind-o ca pe o manoperă a guvernului prin care dorea să-și acopere „răspunderea ministerială” pentru politica războiului⁶⁷. El se alia virulentului N. Blaremburg în formularea de interpelări, de fapt acuzații aduse guvernului în legătură cu prezența trupelor ruse în țară⁶⁸. Blaremburg dovedea însă o eronată percepție asupra situației, avansând soluții nerealiste și paradoxale: dacă adoptarea convenției de tranzit româno-ruse echivala pentru el cu o reglementare a „ocupățiunii străine”⁶⁹, în același timp, propunea trăsarea unei zone de operațiuni ruso-turce pe teritoriul României, „rezervând” autorităților române zona Olteniei⁷⁰. Totuși, argumentele lui M. Kogălniceanu privind necesitatea politică care impunea României apropierea de Rusia pe fondul izolării ei diplomatice precum și intervențiile primului-ministru I.C. Brătianu care i-au sensibilizat pe opozații guvernului, au dus în final la adoptarea convenției româno-ruse în Adunarea Deputaților⁷¹.

Ședința Senatului din 17 aprilie 1877, consacrată aceluiași subiect, dezvăluia guvernului o puternică opoziție, avându-i ca exponenți pe D.A. Sturdza⁷², P.P. Carp⁷³, V. Boerescu⁷⁴. Teza încălcării Tratatului de la Paris, pierderea de către România a iluzoriilor garanții de neutralitate și acceptarea monopolului politico-militar al Rusiei⁷⁵ deveniseră un laitmotiv în discursurile tuturor celor care respingeau convenția cu Rusia. O nouă dovadă a clarviziunii lui M. Kogălniceanu venea să semnaleze scepticilor caducitatea Tratatului de la Paris, urmare a conflictului dintre cei doi garanți, Rusia și I. Otoman și obligația României de a-și găsi variante de protecție⁷⁶. Foarte interesantă și plină de semnificații în ansamblul dezbaterilor a fost opinia exprimată de D. Ghica, una favorabilă convenției cu Rusia și implicit politiciii guvernului⁷⁷. Cel care condusese „comitetul central” al opoziției la ultimele alegeri își dezvăluia politica pe care înțelegea să o practice în următoarea perioadă, similară cu cea a Principelui și a guvernului său oferind, în același timp, imaginea reală a lipsei de unitate a opoziției conservatoare. Pe acest fond, convenția era adoptată și în Senat, fiind ratificată la 21 aprilie 1877⁷⁸.

La 26 aprilie 1877 se încheia mobilizarea armatei române⁷⁹, iar măsurile politice ale guvernului se intensificau în direcția perfectării și validării parlamentare a alianței cu Rusia. Proiectul princiar în acest sens, susținut de I.C. Brătianu și, cu anumite rezerve de M. Kogălniceanu⁸⁰ se derula concomitent cu declanșarea acțiunilor otomane pe linia Dunării și bombardarea orașelor românești⁸¹. Paralel cu insistenta campanie de presă a liberalilor pentru denunțarea oficială din partea aleșilor națiunii a „relațiunilor de vasalitate care de drept n-au existat niciodată” și proclamarea independenței față de I. Otoman⁸², în Corpurile Legiuitoare, partizanii guvernului acționau tocmai în acest scop, încercând să le obțină adeziunea. Se dorea un act solemn de proclamare oficială a independenței. În urma interpelărilor asupra stadiului relațiilor

⁶⁷ *Românul*, 16 aprilie 1877, p. 340.

⁶⁸ *Românul*, 17 aprilie 1877, p. 345.

⁶⁹ *Românul*, 19 aprilie 1877, p. 349.

⁷⁰ Christodul I. Suliotis, *op.cit.*, pp. 692-693.

⁷¹ Nichita Adăniloae, Paraschiva Căncea, Mircea Iosa, Apostol Stan, *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare în România până la 1918*, București, E.A.R., 1983, p. 233.

⁷² Dimitrie A. Sturdza, *Convențiunea cu Rusia. Discurs rostit în Senat în 17 aprilie 1877*, București, Tipografia Thiell et Weiss, 1877, p. 4.

⁷³ P. P. Carp, *Discursuri parlamentare*, ediție îngrijită de Marcel Duță, studiu introductiv de Ion Bulei, București, Edit. „Grai și suflet-Cultura Națională”, 2000, p. 54.

⁷⁴ B. Boerescu, *Discursuri politice 1859-1883*, vol. II 1874-1883, București, Atelierele Grafice Soccec, 1910, p. 664.

⁷⁵ P. P. Carp, *op.cit.*, p. 53; B. Boerescu, *op.cit.*, p. 661.

⁷⁶ M. Kogălniceanu, *op.cit.*, pp. 425-426.

⁷⁷ *Pressa*, nr. 70, 19 aprilie 1877, p. 2.

⁷⁸ *Istoria Parlamentului...*, p. 233.

⁷⁹ *Memoriile Regelui Carol I*, p. 72.

⁸⁰ Frédéric Debains către Ducele Decazes, 23 aprilie/5 mai 1877, în *IRD*, vol. I, p. 360.

⁸¹ *Memoriile Regelui Carol I*, p. 72.

⁸² *Românul*, 14 aprilie 1877, p. 332.

româno-otomane în contextul atacurilor turcești de la Dunăre, formulate de Anastase Stolojan în Cameră la 27 aprilie 1877⁸³ și de G. Fălcoianu la 30 aprilie 1877 în Senat, ministrul de Externe M. Kogălniceanu declara ruperea legăturilor cu Poarta și starea de război împotriva acesteia, fără însă a folosi cuvântul „independență”⁸⁴. Moțiunea referitoare la noua situație a României a fost votată de Corpurile Legiuitoare⁸⁵. Însă pentru liberalii apropiați premierului I. C. Brătianu, votarea moțiunii nu fusese decât un succes parțial, întrucât reprezentanții națiunii nu fuseseră la „înălțimea subiectului”⁸⁶ manifestând o „prudență” oarecum de înțeles⁸⁷ însă de nedorit pentru că independența trebuia proclamată explicit, forțând chiar rezervele ministrului de Externe Kogălniceanu⁸⁸. Pentru convingerea parlamentarilor asupra acestei necesități au fost organizate întrunirile de la București din 7 mai 1877 de la Hotelul „Herdan”⁸⁹, respectiv din 8 mai 1877 de la Hotelul „Bulevard” în cursul cărora C.A. Rosetti le-a recomandat să proclame independența și i-a asigurat de recunoștința Rusiei pentru cooperarea militară a României⁹⁰. Decizia fiind luată deja în Consiliul de Miniștri din 7 mai 1877, nu mai rămânea decât proclamarea oficială a independenței, act de altfel înfăptuit în urma interpelării deputatului N. Fleva în ședința Camerei din 9 mai 1877 adresată ministrului de Externe Kogălniceanu, relativă la informarea puterilor europene asupra denunțării suzeranității otomane, căreia M. Kogălniceanu i-a răspuns declarând independența, votată de altfel cu o largă majoritate⁹¹.

Actul proclamării independenței a fost salutat în cercurile puterii⁹², în cele ale opoziției⁹³, iar Domnitorul Carol I îi aprecia semnificația politică și morală, aceea de „hotărâre demnă” a statului român a cărui armată era destinată să-i aducă consacrarea pe câmpul de luptă⁹⁴. O participare militară care însă, așa cum am arătat, nu era aprobată de o parte consistentă a mediului politic sau, dacă ar fi fost luată în calcul, ea ar fi trebuit reglementată „printr-un tratat în toată forma”⁹⁵, având însă doar un caracter „defensiv”⁹⁶. Necesitatea încheierii unui tratat de alianță cu Rusia, unul politic care să cuprindă garanții de securitate pentru statul român, nu era mai puțin conștientizată și dorită de Principele Carol I⁹⁷. Însă realizarea sa practică s-a dovedit imposibilă. Individualitatea de acțiune și comandă a armatei române ca exercițiu al independenței a fost respinsă de Împăratul Alexandru al II-lea și de cancelarul său Gorceakov din rațiuni strategice și ca o „imposibilitate politică”⁹⁸. Rusia pretindea că oferă României posibilitatea participării la războiul împotriva Turciei însă doar în cadrul operațiunilor armatei imperiale⁹⁹ dar totodată, mai mult sau mai puțin explicit, își exprimase intenția reluării sudului Basarabiei¹⁰⁰. Nu se putea vorbi, așadar, despre recunoașterea rusească a independenței României, prin urmare nici despre parafarea vreunui tratat, atâta timp cât miza reanexării sudului Basarabiei o împinsese pe Rusia la război¹⁰¹.

Împrejurările politico-militare creau o mare preocupare pentru conducătorii români. După primele insuccese militare în fața Plevnei, Marele Duce Nicolae solicita pentru prima

⁸³ M. Kogălniceanu, *op.cit.*, p. 463.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 462.

⁸⁵ *MOF*, nr. 130, 10/22 iunie 1877, p. 3752.

⁸⁶ *Românul*, 4 mai 1877, p. 395.

⁸⁷ *Românul*, 5 mai 1877, p. 399.

⁸⁸ Fava către L. A. Melegari, (28 aprilie/10 mai 1877) în *IRD.*, vol. I, pp. 397-398.

⁸⁹ Fava către L. A. Melegari, (26 aprilie/8 mai 1877) în *IRD.*, vol. I, p. 365.

⁹⁰ Frédéric Hoorickx către Contele d’Aspremont-Lynden, (27 aprilie/9 mai 1877), în *IRD.*, vol. I, p. 370.

⁹¹ *MOF*, nr. 118, 27 mai 1877, p. 3453.

⁹² *Românul*, 9, 10 mai 1877, p. 412.

⁹³ *Timpul*, nr. 108, 11 mai 1877, p. 1.

⁹⁴ Regele Carol I al României, *op.cit.*, p. 20.

⁹⁵ *Pressa*, nr. 90, 14 mai 1877, p. 1.

⁹⁶ B. Boerescu, *op.cit.*, p. 725.

⁹⁷ Regele Carol I al României, *op.cit.*, p. 37.

⁹⁸ *Memoriile Regelui Carol I*, p. 91.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 6.

¹⁰¹ Fava către L. A. Melegari, (10 iunie 1877) în *IRD.*, vol. I, p. 35.

dată concursul armatei române la 11/23 iulie 1877¹⁰², iar M. Kogălniceanu îi semnala Domnitorului disponibilitatea lui Gorceakov pentru o colaborare mai amplă cu România¹⁰³. Cu acest prilej, ministrul de Externe îi sugera totuși o prealabilă clarificare a unor aspecte deosebit de importante precum consecințele politice asupra României care ar fi decurs din participarea la război și chestiunea compensațiilor financiare în urma pierderilor suferite în conflict¹⁰⁴. Precauții de acest gen deveniseră evidente pe fondul creșterii neîncrederii factorilor decizionali români în politica urmărită de Rusia, în ciuda tuturor asigurărilor oferite de cancelarul Gorceakov în numele a ceea ce el numea „*comunitatea de scop și simpatiile tradiționale*” ruso-române¹⁰⁵. Refuzul părții ruse de a accepta comanda supremă a Domnitorului Carol I asupra trupelor sale în cadrul dispozitivului aliat îngreuna și mai mult decizia executivului român. A fost însă grăbită de agravarea situației militare a trupelor ruse învinse la Plevna care a și determinat solicitarea oficială a Marelui Duce Nicolae adresată lui Carol I la 19 iulie 1877 pentru intervenția armatei române în război. *Memoriile* Domnitorului consemnează dezacordul dintre el și primul său ministru I.C. Brătianu în privința momentului intrării în război, scrupulelor sale privind necesitatea încheierii unui tratat de alianță cu Rusia împotrivindu-li-se graba șefului guvernului în a valorifica momentul favorabil și pentru a preîntâmpina mutarea conflictului pe teritoriul românesc¹⁰⁶. Precipitarea primului-ministru a fost explicată ulterior prin speranța acestuia că aportul militar românesc să fi determinat Rusia să renunțe la planul privind redobândirea sudului Basarabiei¹⁰⁷. Cert este că finalmente spre o asemenea soluție a înclinat și Domnitorul care prelua la 16/28 august 1877 comanda trupelor ruso-române din fața Plevnei propusă de Țarul Alexandru al II-lea¹⁰⁸, astfel că la consiliul de război din 19 august 1877 decizia privind trecerea Dunării de către armata română să fie impusă corpului ofițeresc¹⁰⁹. Hotărârea luată în absența unui tratat cu Rusia, reflectând exclusiv voința executivului, fără prealabila consultare a Corpurilor Legiuitoare, a devenit subiectul principal pe agenda opoziției pe tot parcursul Războiului de Independență. Justificările ulterioare ale șefului statului și ale primului său ministru dezvăluiau dorința ca independența să fie recunoscută la nivel european, în urma participării României la război, iar nu ca o favoare a Rusiei inserată în textul unui tratat bilateral¹¹⁰.

Decizia participării la război a fost comentată variat în mediul politic. Conservatorii au respins-o atât în presă cât și de la tribuna Parlamentului¹¹¹. Unii oameni politici au ținut să-și publice concepțiile relative la hotărârea guvernului. Pus sub acuzare parlamentară, în imposibilitate de a se exprima în cadrul Corpurilor Legiuitoare în lipsa unui mandat, Generalului I. Em. Florescu îi rămânea varianta textului pentru a comenta pe marginea politicii externe a României și a campaniei armatei române¹¹². El făcea rechizitoriul politicii guvernamentale concepută de I.C. Brătianu, descris drept „*un adevărat dictator*” al țării, care implicase țara în război fără parafarea în prealabil a unui tratat cu Rusia și încălcând decizia Camerei de limitare a participării militare la acțiuni defensive. Din punct de vedere strategic, generalul condamna decizia

¹⁰² *Memoriile Regelui Carol I*, pp. 29-30.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 35.

¹⁰⁴ Dumitru Vitcu, „*Les dilemmes, les controverses et les conséquences d'une alliance politique conjecturale. Les relations roumaino-russes des années 1877-1878*”, în *Codrul Cosminului*, nr. 14/2008, p. 92.

¹⁰⁵ *Memoriile Regelui Carol I*, p. 92.

¹⁰⁶ Regele Carol I al României, *op.cit.*, p. 47; *Memoriile Regelui Carol I*, p. 39; Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I. C. Brătianu (1821-1891)*, București, Edit. „Universul”, 1933, p. 207.

¹⁰⁷ *Ibidem*; Al. Candiano-Popescu, *Amintiri din viața-mi (1867-1898)*, studiu introductiv, notă asupra ediției, adnotările, transcrierea și îngrijirea textului de Constantin Corbu, București, Edit. Eminescu, 1998, p. 197.

¹⁰⁸ Dumitru Vitcu, *op.cit.*, p. 94.

¹⁰⁹ *Memoriile Regelui Carol I*, p. 69.

¹¹⁰ *Ibidem*; Ion C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, vol. III, 1 mai 1877-30 aprilie 1878, publicate de Constantin C. Giurescu, București, „Cartea Românească”, 1930, p. 193.

¹¹¹ *Timpu*, nr. 141, 21 iunie 1877, p. 1.

¹¹² Gen. Ioan Em. Florescu, *Câteva cuvinte asupra intrării în acțiune a trupelor noastre*, București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, 1877.

Domnitorului Carol I de angajare a tuturor resurselor militare a țării, în locul mobilizării unor efective reduse precum și participarea lui personală pe front, cu toate riscurile inerente, lăsând țara la discreția lui I.C. Brătianu¹¹³. Era un punct de vedere. El trăda deopotrivă frustrarea omului politic conservator care asista neputincios la „*omnipotența*”¹¹⁴ guvernului liberal dar și pe aceea a militarului de carieră, ignorat într-un moment important pentru țară și a sa armată. Sugestivă pentru opoziția cu care s-a confruntat guvernul chiar din partea unor liberali, a fost poziția adoptată chiar de fratele primului-ministru, D. Brătianu. Tot în vara anului 1877, el își exprima într-o broșură teza potrivnică războiului¹¹⁵. Era convins că războiul României la sudul Dunării constituia cea mai „*cea mai mare și funestă greșeală*”¹¹⁶, alianța cu Rusia era una străină intereselor naționale, iar obținerea independenței pe cale militară, inutilă dată fiind iminența prăbușirii I. Otoman¹¹⁷. Naiv în argumentare, condamnând participarea României la război, convins că „*independența nu se votează, nu se decretă; ea se face*”¹¹⁸, D. Brătianu pretindea că-și face „*o datorie de conștiință*” din dezvăluirea direcției greșite a politicii externe românești. Soluția prin care o credea optimă pentru atingerea dezideratului național era una pur teoretică, tot o „*campanie*”, însă una „*înăutru țarei: să ne grăbim a ridica serviciile noastre publice în suferință, să ne grăbim a restaura forțele noastre producătoare aproape sleite*”¹¹⁹. Dincolo de opțiunea sa neutralistă, demersul lui D. Brătianu dezvăluia nemulțumirea și a unei părți a liberalilor, ignorați în privința consultării politice, care reproșau de fapt fratelui său și și oamenilor din jurul acestuia lipsa de transparență a actului decizional, precum se întâmplase în pregătirea proclamării independenței¹²⁰. Apariția broșurii lui D. Brătianu nu a rămas fără reacții. Ziarul lui V. Boerescu, *Pressa*, îi reproșa autorului onestitatea gestului, în condițiile în care tocmai el care, în calitate de emisar al României la Conferința Puterilor Garante de la Constantinopol, avusese prilejul să cunoască dispozițiile Marilor Puteri asupra desfășurării crizei orientale, nu protestase la pătrunderea rușilor în țară, imputând guvernului tocmai acest lucru¹²¹.

Astfel de luări de poziție nu au împiedicat câtuși de puțin continuarea liniei de politică externă aleasă de guvern precum și acțiunea militară a României la sudul Dunării. Iar astfel de solicitări nu au lipsit. Impopularitatea războiului, jertfele soldaților români, privațiunile populației civile, erau argumente invocate de cei care susțineau necesitatea încetării războiului de către guvernul liberal¹²². Pentru acesta însă, chestiunile de interes și în același timp de îngrijorare priveau atitudinea ostilă a aliatului rus care continua să refuze recunoașterea independenței României, să se eschiveze în problema despăgubirilor de război cuvenite din partea I. Otoman și în aceea a prezenței ei la viitoarea conferință de pace¹²³.

În această stare de spirit au fost convocate Corpurile Legiuitoare în toamna anului 1877. Cu acest prilej și în preajma victoriei militare ruso-române de la Plevna, opoziția, întărită și cu unii liberali, relua în cadrul dezbaterilor temeile antiguvernamentale mai vechi abordate la începutul războiului. Atât în Cameră cât și în Senat, autoritatea discreționară a Guvernului Brătianu care își subordonase legislativul¹²⁴, implicând armata într-un război ofensiv, neprovocat de I. Otoman¹²⁵, lipsa garanțiilor privind un deznodământ favorabil al strădaniilor României, pro-

¹¹³ *Ibidem*, p. 8.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ Dimitrie Brătianu, *Uă datorie de conștiință către țeara mea*, București, Noua Tipografie Națională C. N. Rădulescu, 1877, p. 5.

¹¹⁶ *Ibidem*, pp. 17-19.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 11.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ *Ibidem*, pp. 17-19.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 11.

¹²¹ *Pressa*, nr. 150, 28 iulie 1877, p. 2.

¹²² *Ibidem*, nr. 189, 17 septembrie 1877, p. 2.

¹²³ *Memoriile Regelui Carol I*, p. 82.

¹²⁴ *Românul*, 23 noiembrie 1877, p. 1051.

¹²⁵ *Ibidem*.

movarea intereselor rusești, străine intereselor naționale, cu riscul pierderii Basarabiei¹²⁶, constituiau puncte ale unui rechizitoriu antiguvernamental schițat de oameni politici ca Pantazi Ghica, N. Ionescu sau P.P. Carp.

Începutul anului 1878 avea să cunoască o agravare a situației politice a României pe fondul unor acțiuni ostile ale Rusiei, precum încheierea armistițiului cu I. Otoman fără participare românească¹²⁷ și revendicarea oficială a sudului Basarabiei¹²⁸. Integritatea teritorială a țării a constituit subiectul interpelărilor făcute guvernului în Senat de D. Ghica la 20 ianuarie 1878 și respectiv în Cameră de V.A. Urechia la 23 ianuarie 1878. În cadrul unor ședințe secrete, cu participarea ambelor Camere ale Parlamentului, ministrul de Externe, M. Kogălniceanu, a prezentat documentele diplomatice, ulterior votându-se moțiunile de încredere în politica guvernului, propuse de D. Ghica în Senat¹²⁹ și de G. Vernescu în Adunarea Deputaților¹³⁰, autorizându-l să respingă solicitările rusești de înstrăinare a unor părți din teritoriul național¹³¹. Și cu acest prilej, cooperarea tandemului D. Ghica – V. Boerescu a fost utilă guvernului, care depășea un moment delicat. Acordul Corpurilor Legiuitoare pentru o politică de rezistență fiind obținut, guvernul a procedat la organizarea propagandei în favoarea acestei idei, marșând pe necesitatea menținerii solidarității naționale¹³². Totuși, în cercurile opoziției își făcuse loc ideea unui aranjament prealabil româno-rus în chestiunea Basarabiei, a cărei cesiune către Rusia ar fi fost consimțită încă din momentul negocierii convenției din 4/16 aprilie 1877¹³³. De aici acuzele de trădare aduse guvernului și banuierile opoziției că guvernul juca de fapt o „*infamă comedie*”¹³⁴.

Pentru a împiedica creșterea numărului opozițioanelor în Corpurile Legiuitoare, mai ales în stringenta chestiune a Basarabiei, guvernul liberal a reușit a determina invalidarea mandatului Gen. I.Em. Florescu în urma alegerilor parțiale pentru deputați din 24 ianuarie 1878¹³⁵. Lupta politică internă se intensifica astfel în contextul extern complicat al începutului de an 1878. Conservatorii din jurul lui Lascăr Catargiu se hotărâseră să se manifeste mai activ pe plan politic, organizând dese întruniri în București și clamând că „*Basarabia e pierdută*”¹³⁶. Li se raliau și cei care, până nu demult, susținuseră guvernul, precum V. Boerescu și D. Ghica, o atitudine caracteristică pentru versatilitatea lor politică, atrași de perspectiva căderii guvernului liberal. Împreună cu P.P. Carp și D.P. Vioreanu, ei înaintau la 13 februarie 1878 o moțiune de blam împotriva Guvernului Brătianu solicitând demisia acestuia pentru incapacitatea de a apăra interesele țării la viitorul congres de pace¹³⁷. Numai că Tratatul de pace de la San Stefano dintre Rusia și I. Otoman se încheia la 19 februarie-3 martie 1878 fără participarea vreunui reprezentant al României, Domnitorul Carol I fiind anunțat telegrafic de Marele Duce Nicolae, însă fără a i se comunica condițiile păcii¹³⁸. Cunoscute de guvern abia la 7-19 martie 1878¹³⁹, dispozițiile referitoare la România cuprinse în tratat-cesiunea sudului Basarabiei în favoarea Rusiei, în schimbul Dobrogei (art. XIX), utilizarea de către trupele rusești staționate în Bulgaria a teritoriului românesc ca rută de tranzit (art. VIII) au îngrijorat și mai mult mediul politic și

¹²⁶ P. P. Carp, *op.cit.*, p. 155.

¹²⁷ Academia Română, *Istoria românilor*, vol. VII, tom. I, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, coord. Dan Berindei, București, EE, 2003, p. 691.

¹²⁸ *Memoriile Regelui Carol I*, vol. XIII, p. 16.

¹²⁹ G. D. Nicolescu, *Parlamentul român 1866-1901. Biografii și portrete*, București, Edit. I. V. Socec, 1903, p. 317.

¹³⁰ Ion C. Brătianu, *op.cit.*, p. 169.

¹³¹ *Ibidem*; *Memoriile Regelui Carol I*, vol. XIII, p. 16.

¹³² *Românul*, 26 ianuarie 1878, p. 81.

¹³³ I. Negruzzi către I. Slavici (lași, 22 noiembrie 1877), în I. E. Torouțiu, Gh. Cardaș, *Studii și documente liberale*, vol. I *Junimea*, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, 1931, pp. 200-201; Radu Rosetti, *Un uitat: Generalul Ioan Em. Florescu*, în *AARMSI*, seria a III-a, tom XIX, București, Imprimeria Națională, 1937, p. 30.

¹³⁴ T. Maiorescu către I. Negruzzi (București, 8 februarie 1878), în . E. Torouțiu, Gh. Cardaș, *op.cit.*, p. 11.

¹³⁵ T. Maiorescu, *op.cit.*, pp. 160-162.

¹³⁶ T. Maiorescu către I. Negruzzi (București, 8 februarie 1878), în . E. Torouțiu, Gh. Cardaș, *op.cit.*, p. 11.

¹³⁷ C. Gane, *op.cit.*, p. 216.

¹³⁸ *Memoriile Regelui Carol I*, p. 61.

¹³⁹ Radu Rosetti, *Correspondența generalului Iancu Ghica (2 aprilie 1877-8 aprilie 1878)*, București, Cartea Românească, 1930, pp. 166-168.

opinia publică românească¹⁴⁰. Spectrul pierderii Basarabiei a alimentat discursul opoziționist al conservatorilor, primul-ministru I.C. Brătianu fiind considerat principalul vinovat pentru implicarea României în război fără obținerea unor prealabile garanții de securitate¹⁴¹. Opoziția încerca să exploateze politic dificultățile guvernului, interpretând ostilitatea Rusiei și iminența pierderii Basarabiei drept consecințe ale guvernării „roșii” liberal-radicală, indezirabilă Rusiei¹⁴². Confruntarea politică se desfășura paralel cu intensificarea presiunii rusești asupra României pentru încetarea protestelor împotriva condițiilor păcii de la San Stefano care culmina cu amenințările cancelarului rus Gorceakov de ocupare a țării, fapt care a determinat autoritățile românești să ordone armatei să se concentreze pe linia defensivă Pitești-Câmpulung-Târgoviște¹⁴³.

Dacă pentru Domnitorul Carol I, chestiunea pierderii Basarabiei era o certitudine, primul-ministru I.C. Brătianu își exprima unele speranțe, năruite de altfel repede în urma informațiilor primite din cercurile diplomației europene și din presa străină¹⁴⁴. Mai mult chiar, însăși prezența românească la viitorul congres european care se pregătea era refuzată de Marile Puteri, după cum informa din Paris agentul diplomatic N. Callimachi-Catargiu. Se impunea, în respectivele condiții, profesarea unei politici mai flexibile, abandonarea rezistenței împotriva Rusiei care deteriorase și mai mult raporturile bilaterale și găsirea unor formule tranzacționale precum obținerea de compensații teritoriale în sudul Dunării¹⁴⁵.

Dacă într-adevăr astfel de așteptări au existat, izolarea diplomatică a României constată de I.C. Brătianu și de M. Kogălniceanu, reprezentanții țării la Congresul de Pace de la Berlin le-a confirmat netemeinicia. Nici Germania și nici altă mare putere nu era dispusă să sprijine România în chestiunea Basarabiei, menținerea păcii europene fiind laitmotivul invocat de areopagul european¹⁴⁶. În consecință, la 18 iunie 1878, cei doi emisari români telegrafiau în țară că Marile Puteri recunoșteau independența României condiționată de eliminarea din textul *Constituției* a interdicției religioase la acordarea împământenirii necreștinilor și cedarea sudului Basarabiei către Rusia¹⁴⁷. Astfel că, admiterea celor doi reprezentanți ai României în ședința congresului de la 19 iunie/1 iulie 1878 în vederea expunerii revendicărilor naționale nu a avut decât un caracter formal, deși prestația lor s-a ridicat la înălțimea unui înalt act de patriotism¹⁴⁸.

În împrejurările externe deosebite prin care trecea țara, viața politică internă era dominată de confruntarea putere-opoziție. Un timp, liberalii radicali au menținut tonul intransigent de respingere a deciziilor Congresului de la Berlin¹⁴⁹, încercând să exploateze politic nemulțumirea generală și să neutralizeze opoziția¹⁵⁰. Treptat însă, rezistența se va atenua, guvernul încercând să pregătească opinia publică pentru acceptarea deciziilor de la Berlin. Erau invocate, în acest sens, avantajele ultimelor reglementări de la Berlin comparativ cu cele de la San Stefano, stabilite unilateral de Rusia. Dacă Dobrogea ar fost atribuită României în schimbul sudului Basarabiei, doar prin voința unică a Rusiei, explicau liberalii, ar fi echivalat cu recunoașterea dreptului permanent al Rusiei asupra întregii Basarabii. Ori, nementionând vreun schimb, Tratatul de la Berlin opera de fapt o „restituție” a Dobrogei¹⁵¹. Opoziția, la rândul ei, spera într-o schimbare de minister după insuccesul de la Berlin a celor doi miniștri, ținând să-și afirme

¹⁴⁰ Condițiile păcii au fost prezentate publicului, preluate după *Die Presse*, de ziarul *Românul* în numerele sale din 16 martie 1878, pp. 261-262 și din 17 martie 1878, pp. 265-266.

¹⁴¹ *Românul*, 25 februarie 1878, p. 177; 5 martie 1878, p. 205; 9 aprilie 1878, p. 345.

¹⁴² Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, vol. I 1871-1884, ediția a II-a, Edit. Ziarului „Universul”, 1935, p. 247.

¹⁴³ *Memoriile Regelui Carol I*, vol. XIV, pp. 7-9.

¹⁴⁴ *Ibidem*, vol. XIII, pp. 61; 67; *Ibidem*, vol. XIV, pp. 29-30.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 32.

¹⁴⁷ *Ibidem*, pp. 40-41.

¹⁴⁸ Gheorghe I. Brătianu, *Politica externă a regelui Carol I*, în vol. *Domnia Regelui Carol I: 5 conferințe ținute la Universitatea Liberă în anul 1940*, București, „Imprimeriile Independența”, 1941, p. 67.

¹⁴⁹ *Românul*, 21 iunie 1878, p. 579.

¹⁵⁰ *Memoriile Regelui Carol I*, p. 47.

¹⁵¹ *Românul*, 28 iunie 1878, p. 603.

disponibilitatea pentru acceptarea tuturor dispozițiilor referitoare la România cuprinse în tratatul de pace și insistând pentru necesitatea convocării unei Constituante pentru modificarea articolului 7 din Constituție și pentru reglementarea primirii Dobrogei¹⁵². Convocarea Constituantei ar fi însemnat, totodată, reactivarea politică a conservatorilor și a altor elemente izolate de pe eșichierul politic. O schimbare de guvern însă, în măsura în care conservatorii o doreau cu adevărat, date fiind gravele împrejurări politice, nu s-a petrecut. Guvernul condus de I.C. Brătianu a rezistat tuturor provocărilor, chiar dacă pentru aceasta a fost nevoie de remanieri succesive, iar pentru aplicarea dispozițiilor Tratatului de la Berlin și modificarea *Constituției*, chiar de diversificarea componenței lui politice, prin cooptarea lui V. Boerescu și N. Kretzulescu¹⁵³.

Keywords: *Liberal Government, neutrality, military intervention, war of independence, parliamentary debate.*

ASPECTS OF POLITICAL LIFE IN THE EARLY YEARS OF LIBERAL GOVERNMENT (1876-1878) (II)

(Summary)

The radical liberals led by I. C. Brătianu and C. A. Rosetti became the most important political force in Romania. They removed the moderate liberals in the government and obtained the consent of the Prince to form a government led by I. C. Brătianu.

The parliamentary impeachment of the conservative former Ministers was one of their actions to consolidate the political power.

At the beginning of their governance, The Liberals were faced with the difficulties created by triggering the Russian-Turkish War. The Government concluded the alliance with Russia against the Ottoman Empire, has acted for the proclamation of the independence and involved the army at war. This policy was rejected by the conservative opposition and some of the Liberals. Finally, Romania became an independent state.

¹⁵² *Românul*, 5 iulie 1878, p. 623.

¹⁵³ Ion Mamina, *op.cit.*, p. 307.

Gică MANOLE

TITU MAIORESCU, PREMIER – APOTEOZA ÎNVINSULUI

Cuvinte-cheie: Titu Maiorescu; prim-ministru; apoteoză; învins; martie 1912; ianuarie 1914; Partidul Conservator; Regele Carol I; P.P. Carp; Al II-lea Război Balcanic; Pacea de la București; august 1913.

Instalarea lui Titu Maiorescu în fruntea guvernului, ca prim-ministru, la 28 martie 1912, a fost rezultatul unei situații politice interne extrem de tensionată, precum și efectul unor negocieri politice între liderii Partidului Conservator, care, prin constituirea unui Guvern Titu Maiorescu, gândit ca unul de tranziție, urmăreau detensionarea relațiilor cu opoziția și, implicit, lichidarea „afacerii tramvaielor”. La fel de adevărat este și faptul că regele Carol I a dorit, cu dinadinsul, ca Titu Maiorescu să ajungă premier, faptul fiind dovedit de modul în care a negociat în acest sens cu principalii lideri ai Partidului Conservator. Și Maiorescu, la început, era convins că mandatul său de prim-ministru este unul provizoriu, faptul de altfel fiind de notorietate¹. Așadar, chiar de la început, mandatul Guvernului Titu Maiorescu a fost gândit ca unul de scurtă durată, iar constituirea lui trebuia să ducă la rezolvarea celor două probleme politice interne care înveninaseră la extrem relațiile politice dintre conservatori și liberali² și care provocaseră îngrijorarea lui Carol I: un guvern de concentrare conservatoare și rezolvarea afacerii tramvaielor³.

Titu Maiorescu, prin urmare, trebuia, în cel mult două luni, să negocieze împăcarea cu conservatorii-democrați, cât și să lichideze urmările „afacerii tramvaielor”. Se sconta pe simțul său împăciuitor, pe arta sa de a negocia în constituirea unui guvern conservator de concentrare cu Take Ionescu⁴, iar după realizarea acestuia mentorul *Junimii* ar fi trebuit să se retragă, lăsând locul președintelui Partidului Conservator, P.P. Carp. Guvernul Titu Maiorescu era apreciat ca o continuare a Guvernului P.P. Carp, baza politică pe care se sprijinea era nesigură, căci majoritatea parlamentară era controlată și loială, totodată, președintelui Partidului Conservator. În realitate, noul guvern era expresia clară a voinței regelui Carol I⁵, de a căruia încredere totală s-a bucurat pe parcursul existenței sale.

Însă, după cum se va vedea, Guvernul Titu Maiorescu nu va fi deloc unul de tranziție, iar acest fapt era știut doar de doi oameni: Carol I și Titu Maiorescu. Primul, văzându-l pe Carp plecând din fruntea guvernului (faptul producându-i „o adâncă satisfacție internă, că a răpus

¹ Astfel, deși Titu Maiorescu era prim-ministru desemnat și, în consecință, trebuia să formeze noul guvern în acord cu mandatul primit de la regele Carol I, miniștrii noului Cabinet au fost desemnați nu de Maiorescu, ci de P.P. Carp. V. Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. I, p. 72, unde se consemnează: „Ne-am întâlnit la Maiorescu. Maiorescu va constitui Cabinetul joi, va presta jurământ vineri... **După Carp** (subl. G.M.), Ministerul ar fi: Th. Rosetti - Finanțe, Arion - Interne, Missir sau Onciul - Instrucție (?), Pangrați

- *Lucrări Publice*, generalul Argetoianu sau generalul Culcer - Război și Cantacuzino; și Nenițescu, Lahovari”. (însemnarea din 25 martie 1912). Vezi și însemnarea din 24 martie 1912, p. 76.

² *Ibidem*, pp. 69, 72, 75.

³ Al. Marghiloman, ca unul ce se afla la baza declanșării „afacerii tramvaielor”, prin legea promovată în Parlament în decembrie 1911, care modifica radical Statutul Societății Tramvaielor din București, într-o audiență la Carol I din 9 ianuarie 1912, după ce suveranul i-a spus „că nu se poate face nimic fără opoziție”, i-a declarat acestuia: „Am sfârșit prin a declara că, în afacerea tramvaielor, eram mulțumiți de partea noastră, lupta oamenilor cinstiți împotriva hoției; că dacă m-am aruncat cu atâta foc în această luptă am făcut-o puțin și pentru rege; că nu putem admite un singur partid atotputernic prin organizarea lui financiară și la ordinul unei familii de drept divin, neavând pentru Regi decât un respect de ocazie și înțelegând să impuie tuturor voința sa”.

(*Ibidem*, pp. 69 - 70). Vezi și Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și Guvernanți. 1866- 1916*, p. 137.

⁴ În acest sens, Al. Marghiloman notează pe 4 ianuarie 1912: „La ora 5 conferință la **Maiorescu**, cu Carp asupra chestiunii Take Ionescu. Carp, foarte stărnit, nu va face nici o concesie nepotrivită cu demnitatea sa. **Maiorescu pledând să se acorde tot lui Take** (subl. GM). Carp crede sigur că și de s-ar înțelege cu Take, Regele va face să eșueze combinațiunea”. (*Ibidem*, p. 68).

⁵ Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 137.

pe *Bismarckul român*”⁶), era hotărât să nu mai accepte cu niciun chip revenirea liderului Partidului Conservator în fruntea altuia. Iar Titu Maiorescu, deși a lăsat să se înțeleagă pe timpul conciliabulelor avute cu liderii conservatori că primește mandatul doar provizoriu, și că responsabilitatea noii poziții o va împarte cu alți lideri conservatori⁷, era, și el, la fel de decis să se mențină în noua poziție politică indiferent de prietenii politice trecute, secondându-l, pe toate planurile, pe regele Carol I. Preluând, și cu sprijinul lui Carp, „moștenirea prietenului său învins”⁸, Maiorescu știa ceea ce Carp nu aflase, anume că regele Carol I, nici în mai 1912, nici în toamna aceluiași an nu va mai accepta revenirea acestuia în fruntea unui nou guvern. Deși s-a susținut că omisiunea lui Maiorescu, de a-l pune la curent pe P.P. Carp cu poziția regelui Carol I în ceea ce-l privește, îl plasează într-o situație echivocă⁹ sau chiar una de trădare¹⁰, în ceea ce ne privește nu suntem de acord.

Poziția lui Maiorescu față de prietenul său P.P. Carp s-a nuanțat în timp. Deși de pe la mijlocul deceniului nouă al secolului al XIX-lea (după negocierile politice eșuate cu I.C. Brătianu, din 1884) Maiorescu l-a secondat cu loialitate pe Carp, în toate acțiunile politice ale junimiștilor și, din mai 1891, ale Partidului Constituțional, de pe la 1899 se îndoiește de judecata politică a acestuia. Așa, Titu Maiorescu îi reproșează (pe bună dreptate) lui P.P. Carp că la moartea lui Lascăr Catargi (martie 1899) a refuzat să preia șefia guvernului, dacă nu era ales și președinte al Partidului Conservator, arătându-se „recalcitrant”¹¹, refuzând orice „încercări de conciliere”¹² între junimiști și conservatori. Pentru ca, nu peste mult timp (iulie 1900), într-un context politic schimbat, cu un parlament ostil junimiștilor, dominat de oamenii lui Take Ionescu, subliniază Maiorescu, Carp să accepte, în aceste condiții, formarea guvernului, dovedind „înconsecvență”¹³, precum și o „abatere de la tenacitatea sa obișnuită”¹⁴. Și căderea Guvernului P.P. Carp, în februarie 1901, Maiorescu a pus-o tot pe seama orgoliului imens al acestuia, care, la votul moțiunii de blam din 12 februarie 1901, al unui parlament conservator (sprijinit și de liberali) împotriva unui guvern conservator, nu permite membrilor guvernului, aflați de față, să voteze, rezultatul votului fiind deosebit de strâns: 75 de voturi împotriva și 74 pentru.

Pe Maiorescu îl deranjase lipsa de tact politic, intransigența lui Carp în lupta politică, ambele cu urmări politice negative pentru junimiști¹⁵. Tot în *Jurnal*, dar înainte de demisia primului Guvern P.P. Carp, Maiorescu nota, la 1/14 noiembrie 1900: „Insuficiența lui Carp ca ministru-prezident și ministru de finanțe slăbește resorturile oricărei activități”¹⁶, pentru ca, pe 3 / 16 noiembrie același an, accentele critice la adresa lui P.P. Carp să crească: „Regele vizibil fără încredere în capacitatea financiară a lui Carp. Nu e de mirare, și eu am pierdut credința în Carp. Cam penibilă situație a fiecărui ministru individual, deși poate eu personal am ieșit mai bine decât alții. **Dar tot junimismul «carpist» e o mare decepțiune**”¹⁷ (subl. GM). Iată care erau cele mai intime gânduri ale lui Maiorescu despre Carp, care, la o analiză obiectivă, îi

⁶ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. X, *Întregitorii*, București, 1939, p. 318.

⁷ Vezi Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 76, însemnarea din 24 martie 1912, unde acesta, printre altele, notează: „Maiorescu crede

Că viitorul ar fi un triumvirat. N. Filipescu, Marghiloman, Take Ionescu”. Tot la aceeași pagină Marghiloman notează despre

faptul că Maiorescu, după ce era sigur că va primi însărcinarea de a forma un guvern ce-i va succeda Guvernului Carp, ar fi fost

„cam speriat”.

⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 318.

⁹ Vezi Z. Ornea, *Viața lui Titu Maiorescu*, II, pp. 202 - 203.

¹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 319.

¹¹ Titu Maiorescu, *Istoria politică a României*, p. 281.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ A doua zi după căderea Guvernului P.P. Carp (13 februarie 1901), Maiorescu notează în *Jurnal*: „Scurtă convorbire Mișcătoare între Anicuța și mine asupra năruirii idealului meu politic carpo-junimist”, apud Z. Ornea, *op. cit.*, p. 104.

¹⁶ Apud Z. Ornea, *op. cit.*, p. 100.

¹⁷ *Ibidem*.

dau dreptate mentorului *Junimii*. Se adaugă apoi bruscarea demnității sale de același Carp, cu prilejul constituirii Cabinetului pe care îl va prezida, și ai cărui membri vor fi aleși tot de acesta, cât și faptul că atunci când s-a luat în calcul, *și de către Carp* (subl. GM), un Guvern Titu Maiorescu, funcționarea acestuia a fost gândită ca una strict limitată la atingerea unor scopuri bine precizate. Se înțelege că mândria lui Maiorescu, și cu acest prilej, a avut mult de suferit. Iar Maiorescu nu a fost deloc omul care să lase nesancționate gesturi ce-i aduceau atingeri demnității sale, îndeosebi dacă acestea erau făcute la nivel public.

Așadar, credem că, în martie 1912, Maiorescu s-a aflat în postura de a-și juca destinul politic, rotunjindu-l, aflându-se în interiorul unui context politic ce-i va oferi oportunitatea de a ocupa cea mai înaltă demnitate guvernamentală. Și s-a folosit de această situație, nu în folosul propriu, gândindu-ne la viziunea sa politică, după care omul politic responsabil trebuie să aibă mereu în vedere slujirea interesului general, care are prioritate absolută în fața oricăror interese de grup. Tot la acel moment Titu Maiorescu se bucura de sprijinul și încrederea regelui Carol I, argument, de altfel, decisiv în gestionarea, de moment, a relațiilor sale cu P.P. Carp.

Așadar, în ce ne privește, excludem orice umbră de echivoc aruncată asupra poziției lui Titu Maiorescu privind relațiile sale cu șeful Partidului Conservator, P.P. Carp, îndeosebi după ce cunoaștem că acesta, la insistențele regelui Carol I ca să se ajungă la un consens cu președintele Partidului Conservator-Democrat, și constituirea unui guvern conservator de des-tindere politică, s-a cantonat într-o obstrucție permanentă¹⁸. Susținem, însă, poziția lui P.P. Carp, anume refuzul său admirabil de a cere scuze publice președintelui PNL, Ion I.C. Brătianu, în chestiunea cunoscutului său discurs „*fierul roș și autoritatea morală*”, admirându-i intransigența morală, cât și tăria de a renunța mai degrabă la o poziție politică foarte înaltă decât să facă compromisuri cu cei ce deja aleseseră să practice și politicianismul în viața publică.

Așadar, excludem echivocul în care, chipurile, s-ar fi plasat Titu Maiorescu prin *omisiunea voită* (subl. G.M.) în relațiile cu P.P. Carp, necomunicându-i acestuia adevăratul gând al lui Carol I în ceea ce-l privește. La fel, nu se poate asemăna gestul lui Maiorescu cu unul de trădare. Credem, mai degrabă, că gestul său, aflat așa de aproape de vârful piramidei politice, poate fi asemănat cu unul de independență politică față de Carp. Aflat de peste două decenii în umbra lui Carp, credem că Maiorescu era convins că și el poate să joace roluri politice majore în Statul român, iar așa-zisa lui defecțiune o cred cu totul îndreptățită, justificată chiar de „*inconsecvența*”¹⁹ politică probată deseori de P.P. Carp. De altfel, și cu aceasta conchidem, realitatea este că dacă Maiorescu a ajuns să fie luat în calcul ca un viitor prim-ministru, și va ajunge premier, ideea a plecat chiar de la Carp, după cum a sintetizat evoluția evenimentelor, ceva mai târziu, mentorul *Junimii*²⁰. Desigur, nu putem fi de acord cu afirmația conform căreia Maiorescu „*nu râvnise*”²¹ postul de prim-ministru, deoarece, se înțelege, nimeni nu ocupă cea mai importantă funcție într-un stat cu de-a sila.

Odată constituit Guvernul Titu Maiorescu, trebuiau reglementate cele două probleme ce tulburaseră viața politică. Problema tramvaielor fu tranșată în justiție, „*după 20 de minute de deliberare*”²², în favoarea Societății de Tramvaie, iar negocierile cu conservator-democrații lui Take Ionescu au început imediat. Pe 11 aprilie 1912, Al. Marghiloman notează că Maiorescu

¹⁸ Al. Marghiloman, *op. cit.*, pp. 76 - 77: „*Carp mi-a declarat că are o mare aversiune ca să se înțeleagă cu Take Ionescu și nu*

Știe dacă o va putea face”. Vezi și pp. 68 și 75.

¹⁹ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 281.

²⁰ „*La un moment dat, e acum peste un an, la 28 martie 1912, d. Carp însuși, șeful nostru de partid și încă șeful guvernului, a*

stăruit pe lângă mine ca să vin în locul d-sale în guvern, nu la șefia partidului la care nu m-am gândit niciodată și nu mă gândesc, dar la guvern și a format d-sa i-am dat eu această autoritate, am primit-o de la d-sa a format o listă de miniștri, miniștri care să vie să înlocuiască ministerul Carp, s-au adăugat 3 miniștri noi și eu să fiu președinte. Am primit aceasta, după cum a stăruit d. Carp (subl. G.M.), *am primit-o în interesul partidului... Speranța, năzuința mea era ca, după înlăturarea acelor dificultăți, să revie d. Carp la conducerea țării*”. (Apud Z. Ornea, *op. cit.*, pp. 204 - 205).

²¹ E. Lovinescu, T. Maiorescu, p. 549.

²² Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 74.

„se va sili el să facă concentrarea”²³, fiind de acord ca partidul lui Take Ionescu să primească trei portofolii ministeriale, confirmând, pe această cale, bănuiala lui P.P. Carp²⁴. La 23 aprilie 1912, într-o adunare a Clubului Conservator, Al. Marghiloman susține ideea că o colaborare cu Take Ionescu se poate realiza „fără zăloage, fără prescripții și fără schimbare a direcțiunii partidului”²⁵. Aceeași idee e susținută de N. Filipescu și generalul I. Argetoianu (ministrul de război) care, și ei, nu acceptă posibilitatea ca Partidul Conservator, în urma negocierilor, să ajungă pe mâna lui Take Ionescu²⁶.

În cursul negocierilor, Take Ionescu solicită lichidarea „afacerii tramvaielor” (o va face justiția), dizolvarea Parlamentului, un nou guvern, fuziunea organizațiilor politice teritoriale ale celor două partide, trei ministere și, ca o condiție obligatorie, el însuși ministru de Interne. Titu Maiorescu nu acceptă toate condițiile liderului conservator-democrat, manifestând prudență și din cauza poziției publice ale unor lideri politici conservatori. Intrigile lui Take Ionescu îl determină pe Al. Marghiloman să refuze orice posibilitate ca acesta să ajungă liderul Partidului Conservator, în eventualitatea unei fuziuni, fiind convins că „prea multe intrigi destramă totdeauna oamenii de valoare”²⁷. Și P.P. Carp se implică în negocierile în curs urmărind constituirea unui guvern de concentrare conservatoare, avându-l pe el președinte, Take Ionescu la Interne, dar și cu N. Filipescu și Al. Marghiloman miniștri. Take Ionescu, știind de intenția regelui Carol I în privința lui Carp, nu era deloc convins de posibilitatea unui guvern sub conducerea acestuia. Și P.P. Carp intuiește acest fapt, căci pe 13 iunie 1912 el declară că se retrage din politică „și va recomanda pe Filipescu ca succesor al lui”²⁸.

În absența scuzelor publice ale lui Carp către președintele PNL, Ion I.C. Brătianu, pe care P.P. Carp le refuza, liberalii considerau revenirea președintelui Partidului Conservator în fruntea unui nou Cabinet ca pe o „declarație de război”²⁹ la adresa lor. Negocierile nu vor reuși să se concretizeze cu formarea unui guvern de concentrare / colaborare conservatoare în timpul recomandat de rege și, drept urmare, „partidele politice suspendă orice acțiune până la 1 septembrie”³⁰. În realitate, tentativele lui P.P. Carp de a realiza el guvernul de colaborare conservatoare mult dorit de rege erau zadarnice. După cum se știe, regele Carol I avea intenția fermă (dar bine ascunsă; o știa sigur Maiorescu) de a nu accepta un nou guvern conservator condus de Carp, după cum și Take Ionescu refuza să accepte să participe într-un guvern care l-ar fi avut ca președinte pe seniorul de la Țibănești³¹. De altfel, la fel ca Take Ionescu și Carol I, Maiorescu urmărea ca doar el să realizeze mult dorita concentrare conservatoare, tot cu el, desigur, în fruntea guvernului, dar fără P.P. Carp, fapt ce va tensiona la maxim relațiile dintre

²³ *Ibidem*, p. 78.

²⁴ P.P. Carp către Al. Marghiloman: „Vei vedea că Maiorescu caută să facă el concentrarea în afară de mine”, în Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 77. Vezi și Anastasie Iordache, *Viața politică în România. 1910 - 1914*, pp. 133-135.

²⁵ Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 79.

²⁶ *Ibidem*, p. 78.

²⁷ *Ibidem*, p. 79.

²⁸ *Ibidem*, p. 80.

²⁹ Al. Marghiloman, *op. cit.*, pp. 83 - 84. Vezi și C. Gane, *P.P. Carp și rolul său în istoria politică a Țării*, vol. II, p. 468. P.P. Carp, spre a-i arăta regelui Carol I că vine în întâmpinarea dorinței acestuia, declarase într-o audiență la Sinaia, din 27 septembrie 1912, că este dispus să-i cedeze lui Take Ionescu ministerul de Interne și încă 2 - 3 ministere pentru partidul său, că este gata să-i ceară scuze personal lui Ion I.C. Brătianu pentru „fierul roș”, dar nu scuze publice sau o retractare publică. Carol I aprecia că doar scuze personale nu vor fi suficiente pentru Ion I.C. Brătianu. P.P. Carp refuză sugestia regelui de a retracta public cele susținute în discursul *Fierul roș și Autoritatea Morală*, căci dacă ar face-o, susținea el, și-ar abandona, tocmai la bătrânețe, principiile practicate în întreaga sa viață politică.

³⁰ Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 80.

³¹ În 24 septembrie 1912, Al. Marghiloman notează: „Am văzut pe Carp, sosit ieri; ... Carp acceptă concentrarea și Internele lui Take; acceptă o reconciliere fără retractare cu Brătianu; m-a însărcinat să spun lui Take că primește să aibă convorbire cu el;

Însărcinat pe Mitileneu să spună lui Take că aveam o comunicare să-i fac. Take, foarte nervos, foarte înțepat i-a spus că astăzi nu o să vadă pe nimeni, iar mâine pe Maiorescu... și pe urmă foarte brusc: „Ce caută Carp la București? Era vorba să nu vie” (subl. G.M.), în *op. cit.*, p. 83.

cei doi oameni politici³².

Negocierile politice continuă pe tot parcursul lunii septembrie 1912, fiind luate în calcul mai multe variante de guvern. La 5 septembrie 1912, Al. Marghiloman îi spuse lui Maiorescu că „*deși are încredere în mine*”³³, „*Ministerul cu Take Ionescu numai Carp să-l facă*”³⁴, și că în cazul în care Carp se retrage de la conducerea Partidului Conservator, el nu „*aspiră la șefie*”³⁵, căci nu-l vrea regele. Se poate susține că dificilele negocieri în curs între liderii celor două partide politice, începute în primăvara anului 1912 și finalizate la începutul lunii octombrie același an, aveau un final anunțat, previzibil. Așa, într-o audiență de două ore, pe care regele Carol I i-a acordat-o lui Titu Maiorescu, duminică 9/22 septembrie 1912, suveranul i-a comunicat acestuia că nu-l vrea cu niciun chip pe Take Ionescu ministru de Interne și că, „*dacă nu se poate înțelege acum Carp cu Take Ionescu, să continui eu Ministerul, deschizând Camerele, poate modificări ministeriale*”³⁶ (subl. G.M.). De aceeași opinie era și Al. Marghiloman: „*să continuăm noi până înainte spre februarie*”³⁷, îndeosebi după ce a observat la Take Ionescu un spirit concesiv și care „*se înmoaie și se gândește a primi concentrarea fără a fi el la Interne*”³⁸. Renunțarea lui Take Ionescu la ministerul de Interne era condiționată de instalarea sa la „*viitoarea șefie*”³⁹ a Partidului Conservator, caz în care va renunța și la „*celelalte condiții ministeriale*”⁴⁰. Între timp, primit în audiență de rege, Take Ionescu solicită suveranului instalarea sa în fruntea guvernului, „*singur cu ai săi*”⁴¹, cu N. Filipescu la ministerul de Interne, „*dar nu cu Carp și ceilalți*”⁴². Carol I refuză cererea acestuia⁴³, determinându-l pe Take Ionescu să-l amenințe pe rege cu „*adunări publice*”⁴⁴, după 1 octombrie 1912.

Complicarea situației politice externe, prin creșterea tensiunii din Peninsula Balcanică, grăbește negocierile pentru formarea guvernului de colaborare / concentrare conservatoare. În acest sens, Maiorescu respinge obiecțiile lui N. Filipescu contra unei înțelegeri cu Take Ionescu, căci „*față de criza din Balcani, nu mai poate fi vorba de aceasta*”⁴⁵. Și regele Carol I, tot din cauza contextului extern, considera că România, în noile împrejurări, trebuia să aibă un guvern „*tare*”⁴⁶, luând în calcul și aducerea lui Ion I.C. Brătianu la putere, împreună cu Take Ionescu. Eventualitatea aceasta i-a alarmat pe conservatori, care au simțit „*un pericol grav pentru partid*”⁴⁷, determinându-i să ia în calcul acceptarea unor concesiuni serioase Partidului

³² Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, volum editat de Stelian Neagoe, Edit. Machiavelli, București, 1995, p. 11. Într-o întâlnire dintre Maiorescu și Carp, din 2/15 septembrie 1912, ultimul îi reproșează mentorului *Junimii* convorbirile cu Take Ionescu: „*Eu (Maiorescu, n. GM): eu trebuie să le am și le voi avea după dorința regelui. Carp: atunci vrem să mă pui în opoziție cu partidul. Eu: sunt un simplu intermediar, dar aceasta sunt, partidul va decide apoi cum va voi*”.

³³ *Ibidem*, p. 12.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, p. 14.

³⁷ *Ibidem*, p. 15.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 16.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, pp. 16 - 17: „*Îmi pare rău, dar d-ta singur nu poți veni la guvern, ci numai sau cu toți conservatorii, sau cu I. Brătianu. Un membru al partidului d-tale a zis că eu știu numai de frică. Vă înșelați. Eu sunt prudent, dar nu fricos*”.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 17.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 18.

⁴⁶ Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 82. Necesitatea unui guvern „tare” a fost ridicată de Carol I în fața lui Titu Maiorescu în audiența din seara zilei de 20 septembrie / 3 octombrie 1912, audiență în care, după cum notează Maiorescu, regele a fost „cam iritat”. Probabil că această „iritare” a regelui Carol I fusese provocată de interminabilele negocieri dintre conservatori și Take Ionescu, și tot ea l-a determinat să-și anunțe colegii de partid a doua zi „*că acum guvern tare e necesar și că eu am să-mi dau demisia. Ei, că ferească Dumnezeu să-mi dau demisia. Tot „spală-mi cojocul, dar să nu rămână ud”*” (în *op. cit.*, pp. 18 - 19).

⁴⁷ Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 82.

Conservator-Democrat⁴⁸.

În seara de 21 septembrie/4 octombrie 1912, Titu Maiorescu, iar noi ne îndoim de sinceritatea intențiilor sale, la el acasă, îi comunică lui Theodor Rosetti că vrea să demisioneze⁴⁹, demisie pe care a scris-o în dimineața de 22 septembrie⁵⁰. Maiorescu își motivează gestul prin schimbarea peisajului extern ca urmare a crizei din Peninsula Balcanică, criză „care reclamă fără întârziere un guvern cât se poate de tare în România”⁵¹. În aceeași zi Carol I convocă un Consiliu de Miniștri la Peleş, făcând apel „energic”⁵² ca în fața „gravei situații externe”⁵³ să se abandoneze „micimile personale”⁵⁴. Regele considera că războiul în Peninsula Balcanică e „inevitabil” și, prin urmare, criza politică internă trebuie lichidată. În această direcție Carol I propune Consiliului de Miniștri două variante de guvern. „Carp cu Take Ionescu”⁵⁵, propunere acceptată de întreg Consiliul de Miniștri și, „dacă nu se înțelege Carp cu Take Ionescu”⁵⁶, guvernul să fie format de Maiorescu împreună cu Take Ionescu, N. Filipescu și Al. Marghiloman⁵⁷.

În acest sens, Carol I dă „ordin”⁵⁸ lui Maiorescu, la sfârșitul Consiliului de Miniștri, să reia și să urgenteze tratativele cu Take Ionescu. Legată de acest „ordin” este, credem noi, și invitația făcută de către rege ca, a doua zi, seara, „la ora 10”⁵⁹, Maiorescu să-i facă o vizită particulară. Vizita n-a mai avut loc la ora proiectată, ci „de la ora 6 la ora 8”⁶⁰, regele, la întâlnire, îi comunică lui Titu Maiorescu, încă o dată, încrederea sa totală în el, și că un Guvern Carp nu este posibil din cauza opoziției lui Ion I.C. Brătianu, opoziție inexistentă dacă guvernul de concentrare / colaborare conservatoare este realizat de mentorul *Junimii*. Credem că la întâlnirea dintre Carol I și Maiorescu, din după-amiaza zilei de 23 septembrie/4 octombrie 1912, s-a hotărât cum și de către cine se va face noul guvern, după cum suntem îndreptățiți să afirmăm că, tot cu acest prilej, a fost exclusă definitiv varianta unui Guvern P.P. Carp.

Din acest motiv, apreciem că demisia pe care Maiorescu o prezintă regelui Carol I la întâlnirea lor de taină n-a fost serioasă, fiind, cel mult, un joc politic în care se știa cu certitudine cine e câștigătorul, ca să nu spunem că a fost o regie bine jucată de protagoniști. După ședința Consiliului de Miniștri menționat, unde Carol I propuse ca variantă de închidere a crizei politice un Guvern Carp - Take Ionescu, se răspândi această veste, partizanii lui Take Ionescu arătându-se „încântați că se face concentrarea cu Carp și Take Ionescu”⁶¹. Desigur, vestea că va forma noul guvern a ajuns și la P.P. Carp care, „venit fuga de la Țibănești”⁶², acceptă „ușor unele condiții”⁶³, dar negrăbindu-se deloc să-l vadă pe Maiorescu cu care intenționa să se întâlnească „numai mâine marți cu mine”⁶⁴. Întâlnirea dintre cei doi oameni politici a avut loc într-adevăr marți 25 septembrie/8 octombrie 1912, și a fost una „scurtă”⁶⁵, după cum „întrevederea”⁶⁶ lui Maiorescu, tot în aceeași zi, cu Take Ionescu a fost un foarte „lungă”⁶⁷.

⁴⁸ *Ibidem*. Conservatorii, la sugestia regelui Carol I, erau gata să-i cedeze Partidului Conservator-Democrat ministerul de Interne, majoritatea în Parlament, independență organizatorică în teritoriu, numai să se formeze guvernul.

⁴⁹ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 19.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, p. 20.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*. Vezi și Al. Marghiloman, *op. cit.*, pp. 82 - 83.

⁵⁶ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 20.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, p. 21.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

După întrevederile cu cei doi oameni politici, Titu Maiorescu îi scrie lui Carol I, sintetizându-i concluziile la care a ajuns⁶⁸. P.P. Carp nu știa că este prins la mijloc, în interiorul unei extrem de bine camuflate intrigi politice și, înainte de a pleca la audiența solicitată regelui, la 27 septembrie 1912, face o vizită lui Maiorescu acasă împreună cu Al. Marghiloman, după care vizită mentorul Junimii notează sec: „*Împingem pe Carp la concentrare cu toate concesiunile*”⁶⁹. Așa cum am menționat, la audiența pe care i-a acordat-o regele Carol I, pe data de 27 septembrie/10 octombrie 1912, Carp a susținut în fața suveranului „*că este gata să facă concentrarea*”⁷⁰, dar că nu poate accepta, din principiu, să-și ceară scuze publice în fața lui Ion I.C. Brătianu și a partidului său. După audiență, Carp îl vizitează pe Maiorescu, delegându-l pe acesta să-i comunice lui Take Ionescu condițiile sale în vederea formării guvernului, spunându-i, de asemenea, că nu „*retrage nimic din cele zise contra Partidului Liberal (!)*”⁷¹, fiind, însă, de acord să se întâlnească cu Ion I.C. Brătianu la rege, ocazie cu care să-i declare președintelui PNL că n-a vrut „*a-l vătăma personal cu fierul roșu*”⁷². În urma vizitei lui Carp, Maiorescu, știindu-se stăpân pe situație, nu se ferește, în însemnările sale, să-l judece pe seniorul de la Țibănești: „*Carp moale, supus; e arrogant numai când are apa la moară sau crede că o are*”⁷³. Știindu-l pe Maiorescu omul regelui, P.P. Carp s-a ferit să-i vorbească acestuia despre ceea ce instinctul său de vechi luptător politic îi spunea, anume că este „*lucrat*”⁷⁴ de fostul său prieten Maiorescu. De altfel, despre faptul că face obiectul unei intrigi politice, Carp îi va spune lui Al. Marghiloman, anume „*că toată afacerea este un clenci pentru a fi înlăturat*”⁷⁵. Convinș că șansele sale de a reveni în fruntea unui nou guvern sunt extrem de reduse, P.P. Carp declară că „*poate oricine să facă concentrarea*”⁷⁶, și că „*el se retrage din politică*”⁷⁷.

Într-o scrisoare din 29 septembrie/12 octombrie 1912 către regele Carol I, Maiorescu îi comunică regelui că „*după repetate discuții cu Take Ionescu și Petre Carp (în care timp aceștia însă nu au avut nici o întâlnire între ei), concentrarea cu Petre Carp pare a fi îndepărtată*”⁷⁸, motivul fiind, desigur, inflexibilitatea lui Carp, care „*nu a vrut să retracteze nimic din ceea ce a spus în Senat împotriva Partidului Liberal*”⁷⁹. Maiorescu, tot cu acest prilej, îl înștiințează pe rege că dacă varianta cu P.P. Carp în fruntea guvernului concentrat nu mai este de perspectivă, el va încerca „*cea de-a doua formă de concentrare propusă de M. S. Regele, iar mâine dimineață o voi trata cu Alexandru Marghiloman și Nicolae Filipescu*”⁸⁰. Discuția cu Al. Marghiloman, notează Maiorescu, „*a decurs satisfăcător*”⁸¹, mai ales că acesta se angajează să-l convingă pe Carp „*să-și dea acordul pentru concentrare sub Titu Maiorescu, dacă el însuși nu o preia*”⁸². Și Gh. Gr. Cantacuzino îl susține pe Maiorescu în vederea formării guvernului concentrat, cu condiția să i se lase lui „*Take Ionescu Ministerul de Interne și alte 3 minis-*

⁶⁸ *Ibidem*: „*Take Ionescu ar putea intra într-un Guvern Petre Carp numai în următoarele condiții: 1) Patru ministere, între care Internele, pentru sine, Take Ionescu; 2) Condiții blânde din partea Primăriei în chestiunea tramvaielelor; 3) Stabilirea unor astfel de relații între Ion Brătianu și Petre Carp, încât Brătianu și partidul său să participe la alegeri*”. Împăcarea dintre P.P. Carp și Ion I.C. Brătianu trebuia să o mijlocească Carol I. „*I-am comunicat cele de mai sus lui Petre Carp. Punctul 1 l-a acceptat. Punctul 2 l-a considerat ca nefiind cazul să fie discutat, deoarece Take Ionescu, ca ministru de Interne, oricum va dizolva Consiliul Comunal. În privința punctului 3, el dorește ca părerea lui să o expună Majestății Voastre. În acest scop va telegrafia la Castelul Peleş și va solicita o audiență*”.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 22.

⁷⁰ Al. Marghiloman, *op. cit.*, pp. 83 - 84.

⁷¹ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 22.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, pp. 22 - 23.

⁷⁴ C. Gane, *op. cit.*, p. 471.

⁷⁵ Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 84.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 23.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 24.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*, p. 25.

⁸² *Ibidem*.

tere, iar fiului său Mihail Justiția, celuilalt fiu - Griguță, Primăria Bucureștiului, iar lui Nicolae Filipescu Ministerul de Război, pe care i l-ar fi promis din nou Petre Carp”⁸³.

Pe de altă parte, Take Ionescu, „după ce [se] va hotărî într-un fel sau altul cu Petre Carp”⁸⁴, îl anunță pe Maiorescu că este gata „pentru discutarea problemelor de detaliu privind actuala colaborare ministerială”⁸⁵, după cum și Nicolae Filipescu îi promite tot concursul său „chiar fără Al. Marghiloman”⁸⁶. După o scurtă ședere la Țibănești (30 septembrie - 3 octombrie), P.P. Carp revine la București, îi face o vizită lui Maiorescu (4 octombrie), căruia-i comunică că nu este de acord să se facă „concentrarea sub mine”⁸⁷ și că rămâne consecvent de a nu retracta public cele afirmate despre PNL. În situația politică existentă, Carp sugerează lui Maiorescu că „trebuie să alegem șeful partidului”⁸⁸, după demisia sa, ipoteză respinsă de acesta pe motiv că în caz de „pericol războinic”⁸⁹, Carp poate fi soluția de „rezervă”⁹⁰. Deși știa că obstacolul de netrecut ce stătea în calea revenirii lui P.P. Carp în fruntea guvernului nu era Ion I.C. Brătianu, ci regele Carol I, Maiorescu nu se ferește în a nota că „admite”⁹¹ încercările lui Al. Marghiloman și Take Ionescu de a identifica „formula de împăcare între Carp și Brătianu”⁹², ca nu cumva să fie el acuzat că a împiedicat revenirea „lui Carp la guvern”⁹³. Că situația era cu totul altfel după cum o prezenta Maiorescu, ne-o confirmă Al. Marghiloman în *Note politice*, unde, la data de 6 octombrie 1912, notează: „Ora 12. George Știrbei a alergat la mine să-mi comunice că Duca (I. G. Duca -GM) l-a căutat ca să-i spună că Brătianu n-a cerut nimic și se miră că se face un guvern fără Carp!!!”⁹⁴.

Pe data de 6/19 octombrie 1912 are loc o întrunire a celor mai importanți oameni politici conservatori, „toți actualii miniștri”⁹⁵, la Gh. Gr. Cantacuzino, apoi P.P. Carp, Al. Marghiloman, Barbu Ștefănescu Delavrancea, N. Filipescu, „chiar și D. Greceanu de la Iași”⁹⁶, pentru a se decide dacă se face sau nu guvern cu Take Ionescu. Dacă am fi avut informații despre întâlnirea aceasta doar din *Jurnalul* lui Maiorescu, n-am fi înțeles prea bine de ce mentorul Junimii a expediat-o într-o singură frază: „Penibilă discuție asupra concentrării cu Take Ionescu sau retragerii partidului de la guvern”⁹⁷. *Notele politice* ale lui Al. Marghiloman ne oferă amănunte în plus față de lapidara consemnare a lui Maiorescu. Așa, liderii conservatori prezenți la „adunare”⁹⁸, după cum a notat Maiorescu, s-au edificat că pentru a se putea forma un Guvern Carp - Take Ionescu, „liberalii nu cer nimic de la noi, cine cere atunci? Cine minte?”⁹⁹. Al. Marghiloman solicită clarificare, în sensul limpezirii situației lui Carp, care, la rândul său, declară că este gata să se retragă deoarece, încă „de la aprilie”¹⁰⁰, a înțeles că persoana lui este un „obstacol”¹⁰¹ în calea constituirii guvernului cerut de regele Carol I. Întrebarea lui Marghiloman, deloc retorică, de a afla „cine minte?” în toată chestiunea discutată, este preluată de N. Filipescu: „Cine minte? Este cel ce ne silește să facem porcărie. Între partid și Carp

⁸³ *Ibidem*, pp. 25 - 26.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 26.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 27.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*, p. 28.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 84.

⁹⁵ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 28.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 85.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ *Ibidem*.

nu ezit și nu fac porcăria”¹⁰². „*Porcăria*” la care făcea trimitere N. Filipescu, preluând expresia din primăvară a lui P. P. Carp, nu era alta decât tranzacția la care era împins Partidul Conservator, și se referea la condiționarea, de către regele Carol I, a rămânării acestei grupări politice la putere de înțelegerea cu Partidul Conservator-Democrat condus de Take Ionescu. Insistența colegilor de partid de a se afla „*cine minte?*” în chestiunea discutată, nu i-a produs prea multă liniște lui Maiorescu. Din contră. Îl înțelegem, așadar, de ce apreciază această dramatică, la urma urmei, întrunire a liderilor politici conservatori ca pe una „*penibilă*”. Penibilă pentru sine, desigur, nu „*discuția*” după cum a dorit el să ne sugereze. Maiorescu a înțeles că era vizat, în legătură cu minciuna, dar, știindu-se acoperit de încrederea regelui, nu lasă niciun echivoc în cuvântul său, punând problema tranșant: „*Eu nu mai pot aștepta. Nu cu vorbele lui Duca sau Procopiu se poate amâna o soluție. Vă cer precis da sau nu facem concentrarea așa cum se prezintă*”¹⁰³. Al. Marghiloman nu renunță la esența problemei, punând accentul aproape exact unde trebuia: „*Cer cărțile pe masă. Cine îndepărtează pe Carp? Regele ori Take Ionescu?*”¹⁰⁴. Aflat în dificultate vizibilă, Maiorescu, la somația lui Marghiloman, se ascunde în spatele ideii sale după care regele Carol I este intangibil, ieșind din dificultate folosindu-se de numele lui: „*Nu-mi puteți cere să descopăr eu pe Rege*”¹⁰⁵, pentru ca, în șoaptă, să-i confirme lui Marghiloman cine era cel ce mințea: „*Regele! Nu ți-a spus Arion că după Consiliu (este vorba de ședința Consiliului de Miniștri, de la castelul Peleș, din 22 septembrie/4 octombrie 1912 - n. G.M.), Ferdinand i-a spus: „Mr. Carp horippile le Roi?” Acesta este prețul menținerii noastre la guvern*”¹⁰⁶.

După întrunire, Maiorescu îl înștiințează pe rege despre „*discuția realmente aprinsă*”¹⁰⁷ avută și că P.P. Carp „*și-a prezentat demisia scrisă din funcția de șef de partid*”¹⁰⁸. De asemenea, prim-ministrul îi mai comunică lui Carol I că astfel, „*cu toate insistențele*” sale „*legate de situația externă periculoasă*”¹⁰⁹, adunarea n-a luat o hotărâre definitivă și că în zilele următoare discuțiile în această direcție vor continua. După această consfătuire a conducătorilor Partidului Conservator, din 6 octombrie 1912, și la care Maiorescu a fost încolțit, înțelegem de ce „*după o noapte de somn mediocru*”¹¹⁰ simțea „*puțină acreală sufletească*”¹¹¹.

După această importantă întrunire politică conservatoare, care va forța demisia lui Carp din fruntea Partidului Conservator (neacceptată însă!), nu se mai pune problema dacă se va realiza mult doritul guvern de concentrare conservatoare, ci când și în ce condiții se va materializa. Zilele următoare vor fi marcate de negocieri politice între cele două partide politice conservatoare, câștigând teren ideea ca ambele grupări să dețină în viitorul guvern câte patru ministere fiecare¹¹², deși, pe 9 octombrie stil nou, Gh. Gr. Cantacuzino îi declară lui Maiorescu că „*fără 5 miniștri (nu Război) ai noștri, un civil la Război, mai bine să ne retragem*”¹¹³. Desigur, Gh. Gr. Cantacuzino reprezenta o voce singulară, căci negocierile erau foarte strânse în vederea constituirii guvernului nu de concentrare, ci de „*colaborare*”¹¹⁴ („*un fel de coaliție*”¹¹⁵) sau „*conlucrare*”¹¹⁶, termeni agreați de președintele Partidului Conservator-Democrat, dar lansați

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 28.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 29.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² *Ibidem*, p. 30.

¹¹³ *Ibidem*. Vezi și Al. Marghiloman, *op. cit.*, pp. 85 - 87.

¹¹⁴ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 31.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ *Ibidem*.

de N. Filipescu și Al. Bădărău¹¹⁷. Pe 8 octombrie 1912 are loc o întâlnire decisivă a conducătorilor politici ai Partidului Conservator, la Gh. Gr. Cantacuzino, unde s-au negociat condițiile realizării guvernului de colaborare sau „*conlucrare*” conservatoare. Așa, liderii conservatori voiau cinci miniștri în guvern, soluție apreciată ca „*fiind cea mai bună*”¹¹⁸ de Maiorescu doar dacă, bineînțeles, o „*să o primească Regele*”¹¹⁹; „*sfere de acțiune*” separate, „*neatinse*”¹²⁰; Prefectura poliției; împărțirea Comitetului Executiv; fuzionarea cluburilor celor două partide; Comitetul Clubului Conservator „*pe din două*”¹²¹, cu Gh. Gr. Cantacuzino președinte; deputații și senatorii „*pe jumătate*”¹²²; paritate la prefecturi și primării; primar conservator-democrat la București¹²³; afacerea tramvaielor lichidată.

În cursul negocierilor, N. Filipescu a încercat să-l ajute pe fostul președinte al partidului, P.P. Carp, sugerând că ar fi bine să rămână, pe mai departe, șeful grupării conservatoare. Take Ionescu refuză sugestia lui N. Filipescu, motivând că, dacă revine P.P. Carp, „*avem război civil*”¹²⁴, pentru ca la protestele lui Al. Marghiloman să-și nuanțeze afirmația: „*război cu liberalii*”¹²⁵.

Convins că negocierile sunt aproape finalizate, Maiorescu solicită, telegrafic, o audiență regelui Carol I, audiență ce a avut loc miercuri 1 / 13 octombrie 1912, ora 12 ziua¹²⁶. Deși audiența lui Maiorescu la rege a fost lungă (două ore), la data cu pricina, pe lângă faptul că a dejunat la Palat, că pe drum, la dus-întors, a fost „*tot ploaie*”¹²⁷, despre ce anume au discutat într-un timp așa de lung, n-a consemnat decât atât: „*El (regele - n. G.M.) vrea cu orice preț să fac eu concentrarea*”¹²⁸. Acest „*cu orice preț*” al suveranului cred că poate fi considerat și ca un ultimatum, deoarece lungirea peste așteptări a negocierilor cu Partidul Conservator-Democrat l-a nemulțumit pe Carol I, îndeosebi ca tensiunile din Balcani alunecau rapid spre un deznodământ violent. P.P. Carp, deși și-a dat demisia din fruntea Partidului Conservator, demisie neacceptată de Comitetul Executiv, spre a demonstra că influența sa politică nu a avut de suferit, preconiza o mare întrunire politică a susținătorilor săi pe duminică 14 octombrie 1912. Printr-o depeșă cifrată, Carol I îl sfătuiește pe Maiorescu să nu participe la respectiva întrunire „*din cauza situației exterioare deosebit de grave*”¹²⁹. Desigur că Maiorescu nu avusese intenția să participe la această adunare, al cărei scop fiind, nota el, „*numai spre glorificarea lui P.P. Carp*”¹³⁰. Rugat, printr-o depeșă, de rege să anuleze adunarea politică a susținătorilor săi, Carp îl refuză.

Joi 11 / 24 octombrie 1912, Carol I, printr-o altă telegramă cifrată, îl anunță pe Maiorescu că dorește „*măine seară dacă e nevoie; dacă nu sâmbătă*”¹³¹, să vină la București, acesta sugerându-i „*să sosească la București sâmbătă*”¹³². Presiunea pusă de regele Carol I pe ambele partide politice va duce la finalizarea negocierilor, neuitând însă de a nota că, chiar când înțelegerea părea să aibă un caracter definitiv, Take Ionescu era pe cale să se răzgândească¹³³.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 85.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ *Ibidem*, p. 86.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ *Ibidem*. Take Ionescu voia să-l impună, cu dinadinsul, pe omul de afaceri Barbu Păltineanu primar al Capitalei, după următorul principiu: „*Ai voștri din Capitală au mâncat 2 ani, să mănânce și ai mei*”. Vezi și Titu Maiorescu, *Istoria politică a României*, p. 368.

¹²⁴ Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 87.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 31.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 32.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ *Ibidem*, pp. 32 - 34. Scrisoarea prin care Take Ionescu îl anunța pe Titu Maiorescu că refuză intrarea la guvern, a fost trimisă prin „secretarul intim” al liderului conservator democrat în seara zilei de 13 octombrie 1912. Aflându-se într-o situație extrem de delicată, căci, peste zi, îl asigurase pe Carol I, venit la București, că „*Ministerul de colaborare*

Pretextul folosit de Take Ionescu pentru a rupe înțelegerea era persoana generalului I. Argetoianu, nominalizat și în noul guvern ca ministru de Război. Din cauza „*vorbelor indiscrete ale lui Marghiloman și Filipescu și mai ales ale amicilor lor*”¹³⁴, Take Ionescu află că generalul Argetoianu nu era deloc neutru politic, după cum conveniseră la negocieri, ci era „*curat conservator*”¹³⁵. De aici, îngrijorarea președintelui Partidului Conservator-Democrat că, dacă rămâne generalul Argetoianu ministru, principiul parității ministeriale era încălcat, faptul fiind perceput ca „*o slăbire a tăciștilor*”¹³⁶. Fiind informat că Take Ionescu e pe cale de a abandona înțelegerea (înainte de scrisoarea de la ora 10 seara), Maiorescu îl caută pe acesta prin oraș, află că este la *Capșa*, se duce acolo, se întâlnesc „*în biroul hotelului*”¹³⁷ celebrului restaurant și îi zice pe un ton imperativ: „*Că odată ce am asigurat pe Rege că Ministerul nostru se poate forma să se și formeze*”¹³⁸. Take Ionescu pare convins de argumentele primului ministru, căruia-i spune la despărțire că „*lucrurile nu merg tocmai bine*”¹³⁹. De la această remarcă de final a liderului conservator-democrat izvoră „*neliniștea*”¹⁴⁰ lui Titu Maiorescu, neliniște confirmată de scrisoarea lui Take Ionescu din seara de 13 octombrie 1912, și care, datorită abilității sale remarcabile de a negocia, a fost lichidată în noapte, târziu, după ce toate rezervele / ezitățile lui Take Ionescu au încetat. Peste zi, Maiorescu a avut o altă misiune oarecum dificilă, anume de a-l convinge pe Al. Marghiloman că problemele sale de conștiință nu sunt așa de serioase și că este cazul să le depășească și să intre în noul guvern pe cale de a se constitui¹⁴¹.

Argumentul decisiv folosit de Maiorescu pentru a-l convinge pe Al. Marghiloman să accepte intrarea în guvern, și, după cum sublinia primul ministru, „*nu se poate refuza*”¹⁴², era persoana regelui Carol I, care „*făcu direct apel la d-ta să intri în Minister*”¹⁴³. De altfel, Al. Marghiloman și fără scrisoarea primită de la Titu Maiorescu era gata să accepte un portofoliu ministerial, fiind convins, dacă într-adevăr mai era nevoie, încă de pe 9 octombrie 1912 de Nicolae Filipescu¹⁴⁴. Prezența lui Al. Marghiloman în Guvernul Titu Maiorescu - Take Ionescu

este acum asigurat” (p. 33), când va nota toate acestea (aprilie 1916), Maiorescu consemnează răspunsul său dat lui Take Ionescu prin intermediul secretarului: „*O primesc, dar nici nu o deschid (și așa am păstrat-o în actele mele, în plic nedeschisă până astăzi), fiindcă știu că cuprinde refuzul d-lui Take Ionescu de a intra în Minister. Dar acest refuz nu-l pot primi după ce Regele a fost asigurat de formarea Ministerului*” (subl. G.M.). Apoi, povestește mai departe Maiorescu: „*Aflând că Take Ionescu este acasă, i-am telefonat îndată să vie la mine, și în adevăr la ora 10^{3/4} seara a și venit. Am convenit fără greutate împreună că nu putem lăsa în aceste momente de criză balcanică țara și Regele fără Minister conservator și că în locul lui Argetoianu (generalul I. Argetoianu, n. G.M.) voi propune orice alt general ca ministru de război*”. (*Ibidem*).

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ *Ibidem*.

¹³⁷ *Ibidem*.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ „*Afacerea tramvaielor*” a avut ca punct de pornire, după cum am mai subliniat, un proiect de lege al ministrului de Interne în Guvernul Carp, Al. Marghiloman, votat de Parlament la 16 și 17 decembrie 1911, prin care sunt desființate statutele Societății de Tramvaie București din 1909, înlocuindu-le cu altele favorabile Primăriei și nu acționarilor (liberali). De aici a pornit scandalul între conservatori și liberali, cât și de la discursul „*fierul roș*” de la 27 și 28 noiembrie 1911, al lui P.P. Carp. Urmarea, se știe: Carp pierde șefia guvernului, demisionează de la conducerea Partidului Conservator, iar ostilitatea regelui Carol I, precum și „*defecțiunea*” prietenilor politici, printre care și Maiorescu, aproape că l-au scos din viața politică activă. Al. Marghiloman credea că este obligat moral față de P.P. Carp și, ca atare, tergiversa să intre în noul guvern.

¹⁴² *Ibidem*, p. 32.

¹⁴³ *Ibidem*. Pentru puterea de convingere ce reiese din scrisoarea lui Maiorescu, din 13 / 26 octombrie 1912, o redau în întregime: „*Iubite domnule Marghiloman, erai foarte mișcat aseară și m-ai mișcat și pe mine. Din mijlocul vârtejului de păreri mi-au apărut că se desprind câteva gânduri, care ți le comunic și d-tale cum mi le am rezumat mie: I. Ești conservator-monarhic, asta e incontestabil. II. Țara e acum în cea mai grea, mai primejdioasă internațională, și asta e incontestabil. III. Regele e în momentul de față un element de căpetenie pentru siguranța țării, tot așa de incontestabil. IV. Regele făcu direct apel la d-ta să intri în Minister. V. Un asemenea apel, în împrejurările date, nu se poate refuza. Al d-tale, din inimă, Titu Maiorescu*”.

¹⁴⁴ Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 86: „*9 octombrie - Acasă, Filipescu îmi propune să pregătim ruptura pe chestia Carp*”. Faptul dovedește că, deși trecuseră doar trei zile de la adunarea politică a fruntașilor conservatori, unde Marghi-

l-a supărat într-o mai mare măsură pe P.P. Carp, decât așa-zisa „defecțiune” a lui Maiorescu, gestul său fiind condamnat de un contemporan, ager la minte și bun cunoscător al împrejurărilor politice ale timpului, care n-a ezitat a-i condamna gestul: „*Marghiloman care stărnise chestiunea tramvaielor, Marghiloman care pricinuisese căderea cabinetului Carp, Marghiloman pe care Carp nu a vrut să-l dezaprobe și să-l debarce, Marghiloman pentru care Carp a pierdut și guvernul și situația, revenea la putere fără a ține seamă că șeful său rămânea pe dinafară. Pe Carp această decepție l-a durut mai mult decât celelalte înfrângeri politice*”¹⁴⁵.

Chiar în dimineața zilei în care noul guvern trebuia să depună jurământul în fața regelui Carol I, Al. Marghiloman, pe motiv că generalul I. Argetoianu nu intrase ca ministru de Război în guvern, fiind înlocuit cu un alt general, Hârjeu, la propunerea lui N. Filipescu, îi spuse lui Maiorescu că „*refuză el intrarea în Minister*”¹⁴⁶. Când află că noul ministru de Război a fost propus de N. Filipescu (se înțeleseseră să-l susțină pe I. Argetoianu), „*refuzul*” lui Al. Marghiloman se risipi foarte repede, acceptându-l, și el, pe generalul Hârjeu.

În seara zilei de 14/27 octombrie 1912, la orele șase și jumătate¹⁴⁷, Guvernul de colaborare conservatoare Titu Maiorescu - Take Ionescu a depus jurământul de fidelitate în fața regelui Carol I. Titu Maiorescu se achitase cu succes de cea mai dificilă problemă de politică internă din cariera sa politică, dovedind că și în arta negocierii politice calitățile sale remarcabile au fost folosite în interesul general.

Războaiele Balcanice de la începutul secolului al XX-lea au constituit încă o etapă, ultima, care încheie lupta popoarelor din regiune de eliberare de sub stăpânirea Imperiului Otoman¹⁴⁸, Serbia, Grecia și Bulgaria urmărind încheierea luptei lor pentru unitate națională prin eliberarea „*conștienților din Imperiul Otoman*”¹⁴⁹. Desigur, nu-i dificil de presupus că, pe lângă dorința popoarelor balcanice de libertate și unitate națională, în spatele celor patru state din regiune (al patrulea: Muntenegru), se afla diplomația rusească¹⁵⁰, care urmărea „*practic redeschiderea Chestiunii Orientale*”¹⁵¹, în vederea înlăturării „*planurilor sale balcanice*”¹⁵². Pentru atingerea acestui obiectiv, Rusia a încurajat statele balcanice să negocieze pentru constituirea unei alianțe generale cu caracter antiotoman, dar și să-și crească controlul asupra zonei, ca o contrapondere împotriva Austro-Ungariei, care anexase Bosnia-Herțegovina în 1908¹⁵³, eveniment ce a condus la încordarea relațiilor dintre cele două imperii¹⁵⁴, eveniment perceput și ca „*o demonstrație de forță a Puterilor Centrale*”¹⁵⁵.

Așadar, pe lângă lupta dreaptă a popoarelor balcanice de a-și elibera teritoriile de sub o asuprire multiseculară, în Peninsula Balcanică se ciocneau și interesele Marilor Puteri, Rusia și

loman solicita explicații pentru a afla „*cine minte*” în „*chestia Carp*”, și făcea paradă de fidelitate față de acesta, acum uitase cu totul de ele. Sau dacă nu uitase, a procedat la fel ca mai toți liderii conservatori: l-a abandonat pe P.P. Carp.

¹⁴⁵ C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. IV, p. 86.

¹⁴⁶ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 34.

¹⁴⁷ *Ibidem*: „La 6^{1/2} la Palat, unde jurăm toți miniștrii: Titu Maiorescu (președinte al Consiliului și Externe), Al. Marghiloman (Finanțe), Take Ionescu (Interne), C. Dissescu (Culte), N. Filipescu (Domenii), Al. Bădărău (Lucrări Publice), M. Cantacuzino (Justiție), N. Xenopol (Industrie)”. Lipsea generalul Hârjeu (ministru de Război), pe care Maiorescu îl chemase telegrafic să-și preia postul și care va depune jurământul a doua zi.

¹⁴⁸ Gheorghe Platon, *Istoria modernă a României*, p. 447;

Vasile Cristian, „*Politica externă a României Independente (1878-1914)*”, în *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II, EE, București, 2003, p. 280; idem, „1878-1914”, în *România în relațiile internaționale. 1699-1939*, EJ, Iași, 1980, p. 364.

¹⁴⁹ Anastasie Iordache, *Criza politică din România și Războaiele Balcanice. 1911 - 1913*, Edit. Paideia, 1998, p. 175.

¹⁵⁰ Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor, Secolul al XX-lea*, vol. II, traducere de Mihai-Eugen Avădanei, Postfață de I. Ciupercă, Institutul European, Iași, 2000, p. 94 și urm.;

Emil Diaconescu, *România și Marile Puteri după congresul de la Berlin până la 1914*, p. 18;

Gheorghe Platon, *op. cit.*, p. 447.

¹⁵¹ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 94.

¹⁵² I.C. Filitti, „*Rusia, Austro-Ungaria și Germania față de România, până la 1916*”, în Idem, *Omul prin operă*, p. 59.

¹⁵³ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 13; Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zöner, *România și Tripla Alianță*, EȘE, București, 1979, pp. 266 - 297.

¹⁵⁴ Dr. Ema Nastovici, *România și Puterile Centrale în anii 1914 - 1916*, EP, București, 1979, p. 14.

¹⁵⁵ Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zöner, *op. cit.*, p. 266.

Austro-Ungaria deținând prim-planul. După anexarea Bosniei-Herțegovina de către Austro-Ungaria, Rusia, care urmărea producerea unor schimbări teritoriale în sud-estul Europei, procedează în consecință. Pilonii pe care se sprijinea politica Rusiei în Balcani erau Bulgaria și Serbia. Astfel, în luna decembrie 1909, Rusia împreună cu Bulgaria semnează o Convenție militară¹⁵⁶ și un proiect de tratat¹⁵⁷, după care cele două state își garantau sprijin reciproc în cazul unui conflict cu Puterile Centrale, inclusiv România¹⁵⁸. În eventualitatea unei victorii împotriva Austro-Ungariei și României, Rusia garanta Bulgariei extinderea teritoriului acesteia până la Marea Egee, iar în Est „*sporirea teritoriului bulgar cu localități cu populație bulgară situate între Marea Neagră și malul drept al Dunării*”¹⁵⁹, adică anexarea Dobrogei românești.

Între timp, evoluția evenimentelor se accelerează. În septembrie 1911, izbucni războiul italo-turc, conflict desfășurat și cu sprijinul tacit al Marilor Puteri favorabile Italiei, încheiat cu înfrângerea Imperiului Otoman. Nevoit să accepte o pace extrem de grea, în octombrie 1912, Imperiul Otoman pierde Cirenaica, Libia și Dodecanez, semn că existența sa istorică se apropia de sfârșit, determinând Imperiul rus să considere că momentul propice pentru realizarea planurilor sale expansioniste a sosit. Sub atenta supraveghere a Rusiei, statele balcanice au încheiat acorduri secrete pentru lichidarea stăpânirii otomane din Peninsula Balcanică. Cel mai important dintre acestea a fost tratatul sârbo-bulgar, încheiat la 13 martie 1912, urmat de semnarea unei convenții de cooperare militară între cele două state, semnată la 25 aprilie 1912¹⁶⁰, prin care părțile semnate au stabilit că, dacă nu se înțeleg în privința împărțirii Macedoniei, „*mediator să fie țarul*”¹⁶¹. Urmează semnarea unui tratat între Bulgaria și Grecia, care nu includea nicio prevedere teritorială, urmat de alte acorduri semnate de Muntenegru cu celelalte state balcanice. Așadar, alianța statelor balcanice a fost una războinică, cu un net caracter antiotoman, și s-a încheiat fără consultarea României, „*ba chiar împotriva ei*”¹⁶².

Primul război balcanic, pornit ca o „*decisivă cruciadă*”¹⁶³, a început la 9 octombrie 1912¹⁶⁴, când Muntenegru declanșează ostilitățile cu Imperiul Otoman, și se extinde la 17 și 19 octombrie același an¹⁶⁵, când și celelalte trei state balcanice intră în conflict. Aliații, spre surprinderea tuturor, beneficiind, este drept, și de o superioritate numerică netă¹⁶⁶, au obținut o victorie rapidă. Înfrânt, Imperiul Otoman a fost nevoit să încheie armistițiu, și, prin intervenția Marilor Puteri, locul tratatelor dintre beligeranți a fost mutat la Londra¹⁶⁷.

Desigur, desfășurarea evenimentelor din Peninsula Balcanică a fost atent urmărită de diplomația românească, deoarece ele afectau direct interesele politice și strategice ale României¹⁶⁸. Diplomația românească s-a pronunțat, într-o primă fază, pentru aplanarea conflictului și menținerea *statu-quo*-ului, declarând neutralitatea statului român, o neutralitate binevoitoare

¹⁵⁶ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 13; I. C. Filitti, *op. cit.*, pp. 58 - 59.

¹⁵⁷ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 58.

¹⁵⁸ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 13.

¹⁵⁹ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 59.

¹⁶⁰ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 16.

¹⁶¹ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 94. V. și Vasile Cristian, „1878 - 1914”, în *loc. cit.*, p. 281 și I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 60.

¹⁶² Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 16. Convenția militară sârbo-bulgară, din 29 aprilie 1912, prevedea că dacă România ar intra în război împotriva Bulgariei, Serbia să declare imediat război României și „*să trimită o armată de 100.000 de oameni pe cursul mijlociu al Dunării sau în Dobrogea*”, iar Bulgaria va acorda asistență militară masivă Serbiei „*îndată ce armata română va fi trecut Dunărea pe teritoriul sârb*” (pp. 16 - 17).

¹⁶³ Gheorghe Cliveti, *România și crizele internaționale. 1853 - 1913*, Edit. Fundației „Axis”, Iași, 1997, p.259.

¹⁶⁴ Gheorghe Zbucnea, *România și Războaiele Balcanice. Pagini de istorie sud-est europeană*, Edit. Albatros, București, 1999, p. 45;

Vasile Cristian, „*Politica externă a României Independente. 1878 - 1914*”, în *loc. cit.*, p. 365.

¹⁶⁵ Gheorghe Platon, *op. cit.*, p. 442; Gheorghe Zbucnea, *op. cit.*, p. 45.

¹⁶⁶ Armatele statelor balcanice, coalizate, dispuneau de 700.000 de oameni, iar Imperiul Otoman doar de 320.000. La această disproporție numerică se adaugă faptul că, pe durata războiului, flota grecească a deținut controlul mărilor, înlesnind, printre altele, și deplasarea trupelor aliate oriunde era nevoie. Vezi Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 95 și Gheorghe Zbucnea, *op. cit.*, p. 46.

¹⁶⁷ Gheorghe Platon, *op. cit.*, p. 447; Gheorghe Zbucnea, *op. cit.*, pp. 52 - 53.

¹⁶⁸ Gheorghe Platon, *op. cit.*, p. 448; Gheorghe Zbucnea, *op. cit.*, pp. 65 - 74.

aliațiilor balcanici¹⁶⁹, Titu Maiorescu, în consens cu regele Carol I și Take Ionescu¹⁷⁰, a refuzat propunerea ministrului Turciei la București, Sefa-bey, care solicitase o declarație a guvernului român după care acesta „nu va rămâne indiferent în cazul în care vreo întreprindere va fi de natură de a tulbura pacea și *statu-quo* în Balcani”¹⁷¹, iar în cazul că se vor produce schimbări teritoriale în Balcani, „România va avea să-și spună cuvântul”¹⁷².

În aceeași zi, când îl liniștește pe ministrul Bulgariei, Kalinkov, care nu întârzia să declare că bulgarii „sunt recunoscători României pentru strălucita sa atitudine”¹⁷³, la întâlnirea cu regele Carol I și Take Ionescu, Titu Maiorescu hotărăște trimiterea de „iscoditori privați”¹⁷⁴ pe lângă regele Ferdinand al Bulgariei, care trebuiau să testeze poziția acestuia asupra unei rectificări „de fruntarie de la Turtucaia la Marea Neagră între Euxinograd și Cavarna”¹⁷⁵. Lesne se poate constata că diplomația românească, încă dinainte de începerea conflictului, era conștientă că războiul balcanic va produce importante schimbări teritoriale în regiune și că, pe această cale, stricându-se echilibrul balcanic, România va solicita compensații teritoriale de la Bulgaria în acord cu interesele sale politico-strategice¹⁷⁶.

Victoria rapidă a aliaților balcanici, urmată de apariția perspectivei ocupării Constantinopolului de armata bulgară, a determinat intervenția Marilor Puteri. Franța, în acord cu Rusia, intervin pe lângă beligeranți pentru oprirea operațiunilor militare și stabilirea unei noi ordini teritoriale în Peninsula Balcanică. Astfel, stăpânirea turcă în Europa trebuia să se limiteze la orașul Constantinopol „cu zona dimprejur”¹⁷⁷, teritoriul eliberat să fie împărțit între statele balcanice, se preconiza crearea unui stat albanez autonom sub suzeranitate turcă, România să fie admisă la conferința păcii, precum și rectificarea frontierei dobrogene, condiție pusă de Rusia și Austro-Ungaria, care „a și intervenit la Sofia în favoarea noastră”¹⁷⁸. Și Germania sprijinea România, considerând că cererea acesteia de rectificare a frontierei dobrogene „era îndreptățită”¹⁷⁹. Perspectiva ocupării Constantinopolului neliniștește Rusia¹⁸⁰, iar înfrângerile dramatice ale turcilor, care nu credeau în posibilitatea de a apăra Ceatlagea, ultima linie de apărare înainte de Capitală, au determinat guvernul turc să solicite ajutorul României¹⁸¹.

¹⁶⁹ Raport al lui Titu Maiorescu către regele Carol I din 20 septembrie / 1 octombrie 1912, în *Documente diplomatice secrete*, 20 septembrie / 1 octombrie 1912 - 29 iulie / 10 august 1913, în Idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 157. (În continuare *Documente diplomatice*). În același Raport, la întrebarea lui Kalinkov, ministrul Bulgariei la București, privind poziția României „în cazul unui conflict cu Turcia”, Titu Maiorescu dezmințe zvonurile privind semnarea vreunei convenții militare cu Turcia, că România însăși și-a dobândit independența prin luptă cu Imperiul Otoman, că privește cu înțelegere lupta popoarelor balcanice pentru libertate și că țara noastră va adopta o poziție de strictă neutralitate „întrucât nu va fi vorba de schimbări teritoriale”- (*Ibidem*).

¹⁷⁰ Pe toată perioada crizei balcanice, suveranul României a conlucrat strâns cu Titu Maiorescu și Take Ionescu. Edificatoare în acest sens este însemnarea lui Titu Maiorescu din 16 / 29 octombrie 1912, în *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p.36: „De la ora 11^{1/2} la ora 12^{1/2} la Rege cu Take Ionescu, numai noi trei, așa - spune Regele - de acum înainte la lucruri importante”.

¹⁷¹ Titu Maiorescu, *Documente diplomatice*, p. 157; Gheorghe Platon, *op. cit.*, p. 448.

¹⁷² Raport al lui Titu Maiorescu către regele Carol I, din 16/29 octombrie 1912, în *Documente diplomatice*, p. 163.

¹⁷³ Raport al lui Titu Maiorescu către regele Carol I din 26 septembrie/8 octombrie 1912, în *loc. cit.*, p. 163.

¹⁷⁴ Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 36. Este vorba de un oarecare Seculici și de ziaristul englez *Bourchier*, oameni ai lui Take Ionescu. (în Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 88).

¹⁷⁵ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 36.

¹⁷⁶ Vezi I.C. Grădișteanu, *Discurs în Adunarea Deputaților*, intitulat *Criza Balcanică și România*, 16 decembrie 1913, Imprimeria Statului, București, 1914, pp. 17 - 18; Valentin Ciorbea, „Cu privire la evoluția frontierei dobrogene româno-bulgare”, în *În onoare Ioan Ciupercă. Studii de istorie a românilor și a relațiilor internaționale*, editori Lucian Leuștean, Petronel Zahariuc, Dan Constantin Măță, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2007, pp. 505 - 509; Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916 - 1919*, vol. I, EȘE, București, 1989, pp. 91 - 93.

¹⁷⁷ Telegramă a lui Titu Maiorescu, din 22 octombrie / 4 noiembrie 1912, către regele Carol I, în *loc. cit.*, pp. 163 - 164.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 164. Vezi și Idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 38.

¹⁷⁹ Idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 39.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁸¹ Raport al lui Titu Maiorescu din 23 octombrie / 5 noiembrie 1912 către regele Carol I, în *loc. cit.*, p. 164. Sefa-bey, ministrul Turciei la București, îi citește o depeșă a guvernului turc, „seara târziu”: „Situația foarte compromisă a armatei noastre nu ne permite să avem speranța de a putea apăra cu succes Ceatlagea; recurgem deci la mijloace

Între timp, trimisul neoficial al guvernului, Seculici, după ce a discutat cu Gheșov, „ministrul-prezident”¹⁸² bulgar, revine la București cu știrea că acesta e „*contra propunerilor noastre*”¹⁸³, dezmințindu-l pe ministrul Austro-Ungariei la București, Fürstenberg, conform căruia România va „*obține prietenește concesiuni de la Bulgaria, dacă le ușurăm pacea*”¹⁸⁴. În acest sens, Titu Maiorescu îi propune ministrului rus Schebeko, reprezentantul Rusiei de la București, la 27 octombrie/9 noiembrie 1912, să intervină „*amical pe lângă regele Bulgariei*”¹⁸⁵, pentru ca aceasta să accepte rectificarea de frontieră dorită de România de la „Turtucaia la Marea Neagră dincoace de Varna”¹⁸⁶. Maiorescu îl înștiința pe ministrul rus Schebeko că, de vreme ce la viitorul congres de pace dispozițiile Tratatului de Pace de la Berlin vor deveni caduce, odată cu acestea se înlătură și dispozițiile acestuia privind frontiera dobrogeană româno-bulgară. În această situație, aprecia Maiorescu, o nouă frontieră, în Dobrogea, cu Bulgaria „*devine necesară*”¹⁸⁷, că stabilirea acesteia să se facă de comun acord de cele două state, și că „*inițiativa unei asemenea înțelegeri să pornească de la Bulgaria, de la care a pornit și războiul împotriva Turciei*”¹⁸⁸. Titu Maiorescu îi comunica lui Schebeko, de asemenea, că România dorește să evite „*orice presiune străină*”¹⁸⁹ asupra regelui Ferdinand, dar că „*în mod amical și confidențial*”¹⁹⁰, poate să-i spună că nouă frontieră dobrogeană cu Bulgaria a României „*trebuie să cuprindă o linie de la Turtucaia la Marea Neagră dincoace de Varna*”¹⁹¹.

Se înțelege că, aflat în toiul unor negocieri de mare importanță pentru Statul român, agitațiile politico-electorale, de la începutul lunii noiembrie 1912 îl lăsau cu totul indiferent¹⁹². La 17 octombrie 1912, Titu Maiorescu prezintă Parlamentului mesajul regal de dizolvare a acestuia, iar la alegerile din 8 și 18 noiembrie 1912, alegeri desfășurate fără agitațiile politice obișnuite (contextul extern impunea decență publică), coaliția de la putere obține o majoritate covârșitoare¹⁹³. La ședința de deschidere a sesiunii noului Parlament, în 26 noiembrie 1912, Titu Maiorescu a citit mesajul regal, într-un „*mare entuziasm*”¹⁹⁴, mesaj axat în primul rând pe poziția adoptată de România în criza balcanică¹⁹⁵, și care preocupa în cel mai înalt grad factorii politici de decizie de la București¹⁹⁶. Poziția Guvernului Titu Maiorescu - Take Ionescu s-a întărit după alegerile din noiembrie 1912, faptul contribuind la gestionarea cu responsabilitate a misiunii pentru care fusese constituit.

În privința negocierilor pe care România dorea să le poarte cu Bulgaria, țara noastră a primit un răspuns favorabil din partea Rusiei, care, nota Maiorescu, „*primește să fie intermedi-*

politice ca să împiedicăm intrarea bulgarilor în Constantinopol. Cerem Marilor Puteri, ca oprind mersul înainte al armatei bulgare, să facă să înceteze ostilitățile și să înceapă negocierile pentru pace. Tratatative directe pentru armistițiu ar fi pierdere de timp prețios și nu putem prevedea grozavele consecințe ale ocupării Constantinopolului de către dușmani. Guvernul român este rugat să întrebuințeze toate mijloacele pentru a preveni intrarea bulgarilor în Constantinopol”.

¹⁸² Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 39.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 40.

¹⁸⁴ Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 89.

¹⁸⁵ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 40.

¹⁸⁶ *Ibidem*.

¹⁸⁷ Raport al lui Titu Maiorescu, din 27 octombrie / 9 noiembrie 1912, către regele Carol I, în *loc. cit.*, p. 165.

¹⁸⁸ *Ibidem*.

¹⁸⁹ *Ibidem*.

¹⁹⁰ *Ibidem*.

¹⁹¹ *Ibidem*.

¹⁹² Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 41: „La ora 5 la G.Gr. Cantacuzino, unde sunt Th. Rosetti, Nențescu, Vlădescu, Al. Marghiloman, Mișu Cantacuzino și N. Filipescu. Aceeași tevdatură cu candidaturile, introducere de noi cantacuziniști și eliminare de carpiști. Mi-e indiferentă toată tevatura electorală”.

¹⁹³ Anastasie Iordache, *Criza politică din România și Războaiele Balcanice. 1911 - 1913*, p.165.

¹⁹⁴ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 50.

¹⁹⁵ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 166.

¹⁹⁶ Așa, pe 25 noiembrie 1912, cu o zi înainte de inaugurarea activității noului Parlament, Maiorescu organizează, acasă la el, o întâlnire cu Take Ionescu, Al. Marghiloman, N. Filipescu și N. Xenopol unde, printre altele, s-au discutat „cele 4 granițe studiate de Statul Major în privința Bulgariei”, în Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 90.

ara noastră la Sofia [în problema rectificării] fruntariei dobrogene”¹⁹⁷; Schebeko, ministrul rus la București, „în acest sens, a dat instrucțiuni la Sofia”¹⁹⁸, pentru venirea în capitala României, pentru negocieri, a președintelui Sobraniei, S. Danev¹⁹⁹. Primul ministru al României primește asigurări de sprijin pentru țara noastră și de la ministrul Austro-Ungariei la București, prințul Fürstenberg²⁰⁰, cum că la un viitor Congres de pace „pentru reglementarea chestiunii balcanice”²⁰¹, va participa și România, cu condiția însă ca problema rectificării frontierei dobrogene cu Bulgaria să fie admisă din principiu²⁰². Între timp, președintele Sobraniei, S. Danev întârzie să vină la București, Kalinkov, ministrul bulgar prezentându-și scuze pe lângă Titu Maiorescu, motivând-o prin reținerea acestuia „la Cartierul general al Regelui Ferdinand pentru tratările de pace (armistițiu) cu Turcia, dar va veni desigur peste câteva zile”²⁰³. Pornită pe calea reconsiderării poziției sale față de România și atragerea acesteia într-o viitoare alianță, diplomația rusească și-a exprimat sprijinul în favoarea țării noastre, exercitând la Sofia presiuni ca S. Danev să meargă la București pentru tratative, solicitând guvernului bulgar propuneri concrete în viitoarele negocieri româno-bulgare²⁰⁴. Între timp, reprezentanții Bulgariei, S. Danev și prim-ministrul Gheșov, prin declarații făcute presei franceze, refuză să accepte rectificarea de frontieră solicitată de România, manifestând față de aceasta „o anumită aroganță”²⁰⁵. Primul sfătuia România să renunțe la orice compensație teritorială, caz în care „Bulgaria renunță la Dobrogea”²⁰⁶, iar Gheșov, tot în aceleași condiții, să promită (!) integritatea teritorială a statului român²⁰⁷. Înainte de așteptata vizită la București a lui S. Danev, regele Carol I și Maiorescu îi primesc pe ambasadorul Turciei „însărcinat cu tratările de pace”²⁰⁸, Osman Nizami și pe Sefa-bey, ministrul turc de la București. Ambasadorul Turciei s-a arătat extrem de onorat de felul cum a fost tratat de suveranul României („de-i venea să-i sărute mâinile”²⁰⁹), propune lui Maiorescu să mobilizeze armata română ca mijloc de presiune asupra Bulgariei, pentru ca, astfel, în viziunea diplomatului turc, țara noastră să obțină „deplină satisfacție teritorială”²¹⁰, iar Turciei, opina Osman Nizami, mobilizarea României i-ar veni „în ajutor, care, retrasă din Macedonia și Albania, va fi cu atât mai puternică prin rădăcinile sale anatolice”²¹¹.

¹⁹⁷ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 42.

¹⁹⁸ *Ibidem*.

¹⁹⁹ Raport al lui Titu Maiorescu, din 6 / 19 noiembrie 1912, către regele Carol I, în *loc. cit.*, p. 165.

²⁰⁰ *Ibidem*.

²⁰¹ *Ibidem*.

²⁰² *Ibidem*: „Prințul de Fürstenberg mi-a răspuns că în cazul întrunirii unei asemenea conferințe, Austro-Ungaria va fi pentru admiterea României, și găsește necesitatea acelei rectificări de graniță de la sine înțeleasă.”. Vezi și Idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 44.

²⁰³ Însemnarea din 9 / 22 noiembrie 1912, în *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 45.

²⁰⁴ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 195; Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 18. Vezi și articolul lui Tudor Arghezi, „Vecinii curtenitori”, în Idem, *Opere, III, 1912, Publicistică (1896 - 1913)*, pp. 609 - 610: „În cânta timp România provoacă declarațiile de dragoste ale vecinilor noștri cei mai placizi până azi. Rusia ține, ca și Austria, să se sprijine într-un război, pe armatele românești. Victoria se pare că va fi de partea acelor combatanți care își vor fi asigurat concursul României”.

²⁰⁵ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 21.

²⁰⁶ *Ibidem*.

²⁰⁷ *Ibidem*. În legătură cu atrocitățile înfăptuite de aliați în războiul cu Turcia, semnalăm opinia extrem de critică a lui Tudor Arghezi, prezentată în articolul „Note de război și pace”, în Idem, *op. cit.*, pp. 607 - 608: „Eroii acestui război, sârbii, grecii, bulgarii ca niște sălbateci ce sunt, n-au pentru viața omenească și învinși nici un respect. Bruta balcanică liberatoare ucid tot ce-i iese înainte, cu indiferență, bătrânii și pruncii și mamele, după ce le-au necinstit, desigur. Pe când domnul Danev poartă redingotă și ghețe americane, frații lui pătrund cu săbiile în geamii și biserici și ciopăresc mulțimea ingenucheată cu ochii la ceruri. În curând, la Londra sau la Paris, ambasadorii și deputații acestor pângăritori și asasini vor cuvânta într-o franceză cu accent diplomatic despre drepturi și datorii, concepții pur intelectuale, și în loc să-i izgonească diplomații îi vor asculta, se vor tocni cu dâșii pe foloase și tragere pe sfoară și, foarte omenește, vor pune iscălitura lor alături de crucea ortodoxă, trasă aproape cu degetul, a câtorva bandiți”.

²⁰⁸ Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 46.

²⁰⁹ *Ibidem*.

²¹⁰ *Ibidem*.

²¹¹ *Ibidem*.

La o recepție diplomatică de la 21 noiembrie/3 decembrie 1912, Maiorescu, și din neînștiințarea cu care a primit vești despre „*omorârea de macedoneni*”²¹² de către armata greacă²¹³, a comunicat tuturor miniștrilor acreditați în capitala României că, la viitorul Congres de pace, statul român va susține cu toate puterile crearea unei Albanii cât mai întinse, luând în calcul și eventualitatea constituirii unui stat macedonean²¹⁴. Interesul României pentru crearea unui stat albanez cât mai întins venea din necesitatea ca viitoarea Albanie să includă un număr cât mai mare de localități locuite de macedo-români, pentru ca, astfel, să fie pusă la adăpost de excesele bulgaro-sârbo-grecești.

În vederea aplanării conflictului balcanic, la propunerea lui sir Edward Grey²¹⁵, ministrul de Externe al Marii Britanii, este convocată o conferință a ambasadorilor Marilor Puteri. Condițiile Marii Britanii, acceptate de diplomația austro-ungară, au fost: participarea obligatorie a României, întrunirea să nu fie la Paris, precum și o condiție *sine qua non*: să nu fie discutat „*accesul Serbiei la Marea Adriatică*”²¹⁶. Așteptata vizită a președintelui Parlamentului Bulgariei, S. Danev, în România a avut loc pe 25 - 26 noiembrie / 8 - 9 decembrie 1912. Sintetiza discuțiilor dintre S. Danev și primul ministru al României, Titu Maiorescu, a fost prezentată într-un *Raport* al acestuia către regele Carol I de la 26 noiembrie / 9 decembrie 1912²¹⁷.

La începutul discuțiilor, fără ca Maiorescu să-i prezinte „*vreo cerință a României*”²¹⁸, Danev propune ca românii macedoneni din partea de Macedonie anexată Bulgariei să aibă „*liberul exercițiu al limbii în școlile și bisericile lor și un episcopat propriu*”²¹⁹, la care primul ministru al României propune „*subvenționarea acestor școli și biserici de către Statul român*”²²⁰. Desigur, S. Danev nu are nicio obiecție la cererea lui Maiorescu, dar când abordează problema rectificării dobrogene a frontierei comune devine intransigent. Bulgaria nu acceptă nicio modificare de frontieră cu România, cu atât mai mult vreo compensație teritorială pentru aceasta; nimeni în Bulgaria „*nu se gândește la luarea Dobrogei*”²²¹, deci România nu are nevoie de o „*linie strategică*”²²², căci cele două state se află „*în bune relații de vecinătate*”²²³. Apoi, continuă S. Danev, deși o rectificare la frontiera comună ar avea un „*bun efect moral în amândouă țările*”²²⁴, Statul bulgar nu admite sub nicio formă „*cedarea Silistrei*”²²⁵. Titu Maiorescu îi reamintește lui Danev că poziția de neutralitate a României în războiul balcanic a fost favorabilă Bulgariei și că fără aceasta „*n-ar fi fost cu putință izbânda bulgarilor*”²²⁶.

De altfel, opina Titu Maiorescu, România a comunicat de mai multe ori Bulgariei, prin Kalinkov, că „*înțelesul neutralității noastre*”²²⁷ se modifică dacă se vor produce modificări teritoriale în Peninsula Balcanică și că acestea petrecându-se sau pe cale să se producă, „*o rectificare a fruntariei*”²²⁸ între cele două țări este necesară. De altfel, reamintea Titu Maiorescu demnitarului bulgar, Silistra a fost atribuită Bulgariei prin Tratatul de Pace de la Berlin de

²¹² *Ibidem*, p. 48.

²¹³ Vezi și Ionuț Nistor, „*România, problema aromână și crearea statului albanez (1912 – 1913)*”, în *In honorem Ioan Ciupercă. Studii de istorie a românilor și a relațiilor internaționale*, p. 109.

²¹⁴ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 48.

²¹⁵ *Ibidem*.

²¹⁶ *Ibidem*.

²¹⁷ Vezi *Raport* al lui Titu Maiorescu către regele Carol I, din 26 noiembrie / 9 decembrie 1912, în *loc. cit.*, pp.166 - 167 și Gheorghe Zbucnea, *op. cit.*, p. 55.

²¹⁸ *Ibidem*. Vezi și Idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 50.

²¹⁹ *Raport* al lui Titu Maiorescu către regele Carol I, din 26 noiembrie / 9 decembrie 1912, în *loc. cit.*, p. 166.

²²⁰ *Ibidem*.

²²¹ *Ibidem*.

²²² *Ibidem*.

²²³ *Ibidem*.

²²⁴ *Ibidem*.

²²⁵ *Ibidem*.

²²⁶ *Ibidem*.

²²⁷ *Ibidem*.

²²⁸ *Ibidem*.

către Rusia „cu o evidentă intenție ostilă contra noastră”²²⁹, deoarece diplomația românească nu consimțise la cedarea Basarabiei Imperiului rus. Din aceste considerente, continua primul ministru al României, „orice rectificare de fruntarii trebuie să înceapă cu anexarea Silistrei la România”²³⁰, îndeosebi că aceasta a fost dată pe nedrept Bulgariei prin dușmănia de atunci (1878) a rușilor tocmai ca „un ghimpe în inimă”²³¹. Dacă după actualul conflict balcanic, Tratatul de la Berlin se modifică în prevederile sale teritoriale, conchidea Maiorescu, „trebuie să cadă și frontiera impusă de acest tratat”²³², iar România și Bulgaria trebuie să negocieze o nouă frontieră între ele, „prietenește... la vest de la Silistra și la nord de Varna”²³³.

La argumentele extrem de precise și de solid articulate de Titu Maiorescu, S. Danev evită un răspuns limpede, pe motiv că „acum merge la Londra”²³⁴ pentru tratative de pace cu Turcia învinsă, și care se vor încheia după „vreo două săptămâni cu cedarea „în bloc” a teritoriului reclamat de aliații creștini”²³⁵, și că după încheierea păcii „ar trebui să înceapă și tratările cu România”²³⁶. Titu Maiorescu obiectă că negocierile româno-bulgare „nu ar trebui să înceapă”, căci tocmai au început „astăzi prin inițiativa luată de domnul Danev”²³⁷, și că speră că vor continua și la Londra între „N. Mișu, noul nostru ministru pe lângă Curtea Marii Britanii căruia-i vom da depline puteri pentru a trata cu delegatul ad-hoc al guvernului bulgar”²³⁸. Orice întârziere a negocierilor între cele două state, sublinia prim-ministrul României, vor conduce la intervenția Marilor Puteri; România și Bulgaria, ca două state suverane și independente, nu pot avea o soluție mai bună în cazul în discuție decât să ajungă, singure, la o înțelegere prietenească²³⁹.

După dineul de la Ministerul de Externe, dat de Titu Maiorescu, în calitate și de ministru de Externe, „în onoarea lui Danev”²⁴⁰, prim-ministrul român îl invită pe demnitarul bulgar la deschiderea noii sesiuni a Parlamentului, unde regele Carol I, în mesajul său, a afirmat, și pentru S. Danev, că „glasul României va fi ascultat”²⁴¹.

Începutul negocierilor privind rectificarea de frontieră dobrogeană bulgaro-română a dezvăluit limpede că Bulgaria nu avea intenția să vină în întâmpinarea cerințelor guvernului român. În afara unor promisiuni lipsite de conținut, Bulgaria nu era dispusă să meargă mai departe, ignorând sugestiile Rusiei și Austro-Ungariei de a rezolva pe cale amiabilă diferendul cu România. În acest sens s-a exprimat S. Danev și la Paris, la mijlocul lunii decembrie 1912, către R. Poincaré, la întrebarea căruia dacă Bulgaria, în interesul păcii, nu trebuie să acorde o despăgubire vecinei sale, a răspuns fără echivoc: „România n-are drept la nimic. Ea a refuzat de două ori să se asocieze acțiunii noastre”²⁴². Convins că Bulgaria este refractară unei înțelegeri prin negocieri bilaterale, guvernul român, decis să rezolve diferendul cu vecinul de la Sud de Dunăre pe cale pașnică, a transferat rezolvarea acestuia Conferinței ambasadurilor Marilor Puteri, care era pe cale să înceapă, după mijlocul lunii decembrie 1912, la Londra.

În această direcție, guvernul român a efectuat demersuri diplomatice pentru a afla opinia

²²⁹ *Ibidem*.

²³⁰ *Ibidem*.

²³¹ Idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 51.

²³² *Ibidem*.

²³³ *Ibidem*. Vezi și Raportul lui Titu Maiorescu către regele Carol I, din 26 noiembrie / 9 decembrie 1912, în *loc. cit.*, p. 167.

²³⁴ Raport al lui Titu Maiorescu către regele Carol I, din 26 noiembrie / 9 decembrie 1912, în *loc. cit.*, p. 167.

²³⁵ *Ibidem*.

²³⁶ *Ibidem*.

²³⁷ *Ibidem*.

²³⁸ *Ibidem*.

²³⁹ *Ibidem*.

²⁴⁰ Idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 50.

²⁴¹ *Ibidem*, p. 567. Semnalează cele notate de Al. Marghiloman, în *op. cit.*, p. 90, din 26 noiembrie 1912, după care, cu prilejul dineului oferit de Titu Maiorescu, la Ministerul de Externe al României, în onoarea delegației Bulgariei, S. Danev, aflat lângă autorul *Notelor politice*, ar fi susținut „de două ori în conversație a ținut să repete că bulgarii nu erau slavi”.

²⁴² Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 23.

Marilor Puteri în vederea acceptării unei delegații a României la Conferința din capitala britanică. Italia, prin baronul Fasciotti, acceptă fără rezerve doleanța României²⁴³, pentru ca, apoi, Germania, Austro-Ungaria și Rusia să sprijine, și ele, prezența unei delegații române la Conferință²⁴⁴. Așa după cum avusese de gând, dar și la stăruințele baronului Fasciotti²⁴⁵, ministrul Italiei la București, după „multe tevături”²⁴⁶, Titu Maiorescu îl înlocuiește pe ministrul român de la Londra, Manu, cu N. Mișu, căruia-i dă, urgent, instrucțiuni în vederea continuării negocierilor cu S. Danev²⁴⁷.

La sfârșitul lunii noiembrie 1912, sosește la București, în fruntea unei delegații rusești, Marele Duce Nicolae Romanov, unchiul țarului Nicolae al II-lea, pentru ca, la 35 de ani de la capitularea Plevnei, să înmâneze regelui Carol I bastonul de mareșal. Marele Duce rus, la întâlnirea cu Carol I, sugerează acestuia ca România să intre într-o Confederație Balcanică, sugestie acceptată de rege doar „dacă va fi el în capul confederației”²⁴⁸. Înaltul oaspete rus reiterează aceeași propunere cu ocazia dejunului dat în cinstea delegației Rusiei, joi 29 noiembrie / 12 decembrie 1912, la care adaugă că România trebuie să aibă „prietenie cu Statele balcanice”²⁴⁹. Propunerea Marelui Duce este întâmpinată cu rezerve de Titu Maiorescu: „Trebuie mai întâi să vedem dacă este viabilă”²⁵⁰.

După plecarea delegației rusești, Carol I, pentru a veni în întâmpinarea propunerii Marelui Duce Nicolae Romanov (alte rațiuni nu pot fi luate în calcul, dacă ne gândim la obstrucția făcută de Bulgaria României, în chestiunea rectificării frontierei dobrogene), are o inițiativă politică ciudată (Maiorescu credea că ideea venea de la Take Ionescu²⁵¹). Astfel, Carol I la acel moment credea că România ar trebui să se alieze cu Bulgaria și „fie și cu război contra Turciei”²⁵², să o ajute să cucerească orașul Adrianopol, în schimb acceptării de către statul vecin a noii frontiere dobrogene²⁵³. La sugestia regelui Carol I, care, dacă ar fi fost urmată, ar fi schimbat radical mersul evenimentelor în curs din Peninsula Balcanică, ca un secundant fidel al regelui în politica externă, din care nu excludem o prea strânsă aplecare în a urma pas cu pas poziția acestuia, Titu Maiorescu, deși s-a tot gândit „la grava idee politică a Regelui”²⁵⁴, o și acceptă. În acest sens el notează, în *Jurnal* pe 11 / 24 decembrie 1912, că va trebui să-l înștiințeze telegrafic pe N. Mișu, ministrul român la Londra, ca „să se înțeleagă cu Danev, ca noi să avem fruntaria de la Turtucaia la Balcic, iar lor să le dăm sprijin, chiar armat, ca să capete Adrianopol de la turci”²⁵⁵, scop în care pleacă la Londra și Take Ionescu. Instrucțiunile primului ministru român, întru sprijinirea proiectului regelui Carol I, către N. Mișu, nu știm dacă au mai fost trimise, dar dacă ele au existat, nu se regăsesc în *Documentele diplomatice*, editate de Titu Maiorescu în toamna anului 1913, sub denumirea de *Cartea Verde*.

Cum era de așteptat, tratativele cu delegatul Bulgariei, S. Danev, la Londra, au fost pline de dificultăți. În cursul negocierilor româno-bulgare din capitala britanică, Titu Maiorescu, și în calitate de ministru de Externe, a trimis ministrului român N. Mișu mai multe instrucțiuni, în vederea impunerii doleanțelor României, convins că acestea „au intrat pe cale decisivă”²⁵⁶. Așa, la 15 / 28 decembrie 1912²⁵⁷, Titu Maiorescu îl pune la curent pe N. Mișu cu vederile

²⁴³ Vezi *Raport* al lui Titu Maiorescu către regele Carol I, din 2/15 decembrie 1912, în *loc. cit.*, pp. 167 - 168.

²⁴⁴ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 23; Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 50.

²⁴⁵ Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 53.

²⁴⁶ *Ibidem*.

²⁴⁷ *Ibidem*. Vezi și *Raport* al lui Titu Maiorescu către regele Carol I, din 11 / 24 decembrie 1912, în *loc. cit.*, p. 168.

²⁴⁸ Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 52.

²⁴⁹ *Ibidem*.

²⁵⁰ *Ibidem*.

²⁵¹ *Ibidem*, p. 57.

²⁵² *Ibidem*, p. 56.

²⁵³ *Ibidem*, p. 57.

²⁵⁴ *Ibidem*.

²⁵⁵ *Ibidem*.

²⁵⁶ Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 92.

²⁵⁷ Titu Maiorescu către N. Mișu, depeșă din 15 / 28 decembrie 1912, în *loc. cit.*, p. 169.

guvernului român, care ar fi mulțumit dacă Conferința primește să participe și România pe picior de egalitate. Germania, Austro-Ungaria și Italia au acceptat, cum era și firesc, dezideratul statului român. N. Mișu, în numele României, trebuie să aperse cu hotărâre interesele aromânilor din Peninsula Balcanică. Din acest interes statul român sprijină autonomia Macedoniei și Albaniei, pentru ultima ar fi de dorit „*eventual o Albanie cât mai mare*”²⁵⁸. Toate statele balcanice, „*și îndeosebi Grecia*”²⁵⁹, să garanteze autonomia cultural-religioasă a aromânilor, după cum trebuie susținute, împreună cu Rusia, „*interesele călugărilor români de la Muntele Athos*”²⁶⁰.

În privința negocierilor cu S. Danev, Maiorescu îi preciza lui N. Mișu că nici într-un caz nu poate fi vorba de compensații teritoriale sau de „*linii strategice*”²⁶¹, ci doar de rectificare de frontieră, rectificare absolut necesară îndeosebi „*când se aduce o așa de mare atingere Tratatului de la Berlin*”²⁶², care să facă să dispară „*granița actuală*”²⁶³, impusă cu forța de acel tratat. Noua graniță cu Bulgaria, în Dobrogea, trebuie trasată „*cât mai la sud de granița actuală*”²⁶⁴, fapt pentru care lui N. Mișu i-au fost puse la dispoziție patru hărți. Apoi, își încheie Maiorescu instrucțiunile, trebuie să-i reamintească delegatului bulgar că neutralitatea României, declarată la începutul războiului balcanic, a fost condiționată. Iar modificarea de frontieră, dacă Bulgaria o acceptă, nu poate să însemne altceva decât dovezi sincere de prietenie față de România, prietenie ce se poate adânci după ce statul român va construi un pod peste Dunăre, venind „*în folosul intereselor ei economice*”²⁶⁵. Intenția lui Titu Maiorescu era ca negocierile româno-bulgare de la Londra să se desfășoare „*fără amestecul vreunei Puteri străine*”²⁶⁶ și să se ajungă cât mai repede la un deznodământ.

La 25 decembrie 1912, S. Danev a declarat lui Take Ionescu și N. Mișu că nu mai dorește să continue negocierile, fapt ce-l determină pe Titu Maiorescu să-i comunice acestuia, prin N. Mișu, că România, fără declarație de război, va ocupa teritoriul solicitat în Dobrogea „*dacă Bulgaria continuă să fie refractară propunerilor noastre amicale*”²⁶⁷. Pe 29 decembrie 1912, S. Danev reia tratativele cu delegația României, având ca bază de discuție propuneri neoficiale, prezentate prin intermediul ministrului rus la București, Schebeko, și care exprimau punctul de vedere al guvernului bulgar: **1)** Autonomia religioasă și culturală a aromânilor în Macedonia; **2)** Dărâmarea întăriturilor și forturilor Silistrei, și în cele din urmă cedarea pozițiilor strategice Medgidia - Tabia; **3)** Rectificarea frontierei printr-o linie în care România primește prin anexare vreo douăzeci de sate; **4)** Bulgaria garantează României Dobrogea²⁶⁸. Propunerile Bulgariei, prin intermediul Rusiei, au întâmpinat reacția promptă, tăioasă a primului ministru al României. Maiorescu declară lui Schebeko că nu știe de existența unui război între cele două state, așadar, nici într-un caz nu poate fi vorba de o mediere sau arbitraj a vreunei alte puteri, și că, dacă Danev nu renunța la „*tergiversări*”²⁶⁹, „*guvernul român va ocupa militărește teritoriul reclamat de la Bulgaria*”²⁷⁰.

Exasperat de lipsa de rezultat a negocierilor de la Londra, Titu Maiorescu adresează lui

²⁵⁸ *Ibidem*.

²⁵⁹ *Ibidem*.

²⁶⁰ *Ibidem*, p. 170.

²⁶¹ *Ibidem*.

²⁶² *Ibidem*.

²⁶³ *Ibidem*.

²⁶⁴ *Ibidem*.

²⁶⁵ *Ibidem*, p. 171. Vezi și Telegrama lui Titu Maiorescu către N. Mișu, din 18 / 31 decembrie 1912: „*Negocierile cu Domnul Danev sunt urgente. Cerem o linie de frontieră care să plece de la vest de Turtucaia și să ajungă la sud de Ekrene, cu sau fără Dobrici. Oferim pod peste Dunăre și sprijin diplomatic*” (*Ibidem*).

²⁶⁶ Vezi Instrucțiunile lui Titu Maiorescu către ministrul plenipotențiar al României la Petersburg din 10 / 23 ianuarie 1913, în *loc. cit.*, p. 178.

²⁶⁷ Telegrama lui Titu Maiorescu către N. Mișu din 26 decembrie 1912 / 8 ianuarie 1913, în *loc. cit.*, p. 174. Vezi și Raport al lui Titu Maiorescu către Carol I din 26 decembrie 1912 / 8 ianuarie 1913, în *loc. cit.*, pp. 174 - 175.

²⁶⁸ *Ibidem*.

²⁶⁹ *Ibidem*, p. 174. Vezi și Romulus Seișanu, *Take Ionescu*, Edit. Ziarului „Universul” București, 1930, pp. 155 - 157.

²⁷⁰ Raport al lui Titu Maiorescu către Carol I din 26 decembrie 1912 / 8 ianuarie 1913, în *loc. cit.*, p. 175.

N. Mișu trei telegrame în trei zile (11, 12 și 13 ianuarie, seara, 1913), prin care îl somează pe acesta „să ajungă neapărat la un rezultat în tratativele d-voastră cu Danev”²⁷¹. Între timp, Take Ionescu fusese rechemat, tot telegrafic, de urgență, în țară de către Titu Maiorescu, sub pretextul că prezența lui în țară ar fi mai utilă decât la Londra²⁷². De asemenea, Maiorescu solicita lui N. Mișu să-l determine pe Danev să fixeze „propunerile bulgare definitive”²⁷³ în scris, sub forma unui „proces-verbal în care dl. Danev să consemneze ultimele sale oferte”²⁷⁴. Dacă Bulgaria consimte să cedeze Silistra și Cavarna României și nu „cere alte avantaje”²⁷⁵, N. Mișu trebuia să semneze procesul-verbal, confirmând înțelegerea celor două părți; dacă delegatul bulgar „nu oferă”²⁷⁶ cele două localități, ministrul român la Londra trebuie să noteze în respectivul proces-verbal că „noi cerem Turtucaia - Balcic și că n-ați căzut de acord. Dar, vă rog, grăbiți și isprăviți”²⁷⁷. Tergiversarea Bulgariei la negocierile de la Londra, refuzul de a accepta revendicările României, erau percepute de diplomația românească ca o atingere adusă demnității statului român. Acest motiv explică presiunea extremă pusă de Titu Maiorescu pe reprezentantul României la negocieri, N. Mișu, de a finaliza tratativele de la Londra.

Primul ministru român, spre a rezolva litigiul bulgaro-român, se gândește și la o intervenție, pe lângă Bulgaria, în favoarea României, a Austro-Ungariei și Rusiei²⁷⁸. Ministrul de Externe rus, Sazonov, îl avertizează pe primul ministru român că o eventuală atacare a Bulgariei „va dezlănțui slavii contra noastră”²⁷⁹ și că dacă România dorește ca Rusia să intervină pe lângă Sofia spre a o convinge să cedeze Silistra, să efectueze un demers scris. Maiorescu, nefiind sigur că intervenția Rusiei va avea succes, sfătuit de Carol I, refuză propunerea Rusiei, apreciind că un demers colectiv pe lângă „toate Marile Puteri”²⁸⁰ ar fi mult mai oportun.

Protocolul de la Londra din 16 / 29 ianuarie 1913²⁸¹, care a finalizat tratativele româno-bulgare, a fost semnat de N. Mișu și S. Danev la Legația Română din Londra și a consemnat cu claritate pozițiile diametral opuse ale celor două părți. Procesul-verbal întocmit cu acest prilej constată divergențele dintre cele două părți, S. Danev refuzând propunerile României de rectificare a frontierei în sensul dorit de aceasta. În schimb, Bulgaria, prin Protocolul de la Londra, garantează autonomia culturală și religioasă a aromânilor care vor intra în componența statului bulgar²⁸², acceptă înființarea unui episcopat pentru aceștia, cât și dreptul statului român de a acorda sprijin financiar instituțiilor cultural-religioase ale macedo-românilor.

În privința rectificării de frontieră solicitată de România, după care noua linie de frontieră „se va fixa la vest de Turtucaia și să ajungă la Balcic pe Marea Neagră, inclusiv acest oraș”²⁸³, S. Danev refuză propunerea României, acceptând o rectificare nesemnificativă „cedând României cele două triunghiuri din mijlocul liniei de frontieră care intră în Dobrogea românească precum și un alt triunghi care are ca bază pe țărmul Mării Negre”²⁸⁴. În final, textul Protocolului prevede că „angajamentele”²⁸⁵ prevăzute în cuprins nu vor putea fi operaționale decât după stabilirea definitivă a frontierei „meridionale”²⁸⁶ a Bulgariei.

După eșecul tratativelor cu Bulgaria de la Londra, acestea vor continua în același regim

²⁷¹ Telegrama lui Titu Maiorescu către N. Mișu, din 12 / 25 ianuarie 1913, în *loc. cit.*, p. 181.

²⁷² Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 64; Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 94.

²⁷³ Telegrama lui Titu Maiorescu către N. Mișu, din 12 / 25 ianuarie 1913, în *loc. cit.*, p. 182.

²⁷⁴ Telegrama lui Titu Maiorescu către N. Mișu, din seara zilei de 13 / 26 ianuarie 1913, în *loc. cit.*, p. 182.

²⁷⁵ *Ibidem.*

²⁷⁶ *Ibidem.*

²⁷⁷ *Ibidem.* Vezi și Idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, însemnarea din 12 / 25 ianuarie 1913, pp. 70 - 71.

²⁷⁸ Idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, pp. 71 și 73.

²⁷⁹ *Ibidem.*, p. 73.

²⁸⁰ *Ibidem.*

²⁸¹ În *Documente diplomatice*, pp. 183 - 185.

²⁸² *Ibidem.*, p. 183.

²⁸³ *Ibidem.*

²⁸⁴ *Ibidem.*, p. 184.

²⁸⁵ *Ibidem.*

²⁸⁶ *Ibidem.*

de urgență impus de România, la Sofia, primul ministru român considerând că „*orice tergiversare face situația foarte gravă*”²⁸⁷. Situația politică internă se tensionează, unii oameni politici și opinia publică arătându-se nemulțumiți de rezultatele negocierilor de la Londra, făcându-i pe Carol I și Maiorescu să ia în calcul plecarea guvernului și „*venirea lui I. Brătianu*”²⁸⁸ la putere.

Unul dintre criticii politicii externe promovate de România, pe timpul crizei balcanice, a fost fruntașul liberal I.G. Duca²⁸⁹. Astfel, omul politic liberal își va expune opiniile cu privire la criza balcanică în curs într-o conferință rostită la *Cercul de Studii* al PNL, în ziua de 15 ianuarie 1913, exact în momentul când era limpede că rezultatul tratativelor de la Londra cu Bulgaria va fi unul negativ. I.G. Duca aprecia că situația României în „*chestiunea politică la ordinea zilei*”²⁹⁰ este dependentă de „*starea de lucruri din Balcani*”²⁹¹, și că de „*raportul de forțe din Peninsula balcanică*”²⁹² depinde în mare măsură „*situația noastră externă*”²⁹³. Din acest motiv, aprecia I.G. Duca, România trebuia să facă eforturi pentru menținerea echilibrului în Balcani, iar dacă acest fapt nu era posibil, să nu se accepte „*ca chestia Orientului să se rezolve fără noi, fiindcă rezolvându-se fără noi, ea nu se putea rezolva decât împotriva noastră*”²⁹⁴. I.G. Duca aprecia că România, în toiu evenimentelor în curs, ar fi avut cum să facă o „*politică mare*”²⁹⁵, dacă ar fi urmat o politică externă mai îndrăzneată, prin atribuirea rolului de intermediari dintre Turcia și statele balcanice, și nu să stea în expectativă²⁹⁶. Potrivit acestuia, politica dusă de guvernul român față de criza balcanică, în pofida declarațiilor oficiale, a condus la pierderea poziției „*precumpănitoare*”²⁹⁷ în regiune și că, chiar dacă vom obține teritoriul solicitat de la Bulgaria, „*nu vom reuși să ne asigurăm decât crâmpete din prestigiul nostru de odinioară*”²⁹⁸. Concluzia lui I.G. Duca era că României îi trebuie „*o nouă orientare*”²⁹⁹ în politica externă, care să nu mai fie „*o politică de înfeudare*”³⁰⁰ sau o „*politică de exclusivism*”³⁰¹, ci una prin care „*să ne biziim mai mult pe noi decât pe alții*”³⁰².

În mijlocul evenimentelor, Titu Maiorescu semnează prelungirea Tratatului de alianță al

²⁸⁷ Telegrama lui Titu Maiorescu către D. Ghica, ministrul plenipotențiar al României de la Sofia, din 27 ianuarie / 9 februarie 1913, în *loc. cit.*, p. 185.

²⁸⁸ Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 75; Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 97.

²⁸⁹ I. G. Duca, *Politica noastră externă*, Institutul de Editură și Arte Grafice „Flacăra”, București, 1913, pp. 3-32.

²⁹⁰ *Ibidem*, p. 3.

²⁹¹ *Ibidem*, p. 5.

²⁹² *Ibidem*.

²⁹³ *Ibidem*.

²⁹⁴ *Ibidem*, p. 13.

²⁹⁵ *Ibidem*, p. 16.

²⁹⁶ *Ibidem*, p. 18. În continuare, I.G. Duca reliefează: „*Dar este admisibil ca să fi lăsat să se distrugă tot raportul de forțe care asigura situația noastră precumpănitoare fără ca să fi făcut nici cel mai mic gest de împotrivire? Este oare iertat ca noi să fi asistat cu brațele încrucișate la îndoirea întinderii teritoriale a Bulgariei, a Serbiei și a Greciei, fără ca să ne fi dat măcar osteneala s-o împiedicăm? Este de conceput ca noi să fi privit la asemenea transformări politice în care se juca soarta și viitorul nostru, cu aceeași nepăsare cu care privim astăzi la desfășurarea tratativelor dintre Kotukta de la Urga și Dalai Lama-ul din Tibet?*” (*Ibidem*).

²⁹⁷ *Ibidem*, p. 23.

²⁹⁸ *Ibidem*.

²⁹⁹ *Ibidem*, p. 25.

³⁰⁰ *Ibidem*, p. 26.

³⁰¹ *Ibidem*, p. 29.

³⁰² *Ibidem*, p. 31. I.G. Duca avea în vedere alipirea, ca să nu spunem subordonarea, politicii externe românești, în timpul crizei balcanice, Puterilor Centrale. În acest sens, I.G. Duca era neiertător: „*Politica noastră externă poate să fie o politică de simple amicitii, poate să fie o politică de alianțe, chiar de alianțe intime și credincioase dar nu o politică de supunere oarbă și de abdicare a oricărei individualități și a oricărui spirit de inițiativă, căci o asemenea politică este incompatibilă cu interesele acestui Stat și cu demnitatea noastră națională. Marii noștri oameni de Stat au conceput întodeauna în acest chip politica noastră externă. În momentul în care Ion Brătianu căuta amicitia Austriei - fiindcă după 1877 și în vremurile în care Țarul nu renunțase încă la ideea de a transforma Bulgaria într-o provincie rusească, nu era cu puțință să se reazime pe Rusia - în acest moment, în care amicitia Austriei ne era deci de îndoit folos, el nu se sfia totuși, când credea că interesele noastre economice sunt periclitare, să îi declare război vamal. O asemenea politică demnă și care se inspire exclusiv de interesele noastre, nu numai că nu ne-a micșorat situația în Europa, dar a contribuit puternic la ridicarea și la întărirea prestigiului nostru*” (*Ibidem*, pp. 26 - 27).

României cu Puterile Centrale, la București, alături de reprezentantul Austro-Ungariei în România, prințul Fürstenberg³⁰³, nu fără oarecare emoții, după cum constatăm din însemnarea din 10 februarie 1913, deoarece regele Carol I intenționa să-i propună ministrului austro-ungar în capitala României amânarea „iscăririi din partea împăratului Franz Joseph a actelor de prelungire, deoarece poate de criză, poate I. Brătianu n-acceptă, poate nu mai vrea prelungire dacă Austria nu ne ajută cu succes la luarea Silistrei”³⁰⁴. Micul incident a provocat emoții prințului Fürstenberg, care, aflat în audiență la Carol I, îi spunea lui Maiorescu că „am asudat sânge”³⁰⁵, și că amânarea semnării Tratatului ar avea aerul unui „șantaj”³⁰⁶, faptul provocând pierderea de către România a celor „mai sigure simpatii”³⁰⁷, desigur, ale împăratului Franz Joseph, precum și a contelui de Hötendorf³⁰⁸. Emoțiile diplomatului austro-ungar au fost inutile, iar micul incident nu a urmărit altceva decât să determine monarhia dualistă să pună presiune reală, nu doar declarativă, pe guvernul bulgar în vederea cedării Silistrei României.

După sosirea de la Viena a „exemplarelor ratificate ale Tratatului legat cu catifea roșie, cel cu panglici galben-negre, iscălit de Împăratul Franz Joseph și de contele Berchtold”³⁰⁹, Maiorescu le prezintă regelui Carol I, pe care „l-a iscălit îndată”³¹⁰, pleacă „un moment”³¹¹ la Fürstenberg, acestuia „i s-a luat o piatră de pe inimă”³¹², pentru ca, ajuns „acasă”³¹³, mentorul Junimii să-și pună, și el, semnătura „sub iscălitura „Carol””³¹⁴. Data reală a ratificării prelungirii Tratatului de alianță cu Puterile Centrale este cea în care Carol I semnează ratificarea, după ce Maiorescu și Fürstenberg au „iscălit împreună”³¹⁵, adică „treizeci ianuarie stil vechi, douăsprezece februarie în stil nou”³¹⁶.

Desigur, problema tratatelor cu Bulgaria îl preocupa în cel mai înalt grad pe Titu Maiorescu, a căror încheiere „grabnică”³¹⁷ o aprecia ca fiind „în interesul asigurării păcii”³¹⁸. În acest sens, primul ministru al României, spre a grăbi încheierea negocierilor, propune Bulgariei „un împrumut în condiții foarte avantajoase”³¹⁹, dacă acceptă revendicările fie „minimale”³²⁰, fie „maximale”³²¹. Apoi, spre a limpezi „nedumeririle”³²², „întrebările”³²³ care circulau în lumea diplomatică, Titu Maiorescu dictează lui I.C. Filitti o „notă circulară către Legațiile noastre în chestiunea bulgară”³²⁴, în care precizează, încă odată, poziția coerentă a guvernului

³⁰³ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 75. După ce și-a pus semnătura pe prelungirea Tratatului de alianță cu Puterile Centrale, Maiorescu are o întâlnire de o oră și jumătate, seara, cu regele Carol I, fapt ce-i va provoca o adâncă mulțumire: „Totul cu bine” (*Ibidem*).

³⁰⁴ *Ibidem*.

³⁰⁵ *Ibidem*, p. 77.

³⁰⁶ *Ibidem*.

³⁰⁷ *Ibidem*.

³⁰⁸ *Ibidem*.

³⁰⁹ *Ibidem*, p. 78.

³¹⁰ *Ibidem*.

³¹¹ *Ibidem*.

³¹² *Ibidem*.

³¹³ *Ibidem*.

³¹⁴ *Ibidem*.

³¹⁵ *Ibidem*.

³¹⁶ *Ibidem*. Vezi și însemnarea din miercuri 13 / 26 februarie 1913: „De la ora 4^{1/2} la ora 5^{1/4} la ministrul german Walldhausen, unde era și prințul Fürstenberg. Am semnat tustrei, cu data de azi, tratatul de accesune a Germaniei la tratatul de prelungire a alianței noastre cu Austro-Ungaria până în iulie 1920 și apoi din 6 în 6 ani, dacă nu - cerere de revizuire și renunțare” (p. 84).

³¹⁷ Depeșă a lui Titu Maiorescu către N. Mișu, din 28 ianuarie / 10 februarie 1913, în *loc. cit.*, p. 186.

³¹⁸ *Ibidem*.

³¹⁹ Telegrama lui Titu Maiorescu către D. Ghica, ministrul plenipotențiar al României la Sofia, din 29 ianuarie / 11 februarie 1913, în *loc. cit.*, p. 186.

³²⁰ Titu Maiorescu către N. Mișu, ministrul plenipotențiar al României la Londra, în *loc. cit.*, p. 186.

³²¹ *Ibidem*.

³²² Notă circulară a lui Titu Maiorescu către Legațiile române, din 5 / 18 februarie 1913, în *loc. cit.*, p. 187.

³²³ *Ibidem*.

³²⁴ Idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 79.

român pe timpul crizei balcanice, atenționând că „*expresia pretenții sau compensații*”³²⁵, pe care, chipurile, le-ar solicita România Bulgariei, nu este potrivită, iar rectificarea de frontieră pe care Danev a acceptat-o („*la prima și unica întâlnire între Danev și subscrisul*”³²⁶), „*însemnează neapărat... necesitate politică și morală*”³²⁷ pentru Statul român.

Inflexibilitatea guvernului bulgar privind cererile României dovedea că cele două părți, aflate pe poziții ireconciliabile, nu puteau ajunge la o înțelegere între ele, în ciuda faptului că Rusia, după cum nota Maiorescu, „*insistă din nou cu putere la Sofia pentru satisfacerea României*”³²⁸. Intervenția Rusiei pe lângă guvernul bulgar n-a fost suficientă, de vreme ce diplomații Marilor Puteri iau în calcul o mediere a diferendului româno-bulgar, la care Titu Maiorescu se gândea pe 3 / 16 februarie 1913³²⁹, și pe care guvernul român o acceptă la data de 8 / 21 februarie³³⁰, locul desfășurării Conferinței ambasadorilor Marilor Puteri fiind stabilit, la sugestia lui Titu Maiorescu³³¹, la Petersburg.

În vederea susținerii cauzei României la Conferința ambasadorilor Marilor Puteri de la Petersburg, întrunită pe 18 martie 1913, Titu Maiorescu redactează un *Memoriu* privitor la diferendul româno-bulgar, „*remis, confidențial, guvernelor celor șase Mari Puteri și reprezentanților lor la București, Londra și Petersburg*”³³². *Memoriul* redactat de Titu Maiorescu conține o detaliată și argumentată expunere, în care excursul istoric n-a fost ocolit, a poziției statului român față de evenimentele din Peninsula Balcanică, ocazie cu care „*România a păstrat cea mai strictă neutralitate*”³³³, precum și faptul că țara noastră în cei „*34 ani de existență ca Stat independent, n-a încetat un singur moment de a fi unul din factorii cei mai apreciați ai ordinii europene în această parte a Orientului*”³³⁴. Neutralitatea României, sublinia Maiorescu în *Memoriu*, a fost în asentimentul și cu acordul Marilor Puteri, dar o neutralitate condiționată, după cum a notificat primul ministru la 9 octombrie stil nou 1912, de păstrarea *statu-quo*-ului. Când acesta era limpede că nu putea fi respectat și, mai ales, după ce Marile Puteri au renunțat, și ele, la acest principiu, acceptând formula „*Balcării statelor balcanice*”³³⁵, România trebuia să se gândească la interesele sale. Odată ce evenimentele din Balcani au dus la „*răsturnarea ordinii lucrurilor stabilite în 1878*”³³⁶, România avea două chestiuni vitale de rezolvat: „*soarta viitoare a „românilor” din Turcia, astfel numiți în art. 4 al Tratatului de la Berlin, numiți și macedo-români și cuțovlahi*”³³⁷, precum și granița „*impusă celor două state prin Tratatul de la Berlin, fără a fi întrebată și fără să fi ținut socoteală de protestările României*”³³⁸. Dobrogea, menționa Maiorescu în *Memoriu*, are un trecut românesc, în baza „*dreptului sângelui vărsat și al muncii*”³³⁹. Tratatul de la Berlin n-a făcut-o cadou României, căci ei i se cuvenea, mai ales

³²⁵ Notă circulară a lui Titu Maiorescu către Legațiile române, în *loc. cit.*, p. 187.

³²⁶ *Ibidem*, p. 189.

³²⁷ *Ibidem*.

³²⁸ Idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 79.

³²⁹ *Ibidem*, p. 80.

³³⁰ *Ibidem*, p. 82. Însemnarea de vineri 8 / 21 februarie 1913: „*De la ora 5 la 8^{1/2} importantul Consiliu de Miniștri, care în sfârșit a primit mediațiunea celor șase Puteri, conform Convenției I de la Haga, din octombrie 1907... fără condiții dar cu cererea de scurt timp*”. Vezi și *Raportul* lui Titu Maiorescu către regele Carol I din 9 / 22 februarie 1913, în *loc. cit.*, p. 192, precum și Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 103: „*S-a decis: - Primum mediațiunea oferită, referindu-ne la art. 6 din Convenția de la Haga. Mediațiunea tuturor Puterilor. Propuneri la St. Petersburg. Vom cere un termen scurt*”.

³³¹ Vezi Telegrama lui Titu Maiorescu către N. Mișu, din 14 / 27 februarie 1913, în *loc. cit.*, p. 153.

³³² Vezi *Memoriul* guvernului român asupra diferendului româno-bulgar, din 15 / 28 februarie 1913, în *loc. cit.*, pp. 193 – 201;

Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 84.

³³³ *Memoriul*..., p. 193.

³³⁴ *Ibidem*, p. 201.

³³⁵ *Ibidem*, p. 194.

³³⁶ *Ibidem*.

³³⁷ *Ibidem*.

³³⁸ *Ibidem*.

³³⁹ *Ibidem*, p. 197.

că Rusia, tot atunci, ne smulgea Basarabia, lăsând impresia că fiind de acord cu revenirea ținutului dintre Dunăre și Mare la statul român, o face din compensație. Granița din Dobrogea cu Bulgaria a fost o graniță impusă de Rusia „și pe care n-am încetat de a o declara insuficientă...”³⁴⁰, iar rectificarea de frontieră solicitată de România este o reparație târzie a nedreptății de la 1878. Bulgaria, ca stat modern și independent, accentua Maiorescu în *Memoriu*, s-a născut și din sacrificiile „ostașilor noștri”³⁴¹, și acestora ea le datorează existența.

În virtutea acestor argumente, România solicită de a se rectifica granița în Dobrogea cu Bulgaria „având punctul de plecare la câțiva kilometri la apus de Silistra, cuprinzând astfel orașul Silistra și mergând până la Balcic la Marea Neagră”³⁴², fiind convinsă că „un asemenea aranjament”³⁴³ este în interesul ambelor țări. La Conferința ambasadorilor Marilor Puteri de la Petersburg (18 martie - 9 mai 1913), Puterile Centrale, la care se adaugă Rusia³⁴⁴, au sprijinit ca frontiera dobrogeană a României să fie rectificată, primind Silistra, dar nu în măsura solicitată de guvernul român prin *Memoriul* înaintat de Titu Maiorescu.

Între timp, statele aliate din primul război balcanic nu se înțeleg între ele cu privire la împărțirea teritoriilor eliberate de sub stăpânirea Imperiului Otoman, îndeosebi din cauza pretențiilor exagerate ale Bulgariei³⁴⁵. Tensiunea dintre foștii aliați balcanici a determinat diplomația românească să urmărească, și cu mai mare atenție, desfășurarea evenimentelor, deoarece, în funcție de evoluția situației puteau fi identificate oportunități întru satisfacerea revendicărilor teritoriale integral. Așa, pe 6 / 19 aprilie 1913, ministrul Serbiei la București, Ristici, propune, în numele guvernului Serbiei, o alianță defensivă contra Bulgariei³⁴⁶, Titu Maiorescu răspunzând că România va interveni doar „în momentul izbucnirii conflictului armat între ele”³⁴⁷. În același sens s-a exprimat și regele Greciei, la sfârșitul lunii martie 1913, către ministrul României la Atena, solicitând României o alianță „contra pretenției bulgare”³⁴⁸. La ambele propuneri de alianță, după sfatul regelui Carol I, Titu Maiorescu a răspuns „evaziv”³⁴⁹. Grecia repetă demersul pe lângă guvernul României la 2 mai 1913, prin ministrul grec de la București, Papadimitropoulos, „fiindcă pretențiile bulgarilor devin amenințătoare”³⁵⁰. Diplomatul grec îl asigură pe Titu Maiorescu că guvernul elen, în regiunile ce-i vor reveni, va acorda libertate culturală și religioasă macedo-românilor, statul român putând să subvenționeze instituțiile cultural-religioase ale acestora. De asemenea, guvernul elen le recunoștea macedo-românilor dreptul de a avea un episcopat³⁵¹.

Conferința ambasadorilor Marilor Puteri, încheiată prin semnarea unui *Protocol* la 26 aprilie/ 9 mai 1913, a decis, „cu privire la frontiera meridională a Dobrogei”³⁵², ca Bulgaria să cedeze orașul Silistra României. Noul traseu al frontierei va fi delimitat, în timp de trei luni, de o comisie mixtă româno-bulgară. Statul român va plăti despăgubiri cetățenilor bulgari, „care vor face cunoscut într-un interval de șase luni”³⁵³, că doresc să părăsească orașul Silistra. O

³⁴⁰ *Ibidem*, p. 196.

³⁴¹ *Ibidem*.

³⁴² *Ibidem*, p. 201.

³⁴³ *Ibidem*.

³⁴⁴ La 18/31 martie 1913, Maiorescu notează că ministrul Rusiei la București, Schebeko, i-a zis că „dacă la Petersburg primim Silistra, e grație stăruințelor rusești nu austriece”, în idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 92.

³⁴⁵ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 30; Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 95.

³⁴⁶ Raport al lui Titu Maiorescu către regele Carol I, din 6 / 19 aprilie 1913, în *loc. cit.*, p. 206.

³⁴⁷ *Ibidem*, p. 207.

³⁴⁸ *Ibidem*, p. 206; idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 98.

³⁴⁹ Raport al lui Titu Maiorescu către regele Carol I, din 6/19 aprilie 1913, în *loc. cit.*, p. 206.

³⁵⁰ Idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 106. Vezi și Raport al lui Titu Maiorescu către regele Carol I din 2 / 15 mai 1913, în *loc. cit.*, p. 209.

³⁵¹ *Ibidem*.

³⁵² *Ibidem*, p. 207. La aflarea vestii că Silistra va reveni României, Nicolae Filipescu declară că acest teritoriu ar fi suficient pentru „a îngropa în el demnitatea națională”, în N. Iorga, *Istoria Românilor*, X, *Întregitorii*, București, 1939, p. 327; Gheorghe Zbucă, *op. cit.*, p. 176.

³⁵³ Raport al lui Titu Maiorescu către regele Carol I din 2 / 15 mai 1913, în *loc. cit.*, p. 207.

altă comisie bulgaro-română va stabili cuantumul indemnizației³⁵⁴. De asemenea, *Protocolul* stipula că Bulgaria nu va ridica nicio fortificație „de-a lungul frontierei actuale de la Dunăre la Marea Neagră”³⁵⁵ și să le dărâme pe cele care deja sunt ridicate. În final, *Protocolul* consemnează angajamentul Bulgariei de a accepta autonomia religioasă și culturală a românilor macedoneni, și că înființarea unui episcopat al lor nu va întâlni nicio piedică din partea guvernului bulgar³⁵⁶. De cum ajunge în posesia copiei *Protocolului* de la Petersburg, Titu Maiorescu l-a convocat pe ministrul Bulgariei la București, Kalinkov, căruia i-a atras „atenția asupra termenului de trei luni, din *Protocol*, de la data lui, 26 aprilie, pentru delimitarea celor aproximativ 3 km de la periferia Silistrei”³⁵⁷.

Neînțelegerile dintre statele balcanice pentru împărțirea regiunilor eliberate s-au acutizat pe parcursul lunii mai și începutul lui iunie 1913. România urmărea cu atenție evenimentele, în acest sens edificatoare fiind *Nota circulară* a lui Titu Maiorescu, în calitate și de ministru de Externe, către toate Legațiile României³⁵⁸. *Nota* informa pe miniștrii României acreditați pe lângă guvernele statelor respective că, deși *Protocolul* de la Petersburg n-a corespuns în toate punctele așteptărilor României, guvernul român a hotărât să-l pună în execuție imediat. Dar că în condițiile agravării situației din Balcani, România nu va fi indiferentă³⁵⁹. În acest sens a fost și scurtul dialog dintre I.I.C. Brătianu și Titu Maiorescu, în ședința Senatului din 14 mai 1913, în care primul declară că „România a scăpat trenul”, iar mentorul *Junimii* îi va răspunde prompt: „Vă înșelați, trenul României acum sosește”³⁶⁰.

Perspectiva unui nou război balcanic apropiindu-se, pe 26 mai / 8 iunie 1913, Grecia, prin Papadiamantopulos, propune, din nou, semnarea unui tratat de alianță României „în contra prea marii expansiuni a Bulgariei”³⁶¹. Și de această dată răspunsul primului ministru român a fost imprecis, afirmând că va da un răspuns după ce „se vor accentua mai tare fricțiunile balcanice”³⁶². Primejdia iminentă a declanșării războiului între foștii aliați balcanici l-au determinat pe țarul Rusiei, Nicolae al II-lea, să telegrafieze la Belgrad și Sofia, îndemnând la reținere³⁶³. Demersurile împăratului Rusiei, aflăm dintr-un *Raport* al lui Titu Maiorescu, au fost întâmpinate de Sofia și Belgrad „cu niște rezerve puțin cuviincioase”³⁶⁴. Și România este invitată de reprezentanții Germaniei, Franței și Rusiei, pe 30 mai / 12 iunie 1913, să intervină spre „a contribui să împiedicăm izbucnirea războiului între aliații balcanici”³⁶⁵.

Carol I și Maiorescu hotărăsc, pe 4 / 17 iunie 1913, deoarece războiul între statele balcanice fiind iminent, că România trebuie să-și mobilizeze armata și să ocupe linia Turtucaia - Balcic. Austro-Ungaria, care avea interese vitale în Balcani, indemnă Bulgaria să înceapă operații militare împotriva Serbiei, pe care o voia cât mai restrânsă teritorial, îndemnând România să rămână neutră. Totodată, tot la sugestia Austro-Ungariei, Danev, noul prim-ministru al Bulgariei, spre a neutraliza România în războiul pe cale să înceapă, îl consultă pe D. Ghica, reprezentantul României în capitala bulgară, „ce cere România de la bulgari, pentru a rămâne neutră în războiul lor cu sârbo-grecii”³⁶⁶. La tentativa diversionistă a lui S. Danev, Titu Maiorescu îl însărcinează pe D. Ghica să-i prezinte răspunsul guvernului român: „Dacă Bulgaria vo-

³⁵⁴ *Ibidem*.

³⁵⁵ *Ibidem*, p. 208.

³⁵⁶ *Ibidem*.

³⁵⁷ Idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 110.

³⁵⁸ *Notă circulară* a lui Titu Maiorescu către toate Legațiile României, în *loc. cit.*, pp. 210-211.

³⁵⁹ *Ibidem*, p. 211.

³⁶⁰ *Telegrama* lui Titu Maiorescu către ministrul plenipotențiar al României la Londra N. Mișu, din 4 / 17 iunie 1913, în *loc. cit.*, p. 210. Vezi și însemnarea din 14 / 27 mai 1913, în idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 114, unde, după ce Maiorescu rostește „Trenul României acum sosește”, Senatul a izbucnit în „Ovații, aplauze”.

³⁶¹ *Raport* al lui Titu Maiorescu către regele Carol I, din 26 mai / 8 iunie 1913, în *loc. cit.*, p. 211.

³⁶² *Ibidem*.

³⁶³ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 31.

³⁶⁴ *Raport* al lui Titu Maiorescu către Carol I din 2/15 iunie 1913, în *loc. cit.*, p. 213.

³⁶⁵ Idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 121.

³⁶⁶ *Ibidem*, p. 123.

iește ceva de la noi, trebuie să facă propunerea sa precisă și obligatorie. Conversații nehotărâte sunt de prisos. În ziua când războiul va izbucni între Serbia și Bulgaria, România va mobiliza și va intra în acțiune”³⁶⁷.

În preajma celui de-al doilea război balcanic, cu o Bulgaria care nu voia să asculte „nici un sfat de moderație, ci sunt gata să înceapă războiul contra sârbilor și grecilor”³⁶⁸, Schebeko, ministrul rus de la București, apelează la Titu Maiorescu „ca ultim mijloc de prevenire”³⁶⁹ ca să-l avertizeze pe Danev că, în condițiile în care Bulgaria începe războiul „armata română va trece Dunărea și va ocupa linia Turtucaia - Balcic pentru a o anexa definitiv”³⁷⁰. Deznodământul tensiunilor acumulate între statele balcanice se produce pe 17 / 30 iunie, când, fără declarație de război, Bulgaria atacă Serbia și Grecia. În aceste condiții, guvernul român, după cum notificase cu câteva zile în urmă Bulgariei, ordonă „mobilizarea armatei”³⁷¹, fapt adus la cunoștință tuturor statelor europene printr-o telegramă circulară a lui Titu Maiorescu către toate Legațiile României, la 20 iunie / 3 iulie 1913³⁷². După mobilizarea armatei, guvernul român notifica celui bulgar că, luând act de agresiunea Bulgariei care, fără „a fi dat dovadă de respectul convențiilor și uzurilor internaționale”³⁷³ a ordonat armatei sale „de a intra în acțiune”³⁷⁴.

Deși preocupările lui Titu Maiorescu, ca prim-ministru, în timpul crizei balcanice, au fost îndreptate, în primul rând, spre gestionarea cu maximă responsabilitate a intereselor României, nici preocupările / griile de politică internă sau de partid n-au fost neglijate. Dificultăți reale a întâmpinat din partea inițiativei lui P.P. Carp de a organiza o adunare a parlamentarilor conservatori, pe care Maiorescu o consideră „intrigă”³⁷⁵, pe 10 / 23 mai 1913. Și Titu Maiorescu a fost invitat „pe o foaie de hârtie deschisă, cu mai toți deputații și senatorii conservatori”³⁷⁶, o citește, scrie „văzut”³⁷⁷ dar n-o iscălește. Decide să nu meargă la proiectata adunare („după obraznica convocare a lui Carp”³⁷⁸), sfătuindu-și prietenii politici Al. Marghiloman, C.C. Arion și M. Cantacuzino să participe pentru „a împiedica vreo hotărâre de scandal”³⁷⁹. După adunarea conservatoare de la 10 mai 1913, Maiorescu află de la cei prezenți despre „scenele de brutalizare încercate de Carp”³⁸⁰ contra adepților lui Maiorescu, somându-i, printre altele, „să aleagă între Silistra și șefia lui”³⁸¹, și că rezultatul a fost „defavorabil pentru Carp

³⁶⁷ Titu Maiorescu către D. Ghica, ministrul României la Sofia, în *loc. cit.*, p. 215.

³⁶⁸ Vezi Raport al lui Titu Maiorescu către Carol I, din 13/26 iunie 1913, în *loc. cit.*, p. 216.

³⁶⁹ *Ibidem*.

³⁷⁰ *Ibidem*; Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 125. Vezi și Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 105.

³⁷¹ Raport al lui Titu Maiorescu către Carol I, din 20 iunie / 3 iulie 1913, în *loc. cit.*, p. 217. În legătură cu semnarea decretului de mobilizare a armatei române, Maiorescu notează în ziua de joi 20 iunie / 3 iulie 1913, printre altele, incidentul care s-a produs cu privire la data când România mobiliza: „...Derbedei (publicul nemulțumit de întârzierea mobilizării - n. G.M.) zic că e înșelare, că vrem să mobilizăm de abia pe 22 iunie (cum stă în decret, prin pedanteria lui Hârjeu) și în interval să ne înțelegem cu bulgarii prin Austro-Ungaria. Insist pe lângă recalcitrantul Hârjeu, să steargă din decret superflua indicare a zilei de 22 iunie. Chemăm pe generalul Averescu, care e îndată de părerea mea. Mă roagă Take Ionescu să mă duc la Rege, să schimbe el însuși în acest sens decretul deja iscălit de el. Mă duc așa cum sunt. Regele schimbă firește îndată, cu mâna sa proprie, decretul, în sensul dorit de noi. Pe când sunt la Rege, se aud strigăte din mulțimea aglomerată de câteva minute înaintea Palatului, strigăte de: „Să trăiască!”. Plec cu decretul modificat, pe la ora 6^{1/4} de la Palat; cu greu pot trece cu automobilul prin mulțime, mai ales când trăsuri și automobile dinaintea Fundației „Carol” îmi închid drumul spre Consiliul de Miniștri, dar mulțimea strigă: „Să trăiască domnul Maiorescu!” și tineri se suie pe scara automobilului și eu le arăt vesel decretul de mobilizare. Noi urale!”, în Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, pp. 128 - 129.

³⁷² Telegramă circulară a lui Titu Maiorescu către toate Legațiile României, din 20 iunie / 3 iulie 1913, în *loc. cit.*, p. 218.

³⁷³ Telegrama lui Titu Maiorescu către D. Ghica, ministrul plenipotențiar al României la Sofia, din 27 iunie / 10 iulie 1913, în *loc. cit.*, p. 219.

³⁷⁴ *Ibidem*.

³⁷⁵ Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 108.

³⁷⁶ *Ibidem*, pp. 108 - 109.

³⁷⁷ *Ibidem*.

³⁷⁸ *Ibidem*, p. 109.

³⁷⁹ *Ibidem*.

³⁸⁰ *Ibidem*, p. 110.

³⁸¹ *Ibidem*.

și Filipescu”³⁸². Episodul acesta este doar unul dintre multe altele din lupta pentru putere în rândurile Partidului Conservator și începerea agoniei sale politice.

Aflat în minoritate în propriul partid pe care, deși demisionat (fără ca demisia să-i fi fost primită), încă îl conducea, P.P. Carp declară că „*se retrage definitiv în viața privată*”³⁸³. Aflat într-o poziție politică favorabilă negocierii intereselor proprii, dar și prin abilitatea sa diplomatică, Titu Maiorescu convinge numeroși fruntași conservatori să accepte planul său de organizare a Partidului Conservator: **1)** Primirea demisiei lui P.P. Carp; **2)** Un comitet conducător al partidului format din patru membri (Titu Maiorescu, Al. Marghiloman, I. Lahovari, M. Cantacuzino); **3)** Un nou statut al partidului și un nou local; **4)** Program nou al partidului; **5)** Înțelegere cu Take Ionescu, și șefia lui după fuziune, dacă primește programul și-l elimină pe Al. Bădărașu³⁸⁴. Urmează conciliabule între adepții lui Maiorescu pe 24 mai / 6 iunie, unde se pun de acord în legătură cu propunerile primului ministru, precum și luarea unor măsuri administrative în teritoriu³⁸⁵.

Urmează adunarea Comitetului Central conservator, acasă la I. Lahovari, președintele acestuia, pe 28 mai / 10 iunie 1913, unde, după „*lungi discuții*”³⁸⁶, 15 dintre fruntașii politici conservatori au fost pentru primirea demisiei lui P.P. Carp din funcția de președinte al partidului, trei au fost împotriva și trei s-au abținut. Tot cu acest prilej, s-a hotărât ca cei patru miniștri ai Partidului Conservator să formeze un Comitet „*pentru conducerea partidului*”³⁸⁷. Firește, deși îndepărtat de la conducerea Partidului Conservator, P.P. Carp rămâne un adversar politic redutabil. Aderenții lui Carp, printre care Maiorescu îi menționează pe „*bătășii lui Mendonide și Șoimescu*”³⁸⁸, trimit prin țară „*circulări contra noii conduceri a partidului*”³⁸⁹, prin care solicită readucerea lui P.P. Carp la conducerea Partidului Conservator. Urmează iarăși contra-măsuri ale grupului de politicieni conservatori care îl sprijineau pe Maiorescu, în sensul anihilării demersului adversarilor, pentru ca pe 6 / 19 iunie 1913, Titu Maiorescu, faptul l-am mai menționat, să ia decizia secretă de a părăsi definitiv politica de partid³⁹⁰.

Revenind la al doilea război balcanic, menționăm că, după ce Maiorescu anunță că armata română „*intră în acțiune*”, notifică ministrului Bulgariei de la București, Kalinkov, pe 30 iunie / 13 iulie 1913, existența stării de război dintre cele două state³⁹¹. Peste trei zile, pe 3 / 16 iulie 1913, primul ministru al României și în calitate de ministru de Externe, emite o *Notă circulară* către toate Legațiile țării noastre, prin care înștiințează guvernele străine că, prin pătrunderea armatei române „*pe pământ bulgar*”³⁹², România nu urmărește o politică de cuceriri și „*nici zdrobirea armatei bulgare*”³⁹³, ci de a realiza statului român „*peste Dunăre o graniță asigurată*”³⁹⁴.

Trecerea Dunării de către Armata Română și înaintarea sa fulgerătoare fără a purta lupte

³⁸² *Ibidem*, p. 111.

³⁸³ *Ibidem*, p. 113.

³⁸⁴ *Ibidem*, p. 116.

³⁸⁵ *Ibidem*, p. 118: Așa, după ce decid că demisiile înaintate de P.P. Carp și N. Filipescu vor fi acceptate, liderii partidului de guvernământ mai hotărăsc: „*Să nu fie îndepărtat prefectul de Putna, Ienibace, nici prefectul de poliție Iași, Stoja. Dar Mișu Cantacuzino admite ca Take Ionescu să depărteze pe I. Sturza, șeful de cabinet al prefectului de Ilfov, pentru participarea la agresiunea lui Mihai Negruzzi contra lui Stelian Popescu*”.

³⁸⁶ *Ibidem*, p. 120.

³⁸⁷ *Ibidem*, p. 121.

³⁸⁸ *Ibidem*, p. 123.

³⁸⁹ *Ibidem*.

³⁹⁰ *Ibidem*: „*Să se sfârșească toată operația protocolului de la Petersburg, și cu legiferarea noii granițe, și apoi - dacă va fi în definitiv pace între aliații balcanici - cedez puterea liberalilor, în liniște, și pe la ianuarie mă duc tiptil, sub motiv de căutare a ochilor Anicuței, în străinătate și mă retrag tot așa tiptil din politică*”.

³⁹¹ Vezi *Nota* lui Titu Maiorescu către ministrul plenipotențiar al Bulgariei din 30 iunie / 13 iulie 1913, în *loc. cit.*, p. 220.

³⁹² *Nota* lui Titu Maiorescu către Legațiile României din 3 / 16 iulie 1913, în *loc. cit.*, p. 221.

³⁹³ *Ibidem*.

³⁹⁴ *Ibidem*. Vezi și Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 115, însemnarea din 2 iulie 1913: „*Consiliu la Palat. Regele constată că cel puțin până azi, acțiunea României este aprobată de toată Europa. Maiorescu citește nota pe care o va transmite la toate Puterile, pentru a preciza și mai clar cererile noastre asupra liniei Turtucaia – Dobrici Balcic*”.

pe teritoriul bulgar a nemulțumit Austro-Ungaria, fapt ce n-a putut fi ascuns nici de Titu Maiorescu într-un *Raport* către regele Carol I³⁹⁵, după cum a stârnit serioase îngrijorări din partea Rusiei, neliniștită de soarta Bulgariei și de înaintarea armatei române spre Sofia³⁹⁶. Marșul fără lupte al armatei române, până aproape de Sofia³⁹⁷, lăsa impresia unei oștiri bine pregătite din punct de vedere al logisticii militare, însă realitatea era cu totul alta. Armata română „*nu era destul de pregătită, mai ales sub raportul sanitar și al aprovizionării*”³⁹⁸, pentru ca un alt contemporan să afirme despre campania din Bulgaria a armatei române că „*s-a redus la urma urmei la o luptă cu holera*”³⁹⁹. Obiecții față de nivelul de înzestrare al armatei române au făcut, imediat după desfășurarea evenimentelor, și oameni politici contemporani. Omul politic liberal I.C. Grădișteanu, deși recunoaște că Maiorescu, în al doilea război balcanic, a dovedit „*multă dibăcie și pricepere*”⁴⁰⁰, cu toată „*acea mișcare strălucită care a uimit lumea*”⁴⁰¹, armata română n-a primit sprijin „*așa cum trebuia de la guvernele românești*”⁴⁰².

În fața situației militare catastrofale, bulgarii au solicitat negocieri preliminare în vederea încheierii păcii⁴⁰³, Titu Maiorescu propunând „*ca locul cel mai potrivit*” unde să aibă loc Congresul de pace, capitala României⁴⁰⁴. Cu excepția Bulgariei, a cărei delegație a fost condusă de Dmitri Toncev, ministrul de Finanțe, Serbia, Grecia, Muntenegru și România au fost reprezentate la Congres de șefii guvernelor țărilor respective. Congresul de pace de la București și-a deschis lucrările pe 17 / 29 iulie 1913, prilej cu care Titu Maiorescu, președintele Congresului, a rostit un scurt cuvânt de deschidere, în care a subliniat că „*popoarele creștine*” ale regiunii au nevoie de o „*pace durabilă, întemeiată pe un just echilibru între Statele noastre*”⁴⁰⁵, notând, în intimitate, că delegația română (Titu Maiorescu, Take Ionescu, Al. Marghi-

³⁹⁵ Vezi *Raport* al lui Titu Maiorescu către regele Carol I, din 5 / 18 iulie 1913, în *loc. cit.*, pp. 222 - 223. Maiorescu, printre altele, îi comunică regelui spusele contelui Berchtold, după care „*Austro-Ungaria a sfătuit totdeauna guvernul bulgar să satisfacă cererile României, dar n-a fost ascultată. Grava situație în care se află azi Bulgaria provine mai ales din marile greșeli comise la Sofia față de România. O altă consecință a acestei politici rătăcite este și faptul că prin actualul conflict între România și Bulgaria, libertatea de acțiune a Monarhiei austro-ungare este redusă... (!!!)*” (subl. G.M.).

³⁹⁶ Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 138 și 139. Vezi și Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 116: „*Schebeko alarmat că marșul nostru să nu producă căderea Dinastiei bulgare; cel puțin să spunem până unde mergem*”. La fel, și ministrul de Externe rus, Sazonov, comunică guvernului român că România și-ar înstrăina „*toată Europa, dacă prin marșul nostru am aduce căderea lui Ferdinand sau strivirea Bulgariei*”. Vezi și Gheorghe Zbucea, *op. cit.*, pp. 189 - 195.

³⁹⁷ Până aproape de Sofia a ajuns o divizie de cavalerie condusă de generalul Mustăța care „*o luase razna... ca un prost. Neîntâlnind aproape nici o rezistență, ajunsese până în preajma Sofiei, în care ar fi intrat dacă n-ar fi fost oprit în mod drastic, prin ordinele ce i s-au trimis*” (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, EH, p. 25).

³⁹⁸ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 329.

³⁹⁹ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 24. Argetoianu consideră holera care a ucis 4000 de oameni în campania din Bulgaria, nicidecum un „*incident sau accident*”. „*Holera, continuă Argetoianu, trebuie considerată ca o simbolică încununare a ultimilor decenii de ușurință, de neglijență și de incapacitate în guvernarea țării. Dând țara pe mâna a două partide, pentru comoditatea lui personală, Regele Carol I a osândit-o la cea mai cumplită înfrângere la prima încercare mai serioasă a forțelor ei. Rotativa asigurând puterea fiecărui partid, fiecare dintre ele s-a istovit în lupta personală și în loc să se preocupe de interesele obștești, a ridicat pe primul plan interesele particulare... Slăbiciunea conducerii și turpitudinile de pe diverse planuri politice, neputând fi mărturisite, au fost acoperite cu florile minciunilor demagogice... Grație acestei continuități în rele, nu am putut realiza decât aparențele unui stat organizat. În momentul marilor prefaceri ale Europei și ale lumii, ne prezentăm cu vitala noastră problemă agrară nerezolvată, cu o armată de fațadă, cu o aparență de administrație, de justiție și de educație națională și numai cu finanțele în destul de bună stare mulțumită bogățiilor noastre naționale... Am avut norocul să dăm peste bulgari istoviți printr-un prelung război... căci altfel înregistram Turtucaia deja în 1913*” (pp. 36 - 37).

⁴⁰⁰ I.C. Grădișteanu, *op. cit.*, p. 33.

⁴⁰¹ *Ibidem*.

⁴⁰² *Ibidem*.

⁴⁰³ Vezi *Telegrama* lui Titu Maiorescu către miniștrii plenipotențieri ai României la Belgrad și Atena, din 8 / 21 iulie 1913, în *loc. cit.*, p. 225; I.C. Filitti, „*Pacea de la București din 1913*”, în *Adevărul*, 7 iulie 1933.

⁴⁰⁴ *Telegrama* lui Titu Maiorescu către miniștrii plenipotențieri ai României la Belgrad și Atena, din 8 / 21 iulie 1913, în *loc. cit.*, p. 225.

⁴⁰⁵ Discurs de deschidere rostit de Titu Maiorescu, președintele Conferinței păcii de la București, din 17 / 30 iulie 1913, în *loc. cit.*, p. 230. Vezi și Gheorghe Zbucea, *op. cit.*, pp. 180 - 185.

Ioman, C.G. Dissescu, general C. Coandă, C. Christescu) urmează modelul „*celor petrecute la Congresul de la Berlin*”⁴⁰⁶. Titu Maiorescu, „*ca prim-ministru și arbitru al popoarelor balcanice*”⁴⁰⁷, decide că la București „*nu se vor semna preliminarii... ci pacea definitivă*”⁴⁰⁸, impunând tuturor delegaților voința României.

Cele 10 articole ale Tratatului de pace de la București⁴⁰⁹ au reglementat, între cele patru dejunuri oferite delegaților de Al. Marghiloman⁴¹⁰, toate problemele teritoriale între statele participante, care își luau angajamentul că „*pacea și prietenia*”⁴¹¹ vor domni pe viitor între ele, cu începere de la data de 10 august, stil nou, 1913, când a fost semnat. Precizăm că obiectivul României, cu privire la frontiera dobrogeană cu Bulgaria, a fost realizat, noua graniță în Dobrogea plecând „*din sus de Turtucaia ca să ajungă la Marea Neagră la miazăzi de Ekrene*”⁴¹². La închiderea lucrărilor Congresului de pace de la București, pe 28 iulie / 10 august 1913, Titu Maiorescu adresează participanților un scurt cuvânt în care subliniază că, „*după 11 zile*”⁴¹³, au reușit „*de a aduce popoarele pe care le reprezentăm binefacerile păcii*”⁴¹⁴. Subliniem că la sfârșitul textului Tratatului de pace de la București a fost adăugat un *Protocol*, care face descrierea exactă a traseului noii frontiere româno-bulgare în Dobrogea, fiind trecute, cu exactitate, așezările ce revin României și care rămân Bulgariei⁴¹⁵.

Tratatul de pace de la București a însemnat pentru Titu Maiorescu „*apogeul activității sale omenești și cântecul său de lebedă*”⁴¹⁶, încununând o carieră politică excepțională de aproape o jumătate de veac. Pe lângă felicitările, de a doua zi⁴¹⁷, ale regelui Carol I, primul ministru al României a primit depeșe de felicitare, pentru înțelepciunea folosită în negocierea păcii, de la guvernele Marilor Puteri⁴¹⁸, care, și prin intervenția decisivă a Germaniei, au acceptat ca definitive hotărârile Congresului de pace de la București⁴¹⁹. Subliniem simțul responsabilității dovedit de Titu Maiorescu în apărarea intereselor statului român în timpul crizei balcanice, dar nu ezităm în a nota o prea strânsă aplecare a sa în politica externă a României, ca să nu vorbim de o subordonare fațășă Austro-Ungariei⁴²⁰, susținând că nu din convingere proprie a

⁴⁰⁶ Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 149.

⁴⁰⁷ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 9.

⁴⁰⁸ Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 132.

⁴⁰⁹ Vezi textul *Tratatului de Pace de la București*, în *loc. cit.*, pp. 232 - 237.

⁴¹⁰ Al. Marghiloman, *op. cit.*, pp. 129, 130 și 132.

⁴¹¹ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 233.

⁴¹² *Ibidem*, p. 234; idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 151.

⁴¹³ Discurs de închidere rostit de Titu Maiorescu, președintele Conferinței Păcii de la București, din 28 iulie / 10 august 1913 în *loc. cit.*, p. 231.

⁴¹⁴ *Ibidem*. Vezi și idem, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 155: „*De la 9^{1/2} la 11^{1/2}, la Externe, prezidează a 12-a și ultima ședință; se citește procesele-verbale a două ședințe anterioare, se iscălesc și se pecetluiesc cele 5 exemplare de tratat; la ora 10^{1/2} când începe iscălirea, se telefonează pentru a se slobozi tunurile... Regele m-a chemat la 11^{1/2}. Mă sui la Rege, care mă sărută și-mi atarnă în jurul gâtului colanul ordinului „Carol” – ultima distincție ce mi-o poate da*”.

⁴¹⁵ Vezi *Protocolul* anexat la articolul 2 al Tratatului de pace de la București, din 28 iulie / 10 august 1913, în *loc. cit.*, pp. 238-239.

⁴¹⁶ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 9.

⁴¹⁷ Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 156.

⁴¹⁸ *Ibidem*.

⁴¹⁹ I.C. Filitti, *op. cit.*, pp. 6 - 7.

⁴²⁰ I.C. Grădișteanu, *op. cit.*, pp. 21 - 26. La câteva luni după sfârșitul războiului balcanic, în decembrie 1913, I.C. Grădișteanu dezvăluie că poziția Austro-Ungariei în al doilea conflict balcanic a urmărit sprijinirea Bulgariei și mai puțin a României: „*Noi, în acest conflict balcanic am ținut cu Bulgaria; am fost de partea Bulgariei*”, susține Grădișteanu că ar fi declarat contele Andrassy, p. 23. Spre a fi mai convingător, Grădișteanu aduce dovezi și mai clare în sprijinul afirmațiilor sale: „*De câte ori Austro-Ungaria are o revendicare a ei, o cerere pe care o interesează pe ea serios, izbutește întotdeauna să impună; pentru noi însă nu izbutește niciodată să dobândească nimic. În adevăr, Austro-Ungaria izbutește să înființeze un stat albanez, ceea ce nu era lucru ușor nici de o însemnătate secundară. Tot Austro-Ungaria izbutește să depărteze pe sârbi de la Adriatică și să facă să nu li se dea nici un port la mare. Mai izbutește să facă ca muntenegrenii să părăsească orașul Scutari, care fusese cucerit de ei, așa încât Austria de câte ori are un interes însemnat știe să impună punctul ei de vedere; când e vorba de interesele noastre, atunci nu se poate face niciodată nimic, și când de milă, de silă, intervine pentru noi, o face uneori în așa mod încât izbândă ar fi pentru*

hotărât trecerea Dunării de către armata română la 1913, ci forțat de Carol I⁴²¹, cât și de opinia publică românească⁴²², ce a dovedit în vara lui 1913, pentru prima dată în secolul XX, că este o forță de care oamenii politici trebuie să țină neapărat seama, în ciuda convingerilor politice proprii.

Este cert că omul politic Titu Maiorescu, în anul 1913, și-a trăit, din plin, apoteoza. Un triumf târziu, dar meritat, dar pentru care a fost nevoit să facă compromisuri, dintre care cel mai grav mi se pare acela că, deliberat, a renunțat, fără niciun regret, la o prietenie politică de o jumătate de secol cu P.P. Carp, de dragul de a ajunge în vârful ierarhiei politice a țării sale. Triumful lui Titu Maiorescu însă a fost unul efemer, căci Istoria însăși în anii imediat următori, prin marile evenimente / prefaceri ce se vor derula, i-l va anula, așezându-l nu alături de învingători, ci printre învinși, dovadă limpede că și unul dintre cele mai strălucite caractere poate fi victima propriilor opțiuni politico-ideologice împinse până la ultima consecință.

Keywords: *Titu Maiorescu; Prime-Minister; apotheosis; a; March 1912; January 1914; Conservative Party; King Carol I; P.P. Carp; Balkanic War II; Peace of Bucharest; August 1913.*

TITU MAIORESCU, PRIME-MINISTER – THE APOTHEOSIS OF A VANQUISHED PERSON

(Summary)

The author has analysed and has presented prime-ministeriat of Titu Maiorescu (March 1912 – January 1914), the leader of *Conservative Party*. The Mentor of *Junimea* was a nearest collaborator of King Carol I, between 1912 - 1914. Titu Maiorescu's triumphal moment was Peace of Bucharest, in August 1913. The South of Dobruja, Cadrilater (Durostorum and Caliacra districts), has included in Kingdom of Romania. But Prime-Minister's apotheosis was short, because World War I's events has destroyed Maiorescu's political edifice. In perspective of time, Titu Maiorescu was a vanquished person.

noi mai rea decât neizbânda” (pp. 26-27). Apoi, Grădișteanu este și mai explicit: „Când la Petersburg s-a pus în fața arbitrajului, sau a mediațiunii, cum vreți voi s-o numiți, chestiunea lărgirii de frontieră, cerută de noi, Austro-Ungaria propune, în adevăr, să ni se facă o mică rectificare de frontieră, care să cuprindă și Silistra, dar cu condiția să se dea în schimb Salonicul bulgarilor, care mai dobândiseră atunci la Londra Adrianopolul și toată Tracia... În sfârșit, d-lor, după ce izbucnește conflictul dintre aliați, și când opiniunea noastră publică, exasperată de dezastrul de la Silistra, cu cei trei kilometri, împinge pe guvern la acțiunea strălucită, care a dus la tratatul de la București, Austro-Ungaria, după cum se poate vedea din *Cartea Verde*, caută până la cel din urmă moment să ne împace cu bulgarii, dându-ne nouă cât mai puțin. Văzând că nu izbutește, și că s-a încheiat pacea de la București, atunci se întoarce față contra noastră și cere limpede revizuirea operei, la care izbutisem să ajungem prin acțiunea noastră militară” (pp. 27 - 28). Rechizitoriul lui I. Grădișteanu îl viza și pe Titu Maiorescu, observând un fapt, și astăzi, foarte ciudat: „Dar ce e mai curios, e că lipsește din *Cartea Verde* aproape toată partea care privește Austro-Ungaria în acest conflict balcanic” (p. 23), faptul sugerându-ne că „Austro-Ungaria e puterea cea mai îndepărtată de peninsula balcanică și cea mai puțin interesată în chestie” (*Ibidem*).

⁴²¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 328. Vezi și Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, p. 128, însemnarea din 20 iunie / 3 iulie 1913, unde Maiorescu își camuflează cu greu nemulțumirea față de o depeșă secretă primită din Berlin, prin care Germania refuză să permită Austro-Ungariei să exercite presiuni la București în vederea înțelegerii cu Bulgaria. Iată fragmentul pe care l-am remarcat: „Curioasă depeșă „secretă” (ghilimelele sunt ale lui Maiorescu - compl. G.M.) de la Berlin, că Germania a refuzat Austriei să apese asupra noastră în sensul politicii ei de înțelegere cu Bulgaria și că ne lasă la libera noastră hotărâre” (subl.G.M.).

⁴²² N. Iorga, *op. cit.*, p. 329.

Bogdan CARANFILOF

„IUDA” SUB VREMURI. O CONTRIBUȚIE LA ISTORIA ANTISEMITISMULUI ROMÂNESC

Cuvinte-cheie: *evreu, antisemitism, naționalism, imaginar, intelectual.*

„Nu folosește la nimic să spui adevărul celui care nu e pregătit să îl afle” (Sigmund Freud).

Ciudată și fascinantă este istoriografia românească. Etapele formării ei sunt presărate de poticneli și asperități care, pe de o parte i-au conferit o anumită nuanță de originalitate, dar, pe de altă parte, i-au schițat fizionomia unei perpetue ambiguități. Născută târziu, poate prea târziu, istoriografia noastră s-a suprapus cu lupta politică a unei elite înzestrate intelectual, a cărei motivații pot fi decelate în substanța de sorginte națională. Astfel că, atunci când Leopold von Ranke așeza bazele pozitivismului istoric, revoluționând pentru totdeauna scrisul istoric, românii se ancorau cu obstinație în mitologicele teme romantice. Pe când unii istorici francezi își imaginau un nou sistem istoriografic transpus sub forma fecunde Școli a Analelor, istoricii români erau nevoiți să subsumeze opera lor imperativelor naționale decurse din noile realități, posterioare Primului Război Mondial. În fine, când ar fi trebuit să ajungă la deplina maturizare și dialog interdisciplinar, istoriografia românească a căzut sub dictatura, atât fizică cât și ideatică, a regimului comunist. Parazitarea istoriografiei românești nu trebuie, în aceste condiții, să mai mire pe nimeni.

Scriind acestea, nu trebuie scăpat din vedere faptul că respectivele afirmații pot fi considerate drept o generalizare facilă, o sentință dată prea rapid, pompoasă în formă, dar goală în conținut. Generalizarea, se știe, trebuie să fie inamicul istoricului. Pe de altă parte, premisele de la care pornim presupun o trecere în revistă globală a scrierilor de istorie românești. Ori, acestea sunt, în mare parte, viciate de contextul în care sunt create și minate de contradicții ireducibile. Se poate, într-adevăr, ca statul - națiune să fie considerat o treaptă superioară în evoluția umanității, o formă de organizare logică și coerentă. Dar cât de naționalist poate fi istoricul? Cu atât mai mult cu cât, de multe ori, istoricii au fost agenți activi ai timpului lor, militanți sau oameni politici sau chiar soldați trimiși spre jertfă în numele statului național. Cum va scrie un istoric român despre Unirea Transilvaniei cu România și cum o va reflecta un istoric ungar? Cum au scris istoricii germani despre anexarea Alsaciei și Lorenei și cum au făcut-o cei francezi?

Dincolo de aceste evidențe, trebuie adăugat, așa cum arătam, contextul în care apar scrierile istorice. Din nefericire, din Antichitate până în zilele noastre, scrisul istoric s-a aflat sub imperativul respectivelor regimuri politice, care au dorit să îl dirijeze și manipuleze. Istoria, spre deosebire de științele exacte se poate preta oricărei interpretări. Practic, se poate scrie orice în istorie, iar o viziune panoramică a producțiilor istoriografice din timpul regimurilor comuniste ne va confirma din plin acest lucru. Cine va parcurge, de pildă, procesul de etnogeneză românească, așa cum apare el descris în fazele succesive ale comunismului românesc, nu va înțelege niciodată unde este adevărul istoric și care sunt interpretările corecte. Sigur că, pe de altă parte, putem cădea de acord, că nu există obiectivitate în istorie, dar asta nu înseamnă că încercarea de a o atinge trebuie abandonată vreodată.

Pe baza acestor premise, până în zilele noastre, în mentalul colectiv românesc persistă o imagine idealizată a evenimentelor din trecut. Venind spre tema noastră, este cunoscut cum manualele de istorie și scrierile istorice românești au creat imaginea unui popor român tolerant, ferit de atitudini extreme precum xenofobia și antisemitismul, un popor pașnic și ospitalier, care a creat condiții optime pentru orice populație aflată pe teritoriul său. Ori, lucrurile stau, în bună parte, pe dos. Asta nu înseamnă că românii trebuie plasați în spectrul opus într-un cadru comparativ. Ei nu au fost nici mai mult, dar nici mai puțin antisemiți decât alte popoare, ci se înscriu într-un cadru, din păcate, banalizat. Nu există, din acest punct de vedere, nimic excepți-

onal. Ori, marea majoritate a istoricilor noștri au căutat, întotdeauna, să reliefeze excepționalismul în istoria românilor. La fel, nu se putea concepe că uriașe personalități culturale ar fi putut fi altfel decât puri și etici. Ori, nici un om din istoria umanității nu este eminent pozitiv sau eminent negativ. Omul este un complex de nuanțe, profund influențat de mediul în care se dezvoltă și în interiorul căruia se zbate contradictoriul. Multe genii au frizat nebunia sau au avut înclinații vicioase, în toate sensurile, fără ca asta să le scadă din perenitatea operei lor, dar nici nu trebuie percepuți ca sfinți comportamentali. Aceasta este drama istoriografiei românești, dominată de pozitiv, serenitate și patriotism, fără ca, pe lângă acestea, să mai încapă ceva concret.

După 1990, este drept, deschiderea orizonturilor a permis istoriografiei să iasă din această stare, mai ales în ceea ce privește subiectul care ne interesează, antisemitismul românesc. Numeroase lucrări și studii au încercat să pună în lumina corectă elita politică și intelectualitatea românească în raport cu „problema evreiască”, ceea ce, de asemenea, a încercat să facă și studiul nostru. Pentru acest scop, am lăsat personajele analizate să „vorbească” prin intermediul mărturiilor care au ajuns la noi și care creionează un tablou mult mai sumbru decât le-ar fi plăcut unor istorici. Din cauza limitărilor de spațiu, nu am pătruns, însă, și în problemele ce țin de cauzalitatea antisemitismului românesc. În fond, se poate întreba cineva, de ce această abundență de scrieri și poziții antisemite în perioada modernă și epoca interbelică, de care ne-am ocupat. Oricum, descifrarea cauzelor imediate, pe care le vom prezenta în scrieri ulterioare, oricare ar fi fost ele, poate duce spre o înțelegere, dar nu spre o scuzare a antisemitismului, a urii de rasă, în general. Pe de altă parte, această ură comportă întotdeauna o măsură importantă de irațional, greu de înțeles și, mai greu, de explicat. Cert este că fenomenul a existat ca atare, iar noi am încercat să îl schițăm pe două planuri: unul politic, legat de acțiunea statală a elitei politice românești și unul cultural, ideatic, în care au fost atrase foarte multe personalități românești, de la Eminescu la Cioran. Acesta este trecutul, nu poate fi schimbat și trebuie asumat *sine ira et studio*, atât pentru saltul calitativ al istoriografiei românești cât și pentru însănătoșirea fibrei morale a națiunii române.

Dacă ar fi să definim istoria evreilor printr-un atribut și o întrebare, acestea ar trebui să fie: *unicitatea* și *de ce?* *Unicitatea*, întrucât evreii au fost primul popor care au revoluționat religia umanității prin introducerea *monoteismului*, deși unii cercetători indică influențele egiptene pentru acest fapt¹. Apoi, remarcabila lor putere de *supraviețuire* chiar și în fața unor încercări care i-ar fi putut face dispăruți din istorie, începând cu primele seminții vecine, trecând prin stăpânirea romană și ajungând la teribilul Holocaust din timpul celui de-al Doilea Război Mondial². Nu în ultimul rând, prin extraordinara *adaptabilitate* cu care au făcut față epocii moderne și contemporane, risipiți în toate colțurile lumii, dar fără a-și părăsi niciodată patrimoniul spiritual, de asemenea, unic în structura lui. Indiferent de perspectiva din care este analizată istoria evreilor, filosofic, religios sau evenimential, nu se poate trece peste asemenea constatări. Poate tocmai aceasta să fie cauza la întrebarea *de ce?* De ce a existat antisemitismul, de a fost atât de răspândit, preluat și promovat de mari intelectuali ai lumii? Din perspectivă religioasă întrucât au refuzat adoptarea lui Iisus conform viziunii creștine³, din perspectivă economică pentru spiritul întreprinzător, din punct de vedere cultural pentru tenacitatea extraordinară de a se împlini profesional, din punct de vedere social pentru însuși felul lor de a fi⁴. Multe și complexe cauze! Într-adevăr, pare mai facil să analizezi discursul antisemit, decât a înțelege în profunzime caracterul unic al poporului evreu, spiritualitatea sa și condiția existen-

¹ Vezi, de pildă, Sigmund Freud, *Moise și monoteismul*, în *Opere*, traducere de Leonard Gavrilu, EȘ, București, 1991, pp. 169-288.

² Josy Eisenberg, *O istorie a evreilor*, traducere de Jean Roșu, EH, București, 1993, *passim*.

³ O analiză interesantă, provenită din spațiul rus, acolo unde antisemitismul a fost foarte puternic, vezi la Vladimir Soloviev, Nikolai Berdiaev, Gheorghe Fedotov, *Creștinism și antisemitism*, traducere de Janina Ianoși, EH, București, 1992, *passim*.

⁴ Esther Benbasa, Jean-Christophe Attias, *Evreul și celălalt*, traducere din franceză de Andreea Vlădescu, Edit. Est, București, 2005.

ței sale. Cert este că, atunci când „se vorbește despre supraviețuirea evreiască, se pot distinge trei elemente care deosebesc istoria acestui popor de aceea a tuturor celorlalte popoare. Evreii au o istorie continuă a existenței lor de patru mii de ani, iar timp de trei mii de ani au reprezentat o forță intelectuală și spirituală. Au supraviețuit timp de trei mii de ani fără o țară a lor și, cu toate acestea, și-au păstrat identitatea etnică printre culturi străine. Și-au exprimat ideile nu numai în propria lor limbă, ci, practic, în toate limbile importante ale omenirii”⁵. Mai mult, evreii au contribuit ca nimeni alții la îmbogățirea culturală a omenirii, dacă ar fi să ne gândim la nume precum Sigmund Freud, Karl Marx, Boris Pasternak, Albert Einstein sau Milton Friedman și atâția alții, mulți dintre ei laureați ai premiului Nobel în diverse domenii. A înțelege istoria evreilor înseamnă a înțelege istoria lumii.

Scriind o istorie a evreilor, Paul Johnson descrie, la început, orașul Hebron, de o „frumusețe măreață și venerabilă”, dovadă a faptului că evreii sunt „cel mai tenace popor din istorie”. Această așezare a trecut prin stăpâniri succesive, iar evreii nu au fost lăsați să îl viziteze. Ori, Paul Jonson, meditănd la soarta orașului și, prin extensie, la cea a evreilor, se întreabă: „unde sunt toate acele neamuri care au populat odată locul acesta? Unde sunt canaanii? Unde sunt edomiții? Unde sunt anticii eleni și romani și bizantini, francii și mamelucii, unde sunt otomanii? Au pierit în negura timpurilor, irevocabil. Evreii, însă, încă sunt în Hebron”⁶. Nu se putea, credem, o încheiere mai frumoasă pentru această introducere.

Antisemitismul românesc în perioada modernă

Identitatea națională nu este un dat organic, ci presupune un proces complex de conjuncție a unor factori determinați, la rândul lor, de un context favorabil. În perioada modernă are loc cristalizarea statului - națiune, subsumat unor imperative de ordin moral ce presupun alcătuirea unei solidarități organice în rândul poporului, prin mijloace specifice aflate la îndemâna alcătuirilor politice din epocă⁷. Statul precede națiunea⁸ și, mai mult, este autoritatea decisivă care o modelează și o înzestrează cu fizionomie proprie. Fără a intra prea adânc în această problemă, asupra căruia ne-am aplecat și cu altă ocazie⁹, trebuie să precizăm că atributul principal al construcției naționale este reprezentat de *imagologie*, ce presupune un set de reprezentări mentale asupra propriului „eu”, precum și asupra opusului său. Definirea propriei identități se realizează, inerent, prin scoaterea în evidență a alterității. Ori, dacă e să facem trecerea spre cazul românesc, cine reprezintă identitatea și cine reprezintă alteritatea? Românii se transpun, evident, în partea pozitivă a națiunii, cea identitară cu toate consecințele ce decurg din această stare de lucruri, în timp ce alteritatea se proiectează asupra marginalilor, de esență etnică sau religioasă.

Dacă în trecut „celălalt” era o forță exterioară cu pretenții de superioritate precum turcul, grecul sau rusul, în perioada modernă care se suprapune cu cea de cristalizare națională, „celălalt” va fi reprezentat de evreu, asupra căruia se va abate toată gama de frustrări și contradicții ce guverna societatea românească. Această evidență este susținută, printre alții, de

⁵ Max I. Dimont, *Evreii, Dumnezeu și Istoria*, ediție revizuită și adaptată, traducere de Irina Horea, Edit. Hasefer, București, 2002, p. 16.

⁶ Paul Johnson, *O istorie a evreilor*, traducere de Irina Horea, Edit. Hasefer, București, 1999, pp 15 - 16.

⁷ Asupra acestei problematice există o bogată literatură de specialitate, din care cităm câteva titluri: Anthony D. Smith, *Nationalism și modernism: un studiu critic al teoriilor recente cu privire la națiune și nationalism*, Editura Epigraf, Chișinău, 2002; Simona Nicoară, *Națiunea modernă. Mituri, simboluri, ideologii*, Editura Accent, Cluj - Napoca, 2002; E.J. Hobsbawm, *Națiuni și nationalism din 1780 până în prezent. Program, mit, realitate*, Editura Arc, Chișinău, 1997; Lucian Boia, *Două secole de mitologie națională*, EH, București, 1999; Benedict Anderson, *Comunități imaginare. Reflecții asupra originii și răspândirii naționalismului*, Edit. Integral, București, 2000; Ernest Gellner, *Naționalismul*, Edit. Librom Antet SRL, București, 2001.

⁸ Relevantă în acest sens este celebra remarcă a poetului italian Gabriele D'Annunzio: „Am facut Italia, acum să îi facem pe italieni”, care este universal aplicabilă, cu precădere referitoare la statele din sud - estul Europei.

⁹ Vezi în acest sens studiul nostru *Geneza identității naționale în Moldova (prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în AMS, IX, 2010, Botoșani, *passim*.

Lucian Boia, care scrie că „**Celălalt** este un personaj omniprezent în imaginarul oricărei comunități. Jocurile alterității se constituie într-o structură arhetipală. Sub acest raport, românii nu fac și nu au cum să facă excepție. Două trăsături caracteristice istoriei românești au contribuit însă la așezarea celuilalt într-o lumină specifică: pe de o parte, reacția unei civilizații rurale oarecum izolate și, pe de altă parte, impactul, masiv și neîntrerupt, al stăpânirilor și modelelor străine. Acțiunea contradictorie și complementară a acestor factori a condus la o sinteză cu note certe de originalitate”¹⁰.

Pe de altă parte, fenomenul are conotații universale. Românii, ca și alte popoare din această parte a Europei, au servit de minune pentru identificarea alterității în viziunea celor care, prin însăși natura lor, aveau conștiința superiorității lor inerente. Oamenii educați din siajul mișcării iluministe, aparținând spațiului de civilizație din Europa Occidentală, dau glas acestor prejudecăți, pe care o regăsesc materializată la fiecare pas în timpul voiajelor pe care le întreprind: „Iluminismul a trebuit să inventeze Europa de Vest și Europa de Est, împreună ca două concepte complementare, care se defineau reciproc prin opoziție și contiguitate”, scrie Larry Wolff într-o excelentă lucrare dedicată asupra acestui subiect. „Călătorii au fost un element esențial în acest proces de reorientare: călătorii secolului al XVIII-lea din Europa de Vest în Europa de Est. Țările Europei de Est erau relativ puțin cunoscute în secolul al XVIII-lea, reprezentând încă o destinație atât de puțin obișnuită, încât fiecare călător ducea cu sine o hartă mentală vagă care, pe drum, urma să fie adnotată, înfrumusețată, îmbunătățită sau reimpăturită după bunul plac. Operațiile principale ale acestei cartografieri mentale erau asociția și comparația: asociațiile făcute între țările Europei de Est, combinate intelectual într-un întreg coerent și comparațiile cu țările Europei de Vest, care stabileau diferențele de dezvoltare dintre cele două zone”¹¹.

În fapt, călătorii vestici își proiectau propria alteritate asupra acestui spațiu „barbar”, în interiorul căruia își puteau exhiba poftele, frustrările sau roadele fanteziei pure. Fără să realizeze, acești cultivați iluminați ridicau o barieră mentală între două spații de civilizație, diferite, dar nu ireductibile, ale cărei umbre s-au potențat în perioada regimurilor comuniste sub forma „cortinei de fier” și care mai circulă inclusiv în zilele noastre. Lucrurile nu au stat altfel nici în proximitatea spațiului nostru, în ceea ce îi privește pe români și maghiari aflați într-o perpetuă contradicție, cu fundal istoric bine determinat. Ori, și în acest caz, dincolo de adversitatea imediată, palpabilă dintre cele două grupuri etnice din Transilvania și care putea avea un substrat concret, adâncirea prăpastiei se realizează prin operații mentale întreprinse de protagoniștii dramei respective. În acest mod, românii le vor apărea maghiarilor din planul unei imagini cel puțin distorsionate, schimonosită de resentimente și falsificată de o teamă irațională¹². De aceea, chiar propria imagine a românilor transilvăneni va oscila între admirație, valorificarea ei și auto - învinuire.

Evident, multe dintre abordările amintite pot fi ușor parate, ironizate sau cel puțin corectate din anumite puncte de vedere. În fond, cei care subliniau inferioritatea alterității nu proveneau din paradisuri terestre, ci din state aflate mai sus pe treptele dezvoltării politice și culturale. Însă acest fapt le conferea iluștrilor europeni siguranța de sine, bazată pe conștientizarea acută a unei nete superiorități din punct de vedere politic, economic, cultural sau mental. Aceste diferențe sunt certe. Ori, în aceste condiții, ce puteau invoca românii în sprijinul tezei naționale? Natural, arsenalul ideologic compus din redescoperirea sau, mai exact spus, redimensionarea istoriei. Școala Ardeleană, generația de pașoptiști intelectuali, majoritatea educați în spațiul occidental, au conceput un alibi mental pe care să se așeze construcția națională. Românii erau condamnați să devină o națiune puternică prin trecutul său glorios, ca urmași ai aprigi-

¹⁰ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, ediția a III-a, EH, București, 2011, p. 251.

¹¹ Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în epoca luminilor*, traducere din limba engleză de Bianca Rizzoli, EH, București, 2000, p. 21 și urm.

¹² Asupra acestui subiect vezi pe larg Melinda Mitu, Sorin Mitu, *Ungurii despre români. Nașterea unei imagini etnice*, Edit. Polirom, Iași, 2014.

lor daci și măreților romani sau ca pavăză a creștinismului medieval, opus tăvălugului islamist. De aici, însă, apărea o nouă dilemă: cum era posibil ca un asemenea popor să se afle într-o stare de subdezvoltare cronică în raport cu orice standard al epocii? Răspunsul nu trebuia căutat prea departe, întrucât era la îndemână: forțele exterioare spațiului carpato – danubiano - pontic au frânat progresul și civilizația acestuia din diverse motive, teză recurentă și atemporală în mentalul românesc. Naționalismul românesc a fost, inclusiv din această cauză, unul de sorginte viscerală și irațională, transpus într-o defensivă continuă în fața a tot ceea ce era de origine neromânească pură, cu atât mai mult față de evrei. *Antisemitismul universal s-a mulat perfect pe utilajul imagologic și mental românesc.*

Această realitate, evident schematizată, poate fi una dintre explicațiile pentru care foarte multe personalități din spațiul românesc, fie din zona politicului, fie din cea culturală, au perceput „*problema evreiască*” la dimensiuni apocaliptice, în sensul degenerării rasei românești din punct de vedere etnic sau al subdezvoltării sale din punct de vedere economic. Într-o scrisoare din 1912, spre finele epocii moderne, adresată lui Vladimir Korolenko, Constantin Dobrogeanu - Gherea nota că „*întreaga intelectualitate românească (cu excepția lui P. Carp, președintele guvernului actual, a răposatului Caragiale și încă a doi - trei oameni mai puțin mari), toți au predispoziții antisemite și sunt saturați de spirit antisemit*”¹³.

Iar la finalul epocii interbelice, în 1938, Barbu Theodorescu realiza pentru revista *Vre-mea* un bilanț la fel de nefast: „*Antisemitismul român are o vechime de o sută de ani. A lupta în contra evreului înseamnă că te afli pe linia cea dreaptă a dezvoltării normale a poporului român. Antisemitismul a încălzit sufletul elitei intelectuale românești. Antisemitismul este cea mai vitală problemă a propășirii românești. (...) Am spus că nu există român de seamă, cărturar creator în cultura românească care să nu fi activat și să nu fi simțit necesitatea luptei în contra evreului. Cel mai de seamă poet al nostru este Eminescu. În el se întrupează cugetarea cea mai înaltă, poetul cel mai fin ideologul politic de elită, gazetarul desăvârșit. Și Eminescu a fost antisemit. Înaintea sa a trăit Alecsandri, poetul cu forma cea mai perfectă (sic!), era tot antisemit. Cultura românească, deși a dat o pătură mare de avocați, totuși nu a creat juriști de seamă. Avem unul singur, Simion Bărnuțiu. La baza concepției sale juridice aflăm antisemitismul. În domeniul economic strălucește un singur doctrinar (...) Ion Ghica. Teoria lui are la temelie antisemitismul. În filosofie am avut mai mulți profesori străluciți, dar filosof cu adevărat este numai Vasile Conta. Cugetarea sa se împletește cu antisemitismul. Istoria a fost domeniul cel mai bogat în figuri celebre. N. Iorga, ca istoric și naționalist, a fost antisemit. A înlăturat din concepția sa antisemitismul este egal cu distrugerea întregii sale științe politice. Cel mai mare pictor român a fost Grigorescu. Oare cine a pus pe pânză mai bine decât el figura jidovului? Iar cărturarul cu cele mai mari orizonturi, creator în atâtea domenii, autorul unui nesfârșit număr de lucrări, filosof, istoric, filolog, om politic, gazetar și mai presus de toate un mare român, a fost B. Hașdeu. Marele enciclopedist nu vedea înălțarea neamului decât purificându-l de elementul evreiesc. (...) Se poate spune oare că figurile cărturarilor de mai sus sunt entități neglijabile și că antisemitismul lor nu a existat? (...) Este un capitol al naționalismului și s-a implantat adânc în sufletul tuturor doctrinarilor români*”¹⁴. Am preferat redarea acestui citat *in extenso* pentru că el rezumă exact teza noastră. Despre aceasta va fi vorba în continuare.

„*Problema evreiască*” s-a pus cu acuitate începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Până atunci, generația pașoptistă părăsise animată de idealuri precum egalitatea și toleranța la adresa minorităților etnice sau religioase. Astfel, chiar dacă în *Petițiunea-Proclamație* nu era evidențiată în nici un fel condiția evreilor, în programul revoluționarilor moldoveni redactat de Mihail Kogălniceanu la Cernăuți, *Dorințele partidei naționale în Moldova*, august 1848, la articolul 27 se prevedea: „*Emancipația graduală a israeliților moldoveni. Marele*

¹³ Constantin Dobrogeanu - Gherea, *Opere complete*, vol. VIII, EP, București, 1983, p. 279.

¹⁴ Barbu Theodorescu, „*Dogmatica antisemitismului român*”, în *Vre-mea*, nr. 566, 4 decembrie 1938, *apud* Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și problema evreiască. Eșeu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*, EH, București, 1995, pp. 194 – 195.

număr de israeliți străini veniți în Moldova, ignoranța adâncă în care această stare se află, cere ca guvernul să se ocupe neadormit cu această chestie importantă pentru țară: trebuie ca prin măsuri umane și progresive să se opereze cât mai în grabă fuzia israeliților și prefacerea lor într-o stare de cetățeni folositori ai statului”¹⁵. De asemenea, în cadrul Proclamației de la Islaz, documentul programatic al Revoluției din Țara Românească se statua, la articolul 21: „Emancipația israeliților și drepturi politice pentru orice compatrioți de altă credință”¹⁶.

În pofida acestui fapt, mulți dintre pașoptiști vor reveni asupra acestei chestiuni, uneori schimbându-și radical punctele de vedere, în timp ce promisiunile de îmbunătățire a soartei evreilor au fost, treptat, uitate. „După numai două decenii, scrie Leon Volovici, chiar unii dintre liderii revoluției de la 1848 vor fi printre cei mai vehemenți adversari ai acordării de drepturi evreilor (Heliade-Rădulescu, Ion Ghica, Simion Bărnuțiu, Vasile Alecsandri). <<**Spiritul vremii**>> se schimbase, foștii luptători pentru eliberarea popoarelor se aflau în funcții importante, convingerile din tinerețe s-au acomodat realităților și presiunii grupurilor dominante. Naționalism însemna acum lupta pentru suveranitate națională, crearea unui stat unitar românesc. Idealul național a devenit **politică** națională și apărarea **intereselor naționale**, în conflict cu alte țări sau cu diferitele minorități”¹⁷.

În schimb, Alexandru Ioan Cuza, în calitate de prim domnitor al Principatelor Unite, a dovedit o atitudine binevoitoare față situația evreilor, ținând cont și de recomandările internaționale care se făcuseră în acest sens. De pildă, Franța insistase pentru inserarea în cadrul Convenției de la 1858, ce urma să joace rolul de act constituțional, al unui articol care să confere egalitate deplină pentru toți locuitorii statului român: „O administrație întemeiată pe principiul egalității, în așa fel încât moldovenii și muntenii să fie toți egali în fața legii, în fața impozitelor, deopotrivă, atât într-un principat cât și în celălalt, fără deosebire de origine și de religie”¹⁸. Opoziția a venit, firește, din partea Rusiei, care practica un antisemitism violent, astfel încât textul final al Convenției a prevăzut la articolul 46 doar că „Moldovenii și muntenii vor fi egali în fața legii, în fața impozitelor și admiși deopotrivă în funcțiuni publice, atât într-un principat cât și în celălalt... Moldovenii și muntenii, de oricare rit creștin, se vor bucura, de asemenea, de drepturi politice. Aceste drepturi vor putea fi extinse și asupra altor culte prin dispoziții legislative”¹⁹.

Cu alte cuvinte, posibilitatea emancipării evreilor devenea, teoretic, posibilă, dar instituționalizarea sa va fi mai degrabă un proiect utopic. Oricum, *Codul civil* promulgat de Cuza, în 1865, calchiat pe cel francez, napoleonean prevedea în cadrul articolului 8 că „Orice individ născut și crescut în România până la majorat și care nu s-a bucurat niciodată de vreo protecție străină va putea solicita calitatea de român în decursul unui an de la majoratul său”, în timp ce articolul 9 statua că „Aceia (dintre români) care nu sunt de cult creștin nu pot obține calitatea și drepturile de cetățean decât în condițiile prescrise de articolul 16 al acestui cod”, care suna astfel: „Străinul care va dori să se naturalizeze în România va trebui să ceară naturalizarea printr-o jalbă adresată Prințului. Atunci când străinul, după o asemenea cerere, va fi locuit în țară timp de zece ani ... adunarea legislativă, la inițiativă Prințului, a Consiliului de Stat stabilit, va putea să îi acorde decretul de naturalizare, ce va fi sancționat și promulgat de către Prinț”²⁰. Așadar, un proces extrem de laborios care, în condițiile abdicării lui Cuza, a devenit literă moartă. După 1866 situația evreilor se va înrăutăți progresiv.

În acel an, 1866, românii au transpus în practică ideea aducerii pe tronul Principatelor

¹⁵ 1848 la români. O istorie în date și mărturii, de Cornelia Bodea, vol. I, EȘE, București, 1982, p. 657.

¹⁶ Ibidem, p. 538.

¹⁷ Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și problema evreiască...*, p. 25.

¹⁸ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, 1900-1909, vol. VII, p. 275.

¹⁹ Vezi în acest sens Carol Iancu, *Emanciparea evreilor din România (1913-1919). De la inegalitatea civică la drepturile de minoritate. Originalitatea unei lupte începând cu războaiele balcanice și până la Conferința de Pace de la Paris*, traducere de Țicu Goldstein, Edit. Hasefer, București, 1998, p. 23 și urm.

²⁰ Ibidem, pp. 23 - 24.

Unite a unui prinț străin dintr-o familie domnitoare europeană, idee care circula în epocă de mult, în persoana lui Carol I de Hohenzollern - Sigmaringen, care, în timpul lungii sale domnii, s-a dovedit a fi un element pozitiv în procesul de modernizare a României. În ceea ce privește „problema evreiască”, deși nu se poate afirma că domnitorul Carol I a fost un antisemit fervent, este clar că acesta a aprobat tacit politica de marginalizare a evreilor practică de majoritatea copleșitoare a clasei politice românești. De altfel, la unul din primele sale contacte cu evreii moldoveni, impresia a fost una mai degrabă nefastă: „Apoi, plecarea mai departe la Focșani. Aici, primise flori, arcuri de triumf și discursuri; participă și evreii cu obiceiurile lor ciudate. Acești neplăcuți conlocuitori ai Moldovei se înfățișează aici întâia oară prințului și el începe a înțelege cum a putut ajunge atât de puternică antipatia locuitorilor țării împotriva acestui neam străin”²¹. Aceste impresii denotă o altă realitate crudă, anume faptul că nu doar oamenii politici sau intelectualii promovau antisemitismul, fenomenul fiind larg răspândit în structura societății românești, mai ales în Moldova, acolo unde evreii aveau o prezență mai activă. Acest fapt este întărit de Carol I care, în același an, avea să noteze: „Pe lângă pacostea din acest an a recoltei proaste, moldovenii însă mai au una constantă în satele lor: evreul. Numai el e cârciumar și băcan; îmbie pe țărani să-i bea rachiul falsificat și e totdeauna gata să dea avansuri, ca să prindă cu totul în mâinile sale pe dătornici”²².

Pe baza acestor premise, nu apare surprinzător faptul că prima Constituție românească, concepută și intrată în vigoare în 1866, nu rezolva deloc situația evreilor din țară. Situația a fost agravată și de faptul că evreii, în demersurile lor de a obține drepturi politice și civile, au cerut sprijinul *Alianței Israelite Universale*²³, a cărei intervenție va fi resimțită de clasa politică românească drept o ingerință externă de neacceptat²⁴. În pofida faptului că proiectul guvernamental al Constituției prevedea emanciparea treptată a evreilor, această prevedere va fi eliminată în urma unor furtunoase dispute parlamentare, precum și a presiunii opiniei publice. Rezultatul a fost elaborarea articolului 7 din Constituție, care prevedea că „Înșușirea de român se dobândește, se conservă și se pierde potrivit regulilor statornicite prin legile civile. Numai străinii de rituri creștine pot dobândi împământenirea”, la care se adaugă articolul 10, ce stabilea că „Nu există în stat nici o deosebire de clasă. Toți românii sunt egali înaintea legii și datori a contribui fără deosebire la dările și sarcinile publice. Ei singuri sunt admisibili în funcțiunile publice, civile și militare”²⁵. În acest fel, actul fundamental al României, perceput de mulți istorici drept un document profund liberal și modern, bara în mod definitiv accesul spre egalitatea în drepturi a unui grup minoritar, pe baza apartenenței sale religioase. Așa cum observa Carol Iancu, „noul regim Hohenzollern deschide o eră de discriminări legale pentru o comunitate de 165.000 de persoane, asigurând rolul economic de *middle - classes*, meșteșugari și comercianți în majoritate. Începând din 1866 și până la Războiul de Independență, din 1877, viața țării a fost permanent agitată printr-o politică de persecuții metodice din partea autorităților, sub forma legilor și circularilor restrictive, ca și printr-o serie întreagă de tulburări antievreiești, ca rezultat al acestor măsuri”²⁶.

Într-adevăr, această stare de lucruri a fost resimțită în mod dureros de către evreii ro-

²¹ *Memoriile Regelui Carol I al României de un martor ocular*, vol. I, Edit. Scripta, București, 1992, p. 100.

²² *Memoriile Regelui Carol I de un martor ocular*, vol. I, Edit. Machiavelli, București, 1994, pp. 100 - 101.

²³ Asupra acestui organism s-au îndreptat, de-a lungul timpului, atacuri dintre cele mai violente, din diverse zone. De pildă, în 1870, de la tribuna Parlamentului, deputatul I.C. Codrescu critica *Alianța*, reprezentanta unui grup care, nu numai că nu trebuia asimilat, ci chiar eliminat într-o formă sau alta: „Acest termen de român - israelit este o insultă aruncată asupra națiunii noastre ... Orice ar fi, jidovul tot jidov român ... trebuie oare să ne resemnăm a vedea etern în mijlocul nostru o asemenea populație dușmană, care voiește a paraliza neconținut aspirațiile noastre naționale? Domnilor, înmulțirea acestui element a fost în toate timpurile atât de periculoasă pentru toate țările, încât fiecare popor nu a ezitat de a lua măsurile cele mai energice, și adesea și cele mai crude, spre a scăpa de el”, v. I.C. Codrescu, *Cotropirea jidovească în România*, Noua Typographia a Laboratorului Români, București, 1870.

²⁴ Sorin Liviu Damian, *Carol I al României, 1866-1881*, Edit. Paideia, București, 2000, p. 172.

²⁵ *Monitorul. Jurnalul oficial al României*, nr. 142 din 1/13 iulie 1866, apud Alex Mihai Stoenescu, *Armata, marșul și evreii*, ediția a II-a, Edit. Rao, București, 2010, p. 52.

²⁶ Carol Iancu, *Emanciparea evreilor din România...*, p. 25.

mâni, ale căror speranțe au fost spulberate și transformate într-o imensă dezamăgire: „*De când Constituanta din 1866 a trezit „galbena frică” de Evrei, aceștia au fost încetul cu încetul dezmoșteniți de toate drepturile dobândite, goniți din sate, adică din cea mai mare parte a țării, țărцуiți în oboarele orașelor, alungați din școli, îngrădiți în toate ramurile de muncă, dați pradă hulei, și coborâți la starea de vagabonzi, așa încât ei, pe lângă acele **Mii de dureri și suferinți firești / Ce-s moștenirea cărnii**, mai suferă urgia meșteșugită a legii. Dar dacă veți căuta în acest morman de legi cuvântul de evreu, nu îl veți găsi! Veți da numai de cuvântul **strein**. În limba legiuitorului Român, **strein** înseamnă Evreu! Fariseism fără pereche în lume...Totuși, ca și mine la 1866, toată populația băștinase evrească pune încă stăruitor întrebarea tulburătoare: **ce au a face legile împotriva streinilor cu Evrei-Români?**”²⁷.*

Sfârșitul Războiului de Independență al României, din 1877-1878, în fapt un nou episod al vechii „chestiuni orientale”, a produs reactivarea problemei evreiești, de această dată fenomenul căpătând dimensiuni internaționale. În cadrul Congresului de Pace de la Berlin (1 iunie - 1 iulie 1878), prezidat de cancelarul german Otto von Bismarck, Independența României urma să fie recunoscută de marile puteri sub rezerva îndeplinirii a două condiții: acceptarea schimbului teritorial impus de Rusia (trei județe din sudul Basarabiei contra Dobrogei luată de la otomani) și rezolvarea într-o manieră satisfăcătoare a situației evreilor români. Prin intermediul *Alianței Israelite Universale*, care prestase un puternic lobby, dar și la presiunea franceză și germană, diplomații europeni au hotărât inserarea în textul tratatului a unui articol care să reglementeze în sens favorabil condiția evreilor din România²⁸.

Este vorba de articolul 44, care prevedea că „*În România, deosebirea credințelor religioase și a confesiunilor nu va putea fi opusă nimănui ca un motiv de excludere sau de incapacitate în ceea ce privește bucurarea de drepturi civile și politice, admiterea în sarcini publice, funcțiuni și onoruri sau exercitarea diferitelor profesii și industrii în orice localitate ar fi. Libertatea și practica exterioară a oricărui alt cult vor fi asigurate tuturor supușilor pământeni ai statului român, precum și străinilor și nu va pune nici un fel de piedică atât organizației ierarhice a diferitelor comunități religioase, cât și raporturilor acestora cu capii lor spirituali. Naționalii tuturor Puterilor, comercianții sau alții, vor fi tratați în România fără deosebire de religie, pe piciorul unei desăvârșite egalități*”²⁹. În sfârșit, se părea că evreii vor avea un viitor mai bun în patria lor adoptivă, chiar dacă acest fapt era impus din afara României de marile puteri europene. Lucrurile, însă, nu aveau să fie atât de simple.

Atât pentru rege, cât și pentru clasa politică românească în ansamblu (cu excepții puține, așa cum au fost Petre P. Carp și Titu Maiorescu, care pledau pentru o soluție amiabilă), textul tratatului a produs nemulțumiri dintre cele mai vizibile, fie în chestiunea schimbului teritorial amintit (schimb care, în decursul timpului, s-a dovedit pozitiv), fie în reglementarea situației evreilor români. Aceasta cu atât mai mult cu cât, în fruntea guvernului român se afla fruntașul liberal Ion C. Brătianu, un antisemit învederat de foarte mult timp. De pildă, în contextul elaborării Constituției din 1866, Brătianu, din calitate de ministru de Finanțe al guvernului, spunea în cadrul unei sesiuni parlamentare că „*noi am declarat că guvernul nu înțelege să dea țara evreilor, nici să le dea drepturi care ating, care vatămă oricât de puțin, interesele României*”, pentru ca ulterior să adauge că problema evreiască este „*pur și simplu aceea a marelui lor număr, care amenință, după cum spune toată lumea, naționalitatea noastră... Numai măsuri administrative puternice ne pot scăpa de această pacoste și îi pot împiedica pe proletarii străini să ne invadeze țara*”³⁰.

De altfel, ca ministru de Interne, în 1867, Brătianu va impune o serie de asemenea măsuri administrative, menite să restrângă cât mai mult drepturile evreilor, atâtea cât acestea erau.

²⁷ Dr. Adolf Stern, *Din viața unui Evreu-Român*, Tip. Progresul, București, 1915, p. 61.

²⁸ Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi. Carol I*, EE, București, 2010, p. 118.

²⁹ *Documente privind istoria României. Războiul de Independență*, EA, București, 1995, pp. 382 - 384.

³⁰ *MOF*, 19 și 20 iunie 1866, apud Comisia Internațională pentru studierea Holocaustului în România, *Raport final*, Edit. Polirom Iași, 2005, pp. 23 - 24.

Este limpede că, în aceste condiții, presiunile internaționale care se făceau asupra României pentru încetarea excluderii evreilor de la viața civilă și politică a țării, nu au făcut decât să potențeze tonul omului de stat liberal. Astfel în 1868, Brătianu declara că „*Evreii, chiar pentru delict, sunt mai puțin urmăriți decât alții. Nu pentru că evreii au mai multă moralitate decât creștinii, cel puțin în cazuri de fraude, dar pentru că oricând pui mâna pe un evreu, tipă toți israeliții, nu numai din Țara Românească, dar și din străinătate... Dacă pui mâna pe un israelit, prins în delict, vine un Consul și zice este supusul meu. Apoi o fi, ori n-o fi supus străin, vine totdeauna un Consul, care zice că este*”³¹. În 1880, printr-o frază teribilă, Brătianu sintetiza întreaga sa atitudine față de evrei. Astfel, aceștia „*au ca scop nu mai puțin decât să distrugă existența noastră națională*”³².

Prevederile Tratatului de la Berlin presupuneau revizuirea Constituției României, astfel încât aceasta să fie pusă în acord cu noua stare de lucruri, cel puțin în ceea ce privea minoritatea evreiască. În pofida revoltei și dezamăgirii pe care le reflectau societatea românească, în genere, era necesar ca, cel puțin din punct de vedere formal, respectiv legal, statul român să întreprindă demersurile necesare modificării constituționale amintite. Guvernul a optat pentru soluția naturalizării individuale, ceea ce presupunea, din nou, un traiect destul de dificil pentru un evreu care urmărea să dobândească cetățenia română. Articolul 7 al Constituției a fost modificat și adoptat în 1879, astfel încât noua formă prevedea că: „*Deosebirea de credință religioasă și de confesiune nu vor constitui în România un obstacol în dobândirea de drepturi civile și politice sau în exercitarea lor*”, dar naturalizarea nu putea fi acordată decât după o perioadă de zece ani, timp în care persoana respectivă urma să demonstreze că prestează activități prin care este util României și doar printr-o lege pentru fiecare în parte³³.

Evident, această formulă a nemulțumit cancelariile europene, cu excepția Italiei, dar neutralizarea Germaniei prin rezolvarea „*afacerii Strousberg*” (consorțiu condus de un evreu), statul român răscumpărând în întregime acțiunile căilor ferate la un preț uriaș, a determinat Anglia și Franța, împreună cu Germania, să recunoască deplin Independența României în 1880, chiar dacă unele rezerve persistau în raport cu poziția statului român față de o soluționare favorabilă și grabnică a problemei evreiești³⁴. Într-adevăr, cu excepția evreilor care au participat la Războiul de Independență și care au fost naturalizați în bloc, soarta celorlalți în ceea ce privește dobândirea cetățeniei române nu s-a modificat semnificativ, dovadă fiind numărul ridicol de naturalizări acordate până în 1914, de ordinul sutelor. Va trebui să așteptăm finalul Primului Război Mondial pentru ca, cel puțin din punct de vedere juridic, condiția evreilor să se normalizeze. Dar, imediat după acest moment, se va deschide o altă perioadă profund negativă pentru evrei, în cadrul căreia *antisemitismul românesc* a atins paroxismul, dovedind o extraordinară vitalitate și putere de regenerare.

Politica oficială, statală de îngrădire continuă a drepturilor comunităților evreiești, a străinilor, în general, a fost dublată, în plan ideatic, de o puternică ofensivă culturală în care s-au implicat marile spirite ale epocii antebelice, fie ei poeți, ziariști, oameni de știință sau în dubla lor ipostază, culturală și politică întrucât mulți dintre ei, sub imperativul vremurilor, au făcut pasul spre activismul politic sau diplomație. „*Înainte de Primul Război Mondial, notează Armin Heinen, a existat fără îndoială o bogată literatură antisemită, dar și o literatură îndreptată împotriva altor minorități. În subtextul acestei literaturi se afla experiența că, în compa-*

³¹ Discursul parlamentar din 30 aprilie 1868 în *Din scrierile și cuvântările lui Ion C. Brătianu*, vol. I, Carol Göbl, București, 1903, pp. 445 – 446.

³² *MOF*, 4 ianuarie 1870, *apud* Comisia Internațională pentru studierea Holocaustului în România, *Raport...*, p. 24.

³³ Carol Iancu, *Emanciparea evreilor din România...*, pp. 32 – 33.

³⁴ Astfel, în nota comună din 8/20 februarie 1880, prin care Germania, Anglia și Franța recunoșteau Independența României, se preciza că „... Guvernul (Imperial al M.S. britanice, al Republicii Franceze) nu ar putea să considere ca răspunzând pe de-a întregul vederilor care au călăuzit puterile semnatare ale Tratatului de la Berlin, dispozițiile constituționale care i-au fost făcute cunoscute și, în particular, acelea din care rezultă pentru persoanele de rit ne-creștin, domiciliate în România, neaparținând de altfel nici unei naționalități străine, necesitatea de a se supune formalităților unei naturalizări individuale”, în *ibidem*, pp. 35 - 36.

rație cu minoritățile naționale, românii sunt dezavantajați, că națiunea, economia și cultura se descompun. Se cereau de aceea măsuri legale, care să le asigure românilor șanse egale. Rezervele se îndreptau împotriva tuturor străinilor, împotriva evreilor, nemților sau ungurilor; ele au fost afirmate încă de Simion Bărnuțiu. Dar acestea s-au transformat în antisemitism abia atunci când evreilor li s-a atribuit vina de a fi avut prin comportamentul lor economic și religia lor o influență extrem de negativă asupra românilor”³⁵.

Istoricii români, din nefericire, în majoritate, au avut un soi de timiditate intelectuală în reliefarea acestor atitudini, altfel perfect vizibile și detectabile. Chiar și atunci când aceștia invocă avatarurile naționalismului românesc, atitudinea față de personaje intrate în conștiința românească drept „mituri naționale” este ambivalentă. De pildă, Lucian Butaru, care, altfel, a scris o excelentă lucrare asupra rasismului românesc, nuanțează atitudinea poetului național, Mihai Eminescu, legată de antisemitismul său: „Antisemitismul lui Eminescu poate fi o chestiune greu de abordat, deoarece este ambivalent. Aproape pentru fiecare afirmație violent antisemită dintr-un articol se poate găsi în alt articol, uneori chiar în același, o altă afirmație mai puțin violentă care să o nuanțeze sau, uneori, chiar să o contrazică. Iar Eminescu este foarte consecvent în inconsecvența sa. Astfel, dat fiind materialul analizabil complex lăsat de Eminescu, imaginea xenofobului nepereche este adeseori portretul pe care istoricul alege să i-l facă; iar în diverse portrete se poate citi mai degrabă raportarea istoricului la miturile naționale decât raportarea lui Eminescu la „chestiunea evreiască”³⁶.

Într-adevăr, istoricii au această capacitate, anume de a prezenta orice realitate doresc ei, cu atât mai mult istoricii români. Probabil că dacă, de pildă, regimul comunist ar fi dorit, aceștia ar fi găsit resursele să îl prezinte inclusiv pe Hitler drept un filosemit convins, prins în capcana timpului pe care îl trăia. Cu toate acestea, în cazul lui Eminescu, nedorind să pronunțăm o sentință fără recurs, evidența ar trebui să se impună oricărui cercetător onest fără greutate: cel puțin din scrierile pe care poetul le-a lăsat nu se poate desprinde decât concluzia că acesta era xenofob și antisemit. Această afirmație este întărită de criticul literar Nicolae Manolescu, care afirmă: „Nu încapе în doială că Eminescu a fost naționalist, xenofob, cu pulsiumi rasiste și antisemite tot mai vii spre sfârșitul vieții, un conservator radical, ca Burke, dacă putem spune așa, filosof evoluționist al istoriei, adept al dezvoltării firești a statului natural și adversar al celui contractual al lui Rousseau, un ideolog care detesta individualismul liberal și socotea nefast pentru sănătatea nației rolul economic și politic al păturii superpuse (pătură, în realitate, formată nu numai din alogeni și care era cea dintâi clasă de mijloc din istoria noastră)”³⁷.

Orice atitudine de acest tip a unor intelectuali poate fi înțeleasă în măsura în care istoricul înțelege epoca asupra căreia se apleacă și a criteriilor după care aceasta funcționează sau, la limită, chiar scuzată, dar asta nu poate însemna că ea nu a existat. În fond, intelectualii nu sunt decât oameni³⁸, supuși inerentelor vulnerabilități pe care această condiție le comportă, chiar dacă „mitologia națională” de sorginte comunistă nu a permis în România obiectivarea în scrierea istoriei, ceea ce face și mai greu procesul de deconstrucție a unor mituri profund ancorate în mentalul românesc³⁹. În mod cert, nimeni nu poate nega genialitatea operei poetice

³⁵ Armin Heinen, *Legiunea Arhanghelului Mihail. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, ediția a II-a, traducere din germană de Cornelia și Delia Eșianu, EH, București, 2006, p. 67.

³⁶ Lucian T. Butaru, *Rasism românesc. Componenta rasială a discursului antisemit din România până la Al Doilea Război Mondial*, Edit. Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2010, pp. 69 - 70.

³⁷ Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, Edit. Paralela 45, București, 2008, pp. 406 - 407.

³⁸ În acest sens se poate consulta lucrarea lui Paul Johnson, *Intelectualii*, ediția a II-a, traducere din limba engleză de Luana Stoica, EH, București, 2002, unde autorul creionează unor personalități, precum Rousseau, Marx sau Tolstoi, niște portrete mai lumeste, dincolo de valoroasele lor opere.

³⁹ În legătură cu mitul eminescian, Nicolae Manolescu notează că „Dacă nu avem încă, de la G. Călinescu încoace, un examen critic al operei lui Eminescu, avem acum cel puțin o istorie a mitului eminescian, solid pusă în pagină de Ioana Bot (*Eminescu, poet național român*, 2001). Dincolo de datele stricte, două sunt momentele principale ale impunerii mitului: definiția dată lui Eminescu de către N. Iorga, în 1929, „expresie integrală a sufletului românesc”, și aceea din 1975, datorată lui C. Noica, „omul deplin al culturii românești”. Ambele au la bază concepția unui Eminescu paradigmatic și anistoric, neschimbător și pururi exemplar pentru toată suflarea românească”. De aseme-

eminesciene, rămasă, încă, fără egal în literatura română. De altfel, subiectul care ne interesează nu este detectabil în poeziile lui Mihai Eminescu, cu excepțiile de rigoare. Una dintre acestea este personificată de poezia *Doina*, ale cărei versuri denotă ura față de elementul neromânesc, în genere: „*De la Nistru pân' la Tisa / Tot românul plânsu-mi-s'a / Că nu mai poate străbate / De-atâta străinătate*”, urmate de acete „*teribile cuvinte*”⁴⁰, așa cum le numea Lucian Boia: „*Cine-a îndrăgît străinii / Mânca-i-ar inima câinii / Mânca-i-ar casa pustia / Și neamul nemernicia*”. Profesorul clujean Ioan Aurel Pop, care a scris o carte de răspuns la cea amintită deja, a lui Lucia Boia, refuză să identifice în această creație eminesciană ecoul unei intoleranțe etnice, avansând ipoteze care apară naționalismul fierbinte (dar există și alt fel de naționalism?) al lui Eminescu, care identifica în străini pe inamicii românilor, ce le răpiseră teritorii, de parcă cei doi termeni ar fi antagonici⁴¹. Nu e cazul, așa cum crede Ion Aurel Pop, de a vedea în lirica eminesciană, prin generalizare, ura perpetuă a unui întreg popor împotriva străinilor, ci doar de a puncta o stare de spirit resimțită, din diverse motive, de un veritabil geniu al epocii sale.

În schimb, publicistica lui Mihai Eminescu ne dezvăluie antisemitismul său, ideea apocalipsei etnice la care este supus poporul român de către seminția iudaică, concomitent inferioară și primejdioasă. În *Curierul de Iași*, din 1876, poetul scria că „*Drepturile d-nealor [evreilor] civile și publice nu însemnează decât dreptul de a exploata poporul nostru în bună voie. Pleacă 99 de procente în America, să-și câștige acolo prin muncă productivă pâinea de toate zilele și atunci cu cei ce vor rămânea ne vom împăca ușor, dar pân-atunci să mai fie încă șapte alianțe, ca cea universală care să conspire cu ușile închise în contra nației românești, noi vom ști să le arătăm todeauna lungul nasului, căci nici nu spăriem nici de înjurăturile presei jido-vești nici de declamațiile oratorilor idealști, pe câtă vreme e vorba de existența noastră. Dacă voiesc să ne cucerească, n-au decât să o facă...fățiș, ca toate națiile, cu arma-n mână. Dar cu tertipuri și apucături nu merge deocamdată. În numărul în care sunt la noi, evreii rămân străini de rit **necreștin**, ce nu se pot nici contopi cu poporul nostru, nici pot pretinde mai mult decât de a fi suferiți și ne pare că n-au nici o cauză de a se plânge de toleranța noastră*”⁴². Se regăsesc în aceste rânduri teme recurente din mentalul românesc, precum complexul de cetate asediată, caracterul obligatoriu, conspirativ al acțiunilor evreiești, dar și accentul ferm pus pe religia necreștină a acestora (ciudată delimitare, în general, religia iudaică stând, de altfel, la baza creștinismului). Soluția propusă de Eminescu, mai departe, este încă una blândă în comparație cu cele ce vor urma, ale sale sau ale altora, **emigrarea**: „*Dacă gustul li-e numaidecât după drepturi egale, conform „contractului social”, iată Austria-i aproape, apoi Germania, Anglia, Franța, Italia, cine-i oprește de a merge cu drumul de fier, unde le vine la îndemână, ca să se bucure de toate drepturile posibile?*”⁴³.

În fapt, Eminescu interpreta „*problema evreiască*”, ca și alți gânditori ai timpului, mânat de un fervent naționalism, admirator al gloriei trecute a înaintașilor, în special a dacilor, și apreciind că structura poporului român se sprijină pe clasa țărănească. Ori tocmai această clasă era în pericol de a fi pauperizată și pervertită de prezența evreilor, în multiplele lor calități, arendași, cârciumari, proprietari etc., ceea ce părea, cel puțin la prima vedere, inacceptabil⁴⁴.

nea, observă criticul literar, „*Nu e de mirare, în aceste condiții, că zecile de mii de pagini consacrate lui Eminescu în secolul XX țin rareori de critica propriu-zisă și mai mult de exegeza savantă, de erudiție sau de comparatism. Reevaluarea poeziei, a prozei ori a gazetăriei n-a mai fost simțită ca imperios necesară*”, v. Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii...*, pp. 377, 378.

⁴⁰ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința...*, p. 252.

⁴¹ Explicația se găsește la Ion Aurel Pop, *Istoria, adevărul și miturile. Note de lectură*, EE, București, 2002, pp. 185 - 187.

⁴² Mihai Eminescu, *Scrieri politice, 1870 - 1878*, ediție îngrijită de Anca Sărbulescu, Edit. Ileana, f.a, pp. 112 - 113.

⁴³ *Ibidem*, p. 113.

⁴⁴ „*Comerț și capital în mâinile lor, proprietatea funciară urbană, în cea mai mare parte în mâinile lor, arenzile de moșii în Moldova idem, pe sub mână tot debitul tutunului și a băuturilor spirtoase, negoț de import și export, c-un cuvânt toate arterele vieții economice care se bazează pe speculă. În ce constă greaua opresiune de care se plâng? Și dacă se plâng, de ce n-aleg alte terenuri decât în România, alte țări unde sunt egali în toate cu cetățenii statului? De ce nu Austria, Franța, Germania? De ce? Pentru că la noi nu există persecuție, iar drepturile câte nu le au, nici nu le*

Din această perspectivă, Eminescu nota că „E cumplită starea de lucruri în Moldova, atât de rea încât culorile cele mai negre nu sunt în stare să redea întunericul tabloului economic pe care-l prezintă jumătatea cea mai generoasă a României. În Țara Românească roșii [liberalii] sunt străini deznaționalizați, deci de bine de rău această jumătate a țării, chiar votând sub influențele unui guvern roșu susținut de străini, totuși află, de nu o reprezentațiune adevărată, dar un surogat de reprezentațiune, răzătura de coaje de stejar în loc de făină. În Moldova, care are un caracter național mult mai puțin asimilant și mai rezistent decât partea de dincoace de Milcov, populația e lăsată la discreția unei administrațiuni fără nume, care e în buzunarele jidanilor, asemenea Ministerului de Război. Această jumătate a țării se zbate sub egemonia uliței Bucureștilor aliată cu jidanii, prezentând ultimele convulsii ale unui corp care moare. Puținele corpuri de selfgovernment care a putut a se alege în mod liber strigă prin cifre și din gură că starea lucrurilor e nesuferită”⁴⁵. Teribil tablou apocaliptic, în care se împletesc interesele unei administrații românești, liberale, așadar corupte cu cele ale comunității evreiești, în mod necesar, malefice.

De altfel, Eminescu, care conducea oficiosul Partidului Conservator, *Timpul*, uzita de acest mijloc de presă, dar nu numai, pentru a lovi în guvernările liberale dintre 1876-1888, lansându-se, deseori, în acuzații în care alătura incompetența și corupția acestora cu interesele nelegitime ale străinilor exploatare, ceea ce nu era, în esență, real, întrucât liberalii s-au dovedit a fi la fel de antisemiți ca și conservatorii sau chiar mult peste aceștia. În 1879, Eminescu scria că „Am dovedit adeseori că liberalismul extrem al legilor noastre au prefăcut pământul României în mlaștină de scurgere pentru toate elementele de prisos de prin prejur și că liberalii au fost aceia care au creat chestiunea izraelită, întâi voind să le dea drepturi la toți **en masse**, apoi pentru că, spre a nu-și pierde popularitatea, au introdus, cu duplicitatea ce-i caracterizează, prohibițiunea absolută a articolului 7”⁴⁶. Asta când liberalii însăși nu erau considerați de-a dreptul neromâni, reprezentând fie „un parvenit grec ca d. C.A. Rosetti”, fie un „parvenit bulgar ca d. I.C. Brătianu”⁴⁷, ceea ce ne aduce aminte de celebrele versuri ale *Scrisorii a III-a*, „bulgăroi cu ceafa groasă, grecotei cu nas subțire”, atitudine care denotă că la Eminescu elementele negative, așa cum le percepea el, era necesar să poarte eticheta de „străin” sufletului românesc, peren și nealterat, depozitar al înțelepciunii simple, de sorginte rurală.

Este motivul pentru care evreii intră în opoziție cu acest fapt: „Ce sunt acești oameni? Țărani? Nu sunt. Proprietari, nu, învățați, nici cât negrul sub unghie, fabricanți numai de palavre, meseriași nu, breaslă cinstită nu. Ce sunt oare? Uzurpatori, demagogi, capete deșarte, leneși care trăiesc din sudoarea poporului, fără a compensa prin nimic, ciocoi breazi și fudului, mult mai înfumurați decât coborători din neamurile cele mai vechi ale țării”⁴⁸. De altfel, tema clasei evreiești ca una parazită revine frecvent în publicistica eminesciană, în cadrul căreia poetul zugrăvește tablouri ce anticipează pe acelea de mult mai târziu, în privința romilor: „Evreul proletar, neavând absolut nimic, nici capital în bani, nici meșteșug sigur, se însoară, cu toate acestea, foarte de timpuriu, face mulțime de copii; trăiește cu ei într-o mare mizerie, adesea câte două - trei familii într-o odăiță și astfel în aceste furnicare omeniești se cresc apoi generații de hiene ale societății, copii reduți și închirciți în privința fizică și intelectuală, în care se dezvoltă un singur instinct, acela al speculării muncii altuia, al exploatării altuia”⁴⁹.

Admirator fervent, așa cum subliniam, al istoriei românilor, Eminescu nu putea să nu lege pericolul evreiesc de trecutul idealizat al locuitorilor acest spațiu, care au rezistat intemperiilor epocilor doar pentru a-și vedea însușite roadele acesteia de un grup hrăpăreț și insensibil, asta atunci când evreii nu sunt ocupați să distrugă alte națiuni: „O seminție care câștigă toate

merită”, v. Mihai Eminescu, *Opere*, vol. IX, ediție critică de Perpessicius, EARS, București, 1980, p. 303.

⁴⁵ Mihai Eminescu, *Opere politice*, vol. III, Edit. Timpul, Iași, 1999, p. 407.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 408.

⁴⁷ Mihai Eminescu, *Chestiunea evreiască*, Edit. Vestala, București, 1998, p. 210.

⁴⁸ Mihai Eminescu, *Opere...*, p. 282.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 301.

drepturile fără sacrificii și muncă e cea evreiască. La orice popor drepturile publice și private au fost rezultatul unei munci seculare și a unor sacrificii însemnate. (...) Ce servicii au adus omenirii îndărătnicul și egoistul neam evreiesc? Ocupându-se pretutindenea numai cu traficareea muncii străine, alegându-și de patrie **numai** țările acelea unde prin deosebite împrejurări s-a încuibat corupție, ei urmează în emigrația lor pe pământ tocmai calea opusă omenirii întregi. Căci neamurile reîntinerească dinspre răsărit la apus. Evreii merg dinspre apus la răsărit. Pe când țările romanice reînvigoresc prin migrarea popoarelor germane ce curseră din răsărit, Germania însăși ajunge la mărirea de azi prin energia unei rase slave germanizate, America înflorește prin colonii europene care toate urmează marea cale a soarelui, evreul trece din Germania în Polonia, din Polonia în Rusia, din Austria în România și Turcia, fiind pretutindenea semnul sigur, simptomul unei boli sociale, a unei crize în viața poporului, care, ca la Polonia, se sfârșește câteodată cu moartea naționalității. (...) Prin ce muncă sau sacrificii și-au câștigat dreptul de a aspira la egalitate cu cetățenii statului român? Ei au luptat cu turcii, tătarii, polonii și ungurii? Lor le-au pus turcii, când au înfrânt tratatele vechi, capul în poale? Prin munca lor s-a ridicat vaza acestei țări, s-au dezgropat din învăluirile trecutului această limbă? Prin unul din ei și-au câștigat neamul românesc un loc la soare? De când rachiul este un element de civilizație?”⁵⁰.

Evident, *Tratatul de la Berlin* a trezit o vie nemulțumire lui Eminescu, sub dublul său imperativ, pe de o parte amestecul marilor puteri în reglementările interne ale României, iar, pe de altă parte, îngrijorarea resimțită la adresa faptului că evreii ar putea dobândi egalitatea în drepturi: „suprimarea art. 7 ne e impusă de străini și, deși cuvintele practice, considerațiunile de atârnarea noastră internațională ne-au făcut din capul locului să enunțăm că trebuie a ne supune stipulațiunilor *Tratatului de la Berlin* - și aceasta cât se poate de repede - pe de altă parte faptul că acea suprimare era comandată de străini, era un amestec direct în afacerile interioare ale statului nostru, un amestec care până acum nu și-l permisesse nici turcii măcar, acest fapt ne oprea de-a sprijini acea modificare a Constituției, chiar bună și echitabilă să fi fost. A o combate nu ne permiteam, pentru că am fi turnat undelele în foc și am fi prefăcut un rău mare în unul și mai mare. Țara mai este ocupată de oștire străină și o seamă de puteri, ale căror interese nu sunt armonizabile cu existența statului român, sperau a avea în chestiunea evreilor un mâner cu care să se poată mișca în direcția ce le convine”⁵¹.

De altfel, poetul a urmărit cu atenție întregul proces legislativ de schimbare a incriminării articol, lucru reflectat într-o multitudine de articole pe această temă, al căror ton dominant este unul de furie și dezamăgire: „ (...) aici unde oameni ca aceștia [liberali], fără pic de patriotism, radicali cosmopoliți, stăteau ieri la învoială cu *Warszawsky* ca să-i vândă sufletele din opt în opt, stau azi la învoială cu *Alianța izraelită* ca să-i vândă țara toată și să desființeze printr-un trafic mârșav o nație și un stat pe care zeci de popoare barbare nu le-au putut desființa, aici nici un cuvânt nu e destul de aspru, nici o lovitură destul de tare, încât, am mai spus-o încă o dată, rolul scriitorului ar trebui să ncezeze și să nceapă rolul călăului (...) Aceste majorități vor fi în curând la un loc ca să se-nțeleagă cu ce preț se poate vinde țara aceasta, pe cât aur jidovesc trebuie vândut sângele eroilor căzuți înaintea *Plevnei* și *Vidinului*, pentru ca istoria să scrie că în suta a nouăsprezecea, sub guvernul d-lor *Rosetti* – *Brătianu* - *Warszawski*, regimentele munților și șesurilor României s-au luptat cu frigul, foamea și glonții ca să treacă țara lor din stăpânirea nominală a vitejilor osmani sub stăpânirea reală și ucigașă a *idrei jidovești*”⁵². Scrisul incisiv eminescian la adresa problemei evreiești poate fi apreciat ca forță stilistică sau sensibilitate poetică, dar nu poate modifica concluzia pe care am enunțat-o mai sus, anume că sentimentele de xenofobie și antisemitism ale poetului național *Mihai Eminescu* sunt realități palpabile sau, mai mult chiar de atât, sunt evidente. Iar evidențele, se știe, sunt axiomatice.

⁵⁰ Mihai Eminescu, *Opere politice...*, pp. 292, 293.

⁵¹ *Ibidem*, p. 297.

⁵² *Ibidem*, pp. 310 – 311.

În poezia *Epigonii*, Eminescu creiona portretele a doi mari exponenți culturali ai epocii moderne, Ion Heliade-Rădulescu, căruia îi dedică o strofă și Vasile Alecsandri, „rege al poeziei”, căruia îi este alocat cel mai generos spațiu, nu mai puțin de trei strofe. Statura lor intelectuală, din nou, nu poate fi pusă sub semnul întrebării, dar ceea ce ne interesează pe noi este faptul că ambii au avut în comun cu Eminescu același antisemitism nedomolit, exprimat în diverse forme. Heliade-Rădulescu, unul dintre liderii Revoluției de la 1848 din Țara Românească⁵³, pe care Constantin Schifirneț îl numea „un agent de civilizare modernă, care a luptat pentru emanciparea poporului său și, în același timp, a aspirat și la realizarea omului evghelic, a republicii biblice”⁵⁴, în pofida faptului că a avut câteva intervenții contra exagerărilor puse pe seama comunității evreiești⁵⁵, precum infanticidul, nu era mai puțin violent, în genere, la adresa evreilor: „(...) Nu vedeți dumneavoastră că târtanii [evreii]⁵⁶, scria cărturarul român, din Engiltera și Franța nu cer drepturi de cetățeni în România, ci privilegii, supremația; vor fonda o aristocrație a banilor, a vițelului de aur? Cer aceea ce noi nu putem da până la ultimul român. Cred oare târtanii din Engiltera și Franța, credeți oare și dumneavoastră cu dâșii, că românii se vor uita cu sânge rece la a se stabili între dâșii cea mai sordidă și imnuda, cea mai bătărană dintre aristocrații, dominația de marțafoi, de jidani, de rusiani ai lui Mamona? Pe ce cuvânt însă, și pe ce drept se va stabili o asemenea abominabilă dominație înaintea atriului, înaintea porților secolului douăzeci, unde umanitatea întreagă, afară de fii pieririi, se va prezenta ca o mireasă înaintea divinului mire? Vin târtanii din Engiltera și Franța cu dreptul omului bazat pe egalitate să pretindă numai ei privilegii și supremație? Și fiindcă nu pot invoca dreptul acesta, cutează, după cum le-a pleznit în cap paradoxul de „român de rit israelit”, să-și împingă cutezanța și mai jidănească de a ne amenința cu numele suveranilor Europei! (...) Cu ce oare ne vor cucerii jidanii? Cu cantitatea, cu numărul, cu forța?”⁵⁷. Se regăsește în aceste rânduri aceeași obsesie maladivă a evreilor acaparatori, în legătură cu țările străine, totul guvernat de un delir mistic ce lasă mai puțin să se întrevadă un spirit creștin.

Vasile Alecsandri, probabil cel mai influent scriitor al timpului său, este, în viziunea lui Leon Volovici, totodată, principalul responsabil pentru „aparitia în literatura română a stereotipului literar al „evreului polonez” (*Ostjude*). Înfațișarea lui (cu perciuni și caftan, vorbind un jargon stâlciit), asociată cu trăsăturile „tipice” (înșelător, fără scrupule, avid de câștig, cămătar, exploatator și „otrăvitor” al țaranului) va deveni, într-o lungă serie literară și propagandistică, imaginea prototip a evreului”⁵⁸. În domeniul cultural, Alecsandri, autor al unor piese de teatru de mare succes, chiar odată cu trecerea timpului, a creat și una, *Lipitorile satului*, al cărei titlu sugestiv făcea trimitere la evreii din Moldova, unde se desfășoară acțiunea piesei și care va fi invocată de intelectualii din epocă. De pildă, Mihail Kogălniceanu, încercând să își fortifice poziția de respingere a emancipării evreilor, declara: „Domnilor, pentru ca să cunoașteți pe evreii din Moldova nu aveți decât să vă duceți la teatru să vedeți piesa *Lipitorile satelor* și să credeți că nu este o ficțiune acea piesă, este adevărul cel mai real”⁵⁹.

Pe plan politic, rămâne celebru discursul pe care Vasile Alecsandri l-a ținut în fața Senatului, la 10 octombrie 1879, cu ocazia discuțiilor pe tema revizuirii articolului 7 din Constitu-

⁵³ Conservator ca formație ideologică, acesta nu era de acord cu radicalismul multora din reprezentanții generației pașoptiste, motiv pentru care, de pildă, Camil Petrescu îi face un portret deloc măgulitor în romanul *Un om între oameni*, care descrie evenimentele anului 1848 din Muntenia.

⁵⁴ Constantin Schifirneț, *Formele fără fond, un brand românesc*, Comunicare.ro, București, 2007, p. 29.

⁵⁵ Asupra acestui subiect vezi Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est - central european*, EH, București, 2001, pp. 373 – 376.

⁵⁶ În legătură cu acest termen, v. Nicolae Iorga, „Istoria evreilor în Țările noastre”, extras din *AARMSI*, s. II, T. XXXVI, 1913, București, pp. 23 și urm.

⁵⁷ Ion Heliade - Rădulescu, *Echilibrul între antiteze sau Spiritul și materia*, București, Publicat de la 1859 până la 1869, pp. 380 - 382.

⁵⁸ Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și problema evreiască...*, p. 31.

⁵⁹ „Ședința din 5 martie 1864”, în *Cestiunea israelită înaintea Adunării Generale a României*, București, 1879, p. 18.

ția României⁶⁰, discurs care poate fi considerat, din anumite puncte de vedere, o sinteză a concepției poetului român asupra „problemei evreiești”. Bineînțeles, cuvântarea conținea apelul la trecut, grija pentru prezent și frica pentru viitor, îmbinate cu o puternică doză de patetism, dar și de fraze bine mânuite spre a produce efectul dorit: „Astăzi România se prezintă nouă cu istoria sa în mână pentru ca noi să înscriem în paginile sale umilirea și pierderea neamului nostru sau demnitatea și salvarea lui. (...) În prezența acestei situații, fără seamăn în analele istorice ale lumii, trebuie să știm a ne ridica cu inima și cu cugetul la înălțimea datoriei noastre, fără patimi, fără violențe, dar cu spiritul liniștit, cu patriotism luminat și cu nobilul curaj ce se cere de la oameni chemați a decide soarta țării lor. (...) Ce este această nouă cumpănă? Ce este această nouă năvălire? Cine sunt năvălitorii, de unde vin, ce vreau? Și cine este noul Moise, care-i conduce la noul pământ al făgăduinței, așezat de astă dată pe malurile Dunării?”. Deși poetul le concede evreilor faptul de a poseda însușiri alese, acestea sunt puse doar în slujba pervertirii caracterelor și acaparării de ținuturi, mai ales că pământul românesc se transformă într-un paradis terestru. „Ce sunt năvălitorii? Sunt un popor activ, inteligent, neobosit întru îndeplinirea misiunii sale; sunt adepții celui mai orb fanatism religios; cei mai exclusiviști din toți locuitorii pământului, cei mai neasimilabili cu celelalte popoare ale lumii. (...) Ce vor ei de la noi? Să devie proprietari ai pământului acestui popor, iar din vechii stăpâni ai țării să facă niște ilofi, precum sunt astăzi țărani din Galiția și din o parte a Bucovinei. Țara e frumoasă, îmbelșugată; ea are orașe mari, drumuri de fier, instituții dezvoltate și un popor cam neprevăzător, ca toate popoarele de viță latină. (...) Ce este mai ușor, decât să substitui locuitorii acestei țări și de a face din țara întreagă o proprietate israelită?”⁶¹.

Să nu fi știut Alecsandri că România, deși înscrisă pe orbita modernizării, era deficitară la fiecare capitol, că numărul de kilometri de cale ferată era mai mult decât insuficient, că țărani erau împinși spre sărăcie cronică, boli și alcoolism de sistemul social românesc, sistem în care un număr infim de proprietari dețineau majoritatea pământului arabil? Nimic nu contează atunci când evreii sunt aproape și sunt activi în revendicarea drepturilor legitime. „Dacă acesta este planul năvălitorilor de astăzi, precum totul ne induce a o crede, el probează încă o dată spiritul întreprinzător al neamului israelit și departe de a merita un blam, el e de natură a-i atrage lauda și admirarea oamenilor practici. Blamul s-ar cuveni nouă, românilor, dacă prin nepăsarea noastră sau prin aplicarea unor fatale și absurde teorii umanitare, am da înșine o mână de ajutor la realizarea acestui plan. Blamul ar cădea pe capul nostru, dacă înșelați de aceleași teorii, înțelese pe dos, sau dominați de o spaimă imaginară sub influența unor amenințări imaginare, am uita că patria românească este un depozit sacru încredințat nouă de părinții noștri, pentru ca să-l transmitem întreg și nepătat copiilor noștri”⁶². Concluzia venea firesc: „A respinge încetățenirea evreilor înseamnă a refuza sinuciderea neamului nostru”⁶³.

Cel mai important filosof român din secolul al XIX-lea, Vasile Conta, a fost, în același timp, „adevăratul întemeietor al antisemitismului doctrinar românesc”⁶⁴, întrucât așeza la temelia pericolului evreiesc nu motivațiile economice sau sociale, ci însăși principiul național, teama de degenerarea a rasei românești prin amestecul cu evreii: „[Evreii] au chiar o patrie. Este adevărat că nu o patrie reală, ci o patrie imaginară, Palestina: însă o patrie, pentru care au atât iubire, atât patriotism, încât nu le mai rămâne iubire și patriotism pentru o altă patrie. Am zis Palestina, să nu credeți că această Palestina e numai decât aceea din Asia; după credința lor, Palestina este țara aceea unde Mesia, care are să vie, va stabili o împărăție jidovească. Această Palestină, împărăție jidovească, va putea fi stabilită și la noi [în România]”⁶⁵.

⁶⁰ Vasile Alecsandri, *Discurs ținut în Ședința Senatului la 10 oct. 1879, cu ocaziunea revizuirii art. 7 al Constituției*, Edit. Socec, București, 1879.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și problema evreiască...*, p. 34.

⁶⁵ Vasile Conta, *Opere complete*, București, 1914, apud Andrei Oișteanu, *Imagina evreului în cultura...*, p. 285.

Într-un discurs ținut în Camera Deputaților, în 1879, Conta, după ce, de asemenea, părea a prețui spiritul organizatoric evreiesc, lansa un teribil avertisment: „*Jidanii constituiesc o națiune distinctă de toate celelalte națiuni. Mai mult decât atâta: putem zice că jidanii sunt națiunea cea mai bine constituită și cea mai distinctă, din toate națiunile cari sunt pe lume*”, în schimb scopul final al evreilor este să „*robească toate celelalte popoare poporului jidovesc*”, fapt dovedit de aceea că „*pretutindenea pe unde au trecut au ruinat, au corupt și au ajuns chiar până a nimici poporul în mijlocul cărora au trăit*”, astfel încât „*noi dacă nu vom lupta în contra elementului jidovesc, vom pieri ca națiune*”⁶⁶, avertisment care amintea de cel al lui Vasile Alecsandri.

Aproape nimeni în epocă nu s-a sustras datoriei de a proteja poporul român de „*primejdia*” elementului evreiesc. O contagiune mentală s-a extins firesc, în condițiile în care antisemitismul era puternic atât în Europa Occidentală, unde studiau majoritatea intelectualilor noștri, cât și în proximitatea spațiului românesc, în Rusia, unde condiția evreilor era una foarte gravă, incluzând deseori exterminarea fizică. În pofida solidității intelectuale de care dispuneau, gânditorii sau politicienii români au preferat calea mai simplă a mimetismului. În loc a se căuta cauzele profunde, de structură ale înapoierii României, s-a preferat scoaterea în evidență a evreilor, meniți, a căta oară, în istorie, să joace rolul „*țapului ispășitor*”. Pe cale de consecință, indiferent de domeniul din care apăreau, scrierile antisemite au devenit predominante. Pentru Constantin Negruzzi „*jidanul e din fire speculant*”⁶⁷, în timp ce Bogdan Petriceicu Hașdeu atrăgea atenția că „*Talmudul prevede pentru jidani două căi de purtare în privința noastră: dacă sunteți mai puternici decât creștinii, exterminați-i, dacă sunteți mai slabi decât creștinii, lingușiți-i (...). Însă un om mai slab ca mine, pentru ca să poată ajunge odată a fi mai tare decât mine, trebuie mai întâi să treacă prin o treaptă de mijloc, în care să fie egal cu mine. Acum înțelegeți oare ce va să zică a acorda jidanilor drepturile așa numite politice?*”⁶⁸.

Costache Negri se plânga că „*Jidovimea, adică 1/7 parte din populațiunea noastră totală, este cea mai tristă lepră cu care ne-au osândit slăbiciunea, neprevederea și venalitatea noastră*”⁶⁹, iar istoricul ieșean A.D. Xenopol identifica pericolul la adresa economiei românești pe care evreii îl induc: „*Dacă un român s-ar hotărî să deschidă o prăvălie, nici un jidan nu-i va trece pragul, fiind ocolit de o clientelă numeroasă, în timp ce românii nu se opresc deloc de la cumpăra de la jidani. Se înțelege dar că fără cartelarea prețurilor, rezistența negustorului și meseriașului român poate fi înfrântă. Niciodată un jidan nu va primi în întreprinderea sa un român, dacă acesta din urmă ar putea să învețe de la el câte ceva; căci românii nu sunt primiți în casele jidovești decât ca slugi sau hamali. Acest sistem de exclusivism persistă cu toată puterea. Nu se află, în nenumăratele ateliere sau prăvălii ale jidanilor care au înțesat Moldova de la un capăt la altul, nici un singur creștin sau român ca ucenic, lucrător, contra-maistru, contabil, casier, vânzător. Jidanii practică deci față de români exclusivismul economic cel mai riguros și nu pot renunța la el, căci este prescris în însăși religia lor*”⁷⁰.

Unul dintre cei mai virulenți antisemiți a fost valorosul scriitor Ioan Slavici, ale cărui idei par să prefăteze lucrarea *Mein Kampf*, Slavici devenind astfel, din punctul de vedere al gândurilor scrise, un Hitler *avant la lettre*. În 1908, acesta scria, referindu-se la evrei, că „*E firească ura pe care au stârnit-o în inimile acestora, și această ură ușor ajunge să se reverse asupra tuturor celor ce au bogății moștenite ori agonisite și poate să ducă în cele din urmă la o groaznică vărsare de sânge*”⁷¹. A cui vărsare de sânge? Răspunsul l-a dat același Slavici, cu trei decenii în urmă, în 1878, când scria următoarele: „*nu poate să intre în capul unui român*

⁶⁶ Apud Leon Volovici, *op. cit.*, pp. 34 - 35.

⁶⁷ Andrei Oișteanu, *op. cit.*, p. 133.

⁶⁸ B.P. Hașdeu, „*Talmudul ca profesiune de credință a poporului israelit*”, în *AIR*, nr. 34, București, pp. 30-31.

⁶⁹ Costache Negri, *Versuri, proză și scrisori*, Edit. Minerva, București, 1909, p. 116.

⁷⁰ A.D. Xenopol, „*La renaissance latine*”, în *La question israelite en Roumanie*, Paris, 1902, p. 17.

⁷¹ Ioan Slavici, „*Semitismul*” (IV), în *Tribuna*, vol. XII (1908), nr. 133, apud Comisia Internațională pentru studierea Holocaustului în România, *Raport...*, p. 26.

gândirea de a vedea ovrei în administrația comunală și judițiană, în jurisdicțiune și armată, nu gândirea ca românii să aibă profesori, deputați, miniștri, ba chiar boieri ovrei. Ei nu știu pentru ce: simt însă că toate aceste sunt lucruri care, la urma urmelor, nu se pot face (...). Nu ne-ar rămâne deci decât ca, la un semn dat, să închidem granițele și să îi tăiem și să îi aruncăm în Dunăre până la cel din urmă om, încât să nu mai rămâie nici sămânță de dânsii. Aceasta e singura soluțiune, ce după mintea sănătoasă îi poate rămâne unui popor trainic în niște împrejurări ca cele de astăzi”⁷².

Doctorul Constantin I. Istrati, reputat medic și chimist, academician și chiar președinte al Academiei Române între 1913 – 1916, a întreprins un amplu studiu în lumea satelor, identificând factorii subdezvoltării lor, precum emigrarea, alcoolismul, alimentația sau igiena precară. Printre aceștia, Istrati atrage atenția asupra pericolului degenerării rasei, prin infiltrarea tot mai incisivă a elementului alogen, în special cele evreiesc, care, ferit de relele ce se abat asupra majorității populației, se vor înmulți periculos de mult: „Să luăm chiar acum exemplul, scrie acesta. Sunt 600.000 ovrei în țară, ei bine câți din aceștia au fost în campanie, câți au murit, și câți mai ales au fost la intenție, unde chiar când soldații noștri mureau pe câmpul de luptă, ei speculau asupra hranei lor și se înăvuteau. Acesta o fac ei și în Austria. Așa le e rasa. Eată sacrificiile ce ei fac pentru patria lor, eată de ce ei se înmulțesc și noi...scădem! (...) Ei sunt parazitul ce se dezvoltă în corpul nostru, nu pentru a muri o-dată cu noi, cum se întâmplă în natură, ci pentru a se înălța în urmă independenței, liberi și prosperi pe cadavrul nostru”⁷³.

Antisemitismul românesc în perioada interbelică

Apropierea istoricului de perioada interbelică din istoria românilor trebuie realizată cu prudență și fără prejudecăți, întrucât această epocă a rămas, deseori, înrădăcinată în mentalul colectiv drept un far călăuzitor dintre paranteze, fiind idealizată și chiar fetișizată, inclusiv de unii istorici⁷⁴. De pildă, Sorin Alexandrescu mărturisea: „Crescut în cultul democrației interbelice, am învățat abia mult mai târziu să o cunosc, și dacă părinții mei o admirau ca pe o fecioară neprihănită (subl. BC), eu o admir cu mânie, ca pe o femeie frumoasă și necredincioasă, pe care deși nu mai pot s-o iubesc, nu pot nici s-o uit, pentru că, de fapt, încă îi aparțin”⁷⁵. Explicația poate rezida în faptul că perioada interbelică a fost urmată de catastrofa celui de-al Doilea Război Mondial, precum și de lunga noapte comunistă, cu tot ceea ce incumbă aceasta. De altfel, încă de la Hesiod încoace, care scria în secolul al VIII-lea î.Hr., tentația umană a fost de a privi cu nostalgie spre trecut, în condițiile în care, întotdeauna, prezentul se înfățișa în culori sumbre. În fapt, deși este neîndoielnic un progres, chiar accelerat, pe alocuri, al societății românești, în genere, existent în perioada interbelică, această secvență temporală nu dă prea multe motive de idealizare, atunci când analiza este sobră și obiectivă⁷⁶.

⁷² Ioan Slavici, „Soll” și „Haben”. Cestiunea ovreilor din România, București, 1878, pp. 70 - 73.

⁷³ Dr. C.I. Istrati, O pagină din istoria contemporană a României din punctul de vedere medical, economic și național, Typographia Alesandru A. Grecescu, București, 1880, pp. 445 – 446.

⁷⁴ Așa cum scrie Bogdan Murgescu, deși „în unele societăți, inclusiv în România, există încă tendințe de a o privi ca o „epocă de aur”, perioada interbelică este judecată extrem de sever de istorici”. De unii dintre aceștia, am adăuga noi. Astfel, Eric Hobsbawm scrie că, în perioada interbelică, „o criză economică mondială de o profunzime fără precedent a îngenucheat până și economiile celor mai puternice țări capitaliste, părand să fie reversul instaurării unei singure economii mondiale, care reprezentase o cucerire atât de remarcabilă a capitalismului liberal al secolului al XIX-lea. Chiar și Statele Unite, care fuseseră scutite de revoluții și războaie, s-au aflat la un pas de prăbușire. În timp ce economia mergea împleticindu-se, instituțiile liberale au dispărut practic între 1917 și 1942 din aproape întreaga lume, exceptând o fâșie din Europa, America de Nord și Australia, pe măsură ce fascismul și mișcările autoritare satelite ale acestuia câștigau teren”, în timp ce Angus Maddison afirma că „Aceasta a fost o eră profund tulburată de război, depresiune și politici de a-și ruina vecinii. A fost o epocă deprimantă, al cărei potențial de creștere a fost subminat de o serie de dezastre”, vezi Bogdan Murgescu, România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010), EPol, Iași, 2010, p. 205.

⁷⁵ Sorin Alexandrescu, Paradoxul român, Edit. Univers, București, 1998, p. 9.

⁷⁶ Așa cum observa și Lucian Boia, „Regimul comunist a făcut ca, prin contrast, România interbelică să pară mai democratică decât a fost în realitate. Firește, democrația de atunci arăta cu totul convenabil față de ce a oferit apoi

Votul universal a fost legiferat, iar Constituția din 1923 era un document, din punct de vedere formal, înaintea epocii sale, dar democrația politică rămânea o ficțiune, în condițiile în care, în continuare guvernele care organizau alegerile le câștigau net prin corupție, intimidare și mijloace mai puțin legale. În plus, în perioada interbelică se cristalizează mișcările de extremă stânga, prin Partidul Comunist din România, și dreapta, prin intermediul Mișcării Legionare. Din punct de vedere economic, mecanismul României Mari a funcționat gripat, fapt la care s-a adăugat amploarea severei crize economice care a transformat întreaga lume, astfel că România a sfârșit într-un eșec economic, în pofida unor aspecte pozitive, precum creșterea ponderii industriei în economie. Din punct de vedere social, în ciuda importante reforme agrare înfăptuită după Primul Război Mondial, sărăcia și înapoierea culturală a continuat să domine segmente importante ale societății, precum țăranimea. Pe de altă parte, pe plan cultural a existat, cel puțin în prima decadă a perioadei interbelice, o efervescență fără precedent⁷⁷, care a dat o serie de scriitori, filosofi sau jurnaliști importanți, dar, așa cum vom vedea, mare parte din ei s-au raliat ideologiilor de sorginte extremistă, practicând un antisemitism fățiș. În februarie 1938, printr-o lovitură de stat, regele Carol al II-lea a dat lovitura fatală democrației interbelice românești, aflată, oricum, într-o stare de descompunere avansată.

România a avut, la finele Primului Război Mondial, o șansă istorică extraordinară, unică chiar, anume de a alipi teritoriile românești aflate în proximitatea Vechiului Regat. Spunem șansă întrucât, din punct de vedere militar, armata română nu s-a ridicat la cerințele timpului, suferind grave înfrângeri care au dus la ocuparea Capitalei, în 1916. În pofida rezistenței din vara anului următor, nu e sigur că frontul ar fi rezistat, dar defecțiunea rusă a rezolvat această dilemă, netezind drumul spre un tratat de pace semnat cu Puterile Centrale, total defavorabil României. Evreii au avut o prezență activă în cadrul războiului purtat de România, atât pe front cât și în spatele acestuia, așa cum au făcut-o și în cadrul Războiului de Independență sau în cadrul celui de-al Doilea Război Balcanic. Astfel, în *Curierul Israelit*, din 23 septembrie 1916, Uniunea Evreilor Pământeni, organismul politic al evreilor români, lansa un apel la solidaritate, care și-a găsit rapid ecou: „Știm că sunteți gata să sacrificați totul pentru binele Patriei și cu fiecare din voi, personal sau prin instituțiunile voastre, veți depune toate eforturile pentru a contribui la realizarea victoriei care, fiind a țării, va fi și a tuturor fiilor ei, deci și a noastră. Ca și în 1877 și în 1913, evreii pământeni, ținând întâi seama de nevoile superioare ale Patriei, care cer, în interesul unirii sufletelor, uitarea tuturor nemulțumirilor și renunțarea, pe tot timpul războiului, la orice acțiune de revendicare politică particulară, vor pune și de data aceasta toată energia lor de gândire și muncă, cum și toată puterea lor de jertfă în folosul țării, pentru atingerea cât mai repede a singurei ținte pe care trebuie s-o avem azi și care este: izbânda”⁷⁸.

Într-adevăr, nota de îngrijorare pe care o degajă comunicatul Uniunii Evreilor Pământeni era îndreptățită. În fond, evreilor li se cerea sacrificiul suprem pentru o patrie care îi marginaliza constant și nu le recunoștea dreptul la o existență firească. În pofida faptului că evreii era îndreptățiți să exprime aceste dubii, nu au făcut-o. Dimpotrivă, mulți dintre aceștia s-au făcut remarcați pe câmpul de luptă ca soldați, aviatori sau medici militari, dovadă stând decorațiile primite din partea statului român, ca recunoaștere a efortului combatant. De asemenea, în spatele frontului, civilii evrei s-au remarcat prin contribuții bănești la subscripțiile deschise sau

comunismul. Explicabilă în consecință tendința de după 1989 de raportare la vechiul model democratic românesc, sensibil idealizat. În fapt, e greu de caracterizat România dintre cele două războaie ca fiind democratică sau nedemocratică. Era o îmbinare de democrație și autoritarism (...). Democrația socială era și mai puțin avansată ca democrația politică. Pe scurt, drumul era încă lung pentru ca democrația românească să semene ceva mai bine cu o democrație autentică”, v. Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, EH, București, 2011, pp. 48,49.

⁷⁷ Foarte utilă în acest sens rămâne lucrarea lui Zigu Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, Edit. Eminescu, București, 1980.

⁷⁸ *Evreii din România în Războiul de Reîntregire a Țării, 1916-1919*, volum alcătuit de Dumitru Hâncu, Edit. Ha-sefer, București, 1996, p. 29.

prin înființarea de spitale și cantine. Această atitudine a evreilor, printre altele, l-a determinat pe Regele Ferdinand I să declare ziarului *The Morning Post*, pe 17 noiembrie 1917: „*Am ajuns la convingerea și sunt mulțumit să constat că nu m-am înșelat, că toți locuitorii de pe pământul românesc, fără deosebire de rasă și origine, sunt animați de aceleași sentimente de fraternitate*”, în timp ce Mihail Sadoveanu aprecia că „*Despre atitudinea evreilor - români în diferite momente istorice ale României, nu pot să spun decât că toți și-au făcut datoria*”⁷⁹.

Realitatea arăta însă diferit pentru evreii din România în timpul Primului Război Mondial, atunci când antisemitismul s-a manifestat dual, atât pe front, la adresa combatanților, cât și în spatele acestuia, la adresa populației civile. Legislația românească le interzicea evreilor voluntariatul sau le bara accesul către funcții, precum cele de medici militari și grefieri la instanțele judiciare militare; de asemenea, evreii erau excluși de la înaintările în grad, fiindu-le imposibil să ajungă ofițeri în cadrul armatei române. În acest sens, Marele Stat Major al armatei stipula, încă din 1913, că „*Șefii de companii trebuie să se informeze atent asupra sentimentelor tuturor aceloră dintre oamenii lor care nu sunt de origine română și în special ale evreilor. Ar fi de dorit ca, conform unui ordin primit mai demult, să nu alegeți gradați printre aceștia (evrei). (...) Dacă credeți că trebuie avansați în grad oameni care nu ar fi de origine română - dar în nici un caz evrei - sau să-i numiți într-o funcție oarecare, să redactați în acest scop un raport special, motivat și confidențial*”⁸⁰. Mai mult, cinismul la adresa evreilor a luat forme dintre cele mai aberante în timpul conflictului. De pildă, unități alcătuite exclusiv din evrei erau trimise constant în prima linie, ceea ce le reducea semnificativ șansele de supraviețuire, așa cum prevedea un ordin din 1918, semnat de Generalul Prezan: „*Toți ostașii de origine străină (evrei) vor fi grupați în unități separate. Regimentele vor alcătui cu aceiași ostași plutoane și companii potrivit numărului lor*”⁸¹.

Evreii din cadrul armatei române au fost constant tracasați, hărțuiți, excluși de la activitățile cotidiene, banale precum luatul mesei la popotă și, în plus, asupra lor, plana mereu suspiciunea de trădare în favoarea inamicului. „*Păziți-vă de camarazii evrei, căci ei sunt inamicii voștri*, declara un sublocotenent Avrămescu. *Ei sunt cumpărați de nemți, care le dau bani pentru a-i corupe pe soldații români, făcându-i să dezerteze în Ungaria*”⁸². Aceeași atitudine se simte și în spatele scrierilor lui I.G. Duca, referitoare la perioada posterioară ocupării Bucureștiului de către trupele germane: „*Populația românească era speriată, îndurerată și demnă. Politicienii germanofili nu mai aveau o atitudine scandaloasă, se prosternau în fața inamicului, se întreceau să îl slujească, să îi dea dovezi de devotament și admirație. Insultau pe Rege, pe Regina, ce să mai vorbesc de guvern, pe aceștia cădeau nu numai injuriile, dar și blestemele lor. Mai mult, spre rușinea neamului, își denunțau compatrioții vindictei inamicului. În acest rol de denunțatori s-au ilustrat din nenorocire și mulți evrei. Știind mai toți să vorbească limba germană, au devenit din prima zi auxiliari indispensabili ai armatelor de ocupație. Desigur că mulți dintre ei s-au dovedit în îndeplinirea nenumăratelor misiuni, ce le erau astfel încredințate de comandura inamică, cinstiți și omenoși. Mulți, adesea prea mulți, s-au arătat însă nedemni și răzbunători, contribuind astfel să provoace în rândurile populației rămase în teritoriul ocupat o recrudescență de anti-semitism care ne-a creat în epoca de după război serioase și foarte plicticoase dificultăți interne și mai ales internaționale*”⁸³.

Situația nu s-a prezentat mai favorabil nici în cazul evreilor rămași în spatele frontului. După 1916, autoritățile au pus la cale un veritabil program de teroare ce viza comunitățile evreiești. Pretextând situația de război și nevoia de securitate publică, acestea au trecut imediat la valuri de arestări masive în rândul evreilor români, de multe ori pe baza unor acuzații rizibile, precum „*germanofilia*”, precum și fără a se respecta procedurile judiciare în vigoare. De

⁷⁹ Ibidem, pp. 23, 25.

⁸⁰ Apud Carol Iancu, *Emanciparea evreilor din România...*, p. 123.

⁸¹ Ibidem, p. 129.

⁸² Ibidem.

⁸³ I.G. Duca, *Amintiri politice*, vol. II, Munchen, 1981, p. 14.

asemenea, multe familii evreiești au fost deportate din locurile de baștină și strămutate sau înmănușate în lagăre de internare⁸⁴, din nou fără a prezenta nici cea mai mică atitudine ostilă. Evreii care au rămas pe locurile lor au fost supuși unei permanente presiuni psihice și unei constante hărțuiri din partea oficialilor statului român și nu numai. De altfel, momente grave precum războaiele, revoluțiile sau catastrofele, în general, permit dezlănțuirea unor asemenea atitudini bestiale față de comunitățile de tipul celor evreiești, iar românii nu au făcut excepție de la această regulă. Bilanțul este unul terifiant. *„Între 11.000 și 12.000 de evrei au fost arestați în întreaga Moldovă, scrie Carol Iancu, iar dintre aceștia, 9.000 în cursul lunii ianuarie 1917, în județele Iași, Botoșani, Dorohoi, Bacău și Fălțiceni. Majoritatea a fost eliberată după un timp, dar pe perioada detenției ei au fost bătuți, maltratați și prădați. Au fost comise excese nenumărate: era suficient un simplu denunț, uneori venit de la un cercetaș de 10 -12 ani, pentru ca un evreu acuzat de a fi vorbit în idiș să fie arestat, bătut și adesea tradus în fața Curții Marțiale pentru spionaj sau trădare de țară. Ziarele evreiești citează cazuri în care cercetașii se dedau jefuirii unor case evreiești, ajutați de această redutabilă armă a intimidării: acuzația de a fi vorbit în idiș, lansată împotriva acelor care ar fi avut intenția de a protesta contra deposedării de bunuri”*⁸⁵.

Constituirea României Mari a schimbat radical condiția statală și etnică a românilor. În pofida sentimentului de triumf, punctat de metafore înălțătoare privitoare la reunirea tuturor fraților sub aripa maternă, decelabile lesne în epocă, este un fapt că autoritățile centrale românești nu au înțeles niciodată cu adevărat complexitatea noii situații și au acționat în consecință. Imperativul imediat a fost unificarea etnică, lingvistică și religioasă, fără a ține cont de diferențele majore care se reliefa în cadrul granițelor României. Poate o soluție mai elegantă și suplă ar fi fost o formulă de descentralizare spre federalizare, prin care importanțelor comunități etnice existente să li se aplice principiul autoguvernării, dar guvernele de la București nici nu puteau să înceapă să își imagineze un astfel de proces. *Naționalismul a pus accentul pe stat și teritoriu în detrimentul cetățenilor.*

Astfel, așa cum arată Irina Livezeanu, *„Radicalii din noua generație și predecesorii lor mai moderați, mai conservatori, împărtășeau și ideea utilizării statului în beneficiul națiunii române, nu în beneficiul unei societăți de cetățeni egali, precum și țelul de a crea o elită etnic românească suficient de numeroasă pentru a administra statul extins și suficient de pură pentru a o face în chip românesc”*⁸⁶. Această formulă hibridă avea puține șanse de reușită, în condițiile în care realitatea arăta altfel decât ar fi vrut-o mulți. Astfel, la recensământul organizat în anul 1930, repartitia etnică indica o proporție a populației românești de 71,9%, a ungurilor de 7,9%, a germanilor de 4,1%, în timp ce evreii reprezentau 4% din totalul populației, adică în jur de 700.000 de oameni⁸⁷. În total, 28% din populația României Mari era reprezentată de minorități, iar această situație dificilă și, în același timp, delicată, va genera o serie de probleme pe care autoritățile timpului respectiv nu le-au tratat cu atenția cuvenită.

Încă de la negocierile pentru încheierea tratatelor de pace, după sfârșitul Primului Război Mondial, oficialii români au dezvoltat o reticență accentuată față de tot ce putea să însemne emanciparea minorităților naționale și, în special, a evreilor. Primul - ministru român, Ionel I.C. Brătianu, s-a dovedit mereu a avea dimensiunea națională a ilustrului său înaintaș, amintit mai sus, mai ales în ceea ce privește sentimentele antisemite, în măsura în care aceste concepțe

⁸⁴ În majoritatea cazurilor, evreilor nu li se permitea să își aducă nici unul dintre efectele personale. Într-o scrisoare publicată de ziarul *Adevărul*, un evreu român povestea: *„Unul dintre noi, care a încercat să aducă o saltea pentru soția sa bolnavă, a fost lovit până la sânge de sublocotenentul Panaitescu. Faptele sunt atât de îngrozitoare, încât suntem incapabili să reproducem detaliile”*, *ibidem*, p. 109. Mai trist este faptul că mulți dintre evreii supuși unui asemenea tratament aveau rude trimise pe front.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 110.

⁸⁶ Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918 - 1930*, traducere din engleză de Vlad Russo, EH, București, 1998, p. 355.

⁸⁷ *„Recensământul general al populației din 29 decembrie 1930”*, în Carol Iancu, *Evreii din România. De la emancipare la marginalizare, 1919 - 1938*, Edit. Hasefer, București, 2000, p. 29.

se confundau conform unei viziuni mai largi, proprii epocii analizate. De altfel, politica de marginalizare a comunităților evreiești, care, așa cum am văzut, a luat proporții în timpul conflictului mondial, a fost realizată inclusiv sub conducerea guvernamentală exercitată de Ionel Brătianu. Fiind un diplomat abil, acesta a încercat în permanență să păstreze balansul între pretențiile Occidentului și realitatea românească.

De pildă, în 1909, atunci când acorda un interviu ziarului *Neue Freie Press*, liberalul român declara senin, în legătură cu „problema evreiască”: „Chestia nu este pentru noi nici problemă de rasă, nici problemă religioasă. Este o problemă pur economică, care a luat o formă neplăcută de câte ori au venit ani răi (...). Cu dezvoltarea agriculturii și cu dezvoltarea industriei petrolului, pe de o parte, și cu creșterea bunei stări a țărânimii pe de altă parte, chestia evreiască va pierde încetul cu încetul din caracterul său de până acum. Este chiar în interesul Evreilor din România, ca această chestiune să-și păstreze caracterul ei pur intern”⁸⁸. Acest tip de declarații, făcute de la adăpostul liniștii aparente, nu vor concorda cu cele făcute atunci când presiunile internaționale obligau statul român la o atitudine conciliantă față de unii dintre cetățeni săi. În 1919, deja într-o atmosferă încordată cauzată de atitudinea României în război⁸⁹, delegația română condusă de prim - ministrul Brătianu a mizat pe recunoașterea *de jure* a României Mari sau, cu alte cuvinte, recunoașterea actelor de unire a Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu România, ceea ce ar fi plasat statul român într-una din cele mai avantajoase poziții rezultate din războiul mondial. Fără a intra în culisele discuțiilor purtate în capitala Franței, trebuie să menționăm atitudinea delegației românești față de problema minorităților naționale, ceea ce acoperea și spectrul „problemei evreiești”.

Opoziția lui Brătianu față de prevederile care urmau să fie inserate în tratatele de pace venea, în special, din îngrijorarea acestuia că economia României urma să fie plasată sub controlul finanțelor anglo - saxone de origine evreiască. În plus, Brătianu a încercat să prezinte mereu atitudinea marilor puteri drept o ingerință externă de neacceptat, ceea ce aduce aminte de episoadele consumate în urma Războiului de Independență a României. „Dacă prin drepturi ale minorităților, avea să declare Brătianu, înțelegeți ca noi, prin legile noastre, nu numai să tolerăm, dar să încurajăm și să îndrumăm viața separată a cetățenilor statului nostru, închiși în celule izolate și chiar ostile unele altora, pe toate țărmurile: cultural, economic și politic, dacă credeți că aceasta poate să fie, în concepția noastră, care suntem sinceri devotați statului să nu așteptați aceasta de la noi”⁹⁰. Din țară, atitudinea lui Brătianu era sprijinită inclusiv de cercurile conservatoare, oficiosul acestora inserând articole în care se puteau citi considerații impregnate de un ton apocaliptic: „Dacă Alianții ar persista în clauzele minorităților și a tranzitului, în cazul că ar fi acceptate, efectul ar fi că România nu ar mai putea fi guvernată pașnic. Un adevărat război civil ar începe de a doua zi între majoritate și minoritățile naționale, susținute de șovinismul național de ambele părți, iar toate umilințele și suferințele reale sau exagerate, care ar rezulta din aceste tulburări, ar fi exploatate în detrimentul relațiilor noastre cu Alianții. (...) Alianții trebuie să înțeleagă acest lucru, iar dacă ei persistă în eroare, România are datoria să reziste la această eroare fatală”⁹¹.

În plus, Brătianu i-a amenințat pe liderii statelor învingătoare cu ruperea convorbirilor și demisia sa, ca o ultimă soluție de a învinge inflexiunea acestora. Iritarea delegaților români venea și din statutul rezervat României, acela de „țară cu interese limitate”, nefiind luată în seamă la discuțiile pe marginea Tratatului de Pace care urma să fie semnat cu Germania. Reac-

⁸⁸ Ion I.C. Brătianu, *Discursuri*, vol. III, p. 158, *apud* Ion Novăcescu, *Ion I.C. Brătianu și opțiunea occidentală a României (schită la o biografie politică)*, Edit. Mesagerul, Cluj - Napoca, 1996, p. 76.

⁸⁹ Astfel, „Delegația română condusă de Ion I.C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri, a fost primită nefavorabil la Paris, unde a trebuit să suporte nedreptăți și jigniri. Pe drept cuvânt, aprecia un contemporan, Conferința a fost un adevărat „calvar al păcii”. României i se aducea acuzația că a semnat o pace cu Puterile Centrale și, drept consecință, nu avea drept la toate revendicările formulate în preajma deschiderii Conferinței”, vezi Ioan Scurt (coord.), *Istoria românilor*, vol. VIII, *România întregită (1918-1940)*, EE, București, 2003, p. 7.

⁹⁰ Ion I.C. Brătianu, *Cuvintele unui mare român*, Craiova, f. a., pp. 97 – 98.

⁹¹ *Steagul*, 13 august 1919, în Carol Iancu, *Emanciparea evreilor din România...*, pp. 337 – 338.

ția lui Clemenceau, care îl caracterizase pe liberalul român, drept un om care „*balansează spre cele patru puncte cardinale, regretând că nu are decât patru*”⁹², legat de chestiunea evreiască a fost aceea că „*Adevărul e că românii vor să-i lase pe evrei în situația în care i-au menținut până în prezent. Știm noi cum s-au sustras de la toate angajamentele lor precedente*”⁹³. Aluzia la neîndeplinirea clauzelor Tratatului de la Berlin era mai mult decât evidentă.

Într-un final, în toamna anului 1919, Brătianu a înaintat demisia propriului cabinet regelui Ferdinand, refuzând cu obstinație, prin acest gest, să își atașeze semnătura unor tratate atât de exagerate în raport cu drepturile minorităților naționale. Următorul guvern, prezidat de generalul Arthur Văitoianu a continuat să aplice aceeași politică a respingerii clauzelor respective. De-abia din noiembrie 1919, noul prim - ministru Alexandru Vaida - Voievod a fost dispus, aparent, să accepte clauza minorităților, dar a insistat pentru noi negocieri și pentru nuanțarea acesteia. Astfel, conform instrucțiunilor primite de la București, generalul Coandă a semnat, într-un final, la 10 decembrie 1919, atât tratatul cu Austria cât și pe cel al minorităților. Primele două articole ale ultimului tratat amintit prevedeau următoarele obligații pentru statul român: „*Art. 1 – România se obligă ca stipulațiunile cuprinse în articolele 2 - 8 din prezentul capitol să fie recunoscute ca legi fundamentale, ca nici o lege, nici un regulament, nici un act oficial să nu se afle în contrazicere sau în opoziție cu aceste stipulațiuni și ca nici o lege, nici un regulament sau acțiune oficială să nu treacă înaintea lor, să nu aibă precădere față de ele; Art. 2 – Guvernul român se angajează a da tuturor locuitorilor săi întreagă și deplină protecție pentru viața și libertatea lor, fără deosebire de naștere, de naționalitate, de limbă, de rasă sau de religie. Toți locuitorii României vor avea dreptul la liberul exercițiu, atât public cât și privat al oricărei confesiuni, religii sau credințe, atât timp cât între exercițiul acestora și ordinea publică și bunele moravuri nu va exista incompatibilitate*”⁹⁴. În plus, statul român recunoștea ca cetățeni pe oricine domiciliat în țară la momentul semnării tratatului, în timp ce naționalitatea română se dobânda prin simplul act al nașterii pe teritoriul României. În ceea ce îi privea în mod special pe evrei, articolul 7 prevedea că „*România se obligă a recunoaște ca supuși români, cu deplin drept și fără nici o formalitate, pe evreii locuind în toate teritoriile României și care nu se pot prevala de vreo altă naționalitate de naștere*”⁹⁵.

Odată cu oficializarea juridică a emancipării evreilor români, o serie de oameni politici s-au grăbit să se solidarizeze cu acest principiu, parte dintre aceștia, dezicându-se, în fapt, de atitudinile lor trecute. Astfel, în decembrie 1919, Alexandru Vaida-Voievod aprecia drept pozitiv tratatul semnat, aruncând, din nou, doar în sfera economică, cauza antisemitismului românesc: „*Dacă în trecut relațiile dintre evrei și populația românească nu au fost pe deplin satisfăcătoare, cauza nu era defel intoleranța religioasă, ci motivele de ordin economic care au dispărut în prezent, ca urmare a realizării reformei agrare și a sufragiului universal, care au emancipat clasa țărănească. Populația evreiască este legată de acum înainte prin drepturi și interese egale și identice cu țara. Populația românească are datoria să-i accepte cu încredere în sânul ei pe evrei, care încetează de a mai fi străini, tot așa cum datoria evreilor este de a se apropia cu aceeași încredere de populația românească pentru a contribui de comun acord, la dezvoltarea țării pe calea progresului și civilizației*”. Tot pe aceeași linie se situa și Nicolae Iorga, care declara că „*Dorim aplicarea sinceră a tuturor obligațiilor luate sub presiunea străinătății și chiar mai mult*”, în timp ce Alexandru Marghiloman, care conducea Partidul Conservator Progresist, era de părere că „*Partidul nostru nu s-a arătat niciodată ostil evreilor*”. I.G. Duca susținea: „*Chestiunea evreiască fiind rezolvată legal, este în interesul țării ca ea să fie soluționată și din punct de vedere moral. Prin urmare, tot ceea ce ar putea să contribuie la o apropiere între noi și elementul evreiesc trebuie să fie încurajat. Să uităm trecutul și unii și alții. Să închidem o dată pentru totdeauna dosarele vechilor procese, pentru a nu ne*

⁹² Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, Edit. Gesa, București, 1991, p. 32.

⁹³ *Apud Carol Iancu, Emanciparea evreilor din România...*, p. 322.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 345.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 346.

mai gândi decât la viitoarea noastră coexistență, care trebuie să fie în mod necesar armonioasă și fraternă”⁹⁶, fiind urmat în acest demers de mulți alți politicieni importanți ai timpului.

Ceea ce nu păreau a realiza aceștia este că soluția a venit doar în urma unei catastrofe de proporții, așa cum a fost Primul Război Mondial și numai la presiunea internațională, clasa politică românească fiind incapabilă, timp de mai multe decenii, să găsească un răspuns adecvat „problemei evreiești”. Cert este că principiile emancipării au fost inserate în actele legislative ale epocii, nu fără tensiuni și dezbateri și confirmate deplin de actul suprem, Constituția din 1923, care, prin articolul 133, ratifica decretul - lege anterior cu privire la naturalizarea evreilor și condițiile dobândirii cetățeniei române. În schimb, Legea Mârzescu asupra dobândirii și pierderii naționalității române, emisă în 1924, avea să genereze o nouă serie de dificultăți pentru comunitățile evreiești din România. Într-adevăr, între statul român și evrei părea a se duce o luptă inegală, ce inducea ultimilor sentimentul că întotdeauna se mai poate pierde ceva.

În perioada interbelică, într-o Europă alienată, în care mulți identificau „declinul Occidentului” prezis de O. Spengler și, cu deosebire, într-o Românie, împlinită teritorial dar sfâșiată de propriile limite și contradicții, antisemitismul, fie de sine stătător, fie ca parte integrantă într-un curent mai larg, „naționalist”, va cunoaște o recrudescență extraordinară, implicând, din nou, mari nume românești, fie din zona oficială, politică, fie din mediile culturale și universitare. În fapt, în România, nici măcar nu au existat minime condiții pentru nașterea unor atitudini favorabile evreilor, așa cum, just, observă Lucian Nastasă: „Totodată, trebuie să remarcăm cât se poate de categoric faptul că în România nu s-a găsit nici o voce cât de cât influentă, mai cu autoritate morală și intelectuală care să se opună în mod vehement antisemitismului. Au existat, ce-i drept, atitudini răzlețe, temporare, efemere, dar destul de palide, parcă cu jumătate de gură. Cu alte cuvinte, România nu a produs și, poate, din păcate, nu va produce niciodată un Emile Zola, cu al său celebru text *J'acusse* din 13 ianuarie 1898, care i-a adus autorului o condamnare și retragerea Legiunii de Onoare, dar care a declanșat în schimb un amplu fenomen de reconsiderare a antisemitismului în societatea franceză”⁹⁷.

Unul dintre cei mai consecvenți antisemiți români din această perioadă a fost profesorul universitar ieșean A.C. Cuza, a cărei longevitate i-a permis să desfășoare un amplu sistem ideologic canalizat împotriva evreilor, atât în mediul politic cât și pe plan cultural, sistem care, însă, nu era nici original, nici „științific”, așa cum a încercat să se pretindă. (I. Ludo aprecia antisemitismul profesorului ieșean drept o „obsesie maniacală”). A.C. Cuza nu a avut nici carisma lui Nae Ionescu, nici inteligența lui Nicolae Iorga, cu care a împărtășit, cel puțin pentru o vreme, valori comune, ci a fost mai degrabă o figură mediocră în peisajul interbelic; lucrările sale din sfera economiei politice au fost vehement atacate pe temeiul acuzației de plagiat. Este drept, pe de altă parte, că a fost implicat în apariția mai multor mișcări politice cu tentă naționalistă și antisemită. Astfel, în 1895, alături de Nicolae Iorga, a făcut parte din fondatorii unei *Alliance Antisemitique Universelle*,⁹⁸ care a avut o existență efemeră, pentru ca tot alături de Nicolae Iorga, în 1910, să pună bazele Partidului Naționalist - Democratic. Mai târziu, A.C. Cuza a înființat Garda Conștiinței Naționale și, mai ales, Liga Apărării Național Creștine, în 1923, organizație care l-a inspirat pe Corneliu Zelea Codreanu, dar care va fuziona cu formațiunea politică condusă de Octavian Goga, în 1935, rezultând Partidul Național Creștin. Totodată, A.C. Cuza este cel care a introdus în publicistica sa semnul svasticii, devenit faimos după preluarea sa de către naști.

Încă din 1901, A.C. Cuza era îngrijorat de prezența numeroasă a elementului străin în România, ceea ce ducea la degenerarea românilor și, în final, la dispariția lor: „România pare că a ajuns canalul de scurgere, *Cloaca maximă* a tuturor necurățeniilor etnice, iar românul nu mai e în stare să se hrănească cu munca lui cinstită în țară la dânsul și pierde”⁹⁹. Este ob-

⁹⁶ Citatele, apărute în presa timpului, sunt preluate din Carol Iancu, *Evreii din România. De la emancipare...*, pp. 81-82.

⁹⁷ Lucian Nastasă, *Studiu introductiv*, în *Antisemitismul universitar în România (1919-1939). Mărturii documentare*, Edit. Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Kriterion, Cluj - Napoca, 2011, p. 26.

⁹⁸ Armin Heinen, *Legiunea Arhanghelului Mihail...*, p. 84.

⁹⁹ A.C. Cuza, *Obiectul economiei politice și însemnătatea ei. Lecțiuni de deschidere a cursului de economie poli-*

servabilă în aceste rânduri acea apropiere de concepția eminesciană, pe care mulți istorici au detectat-o în gândirea lui A.C. Cuza, de pildă versurile din *Scrisoarea a III-a*, în care Eminescu scria: „*Tot ce-n țările vecine e smintit și stârpitură / Tot ce-i însemnat cu pata putrejunii de natură / Tot ce e perfid și lacom, tot Fanarul, toți iloții / Toți se scurseră aicea și formează patrioții*”¹⁰⁰. Aproape un deceniu mai târziu, A.C. Cuza arăta explicit legătura între existența unei mișcări naționale de anvergură și „*problema evreiască*”, în care era identificată însăși rațiunea existenței sale: „*Naționalistii afirmă hotărât: problema jidovească nu-i o „chestie de relativitate”, ci un pericol național, absolut. El nu se poate înlătura decât prin o activitate energetică, pe toate terenurile, a întregului popor românesc, pe care trebuie să-l deșteptăm, înveterându-i primejdia ciotopirii jidovești. Pentru aceasta, e nevoie de o mișcare naționalistă întinsă, care n-are a se teme de pretensele „idei moderne” și trebuie să le respingă cu hotărâre, dacă e ca ele să însemneze cucerirea noastră de către Jidani. În tot cazul, noi avem dreptul și datoria de a discuta, cât de larg, cu toată limpezimea, oricând și oriunde, „pericolul jidovesc”, de care suntem amenințați, fără a ne preocupa de ce va zice „Europa” și fără a ne speria de gogorița „acțiunii politice din afară”, cu care caută să ne adoarmă politicienii jidoviți*”¹⁰¹.

Ideologia cuzistă comportă toate semnele extremismului larg răspândit în epocă: disprețul față de democrație, admirația pentru oamenii de mână forte gen Mussolini, dar, mai ales, exacerbarea sentimentelor naționale. Cum totul pornea de la această premisă, integritatea și prezervarea națiunii, evreul, la fel ca în cazul ideologiei naziste, de pildă, devenea agentul corupător al purității rasiale și, în genere, cel diferit, religios sau economic, care refuză cu obstinație să se supună asimilării de către populațiile în sânul cărora trăiește. În acest înțeles rasial, A.C. Cuza avea să scrie că „*Rase pure, la animale, nu există, precum nici la oameni, în acest înțeles, nații pure. Sunt numai rase primare, aproape specii, precum este rasa albă, galbenă, neagră și Rase secundare, arii, semiții, mongolii a căror origină nu o cunoaștem*”¹⁰². Ori evreul, din acest punct de vedere, era doar un venetic: „*Străin ca rasă, adică fiind înzestrat cu anumite însușiri fizice și morale și astfel zidit încât el nu se asimilează cu nici un popor, jidanii tind să ne înlocuiască în țările române. Aici dar nu mai este vorba de o invazie trecătoare, ci de o adevărată cucerire, de o luptă pe viață și pe moarte între două neamuri deosebite, dintre cari unul, evreul, nimicește pe celălalt, pe român*”¹⁰³. Mai mult, neglijând pleiada de străluciți gânditori pe care evreii i-au dat omenirii, A.C. Cuza pretindea că aceștia „*au avut talente, niciodată genii*” și, în consecință nu au produs o operă valoroasă și durabilă. Soluția nu putea veni decât prin eliminarea evreilor din sferele vieții politice, economice și sociale.

Astfel, A.C. Cuza apela la ajutorul științei pentru a invoca această necesitate: „*Știința antisemitismului are ca obiect judaismul ca problemă socială, fiind astfel în mod necesar, sinteza tuturor științelor care pot contribui la soluția ei*”. Prin excursul științific care urma, profesorul ieșean nu putea ajunge decât la o singură încheiere: „*Eliminarea jidanilor din mijlocul celorlalte popoare, punând capăt existenței lor nefirești, parazitare, datorită unei concepții anacronice, contrară civilizației și liniștii tuturor națiilor și pe care ele nu o mai pot tolera*”¹⁰⁴. Caracterul religios iudaic, unic și original, nu putea scăpa fulgerelor cuziste, care își exprima disprețul față de acesta: „*Urmașii nu au înțeles că cuvântul lui Isus este adevărat nu numai în spiritul lui, dar și în litera lui, când a zis că Jidanii sunt de la părintele lor diavolul: ucigătorul de oameni și tatăl minciunei*”¹⁰⁵. Din această cauză „*Noi nu vom putea scăpa de jidani, câtă*

tică de la Facultatea de Drept din Iași, 12 februarie 1901, Tipografia Națională, Iași, 1901, p. 42.

¹⁰⁰ Mihai Eminescu, *Poezii*, vol. I, Edit. Erc Press, București, 2009, p. 140.

¹⁰¹ Nicolae Iorga, *Problema evreiască la Cameră. O interpelare cu o introducere de A.C. Cuza și note despre vechimea Evreilor în Țară*, Tipografia Neamul Românesc, Vălenii de Munte, 1910, p. 5.

¹⁰² A.C. Cuza, *Naționalitatea în artă*, București, 1915, p. 182.

¹⁰³ A.C. Cuza, *Meseriașul român*, București, 1893, p. VI, *apud* Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și problema evreiască...*, p. 44.

¹⁰⁴ A.C. Cuza, „*Știința antisemitismului*”, în *Apărarea Națională*, nr. 6, 15 noiembrie 1922.

¹⁰⁵ A.C. Cuza, *Introducere*, în Ion Sava, *Pericolul satanei (în tablouri)*, cu o prefață de A.C. Cuza, Tipografia Car-tea Medicală, București, 1924, p. 6.

vreme cartea jidănească a Vechiului Testament - cu „poporul ales” în jurul căruia se învârtă istoria lumii - va continua să fie amestecată cu Noul Testament: falsificând învățătura lui Isus, care este, cum am zis altă dată, „antisemitism superior”¹⁰⁶.

Este motivul pentru care A.C. Cuza a sprijinit cu vigoare principiul *numerus clausus* în universitățile și școlile românești, amenințate de tăvălugul evreiesc, principiu susținut, de altfel, de numeroși intelectuali din epocă. De pildă, geograful Simion Mehedinți, într-un studiu dedicat acestei problematici, o fundamenta pe baza înmulțirii numărului evreilor: „Întinderea elementului evreiesc în România se înfățișa înaintea de război astfel: punctele negre se îndesiau cu cât înaintai pe hartă din Oltenia spre granița Bucovinei; de când s-au adăugat regatului și celelalte țări românești, harta s-a întunecat și mai tare: Chișinău, Cernăuți, Sătmăreș, Oradea Mare, Arad, Timișoara (...) stau ca niște mari puncte negre la periferie, iar dacă privești târgurile Basarabiei, Bucovinei și Maramureșului, îți dai seama că fluxul populației evreiești se întinde mereu și spre sate”¹⁰⁷. Ori, pericolul evreiesc, sumbru descris, la propriu, pune în pericol emanciparea unei elite românești, ca și a unei clase de mijloc proprii: „Ne trebuie **numerus clausus** în toate instituțiile de cultură pentru a păstra regatului caracterul său românesc și a-i îndruma destinele potrivit cu idealul nostru etnic. Nădejdea cea mare e deci în sporul populației românești și al culturii sătenilor”¹⁰⁸. În avangarda luptei pentru purificarea mediului cultural, respectiv școlar românesc, se va afla formațiunea politică condusă de A.C. Cuza, LANC, cel puțin până la dezvoltarea mișcării legionare. Pe de altă parte, nu este clar cum își închipuia elita intelectuală românească că eliminarea evreilor ar rezolva dificultățile structurale ale statului român. Cel mai bine a descris acest fapt un scriitor evreu de valoare, Felix Aderca, ale cărui rânduri amintesc de celebrul rechizitoriu făcut de Bastiat la adresa statului, ca entitate abstractă.

Astfel, scrie Aderca, „Îți propun o crimă: să umblăm într-o noapte, noi și amicii noștri din țară și să otrăvim toate fântânile și brutăriile de la care se alimentează evreii. În trei ore vom sărbători „**eliberarea**” României! Și pe urmă?... Se vor ridica prețurile grânelor pe piața mondială, din pricina cărora plugurile neamului românesc ară ca-n cenușă de atâți amar de ani, iar sângele acestui popor, în marea lui majoritate se anemiează și pierde?... Va scădea cifra înfricoșătoare a mortalității copiilor din România, birul acesta infernal pe care îl plătim, mai cumplit decât al oricărui alt popor de pe suprafața pământului?... Vom putea da lucrătorului și meseriașului de la orașe pâinea pe care nu și-o mai poate agonisi de mult? ... Se vor pomeni copiii români, care cresc în tuberculoză ca-n mediul lor natural și se duc la școală desculți în zăpezile de sticlă pisată, cu încălțăminte la care n-au curajul să viseze nici în nopțile miraculoase ale lui Moș Crăciun? ... Vom putea oferi școlilor românești acei o sută de mii de învățători, iar învățătorilor salariul care să le îngăduie cumpărarea unei cărți? ... Își vor putea pava orașele capitale de județ străzile principale pe care intră încă, în drum spre abatoare, cirezile de vite? Își vor putea clădi muzeele și bibliotecile populare? ... Ne vom putea îmbrăca oare cum se cuvine soldații care fac încă exerciții, uneori, în obiele și vom putea oferi de-a doua zi ofițerilor soldele necesare culturii, siguranței, demnității lor? ... Se va schimba față de România atitudinea de pândă a Ungariei, Bulgariei, Germaniei?”¹⁰⁹. Într-adevăr, pare cel puțin ciudat că niște minți realmente luminate în diverse domenii ale gândirii umane nu puteau să înțeleagă acest adevăr, poate trist, dar cu atât mai necesar de conștientizat.

Unul dintre tovarășii de drum ai lui A.C. Cuza, evident, din punct de vedere ideologic, dar și politic, a fost omul de știință român, medicul și fiziologul Nicolae Paulescu, căruia i se atribuie descoperirea insulinei, deși acest fapt nu este afirmat în cercurile științifice occidentale, în majoritatea lor. În ideile lui Paulescu, la adresa evreilor se pot discerne germenii, cel puțin,

¹⁰⁶ A.C. Cuza, *Eroarea teologiei și adevărul bisericii*. „Secta d-lui A.C. Cuza”, Tipografia Cooperativă Trecerea Munților Carpați, Iași, 1928, p. 20.

¹⁰⁷ Simion Mehedinți, „*Numerus clausus pentru România*”, în *CL*, nr. 55, februarie 1923, p. 199.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 20

¹⁰⁹ Marcel Aderca, *F. Aderca și problema evreiască*, Edit. Hasefer, București, 1999, pp. 66 - 67.

unei obsesii malade populată de un imaginar bântuit de fantasma în care evreul era răul suprem. Dată fiind formația sa, Paulescu nu putea înțelege decât în termenii proprii acest pericol, evreii fiind când ploșnițe, când păduchi, care trebuie exterminați. Astfel, scrie Paulescu, în 1925, în ziarul *Apărarea Națională* : „Scopul nostru este isgonirea Jidanilor. Deparazitarea nu s-ar putea face pe spinarea vecinilor, care fiind și ei până peste cap de păduchi, ar refuza morfiș să mai primească și pe ai noștri. Ar trebui deci ca toate țările infectate de jidani să stabilească de comun acord o cloacă (în Palestina, în Africa sau în America) unde să-și poată fiecare arunca lăturile”, pentru ca altădată să noteze: „Dar o chestiune radicală se pune pentru noi, românii: Ce trebuie să facem cu acești oaspeți nepoștiți care, hodoronc-tronc, s-au instalat în țară, sau mai bine-zis cu acești paraziți rău - făcători cari sunt, în același timp, și **hoți și asasini**? Putem oare să-i exterminăm, cum bunăoară seucid ploșnițele? Aceasta ar fi mijlocul cel mai simplu și cel mai comod de a ne scăpa repede de ei, mijloc care ar fi chiar licit, dacă am urma legile Talmudului”¹¹⁰. De altfel, în această lucrare, Paulescu realizează un veritabil delir transpus în ura contra evreilor, a religiei iudaice, a puterii lor economice, care vor face ca România să devină Palestina sau a practicii infanticidului, bineînțeles, inexistent în realitate. Tot ca deformare profesională, Paulescu aduce în discuție pericolul amestecului sexual între evrei și români: „Și când cugeți că sunt cu sutele și cu miile sărmane fecioare române, murdărite de jidani, și că ele nu îndrăznesc să demunțe pe acești monștri, din cauza rușinii care a pângărit pentru totdeauna sufletul lor dezonorat. Nenorocitele Margarite, violate de Fauști tăiați împrejur și respingători, ceea ce le așteaptă este mai întâi moașa jidoafcă care le mântuie prin avortare și care în același timp le suflă și ultima para, pe urmă Curtea cu jurați și în sfârșit ocna umedă, dacă prin sinucidere n-au pus un termen suferințelor lor de martire”¹¹¹.

Această temă, subsumată imperativului principal deja descris, avea să fie reluată, tot în *Apărarea Națională*, în 1925, când Paulescu scria că „România Mare e ca un fruct splendid de o frumusețe uimitoare. Dar ea poartă în sânul ei un parazit de curând pripășit care-i suge toată vlaga. Acest vierme neadormit e Jidanul, care îi otrăvește fii în cârciumi nenumărate, care îi răpește fecioarele și le face să devină sterpe, care prin tot felul de speculații fură pâinea de la gura bieților Români și care, în sfârșit, prin Francmasonerie, prin Socialism, prin Bolșevism, încearcă să aducă pe acești jefuiți în starea urgisită de robi ai lui Iuda”. Nicolae Paulescu a murit în 1931, ratând șansa de a-și vedea multe dintre idei transpuse în practică de regimul nazist și pe care le-ar fi aprobat, suntem siguri, fără nici o urmă de îndoială.

Tot în perioada interbelică s-a afirmat Nichifor Crainic, intelectual de dreapta, creator al curentului „gândirist” în cultura română, dar și teolog, vocație care, ca și în cazul altora, nu cadra cu atitudinile de intoleranță dusă la extrem față de anumite grupuri etnice sau religioase, așa cum erau evreii din România. Influențat de Paulescu, pe care îl caracteriza drept „cel mai complex și mai normativ dintre doctrinarii eminenți ai naționalismului nostru”, Crainic atrăgea, de asemenea, atenția asupra amenințării de natură iudaică: „Perspectiva iudaismului în țara noastră e desrădăcinarea neamului nostru din patria lui. Sub raportul acesta, e necesară o distincțiune limpede între minoritarii creștini și între Evrei. În corpul nostru etnic, minoritarii sunt insule localizate, uneori cu tendințe centrifugale, dar cu foarte reduse tendințe de expansiune lăuntrică. Evreii însă reprezintă forța de infiltrație generală și un asalt multiplu la îngenuncherea noastră”¹¹².

În peisajul cultural românesc, Nicolae Iorga, considerat drept cel mai mare istoric român, ocupă un loc aparte, fapt confirmat de zecile de mii de pagini care i-au fost dedicate și

¹¹⁰ N.C. Paulescu, *Fiziologia filozofică. Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria*, București, 1913, p. 55.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 121. Asta atunci când evreii nu deveneau de-a dreptul unelte diavolului: „Există însă o altă categorie de oameni (alții decât rătăciții), peste carii Diavolul are o putere nelimitată. Aceștia sunt degenerații. Degenerații sunt incapabili să priceapă „cuvintele lui Dumnezeu”, și, prin urmare, viciile lor sunt incurabile. (...) În această stare de spirit se află Jidanii, cari sunt toți degenerați”, vezi N.C. Paulescu, *Degenerarea rasei jidănești (I)*, Tipografia Bucovina, București, 1928, p. 10.

¹¹² Nichifor Crainic, *Ortodoxie și etnografie*, Edit. Cugetarea, București, 1936, pp. 183 - 184.

care cad de acord că savantul român a fost un geniu desăvârșit, un patriot fervent și un gânditor unic în structura sa perenă și imuabilă. Dincolo de această receptare, exaltată ca mai întotdeauna în scrierile românești, Iorga apare drept un personaj controversat al epocii, implicat în politică, sprijinitor al dictaturii regale, dar și un naționalist care - se putea altfel? - respingea influențele sau elementele străine pe temeiul pericolului pe care acestea îl reprezintă și prin tentativa lor de a atenta la puritatea neamului românesc. Antisemitismul nu putea fi decât parte componentă a acestui sistem ideologic, deși e drept că, după Primul Război Mondial, Iorga a avut abilitatea de a observa noile realități moderându-și atitudinile antisemite, fără ca acestea să dispară vreodată¹¹³. De aceea am preferat analiza lui Iorga în această secțiune, deși ideile sale, la care ne vom referi aparțin perioadei antebelice. Așa cum am mai arătat, Iorga s-a remarcat în perioada respectivă drept un foarte activ agent al societății românești prin înființarea de formațiuni politice sau periodice culturale, în care erau abordate inclusiv problemele care ne interesează.

Evident, pentru Iorga, acordarea de drepturi civile și politice evreilor ar fi echivalat cu deznaționalizarea statului român: „*Punctul de vedere al Guvernului este neted. Statul român a fost interpelat la 1878 în chestia evreiască și a fost interpelat nu numai de Evreii din România, dar, grație minunatei legături dintre Evreii de pretutindenea, de Jidovimea întreagă, cu privire la chestia evreiască. Și Statul nostru a răspuns prin modificarea articolului 7, îngăduind împământinirea individuală, prin Cameră și Senat. Mai departe decât atât nu putea să meargă. Statul acesta este un Stat național și un Stat național nu se poate transforma de hatărul nimănui într-un Stat cu caracter nenațional*”¹¹⁴. Era de neconceput, așadar, alterarea spiritului românesc, pe care istoricul, cu talentul său literar deosebit, știa foarte bine să îl pună în lumină: „*Dacă ar voi un Evreu să cugete bine și ar cugeta în afară de prejudecățile sale naționale, nu ar putea să dea decât un asemenea răspuns: Statul acesta a fost întemeiat de Români; Statul acesta s-a sprijinit pe vitejia și munca românească; Statul acesta s-a întărit prin cultura românească; Statul acesta a fost stăpânit de spiritul românesc; prin urmare el nu poate să trăiască decât cu acest caracter. Dacă, din nenorocire, mulțămită păcatelor noastre, am ajunge să schimbăm caracterul României, acordând măcar în parte cea ce ni cer acei domni, atunci România nu ar mai fi România. Misiunea ei întreagă ar dispărea, chemarea ei pentru viitor nu ar mai putea să se menție; România, care este un centru pentru viața românească de pretutindeni, ar înceta fără îndoială să mai fie acest centru*”¹¹⁵.

Pe de altă parte Iorga exprima și așa-zise puncte de vedere pragmatice atunci când, de pildă, realiza apologia invadării evreiești în compartimentele vieții sociale din România punând în pericol edificarea acestuia: „*[Evreii] ... lucrează ca să aibă pentru ei, ca nație năvălitoare, cât mai mult. Până și în profesiunile libere, până și în învățământ, în știință, în literatură, ca avocați, ca medici, ca arhitecți, ca profesori, tot mai mulți, cu filologii, cu filozofii, cu ziariștii, cu poeții, cu criticile lor, ei ne dau pur și simplu afară din țara noastră ... [Ei] ne sugrumă bisericile, ne înlocuiesc prăvăliile, ne ocupă locurile și, ce e mai pierzător, ne falsifică sufletul, ne degradează moralitatea prin opiul ziaristic și literar cu care ne incită ... În loc să favorizeze o decongestionare, prin care emigrații cuminte organizate ar reduce proporția la orașe, la ceea ce se poate admite în orice mediu național, ei țin sub steagul înaintării de fiecare clipă; orice forță le aparține și, ca să se ascundă înaintarea, recurg la schimbările de nume în viață, la pseudonimele în literatură ... Noi să ne organizăm pentru războiul conștiinței și al muncii. Să ne strângem împreună unde mai suntem. Și să pornim la recăștigarea prin truda de fiecare zi și prin perfecta bună înțelegere, prin ruperea de raporturi cu aceia care vreau să ne înlocu-*

¹¹³ Astfel, se arată și în *Raportul final* al Comisiei pentru Studiarea Holocaustului în România: „*Trebuie recunoscut că până și Nicolae Iorga, care ajunsese la maturitate în această perioadă, a fost antisemit, în ciuda geniului său și a admirabilelor sale realizări în domeniul academic și în alte domenii*”, v. Comisia Internațională pentru studiarea Holocaustului în România, *Raport...*, p. 27.

¹¹⁴ Nicolae Iorga, *Problema evreiască la Cameră. O interpelare cu o introducere...*, p. 14.

¹¹⁵ *Ibidem*.

iască și să ne recucerim cele ce le-am pierdut. **Ei între ei, pentru ei, cum au vrut. Noi între noi, așa să vrem**”¹¹⁶.

Iată teribila vină pe care o comportau evreii, aceea de a încerca realizarea și ascensiunea profesională, bazându-se, de altfel, pe o înzestrare genetică excepțională, dar care nu putea rezulta decât într-o linie de demarcație ferm trasată de istoricul român între conaționalii săi și evrei. Toleranță, asimilare, schimburi culturale, sunt concepte care nu făceau parte din vocabularul vremii și proferate în spațiul intelectual dominant în epoca respectivă. Ori Iorga, în calitatea asumată de „*patriarh*” al culturii românești nu putea decât să resimtă primul tragismul „*chestiunii evreiești*”, oricât de lipsită de substanță ar fi fost aceasta în realitate. „*În acest cadru, scrie Leon Volovici, orice discurs antisemit (al său sau al invitaților săi, printre ei, A.C. Cuza) capătă gravitatea unui înalt comandament național. Prin asocierea programului de promovare a valorilor spirituale românești cu combaterea „primejdiei evreiești”, Iorga a dat mișcărilor antisemite un nimb de misiune patriotică și o sporită legitimitate*”¹¹⁷. De altfel, Iorga, ca și Eminescu sau A.C. Cuza, vor fi copios citați și însușiți de legionari. Mai târziu, despărțirea lui Iorga de antisemitism, cel puțin în mod formal, va duce la o răcire accentuată a relațiilor între acesta și legiune, iar încarcerarea și executarea lui Corneliu Zelea Codreanu, oricum inevitabilă, s-a produs în urma unui banal incident între acesta și Iorga. Legionarii, însă, vor face din savantul român una din primele ținte pentru răzbunarea morții Căpitanului lor și, în consecință, Nicolae Iorga va fi asasinat de o echipă a morții formată din legionari în toamna anului 1940, într-un moment oricum dificil pentru însăși existența statului român.

Mișcarea legionară, nume generic prin care înțelegem formațiunea ca atare, indiferent de numele pe care le-a purtat de-a lungul timpului (Legiunea Arhanghelului Mihail, Garda de Fier, Totul pentru Țară) este, ca atâtea altele, o problemă controversată în istoriografia românească, găsimu-și încă atât admiratori dedicați cât și detractori neîmpăcați. Cert este că, în mediul european, dar și românesc, al perioadei interbelice, pe care am încercat să îl schițăm și mai sus, apariția unor formațiuni de extremă nu ar trebui să stârnească mirarea nimănui¹¹⁸. La stânga, comuniștii nu au reușit să se impună deloc, fiind un partid marginal, neromânesc ca esență și principii susținute și care era asimilat, pe bună dreptate, mișcării bolșevice, care reușise să preia putea în Rusia anului 1917.

În schimb, Legiunea a reușit să absoarbă o bună parte din energiile românești și să le canalizeze într-o direcție națională impregnată de misticism. De altfel, religiozitatea legionarilor le conferă acestora un cert element de originalitate în raport cu mișcările similare europene sau românești. Comunismul, fascismul sau nazismul au fost sisteme ideologice nereligioase, ba chiar, într-o bună măsură, anticlericale, ceea ce Corneliu Zelea Codreanu, liderul necontestat al extremei drepte românești, nu putea să facă. Gândirea lui Codreanu purta atât pecetea naționalismului fervent cât și a venerării religiei ortodoxe, fără de care existența poporului român nu putea fi concepută. Pornită din mediile studențești, sprijinindu-se pe ideologia naționalistă și tradiția antisemită din rândul intelectualității românești, dar beneficiind și de contextul în care a activat, Mișcarea Legionară a reușit, în 1937, să devină, pe baza votului popular, a treia formațiune politică din România, ceea ce l-a determinat pe regele Carol al II-lea, care, de altfel, și-a dorit să o conducă, să o decimeze, mai ales prin asasinarea liderului său. Guvernarea legionară ulterioară a demonstrat însă limitele mișcării și incapacitatea structurală a acestora de a realiza orice altceva care nu se baza pe ură oarbă și intoleranță fanatică. Pierduți în iureșul celui de-al Doilea Război Mondial și apoi prinși în menghina comunistă, legionarii vor părăsi scena istoriei, e drept, într-o manieră mai discretă față de impetuozitatea cu care și-au făcut apariția în cadrul ei.

¹¹⁶ Nicolae Iorga, *Iudaica*, București, 1937, *apud* Comisia Internațională pentru studierea Holocaustului în România, *Raport...*, p. 28.

¹¹⁷ Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și problema evreiască...*, p. 54.

¹¹⁸ Vezi o bună descriere a sociologiei mișcării legionare la Eugen Weber, *Dreapta românească*, Ediția a II-a, traducere, studiu introductiv și note de Achim Mihai, Edit. Dacia, Cluj - Napoca, 1999, *passim*.

Se poate aprecia, pe bună dreptate, că în centrul ideologiei legionare se află ura dusă la extrem față de elementul străin, neromânesc, așadar față de evrei, care, după cum am văzut, trezeau cele mai mari temeri. Francisco Veiga scria că „*Aprecierea este valabilă și pentru antisemitismul obsesiv care de multe ori a fost considerat o caracteristică esențială a acestei Mișcări, în special de către nucleul de specialiști evrei. De la început a existat o ură exacerbată față de evrei, care a fost manifestată pe larg în toate scrierile doctrinare ale liderilor legionari - și, în special, în cele ale lui Moța și Codreanu - ca și în presa Legiunii*”¹¹⁹, dar Veiga vede în antisemitismul legionar descifrarea problemelor grave cu care se confrunta societatea românească. Ori, așa cum am subliniat, pe lângă faptul că ura de rasă comportă, în mod obligatoriu, un grad mare de irațional, echivalarea prezenței evreiești cu tarele societale nu rezistă la un examen obiectiv. De altfel, Codreanu își pune această problemă, atunci când examinează efectele Legii Mârzescu, a cauzalității românești, fără a renunța însă la antisemitismul violent, atunci când scria: „*Cea dintâi problemă care ni se pune era aceasta: cine trebuie să răspundă mai întâi? Cine sunt mai vinovați pentru starea de nenorocire în care se zbate țara: românii sau jidanii? Am căzut unanim de acord că cei dintâi și mai mari vinovați sunt românii ticăloși, care pentru arginții iudei și-au trădat neamul. Jidanii ne sunt dușmani și în această calitate ne urăsc, ne otrăvesc, ne extermină. Conducătorii români care se așează pe aceeași linie cu ei sunt mai mult decât dușmani: sunt trădători. Pedeapsa cea dintâi și cea mai cruntă se cuvine în primul rând trădătorului și în al doilea rând dușmanului*”¹²⁰.

Tot în această lucrare, devenită un document sacrosanct printre legionari, Codreanu identifica cele „*trei idealuri de viață*” ale poporului român, ce vor deveni esența programului legionar, deși Codreanu pretindea că țara are nevoie de oameni și nu de programe: „*1) Unirea tuturor Românilor; 2) Ridicarea țărănimii prin împrumut și drepturi politice; 3) Rezolvarea problemei jidănești*”¹²¹. (Interesant este faptul că aceste ținte erau cristalizate în lumina lecturilor naționaliste aparținând lui Nicolae Iorga și A.C. Cuza). Problema evreiască consta în aceea că, din nou, evreul era întruchiparea tuturor relelor care grevau asupra societăților umane, agent financiar corupător, comunist, mai ales după Revoluția din Rusia (ori, legionarii urau comunismul aproape la fel de mult ca pe evrei), arendaș ucigător, dar mai ales provocator al degenerării rasei românești: „*Cel mai mare rău pe care ni l-au făcut jidanii și politicianismul, cea mai mare primejdie națională la care ne-au expus aceștia, nu stă nici în acapararea bogățiilor solului și subsolului românesc, nici chiar în tragica desființare a clasei de mijloc românești, nici în numărul mare al lor în școli, profesii libere etc., și nici chiar în influența pe care o exercită asupra vieții noastre politice, deși fiecare în parte sunt primejdii de moarte pentru neam. Cea mai mare primejdie națională stă în aceea de a ne fi deformat, de a fi ne desfigurat structura noastră rasială daco - romană, dând naștere acestui tip de om, creând această căzătură, această stărpitură morală: politicianul care nu mai are nimic cu noblețea rasei noastre; care ne dezonorează și ne omoară. Dacă acest tip de om va continua să mai conducă această țară, neamul românesc va închide ochii pentru totdeauna și România se va prăbuși, cu toate strălucitele programe cu care „șmecheria” degeneratului va ști să ungi ochii multimilor nenorocite. Dintre toate relele pe care ni le-a adus invazia jidănească, acesta este cel mai îngrozitor!*”¹²².

Dar ce însemna concret rezolvarea „*problemei jidănești*”? În primul rând crearea unui om nou, evident legionar, un veritabil erou cu aură mistică, mânat de naționalism și religiozitate, care să impună o nouă concepție de organizare precum și o nouă atitudine: „*Este pentru prima dată în istoria noastră și de aceea ne simțim dezarmați și cădem învinși, când Românii se întâlnesc cu un neam, care nu-i atacă cu sabia, ci cu armele proprii rasei iudaice, cu care izbesc și paralizază mai întâi instinctul moral al neamurilor, împrăștiind în mod sistematic*

¹¹⁹ Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier, 1919 - 1941. Mistica ultranaționalismului*, traducere de Marian Ștefănescu, EH, București, 1993, pp. 315 - 316.

¹²⁰ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, vol. I, Edit. Totul Pentru Țară, Sibiu, 1936, p. 94.

¹²¹ *Ibidem*, p. 5.

¹²² *Ibidem*, p. 176.

toate bolile morale și distrugând astfel orice posibilitate de reacțiune. De aceea piatra unghiulară de la care pornește Legiunea este omul; nu programul politic. Reforma omului, nu reforma programelor politice. „Legiunea Arhanghelului Mihail” va fi, prin urmare, mai mult o școală și o oaste decât un partid politic. Poporul român, în aceste zile ale lui, nu are nevoie de un mare om politic, așa cum greșit se crede, ci de un mare educator și conducător, care să biruiască puterile răului și să zdrobească tagma celor răi. Pentru aceasta însă, el va trebui să biruiască mai întâi răul din el și din ai lui. (...) Acest erou ieșit din școala legionară va ști să facă și programe, va ști să rezolve și problema jidănească, va ști să dea și o bună organizare statului, va ști să convingă și pe ceilalți Români; iar dacă nu, va ști să învingă, căci pentru aceasta este erou. Acest erou, acest legionar al vitejiei, al muncii, al dreptății; cu puterile lui Dumnezeu, înfipse în suflet, va duce neamul nostru pe căile mării lui”¹²³. Nu este exclus ca în acest virtuos Codreanu să se identifice pe el însuși, mai ales în contextul în care șeful Legiunii, într-adevăr un om carismatic, a cunoscut în rândul legionarilor, dar nu numai, o venerație demnă de orice sfânt din panteonul ortodox¹²⁴.

În 1933, Codreanu întărea această viziune cu privire la soluționarea „problemei evreiești”: „Mă întrebați dacă în România Legionară problema evreiască va fi rezolvată și cum va putea fi ea rezolvată? De rezolvat trebuie rezolvată. În primul rând, pentru că există, în al doilea rând, pentru că alții n-o rezolvă, și în al treilea rând pentru că nu se mai poate aștepta fără consecințe nefaste pentru viitorul neamului (...). Soluționarea problemei evreiești în România, și la fel în omenire, este însă simplă, posibilă, dar nu ușoară. Cere rezistență perfectă la intimidare, la corupție și la intrigă și de aceea prima ei etapă este Revoluția Morală, din care să iasă omul nou și românul de mâine. Evreii există, progresează și domină mulțumită ignoranței istorice și stării de corupție din națiunile autohtone în care se infiltrează și al căror pământ îl ocupă. Evreii nu vor progresa, nu vor domina și nu vor mai exista ca dușman intern la pândă, atunci când națiunile autohtone vor fi înarmate cu informație istorică, își vor dezvolta conștiința națională, își vor educa caractere cetățenești și vor refuza corupția o dată cu intimidarea”¹²⁵.

Într-adevăr, scrierile lui Codreanu, ale apropiaților săi, ale presei legionare abundă în limbaj antisemit, deseori frizând violența și amenințarea. Exemple ca cele indicate pot fi date cu miile, dar ideea rămâne aceeași: naționalitatea română nu poate exista și nu se poate împlini decât în absența evreilor. Se poate afirma că mișcarea legionară a reprezentat corolarul antisemitismului românesc schițat mai sus, mai ales că legionarii au fost, pentru scurt timp, e drept, în poziția de a legifera și a transpune în practică multe dintre măsurile preconizate pentru rezolvarea „problemei evreiești”. Interesant este că, dincolo de oamenii simpli, de țărani, legionarismul a strâns sub ideologia sa foarte mulți intelectuali, oameni din clasa de mijloc și, dat fiind caracterul mistic al mișcării, o seamă de preoți. De altfel, Biserica Ortodoxă Română nu s-a sfiit, în numeroase rânduri, să afișeze atitudini antisemite. Chiar patriarhul României din perioada interbelică, devenit prim - ministru după instaurarea dictaturii regale, Miron Cristea profera idei în stil pur legionar, în ceea ce îi privește pe evrei: „Îți vine să plângi de milă bietului popor român, căruia evreul îi stoarce și măduva din oase. A nu reacționa împotriva evreilor înseamnă a ne duce de vii la pieire. ... A ne apăra este o datorie națională și patriotică, iar nu „antisemitism”. ... Unde e scris că numai Dv. evreii aveți privilegiul de-a trăi pe spinarea altor popoare și pe spinarea noastră, a Românilor, ca niște paraziți? (...) Aveți organizații puternice, ... aveți destule calități și posibilități ca să vă căutați și găsiți și câștigați undeva un loc, un pământ, o țară, o patrie încă nelocuită de alții. ... Trăiți, ajutați-vă, apărați-vă și exploatați-vă unii pe alții; dar nu pe noi și pe alte popoare, cărora cu rafinăriile etnice și talmudice le duceți și acaparați tot belșugul”¹²⁶.

¹²³ Ibidem, pp. 176 - 177.

¹²⁴ Vezi în acest sens lucrarea Corneliu Zelea Codreanu și epoca sa, Crestomație de Gabriel Stănescu, Edit. Criterion Publishing, 2001, *passim*.

¹²⁵ *Învierea*, nr. 1, ianuarie-martie 1933.

¹²⁶ *Curentul*, nr. 3.430, 19 august 1937, *apud* Leon Volovici, *op. cit.*, p. 75.

Cazul cel mai interesant este cel al unor intelectuali români celebri, veritabili directori de conștiință ai generației lor, care și-au pus condeiul la dispoziție nu numai pentru a indica mișcarea legionară drept soluția pentru regenerarea României, ci și pentru a prelungi sistemul ideologic antisemit, care guverna mentalul colectiv al epocii. Cauzele sunt, desigur, complexe și nu e cazul să le disecăm în profunzimea lor. Să fie ciudatul sentiment de înstrăinare specific timpului, să fie perpetua subdezvoltare românească, corupția politică, insecuritatea externă, fascinația stranie pentru carisma unor lideri morali? E posibil să fie toate acestea sau altele, cert este că rezultatul a fost cel pe care îl cunoaștem. De asemenea, interesant este că mai toți intelectuali despre care vrem să vorbim s-au intersectat, în diverse moduri, cu Nae Ionescu, unul dintre cele mai cunoscute personaje interbelice, dotat cu inteligență și carisme irezistibile cărui mulți nu i s-au putut sustrage, chiar și atunci când respectivii erau evrei, așa cum a fost cazul lui Mihail Sebastian. Nae Ionescu era filosof, asistent universitar dar și un activ jurnalist, apropiat al regelui Carol al II-lea, de care s-a despărțit ulterior, pe măsură ce se apropia de mișcarea legionară, al cărei ideolog a fost, deși, formal, nu era înscris în această formațiune politică. De altfel, aflat în închisoare din cauza înclinațiilor sale legionare, Nae Ionescu avea să afirme legat de misiunea legionară: „*Caracteristica timpului nostru: Ne ocupăm cu lupta dintre noi și alți oameni, nu cu lupta dintre poruncile Sfântului Duh și poftele firii noastre pământești. Ne preocupăm și ne plac victoriile asupra oamenilor, nu victoriile împotriva Diavolului și păcatului. Toți oamenii mari ai lumii de ieri și de azi: Napoleon, Mussolini, Hitler etc. sunt preocupați mai mult de aceste biruințe. Mișcarea Legionară face excepție, ocupându-se, dar insuficient, și de biruința creștină în om, în vederea mântuirii lui. Insuficient! Răspunderea unui conducător este foarte mare. El nu trebuie să delecteze ochii armatelor sale cu biruințe pământești, nepregătindu-le în același timp pentru lupta decisivă, din care sufletul fiecăruia se poate încumuna cu biruința veșniciei sau înfrângerea veșnică*”¹²⁷.

În ceea ce privește antisemitismul din scrierile filosofului Nae Ionescu, se poate detecta aceeași obsesie maladivă care a însuflețit generația modernă și interbelică, același patos vindicativ și același dispreț suveran pentru iudaism, în genere, chiar dacă aparent fundamentat pe argumente logice sau metafizice. Un episod remarcabil l-a constituit scrierea de către Nae Ionescu a prefetei romanului *De două mii de ani*, conceput de către scriitorul evreu Mihail Sebastian, care îi promisese mentorului său, pentru care Sebastian păstra o nedefinită admirație, deși aceștia erau despărțiți de două lumi¹²⁸, misiunea de a scrie în introducerea romanului. Chiar dacă între timp Nae Ionescu își întărise constant atitudinea antisemită, Sebastian nu a vrut să renunțe la promisiune, astfel că Nae Ionescu a putut să expună în cadrul acestei prefete o viziune sintetică a antisemitismului său¹²⁹, ceea ce a produs numeroase controverse în epocă. Încercând să deslușească cauza suferințelor evreiești de-a lungul timpului, Ionescu face o lungă expunere, subliniind caracterul ireconciliabil dintre evrei și celelalte popoare: „*De aici începe dificultatea majoră. Evreii trăiesc în mijlocul acestei lumi, creștine. După care lege? După legea creștină? După obiceiurile create de legea creștină? După indicațiile climatului creștin? Dacă da, atunci evreii au renunțat la legea lor, au trădat legământul lor cu Dumnezeu, au încetat a mai fi poporul ales. Mai mult, au încetat a mai fi evrei. Nimic din toate acestea nu s-a întâmplat însă. Evreii continuă să fie evrei. Ce înseamnă aceasta? Că în mijlocul unor popoare creștine, ei își fac așezările lor lăuntrice și își duc viața după o lege a lor, alta decât cea creștină, potrivnică celei creștine, operă a unui impostor. Concluzia? Urmând legea lor, evreii trebuie să saboteze așezările și valorile creștine*”. Iar dezlegarea problemei, Nae Ionescu o ascunde sub un argument hegelian, prin intermediul unor fraze devenite faimoase în timp: „*Juda suferă. De ce? Pentru că Iuda trăiește în mijlocul unor popoare pe care nu poate să nu le dușmănească, chiar dacă ar voi altfel; pentru că din momentul în care a refuzat să recu-*

¹²⁷ Nae Ionescu, *Fenomenul legionar*, Edit. Antet XX Press, București, 1993, p. 59.

¹²⁸ Asupra acestei relații, v. interesanta lucrare: Marta Petreu, *Diavolul și ucenicul său. Nae Ionescu - Mihail Sebastian*, Edit. Polirom, Iași, 2010.

¹²⁹ Mihail Sebastian, *De două mii de ani*, EH, București, 2006.

noască pe Hristos – Mesia, ancorându-se pe mai departe – pe drept sau pe nedrept – în calitatea lui de popor ales, el e dator față de sine însuși să-și împlinească funcția care îi revine, aceea de dizolvant al valorilor creștine. Iuda suferă pentru că a născut pe Hristos, L-a văzut și nu a crezut. Și asta încă nu ar fi fost prea grav. Dar au crezut alții, noi. Iuda suferă pentru că e Iuda”.

Într-adevăr, iată expusă profesiunea de credință a tuturor antisemiților din România și de aiurea, dincolo de orice sistem de gândire, de orice ideologie sau de orice argument savant. Iudaism, rasă, cămătărie, toate sunt subsumate acestei sentințe, unice în felul său și pe măsură de tulburătoare: „Iuda suferă pentru că e Iuda”, așadar evreul nu poate avea și nu poate aspira spre o altă condiție decât cea a veșnicului suferind, mereu sub vremuri, nu dintr-un impuls bazat pe rațiune și simțire, ci pentru că așa trebuie, pentru că așa este necesar, pentru că la asta se rezumă esența condiției umane. „Iuda suferă pentru că e Iuda”, chiar dacă, într-un moment de rățacirea existențială, ar fi acceptat taina creștină întrupată în Hristos, chiar dacă s-ar fi transformat radical în formă, întrucât substanța lor lăuntrică nu permite această schimbare, acest salt de conștiință superior și ar fi suferit o eternă reîntoarcere la valorile lor primare incompatibile cu mersul istoriei. „Iuda suferă pentru că e Iuda”, ce poate fi mai clar, mai simplu și mai pătrunzător? În final, adresându-se lui Sebastian, Nae Ionescu se adresează arhetipului evreiesc, atât prin distanțare cât și prin compasiune, dar nu una umană, ci mai degrabă instinctuală și latentă: „Iosef Hechter [numele real al lui Mihail Sebastian], tu ești bolnav. Ești substanțialmente bolnav, pentru că nu poți decât să suferi și pentru că suferința ta e înfundată. Toată lumea suferă, Iosif Hechter. Suferim și noi, creștinii. Dar pentru noi există o ieșire, pentru că noi ne putem mântui. Știi, tu nădăjduiești; nădăjduiești că va veni odată cel așteptat, Mesia, pe cal alb, și atunci vei stăpâni pământul. Nădăjduiești, Iosef Hechter. E singurul lucru ce-ți mai rămâne. Eu însă nu pot face nimic pentru tine. Eu știu că Mesia acela nu va veni. Mesia a venit, Iosef Hechter, și tu nu L-ai cunoscut. Atâta ți se cerea în schimbul tuturor bunătăților pe care Dumnezeu le-a avut pentru tine: să veghezi. Iar tu nu ai vegheat. Sau nu ai văzut pentru că orgoliul ți-a pus solzi pe ochi. Iosef Hechter, tu nu simți că te cuprinde frigul și întunericul?”.

Cazul lui Mihail Sebastian este unul aparte în peisajul interbelic, dar el reflectă, într-o bună măsură condiția evreului intelectual și alunecarea sa spre înstrăinare și excludere de o societate bolnavă în fibra ei. Șansa a făcut ca însemnările pe care Sebastian le-a conceput sub forma unui jurnal să fie recuperate și publicate după căderea regimului comunist¹³⁰ și care a cunoscut o receptare extrem de intensă. Lectura acestuia este foarte instructivă pentru înțelegerea climatului antisemit, privit din perspectiva unui om a cărei singură vină era identitatea evreiască. Deși istoricului i se cere obiectivitate și luciditate, nimeni nu poate rămâne insensibil la drama evreului român din perioada interbelică. Poate cel mai bine a exprimat aceasta Vasile Popovici, care notează: „Omul care l-a scris [Jurnalul] te absoarbe în drama sa, destinul său devine al tău: ești, alături de acest om, evreul prins în mașinăria gigantică a statului român ultranaționalist. Deși român, sau poate tocmai de aceea, îți descoperi alături de Sebastian, rădăcinile fricii dezumanizate, umiliința nimicitoare, oboseala de a lupta, dezgustul pentru inconsecvența prietenilor și solidaritatea cu victima absolută”¹³¹. Într-adevăr, ce altceva era evreul român decât victima absolută? Jurnalul lui Sebastian reflectă „rinocizarea” societății, după termenul lui Eugen Ionescu, maladia intelectualității românești manifestă prin antisemitism în cazul unor personaje precum Nae Ionescu, Eliade, Cioran sau Noica și a multor alora. De pildă, iată episodul care îl are în prim - plan pe Camil Petrescu, descris de Sebastian, a cărui concluzie face de prisos orice comentariu: „În continuare mi-a spus: - Dragă, evreii provoacă. Au o atitudine echivocă. Se amestecă în lucruri care nu-i privesc. Sunt prea naționaliști. – Ar trebui să te decizi, Camil. Sunt naționaliști sau sunt comuniști? – Ei, știi că-mi plăci? Suntem între noi, dragă, și mă mir că mai pui astfel de întrebări. **Comunismul ce altceva este decât imperialismul evreilor?**”. Spune asta Camil Petrescu.

¹³⁰ Mihail Sebastian, *Jurnal, 1935-1944*, text îngrijit de Gabriela Omăt, EH, București, 1996.

¹³¹ Vasile Popovici, „Evreitatea mea”, în *Sebastian sub vremi. Singurătatea și vulnerabilitatea martorului*, Edit. Universal Dalsi, București, p. 73.

Camil Petrescu este una dintre cele mai frumoase inteligențe din România. Camil Petrescu este una dintre cele mai delicate sensibilități din România. Cum ar putea România să trăiască vreodată o revoluție?¹³² De asemenea, interesante sunt notațiile intelectualului evreu despre Mircea Eliade: „*Lungă discuție politică cu Mircea, la el acasă. Imposibil de rezumat. A fost liric, nebulos, plin de exclamații, interjecții, apostrofe. ... Din toate astea nu aleg decât declarația lui - în sfârșit leală, că iubește Garda, speră în ea și așteaptă victoria ei. Ioan Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazu, Ștefan cel Mare, Bălcescu, Eminescu, Hajdeu - cu toții au fost la timpul lor gardiști. Mircea îi cita de-a valma. (...) În ceea ce-l privește pe Gogu Rădulescu (...) foarte bine i s-a făcut. Așa li se cuvine trădătorilor. El, Mircea Eliade, nu s-ar fi mulțumit numai cu atâta, ci i-ar fi scos și ochii. Toți cei care nu sunt gardiști, toți cei care fac altă politică decât cea gardistă sunt trădători de neam și merită aceeași soartă. S-ar putea să recitesc cândva aceste rânduri și să nu-mi vină a crede că ele rezumă [cuvintele lui Mircea]. De aceea e bine să spun încă o dată că n-am făcut decât să redau întocmai vorbele lui. Asta, ca nu cumva să le uit. Și poate că într-o zi lucrurile vor fi destul de liniștite pentru ca să-i pot ceti aceeașă pagină lui Mircea și să-l văd roșind de rușine*”¹³³. Destinul s-a împotrivit acestui curs, Sebastian murind la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial.

Într-adevăr, Mircea Eliade s-a aflat, în perioada interbelică în rândul intelectualilor de dreapta, cu pulsuni rasiale și antisemite bine conturate, chiar dacă, atunci când și-a rememorat biografia, marele istoric al religiilor a preferat să omită aceste episoade¹³⁴. De asemenea, discipol al lui Nae Ionescu, Eliade pune accentul pe primatul spiritual al națiunii române, detestând lupta politică a intelectualilor¹³⁵. Ori mișcarea legionară reprezenta cea întrupare spirituală menită a îndrepta România pe direcția corectă: „*nici una din revoluțiile care s-au făcut, scria Eliade, nu s-au desfășurat atât de total sub semnul spiritualului ca cea a tineretului românesc. (...) Dacă ea va izbuti până la capăt, dacă va cuprinde, adică, întreaga comunitate românească, va fi cea mai mare revoluție a veacului*”¹³⁶. De aceea nu surprinde o aprobare tacită a nazismului, mai ales în legătură cu „*problema evreiască*”, așa cum o face Eliade, în 1935: „*Hitler are astăzi puterea deplină; ar fi putut incendia sinagogile și ar fi putut masacra pe Evrei. N-a făcut nici una, nici alta. Din prudență, din slăbiciune, din spirit de toleranță? Hitler n-a prea dovedit asemenea virtuți creștine. Dacă n-a incendiat și n-a masacrat, asta a făcut-o pur și simplu pentru că n-a încurajat histeria luciferică, n-a provocat fiara umană prin execuții preliminare. S-a mulțumit cu lagărele de concentrare; mai puțin grav, în orice caz, decât revolverul descărcat în ceață sau spânzurătoarea. Asasinate a cunoscut și hitlerismul. Dar îndrăznește cineva să menționeze asasinatele lui Hitler alături de acel milion și jumătate din Rusia bolșevică?*”¹³⁷, la fel cum, în alte scrieri, a încercat să minimalizeze antisemitismul lui Eminescu sau Hașdeu.

Tema destinului spiritual al legiunii, contrapus celui evreiesc, va fi reluată de Eliade într-un celebru articol, *De ce cred în biruința Mișcării legionare*, în cadrul căruia preciza: „*Cred în destinul neamului românesc, de aceea cred în biruința Mișcării Legionare. Un neam care a dovedit uriașe puteri de creație, în toate nivelurile realității, nu poate naufragia la periferia istoriei, într-o democrație balcanizată și într-o catastrofă civilă. Puține neamuri europene au fost înzestrate de Dumnezeu cu atâtea virtuți ca neamul românesc. Unitatea lingvistică este aproape un miracol (limba română este singura limbă romană fără dialecte). Românii au fost cei mai buni creatori de State din Sud-Estul Europei. Puterea de creație spirituală a neamului nostru stă mărturie în folclor, în arta populară, în sensibilitatea religioasă. Un neam*

¹³² Mihail Sebastian, *Jurnal...*, p. 68.

¹³³ *Ibidem*, p. 115.

¹³⁴ În acest sens, vezi Mircea Eliade, *Memorii, 1907 - 1960*, ediție revăzută de Mircea Handoca, EH, București, 2004.

¹³⁵ Mihaela Gligor, „*Alunecarea politică a lui Mircea Eliade. Câteva considerații pe marginea articolelor „legionare”*,” în *Transilvania*, nr. 7, 2007, p. 49.

¹³⁶ Mircea Eliade, „*O revoluție creștină*”, în *Buna Vestire*, an I, nr. 100, 27 iunie 1937, p. 3.

¹³⁷ Idem, „*Meditație asupra arderii catedralelor*”, în *Vremea*, an X, nr. 474, 7 februarie, 1937.

hărăzit cu atâtea virtuți, biologice, civile, spirituale, poate el pieri fără să-și fi împlinit marea sa misiune istorică? Poate neamul românesc să-și sfârșească viața în cea mai tristă descompunere pe care ar cunoaște-o istoria, supărat de mizerie și sifilis, cotropit de evrei și sfârtecat de streini, demoralizat, trădat, vândut pentru câteva sute de milioane de lei?”¹³⁸. Exaltarea creștea pe măsura înaintării în scriere, astfel că Eliade își depune adeziunea suflăscă necondiționată în slujba Legiunii: „De aceea, în timp ce toate revoluțiile contemporane sunt politice, revoluția legionară este spirituală și creștină. În timp ce toate revoluțiile contemporane au ca scop cucerirea puterii de către o clasă socială sau de către un om, revoluția legionară are drept țință supremă mântuirea neamului, împăcarea neamului românesc cu Dumnezeu, cum a spus Căpitanul”¹³⁹.

Emil Cioran, strălucit filosof, a fost chiar mai radical în tinerețe, acuzând mai întâi incapacitatea românilor de a se trezi dintr-o lungă perioadă de sterilitate și de a arde etapele, spre o reînviere de care era convins și Eliade. De altfel, în anumite puncte, Cioran ar dori pentru români vitalitatea extraordinară a evreilor, deși lipsiți de spirit organizatoric: „Dacă evreii au supraviețuit popoarelor din Antichitate și vor supraviețui, desigur, și celor moderne, faptul se datorește mai puțin mesianismului, cât incapacității lor de realizare politică. Ne fiind legați de spațiu și neformând un stat, ei sunt un popor extraordinar, dar nu o națiune. Se vorbește totdeauna de un popor evreu; niciodată de o națiune evreiască. Însăși ideea de rasă iudaică are în sine mai mult elemente spirituale decât politice”¹⁴⁰. Dar, cu toate acestea, „Evreii s-au opus la noi împotriva oricărei încercări de consolidare națională și politică. Aici trebuie căutată sursa antisemitismului militant, dar nu a antisemitismului sentimental. Ei au criticat totdeauna România, dar au considerat orice tentativă de consolidare în afară de o democrație convenabilă ca reacțiune, barbarie etc. În realitate n-a existat presă mai reacționară decât cea iudaică, pentru care paradisul l-a oferit totdeauna atmosfera pestilențială a democrației românești, ce e drept admirabilă în intenții, dar mizerabilă în realizări. Eu critic în special evreimea de după război. Nu s-a opus ea oricărei încercări de reînnoire a României? Din niște tâmpiți și niște degenerați, cari au reușit să compromită o democrație ea însăși viciată, evreii au făcut un instrument de dominare, ofensând iremediabil o țară întreagă. Noi românii nu ne putem salva decât prin altă formă politică. Evreii s-au opus cu toate mijloacele de care dispune imperialismul lor subteran, cinismul și experiența lor seculară. Trebuie să ne între tuturora în cap o dată și pentru totdeauna: evreii n-au nici un interes să trăiască într-o Românie consolidată și conștientă”¹⁴¹.

De aceea, scrie Leon Volovici, „nimeni până la Cioran nu a formulat cu atâta pregnanță și plasticitate aforistică toate poncifurile despre iudaism și calitățile demonice ale evreului de pretutindenă, expuse ca adevăruri axiomatice și dezvoltate cu o pasiune născută”¹⁴². În același timp, un alt important filosof român, Constantin Noica, își cristaliza opțiunile legionare, în special după executarea lui Corneliu Zelea Codreanu când, prin scrierile sale se dedică total cauzei¹⁴³. Evreii nu puteau sta în calea izbânzii legionare iar, dacă o vor face, vor deveni victime colaterale: „Iar dacă regretăm ceva pentru prietenii noștri evrei, nu e atât faptul că vor avea de suferit de la mișcarea legionară. Cine e lovit pe nedrept (și despre ei știm bine că vor

¹³⁸ Idem, „De ce cred în biruința Mișcării Legionare”, în *Buna Vestire*, an I, nr. 244, 17 decembrie 1937; atitudine xenofobă va fi confirmată și într-o altă scriere, unde Eliade lovește în toate minoritățile prezente pe teritoriul României: „Cred că suntem singura țară din lume care respectă tratatele minorităților, încurajând orice cucerire de a lor, promovându-le cultura și ajutându-i să-și creeze un stat în stat. Și asta, nu numai din bunătate sau prostie. Ci pur și simplu pentru că pătura conducătoare nu mai știe ce înseamnă stat, nu mai vede”, în Mircea Eliade, „Piloții orbi”, în *Vremea*, nr. 505, 19 septembrie, p. 3, în *Textele legionare și despre românism*, Edit. Dacia, Cluj - Napoca, 2001, p. 56.

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, EH, București, 1990, p. 85.

¹⁴¹ *Ibidem*, pp. 132 – 133.

¹⁴² Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și problema evreiască...*, p. 123.

¹⁴³ Vezi pe larg asupra acestui subiect Sorin Lavric, *Noica și Mișcarea Legionară*, EH, București, 2008, în special capitolul 5, *Tribulațiile*.

fi loviți pe nedrept) e mai puțin chinuit, spunea un filosof, decât cel care lovește. Dar regretăm că le este interzis să vadă și să înțeleagă tot ce e bun, tot ce e purtător de adevăr în legionarism. Regretăm suferința lor de a nu participa la nimic, nici măcar cu o nădejde, nici măcar cu o iluzie, la ziua românească de mâine”¹⁴⁴. Cu aceștia se încheie un ciclu ideatic unitar, rămas neschimbat în formele sale esențiale, în ceea ce privește concepțiile antisemite: Așa cum scrie Ana - Maria Bărbulescu: „Între „**lipitoarea**” lui Alecsandri, evreul exclusiv consumator al lui Eminescu și parazitul lui Iorga sau Crainic, nu există practic nici un fel de diferență, la fel cum evreul conspirator al lui Eminescu este același cu evreul conspirator imaginat de V. Conta sau Nichifor Crainic și foarte apropiat de evreul lui Cioran, care în dorința de dominare utilizează imperialismul, cinismul și experiența sa seculară”¹⁴⁵.

Înainte de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, evreimea românească a mai primit o lovitură dură prin instalarea guvernului Goga, după alegerile din decembrie 1937, care nu au adus majoritate partidului guvernamental. Octavian Goga, un faimos poet și publicist ardelean, a fost, în același timp, unul dintre cei mai fervenți antisemiți din perioada interbelică, iar cabinetul său a adoptat, în consecință un veritabil program îndreptat împotriva evreilor. Astfel, presa evreiască a fost sever epurată, ziariștilor evrei li s-a ridicat permisul de liberă circulație, evreii urmau a fi destituiți din funcțiile administrației publice sau din conducerea locale și, mai mult, un decret-lege din ianuarie 1938 pune problema revizuirii cetățeniei române pentru evrei¹⁴⁶. Deși guvernul a pretextat luarea acestor măsuri pentru domolirea Mișcării Legionare, antisemitismul oamenilor politici ai vremii nu putea fi mascat decât cu multă greutate.

Această atmosferă, din ce în ce mai dezolantă, consonând cu inevitabilitatea celui de-al Doilea Război Mondial, a fost bine surprinsă de un document al vremii, în care se putea citi: „*Patruzeci de ani după Congresul de la Berlin, israeliții români continuă să fie tratați ca străini fără ca să slăbească în vreun fel persecuțiile legale sau de alt gen de care sufereau. (...) Ascensiunea regimului național-socialist în Germania a fost urmată de o recrudescență a antisemitismului român. (...) În sfârșit, profunzimea răului este atestată de atitudinea unor personalități influente ca dl. Iorga și patriarhul României. Fostul Președinte de Consiliu și prieten al Franței, dl. Iorga, redevenit antisemit, laudă spiritul Germaniei lui Hitler. Miron Cristea, patriarhul României, membru al Consiliului de Regență, înaintea suirii pe tron a Regelui Carol, nu ezită, într-un interviu răsunător, să-i acuze pe evrei de toate relele de care suferă România și să preconizeze expulzarea lor. El incriminează și ideile franceze în care ar fi fost educați oamenii politici români. A atribui tendințelor care se manifestă astfel un caracter superficial și banal cum fac uneori conducătorii români, înseamnă a disimula pericolele situației: a pretinde însă că ele au un caracter irezistibil ar fi să cauți scuze pentru inacțiune*”¹⁴⁷.

După lectura *Jurnalului* lui Mihail Sebastian, George Pruteanu își pune o întrebare pe care trebuie să o adresăm și noi: în aceste condiții mai rămăsese ceva lucid? Da, doar că numărul lor era mai mic și aceștia erau mai puțin vocali. Despre ceilalți a fost vorba în rândurile de mai sus.

Keywords: Jew, anti-Semitism, nationalism, imaginary, intellectual.

¹⁴⁴ Constantin Noica, „Între parazitul din afară și parazitul dinăuntru”, în *Vremea*, nr. 523, 30 ianuarie 1938.

¹⁴⁵ Ana-Maria Bărbulescu, „Antisemitism în România interbelică. În căutarea unui român imaginar”, în vol. *Noi perspective în istoriografia evreilor din România*, ediție îngrijită de Liviu Rotman (coord.), Camelia Crăciun, Ana-Gabriela Vasiliu, Edit. Hasefer, București, 2010, pp. 227 - 228.

¹⁴⁶ Carol Iancu, *Evreii din România. De la emancipare...*, pp. 256 - 258 și urm.

¹⁴⁷ Notă privind situația evreilor din România, transmisă de conducătorii A.I.U. lui Yvond Delbos, ministrul Afacerilor Externe franceze, 14 octombrie 1937, în Carol Iancu (ed.), *Lupta internațională pentru emanciparea evreilor din România. Documente și mărturii*, vol. II, 1919 - 1939, Editura Hasefer, București, 2004, pp. 204 - 206.

"JUDAS" IN TIME. A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF ROMANIAN ANTI-SEMITISM

(Summary)

Jews are, in many respects, an unique nation in human history. Founders of monotheism, of a remarkable tenacity in antiquity, they offered episodes of extraordinary vitality and strength such as the flee from Egypt or the resistance under the Roman Empire, revealing a strength of character that will govern their whole destiny. One not so fortunate as Jews had to dissipate among other peoples, thereby subjected through this, to religious, political or economic offences, which will have a lasting impact on Hebrew communities. Modernity and the contemporary era have not smoothed these asperities, but instead have worsened to the point of the "final solution" envisioned by the Nazis, which targeted the extermination of Jews, tacitly endorsed by many states or other renowned thinkers within them.

Unfortunately, Romanian space was not circumvented by Semitic outbursts that have constituted a genuine ideological system. Along with the period of crystallization of a national state (in the second half of the nineteenth century), which allowed the emergence of a "national" imaginary, necessarily accompanied by xenophobia and anti-Semitism, feelings at the Hebrew communities in Romania, relatively important at the time, reached an unprecedented callousness. Anti-Semitism has become state policy, confirmed by important documents such as the Constitution of 1866 or the position of major Romanian politicians. In addition, either for reasons of defense of nationality, or economic or social reasons, the great cultural minds of the era, such as Eminescu, Alecsandri, Conta, Xenopol uttered in their writings and speeches, a manifestly anti-Semitic overtone, some of them, such as Slavici even urging to genocide.

The Interwar era, although seemed to resolve, in legal terms at least, the status of Romanian Hebrews, opened a new period of their persecution, both at state level as well as the level of ideas. Extremist political groups such as the Iron Guard Movement equally emphasized patriotism and anti-Semitism, advocating the expulsion or forced removal of Jews from positions they occupy in society. Paroxysm will be reached during the Goga government, which initiated an anti-Semitic legislation, supported, again, by great intellectuals, like Eliade, Cioran or Camil Petrescu, but also by spiritual leaders, such as the patriarch Miron Cristea. World War II was to confirm this unfortunate trend.

Alexei ȘEVCIUC

DEZVOLTAREA ETNO-DEMOGRAFICĂ A SUDULUI BASARABIEI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Basarabia de Sud este partea istorică a Basarabiei care ocupă teritoriul dintre Nistru și Dunăre, este o regiune unică din multe puncte de vedere. În primul rând, ea se diferențiază prin multiethnicitatea populației băștinașe. Pe acest teritoriu, în decursul a mai mulți ani au locuit și continuă să locuiască umăr la umăr ucraineni și ruși, bulgari și germani, găgăuzi și moldoveni. Istoria Basarabiei, din cauza poziționării sale geografice, este de asemenea unică. Numai pe parcursul primei jumătăți a secolului al XX-lea, Basarabia de Sud s-a aflat în componența Imperiului Rus, Republicii Democratice Moldovenești, Regatului României, Uniunii Sovietice.

Intrarea Basarabiei de Sud în componența României s-a realizat oficial la 27 martie 1918, când Parlamentul național regional, Sfatul Țării, a luat decizia de a uni Basarabia cu România¹.

Unirea politică a Basarabiei cu România din 27 martie 1918 a fost urmată de un șir de reforme în sfera socială, economică, politică, culturală, etc., menite să desăvârșească procesul de reintegrare a societății românești din cadrul României Mari. Una dintre măsurile importante a constituit-o unificarea legislativă, care avea drept scop crearea unui sistem juridic adecvat noilor condiții de dezvoltare a Basarabiei în cadrul statului român. Procesul de unificare a decurs treptat, timp de zece ani și cu multe dificultăți, admițându-se în această perioadă funcționarea paralelă a unor legi vechi și a celor noi, adoptate de administrația românească.

Alături de reforma legislativă, se impunea reorganizarea teritorial-administrativă a României, deoarece provinciile Basarabia, Bucovina și Transilvania, care s-au unit cu România în 1918, au fost guvernate timp îndelungat în mod diferit. Deci, era necesară introducerea aceluiași unități teritoriale, instituții, norme și principii administrative în toate teritoriile românești. Prima reorganizare administrativă în Basarabia de după Unire a avut loc la 29 aprilie 1918, când a fost adoptată legea cu privire la administrarea Basarabiei. În consecință, s-a creat un regim de conducere administrativă comun pentru România și Basarabia, a fost înființat un nou județ, Cahul.

Pentru realizarea reformelor propuse, era însă necesară efectuarea unor statistici în noile provincii ale României Mari. Însă, după încheierea Primului Război Mondial s-au ivit probleme practic insurmontabile în determinarea numărului, chiar și aproximativ, al populației unor orașe din Basarabia. Aceste probleme în Basarabia de Sud erau în majoritatea cazurilor consecința componenței etno-demografice a teritoriului. Spre exemplu, structura etnică a populației rurale din Basarabia de Sud în anul 1918 era următoarea:

Structura etnică a populației rurale din Basarabia de Sud în anul 1918²

Județe	Total sate	Numărul satelor în care majoritatea o constituiau:								
		românii moldoveni	ucraineni	sate mixte (moldo-ucrainene)	evreii	velico-ruși	germanii	țigani	bulgarii	găgăuzii
Cetatea Albă	187	23	52	31	-	8	-	43	20	5
Ismail	200	97	25	40	-	9	8	-	12	9
Tighina	165	74	26	26	-	4	14	-	10	11
Total	552	194	103	97	-	21	22	43	42	25

¹ *Caietul Științific. Sesiunea de comunicări științifice 27-28 octombrie 2006*, Institutul de Științe Administrative din Republica Moldova. Anul I, nr. 1, 2006, Chișinău, 2007 pp. 30-38.

² Nicolae Enciu, *Tradiționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918-1940*, Vol I. *Populația Basarabiei interbelice. Aspecte demografice*, tabel 59, Ed. Lexon-Prim Chișinău, 2013, p.203.

Așadar, din totalul de 552 de sate în cele 3 județe sudice, 194 erau populate de moldoveni, 103 de ucraineni, 97 de sate mixte moldo-ucrainene, 43 de țigani, 42 de bulgari, 25 de găgăuzi, 22 de germani și 21 de ruși. Prin urmare, Sudul Basarabiei era populat de rând cu români, într-o proporție aproape egală, cu ruteni, bulgari, germani, ruși etc.

Luând în considerare toată această statistică, una din preocupările de bază ale liderilor politici ai României de după 1918 a fost statornicirea unor relații întemeiate pe încredere reciprocă și bună înțelegere între majoritatea românească și diversele minorități naționale, lingvistice și religioase care convergeau acum în cadrul noului stat național unitar³.

Minoritățile etnice din Basarabia interbelică s-au bucurat, așadar, fără nici o discriminare, de toate libertățile democratice proclamate în Constituția României, cum ar fi: dreptul la vot, la învățământul în limba maternă, au beneficiat în egală măsură de rezultatele reformelor democratice din România, în special de reforma agrară din 1918-1924⁴. Au fost împroprietăriți toți cetățenii care au solicitat pământ, fără deosebire de apartenența lor etnică sau confesională. Perioada interbelică s-a remarcat mai ales prin faptul că toate etniile conlocuitoare au obținut un acces egal la valorile culturii și civilizației românești. Tuturor minorităților naționale li s-a asigurat posibilitatea legală de a-și dezvolta limba și cultura proprie, de a uza într-o largă măsură de drepturile limbii lor, drepturi determinate prin legi fundamentale, elaborate de corpurile legiuitoare ale României.

Populația după limba maternă, anul 1930⁵

Limba maternă	Județul Cahul	Județul Cetatea Albă	Județul Ismail	Județul Tighina	Total
Română	100.777	62.039	68.469	162.739	394.024
Ungară	6	107	123	57	293
Germană	8.630	55.607	943	10.463	75.643
Rusă	16.120	64.617	75.303	47.189	203.229
Ruteană-ucraineană	480	67.590	9.571	9.202	86.843
Sârbă, croată slovenă	6	28	27	29	90
Bulgară	28.175	70.891	46.467	18.503	164.036
Cehă, slovacă	227	11	7	15	260
Poloneză	30	92	90	265	477
Idiș	4.334	11.051	5.832	16.633	37.850
Greacă	274	79	312	47	712
Albaneză	-	-	1.737	2	1.739
Armenă	10	130	26	15	181
Turcă, tătară	36.683	7.899	16.107	40.500	101.189
Țigănească	805	641	222	748	2.416
Alte limbi	5	283	25	24	337
Nedeclarate	131	111	248	161	651
	196.693	341.176	225.509	306.592	1.069.970

Dacă în anii anteriori Primului Război Mondial atât populația majoritară a Basarabiei, cât și diferitele grupuri etnice minoritare au fost private de posibilitatea instruirii în limba maternă, deja în 1921 minoritatea rusă dispunea de 89 de școli în care instruirea se efectua în

³ Arhivele Naționale, București, Fond Dr. Sabin Manuilă, X/98/1933-1937, f. 2.

⁴ Бессарабский вопрос // БСЭ. 1-е изд. Т. VI. М., 1927 г. pp. 26—38.

⁵ *Anuarul statistic al României*, 1937-1938, București, Imprimeria Națională, 1939, pp. 66-67.

limba rusă, cea ucraineană de 212 școli, minoritatea evreiască de 45 de școli, polonezii 4 școli, germanii de 50 de școli, bulgarii de 65 de școli cu predare în limba bulgară etc⁶.

Deși în privința modernizării învățământului au fost adoptate mai multe decizii, elaborate legi etc., un rol extrem de important în această privință l-a jucat **decretul regal din 14 august 1918** privind înființarea unor gimnazii pentru ucrainenii, evrei, ruși, bulgari, germani și alte minorități din Basarabia, conținând totodată principiile esențiale după care era organizat întregul sistem al învățământului în perioada interbelică, și anume: a) fiecare naționalitate locuitoare în Basarabia avea dreptul de a-și instrui copiii în limba națională, programa studiului limbii naționale fiind înlocuită de o comisie școlară a naționalității respective, în conformitate cu principiile hotărâte de directorat și de ministerul instrucțiunii publice; b) părinții erau liberi în alegerea școlii pentru copiii lor; c) în fiecare școală, învățământul consta din trei părți: 1. partea fundamentală, conținând obiectele la limba română, istoria românilor, geografia României, - toate predate în limba română după programe de stat; 2. obiectele cerute de tipul școlii și 3. limba naționalităților respective⁷.

Avându-se în vedere lipsa acută de personal didactic în primii ani postbelici, **la 12 septembrie 1918 a fost adoptat decretul-lege** cu privire la organizarea școlilor medii și a școlilor normale (pedagogice) din Basarabia. Una dintre primele școli normale (pedagogice) a fost înființată la Cetatea Albă⁸. Împreună cu școlile pedagogice au fost deschise în fiecare regiune școli practice agricole și de meserii.

În primăvara anului 1920 a fost efectuat un recensământ al principalelor produse agricole disponibile, inclusiv al producătorilor și depozitarilor de materii agricole pe județe, conform naționalității și stării civile a acestora, oferind o imagine de ansamblu a structurii socio-profesionale a populației Basarabiei de sud în primii ani postbelici⁹.

Totalul agricultorilor, negustorilor și industriașilor depozitari de cereale în Basarabia, conform datelor recensământului agricol din primăvara anului 1920¹⁰

Județe	Totalul pământului cultivat (ha)	Totalul agricultorilor depozitari de cereale, etc.	Totalul negustorilor, depozitari de cereale, etc.	Totalul industriașilor depozitari de cereale, etc.	Starea civilă		Nr. sufletelor		
					Căsătorii	Necăsătorii	Masculin	Femenin	Total
Cahul	125.872	19.933	54	16	19.082	918	49.260	47.616	96.876
Cetatea Albă	334.269	46.863	248	217	43.437	2.855	119.687	121.940	241.627
Ismail	246.099	23.641	168	6	22.322	1.295	62.062	62.499	124.561
Tighina	197.873	36.496	648	157	35.074	2.227	89.456	89.966	179.422
Total	904.113	126.933	1.118	396	119.915	7.295	320.465	322.021	642.486

⁶ Nicolae Enciu, *op.cit.*, pp. 200-213.

⁷ P. Antohi, M. Ispir, *Un sat în Bugeac*, Craiova, 1932.

⁸ Nicolae Enciu, *op. cit.*, p.136.

⁹ *Ibidem*, pp. 175-177.

¹⁰ *Ibidem*.

Județe	Naționalitatea producătorilor sau a celorlalți depozitari de materii prime																	
	Moldoveni			Ruși			Evrei			Bulgari			Greci			Alte naționalități		
	Agricultori	Negustori	Industriași	Agricultori	Negustori	Industriași	Agricultori	Negustori	Industriași	Agricultori	Negustori	Industriași	Agricultori	Negustori	Industriași	Agricultori	Negustori	Industriași
Cahul	14.832	21	17	1.497	157	5	26	65	5	1.582	22	13	59	-	-	1.569	13	4
Cetatea Albă	11.710	9	161	13.795	17	6	77	154	2	12.009	31	4	1	14	-	8.403	4	44
Ismail	7.480	26	8	8.074	330	9	22	106	5	5.549	26	4	25	6	1	2.031	107	1
Tighina	21.764	12	35	4.621	8	14	59	630	92	3.155	18	25	9	5	2	6.821	5	26
Total	55.786	68	221	27.987	512	34	184	955	104	22.295	97	46	94	25	3	18.824	129	75

În perioada interbelică, în Basarabia a activat un Comitet de Statistică al Basarabiei, directorul căruia în anii 1920 era Eugeniu N. Giurgea. Statisticienii basarabeni au contribuit la reușita unuia dintre cele mai ample recensăminte generale din Europa. Astfel a fost elaborat unele statistici care au stat la baza întocmirii *Dicționarului statistic al Basarabiei* editat în 1923, conform căruia situația în orașele din județele din Basarabia de Sud este următoarea¹¹:

Situația în orașele și satele din județele Basarabiei de Sud, 1923

Nr. crt.	Orașe	Clădiri		Menage	Locuitori stabili, estimare pentru anul 1923			Populație flotantă
		Locuite	Nelocuite		Bărbați	Femei	Total	
1	Bolgrad	4000	-	3600	8.840	9.160	18.000	5.760
2	Cahul	2000	-	2400	5.760	6.240	12.000	2.400
3	Cetatea Albă	1.965	-	9.870	16.400	17.500	33.900	14.500
4	Chilia Nouă	3.500	-	3.714	6.413	6.531	12.944	3.469
5	Ismail	2.847	-	7.400	15.400	21.600	37.000	14.800
6	Leova	1.073	30	1.073	1.371	2.051	3.422	856
7	Reni	1.500	20	2.508	6.089	6.777	12.866	3.860
8	Tighina	1.972	-	7.080	17.600	17.800	35.400	13.800
9	Vâlcov	1.109	-	1.109	2.845	3.321	6.166	5.000
	Total	19.966	50	38.754	80.718	90.980	171.698	64.445

Iar în comunele rurale din Basarabia de Sud situația se prezenta astfel:

Nr. crt.	Județe	Clădiri		Menage	Locuitori stabili, estimare pentru anul 1923		
		Locuite	Nelocuite		Bărbați	Femei	Total
1	Cahul	29.814	116	30.829	65.264	66.580	131.844
2	Cetatea Albă	57.247	673	79.921	167.743	173.163	340.906
3	Ismail	27.421	254	31.480	70.797	71.095	141.892
4	Tighina	55.809	794	58.807	138.182	141.196	279.378
	Total	170.291	1837	201.037	441.986	452.034	894.020

¹¹ *Dicționarul statistic al Basarabiei: Întocmit pe baza recensământului din anul 1902, corectat prin datele actuale, statistice ale primăriilor și prin tabelele birourilor de populație centralizate în 1922/1923. Ediție oficială*, Tipografia societății anonime "Glasul țării", București, 1923, pp. 120-168, pp.168-231, pp.366-407, pp.568-635.

Efectuând analiza tabelelor statistice de mai sus, putem constata că în anul 1923 în Basarabia de Sud existau 1.065.718 persoane de ambele sexe, dintre care 171.698 în mediu urban și 894.020 în mediu rural, raportul fiind de 16,11% la 83,89%.

O primă numărare a populației României Mari a avut loc în aprilie 1927, prin intermediul organelor Ministerului de Interne și intrată în istoria statisticii românești drept *recensământ averescan*¹². Însă rezultatele acestui *recensământ*, deopotrivă cu modul în care fusese conceput și realizat, au stârnit critici atât de vehemente, încât materialele lui au rămas neprelucrate și nepublicate. Este suficient de remarcat că în chestionarul din 1927 a fost inclusă rubrica privind *originea etnică* a locuitorilor, creându-se o serie de confuzii notorii și demonstrând astfel eroarea concepției averescane în această chestiune.

În privința Basarabiei de Sud, rezultatele nepublicate ale recensământului au provocat aceleași decepții, constatându-se o populație totală de numai 952.653 locuitori și o majoritate românească de 343.436 locuitori sau 36,05% din totalul populației în regiunea de Sud¹³.

Populația Basarabiei după origine etnică, 1927

Nr. crt.	Județe	Români/ moldoveni	Maghiari	Germani	Evrei	Sârbi (Jugosl.)	Ruși	Ruteni-ucraineni	Bulgari	Turci	Alte naționalități	Total
1	Cahul	70.513	7	6.043	4.220	3	10.853	1.997	41.139	29.934	1.563	166.272
2	Cetatea Albă	59.378	116	52.548	11.830	57	76.649	43.655	52.503	2.808	6.913	306.457
3	Ismail	71.046	128	959	6.648	55	54.455	22.386	39.374	1.358	22.302	218.711
4	Tighina	142.499	99	7.314	17.334	145	33.942	14.793	20.043	22.572	2.472	261.213
Total		343.436	350	66.864	40.032	260	175.899	82.831	153.059	56.672	33.250	952.653
%		36,05	0,04	7,02	4,20	0,03	18,46	8,69	16,07	5,95	3,49	100

Conform rezultatelor aceleiași recensământ, populația *de origine etnică* românească ar fi constituit 42,41% din totalul populației în județul Cahul, 19,38% în județul Cetatea Albă, 32,48% în județul Ismail, 54,55% în județul Tighina¹⁴. Aceeași situație este pe întreg teritoriul Basarabiei astfel încât, conform aprecierii prof. Ion Nistor, „în nici un județ (...), nici un grup minoritar nu reprezintă majoritatea absolută a populației județene, iar acolo unde toate grupurile minoritare laolaltă formează majoritatea populației județului, nici una din ele nu poate pretinde să i se recunoască drepturi ca limba sa să devină limbă oficială pentru toate serviciile județului”.

În continuare, prin Protocolul de la Geneva din 1929, precum și prin hotărârile Conferinței de la Haga din 1928, ambele ratificate de Guvernul României, s-a făcut un început de standardizare, acceptându-se termenul decenial, în fiecare an ce se termină cu zero pentru efectuarea recensămintelor (1930, 1940, 1950 etc.). S-a luat în considerare și rezoluțiile Institutului de Statistică, care recomanda tuturor statelor executarea recensămintelor generale în jurul anului 1930.

În consecință, la finalul unor ample activități pregătitoare, primul recensământ general al populației s-a desfășurat la 29 decembrie 1930, având meritul de a fi pus pentru prima oară în practică principiul statisticii etnice în România și apreciat, ca „prima numărătoare generală a neamului românesc, de la zămislirea lui până astăzi”¹⁵.

¹² Ioan-Aurel Pop, Ion Bulei, Anatol Petrencu, Ion Varta, *200 ani din istoria românilor dintre Prut și Nistru, 1812-2012*, Chișinău, Edit. Litera, 2012, p.127

¹³ Nicolae Enciu, „Recensământul populației României din 29 decembrie 1930” în *Destin românesc*, nr 3/4, 2004, pp. 98-115.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Idem, *Tradiționalism și modernitate în Basarabia...*, pp. 215-216.

Astfel, conform datelor acestuia, Basarabia de Sud fiind administrativ împărțită în 4 județe: Cahul, Ismail, Cetatea Albă, Tighina, avea o suprafață totală de 22.622 km² și 1.069.970 locuitori.

Suprafața administrativ-teritorială a Basarabiei de Sud și populația, 29.12.1930¹⁶

Nr. crt.	Județul	Suprafața teritorială (km ²)	Locuitori (populație statistică)	Reședințe	Comune urbane	Plase	Plase ulterior
1.	Cahul	4.482	196.693	Cahul	1. Cahul 2. Leova	1. Cantemir 2. Ioan Voevod 3. Ștefan cel Mare 4. Traian 5. Mihai Viteazul	1. Cantemir 2. Ioan Voevod 3. Ștefan cel Mare 4. Traian 5. Mihai Viteazul 6. Albata
2.	Cetatea Albă	7.595	341.176	Cetatea Albă	1. Cetatea Albă 2. Tuzla	1. Cazaci 2. Tarutino 3. Tașlăc 4. Tatar-Bunar 5. Tuzla 6. Volintiri	1. Cazaci 2. Tarutino 3. Limani 4. Arciz 5. Sărata 6. Tuzla 7. Volintiri 8. Ivăneștii Noi
3.	Ismail	4.212	225.509	Ismail	1. Ismail 2. Bolgrad 3. Chilia Nouă 4. Reni 5. Vâlcov	1. Bolgrad 2. Chilia Nouă 3. Fântâna Zănelor 4. Reni	1. Bolgrad 2. Chilia Nouă 3. Fântâna Zănelor 4. Reni
4.	Tighina	6.333	306.592	Tighina	1. Tighina 2. Comrat	1. Bulboaca 2. Căușeni 3. Ceadâr-Lunga 4. Cimișlia	1. Bulboaca 2. Căușeni 3. Ceadâr-Lunga 4. Cimișlia
Total		22.622	1.069.970				

În fine, către recensământul general al populației din 29 decembrie 1930, numărul centrelor urbane din Basarabia de Sud a ajuns la 11, inclusiv un municipiu – Cetatea Albă și 10 orașe, prezentând următoarea situație:

Situația în centrele urbane din Basarabia de Sud în perioada interbelică, 1930¹⁷

Nr. d/o	Comuna urbană	Clădiri	Gospodării (menaje)	Total locuitori	Întreprinderi comerciale și industriale
1	Bolgrad	2.591	3.376	14.280	602
2	Cahul	1.838	2.272	11.370	103
3	Cetatea Albă (municipiu)	5.430	7.309	34.485	1.074
4	Chilia Nouă	3.950	3.950	17.245	370
5	Comrat	-	-	12.331	-
6	Ismail	4.902	4.973	24.998	528

¹⁶ Anuarul statistic al României 1930, București, Imprimeria Națională, 1932, pp.100-467

¹⁷ Indicatorul statistic al satelor și unităților administrative din România, București, 1932, pp. XIV-XXVI.

7	Leova	1.203	1.475	6.539	281
8	Reni	2.051	2.659	11.923	371
9	Tighina	-	-	31.384	-
10	Tuzla	659	630	3.146	58
11	Vâlcov	1.492	1.613	7.414	124
	Total	24.116	29.870	175.115	3.511

Acceptând în general teza potrivit căreia viața economică a oricărei țări este dirijată de centrele urbane și de populația acestora, la fel de evident este și faptul că o proporție mare a populației rurale este de natură să asigure și un potențial biologic pe măsură. Conform datelor aceluiași recensământ, populația rurală din sudul Basarabiei era de 894.855 persoane de ambele sexe, locuind în 593 de sate, având un total de 183.991 de gospodării (menaje), 173.196 de clădiri și 7.963 de întreprinderi comerciale și industriale. Diversitatea condițiilor economice, geografice și de altă natură în care locuia populația rurală a Basarabiei interbelice au determinat existența în acea perioadă a patru tipuri distincte de așezări rurale: așezări situate în regiuni forestiere, sate de câmpie, sate din regiunea stepei Bugeacului și sate din Valea Nistrului.

Situația în satele din Basarabia de Sud în perioada interbelică, 1930

Nr. d/o	Județul	Nr. plășilor	Nr. satelor	Clădiri	Gospodării (menaje)	Total locuitori	Întreprinderi comerciale și industriale
1	Cahul	4(6)	190	34.312	36.292	178.784	1.152
2	Cetatea Albă (municipiu)	6(8)	189	58.339	63.376	303.545	3.623
3	Ismail	4	70	28.466	31.416	149.649	961
4	Tighina	4	144	52.079	52.907	262.877	2.227
	Total	18(22)	593	173.196	183.991	894.855	7.963

Din acest punct de vedere, Basarabia de Sud în perioada interbelică părea să fie dezavantajată de proporția cea mai redusă a populației urbane - 16,37% (din numărul total al populației din Basarabia de Sud), respectiv, de ponderea cea mai ridicată a populației rurale 83,63%. Densitatea generală a populației pe județele din Basarabia de Sud evoluase în felul următor:

Populația Basarabiei și densitatea pe județe conform recensământului din 1930¹⁸

Nr. crt.	Județe	Rec. 29.XII.1930	Locuitori pe km ²
1	Cahul	196.693	44
2	Cetatea Albă	341.176	45
3	Ismail	225.509	54
4	Tighina	306.592	48
	Total	1.069.970	47

Astfel putem menționa că teritoriul Basarabiei de Sud era suficient de populat la acea perioadă. După cum spunea statisticianul și demograful P. Dedulescu, „când populația e puțin densă, atunci și căile de comunicație sunt rare, astfel că ideile noi, pe care se bazează progresul, chiar dacă ar pătrunde în vreun colț oarecare al țării, se răspândesc cu foarte mare greutate. Și viceversa, când populația e densă, când viața e o continuă mișcare, atunci și comunicația este mai ușoară, astfel că ideile,

¹⁸ Nicolae Enciu, *op.cit.*, tabel.59, p.167.

care aduc progresul, civilizația, se răspândesc cu mai multă ușurință în masa populației”¹⁹.

La recensământul din 29 decembrie 1930 s-a pus pentru prima oară în practică principiul statisticii etnice în România. Conform datelor acestui recensământ, populația Basarabiei era structurată pe neamuri (echivalentul naționalității), limba maternă și religii.

Aspectul etnic al populației Basarabiei de Sud prezenta următoarea situație: din numărul total 1.069.970 de locuitori, 37,32% - români, 17,35% – ruși, 15,21% – bulgari, 9,17% – găgăuzi, 8,45% – ucraineni, 7,08% – germani, 3,64% – evrei, 0,45% – țigani, 0,17% – albanezi, 0,13% – greci, 0,1% – poloni, 0,05% – armeni, 0,04% – turci, 0,03% – unguri, 0,03% – cehi și slovaci, 0,02% – sârbi, croați și sloveni, alte etnii constituiau 0,69% și nedeclarați – 0,07%.

Aspectul etnic al populației Basarabiei de Sud în 1930²⁰

Nr. crt.	Etnie	Județul Cahul (locuitori)	Județul Cetatea Albă (locuitori)	Județul Ismail (locuitori)	Județul Tighina (locuitori)	Total	%
1.	Români	100.714	62.949	72.020	163.673	399.356	37,32%
2.	Unguri	21	114	121	72	328	0,03%
3.	Germani	8.644	55.598	983	10.524	75.749	7,08%
4.	Ruși	14.740	58.922	66.987	44.989	185.638	17,35%
5.	Ruteni (ucraineni)	619	70.095	10.655	9.047	90.416	8,45%
6.	Sârbi, croați, sloveni	9	41	65	64	179	0,02%
7.	Bulgari	28.565	71.227	43.375	19.599	162.766	15,21%
8.	Cehi, slovaci	247	42	38	24	351	0,03%
9.	Poloni	100	252	270	483	1.105	0,1%
10.	Evrei	4.434	11.390	6.306	16.845	38.975	3,64%
11.	Greci	503	190	601	96	1.390	0,13%
12.	Albanezi	-	2	1.776	2	1.780	0,17%
13.	Armeni	36	407	73	58	574	0,05%
14.	Turci	37	7	387	7	438	0,04%
15.	Găgăuzi	35.299	7.876	15.591	39.345	98.111	9,17%
16.	Țigani	1.466	1.603	460	1.286	4.815	0,45%
17.	Alte neamuri	1.146	339	5.472	320	7.277	0,69%
18.	Nedeclarați	113	122	329	158	722	0,07%
	Total	196.693	341.176	225.509	306.592	1.069.970	100%

Până la 1930, pentru stabilirea numărului și a structurii etnice a populației s-a făcut apel la datele parțiale, la anchete speciale, la aprecieri directe ori indirecte și la datele din recensământul populației efectuat în 1927 prin organele Ministerului de Interne, comparativ cu anul 1897 cifrele diferă total²¹, astfel că nimeni nu putea afirma cu certitudine care este numărul total sau structura etnică și confesională a României întregite. Sub aspectul cunoașterii stării demografice la finele primei conflagrații, Basarabia se afla printre noile provincii în condițiile cele mai dezavantajoase, aici dominând un adevărat „*haos al documentelor statistice*”. „*Ceea ce este foarte greu pentru Basarabia*, - menționa E. N. Giurgea, directorul statisticii din Basarabia, - *este că nu avem nici un recensământ al populației, care să ne determine exact numărul locuitorilor care se găsesc în această provincie*”. În lipsa unor statistici sigure, cercetătorii din

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Anuarul statistic al României, 1937-1938*, Imprimeria Națională, București 1939, pp.60-61.

²¹ Население Бессарабии/ этнографический состав и численности (S 10/ Верстной этнографической картой) Петроград, 1923, pp. 18-38

această perioadă au recurs, în mod firesc, la estimări proprii, provocând o enormă diversitate de opinii, atât asupra numărului populației Basarabiei, cât și a structurii sale etnice²².

În mod paradoxal, dacă pe plan extern recensământul din 1930 s-a bucurat de aprecieri, în interiorul României opiniile au variat de la elogieri până la contestarea rezultatelor recensământului. În plus, pe lângă eforturile oficialităților și ale întregii comunități românești de integrare a minorităților etnice în cadrul statului român, s-au putut constata și o seamă de momente tensionate, datorate atât unor factori de natură internă cât și, mai ales, ingerințelor constante și agresive ale Kominternului prin intermediul Partidului Comunist din România. Politica promovată de acest partid, conform căreia statul român ar fi un stat „imperialist”, creat pe baza „ocupării unor teritorii străine” și promovând „o politică colonială de jaf și asuprire”, au avut un anumit ecou în rândul unor minorități menținute, astfel, într-o stare de agitație constantă²³.

În timpul revoluției bolșevice, conducerea sovietică a încercat să întoarcă teritoriile pierdute și chiar a semnat un tratat cu România, în conformitate cu care armatele române urmau să părăsească Basarabia de Sud. Însă, avansarea armatei austro-germane a adus la retragerea trupelor bolșevice și acordul a fost ignorat din partea României. Conflictul însă nu a luat sfârșit și „problema basarabeană” a fost fără rost încercată să fie rezolvată la conferințele postbelice (inclusiv, la conferința de la Viena din anul 1924). Uniunea Sovietică nu a acceptat drept legală prezența Basarabiei de Sud în componența României. Pe hărțile sovietice, Basarabia era semnată drept „teritoriu ocupat de către România boierească”. Țările europene, la rândul lor, au susținut România. Explicația constă probabil în încercarea Europei de a rezista Uniunii Sovietice și de a crea un „cordon sanitar” în jurul ei.

Răscoala de la Tatarbunar a început la 16 septembrie 1924 fiind condusă de A. Kliușnikov. Ucraineni, moldoveni, ruși, găgăuzi au luptat fără efect cu armatele române și în final au fost înfrânți. Speranțele cu privire la ajutorul Uniunii Sovietice nu s-au adevărat²⁴. După înfrângerea răscoalei la Chișinău, a fost inițiat un proces împotriva participanților. Uniunea Sovietică a încercat să folosească acest proces pentru a atrage atenția opiniei publice mondiale asupra „problemei basarabene”. În apărarea participanților au pledat Theodor Dreiser, Bernard Shaw, Albert Einstein, Romain Rolland și alte personalități cu renume. Drept rezultat, autoritățile române au fost nevoite să stopeze „procesul celor 500”. Dar 85 dintre participanții la răscoala de la Tatarbunar totuși au fost judecați și au primit pedepse cu închisoarea. Uniunea Sovietică a încercat să recupereze Basarabia prin toate căile, atât diplomatice (Conferința de la Viena din 28 martie-2 aprilie 1924 privind unirea Basarabiei cu România, care a eșuat fiindcă delegația sovietică a refuzat recunoașterea unirii Basarabiei cu România și integritatea teritorială) cât și subversive (răscoala de la Tatarbunar din 13-18 septembrie 1924). După evenimentele de la Tatarbunar, Gheorghe Tătărescu, subsecretar de stat în Ministerul de Interne (ulterior prim-ministru), dar și ministrul Inculeț au mulțumit în Parlament coloniștilor germani din Basarabia – fiind aplaudați furtunos de deputați –, pentru comportamentul lor loial față de guvernul român. Inculeț s-a adresat germanilor din Basarabia în limba germană: el declara că la acel moment, la Ministerul Instrucțiunii Publice se purtau discuții privind noi dispoziții legislative pentru școli și că germanii puteau să-și păstreze în continuare școlile lor cu predare în limba maternă. De asemenea și Tătărescu s-a exprimat în germană: era dorința guvernului ca germanii să-și păstreze „în România Mare, care nu este doar mare, ci și dreaptă și tolerantă”, „obiecturile lor moștenite, limba și credința lor”: „Ne dorim ca ei să-și păstreze școlile, în care să le fie luminat spiritul, să fie întăriți sufletește, ca să-și păstreze pământurile și bunurile moștenite”, precum și să se bucure de „progres și prosperare în toate domeniile activității lor”²⁵.

În acest scop, dar și pentru a uniformiza învățământul românesc în Basarabia, au fost adoptate legile cu privire la învățământul primar, particular și secundar din anul 1924, 1925 și

²² Nicolae Enciu, *op.cit.*, p. 147.

²³ *Ibidem*, pp. 217-218.

²⁴ D. Gusti, *60 sate românești*, vol. II, București, 1941, pp. 139-143

²⁵ *Deutsche Zeitung Bessarabiens*, nr. 74, 1934, p. 1.

1928. Legea învățământului primar stipula că, în localitățile cu populație neromânească, Ministerul Instrucțiunii va crea școli primare cu predare în limba minorității existente, iar școlile primare particulare existente vor fi proporțional finanțate. Măsurile corespunzătoare erau prevăzute și în cazul pregătirii profesorilor pentru aceste școli. Lucrurile s-au derulat însă tocmai invers în cazul unor școli pentru minoritățile rusă și evreiască, care au fost închise. Legea din 1925 viza în principal școlile minorităților. Prin această lege, minoritățile naționale își puteau constitui școli proprii, cu aprobarea Ministrului Instrucțiunii²⁶.

Rezultatele acțiunii în domeniul culturalizării populației și-au găsit expresia mai ales în creșterea numărului știutorilor de carte. Recensământul general a populației României din 29.12.1930 a înregistrat următoarea proporție a știutorilor de carte în județele Basarabiei de Sud:

***Distribuția știutorilor de carte pe județele din Basarabia de Sud
conform recensământului din 1930²⁷***

Nr. crt.	Județe	Știutori de carte la recensământul din 1930		
		Total	Masculin	Feminin
1	Cahul	34,10	47,1	21,2
2	Cetatea Albă	55,30	67,5	43,3
3	Ismail	46,20	61,5	30,8
4	Tighina	36,50	50,3	23,0
Total		43,02	56,6	29,6

Aceasta este o distribuție procentuală a știutorilor de carte pe județe, conform rezultatelor recensămintelor din 1930 și ale recensămintelor anterioare. Ca rezultat, la recensământul din 1930 știutorii de carte în județul Ismail constituiau 46,2% din totalul populației județului, în județul Cetatea Albă – 55,3%, iar în plasa Tarutino a aceluiași județ, știutorii de carte constituiau circa 80%. În același timp, în județul Cahul proporția știutorilor de carte o constituiau 34,1% iar în județul Tighina – de 36,5%, media pe întreg teritoriul Basarabiei de Sud fiind de 43,02%. În general, acest recensământ a constatat proporții considerabile de neștiutori de carte, în ambele medii de locuire, atât urban cât și rural. Dar analfabetismul evident era în scădere. O dovadă în plus a răspândirii progresive a științei de carte și a faptului că populația Basarabiei interbelice „*avea nevoie de carte și căuta carte*” o constituie creșterea numărului bibliotecarilor în acea perioadă, a numărului volumelor din sălile publice de lectură, a numărului cititorilor, precum și a cheltuielilor anuale pentru întreținerea bibliotecarilor de stat, fapt ilustrat de datele următoarelor două tabele pe anii 1922-1924:

Situația bibliotecilor române și minoritare din Basarabia pe anii 1922-1924²⁸

Județele	Categorii de biblioteci														
	Române			Germane			Evreiești			Rusești			Altele		
	1922	1923	1924	1922	1923	1924	1922	1923	1924	1922	1923	1924	1922	1923	1924
Cahul	2	2	2	-	-	-	2	2	2	1	1	1	-	-	-
Cetatea Albă	3	4	7	5	6	6	3	3	3	3	3	3	-	-	-
Ismail	8	13	17	-	-	-	3	3	3	3	2	2	-	-	-
Tighina	9	16	16	-	-	-	5	5	5	2	2	2	-	-	-
Total	22	35	42	5	6	6	13	13	13	9	8	8	-	-	-

²⁶ M. Bruhis, *Rusia, România și Basarabia*, Basarabia, 1991, nr. 5 p. 443.

²⁷ Nicolae Enciu, *op.cit.*, tabel.59, p.318.

²⁸ *Ibidem*, p.321.

Situația bibliotecilor și sălilor publice de lectură din Basarabia în anii 1923-1924

Județele	Biblioteci de stat									
	Numărul		Totalul volumelor		Totalul cititorului		Veniturile anuale (lei)		Cheltuielile anuale	
	1923	1924	1923	1924	1923	1924	1923	1924	1923	1924
Cahul	1	1	65	65	-	-	-	-	-	-
Cetatea Albă	2	3	12.620	14.061	444	662	18.750	37.477	89.770	111.850
Ismail	9	14	2.554	3.292	303	709	-	-	15.000	15.000
Tighina	5	5	1.484	1.484	170	190	-	-	400	400
Total	17	23	16.723	18.902	917	1.561	18.750	37.477	105.170	127.250

Județele	Biblioteci particulare									
	Numărul		Totalul volumelor		Totalul cititorului		Veniturile anuale (lei)		Cheltuielile anuale	
	1923	1924	1923	1924	1923	1924	1923	1924	1923	1924
Cahul	1	1	910	934	60	70	6.000	6.000	600	600
Cetatea Albă	11	11	24.507	24.630	1.492	2.142	36.676	47.575	35.916	47.843
Ismail	6	6	8.890	8.870	799	909	78.135	78.135	93.135	93.135
Tighina	6	6	2.180	2.230	240	360	6.000	1.500	5.300	5.400
Total	24	24	36.487	36.664	2.591	3.481	126.811	133.210	134.951	146.978

Concomitent cu sporirea numărului știutorilor de carte, un rol tot mai important în viața cotidiană a românilor, inclusiv a celor din Basarabia interbelică, au început să-l joace presa și radioul, respectiv cititul ziarelor și ascultarea radioului ca noi elemente ale modernității. Conform unor date parțiale, anii 1917-1927 în Basarabia apăruseră 58 de gazete, dintre care 24 românești și 34 rusești: dintre cele românești, 10 erau cotidiene, iar dintre cele rusești – 32 de ziare.

În opinia lui Pan Halippa, publicațiile pe scrisul românesc s-ar fi aflat „într-o primejdie continuă”: „Publicațiile românești n-au aici viață de durată. În timp ce publicațiile rusești își serbează cu pompă deceniile împlinite, ale noastre trăiesc un an-doi și dispar din cauza lipsei de atenție și sprijin din partea celor ce-și zic slujitori ai culturii românești. Și nu trebuie să ne ascundem această rușine. Ea este dovada nevredniciilor noastre pentru care putem fi pedepsiți într-o zi cu vârf și îndesat”. La un congres special din toamna anului 1932 s-au invocat exemple paradoxale, constând în faptul că sub regimul țarist existau în Chișinău 2 ziare rusești și 2 ziare românești, în timp ce sub regimul românesc, la Chișinău existau 7 ziare rusești și nici unul românesc²⁹. Printre cele mai cunoscute reviste care s-au editat în Basarabia și erau larg răspândite în regiunea de Sud erau: revistele: „Buletinul agricol”, „Prietenul apicultorului”, „Viața Basarabiei”, „Viață și economie”. Aceste reviste erau publicate atât în limba română cât și în rusă. Pentru ruteni-ucraineni se tipărea revista literar-artistică «Золотої немышок». De asemenea, se edita și reviste exclusiv în limba română: „Furnica”, revistă cooperativ-comercială, „Luminătorul”, revista Bisericii din Basarabia, precum și reviste de cultură din județele regiunii de Sud a Basarabiei cum ar fi: „Luminiță în colț de țară”, revistă a societății culturale „Bogdan Petriceicu Hașdeu”, de lângă Liceul de băieți „Marele Voevod Mihail”, din Cetatea Albă, „Zorile”, revistă lunară a Societății de lectură „Ion Heliade Rădulescu” de pe lângă Liceul „Ștefan cel Mare” din Tighina etc. Pe lângă reviste, în Basarabia de Sud se editau și buletine lunare ca: „Buletinul Episcopiei Cetății Albe-Ismail”, „Buletinul oficial al Camerei de Comerț și Industrie Cetatea-Albă”.

²⁹ Lidia Prisac, „Învățămintul minorităților naționale prin prisma comunității armene (de la Basarabia țaristă la Basarabia românească)”, în „Țara Bârsă”, Brașov, serie nouă, nr. 12, 2013, pp. 435-444.

La fel ca pe teritoriul României, libertatea presei în Basarabia interbelică era, în principiu, respectată, existând și anumite prevederi specifice. Astfel, erau oprite comunicările cu privire la știri despre armată în legătură cu siguranța apărării, precum și articole îndreptate contra Coroanei, contra formei de guvernământ și contra statelor aliate. Chiar dacă în data de 10 aprilie 1920, guvernul României a decis ridicarea cenzurii în Basarabia, aceasta a continuat să funcționeze, practic, pe toată durata perioadei interbelice³⁰.

Presa basarabeană a constituit o parte componentă a culturii naționale românești de atunci. Pentru prima dată în istoria sa, Basarabia a obținut dreptul să editeze, fără îngrădiri, reviste, ziare, literatură în limba populației românești, menținându-se totodată anumite condiții favorabile pentru editarea ziarelor și în limbile naționalităților conlocuitoare. Datele statistice arată că în perioada 1917-1930 în Basarabia au apărut 12 cotidiane și 9 săptămânale de limbă română și 36 de cotidiane și 4 săptămânale de limbă rusă. Printre aceste ziare erau: „*Cuvînt Moldovenesc*” (directori și redactori fiind N. Alexandri, P. Halippa), „*Sfatul Țării*” (I. Costin, N. Alexandri), „*Soldatul Moldovan*” (Gh. Tudor), „*Ardealul*” (O. Ghibu), „*România nouă*” (O. Ghibu), „*Basarabia*” (N. Sipson), „*Cuvântul*” (I. Costin), „*Cuvântul nostru*” (N. Alexandri), „*Dreptatea*” (D. Ciugureanu, N. Maxim, C. Nae, M. Fudulu, I. Inculeț, Gh. Dimitriu), „*Steaua*” (V. Brăiescu), „*Cuvântul Săteanului*” (D. Bogos), „*Glasul Basarabiei*” (N. Bivol), „*Viitorul Nostru*” (V. Barcă, Gh. Dimitriu, C. Mătu), „*Cuvântul Basarabiei*” (D. Bogos, Gh. Negoescu, C. Mătu), „*Gazeta Basarabiei*” (I. Pelivan, C. Mătu), „*Noutatea*” (N. Teișanu) și altele³¹.

Ziarele românești și rusești din Basarabia apăreau nesistematic. De fapt, mai multă presă se făcea în limba rusă. Ziarele rusești exercitau o influență considerabilă asupra populației Basarabiei. Acest fapt a fost subliniat și de mulți ziariști străini. Astfel, sosind în Chișinău în 1929, un grup de jurnaliști străini a constatat că au avut impresia că s-au aflat „într-un oraș din Rusia”³². Printre cele 36 cotidiane și săptămânale de limbă rusă, care se editau în anii 1917-1930 și care aveau o influență mai mare, erau: „*Bessarabia*” (I. Cekan), „*Bessarabskaia jizni*” (I. Volkomici, B. Lempert), „*Svobodnaia Bessarabia*” (VI. Cristi, Al. Șmidt, A. Grekulov, B. Faerson), „*Bessarabia*” (Gh. Pânteia), „*Slovo*” (I. Costin), „*Nașe slovo*” (I. Costin, V. Cijevski), „*Prizîv*” (N. Cocea), „*Bessarabskaia pocita*” (I. Cojocar), „*Kișinevskie novosti*” (I. Pelivan, S. Teodorescu), „*Novoe slovo*” (S. Puterman), „*Golos naroda*” (Vlad. Ciorescu) și altele. Mai târziu au fost luate unele măsuri pentru intensificarea editării ziarelor de limbă română în Basarabia de către basarabenii care cunoșteau mai bine situația politică, economică, culturală din ținut, aveau posibilitate să influențeze viața socială, economică, politică. S-au făcut eforturi în acest sens din partea guvernului României, după criza economică. Astfel, din 1932 se editau revistele „*Viața Basarabiei*” (Pan Halippa, N. Costenco), „*Basarabia economică*”, „*Școala noastră*”, „*Viața și economia*”, „*Pagini basarabene*” (1936), „*Cuget Moldovenesc*” (1932-1940), „*Familia noastră*” (1935-1938), „*Poetul*” (1937-1938) și altele. Presa basarabeană a oglindit cele mai importante evenimente din perioada interbelică, a exprimat cele mai diverse opinii, poziții politice cu privire la viața economică, socială, culturală, politică, revoluționară din provincie³³.

Pentru presa basarabeană scriau ziariști bine pregătiți, talentați. Printre aceștia se numărau Constantin Stere, Vasile Harea, Nicolae Costenco, Pan Halippa, Alexandru Robot, Jacob Slavov, Ioan Sulacov, Sergiu V. Cujbă, Sergiu Matei Nica, Vasile Guțcan, Vladimir Cavarnali, I. Costin, I. Cojocar, S. Puterman, I. Pelivan, S. Teodorescu, Vlad Ciorescu și mulți alții.

E caracteristic faptul că pentru prima dată în istoria acestui ținut au apărut reviste speciale pentru învățători, studenți și elevi. Pentru regiunea de Sud a Basarabiei menționăm: „*Năzuința*” (Cahul), „*Izvor de viață*” (Tighina) și multe altele. Toate aceste reviste și ziare reflectau viața culturală din licee, școli, din unele orașe și sate ale Basarabiei, activitatea peda-

³⁰ Nicolae Enciu, *op.cit.*, pp.317-328.

³¹ Anton Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812-1993)*, Chișinău, Edit. Universul, 1995 p. 240.

³² C. Mătu, *O necesitate desconsiderată: presa românească în Basarabia*, Chișinău, 1930, p. 4.

³³ Zamfir C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, București, 1898, p. 520.

gogică a profesorilor, problemele vieții intelectualității basarabene³⁴.

Un loc deosebit în presa basarabească a revenit revistei „*Moldova Nouă*” (1935-1941), editată sub conducerea lui Nichita P. Smochină, refugiat din Transnistria. Această revistă a oglindit problemele grele ale vieții transnistrenilor, politica bolșevică promovată în R.A.S.S. Moldovenească, a publicat documente cu privire la situația românilor de peste Nistru, a reflectat lupta de eliberare națională în aceste raioane, a propagat folclorul moldovenilor din Est, a făcut numeroase referiri la viața românilor din satele dintre Nistru și Bug, a afirmat misiunea românismului la porțile asiatice ale Europei. La această revistă au colaborat mulți savanți români, inclusiv Vasile Netea, T. Vlădică, I. Simionescu, Aurel Sava, I. Dumitrașcu, Constantin Pușcașu, Pan Halippa, D. Strungaru, N. Macovei, V. Popovici, Onisifor Ghibu, Vlad Cazacliu, Constantin Holban, E. Diaconescu, Petru Bănescu și alții. Revista a contribuit la propagarea istoriei românilor din Transnistria, strecurând o rază de lumină în sufletul populației românești din acest teritoriu, a redat în mod obiectiv adevărul istoric, a susținut dreptul juridic, politic al moldovenilor, care de milenii erau viețuiau în zona dintre Nistru și Bug³⁵.

Chiar de la început, revista „*Moldova Nouă*” a oglindit nu numai greutățile de ordin material, dar a și luptat contra forțelor care, sub pretextul evitării unor *conflicte diplomatice*, au stânjenit apariția neîntreruptă a revistei. Documentele arată că presa de limbă rusă („*Bessarabskoe slovo*”, „*Golos Bessarabii*”, „*Bessarabskaia pocitâ*”, „*Bessarabskii krai*” și altele) era editată de reprezentanții proimperiali ai populației de limbă rusă, care aveau în Basarabia o puternică bază economică. Aceste ziare reflectau viața politică, economică și culturală a ținutului din punctul de vedere al editorilor lor. Nu a existat vreo problemă de ordin social, economic, politic care nu ar fi fost tratată în felul său de presa rusă din Basarabia. La 19 iulie 1919, ziarul „*Bessarabskii krai*” scria, fiind mai loială, despre succesele dezvoltării agriculturii în județele Ismail și Akkerman, încuraja exportul de cereale din aceste județe, rolul relațiilor comerciale cu țările occidentale. Unele ziare revoluționare, cum erau „*Vperiod*” (1922), „*Raboce-crestianskaia pravda*” (1928-1929), „*Vperiod*” (1931), „*Alarma*”, „*Vperiod*” (1934), „*Lumina nouă*”, „*Gândul nostru*”, „*Viața nouă*”, „*Revoluționnoe krestianstvo*” și altele, erau editate de organizațiile democratice, dar se aflau sub controlul comuniștilor din Basarabia. Aceste ziare oglindeau problemele mișcării muncitorești și țărănești, viața economică, politică, culturală, activitatea blocului muncitoresc-țărănesc, mișcarea grevistă, criticau partidele politice³⁶.

În perioada 1918-1940 în Basarabia apăreau și ziare comuniste ilegale: „*Krasnoe Znamea*”, „*Proletarskaia pravda*”, „*Molodoi bolșevic*”, „*Krasnii iug*” (Ismail), „*Raboce-krestianskaia pravda*” (Akkerman), „*Naș puti*” (Tighina), „*Serp i molot*” (Chilia), „*Graiul satului*” (Cahul) și altele. Aceste ziare aveau o activitate subversivă, propagau ideile comuniste, luptau pentru răsturnarea guvernelor legitime al României, pledau pentru răpirea Basarabiei și anexarea ei la URSS. Majoritatea ziarelor ilegale erau finanțate de serviciile de spionaj sovietice. Deseori ele se editau în Ucraina, apoi erau transportate clandestin peste Nistru. În Basarabia se aduceau ziare și reviste editate în România: „*Universul*”, „*Adevărul*”, „*Dimineața*”, „*Curentul*”, „*Ordinea*” și altele. Liberalii aveau organele lor de presă precum ziarul „*Viitorul*”, revista „*Democrația*” iar național-țărăniștii au fondat în 1927 ziarul „*Dreptatea*” și editau ziarul „*Țara noastră*”. Ziarele „*Porunca vremii*”, „*Cuvântul*” reflectau interesele legionarilor. „*Universul*”, „*Adevărul*”, „*Dimineața*”, „*Ordinea*”, „*Lupta*”, „*Curentul*”, „*Timpul*” și altele erau influențate de cercurile guvernante ale statului român, promovau politica statului, apărau interesele României pe arena internațională, susțineau lupta statului românesc pentru consolidarea independenței lui, propagau politica economică, socială și culturală a României. Ziarele acestea au contribuit esențial la promovarea în rândurile basarabenilor a politicii statului, facilitând integrarea economică, socială, politică și culturală a Basarabiei în societatea românească.

Unele ziare și reviste („*Dezrobirea*”, „*Înainte*”, „*Viața muncitoare*”, „*Socialismul*”, „*Apărătorul proletar*”, „*Tânărul muncitor*”, „*Buletinul Comitetului de acțiune împotriva războ-*

³⁴ Constantin Aldea, *O istorie zbuciumată. Basarabia până în anul 1920*, București, 1993, p. 42.

³⁵ P. Antohi, M. Ispir, *Un sat în Bugeac*, Craiova, 1932, pp.70-72.

³⁶ Anton Moraru, *op.cit.*, p. 274.

iului", „Buletinul mișcării antifasciste", „Cuvântul nou", „Alte zări", „Echipa", „Nu" și altele) se aflau sub controlul partidelor și mișcărilor de stânga, inclusiv al comuniștilor. De asemenea, aceste mijloace de informație se bucurau de popularitate doar în mediul unor pături sociale aparte ale populației Basarabiei. Ziarul „Socialismul" editat de comuniștii români, promova ideologia marxist-leninistă în rândurile muncitorilor, incita la lupta de clasă, chema proletariatul român să-i susțină pe muncitorii ruși din Basarabia, promova politica colonială a U.R.S.S. Concomitent, ziarul „Viața Muncitoare" oglindea larg mișcarea sindicală din Basarabia, grevele muncitorești, formele și metodele de luptă ale muncitorilor, starea lor materială, organizarea politică, lupta economică și conținutul ei. De fapt, ziarul „Viața Muncitoare" era subvenționat de păturile muncitorești din Basarabia dar, posibil, și din surse provenite din URSS. În anii 1933-1937, o serie de ziare democratice, antifasciste care se editau și în România, precum: „Blocul" (București), „Omul liber" (Pitești), „Manifest" (Iași), „Înainte" (Bacău), „Vremuri noi" (Brașov), „Făclia" (Galați), „Părerii" (Bârlad) și altele, se difuzau și în Basarabia³⁷. Relatând știri și analize despre situația economică, politică, socială din provinciile respective, ele susțineau lupta antifascistă a maselor muncitorești, mișcarea grevistă, luptau pentru democrație, echitate și progres social.

Ar fi greșit însă să afirmăm că presa basarabeană nu avea probleme. Cele mai stringente probleme erau finanțarea ziarelor și atitudinea partidelor politice față de presa basarabeană. Criza economică din anii 1929-1933 a lovit crunt în editorii de ziare. Din cele 12 cotidiane naționale, n-a supraviețuit nici unul, iar din cele 36 cotidiane rusești au supraviețuit numai cinci. Această stare a lucrurilor era determinată de consecințele grave ale crizei economice, de starea generală foarte grea a populației și a economiei. Între anii 1918-1940 majoritatea publicațiilor basarabene erau legate de năzuințele și aspirațiile poporului, de anumite cercuri politice autohtone sau venite din alte părți, în special din Est. Cu ajutorul cuvântului tipărit, datorită publicării unor scrisori, corespondențe, articole, eseuri semnate de oamenii de cultură, de personalități ale vieții științifice și politice, în cele mai largi cercuri de cititori au pătruns ideile vieții naționale, democratice și progresiste, au fost formulate pledoarii pentru atingerea idealurilor nobile ale românismului, au fost cultivate setea de libertate, de pace, dragostea pentru vatra străbună. Nici un ziar sau revistă națională nu pleda pentru a se menține populația în obscurantismul și mizeria existenței de atunci. Mai mult, a crescut responsabilitatea ziariștilor basarabeni pentru evoluția normală a vieții societății din Basarabia. Ei au luptat pentru apărarea integrității statului român, au orientat masele în făgașul constituirii unui mod de viață civilizat și democratic³⁸.

Cea de-a doua inovație în domeniul mass-media, radioul, a devenit realitate la 1 noiembrie 1928, când a intrat în funcțiune postul național de radio, cu emisiuni zilnice. De la punerea în funcțiune a postului Radio-Chișinău și până la finele perioadei interbelice, numărul abonaților la radio în județele din Basarabia de Sud a sporit, fapt ilustrat în următorul tabel:

Numărul abonaților la radio în anii 1927-1938³⁹

Județe	1927		1937		1938	
	Nr.abonați	Abonați la 1000 loc.	Nr.abonați	Abonați la 1000 loc.	Nr.abonați	Abonați la 1000 loc.
Cahul	229	1,1	426	1,9	678	3,0
Cetatea Albă	639	1,7	1.153	3,1	1.915	5,1
Ismail	486	2,0	817	3,3	1.290	5,2
Tighina	437	1,3	787	2,3	1.288	3,8

Așadar, nu a fost încălcat dreptul populației românești sau minoritare la învățătură și limba maternă. În același timp a fost rezolvată și situația de drept a diferitelor confesiuni religioase. În Basarabia de sud conviețuia o populație cu diferite confesiuni religioase:

³⁷ C. Măpu, *op.cit.*, pp. 241-246.

³⁸ O. Ghibu, *Cum s-a făcut unirea Basarabiei*, Sibiu. 1925, p. 30.

³⁹ Nicolae Enciu, *op. cit.*, p. 328.

Populația în județele din Basarabia de Sud în 1930, după religie⁴⁰

Religia	Județul Cahul	Județul Cetatea Albă	Județul Ismail	Județul Tighina	Total
Ortodoxă	181.135	269.688	198.209	274.180	923.212
Greco-catolică	1	15	47	49	112
Romano-catolică	166	2.865	576	1.754	5.361
Reformată, calvină	-	466	30	28	524
Evangelică, luterană	8.530	52.484	658	9.199	70.871
Unitariană	-	1	-	3	4
Armeno-gregoriană	15	408	33	39	495
Armeno-catolică	-	1	2	2	5
Lipoveană	950	167	17.055	2.432	20.604
Adventistă	90	175	41	94	400
Baptiste	1.230	2.970	1.718	1.341	7.259
Mozaică	4.444	11.400	6.433	16.954	39.231
Mahomedană	4	7	22	7	40
Alte religii și secte	101	219	394	354	1.068
Fără religie, liber cugetători	-	241	121	16	378
Nedeclarată	27	69	170	140	406
Total	196.693	341.176	225.509	306.592	1.069.970

Libertatea credinței religioase a devenit principiul fundamental al României interbelice. Pentru asigurarea drepturilor și obligațiilor reciproce dintre numeroasele confesiuni și stat, a fost acordat fiecărei confesiuni dreptul de a-și organiza viața internă în mod autonom, în cadrul statului român. De aceea, în primii ani posbelici și anume în 1924, numărul bisericilor eparhiale din Basarabia de sud era următorul⁴¹:

Numărul bisericilor parohiale din Basarabia de Sud în anul 1924⁴²

Eparhia	Numărul episcopilor	Numărul bisericilor parohiale		
		în comunele urbane	în comunele rurale	totalul bisericilor parohiale
Eparhia Cetatea Albă-Ismail	1	51	207	258

Din componența guvernului României făceau parte, ca miniștri de stat, cei mai cunoscuți oameni politici din Basarabia: Ion Pelivan, Vlad Cristi, Pan Halippa, D. Bogos, Gh. Pântea, Anton Crihan, Ion Buzdugan, Cr. Cazacliu, Ion Inculeț, Sergiu Niță și alții. Între 1928-1930, Pan Halippa a deținut posturile de ministru al Lucrărilor Publice, ministru de stat pentru Basarabia. Datorită muncii depuse de Iuliu Maniu, Pan Halippa și alții, numai între anii 1928-1930 au fost construite șapte poduri peste Prut, dintre care unul în orașul Reni din sudul Basarabiei⁴³.

În 22 ani, în România au fost înfăptuite câteva reforme administrative (29 aprilie 1918, 24 iunie 1925, 3 august 1929, 27 martie 1936, 1938), care erau valabile și pentru Basarabia. Mai ales, se schimba componența reprezentanților guvernului român în Basarabia și structura administrativă. Reprezentanții puterii centrale se numeau *delegat al guvernului în Basarabia*, *comisar suprem*, *guvernator al Basarabiei*, *rezident regal în Basarabia*.

⁴⁰ Anuarul statistic al României, 1937-1938, pp. 72-73.

⁴¹ Enciu Nicoale, *op.cit.*, p.328.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Strădanii și spre mai bine, Chișinău, 1931, pp. 10-22, 30.

Odată cu unirea Basarabiei cu România, în ținut a fost introdus dreptul electoral democratic. **Sistemul electoral** prevedea reprezentarea Basarabiei, ca și a altor regiuni ale României, în Adunarea Constituantă a țării prin cei mai buni și mai devotați membri ai societății. Alegerile din 1918 s-au desfășurat în conformitate cu legea electorală din 1917, care stabilise votul universal, egal, direct, obligatoriu, cu scrutin de listă și în baza reprezentării proporționale a minorităților naționale. Se alegea un deputat de la 30 mii de locuitori și un senator de la 70 mii de locuitori⁴⁴. Constituția adoptată în 1923 oferea basarabenilor dreptul la vot universal, egal, direct, obligatoriu și secret. Reprezentanții minorităților naționale se bucurau de aceleași drepturi electorale. După conținut, această lege electorală avea un caracter democratic, corespundea cerințelor dreptului internațional. Astfel, votul universal a înlăturat restricțiile legate de avere, ereditate, capacități. Acest drept la vot îl aveau numai cetățenii romani în vârstă de 21 de ani și care posedau capacități mintale funcționale. Condamnații, străinii și cei care nu recunoșteau legile constituționale erau lipsiți de dreptul la vot.

Legea electorală din 1938, adoptată conform Constituției lui Carol al II-lea, a suspendat votul universal, ceea ce a condus la constrângerea democrației electorale în Basarabia și în alte regiuni ale României. Fiecare candidat pentru alegerile de deputați putea fi ales de cetățenii români care aveau vârsta de 30 de ani împliniți și munceau în agricultură, industrie, comerț, practicau manufacturile, munca intelectuală, aveau cetățenia română și domiciliu în România. Votul nu mai era universal.

Populația Basarabiei a participat activ la toate scrutinele parlamentare care au avut loc între anii 1918 și 1940. Pentru prima dată în istoria Basarabiei alegeri senatoriale au avut loc la 7 și 8 noiembrie 1919, apoi alegeri de deputați - la 25-27 mai 1920, iar la 30-31 mai 1920 - din nou alegeri în Senat. Masele populare au participat activ la alegerile desfășurate în mod democratic. Candidau, de obicei, oameni înstăriți, care își puteau permite să finanțeze campania electorală⁴⁵.

La alegerile parlamentare participau reprezentanții tuturor naționalităților conlocuitoare. De exemplu, în timpul alegerilor parlamentare din 28 mai 1926 au fost aleși, din regiunea de Sud a Basarabiei, din partea județului Cetatea Albă - N. Sergiu, C. Asvandorov, P. Nicolescu, D. Nasse, S. I. Gutuie, I. Comănescu, C. Stere; din partea județului Ismail - B. Catargiu, Popa-Ioan, V. Zaporojenco; din partea județului Tighina - D. Popciu, V. Chiorașcu, I. M. Leon, N. Stoianoglu, V. Madjearu și alții. Aceste exemple demonstrează că în Parlamentul României au fost reprezentate toate naționalitățile conlocuitoare. Parlamentul era organul legislativ al statului ales în mod democratic, cu participarea largă a maselor, a forțelor politice din toată țara. Se cerea respectată doar o singură condiție: toate persoanele, grupările politice să lupte pentru unitatea statului român. De ce? Pentru că mai existau forțe politice care luptau pentru destrămarea teritorială a României, pentru dezlipirea Basarabiei de la România. La Cahul, Akkerman, Ismail organizațiile profasciste au făcut mitinguri, excursii, adunări ale membrilor săi, însoțite de marșuri cu făclii pentru a influența psihologia populației. La aceste mitinguri, adunări, se propagau idei religioase dar și cultul forței, al disciplinei de fier și, totodată, rasismul, ura față de naționalitățile conlocuitoare, față de organizațiile democratice. Esența de bază a fascismului din România avea drept suport anticomunismul, ura față de imperiul sovietic, fapt ce a provocat o reacție inversă a politicii promovate de Uniunea Sovietică și agentura ei în România. Organizațiile profasciste erau înarmate, militarizate, ordinul comandanților nu se discuta. Membrii lor purtau uniformă specială cu emblemă fascistă de culoare albastră pe fundal galben, cămăși de culoare verde. Când participau la anumite acțiuni politice, legionarii erau plătiți din anumite fonduri. Numai în februarie 1933, pentru participarea la stoparea grevei muncitorești, Garda de Fier a primit 70 mil. lei. Garda de Fier a organizat multe pogromuri evreiești în Basarabia, acte teroriste contra organizațiilor muncitorești, oamenilor politici, mișcărilor democratice. Legionarii îi compătimeau sincer pe țăranii săraci basarabeni, încercând

⁴⁴ Ioan Scurtu, Dumitru Almaș, Armand Goșu, Ion Pavelescu, Gheorghe I. Ioniță, Ion Șiscanu, Nicolae Enciu, Gheorghe E. Cojocaru, *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1998*, București, Edit. Semne, 1998, pp. 98-202.

⁴⁵ „Viața Basarabiei”, Asociația culturală „Cuvânt Moldovenesc”, anul II, Nr. 3, martie 1933, p. 156

să obțină susținerea lor, au organizat în Basarabia mai multe marșuri de muncă, au participat la edificarea unei biserici. Toate aceste acțiuni de muncă au fost inspectate de generalul Cantacuzino, care venise în Basarabia cu această misiune. În realitate, legionarii visau la acapărarea puterii de stat, la stabilirea dictaturii fasciste, distrugerea democrației, stabilirea dominației unei singure grupări social-politice, legate cu Germania fascistă.

O anumită activitate au desfășurat în sudul Basarabiei național-socialiștii germani. După 1933, emisarii fasciști deseori veneau în Basarabia, răspândeau literatură, ziare și alte materiale profasciste. În sudul Basarabiei trăiau aproape 100 mii de germani, ceea ce constituia o bază socială solidă pentru implantarea ideologiei fasciste.

Lupta politică era deosebit de acută. Existența mai multor partide, organizații politice a influențat puternic viața politică din Basarabia, a condus la aprofundarea crizei economice, la schimbări dese de guvern. Între 1918-1940, în România s-au perindat 34 guverne, ceea ce nu oferea posibilitatea soluționării celor mai stringente probleme de ordin economic, cultural, militar. Și totuși, cu toate greutățile din acea perioadă de criză, partidele politice din Basarabia contribuiau în cel mai serios mod la construirea în România a societății cu adevărat democratice. Dar aceste eforturi se ciocneau de bariere serioase politice nu numai de orientare de dreapta, ci și de stânga, cum erau, de exemplu, cele comuniste, aparținând Cominternului.

Organizația comunistă din Basarabia a fost creată de reprezentanții Partidului Comunist (bolșevic) din Rusia. O parte din comuniștii basarabeni au rămas în Basarabia, după 1918, ca agenți ai PC(b) din Rusia. Majoritatea membrilor lui erau nemoldoveni. Dacă între 1919-1929 în această organizație predominau membrii de naționalitate rusă ulterior, către 1940, 90% din membrii de partid o alcătuiau reprezentanții populației evreiești care, fiind finanțați de PC (b) din Rusia, promovau o linie politică antiromânească⁴⁶.

Între anii 1918-1940, viața politică din Basarabia n-a fost deloc simplă, uniformă. Acest ținut a trecut prin mari încercări, crize politice și sociale, a cunoscut profunde transformări, mișcări de protest. Reintegrarea populației basarabene în spațiul neamului românesc nu a fost o etapă deloc simplă. S-au ciocnit două mentalități: una nouă, comunistă, distrugătoare de valori seculare și alta autohtonă, strămoșească, ambele excluzându-se reciproc. Prima mentalitate miza pe acțiuni subversive, cea de-a doua tindea să normalizeze viața populației. Eforturile statului pentru normalitate mai aveau de depășit încă o barieră - unii militari și persoane din administrația română comiteau abuzuri de putere, fapt ce s-a răsfânt negativ asupra populației simple⁴⁷.

Întreaga istorie a Basarabiei între anii 1918-1940 este plină de fapte care confirmă că inițiatorii și inspiratorii luptei împotriva autorităților române, pentru ieșirea Basarabiei din componența României erau, în principal, fie cei originari din mediul jumătății nemoldovenești a populației, fie oameni pregătiți special și strecurați din Rusia în Basarabia⁴⁸.

Mișcarea subversivă din Basarabia avea o bază creată din timp de Rusia țaristă - coloniștii ruși, ucraineni, găgăuzi, bulgari, evrei, elementele rusificate din rîndurile moldovenilor, forțele ce s-au opus unirii Basarabiei cu România și care încercau să lupte contra puterii de stat românești. În iulie 1918 a fost trimis din Moscova la Tighina, A. Zalkind, pentru a organiza munca subversivă, acesta devenind mai apoi *secretar al comitetului de partid tighinean*. De activitatea de propagandă comunistă în Basarabia se ocupau I. F. Smimov, S. I. Sokolovskaya, I. E. Limenco, E. I. Temiș, V. I. Rainov, M. Ia. Poleanski, N. Kostovetkaia, A. I. Stroev și alții. Ei au organizat grupe clandestine și organizații ilegale comuniste și în județele din regiunea de sud a provinciei, la Akkerman, Tighina, Bolgrad, Ismail, Reni și în alte localități unde era concentrată populație rusă, evreiască. Colectau informații despre activitatea armatei române, jandarmeriei, poliției, despre dispozițiile populației, puneau la cale provocări politice, greve, adunări ilegale, aduceau armament pentru a organiza acte teroriste, plănuiau răscoale ale populației contra administrației românești.

⁴⁶ C. Mătu, *op.cit.*, pp. 241-246.

⁴⁷ Anton Moraru, *op.cit.*, p. 274.

⁴⁸ Bruhis M., *Rusia, România și Basarabia*, Basarabia, 1991, nr. 5 p. 107.

Una dintre forțele principale, folosite de URSS în lupta subversivă din Basarabia în 1918-1940, a fost serviciul de spionaj sovietic. La 3 februarie 1923 a fost descoperită, în orașul Cetatea Albă, o organizație a sistemului de spionaj militar sovietic (12 ruși), ce colecta informații cu caracter militar (dislocarea unităților militare, cantitatea și calitatea armamentului). La 28 aprilie 1923, în comuna Troița, județul Tighina, a fost descoperită o organizație teroristă ce avea misiunea să dinamiteze căile ferate și care avea material explozibil, grenade, armament. Au fost arestați 7 ruși. În satul Cubei, județul Cahul, în același an, au fost arestați 26 ruși și evrei dotați cu armament, muniții, literatură comunistă, instrucțiuni teroriste ticluite la Odessa, materiale incendiere și altele. În următorul an, 1924, au fost descoperită două organizații de spionaj militar și terorist la Puhăceni (Tighina, 3 ruși) și Cetatea Albă (8 ruși și 3 evrei) și altele.

Cea mai importantă acțiune contra Basarabiei a fost intervenția armată de la Tatarbuniar, unde a devenit definitiv evidentă politica colonială sovietică promovată față de Basarabia. Organele de spionaj sovietice, organizațiile ilegale de partid din Basarabia au folosit populația nevinovată în interesele expansioniste ale URSS. Chiar după înăbușirea atentatului politic de la Tatarbuniar, U.R.S.S. a continuat să trimită agenți în Basarabia. Terorismul, atentatele politice, asasinările erau îndreptate contra poliției, jandarmeriei, lucrătorilor de la C.F.R., primarilor, populației civile, pichetelor de grăniceri, santinelelor, forțelor armate.

În anii ce au urmat după Marea Unire din 1918, România a depus eforturi considerabile pentru redresarea vieții economice din Basarabia, pentru refacerea ei internă, integrarea economică a acestui ținut în statul român. Totodată, se cereau depășite pierderile materiale și umane, marile distrugerii și dezorganizarea întregului aparat de producție și circulație a mărfurilor, acoperite enormele pierderi cauzate de primul război mondial. Inflația și cheltuielile majore cauzate de Primul Război Mondial au cauzat creșterea sărăciei, ruinarea a zeci și sute de mii de gospodării, întreprinderi industriale, ateliere meșteșugărești, a altor unități economice⁴⁹.

Cu toate acestea, pe parcursul perioadei interbelice, provincia Basarabia a sporit avuția națională a României, aducându-și propria zestre la patrimoniul național: cu terenuri arabile, viticole și pomicole. În Basarabia au fost expropriate 1,8 milioane ha și au fost împrăștiate 310.583 familii, lotul mediu fiind de 3,5 ha. Au primit pământ atât românii, cât și 94.480 familii de țărani aparținând minorităților naționale: ruși, ucraineni, bulgari, germani, găgăuzi etc. Reforma agrară a avut un caracter social, iar situația țăranimii care a primit pământ s-a ameliorat, dar din punctul de vedere al producției agricole rezultatele au fost mai curând negative. O analiză obiectivă, pe bază de documente, arată o cu totul altă realitate: după Unirea cu România, la 27 martie 1918, Basarabia s-a integrat în statul român, a cunoscut o dezvoltare pe multiple planuri, iar populația din acest teritoriu a beneficiat de aceleași drepturi și a avut de făcut față acelorași obligații cu locuitorii din Vechiul Regat, ca și de pe întreg cuprinsul țării. În ansamblul ei, perioada interbelică reprezintă o pagină pozitivă în istoria Basarabiei.

Keywords: *Ethnic minorities; Southern Bessarabia; the interwar period; Native population; Greater Romania.*

ETHNO-DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF SOUTHERN BESSARABIA IN INTERWAR PERIOD

(Summary)

South is the historic Bessarabia occupying the territory between the Dniester and Danube, is a region unique in many senses of the word. First, it differentiates the multi-ethnicity of the local population. In this area, over several years have lived and continue to live side by side

⁴⁹ Anton Moraru, *op.cit.*, pp. 198-204.

Ukrainians and Russians, Bulgarians and Germans, Gagauz and Moldovan. History Bessarabia due to its geographical positioning is also unique. Only during the first half of the twentieth century, southern Bessarabia was in the composition of the Russian Empire, Moldavian Democratic Republic, Kingdom of Romania, the Soviet Union.

Finding Southern Bessarabia was part of Romania officially reinforced the March 27, 1918, the Country's regional Parliament National decided to unite Bessarabia with Romania. Political union of 27 March 1918 of Bessarabia with Romania was followed by a series of reforms in the social, economic, political, cultural, etc., designed to complete the process of reintegration of Romanian Society of the Greater Romania. One of the important measures was the legislative unification was intended to create a legal system the new conditions of development of Bessarabia to the Romanian State. Unification process went slowly for ten years and many difficulties, this time admitting parallel operation of old and new laws adopted by the Romanian government.

Along with legislative reform is required administrative-territorial reorganization of Romania, as the provinces of Bessarabia, Bukovina and Transylvania, who were united with Romania in 1918 were long governed differently. So it was necessary to introduce the same branches, institutions, rules and administrative principles in all Romanian territories. The first administrative reorganization in Bessarabia after the Union took place on April 29, 1918, when the Law on Administration of Bessarabia. Accordingly, management has created a system of common administrative Romania and Bessarabia, was established a new county, Cahul.

For the proposed reforms, however, was necessary to make some statistics on new provinces of Greater Romania. Therefore Bessarabia with the end of World War have created problems practically insurmountable number of determining, even approximately, the population of some cities. These problems were the most southern Bessarabia due to ethno-demographic components of the territory.

Dan PRODAN

PERSONALITATEA ROMÂNIEI MARI ÎN TRATATELE DE PACE DIN 1919 – 1923

Cuvinte-cheie: *Primul Război Mondial; România Mare; tratat de pace; identitate; personalitate; Bufta - București; Compiègne (Franța); Germania; Versailles; Austria; Saint - Germain - en - Laye; Bulgaria; Neuilly - sur - Seine; Ungaria; Trianon; Imperiul Otoman; Sèvres; Paris; Basarabia; Turcia; Lausanne; 1919 - 1923.*

România Mare s-a născut dureros, în martie - decembrie 1918, în condiții interne și externe deosebit de grele, analizate și prezentate deja¹, iar certificatul său „european” de naștere a fost întocmit și scris în tratatele de pace încheiate la sfârșitul Primului Război Mondial (de la izbucnirea căruia s-au împlinit deja 100 de ani²), în perioada iunie 1919 - iulie 1923³. Prin urmare, o trecere sumară în revistă a acestora, în perspectiva viitoare a unei analize detaliate, se impune cu necesitate, în condițiile în care, lună de lună, periodice de istorie, media TV și Radio și-au propus să prezinte punctual evenimentele complexe, militare, politice, naționale, economice, sociale, cultural - ideologice etc., interne și externe, continentale și mondiale, ale Marelui Război cu extensii planetare. Așteptăm cu interes vădit, explicabil, reunirea acestor contribuții istoriografice în volume tematice, care să lămurească, în perspectiva unui secol de la teribilele evenimente, DE CE? a izbucnit și s-a desfășurat, timp de 4 ani și 4 luni, Primul Război Mondial? De asemenea, este o necesitate stringentă imprimarea producțiilor tematice TV pe DVD - uri, pentru a împlini cu imagine și sunet „textul” produselor istoriografice.

După Pacea de la **Bufta - București** (24 aprilie / 7 mai 1918) cu Puterile Centrale⁴, pe care tratat de pace, cu un gest de supremă demnitate și mândrie națională, regele Ferdinand I cel Loial / Întregitorul a refuzat să-l semneze, devenind caduc *de jure* și neaplicabil, armata română remobilizată a reintrat în Primul Război Mondial la 28 octombrie / 10 noiembrie 1918, armistițiul de la **Compiègne** (Franța) - 29 octombrie / 11 noiembrie 1918 găsind România beligerantă în Tabăra Antantei⁵. Această poziționare firească, inspirată a României, a permis acesteia să participe ca membru al taberei învingătorilor la Conferința de pace din **Franța** (Paris și orașele sale satelite, ianuarie 1919 - august 1920). Astfel, s-au încheiat tratate de pace ale aliaților antantiști învingători cu statele perdante: cu **Germania** la *Versailles*, la 28 iunie 1919 (la exact 5 ani de la atentatul de la Sarajevo, scânteia declanșării primei conflagrații mon-

¹ Din imensa bibliografie a problemei amintesc doar Ioan Agrigoroaiei, „*Marea Unire (din 1918)*”, în Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II, *De la Independență la Marea Unire (1878 - 1918)*, coordonator Acad. Gheorghe Platon, EE, București, 2003, pp. 463 - 549 (cu bibliografia respectivă); *Istoria României în date*, coordonare Dinu C. Giurescu, ediția a II-a revăzută și adăugită, EE, București, 2007, pp. 341 - 354 (autori: Gheorghe Rădulescu, Alexandru Stănculescu).

² Mircea N. Popa, *Primul Război Mondial, 1914 - 1918*, EȘE, București, 1979, 557 p.; Anastasie Iordache, „*România în anii Primului Război Mondial*”, în Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II, *De la Independență la Marea Unire (1878 - 1918)*, coordonator Acad. Gheorghe Platon, EE, București, 2003, pp. 395 - 461 (cu bibliografia respectivă); revista *Historia*, anul XIV, nr. 149 / iunie 2014; nr. 150 / iulie 2014; nr. 151 / august 2014; nr. 152 / septembrie 2014; nr. 153 / octombrie 2014; nr. 154 / noiembrie 2014, și următoarele, București, cu articole tematice specifice lunii respective din Primul Război Mondial; *Istoria României în date*, coordonare Dinu C. Giurescu, ediția a II-a revăzută și adăugită, EE, București, 2007, pp. 325 - 354 (autori: Gheorghe Rădulescu, Alexandru Stănculescu).

³ Constantin Botoran, Valeriu Florin Dobrinescu, „*Confirmarea internațională a actelor de Unire din 1918*”, în Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VIII, *România Întregită (1918 - 1940)*, coordonator prof. univ. d-r Ioan Scurtu, secretar: d-r Petre Otu, EE, București, 2003, pp. 3 - 29 (cu bibliografia respectivă); *Istoria României în date*, coordonare Dinu C. Giurescu, ediția a II-a revăzută și adăugită, EE, București, 2007, pp. 355 - 381 (autori: Gheorghe Rădulescu, Alexandru Stănculescu).

⁴ Anastasie Iordache, *op. cit.*, loc. cit., pp. 449 - 451; *Istoria României în date*, pp. 345 - 347.

⁵ Anastasie Iordache, *op. cit.*, loc. cit., pp. 452 - 453; *Istoria României în date*, pp. 350 - 351.

diale); cu **Austria** la *Saint - Germain - en - Laye*, la 10 septembrie 1919; cu **Bulgaria** la *Neuilly - sur - Seine*, la 27 noiembrie 1919; cu **Ungaria** la *Trianon*, la 4 iunie 1920; cu **Imperiul Otoman** la *Sèvres*, la 10 august 1920. Ulterior, s-a încheiat cu **Turcia** kemalistă tratatul de pace de la *Lausanne* (Elveția), la 24 iulie 1923. La acestea se adaugă Tratatul de la **Paris**, referitor la *Basarabia* (28 octombrie 1920). Toate aceste tratate de pace includeau articole cu prevederi foarte importante referitoare la România Mare, la recunoașterea acesteia pe plan mondial și la statutul acesteia la nivel european.

Astfel, în Tratatul de pace cu **Germania** de la *Versailles*, noua Republică de la Weimar: s-a angajat „să respecte ca permanentă și inalienabilă” independența față de Rusia a Basarabiei și unirea acesteia cu România (art. 116, 117); să restituie României, „fără întârziere, (...) toate obiectele, valorile sau documentele” acaparate de autoritățile germane în timpul ocupației teritoriilor românești (octombrie 1916 - noiembrie 1918) - (art. 223), contravaloarea acestora fiind stabilită de către *Comisiunea reparațiilor* (art. 233); Germania a recunoscut caducitatea Tratatului de pace de la București și se obligă „să transfere (...) României (...) orice instrumente monetare, numerar, valori și instrumente negociabile sau orice produse ce a primit în virtutea sus-ziselor tratate” (art. 259, alin. 6; 292), printre care și Cablul Constanța - Constantinopol / Istanbul (Anexa nr. VIII); Puterile învingătoare și România rețin și lichidează, în interesul lor, bunurile, drepturile și interesele aparținând cetățenilor și societăților germane de pe teritoriul lor (art. 297 b); Germania post-belică a recunoscut valoarea juridică a tratatelor de pace din Franța și granițele României Mari, configurate în decembrie 1918 - 1919 (art. 434). În conformitate cu acest tratat (art. 233), România a obținut, prin Acordul de la **Spa** - Belgia (16 iulie 1920), un jignitor procent de doar 1 % (1, 32 miliarde mărci-aur) din cuantumul reparațiilor de război obligate să fie plătite de Germania și 10, 55% (1, 266 miliarde mărci-aur) din cele impuse Ungariei, Austriei și Bulgariei („reparațiile orientale”). Deoarece suma oferită astfel României (2, 586 miliarde mărci-aur) nu acoperea decât aprox. 10 % din pagubele materiale reale suferite de România în 1916 - 1918, guvernul român nu a semnat Acordul de la Spa - Belgia, solicitând cu fermitate noi tratative și, evident, augmentarea sumelor datorate țării noastre ca „reparații de război”⁶.

Prin Tratatul de pace de la *Saint - Germain - en - Laye*, **Austria** s-a angajat să renunțe, în favoarea României, la toate drepturile sale asupra Bucovinei (art. 59); România a consimțit să recunoască și să respecte drepturile și cetățenia românească a minorităților etnice și religioase din Bucovina (art. 60; 70); cetățenii foști austrieци din Bucovina vor opta, în interval de un an de zile, pentru cetățenia și țara de domiciliu pe care le doresc, cu păstrarea averii mobile și imobile (art. 78); Austria a recunoscut oficial granițele României Mari (art. 89); de asemenea, Austria a renunțat, în favoarea României, asupra drepturilor, titlurilor și intereselor sale în Bucovina; valoarea despăgubirilor de război ale Austriei către România va fi fixată de *Comisiunea reparațiilor* (art. 179)⁷.

Tratatul de pace cu **Bulgaria** de la *Neuilly - sur - Seine* a inclus următoarele prevederi în relațiile cu România: granița româno - bulgară a fost fixată pe Dunărea inferioară și pe vechea linie de frontieră de la 1 august 1914, urmare a aplicării Tratatului de pace de la București (28 iulie / 10 august 1913), conform căruia Cadrilaterul (Sudul Dobrogei) a intrat în componența României - (art. 27); Bulgaria a recunoscut granițele României Mari, reconfigurate în decembrie 1918 - 1919 (art. 59); Bulgaria s-a obligat să plătească României o cotă - parte din despăgubirea generală de război de 2.250.000.000 de franci - aur, datorată Antantei, procent stabilit de *Comisiunea reparațiilor* (art. 121)⁸.

⁶ *MOF*, nr. 7 / 9 aprilie 1920; C. Botoran, V. Fl. Dobrinescu, *op. cit.*, *loc. cit.*, pp. 9 - 10; *Istoria României în date*, pp. 358; 364; *Istoria României între anii 1918 - 1944. Culegere de documente*, coordinator: Ioan Scurtu, EDP, București, 1982, pp. 31 - 32.

⁷ *MOF*, nr. 140 / 26 septembrie 1920; C. Botoran, V. Fl. Dobrinescu, *op. cit.*, *loc. cit.*, pp. 11 - 13; *Istoria României în date*, pp. 359; *Istoria României între anii 1918 - 1944. Culegere de documente*, pp. 33 - 34.

⁸ *MOF*, nr. 135 / 20 septembrie 1920; C. Botoran, V. Fl. Dobrinescu, *op. cit.*, *loc. cit.*, pp. 14 - 16; *Istoria României*

Ungaria a recunoscut, prin Tratatul de pace de la *Trianon*, granița româno - ungară pe linia Szeged - Borș - Carei (art. 27) și apartenența Transilvaniei, Maramureșului, Crișanei, Banatului la România, cu toate drepturile, titlurile și valorile ungare din amintitele provincii istorice (art. 45); România s-a angajat să respecte drepturile și interesele minorităților unguri din teritoriile enumerate anterior (art. 47); Ungaria a recunoscut granițele României Mari, existente în decembrie 1918 - 1919 (art. 73)⁹.

Problema **Basarabiei** în relațiile româno - sovietice bolșevice a fost rezolvată, pe plan internațional, prin Tratatul de la *Paris*, la 28 octombrie 1920, în lipsa unui tratat de pace între Rusia comunistă și Antanta învingătoare în Primul Război Mondial. Astfel, prin tratatul semnat în capitala de pe Sena între Anglia, Franța, Italia și Japonia, pe de o parte, și România, pe de altă parte, cele patru puteri semnatare au recunoscut „*suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei, cuprins între frontiera actuală a României, Marea Neagră, cursul Nistrului de la gura sa până la punctul unde este tăiat de vechiul hotar dintre Bucovina și Basarabia, și acest vechi hotar*” (art. 1); o comisie tripartită va trasa „*pe teren noua linie de frontieră a României*” (art. 2); România s-a obligat să respecte și să aplice prevederile *Tratatului minorităților* de la Paris, de la 9 decembrie 1919¹⁰, și în Basarabia: „*a asigura locuitorilor, fără deosebire de rasă, de limbă sau de religie, aceleași garanții de libertate și de dreptate ca și celorlalți locuitori din ținuturile ce fac parte din regatul României*” (art. 3); puterile euro - asiatice semnatare vor invita guvernul Rusiei, recunoscut de ele, să adere la acest tratat, „*fiind bine stabilit că frontierele definite de acest Tratat, precum și suveranitatea României asupra teritoriilor pe care le cuprinde, nu vor putea fi puse în discuție*” (art. 9)¹¹. Acest tratat a fost ratificat de parlamentele României (la 19 mai 1922), Marii Britanii (la 19 mai 1922), Franței (la 11 mai 1924), Italiei (la 7 martie 1927). Japonia a amânat *sine die* ratificarea tratatului, în perspectiva normalizării relațiilor diplomatice cu Rusia Sovietică, în anii 1924 - 1928. Rusia Sovietică a contestat vehement Tratatul de la Paris și nu l-a recunoscut niciodată¹².

Tratatul de pace cu **Imperiul Otoman**, la *Sèvres*, semnat la 10 august 1920, nu a fost aplicat efectiv, datorită începerii războiului greco - turc. Războiul din Anatolia, câștigat de turci, s-a încheiat cu tratatul de pace de la *Lausanne* (Elveția), semnat la 24 iulie 1923. **Turcia** kemalistă a recunoscut valoarea juridică internațională a tratatelor de pace și a convențiilor adiționale acestora, semnate la Paris și în orașele vecine, a acceptat frontierele fostelor puteri perdante în Primul Război Mondial, recunoscându-le ca state europene (art. 25). De asemenea, a recunoscut granițele României Mari, inclusiv apartenența insulei dunărene Ada-Kaleh la teritoriul românesc, stabilite prin tratatele de pace amintite anterior (art. 26). O anexă a tratatului, cu titlul: *Convenția internațională privitoare la regimul Strâmtorilor Bosfor și Dardanele*, stabilea: demilitarizarea acestora; libertatea de navigație a vaselor comerciale și de militare ale tuturor statelor (inclusiv România!), în timp de pace și de război¹³.

Tratatul de pace de **Paris - orașele satelite**, la care trebuie adăugat și cel de la *Lausanne* (Elveția), prin articolele referitoare la România, au recunoscut actele oficiale interne de la Chișinău (27 / 9 aprilie martie 1918), Cernăuți (15 / 28 noiembrie 1918), Alba Iulia (18 noiembrie / 1 decembrie 1918), București (decembrie 1918), unirea provinciilor Basarabia, Bucovina, Transilvania, Maramureș, Crișana, Banat cu Regatul și formarea României Mari. Diplomația românească a utilizat cu măiestrie și cu îndrăzneală principiile autodeterminării naționale, unității naționale și interesului național pentru a obține recunoașterea internațională a Marii

în date, pp. 359; *Istoria României între anii 1918 - 1944. Culegere de documente*, p. 34.

⁹ *MOF*, nr. 136 / 21 septembrie 1920; C. Botoran, V. Fl. Dobrinescu, *op. cit., loc. cit.*, pp. 16 - 26; *Istoria României în date*, pp. 363 - 364; *Istoria României între anii 1918 - 1944. Culegere de documente*, pp. 34 - 36.

¹⁰ C. Botoran, V. Fl. Dobrinescu, *op. cit., loc. cit.*, pp. 13 - 14; *Istoria României în date*, pp. 360 - 361.

¹¹ *MOF*, nr. 100 / 8 august 1922; C. Botoran, V. Fl. Dobrinescu, *op. cit., loc. cit.*, pp. 26 - 29; *Istoria României în date*, p. 365; *Istoria României între anii 1918 - 1944. Culegere de documente*, pp. 36 - 37.

¹² C. Botoran, V. Fl. Dobrinescu, *op. cit., loc. cit.*, p. 29;

¹³ *MOF*, nr. 189 / 31 august 1924; C. Botoran, V. Fl. Dobrinescu, *op. cit., loc. cit.*, pp. 29 - 30; *Istoria României în date*, p. 379.

Uniri (martie - decembrie 1918) și a corolarului ei statal, România Mare. O *Realpolitik* românească, promovată la același nivel cu cel al marilor puteri mondiale, în primii ani interbelici în care se puneau bazele complexe, dar și contradictorii ale Europei / Lumii contemporane¹⁴.

Keywords: *World War I; Great Romania; treaty of peace; identity; personality; Bufta - Bucharest - Romania; Compiègne (France); Germany; Versailles; Austria; Saint - Germain - en - Laye; Bulgaria; Neuilly - sur - Seine; Hungary; Trianon; Ottoman Empire; Sèvres; Paris; Bassarabia; Turkey; Lausanne; 1919 - 1923.*

THE PERSONALITY OF GREAT ROMANIA IN THE TREATIES OF PEACE FROM 1919 – 1923

(Summary)

After the World War I, at the Conference of Peace from Paris, the romanian diplomacy strongly has promoted her political and national interests (1919 - 1923). So, **Germany** (on the Treaty of *Versailles*, June 28, 1919), **Austria** (on the Treaty of *Saint - Germain - en - Laye*, September 10, 1919), **Bulgaria** (on the Treaty of *Neuilly - sur - Seine*, November 27, 1919), **Hungary** (on the Treaty of *Trianon*, June 4, 1920), **Ottoman Empire** (on the Treaty of *Sèvres*, August 10, 1920), **Great Britain - France - Italy - Japan** (on the Treaty of *Paris*, October 28, 1920), **Turkey** (on the Treaty of *Lausanne*, July 24 1923), have recognized the **Great Romania**, her new frontiers, her new place, role and personality in the Europe.

¹⁴ Vezi și Dan Prodan, "Identitatea României Mari în Tratatatele de pace din 1919 - 1923", în revista *Vatra Noastră Românească*, anul XV, serie nouă, nr. 16 (37) / octombrie - decembrie 2014, Botoșani.

Marian HARIUC

SPAȚIUL ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI ȘI AMBIVALENȚA DISCURSULUI IDEOLOGIC.

CAZUL ISTORICULUI ANDREI OȚETEA (1956-1965)

Introducere

Deschiderea treptată spre Occident a regimului comunist din România „democrat-populară”, după dispariția lui Stalin, a presupus un pas relevant în traiectoria relației dintre mediul intelectual și ideologia marxist-leninistă promovată de către liderii politici români. Activitatea istoriografică a reprezentat unul dintre exemplele relevante în care discursul vădit antioccidental a cunoscut o atenuare. Acceptarea interpretărilor eronate, evocate în trecutul aceluiași regim, a demonstrat admiterea existenței unui discurs marxist cultivat în statele capitaliste. Oportunitatea oferită istoricilor de a vizita țările occidentale – de regulă, pe calea ameliorării relațiilor academice – a devenit, în scurt timp, una dintre prioritățile profesionale.

Reperle stabilite pe parcursul analizei ne-au determinat să ne focalizăm atenția asupra poziționării discursului de tip marxist – unul mai degrabă superficial în preocupările științifice ale istoricilor – precum și în ceea ce privește rațiunile care au stat la baza revendicării unui discurs al identității naționale. Astfel, studiul nostru se rezumă la surprinderea câtorva aspecte din spațiul istoriografiei care marchează procesul respectiv, însă considerăm că ar fi binevenită o analiză aprofundată asupra dimensiunii îmbinării dintre marxism-leninism și identitate națională la nivelul discursului comunist din finalul anilor ‘50 și îndeosebi pe parcursul celui de-al șaptelea deceniu.

Demersul se orientează într-o primă fază asupra reflectării peisajului de ansamblu din spațiul intelectual-academic în care se produce „dezghețul” relației dintre liderii politici ai Partidului Muncitoresc Român și spațiul intelectual românesc. De asemenea, analiza noastră presupune o abordare critică a particularităților instituționale din mediul academic, factor care a prevalat asupra lipsei unei strategii clare de reevaluare a raporturilor de putere simbolică din acest spațiu. În intenția de a ne apropia într-o manieră cât mai clară de obiectivele fundamentale pe care studiul de față le trasează, interesul nostru se concentrează pe creionarea câtorva coordonate generale specifice mediului istoriografic din anii apogeei staliniste, sub forma unor premise ce au influențat traiectoria acestui domeniu în anii *relaxării ideologice* din interiorul regimului comunist. Următoarea problemă abordată privește dificultatea revenirii la discursul național în istoriografie, produsă pe fondul „conservării” nuanțelor ideologice de către conducerea politică, ceea ce a rezultat mai degrabă un amestec complicat al discursului oficial. Totodată, una dintre mizele fundamentale pe care ni le-am propus urmărește analiza în contextul orientării spre spațiul academic occidental și mai ales acceptarea legitimității unui discurs marxist în Apus. Un discurs care în etapa destinderii, spre deosebire de anii stalinismului, suscită interesul de a oferi o reacție științifică profesionistă. Ultima parte a studiului îl vizează pe istoricul Andrei Oțetea, personaj cu rezonanță atât în mediul intelectual românesc al *destinderii* comuniste, cât mai ales în tentativele de trecere a istoriografiei românești de la stadiul stalinist, la un discurs istoric cât mai apropiat de linia profesionalismului și totodată, delimitat de direcțiile politice ale timpului.

Mediul intelectual românesc și înțelesul de *relâche* ideologic.

Complexitatea impusă de analiza spațiului social în România comunistă implică o tendință de fragmentare a acestuia. În funcție de particularitățile ce constau în reflectarea raporturilor sociale sau în conținutul spațiilor din domenii diverse, se formează bariere mentale și delimitări în practicile sociale. Astfel, plecând de la perspectiva sociologică de influență mar-

xistă, putem decupa *spații parțiale* în interiorul celui social¹. Prin trasarea coordonatelor inițiale, propunem ca prin analiza noastră contribuim la legitimarea unui *spațiu al istoricilor*, caracterizat printr-o dublă dimensiune: una simbolică, în care se plasează circulația ideilor și a viziunilor emise de către agenții intelectuali și una vizibilă, prin modul de acțiune într-un cadru instituțional, dependente de conjuncturile politice și interesele profesionale. Totodată, putem admite că spațiul instituțional academic a implicat, la fel ca în întregul spațiu social al comunismului, o multitudine de puncte de conflicte specifice sau generatoare de instabilitate ce ar fi putut modifica raportul de forțe. Logica schimbării determinată de contextul creat de putere nu presupune implementarea unui nou mod de control asupra aparatului de stat sau distrugerea instituțiilor. Desprinderea de o politică represivă – cea stalinistă – cu misiunea de a fonda o societate dictată după legi noi, cu ajutorul resurselor moștenite de la vechile structuri, a contribuit la stabilirea unor noi raporturilor dintre putere și cunoaștere. Pe această bază, reconfigurarea instituțională și proiectele unui *nou curs* bazat pe un discurs autonom, sau național, reprezintă consecința implicațiilor puterii-cunoaștere².

Relația liderului comunist Gheorghe Gheorghiu-Dej cu mediul intelectual în primii ani ai *destinderii* a avut ca fundament efortul autorităților politice de a reconstrui un nou spațiu în care elitele intelectuale să se poată adapta schimbărilor, proces similar cu cel declanșat în 1948. De această dată, era urmărită *desatelizarea*, și nu adoptarea vădită a unui discurs de respingere a stalinismului³. Același interval de timp explică transformările instituționale din mediul intelectual mai degrabă prin înlocuirea actorilor sociali care au deținut un rol mai mult sau mai puțin vizibil în funcțiile structurilor respective. Prin relaxare ideologică poate fi explicată, totodată, și coexistența în cadrul aceluiași sistem a unei categorii de istorici care și-au creat ca prioritate profesională activitatea științifică, și a unei alteia aservită propagandei regimului comunist.

Tragediile celui de-al Doilea Război Mondial au alimentat procesul de deteriorare socială și fizică pentru aproape întreaga categorie a elitelor locale.

Metamorfozarea structurilor și a procedurilor a creat contextul unor dereglări produse și la nivelul compoziției sociale. Originea „sănătoasă” a familiei a putut reprezenta garanția încadrării în sistem, ceea ce a condus la apariția strategiilor individuale de ascensiune socială, aspect valabil și în cazul românesc, unde comunismul a contribuit decisiv la transformarea fizionomiei elitelor românești⁴. Întrucât primii ani ai regimului comunist au fost caracterizați de implementarea unei politici culturale dictată de modelul sovietic și concentrată pe reprimarea valorilor ce intrau în contradicție cu noile viziuni, Partidul-Conducător s-a văzut în fața situației de a-și crea o elită intelectuală proprie care să întrunească trăsăturile corespunzătoare noilor cerințe instituționale, economice și politice. Însă acest proces nu a putut fi gândit fără a lua în considerare adaptarea unor practici de includere a valorilor care s-au aliniat la noile condiții, deși viziunea intelectuală nu le recomanda. În acest peisaj, acuzațiile frecvente la adresa istoricilor în vârstă, ce vizau mimarea adeziunii la marxism, acuzații lansate de regulă de către istorici-marionetă ai regimului, precum Petre Constantinescu-Iași, devin o constantă a anilor 1950. Pentru organele conducătoare, construirea unei noi elite istoriografice, pe măsura schimbului de generații, a constituit unul dintre obiectivele de bază, situație care transforma în dese rânduri ședințele organizate în această direcție într-un adevărat val de somații ale căror țintă o constituiau agenții intelectuali cu experiență ai sectorului respectiv⁵.

¹ Henri Lefebvre, *La production de l'espace*, 4e édition, Anthropos, Paris, 2000, pp. 108-109.

² Michel Foucault, *A supraviețuire și a pedepsi: nașterea închisorii*, traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu, ediția a II-a, Pitești, Edit. Paralela 45, 2005, p. 34 (*Surveiller et punir. Naissance de la prison*, Gallimard, 1975).

³ Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară”*, București, Edit. Albatros, 2003, p. 132.

⁴ Nicolas Bauchet, François Bocholier, *Maîtres et serveurs: esquisse d'une histoire des élites centre-européennes au XXe siècle*, în Nicolas Bauchet, François Bocholier (coord.), *Le communisme et les élites en Europe Centrale*, Paris, Presse Universitaire de France, 2006, pp. 30-39.

⁵ Andi Mihalache, *Putere, ideologie, epistemă: rescrierea trecutului și reeducarea istoricilor în anii „democrației*

Semnele vizibile ale dezghețului produs între lumea intelectuală și partidul conducător erau detaliate de către Mihail Ralea, unul dintre cei mai fidele personaje ale regimului, deși opțiunile sale politice din perioada interbelică nu-i garantau acest privilegiu. Într-un raport referitor la comportamentul intelectualilor față de regim și problemele producției culturale, sociologul universitar lansa critici acerbe la adresa fazei 1948-1953, una care a determinat o conjunctură dificilă pentru elaborarea unor lucrări „cu spirit materialist” și a impus respectarea cu strictețe a unei serii de șabloane ideologice. Această situație a generat în primul rând un sentiment de frică printre intelectuali întrucât toată învățătura marxist-leninistă a dobândit un stil ce o apropia de „exegeza biblică, medievală”. În aceste condiții, se poate presupune că excesele produse prin fixare unor norme înguste de creație a contribuit la eșecul construirii unei noi elite culturale obediente și inclusiv izolarea numelor exponențiale provenite din vechiul regim și care s-a integrat în sistemul creat odată cu instituționalizarea comunismului⁶.

Intelectualii din sfera umanistă au fost marginalizați în primii ani ai conducerii staliniste chiar prin atitudinea liderului Ana Pauker, fiind considerați periculoși pentru consolidarea regimului prin viziunile acestora, construite și orientate spre Occident⁷. Dependenta politică de deciziile luate la Moscova, ce afecta totodată și spațiul cultural, a explicat incapacitatea regimului politic din România „democrat-populară” în gestionarea moștenirii staliniste, ceea ce a reorientat traiectoria comuniștilor în relația cu intelectualii. Primele acuzații au fost îndreptate spre vârfurile stalinismului cultural în România, mai precis Leonte Răutu și Mihail Roller, apoi primele semne ale relaxării ideologice s-au făcut vizibile începând cu 1955 când revin în peisajul cultural o serie de personalități formate în regimurile anterioare și care trecuseră prin închisorile comuniste sau fuseseră marginalizate în câmpul profesional⁸. Totodată, existența în acest cadru a personajului Mihail Roller⁹, care uneori părea că se confundă cu imaginea protagonistului reprimării spațiului cultural românesc tradițional, a necesitat o anume atenuare a explicațiilor. În realitate, rolul de emițător al direcțiilor și limitelor ideologiei revenea Partidului, în timp ce istoricul stalinist nu a îndeplinit decât un rol de executant¹⁰.

Începând cu anii 1956-1957 cadrele universitare și cercetătorii științifici ai Academiei RPR au cunoscut o nouă manieră de interacțiune cu principiile marxist-leniniste prin intermediul organizării cercurilor de studii. Astfel că în interiorul institutelor de cercetare ale Academiei RPR din București au fost organizate 22 de cercuri ideologice la care erau înscriși peste 500 de cercetători¹¹. Sesiunea închinată problemelor de valorificare a moștenirii culturale a trecutului urma să fie organizată sub forma unei ședințe de lucru a secției de științe sociale. Urmau să fie implicați academicienii și specialiștii cei mai de seamă în aceste probleme (Iorgu Iordan, Andrei Oțetea, Constantin Daicoviciu, Tudor Vianu, Al. Rosetti, Emil Petrovici, Mihail Ralea, Perspessicius, Emil Condurachi), pentru a-și clarifica pozițiile, iar responsabili urmau să fie Iorgu Iordan și Vasile Malinschi¹². Acest gen de dezbateri nu a lipsit nici în anii anteriori, însă atunci se practica strategia „intervențiilor controlate” la secția de Știință și Cultură a CC al PMR în care unii participanți fără recomandare intelectuală luau cuvântul doar în intenția de a

populare”, în Ovidiu Pecican (coord.), *România comunistă: istorie și istoriografie. Analize istorice*, Cluj-Napoca, Edit. Limes, 2012, p. 96.

⁶ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dos. 141/1955, f. 1-5.

⁷ Mioara Anton, „Progresiști” versus „reacionari”. *Subordonarea intelectualilor. 1944-1955*, în Dan Cătănuș, *Intelectualii în arhivele comunismului*, București, Edit. Nemira, 2006, pp. 32-33.

⁸ *Ibidem*, pp. 36-37.

⁹ Mihail Roller a deținut funcția de adjunct al lui Leonte Răutu la secția de Agitație și Propagandă, pe cea de șef al Catedrei de Istoria Românilor la Academia Militară și membru în Prezidiul Academiei RPR între anii 1948-1955. În etapa declinului său s-a aflat la conducerea Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R. (1955-1958). Vezi Stan Stoica, *Istoriografia românească între imperativele ideologice și rigorile profesionale: 1953-1965*, București, Edit. Meronia, 2012, p. 241.

¹⁰ Andi Mihalache, *Putere ideologie...*, p. 107.

¹¹ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dos. 3/1958, ff. 122-123.

¹² *Ibidem*, f. 144.

impune a anumită viziune¹³.

Pe fondul reorientării raporturilor politice cu autoritățile sovietice începute în 1958, declanșarea atacurilor dictate din vârful Partidului asupra spațiului intelectual a vizat în primul rând Academia RPR, fiind instituția principală care grupa vârfurile intelectuale românești. Responsabilitatea pentru ineficiența relației dintre conducerea politică și crema intelectualității a fost explicată într-o manieră rigidă prin lipsa colaborării la nivel instituțional, iar vina aparținea ambelor câmpuri. Pe de o parte, Comitetul de Stat al Planificării s-a făcut culpabil că nu a „antrenat” forul științific în elaborarea planurilor tehnico-științifice din planurile de stat, în timp ce Academia s-a dovedit a fi lipsită de inițiativă în relația cu organele de stat. Vina pentru promovarea unui „centralism excesiv” i-a revenit în mare măsură președintelui Traian Săvulescu, acesta primind acuzații precum: respingerea propunerilor la nivel organizatoric, atitudinea refractară față de colaborarea cu alte instituții ale statului și cea mai gravă chestiune, concentrarea puterii de decizie în propriile mâini. Pe acest fond a venit propunerea de înființare pe lângă Consiliul de Miniștri al RPR a unui „Consiliu pentru îndrumarea și coordonarea cercetărilor științifice din RPR” menit să intensifice supravegherea activităților desfășurate în cadrul institutelor academice¹⁴.

Structurile superioare ale partidului au ajuns la concluzia că reorganizarea Academiei presupunea numirea unei noi conduceri formată din membri cu valoare științifică certă, încă activi și necesari în proiectele conducerii din domeniul culturii sau cel al cercetării științifice. Prin promovarea unor noi academicieni, regimul făcea o serie de concesii care în anii stalinismului nu puteau fi imaginat, întrucât acele personalități reprezentau construcția intelectuală a vechilor regimuri¹⁵. Totodată era necesară atragerea în partid a numelor cu rezonanță, precum și a tinerilor intelectuali care s-au remarcat prin lucrări de valoare publicate în ultimii ani. Astfel că eliberarea lui Traian Săvulescu din funcția de președinte al Academiei a însemnat aducerea lui Athanase Joja în fruntea instituției, acesta lăsând, la rândul său, alte funcții înalte, precum cea de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri sau cea de ministru al Învățământului și Culturii. În același timp, intelectuali recunoscuți își consolidau funcțiile, cele mai cunoscute cazuri fiind cele ale filologului Iorgu Iordan (vicepreședinte) și ale lui Ștefan Milcu. În urma realegerii prezidiului, singurul istoric prezent în această structură era Constantin Daicoviciu¹⁶. Încă din 1955, Traian Săvulescu își exprimase nemulțumirea în fața liderul Gheorghe Gheorghiu-Dej în legătură cu inexistența unui colectiv de încredere care să-l susțină la conducerea Academiei. Mai mult decât atât, președintele Academiei ridica problema numărului ridicat de deplasări ale academicienilor de prestigiu în afara granițelor, pe fondul dezvoltării relațiilor cu alte țări, în timp ce în urma alegerilor, în instituție au intrat „oameni care nu pot pronunța cuvintele de socialism, marxism-leninism, materialism dialectic, știința sovietică”¹⁷. Plecarea vechiului *prieten al regimului* din fruntea forului academic a fost suplinită pentru o perioadă de timp de către reputatul filolog Iorgu Iordan¹⁸.

Gheorghiu-Dej a insistat ca viitorul conducător al Academiei care să mențină o atmosferă „de lucru” în instituție, o persoană care să se delimiteze de atitudinile „meschine” specifice unor intelectuali și care totodată să ghideze instituția după „concepția nouă despre lume și viață”. Nu era uitată nici problemele ce au existat în trecut la acest nivel, fiind remarcat cazul lui Mihail Roller, care prin comportamentul său intenționa permanent să personifice imaginea Partidului: „A identifica cu Partidul pe un om care nu știe să se comporte cum trebuie este cea mai mare greșeală”. Liderul comunist dorea tot mai insistent ca cel mai înalt for academic să

¹³ Idem, dosar 9/1958, f. 77.

¹⁴ Idem, dos. 12/1959, ff. 160-163.

¹⁵ Stan Stoica, *op. cit.*, p. 55.

¹⁶ ANIC, fond CC al PCR, secția Cămară, dos. 39/1959, f. 19-23.

¹⁷ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dos. 132/1955, ff. 19-23.

¹⁸ Pavel Țugu, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej: memoriile unui fost șef de Secție a CC al PMR*, București, Edit. Ion Cristoiu, 1999, p. 156.

urmeze modelul de organizare al Partidului¹⁹. Autoritatea Partidului în decizia de a instala un intelectual provenit din sfera științelor naturii precum Athanase Joja, la conducerea tinerei instituții academice, a fost susținută cu tărie și de către vocile principale ale grupului de umaniști reprezentat de Iorgu Iordan și Mihai Ralea. Primul dintre aceștia și-a exprimat poziția ca președintele să provină din domeniul științelor naturii, întrucât cea mai mare parte a membrilor aparținea celor 6 secții: „Științele umaniste sunt reprezentate și ele în vreo 2 secții, care au mai multe subsecții, însă și ca număr și ca importanță, repet, din punct de vedere al economiei naționale, nu se poate compara cu științele naturii”²⁰.

Începând cu prima jumătate a anilor 1960, facilitățile deschiderii politice față de mediile occidentale au creat consecințe inevitabile în mediul academic. Astfel, călătoriile în scop științific au devenit tot mai numeroase, precum și posibilitatea accesului la o literatură de specialitate, dezvoltarea relațiilor dintre instituțiile locale și cele străine, în timp ce îmbunătățirea situației materiale a elitelor a creat o atmosferă mai relaxată în relația cu autoritățile conducătoare²¹. În ceea ce privește studiul în străinătate, istorici de prestigiu cu voce grea în Partid, precum Constantin Daicoviciu, președinte al Secției de Științe Istorice²², puneau accentul pe avantajele deschiderii față de Occident, dar indirect sublinia și calitatea sistemului educațional promovat în regimurile anterioare comunismului: „Înainte de a merge în străinătate, tinerii să meargă la noi. Eu cred că pentru specializare adevărată tineretul are nevoie de această specializare în țară, dar este absolut necesar ca pentru o perioadă, o lună sau un an, să meargă și în străinătate. Dv. care sunteți aici bătrâni, noi toți am fost în străinătate și să știți că nu acolo ne-am format, de format ne-au format profesorii noștri acasă, totuși contactul cu străinătatea, studiile lor ne-au lărgit orizontul și cu ocazia aceasta am învățat și limbi străine”. Se observa însă în discursul istoricului Daicoviciu o schimbare vizibilă atunci când se face referire la raportarea categoriei intelectualilor la adresa regimului: „Omul de știință este o personalitate, cu metodele lui de a lucra, cu felul lui de a se comporta”²³.

Resorturi ale detașării de viziunea stalinistă în istoriografie. Considerații generale

Noile rigori științifice transmise prin directivele politice începând cu instituționalizarea regimului comunist în România au indicat misiunea clară de a urma modelul sovietic de interpretare a trecutului în cele mai mici detalii, ceea ce făcea extrem de dificil procesul de coagulare unui discurs istoric marxist bazat de argumente științifice. Traectoria vieții academice a fost trasată de noua putere încă din 1948, iar primele schimbări vizau înlocuirea cercetătorilor vechiului regim cu intelectuali devotați în totalitate Partidului-unic. Fără îndoială, a fost nevoie de o serie de transformări profunde și la nivelul structurilor instituționale, în urma cărora vechile institute și reviste de specialitate au fost desființate sau reorganizate într-o variantă centralizată. Nume noi își făceau apariția în peisajul academic. Poate cel mai important dintre toți a fost Mihail Roller – promotor al stalinizării spațiului intelectual românesc. Până în momentul dispariției lui Stalin, principalul instrument al puterii din acest mediu a reușit să implementeze o serie de practici dure prin care urmărea crearea unui monopol al puterii de decizie, în paralel cu anihilarea oricăror tendințe de opoziție venite din rândul intelectualilor ce își păstrasera un statut profesional respectabil după transformările declanșate de către forțele comuniste dirijate atent de autoritatea sovietică.

¹⁹ ANIC, fond CC al PCR, secția Cămin, dos. 45/1959, f. 12.

²⁰ *Ibidem*, f. 9.

²¹ Dan Cătanuș, *Regimul comunist din România și problema intelectualității (1956-1966)*, în idem, *Intelectualii în arhivele comunismului*, București, Edit. Nemira, 2006, p. 73.

²² *Sesiunea Generală a Academiei RPR (22 ianuarie-24 ianuarie 1964)*, în *SRdI*, anul XVII, 1964, nr. 1, pp. 379-380.

²³ *Stenograma întâlnirii conducătorilor de partid și de stat cu oamenii de știință din 7 mai 1964*, ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dos. 172/1965, ff. 16-17.

Transformările produse au întemeiat o regândire a mijloacelor de rezistență prin raportarea tot mai frecventă la alternativele discursului dominant. Intensitatea pătrunderii noilor direcții ideologice în spațiul istoriografiei românești nu a însemnat totodată și construirea unor practici discursive *nedefinite prin termeni adversativi*, precum marxism și antimarxism, adevăr sau minciună, ci mai degrabă a fost urmărită o așa-numită *distanță limitată* față de sistemul de interpretare propus de materialismul istoric. Astfel, au luat contur o serie de adevăruri și contra-adevăruri dependente de contextul epocii și de pregnanța înțelegerii trecutului într-o anumită manieră²⁴. În consecință, lipsa unor mentori care să poată trasa caracteristicile unui discurs istoric ideal pentru ingerințele ideologice a determinat ca istoriografia românească să nu atingă acea *cale dreaptă*, proces similar și în celelalte domenii destinate producției culturale. Tendința a fost mai degrabă cea de acceptare a influenței dogmelor de care istoricul trebuia să țină cont²⁵.

Plecând de la modelul periodizării istoriografiei sovietice, istoricul Florin Constantiniu delimitează trei mari etape prin care scrisul istoric românesc a trecut după cel de-al Doilea Război Mondial. O primă etapă se rezumă la anii 1944-1947, dominați de influența celor două periodice apărute în anii interbelici – „Revista istorică” și „Revista istorică română” – alături de care își facea simțită prezența viziunea de sorginte marxistă. Cea de-a doua etapă coincide cu dominația exercitată de „Școala” lui Roller ce viza promovarea ideilor staliniste, concomitent cu anihilarea oricărei viziuni specifice identității naționale românești. În fine, cea de-a treia etapă este delimitată de anul dispariției liderului sovietic și prăbușirea regimului comunist din 1989 care, la rândul ei, cunoaște mai multe subetape. Intervalul 1953-1956 reprezintă momentul *dezghețului*, anii 1956-1958 semnează revenirea dogmatismului stalinist, pe fondul incertitudinii *noului curs* dictat de raportul secret al liderului sovietic Nikita Hrușciov, pentru ca începând cu 1959 istoriografia românească să se orienteze spre discursul modelat de un comunism național²⁶. Ultima dintre etape coincide în linii majore, așadar, cu demersul de față, la care putem adăuga relevanța deținută de ideea de distorsiune, mistificare și ulterior liberalizare istoriografică prin reluarea raporturilor cu Occidentul²⁷.

Noul curs pe care l-au cunoscut istoricii în primii ani după instituționalizarea comunismului în România a coincis în numeroase privințe cu procesul cunoscut în anii '20 din Uniunea Sovietică. Pe fondul transformărilor instituționale și al restrângerii ariei științifice, raporturile specialiștilor cu noul regim au creat oscilații evidente dominate de apropierea discursului oficial sau marginalizarea în spațiul intelectual, însă într-o manieră diferită față de cazul sovietic, unde rolul violenței s-a dovedit a fi unul pregnant²⁸. Având o construcție intelectuală în regimurilor anterioare din România, istoricul Andrei Oțetea demonstrează într-o manieră elocventă evoluția relației dintre istorici și regimul comunist, una ce a debutat printr-o perioadă de „dezorientare pentru unii”.

Intervalul ce a coincis cu eforturile comuniste de a prelua întreaga putere în stat a contribuit esențial la înțelegerea unui nou „sens al vremii”. Noul peisaj al mediului intelectual s-a dovedit a fi cât se poate de sugestiv în privința re poziționării istoricului în societate²⁹. Determinată de împrejurări, breasla istoricilor a învățat să „țină pasul cu Partidul” încă din primii ani ai comunismului, dar în aceeași măsură a învățat că discursul istoric trebuia apropiat ingerințelor ideologice și mai ales conjuncturilor politice.

Manifestările *destinderii* ideologice nu au încadrat totodată și dezvoltarea unei atitudini prooccidentale vizibile. Istoria Apusului a beneficiat însă de o ambivalență a discursului, concepțiile occidentale și-au făcut simțită prezența în revistele ideologice, dar însoțite de interpre-

²⁴ Andi Mihalache, *Putere, ideologie...*, p. 137.

²⁵ *Ibidem*, p. 111.

²⁶ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, EE, 2007, p. 227.

²⁷ Al. Zub, *Orizont închis: Istoriografia română sub dictatură*, Iași, Institutul European, 2000, p. 171.

²⁸ Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive...*, pp. 25-27.

²⁹ A. Oțetea, *Dezvoltarea științei istorice românești după 23 august 1944*, în *SRdI*, anul XII, nr. 4, 1959, pp. 35-47.

tările marxiste ale istoricilor autohtoni³⁰. Relaxarea ideologică nu poate fi pusă doar pe seama voinței reformatoare a câtorva nuclee de intelectuali est-europeni. Discursul politic de „la vârf”, precum cel al lui Nikita Hrușciiov, a pus accentul pe reabilitarea social-democrației, în timp ce rigorile ideologice au suferit modificări la nivel interpretativ, ceea ce influența viziunea asupra trecutului. Preluarea puterii nu implica și conceptul de revoluție, în timp ce marxismul occidental își câștiga legitimitatea³¹. Astfel că, în revistele teoretice ale Partidului începeau să fie publicate materiale referitoare la stadiul marxismului occidental și pozițiile intelectualilor față de ideologie. Într-un studiu semnat de Roger Garaudy³², preluat de către publicația „Lupta de clasă” din revista ideologică a Partidului Comunist Francez, „Cahiers du communisme”, erau prezente nume de intelectuali care adoptaseră o poziție critică față de marxism, precum Raymond Aron, cu lucrarea *Opiul intelectualilor* (*L'Opium des intellectuels*) apărută în 1955³³ sau Maurice Merleau-Ponty, inițiator al curentului supranumit *noua stângă*. Deși, în linii generale, viziunea transmisă de către aceștia prin lucrările realizate avea ca obiectiv chemarea intelectualilor la lupta împotriva ideilor marxiste, prin promovarea unor astfel de materiale în „Lupta de clasă” – principala revistă de ideologie a regimului – se manifestau tendințele de includere a acestei categorii în structurile Partidului conducător, după un interval de timp în care stalinismul dogmatic a reprezentat mai degrabă un factor de respingere a specialiștilor. Modelul comunismului francez, prin vocea principală a acestuia, Maurice Thorez, era oferit în politica partidului față de intelectuali: „Marxismul a pătruns în facultăți. Numeroși profesori eminenți i s-au alăturat, în ciuda conformismului universității oficiale. Savanții, artiștii cei mai cunoscuți aderă la comunism. Oamenii muncii au primit cu bucurie pe acești oameni de gândire pentru care contactul direct cu poporul Franței a însemnat o adevărată redeșteptare spirituală și morală”³⁴. Totuși, referințele la legitimitatea unei gândiri marxiste în mediul intelectual occidental și reacțiile spațiului respectiv la intențiile Kremlinului de a dezvolta abuzurile staliniste și de a combate ideologia marxism-leninismului au rămas subiecte aproape necunoscute în rândul elitelor intelectuale românești, în ciuda tuturor semnalelor relaxării ce și-au găsit un înțeles în cele mai multe ramuri. Astfel, începând cu prima jumătate a anilor 1960, raportarea intelectualilor la cultura Vestului depășea stadiul discursiv inițiat odată cu decizia desprinderii de imperativele stalinismului, imagine surprinsă și de Czesław Miłosz: „dacă cineva acuză cultura occidentală într-un mod rece și cumpătat, înseamnă că în realitate este atașat față de ea”³⁵.

Institutele de istorie înființate după reformele anului 1948 au creat un nou ritm în evoluția internă a acestora, ceea ce a produs, în mod inevitabil, premisele unor priorități în scrierea istorică. Un exemplu în acest caz l-a putut reprezenta Institutul de Istorie din Cluj, mediu istoriografic strâns legat de personalitatea cunoscutului istoric Constantin Daicoviciu³⁶. Prezența sa în proximitatea discursului puterii și prestigiul științific l-au recomandat ca principal actor prin intermediul funcției de director al Institutului. Din această poziție, istoricul a direcționat activitatea institutului îndeosebi pe istoria veche, ceea ce a atras atenția conducerii Academiei începând cu 1953, pentru motivul ignorării istorie moderne și contemporane. În lanțul de imputări

³⁰ Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive...*, p. 142.

³¹ *Ibidem*, p. 303.

³² Începând cu anul 1960, Garaudy urma să ajungă la conducerea Centrului de Studii și de Cercetări Marxiste din Franța și să devină un reper intelectual comunist. Vezi Stéphane Courtois (coord.), *Dicționarul comunismului*, traducere de Mihai Ungureanu, Aliza Ardeleanu, Gabriela Ciubuc, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 189, (*Dictionnaire du communisme*, Larousse, 2007).

³³ Daniel Bell, *La fin de l'idéologie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1997, pp. 362-364. (*The end of ideology*, Afterword, Harvard University Press, 1988).

³⁴ Roger Garaudy, *Lupta ideologică în rândurile intelectualilor*, în „Lupta de clasă”, seria V, anul XXXV, nr. 9, septembrie 1955, pp. 41-54.

³⁵ Czesław Miłosz, *Gândirea captivă*, traducere din polonă de Constantin Geambașu, București, EH, 2008, p. 75.

³⁶ Constantin Daicoviciu a deținut funcția de rector al Universității Babeș-Bolyai din Cluj între anii 1957-1968. Ca istoric, a condus Institutul de Istorie al Academiei, filiala Cluj-Napoca, în intervalul 1949-1973 și Muzeul de Istorie a Transilvaniei în perioada 1945-1973. A fost primit ca membru corespondent al Academiei RPR în mai 1948 și titular în 1955, în urma modificărilor produse în interiorul forului academic. Vezi Stan Stoica, *op.cit.*, p. 233.

intrau și vocile responsabile ale Filialei Academiei RPR din Cluj, în frunte cu academicianul Emil Petrovici³⁷.

După o etapă în care istoriografia a fost orientată spre o singură direcție „călăuzită” de modelul sovietic, istoricilor li se construia un nou cadru de acțiune. Se dorea restabilirea unei relații cu puterea, promotorii vechilor concepții se aflau în plin declin, iar spațiul academic occidental revenea, treptat, în rolul său tradițional de model intelectual, chiar dacă acesta se limita la un nivel generic. Noua ipostază politică oferită de condamnarea oficială a cultului de tip stalinist în cadrul celui de-al XX-lea Congres al PCUS (februarie 1956) și evenimentele revoluționare din Ungaria au demonstrat faptul că în România lui Gheorghiu-Dej exista o minimă tendință de abordare a discursului național, însă mutarea implica totodată conservarea relațiilor de putere și noi paradigme de raportare la trecut. În schimb, nu a existat o strategie instituțională care să ofere mijloacele debarasării de influențele stalinismului în spațiul intelectual.

Rolul istoricilor în revenirea discursului național

Anii revenirii parțiale a discursului național suscită un interes deosebit în analiza dominației exercitate de ideologia oficială asupra științei istorice, precum și *funcționarea ideologică* sub forma unei subcategorii a cunoașterii, însă fără a se identifica cu aceasta. Miza constă în maniera de localizare a științei în interiorul cunoașterii, sistematizările și modificările produse în măsura în care aceasta se regăsește și se desfășoară în interiorul unui câmp de practici discursive. Plecând de la această premisă, cheștiunea fundamentală pe care ideologia o pune în relația cu domeniul științific al istoriei face obiectul existenței celei din urmă ca practică discursivă și capacitatea de integrare într-un sistem de aplicare³⁸. Aici adăugăm totodată și perspectiva evocată de Jean-François Revel, prin intermediul căreia susține că funcția ideologiilor cu consonanță științifică – în acest caz ne referim la marxism-leninism – nu urmărește subordonarea ideologiei în raport cu știința, ci procesul este unul mai degrabă invers, și anume desemnarea științei în slujba ideologiei³⁹.

Eforturile de despărțire a regimului comunist de spiritul dogmatic implantat în intervalul stalinizării României s-au produs cu o dificultate mai ridicată, semnele schimbării fiind dificil de reperat după moartea lui Stalin. Discursul puterii s-a dovedit a fi unul moderat în care *spiritul liberal* trebuia lămurit fără a apela la mijloacele și atitudinile condamnabile la adresa vechii orientări, prin raportarea la dimensiunile actului de la Moscova prin care trecutul stalinist era supus unei critici acerbe. Reticența exprimată de liderii români cu privire la noile decizii luate la Moscova a demonstrat teama permanentă a acestora față de o posibilă revenire la contextul care le-a permis ascensiunea și inclusiv educația după normele staliniste⁴⁰. Strategia abordată de conducerea politică românească reprezintă un efect al temerilor existente față de noul curs pe care l-ar fi putut cunoaște Moscova, precum și relația tensionată, ceea ce a condus la un proces de destalinizare controlat atent, în așa măsură încât schimbarea să nu poată fi percepută ca o ruptură totală față de viziunea anterioară. Așadar, nu putem vorbi de schimbări radicale în sfera intelectuală, ci dimpotrivă, primele măsuri recuperare a unor personalități au fost proiectate într-o liniște ce demonstra lipsa atitudinilor critice ce s-ar fi putut coagula printre intelectuali⁴¹.

Spațiul istoriografic a îmbrățișat primele semne ale revenirii discursului național încă din 1955, moment în care Academia RPR „se deschide” pentru o serie de nume consacrate de

³⁷ Despre activitatea Institutului de Istorie din Cluj, în „Studii. Revistă de istorie și filosofie”, anul VI, aprilie-iunie 1953, pp. 37-38.

³⁸ Michel Foucault, *Arheologia cunoașterii*, traducere de Bogdan Ghiu, București, Edit. Rao, 2006, p. 226 (*L'archéologie du savoir*, Éditions Gallimard, 1966).

³⁹ Jean-François Revel, *Cunoașterea inutilă*, traducere de Dan C. Mihăilescu, București, EH, 1992, p. 172 (*La connaissance inutile*, Éditions Grasset&Fasquelle, 1990).

⁴⁰ Dan Cătanuș, *Regimul comunist din România și problema intelectualității...*, pp. 45-46.

⁴¹ *Ibidem*, p. 56.

istorici precum Andrei Oțetea, Constantin Daicoviciu, Emil Condurachi sau David Prodan⁴², mutare ce avea obiectivul clar de a contracara monopolul deținut de grupul diletanților fără realizări științifice coordonat de Mihail Roller⁴³. Pe fondul campaniilor inițiate în istoriografia stalinistă, cunoscuseră o ascensiune profesională istorici de valoare precum Daicoviciu sau Condurachi, ulterior nume care adoptă o poziție ostilă față de politica represivă dusă de istoricul construit la Moscova. Mai mult, trebuie avută în vedere și perspectiva conform căreia decăderea lui Roller a fost pregătită și de revenirea în peisajul istoriografic a unor nume de istorici cunoscuți care petrecuseră câțiva ani în închisorile comuniste, precum Constantin C. Giurescu, Victor Papacostea, Ion Nistor sau Ștefan Meteș⁴⁴.

Prin reorientarea regimului comunist din România spre o direcție dominată de discursul național, Katherine Verdery explică promovarea intensă a identității românești în instituțiile culturale ce au funcționat până în momentul preluării întregii puteri de către comuniști. Profunzimea unui astfel de discurs, acumulată îndeosebi în anii anteriori celui de-al doilea război mondial, a contribuit la alimentarea interesului elitelor comuniste de a coopta factorul național în construcția ideologică a căilor spre socialism. Un asemenea discurs a creat o serie de repercusiuni pe termen lung ce s-au manifestat prin marginalizarea discursului de esență marxistă pe care se baza conducerea de partid⁴⁵. Procesul de rescriere a istoriei naționale s-a realizat prin racordarea la noile cerințe politice, diferența dintre mit și realitate s-a dovedit aproape inexistentă, în timp ce *numitorul* continuității, naționalismul, devenea o *soluție comunistă*, însă având un mixtură diferită de cel anterior războiului. Din această perspectivă, susținem teză lui Stephen Fischer-Galați, conform căreia *naționalismul burghez* nu poate fi considerat decât în linii generale un precursor al *naționalismului comunist*⁴⁶.

Pe măsura diversificării animozităților româno-sovietice, spațiul istoriografiei primește noua misiune de legitimare în fața propriului popor, de cultivare a conștiinței naționale⁴⁷. Deși în a doua jumătate a deceniului al șaselea conștiința națională ocupa un loc încă modest în discursul istoricilor, iar folosirea sa ca o armă împotriva Moscovei reprezintă o strategie puțin probabilă, au existat momente frecvente în care tezele staliniste au fost puse pe un plan secundar. În ciuda faptului că acești ani și îndeosebi o mare parte din următorul deceniu au fost descriși sub semnul unei relative *liberalizări* a regimului comunist construit în primii ani după un model stalinist, istoricii din România „democrat-populară” s-au confruntat în continuare cu rigorile ideologice controlate de o generație de activiști de partid mult mai bine pregătită pentru a supraveghea eventuale abateri de la *noul curs* asumat de liderii politici. Acest context a generat modificări profunde în procesul istoriografic, în care intrau maniera de interpretare a trecutului, principalele orientări bibliografice sau metodologia cercetării istorice. Fără îndoială că atenția autorităților în vederea menținerii unui nivel științific notabil a permis afirmarea profesională a unor istorici profesioniști precum Constantin Daicoviciu, Andrei Oțetea sau Emil

⁴² După venirea comuniștilor la putere, David Prodan s-a remarcat din funcția de șef de lucrări la Institutul de Istorie al Academiei RPR, filiala Cluj-Napoca în intervalul 1948-1972. Inițial, a fost primit în Academie ca membru corespondent în 1948 și a fost făcut titular în 1955. Grație cercetărilor realizate în problema iobagilor și a mișcărilor de emancipare socială și națională a românilor din Transilvania, Prodan a fost desemnat membru al Comitetului de Coordonare al Tratatului de *Istoria României* (1960-1964), iar contribuția sa de bază a constat în elaborarea capitolelor dedicate istoriei Transilvaniei din cel de-al III-lea volum.

⁴³ Stan Stoica, *op. cit.*, p. 140.

⁴⁴ Ștefan Bosomitu, Mihai Burcea, *Mihail Roller (1908-1958). O scurtă biografie, în Identitate, social și cotidian în România comunistă, AIICCR*, Edit. Polirom, 2012, p. 55.

⁴⁵ Katherine Verdery, *Compromis și rezistență: cultura română sub Ceaușescu*, traducere de Mona Antohi și Sorin Antohi, București, EH, 1994, p. 77 (*National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, University of California Press, 1991).

⁴⁶ Stephen Fischer-Galați, *Europa de Est și Războiul Rece: percepții și perspective*, traducere de Luiza Părvu, Dan Popescu și Florin Tecuceanu, Iași, Institutul European, 1996, pp. 31-32.

⁴⁷ Ion Zainea, *Istoricii și cenzura comunistă (1966-1977)*, în Cosmin Budeancă, Florin Olteanu (coord.), *Destine individuale și colective în comunism: simpozion internațional: Sâmbăta de Sus, 22-25 iulie 2010*, Iași, Edit. Polirom, 2013, p. 307.

Petrovici, pe fondul pregătirii intelectuale a acestora încă din anii interbelici. Spre deosebire de prima parte a anilor 1950, trecutul politic al acestora, ce se regăsea în extrema dreaptă românească sau în „partidele istorice”, a fost trecut cu vederea în momentul numirii în funcții de conducere ale instituțiilor universitare sau de cercetare științifică. Mai mult, acești intelectuali amintiți au ajuns chiar să reprezinte vârfurile istoriografice însărcinate să elaboreze primul mare proiect științific în această direcție, și anume Tratatul de *Istoria României*. De numele unor istorici precum Andrei Oțetea, Ștefan Pascu sau chiar Constantin C. Giurescu sunt legate aparițiile unor lucrări menite să pună în valoare atât conducerea politică, dar să reprezinte în același timp și contribuții esențiale pe plan științific. Acest aspect trebuie interpretat în numele diferenței existente între rolul intelectualului și a celui care îndeplinea o misiune în propaganda ideologică⁴⁸.

Hotărârile luate în cadrul Congresului din 1955, prin care spațiul istoriografic a primit misiunea de a iniția un proiect de amploare științifică precum Tratatul de *Istoria României*, au prefigurat într-o oarecare măsură ascensiunea vechilor istorici sau a celor recunoscuți în mediile academice din alte țări. Noile direcții spre valorificarea moștenirii istorice a poporului român, relevarea lipsei de experiență sau diletantismul ce a caracterizat activitatea istoriografică din primii ani ai regimului comunist au constituit particularitățile noului discurs. În mare măsură, autoritatea politică a mizat pe rolul asumat de noii protagoniști ai spațiului istoriografiei românești⁴⁹.

Promovarea istoricilor profesioniști a implicat treptat și readucerea tradiției istoriografice românești în dezbaterile academice. În lipsa imperativelor staliniste și cu un marxism-leninism fără greutate în demonstrația științifică, istoricii s-au orientat spre moștenirea lăsată de numele mari ale istoriografiei românești, trecute în umbră după 1948: A.D. Xenopol, Nicolae Iorga sau Dimitrie Onciul. Revenirea la însemnătatea imaginii marelui istoric Nicolae Iorga era explicată ca un argument al rupturii de viziunea stalinistă impregnată în istoriografia românească în prima jumătate a anilor 1950. Aceasta s-a manifestat prin evidențierea moștenirii intelectuale lăsate de marele cărturar prin existența institutului, fiind urmată în timp și de relevarea influenței în cultura românească timp de câteva decenii, până la moartea tragică din 1940. Cu toate acestea, reabilitarea istoricului propusă pentru prima dată de Mihail Ralea în raportul despre starea mediului intelectual din 1955 a presupus o serie de riscuri la nivel academic, întrucât spre deosebire de ceilalți mari istorici intrați într-un proces similar, Iorga se remarcase intens în spațiul politic interbelic.

În aceeași măsură, susținem versiunea istoricului Alexandru Zub, potrivit căreia discursul a fost serios afectat în timpul regimului comunist, pe fondul misiunii de a legitima o serie de aspecte ale trecutului. În ciuda presiunilor exercitate de autorități, istoricul profesionist a demonstrat o atitudine de respect asupra ocupațiilor sale științifice, lucru care a oferit o producție istoriografică notabilă⁵⁰. Poate cea mai dificilă probă a fost cea din timpul represiei intelectuale declanșate de putere în anii 1958-1960, când activitatea istoricului trebuia să reflecte profesionalism și în același timp să evite direcții interpretative exterioare marxism-leninismului⁵¹.

Campania de epurare intelectuală declanșată la comanda liderului Gheorghiu-Dej începând cu anul 1958, ce a primit denumirea de *a doua glaciațiune*, a fost provocată de atitudinea de nemulțumire manifestată de autoritatea politică față de pregătirea marxistă insuficientă a istoricilor promovați după cel de-al doilea Congres al Partidului de la finele anului 1955. Totuși, noul curs dominat de cultivarea unei viziuni naționale a cunoscut o relativă întârziere, însă nu i-a fost influențată traiectoria⁵². În realitate, limbajul marxist-leninist dictat de sovietici în

⁴⁸ *Ibidem*, p. 319.

⁴⁹ *Din viața Institutului de Istorie al Academiei RPR din București*, în *SRdI*, anul IX, nr. 5, 1956, pp. 131-133.

⁵⁰ Al. Zub, *op. cit.*, p. 169.

⁵¹ Andi Mihalache, *Ideologie și politică în istoriografia română (1948-1965)*, în *AIAXI*, tom XXXVI, 1999, Iași, Edit. Academiei Române, 2000, p. 52.

⁵² *Idem*, *Istorie și practici discursive...*, p. 182.

anii stalinizării nu definea un limbaj natural pentru intelectualitatea românească, una care avea prea puține afinități cu ideologia oficială. În schimb, relaxarea de la mijlocul anilor 1950 le-a oferit un cadru prielnic punerii în valoare a limbajului identității naționale, unul cu tradiție în gândirea intelectuală românească⁵³.

Apropierea centenarului unirii de la 1859 aducea în prim-planul discuțiilor rolul pe care l-au deținut domnitorul Alexandru Ioan Cuza sau Mihail Kogălniceanu în politica Principatelor: „Sunt unii istorici care afirmă că rolul acestora a fost minimalizat în scrierile de până acum și datoria noastră patriotică este să revedem întreaga activitate a acestor două personalități pentru a li se da aprecierea cea justă, cu atât mai mult cu cât suntem informați că în străinătate se duce o campanie împotriva lui Kogălniceanu și Cuza”⁵⁴. O altă serie de evenimente care necesitau o nouă interpretare istorică a fost legată de revoluția din 1848 din Transilvania, precum și readucerea în discursul național a personalității lui Avram Iancu. După o vreme în care acest tip de discurs a fost subordonat permanent imperativelor ideologice, istorici care făceau pasul spre înlăturarea influenței istoriografice de la Moscova, odată cu liderii comuniști români, au ajuns la concluzia că „istoricii sovietici ne rezolvă problemele noastre”⁵⁵. În acest context, istoricii deveneau protagoniștii procesului de reorientare discursivă menit să susțină semnificația „unității naționale” sau a „statului-națiune” ca rezultat al unor evoluții îndelungate⁵⁶.

Preocuparea istoricilor români asupra evenimentelor majore care au contribuit la realizarea statului român modern au devenit prioritare în preajma aniversării centenarului Unirii Principatelor române de la 1859. În acest sens, în centrele universitare din Iași și Cluj au avut loc numeroase manifestări din care nu au putut lipsi specialiștii în reconstituirea trecutului. Institutul de Istorie al Academiei RPR a mobilizat istorici din București și Iași care au cercetat arhivele, în scopul valorificării documentelor relevante ce urmau să fie editate în mai multe volume. Viziunea asupra evenimentului a fost revizuită în comparație cu discursul istoricilor din anii anteriori. Astfel că, de la implicarea marilor puteri din epocă în treburile politice interne ale celor două principate, se ajungea la utilizarea „misiunii maselor populare” în dubla alegere a domnitorului Alexandru Ioan Cuza. De asemenea, nu a fost ignorată atitudinea burgheziei românești față de unire, precum și tendințele manifestate și „poziția reacționară pe care au avut-o liberalii în frunte cu Brătienii, ce s-au opus reformei agrare și au făcut tranzacții odioase pe spinarea țării cu capitaliștii francezi”⁵⁷.

Numele mari ale Academiei RPR au primit sarcina de a marca relevanța istorică a actului de la 24 ianuarie 1859. Andrei Oțetea, Iorgu Iordan sau Vasile Malinschi au trasat prin discurs reperele istorice ce defineau împrumutul unui limbaj de esență națională pe care liderii comuniști și-l revendicau. Spațiul academic a devenit un loc de întâlnire al intelectualilor cu liderii politici. Primii primeau „acordul” de a revitaliza un discurs național abandonat odată cu primii ani postbelici. În cealaltă tabără, miza fundamentală era de a legitima regimul comunist în trecutul național, evitând totodată definirea sa ca „implant” politic și minimalizând rolul autorității sovietice⁵⁸. Implicarea Partidului și totodată a statului în marcarea evenimentului Unirii a urmărit legitimitatea politică a prezentului în trecutul poporului. Prin discursul unor lideri politici precum Chivu Stoica, Partidul și clasa muncitoare primeau rolul de „motor” al progresului și al raționalității istorice⁵⁹. Replica academică pentru a demonstra însemnătatea actului de la 1859 i-a revenit reputatului istoric Andrei Oțetea, una menită să întărească traectoria trasată de conducerea politică și să-i confere științificitate prin relevanța determinismului economic și social⁶⁰. Așadar, s-a produs un melanj discursiv ce își propunea să creeze un liant

⁵³ Katherine Verdery, *op. cit.*, p. 103.

⁵⁴ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dos. 13/1958, f. 17.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ A. Oțetea, *Însemnătatea istorică a Unirii*, în *SRDI*, anul XII, nr. 1, 1959, pp. 21-23.

⁵⁷ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dos. 12/1959, f. 46.

⁵⁸ Stan Stoica, *op. cit.*, p. 148.

⁵⁹ Florin Müller, *Politică și istoriografie în România: 1948-1964*, Cluj-Napoca, ENN, 2003, p. 254.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 255.

ideologic între preceptele marxist-leniniste și identitatea națională. Noile poziții angrenau „rolul maselor populare” în realizarea Unirii, redimensionarea ideologică fiind descrisă în termeni moderați de Mihail Ralea: „de la conștiința națională de tip burghez s-a trecut azi la patriotismul socialist și internaționalismul proletar care îmbină într-o formă nouă, superioară, interesele individuale cu cele sociale într-un nou umanism pentru o nouă umanitate”⁶¹. În esență sa, procesul a însemnat o simplificare sau o răstălmăcire a principiilor fundamentale marxiste și naționaliste, în scopul punerii în acord cu peisajul politic al vremii⁶².

Elaborarea Tratatului de *Istoria României* a produs un spațiu mult mai larg al dezbaterilor asupra trecutului național. Reperele evenimentiale ale secolului al XIX-lea beneficiau de un interes deosebit, culminate cu episoadele revoluționare consumate în anul 1848. Lupta împotriva feudalismului a fost plasată printre cauzele fundamentale care au determinat accelerarea procesului de dezvoltare al culturii și identității naționale și a unității poporului român⁶³. Dezbaterile pe tematica Tratatului de *Istoria României* au asigurat un cadru prielnic în scopul reconstruirii discursului de orientare națională. Argumentele aduse făceau trimitere însă și la perioada anterioară constituirii Statului-națiune, ceea ce a condus la susținerea unei concepții istoriografice dominante conform căreia influențele străine nu au deținut un rol definitoriu în dezvoltarea spațiului cultural românesc. Evoluția s-a produs în funcție de necesitățile interne al acestui spațiu, iar influențele au contat în măsura impusă de acestea. Relevanța pozițiilor istoricilor intră în contrast cu delimitarea rolului deținut de limba slavă în spațiul românesc și limitele influențelor exercitate prin predominanța ca limbă oficială a statului și a bisericii⁶⁴.

Schimbarea discursului istoric cu privire la Unirea din 1859 nu a putut face abstracție de atmosfera politică a prezentului. Cu acest prilej, era necesară revenirea la atitudinile pe care Rusia țaristă, asociată cu conducerea lui Hrușciiov, și Franța lui Napoleon al III-lea – simbol al prezenței capitalismului occidental – le-au deținut în raport cu mișcarea de unificare. Astfel Partidul remarcă intervențiile deosebite pe care le-au avut intelectuali precum Andrei Oțetea, alături de Nichita Adăniloie, Georgescu-Buzău, Valerian Popovici, Ștefan Pascu, Mihail Ralea sau Vasile Malinschi în acest context. Însă au fost oferite și exemple negative. În intervalul de pregătire a materialelor dedicate Unirii din 1859, istorici precum Vasile Maciu⁶⁵ și Dan Berindei au fost acuzați că, pe fondul „influenței istoriografiei burgheze”, au susținut teza conform căreia întreaga burghezie și moșierime și-ar fi manifestat sprijinul pentru unire, în timp ce liderul liberal Ion C. Brătianu nu a susținut reforma agrară „din motive tactice”, ci s-a manifestat ca o „personalitate progresistă”⁶⁶. Îndeosebi pe parcursul celui de-al șaptelea deceniu, instituția cenzurii s-a confruntat cu poziții ale istoricilor în care burghezia a primit un rol fundamental de forță politică ce și-a creat ca obiectiv conservarea intereselor naționale, ceea ce i-a oferit un rol de seamă în evenimentele majore de pe parcursul formării statului român modern. Multe studii și lucrări nu au primit acceptul publicării⁶⁷.

Declarația adoptată în urma plenarei CC al PMR din aprilie 1964 a fost urmată de con-

⁶¹ I. Apostol, *Sesiunea festivă a Academiei RPR*, în *SRdI*, anul XII, nr. 1, 1959, pp. 305-308.

⁶² Stephen Fischer-Galați, *op. cit.*, p. 63.

⁶³ *Cultura Țărilor Române în perioada destrămării feudalismului și a formării relațiilor capitaliste*, în *SRdI*, anul XIV, nr. 4, 1961, pp. 1029-1032.

⁶⁴ *Dezbateri asupra problemelor culturii medievale din Țările Române*, în *SRdI*, anul XII, nr. 6, 1959, pp. 133-136.

⁶⁵ Vasile Maciu s-a remarcat, inițial, ca unul dintre principalii colaboratori ai lui Mihail Roller în elaborarea manualului de *Istoria RPR*, cunoscând astfel ascensiunea în învățământul universitar și în cercetarea istorică. A ocupat funcția de șef al secției de istorie modernă a Institutului de Istorie din București (1949-1953) și a ajuns profesor universitar abia în 1963 la Facultatea de Istorie din București, an în care este ales și ca membru corespondent al Academiei RPR. Ca istoric modernist, a avut o contribuție semnificativă în elaborarea celui de-al IV-lea capitol al Tratatului de *Istoria României*, în cadrul căruia s-a ocupat de evenimentele de referință în construcția statului român modern, începând cu momentul revoluționar de la 1848. Din această calitate, Maciu a reprezentat una dintre vocile prezente în dezbaterile privind periodizarea istoriei românilor, inclusiv în cazul participării României la Primul Război Mondial. V. Stan Stoica, *op. cit.*, p. 236.

⁶⁶ ANIC, fond CC al PCR, secția *Propagandă și Agitație*, dosar 12/1959, f. 47.

⁶⁷ Ion Zănea, *Istoriografia română și cenzura comunistă (1966-1977)*, Oradea, EUO, 2010, p. 108.

vocarea vârfurilor intelectuale în vederea exprimării pozițiilor față de atitudinea critică la adresa sovieticilor. Dintre propunerile cu oamenii de știință, artă și cultură nu putea lipsi istoricii de prim-plan ai epocii: Vasile Maciu, membru corespondent și secretar al Academiei RPR și Andrei Oțetea, academician și director al Institutului de Istorie al Academiei. Cel din urmă se pare că nu a participat la adunarea din 8 mai 1864, absența sa fiind motivată de activitățile științifice pe care le desfășura. Cel mai probabil, tindem să susținem că istoricul sibian pregătea ultimele faze ale editării manuscriselor lui Marx. În schimb, soția sa, Georgeta Oțetea, a fost prezentă ca reprezentant al Institutului de Istorie a Artei⁶⁸.

Întâlnirea conducerii de partid cu intelectualii a avut un scop clar. Elitele culturale și specialiștii din cercetarea științifică trebuiau să ia la cunoștință de decizia politică asumată de liderii comuniști români, una care trebuia să se manifeste prin materializarea obiectivelor stabilite în aceste domenii, printre care și istoriografia⁶⁹. Poziția Partidului față de conflictul sino-sovietic și ulterior declarația din aprilie 1964 au contribuit la schimbarea atitudinii intelectualilor. Aceștia au aprobat deciziile conducătorilor, adoptând poziții ostile față de intențiile Moscovei de a-și consolida autoritatea asupra statelor cu „democrație populară”. Procesul a fost perceput ca un adevărat pericol ce viza nu numai sfera economicului, ci era orientat și spre supunerea instituțiilor interne prin crearea unor organisme comune. Drumul independent pe care Partidul intenționa să și-l croiască era receptat cu entuziasm de către intelectualitate, sub forma unei liberalizări de viziune⁷⁰.

Transformările aduse de atitudinile politice ale liderilor comuniști din România față de autoritatea sovietică, concretizate prin elaborarea *Declarației din aprilie* 1964, au fost urmate de schimbarea configurației din vârful Partidului Muncitoresc Român, odată cu dispariția lui Gheorghiu-Dej. La câteva luni după preluarea puterii, Nicolae Ceaușescu își manifesta interesul față de consolidarea unei relații clare cu spațiul intelectual, fapt pentru care a organizat o serie de întruniri cu cei mai prestigioși oameni de știință ai țării. Aflat în plin proces de *liberalizare*, regimul comunist din România nu putea admite totodată manifestarea unor tendințe de autonomie a elitelor intelectuale, ceea ce ar fi putut amenința adaptarea discursului ideologic la conjunctura politică a epocii⁷¹.

Organizarea ședinței din 7 mai 1965 nu a exclus vocile de moment ale istoriografiei românești: Constantin Daicoviciu și Andrei Oțetea. După ce în cea de-a doua jumătate a anilor 1950 a jucat rolul principal în înlăturarea grupului stalinist din istoriografie, Oțetea, din poziția de director al Institutului de Istorie al Academiei RPR – investit în funcție încă din 1956 – s-a remarcat atât din punct de vedere științific, cât și ca susținător al noilor direcții politice. La aproape zece ani de la organizarea Congresului al II-lea al PMR, Oțetea ținea să sublinieze prioritatea acordată elaborării Tratatului de către specialiștii în istorie, ceea ce a făcut ca preocupările legate de istoria universală să treacă pe un plan secundar.

Totodată, era subliniat avantajul uriaș oferit de deplasarea cercetătorilor la Arhivele din Occident, prin intermediul cărora s-au creat condițiile de acces la o bibliografie mult mai bogată. Deschiderea spre capitalism a însoțit astfel discursul de orientare națională: „Este nevoie de prezența noastră peste hotare pentru a ne apăra drepturile și prestigiul țării noastre și pentru a fi la curent cu ceea ce se pregătește în străinătate în legătură cu problemele noastre”⁷².

Proiectele istoriografice ale regimului comunist din perioada asumării *noului curs* au produs o apropiere ce a creat consecințele în ambele spații. Pe de o parte, liderii politici și-au manifestat dorința ca principiile ideologiei oficiale și Partidul să-și legitimeze un sens în trecu-

⁶⁸ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dos. 31/1964, ff. 2-20.

⁶⁹ *Stenograma întâlnirii cu oamenii de știință – Despre declarația adoptată la Plenara lărgită a CC al PMR din 15-22 aprilie 1964*, Ibidem, f. 61.

⁷⁰ Idem, dos. 31/1964, ff. 169-170.

⁷¹ *PCR și intelectualii în primii ani ai regimului Ceaușescu (1965-1972)*, ediție de documente elaborată de Alina Pavelescu, Laura Dumitru, București, ANR, 2007, IV.

⁷² *Stenograma întâlnirii noii conduceri de partid și de stat cu oamenii de știință (7 mai 1965)*, ANIC, fond CC al PCR, secția Cămară, dosar 63/1965, ff. 23-27.

mul românilor. În schimb, istoricii promovați de către regim începând cu a doua jumătate a anilor 1950 au încercat în numeroase situații să grăbească procesul de revenire a discursului național, în paralel cu abordarea unui limbaj marxist-leninist superficial. Realizarea unui proiect de amploare științifică precum *Tratatul de Istoria României* a creat de la sine condițiile apariției numeroaselor contribuții istoriografice ale perioadei, însă poate aspectul cel mai esențial rămâne interesul regimului pentru interpretarea trecutului, ceea ce va prevala în instaurarea național-comunismului.

Contribuțiile istoricului Andrei Oțetea în tendințele istoriografice românești din anii *destinderii* comuniste

În analiza spațiului istoriografiei și a actorilor care s-au remarcat, ne plasăm în favoarea viziunii conform căreia cunoașterea științifică rămâne inseparabilă de oamenii care o trăiesc și de istoria lor⁷³. Conștiința personajului istoric este în mod definitiv fixată în conduita sa și în operele sale, însă în analiza sa finală, istoricul profesionist urmărește o abordare științifică menită mai degrabă să depășească personajul și să-și construiască argumentele prin raportarea la peisajul epocii⁷⁴. Principalele repere asupra cărora ne-am îndreptat atenția presupun mai întâi cunoașterea argumentelor pe care autoritatea politică – prin vocea Partidului-unic – le-a utilizat în scopul înlăturării intelectualilor care au servit ca instrumente ale regimului în racordarea istoriografiei la rigorile impuse de modelul sovietic.

Istoricul Andrei Oțetea a păstrat o distanță considerabilă față de viața politică interbelică probabil și din cauza prezenței covârșitoare a marelui istoric Nicolae Iorga și odată cu acesta, a discipolilor săi care s-au remarcat prin existența unui discurs critic la adresa viziunii politice a promotorului ideilor semănătoriste, într-un mediu politic încărcat de responsabilitățile lăsate de Marele Război. Istoricii la care ne referim, fie au luat calea dizidențelor politice, fie și-au găsit discursul politic în proximitatea camarilei regale, fie au profitat de ascensiunea extremei drepte pentru a împrumuta din discursul naționalist ale epocii⁷⁵. Deși nu face obiectul demersului de față, lipsa istoricului născut în Sibiel din peisajul politic interbelic românesc, argument care ulterior, într-o altă epocă, i-a creat numeroase avantaje în ascensiunea profesională, ar putea fi explicată de incompatibilitățile existente la nivel intelectual și provocările venite dinspre acest mediu.

Intervalul de timp ce a marcat apogeul măsurilor de preluare integrală a modelului sovietic, proces ce s-a desfășurat concomitent cu anihilarea valorilor românești și a personalităților de prim rang din spațiul intelectual, l-au găsit pe istoricul Andrei Oțetea în tabăra universitarilor cu experiență, însă cu „păcatul” de a avea o construcție intelectuală specifică Vechiului Regim. Discursul unor istorici precum Andrei Oțetea sau Vasile Maciu a fost plasat în categoria interpretărilor burgheze în anii stalinismului dogmatic. Interesul puterii de a păstra a permanentă raportare la un set de idei legitimize creau din discursurile ocolitoare o formă de interpretare „obiectivă a istoriei”. „Puritatea ideologiei” și „justa orientare a muncii științifice” nu lipseau din discursul conducerii cu privire la scrisul istoric⁷⁶.

Ca responsabil al colectivului de Istorie modernă, istoricul a primit acuzații de conducere „formală” sau de refuz al promovării ideologice și profesionale a tinerilor⁷⁷. Oțetea și Maciu erau numele des invocate din spațiul istoriografiei epocii moderne către care dezbaterile istoricilor se îndreptau. Deficiențele existente la nivelul gestionării responsabilităților funcției de conducere sau promovarea unor viziuni contradictorii versiunilor ideologiei oficiale au servit

⁷³ Raymond Aron, *Introduction à la philosophie de l'histoire: essais sur les limites de l'objectivité historique*, Paris, Edition Gallimard, 1986, p. 14.

⁷⁴ *Ibidem*, pp. 96-97.

⁷⁵ Mihai Chioveanu, *Istoricii și politica în România interbelică*, în *AIIAXI*, vol. XXXIX-XL, 2002-2003, Iași, Edit. Academiei Române, 2003, pp. 595-613.

⁷⁶ *Consfătuirea istoricilor din R.P.R. (16-17 ianuarie 1953)*, în „*Studii. Revista de Istorie și Filozofie*”, anul 6, I, ianuarie-martie 1953, p. 24.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 51.

ca instrumente de bază în caracterizarea comportamentului istoricilor care au mizat pe supraviețuirea intelectuală aproape de limitele acceptate de regim⁷⁸.

Spre deosebire de alți istorici, menținerea sa într-o poziție recunoscută s-a datorat într-o măsură considerabilă preocupărilor sale științifice, chiar dacă ele au fost reduse ca dimensiune, legate de concepția materialistă asupra istoriei. Din perspectiva istoricului modernist ieșean Leonid Boicu, cel mai probabil că raționalismul școlii franceze pe care Oțetea a frecventat-o l-a îndemnat să se apropie de materialism, viziune intelectuală care desena un peisaj mai elocvent al evoluției societății și o serie de trăsături caracteristice foarte apropiate gustului „ardeleanului dărz și încăpățânat”, puțin înclinat spre speculații abstracte⁷⁹.

Dimensiunea marxistă în istoriografia românească interbelică a inclus puțini reprezentanți în rândul istoricilor, ceea ce sugera clar slăbiciunile pe care le-a deținut această viziune ca reper teoretic. Totuși, preocupările intelectuale pentru analiza fenomenelor economice și sociale din trecut s-au legat de numele unor specialiști de valoare, inclusiv din istoriografie, mediu în care materialismul istoric a mizat pe progrese economice ale României dintre cele două războaie mondiale⁸⁰.

Încercările reduse de a realiza o analiză din unghiul marxismului s-au rezumat la construcții de interpretare a istoriei naționale și universale⁸¹. În studiul său despre *Concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare și de expunere*, Andrei Oțetea sublinia încă din debut că „toți istoricii culeg, aleg și grupează fapte, dar alegerea și gruparea înseși se fac după criterii determinate de nevoile practice și științifice ale epocii și societății în care trăiește autorul”⁸². În continuare, erau atinse aspecte legate de racordarea statului-națiune și a culturii naționale la o tendință universală ca unică formă de desăvârșire. Oțetea nu se plasa, însă, în acord cu poziția promotorilor istoriei pozitivistice, considerând că viața popoarelor se dezvoltă din nevoi interne și după legi proprii, nu sub incidența influențelor externe, care sunt superficiale sau aparente⁸³.

Oțetea atrăgea atenția că prin concepția științifică de esență marxistă s-a putut realiza un proces de extindere a cunoașterii asupra vieții și a istoriei care nu mai putea fi ignorat nici de către cei care au contestat ascensiunea acestei viziuni. Principalele elemente de noutate au privit reinterpretarea evoluției și misiunii instituțiilor, a statului și mai ales căutarea unor explicații pentru evenimentele politice care să depășească imaginea de suprafață și să se axeze asupra naturii raporturilor de producție⁸⁴. Din această perspectivă, demersul istoricului se dovedește mai degrabă un *exercițiu cu pretenție de teoretizare*⁸⁵. Andrei Oțetea și-a prezentat studiul în 1938 la București, în cadrul Institutului de Istorie N. Iorga, în fața unui public format din profesori și cercetători, fiind publicat apoi în revista „Însemnări ieșene” (1938)⁸⁶. După venirea comuniștilor la putere, cercetările sale anterioare despre metoda marxistă de interpretare a istoriei au căpătat un rol mult mai însemnat decât lucrările sale fundamentale⁸⁷.

Ascensiunea ca membru titular al Academiei RPR (1955) și în scurt timp la conducerea Institutului de Istorie din București a oferit cadrul științific prielnic pentru a reveni la vechea problemă referitoare la interpretarea mișcării din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Atât rolul decizional cât mai ales desfășurarea unei activități de cercetare în arhivele străine au contribuit la revenirea unei poziții istoriografice față de care istoricii staliști s-au arătat reticenți, și anume legământul dintre Tudor Vladimirescu și Eteria în urma căruia liderul muntean ar fi

⁷⁸ *Ibidem*, p. 67.

⁷⁹ Leonid Boicu, *Andrei Oțetea – cu un ochi redeschis înspre Iași*, în *RI*, tom V, nr. 7-8, iulie-august 1994, p. 690.

⁸⁰ Pompiliu Teodor (editor), *Din gândirea materialist-istorică românească (1921-1944)*, București, EȘ, 1972, pp. 4-45.

⁸¹ Florin Müller, *op. cit.*, pp. 50-51.

⁸² A. Oțetea, *Concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare și de expunere*, *LAGBI*, 1938, p. 3.

⁸³ *Ibidem*, pp. 6-7.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 14.

⁸⁵ Florin Müller, *op. cit.*, p. 56.

⁸⁶ A. Oțetea, V. Netea, *O sută de ani de predare a istoriei universale la Universitatea din București (1864-1964)*, în *AUȘSIB*, anul XIII, 1964, p. 35.

⁸⁷ Apostol Stan, *Istorie și politică în România comunistă*, București, Edit. Curtea Veche, 2010, p. 98.

devenit o parte din planul grupării grecești⁸⁸. Reluarea dezbaterii asupra dimensiunilor răscoalei din spațiul istoricilor se producea într-un alt context. De această dată, Andrei Oțetea nu mai este exponentul istoriografiei de sorginte burgheză, așa cum era acuzat în debutul anilor 1950. Deși contribuția rusească în eforturile de „eliberare națională” a popoarelor din zona balcanică era pusă într-o lumină pozitivă, faptul că Oțetea se raporta la contribuțiile științifice ale unor istorici precum Constantin C. Giurescu însemna în mod automat expunerea în fața slujitorilor servili ai cultului stalinist⁸⁹.

În urma adunării generale a Academiei RPR din iulie 1955 au fost desemnați 104 noi membri (onorifici, titulari și corespondenți), numărul crescând astfel de la 44 în 1948, la 194 de membri. În cazul secției de istorie a Academiei, au intrat 4 membri titulari și un membru corespondent, ajungându-se astfel la 1 membru onorific, 7 membri titulari și 2 membri corespondenți⁹⁰. Astfel că, în urma acestor schimbări, Emil Condurachi, Constantin Daicoviciu, Andrei Oțetea și David Prodan deveneau membri titulari, iar Ion Nestor și Virgil Vătășianu⁹¹ membri corespondenți⁹². Ritualul primirii ca membru titular a inclus, de asemenea, propunerile celor mai avizați istorici ai regimului. În acest cadru, Petre Constantinescu-Iași i-a propus pe Constantin Daicoviciu, Emil Condurachi ca titulari, iar Victor Chereșteșu membru corespondent, în timp ce Mihail Roller l-a preferat pe David Prodan⁹³. Titlul de academician acordat lui Andrei Oțetea a fost încărcat de o mare autoritate. Nu atât una științifică, pe care acesta o deținea, cât mai ales politică. Promovarea sa în noul val de intrări în Academie a fost percepută de colegii de generație, dar și de cei mai tineri, ca o condiție ca el să devină un om de încredere pentru vârful Partidului, mai precis un intelectual care să răspundă prompt la directivele politice privitoare la nivel istoriografic⁹⁴.

Autoritatea intelectuală exercitată de istoricul Oțetea începând cu a doua jumătate a celui de-al șaselea deceniu s-a remarcat, de altfel, și în alte sensuri decât cel de principal acuzator al grupului rollerist. Mai precis, acesta și-a manifestat intențiile de a argumenta pe baze științifice existența unei „a doua iobăgii”, pornind de la concluziile lăsate de Fr. Engels în *Războiul țărănesc german* și încercând să identifice noua teză pe baza evoluției relațiilor sociale și economice din Țara Românească și Moldova după reformele de eliberare a șerbilor inițiate de Constantin Mavrocordat (Țara Românească-1746 și Moldova-1749). Primul studiu a fost publicat în 1955. Interesul manifestat pentru această problemă a condus la decizia istoricului de a crea în 1957 un sector în cadrul Institutului intitulat *Destrămarea feudalismului*, condus de Vasile Mihordea și din care mai făceau parte Șerban Papacostea, Sergiu Columbeanu, Ioana Constantinescu, Ilie Corfus, Theodora Rădulescu și Florin Constantiniu. Principalul obiectiv stabilit a fost elaborarea unei colecții de documente care tratau relațiile agrare în țările române în intervalul de timp ce marca *trecerea de la feudalism la capitalism*. Interesul lui Oțetea pentru problema celei de-a doua iobăgii și rezultatele explorării arhivelor pentru elucidarea ei era atât de mare, încât membrii sectorului au fost, în primul an de activitate, chemați să prezinte săptămânal sau bilunar rezultatele cercetărilor întreprinse⁹⁵.

Pe fondul apariției studiului realizat de cunoscutul istoric sovietic S.D. Skazkin, *Problemele fundamentale ale așa-zisei „a doua iobăgii” în Europa centrală și răsăriteană*, Oțetea a organizat o dezbatere în cadrul Institutului pe această problemă, în scopul de a identifica argumente pro și contra acestei teorii⁹⁶. Totodată, erau contrazise teze ce îi aparțineau lui P.P.

⁸⁸ Andrei Oțetea, *Legământul lui Tudor Vladimirescu față de Eterie*, în *SRdI*, anul IX, nr. 2-3, 1956, pp. 127-133.

⁸⁹ Florin Müller, *op. cit.*, pp. 229-231.

⁹⁰ ANIC, fond C.C. al P.C.R., secția Propagandă și Agitație, dos. 59/1955, ff. 145, 150.

⁹¹ Ioan Oprea, *Istoricii și Securitatea*, vol. I, București, EE, 2004, p. 27.

⁹² Florin Constantiniu, *De la Rău și Roller...*, p. 112.

⁹³ Florin Müller, *op. cit.*, p. 148.

⁹⁴ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 97.

⁹⁵ Florin Constantiniu, *Andrei Oțetea și a doua iobăgie: o dezbatere inutilă?*, în *RI*, tom V, nr. 7-8, iulie-august 1994, București, Edit. Academiei Române, p. 682.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 683.

Panaiteșcu, prin care plasa începutul celei de-a doua iobăgii odată cu actul lui Mihai Viteazul de legare a țăranilor de glie. Marea exploatare agricolă bazată pe clacă și, a doua iobăgie erau în Țările române, ca în toate țările din centrul și răsăritul Europei, calea de pătrundere a capitalismului în agricultură⁹⁷.

Această perspectivă a fost susținută printr-o comunicare în cadrul congresului internațional de istorie de la Roma din 1955, sub titlul *Le seconde asservissement des paysans romains (1746-1821)*, ulterior optând pentru plasarea problematicei în epoca regulamentară. Noua preocupare științifică a lui Oțetea s-a alăturat celorlalte probleme. În special după intrarea sa în Academia RPR, istoricul s-a orientat spre cercetarea documentelor de arhivă maghiare de la Budapesta și Debrețin cu privire la răscoala lui Tudor Vladimirescu, devenind în același timp un adevărat reper în analiza tendințelor istoriografiei românești medievale sau a relațiilor comerciale din zona sud-est europeană. Astfel, la începutul celui de-al șaptelea deceniu, tezele sale despre „a doua iobăgie”, relațiile agrare din Țara Românească din timpul Regulamentului Organic sau rolul Eteriei în mișcarea din 1821 au fost susținute în marile centre academice occidentale⁹⁸. Teza lui Andrei Oțetea a declanșat o vie controversă, vederile sale fiind atacate deopotrivă în esența lor cât și în aspecte particulare. Principalele obiecții au vizat suprafața redusă a rezervei cerealiere pe moșiile din Țara Românească, convertirea clăcii în bani și ponderea superioară a cantităților de cereale provenite din dijme, în raport cu cele recoltate pe rezerva seniorială⁹⁹. David Prodan, unul dintre istoricii cunoscuți ai epocii, preocupați de introducerea unei viziuni materialiste asupra trecutului, recunoștea ascensiunea lui Oțetea, dar în același timp îi contrazicea teza: „avea o excelentă pregătire și orientare în istoria universală, problematica țăranimii române i-a venit însă pe urmă, după ce posibilitățile cultivării științifice a istoriei universale aproape s-au închis. La discuțiile în jurul Tratatului, la o ședință, ridicându-se problema în contradictoriu, cum eu prezidam, a trebuit să spun un cuvânt. N-am spus mare lucru, am zis doar: fiindcă aplicarea termenului e discutabilă încă, eu la Transilvania, de care răspund, nici nu-l aplic, n-ar fi mai bine să renunțăm la termen, lăsând expunerea așa cum e, fără introducerea lui, mai ales că nici la Transilvania nu apare”. Reacțiile nu au întârziat să apară: „Oțetea mi-a luat capitolele din urmă scrise pentru Tratat, a luat și pe băieții săi, Șerban Papacostea și Florin Constantiniu, i-a dus la Căciulați și acolo mi le-au «stilizat» aproape să nu le mai recunosc”¹⁰⁰. În contextul *Declarației din aprilie (1964)* – manifestare publică a distanțării de Moscova a regimului comunist din România – discuția despre a doua iobăgie a cunoscut un „reflux”, fiind considerată de sorginte sovietică¹⁰¹.

Cu toate că teza emisă de Oțetea a suscitat o amplă dezbatere în anii anteriori, respingerea sa a însemnat automat și dispariția din proiectul celui de-al treilea volum al Tratatului. Existența unei „a doua iobăgii” a fost criticată intens de istorici dogmatici precum Vasile Maciu, G. Georgescu-Buzău sau V. Liveanu, dar și de specialiști ca David Prodan¹⁰², mulți dintre istorici considerând teza drept o *denaturare* a scrierilor lui Engels¹⁰³. Istoricul și teza sa nu au avut parte de aprecieri științifice nici în manifestările științifice de pe plan extern. Unul dintre momente de referință a fost Congresul de la Stockholm din august 1960, acolo unde singurele comunicări ce au fost respinse în urma propunerilor făcute de reprezentanții români erau: cea realizată de către Petre Constantinescu-Iași despre *Atitudinea socialiștilor față de primul război mondial* și cea a lui Andrei Oțetea despre *A doua iobăgie în Țara Românească și Moldova*¹⁰⁴.

⁹⁷ Discuția publică cu privire la „iobăgia a doua” în țările din centrul și răsăritul Europei” și „iobăgia a doua în Moldova și Țara Românească”, în *SRdI*, anul XIV, 1961, nr. 3, p. 729.

⁹⁸ A. Oțetea, V. Netea, *O sută de ani de predare a istoriei...*, p. 37.

⁹⁹ *Andrei Oțetea: scrieri istorice alese*, ediție îngrijită de Florin Constantiniu și Șerban Papacostea, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1980, p. 18.

¹⁰⁰ David Prodan, *Memorii*, București, EE, 1993, p. 154.

¹⁰¹ Florin Constantiniu, *Andrei Oțetea...*, p. 686.

¹⁰² *Discuția publică cu privire la „iobăgia a doua”* ..., p. 729.

¹⁰³ Andi Mihalache, *Ideologie și politică...*, p. 57.

¹⁰⁴ Stan Stoica, *op. cit.*, p. 153.

Referitor la lucrarea *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, istoricul american Keith Hitchins afirmă că „Oțetea a reușit să reliefeze toate fațetele personalității complexe a lui Vladimirescu, lăsându-l să se autodefinească el însuși, prin felul său de a reacționa la ritmul alert de desfășurare a evenimentelor în scurta perioadă când s-a aflat în centrul acțiunii”¹⁰⁵. De refacerea primei ediții consacrate lui Tudor Vladimirescu se leagă și numele istoricului sas Adolf Armbruster, student, doctorand al istoricului sibian¹⁰⁶ și unul dintre cei mai apropiați de acesta, care a avut ocazia de a petrece cu el momente semnificative care, de altfel, îl caracterizau foarte bine pe Oțetea: „rostul mărturisit al mentorului în opțiunea aceasta a fost dorința sa ca această a doua ediție să se bucure de exactitatea, consecvența, rigoarea și metoda științifică, chipurile proprii mie, însușiri pe care trebuia să le aplice noului text”¹⁰⁷. Într-o notă privitoare la ediția din 1970 a lucrării *Tudor Vladimirescu*, cenzura remarcă faptul că istoricul și-a creat o libertate mult mai mare în interpretarea subiectului, fiind oferite reacții la adresa istoricilor care i-au contestat poziția științifică asupra mișcării din 1821. Mai mult, se amintea că „autorul stăruia însă prea insistent asupra unor defecte și trăsături negative de caracter, sau formula unele caracteristici ce umbreau personalitatea acestuia de profund patriot și fruntaș al luptei de eliberare”¹⁰⁸.

Dacă numeroasele controverse declanșate pe problema legitimității științifice a celei de-a doua iobăgii au cunoscut un regres considerabil pe măsura procesului de elaborare a Tratatului, cealaltă preocupare de interes a istoricului sibian – mișcarea lui Tudor Vladimirescu – a devenit un subiect de mare însemnătate din trecutul românilor, ceea ce a atras și conducerea politică. În contextul dezbaterilor din programul Tratatului, conflictul dintre Andrei Oțetea și istoricul rollerist Solomon Știrbu asupra caracterului mișcării a fost urmat de noi interpretări ce indicau clar interesul puterii de a-și identifica originile în momentul 1821. Astfel că răscoala lui Tudor Vladimirescu a fost tratată nu doar ca mișcare a țăranilor, ci a beneficiat de o implicare a burgheziei-democratice, iar pe această cale a căpătat o nouă dimensiune definită de caracterul național¹⁰⁹.

Un domeniu ce cunoaște o ascensiune clară începând cu primii ani ai celui de-al șaptelea deceniu a fost cinematografia românească. Producția filmului *Tudor* (1962) mărturisește ambivalența discursului oficial care s-a deschis la alte valori și idei decât cele ale comunismului, cum erau simbolurile naționale și afirmarea identității românești. Consultantul istoric al filmului a fost Andrei Oțetea, la acel moment fiind recunoscut ca o personalitate importantă în mediul universitar și academic românesc. În momentul realizării filmului, el era, în mod incontestabil, cel mai mare specialist în această problemă. Cooptarea sa în funcția de consilier demonstra dorința realizatorilor de a respecta detaliile istorice și o viziune cât se poate de apropiată de cea științifică. Deși în multe situații au fost redată scene care nu erau explicate de surse istorice, Oțetea nu a intervenit în scopul restrângerii libertăților pe care scenaristul Mihnea Gheorghiu și le-a permis pentru a descrie într-o manieră cât mai veridică personajul Tudor Vladimirescu¹¹⁰.

Partea cea mai controversată a scenariului a reprezentat-o însă scena în care Tudor merge la Viena în timpul Congresului din 1814-1815. Intențiile lui Mihnea Gheorghiu erau acelea de a-l aduce pe eroul român în proximitatea marilor decizii și a personalităților cu autoritate ale epocii. Andrei Oțetea a dezaprobat această scenă, considerând că este dificil de a o accepta chiar și ca un simplu spectator. Preocuparea istoricului s-a îndreptat în continuare spre relația liderului din 1821 cu mișcarea greacă Eteria, cunoscut fiind faptul că cercetările sale mai vechi doreau să demonstreze că răscoala din Țara Românească a făcut parte din strategia politică

¹⁰⁵ Keith Hitchins, *Andrei Oțetea*, în *RI*, tom V, nr. 7-8, iulie-august 1994, București, Edit. Academiei Române, p. 672.

¹⁰⁶ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 125.

¹⁰⁷ Adolf Armbruster, *Andrei Oțetea – însemnări de jurnal*, în *RI*, tom V, nr. 7-8, iulie-august 1994, București, Edit. Academiei Române, p. 674.

¹⁰⁸ Ion Zainea, *Cenzura istoriei, istoria cenzurată: documente (1966-1972)*, EUO, 2006, p. 183.

¹⁰⁹ *Răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, în *SRdI*, anul XIII, nr. 5, 1960, pp. 191-198.

¹¹⁰ Aurelia Vasile, *Le cinéma roumain dans la période communiste. Représentations de l'histoire nationale*, București, Editura Universității din București, 2011, pp. 299-300.

eteristă. De altfel, această versiune a fost chiar propusă pe platoul de filmare, însă intervențiile sale nu au fost luate în considerare¹¹¹.

Concluzii

Despărțirea de rigorile staliniste nu a beneficiat efectiv de o pregătire concomitentă a instituțiilor intelectuale, astfel că deciziile luate în spațiul academic au reprezentat expresia imperativelor politice, în timp ce declinul principalilor exponenți ai viziunii staliniste a fost suplinat de noile ingerințe care vizau aceeași ortodoxie ideologică. Constrângerile exercitate de către Partidul-Stat s-au impus într-un ritm accelerat în câmpul intelectual și au amenințat profund un anumit tip de producție și de activitate intelectuală și un anumit tip de intelectuali. În contextul relaxării ideologice, au fost create, fie și pentru perioade mai reduse de timp, spații mult mai largi în mediul intelectual – în acest caz, al istoricilor – fapt ce a permis intensificarea interesului pentru profesionalism, precum și relații de apropiere între convingerile personale și discursul științific.

Noua politică de regândire a relației conducerii de partid cu mediul intelectual, demarată pe fondul deciziilor Congresului al II-lea al PMR, a implicat o serie de responsabilități specifice ambelor spații. Destinderea relației Partid-intelectuali a presupus într-o oarecare măsură *negocierea* sau *schimbul*, în limitele unor „reguli ale jocului”, prin acestea fiind înțeles noul curs al ideologiei. Raportul a depins într-o măsură considerabilă de caracteristicile conjuncturilor în care s-a desfășurat acest proces și care a influențat îndeosebi dinamica și stabilitatea acestuia¹¹². În acest caz, un aspect de reținut rezidă în adaptabilitatea sau gradul de autonomie de care istoricii au dispus în raport cu regimul. Importanța acestei flexibilități reprezintă un indiciu relevant al centralismului, mai mult sau mai puțin excesiv într-un sistem dat, în raport cu câmpul strategic al membrilor. Cu toate că și în acest caz centralismul a funcționat, iar istoricii au fost dependenți de deciziile autorităților politice, manifestarea unui anumit grad de autonomie începând cu mijlocul anilor 1950 contrazice subordonarea totală a istoriografiei și sugerează apariția unor culoare ce puteau genera autoritatea¹¹³. Prin acest argument se poate explica libertatea de care au beneficiat istoricii cu prestigiu promovați de regim în funcții de conducere academică, însă autonomia creată nu a presupus totodată și însușirea necondiționată a unui limbaj marxist-leninist.

Destinderea ideologică s-a produs în paralel cu restabilirea raporturilor existente între conducerea politică și spațiul intelectual. Consecințele s-au manifestat în diferite forme. S-a putut constata dificultatea despărțirii de retorica stalinistă, cadrul instituțional academic nu a demonstrat deschiderea spre schimbare la nivelul structurilor, ci dimpotrivă, a preferat perpetuarea subordonării totale față de stat, practică implementată încă din 1948. Discursul critic poate fi identificat cu mare dificultate, lipsa strategiilor de refacere a vechilor legături externe de pe plan științific se observă pe măsura stabilirii relative a unui contact cu mediile academice din occident, în timp ce revenirea la discursul identității naționale pare să provoace un melanj ideologic ca reacție la tendințele de contestare a influenței sovietice.

În mod cert, existența unor nume de prestigiu în proximitatea puterii, chiar și după represiunea antiintelectuală din primii ani ai celui de-al șaselea deceniu, a servit ca premisă a conflictului din spațiul intelectual. Prea puțini dintre aceștia și-au însușit o metodă marxistă care să rezoneze cu ingerințele ideologice, fapt ce a atras aversiunea celor delegați de Partid pentru a conduce activitatea științifică din instituțiile academice pe căi dictate de interesul puterii. Preocupările științifice ale istoricului Andrei Oțetea în istoriografie au avut o contribuție semnificativă în menținerea legitimității sale intelectuale. Întrucât e prematur să susținem

¹¹¹ *Ibidem*, p. 301.

¹¹² Erhard Friedberg, *Le pouvoir et la règle: dynamiques de l'action organisée*, Édition du Seuil, Paris, 1993, p. 132.

¹¹³ *Ibidem*, p. 271.

că scrierile sale au deținut rolul fundamental în propulsarea sa ca intelectual cu autoritate, ne rezumăm la perspectiva conform căreia istoricul și-a manifestat, îndeosebi după venirea comuniștilor la putere, un interes științific pentru aspecte din trecutul românilor care interacționau cu nuanțele ideologice impuse de conducerea politică.

Keywords: *Historiographical projects, Andrei Oțetea, Stalinism, speech of power.*

**ROMANIAN HISTORIOGRAPHY SPACE
AND AMBIVALENCE OF IDEOLOGICAL DISCOURSE.
CASE OF THE HISTORIAN ANDREI OȚETEĂ (1956-1965)**

(*Abstract*)

Separation of the communist regime from the dogmatic spirit that was implemented during the Romanian Stalinization occurred with a higher difficulty, the signs of changing being difficult to be detected after Stalin's death. The speech of power has proved to be moderate, one where the liberal spirit should have been explained without resorting to means and despicable attitudes to the old guidelines, by correlating to the absolute meaning of the Moscow document in which the Stalinist past was subjected to harsh criticism. Romanian leaders expressed reluctance regarding the new decisions taken at Moscow, so therefore they displayed their constant fear of a possible return to the context that enabled their ascension and also education after Stalinist standards.

Historiographical projects of the communist regime from the period of „new course” have produced an approach that developed consequences in both sides. On one hand, the political leaders have expressed their wish that the principles of the official ideology and the Party to legitimate a position in the Romanian history. Instead of that, historians promoted by the regime starting with the second half of the 1950s have tried in many occasions to speed up the national's speech recovery process, while approaching a superficial Marxist-Leninist language. The development of a major scientific project similar to The Treaty of Romanian History created by itself the emerge of numerous historiographical contributions of the period, but probably the most essential aspect remains the importance of the interest shown to the regime for the interpretation of the past, which will prevail in the instauration of national-communism.

The status of Andrei Oțetea during the peak years of Stalinism represents a notable argument which helps to explain his rise within the academic structures since 1955. Simultaneously, the moment is also relevant in his historiographical concerns which keeps him in the attention leading authorities and rulers of the ideology. Being one of the few specialists who came near - truth to be told, sporadically - by the materialist conception of history, Andrei Oțetea became, especially after the marginalization of historians which were part of the Roller's faction, one of the intellectual landmarks within historical materialism.

Andrei-Liviu PRODAN

EVOLUȚIA MIJLOACELOR ȘI TEHNICILOR DE PROMOVARE A TURISMULUI PE WEB

Cuvinte-cheie : evoluție; mijloace; tehnici; promovare; turism; WEB; potențial turistic; chestionar de promovare.

1. Definiții. În sens restrâns, *turismul* este definit ca fiind activitatea cu caracter recreativ, regenerativ sau sportiv, caracterizată prin parcurgerea unor distanțe, mai mici sau mai mari, pe jos au cu diverse mijloace de transport (bicicletă, motocicletă, autoturism, autocar, tren, avion, balon, vapor), pentru vizitarea unor localități, regiuni, țări, continente, obiective geologice, turistice, istorice, naturale etc. Din acest punct de vedere este numit și *turism itinerant*. În sens larg, *turismul* este definit ca fiind deplasarea în afara localității de domiciliu, în timpul liber (concedii, vacanțe, weekend-uri, sărbători etc.), în scop recreativ, de odihnă, regenerativ, cognitiv, sportiv. În această categorie includem: *turismul staționar (de sejur)*, cu cazare pe toată durata deplasării într-o singură localitate și într-o singură unitate hotelieră; *turismul balnear*, cu utilizarea de către persoanele suferinde a facilităților medicale oferite de băile de nămol, apele naturale carbo-gazoase, băile termale, aerosolii, aerul salinelor etc.; *turismul monahal*, cu vizitarea și utilizarea facilităților de cazare ale unor obiective turistice monahale (biserici, mănăstiri, chilii, morminte, cimitire etc.). În ultimile decenii s-au mai dezvoltat: *turismul de croazieră* (în special în America centrală insulară); *turismul cultural* (vizitarea muzeelor, monumentelor arhitectonice, siturilor arheologice etc.); *turismul rural / agro-turism* (cu activități, cazare și masă în gospodării țărănești); *turismul de aventură* (cu trasee montane dificile, cu canotaj pe râuri învolburate de munte); *ecoturism* ; *speoturism*. Din punct de vedere economic, turismul este o ramură economică care asigură toate activitățile nevoilor de consum, servicii, odihnă, recreiere ale turiștilor¹.

Potențialul turistic al unui obiectiv turistic (monument istoric, geografic, geologic, clădire, stradă, cartier, localitate, zonă, curs de apă, deltă, forme de relief etc.) este identificat, exploatat și promovat, prin diferite forme și mijloace, într-o societate bazată pe cererea turistului- oferta turistică, de către operatorii de turism. Turismul organizat, instituționalizat, a apărut la sfârșitul secolului XIX, cu o dezvoltare ascendentă în deceniile ulterioare, vizitându-se monumente istorice, obiective geografice - geologice, zone litorale, localități istorice etc., promovarea turistică relizându-se prin diverse forme și mijloace².

World Wide Web (abreviat: *WWW*, *W3* sau *Web*) este sistemul de documente hypertext interconectate între ele prin hyperlinkuri, serviciul principal de schimb de informații prin intermediul Internetului. *Web*-ul oferă utilizatorilor acces la un număr uriaș de documente conectate unul la celălalt prin intermediul hypertextului sau al hyperlinkurilor.

Un document hypertext cu textul corespondent și cu hyperlinkuri este scris în HTML și îi este atribuită o adresă *on-line* sau URL. *Web* operează în interiorul structurii de bază client – server din cadrul Internetului. Fișierele HTML individuale cu adrese electronice unice sunt denumite *pagini Web*, iar o colecție de pagini *Web* și de fișiere asociate (fișiere grafice, programe cu text scris, alte resurse informaționale), care împart un set de adrese similare, este denumită *Website*. Pagina principală sau introductivă a unui *Website* este denumită pagina *home* a site-ului respectiv.

¹ *Dicționar Enciclopedic*, vol. VII, T – Z, EE, București, 2009, p. 223 ; Neașu Nicolae dr., Glăvan Vasile dr., Baron Petre dr., Neașu Monica drd., *Geografia și economia turismului*, Editura Prouniversitaria, București, 2011, 617 p.; Gheorghilaș Aurel, *Geografia turismului. Metode de analiză în turism*, Editura Universitară, București, 2008, 280 p.

² Neașu Nicolae dr., Glăvan Vasile dr., Baron Petre dr., Neașu Monica drd., *Geografia și economia turismului*, Editura Prouniversitaria, București, 2011, 617 p. ; Gheorghilaș Aurel, *Geografia turismului. Metode de analiză în turism*, Editura Universitară, București, 2008, 280 p.

Utilizatorii pot accesa orice pagină dorită de pe *Web servere* prin tastarea adresei potrivite, pot căuta pagini specifice unui subiect anume prin folosirea unui motor de căutare (*Web browser*) sau pot să caute repede printre paginile existente prin accesarea hyperlinkurilor încorporate în acestea. Deși a fost introdus în 1991 pe scară mondială, *Web* s-a răspândit cu adevărat după introducerea *Mozaicului*, un motor de căutare (*browser*) cu interfață grafică, în 1993. Ulterior, motoarele de căutare produse de Netscape (*Netscape Navigator*, în 1994) și Microsoft (*Internet Explorer*, în 1995) au devenit predominante, utile, rapide. Mai trebuie precizat un aspect «tehnic»: siglele *WWW* și *Internet* nu sunt sinonime! *WWW* este o aplicație (sistemul de documente hypertext – hyperlinkuri, serviciul principal de schimb de informații) care «aleargă», rulează pe *Internet* (sistem global de rețele de computere, calculatoare, interconectate între ele)³.

2. Mijloace tipărite de promovare a turismului. Cronologic apărute și utilizate, aceste forme de informare a potențialilor turiști și de promovare a turismului sunt:

2.1. mijloacele tipărite : *ziare, reviste, periodice cu tematică generală, care includ și informații, reclame și oferte turistice.*

Tipăriturile amintite pot fi considerate primele suporturi de hârtie care transmit cititorilor informații și consiliere turistică, încă din a II-a jumătate a secolului al XIX-lea. Concoranța dintre oportunitățile turistice și dorințele membrilor clasei sociale bogate de a se odihni activ a generat necesitatea unui canal de comunicare între cele două părți: cererile turiștilor mediu și foarte bogați – serviciile turistice ale obiectivelor și operatorilor turistici. Proprietarii de hoteluri și de obiective turistice au înțeles foarte clar că *informațiile, reclamele și ofertele turistice* difuzate cu *ziarele, revistele, periodicele* cu largă distribuție atrag clienții, consolidează afacerile și sporesc câștigurile din turism.

Fig. 1 – Poster turistic cu destinațiile anului 2013, în *National Geographic, Traveler*, vol. 16, Primavara 2013

³ *Dicționar Enciclopedic*, vol. VII, T- Z, Editura Enciclopedică, București, 2009, pp. 480 – 481; *Enciclopedia Universală Britannica*, vol. 16, *Umanism – Zydeco*, Editura Litera, București, 2010, pp. 285 – 286; Dragoș Manguic, *Proiectarea și realizarea aplicațiilor WEB*, Editura InfoMega, București, 2011, 135 p.

Fig. 2 – Promovare destinație turistică: Varșovia, Polonia, în cotidianul *Monitorul de Botosani*, din 22 iunie 2013.

Fig. 3 – Reclame turistice din broșura publicitară TUI Travel Center, Eurolines, România, anexă la *National Geographic Traveler*, vol. 16, martie-septembrie 2013

2.2. mijloacele tipărite : ziare, reviste, periodice, pliante, postere, materiale etc. cu tematică specifică, turistică.

După câteva decenii, la începutul secolului XX, dezvoltarea turismului, creșterile cifrelor de afaceri, pretențiile tot mai ridicate ale turiștilor, introducerea în circuitul turistic a noi și noi obiective turistice au determinat apariția și expansiunea unor mijloace specifice de promo-

vare turistică: *ziare, reviste, periodice, pliante, postere, materiale etc.* cu tematică majoritar sau integral turistică. Au apărut astfel *publicații tipărite* ale marilor hoteluri, lanțuri de hoteluri, zonelor turistice, agențiilor turistice naționale sau internaționale, serviciilor turistice de stat (din țări cu mare potențial turistic, valorificat masiv). Aceste *publicații tipărite* erau vândute / cumpărate la liber / prin abonament / prin sistemul promoțional, pentru a informa, a atrage, a cointeresa turiștii. Totul pentru o finalitate financiară turistică clară : extinderea afacerilor turistice, sporirea încasărilor din turism, pe baza satisfacerii cererilor turiștilor.

Fig. 4 – Postere-hărți turistice pentru Europa 2010-2012

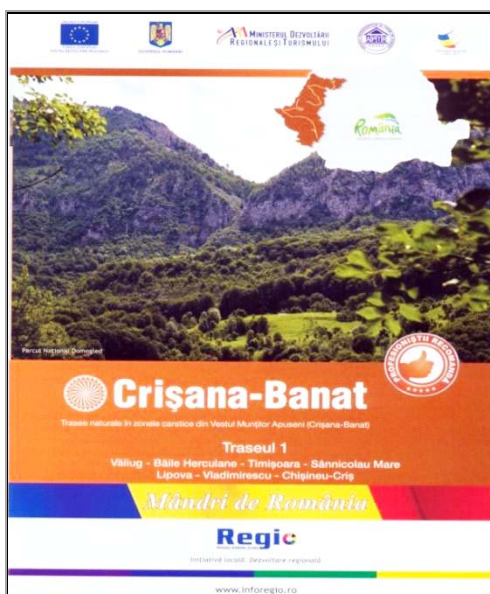

Fig. 5 – Poster-hartă turistică a zonei Crișana-Banat

2.3. mijloacele tipărite : lucrări generale / specifice de prezentare a unui obiectiv major cu potențial turistic.

Au fost elaborate *ghiduri turistice* generale ale unor mari obiective turistice, lucrări tipărite care oferă informații specifice despre hoteluri (adresă, structură hotelieră, categorii de camere cu prețurile aferente, servicii hoteliere, rezervări, oferte etc.), obiectivul turistic în sine (locație geografică, istoric, simbolică, oportunități etc.). Aceste lucrări de prezentare pot fi cumpărate de la librării, chioșcuri de ziare și publicații, punctele de informare din incintele obiectivelor turistice și a hotelurilor, operatori și agenții turistice etc.; studiile de caz ale acestei lucrări sunt orașele: *Istanbul*; *Sighișoara*; *Praga*. Pentru fiecare dintre ele, după 1920, au fost întocmite, tipărite și difuzate ghiduri turistice cu evidente elemente de promovare a turismului local.

Ghidul turistic tipărit, despre un anumit oraș, are în general un cuprins, o structură internă comună:

- introducere;
- istoricul orașului;
- monumente și obiective istorico-arheologice;
- muzee;
- hoteluri, moteluri, restaurante, cafele, bănci, spitale etc.;
- trasee turistice;
- adrese, telefoane, căsuțe poștale, rute, facilități de deplasare;
- hărți istorice, geografice, turistice; grafice; fotografii, reproduceri;
- oferte, promoții, facilități în sezon / extra-sezon;
- concluzii.

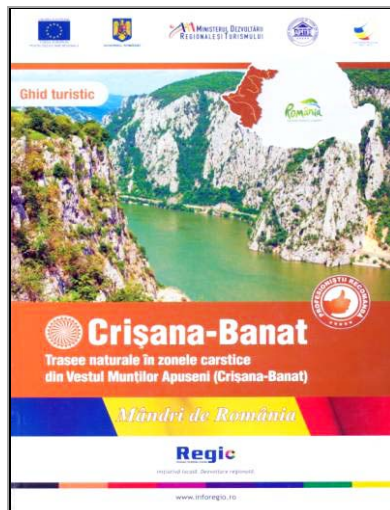

Fig. 6 – *Ghid turistic: Crișana-Banat*, APTR, București, 2012

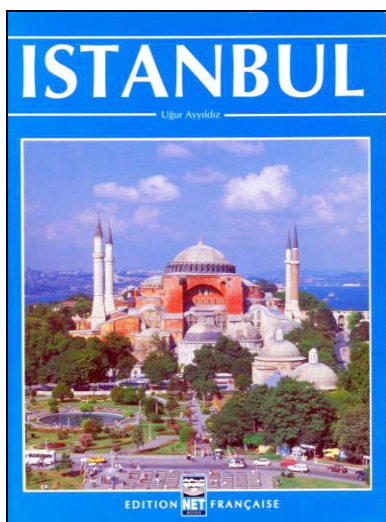

Fig. 7 – *Istanbul*, ghid turistic, 1995

Astfel, în ordine cronologică, dar și a importanței istorice, în frunte se plasează orașul **Istanbul**. Ghidul turistic : *Constantinople. Guide touristique*, par Ernest Mamboury⁴, unul din cele mai vechi și mai bine realizate ghiduri turistice pe plan mondial, are o structură internă modernă, flexibilă : *Notă introductivă* (în care editorii și autorul precizează foarte clar scopul unui ghid turistic: acesta este «firul Arianei» care permite vizitatorului să se orienteze el însuși pentru a vedea tot ce dorește și ce nu dorește !), *Partea I: Aspecte generale geografice, istorice, artistice, etnice. Sfaturi practice*; *Partea a II-a : Itinerarii pentru vizitarea metodică a Istanbulului*. Puncte de reper ; *Partea a III-a : Index ilustrat al monumentelor și siturilor arheologice*. Apendice : diverse lămuriri istorice ; *Partea a IV-a : Adrese utile ; instituții recomandate turiștilor : publicații orientale ; ambasade ; agenții și rute aeriene ; Băi ; Bănci ; Vapoare ; Căi ferate ; Cimitire ; Cinema ; Cluburi ; Căi de navigație ; Consulate ; Temple*

⁴ *Constantinople. Guide touristique*, par Ernest Mamboury, avec 300 illustrations, vues panoramiques, cartes etc., Constantinople, 1925, 565 p.

și Biserici ; Spitale și clinici medicale ; Hoteluri ; Ziare și reviste ; Legații diplomatice ; Librării ; Fotografi ; Poștă și telegraf ; Restaurante ; Teatre ; Tramvaie ; Tunele și Pasaje ; *Partea a V-a* : Index general : analitic, ilustrații, bibliografie). Adică tot ce trebuie unui turist îndrăzneț și curios să viziteze cu finalitățile auto-propuse orașul Constantinopol / Istanbul. Această structură a fost ulterior utilizată și pentru întocmirea altor ghiduri turistice.

Peste șapte decenii, un alt ghid turistic al Istanbulului, realizat de Uğur Ayyıldız⁵, păstrează structura anterior amintită, actualizată și completată cu numeroase fotografii, oferind turiștilor individuali și în grupuri posibilitatea de a se informa rapid despre oraș și de a-l vizita fără ghid, conform planurilor proprii.

Sighișoara a fost prezentată vizitatorilor în diverse ghiduri turistice, cel mai recent fiind *Sighișoara. Ghid turistic*⁶, în care sunt incluse adrese de hoteluri, cafenele, terase, centre de informare turistică, alte locuri de agreement.

Fig. 8 – *Sighișoara*, ghid turistic, București, 2008

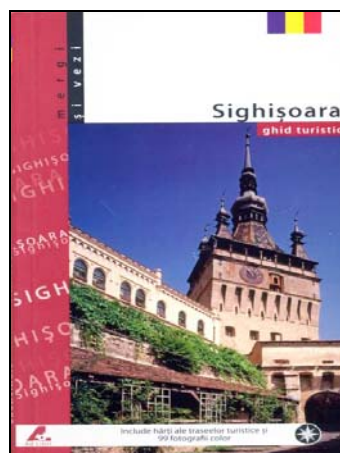

Fig. 9 – *Sighișoara*, ghid turistic

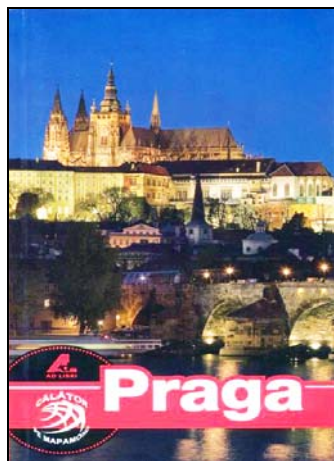

Fig. 10 – *Praga*, ghid turistic

Praga a fost prezentată în aceeași manieră⁷: acribia și detaliile autorilor mergând până la consemnarea orarului săptămânal și zilnic de vizitare a unor muzee, adresele hotelurilor, teraselor și cafenelelor, cu orarul lor de funcționare, traseele liniilor de metrou, autobuz, tramvai, trolebuz, cu orarul lor de funcționare, cu *Informații utile* despre: condiții de călătorie, transport, ora oficială, moneda, case de schimb valutar, telecomunicații, telefoane de urgență, centre de informare turistică, ambasade și consulate, *site-uri utile*, vocabular minimal de conversație.

2.4. mijloacele tipărite : descrieri de călătorie, *jurnale*, *memorii*, *hărți turistice* etc. cu prezentări ale unor obiective cu potențial turistic⁸.

În secolul al XIX-lea și în prima jumătate a celui următor, diferite persoane, de la simpli aventurieri până la ofițeri superiori, diplomați și miniștri, au călătorit în diverse

⁵ Uğur Ayyıldız, *Istanbul*, Editura Net Turistik Yayınlar AŞ, 1995, 117 p.

⁶ *Sighișoara. Ghid turistic*, text de Mariana Pascaru, fotografii de Florin Andreescu, Editura Ad Libri, București, 2006, cu ediții ulterioare; Gheorghe Baltag, *Sighișoara, Schässgurg, Segesvár*, Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2004; Emil Giurgiu, *Sighișoara*, Editura Sport-Turism, București, 1982.

⁷ *Praga*, text de Mariana Pascaru, fotografii de Florin Andreescu, Editura Ad Libri, București, 2012, 160 p.

⁸ Stavrositu Stere, *Ospitalitatea în turismul românesc. Secolele XIX - XX - XXI*, Constanța, 2010, 495 p.

zone ale Globului cu potențial turistic evident, lăsând posterității jurnale, memorii, însemnări de călătorie cu descrieri ale unor obiective turistice seculare (castelele feudale franceze, engleze, spaniole, cetăți medievale românești, bisericile ortodoxe bucovinene) sau milenare (piramidele și sfinxul de la Gizeh, pe Nil ; Marele zid chinezesc, templele indiene etc.).

2.5. mijloacele tipărite : *ghiduri turistice profesionale* de prezentare a unui obiectiv / unor obiective cu potențial turistic.

În paralel cu ghidurile de prezentare generală a unui obiectiv turistic major, au apărut și lucrările de prezentare ale unor construcții turistice punctuale, importante pe plan zonal, național, continental; exemplele sunt numeroase: *Ayasofya Camii* sau *Süleymaniye Camii* din Istanbul; *Turnul cu Ceas* sau *Casa cu cerb* din Sighișoara; *Castelul din Praga* (*Pražský hrad* sau *Hradčany*) sau *Podul Carol* peste Valtava⁹.

2.6. mijloacele tipărite : *înscrisuri (cărți poștale, timbre poștale, afișe, panouri, placarde, indicatoare etc.) specifice de prezentare a unui obiectiv cu potențial turistic.*

Aceste materiale reprezintă forma rapidă de promovare a unui obiectiv turistic (informații geografice, istorice, arhitectonice, culturale etc.), cu difuzare locală, în perimetrul respectivului obiectiv turistic; respectivele materiale pot fi relativ ușor actualizate și difuzate în zonă, facil accesibile turiștilor care vizitează amintitul obiectiv turistic.

3. Mijloace audio, TV, WEB de promovare a turismului

3.1. mijloacele audio: *emisiuni generale informative*, cu informații tangențiale, sporadice, despre obiective cu potențial turistic. Începând cu 1920 - 1930, apariția comunicării și a transmiterii informațiilor prin unde hertziene, a transformării aparatelor de radio în obiecte comune vieții cotidiene urbane și rurale, au oferit o nouă oportunitate pentru agenții de turism, instituții sau persoane particulare. Astfel, au fost realizate primele emisiuni radio despre turism, obiective turistice, potențial turistic, oferte turistice.

3.2. mijloacele audio: *emisiuni specifice, cu tematică turistică*, cu informații directe despre obiective cu potențial turistic. Începând cu anii 1930, în grilele de emisiuni ale posturilor de radio naționale și, în cazuri specifice, regionale, au fost introduse emisiuni cu tematică turistică, care prezentau și promovau obiectivele, oportunitățile și ofertele turistice din țara / zona respectivă, atât din mândrie națională / regională, cât și din interes financiar turistic.

Fig. 11 – Revistă cu tematică turistică *National Geographic Traveler*, vol. 16, Primăvara 2013, București

⁹A se vedea ghidurile turistice de la notele 5 – 8.

3.3. mijloacele TV: apariția și răspândirea TV au oferit noi *oportunități* pentru promovarea turismului. Astfel, începând cu anii 1950, în grilele de emisiuni ale posturilor TV naționale și, în cazuri specifice, regionale, au fost introduse *emisiuni generale informative*, cu informații tangențiale, sporadice, despre obiective cu potențial turistic din zona / țara respectivă, uneori de pe diferite continente.

3.4. mijloacele TV: dezvoltarea rețelei regionale, naționale, internaționale TV, pe de o parte, promovarea agresivă a turismului, pe de altă parte, au generat în grilele de emisiuni ale posturilor TV, începând cu anii 1960, *emisiuni specifice, cu tematică turistică*, cu informații directe despre obiective cu potențial turistic zonal, național, continental.

3.5. mijloacele audio-video: ca un corolar al dezvoltării rețelelor Radio și TV la nivel zonal, național, continental, au fost realizate și difuzate, cu caracter și finalități de promovare turistică, *casete, CD, DVD*, cu prezentări specifice, directe despre obiective cu potențial turistic, procurabile relativ ușor și difuzabile cu aparatura specifică din familia fiecărui potențial turist.

3.6. mijloace de comunicare în masă «clasice», specifice perioadei 1850 - 2000: telegraf, scrisori, telefon cu fir, telefon celular, cu ajutorul cărora s-au transmis materiale de prezentare și de promovare ale unor obiective cu potențial turistic.

3.7. mijloace de comunicare în masă «contemporane», din ultimul sfert de secol: *Web*, prin intermediul Internetului, informează și oferă materiale de prezentare și de promovare ale unor obiective cu potențial turistic.

Pe de altă parte, prezentarea și promovarea unor obiective cu potențial turistic se poate realiza *direct*, la locul obiectivului turistic, sau *indirect*, «de la distanță», prin diverse metode și mijloace, amintite în schema anterior prezentată.

4. Un posibil Chestionar tematic: promovarea turismului

În perioada februarie - mai 2013, în colaborare cu angajații Agenției de Turism XYZ din Iași, am aplicat un **chestionar** cu întrebări specifice turiștilor care au colaborat cu respectiva agenție, persoane din Municipiul și Județul Iași, sau rezidenți în orașul universitar.

Chestionarul a inclus următoarele întrebări, cu variante de răspuns:

1. Agreeați colaborarea cu o agenție de turism pentru cunoașterea oportunităților și ofertelor turistice ale unor operatori în turism, pentru achiziționarea pachetului / pachetelor turistice, pentru rezervări etc. ?

- da ;
- nu ;
- uneori ;
-

2. Cu ce frecvență desfășurați activități turistice organizate, cu ieșire din jud. Iași și cu durată peste 48 de ore ?

- lunar ;
- trimestrial ;
- semestrial ;
- anual ;
- la doi ani ;
- la mai mult de doi ani ;
-

3. De unde obțineți informații despre oportunități și oferte turistice ?

- de la agenți și agenții turistice ;
- de la colegi, prieteni, cunoștințe etc. ;
- din pliante, afișe, ghiduri turistice ;
- din mass-media tipărită, cu caracter general și / sau specific ;
- din mass-media audio - TV: reclame turistice, emisiuni turistice;
- de pe Internet, de pe *site*-urile specifice;
-

4. În ce ordine preferați să vă informați despre oportunități și oferte turistice ?
Enumerați în ordinea specifică profilului dv. turistic sursele de la Întrebarea nr. 3, eventual adăugând și alte surse.

-
-
-
-
-

5. Transmiteți și prietenilor dv. cu predispoziții turistice, noutățile - informațiile turistice, pentru sezonul respectiv, pe care le dețineți ?

- da ;
- nu ;
- doar dacă sunt întrebat;
-

6. Ce sumă alocați pentru activități turistice într-un an ?

- între 1.000 – 3.000 lei ;
- între 3.000 – 6.000 lei ;
- între 6.000 – 10.000 lei ;
- peste 10.000 lei ;
-

7. Care sunt preferințele dv. turistice interne și / sau externe ? Vă rugăm, enumerați-le în ordinea stabilită de dv.

-
-
-
-
-

8. Care mijloace - metode de promovare a turismului intern - extern vă conving să alegeți o ofertă turistică?

-
-
-
-
-

Chestionarul a fost aplicat la 120 de persoane, cu vârsta între 19 - 66 de ani, care au colaborat cu Agenția de Turism XYZ din Iași, în perioada menționată. Toate persoanele chestionate au completat, într-un fel sau altul, integral chestionarele. Angajații Agenției de Turism nu

au influențat răspunsurile, au oferit doar consiliere tehnică pentru completarea chestionarelor.

Repartizarea pe categorii de vârstă a respondenților este următoarea:

- între 19 - 30 de ani: 34 %;
- între 31 - 40 de ani: 30 %
- între 41 - 50 de ani: 20 %
- între 51 - 60 de ani: 11 %
- peste 61 de ani: 5 %;

Răspunsurile la întrebări, grupate tematic și procentual, au fost următoarele:

- la întrebarea nr. 1: - da ; **86 %** ;
- nu ; ---
- uneori ; **14 %** ;
- ---

- la întrebarea nr. 2: - lunar ; **7 %** ;
- trimestrial ; **9 %** ;
- semestrial ; **11 %** ;
- anual ; **58 %** ;
- la doi ani ; **8 %** ;
- la mai mult de doi ani ; **7 %** ;
-

- la întrebarea nr. 3:

- pentru categoria de vârstă: 19 - 30 ani, 31 - 40 ani: **64%**, în această ordine :

- de pe Internet, de pe *site*-urile specifice;
- de la agenți și agenții turistice ;
- din mass-media audio - TV: reclame turistice, emisiuni turistice;
- din mass-media tipărită, cu caracter general și / sau specific ;
- din pliante, afișe, ghiduri turistice ;
- de la colegi, prieteni, cunoștințe etc. ;

- pentru categoria de vârstă: 41 - 50 ani, 51 - 60 ani, peste 61 ani: **36%**, în această ordine :

- de pe Internet, de pe *site*-urile specifice; de la agenți și agenții turistice ;
- din mass-media tipărită, cu caracter general și / sau specific ;
- din mass-media audio - TV: reclame turistice, emisiuni turistice;
- din pliante, afișe, ghiduri turistice ;
- de la colegi, prieteni, cunoștințe etc. ;

- la întrebarea nr. 4:

- pentru categoria de vârstă : 19 - 30 ani, 31 - 40 ani, 41 – 50, cea mai importantă: **84%**, în această ordine :

- de pe Internet, de pe *site*-urile specifice;
- din mass-media audio - TV: reclame turistice, emisiuni turistice;
- de la agenți și agenții turistice ;
- din mass-media tipărită, cu caracter general și / sau specific ;
- din pliante, afișe, ghiduri turistice ;
- de la colegi, prieteni, cunoștințe etc. ;

- la întrebarea nr. 5: - da ;

62 % ;

- nu ; 26 % ;
- doar dacă sunt întrebat; 12 % ;
- ;

- la întrebarea nr. 6: - între 1.000 – 3.000 lei ; 30 % ;
- între 3.000 – 6.000 lei ; 52 % ;
- între 6.000 – 10.000 lei ; 12 % ;
- peste 10.000 lei ; 6 % ;
- ;

- la întrebarea nr. 7: - 1. preferințe interne; 2. preferințe externe;
- 1. preferințe externe; 2. preferințe interne;
- doar preferințe interne;
- doar preferințe externe;
- fără preferințe planificate; doar oferte de moment;

- la întrebarea nr. 8:
 - *website*-uri atractive, convingătoare, inteligente ale operatorilor interni și externi de turism;
 - *website*-uri atractive, convingătoare, inteligente ale obiectivelor turistice interne și externe;
 - oferte turistice rezonabile, atractive, cu servicii turistice decente;
 - emisiuni radio - TV naționale și continentale de prezentare a ofertelor turistice;
 - ghiduri și pliante turistice de prezentare a obiectivelor turistice naționale și continentale ;
 - reclame expresive la obiective / oferte turistice, transmise la Radio / TV.

Interpretarea răspunsurilor la chestionar permite formularea următoarelor concluzii, cu o marjă redusă de relativitate :

- toți respondenții se informează anticipat referitor la obiective / oferte turistice, indiferent dacă au mai fost în vacanță / concediu sau nu, la respectiva locație de agrement ;
- toți respondenții au utilizat cel puțin două surse de informare despre obiective / oferte turistice, în funcție de vârstă, profilul turistic, dotarea cu aparatură informațională, sumele alocate concediului / vacanței, starea de sănătate etc. ;
- toți colaboratorii Agenției de Turism XYZ din Iași au recunoscut, direct sau indirect, că o bună promovare turistică captează atenția / interesul turiștilor, pasul următor fiind cumpărarea ofertelor turistice;
- **64 %** dintre repondenți, categoria de vârstă 19 - 40 ani, pentru a se informa, au accesat **întâi** *site*-uri turistice generale și personalizate, potențiale locuri de petrecere a concediului / vacanței;
- **36 %** dintre repondenți, categoria de vârstă 41 - 63 ani, pentru a se informa, au accesat **concomitent** informațiile oferite de *site*-uri turistice generale - personalizate și de agenții de turism;
- **84 %** dintre repondenți, categoria de vârstă 19 - 50 ani, preferă să se informeze cu prioritate de pe Internet, de pe *site*-urile specifice, pentru planurile lor de concediu / vacanță;
- **promovarea** obiectivelor / ofertelor / potențialului turistice pe *Website*-uri rămâne opțiunea majoră pentru ofertanții turistici în relațiile lor profesionale - de afaceri («cere – ofertă ») cu potențialii turiști.

La sfârșitul acestei sumare prezentări a evoluției mijloacelor și tehnicilor de promovare a turismului pe *WEB*, **concluzionez că:**

- *promovarea* turismului într-o zonă / țară / continent este o *necesitate* profesională – financiară pentru operatorii de turism (particulari sau de stat) și o *oportunitate* dezirabilă pentru vizitatori / turiști, în această conjunctură întâlnindu-se *oferta* «producătorului de servicii turistice» cu *cererea* «consumatorului de servicii turistice»;
- turismul, dual definit de pe poziția operatorului turistic - vizitatorului / turistului, a evoluat în ultimile două secole de la vizite de recreere / revigorare în locuri pitorești, încărcate cu o simbolică istorică, geografică, culturală, religioasă, sportivă, la o industrie mondială, cu o suprastructură uriașă, cu o cifră a turiștilor și de afaceri de ordinul miliardelor de unități umane și monetare;
- mijloacele și tehnicile de promovare a turismului au evoluat considerabil în ultimile două secole, de la simplu la complex, de la mijloacele tipărite: pliante, ziare, ghiduri, hărți turistice la mijloacele informatizate: *WEB*;
- de-a lungul ultimilor două secole au coexistat și s-au completat reciproc, informațional, profesional, promoțional, tehnicile și mijloacele „clasice” cu cele „contemporane”;
- la începutul secolului XXI, potențialul turist consumă mai puține ore și zile fizice la operatori și agenții de turism și tot mai mult timp în fața calculatorului sau a laptop-ului, pentru a căuta, a analiza, a decide, a comanda un serviciu de turism în zonă / țară / străinătate;
- concurența acerbă, brutală uneori, din turism, între operatorii de servicii turistice, poate fi folosită în avantajul turistului, dacă acesta este inteligent, experimentat, rapid, maleabil, negociind și acceptând oferte, confort și costuri turistice dezirabile;
- operatorii turistici înțeleg că trebuie să planifice, să deruleze și să finalizeze o promovare profesională a turismului, din care amatorismul, improvizația, înșelăciunea, dorința de câștig mare în scurt timp etc. trebuie rapid și definitiv eliminate.

Keywords: *evolution; means; technics; promotion; tourism / travel; WEB; travel potentialities; promotion questionnaire.*

THE EVOLUTION OF MEANS AND TECHNICS OF TOURISM PROMOTION ON WEB

(Summary)

The author has analyzed and has presented the evolution of means and technics of tourism promotion on web, in the last decades. He has also studied the travel potentialities in three cities: Prague, Istanbul, Bucharest. A promotion questionnaire has been elaborated and applied in a case study: the City of Iași. *The conclusions are:* tourism promotion is a professional - financial necessity; the tourism strongly evolved in last two centuries, from recreation visit to a international industry; the evolution of means and technics of tourism promotion also has diversified in last two centuries; at the beginnings of the XXI-st century, tourist uses laptop and Web for searching the tourism opportunities; the tourist can use the competition between tourism operators for itself interests; tourism operators must promote the travel potentialities and opportunities with professionalism and intelligence.

SECȚIUNEA a IV-a

UN SECOL DE LA DECLANȘAREA PRIMULUI

RĂZBOI MONDIAL (1914 – 2014) ȘI ROMÂNIA

Gheorghe I. FLORESCU

INTRAREA ROMÂNIEI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ȘI *THE NEW YORK TIMES*

Cuvinte-cheie: *intrare; 1916; România; Primul Război Mondial; Antanta; Ziarul The New York Times; ecou în presa nord - americană.*

Înainte de a-i fi definit sensul exact, sintagma "*război mondial*" ne poartă cu gândul către o dramă imensă, care nu va putea fi explicată ca fiindu-ne "*necesară*", vreodată. Cu toate acestea - sau poate tocmai de aceea -, în istoria universală, războaiele s-au metamorfozat, treptat, în evenimente consuetudinare ale devenirii lumii moderne, indiferent când au avut ele loc și cum au fost numite, în epocă. Treptat, ele au ajuns a circumscrie înaintarea de ansamblu a societății umane, însușindu-și accepțiunea de moment ce marchează sfârșitul unei epoci și începutul alteia, cu speranța că o nouă dramă nu va mai fi, poate, posibilă. Războiul și-a dobândit accepțiunea de prescripție enunțiativă, așa cum este considerat, uneori, azi, pe o anumită treaptă a evoluției generale a societății umane. Totuși, ne înfioarează, încă, chiar și simpla pronunțare a cuvântului "*război*", pentru ca în clipa următoare să-l acceptăm ca și cum înaintarea umanității ar fi jalonată, numaidecât și întotdeauna, de un asemenea "*eveniment*".

Înaintarea firească a lumii a fost marcată de numeroase războaie, ale căror dimensiuni și semnificații au depins de treapta pe care se afla societatea umană într-un anumit moment. Cu toate întrebările rămase încă fără un răspuns unanim, îngăduit ca acceptabil, s-a convenit că războiul declanșat în vara anului 1914 a fost un incident de dimensiuni globale, fără a se avea în vedere că granițele lumii cunoscute au evoluat, înainte de toate, odată cu descoperirea ei permanentă. Universalitatea umanității a devenit o realitate unanim acceptată în mod treptat și de aceea referirile care au în vedere această stare de fapt au suportat consecințele unei inerente limitări temporale. Evoluția de ansamblu a societății umane s-a confruntat, neîndoielnic, cu drame asemănătoare, până într-un punct, ca dimensiuni și consecințe, cu evenimentul acceptat azi a fi fost Primul Război Mondial.

"*Mondialitatea*" războiului din 1914-1918 a ajuns a fi considerată o particularitate *sui generis*, întrucât lumea a devenit "*adevărată și întreagă*" treptat, proces care continuă încă și va continua mereu. Nici azi, universalitatea unui eveniment istoric, acceptat ca fenomen global, nu poate pretinde a include în aria cuprinderii sale întregul glob pământesc și toți locuitorii săi, dintr-un moment anume. Dar, pentru a înțelege semnificația cât mai exactă a ceea ce s-a întâmplat cu lumea în experiența tristă a anilor 1914-1918, evenimentul acela a fost considerată a fi un "*război mondial*", judecat astfel din perspectiva opticii acelei vremi. Lumea, adică o noțiune care nu a avut de la început accepțiunea de azi, a cunoscut în decursul secolelor diverse confruntări militare, considerate a fi, în virtutea mentalității vremii, războaie generale, judecate la o scară proprie comunității umane a unui anumit timp.

Noțiunea de "*război mondial*", care nu presupune, numaidecât și întotdeauna, o conflagrație care incumbă întreaga lume a unui moment istoric, a apărut pe o anumită treaptă a evoluției societății umane, fără a se accepta, încă, drept indiscutabilă, data avansării acestei formule. O asemenea accepțiune nu trebuie privită ca fiind o prețiozitate artificială, întrucât este foarte important să știm când a început umanitatea a-și dori sau a se înfiora la gândul că, într-o zi, lumea se va confrunta cu un conflict armat de proporții universale. Așa cum era de așteptat, în mentalitatea unui timp anume a început a se singulariza gândul că omenirea era pândită de pericolul unui cataclism general, ale cărui urmări nu puteau fi decât dezastruoase. Acceptând o asemenea perspectivă sumbră, societatea umană s-a împărțit, treptat, așa cum era firesc, în două mari fracțiuni, individualizându-i pe cei care acceptau sau chiar doreau războiul și pe cei care îl respingeau. Fără a stăruia asupra acestei stări de fapt, trebuie să recunoaștem că ea nu a fost o invenție de moment sau una aleatorie, atât timp cât omenirea s-a confruntat deja cu două

războaie mondiale, fără a se ajunge la excluderea, pentru totdeauna, a unui pericol incomparabil, care continuă a ne amenința și azi.

Treptat, titulatura de "*război mondial*" a ajuns a fi preluată ca o prescripție consuetudinară, fără a se preciza numaidecât când și în ce context s-a recurs la ea. Se acceptă, în general, că enunțul "*World War I*" s-a impus la începutul secolului XX, cu câțiva ani înainte de declanșarea războiului din 1914-1918, ca o traducere literală a vocabulei germane "*Weltkrieg*". Dar, aceasta nu este singura accepțiune a enunțului "*război mondial*". Cu timpul, "*First World War*" sau "*World War One*" au devenit "*Great War*" și "*European War*", formule utilizate îndeosebi de istoriografia americană, preluate, treptat, dar fără explicațiile necesare, uneori, și de specialiștii europeni și nu numai de ei.

Evenimentele din anii 1914-1918 au impus o redefinire a conflictelor armate intrate în istorie ca războaie, întrucât aria lor de desfășurare a avut în vedere continente, nu numai țări. Dincolo de toate, însă, trebuie evidențiat faptul că "*the First World War*", așa cum este numit în mod obișnuit evenimentul din anii 1914-1918, a fost unul global, din punctul de vedere al scopului său final². Războiul a fost declanșat, nu întâmplător, în 1914, chiar dacă data de început nu a fost fixată în mod intenționat și cu exactitate. O particularitate a evenimentelor militare din anii 1914-1918 a fost aceea că în confruntarea avută în vedere au intrat, treptat, și țări care nu și-au dorit, numaidecât și imediat, un război. România a fost una dintre aceste țări. A rămas neutră atât timp cât s-a putut, dar a renunțat la o asemenea atitudine atunci când neutralitatea nu a mai fost posibilă fără a atrage după sine consecințe care puneau sub semnul întrebării realizarea idealurilor naționale³.

O caracteristică a antracutului în care a avut loc Primul Război Mondial, care poate surprinde azi pe cei care nu cunosc complexitatea problematică a vremii, a fost aceea, recunoscută în prezent ca o realitate, că "*oamenii din 1914-1918 au consimțit la război*"⁴. Ei au acceptat, așadar, necunoscutul și sacrificiul suprem cu speranța că lumea va deveni altfel, adică mai bună și mai frumoasă. Este greu de acceptat, azi, fără rezerve, o asemenea atitudine, dar nu trebuie uitat faptul că în acei ani starea de spirit a românilor era una specială, în acord cu speranțele oferite de perspectiva unor vremuri noi. Nici "*dimensiunile lumii*", într-o accepțiune globalizantă, nu au fost întotdeauna aceleași, ele depinzând de speranțele și înfăptuirile fiecărei epoci. Chiar și definiția războiului s-a modificat după 1918⁵. "*Experiența*" Primului Război Mondial, ajuns a fi numit azi prin patru cifre, "*14-18*", a indus, pentru moment, dar nu ca pe o convicțiune unanimă, totuși, sentimentul că "*explozia*" suportată atunci de umanitate a reșezat lumea în așa fel încât evoluția ei să evite pericolul repetării unei drame de dimensiuni greu imaginabile în vremuri normale. Odată cu trecerea anilor și cu fireasca îndepărtare de "*realitățile*" unei experiențe care a fost recunoscută ca un fapt repetabil, deci oricând posibil după un anumit timp, s-a ajuns ca războiul să fie acceptat, concedându-se că "*toți beligeranții au o parte de responsabilitate în conflictul declanșat în vara anului 1914. Neîndoielnic, unii mai mult decât alții. Dar aceste responsabilități, consecințele unui ghem de rivalități naționale, sunt profund întretesute*"⁶. O asemenea acceptare, ce seamănă cu o "*recunoaștere*" sau chiar cu o "*renunțare*", pare a fi fost o decizie înțeleaptă, chiar dacă, după un timp, s-ar putea ca viitorii cercetători să readucă în discuție un "*diferend*" peste care nu se poate trece ușor și pentru totdeauna. Cu atât mai mult cu cât, oricând, o revenire asupra "*cazului*" pare a fi posibilă și chiar justificată. Este greu ca un compromis, care nu a fost totuși unul de moment, să fie acceptat ca

¹ Cf. *Webster's Ninth New Collegiate Dictionary*, Merriam-Webster Inc., Publishers, Springfield, Massachusetts, U. S. A., 1983, p. 1360.

² Cf. *The Wordsworth Dictionary of Phrase & Fable*, London, Wordsworth Editions Ltd., 1993, p. 1166.

³ Keith Hitchins, *Rumania. 1866-1947*, Oxford, Clarendon Press, 1994, pp. 262, 283.

⁴ Jean Sévillia, *Incorectitudinea istorică*, Traducere din franceză de Ileana Catuniari, București, EH, 2012, p. 136.

⁵ Cf. *The Fontana Dictionary of Modern Thought*, Edited by Alan Bullock and Oliver Stallybrass, Glasgow, William Collins Sons & Co. Ltd, 1986, p. 669. V. și Alistair Buchan, *War in Modern Society. Introduction*, London, Harper & Row, 1968; Roger Scruton, *A Dictionary of Political Thought*, London, Pan Books Ltd, 1983, pp. 489-490.

⁶ Jean Sévillia, *op. cit.*, p. 119.

"regulă", dar, întotdeauna, înțelepciunea este singura care poate sugera sau impune, chiar, adevărul. Confruntat cu această dilemă, nu doar aparentă, Jean Sévilla observa că "*în fiecare an sunt publicate aproximativ 70 de titluri despre războiul din 1914-1918*", întrebându-se, întru totul justificat, deci firesc: "*aceste cărți traduc oare o viziune exactă asupra conflictului? Reflectă ele atmosfera și ideile epocii, sau proiectează cumva niște preocupări de astăzi?*"⁷. Dilema aceasta va continua a fi, fără îndoială, și mâine, la fel de actuală, iar acceptarea ei ca o permanență infailibilă nu va exclude pericolul unei drame care pare sau tinde chiar a deveni o regulă.

Războiul din anii 1914-1918 a fost unul care a marcat, totuși, un început, nu numaidecât printr-un program special, ci mai ales prin înțelepciunea de a fi oferit răspunsul așteptat de o societate chemată să pună în practică principiile unui timp nou. Deși pregătirea psihologică a românilor pentru un război care se anunța a fi altfel decât cele de până atunci diferea de aceea a altor țări europene, România nu se putea izola de un flux immanent unei vremi înnoitoare. Neutralitatea ei de început nu s-a voit a fi un refuz față de încercările Antantei de atragere a Bucureștilor în sfera ei de influență, ci o formă de manifestare a grijii pentru apărarea intereselor naționale. Confruntate cu o asemenea stare de fapt, Franța și Rusia au încercat să-l determine pe Ion I.C. Brătianu să renunțe la o așteptare ale cărei consecințe erau sesizabile, aducând în discuție chestiunile teritoriale care interesau România⁸.

Declanșarea *Marelui Război*, formulă care a înlocuit primordialitatea unui moment unic cu ipostaza care avea în vedere, înainte de toate, dimensiunile și consecințele evenimentului, a schimbat mentalitatea unei epoci, determinându-i pe cei care supraviețuiseră unor drame de neimaginat înainte de 1914 să-și gândească viitorul în virtutea speranțelor proprii unei noi psihologii. Conflagrația care va intra în istoria lumii ca *Primul Război Mondial* a determinat societatea vremii să-și regândească prezentul și viitorul post-1918 în virtutea unei vremi care încerca să răspundă unor așteptări incomparabile.

În istoria lumii, "*războiul*", în sensul modern al acestei vocabule devenită stranie după 1914, a dobândit în timp un sens care induce o stare de nesfârșită teamă, în general, dar și una de revanșă, de speranță în dobândirea unei victorii așteptate demult și de mulți, ca pe un drept sau ca pe o compensație pentru multe sacrificii și așteptări. Izbucnirea Războiului din anii 1914-1918, așteptată de cea mai mare parte a Europei - și nu numai -, ca o revanșă care nu venea în întâmpinarea acelorași speranțe ale fiecărei națiuni, a interesat în mod deosebit *România*. Totuși, această țară nu s-a aflat printre cele angajate în conflict chiar din primele momente, nefiind o putere militară afirmată ca eventual factor de decizie. Se știe azi că în cazul *Primului Război Mondial* a funcționat, încă de la început și în exclusivitate chiar, prioritatea politicii marilor puteri ale timpului. România nu s-a numărat printre ele, dar a fost una dintre participante, între anii 1916-1918, după o perioadă de neutralitate⁹. Cu toate că sacrificiile României au fost impresionante, iar aportul ei la victoria Aliaților nu poate fi pus sub semnul întrebării, Martin Gilbert, autorul unei lucrări intitulate *The First World War. A complete History*, a decis ca numele acestei țări să nu fie măcar menționat printre cele care au participat la evenimentul avut de el în vedere, gest care l-a surprins pe Sherman David Spector, un specialist în problema participării României la *Primul Război Mondial*¹⁰. Încercând a-și justifica atitudinea reprehensive față de sacrificiile unei țări europene, Martin Gilbert a apelat la o motivație factică, pretinzând că pe el l-au interesat numai țările din vestul european. Trecând cu înțelegere peste o "*explicație*" numaidecât reprobabilă, se cuvine să apelăm la considerațiile lui Glenn E. Torrey,

⁷ Ibidem.

⁸ Cf. Keith Hitchins, *op. cit.*, pp. 260-261.

⁹ Cf. Henz L. Roberts, *Political Problems of An Agrarian State*, Archon Books, 1969, p. 23 și urm. Paul E. Michelson, *Romania*, în *Encyclopedia of Eastern Europe. From the Congress of Vienna to the Fall of Communism*, Edited by Richard Frucht, New York & London, Garland Publishing, Inc., 2000, pp. 679-680; Glenn E. Torrey, *The Romanian Battlefield in World War I*, Lawrence, Kansas, Unuversity Press of Kansas, 2011, p. 45 și urm.

¹⁰ Cf. Sherman David Spector, *Romania at the Paris Peace Conference: A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, Iași, The Center for Romanian Studies, 1995, p. 7.

un cunoscător profund al subiectului, care, scriind despre România și Primul Război Mondial, a ajuns la concluzia că "*participarea României la Primul Război Mondial a avut un impact plin de consecințe asupra tuturor beligeranților*"¹¹. Totuși, rolul și locul României în ansamblul marilor evenimente din anii 1914-1918 nu au ajuns a fi nici azi cunoscute, în totalitate și cu adevărat, și apreciate de specialiștii străini într-o măsură justificată întru totul. Probabil că nici nu se va ajunge, vreodată, la o asemenea reparație morală, târzie dar întru totul justificată. Națiunile mari sau importante și-au stabilit demult prioritățile și ierarhiile, astfel încât, o readucere în actualitate a unei asemenea chestiuni nu mai pare a interesa, azi, într-o măsură care să impună o reparație morală favorabilă României.

Acceptând a trece repede peste întrebările rămase încă fără un răspuns întotdeauna plauzibil, în acest "*caz*", se cuvine să reamintim totuși că intrarea României în Primul Război Mondial a fost considerată, la data punerii ei în practică, un eveniment notabil, cu atât mai mult cu cât sfârșitul confruntărilor începute în urmă cu doi ani nu devenise încă un subiect de actualitate. La 27 iulie 1916, când balanța victoriei continua să oscileze, încă, alăturarea României de țările din sfera Antantei a reprezentat un eveniment tratat cu sentimente dătătoare de speranțe întru totul justificate¹². "*Declarația de război a României, așa cum indică relatările lui Hindenburg, a aruncat temporar Puterile Centrale într-o vale a disperării*", observa Glenn E. Torrey. Contele Ottokar Czernin, ministrul habsburgilor la București, a prezis, "*cu certitudine matematică, așa cum remarcă același cercetător, înfrângerea completă a Puterilor Centrale și a aliaților lor*", în cazul în care războiul ar continua. Același autor considera că "*Beligeranța României a făcut ca autoritățile politice din Viena să regrete mai mult decât altădată implicarea lor în război și i-a făcut mai mult decât doritori de a iniția mișcări pentru pace*"¹³. În plus, observa același autor, "*Declarația de război a României nu a sporit numai problemele interne ale Monarhiei Dualiste, ci a exacerbă și tensiunile de lungă durată din interiorul alianței habsburgo-germane. Vulnerabilitatea militară în fața atacului român a forțat încă o dată Viena să se întoarcă spre Berlin, pentru ajutor*"¹⁴. Dar, "*pentru Germania, declarația de război a fost, observa tot Glenn E. Torrey, poate chiar mai importantă*", determinându-l pe Kaizer să-și piardă pentru moment încrederea în victoria germană¹⁵. Convingerea sa, afirmată după cercetări ample și de durată, este aceea că "*participarea României la Primul Război Mondial a avut un impact răsunător asupra tuturor beligeranților*"¹⁶. De-a lungul anilor, dincolo de Ocean au apărut multe lucrări dedicate acestui subiect, al cărui ecou nu va înceta niciodată, dacă îl raportăm la sfera consecințelor care continuă a se repercuta, încă, asupra memoriei actuale.

Întoarcerea la un eveniment care a avut loc în urmă cu un secol este o obligație și, deopotrivă, un privilegiu, justificate nu doar de considerente emoționale, ci și - sau în primul rând - de rațiuni științifice și morale. Războiul din anii 1914-1918 a marcat începutul unui stadiu distinct, dar în primul rând superior, al evoluției umanității. La 14 / 27 august 1916, România s-a implicat în desfășurarea acelui eveniment, însușindu-și consecințele dramatice ale unei confruntări militare ce urma a reorienta evoluția de ansamblu a lumii. Din nefericire, se mai publică și azi, încă, studii sau chiar lucrări monografice în care România nu este măcar citată. Parcă efortul și suferințele unei nații nu ar conta, iar sacrificiile ei umane nu ar merita nici să fie menționate.

A scrie, azi, despre intrarea României în Marele Război continuă a rămâne o obligație științifică, dar și una morală, bineînțeles. Iar introducerea în circuitul științific a unei mărturii care a avut în vedere acel moment, rămâne, neîndoielnic, o exigență științifică evidentă și o îndatorire morală a prezentului.

¹¹ Glen E. Torrey, *The Romanian Battlefront in World War I*, Lawrence, Kansas, Universitz Press Kansas, 2011, p. XI.

¹² *Ibidem*, p. 1; Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 283.

¹³ Glenn E. Torrey, *op. cit.*, p. 174.

¹⁴ *Ibidem*, p. 176.

¹⁵ *Ibidem*, p. 177.

¹⁶ Idem, *The Romanian Battlefront in World War I*, p. XI.

America a intrat în Primul Război Mondial la 6 aprilie 1917, dar *The New York Times* a comentat evenimentele care au avut loc în intervalul neutralității ei, acordând o atenție deosebită derulării evenimentelor aceluși timp. Cu toate că relațiile Lumii Noi cu România nu erau cele firești, privite dintr-o perspectivă temporală, presa americană urmărea cu atenție atitudinea acestei țări față de evoluția războiului și a relațiilor internaționale.

La începutul anului 1916, an în care România va decide a se alătura Antantei, *The New York Times* constata că "*poporul român nu vrea război*"¹⁷. Nu mult timp după aceea, discutând despre intrarea acestei țări în conflictul armat aflat în curs de desfășurare și despre tabăra căreia i se va alătura, același ziar remarcă atitudinea amenințătoare afișată de Puterile Centrale la adresa Bucureștilor¹⁸. Câteva zile mai târziu, cititorii erau informați că "*România pare a fi, cu certitudine, pe punctul de a intra în război de partea Aliaților*", pentru ca la sfârșitul lunii februarie 1916 să se presupună că ea "*va rămâne neutră*"¹⁹. La începutul lunii martie 1916, se revenea asupra aceleiași subiect, remarcându-se atitudinea "*mai favorabilă Aliaților*", afișată de București²⁰. În ultima decadă a aceleiași luni, apoi, tonul informațiilor care aveau în vedere intențiile României față de intrarea ei în război părea a fi tot mai favorabil Aliaților²¹. În sfârșit, la 13 iunie 1916, *The New York Times* considera intervenția acestei țări ca fiind "*inevitabilă*", atât timp cât ofensiva Antantei, recunoștea ea, "*ne relevă momentul când ne vom putea realiza idealurile noastre naționale*"²². La 6 iulie 1916, era reluat același mesaj, precizându-se că formațiunile politice conduse de Take Ionescu și de Nicolae Filipescu "*sunt cu sinceritate în favoarea intervenției în război a României de partea Aliaților Antantei*"²³. Apoi, la 22 august 1916, se revenea încă o dată cu precizarea că "*situația României ocupă din nou cel dintâi loc în informațiile despre război*", lăsându-se a se înțelege că această țară se va alătura Antantei²⁴. Șapte zile mai târziu, *The New York Times* își informa cititorii că România a intrat în război alături de țările antantiste²⁵.

*
* *

Războiul din anii 1914-1918 continuă a fi considerat și azi evenimentul cheie al secolului XX. Probabil că la fel va fi judecat și în viitor, pentru că orice alt fapt, aparent analog, nu va putea fi judecat fără a fi raportat la schimbările cu care s-a confruntat umanitatea între 28 iulie 1914 și 11 noiembrie 1918. Doar un diluviu care să pună sub semnul întrebării umanitatea - în întregul ei - ar fi comparabil, până într-un punct, cu drama cu care s-a confruntat lumea între al paisprezecelea și al optsprezecelea an al secolului cuprins între 1901 și 2000.

Momentul intrării României în Războiul din anii 1914-1918 este unul foarte important, pentru Europa și restul lumii, indiferent din ce perspectivă îl vom judeca.

Am evitat, uneori, în mod deliberat, fără a transforma o asemenea intenție într-o regulă *sine qua non*, utilizarea unei formule devenită demult o uzanță - *Primul Război Mondial* -, cu intenția de a evita o posibilă incertitudine sau chiar o inexactitate. În noiembrie 1918, în momentul încheierii războiului început în urmă cu patru ani și patru luni, nimeni nu ar fi afirmat, probabil, cu certitudine, că repetarea unei experiențe asemănătoare nu va mai fi posibilă, într-

¹⁷ *The New York Times*, 9 ianuarie 1916, p. 11.

¹⁸ See in *Rumania New Storm Center*, în *Idem*, 31 ianuarie 1916, p. 1.

¹⁹ *Rumania Drifting to War Beside Allies*, în *The New York Times*, 12 februarie 1916, p. 1; *Rumania Still Dodging War Issue*, în *Idem*, 28 februarie 1916, p. 1.

²⁰ *Rumania Eager to Fight Hungarians*, în *Idem*, 5 martie 1916, I, p. 3.

²¹ *Rumania and the War*, în *Idem*, 21 martie 1916, p. 10.

²² *Call On Rumania to Fight*, în *Idem*, 13 iunie 1916, p. 6.

²³ *Rumanian Parties Unite for Entente*, în *Idem*, 6 iulie 1916, p. 3.

²⁴ *Hear Rumania Is with Entente*, în *Idem*, 22 august 1916, p. 3.

²⁵ *Rumania In War, Attacks Austria; Germany Declares War in Answer; Europe Expects Greece to Fight*, în *Idem*, 29 august 1916, pp. 1-2.

cât problemele care au determinat-o nu au fost eradicate, atunci, în întregime și nici pentru totdeauna. Până la izbucnirea unui alt război, la 1 septembrie 1939, cel început în iulie 1914 nu putea fi considerat, cu îndreptățire, a fi fost *Primul Război Mondial*, întrucât un asemenea gând era eludat, îndeobște, fără a se accepta, totuși, că un război este o experiență irepetabilă. Abia după mai mult de două decenii, s-a recurs la o enumerare a unor evenimente care pot fi considerate - sau par numai - a fi de sine stătătoare, când, de fapt, Războiul din 1914-1918 a fost reluat în 1939. Viitorul va decide, neîndoielnic, o soluționare convenabilă și adevărată, a unei "dispute" care pare simplă, dar nu este așa.

Am evitat uneori cele două titlaturi utilizate de-a lungul anilor - *Primul Război Mondial* și *Marele Război* -, fără a renunța însă la ele, pentru a nu lăsa a se crede că am convenit asupra unui pretins verdict situațional, ce nu reprezintă, de fapt, decât o formă de amânare a acelei accepțiuni care să reziste timpului și să răspundă, întru totul și pentru totdeauna, tuturor întrebărilor posibile, reclamate de abordarea evenimentelor anilor 1914-1916, fundamentale pentru evoluția ulterioară a Europei și a lumii.

1.

CALL ON RUMANIA TO FIGHT

Pro-Ally Papers Say It Is Time To Enter The War.

Special Cable to The New York Times.

PETROGRAD, June 12. (Dispatch to The London Daily Chronicle.) - Rumanian papers show an excited interest in Russian progress. Pro-Ally papers profess to consider Rumanian intervention in the war as inevitable. The Rumanie says:

"It is obvious from the nature of the Russian offensive that the Quadruple Entente reveals to us the moment when we can realize our national ideals."

The New York Times, June 13, 1916, p. 6.

2.

RUMANIA'S GOLDEN NEUTRALITY

Each time there is a change in possession of Czernowitz, capital of the Austrian province of Bukowina, the question is anxiously raised: What of Rumania? The Russians first took Czernowitz in the Autumn of 1914. The world expected then that Rumania would declare adhesion to the Allies. It seemed the most natural thing for her to do, whether you considered it politically or morally, and so much did the Allies wish her to go with them that Russia would have been willing, not doubt, to give her all of the conquered Province of Bukowina. But Rumanians knew their own interests. They remained neutral, and it was well they did, for the Austrians recovered Bukowina from the Russians, and the political odds in that part of Europe were suddenly, though not permanently, altered. Then, during the Germans' Balkan campaign, which engulfed the neutrality of Bulgaria, Rumania a second time was in a position to make a very handsome bargain. The Allies would have promised anything in reason for her accession to their cause, as a counterweight to Bulgaria, which had gone the other way, but, again, Rumanians knew best what their own interests were. They kept tight hold of their neutrality, and went on trading with all belligerents, especially the Germans. They allowed German and English buyers to bid against each other for Rumanian wheat up to preposterous prices, merely to corner the supply. They charged what the traffic would bear on a very large trade with Germany in animal and vegetable foodstuffs.

Rumania has grown rich, in fact, while at the same time her relative strength has been steadily rising. She has the largest and most efficient army on the whole Balkan peninsula. She could put in the field more troops than Bulgaria and Greece combined. She holds the balance of power in this theatre of war, and with the man-power of the great belligerents diminishing the actual importance of the Rumanian Army increases. It could doubtless now determine the fate of the Balkan peninsula. It could either itself or in cooperation with Russia shut the Germans' corridor through Serbia and Bulgaria to Turkey, and that would close the iron ring around the Central Powers again and cast Turkey out of the world, all by one stroke. And still she waits.

Waiting has been golden and the game so far has gone all her way, not altogether because of her shrewdness but because also she has been favored by every chance of events. She might trust her star too far. Neutrality is a dazzling kind of merchandise for a maize and pig and oil producing people to traffic in. It is something you can sell and still have. People will pay you just to keep it. They will pay you even more to part with it. Its greatest value is in one psychological moment. After that it may slump suddenly in value and become utterly worthless in a night, very unlike a cow, which will be a cow still after the Germans have ceased to pay absurd prices for food.

Rumania, with all her luck, is in a very awkward dilemma. She must come into the war some time or lose the position and influence on the Balkan peninsula to which she is entitled. To take part with the Allies, however, is to stop the stream of German gold at once, whereas, of course, to go the other way is to commit Bulgaria's blunder. Bulgaria parted with her neutrality prematurely. She made the wrong guess. Rumania has hers yet to make.

The New York Times, June 21, 1916, p. 10.

3.

RUMANIA MASSING HER 4TH ARMY CORPS

Berlin Watching Volhynia Battle - Hint That Hindenburg Is Preparing a Great Blow

From a Staff Correspondent.

Special Cable to The New York Times.

BERLIN, June 25. - The Russian front continues to be the center of military interest, largely owing to the possible political effect on Rumania, whence the mobilization of the Fourth Rumanian Army Corps, ostensibly against the Russian border, is reported.

The Russians are successfully maintaining their great numerical superiority by continuously throwing fresh formations into the main vortex of the battle in Volhynia, and against the pivotal point in the centre of the long battle line where General Bothmer, "the Bavarian lion, continues to beat back all Russian mass attacks.

German "measures" to dam the Russian flood are said to be developing according to the nature, extent, or possible consequences of these measures is (sic!) prohibited. It is believed, however, that Hindenberg (sic!) has come out of his hibernation in the north and is taking more than a platonic interest in the proceedings south of the Pripet swamps.

The counteroffensive of General Linsingen's armies from the west and southwest toward Lutsk continues to gain ground slowly despite the desperate resistance of the Russians, to whose reserves there is apparently no limit in sight as yet. To get relief from Linsingen's concentric pressure the Russians, who have an uncanny faculty for sensing Austrian troops among the Germans, have extended their mass attacks to the extreme tip of the north wing and are hammering away at the Austrians northwest of Czartorysk, but without success.

The Russians, who are still vainly trying to break the center, continue storming against the line Tarnopol-Radziviloff, the ferocity of the fighting reaching a new high record northwest of Tarnopol, where no quarter to speak of appears to be given, as the Russians here, who are said to have attacked with hand grenades, were cut down to a man.

The Russian south wing, after traversing most of Bukowina, has at last caught up with the Austrian Army under General Pflanzer-Baltin, who is now in the foothills of the Carpathians and is expected to make a stand there. Military critics are not blind to the possibility that Pflanzer by a counteroffensive stroke may throw back the Russians' southern army on the Rumanian border, which might have the effect of making Rumania show her colors.

Bucharest reports indicate that the Rumanian war party is working at high pressure to force the Bratiano Cabinet into war. Take Jonescu (sic!) is said to have caused a report to be spread throughout Rumania that within a month he would compel the Government to depart from its watchful neutrality policy. Rumania, however, does not seem to worry the Germans, who are pinning their faith to Linsingen in Volhynia (...).

The New York Times, June 26, 1916, p. 9.

4.

RUMANIAN WAR MOVE AT CABINET MEETING?

Special Cable to The New York Times.

ATHENS, June 28, (Dispatch to The London Daily News.) - The Bucharest Cabinet has taken very serious decisions, provoked by Bulgarian closing of the frontier and continual concentration of troops on the Rumanian confines. The military chiefs participated in the Cabinet's deliberations.

The New York Times, June 29, p. 1.

5.

RUMANIA SEIZES TRAINS BELONGING TO AUSTRIA

LONDON, July 4. - The Rumanian Government seized 250 cars and six locomotives belonging to Austro-Hungarian railways which were sent into Rumania while the Russians were advancing in Bukowina, says a Reuter dispatch from Bucharest.

All exportation to Bulgaria has been suspended.

The New York Times, July 5, 1916, p. 1.

6.

RUMANIAN PARTIES UNITE FOR ENTENTE

Bulgaria Interfering Subjects of Hostile Powers and Sequestrating Their Property

LONDON, July 5. - Military activities are being revived in the Balkans and the successes of the Entente Allies are reported to have caused a renewal of the propaganda of pro-Entente politicians in both Greece and Romania.

Bucharest dispatches to Amsterdam, as forwarded by the Central News, state that the parties of Take Jonescu, former Minister of the Interior, and M. Filipesco, former Minister of

War and leader of the Conservatives, have joined forces, and in future will act together. Both parties are frankly in favor of intervention in the war by Rumania on the side of the Entente Allies.

According to private information received in Bucharest, says Reuter's correspondent there, the Bulgarian Government has issued a decree ordering the internment of all subjects in Bulgaria of hostile powers and the sequestration of the property of commercial houses and industrial and other companies of hostile nationalities.

The New York Times, July 6, 1916, p. 3.

7.

RETREAT INTO RUMANIA

Austrians Say Pflanzer's Army Is Reduced to a Few Regiments.

Special Cable to The New York Times.

ROME, July 7, (Dispatch to The London Daily Telegraph.) - A message from Bucharest states that many groups of Austrian soldiers with arms and equipment continue to arrive in Rumania, where they are interned in a camp at Dobrudja.

These fugitives state that the armies of General Pflanzer-Baltin are reduced to a few regiments without artillery.

The inhabitants of Transylvania refuse to furnish food to the troops and are leaving the wounded to die. The authorities are impotent in face of the anarchy to which the country is a prey.

The New York Times, July 8, 1916, p. 2.

8.

PRO-ALLY RUMANIANS CALL COUNTRY TO WAR

Speakers Accuse Premier of Deceiving Both Sides - Demonstration Stopped by Police

Special Cable to The New York Times.

LONDON, Thursday, July 20. - The Daily Telegraph prints the following dispatch from Bucharest under Monday's date:

"This morning there was a great public gathering under the auspices of Unionist Federation. Filipesco and Take Jonesco both spoke. The former declared the victory of the Allies was sure, and that Rumania would enter into the war. He went on to accuse Premier Bratiano of having faced both ways, and said he had deceived even Germany into believing that Rumania would march with the Central Powers. In the presence of him (Filipesco) and Jonesco, Bratiano had promised to enter the war with Italy. He had made the situation difficult even with the King by the promises he gave to the Central Powers.

"Jonesco declared every soldier given to the Allies would be as a stone built up of a greater Rumania - the tree of the royal dynasty could not flourish in a little Rumania; it must strike its roots deep and wide if the future occupants of the throne were to be safeguarded. Let the King take the lead in a sacred national union and by his valor finally unite the throne and the country. In a little Rumania there was room neither for the King nor for the people.

"The speeches were wildly applauded, and in the afternoon there was an enthusiastic demonstration in the streets, the people crying, 'we want war.' Several posters calling for mobi-

lization were fixed on the walls of the royal palace. The demonstrators dispersed on the arrival of the police and military."

The New York Times, July 20, 1916, p. 1.

9.

RUMANIA DECIDES TO STAY NEUTRAL

Change of Attitude Ascribed to Impending Teuton Developments on Eastern Front

Hindenburg Also A Factor

Appointment Had Effect in Bucharest as Well as Heightening German Confidence

From a Staff Correspondent.

Special Cable to The New York Times.

BERLIN, Aug^{ust} 4.-The Rumanian crisis is over, in the opinion of Balkan specialists here whose judgment has been vindicated in the past. Rumania, they say, is safe for the present and will continue watchfully neutral, pending developments in the southeastern theatre of war, which, it is thought here, should be of a character not to tempt the Rumanian Government to abandon its safe neutrality.

The political tension in Bucharest which reached almost the breaking point on Saturday relaxed when it was learned that Mackensen had resumed his activity and that Hindenburg would henceforth be in supreme command of the whole east front.

Hindenburg's appointment, which has been formally made public, had been common talk for the last few days, and the old magic of his name has produced immediate results not only in Bucharest, but in Austria and Germany. Only one in close touch with the pulse of the public can realize how quickly the hopes of the whole empire have risen and how immeasurably the nation's confidence has been strengthened by his new appointment.

While the German people had newer lost confidence that Brusiloff's offensive would collapse before the Teuton reinforced wall in the East, the prestige of Hindenburg, who of all the Teuton generals, still makes the most powerful appeal to the popular imagination, has turned confidence in the army's ability to hold on into an optimistic belief in fresh offensive victories.

That the Rumanian danger has been safely passed is further indicated by the return of the Imperial Chancellor from Great Headquarters, where he had been in conference for a week with the Kaiser. Falkenhayn, and Hindenburg. It is no coincidence that simultaneously Rumania's Hohenzollern King Ferdinand left Bucharest and returned to his Summer palace at Sinaia, and that a great exodus of Rumanian politicians, including Premier Bratiano, for the country, has reduced Bucharest to its normal midsummer quiet. The diplomats of the Central Powers are also summering at Sinaia.

The agitation of the Russophile elements, which had reached an unprecedented pitch of violence, is now practically closed, and even Entente partisans no longer regard the critical 14th of August as the red-letter day on which Rumania will enter the war. Take M. Jonescu's alleged remark after an audience with the King that "the Germans have once more won the upper hand," to which the wildest currency is being given.

Significance for the future is attached also to the role which Rumania's Hohenzollern

King played during the crisis in which he displayed a firmness of will comparable to that of King Constantine of Greece and the power to have his way.

It is thought of further significance in diplomatic circles here that, despite the disquieting events of last week in Rumania, there was not only no stoppage in the commerce between Rumania and the Central Powers, but that a remarkable increase in the commercial traffic both ways has set in the week marking the arrival in Bucharest of the first German fast freight, the so-called "Mercury" train, in addition to the regular "Carmen" freight trains, of which fifty-two have already reached Rumania since the new commercial convention went into force. They carried machinery, coal, glassware, chemicals and dyestuffs, clothing, electrical goods, and other goods badly needed by Rumania, which in return is sending the Central Powers increasing quantities of meat and grain.

The New York Times, August 5, 1916, p. 1.

10.

RUMANIA WARNS BULGARIA

Says Frontier Incidents Are Too Frequent and Show Unfriendliness

AMSTERDAM, Aug^{ust} 5. - On drawing the attention of the Bulgarian Government to recent incidents on the Bulgarian-Rumanian frontier, such as the recent attempt of Bulgarian soldiers to seize a Rumanian island in the Danube, the Rumanian Foreign Minister, according to a semi-official telegram received here today from Bucharest, said the incidents were "too frequent and not in accordance with the good relations between the two countries."

The New York Times, August 6, 1916, I, p. 4.

11.

SAYS BULGARIA MAY QUIT TEUTONS

Special to The New York Times.

PROVIDENCE, R, I, Aug^{ust} 7. - The Providence Journal will print a cablegram from its London correspondent tomorrow morning from which the following is an extract.

" The following statement is the essential part of a declaration made to me yesterday by an official of the British War Office:

" ' There is now collected in and about the District of Saloniki a splendidly equipped army of 680,000 British, French, and Serbian troops. Fully 80 per cent of these troops are seasoned veterans. There have been many alleged explanations of the reason why this large and powerful fighting force has not taken part in the combined drive that has been in progress along the various fronts continuously for the past month. The reason is that Great Britain and France want to make no move that will bring them into a clash with Bulgarian troops at this time. It is very probable, indeed, that within the next few weeks Bulgaria will again shift her allegiance and declare her affiliation with Russia or withdraw from the Teutonic alliance.

" ' This vitally important fact, coupled with the exact knowledge now held by the British Government that Rumania is heart and soul with the Allies and will come in at the moment when they give the word, are the two outstanding developments of today which are causing more concern to all the fighting powers than the present military moves.

" ' The elimination of Sazanoff from the Russian Ministry has taken away the last barrier to Rumania's decision to join the Allies. It is understood on authority which I am not able to quote, but which is indisputable, that, the entire territory of Bessarabia from Leova, at the Ru-

manian border, east of the mouth of the Dniester, on the Black Sea, and along fifty miles of the Black Sea coast line, back to the mouth of the Danube, on the Rumanian border, is to be ceded by Russia to Rumania, and that Rumania will at once place 450,000 troops fully equipped at the service of the Allies for operations either against Bulgaria or in conjunction with Bulgaria if the latter comes in.' "

The New York Times, August 8, 1916, p. 1.

12.

SALONIKI FRONT SITUATION

Expect Rumania's Intervention

There are those students of Balkan affairs who believe that Rumania will not let Brusiloff's successful campaign and the advance of the Allies from Saloniki pass without intervening on the side of the Allies. A year ago she would have been paid for such intervention, it is believed, by Bukowina and Transylvania, which have large Rumanian population. Now the lure might be the same, but naturally the first move of her army would be against Bulgaria in order to weaken the obstruction to the Allies advancing up the Vardar and Struma.

Rumania could put in the field 900,000 men, consisting of the standing army of 200,000, the first line reserves of 150,000, and all other reserves amounting to 550,000. Bulgaria is said to have 300,000 men in Macedonia and 100,000 guarding the approaches from Rumania, besides the balance of a maximum total of 720,000, or 320,000, who could be called at a moment's notice to either front.

There remains to be considered the Italian army of 260,000 or 300,000 men at Avlona, who like their Franco-British allies at Saloniki have for months been building roads and emplacements for heavy artillery. This army has been mobilized under the command of General Placentini, one of the ablest Italian military chiefs, but on July 10 it was unofficially announced in Rome that the projected field operations would be under General Armeglio, who had been recalled from Tripoli for that purpose.

As a common War Board since the Paris conference has conducted the fortunes of the Allies in the field, it is not thought possible that an advance would be made by the Franco-British-Serb force at Saloniki without a coordinated movement being made by the Italian troops at Avlona.

The New York Times, August 21, 1916, p. 2.

13.

HEAR RUMANIA IS WITH ENTENTE

AMSTERDAM, Aug<ust> 22. (via London.) - The Rumanian situation is again taking the leading place in the war news. Dispatches from Berlin and from Bucharest, via Berlin, describe the relations between Rumania and the Germanic allies as extremely serious. Wolff Bureau dispatches hint that an Austro-German ultimatum is in preparation.

The Kreuz--Zeitung states that the negotiations which took place at Bucharest at the week end between the Russian Military Attaché and the Rumanian Secretary of War must be considered as proof that Rumania has joined the Entente. "It is supposed," says this newspaper, "that plans for a Russian march through Rumanian territory were discussed. Of course, Germany would regard any such arrangement as a casus belli."

Major Moraht says in the Tageblatt:

"German and Austrian Ministers at Bucharest have pointed out the consequence to Ru-

mania of granting permission to the Russians to march through Rumanian territory. Toward us Rumania must not play her sphinx tricks so far that one day with shrugging shoulders she will place before us un fait accompli for which we have not been able to take proper countermeasures".

The New York Times, August 22, 1916, p. 3.

14.

RUMANIAN ARMY MOBILIZED FOR WAR AS FIVE ALLIES STRIKE IN BALKANS RUSSIANS IN FORCE JOIN THE SERBIANS

Bucharest Drops Gayety in Shadow of War; German Observer Says Nation Is Preparing

LONDON, Wednesday, Aug^{ust} 23. - The King of Rumania received the German and Austrian Ministers to Bucharest in private audience on Monday, according to a Cologne dispatch to the Exchange Telegraph Company, by way of Amsterdam. The Ministers were received first separately and afterward jointly. It was the longest audience ever granted by the Rumanian King to the Teutonic representatives.

AMSTERDAM, Aug^{ust} 23, (via London.) - Rumania is preparing for war, according to Dr. Lederer, Bucharest correspondent of the Berliner Tageblatt. A telegraphic dispatch from Dr. Lederer dated Sunday says:

"There is ground for some uneasiness as to the attitude of Rumania. The outward life of the city is greatly changed. Gay Bucharest has become a grave city, and all like signs in public life indicate that everybody is preparing for eventualities and that the country is getting ready for war.

"I still believe that Bratiano is playing a game with Russia. In political negotiations at Bucharest von Hindenburg is now playing the foremost role."

PARIS, Aug^{ust} 22. - All the morning newspapers comment at length on the possibility of Rumania joining in the war. The meetings that are in progress in Bucharest are taken to mean that all the various developments in the situation are being seriously considered. The statement is made on good authority(?) that the number of Rumanian troops that can be mobilized exceeds 800,000.

BERLIN, Monday, Aug^{ust} 21, (via London, Aug^{ust} 22.) - The Budapest Az Est, which is usually well informed on the Rumanian situation, today prints a dispatch from its Bucharest correspondent saying that the agitation for war, which in the last few days has been at fever heat, has suddenly cooled down. It is stated that possibly the end of the mobilization is responsible for the change, if not the serious words uttered in the Hungarian Parliament.

[This is the first hint of a Rumanian mobilization that has been permitted to pass the allied censorship. Almost nothing on the Rumanian military situation from the Entente viewpoint has come through since the Balkan situation in its present phase reached a critical stage.]

The Bucharest dispatch adds that there is no doubt that Premier Bratiano has reached an understanding with the Entente, so that further negotiations are unnecessary now for actual participation in the war. Meanwhile the semi-official Rumanian press is savagely attacking the Conservative organs which undertook to discuss mobilization and related measures.

More ammunition from France and Russia is asserted to be arriving.

The New York Times, Aug^{ust} 23, 1916, p. 1.

15.

REINACH FORECASTS GREAT STROKE BY THE ALLIES ON VARDAR RIVER

Rumania is the Crux of the Great Situation, Says French Publicist - He Believes She Will
Join the Conflict and Help to Crush Bulgaria

Special Cable to The New York Times

Position of the Allies

"Having analyzed the Bulgarian action I will now discuss the position of the Allies. Sarail had a choice of three chief lines of attack-along the valleys of the Cerna on the left, the Vardar in the centre, and the Struma on the right. I am divulging no military secret in admitting that the forces at his disposal are probably insufficient for a general assault along all three. At first sight the Struma might seem preferable for the reasons I have given, but the former Greek positions defending it are very strong and communications along the Vardar will undoubtedly be easier for the Allies along the direct railroad to their base.

"Secondly, one must not forget that his task is to liberate Serbia, as well as punish Bulgaria, and finally it is a military axiom that an army beaten in its centre must withdraw its wings, so that the choice of the middle route seems the most logical and the best. There he can exercise a strong general pressure until the time when circumstances permit of a real attack en masse.

"Here I come to the crux of the whole Balkan situation, namely, Rumania. If Rumania intervenes, or even allows the Russians to traverse her territory, the Bulgars will be between hammer and anvil and cannot escape their well-merited punishment. It is my opinion that Rumania will join the Entente Allies.

"The example of Greece has not been lost on Rumanian statesmen, who are among the shrewdest in Europe. Russian success and the allied offensive in France have shown the falsity of German boasts, and they judge events at their true value. I am not acquainted with Premier Bratiano personally, but have studied him carefully and know it is his ambition to restore to the mother country the four million of Rumanians under the Austrian yoke. The recent Austrian defeats and the wastage of the German effectives have removed the fatal risks which threatened Rumania before. Now she has little to fear and everything to gain.

"King Ferdinand is a Hohenzollern by race, but neither German nor Germanophile in heart. He is as good a Rumanian as the late Danish King George was a good Greek, and he will never stand in the way of Rumania's aspirations, now about to be realized."

The New York Times, August 24, 1916, p. 1.

16.

HUNGARY ALARMED OVER RUMANIA

The Hungarian newspapers are being flooded with the most pessimistic information concerning Rumania, and that country's possible action is absorbing the press and public, according to a Budapest dispatch to The Morning Post. The Hungarian public believes, says the dispatch, that the liberty they enjoy at the hands of the censor is designed to prepare the people for the worst.

The military expert of the Pesti-Naplo says: "The entry of Rumania into the war will not at first affect the military situation in the Balkans for the Rumanians will have to adhere to the united strategic plan of the Allies and will not be permitted to go straight for Transylvania. Dobrudja and Bulgaria will be their immediate aim. Five hundred thousand or six hundred thousand men of the Rumanian Army are not the chief factors for the consideration of the Cen-

tral Powers, but rather the problems presented by the new territory which the Russians will be allowed to use freely in the invasion of Hungary."

Meanwhile the anxious hours of waiting are not being spent in idleness in Transylvania, whence every able-bodied man suspected of Rumanian sympathies is being shifted to other parts of the country. The Rumanian newspapers in Transylvania are under the strictest control, and Rumanian priests and churches are under military supervision. All along the Rumanian frontier the military forces have been reinforced, defenses strengthened, and every precaution taken against Rumanian intervention.

According to unofficial dispatches, the Russians are pushing ahead with the greatest energy in Bukowina close to the Rumanian frontier, and already have gained "a very brilliant success. The Daily News in an editorial sums up the Balkan situation as follows:

"The imminent general offensive against Bulgaria is of great importance. One of the first results of a successful offensive by General Sarraill would be a complete rupture of Germany's communications with the East and the isolation and capitulation of Turkey. This is a plain geographical fact.

"There are also other issues, upon which it is wiser to reflect than to enlarge. These affect the fortunes of the two neutrals, Greece and Rumania, as well as the dozen belligerents.

"The situation in Greece where Greek troops already actually are engaged in hard fighting with their traditional enemies, the Bulgars, is rich in possibilities. As to the intentions of Rumania, we may be content to draw upon the German press which is authority for the statement that Rumania definitely has joined hands with the Entente and is preparing to give Russian troops passage through her territory. It is difficult to conceive what motive the Germans could have for circulating such a statement other than the belief that it is true."

The New York Times, August 24, 1916, pp. 1-2.

17.

RUSSIAN ARMY ON RUMANIAN BORDER

Rumania Also Massing Troops on the Lower Danube and the Pruth

Bulgars Get Munitions

Austrians Rushing Shells to Allies - Serbs Retake Positions on Saloniki Line

Special Cable to the New York Times.

LONDON, Friday, Aug<ust> 25. - The Morning Post publishes the following from its Budapest correspondent, who write under date of Aug<ust> 17:

"Az Est, the subsidized Government organ, telegraphs under yesterday's date that in Bucharest official circles a rumor is being circulated that the Russians have concentrated a great number of troops on the Bessarabian-Rumanian frontier and on the banks of the Russian Danube, evidently with the purpose of entering Bulgaria by way of Dobrudja and entering Hungary by way of Serbia across the Moldava.

"In conjunction with this Russian preparation, it is said the Rumanians are also taking steps in this direction, and certain preparations are going on, partly with the consent of the Bratianu Government and partly, indeed, by their very orders.

"The war party since early in June seem to have become stronger, and they are doing everything to seize power and prepare the way for the coming intervention. The Government

has made such conditions at the frontiers as to enable them to establish communication with the Russians at a moment's notice, and they are also preparing a situation for the Russians which would enable the Rumanians to enter the war with seemingly adequate justification.

All these preparations are serving the aim of the interventionists and putting the country into a state of readiness for immediate action. This aim was served by increasing the number of Rumanian troops on the lower Danube and on the Pruth, and the same purpose is actuating the Russophile press in systematically preparing the public for the great event.

The New York Times, August 25, 1916, p. 1.

18.

READY FOR RUMANIA

Germany Would Try to Carry War On to Rumanian Soil

BERLIN, Aug<ust> 23 (via London, Aug<ust> 24.) - Government circles here, though none too optimistic, view the Rumanian situation calmly, taking the attitude that it is Rumania's next move. The feeling is that the Central Powers have done everything possible to meet Rumania's views, and that Rumania, in persisting in the course desired by the Entente and her own expansionist party, will find the Central Powers ready, in which event it is to be expected every effort will be made to insure that the new war theatre shall be on Rumanian soil.

Information from Vienna indicates that the Austro-Hungarian Government, bearing in mind the results of the negotiations concerning Italy's claims before that nation entered the war, has been at no time disposed to offer Rumania similar concessions for fear that this again would be mistaken for a sign of weakness.

At this moment there is not discernible the slightest effort to persuade Rumania taking any other course than one due of her own initiative. The latest dispatches from Bucharest indicate a further cooling off of the war fever.

The New York Times, August 25, 1916, p. 2.

19.

URNS THE KAISER DOWN

Rumanian King Said to Have Refused to Receive Special Envoy

PARIS, Aug<ust> 26.- According to information from diplomatic sources, says a wireless dispatch from Berne, Emperor William of Germany wrote to King Ferdinand of Rumania that he intended to send Duke Albrecht of Mecklenburg on a special mission to him with regard to the position of Rumania.

King Ferdinand replied that the mission would be inopportune because, as a constitutional monarch, he would be obliged to refer the envoy to his ministers, and, in the circumstances, he preferred that any communication from the German Government should be received through ordinary diplomatic channels.

AMSTERDAM, Aug<ust> 26.- By decree of the Rumanian Council of Ministers, published in the Monitor, the extraordinary credit for the army is increased by 200,000,000 francs to 600,000,000 francs, according to a telegram from Bucharest today.

The Universul announces that General Paraskievsko (sic!) has been appointed Director of Munitions, adds the dispatch, and that General Popovic (sic!), Inspector General of Cavalry, has been appointed to command the First Army Corps in succession to General Averesco.

The New York Times, August 27, 1916, I, p. 3.

20.

BUCHAREST NEAR TO ACTION

Crown Council Today May Put Rumania On Side of the Allies

New Commander for Army

Gen^{eral} Averescu, Who Favors Entente, Chosen - Bratiano Bent on Ending Neutrality

Outlook Worries Austria

Hungary's Plea for Coalition Cabinet Is Rejected and a Serious Political Crisis Impends

Special Cable to The New York Times.

ROME, Aug^{ust} 27.- Italy issued today a declaration of war on Germany. This move caused general satisfaction here, as it at last put an end to an intolerable situation.

In political circles this formal action by Italy is declared to be in strict conjunction with the entrance of Rumania into the war.

She promised to join the war over a year ago when Italy entered, but found it impossible, under the circumstances at that time.

Political leaders now confidently expect a declaration of war by the Bucharest Government.

It is felt here that Germany in the past has not been without pretext for breaking definitely with Italy, as, for instance, when Italy signed the pact of London. It is believed that Germany's patience with Italy was not only to protect her great interests in this country, but to deceive the German people still further. Germany on her side has continually protested that she has never done anything incompatible with her situation as an enemy of Italy, yet not declaring war on her.

Germany has denied that any of her soldiers were sent to fight Italy on her northern or northeastern frontiers. Unofficial reports have told of the presence of German troops there, but these reports have never been confirmed. It is said, however, that the Italian Government now has possession of proof of these and other acts by the Germans, including the torpedoing of Italian steamers on the high seas.

BERLIN, Aug^{ust} 27. - The Rumanian Crown Council, which had been convened for 10 o'clock Monday morning, has been postponed until 5 o'clock in the afternoon, a Bucharest dispatch received in Amsterdam says.

According to another Bucharest dispatch, the King of Rumania has convened a conference of representatives of all the political parties, former Premiers, former Presidents of the Legislative Chambers, Ministers, and Government representatives, with the idea of ascertaining the views of all sections of public opinion on the present situation.

Special Cable to The New York Times.

LONDON, Monday, Aug^{ust} 28. - The Bucharest correspondent of The London Times sends the following, dated Aug^{ust} 21:

"General Averescu (former Minister of War and in the councils of the Headquarters

Staff one of the chief advocates of intervention) is stated in military circles to have been selected for chief command of the army.

"The German Minister, who on Wednesday had another audience of the King, is reported to have delivered to his Majesty an autograph letter from the Kaiser."

A Budapest dispatch to *The Morning Post*, dated Aug^{ust} 20, quotes the Bucharest correspondent of *Népza* as saying, under date of the Previous day:

"The general opinion expressed by the Bucharest press of all political shades is that a decision of the Cabinet is at hand. The Bina, a pro-German organ, says that, in spite of the fact that nothing of the nature expected by Premier Brătianu has happened on the European fronts and that the Entente Powers have achieved no prominent successes, the Rumanian Premier finds it fit and timely to abandon neutrality. Neither the Allies in the west nor Russia or Italy, it goes on, can boast of any great measure of success, 'yet the Rumanian Cabinet is feverishly preparing for war.

"According to another Rumanian paper, the Steagul, 'the Brătianu Government has decided to enter the war on the side of the Entente, ' and it warns the Government not to sacrifice the welfare of the country for reasons of sentiment.

"The Bucharest journal *Dreptatea* says that M. Filipescu declared to one of its representatives that Russian forces would proceed across the Polrudsha against Bulgaria within ten days and that the consent of the Rumanian Government had already been secured to this move, though the Government would enter a formal protest.

"The Austro-Hungarian Minister in Bucharest, who spent some weeks at Sinaia, has returned to the Rumanian capital and has sent his family to Vienna.

"The Bucharest *Politique* reports that the Rumanian Government has taken over large quantities of wheat for the army, bought by English agents here last year."

The New York Times, August 28, 1916, pp. 1-2.

21.

RUMANIA IN WAR, ATTACKS AUSTRIA;
GERMANY DECLARES WAR IN ANSWER;
EUROPE EXPECTS GREECE TO FIGHT;

Allies See Victory Nearer

Entry of Rumania Into War Is Expected to Shorten Conflict

Her Diplomacy Praised

Her King, It Is Argued, Held the Country Neutral Until the Proper Time

Bulgaria Thought Doomed

London, Paris, and Petrograd Rejoice Loudly Over Coming of Another Ally

Special Cable to The New York Times.

LONDON, Aug^{ust} 28.- The entry of Rumania into the war following upon Italy's declaration of war against Germany is popularly regarded here as the clearest indication that the fortunes of the Teutonic powers are ebbing.

The fullest confidence has been felt in well-informed quarters for some time past in the imminence of the present developments, and the prediction has been frequently made of late that once the harvest had been gathered Rumania would openly cast in her lot with the Entente Powers. It is essential to point out that such views have never received any open official sanction, and even now official quarters here preserve the utmost reticence, even to the point of declaring that no confirmation of today's reports have been received by the British Foreign Office. The events, however, are completely borne out by the view held for some time past in well-informed unofficial quarters, where the varying news as to Rumania's attitude issued from Germany has been received with quiet unconcern.

A Rome dispatch today describes the dramatic scene when the King of Rumania received the German Minister at Bucharest. The Minister, with tears in his eyes, implored the King to continue to maintain neutrality, declaring a Hohenzollern should not make war on a Hohenzollern. The King replied he was simply the King of Rumania and must follow the national will.

King Ferdinand's Diplomacy

Whether the incident in question is true or of the *ben trovato* variety, the view is put forward that Ferdinand in policy is entirely and deliberately Rumanian. His diplomacy is described as based upon that most skillful and astute of royal diplomats, the late King Carol, who possessed as few men have done the whole art of balancing and using forces, one against the other, which is the function of diplomacy. It has been said that the late King Carol had a steady pro-German tendency, although in fact such a tendency would be very hard to trace. Of his successor, at least, no such accusation can be made. King Ferdinand has aimed steadily at the realization of Rumanian national hopes and the achievement of Rumanian national unity, but his policy has been one of insurance and calculation. During the long and critical months since his accession to the throne he had two main considerations before him: (1) the provision of his army with heavy artillery equipment that modern war has proved necessary, and, (2) the withholding of any decision until the most favorable moment had arrived. Both from military and political points of view these two considerations have been necessarily interdependent. Rumania was to enter the war, militarily equipped to take her due part and politically assured of the fruits of victory. Both aims have now been achieved.

The Military Situation

In this connection it is worth recalling that often at the earlier stages it had been advanced that Rumania was not in a position to enter the war because of the inadequacy of military supplies. Particularly, it was said, her heavy armament would not last out two weeks of modern warfare. It will be interesting later to see how the deficiency has been met.

The effect of the Rumanian action on the whole Balkan situation can be gauged by the coolness with which the allied command at Saloniki has taken the Bulgarian extension to Kavala. Observers here regard the recent developments in that neighborhood as clear proof of the superiority attained by the Allies in a political and military sense. The extension of the Bulgarian front began when Berlin was assuring the world that Rumania was "safe." In order to carry out the plan for the occupation of Greek territory east of the Saloniki line, Bulgaria is understood to have drawn upon her troops along the Danube frontier, a proceeding which observers here suggest must have rejoiced the hearts of the Entente strategists who were aware of the blow that Rumania had in contemplation.

As yet Rumania is not announced at war with Bulgaria, and if the latter's northern fron-

tier is weakened in its defenses, it is suggested there is even the possibility of a declaration of war by Rumania upon Bulgaria becoming unnecessary to complete the latter's downfall. Recollections of the part played by Rumania in the last Balkan war give some plausibility to this theory, which takes into account the recent reports of the preparations of Czar Ferdinand of Bulgaria to abdicate in favor of Prince Boris in the event that things do not go well with him.

London Expects Greece to Act

LONDON, Tuesday, Aug^{ust} 29. - All the London morning papers devote the major part of their editorial space to the discussion of Rumania's entry into the war, emphasizing the economic, political and moral, as well as the military effects of this intervention.

With reference to the military significance of Rumania's action, the papers all assert that the entry of Rumania alters the whole balance of man power in the struggle in the eastern and southeastern theatres, brings Bulgaria between the upper and nether millstones and offers Russia a route to the heart of the enemy's country, a route, the defense of which involves a large extension of the Teuton line and an enormous increase in the enemy's responsibilities. The Daily News says:

"It is the development of the Central Powers which Rumanian success would complete. That is the capital fact of the situation. Economically the importance of Rumania's step is the loss to the Central Powers of the supplies they have been drawing from the big Balkan State."

The Daily Express says:

"Germany has been receiving cattle, wheat and petroleum from Rumania in great quantities. This supply is more urgent than ever".

Politically the London papers believe that Rumania's entry is likely to have its most immediate effect in Greece, strengthening the hands of Venizelos and the pro-entente party. The Morning Post says:

"For her indecision and weakness Greece is now suffering heavily, but there are signs that under the teaching of bitter experience the Greek people are coming to their senses. They will be wise to look to it that their repentance does not come too late."

The editorials speculate considerably on the moral effect on the German people of Rumania's action. The Daily Chronicle asks:

"Can the masses in the enemy countries continue to believe the legend of victory when they see this verdict passed by neutral statesmanship?"

The Daly Telegraph says!

"Germany awakes after an orgy of hysterical delight over the safe return of a submarine from America to hear that the strongest armed European neutral is ranged against her, ready for instant war at the point of greatest peril to her defensive scheme."

The New York Times, August 29, 1916, pp. 1-2.

22.

KAISER EXPECTED RUMANIA'S BLOW

But Germany Will Fight with Confidence in Victory, One Berlin Papers Says

Italy's Move Unexpected

London Hears Developments Startled People - Jagow Assailed for Diplomatic Defeat

BERLIN, Aug<ust> 28, (via London.) - German Government circles have expected some action on the part of Rumania for nearly two weeks. No illusions were indulged in, but it was thought the Rumanian Government might reconsider the matter and possibly shrink from the step taken yesterday.

It was known here that the Entente Allies purposed using Rumanian territory for a Russian advance against Austria-Hungary in Bulgaria. Rumania, it was argued here, would in that event, considering the Russian antipathy toward Austria-Hungary, join the forces fighting against the Central Powers.

Little is known here of the intentions of the Central Powers against Rumania, but it is felt that Rumania cannot avoid war with all the nations of the Central Powers should Russian troops advance through her territory.

The news of the Rumanian declaration of war against Austria-Hungary was received calmly, although it followed close on Italy's declaration of war against Germany. Owing to the lateness of the hour at which the news reached here, there is little newspaper comment on the latest turn in events.

The Lokal Anzeiger says:

"We must expect that Rumania's entry into the war will also influence the decisions of the Greek Government. The Greek Army was demobilized according to the wishes of the entente. Foreign troops are now standing on Greek soil. It is not easy to recall to the colors under threatening guns an army just sent home.

"No matter how many more new enemies Germany and her allies will continue to fight with confidence until final victory is theirs."

Italy's declaration of war was absolutely unheralded and came as a surprise. The announcement was made public yesterday afternoon in the customary extra editions of the Sunday newspapers which give the official war reports. Idle crowds read the declaration undemonstratively and then continued their usual Sunday strolls.

The official Norddeutsche Allgemeine Zeitung sounds the keynote of press comment, taking the position that Italy's formal declaration of war will have little effect, in view of existing conditions.

Comment on Italy's Move

All the editorials necessarily were written prior to the receipt of information regarding Rumania's declaration of war on Austria-Hungary, and almost without exception the newspapers expressed the hope that Italy's action would not force Rumania into the conflict. The Tagblatt said:

"We have waited for this declaration of war without impatience or unrest, with the same apathy with which one await a thunderstorm that is already visible in the sky. Our umbrella has long been raised. In Italy the declaration may be regarded as a great deed, and may be accompanied with the usual demonstration. In Germany it leaves the public ice-cold.

"This, the twenty-seventh declaration on war, was plainly to be expected, when the present cabinet of Premier Boselli was formed and Walter Runciman, President of the British Board of Trade, visited Italy, for then one knew with certainty that Italy was irretrievably dependent on her allies and could no longer act except as they ordered. The only surprising thing about the declaration is Italy's unblushing assurance in selecting as a cause of war Germany's support of her allies."

The Lokalanzeiger, under the heading, "A Delayed Formality," said the declaration was not a voluntary act, but a sign to the world that Italy stood no longer as an independent power, but rather as a vassal of her stronger allies. The Italian Foreign Minister, Baron Sonnino, has now been compelled to suppress his conscience, said the Lokalanzeiger, which continued:

"One thing is certain. Italy's declaration of war on Germany is a matter of indifference

from a political or a military standpoint. It has importance chiefly for Italy, and the long delay proves that importance to be evil."

The view that Italy's action was not entirely voluntary was expressed by the *Vossische Zeitung*, which characterizes Italy as a tool of the Entente Powers. This newspaper believed Italy's act was intended primarily to exert pressure on Rumania, but in common with other newspapers expressed the hope that Rumania would regard Italy as a horrible example, not to be followed.

London Hears Germans Are Deeply Impressed

LONDON, Aug<ust> 28 - Italy's declaration of war against Germany and the declaration of war by Rumania against Austria-Hungary have created a most profound impression in the German capital, says a dispatch from Berlin by way of The Hague to the Exchange Telegraph Company.

The Berlin newspapers, the dispatch adds, express themselves bitterly against Gottlieb von Jagow, the German Foreign Minister, and Dr. Alfred Zimmermann, the Under Secretary for Foreign Affairs, those statesmen being considered by the journals to be partially responsible for what is declared to be Germany's diplomatic defeat.

A telegram received by the Exchange Telegraph Company today from the Austrian capital by way of The Hague says that the newspapers of Vienna appear with large blank spaces showing that all articles dealing with Rumania have been censored.

Rumania's action was without marked effect on the Bourse today. Some "war babies," like the stocks of arms and ammunition concerns, reacted rather sharply, but the quotations of most stocks changed little.

Semi-official statements today expressed the belief that the influence of Rumania's entry into the war on Germany's food problem would not be considerable. The grain contracts for the 1915 crop have been largely filled, it is said, and the loss on imports of the 1916 crop will not be severely felt, in view of Germany's excellent home crop. Imports of Rumanian grain or all kinds had been placed at 1,400,000 tons, whereas the German crops are now estimated to be above those of 1915, excluding the occupied territories.

Say Rumania's Grain Isn't Needed

Owing to the doubtful attitude of the Rumanian Government, the authorities in charge of Germany's food supplies completed some time ago their plans for feeding the population for the next twelve months without the assistance of Rumania. It is even announced that the bread ration will soon be increased. The authorities are planning an economic policy by which a goodly surplus will be saved from the 1916 crops for a possible shortage in the 1917 crop. Among other things it has been decided to use no grain in the making of brandy, and the grain consumption of breweries has been reduced to below half the normal.

Notwithstanding the growing indications of Rumania's warlike plans, Germany and Austria had been making contracts for further imports and exports. Only three weeks ago Rumania sold to the Central Powers 2,000 carloads of peas and 6,000 carloads of brewers' barley. On the other hand, the German Steel Trust had contracted to supply Rumania with 25,000 tons of steel rails. It is probable, however, that no shipments of those rails have yet been made.

For some time it has been remarked that Rumania was trying to delay the conclusion of further grain contracts.

The New York Times, August 29, 1916, pp. 1-2.

23.

RUMANIAN ENTER PASSES

Army Begins the Invasion of Transylvania in Two Directions

Hopes to Shorten War

Also to Realize National Ideal, Vienna Is Told in Declaration of Hostilities

Two Cities Are Menaced

Hermannstadt and Kronstadt the Immediate Objectives of King Ferdinand's Forces

LONDON, Tuesday, Aug^{ust} 29, - Rumania has declared war against Austria-Hungary, Germany has retaliated by declaring war against Rumania, and fighting has already begun on the frontier of Transylvania.

The note declaring that Rumania, from 9 o'clock Sunday evening, considered herself in a state of war with Austria-Hungary was presented to the Austro-Hungarian Foreign Minister last night by the Rumanian Minister at Vienna, who personally visited the Ministry of Foreign Affairs.

The note was a lengthy document, in which Rumania set forth her grievances. The Paris newspaper *La Liberté* has received a summary as telegraphed from Geneva. According to this, the persecution of Rumanians by Austro-Hungarian officials is alleged, and it is charged that agreements which existed between Rumania and the former members of the Triple Alliance have been broken in letter and spirit from the time Germany and Austria entered the war, Italy, the declaration says, was obliged to detach herself from Austria and Germany.

Motives for Declaring War

In conclusion, the communication sets forth as follows the motives in compelling Rumania to enter the war:

First - The Rumanian population in Austrian territories is exposed to the hazards of war and of invasion.

Second - Rumania believes that by intervening she can shorten the world war.

Third - The Rumanian places herself on the side of those Powers which she believes can assist her most efficaciously in realizing her national ideal.

An official statement issued in Berlin and forwarded by Reuter's correspondent at Amsterdam says:

After Rumania, as already reported, disgracefully broke treaties concluded with Austria-Hungary and Germany she declared war yesterday against our ally.

The imperial German Minister to Rumania has received instructions to request his passports and to declare to the Rumanian Government that Germany now likewise considers herself at war with Rumania.

Rumania's decision to enter the war was reached at a meeting of the Crown Council held Sunday morning at the Cotroceni Palace, Bucharest. King Ferdinand presided, and the

session was prolonged over a period of several hours. The Council consists of nineteen members, of which number it is believed that four to six opposed intervention.

Besides conferring with the council, with whom the final decision rested, King Ferdinand had conferences with the leaders of all Rumanian political parties, including those favorable to intervention in the great war and those who had been the strongest supporters of Rumania continuing her neutrality.

The Rumanian military officials had discussed for some days what probably would be the first step taken when war was declared and had dismissed all alien employes many of whom were Germans. An especially large number of Germans were employed in the technical services.

General Averescu, former Minister of War, will have, it is said, chief command of the Rumanian Army.

The Bucharest newspaper, *Adeverul* (sic!), commenting on the council meeting, said:

"At last the decisive hour has struck. Events have dictated to the Government intervention and the realization of Rumanian's national claims. The King, in view of the recent events, like the late King Carlos, convoked the Crown Council. The politicians when they leave it will have to bow to its decision. The union of all parties must be effected before the greatness of the cause."

Fighting Starts in Passes

VIENNA, Aug^{ust} 28, (via London) - The first clashes between troops of Rumania and the Central Powers occurred last night in southeastern and eastern frontier mountain passes of Hungary, says an official statement given out here today. The attacks by the Rumanians are described in the statement as "treacherous." Rumanians prisoners were taken.

Advance guards of the two forces came into contact at Rothenthurm Pass, fifteen miles south of Hermannstadt, Transylvania, and in the passes south of Kronstadt the statement adds.

BERLIN, Aug^{ust} 28, (via London) - Fightin has begun between Rumania and Teutonic troops. This is indicated in a terse official announcement by the General Staff today, which says:

On the frontier of Transylvania Rumanian prisoners were taken.

Kronstadt and Hermannstadt, toward which the Austrian official communications indicates the Rumanians are making their first effort at an advance, are two of the most important cities in Transylvania. They are near the southern border of Hungary, the former about six miles from the Rumanian frontier and the latter about fifteen miles from the frontier. Kronstadt is seventy miles east-southeast of Hermannstadt.

The City of Kronstadt is the most important commercial and manufacturing centre of Transylvania. It has a population of approximately 41,000. Hermanstadt is a former capital of Transylvania and lies near the River Zibin (sic!). It has a population of 83, 000. Rumanians make up a large part of the population of both cities.

The New York Times, August 29, 1916, pp. 1-2.

24.

TWO TYPES OF RUMANIANS

Miss Smith Explains the Points of Difference Between Them

Miss Lovina Steward Smith, an American woman, who has written of Hungary and who lived many years in Budapest before her return to this country last month, said yesterday that the Rumanians living in Transylvania were for the most part shepherd or mine workers, and took

little interest in the question whether they were under the rule of Austria-Hungary or of Rumania.

"They are quite well satisfied with their condition, as a rule, and have little fault to find with the way they are governed," she said. "They are better off economically than the Rumanians of Rumania, and they appreciate this. They are not subject to the oppression of the wealthier classes, as are the bulk of the Rumanian population in Rumania. On the other hand, the Rumanians in Transylvania are densely ignorant and indifferent. There is no Pan-Rumanian feeling at all, and their loyalty to the Austro-Hungarian Government is hardly developed at all. For the most part they probably hope to see Rumania defeated, but care little one way or the other.

"The Rumanian population is just about half the total population of Transylvania, and the poorer and more ignorant half. Of the other half, 50 per cent. are Magyars and the other 50 per cent. are descendents of the Saxons who were drawn from Germany in the twelfth century as a frontier guard against the Turks. Magyar is almost exclusively the language of the literate classes.

"A large part of the Rumanian population in Transylvania has drifted there within the last 200 years. They are employed in the iron mines in southern Transylvania and in the salt mines in northern Transylvania, some of which extend underground across the Rumanian border.

"While the mountain ranges between Rumania and the Hungarian plain stand in row after row, they are intersected by valleys and by numerous rivers, so that it is less of a military problem to effect a passage through them than it has been for the Russians to cross the Carpathians.

"The plan of defense against Rumania for the present war was mapped out by General von Mackensen after the invasion of Serbia, and the passes at the Rumanian border are well fortified. But the armies which Austria-Hungary will be able to put into the field here will be of poorer caliber than those which have faced Russia and Italy so far in the war. The Hungarians, who are the best soldiers in Austria-Hungary, have suffered more heavily during the war than the soldiers of any nation except Serbia. In addition to the large proportion killed and wounded in battle, thousands were frozen in the Carpathian campaigns.

"All over Hungary you see men on crutches, both their feet having been lost. The new troops who will fight against Rumania will have to be largely the recruits from Bosnia, Herzegovina, and from other elements of the Slav population, which were not thoroughly sifted for recruits earlier in the war because they were not the highest type of fighting men.

"Shortly before I left Budapest there was a great agitation in the newspapers against the sale of Transylvania estates. Rumanian speculators were active in buying tracts of land, and these transactions convinced the public in Hungary more than anything else did, that Rumania would eventually more than the threat of intervention by Italy was, but Transylvania is one of the best provinces of Hungary, and Hungary would probably have sought to secede if any effort had been made to induce her to give it up to keep Rumania out of the conflict."

The New York Times, August 29, 1916, p. 2.

25.

FIFTEEN NATIONS ARE NOW AT WAR

Twenty-Six Declarations of War Made Since the European Conflict Began

The simultaneous declaration of war by Italy against Germany and Rumania against Austria-Hungary makes the twenty-sixth of such declaration since July 28, 1914, and brings the total number of belligerents up to fifteen—Germany, Austria-Hungary, Turkey, and Bulgaria facing Belgium, France, Great Britain, Russia, Italy, Rumania, Japan, Serbia, Montenegro, Portugal, and San Marino. The dates of war declarations or the announcements of a state of war runs as follows:

1914.

July 28-Austria declares war on Serbia.

Aug<ust> 1-Germany declares war on Russia.

Aug<ust> 2-Germany at war with Belgium.

Aug<ust> 3-France announces a state of war with Germany.

Aug<ust> 4-Great Britain declares war on Germany, and the latter declares war on Belgium and France.

Aug<ust> 6-Austria declares war on Russia.

Aug<ust> 8-Montenegro declares war on Austria.

Aug<ust> 10-France announces a state of war with Austria.

Aug<ust> 12-Great Britain announces a state of war with Austria. Montenegro declares war on Germany.

Aug<ust> 23-Japan declares war on Germany.

Aug<ust> 25-Austria declares war on Japan.

Aug<ust> 28-Austria declares war on Belgium.

Nov<ember> 5-Great Britain declares war on Turkey.

1915.

May 23-Italy declares war on Austria.

June 3-San Marino declares war on Austria.

Aug<ust> 20-Italy declares war on Turkey.

Oct<ober> 7-Announcement of a state of war between Russia and the Bulgarian Government.

Oct<ober> 14-Bulgaria declares war on Serbia.

Oct<ober> 15-Great Britain declares war on Bulgaria.

Oct<ober> 16-Bulgaria announces a state of war with Russia.

Oct<ober> 19-Italy declares war on Bulgaria.

1916.

March 9-Germany declares war on Portugal.

Aug<ust> 27-Italy declares war on Germany, and Rumania on Austria.

The New York Times, August 29, 1916, p. 2.

26.

RUMANIA QUEEN A FACTOR

British Officer Says She Is Enthusiastic for the Allies

An officer of the Medical Corps of the British Army, who has been in Russia and Rumania as a member of the British Red Cross Commission in those countries, and who left Rumania only a few weeks ago, told last night of the part that the Rumanian Queen has played in swinging her country in line as an ally of the Entente Powers. Owing to his official position, this officer asked that his name be not used.

"If a woman," he said, "has had a powerful influence with respect to the position of Greece in the war, it may also be said that a woman has exercised not a little influence as regards the Rumanian position. The Queen of Rumania is enthusiastically pro-Ally in her sympathies, which she has been at no pains to conceal, for she is of a very outspoken disposition. While her husband is a Hohenzollern Prince, he is far from sharing the strongly militaristic tendencies of the head of his family, and the Queen is the daughter of an English Prince by a

Russian Princess. Her father was the late Duke of Edinburgh, brother of King Edward and uncle of the present King George, and her mother was the daughter of the Czar Nicholas I.

"The Queen of Rumania is a beautiful and brilliant woman, to whom her husband, himself a man of marked ability, is devotedly attached. She is somewhat impulsive and unconventional, and is greatly beloved by the people, interesting herself in a number of philanthropic movements. Since the outbreak of the war she has kept herself in touch with her English and Russian relations, and has been able to enlighten her husband with respect to certain facts which might not possibly have been otherwise duly impressed upon him."

The New York Times, August 29, 1916, p. 2.

27.

CAN RAISE 900,000 MEN

Upwards of 600,000 Already Mobilized in Rumania

The mobilization of Rumania brought over 600,000 men under arms; this force can be raised to a total of 900,000 with all reserves summoned to the colors. Rumania's strength may be summed up as follows:

Army

Military service compulsory and universal from the age of 19 to 41, capable of producing an army of over 600,000 men.

First Line.-Five army corps and two cavalry division, 220,000 men.

Artillery.-Twenty regiments of field artillery, each of six batteries of four guns each, four horse batteries, and nineteen fortress companies.

Seven engineer battalions and a railway battalion.

Second line.-Thirty-six battalions and nine batteries equaling 30,000 men in time of peace, or 380,000 men in time of war.

Equipment

Infantry.-Mannlicher magazine rifle.

Cavalry.-Mannlicher carbine. Field artillery.-450 rapid-fire Krupp, 75 milimeter guns, 150 field guns belonging to the reserve, and an unknown number of heavy guns.

Forts

At Galatz, (junction of Danube and Sereth.) three lines; at Nernolassa (sic!), (Sereth) two lines; at Focasant (sic!), three lines, and around Bucharest, eighteen forts, all armed with Krupp and Gruson guns.

Navy

Elisabeth, protected cruiser, 1,320 tons, 4.6-inch and eight machine guns.

Miella, training ship, 350 tons.

Seven gunboats, six customs boats, eight torpedo boats, and four river monitors.

The New York Times, August 29, 1916, p. 2.

28.

PARIS LAUDS BRIAND FOR RUMANIAN MOVE

France Sees Doom of Central Powers in New Member of Entente - Bourse Excited

Special Cable to The New York Times.

PARIS, Aug<ust> 28. - France feels today that Maximilian Harden was right when he said nearly two years ago that Rumania would enter the war on the side of the victors. All the Paris papers apply Harden's statement and other German assertions of similar nature to today's big news. In all circles there is a feeling of tremendous optimism, not experienced since the beginning of the war. I took lunch today with a high Government official. He said:

"This is a great day for the Allies. Rumania's entry on the same day that two other members of the Triple Alliance, Italy and Germany, dissolved partnership, is most significant. It will certainly have, in fact, already has, a great effect on European neutral opinion. Greece is watching the situation most intelligently, and Bulgaria, by this time, undoubtedly wishes she had never been born to digest her vile mess of Prussian pottage, especially as the pottage bids fair to choke her."

According to this authority, "there may be no more Bulgaria" when the war is over.

All French informed opinion gives great credit for the Rumanian move to Premier Briand, France's "big stick," and now an acknowledged leader in Entente diplomacy. One official said to me:

"I have seen him every day throughout the negotiations on the subject of Rumania. I have seen the tide rise and fall and rise again but he has not rested a single hour until he was certain."

The Bourse was feverishly excited by the Rumanian news. Dollars and sterling exchange promptly weakened on the idea that Russia will now buy and sell with Rumania, instead (sic!) of France and England. Rouble exchange rose from 186 to 195. In fact it was the best and most active day on the Stock Exchange since the French mobilization. All stocks were strong, especially Russians. The general feeling expressed everywhere was that the war has been shortened at least six months. On the Bourse the Banque privée de Petrograde stock went up twenty francs, the Banque Azoff went down forty francs. French war stocks participated in the general effervescence. Gains were recorded of thirty to fifty francs.

The New York Times, August 29, 1916, p. 2.

29.

WASHINGTON NOT SURPRISED

Expected Rumania's Entry into War and Predicts Bulgarian Attack

Special to The New York Times.

WASHINGTON, Aug<ust> 28.-Rumania's entry into the war on the side of the Entente Allies developed keen and widespread interest throughout official and diplomatic circles in Washington.

The fact that Rumania entered the war on the side of the Entente Allies is not any great surprise to diplomatic circles here. There has been a growing conviction among the diplomats of Entente Powers here that the declaration of war by Italy on Austria-Hungary on May 23, 1915, would be followed ultimately and at the proper moment by the alignment of Rumania on the side of the Entente Powers. It is now expected that the participation of Greece in the war on the side of the Entente Powers is only a matter of weeks, and that the situation on the eastern, Russian, and Balkan fronts will soon be such, coupled with the Bulgarian attacks on Greek territory, to force the hand of the Greek Government.

American military officers are forbidden to comment on the military aspects of the changed status of the war for publication. Nevertheless they are alive to the possibilities of

important developments and the army War College is preparing to plot every disclosed movement in the Balkan and Carpathian campaigns as influenced or altered by the Rumanian move.

Military experts here declare that the Central powers have already determined whether they will meet the Rumanian move with a defensive or an offensive campaign in the beginning, but this decision is not known here. If the decision of the Central Powers is in favor of an offensive campaign a drive is expected to be made toward Bucharest, the Rumanian capital, from the south within the next week. If no such drive is undertaken it will be assumed that the Central Powers, for reasons of their own, will settle down in the beginning to a defensive campaign against the new alignment. Many General Staff officers believe Bulgaria will be called upon to bear the brunt of the attack of Rumania upon Austria-Hungary. According to War Department information Rumania has war supplies to last four months. The entire equipment of the Rumanian army, unless changed recently, is of German manufacture, which may make the supply problem difficult for the Allies. The only known route for furnishing munitions is by way of Russia.

The New York Times, August 29, 1916, p. 2.

30.

RUSSIA SEES BIG BENEFITS

Rumanian Army's Aid Will Facilitate Attack of Austria

PETROGRAD, Aug^{ust} 28, (via London.) - Rumania's declaration of war against Austria is regarded in Russian official circles as an event of far reaching significance. The Foreign Office points out three striking benefits which will accrue to Russia as a consequence:

The aid of the substantial Rumanian Army, which, pitted against Austria, will lessen Russia's task and will afford greater freedom of action on the left wing on the western front.

The tightening of the ring around the Central Empires and the opening of a new line of attack.

The cutting off of grain supplies to the Austro-Germans, upon which the latter are believed to have placed great reliance.

Recent dispatches from Bucharest indicated that the sale of the entire Rumanian crop had virtually been arranged for and that shipping of the grain had already begun.

The New York Times, August 29, 1916, p. 2.

31.

BIG DROP IN WHEAT ON RUMANIAN NEWS

Prices Fall 11 1/8 Cents in Chicago on Word That European War Zone Is Widened

See War's End Hastened

Traders Discuss the Prospects of Italy and Rumania Making New Move to Open Dardanelles

CHICAGO, Aug^{ust} 28. - Abrupt widening of the European war zone today sent wheat values tumbling almost as if the market had no bottom. The extreme fall in prices was 11 1/8c, an amount virtually parallel to the extraordinary rise witnessed two years ago on the day that hostilities began. Transactions today, as then, were on a large scale, measured in millions of bushels.

It was the view that the end of the war had perhaps been greatly hastened, which in the

main brought about today's big drop in quotations. Even the most conservative traders seriously discussed the chance that, at least by a speedy opening of the Dardanelles, vast stores of Russian grain soon would reach western Europe as a result of Rumania having at last joined fortunes with the Anglo-French Allies. Contrary assertions that the immediate consequence of extension of military operations would mean increased ruin of food supplies, failed to result in more than partial recoveries in quotations.

Rumania's declaration of war was generally coupled with the prospect that Italy was about to participate actively with the new recruit in a fresh effort to force the Dardanelles. Word late in the session that actual fighting had begun on the Rumanian frontier set the wheat pit here nearly frantic and was followed by a wild close at the lowest prices of the day, \$1,40½ to \$1,40¾ for September and \$1,43¾ to \$1,44¾ for December as against Saturday's finish of, respectively, \$1,51¾ and \$1,43¾ to \$1,54.

Throughout the day and especially during the late dealings the increased chances (sic!) of a general railway strike in the United States added to the excitement of wheat traders and formed a perceptible factor in bringing about the collapse of the market.

The New York Times, August 29, 1916, p. 2.

32.

RUSSIAN EXCHANGE RISES

Price of Ruble Up to 32 on Expectation of Release of Wheat Deluge

Entrance of Rumania into the war was reflected yesterday by a wide break in wheat, the New York price dropping 8 cents a bushel, in sympathy with the smash at the primary market in Chicago, and by a sudden strengthening in Russian rubles. Both movements reflected the belief that Russia will soon be able, with the help of Rumania, to release a vast quantity of stored-up wheat.

It is understood that Russia has a surplus of between 400,000,000 and 500,000,000 bushels of wheat. If Rumania is able to take Sofia and crush Bulgaria, the way will be opened for the movement of this wheat by a roundabout course through Nish and Uskob to the port of Saloniki. For two years the crops raised in the Black Sea district have been locked in.

Rubles, which last week sold at 30.82 cents each, yesterday advanced to 82 cents. Their normal price is 51.45 cents, but exchange has been moving against Russia since the beginning of war. Rumania's decision also served to stimulate speculation in rubles through the purchase by American investors of Russian internal bonds. These can be bought by the purchase of rubles in this market at the depreciated price, the holder receiving, besides his interest, the advantage which will come if exchange on Russia continues to rise.

The New York Times, August 29, 1916, p. 2.

33.

900 MILES ADDED TO TEUTON FRONT

Line Which the Central Powers Must Defend in Europe Now Stretches 1,750 Miles

Have 10,600,000 Men Now

Entente Armies Aggregate 24,000,000 - Strategy Likely to be Followed by Rumania.
By a stroke of the pen King Ferdinand of Rumania has added nearly 900 miles to the

fronts in Europe now defended by the Central Empires - 500 in the west, 785 in the east, 315 facing the Italians, and 160 miles at Saloniki - making 1,750 miles. The 895 miles the King has added consist of the 520 miles of the Transylvania Alps, the 75 miles bordering on Serbia, and 800 miles on Bulgaria. Available for these fronts in trained men the Central Empires have 10,600,000, and the Allies 23,300,000. To the latter the King of Rumania has just added 650,000, capable of being raised to 900,00.

This is the first general strategic importance of Rumania's co-operation. The second is local. According to the most recent advices from Bucharest, censored and uncensored, a Russian army of 80,00 men has been concentrated at the Danube for months near Galatz and near the Yassy-Ungheni Railway in Bessarabia waiting for King Ferdinand's declaration in order to ascend the river and descend the railway into Bulgaria via Giurgevo and Turnu-Magurele.

It has also been disclosed that the great Hungarian concentration camp at Hermannstadt, just over the Alps on the River Alvtá (sic!), has prepared for the eventuality of Rumania's advent. Besides, the first conflicts between the troops of Rumania and those of the Central Empire have taken place on the Transylvania border.

However, the expansion into large military movements of such initial signs and action would be contrary to the real strategic position of Rumania, as well as the natural disposition of the troops, both Rumanian and Russian. Since Rumania invaded Bulgaria and ended the second Balkan war in July, 1913, she has been preparing for another emergency of the same (...) while political exigencies would be apt to draw the Russians to attack Transylvania through the passes in the Alps, these passes, meanwhile, being held by Rumanian "troupes de couverture."

Transylvania Now Vulnerable

Indeed, a Rumanian officer in discussing the problem a year ago, said that the Rumanian strategy would be similar to that of the Italian, which had neutralized the Trentino and attacked on the Isonzo. In the same way Rumania would neutralize the Transylvanian Alpine front and attack along the Danube. The year, however, has made the former vulnerable; it has also placed a Russian army in a position to take advantage of that vulnerability. Meanwhile, any attempt of the Teutons to enter Rumania from Hermannstadt and across the Rothenthwim pass troops.

Aside from the Transylvanian Alps, the frontiers of Rumania lie on the Pruth in the northeast and on the Danube in the south and west. Across the Pruth is Russian Bessarabia, from which, of course, Rumania has nothing to fear; but across the Danube are Teutonized Serbia and Bulgaria. Just below Rushchuk on the Danube the Bulgar-Rumanian frontier makes an abrupt departure southwest to the Black Sea. Parallel to it runs the Varna-Rushchuk Railway. The Russians for months have been covering Varna by their warships. Varna is the sea terminal of the northern railroad to Sofia; Burgas, the sea terminal of the southern. The nature of the land, low and marshy, does not permit an invasion of Rumania via the Varna-Rushchuk line.

Still the banks of the Danube, low on the left and steep on the right, rather favor Bulgaria. But there are compensations in the shape of the lateral swamps and islands. The islands along the Rumanian bank are often very considerable in length and thickly covered, and although commanded from the right, or Bulgarian side, are also laved by the swifter current on that side.

There is still another advantage to Rumania in the fact that there are very few places where the Loess terrace-the edge of which is marked approximately by the route of the railway--of the interior infringes on the north bank of the river so as to afford a natural site for a bridge or other means of crossing, and wherever there is soil ground for such a purpose it is already occupied by a town. Thus where the Botsani (sic!) - Bucharest railway crosses there is Giurgevo (sic!) on the Rumanian side and Rushchuk on the Bulgarian; Turnu-Magurels (sic!) opposite Nicopoli, on Pitești (sic!)-Râșil de Vide (sic!) line, and Kalafat vis à vis to Vidin on Pitești-Platră (sic!)-Craiova line, which, running southwest, cuts the railway from Hermannstadt about midway, while (?) the latter proceeds on to Corabia on the Danube, where there is no crossing.

Where Russians May Strike

In his book on the Balkans, written just before the first Balkan war for the military school at Sandhurst, Colonel A. F. Mackler-Ferryman declares that the Trans-Transylvanian passes are so numerous and so easy that "it is doubtful whether the Rumanian Army unaided could defend them."

Obviously that is where the Russian Army, now believed to be in transit in Rumania, comes in, especially as beyond the Alps lies the unprotected Austrian right wing.

Mackler-Ferryman continues:

"There are at least ten passes by which good roads cross the mountains; and of these four diverge from the Hungarian town of Kronstadt-the Torsburg, southwestward to Campulung; the Törnös, southward to Predeal; the Buzeu (sic!), southwestward to Berzeu (sic!), and the Oitos (sic!), northeastward to Ocna. Similary to the south, three converge on Craiova - the Verciorova, (the Iron Gates), the Vulkan, and the Roteturm (like the Törnös) carrying also railways."

The Verciorova, between Temesoar (sic!) and Craiova; the Roteturm, between Hermanstadt and Rimnicu Valcii, and Bucharest.

According to the same authority, the passes north of Oitez (sic!) are not very important, although the Gyimes (sic!) Pass carries a railway, (which comes up from the Kronstadt side and proceeds across, dividing the Transylvanian Alps from the Carpathians,) to Ocna, and the Tolgyes, or Prisacani, and the Bekhas (sic!) converge on Piatra.

The distribution of the military forces of Rumania is in four districts, each with due consideration to the work to be done and the facility with which mobilization can be carried out. The Dobruja plateau being Rumanian, there are two facing Bulgaria east and West, and two facing Russia north and south. The latter now have no concern; they are Yassy and Galatz. The former are at Bucharest and Craiova.

The Drabuja (sic!) itself is garrisoned by an independent division, with headquarters at Kustenji (sic!), and there is an outpost at Tulcea. According to Mockler-Ferryman, the most important place in the bridge-head of Cernavoda, at the end of Trajan's Wall, behind the great road-junction of Mejidia (sic!), itself a station on the Kustenji-Cernavoda Railway. This however, since the Bucharest treaty of Aug<ust> 10 1913, is far within Rumanian territory.

The New York Times, August 29, 1916, p. 2.

34.

TEUTONS LOSE OIL SUPPLY

Had Been Drawing Heavily from Rumania, American from There Says

"Rumania is ready and she is backed by a two years accumulation of ammution and other supplies," said L. R McCollum of the Lucey Manufacturing Corporations, one of the largest oil land owning companies in Rumania, who was in this city yesterday. Mr. McCollum was in Rumania during the first eighteen months of the present war and is shortly to return to that country.

"I was in Rumania when the present European war broke out," he continued, "and I know that at that time Rumania would not have lasted much more than four weeks had she gone into the conflict. She was short of equipment, and also of ammution and the Central Powers would have made quick work of any resistance she might have put up. But today it is all different. For more than a year and a half every factory, every mill, every plant that could be used in the turning out of munitions has been working day and night, and the result is that Rumania is ready.

"All of these plants and factories were commandeered by the Government, and the one object in view has been to create a reserve of supplies that would stand any test to which Rumania might be put. In addition, Rumania has also been getting large consignments of supplies

from England, France, the United States, and other countries, most of it via the trans-Siberian route. Before Bulgaria declared war on Serbia the Rumanians were able to lay in other large stores via the Saloniki route.

"The Rumanian Army is one of the best officered armies in the world. I say this without qualification. As regards the soldier I know of none, except perhaps those of Japan, who are so hardy and healthy. In the oil fields we employ thousands of these big peasant, and it is a common thing for a workman to walk twelve miles through the snow to his work, work eleven hours, and then walk back home at night. The principal food of the Rumanian Army is a dish they call 'marmeliga,' (sic!) which is nothing but boiled corn meal. With this they have dried meats, cascaral (sic!), which is cheese made from goat's milk, and dried fish, with a little tea or coffee on the side. These things are plentiful in Rumania, and the 'menu' is itself the best proof of the simple problem that confronts Rumania when it comes to the subsistence of her fighting men.

"The equipment of the army is up to date in every particular. They received just before the war broke out 350,000 modern German rifles, and to show how tricky the Germans are when it comes to arming the other fellow, I need only mention that the extractor used to withdraw the shells were missing in every gun. But the Rumanians got busy and months ago had remedied the deficiency. I might mention that without the extracting mechanism the rifles were entirely useless. The artillery equipment is good, and the Rumanians have some fine field pieces of the larger calibres. Their mountain artillery is particularly efficient and well equipped.

"I am not a soldier, but I have an idea that Rumania will make her principal attack on Hungary through the pass in the Carpathians near the little city of Sinya, (sic!) a beautiful resort where the King has his Summer place. It is in the Prohova (sic!) Valley, perhaps the richest region in all Rumania, and in which are the famous Rumanian oil fields. Up to the present time the Central Powers have depended mainly on these fields for their supply of gasoline and lubricating oils. Now that they are closed to them they will have to depend on the Galician fields, which are producing a minimum of oil owing to the fact that the wells and well equipment have been more or less destroyed as a result of the heavy fighting that has occurred and is still going on in that part of the eastern war zone.

"Rumania was also one of the countries upon which the Central Powers depended for their grain supply. Last Spring the Rumanian government contracted to deliver 250,000 car-loads of grain to those Powers, but it is certain that only a part of the contract has been filled."

Mr. McCullum was asked what in his opinion would be the result of Rumania's entrance into the war so far as Bulgaria was concerned.

"Speaking as a plain, ordinary civilian observer, who has spent much time in Rumania and in Bulgaria," he replied "I should say it means Bulgaria's finish."

The New York Times, August 29, 1916, p. 2.

35.

RUMANIA'S ACTION VASTLY IMPORTANT

Fortunes of Entente in the Balkans Completely Transformed Since the War Started

Agreement Among the States Which Italy Arranged
and Bulgaria Rejected for Teuton Cause

Rumania's entrance into the war on the side of the Entente at this time both politically and strategically, both locally in the Balkans and on the fate of the war in general, is infinitely more important than the direct military contribution she makes to the allied armies-650,000

trained men capable of being raised to 900,000.

She appears upon the scene at a time when the Central Empires had come to depend upon her for wheat, oil, and copper; when they could not spare a single man from the eastern, western, or Italian front to oppose her offensive, whether that offensive were directed against Hungary or against Bulgaria; when the people of Bulgaria and Turkey have suffered the extremes of endurance of a war which has brought nothing to one and has deprived the other of the necessities of life; and, finally, when the people of Greece, with the allied armies and the revived Serbian Army in full view at Saloniki, are beginning to realize that Venizelos was right and King Constantine was wrong.

Politically she has bided her time just as Italy did in her negotiations with Austria-Hungary and later with Germany. Both diplomatically and from the point of view of military exigency Rumania's participation waited upon Italo-German relations. The reasons are these:

When Bulgaria and Turkey signed their treaty on July 22, 1915, by which the latter gave the former the Dodeagatch Railway territory between Mustafa Pasha and Mandra, it was realized that the plans England, France, and Russia had made to form a new Balkan League had failed. It then became inevitable that Bulgaria would join the Central Empires, and that Serbia and Montenegro would again be invaded, that communication would be opened between the empires and Turkey, and that the expedition at Gallipoli against Constantinople would have to be abandoned.

Italy's Balkan Agreement

Almost at the eleventh hour Italy had joined the Entente in their negotiations at Sofia, Nish, Athens, and Bucharest, and had succeeded in getting the consent of the Balkan States to the following agreement:

Bulgaria was to remain benevolently neutral to the Entente and receive 10,000 square miles of Macedonia territory from Serbia and 5,000 square miles from Greece.

Serbia Was to have 3,000 square miles of Albania, with a coast line on the Adriatic.

Greece was to have 5,000 square miles of Southern Albania, with a coast line of sixty miles on the Adriatic, thus leaving Italy's pied-à-terre at Avlona in the same relation to Greece that British Gibraltar bears to Spain.

Rumania also bound herself by treaty to Italy to follow the latter's initiative in dealing with Germany, and Italy undertook to use her good offices with Russia and the Entente-for Italy had not yet signed the "no separate peace" agreement with the Entente-to secure for Rumania a political lien on Bukowina, Southern Transylvania, the district of Marmoros-Sziget, (west of Bukowina;) the district of Krischana, and Banat of Temesvar West of Transylvania).

Berlin heard of this arrangement from Sofia and acted at once. German diplomats there caused Bulgaria to demand the whole of Macedonia, and, at Constantinople, forced Turkey to cede the Dodeagatch railway land to Bulgaria there and then.

All that remained of Entente diplomacy in the Balkans, therefore, was the Italo-Rumanian treaty and the vain hope that the Serb-Grecian treaty of August, 1913, would become operative in case Serbia were again invaded. With the fall of Venizelos and his Government on Oct<ober> 5 that hope vanished. The Franco-British force of 83,000 men landed at Saloniki was too small to aid the Serbians against attacks from the Teutons and Bulgars. They could only hold fast to Saloniki, augment their forces there, and patiently wait until events on other fronts should relieve the pressure on this.

By December the terrain of Galipoli was evacuated and the Teutons had occupied Serbia and Montenegro, and, via Bulgaria, had opened communications between Berlin, Vienna, and Constantinople by the Danube and the Orient Express. Even the Suez Canal would again been placed in jeopardy had it not been for the Grand Duke Nicholas's drive into Armenia, which diverted the preparing Turko-German army.

All That Was Left to Entente Allies

So at the beginning of the year the only assets that remained to the Entente in the Balkans were the pied-à-terre at Saloniki, the good will of the majority of the Greeks and Rumanians, and the Italo-Rumanian treaty which the Chancelleries of Berlin and Vienna were doing their utmost to render a "scrap of paper."

Italy had declared war on Turkey on Aug^{ust} 20, still hoping to aid the Franco-British force at Gallipoli; on Bulgaria, Oct^{ober} 19, still hoping to aid the Allies at Saloniki, if the Serb-Grecian treaty should become operative. She had landed between 260,000 men at Avlona, on the Adriatic Sea, to act in conjunction with an advance into the Balkans and, on Nov^{ember} 30, she had signed the "no separate peace" compact at London.

The time had not yet arrived, however, to make active the potentialities of the Italo-Rumanian treaty. Austria was in force on the Rumanian frontier; so was Bulgaria; the allied force at Saloniki was insufficient for the operations that would be required of it; but more than all, Germany, on provocation, could turn hundreds of thousands of men into the Trentino-Italy's vital part - and into the Balkans.

The great offensive of the Russians on the eastern front and the French and British on the western front entirely changed the situation. Germany had no longer troops to spare in either the Trentino or the Balkans; Russia had driven the Austrians away from the Rumanian frontier; the Allies had a formidable army at Saloniki, and Italy was prepared to court a state of war with Germany, which would automatically, according to the Italo-Rumanian Treaty, bring Rumania into the war at the propitious moment.

The New York Times, August 29, 1916, p. 2.

36.

THE WAR SITUATION

By the military expert of the New York Times

After two years of one of the most strenuous diplomatic battles that have ever been waged, the representatives of the Allied Powers have finally found what may move the key to the riddle of the Balkans-Rumania.

All this time rumors have been rife as to the Rumanian attitude. Her commercial treaties with Germany and Austria have served only to increase the mysterious atmosphere with which her attitude was surrounded. At the same time, it seemed impossible that she could either remain out of the war indefinitely, or on entering it could side with the Teutons.

Rumania's entrance at this time was for her and the Allies the most propitious event both for herself and for the Allies that has happened since the battle of the Marne. At no other time could the same degree of service be rendered. At no other time was Rumania in a position to demand a price such as she can demand now if the fortunes of war rest with the Allies. A glance at the map will show why this is so. On her extreme northern border, the Russians have practically eliminated Austria, the Bukowina is almost entirely cleared. From this border the Rumanian frontier curves eastward and south to Kronstadt, when it turns west, embracing the wealthy province of Transylvania in Austria. Except for a short stretch of a comparatively few miles, the remainder of her border is along the frontier of Bulgaria.

In view of this, consider the military situation. Due to the almost incessant pounding which she has been receiving at the hands of both Russia and Italy since the first days of last June, Austria is practically in the last ditch. Her reserves of men are almost if not quite used up, internal dissension over her failures is gnawing at her vitals. No matter how desperate her cause may be, Austria cannot summon to the colors new men in sufficient numbers to make any

material difference in her military status. Russia has beaten her badly. Italy has also, since the offensive in the Trentino was stopped, accomplished more than during any twelve months since the war started.

Germany has no more men than she needs for the defense of the front she is at present holding. All along this front, in France, in Russia, before Saloniki she is under terrific pressure from the allied armies.

Bulgaria is holding both wings of the army of defense at Saloniki, and is carrying on an offensive campaign against Greece for the possession of the port of Kavala and the immediate territory. For this Bulgaria has about 400,000 men. In addition, however, Bulgaria must defend her own borders. Otherwise there is nothing to prevent the Rumanians from marching direct to Sofia.

The entrance of Rumania adds to the allied armies roughly a half million men. At the same time it adds to the Teutons about 850 miles of new battle line which they must defend or suffer disaster.

The strategic position of Rumania is ideal. She has nothing to fear for her Bukowina frontier since, as has been said, Russia has cleared it of all opposition. Her Transylvanian frontier is walled about and buttressed by the Transylvania Alps, which are broken only in widely separated points by passes through which a hostile army could operate. In fact, only three railroad lines are shown to cross this wall from the Bukowina to the Serbian frontier. Her southern border, the Danube River, is open country. There are no natural defenses other than the river to hold her in check. Behind her is Russia and the millions of men that Russia has not yet touched.

Near Galatz the Russians are said to have a large force, held in readiness to co-operate the minute Rumania said the word. And from Galatz runs one of the main railroads of the country through Ploesci (sic!) to Kronstadt, the main Austrian base in the Transylvanian country. But even if Russia has not this army at Galatz, the Black Sea is also open to her. Russia controls the Black Sea absolutely. Either by rail or water, Russia can pour troops into Rumania indefinitely without interference. From Constanza on the Black Sea a good railroad runs to Bucharest, crosses the Danube at Rustchuk, and connects up with the main railroad system of Bulgaria. Russia therefore has every facility for continuous communication with her new ally.

As for Rumania's plan of campaign, the field is so large, there are so many avenues of advance, all of which, if successful, would be most disastrous to the Teuton cause, that it would be impossible to make an intelligent forecast as to which one Rumania will select. It will be sufficient to mention the advantages and difficulties of each, so that when Rumania shows her hand and commits herself to one or the other, it may first be appreciated what she has to encounter, and secondly what her objective is.

As has been said, the western boundary of Rumania is the Transylvanian Alps, beyond which lie the fertile plains of Hungary. It is from these plains that most of the Teuton supply of grain comes. An operation against this part of the Austrian defense would, if successful, take full in the flank the Austrian right wing which is resisting the Russians, enable the Rumanians to link up with the Russian left which is fighting south of Kimpolung (sic!), and sweep beyond the mountains, biting deep into the Hungarian plain. The object such a move would be to paralyze the Teuton food supply, to increase the discontent of the Hungarian element, and to eliminate Austria from the war by forcing her to a separate peace.

The difficulty here, however, is great. The mountains form a very powerful defensive barrier which Austria can hold with comparatively few men. The passes are not numerous, their defense simple. Moreover, were Rumania committed to a campaign against Hungary she could wove with only a comparatively small proportion of her forces while the major portion was defending her southern border, which is wide open except for the Danube.

On the other hand, this very fact would be of tremendous advantage to Rumania were she to attempt to drive southward towards Sofia. The Bulgarian capital is only 100 miles from

the Rumanian border town of Carabia (sic!), with a good railroad line between. The Bulgarian defense, if it comprised the entire Bulgarian Army, would be difficult. If, however, as is the case, the greater part of Bulgaria's forces is on another front, the opposition to the Rumanian advances would in all probability be a serious matter.

Once in Sofia, a march to Nish in Serbia, would cut the life line of the entire Teuton force in front of Saloniki. Rumanian success here would threaten the very existence of the Teutonic force in Greece and Macedonia. Its retirement would be an absolute necessity, its capture or destruction not an impossibility.

These are a few of the aspects of the Rumanian intervention. Rumania's next move will be watched with an interest not accorded any other move since the earliest days of the war.

The New York Times, August 29, 1916, p. 3.

37.

RUMANIA GIVES THE SIGNAL

There has been no "Allied drive" in the Balkans. What there has been is a great game of diplomacy, not yet ended, the inside of which is not yet revealed. The fighting has been almost entirely that of a Bulgarian attack on Greece, hardly opposed at all except by Greeks, coincident with a readjustment of Anglo-French positions which have moved them to the northward; and this also has met with little real opposition. At the proper moment, when the diplomatic game has reached that point, Italy declares war on Germany, Rumania issues her declaration, and the Russian line confronting Bukowina (sic!) is suddenly lengthened by hundreds of miles without a battle. At the moment when the air is full of rumors that Bulgaria is being invited to detach herself from her German alliance, Bulgaria finds herself between two fires. "The nippers are gripping" Bulgaria, and the northern nipper is Rumania and the southern nipper is the Saloniki Army, now composed of the forces of England, France, Russia, Italy, and Serbia. An Associated Press dispatch from Washington says:

The entry of Rumania was hailed with expressions of satisfaction at the Allied Embassies, where officials made predictions of important developments in the Balkans within the next six weeks, affecting Bulgaria's continuance with the Teutonic Allies.

Let us take a glance backward to see how these things relate themselves to what has been going on since the failure of Germany's last effort, the attack on Verdun. The task the Allies then set themselves, as any one can see how, was the hammering of Austria into the condition in which she now lies. This was preliminary to the great events which began on Sunday. The design was to get Austria into that state described by pugilists as "groggy." The Russians made no real attempt to invade Austria, only to bang and hammer her into weakness. BRUSILOFF would strike first at one point and then at another where he seemed, to those who were expecting a great and final drive, to have opened a good lead, he would unaccountably drop it and strike somewhere else. His blows were those of a boxer, first here, then there, until his opponent was exhausted, blind, and reeling.

Meanwhile Germany must be prevented from giving any help to her ally, so the great attack on the line of the Somme began in the west. All along there have come intimations from the western front that even this gigantic battle was not the real western drive, that was to come later. We can see why, now, the great western advance is to come after the destruction of Austria; the aim of the present one is to hold Germany's hands while Austria is beaten down.

The capture of Gorizia by the Italians was the first sign of the change in the campaign; Austria had been hammered to the required extent, had become groggy, and now the real movement to crush her was about to begin. Rumania's entry into the war was prepared long before it was formally announced. Now that she has made it, the line confronting the Austrians in Bukowina is lengthened, without a battle, the whole distance of Rumania's border, and it now

extends around Transylvania. The Saloniki Army, increased now by the addition of soldiers from five nations instead of three, could join forces with it and extend BRUSILOFF's line to the sea if Bulgaria did not lie in the way. How long will Bulgaria lie in the way?

This is not Bulgaria's war, anyway, the Allies have whispered to her, and her own people, historically, pro-Russian, are not unlikely to say the same thing. What they have been saying to her while she watched Rumania making her arrangements to enter the war we can only guess; all we know is that while Rumania was making those arrangements, while that impressive array of Russians and Italians was coming in to join the many flags at Saloniki, Bulgaria began an advance on Greece, began marching toward the very territory she had always coveted. That advance has met with no such opposition as the great army at Saloniki should be expected to offer. Who is the camp of the allies cares what becomes of Greece? She has played fast and loose with them, is even potential enemy. The only way Bulgaria can now get anything out of this war, which never was her war, is to get it at the expense of Greece. The Allies have made little pretense of resisting her in this; what resistance will she make when they move forward into Serbia? What has been going on at Sofia?

The six weeks of which the diplomats in Washington speak may prove to be the great weeks of the war, the decisive weeks, whether Bulgaria's "continue with the Teutonic Allies" is broken or not. The campaigns, east and west, have been preparatory to these weeks, have been leading up to them, clearing the way for them. Austria is groggy, and the movement to finish her is about to begin. If Bulgaria makes it easy for the Allies to re-enter Serbia, the actual invasion of Austria can begin at any time; if she does not, it cannot be long delayed. The day when Rumania entered the war was one of the great days of history.

The New York Times, August 29, 1916, p. 8.

38.

KAISER DISMISSES FALKENHAYN, MAKES HINDENBURG WAR CHIEF; RUMANIAS DRIVING AUSTRIANS

Push Into Transylvania

Are Also Fighting Side by Side With Russians in Carpathians

Danube Cities Shelled

Austrians Monitors Attack Three Rumanian Strongholds Along the River

Ferdinand Heads His Army

Vienna, It Is Said, Will Make No Official Reply to Bucharest Declaration of War

LONDON, Wednesday, Aug^{ust} 30. - While the Rumanians are fighting hard to force the passes into Transylvania, where Vienna admits the Austrians are falling back, and where at a point west of Piatra they have linked up with the Russian Carpathian line, King Ferdinand's troops have also joined the Czar's army in Bukowina, which is being heavily reinforced from Russia as well, and the combined forces have already begun operations against the Teutons, as

is indicated by the following bulletin issued yesterday by the Berlin War Office:

In the Carpathians there was fighting with Russo-Rumanian vanguards.

Austrian monitors and batteries have bombarded the Rumanian town of Verciorova (sic!) at the Iron Gates, Turnu Severin, a little lower down the Danube, and also Giurgevo (sic!), where the ferryboat crosses from Rustchuk on the principal route from Sofia to Bucharest, according to a Bucharest dispatch to The Times. These towns all possess artillery defenses. Elaborate precautions have been taken at Bucharest against serial attacks.

According to a Bucharest dispatch to the Petit Parisien of Paris by way of Rome convoys of Rumanian troops have been operating for several days on the railway running from Lipkany (sic!), on the Russo-Rumanian border, along the northern bank of the River Pruth to Mamalyga, Novoseliza, and Czernowitz, the capital of Bukowina, military trains leaving for the conquered crown land every twenty minutes.

Contact Across the Danube

Preparations, the dispatch adds, also are being made for establishing contact between Russian and Rumanian forces across the Danube, the Russians in southern Dessarabia (sic!) having brought up pontoons to construct four bridges across the river to Tuloea (sic!), a Rumanian town near the river's mouth.

King Ferdinand of Rumania left Bucharest yesterday for the front to take command of the army after issuing a decree for full mobilization, which is being effected by General Iliesco with the aid of General Cottesio (sic!), the Director of the State Railways. One of the acts immediately preceding the outbreak of hostilities was the blessing at Bucharest of aeroplanes of the Russian army in the presence of enormous crowds. The Archimandrite in sacerdotal vestments blessed the machines and their pilots.

The Bucharest correspondent of The Times says that Vintila Bratiano has been appointed Minister of War in the place of his brother, J. J. C. Bratiano, who retains the Premiership. Reports are current regarding the proposed formation of a coalition Ministry.

A dispatch received in Amsterdam yesterday from Vienna said the Freie Presse had announced that Austria-Hungary did not intend to make an official reply to the Rumanian declaration of war.

A Hague dispatch in announcing the departure from Berlin yesterday of the Rumanian Minister says that the latter requested a special interview with the Imperial Chancellor, but that Dr. von Bethmann-Hollweg refused to see him.

Austrians Falling Back

VIENNA, Aug^{ust} 29. (via London.) - The official statement from General Headquarters today concerning the operations on the Rumanian front, says:

At all the passes of the 600 kilometer Rumanian Mountain frontier our frontier guards engaged the enemy successfully. Only a far-reaching encircling movement of strong Rumanian forces obliged our advanced detachments to withdraw, according to plan, to a position prepared in the rear.

All Romanian citizens in Vienna were called upon by the authorities yesterday to report within forty-eight hours at the police headquarters in their precincts and to furnish documents establishing their identity.

BERLIN, Aug^{ust} 29, (via London.) - The following details of the first field action between the Rumanian and Austro-Hungarian forces are available here:

On Sunday a Rumanian force estimated at one to two battalions had managed before the

declaration of war to reach the Rothenthurm Pass, through which runs the railroad to Hermannstadt. The Rumanians attempted to break through the boundary works, and were prevented from doing so by the Austro-Hungarian border guard in a short rifle action.

The Rumanians also attacked the Austro-Hungarian force at Toerzburger Pass and met with the same fate. A third body of Rumanians advanced on Toemoes Pass, near Predeal, with no better result.

The military commander in the region of the Danube has just published a decree according to which all property of the Rumanian Government in this district is sequestered. The order also prohibits payments to Rumanian banks and firms generally.

The New York Times, August 30, pp. 1, 3.

39.

EXTENDED WAR FRONT IMPRESSED BERLIN

Major Morath Dwells on Rumania's Efficient Network of Strategic Railroads

From a Staff Correspondent.

Special Cable to The New York Times.

BERLIN, Aug^{ust} 29. - In German military circles the most important new factor resulting from Rumania's entry into the war is not the participation of half a million fresh troops, but the great and sudden extension of the world war front. Major Morath in *Tageblatt* writes:

"Our front now is lengthened approximately 800 miles, from Bukowina to the Rumanian border north of Varna. In view of Rumania's peculiar geographical conformation it will have to attach importance to its fortresses in case of an attack proceeding from Hungary. The Sereth line against Russia is now of no direct importance, but it is no out of question that this line, too, may play a role against an Austro-Hungarian attack coming from the west, provided the permanent fortifications have been supplemented by adequate field fortification. Except for the Sereth line Rumania has no other fortress aside from Bucharest, a permanent Brialmont fortress, forty-six miles in circumference.

"Rumania's mobilization is of very limited interest to us, since, like Italy's mobilization, it was practically concluded before the declaration of war. We may therefore assume that little time will elapse before the first clashes take place on the Hungarian border.

"Rumania's network of strategic railway's may be characterized as efficient. Rumania can, from her central position, shift her army in all directions if she wants to attack in the region of Bukowina or Siebenbuergen or the Danube. For the Russian march through Rumania the railway line Kischinew-GalatZ is available. From here the Russian army, whose goal is Bulgaria, would probably have to march afoot through Dobrudja.

"The Hungarian border is rough, mountainous country, with heights of over 7,500 feet in the western part".

Talk of Carrying War Into Rumania

BERLIN, Aug^{ust} 29, (via London.) - Military writers, in reviewing the situation created by Rumania's entry into the war, generally agree that the new combatant will be able to throw 400,000 effectives into the field. They estimate she has ammunition sufficient for not more than four or five weeks, except for arrangements which may have been made for bringing in large additional amounts through Russia. Rumania herself does not possess large arsenals or industrial plants suited for the purpose.

Nothing is known publicly, of course, in regard to the disposition of the troops of the central group beyond the fact that for several months large bodies of these soldiers have been tied up along the Rumanian border awaiting developments. These troops are now released for action.

Military commentators agree as to the absolute necessity of carrying the war into the country of Germany's new enemy by means of swift movements against the Rumanian flanks. There is no disposition to underrate the Rumanian Army, but the belief is expressed that while the Rumanian troops are fresh they lack much of the experience and especially psychic stability and fortitude necessary to meet successfully all the terrors of modern warfare. In course of time this experience may be acquired, some of the writers point out, but they say that before this point has been reached Rumania may have shared the fate of Serbia.

The economic advantages which could be gained by overrunning Rumania rapidly are not overlooked. In the event of swift and successful invasion Rumania's vast stores of grain and rich oil wells would be accessible to the Central Powers, which would be most welcome.

The indications are that the difficult nature of the ground along the banks of the Danube and on the Hungarian mountain border will localize the first clashes. The general strategic situation make it possible for the troops of the Central Powers to assume the defensive with thin lines, leaving larger masses free to attempt invasion at the selected points.

Bulgaria undoubtedly will follow the lead of Germany in declaring war on Rumania, in the opinion of Count Ernst von Reventlow, the naval expert of the *Tages-Zeitung*.

Italy Expected Rumania's Aid

Special Cable to The New York Times.

ROME, Aug^{ust} 29. - It is believed here that the King of Rumania, notwithstanding his nationality, has understood the true interests of the country of which he is the King, and having put himself on the side of the Allies, that action should endear him forever to the Rumanians. Rumania's participation was confidently expected in Italy although just when she would choose to enter the war was unknown. Her intervention, it is expected, will shorten the war considerably.

The New York Times, August 30, 1916, p. 3.

40.

RUMANIA'S DECISION CHEERED IN PETROGRAD

Press and Officials See an Omen of Final Victory in Her Entrance Into the War

PETROGRAD, Aug^{ust} 29. - Rumania's entrance into the war is generally interpreted as an omen of final victory for the Allies by Russian official circles and the press, which emphasizes its political and strategic significance. The fact that Rumania entered the war at so late a date and only after careful and mature calculation, in which sentiment played no part, according to the Petrograd newspapers, is "a satisfactory indication of the growing belief among neutral nations that German is a beaten nation, and more particularly that Germany's influence in the Balkans is waning."

The two most immediate effects of Rumania's action, it is felt here, will be a union of the Western Russian and Macedonian fronts, and a pronounced improvement in General Sarraïl's position, due to the Bulgarian necessity of transferring a large number of troops from the Saloniki theatre to meet an attack on the northern boundary.

Among the more indirect results, according to press opinion, will be its effect on Greece, where, it is thought, the atmosphere of doubt and vacillation will be cleared by Rumania's decision.

The Retch says that the most significant point of Rumania's espousal of the Allies' cause is that it was not Filipesco or Jonescu that brought Rumania into the camp of the Allies, but Premier Bratiano, who had heretofore persistently refused to be swayed by the inducements of either the Allies or their enemies.

"In other words," continued the Retch, "Rumania cannot be said - as the enemy will undoubtedly maintain - to have been dazzled by fantastic promises of allied diplomacy into embarking on the adventure. Rumania's union with the Allies is an act of real policy dictated by sound reasoning.

"The decision of Rumania to realize her national ideals by siding with the Entente is a well considered vote for allied victory. The charm of German power has fled and she can find no further allies. Perhaps the action of Rumania will return to Greece part of its self-possession and common sense."

The Novoe Vremya says:

"The decision is the more important because we have not to do with the passing mood of a people, but with the studied calculations of politicians. It is the best evidence that the enemy has lost her strength."

According to Colonel Shunsky (?), the military critic of the Bourse Gazette, a great allied stroke from the north along the Danube will force Bulgaria to abandon her plan of passively defending this front and conducting the principal operations against the French and British in Mecedonia.

"Bulgaria," says Colonel Shunsky (?), "will be compelled to abandon active operations in Mecedonia and will have to face the serious danger of an allied advance into her territory from the north. Rumania, on the other hand, will have only one important front to defend, since her strong natural boundary prevents serious danger from the side of Austria."

The New York Times, August 30, 1916, p. 3.

41.

FRANCE FELICITATES RUMANIA AND ITALY

Rumania Also Welcomed Into the Ranks of the Entente by King George

PARIS, Aug<ust> 29. - President Poincaré has sent congratulatory telegrams to the Kings of Rumania and Italy upon the recent declarations of war issued by those two countries. Premier Briand sent similar telegrams to Premier Bratiano of Rumania, Premier Boselli and Foreign Minister Sonnino of Italy. President Poincaré's telegram to King Ferdinand reads as follows:

At the time when the Rumanian people are answering the appeal of their oppressed brothers and entering resolutely upon a glorious war in which they find assurance of realizing their national aspirations, I beg your Majesty to accept for himself and for his noble country, France's most cordial wishes.

Premier Briand's message to Premier Bratiano reads:

The entire French nation applauds the decision by which Rumania courageously takes its place among the defenders of the cause of right and of civilization. I am happy to send you, in the name of the nation and of the government of the republic, my heartfelt congratulations.

At the time when your noble country accomplishes his great act of liberation, I do not

doubt that our mutual efforts for the triumph of right and of civilization will assure the Allies the victory which will permit Rumania to realize its national aspirations.

In his telegram to the King of Italy President Poincaré said:

The proclamation of war will make more close the alliance of the two countries, and more intimate the fraternity of their armies. It will show clearly to the world that, having the same enemies, the allied peoples have the same purpose-the reparation of right and the liberation of Europe.

George's Message to Ferdinand

LONDON, Aug<ust> 29. - King George has sent the following congratulatory message to King Ferdinand of Rumania.

I desire to express to your Majesty the great satisfaction with which the news of the entry of Rumania into the war has been received by myself and my Government and the whole British nation. I rejoice that the valiant Rumanian Army will now fight side by side with the armies of the Allies, bringing still nearer the approaching triumph of our great cause and hastening thereby the fulfillment of Rumanian national aspirations.

The New York Times, August 30, 1916, p. 3.

42.

RUMANIA WELL PREPARED

Has Money from England, Guns from France, and Transport from Russia

Special Cable to The New York Times

LONDON, Aug<ust> 29. - A high authority on Rumanian affairs who spent much time in that country and in this since the outbreak of the war with Germany and who seems in close touch with Rumania's developments during the whole period of the war made the following statement to a representative of the Morning Post yesterday:

"Rumania is prepared for war. She has an army of 800,000 men trained and equipped and ready to go into the field today. Behind these we man reserves numbering 300,000. It is a great army and it may surprise many people as I notice there is a general impression that half a million men would represent the maximum strength of the forces Rumania could put into the field. But it should be remembered the country has been more or less prepared for war since 1913 and that for quite a long time past there has been a steady course of preparation going on for exactly this eventuality. Incidentally, I may mention these numbers are not even new for in February or March last it was semi-officially announced from Bucharest that the new classes of 1917-18 would place 1,000,000 newly equipped soldiers at the disposal of the Minister of War in April. With a lapse of four months, the position is even better than that forecast might have led one to expect.

"The army will be under the command of the King himself, but he will have the support of a body of officers who will bring to their task exceptional qualifications, acquired under exceptional circumstances due to an unusually long period of careful preparation. There is General Iliesco, who formerly was Secretary to the War Office, and General Averesco, who has always been strongly pro-Entente. He was formerly military attaché to the Rumanian Ministry in Berlin, speaks Russian perfectly, and is a man not only of international but political experience, for he was Minister of War, he was Chief of Staff in the Balkan war of 1913, and he is altogether a man in whom the army has great confidence.

"I have said that this army is well found and thoroughly equipped and I mean what I say. This army is not hurriedly mobilized. Months ago, indeed, as far back as early Spring it was practically decided Rumania should prepare for this event and the preparation took such a form that they should have left on doubt in the minds of those who watched the operations that Rumania would be ready to go into the war on the side of the Entente in the early Autumn. With that purpose in view the work of mobilization and equipment has been going steadily forward. We had money from England, guns from France, and transport from Russia, where we had agents employed months ago buying horses and war material.

"There is no ground for any misgivings as to the whole-heartedness with which the King is going into the war. Long ago he told his ministers that although he was a Hohenzollern by blood and family ties he was first and last a Rumanian and his whole future was bound up with that of his people.

The New York Times, August 30, 1916, p. 3.

43.

INDIGNANT AT RUMANIA

Germans Regret Great Supplies of Munitions Sent to That Country

COPENHAGEN, Aug^{ust} 29, (via London.) - The Berlin correspondent of the Politiken sends the following:

"In contrast with the calm with which Italy's declaration of war against Germany was received, Rumania's declaration came as a thunderbolt; for even though Berlin long had reckoned with the possibility of Rumania's intervention, the effect of the large black type on the handbills stating that disheartening everywhere. On the streets, in the tramcars, and on the buses the news produced consternation.

"On all sides were heard expressions of deepest indignation at Rumania, as the commercial agreements recently concluded gave rise to the belief that the storm had blow over. The people were particularly furious because great quantities of ammunition which the Germans delivered to Rumania in exchange for grain would now literally be hurled back at their own heads.

"In leading political circles no attempt is made to conceal the extreme gravity of the situation, especially as Greece also is now expected to come in. The recent change in the command of the Greek army is considered very ominous."

BERLIN, Aug^{ust} 29. - The Rumanian Consulate and Legation have been besieged by Rumanian residents of Berlin, to whom the declaration of war came like a bomb out of blue sky, no warning of any sort having reached them. Rumanians crowding the Legation spoke bitterly of their government for thus leaving them in the dark, but intentions of the Rumanian Government.

Some of them said they were certain unusual pressure was brought to bear upon King Ferdinand at the meeting of the Rumanian Crown Council, which decided upon a declaration of war, and they were sure that otherwise he would not have attached his signature to the necessary documents.

The German press generally seems to share in this belief, for so far no ill word is published concerning that monarch, to whom some of the newspapers refer in pitying terms. The Berlin public finds the new phase of the war intensely interesting, forgetting for a while the bothersome details of their daily life, such as bread-cards and meal-tickets. The old fervor

which prevailed when the war was young seems to be returning to those grown callous or fatalistic with the war's heavy toll and tribulations.

Dispatches from Vienna indicate that Rumania's war declaration caused no particular excitement, but resulted almost everywhere in a sigh of relief that the worst now was known.

The New York Times, August 30, 1916, p. 3.

44.

RUMANIA' S REASONS FOR ENTERING WAR

Alliance with the Central Powers Ceased When Italy Withdrew, Vienna Is Told

Says Austria Broke Faith

Declares She Is Menaced by Teuton Spirit of Conquest
and Rumanians In Dual Monarchy Oppressed

BUCHAREST, Aug<ust> 28, (via Petrograd and London, Aug<ust> 29.) - The following is the text of the note handed to Count Czernin, the Austro-Hungarian Minister of Rumania, at the conclusion of the meeting of the Rumanian Crown Council which preceded the Rumanian declaration of war:

"The alliance concluded between Germany, Austria-Hungary and Italy, according to the statement of those Governments, had only a conservative and defensive character. Its principal object was to guarantee the allied countries against attack from the outside and to consolidate the state of affairs created by previous treaties. It was in accordance with these pacific tendencies that Rumania joined this alliance.

"Devoted to the development of her internal affairs and faithful to her resolution to remain as an element of order and equilibrium on the lower Danube, Rumania never has ceased in her devotion to the maintenance of peace in the Balkans. The last Balkan wars, by destroying the status quo, imposed upon her a new line of conduct, but her intervention gave peace and re-established the equilibrium.

"For herself she was satisfied with the rectification of her borders which gave her the greatest security against aggression and repaired certain injustices of the Congress of Berlin, but in pursuit of this aim, Rumania was disappointed by the failure of the Vienna Cabinet to take the attitude. Rumania was entitled to expect.

"When the present war broke out Rumania, like Italy, declined to associate herself with the declaration of war by Austria-Hungary, of which she had not been notified by the Vienna Cabinet.

"In the Spring of 1915 Italy declared war against Austria-Hungary. The Triple Alliance no longer existed and the reasons which determined Rumania's adherence to this political system disappeared.

"Rumania remained in the peace group of States, seeking to work in agreement in order to assure peace and to conserve the situation de facto and de jure created by treaties. Rumania then found herself in the presence of powers making war for the sole purpose of transforming from top to bottom the old arrangements which had served as a basis for their treaty of alliance. These changes were for Rumania proof that the object she pursued in joining the Triple Alliance no longer could be attained and that she must direct her efforts in new paths, especially as

the work undertaken by Austria-Hungary threatened the interests of Rumania and her national aspirations. Consequently Rumania resumed her liberty of action.

"The neutrality which Rumania imposed upon herself in consequence of a declaration of war made independently of her will, and contrary to her interests, had been adopted as the results of the assurances that Austria-Hungary, in declaring war against Serbia, was not inspired by a spirit of conquest or of territorial gains. These assurances have not been realized.

"Today we are confronted by a situation de facto threatening great territorial transformations and political changes of a nature constituting a grave menace to the future of Rumania. The work of peace which Rumania attempted to accomplish, in a spirit of faithfulness to the Triple Alliance, thus was rendered barren by the very powers called upon to defend it.

"In adhering in 1883 to the group of Central Powers, Rumania was far from forgetting the bonds of blood constituting between them a pledge for her domestic tranquillity, as well as for the improvement of the lot of the Rumanians of Austria-Hungary. In fact, Germany and Italy, who reconstituted their States on the basic principle of nationality, could not but recognize the legitimacy of the foundation upon which their own existence reposed.

"As for Austria-Hungary, she found in the friendly relations established between her and Rumania assurances of tranquillity both in her interior and on our common frontiers, for she was bound to know to what extent the discontent of her Rumanian population found echo among us, threatening our good relations.

"For a period of thirty years the Rumanians of Austria-Hungary not only never saw a reform introduced, but, instead, were treated as an inferior race and condemned to suffer the oppression of a foreign element which constitutes only a minority amid the diverse nationalities constituting the Austro-Hungarian States.

"All the injustices our brothers thus were made to suffer maintained between our country and the monarchy a continual state of animosity. At the outbreak of the war Austria-Hungary made no effort to ameliorate these conditions. After two years of the war Austria-Hungary showed herself as prompt to sacrifice her peoples as powerless to defend them. The war in which almost the whole of Europe is partaking raises the gravest problems affecting the national development and very existence of the States.

"Rumania, from a desire to hasten the end of the conflict and to safeguard her racial interests, sees herself forced to enter into line by the side of those who are able to assure her realization of her national unity. For these reasons Rumania considers herself, from this moment, in a state of war with Austria-Hungary."

The New York Times, August 30, 1916, p. 4.

45.

THE WAR SITUATION

By The Military Expert of The New York Times

Rumania's movements are being watched with an interest far surpassing those of any of the other belligerents. This is natural for two reasons. In the first place, she is a newcomer in the ranks of the warring elements; and in the second, the Rumanian situation is such that there are greater potentialities in Rumanian success than in that of any of the others. Moreover, there is a much greater prospect of quick results.

It is to be noted in connection with the present status of things that Rumania has not yet declared war on Bulgaria, but that only Austria and Germany are affected. This, however, means but little. The situation is entirely different from that which existed between Germany and Italy. These two nations were separated by many miles of Austrian territory. Italy had no

objective, particularly of her own, that would necessarily bring her into direct conflict with Germany. Hence the failure of either party to declare war was an embarrassment to neither.

With Rumania the situation is entirely different. One of her objectives will undoubtedly be rendering assistance to the Allies on the Saloniki front, as Rumania's geographical position gives her unique facilities for this accomplishment. To do this it will be necessary to cross Bulgarian soil and to wage war directly on the Bulgarians, who constitute the greater part of the Saloniki army of defense. Therefore, when the time is ripe for Rumania to make this move a declaration of war will follow as a matter of course.

As I have said, there is every reason to watch with the greatest interest the first move of Rumania's, which will give a fair indication of the location of her major movement. In the early stages of such a campaign, where the whole thing is on such an enormous scale, no conclusions can be drawn from the first steps as to what the real campaign is to be. The initial step may be in one direction, the great blow that is to follow delivered in another. At this time more than at any other, it is best to make haste slowly. Rumania's first blow, for example has been delivered against the passes of the Transylvanian Alps, presumably with the idea of flanking the Austrian Army and cooperating with Russia. Such a move may or may not have anything to do with the major operations of the Rumanian Army.

The difficulties which confront Rumania on this front, I pointed out in a general way yesterday. The principal of these is the fact that, while the mountains are crossed by numerous passes, for military purposes these are by reason of lack of good highways and railroads limited to three. This makes the Austrian problem a simple one. If, therefore, it were the Rumanian intention to place her major stroke on this front, her problem would be extremely difficult and would take a long time for working out.

It has been the policy of the various nations, however, at least at the outset of their participation, to go first for the territory which they hope to get as a result of their entrance into the war. This may be dictating the policy of Rumania. At the same time, it must be realized that no nation is going to get anything more than it no possess until the war is over and there are definite spoils to be divided. Therefore, the best policy that can be pursued is to place themselves entirely under the allied General Staff which has for its function first and last to win the war. After it is won will be time enough to discuss what this or that power shall receive. It may be assumed, therefore, with small probability of error that this will be Rumania's attitude.

The most vulnerable section before the Rumanian Army is unquestionably the Bulgarian frontier. But if the maximum result are to be obtained through an attack on this front, the moves must be made quickly. The attack here will be directed against the Teutonic army on the Saloniki front. This army depends for its supplies almost entirely on the railroad down the Vardar Valley and the branch of the road which runs from Uskub to Kraljevo, in Serbia. These are the only two railroads which run directly to the Saloniki front. If these are cut, or, indeed, if only one of them is cut by the taking of Nish, the Teutons in the south are in a very serious predicament. In order, however, to achieve the maximum result from a success against this line, it is necessary to move quickly and without warning.

Before going any deeper into the Rumanian campaign and its possibilities, it may be well to see what spring of men are tapped as a result of the Allies diplomatic victory. Rumania has a population of about 8,000,000. Of this population a very small proportion, so small indeed as to be entirely negligible, are Turks who inhabited the territory which Rumania acquired through the treaty of Bucharest, and who are exempt from military service. Rumania can then put into the field a minimum of 800,000 men, and a probable maximum of at least a million.

This force, however, is not all that the Teuton allies will have to reckon with. As pointed out yesterday, Russia is on the north in the Bukowina, on the east in Bessarabia and the Black Sea. The wells of Russian men have not been touched even with Russia's enormous losses. These men will be available in great number to assist in any direction the Allied general Staff may dictate. The railroad communications from the various Russian fronts into Rumania

are exceptionally good. From the Bukowina is the main railroad from Czernowitz with its branches. This road passes through the heart of Rumania into Bucharest and can feed men into any section of any front Rumania may select as the section of her main operation. From Bessarabia comes the railroad through Kischinew to Reni and Galatz and Bucharest. From the Black Sea comes the Danube and the railroad to Constanza and Bucharest. From Bucharest of course roads radiate throughout the entire State.

It may well be that Rumania, whose problem in its most general form is not dissimilar to that which faced Italy when she declared war against Austria, may adopt the Italian plan of campaign, which consisted first in neutralizing a hostile province whose frontier could be easily defend, and then striking her offensive blow against another line far removed. The similarity is at once in evidence if we regard Transylvania as corresponding with the Trentino, and the Bulgarian frontier with its Danube, as Istria and the Isonzo. This would explain why the Rumanian effort is at present being expended on the western frontier.

The only definite point at which conflict has occurred is at Tomos Pass, through which a railroad from Bucharest runs to Kronstadt, the main railroad center of Southern Transylvania. Nothing has been reported as having happened there beyond the fact that the Rumanians and the Austrians have been in contact at that point. A junction of small Rumanian advanced parties has been effected with the Russians in Southern Bukowina, but this is entirely without significance.

The New York Times, August 30, 1916, p. 4.

46.

THE WAR OF THE FOURTEEN NATIONS

If one wishes to be technical, fifteen nations have entered the war; but the declaration of war by the infinitesimal Republic of San Marino can hardly be considered without making the computation ridiculous. There are really fourteen belligerents to be counted since the war began. Japan's active participation in the fighting has been limited to one short and small campaign, which had, however, important result, for it eliminated Germany from Eastern Asia. Portugal, for some reason, has been treated lightly in such enumerations, because she has had no soldiers on the battle line in Europe; but Portugal is playing a part in the war, and a part not unimportant.

Men's eyes are fixed on the immense drama in Europe, and do not see a struggle that may bulk nearly as large in the history that is to be written centuries hence. It is the struggle for a continent. In the eighteenth century their eyes were fixed on the battlefields of the Seven Years' War, and they thought little of the simultaneous struggle for the possession of North America; it was to them simply a small fight on the sidelines. Yet that struggle determined the destiny of this continent, and the United States of America was its result. Africa, a neglected continent for centuries, was opened only about forty years ago, and we have not yet become accustomed to the thought of the great nations that are to arise there as surely as at least one has arisen on this Western Continent. It was not from a sentimental reason that Portugal entered the war, but to protect her African territories; and as the ally of England, France, and Belgium, she is playing her part in wiping out the German claim to any part of Africa.

Rumania's entrance makes it the War of the Fourteen Nations, if belligerents only are considered. There really are fifteen nations at war, however, for Persia, which has not declared war and against which no war has been declared, has been actively engaged almost from the first. Nominally not a belligerent, Persia has done more fighting than Japan. So, if those who would like the record to be as impressive and as bad as possible feel regret that San Marino cannot be counted, they can take comfort by counting Persia.

The New York Times, August 30, 1916, p. 8.

47.

WAR-MAKERS, NOT PEACE-MAKERS

Now that Rumania has gone to war and the Bulgarians are invading Greece, the whole Balkan Peninsula is filled with fire and blood, and the great work of the Congress of Berlin is complete. The ingenious gentleman who framed that treaty in 1878 and forced in down Russia's throat went home smug and complacent, fancying that they had built a peace. What they built was hatred, dissension, jealousy, suspicion, a long succession of little wars, and at last the great disaster of civilization, the war of 1914. This war is their legacy. And this is no topic of mere historical interest, for it has a lesson that shrieks to be heard when the time comes to make peace again. If that lesson has not been learned there will be no peace of long duration.

Russia went to war with Turkey in 1877 to enforce her policy of making separate nationalities in the Balkans, and so solving the Eastern question. The terms she imposed on Turkey after the victory guaranteed the independence of Montenegro, Serbia, and Rumania, enlarged the first two to what she considered their proper boundaries, and created a greater Bulgaria. But thereupon the other Powers stepped in and forced Russia to abandon these terms. The Berlin geniuses rearranged the map with no consideration for the races and nations contained in the countries they cut and sawed and scissored into the shapes they desired. They arbitrarily created new countries, cut down old ones, handed over this country to Austria and that one to Turkey, forced unrelated races together here and cut homogeneous races asunder there.

It was said that the Congress had erected in the Balkans an "impregnable bar" to Russia's progress. In all its calculations it never considered the racial and national aspirations of the countries it was cutting to pieces as a thing that could possibly interfere with the future of the creation. The first thing that happened was that the thing cut out of Bulgaria and entitled "Eastern Roumelia" annexed itself to Bulgaria without asking anybody's leave and defied the Powers to prevent it; and from that time to this the monstrosities created in the Balkans have been tugging at their bonds, striving to assume their natural shapes, while the Powers have played one against the other. The Balkans became a powder magazine, in which Austria lit a match in 1908 and another in 1914, and the second match blew up the magazine.

The authors of that false adjustment never knew that thirty-eight years later a world plunged in unbelievable disasters would know it for the work of blunderers, audaciously meddling with forces of which they had no conception. When the peace terms come to be drawn, will that blunder, such a favorite blunder among Europe's statesmen, be repeated? The peacemakers may, if they choose, disregard again the natural boundaries of nations and the natural ties of races, and cut and scissor the map into curious shapes to fit this or that political hobby. If they do, then as surely as the Berlin Congress gingerbread edifice has crumbled they will leave the same legacy it did - a future of strife culminating in a world war - and demonstrate again the truth of Garfield's saying, "Unsettled question have no pity for the repose of nations."

The New York Times, August 30, 1916, p. 8.

48.

THE WAR SITUATION

By the military expert of The New York Times

The news of yesterday from the new Rumanian front gives what may prove the key at least to the preliminary intentions of the Allied Staff with respect to the part which Rumania is to play in the war.

All of the fighting which has yet been done has been about the passes leading from Rumania into Hungary across the Transylvanian Alps. The greater part of it has been localized between a point west of the Rothenthurm Pass leading to Hermannstadt and the northwestern point of Rumania, which juts out into Austria near the boundary between Transylvania and Bukowina. It is near this latter point that the Rumanians and the Russians have first formed a junction. The probabilities are, however, that this junction was effected with but a comparatively small advanced body of Rumanians, as there are no passes in this section which offer the necessary facilities for the passage of any large body of troops with their impedimenta.

Further south, however, the Rumanians have taken things into their own hands and are apparently well on their way toward causing the Austrians south of the Carpathians considerable trouble. Operating from Piatra as a base, the Rumanians yesterday struck a blow at Bekas Pass, forced their way through, and have, it seems, reached the valley of the Maros (sic!) River, through which runs a railroad parallel to and about thirty miles on an average from the Rumanian border. A small town on this road has been occupied.

In this connection the strategic railroads in this section are well worthy of a little study. In the first place, the entire Transylvania border of Rumania is paralleled on the Hungarian side by a railroad. Both from Hungary and from Rumania this main line is tapped in numerous places by subsidiary lines which branch out, connecting with the main railroad systems of the two countries. From the Rumanian side, beginning at the north, the first one crosses the mountains through Gyimes (sic!) Pass, leaving the main road from Czernowitz to Bucharest at a point north of Fossani (sic!) for this purpose. The next crosses at the Tomos (sic!) Pass, which is the entrance to the defense of Kronstadt. The third goes through the pass at Rothenthurm, and leads to Hermannstadt.

This railroad, paralleling as it does the Austrian front, furnishes with its subsidiary branches to the west, an ideal supply line for the Austrian forces. It is a ready and rapid method of distributing supplies over the front and is connected with the principal Austrian bases in this region. It is equally important to the Rumanians if their immediate purpose is an invasion of Hungary through Transylvania. They are some distance from their nearest line of this kind - the Czernowitz-Bucharest line - and draw still further away from it as they advance. Once in possession of the Austrian road, however, particularly of that section which runs along the north and south Rumanian border, and they are in a very fair position to move forward with almost absolute security. Their right flank in such a case would be linked up with the Russians in southern Bukowina and their left would rest on their own frontier, so that both would be immune from attack.

Austria has reported that, due to an encircling movement, her forces have retired to previously prepared positions. What these positions are or where they are situated, or just what the encircling movement is, has not been disclosed. The indications are that it is the Austrian intention to abandon at least a goodly part of Transylvania to the Rumanians instead of fighting to defend it. In a way this seems entirely logical. The eastern border of Transylvania is very irregular, and, due to the manner in which it projects deep into Rumania, is very long. Austria is known to be short of men, so that it is to her advantage to shorten as far as possible the line which she is called upon to defend. This line would be almost cut in half were Austria to retire well to the west of the border and draw her line as a chord across Transylvania, straightening it out and eliminating the great bend incident to the peculiar shape of the Rumanian frontier.

Unfortunately for Austria, this plan is also well suited to her enemies, and especially so if their real offensive is to be made against Bulgaria, as it will enable Rumania to neutralize Transylvania with the minimum number of men while carrying the war well into Austrian territory, and to turn her main force south to take up the task of invading Bulgaria and cutting a way across northeastern Serbia to the Belgrade-Saloniki railroad.

As I stated yesterday, however, too much cannot be taken for granted as a result of Rumania's initial moves. Her complete plan of campaign will not be unfolded until her mobiliza-

tion has been perfected and until her full force is in the field. She is partly mobilized now. Her field army consists of about 225,000 men, and these have been brought up to the frontier, in fact, as far as we know, have been on the frontier for some time. Anticipating her move also, Rumania has undoubtedly perfected plans for the complete mobilization of all her available forces, and waited only until the word had gone forward to put these plans into effect.

But the actual work of mobilization itself, no matter how carefully the thing may have been worked out on paper, takes time and the full force of Rumania's action cannot make itself felt until a sufficient period has elapsed to enable her to put her plans into execution. In the meantime certain steps had to be taken to prevent the war being carried into Rumania solely as a means of self-defense, and it is these steps that we are now witnessing in Rumania's offensive against the Transilvanian passes.

Russia's real object in her strenuous Bukovina campaign is now becoming apparent. It is doubtful that with this province still under Austrian domination. Rumania could have been induced to declare on the side of the Allies. The risk would have been too great. She would have been surrounded on three sides, the main stem of the railroad which practically divided Rumania in two would have been in Austrian hands.

Once Russia had taken Bukovina, however, the entire situation was cleared. She had, in the first place, convinced Rumania that she had not been eliminated by the disasters of 1915, but was really stronger than ever. In the next she afforded Rumania an opportunity of linking up her forces with those of Russia, of securing beyond the possibility of attack her right flank, and thereby carrying the war direct to Austria rather than of permitting the reverse.

Coincident with the Rumanian attack comes a revival of Russian activity against the Carpathian section of Galicia. As far as the result of this action is concerned it is entirely unimportant in itself, and resulted only in driving another small section of the Austrian Army back to the wall of the mountains. It is merely the renewal of fighting in a section which has for some time been relatively quiet.

The New York Times, August 31, 1916, p. 1.

Keywords: *entrance; 1916; Romania; World War I, Entente; Newspaper The New York Times; echo in USA' press.*

THE ENTRANCE OF ROMANIA IN WORLD WAR I AND NEWSPAPER *THE NEW YORK TIMES*

(Summary)

In August 15 / 28, 1916, Romania has entranced in World War I, in Entente Camp. The author has analyzed and has presented the echos in USA' press, in Newspaper *The New York Times* particularly (48 articles), of this fundamental romanian political and military event (June - August 1916).

Cătălin LUCA

NEUTRALITATEA ROMÂNIEI ÎN COMENTARIILE ȘI DISCURSURILE LUI NICOLAE IORGA

Cuvinte-cheie: Nicolae Iorga; 1914 - 1916; Primul Război Mondial; neutralitate; opinie publică; ideal național; opoziție; curent politic.

A. Poziția lui Nicolae Iorga privind Consiliul de Coroană din 21 iulie / 3 august 1914

Referitor la poziția pe care o adoptă mare istoric Nicolae Iorga cu privire la evenimentele petrecute la Consiliul de Coroană de la Sinaia din 21 iulie / 3 august 1914, este important să se stăruie.

Încă de la începutul declanșării Primului Război Mondial, Nicolae Iorga adoptă o poziție tranșantă cu privire la intrarea României în război alături de puterile aflate în conflict. Din primul moment, Nicolae Iorga a declarat că nu trebuie mers *“Nici într-un caz cu Austria”*¹, atitudine pe care și-o va menține în toată perioada neutralității (1914-1916), și o va exprima deseori în articole, discursuri parlamentare, corespondență. Demascând de la început scopurile pe care le nutreau marile puteri angajate în luptă și făcându-se exponentul opiniei publice românești, care se împotriva războiului, Nicolae Iorga avea să-și spună răspicat cuvântul împotriva participării României la acest masacru, opinând că: *„Orice conștiință va răspunde hotărât din toate puterile sufletului: Nu”*².

Nicolae Iorga trăia cu intensitate ideea națională, credea în unitatea politică a poporului român. Această idee i s-a cristalizat, tot mai mult, în condițiile războiului, el prevăzând înfrângerea Puterilor Centrale și posibilitatea desprinderii, de sub monarhia austro - ungară, a teritoriilor locuite de români, fapt pentru care a și legat înfăptuirea unității poporului român de înfrângerea în război a Germaniei și mai ales a monarhiei habsburgico - ungare. Nicolae Iorga considera că România nu-și putea realiza altfel țelul național propus.

De altfel, Nicolae Iorga menționează: *„că regele nu va merge la război cu Centralii, având la Sud amenințarea Bulgariei, care nu încheiase nimic definitiv cu Austro-Ungaria, și, de altfel, el nu ar fi avut cu ce să mobilizeze armata bulgară doritoare de revanșă, și la acest motiv, care sigur ar fi fost hotărâtor, se adaugă o stare de spirit populară contrară Centralilor”*³. Așadar regele vroia să se îndreptățească față de propria sa conștiință, chinuită de atâtea amintiri, ca și față de acești aliați, *„dintre care numai germanii îl interesau, ci toate vechile legături de intimitate ce avea cu Francis - Iosif”*, și de aceea el cheamă instanța neconstituțională a Consiliului de Coroană.

Interesant de menționat sunt și evenimentele desfășurate cu puține zile înainte de luarea hotărârii, când Nicolae Iorga este chemat telegrafic, de la Vălenii de Munte, de Ion I.C. Brătianu, cu care era încă în bune legături. Printr-o lungă expunere, pe alocuri nervoasă, supărat chiar, *“parcă ar fi voit să fie auzit și de cine se găsește ori s-ar fi putut găsi în odăile vecine”*, Ion I.C. Brătianu, *“care se chema că-mi cerea părerea, a înlăturat și ideea că ar avea o înțelegere cu Rușii, pe care aceștia au voit să o acrditeze. Apoi a vorbit ca unul care e decis să meargă împreună cu Centralii, ceea ce a adus vehemența protestare a mea”*⁴.

După cum bine se știe, poziția privind intrarea României în război va fi decisă de un Consiliu de Coroană ținut la Sinaia, la 21 iulie / 3 august 1914, la *“ora 5 după prânz”*, la care

¹ Nicolae Iorga, în *Neamul Românesc*, anul al IX-lea, nr. 28, București, 20 iulie 1914.

² *Ibidem*, nr. 29, București, 27 iulie 1914.

³ Idem, *Istoria României*, vol. X, *Întregitorii*, cap. IV, *Războiul voinții naționale*, EE, București, 1939, p. 344.

⁴ Idem, *Supt Trei Regi (Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național)*, Edit. Pro, București, 1999, pp. 160 - 161.

regele Carol I a invitat toți factorii de decizie politică importanți, de la aceea vreme, precum și pe fruntașii partidelor de opoziție: președinții Corpurilor legiuitoare, membrii guvernului, Titu Maiorescu, Take Ionescu, liderul Partidului Conservator Democrat, P.P. Carp, Alexandru Marghiloman, precum și Theodor Rosetti. Consiliul de Coroană s-a ținut la Castelul Peleş, la el fiind invitat, de asemenea, și moștenitorul tronului, prințul Ferdinand.

Prin însemnările lui Alexandru Marghiloman, ca și prin notele luate în Consiliu chiar de I.G. Duca, putem știi ce s-a petrecut în acest *Sfat*.

În deschiderea dezbaterilor, suveranul, cu exemplarele tratatului de alianță încheiat cu Puterile Centrale pe masă, a făcut apel la adeziunea participanților pentru mobilizare generală și intrarea în război. Convins de dreptatea cauzei promovată de Germania, cea mai puternică mașină de război din acel timp, considerată ca virtual învingătoare, regele Carol I a pledat îndelung și patetic în spiritul acestei convingeri. Astfel, a apelat la sentimentul patriotic și la discreția oamenilor politici participanți, deoarece, aprecia el, în acel moment se decidea viitorul României. Referindu-se la intensificarea curentului de opinie publică care contravenea convingerilor sale, suveranul afirma: „*O politică de sentiment îmi pare inadmisibilă într-un moment în care soarta întregii Europe este în joc, a Europei în care România a devenit, datorită înțelepciunii sale politice, un factor important. Prudența este o mare virtute, dar ea nu trebuie împinsă prea departe, în orele de suprem pericol curajul și hotărârea primează înainte de toate*”⁵.

Regele Carol I a susținut temeiurile legitime ale alianței cu Puterile Centrale, o schimbare a orientării fiind în contradicție cu toate credințele și cu întregul trecut. El considera respectarea iscăliturii pe tratat și răspunsul pozitiv la apelurile repetate ale celor doi împărați drept o datorie, menită să dea expresie încrederii manifestate în loialitatea și în angajamentele României.

Firește, cu această manieră de a privi lucrurile, suveranul României, părținind Puterile Centrale, nu admitea alternativa neutralității: „*Neutralitatea este o soluție rea, observa el, care va face ca România să piardă înalta situație pe care a câștigat-o*”. Regele a respins categoric alianța cu Antanta, considerând-o profund dăunătoare, contrară „*sentimentelor unanime ale țării*”. Potrivit concepțiilor expuse, unica soluție demnă și viabilă, conformă cu interesele statului român, nu putea fi decât alăturarea la Tripla Alianță care, prin formidabila putere militară, va ieși victorioasă din război. Opinia publică, declara suveranul în încheiere, trebuie să aprecieze situația delicată în care se afla România, care era obligată să-și respecte iscălitura pusă pe tratat, văzută drept singura alternativă.

După cuvântul regelui, liniștea va fi întreruptă de Theodor Rosetti care, ca cel mai bătrân membru al adunării, se pronunță pentru neutralitate, afirmând că „*România nu poate „joc roluri” nepotrivite cu puterile ei*”⁶. Îi urmează P.P. Carp, care invită Consiliul la intrarea imediată în război, alături de Germania și Austria: „*Război imediat, trebuie ajutat germanismul să zdrobească slavinismul. Românii din Transilvania ne îngrijorează puțin: au manifestat ei oare dorința de a fi încorporați? Cei dintâi care vor trage asupra noastră, dacă urmărim această politică, vor fi regimentele române. Regele a vorbit limbajul onoarei și datoriei. Să-l ascultăm. Avem un tratat. România trebuie să-și țină angajamentele*”⁷. După P.P. Carp îi urmează Alexandru Marghiloman, care recomandă neutralitatea armată, căci, zicea el, „*intrarea noastră în război alături de Austro-Ungaria ar echivala cu o vinovată abandonare a românilor de peste hotare din Ungaria, Austria și Macedonia. Dar nici o colaborare cu rușii nu este recomandabilă, din pricina Basarabiei, în împrejurările acestea singura soluție ce se impune fiind neutralitatea*”⁸.

⁵ Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VII, tomul II, capitolul „De la independență la Marea Unire” (1878-1918), coordonator: Gheorghe Platon, EE, București, 2003, p. 403.

⁶ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 345.

⁷ I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. I, Munchen, 1981, colecția „Memorii și mărturii”, Ion Dumitru - Verlag, p. 53.

⁸ *Ibidem*, p. 54.

De acord cu Alexandru Marghiloman va fi Take Ionescu, care va sublinia absența consultării României de către Puterile Centrale, precum și inexistența unui motiv de război. Ion Lahovary, lider conservator proantantist, întărește spusele celor de dinaintea sa, observând și aceea că se cere regelui participarea la o acțiune cu privire la care nu fusese întrebat de la început, cu tot respectul ce se cuvine vârstei și importanței sale, cu o declarație hotărâtă: „*Nu omor români pentru ca Austria să facă o Bulgarie tare în paguba unei Serbii mici*”⁹. Ministrul liberal Emil Costinescu, al doilea din colaboratorii în vârstă ai primului ministru, îl completează, afirmând că a merge cu Austria ar putea să provoace „*război civil*”¹⁰. În final, cu excepția lui P.P. Carp, toți membrii Consiliului de Coroană de la Sinaia, din august 1914, s-au pronunțat în favoarea neutralității României.

Ultimul a vorbit șeful guvernului, Ion I.C. Brătianu, al cărui punct de vedere l-a și exprimat: „*Noi cerem ca România să rămână neutră. Tratatul, precum s-a arătat, nu ne obligă, dar chiar dacă ne-ar obliga, România nu poate admite ca aliații ei să dispună de soarta ei fără ca măcar să-și dea oboseala de a o vesti. Austria și Germania au pregătit războiul și l-au declarat. Nu ne-au făcut cinstea să ne comunice măcar intențiile lor. După ce războiul a fost împlinit, ne-au cerut să luăm armele alături de ele. Un stat ca al nostru, care în alianță a intrat ca stat suveran și pe picior de egalitate, nu poate fi tratat în așa chip*”; apoi Brătianu continuă: „*România nu ar putea admite să ia armele într-un război a cărui cauză este tocmai nimicirea unei națiuni mici*”¹¹. Poziția lui Ion I.C. Brătianu era marcată profund de grija față de soarta românilor din Austro-Ungaria, a căror situație o cunoștea foarte bine. Spre tristețea regelui Carol I., Brătianu își argumenta poziția fără grabă, dar ferm: „*Soarta românilor de peste munți, idealul național al românismului sunt chestiuni pe care nici un guvern român nu le poate nesocoti. Dacă în lucrurile mici se poate trece peste sentimentul public, în ceasurile mari ale vieții naționale, oamenii de stat trebuie să țină seama de voința poporului. Nu se poate face un război în vremurile de azi când acest război nu este aprobat de conștiința națională. Să rămânem deci neutri. E probabil că și Italia va avea aceeași atitudine. Să așteptăm desfășurarea evenimentelor. Războiul va fi probabil lung și vom mai avea probabil prilejul să ne mai spunem cuvântul*”¹².

După ce Brătianu a încheiat, P.P. Carp revine, acuzându-l pe acesta de lașitate: „*Asta este teamă, nu aveți curajul să luați răspunderile ceasului de azi, găsiți mai comod să vă puneți la adăpostul opiniei publice*”. În timpul Consiliului de Coroană, așa după cum regizase Ion I.C. Brătianu, a fost adusă nota Italiei, prin care aceasta anunța guvernul român că optase pentru neutralitate. Evident, vestea că Italia s-a proclamat neutră a grăbit încheierea lucrărilor Consiliului, nu înaintea unui alt schimb de replici dure între P.P. Carp și Ion I.C. Brătianu. P. P. Carp: „*Sire, țin atunci să constat că în ceasul cel mai grav pentru țară, Majestatea Voastră este părăsită de toate partidele și de toți sfetnicii săi, la sfârșitul unei lungi domnii închinată propășirii naționale*”; Ion I.C. Brătianu: „*O hotărâre izvorâtă din credința adâncă că interesele cele mai sacre ale țării ne-o dictează, nu poate fi interpretată ca un act de lipsă de loialitate față de suveran*”¹³.

Este momentul de a sublinia că, dincolo de unele accente retorice, poziția lui P.P. Carp nu poate cu nici un chip fi asimilată aceleia a unui bărbat politic dezinteresat sau ostil eliberării românilor de peste Carpați. P.P. Carp cunoștea mai bine ca oricine Rusia, îi știa potențialul său expansionist, cunoștea adevăratele intenții ale Petersburgului, privind România. El înțelegea că soarta României va fi pecetluită cu o Rusie învingătoare. Din acest motiv se arătase el așa de înverșunat la Consiliul de Coroană, căci neutralitatea României sporea șansele de victorie ale Rusiei. P.P. Carp (și nu era singurul) ar fi dorit mai degrabă ca România

⁹ Ion I. Nistor, *Istoria Românilor*, vol. II, Edit. Biblioteca Bucureștilor, București, 2003, p. 259.

¹⁰ *Ibidem*

¹¹ I.G. Duca, *op. cit.*, p. 57.

¹² Anastasie Iordache, *Ion I. C. Brătianu*, Edit. Albatros, București, 1994, p. 219.

¹³ I.G. Duca, *op. cit.*, pp. 57- 58.

să piardă printr-o alianță cu Germania, decât să fie învingătoare alături de Rusia. O Rusie biruitoare ar fi anexat strâmtorile (Bosfor și Dardanele), și-ar fi instalat dominația asupra sud-estului european, iar soarta României ar fi cunoscut accente dramatice. Apoi, P.P. Carp era profund convins că forța Germaniei (pe care el o cunoștea bine!) va fi suficientă pentru a înșenunchea Rusia, și atunci o Românie aliată cu Germania dezrobea Basarabia, care suporta de peste un secol un proces de deznaționalizare accentuat.

După Consiliul de Coroană din 21 iulie / 3 august 1914, în ciuda stăruințelor regelui Carol I și ale lui P.P. Carp, de a se intra imediat în război, de partea Puterilor Centrale, Nicolae Iorga preconizează ideea neutralității. În articolul intitulat „*O declarație*”, el scria, în ziarul său: „*N-am învoit asupra neutralității fiindcă nu se putea, fiindcă era o imposibilitate morală să mergem cu Austro-Ungaria*”¹⁴. Nicolae Iorga își avea bine precizat punctul de vedere, în problema unității statale, pe care-l privea drept o continuare a cugetării politice românești bimilenare.

Activitatea militantă, neobosită, desfășurată de Nicolae Iorga, prin intermediul articolelor, publicațiilor, conferințelor sale, nu era inutilă, ea dobânda ecou în rândurile celor mai diferite nivele ale societății românești. O primă victorie a sa poate fi considerată aceea din cadrul Consiliului de Coroană din august 1914, când regele Carol I fusese silit să accepte neutralitatea. În articolul „*Guvern și opinie publică*”, Nicolae Iorga va reliefa ideea suveranității poporului, care este menit să hotărască singur politica țării¹⁵. Ceea ce aprecia pozitiv Nicolae Iorga, la guvernul Brătianu, era faptul că acesta nu se aventura să împingă țara în război, atâta timp cât nu se întrevedeau unele perspective și aștepta un moment favorabil, ceea ce corespundea întru totul vederilor lui.

Manifestând acel simț politic plin de înțelepciune, oamenii politici participanți la Consiliul de Coroană de la Sinaia, în acord cu dorințele opiniei publice, s-au opus soluției propusă de rege și susținută de P.P. Carp, de intrare a României în război, alături de Puterile Centrale.

B. Atitudini pro și contra Antantei / Puterilor Centrale

În timp ce guvernul prezidat de Ion I. C. Brătianu era angrenat în complicatul joc politic, fără să-și precizeze public opțiunile, pregătea, în secret, participarea României la război, forțele politice, opinia publică, personalități ale vieții publice își exprimau deschis poziția față de evenimentele în curs de desfășurare. Deși exista o unanimitate de vederi cu privire la împlinirea dezideratelor naționale, căile de realizare erau apreciate diferit de personalități politice sau curente politice. În ceea ce privește problema neutralității, oamenii politici, conservatorii inclusiv, deși în accepțiuni deosebite, s-au declarat de acord. În timp, însă, ce unii (conservatorii) îi acordau un sens definitiv (ceea ce ar fi fost în avantajul Puterilor Centrale), alții, cei mai mulți, vedeau în ea doar o stare de tranziție spre îndeplinirea unității naționale.

Cu toate eforturile guvernului de a menține manifestările în limite rezonabile, cu stare de neutralitate a țării, presiunile opoziției împotriva politicii oficiale pentru alăturarea deschisă la Antantă, au devenit tot mai puternice. În acest scop s-a intensificat activitatea desfășurată de „*Liga pentru Unitate culturală a Românilor*”, în rândul careia se aflau cunoscute personalități politice și culturale. La 14 / 27 decembrie 1914, Congresul extraordinar al „*Ligii*” a ales în comitet pe V. Lucaciu (președinte), Barbu Ștefănescu -Delavrancea (vicepreședinte), Nicolae Iorga (secretar), S. Mândrescu, T. Ionescu, N. Filipescu, O. Goga. Misiunea lui Iorga era dificilă, dar și măreață. Cădea în sarcina sa pregătirea opiniei publice, s-o călească și s-o stăpânească, dar să și lupte cu partidele politice și camarila lor: „*luptasem atâția ani contra unei clase politice de uzurpație, împărțită de formă în partide prin care se putea primbla în voie orice ambiție și orice interes. Ascultasem de la tribuna Parlamentului aproape un deceniu fraza răsunătoare și goală. Îmi putusem da seamă că deseori cel mai focus orator e cel mai puțin gata să facă pentru țară și pentru nemul său cel mai simplu sacrificiu*”¹⁶.

¹⁴ Nicolae Iorga, „*Neamul Românesc*”, anul al IX lea, nr. 35, București, din 7 septembrie 1914.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 36, București, din 14 septembrie 1914.

¹⁶ Idem, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, Edit. N. Stroilă, București, 1934, pp. 217-218.

„Universul” și „Neamul Românesc” descriau Congresul din 14 decembrie 1914 astfel: primul a vorbit Virgil Arion, președintele Ligii, urmat de Gh. Bogdan - Duică, adeseori întrerupt de mulțimea „care cerea să vorbească Iorga; acesta îndemna asistența să asculte în liniște”, se produce demisia vechiului Comitet și V. Arion îl roagă pe Nicolae Iorga să prezideze Congresul, rugămintea întărită cu aplauze frenetice ale celor prezenți. La propunerea istoricului, a fost ales ca președinte al Ligii Vasile Lucaciu, pentru că simboliza însăși lupta pentru Unire. Deși era doar secretar general, în practică, întreaga activitate a Ligii va fi condusă de Nicolae Iorga, însuși Programul fiind scris de el:

„1. Congresul însărcinează noul Comitet Central să dezvolte cea mai puternică activitate pentru popularizarea singurei politici externe pe care o poate îmbrățișa și servi cu devotament neamul românesc; aceea care tinde la grăbirea ceasului de liberare a românilor siliți astăzi de a-și da viața în marginile monarhiei austro-ungare, care n-a găsit niciodată dreptate pentru dășșii.

2. În vederea acestui scop, să întemeieze de la 1 ianuarie foaia Unitatea Națională.

3. În vederea aceluiași scop, să creeze prin subscripții anume un fond special pentru ziar și opera de popularizare.

4. Totodată, el e sigur că persoanele de mare autoritate și popularitate care s-au ales vor avea o singură conștiință: a unui interes național, superior și unic, care înlătură orice interes de partid sau de persoană”¹⁷.

După cum consemnează Vasile Netea și C. Gh. Marinescu într-o monografie a „Ligii Culturale”, acum organizația și-a luat un nou nume: „Liga pentru Unitatea Politică a Tuturor Românilor”. (Însă, în documentele ulterioare ale organizației, această nouă titulatură se pare că fusese doar o propunere.) În cadrul Ligii Culturale, Nicolae Iorga nu înceta să militeze pentru afirmarea necesității îndeplinirii dezideratului unității statale. El este nevoit să lupte, în această privință, din greu, cu diferiți reprezentanți ai partidelor politice, ale căror soluții, în politica externă, lipsite de un țel bine definit și de o justă orientare, nu aveau nimic în comun cu frământările națiunii române. Lupta pe care începe să o desfășoare N. Iorga, prin articole, publicații, conferințe, o sokoate „un act de dreptate socială”, și ea va fi realizată prin solidaritate, „solidaritate romanească”, întemeiată pe țăranimea stăpână „pe pământul muncii și vitejiei lor, vor fi stăpâni părinților și moșilor lor îndreptățiți”¹⁸.

Pronunțându-se, astfel, pentru neutralitate, până când ceasul desfășurării evenimentelor va permite să se întrevadă posibilitatea reală a împlinirii idealului secular al dezrobirii și unirii tuturor românilor, Iorga dezvăluie în fața contemporanilor și a posterității cu îndrăzneala și elocvența unui magistral judecător în fața tribunalului suprem, care e istoria, „această conștiință în veșnic mers a lumii”, drama poporului român, din clipa dezlănțuirii războiului, dramă generată de tărărea în luptă, sub steag străin și pentru țeluri străine lor, a românilor aflați sub dominația celor două imperii vecine, habsburgo - ungar și țarist: „gândul nostru, scria Iorga, se duce mai ales, către acei bieți săteni români, din văile Ardealului, de pe câmpiile mănoase ale Banatului și Ungariei, din munții Maramureșului, care, ca ai lor și ai noștri, de același sânge, din preajma mănăstirilor Bucovinei, s-au dus să-și verse sângele pentru steagul care este al unuia și al altuia, dar al nației românești nu e”¹⁹.

Să reținem că acest avertisment pe care istoria avea să-l confirme, Iorga îl făcea la 31 august 1914, atunci când trupele atât de eterogene sub raport etnic, ale imperiului bicefal, intrau victorioase pe teritoriile sârbești, în sudul Dunării. Drama poporului român din anii neutralității izvora din această „conținută și zădarnică pierdere de sânge, din această risipă a vieții în robie, iremediabilă și deplorabilă”²⁰, precum și din permanenta amenințare din sud a țării, prin intrarea în război a Bulgariei și Turciei, care doreau să modifice frontierele din zonă. Exista, așadar, „o

¹⁷ Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *Liga culturală și Unirea Transilvaniei cu România*, Edit. Junimea, Iași, 1978, pp. 252-253.

¹⁸ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Edit. Tineretului, București, 1970, p. 238.

¹⁹ Nicolae Iorga, în *Neamul Românesc*, anul al IX-lea, nr. 28, București, 20 iulie 1914, p. 1.

²⁰ Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. II, Editura Ramuri, Craiova, 1921, p. 6.

stare de spirit populară, hotărât contra Centralilor”²¹, pentru felul cum erau tratați românii din Transilvania, Banat și Bucovina, iar pentru simplul fapt ca regele era un Hohenzollern nu putea înclina balanța în direcția intrării României în război, alături de Austro-Ungaria.

În anii neutralității, când trimișii Bulgariei fac planuri la Berlin asupra modului cum trebuie împărțită zona Balcanică, iar un ministru sârb declară la Petersburg că „*în viitor Bulgaria nu va mai ființa, după trădarea ei*”, adică după alăturarea de partea Puterilor Centrale, Iorga respinge categoric orice ofertă care se face României și care vizează teritoriile nelocuite de români, în majoritate: „*orice român, care trăiește pe lumea aceasta și nu-și închipuie că un stat e lagărul de unde se poate porni la jaf în toate direcțiile (...), va răspunde acestei oferte de cine știe ce nou „cadrilater”, cum am răspuns toți la oferta vieneză, de a ni se da, de la sârbi, valea Timocului. Pirateria politică se face, de secole, în jurul nostru, ea s-a făcut și în dauna noastră, de jur împrejur, dar noi n-o facem, nu e genul nostru, nu este chemarea noastră, nu e obiceiul nostru*”²², scrie N. Iorga, cu un îndreptățit temei, având martor de necontestat întreaga noastră istorie milenară. Dar, în pofida numeroaselor planuri care se fac pentru împărțirea și reîmpărțirea lumii, în ciuda jertfei nedrepte și inutile pe către o dau pentru o cauză străină lor românii din teritoriile imperiilor habsburgo-ungar și țarist, istoricul rămâne o conștiință vie, care îmbărbătează, care întrevede lumina viitorului, lumina pe care o arată cu dărnicie semenilor săi, pentru a nu-și pierde nici o clipă încrederea în idealul care trebuie să fie realizat: „*Este o dreptate pe lume. Desigur că este. Și această dreptate face ca ori ce silință, ori ce jertfă a unui individ, ca și a unui popor, oriunde și oricum s-ar face, să se reverse peste oricăta vreme și împotriva oricărei piedici, asupra lui*”. Și adresându-se direct fraților din Banat, din Transilvania ori din Bucovina, Iorga scrie: „*Să fiți, deci, voioși, acei cari, în strigăte de comandă străină, sub steag străin, muriți! Undeva un alt steag se ridică, în măsura în care voi vă cheltuiți vitejia, vă dați sângele tânăr, fără să-l vedeți. El se ridică, tot mai înalt, tot mai larg, săltat în suș și răsfirat de fiecare silință deznădăjduită a puterii voastre, care se stânge. Și să știți că urmașii voștri, în ciuda tuturor puterilor lumii, sub acest steag pe care în neștiință, în durere și în întuneric voi l-ați înălțat, desfășurat și sfințit, vor fi toți împreună*”²³.

Încrederea nestrămutată în izbânda luptei pentru dreptate națională, în credința implacabilă că fiecare popor are dreptul la o viață liberă, independentă și suverană reprezintă un element statornic în ideile, concepțiile și convingerile propagate de Iorga în rândul opiniei publice: „*Nici un stat nu poate pieri, fiindcă nimeni nu-l poate distruge prin fulgerul unei biruințe complete și definitive*”²⁴. Pentru Iorga, sensul major al vieții este conferit omului de gradul în care s-a angajat permanent și plenar în lupta necontenită pentru triumful dreptății. De aceea, privind drama Europei și mai cu seamă tragedia românilor, obligați să lupte sub steag străin și mai ales pentru țeluri străine, fie în cadrul trupelor habsburgo-ungare, fie a celor țariste, Iorga își afirmă răspicat și limpede crezul său de neclintit: „*Cred în dreptate! Cred că fără dreptate, viața n-are nici o valoare, și singurul lucru care-i conferă vieții o valoare este dreptatea, pe care o reprezintă, pe care o apără cineva și în biruința căreia crede*”²⁵. Însuflețit de această convingere, Iorga nu se sfiește să avertizeze Germania pentru cruzimile și fărâdelegile pe care le comite în război, în numele pretenției sale superiorități și a unei „*îndreptățiri*” spre dominație universală: „*cu cât va fi mai aspru, mai nedrept cuceritorul, cu cât va arata mai multă neomegie, va manifesta mai mult dispreț pentru tot ce e mai sfânt unui popor, cu atât pregătește pentru propriile sale cheltuieli de puteri, loviturile pe oare le va primi în ziua următoare*”, prefigurând astfel, încă de la 1 mai 1916, înfrângerea Germaniei și a Puterilor Centrale²⁶.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, pp. 70 - 71.

²³ *Ibidem*, vol. I, p. 13.

²⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 47.

²⁵ *Ibidem*, p. 51.

²⁶ *Ibidem*, p. 53.

Anul 1915 a fost unul de așteptare înfrigurată a intrării în război și un an de puternice confruntări politice. Manifestările opoziției au dat țării o stare de agitație improprie marilor hotărâri, nici un răspuns liberal nu a fost cel adecvat. De aceea, Nicolae Iorga va publica mai multe articole de critică la adresa tuturor partidelor politice, cel mai aspru purtând titlul: *“Stă-pâniți-vă!”*. În acest articol, vinovate de această situație erau considerate toate partidele politice: *„Nu i-ați putut da pământ țăranului, nu i-ați putut da școală poporului, nu i-ați putut da administrației interesul public, nu i-ați putut da politica națională a Statului, nu i-ați putut da armatei idealul. V-ați mâncat între voi ca niște câini, ca niște fiare, pentru glorie, pentru câștig, pentru ambiții de leneși și capricii de femei [...] Și azi, vă sfâșiați din nou, la ceas ca acesta. [...] Aveți o datorie, sunteți obligați la o explicație pentru tot ce ați făcut și mai ales pentru ce n-ați făcut. O condamnare vă apasă; aceea de a vă uni pentru ca într-o supremă sforțare să dați țării măcar cât se poate din idealul primejduit prin fapta voastră”*²⁷.

Articolul trezește o serie de explicații: era Iorga în măsură să dea indicații partidelor politice, avea autoritatea morală și susținerea populară pentru care ar fi trebuit ascultat? Răspunsul îl găsim în corespondența primită în acea perioadă. Iată ce-i scriau mai mulți refugiați transilvăneni: *„În acest an, toți suntem cu privirile ațintite la d-voastră [...] ca fiind cel mai chemat în această privință. Toți ne întrebăm: Ce face Iorga?”*. Un alt transilvănean, C Bucșan, scrie și el: *“Fiecare intelectual sau țăran mai luminat, care a rămas acolo [în Transilvania] se întreabă: Ce face Iorga?”*. Istoricul ajunsese în situația unică de a fi temut, pentru capacitatea sa de a atrage populația într-o direcție sau în alta, atât de cei aflați la putere, cât și de cei aflați în opoziție, încercările de atragere ale acestora din urmă alternând cu încercări de discreditare, punând sub semnul îndoielii poziția sa proantantistă²⁸.

La sfârșitul anului 1915, Iorga va răspunde, la tribuna Parlamentului, tuturor celor care încercaseră să sădească îndoială asupra poziției sale, când va fi publicat, discursului i se va da titlul *“Despre hotărârea ce o va lua România în marele război”*: ca și altă dată, chema la încetarea luptelor dintre partidele politice, pentru a face posibilă înfăptuirea solidarității naționale și își afirma încrederea că dreptatea va învinge. Cu setea de dreptate vom izbândi. *“[...] Vom face un stat național și popular cuprinzând aceleași drepturi pentru românii din toate clasele și pe românii din toate țările”*. Același ton optimist și mobilizator va răzbate și din ultimul său discurs parlamentar din perioada neutralității, din 26 martie 1916, încheiat cu un îndemn: *“Să facem din opera generației noastre, prin focul și sângele care ne așteaptă mâine, opera cea mai mare care va așeza România în rândul satatelor care se razimă solid pe prosperitatea, pe buna înțelegere și curajul de luptă al tuturor”*²⁹. Alături de acțiunile Ligii, care dominau și orientau opinia întregii țări, s-au situat cele ale Acțiunii Naționale, asociație alcătuită sub conducerea lui N. Filipescu, la 28 octombrie / 10 noiembrie 1914, și care cuprindea pe acei membrii ai Partidului Conservator care se pronunțau în favoarea participării României la război alături de Antantă (B. Ștefănescu -Delavrancea, I. Gădișteanu, A. D. Xenopol, dr. C. I. Istrati). La 17 / 30 septembrie 1915 a fost constituită *“Federația Unionistă”*, în cuprinsul căreia erau grupate Partidul Conservator, care se detașase de cel a lui Al. Marghiloman și avea drept șef pe I. Lahovary, N. Filipescu fiind președintele Clubului Conservator, apoi Partidului Conservator-Democrat condus de Take Ionescu. Extrem de sugestivă, în acest sens, mi se pare cuvântarea lui Nicolae Filipescu, ținută la întrunirea *“Ligii Culturale a Tuturor Românilor”* din 15 martie 1915, la Iași. Redăm, aici, un fragment semnificativ: *„Ce este regatul român fără Ardeal? O absurditate geografică, o fâșie de pământ întortocheată și frântă în semicerc. Arătați această figură schiloadă unui copil de șapte ani și întrebați-l: ce lipsește României? El, cu mâna lui agiamie, va trage linia ce împlinește cercul. (...) La granițele actuale, suntem o țară fără viitor. Spre a ne împlini aici rolul european, ne trebuie bastionul ce domină aceasă pozițiune. De aceea, ațintim către cetatea naturală a Ardealului către acropola românismului. Aici e centrul.*

²⁷ Idem, în *Neamul Românesc*, anul al IX-lea, București, din 25 octombrie 1915.

²⁸ Petre Țurlea, Nicolae Iorga. *O viață pentru Neamul Românesc*, Edit. Pro Historia, București, 2001, pp. 70 - 71.

²⁹ *Ibidem*.

Aici e inima românismului”³⁰.

După cum se observă, curentul în favoarea Antantei era dominant. În contextul acestor frământări, evenimente nu au lipsit, însă nici atitudinile în favoarea Puterilor Centrale. Oamenii politici care se pronunțau în acest semns, în marea lor majoritate, exagerau pericolul ce-l reprezenta pentru existența României tendințele expansioniste ale Rusiei. Acest curent, însă, nu avea suport colectiv, sprijin de masă, întrunea adeziuni izolate, fiind lipsit de influență și sprijin politic. În favoarea Puterilor Centrale, prin declarații publice sau prin presă, s-au manifestat, în egală măsură, V. Arion, D. Nenițescu ș.a. În timp ce unii se pronunțau pentru intrarea în război (P.P. Carp, V. Arion și liberalul C. Stere), alții erau partizanii atitudinii de neutralitate care, practic, nu putea să fie folositoare decât intereselor germane.

Socialiștii români care-și afirmau în continuare credința că unitatea națională putea fi realizată nu prin război, ci prin socialism și revoluție s-au pronunțat în favoarea unei politici de neutralitate sinceră și definitivă. Înțelegeau însă că, sub presiunea celor două grupări, țara nu-și va putea păstra poziția decisă în Consiliul de Coroană. Opțiunile cu privire la adeziunea politică a României se deosebeau: C. Dobrogeanu-Gherea, de pildă, dr. Leon Ghelerter și alții considerau drept naționalist curentul în favoarea Antantei. România, apreciau ei, trebuia să mențină alianța cu Puterile Centrale și să ajungă la realizarea unei federații balcanice, alături de Austria, Rusia fiind mai primejdioasă pentru idealul românesc.

Curentul în favoarea împlinirii dezideratelor naționale prin participarea României la război alături de Antantă a devenit precumpănitor încă de la sfârșitul anului 1914. Publicația „*Giornale d'Italia*” insera constatarea unui ziarist italian, în conformitate cu care „marea majoritate din România cere intrarea în acțiune împotriva Austro - Ungariei pentru mântuirea Transilvaniei și a Bucovinei”. Unitatea românilor în manifestarea sentimentului național era remarcată și de ziaristul italian Arnoldo Cipolli, în paginile ziarului „*Gazzeta del Popolo*”. Manifestările naționale, urmărite cu îngrijorare de reprezentanții Puterilor Centrale și care creau cercurilor conducătoare dificultăți reale, deoarece stânjeneau vizibil acțiunile politice, nu lăsa nici un fel de îndoială cu privire la sentimentele opiniei publice. La 11 / 24 ianuarie 1915, la un banchet organizat în onoarea sa, istoricul și publicistul englez R.W. Seton - Watson declara: „astăzi ni se deschid două drumuri, dintre care unul duce la salvarea neamului românesc”. De asemenea, la 11 / 24 februarie 1915, populația Capitalei făcea o entuziastă primire generalului francez Pau, veteran al războiului din 1870³¹.

La 15 / 28 februarie 1915, în sala „*Dacia*” s-a desfășurat o mare întrunire a „*Ligii pentru Unitatea Politică a Tuturor Românilor*”, sub președinția lui Vasile Lucaciu. Au luat cuvântul, pronunțându-se în favoarea eliberării românilor din Transilvania, Octavian Goga, Nicolae Filipescu, Take Ionescu, Barbu Ștefănescu - Delavrancea, Nicolae Iorga. Cu această ocazie, Nicolae Filipescu a adresat Regelui un îndemn, devenit celebru prin încărcătura simbolică: „*Mărire ce ți-o urăm, Sire, este: să te încoronezi la Alba Iulia sau să mori pe câmpia de la Turda!*”³². La aceasta, s-au adăugat manifestațiile dirijate de „*Acțiunea Națională*”, precum și adunări organizate de „*Federația Unionistă*”, în cursul lunii octombrie 1915, în numeroase orașe ale țării. Regele Ferdinand însuși, sub influența și a reginei Maria, a manifestat o mai mare înțelegere față de această orientare³³. Practic, el nu s-a putut opune acestui puternic curent de opinie. Nu a cedat insistențelor depuse de reprezentanții Puterilor Centrale de a schimba guvernul și, în cele din urmă, a consimțit intrarea României în război.

Dacă Consiliul de Coroană ținut la Sinaia în ziua de 21 iulie / 3 august 1914, a hotărât, după cum se știe, adoptarea atitudinii de neutralitate, la Consiliul de Coroană de la Cotroceni din 14 / 27

³⁰ Nicolae Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, vol. III, Edit. Minerva, București, 1981, p. 171.

³¹ V. Anastasiu, A. Iordache, M. Iosa, I. M. Opera, P. Oprescu, *România în primul război mondial*, Edit. Militară, București, 1979, pp. 86 - 88.

³² N. Filipescu, *Pentru România Mare, Cuvântări din război. 1914 - 1916*, Biblioteca “Epopoea Neamului”, București, 1925, p. 89.

³³ V. Anastasiu, A. Iordache, M. Iosa, I. M. Opera, P. Oprescu, *op. cit.*, p. 89.

august 1916, aflat sub directa coordonarea a regelui Ferdinand, spre deosebire de cel anterior, nu s-a luat nici o hotărâre, „fiindcă aceasta era deja luată”³⁴, România semnase Tratatul de alianță, cu Antanta la 4 / 17 august 1916. Totuși, Consiliul a fost convocat pentru a fi înștiințați liderii politici importanți despre decizia luată, în sensul de a fi de acord cu ea și de a li se solicita sprijinul.

Important este de menționat atitudinea pe care o adoptă marele istoric Nicolae Iorga, imediat după decizia luată de Consiliul de Coroană de la Cotroceni privind intrarea României în război: „Astfel am ajuns, notează Nicolae Iorga în *O viață de om așa cum a fost, la aceea neprevăzută dată din august 1916 când o telegramă a lui Ion I.C. Brătianu mă chema, în termeni de o căldură frățească, la București*”³⁵. Armata română a trecut granița în Transilvania în noaptea de 14 spre 15 august (27 spre 28) 1916, începând marea luptă ce o va duce la desăvârșirea statului național unitar român. Nicolae Iorga, unul care muncise din greu, cu fapta, pentru idealul unității naționale, scrie, atunci, articolul numit, atât de sugestiv, „Ceasul”: „A sosit un ceas pe care-l așteptam de peste două veacuri, pentru care am trăit întreaga noastră viață națională, pentru care am muncit și am scris, am luptat și am gândit. A sosit ceasul în care cerem și noi lumii, cinstit, cu arma în mână, cu jertfa a tot ce avem, ceea ce alte neamuri, mai fericite, au de atâta vreme, unele fără să fi vărsat o picătură de sânge pentru aceasta: dreptul de a trăi pentru noi, dreptul de a nu da nimănui ca robii rodul ostenețelor noastre. În miez de noapte au sunat iarăși clopotele, sântele clopote care simt toate durerile și bucuriile noastre și care acum s-au înfiorat de cea mai mare speranță pe care am avut-o și la care, cu orice preț, ținem. Și sute de mii de oameni s-au trezit fără samă și fără zburdăciunie, liniștit și sigur, și în inimile lor a fost un singur răspuns: știm!”³⁶.

Keywords: Nicolae Iorga; 1914 - 1916; the First World War, neutrality; public opinion; national aspirations; opposition; political current.

THE NEUTRALITY OF ROMANIA IN NICOLAE IORGA'S COMMENTARIES AND SPEECHES

(Summary)

Our article aims to present, in an original manner, the events and the demarches which the historian and the politician Nicolae Iorga made, in his political and cultural fight, after the outburst of the First World War. Active participant in the Parliament, Nicolae Iorga analyzed the war from all its perspectives. Also, through a thorough and restless publishing activity, through articles and speeches held in the Parliament, he brought light on the period of the neutrality of Romania.

Our study also reveals the historical significance of the Crown Council from Sinaia from 21st July / 4th August 1914 and the solidarity of the Romanian politicians of that time although there were numerous contradictions regarding issues concerning the future of Romania. Thinking that a radical repositioning of the Romanian Foreign Policy was not possible, the politicians adopted an attitude of „benevolent neutrality”, which was according to the wish of the majority. Of course, we cannot neglect the importance of Nicolae Iorga's position on that decision or his determination and implication which he had shown in the ruling circles, through articles, conferences, correspondence, decisively influencing the public opinion.

³⁴ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p.277.

³⁵ Petre Țurlea, *Scrisorii către Nicolae Iorga*, vol. IV, 1915 - 1916. *Documente literare*, Edit. Minerva, București, 1993, p. 252.

³⁶ Nicolae Iorga, în *Neamul Românesc*, anul al IX-lea, nr. 34, București din 21 august 1916.

Dan PRODAN

O ISTORIE MILITARĂ ROMÂNEASCĂ DIN 1930 A PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Cuvinte-cheie: *Wladimir (Vladimir) Chirovici; carte - curs; Primul Război Mondial; 1914 - 1918; România; 1916 - 1918; tabere în luptă; fronturi de luptă; planuri de campanie; Tabăra Puterilor Centrale; Tabăra Puterilor Antantei; tratate de pace; 1919 - 1920.*

Bibliografia istorică a Primei conflagrații mondiale este bogată, existând cel puțin câte o contribuție istoriografică (semnalare, recenzie, articol, studiu, album, culegere de documente, monografie etc.) pentru fiecare zi de război, astfel peste 1.600 de titluri, de la crochiul de 1- 2 pagini la monografia de 700 pagini. Istoriografia românească a Primului Război Mondial (1914-1918) s-a centrat pe participarea României la conflagrația europeană / mondială, în varianta Războiului pentru Întregire Națională și apărarea României Mari (1916 - 1919, în fapt un război național în cadrul unui cataclism militar mondial), adunând câteva sute de contribuții, inegale calitativ și cantitativ. Diverse contribuții, cu orizonturi spațio - temporale mai vaste, analizează războiul românesc în conflagrația europeană (mondială), subliniind cauzalități și interdependențe reciproce.

Primul Război Mondial a fost abordat din mai multe puncte de vedere: politic, militar, economic, national, social, ideologic, cultural, religios etc., neexistând o introspecție unilaterală, unisectorială, ci una plurivalentă, cu accentuarea uneia sau alteia dintre formele de manifestare. Evident, componentele politică, militară, economică, națională au prevalat. O astfel de contribuție istoriografică militaro - politică este și lucrarea Maiorului Wladimir (sau Vladimir) Chirovici (Profesor de Istorie Militară la Școala Specială a Infanteriei¹), *Războiul Mondial. Studiu rezumativ al operațiunilor petrecute pe toate fronturile*. Curs predat la Școala Specială a Infanteriei, Tipografia Cavaleriei, Sibiu, 1930, 324 p. Cursul general a fost completat cu anexa cartografică - istorică a aceluiași autor, *Atlas pentru lucrarea Războiul Mondial*, Tipografia Cavaleriei, Sibiu, 1930, cu 43 de crochiuri - hărți tematice (28 p.). Din punct de vedere bibliografic, lucrarea din 1930, studiu și anexă, este catalogată ca **ediția I**. V. Chirovici a publicat în 1935 **ediția a II-a**, în două volume, revăzută și completată cu un nou capitol, *Anul 1919. Campania din Ardeal și Ungaria* (pp. 348 - 373), cu încă 4 anexe documentare (pp. 374 - 379), cu încă 5 autori români și europeni cu lucrările lor, apărute între 1930 - 1935, la *Bibliografie*². Informațiile (analize, concluzii, crochiuri, hărți etc.) referitoare la Primul Război Mondial oferite de autor în cele două ediții ale cursului său trebuie completate cu reflecțiile din alt curs al său predat la Sibiu, tipărit în 1932³.

* * *

Înainte de a analiza cartea autorului, *Războiul Mondial. Studiu rezumativ al operațiunilor petrecute pe toate fronturile*, ediția I, 1930, este necesar să conturez un sumar medalion al vieții și activității profesionale ale lui Wladimir (sau Vladimir) Chirovici. El s-a născut la 14 noiembrie (altă sursă: 1 decembrie) 1892, în satul Stolnici (Stulnici), com. Stolnici, jud. Argeș, pe valea râului Cotmeana, la Sud de Pitești. A urmat (1912 - 1914) și a absolvit (1 iulie 1914) Școala Militară de Ofițeri de Infanterie, ulterior Școala Superioară de Război (1924 - 1926), promoția a XXXII-a (1926). A avansat în cariera militară, obținând succesiv următoarele *grade*

¹ Despre Școala Specială a Infanteriei din Sibiu, v. General - locotenent dr. Marin Dragu, General - maior (r) Mircea Dimitriu, coordonatori, *Istoria Infanteriei Române*, vol. II, EȘE, București, 1985, pp. 182 - 201, *passim*.

² Lt. - colonel Vladimir Chirovici, *Războiul Mondial, 1914 - 1918*, vol. I (384 p.) - vol. II (26 planșe), Tipografia Școlii de Aplicație a Cavaleriei, Sibiu, 1935.

³ Maior Vladimir Chirovici, *Reflexiuni asupra războiului. Principii generale de conducere. Cursul "Cunoștințe generale asupra războiului"*, Tipografia Cavaleriei, Sibiu, 1932, 164 p.

militare: sublocotenent: 1 iulie 1914; locotenent: 1 noiembrie 1916; căpitan : 1 septembrie 1917; maior: 15 februarie 1925; locotenent - colonel: 10 mai 1934; colonel: 17 februarie 1939. În perioada iulie 1914 - august 1940 a îndeplinit diverse *funcții militare*: comandant de pluton în Regimentul 34 Infanterie, cu garnizoana la Constanța (unitate înființată în 1901, din Brigada 17 Infanterie, condus de colonelul Constantin Râșcanu), de la 1 iulie 1914 - 1919, cu care regiment a participat la Războiul de Reîntregire a României (1916 - 1919); comandant al Batalionului 2 din Reg. 34 Inf. Constanța (1921 - 1924); absolvent al Ș.S.R. (1926), a efectuat stagiul de comandă la Reg. 11 Obuziere și în diverse secții ale M.St.M. (1926 - 1928); cu brevet de ofițer M.St.M. (31 octombrie 1928), a fost numit șef birou adjutantură la Corpul 7 Armată de la Sibiu (1 noiembrie 1928 - 30 aprilie 1929); șef al Biroului 2 Informații al Corpului 7 Armată (1 mai 1929 - 31 octombrie 1930); șef birou instrucție al Corpului 7 Armată (1 noiembrie 1930 - 31 octombrie 1933); șef birou instrucție al Reg. 90 Infanterie (1 noiembrie 1933 - 31 martie 1935); subșef de stat - major al Corpului 7 Armată (1 aprilie 1935 - 26 februarie 1939); comandant - colonel al Reg. 24 Inf. "*Tecuci*" (27 februarie 1939 - 1 august 1940); la 1 august 1940 a fost trecut din oficiu în rezervă, fiind pensionat. Nu se cunoaște anul decesului. Se presupune că a murit după terminarea celui de-al Doilea Război Mondial⁴.

Maiorul / locotenent - colonelul / colonelul Vl. Chirovici a predat cursul de "*Cunoștințe generale asupra războiului și istoria militară*" (1929 - 1939) la Școlile de Aplicație ale Infanteriei / Cavaleriei de la Sibiu, unde avea garnizoana Corpul 7 Armată, dovedindu-se a fi un profesor dotat și valoros, un înzestrat și fin pedagog militar la disciplinele: *Principiile generale ale războiului și Istorie militară* (antică, medieval, modernă). La contribuțiile științifico - didactice cu tematică militară ale lui Vl. Chirovici, amintite anterior, adaug și: *Războiul pentru cucerirea Ardealului (octombrie - noiembrie 1599)*, Sibiu, 1932, 39 p., elaborată și ca urmare a apropierei câmpului de luptă de la Șelimbăr de Garnizoana Sibiu, unde autorul a activat și a predat peste 10 ani. Colonelul Vl. Chirovici este considerat a fi un important profesor, teoretician și gânditor militar român din perioada interbelică, formator a peste zece promoții de tineri ofițeri români, prin Școlile Speciale de Aplicație ale Infanteriei / Cavaleriei de la Sibiu⁵.

* * *

Caracterul și finalitățile cursului au determinat organizarea specifică a informațiilor transmise ofițerilor: pe ani calendaristici, pe fronturi de luptă, pe tabere militare, pe campanii militare. Scurgerea doar a unui deceniu de la sfârșitul Primului Război Mondial și a încheierii tratatelor de pace (1919 - 1920), lipsa accesului la documentele de arhivă definitive pentru problematica conflagrației mondiale, bibliografia modestă a Primului Război Mondial, de factură cronologică - factologică - evenimentială, existența încă a generației de război și a mesajului militar - politic - național pe care îl transmitea la sfârșitul anilor '20 ai secolului trecut, răni încă deschise ale trecutului belic european / mondial, izbucnirea crizei economice mondiale și augmentarea reacțiilor revanșarde și revizioniste ale învinșilor în Primul Război Mondial au făcut ca anumite adevăruri despre război să nu poată fi înțelese și spuse, iar altele să fie parțial influențate de poziția autorului de ofițer al unei armate membre a fostei Tabere a Puterilor Antantei, învingătoare în prima conflagrație mondială.

Astfel, Vl. Chirovici nu a putut să identifice și să definească "*o cauză precisă*" a războiului, enumerând "*ca unică și preponderentă cauză, expansiunea germană politică și economică*", la care s-au adăugat: adversitatea Franței, Angliei, Rusiei; formarea taberelor politico -

⁴ Col. Dr. Petre Otu (coordonator), col. Dr. Teofil Oroian, col. Dr. Ion Emil, *Personalități ale gândirii militare românești*, vol. II, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 2001, pp. 33 - 38; *Anuarul Armatei Române pe anul 1916 (cuprinzând mutațiile ofițerilor până la 1 iulie 1916 inclusiv)*, București, Atelierele Grafice "Universala I. Ionescu", 1916, nr. crt. ofițer: 133, p. 544.

⁵ *Ibidem*. Mulțumesc d-lui dr. Sergiu Balanovici, muzeograf - șef de secție la Muzeul Județean Botoșani, pentru indicarea și facilitarea consultării celor două surse istoriografice citate *supra*, la nota nr. 4.

militare antagonice: Tripla Alianță și Antanta; antagonismul în creștere între ele. *“În concluzie, a precizat autorul, cauzele războiului se pot rezuma: dorința de expansiune a Germaniei, ca motiv real, și asasinarea Arhiducelui Franz Ferdinand, ca motiv de suprafață”* (pp. 3 - 5). Referitor la pregătirea Primului Război Mondial (politică, militară, economică, ideologică etc.), autorul s-a focalizat pe Franța și Germania, cele două state reprezentative ale celor două tabere politico - militare, vecine și cu un report de ostilitate și dușmănie impresionant. Astfel, Franța a fost artizana Antantei, a câștigat simpatia și interesul altor state europene nehotărâte sau neutre (Italia și România). *“Deși războiul nu era dorit, totuși poporul francez era animat de ideea revanșei și redobândirii teritoriilor pierdute în 1870 (Alsacia și Lorena)”* - (p. 5). Pe de altă parte, *“Germania, prin politica sa de dominațiune, și-a atras antipatia tuturor statelor și s-a pus în postura de a apărea ca provocatoare a războiului. (...) Războiul nu era popular, din cauză că poporul nu era convins de necesitatea lui. În Germania războiul a fost impus. Spiritul de disciplină însă a dominat convingerile”* (p. 5).

În completarea cauzelor, maiorul Wl. Chirovici a detaliat pregătirea militară a combatanților pentru război (pp. 6 - 10) și a enumerat *Teatrele de operațiuni* (fronturile de luptă) - (p. 10). În următoarele 7 capitole, autorul a analizat și a prezentat desfășurarea Primului Război Mondial pe teatrele de operațiuni, în *Anul 1914*: frontul de Vest (pp. 10 - 40), de Est (pp. 41 - 59), austro - sârb (pp. 60 - 67), alte fronturi (pp. 67 - 71). *Situația generală la sfârșitul anului 1914* a fost următoarea: *“Evenimentele petrecute în cursul anului 1914 au demonstrat cu prisosință că pregătirea militară nu-i suficientă pentru a duce la bun sfârșit operațiunile, dacă nu se respectă **ad-litteram** principiile mari ale războiului. (...) Puterile Centrale trebuiau să adopte manevra pe linii interioare, iar nu să întreprindă trei ofensive în trei direcțiuni divergente. (...) Dealtfel, germanii au apreciat just că ofensiva trebuia luată mai întâi contra Franței. (...) Evenimentele petrecute au dat Alianțelor mari speranțe pentru viitor. Moralul lor este neștirbit. Nu se poate afirma acelaș lucru despre Puterile Centrale. Operațiunile acestora nu s-au desfășurat conform prevederilor. Moralul armatei austro-ungare este mult zdruncinat iar națiunile componente încep să dorească emanciparea politică”* (pp. 72; 75).

În *partea a II-a* a cărții, *Anul 1915*, Wl. Chirovici a utilizat aceeași matrice de expunere din *partea I*, *Anul 1914*. *Anul 1915* a fost diferit de cel precedent. *“Anul 1915 nu mai oferă Puterilor Centrale avantajele pe cari inițial le-au avut în 1914. Pe deoparte, superioritatea cantitativă a forțelor a trecut în cumpăna Antantei, iar pe de altă parte, inițiativa operațiunilor, manifestată cu ascendant de nediscutat la începutul anului 1914, a suferit lovituri foarte grave, însuflând Comandamentului german mai multă prevedere în executarea diferitelor operațiuni ulterioare. Avantajul inițial al forțelor, obținut de astădată de Puterile Antantei, se va îmbunătăți treptat, câmpul de exploatare fiind foarte vast. Nu acelaș avantaj se prevede pentru Centrali, cari sunt nevoiți să recurgă la artificii pentru crearea de noi unități, micșorând numărul regimentelor de infanterie din fiecare divizie. (...) Față de cele relatate, apreciem că pentru Puterile Centrale ofensiva se impunea pentru motivul că în viitor problema pentru ele va deveni greu și complex. Factorul timp va fi cel mai mare dușman. Teatrul de război german, cu fiecare zi ce trece, va fi secătuit de energii. Germania și Austro-Ungaria se prezintă ca o mare cetate investită (încercuită, asediată - compl. DP), care va trebui să capituleze complect epuizată, dacă enorma masă de oameni nu va căuta o ieșire din cetate pentru a rupe cerul de investire”* (pp. 76; 78).

Caracterizarea generală anterior prezentată s-a regăsit în evoluția evenimentelor militare pe frontal de Vest (pp. 79 - 87), de Est (pp. 87 - 104), italo - austriac (pp. 104 - 108), austro - sârb (pp. 108 - 113), de la Dardanele (pp. 113 - 114), de pe celelalte teatre de operațiuni militare (pp. 114 - 115). Situația militaro - politică de la sfârșitul anului 1915 era complicată: *“Operațiunile din cursul acestui an, a precizat autorul, nu au adus nici unuia din beligeranți deciziunea (inițiativa strategică - tactică - compl. DP) atât de mult căutată. Din punct de vedere militar, Puterile Centrale au purtat succese demne de remarcat, cari dacă nu au putut conduce la deciziune, a reconfigurat spiritele cari manifestau vădite înclinații pacifiste. Ca re-*

zultat al operațiunilor executate, Puterile Centrale dețin întinse teritorii inamice. Menținute și în 1916, (teritoriile inamice ocupate - compl. DP) vor contribui la ameliorarea situației interne, resimțită puternic din cauza «blocussului Antantei». Dacă la Antantă nu putem remarca succese de natura celor înregistrate (de Puterile Centrale - compl. DP), putem însă sconta pentru viitor (în 1916 - compl. DP) o situație mai bună. (...) Un singur avantaj au Puterile Centrale. Constituiesc încă un bloc compact cu suficiente posibilități de a manevra pe linii interioare. Pentru utilizarea acestui avantaj trebuia creiat un Comandament Unic. Nu s-a putut ajunge la aceasta și situația favorabilă în spațiu nu va putea fi exploatată în folosul operațiunilor ulterioare. Tendințele Aliatilor sunt divergente» (pp. 115 - 117).

Anul 1916 a fost anul de mijloc, anul liniei de simetrie temporală a Primului Război Mondial, în care statele aliate ale celor două tabere combatante au încercat să aplice planurile de luptă nematerializate din diferite motive în 1914 - 1915, să rezolve problemele restante din prima etapă a războiului sau să atragă noi țări în luptă, pentru a înclina balanța victoriei în favoarea lor. Ca urmare, pe fronturile de Vest (pp. 118 - 140), de Est (pp. 140 - 155), austro - italian (pp. 155 - 161), de la Salonic (pp. 161 - 165), pe *alte teatre de operațiuni* (pp. 196 - 199) s-au desfășurat lupte intense, sângeroase, de durată (de ex. la Verdun, în NE Franței), cu un puternic impact, multisectorial, asupra beligeranților și a populației civile. **Intrarea României în Primul Război Mondial** a generat noi speranțe, planuri de operații, lupte, tragedii, pierderi teritoriale, victime, deziluzii etc. *“Două au fost motivele, a precizat Wl. Chirovici, cari au condus la hotărârea României de a intra în război alături de Antantă: 1. Desrobirea Ardealului, a cărui populațiune românească suferea sub o dominațiune nedreaptă; 2. Paralizarea acțiunei austro - ungare de a asigura hegemonia în Balcani Bulgariei, care la rândul-i ridicase pretențiuni asupra Dobrogei, afirmând sus și tare că frontiera naturală dintre România și Bulgaria nu poate fi alta decât Dunărea”* (p. 165). Tratatul secret de alianță politico - militară între România - Antanta a fost semnat la 4 / 17 august 1916, țara noastră intrând efectiv în război la 15 / 28 august 1916.

Autorul a sintetizat astfel *„Planul de campanie român: – Ofensivă imediată, cu majoritatea forțelor, contra Austro - Ungariei, în scopul de a pune stănire dintr-un prim salt pe toate trecătorile munților; apoi înaintare concentrică pivotând pe Orșova, pentru a se ajunge cu grosul forțelor pe linia Mureșului mijlociu, unde se prevedea prima mare bătălie. După aceea, continuarea operațiunilor pentru atingerea liniei: Debrețin - Bichis Ciaba - Arad - Timișoara. Obiectiv final: Budapesta. – Defensivă pe Dunăre și în Dobrogea, până la sosirea ajutorului rusec, după care se va trece la ofensivă pentru ocuparea liniei: Rusciuk - Șumla - Varna”* (pp. 168 - 169). După ce a prezentat acțiunile militare de acoperire a granițelor / frontierelor beligeranților și dizlocarea forțelor armate ale acestora, Wl. Chirovici a formulat câteva *Observațiuni* referitoare la intrarea României în Primul Război Mondial: războiul ofensiv era singura opțiune a țării noastre în Campania anului 1916, pentru a-și atinge idealul politico - militar - național și pentru a se integra organic în planul general de război european al Antantei în vara anului 1916; obiectivul militar principal a fost ofensiva în Ardeal pentru eliberarea sa de sub ocupația milenară ungară; repartizarea forțelor și resurselor militare a fost realistă, conform planurilor de campanie pentru anul 1916. Campania armatei române din 1916 a fost prezentată sintetic de autor, care a formulat judicioase și realiste *Observațiuni* (pp. 174 - 195).

Cauzele înfăngerii armatei române în campania din 1916, cu toate consecințele negative, în viziunea lui Wl. Chirovici, au fost: atacul din spate germano - bulgar în Dobrogea și oprirea ofensivei românești în Transilvania; insuficiența forțelor românești angrenate în ofensiva din Ardeal; insuficienta dotare a armatei române cu material modern de război (armament, muniție etc.); slaba colaborare cu armata rusă (pp. 194 - 195). *Sfârșitul anului 1916* a fost îngrijorător pentru Tabăra Puterilor Centrale, înconjurată de armatele Antantei. Eșecul de la Verdun a fost parțial compensat de înfrângerea temporară a României și de ocuparea Olteniei, Munteniei, Dobrogei. Germania, care sprijinea militaro-politic Austro-Ungaria, a adoptat o poziție de apărare și de conservare a forțelor armate, a armamentului, a munițiilor. În *decem-*

brie 1916, cancelarul german a citit în Reichstag o declarație prin care propunea Puterilor Antantei încheierea păcii pe principiul *status quo ante*, ofertă respinsă însă de Franța - Anglia - Rusia (pp. 200 - 202).

Anul 1917 a fost cel al inițiativelor și ofensivelor Antantei împotriva armatelor Puterilor Centrale. În defensivă și în retragere pe frontal de Vest (pp. 203 - 222), în ofensivă pe frontal de Est (pp. 222 - 250), în defensivă, ulterior în puternică ofensivă în octombrie - decembrie pe frontul italo - austriac, armata germană și-a concentrat eforturile în răsăritul Europei (pp. 250 - 254) și în zona Alpilor italieni, încercând să obțină victorii decisive, cu ajutor austro - ungar, împotriva Rusiei, României și Italiei, înaintea intrării efective în luptă a armatei nord - americane. Pe frontul românesc, armatele româno - ruse, după ofensiva și victoria de la Mărăști, au oprit ofensiva germano - austriacă la Mărășești și Valea Oituzului (pp. 224 - 248). După lovitură de stat a comuniștilor bolșevici ruși la Petrograd de la 25 octombrie / 7 noiembrie 1917 și a armistițiului germano - rus de la 22 noiembrie / 5 decembrie 1917, România a fost forțată să încheie, la rândul ei, armistițiul cu Puterile Centrale la Focșani, la 26 noiembrie / 9 decembrie 1917, rămânând complet izolată în Estul Europei.

“Anul 1917, a concluzionat autorul, deși nu a adus deciziunea niciunui din beligeranți, este totuși bogat în evenimente. A început sub auspicii îmbucurătoare pentru Antantă și se termină cu succese militare răsunătoare pentru Puterile Centrale. (...) În general, în cursul anului 1917, Germania a știut să uzeze foarte bine de forțele sale. (...) Bătăliile din 1917 au afirmat încă o dată superioritatea ofensivei asupra defensivei” (pp. 259; 260). La începutul **anului 1918**, *“(...) Antanta nu putea să privească cu încredere în viitor. Prăbușirea Rusiei constituia o pierdere ireparabilă; superioritatea numerică, care se menținuse atât de bine timp de 3 ani, trecea de astă dată de partea inamicului. (...) Germania va căuta să exploateze această situație favorabilă prin întreprinderea unei ofensive în stil mare pe frontal occidental, mai înainte de a debarca în Franța efectivele americane. Este de întrevăzut că inițiativa operațiunilor va trece din nou de partea Germaniei. Antanta va adopta defensiva până la câștigarea superiorității numerice sau până la găsirea unei situații favorabile, pentru a trece din nou la atac”* (p. 265).

După încheierea foarte avantajoasă pentru ea a tratatelor de pace cu Ucraina (februarie 1918), Rusia Sovietelor (martie 1918) și România (martie / mai 1918), Germania a transferat rapid majoritatea trupelor de pe frontul de Est / românesc pe frontul de Vest, pentru susținerea ofensivei finale împotriva armatelor Antantei. Dar ofensivele germane de primăvară (martie - aprilie 1918) și de vară (mai - iulie 1918) nu și-au atins obiectivele stabilite inițial, Germania pierzând inițiativa strategică și tactică și speranța victoriei finale pe frontal de Vest și în Primul Război Mondial. Contra-ofensiva franceză (iulie - august 1918) a stabilizat frontul de Vest, iar ofensiva antantistă, cu sprijin nord - american (august - noiembrie 1918), a obligat armata germană obosită să se retragă succesiv către Rin. După capitularea austrieșilor, turcilor și bulgarilor, germanii înșiși, cu armatele aliate la granița de Vest a Reich-ului, au capitulat la 11 noiembrie 1918 și operațiunile militare pe frontal de Vest au încetat, după 4 ani și 4 luni de crâncen război (*Anul 1918*, pp. 265 - 315).

Semnarea tratatelor de pace dintre învingători și învinși (1919 - 1920) a pus capăt primei conflagrații mondiale, numită și *“marele război”*. În *Anexa nr. 1*, Wl. Chirovici a publicat *Tabelul forțelor române mobilizate în Primul Război Mondial*: 19.843 generali și ofițeri, 1.190.313 trupă (subofițeri și soldați), 281.210 *“animale”* (de luptă, de tracțiune etc.). În *Anexa nr. 2* a rezumat *Telegrama* din 2 iulie 1916 a generalului comandant *“en chef”* al armatei franceze, către Legația Franței la București, prin care expeditorul exprima clar și hotărât esența mesajului către conducerea țării noastre: *“(...) România va trebui să intervină «acum sau niciodată»”* în Primul Război Mondial (p. 319).

Autorul, combatant pe frontal românesc în Primul Război Mondial, a scris un curs de istorie militară a *“marelui război”*⁶, fără a prezenta Campania armatei române în Ungaria Sfatu-

⁶ O prezentare samara a cărții vezi în: Col. Dr. Petre Otu (coordonator), col. Dr. Teofil Oroian, col. Dr. Ion Emil,

rilor din 1919, util și interesant, atât pentru anul 1930, cât și pentru 2015. Evident, motivațiile și criteriile evaluărilor evenimentelor din perioada 1914 - 1920 sunt parțial diferite în 2015 față de 1930. Astfel, dacă în 1930 cartea - curs a lui Wl. Chirovici era necesară și utilă pentru formarea profesională - patriotică a unor noi serii de tineri ofițeri ai armatei României Mari, în 2015 contribuția prezentată în aceste rânduri este interesantă din punct de vedere științific, istoriografic, al modului de percepere a Primului Război Mondial la un deceniu de la încheierea sa, în cadrul corpului ofițerimii române anterior combatante pe frontul românesc. Cartea mai este interesantă și sub aspectul bibliofilic. Analizele și logica prezentării evenimentelor politico - militare ale Primului Război Mondial sunt realiste, pertinente, concise, adresate prioritar grupului - țintă vizat, confirmate ulterior de cercetările de istorie militară despre confla-grația mondială.

Bibliografia tematică selectivă, minimală, cuprinde 8 titluri de autori români, francezi, germani (p. 2). De ajuns, a considerat autorul, pentru documentarea unui manual de istorie militară - politică a marelui război mondial, cu adresabilitate și finalitate precise. Incomplet, consider eu, pentru lărgirea orizontului informațional al curioșilor și cititorilor civili, deși autorul putea consulta și alte referințe bibliografice tematice apărute în România și în străinătate până în 1930⁷. Cum am precizat deja, cursul de bază a fost completat cu 43 de crochiuri -

Personalități ale gândirii militare românești, vol. II, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 2001, pp. 34-37.

⁷ Antipa Gr., *L'occupation ennemie de la Roumanie et ses conséquences économiques et sociales*, Paris, [1929]; Averescu Alexandru, general, *Operațiile de la Flămânda*, București, 1924; Bacalbașa Constantin, *Capitala sub ocupația dușmanului, 1916 - 1918*, Brăila, [1921]; Bărzotescu Laurențiu, colonel, *Contribuțiuni la istoria războiului nostru. Planul de operații al Puterilor Centrale contra României și planul de operații roman din 1916*, București, 1923; Bărzotescu Laurențiu, colonel, *Contribuțiuni la istoria războiului nostru. Ofensiva germană - austriacă la nord de Focșani, iulie - august 1917 (după lucrările și documentele germane)*, [București, 1921]; Bărzotescu Laurențiu, colonel, *O amintire. Operațiunile inițiale din Dobrogea 1916*, București, 1925; Basilescu Nicolas, *La Roumanie dans la guerre et dans la paix*, tome I - II, Paris, 1919; Berthelot Henri, général, „*Sur le front roumain en 1917 (I)*”, în *La Revue de France*, nr. 16 / 15 august 1927, Paris; Brătianu Vintilă I., *Pacea de robire [Buftea - București, 1918]*, București, 1919; Brusilov, A.A., *Mémoires du Général Broussilov. Guerre 1914 - 1918*, [Paris], 1929; ***, *Campania română din 1916*, traducere din limba engleză, Iași, 1918; Civrieux, comandant, *Intervenția României și campania din Muntenia [1916]*, Iași, 1918; Comnène N.P., *Notes sur la guerre roumaine (1916 - 1917)*, Laussane, Paris, 1918; Culcer I., general, *Note și cugetări asupra campaniei din 1916, în special asupra operațiunilor Armatei I-a*, Iași, 1918; Czernin Ottokar, *Im Weltkrieg*, Berlin - Wien, 1919; Dabija G.A., general, *Armata română în războiul mondial (1916 - 1918)*, vol. I - II, București, București, [1928 - 1930]; Danilov Youri, *La Russie dans la guerre mondiale (1914 - 1917)*, Paris, 1927; Decusară E.C., *România sub ocupațiunea dușmană*, fasc. I, *Organizarea și activitatea poliției militare*, București, 1920; Dénikine A.I., général, *La décomposition de l'armée et du pouvoir [en Russie], février - septembre 1917*, Paris, 1922; Djuvara Mircea, *La guerre roumaine 1916 - 1918*, Nancy - Paris - Strasbourg, 1919; Djuvara Mircea, *Les sacrifices roumains*, Paris, 1919; Drăghiceanu Virgiliu N., *707 zile sub cultura pumnului german*, București, 1920; Falkenhayn Erich von, général de l'infanterie, *Le Commandement Suprême de l'Armée Allemande 1914 - 1916 et ses décisions essentielles*, Paris, 1920; Găvănescul C., general, Manolescu Ion, general, *Războiul cel mare 1914 - 1918*, vol. I - III, București, [1924]; Găvănescul C., general, *Războiul nostru pentru întregirea neamului (august 1916 - aprilie 1918). Epopeea română*, Iași, 1918; Georgian Ilie I., *România sub ocupațiunea dușmană*, fasc. II, *Exploatarea economică a țării*, București, 1920; Iliescu Dumitru, general, *Documente privitoare la războiul pentru întregirea României*, București, 1924; Ioanițiu Alexandru, lt. - colonel, *Războiul României (1916 - 1919)*, vol. I - II, București, [f.a.]; Ionesco Take, *Souvenirs*, Paris, 1919; Iorga Nicolae, *Războiul nostru în note zilnice, 1914 - 1918*, vol. I - III, Craiova, [1921 - 1923]; Kirițescu Constantin, *Istoria Războiului pentru întregirea României, 1916 - 1919*, vol. I - III, București, 1922; Larcher M., commandant, *La Grande Guerre dans les Balkans. Directions de la guerre*, Paris, 1929; Ludendorff Erich, *Souvenirs de guerre (1914 - 1918)*, t. I - II, Paris, 1920 - 1921; idem, *Amintiri din război*, vol. I, București, 1920; Ludendorff Erich, *Conduite de la guerre et politique*, Paris, 1922; Mărdărescu G.D., general, *Campania pentru desrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei (1918 - 1920)*, București, 1921; Marghiloman Alexandru, *Note politice, 1897 - 1924*, vol. I - III, București, 1927; Paléologue Maurice, *La Russie des Tsars pendant la Grande Guerre*, vol. I - II, Paris, 1921; Popovici Ioan, general, *Bătălia de la Sibiu 12 - 16 septembrie 1916*, Roman, 1918; Radu Teodor, maior, „*Vânătorii de munte*”. 1916 - 1918. *Înființarea, pregătirea și luptele lor*, Târgoviște, 1920; Sazonov S., *Les Années fatales. Souvenirs (1910 - 1916)*, Paris, 1927; Sococ Alexandru I.V., general, *Episod din bătălia de pe Argeș (Neajlov)*, București, 1922; Ștefănescu - Serdar Virgiliu, *Lupta de la Mărășești - Oituz*, București, 1919; Stere Constantin, *Marele război și politica României*, București, 1918; Stoenescu A.I., general, *În ploaia de gloanțe. Note din carnetul de campanie (1916 - 1918)*, București, 1919; Stoenescu Anibal, *Din vremea ocupației*, București, 1927; Stoenescu Nic. Sc., lt. - colonel, *Bătălia de la Mărăști*, București, 1930; Tăutu Teodor, general, *Din războiul pentru întregirea neamului. Carnet de câmp cuprinzând aprecieri (...) asupra luptelor de la Cerna. 14 august*

hărți⁸, lămuritoare, explicative, pentru instruirea și formarea profesională a viitorilor ofițeri de trupă sau de Înalt Comandament / Mare Stat Major. Nu știu încă dacă contribuția didacticistă a maiorului Wl. Chirovici a fost de uz intern instituțional sau a fost vândută prin librării și standuri de carte. Autorul a fost ofițer de carieră și nu istoric de carieră!

O carte care astăzi se găsește foarte greu la anticari și rarissimă la marile biblioteci, cu acoperire națională, ale României, trecută la *Index* și retrasă din depozitele de carte prin 1948 - 1950. Un ofițer de carieră și un profesor de istorie militară uitat astăzi. Din aceste motive, am considerat necesar să prezint sumar o istorie militară a Primului Război Mondial, cu autor român, la comemorarea centenarului izbucnirii marii conflagrații mondiale.

Keywords: *Wladimir Chirovici; text-book; World War I; 1914-1918; Romania; 1916-1918; political-military battlecamps; battlefields; campaign military plans; Central Powers Camp; Entente Powers Camp; peace treaties; 1919-1920.*

A ROMANIAN MILITARY HISTORY FROM 1930 ABOUT WORLD WAR I

(Summary)

The Major Wladimir Chirovici, teacher of military history at Special Infantry School from Sibiu (Romania), has elaborated and has published, in 1930, a text - book about *The World War. The succinct study of military operations on battlefronts. Text - book taught at Special Infantry School*, Cavalry Printing House, Sibiu, 324 p., completed with *Atlas for the writing World War*, Cavalry Printing House, 1930, with 43 sketches - maps (28 p.). The text - book has been structured on: war years, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918; political - military battlecamps; battlefields; campaign military plans; important battles; peace treaties conclusions, 1919 - 1920. Wladimir Chirovici has insisted on Romania's participation at World War I, a romanian national war in WW I, named in inter - war period, *The Great War* or *The World War*. Dan Prodan has intended to remember us about a romanian author and a romanian contribution on WW I historiography, at 100th commemoration from the beginning of WW I.

- 23 noiembrie 1916, Ploiești, 1925; Teodorescu Constantin, general, *Turtucaia. Studiu tactic și cauzele înfrângerii*, Brașov, 1922; Ursu J., *Pourquoi la Roumanie a fait la guerre*, Paris, 1918; Winogradsky, général, *La guerre sur le front. En Russie - En Roumanie*, Paris, 1926; Zagoritz Constantin, lt. - colonel, *Bătălia de la Turtucaia*, Sibiu, 1921.

⁸ Maior Wladimir Chirovici, *Atlas pentru lucrarea Războiul Mondial*, Tipografia Cavaleriei, Sibiu, 1930, cu 43 de crochiuri - hărți tematice.

SECȚIUNEA a V-a
ZONA BOTOȘANI – FILE DE ISTORIE
ȘI ETNOGRAFIE

Vasile ADĂSCĂLIȚEI

ȘCOALA DOROHOIANĂ ÎN ULTIMUL DECENIU AL SECOLULUI AL XIX-LEA. CADRUL LEGISLATIV

Cuvinte-cheie: școala dorohoiană; Primăria Dorohoi; cadru legislativ școlar; 1864; 1893; 1896; 1900; Take Ionescu; Petru Poni; Spiru Haret; elevi români; elevi evrei; învățători; profesori; școli; gimnazii; absolvenți.

A doua jumătate a secolului al XIX-lea marchează un interes tot mai viu și o preocupare mereu constantă pentru problemele de învățământ și de educație. Societatea românească responsabilă era convinsă că îmbunătățirile economice, politice și culturale puteau fi mai lesne dobândite printr-o instrucție publică organizată, care să dea poporului încredere în energia și virtuțile lui și să-și pună în valoare, în condiții favorabile, posibilitățile de dezvoltare.

Operei de organizare a școlii românești, începută prin Legea din 1864, care fixase cadrul instituțional de dezvoltare a învățământului primar secundar și universitar, i se căutau noi forme de manifestare. În 1893, prin votarea proiectului de lege propus de Take Ionescu, vechea lege din 1864 este înlocuită cu una nouă, „*Lege asupra învățământului primar și normal primar*”. Conform noii legi, învățământul primar s-a diversificat în școli de cătune, primare, inferioare, primare superioare și cursuri primare complementare și de „*repetire*”. Obligatorietatea școlară a fost mărită de la 7 - 8 ani la 12 - 14 ani, cu un regim de preferințe pentru băieți și „*copiii de părinți români*”¹. Legea prevede obligații clare pentru primari, învățători și institutori. Astfel, primarii aveau obligația recenzării, în vacanța de Paște, a tuturor copiilor de vârstă școlară, să anunțe în scris cu o lună înaintea deschiderii cursurilor, pe reprezentanții legali ai copiilor despre data începerii cursurilor, să încaseze prin percepții comunale amenzile date părinților ce nu-și trimit copiii la școală, iar când aceste amenzi nu puteau fi încasate, erau transformate în zile de muncă la șosele.

Învățătorii și institutorii erau obligați să mențină la zi registrele de chemare, de prezență a elevilor, să noteze absențele și să anunțe în scris despre acestea părinții elevului pentru ca în final, dacă părinții nu motivau temeinic absențele copiilor, să dea spre executare amenzile dispuse de primar. Amenda era de 20 bani pentru un absent, care se punea elevului ce lipsea de la școală o jumătate de zi, cursurile desfășurându-se dimineața și după-amiaza. De asemenea, părinții sau reprezentanții legali care nu se prezentau la examenul anual erau amendați cu 5 lei, amenzile fiind vărsate în Casa comunei și folosite pentru a cumpăra cărți copiilor săraci.

Durata studiilor în școlile rurale inferioare era de 4 ani, cuprinzând cursul inferior și mediu și în școlile urbane, care puteau fi de băieți, de fete sau mixte, durata studiilor fiind de 5 ani. Numărul elevilor pentru un post de învățător era de 80, iar în situația când erau mai mulți copii, se aproba al doilea post, școala ridicându-se la gradul de școală primară superioară. În școlile urbane, durata studiilor era de 4 ani, anul școlar începea de la 1 septembrie și dura până la 15 iunie, iar programa era cea existentă la școlile primare superioare rurale. În clasa I și a II-a, durata cursurilor era de 3,5 ore iar la clasele a III-a și a IV-a de 4,5 ore, promovarea făcându-se în urma unui examen public anual².

Legea prevedea, de asemenea, organizarea școlilor normale de învățători și institutori, a căror menire era de a forma corpul didactic al școlilor primare rurale și urbane. Durata studiilor era de 5 ani, în anul V fiind introdusă practica pedagogică, în scopul asigurării unei temeinice pregătiri a învățătorilor și institutorilor. În școlile de institutori erau admiși numai absolvenți a trei clase de gimnaziu iar în cele de învățători absolvenți ai școlilor primare superioare. Exa-

¹ *Istoria românilor*, vol. VII, tom II, coord. Gh. Platon, EE, București, 2003, p. 544.

² Constantin Bilciurescu, *Almanachul școlii pe anul 1895*, București, Tipografia C.C. Săvoiu, 1895, pp. 3 - 10.

menul de absolvire a școlii de institutori consta în probe scrise la română, matematică, desen, o limbă străină și un eseu - probă orală, o temă din programa școlară și o probă practică la clasă, media minimă de promovare fiind 7,50. Examenul de absolvire putea fi susținut numai de 3 ori, iar după absolvire institutorii funcționau 3 ani ca suplinitori, după care susțineau un examen de titularizare, cu probe scrise și practică pedagogică. Cu media minimă 7, după examenul anual care se organiza numai la București, institutorul definitiv devenea institutor titular.

Legea prevedea, de asemenea, drepturile și îndatoririle învățătorilor și institutorilor, sancțiunile aplicate dar și formele de perfecționare periodice, în școlile normale și prin conferințe anuale. Statul asigură plata institutorilor, iar comuna, localul de școală, locuința directorului, materialul didactic, mobilierul, întreținerea și încălzitul școlii, cheltuieli de cancelarie și plata personalului de întreținere. Legea intră în funcțiune la 1 septembrie 1893 și cu mici modificări se aplică până în anul 1896.

Legea din 1896, datorată omului de științe Petru Poni, înlătură deosebirea dintre învățământul primar rural și cel urban, stabilind modalități noi în ceea ce privește numirea și transferarea personalului didactic³. În cursul primar superior se preda citirea, scrierea, limba română, aritmetica practică și noțiuni elementare de geometrie, noțiuni de istorie a țării și de geografie, de științe naturale și fizice, rugăciuni și istoria sacră, desenul, muzica vocală, jocuri gimnastice, exerciții militare, lucrul manual și gospodăria⁴.

Sfârșitul secolului al XIX-lea, prin *Legea pentru învățământul primar și normal primar*, cunoscută și sub numele de „*Legea lui Take Ionescu*”, intrată în vigoare la 1 septembrie 1893, prin *Legea învățământului primar și normal primar* din aprilie 1896, „*Legea Poni*”, prin *Legea învățământului secundar și superior* din 23 martie 1898, elaborată de Spiru Haret și C. Dumitrescu-Iași prin care se instituie învățământul secundar de 8 clase în două cicluri (inferior și superior), cu secții „modernă, reală și clasică”, prin *Legea învățământului profesional* din 27 martie 1899, elaborată de Spiru Haret și încheind în 1900 cu *Legea asupra învățământului primar și normal primar și Legea pentru școlile de copii mici*⁵, aduce un cadru legislativ larg și sigur privind organizarea și conducerea învățământului pe cele trei trepte, primar, secundar și superior, numirea și perfecționarea corpului didactic, formele de retribuire și premiere ale acestuia, structura anului școlar, organizarea sărbătorilor școlare și a vacanțelor.

Ministrul, asistat de Secretarul general, era șeful învățământului, având ca sprijin două corpuri consultative, Consiliul permanent - format din 3 profesori definitiv, numiți prin decret regal pe 3 ani și Consiliul general cu trei secții cu câte 20 reprezentanți fiecare, chemate de minister pentru a se pronunța în privința conținutului și a modalităților practice de aplicare a programelor. Învățământul primar era coordonat de un inspector general, cu un salariu de 800 lei, 3 inspectori de circumscripție (București, Craiova și Iași) plătiți cu 500 lei / lună. Catedrele libere se ocupau numai prin concurs organizat de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, examenul cuprinzând probe scrise și o probă orală⁶.

La numirea provizorie pe 3 ani, după care susțineau examenul de titularizare definitivă, institutorii și institutoarele primeau 299 lei/lună, profesorii de liceu și gimnaziu 300 lei /lună, iar profesorii universitari 500 lei/lună. Profesorii de limbi străine, religie, desen și muzică erau încadrați cu 200 lei/lună iar maeștrii de gimnastică cu 100 lei. Suplinitorii erau retribuiți cu 30% mai puțin decât titularii, iar cele 4 gradații se acordau după vechime: la 3 ani de la numirea provizorie se acorda un spor de 15%, la 10 ani un spor de 30%, la 15 ani sporul era de 45% iar peste 20 ani vechime sporul era de 60%. Pentru acordarea celei de-a patra gradații, învățătorii și institutorii erau obligați să întocmească o lucrare științifică originală, iar profesorii cu peste 25 ani vechime la catedră se puteau pensiona⁷. Contribuția tuturor pentru fondul de pensii

³ *Istoria românilor*, vol. VII, tom II, op. cit., p. 544.

⁴ C. Bilciurescu, op. cit., p. 11.

⁵ Mihai Borgeianu, Petru Vladcovschi, *Învățământul românesc în date*, Iași, 1979, pp. 270, 276, 280, 284, 287.

⁶ C. Bilciurescu, op. cit., p. 190.

⁷ *Ibidem*, p. 214.

era de 10% din salariul lunar.

Anul școlar începea la 25 august și se încheia la 25 iunie anul calendaristic următor, fiind organizat în două semestre. Elevii și corpul profesoral se bucurau de 20 sărbători religioase și trei vacanțe, vacanța Nașterii Domnului - 24 decembrie - 7 ianuarie, vacanța Învierii - 2 săptămâni, vacanța de vară, după examenul anual, în lunile iulie-august⁸.

În 1891 funcționau în orașul Dorohoi 2 școli primare de băieți având ca directori pe D. Erbiceanu și Gh. Șerban, institutor definitiv transferat de la Școala Mihăileni, 2 școli primare de fete, director E. Theodoreanu și Emilia Teodorescu și un gimnaziu real, director G. Pascu⁹. În învățământul primar nu se asigura principiul continuității pentru institutori, după cum rezultă din adresa Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice din septembrie 1891, adresată primarului, în care se precizează că „D. Erbiceanu, institutorul clasei a II-a de la Școala primară nr. 1 de băieți din Dorohoi, fiind avansat pe ziua de 1 septembrie a.c. ca institutor la clasa a IV-a de la aceeași școală își păstrează direcțiunea școlii ce a avut-o și până acum”¹⁰.

În același an, prin Ordinul nr. 10.481 din 24 septembrie 1891, Școala primară de băieți nr. 2 va purta denumirea de Școala primară de băieți “Michail Cogălniceanu”¹¹. Controlul și îndrumarea învățământului dorohioian este în sarcina revizorului școlar I. Nicolescu-Radu¹². În 1893, din 29 aprilie, expirând și contractul primăriei cu dr. S. Chernbach, gimnaziul real se mută prin ordinul ministrului Ministerului Instrucțiunii Publice în noul local propriu, lângă bisericuța de lemn sau Vârcolici, iar același minister renunță și la subvenția anuală de 10.000 lei, plătită de comună pentru subvenționarea gimnaziului.

Scutirea de subvenție este o mană cerească pentru Consiliul comunal, care cumpără cu 5.500 lei de la Gh. Teodoru un teren pe strada Ștefan cel Mare, unde se vor construi, în regie proprie, Școala primară de băieți nr. 2 și Școala primară de fete nr. 2, valoarea investită fiind de 70.000 lei, din care 35.000 lei fonduri proprii ale comunei, diferența provenind din împrumutul de 150.000 lei aprobat comunei prin Decretul 679/ 1887¹³. Din același împrumut, 62.500 lei au fost alocați pentru construcția palatului comunal și 15.000 lei pentru terminarea bisericii „Adormirea nouă”¹⁴. În ziua de 23 aprilie 1893, după o slujbă de sfințire a locului și în prezența unei asistențe numeroase, pe strada Ștefan cel Mare a fost pusă piatră de temelie la Școlile nr. 2 de băieți și fete. Pentru zidirea școlii începută în mai 1893 sunt angajați meșterii Anton și Gustav Roșca și Ioan Surmei din Dorohoi¹⁵.

În august 1894, cele două localuri de școală, construite pe terenurile cumpărate de la I. Teodoru și I. Vasiliu din strada Ștefan cel Mare vor fi terminate și la 1 septembrie 1894, după sfințire, vor fi date în folosință¹⁶. Cele două localuri au fost construite din cărămidă și acoperite cu tablă neagră, folosindu-se după un deviz de lucrări din 24 februarie 1894, peste 30.000 cărămizi, 11.000 kg de var, 388 m³ de piatră brută, 736 sacale de apă, 230 m³ de lemn, 339 m³ nisip și 84 marje de tablă neagră pentru învelitori¹⁷. După dotările de mobilier solicitate de directorii celor două școli, Gheorghe și Elena Șerban școlile sunt identice, fiecare având câte 4 săli de clasă și o cancelarie. În fiecare clasă erau 25 de pupitre, fiecare pupitru cu 2 locuri, o tablă, o catedră, un scaun și un dulap pentru bibliotecă. Pe lângă temelii, se pun 40 m³ de prundiș, iar în față, pentru împrejmuire se face un grilaj de fier. Pe laterale gardul e construit din scânduri și stâlpi de stejar¹⁸.

⁸ *Ibidem*, p. 216.

⁹ ANBT, fond *Primăria orașului Dorohoi*, dos. 1/1891, f. 31.

¹⁰ *Ibidem*, f. 177.

¹¹ *Ibidem*, f. 216..

¹² *Ibidem*, dos. 15/1892, f. 17.

¹³ *Ibidem*, dos. 35/1899, f. 6.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, f. 121.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 5/1894, vol. II, ff. 622, 1026.

¹⁷ *Ibidem*, d. 41/1894, f. 611.

¹⁸ *Ibidem*, f. 301.

Sfințirea din 31 august 1894 se realizează cu un fast deosebit, după consemnările unui document din epocă: „La ora 8,00, elevii și cadrele didactice ale școlilor din oraș se adună în curtea gimnaziului. De aici, în frunte cu directorul Gheorghe Pascu, elevii și profesorii având drapelul școalelor, cu muzică militară pleacă la biserica catedrală unde în prezența prefectului județului, a autorităților civile și militare s-a oficiat un *Te Deum*. Apoi toți se deplasează la cele două școli din strada Ștefan cel Mare, unde protoierul și preoții din oraș fac sfințirea apei iar primarul, revizorul școlar și directorul Gheorghe Șerban țin discursuri. La ora 11,00 în sala hotelului Zoller, se ține masa festivă iar seara, la ora 19,00, muzica regimentului cântă la grădina Primăriei, orașul fiind poavazat și luminat”¹⁹.

Cărțile școlare și celelalte materiale necesare deschiderii sunt livrate de librăria evreului I.L. Bercovici, iar rogojinile care acoperă podeaua de lut sunt cumpărate de primărie²⁰. În anul școlar 1893 - 1894, ca urmare a măsurilor coercitive impuse de Legea din 1893, crește numărul elevilor din toate școlile primare²¹.

Tabelul nr. 1 - Situația învățământului primar din Dorohoi în anul școlar 1893 -1894

Școala primară de băieți nr. 1 „Gheorghe Asachi”		Școala primară de fete nr. 2 “M. Cogălniceanu”		Școala primară de fete nr. 1 „Vârcolici”		Școala primară de fete nr. 2 „Regina Elisabeta”		
Clasa	Nr. elevi	Clasa	Nr. elevi	Clasa	Nr. elevi	Clasa	Nr. elevi	Total
I	57	I	74	I	55	I	78	264
II	47	II	37	II	24	II	18	126
III	44	III	27	III	34	III	23	128
IV	36	IV	30	IV	21	IV	12	99
4	184	4	168	4	134	4	131	617

La cele 4 școli primare sunt înscriși 617 elevi, din care 264 în clasa I, 126 în clasa a II-a, 128 în clasa a III-a și 99 în clasa a IV-a. Comparativ cu anul 1883, când la nivelul orașului Dorohoi erau înscriși 249 elevi, în 10 ani numărul elevilor din învățământul primar a crescut de 2, 5 ori, iar numărul școlilor s-a dublat. În clasa I, numărul copiilor pe total oraș - 264 de elevi este dublu comparativ cu cei înscriși în clasele a II-a și a III-a. Întrucât clasele I aveau un număr mare de copii (66 elevi/clasă), revizorul școlar I. Niculescu-Radu solicită Primăriei Dorohoi înființarea unei noi școli. Drept urmare, în ședința Consiliului comunal din 7 octombrie 1894 se propune „înființarea unei divizionare clase I de ambele sexe, cu începere de la 1 noiembrie 1894”, propunere avizată favorabil de Ministerul Instrucțiunii Publice, „pentru o a treia școală”²². Pentru noua școală care va deveni, pentru puțin timp (1894 -1897) Școala mixtă nr. 3 „I.C. Brătianu”, Gh. Cucu, un filantrop local, oferă casele din strada Trestienii, care au servit și ca local pentru gimnaziu²³.

Încadrarea celor 6 unități școlare de învățământ primar și secundar din orașul Dorohoi, în anul școlar 1894 - 1895 a fost următoarea:

I. Școala primară de fete nr. 1 “Vârcolici”:

1. Cociuban Maria, clasa I, suplinitoare, 1893;
2. Stavra Pașcanu Ecaterina, clasa a II-a, provizorie, 1893;

¹⁹ *Ibidem*, f. 621.

²⁰ *Ibidem*, ff. 126,118.

²¹ *Ibidem*, dos. 5/1894, vol. II, f. 89.

²² *Ibidem*, f. 111.

²³ *Ibidem*, f. 110.

3. Pascu Cornelia, clasa a III-a, definitivă, 1880;
4. Teodoreanu Eufrosina, director, clasa a IV-a, definitivă, 1882²⁴.

I. Școala primară de fete nr. 2 “Regina Elisabeta”:

1. Serbinos Maria, clasa I, provizorie, 1882;
2. Feștilă Maria, clasa a II-a, suplitoare, 1894;
3. Șerban Emilia, clasa a III-a, definitivă, 1883;
4. Teodorescu Emilia, director, clasa a IV-a, definitivă, 1889²⁵.

I. Școala primară de băieți nr. 1 „Gh. Asachi”:

1. Dimitrie Erbiceanu, director, clasa I, definitiv, 1869;
2. Gheorghe Bogrea, clasa a II-a, provizoriu, 1895;
3. Alexandru Cuparenco, clasa a III-a, provizoriu, 1893;
4. Vasile Măzăreanu, clasa a IV-a, provizoriu, 1890²⁶.

I. Școala primară de băieți nr. 2 „M. Cogălniceanu”:

1. Gheorghe Șerban, director, clasa I, definitiv, 1883;
2. Dimitrie Romanescu, clasa a II-a, provizoriu, 1895;
3. Alexandru Tenie, clasa a III-a, provizoriu, 1895;
4. Constantin Florea, clasa a IV-a, provizoriu, 1894²⁷.

II. Școala mixtă nr. 3 „I.C. Brătianu”:

1. C. Bogrea, urmat de P. Cernat (octombrie 1895), institutor, clasa I;
2. Marie Bellice, director, institutoare, clasa a II-a²⁸.

În 1896, al doilea post de institutor la Școala nr. 3 mixtă “I.C. Brătianu”, ce funcționa în casele lui Anton Belici, închiriate cu 700 lei /an, e finanțat de minister²⁹. Conform legii din 1893, amendată în 1896, Școlile mixte funcționau numai cu 2 clase.

VI. Gimnaziul real “Grigore Ghica V.V.”:

1. Pascu G., director, matematică și contabilitate, suplinitor, 1886;
2. Pargariu G., științe fizico-naturale, igiena, suplinitor;
3. Procapovici E., limba română, geografie, drept administrativ, suplinitor, 1892;
4. Olinescu T., limba germană, suplinitor, 1887;
5. Pr. Ciocoiu, religie, provizoriu, 1889;
6. Andrieșescu G., desen și caligrafie, provizoriu, 1888;
7. Christache G., gimnastică, provizoriu, 1889;
8. Ionescu Ștefan, muzică, suplinitor, 1886;
9. Munteanu V., istorie-geografie, suplinitor;
10. Rizon H., limba franceză, suplinitor³⁰.

În martie 1896 se înființează „Casa școalelor”, printr-o lege specială - „Legea Casei

²⁴ C. Bilciurescu, *op. cit.*, pp. 585 - 586.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Anuarul Oficial al Învățământului Primar și Normal Primar*, București, 1897, p. 358.

²⁸ ASBT, fond *Primăria orașului Dorohoi*, dos. 2/1895, ff. 278, 292.

²⁹ ASBT, dos. 4/1896, f. 6.

³⁰ C. Bilciurescu, *op. cit.*, p. 605.

școalelor”. Noua instituție avea sarcina de a construi localuri de școală, a dota școlile cu material didactic și a înființa biblioteci pe lângă școlile urbane și rurale³¹. Fondurile noii instituții proveneau din contribuții ale bugetului de stat, arenze și din amenzi aplicate pentru absențele copiilor, sume ce se varsă de primării în fondul „Casei școalelor”.

În anul școlar 1895-1896, în cele trei plase ale județului Dorohoi, plasa Berhomete, cu reședința la Mihăileni, plasa Herța cu reședința la Herța și plasa Bașeu cu reședința la Săveni, au funcționat 62 de școli rurale, 9 școli primare urbane, un gimnaziu la Dorohoi și un liceu la Pomârla.

Tabelul nr. 2 - Situația școlară pe total județ la sfârșitul anului școlar 1895 -1896

Specificație	Inscriși			Promovați				Absolvenți		
	Români	Străini	Total	Români	Străini	Total	%	Români	Străini	Total
Școli rurale	3325	101	3426	1815	76	1891	55,19	234	11	245
Școli urbane	795	176	671	472	43	515	76,75	100	39	139
Gimnaziul real Dorohoi	91	33	124	56	26	82	66,12	5	2	7
Liceul clasic Pomârla	80	-	80	26	-	26	32,5	2	-	2

Principala problemă care se ridică la nivelul județului e reprezentată de lipsa localurilor de școală și a personalului didactic, motiv pentru care, din 19.250 copii de vârstă școlară recenzați la nivelul județului, doar 4.301 sunt cuprinși într-o formă de învățământ, reprezentând doar 22,34%. În mediul urban, din 1.114 copii recenzați, 795 copii reprezentând 71, 36 % sunt cuprinși în sistemul de învățământ³². Sistemul de învățământ dorohoian, extrem de deficitar, necorespunzător, nu poate asigura nici la peste 30 de ani de la Legea din 1864, obligativitatea învățământului primar, doar 22,34% dintre copiii din mediul rural și 71,36 % din mediul urban urmează o formă de învățământ. După procentul de promovați, cuprinși între 32,5% la Liceul Pomârla și 76,75 % la școlile urbane primare, rezultă că și calitatea actului de instrucție și educație e necorespunzătoare, deficitară.

Școlile confesionale și private din Dorohoi la 1897

La Dorohoi, Epitropia comunității evreiești a fost înființată la 4 mai 1896, „pentru a apăra interesele comunităților evreiești din Dorohoi”, după cum reiese din procesul-verbal de înființare³³. Epitropia dorohoiană cuprindea 21 de membri aleși pe durata de 5 ani și avea ca model de organizare epitropia comunității evreiești din Galați. Conform statutului de funcționare, scopul epitropiei era de a înființa școli și spitale, de a le întreține, de a face acte de caritate, de a angaja personalul necesar tăierii vitelor (hahami) în abatoarele evreiești, de a alege capii de hahami numiți rabini și alegerea Marelui rabin (Raavhagudal), care era și predicator al comunității³⁴. Resursele financiare ale epitropiei proveneau din taxa asupra tăierii vitelor, numită gabela, taxa care fusese aprobată la 1800 de Constantin Alex. Ipsilanti, întărită de Alexandru Constantin Moruzi la 1804, de Scarlat Alexandru Calimachi în 1815, de Ion Sandu Sturza la 1832, păstrată și în Regulamentul Organic, dar și din donații³⁵.

³¹ Mihai Bordeianu, Petru Vladcovschi, *op. cit.*, pp. 275 - 276.

³² *Expunerea situației județului Dorohoi - octombrie 1896*, Dorohoi, f.a., pp. 13 - 14.

³³ ANRSBT, fond *Primăria orașului Dorohoi*, dos. 55/1896, f. 6.

³⁴ *Ibidem*, ff. 10, 11.

³⁵ *Ibidem*, ff. 26 - 29.

Epitropia din Dorohoi începe să funcționeze din iunie 1896, după cum rezultă din procesul - verbal de control făcut de primarul Dorohoiului, Gheorghe Burghilea în octombrie 1896, care, potrivit legii de organizare a comunelor urbane, avea dreptul și datoria de a verifica anual activitatea epitropiei, care își avea sediul în strada Jijiei³⁶. Primul președinte al epitropiei a fost S. Davidovschî, ajutat de un vicepreședinte și un casier. În șase luni de funcționare, epitropia avea un capital de 10.318 lei și 17 angajați, un rabin, Iosif Aron, un ajutor de rabin, 6 hahami cu ajutoarele lor. Epitropia angajase pentru cele două școli confesionale evreiești 11 institutori, directorii lor fiind Mauriciu Seil și David Critz³⁷.

Școlile confesionale erau aprobate de prefect și funcționau după programa de la stat, având ca obiecte de studiu limba română, aritmetica, caligrafia, cântul și gramatica. În plus, elevii de la cele două școli confesionale evreiești studiau limba și religia ebraică și limba germană³⁸. Vara cursurile se defășurau de la 8,00 la 11,30 și de la 14,00 - 16,30 iar iarna între orele 9,00 -12,00 și 13,30 -16,30 , elevii având zile libere sâmbăta și miercurea după amiază, de sărbătorile naționale mozaice și creștine.

Școala confesională nr. 1 de pe strada Jijia avea un director plătit cu 150 lei /lună, 5 institutori plătiți cu 50 - 100 lei și un servitor plătit cu 30 lei, iar în 1897 se va transforma în Școala primară izraelito - română, când se mărește și retribuirea personalului angajat - director David Critz, funcționând cu 2 clase. Școala confesională nr. 2 de pe strada Al.I. Cuza se desființează în 1897³⁹, înființându-se Școala confesională de fete condusă de Sara Moscovici, cu 2 clase și o programă asemănătoare cu cea a Școlii confesionale nr. 1, având chiar și o firmă de identificare „Școala confesională de fete din orașul Dorohoi”. Vacanța mare era în perioada 1 iulie - 15 august⁴⁰.

În afara celor două școli confesionale în oraș, mai funcționau 4 școli confesionale neautorizate, Școala Mendareasca, în Piața Unirea, cu 50 - 60 cursanți, după rapoartele Poliției, Școala Croitorilor, Școala Fonea și Școala Mare, frecventate de 250 cursanți, după cum reiese din rapoartele Poliției trimise către primarul orașului Dorohoi⁴¹. În afara celor 6 școli menționate, subcomisarul de poliție Ioan Dohotariu, identifică încă 13 școli private care funcționau în casele de rugăciune ale evreilor, în spații necorespunzătoare, motiv pentru care medicul orașului Alexandru Bordieru propune închiderea unor școli pentru igienizare . Primăria emite în acest sens pentru fiecare școală câte o ordonanță, iar în 1898, comisarul de poliție Gheorghie N. Vasiliu dispune închiderea Școlii Sadaguna din strada Al.I. Cuza, tensionând și mai mult relațiile dintre autorități și comunitatea evreiască locală⁴².

Din 1897, la inițiativa lui Spiru Haret, ministrul Instrucțiunii Publice și Cultelor, deși independența României s-a proclamat la 9 mai 1877, s-a considerat necesar ca (Independența) să fie celebrată la 10 mai, o dată cu înscăunarea domnitorului Carol I și cu festivitățile închinăte proclamării regatului ⁴³. La 29 mai 1897, în „*Monitorul oficial*”, s-a publicat sub semnătura lui Carol I legea care stabilea: „*Ziua de 10 mai se instituia ca zi de sărbătoare școlară pentru toate școlile din țară*”⁴⁴.

În Dorohoi, la cele patru școli primare funcționau 8 institutori și 8 institutoare⁴⁵, după cum urmează:

³⁶ *Ibidem*, f. 37.

³⁷ *Ibidem*, f. 38.

³⁸ *Ibidem*, f. 38.

³⁹ *Ibidem*, ff. 105, 130.

⁴⁰ *Ibidem*, dos. 27/1897, ff. 1- 3.

⁴¹ *Ibidem*, ff. 1- 3.

⁴² *Ibidem*, dos. 57/1897, f. 28.

⁴³ N. Adăniloae, *op. cit.*, p. 149.

⁴⁴ Ioan Scurtu , *op. cit.*, p. 132.

⁴⁵ *Anuarul Oficial al Învățământului Primar și Normal Primar* , București, 1897, pp. 358 - 359.

**Tabelul nr. 3 - Încadrarea la Școala primară de băieți nr. 1
„Gheorghe Asachi” – 1897**

Nr. crt.	Numele și prenumele	Anul nașterii	Studiile	Gradul	Data obținerii gradului
630.	Dimitrie Erbiceanu	1840	Seminarul	Definitiv	1869
631.	Gheorghe Bogrea	1873	Liceul	Provizoriu	1895
632.	Alexandru Cuparencu	1865	Liceul	Provizoriu	1893
633.	Vasile Măzăreanu	1864	Liceul	Provizoriu	1890

**Tabelul nr. 4 - Încadrarea la Școala primară de băieți nr. 2
„Mihail Cogălniceanu”**

Nr. crt.	Numele și prenumele	Anul nașterii	Studiile	Gradul	Data obținerii gradului
634.	Gheorghe Șerban	1858	6 clase liceale	Definitiv	1883
635.	Dimitrie Romanescu	1868	Liceul	Provizoriu	1895
636.	Alexandru Tenie	1867	Bacalaureat	Provizoriu	1895
637.	Constantin Florea	1873	Școala normală institutori	Provizoriu	1897

**Tabelul nr. 5 - Încadrarea la Școala primară de fete nr. 1
„Vârgolici”**

Nr. crt.	Numele și prenumele	Anul nașterii	Studiile	Gradul	Data obținerii gradului
638.	Eufrosina Teodoreanu	1859	Școala centrală	Definitiv	1882
639.	Aglăia Tomaziu	1860	Școala centrală	Definitiv	1877
640.	Cornelia Pascu	1859	Școala centrală	Definitiv	1880
641.	Maria Coroi	1873	Bacalaureat	Provizoriu	1895

**Tabelul nr. 6 - Încadrarea la Școala primară de fete nr. 2
„Regina Elisabeta”**

Nr. crt.	Numele și prenumele	Anul nașterii	Studiile	Gradul	Data obținerii Gradului
642.	Emilia Teodorescu	1857	Școala centrală	Definitiv	1880
643.	Emilia Șerban	1861	Școala centrală	Definitiv	1882
644.	Maria Munteanu	1869	Externat secundar	Provizoriu	1893
645.	Natalia Bogrea	1871	Bacalaureat	Provizoriu	1895

Sursele oficiale menționează la Dorohoi în 1897 doar 4 școli, întrucât începând cu 26 octombrie 1897 până la 23 aprilie 1898, Școala mixtă nr. 3 “I.C. Brătianu”, care funcționa în casele închiriate de comună de la Maria Belici, se desființează, cu aprobarea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, elevii fiind transferați la celelalte școli din oraș. Cauza este legată de lipsa unui spațiu corespunzător, școala funcționând într-o sală de 20 m.p., lipsită de lumină, pereții cu igrasie, fiind frecventată de 25 de elevi din cei 96 înscriși⁴⁶. Examenale anuale se desfășurau după

⁴⁶ ANRSBT, fond *Primăria orașului Dorohoi*, dos. 45/1897, f. 256.

același program la toate școlile primare din oraș. La gimnaziul real „Grigore Ghica V.V.”, examenele durează două săptămâni, între 5-19 iunie⁴⁷ și se desfășoară după următorul program:

Tabelul nr. 7 - Planificarea examenelor anuale la gimnaziul local:

Clasa	Data	Disciplina	Clasa	Data	Disciplina
I	5 iunie	Științe fizice-naturale	a II-a	5 iunie	Matematica
	7 iunie	Matematica		7 iunie	Științe naturale
	8 iunie	Istoria		8 iunie	Franceza
	9 iunie	Franceza		9 iunie	Istoria
	10 iunie	Religia		10 iunie	Româna
	11 iunie	Română		11 iunie	Religia
	12 iunie	Germana		12 iunie	Geografia
	14 iunie	Geografia		14 iunie	Germana
a III-a	11 iunie	Istoria	a IV-a	11 iunie	Istoria
	12 iunie	Româna		12 iunie	Fizica și igiena
	14 iunie	Matematica		14 iunie	Matematica
	15 iunie	Științe naturale		15 iunie	Germana
	16 iunie	Franceza		16 iunie	Franceza
	17 iunie	Germana		17 iunie	Religia
	18 iunie	Geografia		18 iunie	Geografia
	19 iunie	Religia		19 iunie	

La sfârșitul veacului, în 1900, la Dorohoi funcționează 2 școli primare de băieți cu patru clase fiecare, 2 școli primare de fete, un gimnaziu real cu 4 clase și 2 școli profesionale cu ateliere de croitorie și ciubotărie⁴⁸. Durata cursurilor este de 4 ani la școlile primare și gimnaziu. Anul școlar începe la 25 august și se încheie la 25 iunie anul calendaristic următor, iar numărul elevilor dintr-o clasă, conform legilor în vigoare, nu poate fi mai mare de 20. Învățământul primar este obligatoriu și gratuit. Părinții și tutorii copiilor, cetățeni români, au obligația de a-și trimite la școală copiii cu vârstă de 7-14 ani, fiind scutiți de această obligație copiii ce urmează învățământul primar în familie sau în instituții reglementate de stat. Străinii, în afara celor stabiliți în Dobrogea, erau obligați să plătească o taxă de 15 lei pe an. Obligatorietatea nu se aplică și în cazul copiilor ce suferă de anumite boli.

Recenzarea copiilor de vârstă școlară se face anual în vacanța Paștelui, iar părinților li se comunică în scris, cel puțin cu o săptămână înainte, data reînceperii cursurilor școlare, dar și pedepsele care se aplică în cazul netrimiterii copiilor la școală. Pentru a se ușura recensământul copiilor, orașul a fost împărțit în două circumscripții școlare. În 24 martie 1909 revizorul școlar al județului Dorohoi, E. Minescu, comunică primarului că pentru efectuarea recensământului în circumscripția II, ce cuprindea Școala nr. 2 de băieți și Școala nr. 2 de fete, a fost desemnat institutorul Gh. Șerban, iar în circumscripția I, ce cuprindea Școala nr. 1 de băieți și Școala nr. 1 de fete, a fost desemnat institutorul Anton

⁴⁷ *Ibidem*, dos. 120/1899, f. 120.

⁴⁸ G.I. Lahovari, *Marele dicționar geografic al României*, București, 1900, p. 210.

Popescu, recensământul urmând a începe pe 25 aprilie, alături de delegații primăriei⁴⁹.

Institutorii înscriu în cataloage, zilnic, prezența elevilor la cursuri, iar părinții trebuie să motiveze absențele copiilor, care sunt socotite ca jumătăți de zile. Pentru fiecare absență, reprezentantul legal al copilului e amendat cu 10 bani, iar dacă absențele se repetă, cuantumul amenzilor poate crește până la 50 bani pentru o absență. Amenda se încasează de percepatorul comunal, în termen de 10 zile socotite de la data comunicării, iar sumele încasate se varsă în contul „Casei școalelor”. Reprezentanții legali ai copiilor care nu se prezintă la examenul anual erau amendați cu doi lei, iar în cazul când elevii nu se prezintă la examenul de absolvire al clasei a IV-a, reprezentanții legali sunt amendați cu 5 lei⁵⁰.

Tabelul nr. 8 - Situația la examenul anual la școlile primare (1899-1900)

Nr. crt.	Specificare	Români			Străini (evrei)			Total
		Băieți	Fete	Total	Băieți	Fete	Total	
1.	Elevi înscriși	307	272	570	92	96	188	758
2.	Au frecventat	273	232	505	75	80	155	660
3.	Au promovat	266	223	489	73	80	153	642
4.	Prezenți la examen	142	140	282	37	64	101	383
5.	Absolvenți	46	41	87	13	14	27	114
6.	% Absolvenți	15%	15%	15,26%	14%	14,6%	14,3%	15%

Pe lângă aceste școli au funcționat trei cantine școlare, deservind 80 de elevi, o cantină pe lângă Școala nr. 1 de băieți, alta la Școala nr. 1 de fete și a treia pe lângă Școala nr. 2 de băieți și fete. În ianuarie - martie 1900 la Școala nr. 2 de băieți și Școala nr. 2 de fete au servit masa 58 - 60 elevi. Veniturile cantinelor proveneau din ofrande, făină, fasole, brânză, cartofi, lemne și bani, iar pe 3 luni la cantina menționată, din 656,50 lei venituri s-au cheltuit 443,89 lei, rest 212,61 bani⁵¹.

Din 1900, prin Hotărârea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, pentru pregătirea institutorilor și învățătorilor se înființează 9 centre culturale, la Mitoc, Darabani, Hudeștii Mari, Săveni, Văculești, Pomârla, Mamornița, Tureatca, Zvorâștea, unde lunar se țineau activități practice, dezbateri, conduse de revizor sau institutor definitiv⁵². În ceea ce privește salarizarea, institutorii și institutele primeau un salariu de încadrare de 225 lei lunar, din care li se reține 10% pentru fondul de pensie. Din cinci în cinci ani, titularilor li se acordau gradații: după 5 ani, gradația era de 15% din salariul de bază, după 10 ani era de 30% din salariul de bază, după 15 ani - 45% din salariul de bază și după 20 de ani - 60% din salariul de bază. La 1900 toate școlile primare din Dorohoi și gimnaziul local funcționează în localuri proprii corespunzătoare, întreținute de stat, județ și comună.

La gimnaziul „Grigore Ghica V.V.”, durata cursurilor era de patru ani, iar programa de studii era identică cu a primelor clase liceale. Pregătirea școlară pentru gimnaziu prevedea următoarele obiecte de studiu în cei patru ani: religia, limba română, latina, franceza sau germana, istoria universală și națională, geografia universală și națională, matematica elementară și națională cu aplicare la nivelare, drenaj și irigații, noțiuni de contabilitate, elemente de fizică, chimie, științe naturale și cosmografie, noțiuni de igienă, de drept uzual și instrucția cetățenească, caligrafia, desenul, muzica vocală și gimnastica.

Gimnaziul era condus de un director - George Pascu⁵³, numit prin decret regal, iar fiecare

⁴⁹ ANRSBT, fond *Primăria orașului Dorohoi*, dos. 33/1900, f. 3.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 112-113.

⁵¹ *Ibidem*, dos. 8/1900, f. 112.

⁵² *Ibidem*, ff. 65 - 67.

⁵³ Gh. Amarandei, *Dorohoiul istoric și cultural*, Edit. Quadrato, Botoșani, 1999, p. 184.

clasă condusă de un diriginte, numit de minister la propunerea directorului. Dirigintele răspundea de organizarea clasei și disciplină și împreună cu directorul gimnaziului alcătuiau consiliul școlii, care se pronunța asupra tuturor problemelor ce priveau gimnaziul și hotărau măsurile disciplinare împotriva elevilor indisciplinați. Toți profesorii gimnaziului, întruniți sub președinția directorului, formau conferința școlară, care delibera asupra problemelor instituției și se ocupa cu alegerea cărților ce vor fi întrebuințate în gimnaziu⁵⁴. Conferința școlară a gimnaziului „Grigore Ghica V.V.” în 1900 era formată din E. Procopovici, G. Ardeleanu, T. Olinescu, G. Pascu, G. Arămescu, P. Munteanu, I. Manolescu, G. Andrieșescu, Ștefan Ionescu și G. Cantabene⁵⁵.

Pentru a fi admiși în gimnaziu, elevii trebuiau să aibă 4 clase primare și vârsta de cel puțin 11 ani, iar când numărul elevilor înscriși era mai mare decât numărul de locuri, erau admiși candidații cu media cea mai mare la română și aritmetică, în clasa a IV-a primară. În gimnaziu numărul elevilor în clasă nu putea să depășească 50. Fiecare an se încheia cu un examen din toate obiectele de studiu, iar promovarea se făcea ținând cont de notele obținute în timpul anului, notele examenului, a purtării și a frecvenței. Gimnaziul real din Dorohoi a funcționat în anul școlar 1899-1900 cu 4 clase, având 172 de elevi înscriși, din care 150 români, 21 de evrei și 1 german⁵⁶. La sfârșitul aceluiași an școlar, situația era următoarea:

Tabelul nr. 9 - Situația la învățătură la gimnaziul local (1899-1900):

Specificare	Români		Evrei		Germani		Total	
	Înscriși	Promovați	Înscriși	Promovați	Înscriși	Promovați	Înscriși	Promovați
Clasa I	46	34	11	8	1	1	58	43
Clasa a II-a	40	25	3	3	-	-	45	28
Clasa a III-a	38	27	1	1	-	-	39	28
Clasa a IV-a	26	21	6	5	-	-	52	26
Total	150	107 (71,3%)	21	17 (80,95%)	1	1 (100%)	172	125 (72,6%)

Din situația prezentată reiese că promovabilitatea în rândul elevilor români a fost de 71, 3% , la elevii evrei a fost de 80, 95% și 100% în cazul elevilor germani. Elevii repețenți la gimnaziu puteau repeta anul școlar, dar nu mai mult de doi ani. La sfârșitul clasei a IV-a de gimnaziu elevii susțineau examenul general de absolvire pentru a se constata îndeosebi influența studiilor asupra dezvoltării intelectuale, iar cei reușiți primeau un certificat de absolvire cu o mențiune specială a comisiei de examinare.

Corpul profesoral al gimnaziului era format din profesori și măștri. Profesorii predau istoria, geografia, dreptul, matematica, limba română, latina, franceza, științele naturii, fizica-naturale și igiena, iar măștrii predau caligrafia, desenul, muzica vocală și gimnastica. Pentru a fi numit profesor, candidații trebuiau să îndeplinească următoarele *condiții*: să fie cetățean român, cu stagiul militar satisfăcut, să aibă certificat de studii liceale și o diplomă de licențiat sau doctor în litere sau științe, să fi urmat cursuri de pedagogie la universitate, să fi participat la conferințele și lucrările practice ale unui seminar pedagogic și să fi trecut cu succes examenul de capacitate, care avea drept scop să verifice nivelul de cunoștințe și aptitudinile pentru a preda 2-3 specialități, dintre care una principală pentru care era necesară diploma de licențiat

⁵⁴ Dimitrie Ollănescu, *Raport general asupra participării României la expoziția universală de la Paris (1900)*, București, 1901, pp. 129 - 130.

⁵⁵ Constantin Ciocoiu, *Monografia Liceului*, Dorohoi, 1909, p. 20.

⁵⁶ *Expunerea situației județului Dorohoi pe 1900*, Dorohoi, 1900, p. 13.

sau doctor, iar celelalte secundare. La examenul de capacitate (definitivat) nimeni nu se putea prezenta mai mult de trei ori. După promovarea examenului de capacitate (definitivat), candidații, pe specialități, după medii erau numiți provizoriu cu posibilitatea de a deveni definitivi în 2 ani de zile, în caz contrar fiind nevoiți să susțină un nou examen pentru definitivare. La 1900, nici un profesor de la gimnaziul dorohoian nu era numit definitiv.

Profesorii de religie erau preoți licențiați sau doctori în teologie și erau încadrați după promovarea unui examen la religie și română. La 1900 catedra de religie era deținută de preotul Constantin Ciocoiu, autorul primei monografii a gimnaziului „Grigore Ghica V.V.”, lucrare apărută la Dorohoi în 1909. Maeștrii trebuiau să fie cetățeni români cu stagiul militar satisfăcut, studii pedagogice și de specialitate, muzică, desen, gimnastică, numiți tot de minister, după examenul de capacitate (definitivat). Numirea e la început provizorie, iar la 3 ani cei care dovedeau seriozitate, bună pregătire, erau numiți definitiv, prin decret lege⁵⁷. Profesorii și maeștrii numiți definitiv erau inamovibili, ei neputând fi suspendați, excluși sau transferați, decât în urma analizei situației lor de o comisie specială a ministerului de resort.

Leafa profesorilor de la gimnaziu era compusă dintr-o parte fixă, 120 franci pe lună pentru profesori și 70 franci pentru maeștri, pentru 4 ore săptămânal, dar ministerul putea impune creșterea normei didactice până la 12 ore săptămânal în specialitatea lor. Profesorii puteau cere până la maxim 24 ore suplinite pe săptămână, pentru care aveau dreptul să primească până la 750 franci pe lună. Gradațiile se acordau la 5 ani: I - 15%, II - 30%, III - 45%, IV - 60%, iar pensia se calcula după media ultimilor 5 ani. Orice absență nemotivată atragea reținerea din salariu, reținere care se vira în contul „Casei școalelor”. Profesorul care lipsea de la curs 30 de zile fără a avea concediu sau un motiv bine întemeiat, se considera că a demisionat. În cazul în care concediul pe motive bine întemeiate depășea 2 luni, ministrul numea din oficiu un suplinitor retribuit cu 80% din leafa titularului, iar la concediul de boală - 60%. Membrii corpului profesoral de la gimnaziul „Grigore Ghica V.V.” nu aveau dreptul să lucreze în învățământul privat și le era interzis acordarea de lecții particulare propriilor elevi.

Pe lângă aceste școli, în Dorohoi mai funcționează 4 școli evreiești confesionale de băieți și fete și o școală primară izraelito-română, după cum urmează:

Tabelul nr. 10: Școlile evreiești din Dorohoi 1900:

Nnr. crt.	Denumirea școlii	Numele și prenumele dirigintelui	Adresa	Anul autorizării de minister
1.	Școala confesională de băieți și fete	Sara Moscovici	Ștefan cel Mare, nr. 25;	15 nov. 1896
2.	Școala confesională de băieți și fete	Haim Ghidale Dascălu	Carmen Silva, nr. 17;	neautorizată
3.	Școala confesională de băieți și fete	Mehal Fendrih	Carmen Silva, nr. 71;	neautorizată
4.	Școala confesională de băieți și fete	Moiș Ițic Dascălu	Lazăr, nr. 11;	neautorizată
5.	Școala primară izraelito-română	Maurice Zail – 2 posturi	Jijia, nr. 35;	6 oct. 1899

Din cele cinci școli, doar două, Școala confesională de băieți și fete condusă de Sara Moscovici și Școala primară izraelito-română a lui Maurice-Zail cu 2 posturi, sunt autorizate în 1896 și respectiv 1899⁵⁸. La cele două școli autorizate erau 7 institutori retribuiți de epitropie cu salarii între 40 - 150 lei pe lună⁵⁹. Tot neautorizate funcționau în spații insalubre și 14 belferii. În octombrie 1900, Sara Moscovici, solicită prefectului închiderea

⁵⁷ D. Ollănescu, *op.cit.*, p. 131.

⁵⁸ ANRSBT, fond *Prefectura Județului Dorohoi*, dos. 8/1900, ff. 56 - 57.

⁵⁹ *Ibidem*, dos. 3/1899, f. 39.

acestor școli, trimițându-i acestuia și o listă cu cele 14 belferii ilegale. Medicul orașului, D. Crivăț, inspectând amintitele belferii, arată că acestea funcționează în localuri total neigienice, „în săli ce servesc în același timp ca odăe de dormit, ca bucătărie și ca școală”⁶⁰.

Treptat, numărul acestor școli dar și al populației evreiești din Dorohoi scade datorită emigrării masive a acestora către SUA. Primarul comunei Dorohoi, într-un raport către Ministerul de Interne, în care sesizează emigrația puternică, arată că pleacă îndeosebi „evrei tineri, buni meseriași”, și propune înființarea în Dorohoi a unor școli de meseriași pentru a suplini lipsa evreilor plecați. Concret, solicită ca începând cu 1 septembrie 1900, Gimnaziul real “Grigore Ghica V.V.” să fie transformat în școală de comerț și meserii, acestea fiind în opinia primarului, „singurele arme cu care se va putea recuceri pozițiile economice astăzi ocupate numai de străini”⁶¹.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, cadrul legislativ al învățământului românesc se perfecționează în raport cu noile condiții impuse de societatea românească aflată în plin proces de modernizare, înnoire. Intervin schimbări importante în ceea ce privește conținutul învățământului, pregătirea și perfecționarea profesorilor, retribuirea acestora și asigurarea continuității lor la catedră. Spiritul haretian, prin legătura învățării cu practica, marchează acest sfârșit de secol. Școala românească începe să răspundă tot mai mult noilor comenzi sociale.

Keywords: schools from Dorohoi; Town-house of Dorohoi; laws about schools; 1864; 1893; 1896; 1900; Take Ionescu; Petru Poni; Spiru Haret; romanian scholars; jewish scholars; schoolmasters; teachers; elementary schools; secondary schools; graduates.

THE SCHOOLS FROM DOROHAI IN THE LAST DECADE OF XIXTH CENTURY. LAWS ABOUT SCHOOLS

(Summary)

At the end of the 19th century, the legislative frame of the Romanian teaching system improves itself relating it to the new conditions imposed by the Romanian society found in the process of modernization, innovation. There are important changes concerning the content of teaching system, the teachers' education and training, the way of being remunerated, their assurance of continuity. The spirit of Spiru Haret, through the connection of teaching with practice, designates this end of century. The Romanian school begins to respond more and more to the new social orders.

Figura nr. 1
Clădirea în care a funcționat Școala publică de băieți nr. 2 din Dorohoi

⁶⁰ Ibidem, f. 296.

⁶¹ ANRSBT, fond Prefectura Județului Dorohoi, dos. 8/1900, ff. 128 - 129.

Iulian - Cătălin NECHIFOR

ÎNCEPUTURILE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI COMERCIAL ȘI ECONOMIC LA BOTOȘANI

Cuvinte-cheie: *Botoșani; sfârșitul secolului XIX; Theodor Boyan; Nicolae Răutu; V.D. Vasiliu; Camera de Comerț și Industrie - Botoșani; Școala de Arte și Meserii pentru băieți - Botoșani; Școala de Comerț - Botoșani.*

Necesitatea funcționării unui învățământ profesional și comercial în nordul Moldovei a fost evidentă în condițiile modernizării statului român din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În dorința de a edifica o societate modernă, cât mai apropiată de Europa și valorile sale educaționale, au fost întreprinse la nivel național și local eforturi în această direcție. Desigur, nici elitele Botoșanilor nu au făcut rabat de la noile direcții de dezvoltare, necesare prosperării orașului. Însă impulsul pentru o asemenea evoluție a venit de la nivel central. Botoșaniul reprezenta în anul 1859 al treilea oraș ca mărime al Principatelor Unite. Statistica populației arăta cel mai dezvoltat oraș al țării era capitala sa - București cu 127.734 locuitori, urmat de Iași cu 65.745 locuitori și Botoșani cu 27.174 locuitori¹. Prin urmare, dezvoltarea demografică a urbei din nordul Moldovei presupunea și o dezvoltare economică, susținută în mod deosebit de elementul evreiesc situat aici încă din a doua parte a secolului al XVIII-lea.

Impulsul dezvoltării comerciale a orașelor României a venit de la centru, în timpul guvernării primului domnitor al Principatelor Unite, Alexandru I. Cuza. În anul 1864 era trimisă în teritoriu o adresă a Ministerului Agriculturii, Comerțului și Lucrărilor Publice, prin care se arăta semnificația unui astfel de demers: „Dezvoltarea spiritului de asociațiune este una din trebuințele cele mai simțite pentru Țara noastră. Izolarea în care au stat până acum comercianții industriali și agricultori români a fost una din cauzele care au făcut ca agricultura, comerțul și industria izvoare de producțiune ale țerei să nu producă încă toate rezultatele dorite”².

Această adresă era rezultatul unui *memoriu* înaintat de un număr de ciurari din Oltenița, care solicitaseră primului ministru Mihail Kogălniceanu aprobarea statutelor unei asociații comerciale, care avea printre scopurile declarate dezvoltarea învățământului agricol și alte îmbunătățiri de ordin comun³. În baza acestei inițiative, la 2/14 octombrie 1864 a fost adoptată Legea pentru înființarea *Camerei de Comerț*⁴. Prin decretul nr. 990 din 3 iulie 1865, Camera de Comerț din Botoșani primea sub jurisdicția sa județele Botoșani și Dorohoi⁵. Înființarea acestei instituții a constituit un pas important în dezvoltarea comercială și economică a orașului Botoșani, fiind element de modernitate.

Un pas următor în direcția emancipării economice a târgului Botoșanilor l-a constituit nașterea în anul 1868 a Camerei de Industrie și Comerț Botoșani, care în timp a preluat inițiativa în problema înființării unui învățământ profesional și comercial în localitate. Unul din efectele constituirii Camerei de Comerț și Industrie Botoșani a fost recenzarea comercianților, pentru anul 1874 la nivelul județului existând 60 de comercianți înregistrați⁶. Peste circa 20 de ani, în 1895, erau înregistrați la nivelul județului Botoșani 111 comercianți, din care 21 în orașul Botoșani⁷. La 21 martie 1886 Parlamentul a adoptat o nouă lege a Camerei de Comerț, în contextul mai larg al legilor privind încurajarea industriei naționale. Prin decretul nr. 2.761/1886 se stabilea că în jurisdicția Camerei de Comerț și Industrie Botoșani intrau județele

¹ Ioan Mihai, Ioan Onofrei, *Renaștere peste timp. Camera de Comerț, Industrie și Agricultură Botoșani*, Edit. Axa Botoșani, 2000, p. 6.

² ANRSBT, Fond Primăria orașului Botoșani, dos. 6/1864, f. 2.

³ *Ibidem*.

⁴ I. Mihai, I. Onofrei, *Renaștere peste timp...*, p. 6.

⁵ *Ibidem*, f. 7.

⁶ ANRSBT, Fond Primăria orașului Botoșani, dos. 18/1874, ff. 10-12.

⁷ *Ibidem*, dos. 52/1895, ff. 17-18.

Botoșani, Dorohoi și Suceava⁸.

Alături de Camera de Comerț și Industrie, în dezvoltarea învățământului practic, cum era denumit în epocă învățământul profesional și comercial, inițiative au venit și din rândul unor reprezentanți ai elitei botoșănene. Dintre aceștia se remarcă *Teodor Boyan*, un deschizător de drumuri. Născut la 1834, era fiul cel mai mare al postelnicului Iordachi Boyan, descendent al unei familii de mazili din Fălticeni. Acesta a cunoscut o carieră strălucită, fiind prefect al județului Botoșani (1 ianuarie 1867 - 1 iulie 1867 și 27 decembrie 1870 - 22 martie 1872), prefect al județului Dorohoi (1 mai 1870 - 23 martie 1871)⁹ și primar al orașului Botoșani (1875-1884)¹⁰. Personalitatea sa a fost poate cel mai bine caracterizată în 1932 de către Vladimir Șardin, care nota în dreptul său: „Înzestrat cu cele mai alese însușiri, tânărul Teodor Boyan dobândi, pe lângă o educație desăvârșită, o cultură occidentală, calități care aveau să facă din el o adevărată mândrie a societății. Om de litere, iubitor de arte, Teodor Boyan a cultivat cu succes, din tinerețe, literatura, muzica și pictura, arte pentru care avea un real talent și dragoste”¹¹.

Figura 1. **Teodor Boyan**, primar al Botoșanilor¹²

din partea populației, în anul 1883 s-au desființat atelierele de argăsătorie, vârsătorie și teracoterie, rămânând în funcțiune doar cele de fierărie, lemnărie și tâmplărie, croitorie și cizmărie, unde funcționau grupe de câte 10 elevi¹⁸. În fața acestui eșec al învățământului profesional, s-au ridicat voci în rândul comunității din Botoșani, care solicitau desființarea școlii. Camera de Comerț și Industrie Botoșani a fost singura instituție care s-a opus curentului general ce susținea desființarea școlii, într-o cerere publicată în presa locală, arătând importanța unui astfel de

În scaunul de primar, Teodor Boyan s-a preocupat foarte mult de transformarea târgului într-un oraș cât mai apropiat de modernitate. Alături de preocupările sale edilitare, a fost artizanul înființării învățământului profesional în localitate. La 23 aprilie 1877, prin străduința sa în calitate de primar, lua naștere la Botoșani o Școală de Meserii pentru Băieți, condusă de institutorul C. Gallin¹³. La doi ani diferență, în 1879, prin adăugarea unor ateliere de fierărie și lemnărie, școala se transforma în Școala de Arte și Meserii, susținută de același primar al Botoșanilor, Teodor Boyan¹⁴. Școala a fost dublată de înființarea Școlii Industriale de Băieți în același an, cu specializările de dublărie¹⁵ și olărie. La această școală au fost aduși maiștri din străinătate, cum e cazul celui Wilhelm Kirscheisen din Karlsbad¹⁶.

Revenind la școala de Meserii pentru Băieți, ea a fost extinsă în anul 1880, fiind adăugate ateliere de teracotă, turnătorie și argăsătorie¹⁷. Însă, datorită

lipsei de interes pentru acest tip de învățământ practic

⁸ I. Mihai, I. Onofrei, *Renaștere peste timp...*, p. 25.

⁹ Constantin Cojocaru, *Județul Botoșani. Structuri administrative*, Edit. „Quatrat”, Botoșani, 2008, p. 252.

¹⁰ *Ibidem*; Artur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Centrul de Arte Grafice M. Saidman, Botoșani, 1926, p. 421.

¹¹ Vladimir Șardin, *Din trecutul Botoșanilor. Figuri dispărute*, 1932, p. 251.

¹² *Ibidem*.

¹³ Ștefan Ciobotaru, *Monografia orașului Botoșani*, Edit. Axa, Botoșani, 1996, p. 191; „Cestiunea Școalei de Meserii”, în *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Botoșani*, II, 12, 15 februarie 1889, p. 2.

¹⁴ „Cestiunea Școalei de Meserii...”.

¹⁵ Tăbăcărie.

¹⁶ Ștefan Ciobotaru, *op. cit.*, p. 251.

¹⁷ Tăbăcărie.

¹⁸ „Cestiunea Școalei de Meserii...”.

învățământ: „*Am înțelege o astfel de măsură când ar fi vorba de o instituțiune, de la care comunitatea nu ar avea rezultate folositoare, dar în timpul de față când cu toții ne silim să întemeiem o industrie națională, când toate spiritele sunt îndreptate spre emanciparea noastră economică, credem că nu este nici rațional, ba am putea zice este chiar dăunător intereselor economice ale comunității Botoșănene, de a se desființa școala de meserii*”¹⁹.

În urma presiunilor publice făcute de reprezentanții Camerei de Comerț și Industrie Botoșani, la 15 iulie 1889, lua ființă o comisie de supraveghere asupra școlii de meserii, cu scopul de a face ca activitatea acesteia să devină eficientă²⁰. Era practic un compromis între vocile din Consiliul Comunal al Botoșanilor care solicitau închiderea acestei școli și susținătorii funcționării acesteia, reprezentați de Camera de Comerț și Industrie Botoșani.

În acest context, în care se făceau eforturi susținute pentru dezvoltarea unui învățământ de meserii în orașul și județul Botoșani, se înscriu și primele eforturi pentru înființarea unui învățământ comercial. La 15 septembrie 1889, în *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Botoșani* a apărut un anunț referitor la înființarea unor cursuri de seară pentru calfe și ucenici, la comercianții și industriașii din localitate. Motivarea inițiativei se regăsește în prima parte a anunțului, în care se sublinia importanța funcționării unor cursuri comerciale la Botoșani: „*Este cunoscut că astăzi ucenicia trece printr-o criză gravă, a cărei soluțiune urgentă este învățământul comercial și tehnic profesional. Organismul comercial actual, cerințele comerciantului astăzi diferă cu totul de cele din vechime, educațiunea națională nu e încă, în așa mod cu cei fără mijloace, ieșiți din școala primară în viața practică, ca ucenici mai întâi să aibă niște cunoștințe din a căror aplicațiune să capete rezultate directe și imediate*”²¹.

Responsabilitatea pentru organizarea cursurilor gratuite de seară revenea secretarului Camerei de Comerț și Industrie Botoșani - Lazăr Theodor, participarea la cursuri fiind condiționată de parcurgerea cel puțin a celor patru clase primare. În același timp, se făcea un apel la industriașii și comercianții români să îngăduie participarea ucenicilor și calfelor lor la aceste cursuri, rezultatul urmând a fi înzestrarea „*cu cunoștințele ce în adevăr trebuie să le posedă băieții în negoț*”²². Cursurile urmau a se deschide în ziua de 15 octombrie la sediul Camerei de Comerț și Industrie din Botoșani. O nouă informare referitoare la mersul cursurilor ne provine din 15 noiembrie același an, alături de Lazăr Theodor susținând această inițiativă Ștefan Gane, Dr. Ștefan Possa, Nicolae Răutu, Teofil Popescu și Ion Cezar Tăslăuanu, care țineau cursuri regulate conform următorului orar²³.

Orarul școlii de seară de calfe și ucenici

Zilele	7-8	8-9	9-10	2-4	Cursul	Profesori
Duminică				Scrierea și citirea	I	Ion Cezar Tăslăuanu
Luni	Contabilitatea	Noțiuni de legislație comercială			II	Lazăr Theodor
Marti	Noțiuni de drept administrativ și constituțional	Higiena	Morala socială		III	Ștefan Gane Dr. Șt Possa, N. Răutu
Joi	Aritmetica comercială	Noțiuni de economie politică	Caligrafia		II	Lazăr Theodor Teofil Popescu
Vineri	Contabilitatea	Contabilitatea	Economia politică		IV	Lazăr Theodor

¹⁹ „O cerere a camerei de comerț, adresată primăriei locale”, în *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Botoșani*, II, 14, 15 martie 1889, p. 1.

²⁰ „Ear chestiunea Școalei de Meserii”, în *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Botoșani*, III, 22, 15 iulie 1889, p. 1.

²¹ „Cursuri de sară pentru calfe și ucenici români de la comercianții și industriașii din localitate”, în *Idem*, III, 26, 15 septembrie 1889, p. 1.

²² *Ibidem*.

²³ „Cursurile de sară de pe lângă Camera de Comerț din Botoșani”, în *Ibidem*, II, 30, 15 noiembrie 1889, p. 5.

Figura 2. Profesorul Nicolae Răutu²⁴

Observăm că la începuturile cursurilor comerciale din Botoșani au participat și profesori ai Liceului „Laurian”, dintre aceștia distingându-se Nicolae Răutu. Născut la 4 decembrie 1859 dintr-o familie de răzeși refugiați din Basarabia, după ce provincia a fost ocupată de trupele țariste în 1812, s-a remarcat prin dedicația sa pentru școală²⁵. Numit pe postul de limba română în anul 1884 la Liceul „Laurian”, a fost unul dintre cei mai reprezentativi profesori botoșăneni. A redactat numeroase studii, printre care amintim: teza sa de licență susținută la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din Iași, intitulată *Fabula la Români, precedată de o privire asupra fabulei în general*; *Curentul național în literatura instruită a românilor*, conferință ținută la Ateulul din Botoșani, în ziua de 28 Ianuarie 1901, *Scrieți, băeți, numai Scrieți. I. Eliade Rădulescu*, Botoșani, Tipografia B. Saidmann, 1906; *Istoria Liceului Laurian din Botoșani, 1859-1909*, Botoșani, Tipografia Reînvierea Segall & Marcu, 1909²⁶. În semn de recunoaștere a meritelor

și capacităților sale, a fost numit director al Liceului „Laurian” din Botoșani, funcție pe care a deținut-o între anii 1901 și 1905. În același timp a fost ales deputat de Botoșani în Adunarea Constituantă²⁷.

Eforturile conducerii Camerei de Comerț și Industrie Botoșani, reprezentată prin Vasile D. Vasiliu, președinte și Lazăr Theodor, secretar, de a consolida învățământul comercial la Botoșani au continuat și pe parcursul anului următor. La 15 martie 1890 a fost publicat, în *Buletinul Camerei*, un referat asupra înființării de școli de adulți. În acest manifest al conducerii comunității de comercianți și negustori din Botoșani erau subliniate o serie de adevăruri ale societății românești de la sfârșit de secol XIX, defecte, neajunsuri ce se doreau a fi îndepărtate: „*Lumea noastră comercială și industrială în cea mai mare parte e lipsită de cunoștințe, și dacă tot o mai duc cu chin cu vai, apoi aceasta e mulțumită numai împrejurărilor, rutinei și modului practic de a exersa aceste două ocupațiuni. N-avem decât să privim pe majoritatea negustorilor și industriașilor noștri plângându-și de milă, să ne convingem imediat de adevărul de mai sus. Dar de vom privi pe ucenici, pe cei ce ajută comersanții și industriașii noștri, în purtarea comerțului și industriei lor, apoi lucrul e mai înspăimântător. Ignoranți cu desăvârșire, lipsiți de cunoștințe elementare comerțului și ce este mai mult fără nici un pic de morală - și de unde ar avea dacă nu au instrucțiune și educațiune*”²⁸.

Citatul de mai sus este relevant în descrierea nevoilor societății și a necesității funcționării unei școli comerciale la Botoșani. Credem că analiza sa este de prisos, concluziile fiind lesne de desprins de către cititor. În continuarea argumentației referitoare la necesitatea școlii de comerț la Botoșani, se arată că valoarea unui om este dată de „*educațiunea primită*”, în cazul calfelor din Botoșani „*ignoranța și mizeria*” în care trăiesc²⁹. În viziunea autorilor, fără o educație morală, industrială, fără economie și muncă, clasele muncitoare sunt condamnate la o viață de privațiuni chiar mizerie absolută. Prin muncă, economie, instrucțiune morală și tehnică, muncitorul urma a avea capacitatea de a prospera și de a dezvolta societatea din care făcea parte.

Datorită acestor nevoi, Camera de Comerț și Industrie Botoșani solicita Ministrului

²⁴ ANRSBT, *Colecția Fotografii*, A/3.

²⁵ Ștefan Ciubotaru, *Din trecutul școlii botoșănene. Mărturii*, Edit. Axa, Botoșani, 1997, p. 97.

²⁶ http://biblacad.ro/bnr/search_rezultate_PPR.php

²⁷ Ioan Mihai, Sorin Nistorică, Ioan Onofrei, *Istoria Liceului „Laurian”*, Edit. Axa, Botoșani, 1999, p. 37.

²⁸ „*Referat asupra înființării de Școli de adulți*”, în *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Botoșani*, III, 32, 15 martie 1890, pp. 4-8.

²⁹ *Ibidem*.

Comerțului înființarea unei asemenea școli la Botoșani pentru pregătirea ucenicilor comerciali și industriali. Instituția era dispusă să aloce anual un buget necesar funcționării Școlii de Adulți (numele său oficial), de 3.000 lei, din care 2.750 lei pentru plata personalului didactic și 250 lei pentru rechizite și alte materiale. Personalul școlii urma a fi numit prin concurs organizat de Ministerul Agriculturii, Comerțului și Industriei, directorul fiind numit dintre aceștia de Camera de Comerț și Industrie Botoșani. Cursurile urmau a începe la data de 1 septembrie 1890 cu durată de 3 ani³⁰. Din păcate, demersurile făcute de conducerea Camerei de Comerț din Botoșani au rămas fără ecou la București. La 30 septembrie 1890, apărea un anunț sec în presa din Botoșani, prin care se anunța continuarea cursurilor școlii de pe lângă Camera de Comerț și Industrie Botoșani, după același program ca și în anul precedent³¹.

Eforturile depuse pentru convingerea autorităților centrale în susținerea unei școli comerciale în orașul Botoșani au continuat și în anul 1891. În luna martie 1891, conducerea Camerei de Comerț și Industrie Botoșani a înaintat un nou *memoriu* Ministrului Comerțului. În mare parte, motivațiile cuprinse de acest memoriu se regăsesc în cele precedente. Însă acum apare o nouă justificare ce ținea de aspectele demografice ale orașului Botoșani. Datorită lipsei de instrucție și a inițiativei comerciale, comerțul din Botoșani era acaparat de către străini, cu referire aici la populația evreiască a orașului. Pentru români era mult mai atractivă o activitate de funcționar guvernamental decât implicarea în comerț și economie. În Botoșani, metropola Țării de Sus, după cum afirmau autorii memoriului, situația era și mai complicată din acest punct de vedere, deoarece lipseau cu desăvârșire licee, gimnazii sau școli comerciale³². În răspuns primit din partea Ministerului Comerțului se arăta că alături de solicitările venite din Botoșani pentru înființarea unei școli comerciale, existau altele asemănătoare la Ploiești și Brăila³³. Era practic un refuz politic al ministerului.

La 18 septembrie 1891 era publicată o cerere a 100 de locuitori din Botoșani pentru înființarea a trei școli comerciale și industriale: o școală profesională de fete, una comercială și una de agricultură³⁴. La 31 martie 1892 era publicată o nouă cerere venită din partea locuitorilor orașului pentru înființarea unei școli comerciale³⁵. Răspunsul ministrului comerțului la această nouă solicitare venită de la Botoșani a constatat în intenția "*de a regula în mod definitiv chestiunea învățământului profesional*"³⁶, adică un nou refuz politic.

Într-adevăr, la 9 aprilie 1893 a fost adoptată o *lege a învățământului profesional*. Legea nu aducea elemente de noutate în ce privește organizarea învățământului profesional, reluând o parte dintre prevederile anterioare. Poate că una din cele mai semnificative noutăți consta în subordonarea acestui tip de învățământ, agricol, silvic, arte și meserii și comercial, Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor. Totuși, prin această lege s-au pus bazele fondării de școli elementare și superioare de comerț³⁷. Din păcate, legea promovată de ministrul Petre P. Carp nu a avut și urmări efective asupra Botoșanilor, primele școli comerciale de gradul I (superioare) fiind înființate la București și Iași. Dezamăgirea diriguiților Camerei de Comerț și Industrie din Botoșani era evidentă. Ea a fost exprimată în pozițiile adoptate în presa economică botoșăneană încă din noiembrie 1892 când dezbaterile pe proiectul de lege erau în desfășurare. A fost anticipată intenția guvernului de a deschide doar două asemenea școli la București și Iași. În aceste condiții s-au făcut presiuni uriașe, rămase din nefericire fără rezultate, pentru modificarea articolului 122 din proiectul de lege, în care se preciza intenția statului român de a deschide alte patru școli comerciale după trebuință. Președintele Camerei de Co-

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Botoșani*, III, 42, 30 octombrie 1890.

³² „Din activitatea acestei camere. Cererea înființării unei școli comerciale în Botoșani și a luării școlii pe seama Statului. Răspunsul D-lui Ministru al Comerțului”, în *Ibidem*, 52, iunie 1891, pp. 1-3.

³³ *Ibidem*.

³⁴ „Cerere de școli”, în *Ibidem*, 56-57, 18 septembrie 1891, p. 11.

³⁵ *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Botoșani*, III, 65, 31 martie 1892, p. 1.

³⁶ *Ibidem*, p. 2.

³⁷ N. Adam, *Botoșanii în 1932. Schiță monografică*, manuscris în ANRSBT, p. 75.

merț și Industrie Botoșani - Vasile D. Vasiliu, a încercat să menționeze în corpul legii ca printre cele patru noi școli de comerț specificate în intenția de extindere a acestui tip de învățământ să se regăsească și cea din Botoșani³⁸.

Eforturile pentru înființarea școlilor comerciale și profesionale au continuat la Botoșani și după deziluzia anului 1893. Un nou raport privind necesitatea constituirii de școli profesionale și comerciale a fost trimis Ministerului Comerțului și Industriilor în ianuarie 1899. Cu această ocazie se menționa din nou dorința de a fi înființate la Botoșani o școală comercială și una de meserii și la Fălticeni una de meserii³⁹. În fața refuzului autorităților centrale de la București în privința înființării unor școli comerciale, conducerea Camerei de Comerț și Industrie Botoșani a susținut în continuare, prin eforturi proprii, funcționarea Școlii Primare de Adulți a Corporațiilor din Botoșani. Orarul acestei instituții de învățământ comercial pentru anul 1909 prevedea cursuri pentru bărbați în zilele de luni și vineri între orele 6 și 8 seara și pentru femei marți și joi în același interval orar⁴⁰.

Figura 3. Casa Moscovici, sediul Camerei de Comerț și Industrie Botoșani, unde s-au desfășurat primele cursuri comerciale⁴¹

aceea de a fi înființată o școală de comerț și la Botoșani. Principalul argument adus în favoarea înființării unei astfel de școli consta în preponderența scăzută a elementului românesc în comerțul local, dominat de cel străin, cu trimitere la comercianții evrei. Comercianții români controlau doar părți nesemnificative din acest comerț, în special cel cu băuturi alcoolice în mediul rural. În schimb, în comerțul de coloniale, în cel de manufactură, de mărunțișuri, de articole de modă, în comerțul de cereale, de vite, de fructe, de lemne de construcție și de foc, de haine gata, de încălțăminte, de măcelărie, de ferărit și mașini, de drogherie, de pielărie, ponderea comercianților români era nesemnificativă⁴².

În consecință, necesitatea funcționării unei asemenea școli era evidentă, în special în zona de nord a Moldovei: „*Ne trebuie, Domnule Ministru, aici în Botoșani, în centrul social și economic al Nordului Moldovei, neapărat o școală comercială de băieți de unde să poată și românii să iasă înzestrați cu cunoștințele cerute de comerțul modern: limbi străine, contabilitate, cunoașterea mărfurilor, a geografiei ținuturilor de unde să se aprovizioneze și să unde să dirijeze mărfurile ce au de vânzare, cunoașterea expunerii nevoilor către autoritățile chemate*

Cu prilejul vizitei miniștrilor Instrucțiunii Publice și Cultelor și a Comerțului și Industriei, în persoanele lui Alexandru Constantinescu și Vasile Morțun, problema a fost din nou ridicată de Vasile D. Vasiliu. Cu ocazia banchetului organizat în onoarea celor doi înalți demnitari sosiți la Botoșani, la 4 decembrie 1910, președintele Camerei de Comerț și Industrie din Botoșani a readus în dezbatere marea dorință a locuitorilor orașului -

³⁸ „Metropola comercială a Țării de Sus față de reorganizarea învățământului comercial și industrial”, în *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Botoșani*, 75, 13 noiembrie 1893, p. 1.

³⁹ „Necesitatea școlilor profesionale”, în *Idem*, VIII, 6, 28 iunie 1899, p. 1.

⁴⁰ „Înștiințare”, în *Idem*, XVII, 19-20, 6 iunie 1909, p. 20.

⁴¹ *Starea economică și raportul asupra activității Camerei de Comerț și Industrie Botoșani pe anul 1929*, Tipografia B. Saidman, Botoșani, 1929, p. 33.

⁴² „Necesitatea unei școli Comerciale la Botoșani - cu prilejul vizitei miniștrilor Al. Constantinescu și V. Morțun (miniștrii Instrucțiunii Publice și Cultelor și M. Comerțului și Industriei) la banchetul oferit de V.D. Vasiliu, Președintele Camerei de Comerț”, în *Idem*, XIX, 3-4, 4 decembrie 1910, pp. 1-5.

*a le asculta și a le da urmare, cunoașterea transporturilor și a costului lor, cunoașterea dreptului comercial, a economiei politice, etc., etc., cunoștințe multe și variate, pentru că multe și variate sunt și manifestațiunile comerțului dintr-o țară*⁴³.

Observăm cum în decursul timpului argumentația privind necesitatea unei școli comerciale în Târgul Botoșanilor a suferit o modificare în sensul trecerii accentului de la dezvoltarea abilităților comerciale ale negustorilor din localitate la discrepanțele existente, de ordin național, între populația românească și cea evreiască. Statisticile demografice de la sfârșitul secolului al XIX-lea confirmă predominanța comunității evreiești la nivelul orașului Botoșani. Pentru anul 1898, populația Botoșanilor⁴⁴ este oglindită sugestiv în figura 4.

Datele sunt confirmate și de recensământul oficial al statului român efectuat în anul 1899, cifrele rezultate având diferențe destul de mici, comparativ cu cele prezentate mai sus. Astfel, pentru orașul Botoșani, la 1899 erau recenzați 14.278 ortodocși, 16.817 mozaici, 912 catolici, 45 protestanți și 465 armeni⁴⁵. Astfel, la cumpăna dintre secolul al XIX-lea și al XX-lea, populația evreiască reprezenta 51% din populația orașului, în timp ce elementul etnic românesc doar 43%. Aceste date întregesc climatul epocii și explică contextul în care a luat naștere învățământul comercial la Botoșani și de ce erau atât de îndârjiți în această direcție reprezentanții ocupațiilor comerciale. Insistența acestora se înscria de fapt într-un curent mai larg existent în România modernă, acela de a dezvolta și consolida factorul economic românesc, de a susține prin politici coerente dezvoltarea capitalului național.

Dintre cei care surprind poate cel mai bine lumea complexă a orașului Botoșani la început de secol XX, se remarcă medicul șef al orașului C. Băcăoanul, chiar dacă el își publică opiniile de abia în anul 1924. Părerile sale pornesc de la datele demografice al anului 1919, populația totală a urbei fiind la acea dată de 29.874 locuitori⁴⁶, efectele Primului Război Mondial lăsându-și amprenta și asupra demografiei. Dintre aceștia, românii reprezentau 14.946 locuitori, din care 7.784 bărbați și 7.162 femei, în timp ce evreii 13.973 locuitori, din care 6.773 bărbați și 7.200 femei⁴⁷. Se observă o relativă scădere a preponderenței comunității evreiești comparativ cu datele recensământului din anul 1899, însă, în continuare, era menținut un monopol comercial al acesteia.

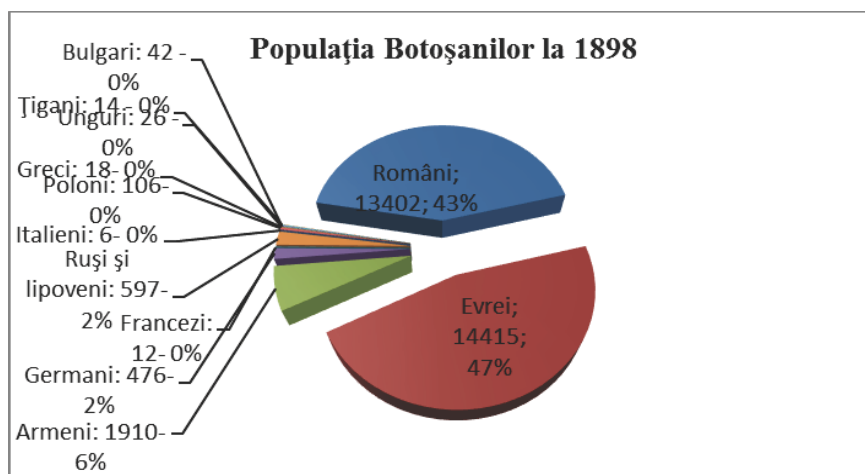

Figura 4. Populația Botoșanilor la 1898

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ George Ioan Lahovari, *Marele dicționar geografic al României*, vol. I, Stabilimentul Grafic „I.V. Siceru”, București, 1898, p. 568.

⁴⁵ *Recensământul general al populațiunii României*, Institutul de Arte Grafice „Eminescu”, București, 1905, p. 74.

⁴⁶ C. Băcăoanul, *Descrerea populațiunii românești din orașul Botoșani*, Tipografia Munca, Botoșani, 1924, p. 1.

⁴⁷ *Ibidem*.

Cauza acestei stări de fapt este redată cel mai fidel de același medic șef al orașului, care identifică în mod pertinent diferențele dintre cele două comunități: „*Pe când poporul evreu își urmează calea progresului și dominează prin mijloace culturale, educative și economicește, marea majoritate a poporului român din orașele moldovenești ocupă situațiunile inferioare economicește, sau de corvoadă și de munci grele. Aceste munci nu sunt plătite decât ca robul să nu moară de foame. Pentru îmbrăcăminte și locuință, eventual pentru adăpostul copiilor legitimi sau nelegitimi, nici Statul, nici județul, nici comuna, nici particularii nu poartă grija*”⁴⁸.

Sublinierea diferențelor de ordin cultural și educativ dintre cele două comunități, existente la cumpăna celor două secole, explică din nou interesul crescut al factorilor de decizie locali de a dezvolta cu orice preț învățământul botoșănean, inclusiv cel comercial și economic. Însă nu trebuie să cădem în capcana interpretărilor istorice de mai târziu, această preocupare nefiind îndreptată împotriva comunității evreiești, dovadă fiind faptul că o parte consistentă a elevilor școlilor comerciale a fost constituită tocmai din evrei.

Înainte de a încheia scurta prezentare a începuturilor învățământului comercial și economic la Botoșani, nu putem să nu amintim o personalitate a orașului, căruia i se datorează foarte mult. Este vorba de dinamicul președinte al Camerei de Comerț și Industrie Botoșani, Vasile D. Vasiliu (1852-1925). Cu origini în zona Bârladului, a fost unul dintre primii absolvenți de farmacie ai Universității din București. Stabilindu-se în Botoșani, a condus una dintre cele mai cunoscute farmacii ale orașului, care i-a purtat numele, făcând în timp o mică avere. Ulterior, a construit o societate, firmă pe acțiuni, la Botoșani care se ocupa cu producerea bas-toanelor și a umbrelor⁴⁹. Din punct de vedere politic a reprezentat unul dintre stâlpii Partidu-lui Național Liberal, ales primar al Botoșanilor pentru un scurt mandat (1907-1908)⁵⁰. Ulterior, în anul 1909, când a apărut în presă un articol elogiativ la adresa sa, deținea funcția de senator, cât și cea de președinte al Camerei de Comerț și Industrie Botoșani⁵¹. Din această postură a întreprins numeroase demersuri pentru înființarea unei școli comerciale la Botoșani.

Figura 5.

Vasile D. Vasiliu, președintele
Camerei de Comerț și Industrie Botoșani⁵²

O prezentare mai elocventă a personalității acestuia, cât și a impactului avut de acțiunile sale asupra modernizării Botoșanilor, este regăsită în anul 1930, la cinci ani de la moartea sa. Articolul, scris în contextul eforturilor întreprinse de Camera de Comerț și Industrie Botoșani de a da Școlii Comerciale de băieți un nou sediu, acesta fiind cumpărat, ca o ironie a sorții, de la moștenitorii lui Vasile D. Vasiliu, este elogios și subliniază din nou calitățile acestuia. Acțiunile sale au fost, așa cum însuși declara la apropierea morții sale, îndreptate „*spre a rămâne astfel altor generații nu atât o aducere aminte de mine, pe cât o pildă și un îndemn din care să rodească inițiativa faptelor bune și nobile*”⁵³. Caracterul său, motivele insistenței sale pentru propășirea orașului Botoșani, a școlilor sale, a economiei locale sunt iarăși întărite de un alt crez al lui Vasile D. Vasiliu, amintit de D.D. Hanganu, autorul articolului, și care sintetizează întreaga sa activitate: „*Am*

⁴⁸ *Ibidem*, p. 7.

⁴⁹ „*V.D. Vasiliu*”, în *Gazeta Botoșanilor*, II, 30 (74), 22 mai 1901, p. 1.

⁵⁰ Vladimir Șardin, *Din trecutul Botoșanilor. Figuri dispărute*, p. 51.

⁵¹ „*V.D. Vasiliu*”, în *Gazeta Botoșanilor*, II, 30 (74), 22 mai 1901, p. 1.

⁵² Fotografia este preluată din Vladimir Șardin, *Din trecutul Botoșanilor. Figuri dispărute*, p. 51.

⁵³ D.D. Hanganu, „*Pentru memoria lui V.D. Vasiliu - O propunere de conștiință*”, în *Informatorul*, IV, 190, 1 iulie 1930, p. 1.

luptat totdeauna, după putere, cu mintea și cu sufletul pentru cei mulți – pentru alinarea durerilor celor loviți de nedreptatea soartei și pentru chemarea la lumină a energiilor pierdute în gloata dezmoșteniților acestei țări. Legat de starea și sentimentele mele mai strâns de Botoșani, ca de ori care alt colț al țării, am luptat aici pentru prefacerea lucrurilor și a oamenilor, în vederea zilelor de cinstire și propășire spre care pășim”⁵⁴.

În fața atâtor evidențe, se solicita ca autoritățile locale, atât cele de rang politic - Primăria, economic - Camera de Comerț și Industrie Botoșani, cât și cele educaționale - Inspectoratul Școlar Botoșani, să numească, în semn de prețuire a activității acestei personalități botoșănene, școala comercială de băieți cu numele său. Însă, la finalul articolului, autorul se îndoia de capacitatea acestor instituții de a aproba un gest de conștiință, necesar unei societăți normale și, din păcate, a avut dreptate. Instituția de învățământ comercială înființată, cum am văzut, datorită strădaniilor lui Vasile D. Vasiliu, nu i-a purtat niciodată numele.

Keywords: *Botoșani; end of the XIXth century; Theodor Boyan; Nicolae Răutu; V.D. Vasiliu; Chamber of Commerce and Industry - Botoșani; School of Mastery and Handicraft for Boys - Botoșani; School of Trade/Commerce - Botoșani.*

THE BEGINNINGS OF BUSINESS AND ECONOMIC EDUCATION AT BOTOȘANI

(Summary)

Business and economic education was born in Botoșani in the broader context of the modernization of the Romanian society at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. The modernization of the Romanian society was held in the context of alignment with the values of Western society. Therefore, the model adopted by the Romanian business and economic education, practical education appointed time, was the German origin. But in Romania upgrading this component had a shoulder of characteristics. The first was the existence, especially north of modern Romania, a strong Hebrew community. So, the first characteristic of this process consisted in a reaction against powerful commercial monopoly exercised by the Hebrew community who control the trade and economic activities. However, this way not approached the symptoms of anti-Semitism in the years before the outbreak of the Second World War. A second feature of this rather long process that had spread to the interwar period was the desire to develop a strong class of traders and industrial workers to contribute to the economic development of the area.

Outstanding personality who was involved in the founding of this type of education in Botoșani was President of the Chamber of Commerce and Industry Vasile D. Vasiliu. Graduate of the first generation of chemists from the University of Bucharest, Vasile D. Vasiliu was an enthusiastic economic empowerment of Botoșani. Due to its sustained efforts, the threshold triggering of the World War I arose a form of business and economic education for Botoșani, before this form of training have been the result of private efforts. Lazăr Theodor was the other outstanding personality who contributed substantially the development of this type of education. Secretary of the Chamber of Industry and Commerce in Botoșani, was the main architect of the function in early trading education. These two great personalities, founder of commercial education in Botoșani, were supported by high school teachers' „Laurian”. Among these, come tio the fore the Romanian language teacher Nicolae Răutu. Hence, the birth of commercial education Botoșani was the result of efforts of an elite interested in the material and intellectual advancement of this place of the world.

⁵⁴ *Ibidem.*

Iulian-Cătălin NECHIFOR

ASPECTE ALE PROPRIETĂȚII ÎN SECOLUL XX LA BUCECEA

Cuvinte-cheie: *proprietate; secolul XX; Bucecea; moșie; împrôpietărire; 1918; 1921; 1945; Călinești; Familia Miclescu.*

Proprietatea, atât privată, comunală, cât și a statului, a suferit schimbări importante, în special drept rezultat al aplicării decretelor-lege pentru expropriere din 1918, cât și a legii pentru reforma agrară din 17 iulie 1921. Aplicate ca urmare a unui proces general de modernizare a societății românești, întrerupt doar de declanșarea conflictului militar dintre anii 1914 și 1918, legile au răspuns unor nevoi sociale și economice. Împrôpietăririle succesive din anii 1921 și 1922 au dus la desființarea practică a moșiei statului Bucecea. Mica proprietate rămasă nu a mai avut rolul pe care îl posedase în anii de dinaintea intrării României în Marele Război.

De efectele acestor acte normative au profitat și țăranii din Bucecea care au obținut o oarecare independență economică și socială. Deși rezultatele economice ale reformei agrare nu s-au ridicat la așteptările inițiale, mica proprietate rezultată și lipsa inventarului modern din gospodăriile țărănești determinând o prăbușire a producției agricole în primii ani de la aplicare, efectele sociale și asupra mentalului țărănesc nu pot fi contestate. Proprietatea comunală, urmând tendințele perioadei interbelice, a cunoscut și ea o înflorire datorată îmbunătățirii climatului economic cu efecte pozitive asupra comunității.

Reforma agrară din anul 1921

Moșia statului Bucecea a fost vizată în mod deosebit de reformele agrare ce au succedat Primul Război Mondial. La debutul aplicării lor, suprafața totală a moșiei era de circa 800 de hectare, vânzările de loturi din anul 1916 nefiind puse în practică. Suprafața izlazului comunal era, la 1918, de 163 ha, la care se adăuga fânațul natural de 62 ha¹. În anul 1918 au fost publicate condițiile exproprierii marilor moșii. Conform acestora, la o suprafață de 800 ha, în urma exproprierii, urmau a rămâne marii proprietari 271,3 ha, iar la o moșie de 700 ha, 263,6 ha². Concomitent cu aplicarea exproprierilor, contractele de arendă ale moșiilor supuse exproprierii erau desființate de drept, situație aplicată de asemenea și ipotecilor și a altor pretenții financiare. Plata despăgubirilor urma a se realiza prin emiterea de titluri de rentă amortizabilă în 50 de ani, cu dobândă de 5% pe an. Țăranii, ca beneficiari ai exproprierii, se puteau organiza în obști, terenurile obținute fiind parcelate între membrii lor³. Conform decretului-lege din 15 decembrie 1918, erau expropriate în totalitate terenurile absenților - acele terenuri ce au fost impuse timp de cinci ani consecutiv la un impozit îndoit, proprietățile supușilor străini, fie că erau străini prin origine, fie că au devenit străini prin căsătorie sau alt mod, terenurile cultivabile ale Domeniilor Coroanei, Casei Rurale și a altor personalități publice sau private, instituții, fundații, etc.⁴.

Noile direcții anunțate au determinat organizarea pe plan local a unor comisii de împrôpietărire. Componenta lor era reglementată de art. 21 din decretul-lege pentru expropriere din 16 decembrie 1918, alcătuite din judecătorul ocolului unde se află moșia, proprietarul moșiei sau împuternicitul său și un delegat al sătenilor, desemnat de ei în fața judecătorului⁵. Pe baza

¹ ANRSBT, fond *Prefectura județului Botoșani*, dos. 4/1918, f. 19.

² *Ibidem*, dos. 88/1918, f. 28.

³ *Ibidem*, ff. 29-32.

⁴ *Ibidem*; Ioan Scurtu, *Istoria României între 1918-1944. Culegere de documente*, EDP, București, 1982, pp. 38-39.

⁵ Ioan Scurtu, *Istoria României...*, p. 44.

acestor prevederi, la nivelul județului Botoșani s-a constituit Comisia județeană de expropriere compusă din judecătorul Mircea Serion - Președinte, Leon Ghika, Iacob Gr. Kapri delegați, Alexandru Cantacuzino-Paseanu și maiorul V. Dombrowschi supleanți. Din partea țăranilor făceau parte Ioan Dăscălescu și Gh. Olariu - delegați și Alexandru Huțanu - supleant⁶. La 16 mai 1920 s-a întrunit Comisia de împrumut a comunei Bucecea, formată din primarul Nicolae Codreanu, preotul Vasile Ionescu, Ilie Dumitraș, dirigintele Școlii Nr. 1 din Bucecea, Scarlat Evanovici, percepător fiscal, toți de drept cu domiciliul în comuna Bucecea, alături de C. Nechifor, Dumitru Catinca Barbălată și Haralam Gherasim, reprezentanți ai sătenilor. Pe baza decretului-lege nr. 1.407 din aprilie 1920, comisia și-a ales drept președinte pe primarul comunei, Nicolae Codreanu⁷. În baza prevederilor referitoare la expropriere, la 29 noiembrie 1920, Tribunalul Botoșani a analizat și aprobat procesul de expropriere al moșiei Bucecea⁸.

Specificul proprietății de stat a impus parcurgerea unor pași preliminari înainte de aplicarea reformei. Din trupul moșiei statului au fost efectuate o serie de vânzări de loturi, procese ce nu fuseseră încheiate din punct de vedere legal, datorită declanșării Primului Război Mondial. În acest sens, la 29 martie 1920, inginerul statului Gheorghe Brezeanu a fost delegat de Comitetul Agrar cu scopul parcelării pe teren a loturilor vândute în baza legii vânzărilor din anul 1912 și punerea în posesie a proprietarilor. După realizarea parcelării pe teren, beneficiarii au primit în posesie loturile cuvenite în suprafață de 5 ha⁹, proprietatea efectivă intrând în vigoare în momentul recoltării culturilor deja existente pe respectivele loturi în toamnă. În același timp au fost făcute cunoscute noilor proprietari condițiile împrumutării, subsolul terenurilor rămânând în proprietatea statului și imposibilitatea înstrăinării sau împărțirii loturilor. Țăranilor li s-a pus în vedere că în condițiile nerespectării termenilor contractuali, statul își rezerva dreptul de a-i deposeda de proprietate fără somație sau judecată. De prevederile legii din 18 martie 1912 au beneficiat 80 de locuitori din Bucecea¹⁰.

Drept efect al vânzărilor a fost extinderea satului nou. Noul sat a fost ridicat în continuarea loturilor împrumutării de la 1880, când se formase și atunci, pentru prima dată, un sat nou. Suprafața acordată pentru locul de casă era de 2.000 m², o proprietate la stradă de 257 m². Beneficiarilor loturilor de casă li s-au repartizat 3,4487 ha teren de calitate I și 1,5513 ha calitate a II-a în câmp¹¹. Desigur existau o serie de oscilații în ce privește suprafețele repartizate, însă ele erau nesemnificative. Aceștia li s-au alăturat un număr de 35 de locuitori și mici funcționari, care au beneficiat de loturi de pe moșia Bucecea, așa cum rezultă din tabelul din 28 februarie 1921¹². Suprafețele primite de funcționarii primăriei, preoți, învățători și alte notabilități locale se încadrau între 1 și 7 hectare.

Pentru aplicarea legii pentru reforma agrară din 17 iulie 1921 au fost strânse la nivelul Primăriei comunei Bucecea declarații ale sătenilor în număr de 191¹³, în care aceștia precizau suprafețele de teren deținute pentru a se încadra în condițiile impuse de lege. Cum legea nu a precizat clauze ținând de suprafața deținută inițial, ele nu au fost folosite, însă aceste declarații ne ajută la creionarea unei imagini a proprietății țărănești din comuna Bucecea. Din păcate, o parte din date nu sunt corecte, țăranii declarând în unele cazuri suprafețe mai mici, în speranța de a obține la împrumut loturi cât mai consistente.

⁶ ANRSBT, fond *Prefectura județului Botoșani*, dos. 88/1918, f. 32.

⁷ Idem, fond *Primăria comunei Bucecea*, dos. 1/1920, f. 8.

⁸ *Ibidem*, f. 95.

⁹ Constantin Cojocaru, *Proprietatea funciară în județul Botoșani*, Edit. Quadrata, Botoșani, 2013, p. 291.

¹⁰ ANRSBT, fond *Comisia de Expropriere Botoșani*, dos. 2/1921, ff. 1-2.

¹¹ Idem, fond *Primăria comunei Bucecea*, dos. 2/1921, f. 3.

¹² *Ibidem*, f. 191.

¹³ *Ibidem*, dos. 2/1920, ff. 1-620.

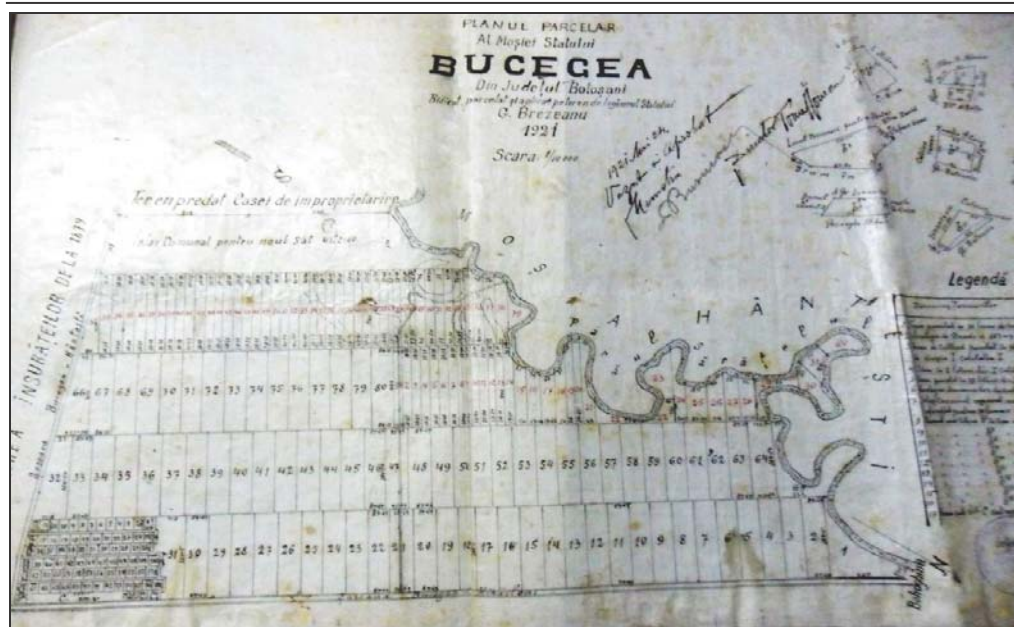
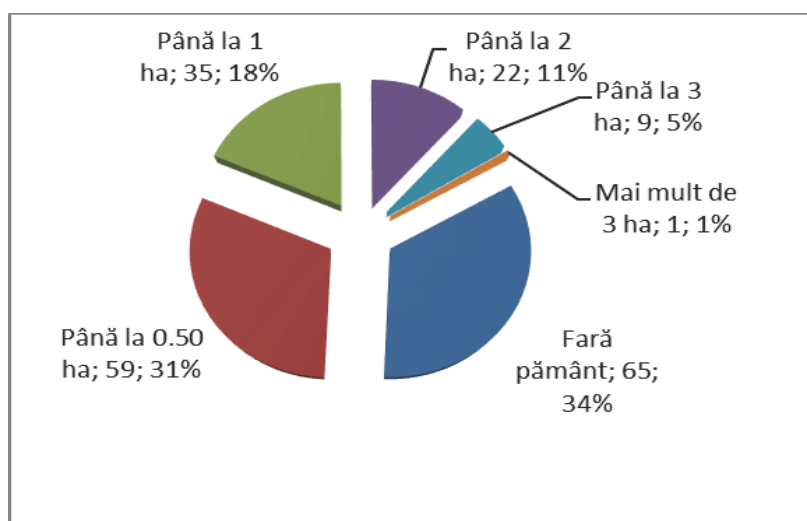
Harta 1. Planul satului nou Bucecea (1921)¹⁴

Figura 1. Suprafețele de pământ declarate înainte de reforma agrară din anul 1921

Analizând declarațiile țăranilor referitoare la proprietatea deținută înainte de împroprietărire, rezultă o dominanță a țăranilor fără proprietate funciară sau cu proprietăți mai mici de 0,50 ha, valorile lor în procente depășind jumătate din numărul lor total. Prin urmare, realizarea reformei agrare a fost o necesitate stringentă din punct de vedere economic și social. Tabelele împroprietărilor au fost întocmite la nivelul comisiei de împroprietărire locale în zilele de 11, 12, 16 și 17 ianuarie 1922¹⁵. Conform acestor tabele, au fost înscrși pe listele de împroprietărire 228 de persoane, fiind precizate suprafețele cuvenite cât și cele deținute la momentul impro-

¹⁴ Ibidem, dos. 1/1921-1922, f. 7.

¹⁵ Ibidem, dos. 1/1921-1922, ff. 74 - 80.

prietăririi. Graficul de mai jos prezintă situația oficială a proprietăților deținute anterior aplicării reformei agrare, fiind util în compararea cu datele rezultate din declarațiile țăranilor.

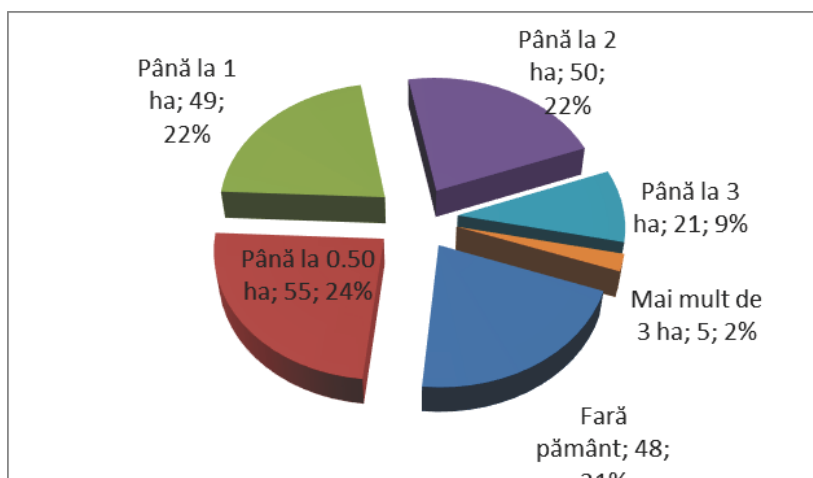

Figura 2. Suprafețele deținute de țărani în momentul împrăștiării

Comparând datele celor două grafice cu suprafețele declarate și cele reale, se confirmă tendința inițială a țăranilor de a declara mai puțin pământ sau chiar deloc, numărul celor ce nu dețineau pământ fiind mai scăzut în al doilea grafic. Însă indiferent de numărul țăranilor ce au mințit inițial, suprafețele deținute erau mici față de necesitățile unei familii numeroase, 45% din țăranii din Bucecea, beneficiari ai legii de reformă agrară, posedând suprafețe mai mici de 0,50 ha sau deloc. În aceste condiții, sunt înțelese așteptările țăranimii față de reforma agrară. În ce privește suprafețele primite de țărani, datele oficiale sunt neclare. Dacă în cazul notabilităților comunale și a locuitorilor din târg se menționează suprafețele primite, oscilând între 1 și 4 ha, în cazul țăranilor din satul Bucecea nu se specifică mărimea lotului primit. Se pare că în cazul majorității țăranilor, lotul gravita în jurul suprafeței de 1 - 2,50 ha. Au existat și cazuri de țărani ce au primit suprafețe și de 3 - 4 ha. Informațiile relative la suprafața loturilor sunt desprinse din tabloul locuitorilor împrăștiți care au contestat prima împărțire din 19 aprilie 1922¹⁶. Din cei 25 de contestatari, cu excepția a 3 cazuri, toți au primit mărimi de suprafețe.

Datorită lipsei de teren suficient, o parte dintre locuitorii comunei Bucecea au fost împrăștiți pe alte moșii. *Tabloul de locuitorii îndreptățiți la împrăștiere cărora li s-au făcut forme definitive de punere în posesie*, încheiat la 7 septembrie 1925 de agronomul regional, primarul și notarul comunei, conține o listă formată din 78 de locuitori ce au primit loturi în comuna Cucorăni, 9 pe moșia Cucorăni, proprietatea lui M. Goilav, restul pe moșia Ipoțești¹⁷. Ultimul act al aplicării reformei agrare la Bucecea l-a constituit întrunirea Comitetului de ocol de împrăștiere de pe lângă Judecătoria ocol rural Bucecea, alcătuită din Gh. Gh. Gheorghescu, judecătorul ocolului ca președinte, Gh. Paveliuc, agronom regional delegat de Comisia Centrală, Gh. Platon, administratorul Plasei Bucecea, Alexandru Cucoradă și Petru Măcănescu, delegați ai sătenilor, căpitanul Ion Iacobescu, delegat al Ministerului de Război, ca membri. În urma analizării tabelor alcătuite de Comisia de împrăștiere a comunei Bucecea, au fost respinși 4 țărani pentru lipsa actelor militare, 5 țărani ce posedau suprafețe mari și alți 3 țărani pentru că nu domiciliau efectiv în comună¹⁸. În final, lista celor îndreptățiți la împrăștiere conținea 238 de nume.

¹⁶ *Ibidem*, f. 173.

¹⁷ *Idem*, fond *Sfatul Popular Raion Botoșani, secția agricolă*, dos. 6/1959, ff. 55-56.

¹⁸ *Idem*, fond *Comisia de Expropriere Botoșani*, dos. 2/1921, f. 3.

În urma înfăptuirii reformei agrare, mărimea moșiei Bucecea s-a micșorat considerabil. Așa cum rezultă și din planul cadastral expus mai jos, suprafața moșiei s-a redus până 173 ha și 9.767 mp¹⁹. Moșia Bucecea a rămas astfel o fâșie pe malul Sirețelului, traversată de șoseaua Bucecea-Hântâști, mărginită de Moșia Călinești și loturile locuitorilor din Bucecea.

Harta 2. Moșia statului Bucecea (1922)

În februarie 1925, 29 de țărani din Bucecea dădeau o declarație prin care acceptau condițiile de arendă a pădurii. Arendarea parcelelor din pădure se efectua pentru 6 luni, cu începere de la 1 octombrie 1925 până la 1 aprilie anul următor. Pe lângă arenda datorată statului, țăranii se obligau să achite restul dărilor implicate de folosirea loturilor din pădure. Arenda era dublată de participarea țăranilor cu brațe de muncă la diferite munci solicitate de Ocolul Silvic Adâncata, administratorul pădurii statului Bucecea²¹. În schimb, administrarea moșiei Bucecea în anul 1925 nu a adus beneficii statului. Lipsa profitabilității rezulta din *tabloul* Administrației Financiare Botoșani, moșia statului Bucecea înregistrând un debit de 3.324,77 lei²². Situația era explicabilă tocmai prin suprafața redusă la care ajunsese, de 169 hectare, așa cum arată un *tablou* al lucrărilor de parcelare din anul 1926²³, ca urmare a diferitelor etape de exproprieri sau completări, ceea ce nu o mai făcea viabilă din punct de vedere economic.

Situația din anul 1925 nu a fost una singulară. Într-un *tablou* al debitelor islazurilor din județul Botoșani din anul 1934, moșia Bucecea reapare în categoria debitorilor, datoria înregistrată fiind de 3.324 lei²⁴. Făcând comparație cu situația din 1925, se observă că datoria nu era mai veche de un an de zile și ea se explică, în cazul al doilea, prin efectele crizei economice, generatoare de dificultăți în plata dărilor de către țăranii.

Proprietăți comunale

Proprietatea comunală a suferit modificări semnificative în perioada interbelică, pe fondul diminuării importanței proprietății de stat. *Foaia de inventar* a Primăriei comunei Bucecea din anul 1921 confirmă această evoluție, pe fondul relativei prosperități economice a localității. Proprietățile Primăriei Bucecea erau în număr de 12, din care șase islazuri - Corhana, Fundoa-

Împroprietărirea țăranilor cu pământ s-a făcut fără inventar tehnic și vite. Majoritatea gospodăriilor au fost obligate să apeleze la împrumuturi, unele cu dobânzi destul de ridicate, fapt ce a limitat independența economică a țăranilor. Dispozițiile legii agrare au dat posibilitatea de a se realiza abuzuri²⁰, exemplu fiind netrecerea pe primele liste cu țărani împroprietăriți a suprafețelor cuvenite. Luate însă în ansamblu, efectele reformei agrare au fost benefice pentru țăranii comunei Bucecea prin prisma învigorării climatului economic și creșterea șanselor acestora în a-și gestiona eficient propria lor muncă.

Pădurea statului Bucecea a rămas a fi prelucrată de țăranii din localitate. În februarie

¹⁹ Idem, *Colecția Hărți, Schițe, Planuri, Comuna Bucecea*, dos. 5/1922.

²⁰ Ion Agrigoroaiei, *România interbelică*, vol. I, Edit. Universității „Al. I. Cuza” Iași, 2001, pp.109-110.

²¹ ANRSBT, fond *Primăria comunei Bucecea*, dos. 1/1925, f. 53.

²² Idem, *Prefectura județului Botoșani*, dos. 65/1925, f. 72.

²³ *Ibidem*, dos. 11/1925, f. 80.

²⁴ *Ibidem*, dos. 8/1934, f. 2.

ia, Sirețel, Râpa, Bulboci și Peste Rampă, restul fiind mici proprietăți în localitate²⁵. Valoarea totală a proprietăților era de 6.731.000 lei. Pe lângă aceste proprietăți, în anul următor Primăria din Bucecea a achiziționat cinci hectare de teren, pe care le-a arendat locuitorilor²⁶.

Administrarea eficientă a proprietăților comunale de Primăria Bucecea rezultă și din *raportul* privind gestiunea islazului pentru anul 1932. Administrația comunală a reușit să încaseze pentru cele 168 de hectare de pășune 147.621 lei²⁷. Un alt *tablou* al proprietăților existente pe teritoriul comunei Bucecea a fost realizat în anul 1933. Suprafața totală a comunei, incluzând și Călineștii, era de 4.253 ha, din care 524 ha iamașuri, 303 ha păduri, 15 ha ape, pâraie și iazuri, 41 ha drumuri, 34 ha suprafețe ocupate de CFR. Lor li se adăuga suprafața celor trei localități componente: Bucecea Târg - 19 ha, Bucecea sat - 1,382 ha și Călinești - 1,962 ha²⁸.

Existența acestor suprafețe și interesele comunității au determinat întemeierea unor forme de asociere, încurajate și de politicile statului român din epocă. O informare a administrației Plasei Bucecea către Prefectura județului Botoșani, din 3 aprilie 1939, făcea cunoscută existența unei asociații de pășunat „*Poiana*” în satul Bucecea, fondată de 100 de săteni, cu suprafața de 100 de ha, înregistrată încă din anul 1929 la Tribunalul Botoșani²⁹. Asociația țăranilor din satul Bucecea era unică pe cuprinsul Plasei Bucecea, fapt ce denota prosperitatea și spiritul antreprenorial al sătenilor. *Statistica din anul 1940* a comunei Bucecea prezintă un *tablou* revelatoriu al tipurilor de teren³⁰. Cea mai mare parte a suprafeței comunei era alcătuită din terenuri arabile, urmate de pășuni, păduri și zăvoaie, așa cum rezultă din graficul de mai jos.

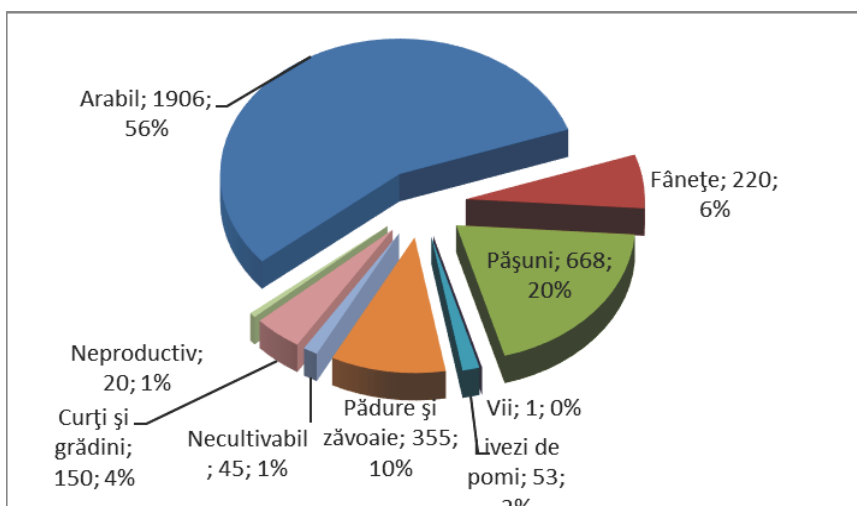

Figura 3. Suprafața comunei Bucecea (1940)

Datorită poziționării geografice a comunei pe valea Siretului, suprafața arabilă a fluctuat. Suprafața din anul 1940 era mai mică decât cea recenzată în anul anterior, tocmai datorită revărsării râului și inundării unei părți din suprafața comunei. Cele 45 ha inundate erau trecute la capitolul mlaștini. Alte 20 ha de teren au fost ocupate de proiectul nefinalizat de construire în scopuri hidroenergetice și de irigații a canalului Siret-Sitna³¹. O altă ilustrare a proprietății este dată de *situația generală* a terenurilor din comuna Bucecea, realizată la nivelul Camerei

²⁵ Idem, fond *Primăria comunei Bucecea*, dos. 2/1921, f. 1.

²⁶ Idem, fond *Prefectura județului Botoșani*, dos. 18/1922, f. 309.

²⁷ Idem, fond *Primăria comunei Bucecea*, dos. 2/1932, f. 14.

²⁸ Idem, fond *Prefectura județului Botoșani*, dos. 20/1933, f. 24.

²⁹ *Ibidem*, dos. 49/1939, f. 14.

³⁰ Idem, fond *Primăria comunei Bucecea*, dos. 2/1940, f. 126.

³¹ *Ibidem*, dos. 2/1941, f. 128.

Agricole Botoșani, pentru anul 1940³². Structura proprietății surprinde o imagine de ansamblu a comunei, fiind inclus și Călineștii, inclusiv marea proprietate a Mariei Miclescu. Proprietatea era prezentată în funcție de dimensiunile sale, așa cum rezultă din graficul de mai jos.

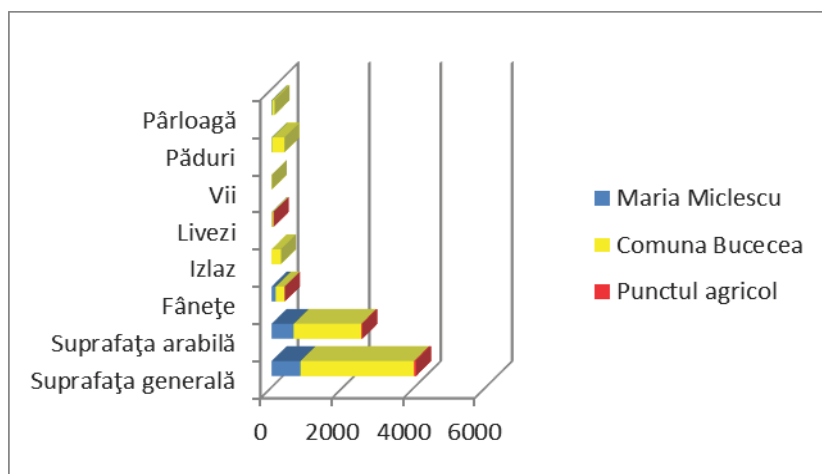

Figura 4. Situația generală a terenurilor din comuna Bucecea (1940)

O parte din imaginea proprietății comunale este reconstruită și de *planul de exploatare* al proprietăților comunale, elaborat de primăria Bucecea la 5 ianuarie 1943, în care erau prezentate suprafețele a patru pășuni, din care trei aparțineau de Bucecea și una de Călinești. Din pășunile aparținătoare de Bucecea erau amintite „*Sirețelul peste Rampă*” de care se foloseau atât Călineștii cât și Bucecea, cu suprafața de 78 ha și 2.160 m², „*Sirețel*” și „*Corhana*”, ultima de 163 ha³³. Evoluțiile proprietăților de pe cuprinsul comunei Bucecea au surprins schimbările determinate de reformele agrare din anii '20, cât și procesul de emancipare economică al țăranimii. Întreprinderile realizate de țărani, care s-au asociat tot mai des în exploatarea pădurii statului sau a pășunilor, cum este cazul țăranilor din satul Bucecea la 1929, ilustrează această concluzie. În ciuda dificultăților, evoluția proprietăților întărește ideea unui parcurs pozitiv al sătenilor, fiind o bază spre dezvoltarea unei economii prospere. Din păcate, declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial a întrerupt acest parcurs.

Proprietatea – între iluzie și amăgire

Evenimentele ulterioare datei de 23 august 1944 au modificat sensul evoluției societății românești. Marile schimbări ce au avut loc în România postbelică, de sorginte sovietică, au afectat toate domeniile societății românești. Dintre acestea, poate cel mai afectat a fost regimul proprietății, unde concepțiile sovietice profund ideologizate nu aveau puncte de tangență cu tradiția românească înrădăcinată de secole. Propaganda comunistă a folosit dorința intrinsecă a țăranului român de a poseda proprietatea sa în scopuri politice, dezbaterile pe tema împrumutării țăranimii fiind încadrate în acest registru.

Reforma agrară din anul 1945 a avut efecte mult mai mici comparativ cu reformele precedente, de mai mare anvergură. În primul rând, dacă luăm cazul comunei Bucecea, marile suprafețe agricole fuseseră lichidate, în anul 1922 o parte din locuitorii din satul Bucecea fiind împrumutăriți, așa cum am văzut, cu loturi pe moșiile din alte comune. Singurele mari proprietăți rămase, dacă mai puteau fi considerate astfel, erau cele ale Mariei și ale lui Gheorghe Mi-

³² Idem, fond *Camera Agricolă Botoșani*, dos. 109/1944, f. 1.

³³ Idem, fond *Primăria comunei Bucecea*, d. 9/1943, f. 4.

clescu, mult reduse ca dimensiune, dacă e să ne raportăm la suprafețele existente înainte de reforma agrară de la începutul decadei interbelice. În al doilea rând, o parte dintre țăranii care avuseseră experiența frontului sovietic, nu se întorseseră cu cuvinte de laudă la adresa modelului sovietic de organizare a agriculturii, care se prefigura a se așeza în spațiul economic local.

Traseul urmat de proprietatea agricolă după definitivarea reformei agrare din anul 1945 nu a fost lung, ci a fost estompat de măsurile inumane cu care reprezentanții noului regim politic i-au tratat pe foștii mari proprietari. Arestarea acestora și confiscarea proprietăților ce le mai rămăseseră au anunțat sfârșitul iluziei proprietății și încercarea unui sentiment de amăgire în rândul țăranilor, forțați la începutul deceniului șase al secolului trecut să se integreze în formele de proprietate comune.

Reforma agrară din anul 1945

La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, agricultura reprezenta principala ramură economică a României, 76,5% din populație fiind concentrată în agricultură³⁴. Din această cauză, majoritatea partidelor politice românești, luând exemplul Partidului Comunist Român, au încercat să-și conceapă programe cu referire la problema unei noi reforme agrare.

Partidul Național Liberal s-a pronunțat împotriva unei asemenea reforme, considerând că existența proprietăților mici ar determina o scădere a productivității, soluția propusă constând în îmbunătățirea metodelor de lucru folosite. *Partidul Național Țărănesc* a acceptat exproprierea atât timp cât era realizată pe principiul plăților compensatorii, dar considera momentul 1945 inoportun pentru aplicarea unei reforme agrare³⁵. Proiectul țăranist al legii prevedea exproprierea suprafețelor ce depășeau 50 ha, cu excepția viilor, livezilor și pădurilor. Pentru proprietățile arendate cel puțin 5 ani, partea rămasă proprietarilor se reducea la 15 ha. Proprietățile rurale ale persoanelor refugiate în țările aflate în conflict cu România urmau a fi expropriate în totalitate. Tot prin același proiect de lege s-a lansat ideea constituirii de către stat a unor ferme model sub îndrumarea Ministerului de Agricultură și Domenii, câte una în fiecare regiune³⁶.

Partidul Social Democrat s-a apropiat de poziția comuniștilor, susținând motivările acestora. Argumentele liderilor comuniști constau în persistența muncii salariate în mediul rural, suprapopularea sa cât și randamentul încă scăzut al agriculturii românești. În acest sens se încadra și opinia primului ministru Petru Groza, exprimată într-un interviu acordat corespondenților de presă americani aflați la București la 22 martie 1945: „*Reforma agrară, în condițiile specifice țării noastre, unde metodele de practicare a agriculturii sunt încă primitive, unde principala unealtă este brațul țăranului, nu putem vorbi de scăderea producției agricole în următorii doi ani. Chiar dacă s-ar înregistra o ușoară scădere, ea nu ar fi invers proporțională cu marile realizări pe plan social, care vor ajuta la făurirea destinului acestui popor harnic pe baze solide și vor abandona fostul sistem feudal de exploatare a plugarului. Reforma agrară deschide acum perspective plugarului care va fi conștient că munca lui nu este exploatată*”³⁷.

Pe de altă parte, reforma agrară pe care comuniștii doreau să o impună servea scopului lor politic, de construire a unei noi ordini sociale, realizabilă doar prin anihilarea țăranimii tradiționale a satului³⁸. Eliminarea elementelor de tradiție economică interbelică deschidea calea atingerii principalului scop ideologic al comuniștilor: *construirea unei economii socialiste după modelul sovietic*³⁹.

³⁴ Stelian Tănase, *Elită și societate. Guvernarea Gheorghe Gheorghiu-Dej. 1948-1965*, Edit. Humanitas, București, 1998, p. 25.

³⁵ Iulian-Cătălin Nechifor, *România între anii 1958 și 1968. Probleme interne*, Edit. Agata, Botoșani, 2009, p. 179.

³⁶ *România. Viața politică în documente. 1945*, coord. Ioan Scurtu, Arhivele Statului din România, București, 1994, doc. 13, pp. 124-128.

³⁷ *Ibidem*, doc. 48, pp. 222-223.

³⁸ Jean François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Edit. Polirom, Iași, 1998, p. 42.

³⁹ Iulian-Cătălin Nechifor, *op. cit.*, p. 179.

La 23 martie 1945 a fost adoptat *Decretul-lege pentru înfăptuirea reformei agrare*. Conform articolului 3 din lege, treceau în proprietatea statului terenurile deținute de cetățenii germani sau etnicii germani care colaboraseră cu Germania nazistă, proprietățile criminalilor de război și a celor declarați vinovați de dezastrul țării, terenurile celor ce s-au refugiat în țările cu care România se afla în conflict după 23 august 1944, terenurile absenteiștilor, terenurile arendate în ultimii șapte ani mai mari de 10 ha, bunurile agricole aflate în proprietatea cetățenilor români care s-au înscris voluntari pentru a lupta împotriva Națiunilor Unite și surplusul de peste 50 ha. a proprietăților constituite din pământul arabil, livezile, fânețele, pășunile, bălțile și iazurile artificiale. Construcțiile de pe marile proprietăți, constituite din conace, drumuri, livezi, lucrările de îmbunătățiri funciare și instalațiile lor urmau a fi cuprinse în cota de 50 de ha. Articolul 6 prevedea că bunurile mobile: tractoare, batoze, locomobilele, secerătoarele și combinele treceau în proprietatea statului, care urma a le pune la dispoziția agricultorilor prin intermediul centrelor județene de închiriat mașini agricole.

Procedura exproprierii și a împrumietării era oarecum asemănătoare cu cea reformelor agrare precedente. La nivelul comunelor, locuitorii întruniți în adunare generală urmau a-și alege o comisie formată din 7-15 membri, la nivelul plasei erau constituite comisii cu rolul de a media eventualele diferende apărute între comune. În procesul de împrumietărire, prioritate aveau țăranii concentrați sau mobilizați, mărimea loturilor depinzând de rezerva de pământ existentă la nivelul plasei. Prețul pământului pentru împrumietărire era calculat cu cel al unei recolte medii anuale la hectar de 1.000 kg grâu și 1.000 kg porumb, noii împrumietăriți plățind 10% din preț în natură sau bani⁴⁰.

Pe baza prevederilor legii agrare, a fost constituit la Bucecea un Comitet comunal pentru aplicarea reformei agrare, alcătuit din Constantin I. Nechifor, Dumitru M. Butnaru, Petru I. Nechita, Ilie I. Cojocă, Roman Grosu, Gheorghe Ianoș, Gheorghe M. Păduraru, Gheorghe Fl. Tilipan, Ștefan Talpă, Vasile H. Lupșoru, Haralambie Matei, Mihai V. Poroh, Neculai Tiliuță, Costache P. Onofrei și Petru Martiniuc⁴¹. În baza lucrărilor comisiei de aplicare a legii agrare, au fost trecuți pe listele oficiale 21 de invalizi cu 21,50 ha, 4 orfani cu 5,50 ha, 40 văduve cu 39,50 ha, 143 de luptători cu 147 ha, 47 de concentrați cu 43 ha și 60 locuitori fără pământ cu 69 ha⁴². Lipsa unei rezerve agrare suficiente la Bucecea a determinat ca îndreptățiților la împrumietărire să li se acorde suprafețe mici de teren de circa un ha, prin urmare legea nu și-a atins scopurile urmărite.

Împrumietăirea a declanșat tensiuni între locuitorii comunei. Un *memoriu* nedatat, probabil din anul 1945, al locuitorilor comunei Bucecea înaintat Preturii Plasei Bucecea, arăta că 19 locuitori fuseseră trecuți pe listele de împrumietărire, deși nu aveau dreptul deoarece posedau suprafețe mari de pământ. Semnatarii erau dispuși, în cazul în care cele sesizate de ei nu se rezolvau la nivel local, să trimită memoriile inclusiv Ministerului Agriculturii și Domeniilor⁴³. O parte dintre numele țăranilor acuzați de a fi fost trecuți în mod fraudulos pe listele de împrumietărire vor apare mai târziu în postura de reprezentanți ai autorităților comuniste în comuna Bucecea. Astfel de abuzuri nu se regăseau doar la nivelul comunei Bucecea. Un *memoriu* al PNL înaintat reprezentantului american la București, Mark Ethridge, la 13 noiembrie 1945, completa șirul abuzurilor săvârșite de autoritățile procomuniste la nivelul țării. Țăranilor care refuzau să colaboreze cu Frontul Național Democrat, alianța procomunistă care conducea România, li se refuza acordarea loturilor de pământ îndreptățite, li se confiscau vitele și erau încarcerati sub acuzația că erau fasciști⁴⁴.

Tensiunile din rândul țăranimii au crescut odată cu trecerea timpului. Un *buletin informativ* al Inspectoratului General al Jandarmeriei privind starea de spirit din țară din ianuarie

⁴⁰ România. *Viața politică în documente*. 1945, doc. 50, pp. 225-228.

⁴¹ ANRSBT, fond Sfatul Popular Raion Botoșani, secția agricolă, dos. 6/1959, f. 9.

⁴² Idem, fond Pretura plasei Bucecea, dos. 19/1945, f. 238.

⁴³ *Ibidem*, f. 233.

⁴⁴ România. *Viața politică în documente*. 1945..., doc. 98, p. 465.

1946, arăta că starea de nemulțumire a populației se accentua din cauza lipsei de alimente de primă necesitate, în special a grâului și porumbului, determinată de cumpărarea de stat la prețuri reduse. Pentru realitățile de mai sus, populația, în mare parte formată din țărâtime, arunca vina pe comportamentul reprezentanților sovietici aflați în România⁴⁵. O *informare* din martie același an confirma lipsurile, la care se adăuga lipsa inventarului agricol datorat rechizițiilor la care fusese supusă populația⁴⁶. Acestor condiții îngrijorătoare pentru autoritățile române li se adăugau nemulțumirile datorate abuzurilor săvârșite de comitetele de reformă agrară, care omiseseră de pe listele de împrumut pe cei îndreptățiți, fiind înregistrate incidente și agitații în rândul țăranilor⁴⁷.

Abuzuri au fost înregistrate și în rândul îndreptățiților de pe cuprinsul comunei Bucecea. Un *proces-verbal* de verificare a tabelelor de împrumut din comuna Bucecea din 22-24 mai 1946 arăta că pentru satul Bucecea au fost înregistrați 187 de locuitori, 10 dispăruți, 72 de cereri anulate, 59 de omiși și 7 absenți. În total, pe ansamblul comunei Bucecea erau înregistrați 302 locuitori verificați, 25 dispăruți, 111 anulați, 75 omiși, 19 absenți⁴⁸. Situația locuitorilor cu drept de împrumut a fost confirmată de o *statistică* a Camerei Agricole Botoșani din 1 iunie 1946⁴⁹. La 18 septembrie 1946 a fost completat un *tabel suplimentar* cu numele a 8 locuitori, din care 2 văduve, 3 luptători și 3 concentrați, care fuseseră omiși de pe tablele de împrumut. Suprafețele deținute de aceștia oscilau în jurul unui ha, loturile primite fiind în mărime de jumătate de ha⁵⁰. Tot la aceeași dată, șeful ocolului agricol Bucecea - Mircea Petroni și I. Murar, președintele comisiei de plasă pentru reforma agrară, s-au deplasat în comuna Bucecea pentru punerea în posesie a celor îndreptățiți. *Procesul-verbal* încheiat cu această ocazie, preciza că pentru satisfacerea nevoilor prevăzute de lege, moșia Mariei Miclescu fusese expropriată cu o suprafață de 222,50 ha, la care se adăugau alte 30 de ha din aceeași moșie situate pe malul Siretului. Cei circa 60-70 de țărani strânși în fața Primăriei din Bucecea au cerut amânarea datei de punere în aplicare a reformei pentru 20 septembrie, solicitând ca și suprafața de 30 de ha menționată mai sus să fie și ea parcelată și împărțită odată cu cele 222,50 ha. Reprezentanții prefecturii au fost nevoiți să accepte cerința țăranilor, însă cu această ocazie s-au judecat 11 contestații. Dintre acestea, numai patru au avut succes de cauză, celelalte contestații fiind respinse⁵¹.

Punerea în posesie a țăranilor, din 20 septembrie 1946, s-a desfășurat într-un climat de tensiune. Comitetele de împrumut a fost decimat, de la lucrări lipsind Gheorghe Tilipan, Costache Ioan Nechifor, Vasile Lupșoru, Mihai Poroh, Neculai Tiliuță, Gheorghe Păduraru și Gheorghe Ionos. Președintele comisiei a fost acuzat că neglija interesele locuitorilor, fiind înlocuit *ad-hoc* cu Roman Gh. Grosu⁵². În final, pe listele de împrumut au fost trecuți 199 de locuitori, din care 14 invalizi, 1 orfan de război, 26 văduve de război, 93 de luptători, 24 de concentrați și 41 de locuitori lipsă⁵³. Locuitorii satului Bucecea au primit loturi de 0,50 ha pe terenurile expropriate de pe proprietatea Mariei Miclescu. O parte din terenurile expropriate de stat au fost propuse pentru transformarea în ferme model. Un *tablou* al fermelor model pentru Comuna Bucecea, al Preturii de plasă Bucecea din anul 1945, propunea două locații. Prima urma a fi constituită pe o parte a proprietății Mariei Miclescu, în timp ce a doua pe proprietatea Luciei Gh. Băleanu⁵⁴. Ceea ce este interesat la acest *tablou* este cuprinderea celei de-a doua

⁴⁵ *România. Viața politică în documente. 1946*, coord. Ioan Scurtu, Arhivele Statului din România, București, 1996, doc.15, pp. 99-100.

⁴⁶ *Ibidem*, doc. 32, pp. 145-147.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ ANRSBT, fond *Pretura plasei Bucecea*, dos. 20/1945, f. 35.

⁴⁹ Idem, fond *Camera Agricolă Botoșani*, dos. 273/1946, f. 224.

⁵⁰ Idem, fond *Sfatul Popular Raion Botoșani, secția agricolă*, dos. 6/1959, f. 15.

⁵¹ Idem, fond *Camera Agricolă Botoșani*, dos. 269/1946, f. 338.

⁵² Idem, fond *Primăria comunei Bucecea*, dos. 9/1946, f. 21.

⁵³ *Ibidem*, dos. 9/1946, ff. 6-17; Idem, fond *Camera Agricolă Botoșani*, dos. 176/1947, ff. 1-8.

⁵⁴ Idem, fond *Pretura plasei Bucecea*, dos. 57/1945, f. 441.

proprietare, inexistentă în statisticile anterioare anului 1945, ceea ce ne facem să credem că este vorba de o eroare.

Efectele reformei agrare au fost negative. Principalul efect al reformei a constat în creșterea la nivelul țării a ponderii proprietăților mai mici de 5 ha, de la 73,5% în 1944 la 76,2% în 1945⁵⁵. La nivelul județului Botoșani, anterior lunii martie 1945, existau 182 de moșieri, care aveau în posesie 30.731 ha, și 60.263 proprietari agricoli, care împreună stăpâneau 189.301 ha. La finele aplicării reformei rămăseseră 137 de moșieri cu 8.551 ha, în aceste suprafețe fiind cuprinse și două ferme model de câte 100 ha, iar 60.263 țărani posedau 211.481 ha, expropriindu-se la nivelul județului 22.180 ha. Prin urmare, 92,2% din terenul arabil a revenit micilor proprietari și 3,8% marilor proprietari⁵⁶. Un alt efect a constat în diminuarea capacității agricole a țării, cu efecte negative asupra asigurării alimentării populației, precum și incapacitatea guvernului român de a onora cerințele sovietice. Prin modul de implementare a măsurilor de reformă agrară, o parte din țărâtime a devenit un instrument politic folosit de Partidul Comunist Român în acapărarea puterii totale.

1945-1949 – Iluzia proprietății

O parte dintre târgoveții din Bucecea au considerat primii ani postbelici drept o reînnoțire la normalitatea societății de dinainte de declanșarea războiului. Conștienți de drepturile lor de proprietate și doritori de a elimina o parte din abuzurile practicate de administrațiile comunale, târgoveții și-au solicitat drepturile lor asupra unei părți din imășul Târgului Bucecea. Conflictul a fost generat de statutul incert al proprietății la Bucecea, așa cum am arătat mai sus. Obiectul de litigiu a fost imășul târgului, primit donație de locuitori prin hrisovul de întemeiere, a cărui statut l-am prezentat anterior. Situația s-a complicat în condițiile în care în anul 1940, în urma unor dispoziții venite de la guvern, o parte a terenului aflat în litigiu - „Toloaca”, a fost arat și însământat de Regimentul 3 Călărași, cantonat la acea dată în comună. În anul 1941, data la care regimentul a părăsit localitatea, terenul în cauză a fost încredințat de Primăria Bucecea Camerei Agricole Botoșani, fără a consulta obștea târgoveților, decimată de concentrările pe front și de mutarea în masă a evreilor la Botoșani. Prin urmare, la 26 martie 1946, obștea târgului a trimis o adresă Prefecturii județului Botoșani prin care solicitata revenirea la statutul anterior de proprietate⁵⁷.

Locuitorii târgului au demarat demersurile în vederea înființării obștii. *Procesul-verbal*, din 26 aprilie 1946 de constituire a obștii târgului, menționa scopul funcționării organizației: de a administra drepturile și bunurile care aparțineau obștii Târgului Bucecea, adică Toloaca Târgului, cum și alte bunuri ce aparțineau obștii, în calitate de bezmănari, cu care fuseseră împroprietăriți locuitorii târgului încă de la 1870⁵⁸. Datele din acest *proces-verbal* sunt importante pentru evoluția proprietății din Bucecea, ținând cont că în dosarele de arhivă nu se regăsesc documente care să facă trimitere la o eventuală împroprietărire a locuitorilor din Bucecea pentru anul 1870. Prin urmare, nu facem decât să dăm un beneficiu de încredere afirmației locuitorilor reclamanți din Bucecea de la 1946. Comitetul astfel constituit, format din Alexandru Fieru - președinte, Ștefan Talpă - vicepreședinte, Mendel Herșcovici, Leiba Soponaru, Vasile Gubernicu, Mina Stoleru, Leizer Hafner, Henichi Aronovici, Filaret Humă și Gheorghe Dumitriu - membri, avea drept sarcină administrarea provizorie a bunurilor obștii până la constituirea legală a acesteia. Cei 64 de locuitori semnatari ai *procesului-verbal* imputerniceau pe cei 10 mandatarai ai obștii să preia în primire de la primăria comunei terenul „Toloaca Târgului” și să negocieze condițiile prin care arendașul să renunțe la contractul de arendare existent⁵⁹.

⁵⁵ Dumitru Șandru, „Impactul reformei agrare din 1945 asupra țărânimii”, în *Xenopolitana*, 1999, 1-2, p. 18.

⁵⁶ D. Cocimaru, „Urmările reformei agrare la Botoșani”, în *Clopotul*, III, 112, 2 ianuarie 1946.

⁵⁷ ANRSBT, fond Prefectura județului Botoșani, dos. 56/1946, ff. 14-15.

⁵⁸ Idem, fond Pretura plasei Bucecea, dos. 2/1947, f. 187.

⁵⁹ *Ibidem*.

Demersul locuitorilor din Bucecea a fost ușurat și de decizia Ministrului Agriculturii și Domeniilor din 26 februarie 1946, prin care se prelungea data de întemeiere a obștilor de la 1 ianuarie 1945 la 1 ianuarie 1948. Drept consecință, pe parcursul anului 1946 au fost organizate mai multe întruniri în vederea constituirii pe cale legală a obștii. O primă întrunire s-a desfășurat la 11 august 1946, sub prezidenția judecătorului de ocol I. Petrovici. Din cauza lipsei întrunirii majorității legale, a fost organizată o a doua adunare la 18 august, rezultatul fiind identic⁶⁰. Dificultățile legate de constituirea obștii au continuat și în prima parte a anului 1947. Într-o *mențiune* a prefecturii se arată că la data de 22 ianuarie 1947 obștea târgoveților nu era constituită în mod legal, dosarul de proprietate urmând a fi înaintat contenciosului prefecturii⁶¹. Mai mult, datorită lipsei de informare a Primăriei din Bucecea în ce privește prelungirea termenul legal de constituire a obștii, tensiunea dintre arendașul *Toloacei Târgului* și comitetul de inițiativă a ajuns la cote maxime, primul refuzând să părăsească terenul în cauză⁶².

Situația a fost clarificată în urma ședințelor din 17 mai și 15 iunie 1947, prin care în final a luat naștere obștea târgoveților și în care s-au aprobat statutele Asociației de Pășunat „*Fundoaia*”. Președinte a fost reconfirmat Alexandru Fieru, asociația fiind compusă din 181 de membri. În consecință, Primăria urma să facă transferul de proprietate și transcrierea dreptului de proprietate în registrele Tribunalului județului Botoșani⁶³.

În ce privesc proprietățile comunale, în primii ani postbelici ele au continuat a fi arendate în beneficiul veniturilor bugetare ale Primăriei. Mai jos prezentăm un *tabel* cu proprietățile comunale pentru nivelul anului 1945⁶⁴, majoritatea bunurilor regăsindu-se în posesia Primăriei înainte de 1940.

Tabel 1. **Proprietățile comunale (1945)**

Bunuri agricole				Bunuri comerciale		
Nr.	Proprietatea	Locația	Supr. (Ha)	Nr.	Proprietatea	Locația
1.	Locul zis „ <i>La școala nr. 2</i> ”;	Sat Bucecea	1,19	1.	Un canton de că- rămidă;	La Hală
2.	Grădina „ <i>Velnița</i> ”;	Sat Bucecea	0,45	2.	Un canton de că- rămidă;	Șoseaua Leorda
3.	Lotul „ <i>Corneț</i> ”;	Țarina din Șes	4,78	3.	Hala de carne de vită ;	Tg. Bucecea
4.	Grădina „ <i>Satul Nou</i> ”;	În loturi	0,17	4.	Hala de carne de porc;	Tg. Bucecea
5.	Loc viran „ <i>Ghețăria</i> ”;	Str. Grădina Publică	0,03	5.	Una casă cărămi- dă;	Tg. Bucecea
6.	Grădina „ <i>Crâșma satului</i> ”;	Sat Bucecea	0,25			
7.	Locul „ <i>La Canal</i> ”;	Sat Bucecea	0,06			
8.	Loc viran	Șoseaua Hănțești				
9.	Locul „ <i>La Hanul Vechi</i> ”;	Tg. Bucecea	0,12			
10.	Imașul Târgului;	Fundoaia	135			

⁶⁰ *Ibidem*, dos. 56/1946, f. 55.⁶¹ *Ibidem*, f. 91.⁶² *Ibidem*, dos. 2/1947, ff. 182-183.⁶³ *Idem*, fond *Prefectura județului Botoșani*, dos. 5/1947, ff. 125-126.⁶⁴ *Idem*, fond *Primăria comunei Bucecea*, dos. 8/1948, ff. 23-14.

La 22 octombrie 1946 a fost publicat rezultatul licitației organizate pentru arendarea bunurilor comunale. Astfel, o parte din bunurile comunei au fost arendate unor locuitori din Bucecea, al căror nume îl menționăm în rândurile ce urmează: Gheorghe Mercus a arendat terenurile „*Lângă Șoseaua Hănțești*”, în suprafață de 0,447 ha, pentru 161.000 lei; terenul viran *Str. Grădina Publică*, în suprafață de 0,0155 ha, pentru 45.000 lei și *Grădina Satului*, în suprafață de 0,25 ha, pentru 106.000 lei; Florea Grosu a arendat grădina „*Satul Nou*”, în suprafață de 0,20 ha, pentru 66.000 lei; Ifrim Poenaru a concesionat grădina „*Școala Nr. 2*”, în suprafață de 1,20 ha, pentru suma de 405.000 lei; Nicole Em. Florescu a arendat grădina „*Velnița*”, în suprafață de 0,47 ha, pentru 108.000 lei; Ioan Aungurencei a concesionat terenul arabil „*La Canal*”, în suprafață de 0,060 ha, pentru suma de 39.000 lei și Vasile Ursuleac a arendat toloaca „*La Plopi*”, în suprafață de 1,6807 ha, pentru suma de 259.000 lei. Trei terenuri - „*Secția de Jandarmi*”, în suprafață de 0,2371 ha; „*Hanul Vechi*”, cu suprafața de 0,0891 ha și „*Lotul Corneț*” în suprafață de 4,7840 ha - nu au reușit a fi arendate, pentru ele declanșându-se procedura negocierii⁶⁵.

Un *inventar* al Primăriei comunei Bucecea din anul 1949 reconstituie proprietatea la nivelul comunității⁶⁶, fiind ultimul înaintea trecerii lor sub regimul proprietății socialiste. Din acest motiv, îl prezentăm în rândurile de mai jos sub forma unui *tabel* ce include și proprietățile satului Călinești.

Tabel 2. Suprafața comunei și a satelor pe categorii de terenuri în anul 1949 în ha

Nr.	Categorii de terenuri	Suprafața stabilită în ancheta din 1947	Suprafața comunei (1949)	Bucecea Târg	Bucecea sat	Călinești
1.	Arabil în câmp	2.539	2.041	2	1.236	805
2.	Arabil în izlaz	-	10	10	-	-
3.	Arabil în vatra satului	-	75	5	45	25
4.	Total teren arabil	2.539	2.126	13	1.251	780
5.	Pășune naturală în izlaz com.	654	644	125	339	160
6.	Pășuni, goluri de munți	-	-	-	-	-
7.	Alte pășuni naturale incl. Vatra satului	-	-	-	-	-
8.	Total pășune naturală	654	644	125	334	165
9.	Vii	-	-	-	-	-
10.	Livezi cu pomi fructiferi	49	49	5	25	19
11.	Terenuri ocupate de clădiri	49	49	10	25	14
12.	Păduri	355	355	-	303	52
13.	Bălți și lacuri	-	-	-	-	-
14.	Terenuri neutilizabile	104	104	4	54	46
15.	Suprafața totală	4.081	3.557	156	2.192	1.207

⁶⁵ Idem, fond *Prefectura județului Botoșani*, dos. 56/1946, f. 89.

⁶⁶ Idem, fond *Primăria comunei Bucecea*, dos. 7/1948, f. 8.

Analizând datele din *tabel*, se observă că o parte dintre ele sunt incorecte, la o serie de categorii de terenuri sumele celor trei entități comunale nefiind identice cu suma totală trecută în tabel. Trecând peste aceste imperfecțiuni ale *tabelului*, se poate crea o imagine a fondului funciar al comunei la momentul declanșării colectivizării. Momentul 1949 a semnat pentru țărănime transformarea conceptului de proprietate personală într-o himeră. Cedarea prin forță a proprietății țărănimii a însemnat de fapt sfârșitul unui sistem de valori în societate.

Proprietatea Micleștilor în anii interbelici

Reforme agrare din anii 1921-1922 au afectat Călinești, modificând încă o dată structura proprietății. Realizate dintr-o necesitate de ordin social, în primul rând, și apoi economică, reformele au dat un nou impuls, nu neapărat modernizator, satului românesc. Prin urmare, dorința țărănimii de a se desprinde de sub monopolul economic al marii proprietăți a familiei Miclescu a fost un factor decisiv în îmbrățișarea reformei la Călinești.

Tabloul de împroprietărire a comunei Călinești, încheiat cu ocazia lucrărilor reformei, surprinde 118 beneficiari⁶⁷. Însă împroprietărirea nu s-a făcut fără a exista tensiuni între reprezentanții marii proprietăți și cei ai țăranilor îndreptățiți. Conflictul a avut la bază refuzul marilor proprietari de a permite exproprierea izlazului și împroprietărirea țăranilor cu loturi din acesta. Însă deznodământul nu a fost favorabil sătenilor. Țăranii, reprezentați prin delegatul sătenilor din Călinești, Ion Rotaru, Gh. Borș, primarul Comunei Cucorăni, și Ion Gh. Petrache, delegatul sătenilor din Siminicea, nu au câștigat procesul intentat lui Ion Miclescu. Deși proprietarii au încercat printr-un artificiu să elimine posibilitatea expropriării izlazului, instanța de apel din Botoșani, la 31 martie 1923, respingea din nou acțiunea intentată de reprezentanții sătenilor. Țăranii contestau introducerea de către proprietarii moșiei la Tribunalul Botoșani a unei cereri de ieșire din diviziune la 16 decembrie 1920. Sătenii au considerat pe bună dreptate că acțiunea proprietarilor urmărea eludarea legii și limitarea împroprietării lor⁶⁸. Exproprierea moșiei Călinești, deși limitată de acțiunea proprietarilor săi, a fost totuși realizată în anul 1922. Cu această ocazie moșia Călinești a fost inclusă într-un tabel al moșiilor ce urmau a fi măsurate. Datorită trenării în instanță a procesului dintre săteni și proprietari, moșia era menționată în stare de indiviziune, proprietate a moștenitorilor lui Ioan Miclescu⁶⁹.

Ieșirea completă din indiviziune a fost certificată de Tribunalul Botoșani la 13 februarie 1923. Procedura a fost inițiată de Radu Miclescu, ofițer în Regimentul 4 Roșiori, staționat la Gherla, care a intentat proces fraților săi Ion Miclescu, Maria Miclescu și Gheorghe Miclescu, ultimul minor și reprezentat de Ion Miclescu. Proprietățile defuncților Alina și Ion Miclescu au fost împărțite în patru loturi egale. Lotul nr. 1, atribuit Mariei Miclescu, era format din lanul „Nuci” cu o suprafață de 108 ha, lanul „La moară” cu 77 ha, lanul „La Șosea” cu 39 ha și 67 ari, suprafața totală fiind de 225 ha. La aceste suprafețe se adăuga un lot de pădure de la Grigorești, în mărime de 22 ha și 30 ari, lotul 1 din moșia Mizil, județul Buzău, intitulat Tefileanca.

Lotul nr. 2 a revenit lui Gheorghe Miclescu, compus din patru lanuri din moșia Călinești: 77 ha și un ar din lotul „La Șosea”, 77 ha și 22 ari din lotul „La Izvoare”, 60 ha și 77 ari din lanul „Șesul Bucecea” și 10 ha de vie; din moșia Mizil lotul „Cireșanca”; lotul 2 din pădurea Grigorești în suprafață de 11 ha și 50 de ari. Lotul nr. 3 a revenit lui Ion Miclescu, fiind compus din 270 ha din moșia Călinești, distribuiți în: 39 ha și 33 ari în lanul „Șesul Bucecea”, 118 ha și 11 ari în lanul „Ciuloasa”, 75 ha și 34 ari în luncile de pe marginea Siretului și 33 ha și 22 ari în lanul „La Coșeri”; din moșia Mizil, lotul din partea de jos a „Cireșancei”, cu suprafața de 110 ha și 111 ha și 50 ari din pădurea Grigorești. Lotul nr. 4 i-a revenit lui Radu Miclescu, compus fiind din 225 ha din moșia Călinești, alcătuit din 106 ha și 89 ari din lanul „La Coșeri”, 118 ha și 11 ari din lanul „La Stejari”; din moșia Mizil două trupuri: 80 ha din

⁶⁷ ANRSBT, fond *Comisia de Expropriere Botoșani*, dos. 12/1921, ff. 126-127.

⁶⁸ *Ibidem*, ff. 175-176.

⁶⁹ Idem, fond *Prefectura Județului Botoșani*, dos. 18/1922, f. 180.

lanul „Cireșanca de sus” și 30 ha din pământul expropriat și 111 ha și 50 arii din pădurea Grigorești. Instanța a mai decis că fiecare moștenitor urma a primi de la stat câte $\frac{1}{4}$ din despăgubirea acordată pentru cele 1.012 ha expropriate din moșia Grigorești, 422 ha din moșia Călinești și 281 ha din moșia Mizil, după ce se vor achita datoriile defuncților proprietari⁷⁰.

Figura 5.
Maria Miclescu

Figura 6. Magda Miclescu
cu fiul ei Radu Miclescu

Figura 7.
Gheorghe Miclescu

Între cei patru moștenitori au demarat negocierile pentru așezarea proprietăților prin tranzacționarea părților moștenite. Un *tabel al lucrărilor de parcelare* definitivă din anul 1926 ne dezvăluie că din moștenitorii lui Ion Miclescu, erau recenzați doar doi. Moșia Călinești, în suprafață de 764 ha, se afla în proprietatea lui Jean și E. Miclescu, în timp ce moșia Grigorești, în suprafață de 660 ha, era stăpânită de Jean Miclescu⁷¹. O declarație de rezervare făcută de Maria Miclescu, cu ocazia reformei agrare din anul 1945, aduce lămuriri suplimentare în clarificarea statutului proprietății asupra moșiei Călinești. În declarația sa, Maria Miclescu arăta că prin actul din împărțire și ieșire din indiviziune nr. 93 din 14 ianuarie 1931, moșia Călinești Deal intrase în proprietatea ei⁷². Un alt *tablou* realizat în anul 1933 completa imaginea proprietății prin stabilirea suprafeței pe care o ocupa satul Călinești la 1.962 ha⁷³.

Din păcate, datele referitoare la proprietatea Miclescuilor de la Călinești sunt puține pentru perioada interbelică. Doar două surse documentare mai aduc informații relevante, ambele aparținând anului 1940. Un *tabel* al administratorilor de moșii, realizat în contextul măsurilor de românizare, îl menționa pe Petru Gh. Cononov drept administrator al moșiei⁷⁴. Al doilea izvor, o *situație generală* a terenurilor din comuna Bucecea, menționa proprietatea Mariei Miclescu ca fiind singura mare proprietate a comunei în suprafață totală de 810 ha. Moșia era alcătuită din 619 ha teren arabil, 114 ha fânețe, 14 ha livezi, 13 ha păduri și 20 ha pârlogi⁷⁵.

Reforma agrară din 1945 și sfârșitul marii proprietăți

Instaurarea regimului comunist în România la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial a determinat implementarea a numeroase schimbări dictate de noua orientare ideologică. Ideologia comunistă a promovat crearea unui „om nou”, aflat în opoziție cu modelul existent. Primele

⁷⁰ Idem, fond *Comisia de Expropriere Botoșani*, dos. 12/1921, ff. 170-173.

⁷¹ Idem, fond *Prefectura județului Botoșani*, dos. 11/1925, f. 80.

⁷² Idem, fond *Camera Agricolă Botoșani*, dos. 60/1946, f. 4.

⁷³ Idem, fond *Prefectura județului Botoșani*, dos. 20/1933, f. 24.

⁷⁴ *Ibidem*, dos. 43/1940, f. 106.

⁷⁵ Idem, fond *Camera Agricolă Botoșani*, dos. 109/1944, f. 1.

victime ale noilor politici au fost marii proprietari de moșii, printre aceștia numărându-se și familia Miclescu. Reforma agrară lansată de Partidul Comunist Român în martie 1945 nu a fost decât un instrument în punerea în practică a noilor concepții privitoare la organizarea societății.

Vizarea marii proprietăți de la Călinești de autoritățile statului pentru expropriere, în contextul aprobării unei noi legi de reformă agrară, a fost evidentă încă de la începutul primăverii anului 1945. La 1 martie, încă înainte de instalarea guvernării procomuniste a lui Petru Groza, Primăria comunei Bucecea, de care aparținea localitatea, a înaintat o situație a moșiei Camerei Agricole Botoșani, în care se prezenta structura sa. Conform documentului, proprietatea de la Călinești era compusă din două părți. Una aparținea Mariei Miclescu în suprafață de 470 ha, din care 421 ha teren arabil, 2 ha gârle, 6 ha tolocă, 31 ha bahnă (teren cu apă). A doua parte aparținea lui Gheorghe Miclescu, cu suprafața totală de 540 ha, fiind alcătuită din 330 ha, teren arabil, 120 ha imaș, 20 ha bălți și 70 ha zăvoi și păduri⁷⁶. Din păcate, din compararea datelor din anul 1945 cu cele precedente, prezentate mai sus, se reconfirmă incoerența raportărilor oficiale ale instituțiilor interbelice. Ea poate fi explicată totuși prin faptul că suprafețele de pădure nu au fost cuprinse în raportările date de primărie, ci numai terenurile arabile, fânețele, livezile, etc.

În confirmarea „atenției” deosebite de care s-au bucurat proprietarii moșiei de la Călinești vine o plângere a comandoului Gheorghe Miclescu, adresată Ministrului Agriculturii și Domeniilor din 3 aprilie 1945, unde se reclama imixtiunea organizației Frontului Plugarilor din comuna Bucecea în administrarea moșiei. Aceasta din urmă l-a împiedicat pe proprietar să mai vândă material lemnos din pădurea proprietății sale, chiar dacă Tribunalul din Botoșani îi recunoscuse dreptul său de proprietate. Mai mult, Gheorghe Miclescu era siderat de faptul că, deși legea rurală nu se referea și la exproprierea pădurilor, era în continuare împiedicat în a-și administra pădurea⁷⁷. La 26 august 1945, în răspunsul pe care-l remitea Camera Agricolă Botoșani cererii lui Gheorghe Miclescu, se arată că acesta stăpânea mai multe păduri, după cum urmează: Pădurea Lunca Huțani cu trupurile - Podul Nemților, Vadul doi, Vadul unu, Vadul unu Popliște, Vadul unu Mare, Cotul ursului, cu o suprafață de circa 45 ha, pădure de răchită și plop și poieni și Pădurea Călinești Sterpi cu trupurile - Cotul Ursului, La Stejari și Sediul Vătafului cu o suprafață de circa 28 ha de stejar, ulm, plop și salcie⁷⁸.

În privința suprafeței reale a celor două moșii clarificările, au fost aduse pe parcursul aplicării prevederilor legii rurale. O primă situație nedată, probabil concepută la nivelul anului 1945, arăta astfel: Maria Miclescu era proprietară pe o suprafață de 1.080 ha, din care suprafața arabilă era de 418 ha, iar Gh. I. Miclescu era proprietar pe o suprafață de 460 ha, din care 331 ha teren arabil⁷⁹. Datele nu fac decât să mărească confuzia referitoare la suprafața celor două proprietăți ale Micleștilor. Însă *procesul-verbal* al Comitetului local de împrumut din Bucecea din 3 aprilie 1945 arăta că moșia proprietatea comandoului Gh. Miclescu (313 ha) urma a fi acordată pentru împrumutarea locuitorilor din Siminicea, în timp ce proprietatea Mariei Miclescu (381 ha) pentru împrumutarea locuitorilor din Bucecea și Călinești. Același *proces-verbal* arăta că cele 50 ha rămase de drept Mariei Miclescu se regăseau în jurul conacului din Călinești, fiind repartizate astfel: 16 ha conacul și livada și 34 ha teren arabil. Același document arăta că erau expropriate de la Maria Miclescu o batoză marca „Ungurească”, o batoză treierat păioase și o locomotivă defectă. Partea de moșie rămasă lui Gh. I. Miclescu era alcătuită din 11 ha livadă nuci lângă satul Călinești și 21 ha lângă izlazul comunal. Suprafețele expropriate din cele două moșii erau următoarele: pentru proprietatea Mariei Miclescu, 411 ha total, formate din 30 ha fânețe, 381 ha teren arabil și 16 ha livezi, iar pentru proprietatea lui Gh. I. Miclescu, 313 ha total, formate din 11 ha livezi, 120 ha fânețe și 167 ha terenuri arabile⁸⁰.

Situația moșiilor expropriate de pe teritoriul comunei Bucecea, nedată, dar se pare re-

⁷⁶ *Ibidem*, dos. 103/1945, f. 46.

⁷⁷ *Idem*, fond *Prefectura județului Botoșani*, dos. 5/1945, f. 125.

⁷⁸ *Idem*, fond *Camera Agricolă Botoșani*, dos. 78/1946, f. 21.

⁷⁹ *Ibidem*, dos. 83/1945, f. 40.

⁸⁰ *Idem*, fond *Primăria comunei Bucecea*, dos. 9/1946, ff. 95-101.

dactată în cursul anului 1946, confirmă ultima statistică citată mai sus:

Nr.	Proprietari/ Tipuri de terenuri	Maria I. Miclescu	Gheorghe I. Miclescu	Total
1.	Suprafața totală a moșiilor	461	363	824
2.	Teren arabil	415	217	632
3.	Fânețe	30	120	150
4.	Livezi	16	11	27
5.	Teren inundabil	-	15	15
6.	Rămas de expropriat	411	313	724
7.	Se expropriează teren arabil	381	167	548
8.	Fânețe expropriate	30	120	150
9.	Livezi expropriate	-	11	11
10.	Teren inundabil expropriat	-	15	15
	Total expropriate	411	313	724

Tabel 3. Situația moșiilor expropriate ale D-șoarei Maria Miclescu și
Dl. Cpt. Comandor Gh. I Miclescu în ha⁸¹

Situația proprietății de mai sus este confirmată și de *fișele* celor două moșii completate cu ocazia exproprierii la 13 octombrie 1945⁸². *Datele* pentru proprietatea Mariei Miclescu sunt confirmate și de o declarație nedată la acesteia către comisia de aplicare a reformei agrare, la cererea celei din urmă, prin care accepta cota aleasă de 50 de ha⁸³. În consecință, la 27 septembrie 1945 a fost încheiat *procesul-verbal* de expropriere al celor două mari proprietăți de la Călinești. Din suprafața totală expropriată de 548 ha teren arabil, 15 ha fânețe, 11 ha livezi și 15 ha teren inundabil s-a rezervat 5%, adică 19 ha, la dispoziția ministerului Agriculturii și Domeniilor, din suprafața arabilă. 362 ha de teren au fost alocate pentru împroprietărirea cu câte 1,50 ha a 140 luptători (210 ha), 18 invalizi fără pământ (27 ha), 27 văduve (40,50 ha) și 47 plugari cu loturi de 1 ha (47 ha). Cu loturi de 0,50 ha urmau a fi împroprietăriți 2 invalizi de război, 6 văduve, 46 luptători și 7 plugari. Din proprietatea lui Gh. I. Miclescu urmau a fi acordate loturi de 1,25 ha pentru 46 de plugari și loturi de 0,50 ha pentru 2 invalizi, 1 orfan, 11 văduve, 151 plugari. Pe lângă aceste categorii, alți 41 de plugari beneficiau de loturi de 0,75 ha și 188 de plugari de loturi de 0,25 ha⁸⁴.

În fața abuzurilor comisiei locale de aplicare a reformei agrare locale, Maria Miclescu a înaintat o *contestație* Comisiei județene de aplicare a reformei agrare. Contestația se referea la faptul că 2 ha de pădure situate la granița cu moșia Goilav nu fuseseră exceptați de la expropriere, alături de 3,07 ha suprafața parcului moșiei și 0,5 ha locul morii. Decizia din 13 mai 1946 dădea câștig de cauză proprietății de la Călinești, comisia județeană exceptând terenurile în litigiu de la expropriere. De asemenea, se arăta că alte 4-5 ha de poieni aflate în litigiu ar fi fost și ele exceptate, dacă se demonstra că acestea erau parte a pădurii Grigorești⁸⁵.

Unul din efectele legii de reformă agrară a constat și în constituirea fermelor model de stat, alcătuite din suprafețele expropriate. O fermă de acest tip a fost constituită la Călinești, pe suprafața fostă proprietate a Mariei Miclescu⁸⁶. Ferma a luat naștere în urma unei conferințe desfășurată la 5 octombrie 1945, la care au participat Mircea C. Petroni, inginerul agronom al ocolului Bucecea, Costache Nechifor, președintele Comitetului comunal al comunii Bucecea, D. Butnaru, secretarul comitetului, ceilalți membri ai comisiei și prefectul județului Botoșani. Comisia s-a deplasat ulterior pe teren și a demarcat o suprafață pătrată cu mărimea de 100 de ha,

⁸¹ Idem, fond *Camera Agricolă Botoșani*, dos. 60/1946, f. 7.

⁸² *Ibidem*, dos. 212/1945, ff. 26-27.

⁸³ *Ibidem*, dos. 60/1946, f. 4.

⁸⁴ *Ibidem*, dos. 78/1946, f. 13.

⁸⁵ *Ibidem*, dos. 247/1946, f. 343.

⁸⁶ Idem, fond *Prefectura județului Botoșani*, dos. 57/1945, f. 441.

delimitată de șoseaua națională Bucecea-Botoșani la N-V, hotarul cu moșia Cucorăni la N-E, drumul de exploatare al fostei proprietăți la S-E și o perpendiculară ce cădea din podețul de piatră al șoselei naționale pe firul văii pe podețul din lemn de la drumul de exploatare la S-V⁸⁷.

În ce privește cifra beneficiarilor de loturi din satul Călinești, un *proces-verbal* de verificare a tabelelor de împroprietăriți din comuna Bucecea, din 22-24 mai 1946, stabilea numărul lor la 115 verificați, 15 dispăruți, 39 anulați, 16 omiși și 12 absenți⁸⁹. *Tabelul* definitiv al locuitorilor cu drept de împroprietărire din satul Călinești cuprindea 112 poziții, ocupate astfel: 7 invalizi, 3 orfani de război, 13 văduve, 49 de luptători, 21 de concentrați și 19 absenți⁹⁰. Acestora li s-au alăturat alți 8 locuitori cu drept de împroprietărire, din care 2 văduve, 3 luptători și 3 concentrați⁹¹. Suprafața totală acordată țăranilor cu drept de împroprietărire a fost de 120 ha, la care s-au adăugat alte 5 ha celor din lista suplimentară. Făcând o medie, familiile de țărani au primit circa 1,04 ha de pământ, complet insuficient pentru practicarea unei agriculturi moderne și dezvoltarea economică a satului românesc. Drept urmare, unul din efectele aplicării reformei agrare a constat fărâmițarea excesivă a suprafeței agricole, cu efecte devastatoare în ceea ce privește randamentul agricol.

Statistica din anul 1949 a terenurilor agricole, ne înfățișează o ultimă imagine a întinderilor satului Călinești înainte de debutul colectivizării:

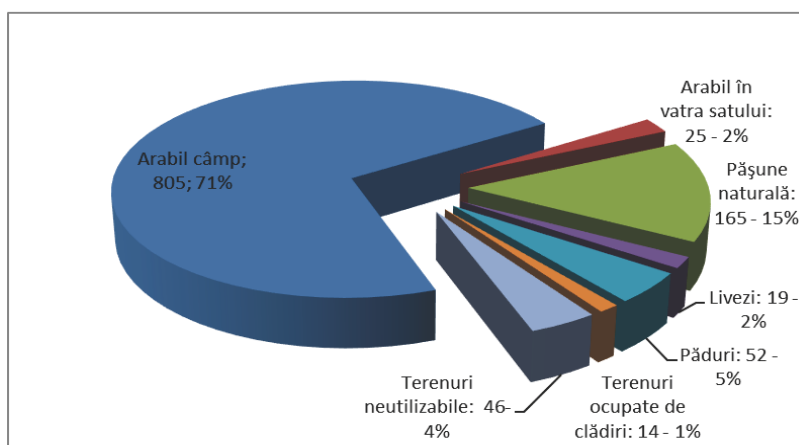

Figura 8. Suprafața satului Călinești în ha în anul 1949

⁸⁷ Idem, fond *Camera Agricolă Botoșani*, dos. 185/1945, f. 16.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 17.

⁸⁹ Idem, fond *Pretura plasei Bucecea*, dos. 20/1945, f. 35.

⁹⁰ Idem, fond *Camera Agricolă Botoșani*, dos. 176/1947, ff. 10-13.

⁹¹ *Ibidem*, f. 14.

Ultimul pas în desființarea marilor proprietăți și eliminarea exponenților vechilor familii boierești a fost întreprins în același an 1949. Pregătirea confiscării terenurilor foștilor proprietari a început cu un an mai devreme, când Direcția Circulației Bunurilor Imobile Agricole și Deplasării Populației Rurale din Ministerul Agriculturii și Domeniilor a trimis circulare în teritoriu pentru realizarea unor tabele nominale cu toți proprietarii de terenuri agricole cu exploatare de 50 de ha, de pe raza fiecărui județ⁹². Într-o ședință pregătitoare a Secretariatului Comitetului Central al PMR, din 15-17 februarie 1949, Miron Constantinescu considera rămășițele familiilor boierești drept cuiburi ale reacțiunii, la care veneau tot felul de oameni, inclusiv agenți anglo-americani⁹³. Din discursul liderului comunist se subînțelege motivarea profund ideologică a măsurii ce urma să fie adoptată de autoritățile comuniste. Pe de altă parte, un număr tot mai mare de proprietari, sesizând pericolele la adresa lor datorită erudiției și educației, au renunțat de bună voie la proprietățile pe care le mai administrau. Conform unei statistici a Direcției Administrației de Stat din cadrul Ministerului Afacerilor Interne, numai în județul Botoșani existau depuse un număr de 20 de cereri de renunțare la terenuri⁹⁴.

Decretul nr. 83 din 2 martie 1949, ce completa dispozițiunile legii agrare din anul 1945, avea drept justificare împiedicarea acțiunilor de sabotare a planului de însămânțări și a producției agricole. Articolul 2 al decretului menționa că treceau în proprietatea statului toate exploatarea agricole moșierești, alături de fermele model cu întreg inventarul viu și mort. Sub incidența articolului mai intrau și instalațiile agricole, industriale și celelalte bunuri destinate exploatarea agricole. Persoanele care ar fi împiedicat în vreun fel aplicarea decretului urmau să fie pedepsite cu 5-15 ani muncă silnică și confiscarea averii⁹⁵.

Modul de punere în practică a decretului a șocat lumea satului românesc. Familiile de moșieri au fost scoase din case în miezul nopții, nu li s-a dat voie să ia decât câteva lucruri personale, fiind evacuați din județ la distanțe mari, cu domiciliu forțat⁹⁶. De aceste condiții tragice au avut parte și reprezentanții familiei Miclescu. În *inventarele* Primăriei comunei Bucecea se regăsește *inventarul* făcut conacului și moșiei Mariei Miclescu din Călinești, cu ocazia aplicării decretului 83 din anul 1949. Conform inventarului, conacul era alcătuit din 13 camere și 2 antrete, având lungimea totală de 36 m și lățimea de 10 m⁹⁷. Alături de inventarierea conacului, au fost recenzate inventarul viu, inventarul mort, mobilierul, covoarele, sticlăria, porțelanurile, îmbrăcămintea, fierăria, bijuteriile, medicamentele, articolele textile, alimentele și moara Mariei Miclescu de la Grigorești. Din păcate, *inventarul* nu ne dă niciun indiciu referitor la soarta Micleștilor și nici nu ne indică numele persoanelor ce au pus în practică măsurile samavolnice.

Astfel a luat sfârșit tradiția istorică a prezenței familiei Miclescu la Călinești. Existența sa a constituit un nucleu, în jurul căreia a gravitat întreaga viață socială, economică, culturală și religioasă a Călineștilor. Cum am mai văzut în rândurile anterioare, o parte dintre reprezentanții familiei Miclescu au adus contribuții însemnate la dezvoltarea statului român și a regiunii de Nord a Moldovei. În schimb, se contura o nouă lume, o nouă societate, care din păcate nu a reușit să substituie cu succes locul gol pe care l-au lăsat Micleștii.

⁹² Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României. Republica Populară Română: transformări instituționale*, Edit. Bic All, București, 2005, p. 485.

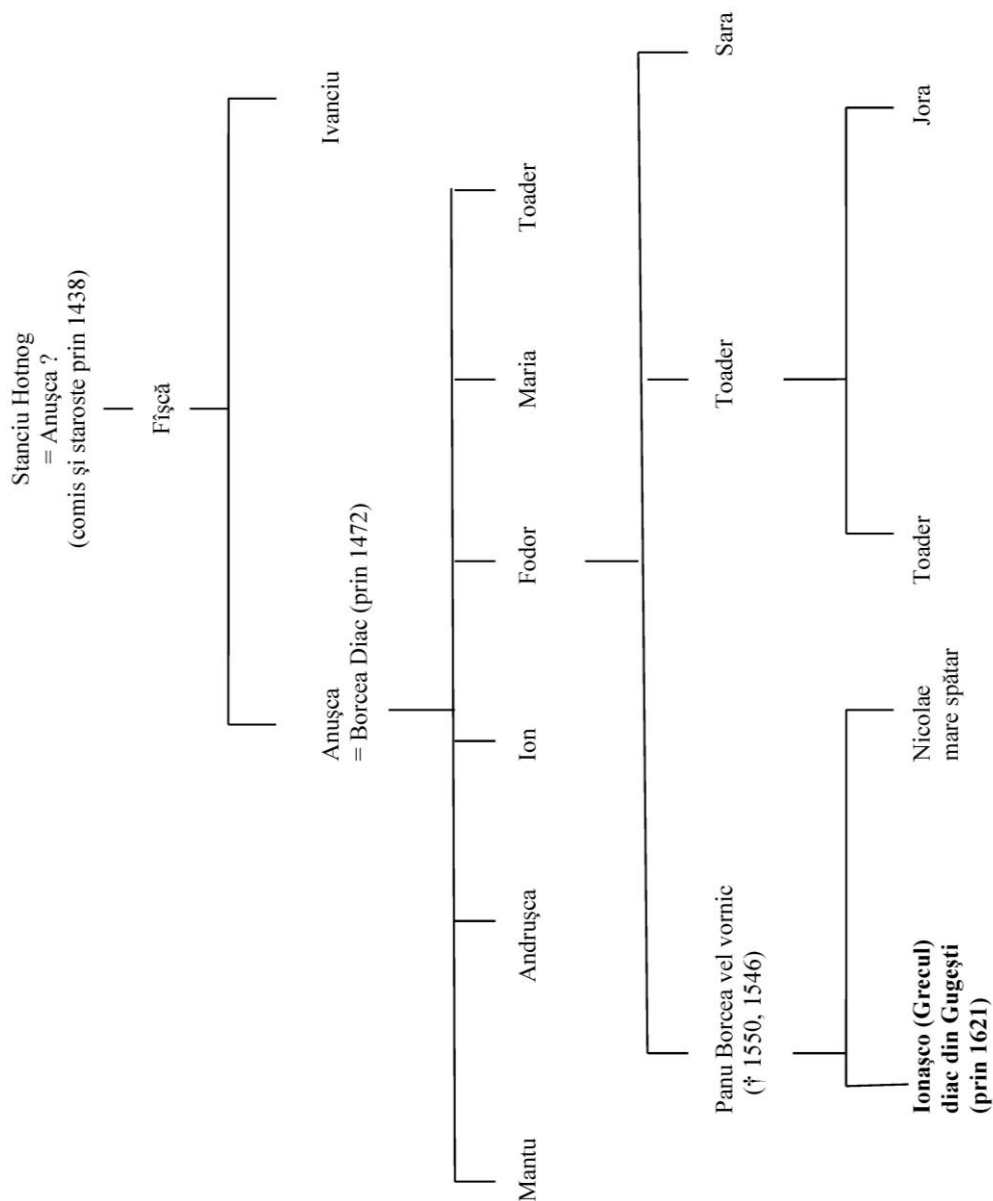
⁹³ *Ibidem*, p. 486.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ <http://www.lexex.ro/Decretul-83-1949-171.aspx>

⁹⁶ Nicoleta Ionescu-Gură, *op. cit.*, p. 488.

⁹⁷ ANRSBT, fond *Primăria comunei Bucecea*, dos. 4/1949, ff. 142-145.

Arborele genealogic al familiei Miclescu – ramura Călinești⁹⁸

⁹⁸ *Ibidem*, fond personal E. Nicolau, dos. 67, ff. 10, 13, 28.

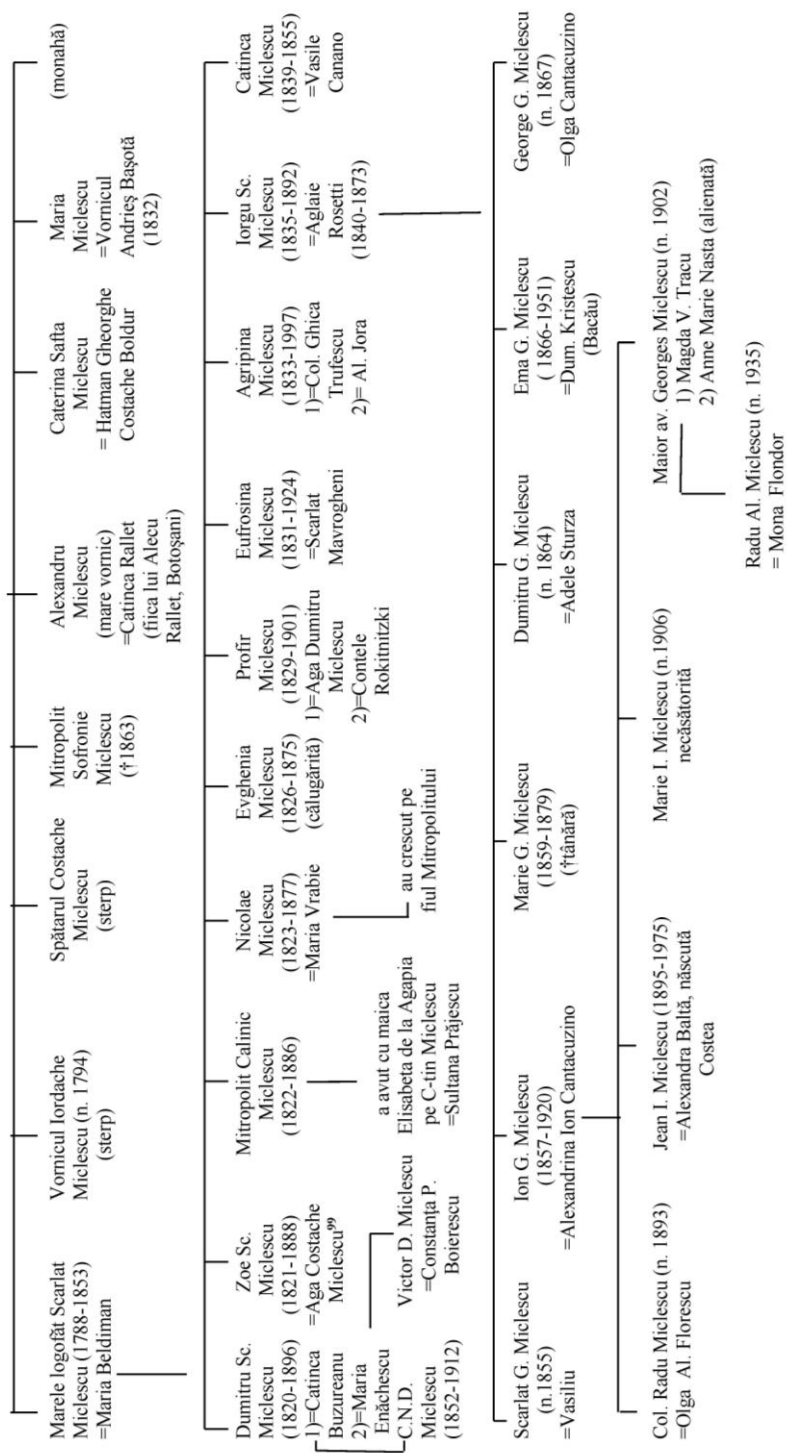
Banul Sandu Miculescu (postelnic - 1754)

1) = Safta Costache

2) = Safta Iamandi (†1792)

Vornicul Constantin Miculescu (†1850)

= Zoe Vârnăv Liteanu (†1832)

⁹⁹ Din lipsă de spațiu nu a fost continuată spița

Keywords: *ownership; XXth century; Bucecea; estate; allotment; 1918; 1921; 1945; Călinești; Miclescu Family.*

ASPECTS OF THE OWNERSHIP IN XXTH CENTURY AT BUCECEA

(Summary)

Bucecea ownership structure in the interwar years underwent important changes. Major land reform since the end of World War I (1921) radically altered the ownership structure in Romania. Imposing of this reform with economic and social effects was necessary given the deep structural backwardness of the country compared to Western countries. At Bucecea, as a consequence of the land reform, the vast state property is gone and replaced with small groups of peasants returning. But not all farmers received land in Bucecea, some of these receive estates on neighboring property, such as peasants appropriated to Ipotești. The expected results from the Romanian authorities were allowed but expected. Small plots did not allow consistent economic emancipation of the peasants only one social. Hence some farmers were forced to find other sources of income, some concluding contracts of employment in other areas. Meanwhile, communal properties relative flourished. But what is noteworthy is the fact that some of the peasants began to join to increase work output. This process was the result of policies promoted cooperatives tint King Charles II in the years before World War II.

Regarding the evolution Călinești, estate property Miclescu family, the process was somewhat similar. A significant part of the estate was subject to land reform process, the peasants received plots of land. However, due to their small holding, economic and social effects were similar to those described above. However, family representatives Miclescu tried whenever possible to modernize agricultural production. Of those is noted Maria Miclescu who managed to turn the property into a modern economic farm on Călinești, but according to Romanian standards. Conduct of the World War II led to the freezing of the economic process. The coming of the communists on the power destroyed this mode of property. The land reform of 1945 hit agricultural productivity. The peasants received tiny lots, while large landed property was limited to 50 hectares. Imposition of Soviet collectivist model after 1949 destroyed the entire Romanian traditional conception of property. Village elites were deported to labor camps and prisons communist, labor tradition disappearing from the Romanian village.

Margareta MIHALACHE

VALOAREA PIESELOR FUNDAMENTALE DE PORT POPULAR DIN ZONA ETNOGRAFICĂ BOTOȘANI

Cuvinte-cheie: *colectivități rurale, patrimoniu național, bluză de sărbătoare, structură, țesătură, decor, ornament.*

Colecțiile muzeale ce cuprind piese fundamentale de port popular, oferă indirect o modalitate de conservare, de punere în valoare dar și de promovare a unor creații proprii ce pot fi privite și ca inițiative etnopatrimoniale locale. Această modalitate dezvoltă raportul dintre patrimoniu și o identitate colectivă și îmbogățește patrimoniul național prin cel local, dar, în același timp, deschide posibilitatea unei colectivități locale să se integreze în mod specific patrimoniului național de care aparține. Odată constituită, colecția muzeală sătească creionează identitatea unei colectivități și integrează acei parametri de disponibilitate ai membrilor locali de a se defini ca entități de sine stătătoare. Așadar, elementele care definesc identitatea, se constituie ca mărci importante, Botoșanii excelând în prezent prin colecțiile unor comunități care includ piese fundamentale de port popular. Amintim aici colecția de cămăși de sărbătoare femeiești și bărbătești din comunele: Concești, Ungureni, Ibănești, Tudora, Vorona, Oneaga și Hlipiceni.

Uneori colecțiile conservă piese de patrimoniu care sunt unice încorporând viziunea originală și bine personalizată, chiar dacă de cele mai multe ori fragmentar, deoarece vizează o anumită perioadă din istoria unei colectivități. Acestea includ valori intrinsece și devin un factor al coeziunii în cadrul unei comunități și fixează trăsăturile unice în rândul celorlalte comunități.

Baza unor colecții structurate numai pe piesele de port popular urmărește evidențierea creației reprezentative și, în același timp, definitorii, fapt constatat și în cazul cămășilor de sărbătoare femeiești și bărbătești, fie realizate cu decor brodat, fie cu decor țesut.

Se poate urmări cu precădere gruparea unor eșantioane de cusături pentru a aduna motivele de pe cămășile incluse în colecțiile enumerate pentru a constitui o statistică legată de preferința creatoarelor populare în ceea ce privește categoria de motive: florale, fitomorfe, zoomorfe, cosmomorfe și skeomorfe. De asemenea, se poate efectua un studiu asupra structurii morfologice, expunând transformările apărute de-a lungul timpului. În acest sens, inițial croitul cămășilor se făcea de-a întregul, adică poalele simultan cu partea superioară a acestora, de unde apariția termenului de cămașă „stan” a devenit necesară, tocmai pentru a efectua delimitarea de cămașă cu poale, ca, mai apoi, croitul poalelor să aibă loc individual de restul celor mai importante piese de port popular. Treptat intervenția aceluși dreptunghi care încadrează gâtul și se prelungește pe umeri, denotă o primă influență orășenească și se definește ca fiind „cămașă dreaptă cu platcă”.

Interesant este de urmărit și înlăturarea caracterului funcțional al alțiței și al încreștitului, dar și conturarea în timp a caracterului pur decorativ care aparține strict acestor câmpuri ornamentale regăsite de-a lungul mâneșilor. Lărgirea stărilor cu ajutorul clinilor drepte sau oblici, dezvoltarea la răscoitura din dreptul gâtului a gulerului tip tunică sau a gulerului răsfrânt, apariția la mâneșă a „bentiței” sunt noutăți pe linia croiului inițial al cămășii bărbătești sau femeiești.

Impunerea gradată a preferințelor decorative sau a modificărilor în croitul propriu zis definește evoluția portului popular în toate planurile, atât pe linia ornamenticii, cât și în structura morfologică de la sfârșitul secolului al XIX-lea și început de secol XX.

Oricum, cămașă de sărbătoare este concretizarea cea mai pertinentă a artei populare autentice și păstrează cel mai fidel radiografia creativității ancestrale a unei comunități, constituindu-se, pe bună dreptate, în chintesența spirituală a culturii populare. Sistemul de decorare este liniar și se bazează pe succesiunea ritmică a acelorași grupe de motive, repetate simetric pe parcursul unei dungi, de la un capăt la altul al suprafeței ornamentale. Dispunerea motivelor pe platcă sau pe alțiță în rețea figurează doar la unele cămăși din colecțiile amintite, așa cum ar fi colecția din comuna Concești:

Fig. 1

Fig. 2

Tot aici poate fi regăsit tipul arhaic al cămășii drepte care prezintă acea variantă de ornamentare prin tehnica ales în război, cu decor amplu pe piept.

Fig. 3

Fig. 4

Ca o noutate, atât la cămașa femeiască, cât și la cea bărbătească apare ornamentul dispus în rânduri înguste brodate pe liniile importante ale croiului propriu-zis: gura cămășilor, guler, răscoiturile de unde sunt prinse mânecile și părțile inferioare ale acestora și ale poalelor, oferind printr-o astfel de abordare o aerisire completă a câmpurilor decorative existente:

Prezența motivelor geometrizzate este completată și cu încadrarea acestora în chenare formate din zigzaguri, linii frânte sau dinți de fierăstrău. Se mai poate observa multitudinea de motive florale sau fitomorfe stilizate, care sunt repartizate în vrej (fig.6) sau pe o tulpină centrală (fig.19) sau în rețea (fig.2), iar linia care este fundamentul motivelor geometrice se combină în diverse moduri: triunghiuri, romburi, trapeze, octogene.

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Ceea ce definește colecția de la Ungureni pe linia decorativismului este rolul preponderent acordat motivului ca parte dintr-un important ansamblu și acesta, la rândul său, repartizat într-unul dintre multele câmpuri ornamentale. Preferința clară pentru tematica geometrică însă acaparează, totuși, nu sunt deloc neglijabile în spațiul aflat la dispoziție nici motivele din registre diferite: fitomorfe, florale sau figurile romboidale sau romburile cu cârlige sau motive din registru floral, redată pe axe (trifoiul cu patru foi).

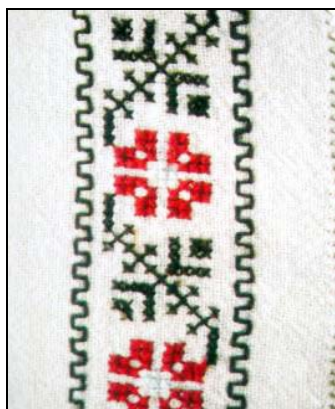

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Se etalează cu distincție comunicarea dintre registre diferite: romburi și forma unghiulară a cercului – simbol solar, iar trifoiul creionat pe axe devine cu ușurință motiv cosmomorf. Astfel, întreaga compoziție definitivată se încadrează în chenare simple sau duble. Motivele migrează cu repeziune dintr-un câmp ornamental în altul, uneori alternează sau se inversează sau revin printr-o singură componentă sau printr-un grupaj din palierul propriu-zis în altul:

Fig.11

Fig. 12

Fig.13

Evoluția decorului naște reguli de îmbinare diverse, în funcție de dezvoltarea metodelor tehnice, a influențelor asimilate și a capacității selective care aparține doar creatoarelor populare. Reține atenția ca o trăsătură distinctă pe multe dintre cămășile de la Ungureni prezența decorului brodat în cruci sau peste fire, alăturat celui în ajur alb sau chiar colorat mai ales pe cămașa dreaptă:

Îmbinarea foilor de pînză prin cheițe desprinse cromatic din decorul brodat nu este deloc întâmplătoare, întregind cromatic ansamblului:

Fig. 14

Fig. 15

Se poate vorbi de adevărate compoziții în cazul cămășilor de sărbătoare din comuna Ungureni, varietatea motivelor nu scindează echilibrul și repartizarea acestora în spațiul aflat la dispoziție. Filtrarea lor, fie prin geometrizare, fie prin stilizare, se realizează în tușe fine și culminează cu o impunere graduală și cu multă minuțiozitate chiar din registre diferite. Motivele fitomorfe stilizate se apropie cu ușurință de cele geometrice, iar cele skeomorfe, prin geometrizare, nu creează notă discordantă cu cele de natură pur geometrică:

Fig.16

Fig.17

În final, succesiunea, ordinea aplicării motivelor, fie central, fie periferic, se reglează în construcția finală, deoarece legătura dintre acestea se petrece prin simetrie sau alternanță.

Tiparul arhaic decorativ se revendică în cazul ambelor colecții prezentate (Concești, Ungureni) și, indiferent de apartenența motivelor (florale, fitomorfe, zoomorfe, cosmomorfe, skeomorfe) sau de plasarea acestora în spațiul câmpurilor ornamentale, încadarea lor este bine realizată. Jocul liniilor plasate drept sau oblic și apoi unite găzduiește cu ușurință florile stilizate, iar chenarele desăvîrșesc întregul demers și, de cele mai multe ori, rândurile în ajur se poziționează discret de o parte și de alta a decorului brodat.

Fig.18

Fig. 19

Fig.20

În ceea ce privește cromatica pieselor care se includ, fie în ansamblul vestimentar feminin, fie în ansamblul vestimentar bărbătesc, oferă aceleași compoziții complexe ca și în cazul decorului. Bineînțeles că nu pot fi regăsite chiar acele culori cu nuanțe foarte discrete care aparțin sfârșitului de sec.al XVIII-lea și început de secol XIX, deoarece baza gamei cromatice nu mai include culorile vegetale. Firul de bumbac colorat chimic este folosit în cazul ambelor colecții, nuanțele mai accentuate și culorile mai tari devin de înțeles. Deplasarea de la tonurile inițiale calde spre cele mai proeminente nu a adus alunecări coloristice nepotrivite din simplul motiv că efortul creatoarelor din punct de vedere cromatic a inclus întotdeauna raportarea la

paleta de culori inițială și caracteristică, în același timp, spiritualității populare românești. Cu alte cuvinte, armonia și echilibrul au rămas trăsături de necontestat cu toate că baza culorilor vegetale a fost schimbată cu cea de natură chimică. Însăși arta populară românească oferă posibilități de diversificare infinită, pornind de la simpla existență a culorilor de bază.

Colecția de la Concești prezintă compoziții complexe bazate pe policromie: albastrul, roșu deschis, verde crud, negru. Toate acestea sunt completate de bleu, mov, galben, roz, oranj. Negrul în cea mai mare parte este înlocuit de albastru care apare atenuat cu nuanțe din alte culori derivate din cele de bază sau uneori chiar albastru este înlocuit de o nuanță derivată.

Fig.21

Fig. 22

În schimb, colecția de la Ungureni cuprinde cămăși monocrome sau culori tari în combinații contrastante, uneori limitate la o simplă asociere sau la mai multe:

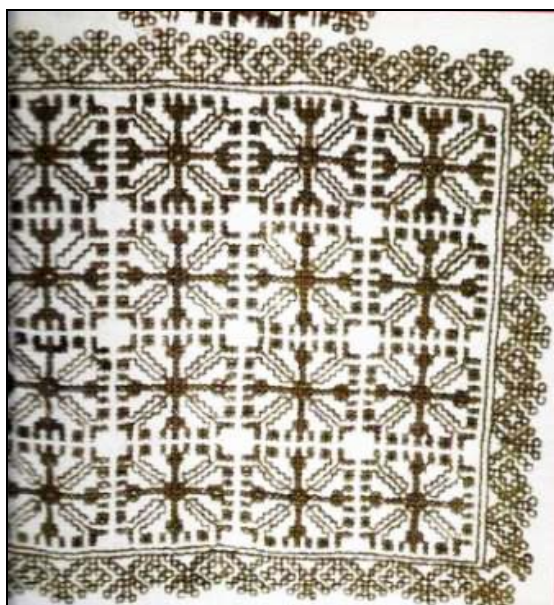

Fig. 23

Fig. 24

Alăturarea albastrului de negru mărește sobrietatea, iar roșu și galben emană glacialitate în câmpul ornamental, îmbinarea diversă, albastru, roșu închis și verde crud epuizează gama coloristică. Tonurile mai deschise se vor evidenția alăturate culorilor tari, se naște oricum o exuberanță coloristică tipică cămășii de sărbătoare.

Fig. 25

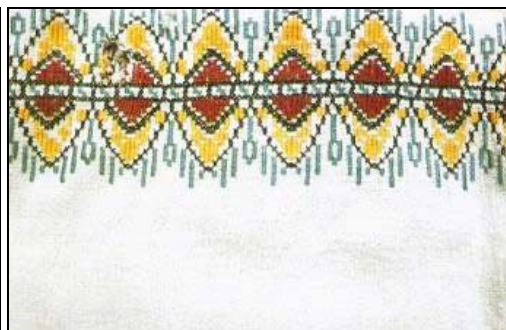

Fig. 26

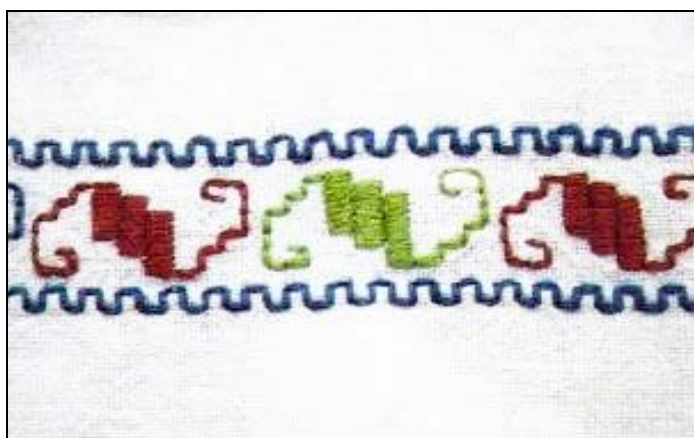

Fig. 27

Creuzetul, unde se topește cromatica culturii populare, este structurat solid încât impunerea altor tipuri de fire nu a reușit să desprindă paleta de culori de cele mai potrivite armonii din interiorul propriu.

Valoarea cămășilor care aparțin colecțiilor din Concești și Ungureni nu poate fi pusă la îndoială, deoarece au fost moștenite sau lucrate în familie sau de persoanele care le-au donat. Prezentarea mai amănunțită a celor două colecții a fost dusă la bun sfârșit după inițierea unui proces de prospectare, care, după aceea, a determinat achiziția altor piese de port popular, impunând în timp o completare a cercetării inițiale.

Îmbogățirea moștenirii culturale locale prin identificarea și promovarea unor colecții cu siguranță, mai devreme sau mai târziu, va înlesni o pertinentă evaluare a specificului unei comunități în rândul altor comunități, elementele distincte adunate și teaurizate ne vor defini pe plan național.

Mots-clé: *Collectivités, patrimoine national, blouse de fête, structure, décor.*

(Résumé)

Les collectivités locales ont la possibilité d'enrichir le patrimoine national par des collections propres à leurs musées. De même, elles peuvent souligner l'identité d'une collectivité et la rendre ainsi unique parmi les autres.

Parmi les marques les plus importantes et les plus caractéristiques d'une communauté on compte la collection des blouses de fête pour femmes et hommes des villages de Concești, Ungureni, Ibănești, Tudora, Vorona et Oneaga.

Une présentation plus approfondie de ces pièces fondamentales d'un costume populaire roumain est réalisée pour les collections des villages de Concești et d'Ungureni. Pour rendre compte de cela, on met l'accent sur les structures morphologiques des blouses de fêtes des femmes et des hommes mais on attire l'attention également sur les éléments originaux de décoration rendus grâce aux motifs abordés et aux variations de leurs combinaisons.

L'enrichissement de l'héritage culturel local par l'identification et la promotion des collections permettra, à plus ou moins longue échéance, une reconnaissance pertinente de la spécificité d'une communauté parmi les autres. Tous ces éléments distinctifs, identifiés et valorisés, thésaurisés, mettront en valeur ces lieux dans le contexte national.

GLOSAR – termeni etnografici

- Ajur – ornamentic executat în pânză cu acul, după ce s-au scos firele;
- Alțiță – grupaj de motive decorative amplasat pe mînele cămășilor femeiești în zona umărului;
- Arnică – ață de bumbac în diferite culori, folosită la cusăturile cămășilor;
- Cheițe – registru decorativ de dantelă executată cu acul sau croșeta pentru a îmbina două foi de pânză;
- Clin – bucată de pânză care se aplică la stanul cămășii, pentru a-i da lărgime;
- Încreț – registru decorativ amplasat pe mâneca cămășii femeiești care separă alțița de râuri;
- Stan – Partea de sus a cămășii care acoperă corpul până la brâu.

BIBLIOGRAFIE

1. Bătcă, Maria, *Costumul popular românesc*, București, Centrul Național pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, 2006.
2. Dunăre, Nicolae, *Meșteșugul și arta acului*, Editura Tehnică, București, 1986.
3. Dunăre, Nicolae, *Ornamentica tradițională comparată*, Editura Meridiane, București, 1979.
4. Ișfănone, Doina, Popoiu, P., *Costumul românesc de patrimoniu din colecțiile Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti”*, București, Editura Cori Simona Ion, 2007.
5. Pavel, Emilia, *Portul popular din zona Iașului*, Editura Meridiane, 1969.
6. Pavel, Emilia, *Portul popular moldovenesc*, Editura Junimea, 1976.
7. Paveliuc-Olaru, Angela, *Zona etnografică Botoșani*, București, Editura Meridiane, 1983.
8. Secoșan, Elena, Petrescu P., *Portul popular din România*, București, Editura Meridiane, 1984.
9. Stoica Georgeta, Petrescu, Paul, *Dicționar de artă populară*, București, Editura Enciclopedică, 1997.

Paul Narcis VIERU

ETAPELE URBANIZĂRII ÎN TERITORIUL REȘEDINȚELOR DE JUDEȚ DIN MOLDOVA

Cuvinte-cheie: *urbanizare; dezvoltare urbană; evoluție teritorială; Moldova; așezare; reședințe de județ; Botoșani; Suceava; Iași; Piatra Neamț; Bacău; Vaslui; Galați; Focșani.*

Introducere

Urbanizarea în sine este un proces cu rădăcini adânci în istoria umanității, impus de nemărate condiții dependente atât de mediul natural, cât și, mai ales, de acțiunea omului, funcție de mijloacele acestuia, de organizarea socială și instituțională, de obiceiuri și mentalități, de aspirații și orizont cultural, de libertate și civism etc. În aceste condiții, analiza procesului de urbanizare dintr-un anumit teritoriu constituie un demers dificil de cuprins într-o abordare individuală, greu de explicat în întregul său și anevoios de supus exigențelor unei analize riguroase. Demersul este cu atât mai riscant, cu cât se încearcă realizarea unei analize comparative, chiar dacă criteriul adoptat este unic și clar în aparență, cum ar fi de exemplu alimentarea cu apă a unui oraș.

În general, asemenea analize se fac după anumite reguli, dar fie că este vorba de 2.000 sau 15.000 locuitori, există peste tot localități mai puțin populate, dar cu elemente de urbanizare mai avansate și invers. De aceea, pentru a realiza o comparație corectă între gradul de urbanizare al municipiilor reședință de județ din Moldova, este necesară o analiză pertinentă și realistă (folosind același criteriu de evaluare) a datelor existente precum și actualizarea lor. În plus, pentru o analiză echitabilă și veridică, fenomenul ar trebui descris atât prin efectele sale benefice, cât și prin consecințele sale negative.

Statisticile pun în evidență procente ale populației urbane care sunt în continuă creștere. Astfel, în județele Galați, Bacău și Suceava predomină populația din mediul urban. Demn de semnalat este faptul că tocmai în aceste zone au loc fenomene cu impact puternic asupra mediului și sănătății umane. Spre exemplu: în orașul Galați lipsește stația de epurare a apelor uzate menajere, acestea sunt deversate în Dunăre fără o prealabilă epurare. Una din sursele de apă ale orașului Bacău este sursa subterană Hemeiuiș, situată într-o zonă puternic poluată cu nitrați și astfel este ușor de explicat incidența mare a bolilor hidrice la copiii din acest oraș. Râul Suceava este puternic afectat de deversările constante de ape uzate industriale; sectoare mari de râu din aval de oraș apar la analiză fie în stare critică, fie tehnic moarte. Fenomene asemănătoare ca risc pentru mediu și pentru om au loc și în mediul rural, dar ele sunt tratate oficial, cu mai multă discreție. De aceea „*progresele urbanizării*” ar trebui descrise și corelate comparativ cu spațiul rural.

Dacă, pentru România, în 1990 se estima un număr de trei ori mai mare de gospodării sărace în mediul rural decât în mediul urban, în zilele noastre se observă o răsturnare a raportului, deși ratele urbanizării rămân încă mari. Spre exemplu, în unele orașe din Moldova (Vaslui, Negrești, Botoșani, Săveni) un procent de aproximativ 50 % din populație trăiește în zona limitei de sărăcie, fapt ce nu este întâlnit în localitățile rurale situate în imediata vecinătate.

România este o țară cu o pondere foarte mare a populației rurale, iar un procent de 45,1%, reprezintă rata creșterii populației urbane din totalul populației, care este extrem de redus în context european. În anul 2006, prognoza pentru gradul de urbanizare al României a fost de 54,9%, în condițiile în care, în Europa, doar Albania (cu 47%) și fostele republici iugoslave au un procent de populație urbană mai redus. În acest timp, Marea Britanie înregistrează un grad de urbanizare de 90%, iar Belgia de 97%. Și dacă ne raportăm la Europa de Est, România are cel mai mic grad de urbanizare. Chiar și Bulgaria, despre care, „*tradițional*” afirmăm că are o economie mai slabă decât țara noastră (urmând să aibă și o urbanizare corespun-

zător redusă) are în realitate un grad de urbanizare de 70%. Între 1997 și 2006, în plină perioadă de remodelizare a României, țara noastră a înregistrat o anomalie a cursului de migrație, dominantă fiind mutarea de la oraș la sat.

Evident, este un semn de criză social-economică, de tranziție care *"nu mergea bine"*. Dacă în 1990 aproape 70% dintre românii care se mutau, o făceau de la sat către oraș, în 1997, ponderea a scăzut la 22,6%. Spre exemplu, în 1990, statisticile înregistrau circa 1,5 milioane de români care s-au mutat de la sat la oraș, iar în 2002 numărul lor scăzuse până aproape de 500.000. Acest lucru s-a produs în mare parte pentru că cei de la sate nu mai găsesc mari oportunități de dezvoltare economică în orașele care le sunt aproape sau pentru că financiar nu pot suporta o mutare. Motivația principală dată de specialiști pentru migrația de revenire oraș-sat este legată de faptul că în unele județe, economia urbană a fost extrem de fragilă la șocurile tranziției. O altă explicație, pe lângă cea a șomajului urban, este dată de *"migrația spre Occident"*. Analistii în migrație apreciază că mulți dintre românii care, în mod normal, pentru progresul lor social, ar fi plecat de la sat către oraș, aleg acum să fie culegători de căpșuni în satele din Spania, constructori în satele germane sau chiar să facă menajul și să fie îngrijitori în gospodăriile și fermele italiene.

Revenirea din orașe către sate înregistrează o cotă spectaculoasă în Moldova (conform statisticilor, în anul 2005 în Vaslui -7 %, Botoșani - 25 %, Vrancea - 20 %, dar și în Suceava și Galați, câte 19 %). Cu toate acestea, în Moldova - și probabil la nivelul întregii țări - spațiul urban crește mai repede decât populația urbană. *Preferința pentru suburbii* a contribuit la această tendință. Un alt factor important care a dus la extinderea urbană este *"peri-urbanizarea"*: inițierea de activități economice și rezidențiale în zone de tranziție între sat și oraș, unde terenul și forța de muncă sunt mai ieftine iar reglementările legale, specifice sunt mai laxe.

1. Scurt istoric al apariției și dezvoltării orașelor pe teritoriul Moldovei

Urmele de cultură materială descoperite la Mitoc, Ghireni, Ripiceni, Valea Lupului și din alte localități, atestă activități ale omului pe teritoriul Moldovei cu peste un milion și jumătate de ani în urmă, figurând printre cele mai vechi prezențe ale omului preistoric din Europa. Începuturile locuirii omului preistoric, aflat sub puternica influență a mediului geografic, se leagă de locuri adăpostite natural, cum sunt peșteri, promontorii, terase greu accesibile, ostroave.

Odată cu dezvoltarea generală a societății omenești, datorită perfecționării uneltelor de producție din piatră și aramă, cu transformările mediului fizico-geografic (modificările care au avut loc în climă, în faună și în floră) s-a trecut la o viață sedentară mai pronunțată, fapt reflectat în numărul așezărilor¹.

Cercetările au pus în evidență numeroase așezări neolitice (Glăvăneștii Vechi, Pogorăști, Negrești, Larga Jijia, Măstăcani), compuse din numeroase locuințe de suprafață, solid întemeiate. În această perioadă se observă o anumită tendință de ordonare a caselor cu spații libere între ele, prefigurând ulițele satelor de mai târziu. Mai pregnant se constată aceste locuri în epoca următoare, cea a bronzului. Cercetările arheologice demonstrează locuirea, în epoca bronzului, a întreg spațiului Moldovei. Numeroasele așezări omenești din această vreme, situate în toate formele de relief ale țării noastre, sunt constituite din locuințe concentrate și îngrijite, făcându-și apariția noi structuri teritoriale: fortificațiile realizate în general din pământ și lemn.

În prima epocă de prelucrare a fierului², rețeaua de așezări omenești de pe teritoriul Moldovei intră într-o perioadă de dezvoltare. Expresie a unei noi trepte în evoluția societății, așezările omenești din epoca traco-geto-dacă (circa 900 î.Hr. - 106 d.Hr.) devin acum mai numeroase, ocupând suprafețe întinse, fapt care reflectă o mult mai activă locuire. Aceste așezări se diferențiază în sate propriu-zise și așezări de tip *dava*³. Din interese de apărare, rețeaua

¹ E. Comșa, *Neoliticul pe teritoriul României. Considerații*, București, 1987.

² În această epocă începe formarea triburilor tracice, dar și separarea diviziunilor ramurilor sud și nord tracă.

³ *Davele* au fost identificate arheologic la Poiana, Barboși, Răcățau și Bradu.

așezărilor se consolidează prin apariția cetăților cu caracter militar, cum sunt: Cotnari, Poiana-Tecuci. Remarcabila dezvoltare a forțelor de producție, mai cu seamă în secolul II î.Hr., transformările sociale care s-au produs (destrămarea raporturilor gentilice și apariția claselor sociale în principal) au creat condiții favorabile constituirii statului dac centralizat și independent sub Burebista (secolul I î.Hr.), lumea geto-dacă fiind astfel pentru prima oară unificată politic.

Astfel, în momentul contactului Imperiului Roman cu lumea geto-dacă, rețeaua de așezări de pe teritoriul Daciei se caracteriza prin prezența a numeroase așezări rurale, precum și prin existența unor așezări cu caracter urban. Așezările geto-dacilor din zona Moldovei - Bunești (Vaslui), Brad (Bacău), Petrodava (Piatra Neamț) - erau înșirate pe terasele înalte sau joase ale apelor curgătoare sau pe promontoriile înălțimilor locale. Erau centre întărite, înconjurare mai întâi de șanțuri și palisade apoi, dispuse aproape concentric, sate numeroase neîntărite, în care cultura plantelor domina față de creșterea animalelor. Aici casele erau sub formă de bordei sau de locuințe de suprafață cu pereți din chirpici, uneori acoperite cu țiglă sau olane. *Aceste așezări au structura tipică a orașului elenistic sau roman*, așa cum observă N. Branga⁴. Același autor consideră că *"Dava geto-dacă, incipient urbană"*, numită de romani *oppida* din cauza fortificațiilor, cu un caracter vechi și tribal, reprezintă de fapt începutul urbanizării pe teritoriul Moldovei.

După cucerirea Daciei de romani, în paralel cu dezvoltarea teritoriului aflat sub administrație romană, în secolele II - III d.Hr., dacii liberi își formează și ei o solidă bază economică, în cadrul unei culturi proprii originale, denumită Vârteșcoiu - Poenești (Vrancea și Vaslui), cu centrul în Moldova.

După retragerea romanilor, în secolele III - IV d.Hr., sub presiunea atacurilor populațiilor migratoare și îndeosebi ale hunilor, locuitorii vechilor vetre de orașe și târguri sunt nevoiți să ducă o viață modestă, în așezări mai mici sau mai mari, în funcție de condițiile externe și de nevoile impuse de economia agricolă și pastorală. Orașele și târgurile nu s-au transformat, ca cele din Europa Occidentală, în cetăți feudale. După o lungă agonie, ele au dispărut ca nume și funcție de-a lungul secolelor agitate din perioada migrațiilor. Pentru următoarea perioadă, prima parte a evului mediu, secolele V - IX, informațiile scrise despre realitățile trăirii urbane din Moldova sunt extrem de sărace, cronicile străine mărginindu-se la menționarea evenimentelor militare și a elementului etnic dominant și asta numai în măsura în care toate aceste informații priveau în mod direct interesele stăpânirii cărora se supuneau.

Fenomenul de dezvoltare urbană de pe teritoriul Moldovei în perioada medievală începe în secolele XII-XIII și se desfășoară până la începutul secolului al XIX-lea. Această perioadă de dezvoltare urbană se desfășoară pe parcursul a mai multor etape:

– *etapa prestatală* (până la mijlocul secolului al XIV-lea) este etapa în care se promovează modele spontane de amenajare a localităților. Ele își datorează existența unor voievozi locali sau sunt aduse de locuitorii altor țări. Urbea se dezvoltă în jurul curții feudale, edificiului de cult sau în jurul construcțiilor comunitare importante. În centrul așezării, în mod obligatoriu, există o piață;

– *etapa întemeierii, consolidării și centralizării statului* (mijlocul secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVI-lea). În decursul acestei etape, în Moldova sunt atestate așezări urbane ca: Botoșani, Iași, Roman, Neamț, Piatra, Suceava, Siret, Baia, Bârlad, Vaslui, Bacău, Tecuci, Adjud, Hârlău, Dorohoi, Cetatea Albă, Chilia, etc.

– *etapa dependenței de Imperiul Otoman*, inclusiv fanariotă (mijlocul secolului al XVI-lea - începutul secolului al XIX-lea) se caracterizează, pe de o parte, prin intervenții minime în fondul construit al așezărilor administrate de moldoveni, care își pierd dreptul de a se apăra prin cetăți, iar pe de altă parte, prin fortificarea și „orientalizarea” raialelor.

În prima etapă, Moldova dispune de o rețea de sate și așezări preurbane care sunt centre ale cnezatelor și voievodatelor locale. Un moment important al acestei etape îl reprezintă trece-

⁴ N. Branga, *Medii și viețuire în spațiul carpato-danubiano-pontic*, București, 1996.

rea de la faza rurală a așezărilor la cea preurbană și mai apoi la cea urbană. Date și documente cu privire la acest moment lipsesc. Cu ajutorul mijloacelor arheologice, s-au stabilit însă următoarele particularități ale fazei urbane:

a. generale: o anumită structură economică, instituții juridice particulare, o anumită densitate a spațiului construit, un anumit potențial de apărare, un eminent rol politic și administrativ.

b. particulare: saltul valoric al producției meșteșugărești, stabilirea unor coloniști străini cu o cultură urbanistică proprie, zonarea așezării, libertăți comunale și individuale specifice, o cultură a locuitorilor superioară celei sătești, diferențieri sociale mai pronunțate decât la sat, o evoluție mult mai rapidă decât la sat a tehnicilor de construcție, ctitorirea de către puterea centrală a unor complexe reprezentative ca dovadă a importanței așezării etc.

În secolele V-IX, Moldova reprezintă un adevărat “coridor” de trecere a populațiilor migratoare. Populația locală se ascunde de migratori nu în așezări fortificate, ci în munți, păduri și locuri puțin accesibile. De aceea începând cu secolul al V-lea d.Hr. se înregistrează instabilitatea majorității așezărilor omenești (termenul mediu de existență a lor este mai mic de 50 de ani), fapt ce a determinat separarea târzie (abia din secolele IX-X) a meșteșugurilor de agricultură.

În funcție de locul unde sunt amplasate sau în funcție de rolul și de influența pe care o au în teritoriu, orașele din Moldova medievală (mijlocul secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVI-lea) se clasifică astfel⁵:

– orașe refăcute pe locul vechilor alcătuirii urbane antice - aceste orașe îndeplinesc o importantă funcție comercială (ex.: Cetatea Albă);

– orașe cu rol administrativ (ex.: Suceava, Iași);

– orașe cu rol de apărare (ex.: Siret, Baia);

În general, cele mai multe așezări urbane din Moldova apar în paralel cu constituirea statului, atât cronologic, cât și structural, atunci când domnia devine unicul stăpânitor al orașelor. Din punct de vedere al geometriei orașelor din Moldova, călătorii veniți din Occident sunt uimiți „de lipsa oricărei geometrii urbane, de absența pieței cu catedrală și de aspectul rural al orașelor”⁶. Datorită privilegiilor acordate mănăstirilor sau boierilor (aceste privilegii constau în acordarea unor mari suprafețe de teren chiar în intravilan), s-a produs treptat o frânare a dezvoltării economice și urbanistice a orașelor, mai ales în orașele cu arealele lor unde ocupația principală a locuitorilor era agricultura. De aici provine și caracterul răsfirat al construcțiilor urbane unde, pe lângă case, există curți cu grădini și terenuri agricole.

În perioada dependenței de Poarta Otomană, rolul autonomiilor locale slăbește și așezările urbane devin dependente, într-o oarecare măsură, de stat, boierime sau biserică. Totuși nu este cazul decăderii categorice a tuturor orașelor. În multe din ele se produc chiar explozii teritoriale. Apar dezvoltări spontane de construcții, în special în zonele comerciale (Galați, Botoșani). Structura urbană se subordonează unor piese arhitecturale majore. Dezvoltarea comerțului provoacă extinderi ale orașelor în zone libere în extravilan (târguri sezoniere, de cereale, de vite). Centrele urbane oferă tot spațiul neconstruit pentru dotări comerciale: prăvălii, dughene, hale, depozite, cârciumi. Astfel, crește considerabil densitatea zonelor centrale. Piețele se transformă într-o rețea de străzi comerciale, cu apropieri tipologice de regiunea sud-dunăreană.

Funcția de apărare este deținută în această perioadă de un grup de arhitecturi urbane obișnuite: mănăstiri, reședințe feudale, biserici, hanuri etc. Începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea, societatea românească, divizată în continuare în cele trei mari provincii, se află într-o nouă etapă de dezvoltare, caracterizată prin destrămarea structurilor feudale și prin afirmarea altora noi, ce vor duce, în a doua jumătate a secolului următor, la modernizarea tuturor sectoarelor de activitate și în esență, a modului de viață însuși, într-o strânsă conexiune cu procesul

⁵ N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, EA, București, 1971.

⁶ C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, EE, ediția a II-a, București, 1997.

de integrare în sistemul economic, politic și spiritual european.

În comparație cu țările din centrul și apusul Europei, unde trecerea la capitalism și închegarea statelor naționale s-au putut realiza mult mai devreme și mai rapid, în spațiul românesc acest proces s-a derulat cu întârziere și într-un ritm mai lent, cunoscând o serie de particularități față de modelul clasic. Cauza principală a constituit-o, indiscutabil, dominația străină: în primul rând cea otomană. Structura socială a populației de la sfârșitul secolului al XVIII-lea face să transpară în mod evident caracterul predominant agrar al economiei din spațiul românesc, aflat în proces de tranziție la capitalism.

Deși se pot constata anumite tendințe de modernizare, configurația urbană ca și întreaga dezvoltare economică de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și până la mijlocul secolului al XIX-lea erau totuși departe de caracteristicile urbanizării și dezvoltării economice din vestul Europei. Astfel, potrivit recensămintelor efectuate în 1859 în Moldova, se constată că ponderea populației urbane era 23,4%. Așezările urbane se caracterizau printr-un ritm lent de industrializare, datorat perpetuării monopolului breslelor asupra producției și distribuției bunurilor, lipsei investițiilor în crearea de noi întreprinderi, cererii slabe de mărfuri și servicii în zonele rurale înconjurătoare.

Ce-a de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până la sfârșitul Primului Război Mondial (prin desăvârșirea procesului de unificare politică statală din 1918), a avut un rol decisiv pentru dezvoltarea economico-socială a României. Cu toate acestea, procesul de urbanizare a evoluat lent, înregistrând o rată a creșterii populației urbane din totalul populației de la 17% în 1859 la 18% în 1915, ajungând până la 22% în 1919 (după Marea Unire). Creșterea populației între 1859 și 1919 s-a datorat unei rate înalte a natalității, însumată cu o descreștere modestă a ratei mortalității. Această creștere a populației s-a datorat și zonelor rurale (sporul natural al populației în mediul rural a fost de aproape 100%, în timp ce la orașe el a fost numai de 0,56%). În aceste condiții, creșterea populației urbane s-a datorat în mare parte imigrărilor de la sate, sporul natural fiind practic nul.

Începând cu mijlocul anilor '20 până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, pe întreg teritoriul Moldovei s-a produs o creștere rapidă a investițiilor, ce aveau drept scop modernizarea orașelor. În această perioadă au fost construite o multitudine de clădiri moderne de primă clasă, care imprimă până astăzi imaginea orașelor în care au fost construite (clădiri cu valoare arhitecturală din Iași, Botoșani, Galați, Bacău). De asemenea au fost modernizate drumuri, poduri, rețele de alimentare cu apă, etc.

Aspecte cu totul particulare caracterizează perioada 1947-1990. Astfel într-o primă etapă (1948-1953), care a avut loc sub auspiciile tranziției rapide și brutale de la o economie de piață la o economie de tip comunist sovietic, s-a făcut naționalizarea forțată a tuturor proprietăților particulare. Această perioadă se remarcă printr-un ritm scăzut al dezvoltării urbane în Moldova. Se poate spune că în această perioadă, datorită epurărilor comuniste, s-a înregistrat un regres în ceea ce privește dezvoltarea urbană. A urmat o etapă de relativă stagnare (1958-1965) și apoi o accelerare puternică (1966-1980). Această din urmă perioadă se suprapune „*epocii de construire mărețe*”. Este inițiată o politică megalomanică de schimbare a țării, prin așa-numita „*sistematizare a teritoriului*”. O mare parte a centrelor vechi și chiar a caselor din orașele Moldovei au fost demolate pentru a face loc unor proiecte faraonice. În timpul campaniei de demolare, au fost distruse numeroase clădiri cu / de o mare valoare istorică și artistică.

Până pe la mijlocul deceniului al optulea, orașele din Moldova s-au dezvoltat extinzându-se, prin construirea unor cartiere-dormitor, la margine. În această perioadă au existat mai multe planuri de conservare a monumentelor (în special în deceniul al șaptelea și începutul celui de-al optulea), dar programele de conservare au fost oprite după ce președintele României din respectiva perioadă, Nicolae Ceaușescu a declanșat ceea ce este cunoscut sub numele „*Mica revoluție culturală*”⁷. După anul 1980 are loc un declin puternic al condițiilor oferite de

⁷ În urma vizitelor din China și Coreea de Nord din 1971, Nicolae Ceaușescu, uimit și îndrăgostit de rezultatele

mediul urban. Totuși, municipiilor reședință de județ li s-au repartizat cu prioritate investiții. Acest fapt a dus la creșterea nivelului de dotare și echipare, de locuire și, în general, de nivel de trai, în comparație cu restul municipiilor și orașelor.

Căderea regimului ceaușist, după evenimentele din decembrie 1989, a stopat procesul de demolare a satelor și a orașelor, dar a lăsat neterminate numeroase construcții, ca urmare a dispariției resurselor financiare. În anii ce au urmat, în multe județe s-a constatat o depopulare a mediului urban, o parte dintre orașeni preferând să se întoarcă în locurile natale din mediul rural. Fenomenul devenise îngrijorător, mai ales în condițiile în care România trebuia să adere la Uniunea Europeană. Acest lucru impunea tocmai creșterea gradului de urbanizare. Pentru a corespunde acestei cerințe, Guvernul României a lansat un program ce viza înființarea a 1.000 de noi orașe și comune.

Pentru că în Moldova situația era diferită de cea de la nivel național, existând mai mulți cetățeni în mediul rural (52,5 % din totalul populației la Iași, 53,82 % la Bacău, 56,63 % la Neamț, 60,65 % la Vaslui, 63,34 % la Botoșani și 66,73 % la Suceava), s-a aprobat înființarea de noi orașe. Astfel, celor 7 orașe ale Jud. Bacău din 2005 li s-au adăugat încă 3: Dărmănești, Podu Turcului și Sascut; în același fel, județul Botoșani s-a ales tot cu încă 3 orașe - Bucecea, Flămânzi și Ștefănești. În Iași s-au adăugat încă 5 localități urbane - Răducăneni, Vlădeni, Podu Iloaiei, Țibănești și Belcești (care se adaugă celor 4 existente), în timp ce Neamțul s-a "îmbogățit" cu orașul Roznov. Pe de altă parte, Suceava a devenit deja județul cu cele mai multe orașe (16), localităților urbane existente (Suceava, Fălticeni, Rădăuți, Cîmpulung Moldovenesc, Gura Humorului, Vatra Dornei, Siret și Solca) adăugându-li-se încă 8 (Broșteni, Cajvana, Dolhasca, Frasin, Milișăuți, Salcea, Liteni și Vicovu de Sus). Vasluiul, în schimb, stă modest la acest capitol - singurul oraș înființat este Murgeni, localitate care are acest statut de la 1 ianuarie 2004. În acest județ ar mai exista două tentative de înființare a unor noi orașe - Fălcui și Zorleni, însă, deocamdată, nici nu au fost organizate referendumuri.

Chiar dacă în ansamblu localitățile al căror rang a fost ridicat la statut urban îndeplinesc criteriile impuse de legislație (numărul locuitorilor și existența unor instituții), aspectul lor general este mai mult al unor târguri, care ar tinde spre statutul de comună. În majoritatea cazurilor, activități economice nu prea există, preponderente fiind veniturile din agricultură, spitalele funcționează ca niște centre medico-sociale, drumurile sunt mai mult blocate de căruțe, iar alimentarea cu apă și canalizarea sunt deficitare sau chiar lipsesc.

2. Evoluția teritorială a municipiilor reședință de județ ale Moldovei

Orașele reprezintă din punct de vedere structural, sisteme termodinamice și informaționale semideschise, ce realizează intense schimburi de masă, energie și informație cu celelalte sisteme, situate la distanțe variabile; aceste relații asigurându-le existența și prosperitatea. Fiind prin definiție un spațiu umanizat, naturalul este continuu „înghesuit”⁸. Municipiile reședință de județ din cadrul unei regiuni reprezintă centrii nervoși ai spațiului geografic respectiv. Aceasta, întrucât sunt legate între ele și cu mediul înconjurător, prin multiple legături funcționale, ele devenind, astfel, punctele de convergență ale fluxurilor de bunuri, capitaluri, persoane și idei.

Sistemul format de cele 8 reședințe de județ ale Moldovei, imprimă o dinamică permanentă acestui spațiu. Acest dinamism funcțional al teritoriului geografic și istoric al Moldovei este influențat de diferite convergențe administrativ - economice impuse în urma unor convenții care au ca finalitate dezvoltarea regiunii. Cea mai recentă convergență este reprezentată de „Politica de dezvoltare regională” impusă României de Uniunea Europeană. Această poli-

„revoluției culturale” de aici, la întoarcerea în țară, va formula principiile unei mini-revoluții culturale, ce avea ca scop crearea unui puternic *cult al personalității*. Era începutul megalomaniei sale crescânde. Aceași megalomanie l-a împins la ceea ce s-a numit *sistematizarea satelor și orașelor*, începută în anul '80. Această inițiativă a însemnat distrugerea locuințelor, a bisericilor și monumentelor istorice și înlocuirea lor cu blocuri.

⁸ Cucu V., *Geografia orașului*, Edit. Fundației „Dimitrie Bolintineanu”, București, 1976.

tică reprezintă un ansamblu de măsuri planificate și promovate de autoritățile administrației publice locale și centrale, în parteneriat cu diverși actori (privati, publici, voluntari), în scopul asigurării unei creșteri economice, dinamice și durabile, prin valorificarea eficientă a potențialului regional și local, în scopul îmbunătățirii condițiilor de viață. În urma aplicării acestei politici pe teritoriul Moldovei se află regiunea de dezvoltare 1 Nord - Est, compusă din județele Botoșani, Suceava, Iași, Piatra Neamț, Vaslui și Bacău și parțial regiunea de dezvoltare 2 Sud - Est cu județele Galați și Vrancea.

În ultimii ani, peisajul geografic aferent reședințelor de județ din Moldova s-a modificat mult, datorită proceselor de urbanizare mai mult sau mai puțin intense, expansiunea construcțiilor reprezentând cel mai semnificativ aspect al acestor transformări. În încercarea de stabilire a trăsăturilor evoluției teritoriale a reședințelor de județ din Moldova, am utilizat surse și materiale diverse. Pentru perioada mai veche prevalează informațiile istorice și rezultatele săpăturilor arheologice, iar începând cu finele secolului al XVIII-lea materialele cartografice, din ce în ce mai precise și mai detaliate cu cât ne apropiem de perioada actuală.

În ceea ce privește dificila problemă a *periodizării*, care nu a fost rezolvată în mod definitiv nici de către istorici, în special sub raportul limitei dintre perioada medievală și cea modernă, am avut în vedere în primul rând faptul că ritmul de ansamblu al evoluției teritoriale a avut o tendință de accelerare, de aceea perioadele sunt mai lungi la început și apoi din ce în ce mai scurte, mai ales în secolul al XX-lea. O astfel de *etapizare* ține seama și de gradul de evoluție al preciziei materialelor informative: finele secolului al XVIII-lea este marcat de apariția primelor planuri ale orașelor, ridicate de topografii militari ruși și austrieci, iar sfârșitul secolului al XIX - lea de ridicarea primelor hărți topografice românești. În sfârșit, trecerea la construirea noii societăți, socialiste, a introdus modificări atât de profunde în ritmul și sensul evoluției, încât se poate stabili aici una din cele mai evidente limite de perioadă.

Municipiul Botoșani⁹ – reședința județului Botoșani, se situează în zona de N-E a României, la contactul dintre Câmpia Moldovei și Podișul Sucevei (sectorul Șeii Bucecea-Vorona). Municipiul este străbătut de meridianul 26°41' E și de paralela 47°44' N. Ca altitudine absolută se situează (în medie) cu 170 m peste nivelul Mării Negre. Partea de N a municipiului este străbătută de râul Sitna (afluent al Jijiei), cu afluentul Luizoaia. Sudul orașului este străbătut de pârâul Dresleuca, pe care este amenajată acumularea "Rai". Suprafața teritoriului administrativ este de 4126 ha și cea a teritoriului intravilan de 1352,5 ha. Populația municipiului este de 129.285 locuitori¹⁰. Reședință de județ din 1968, al 20-lea oraș al țării după numărul locuitorilor, municipiul Botoșani concentrează activitățile din N-E țării. Puternic centru administrativ, cultural și istoric, al doilea oraș al Moldovei în secolul XIX, de Botoșani se leagă nume și mișcări de referință ale culturii românești.

Atestat documentar în secolul al XV-lea (Letopisețul Țării Moldovei a lui Grigore Ureche menționând prădarea sa de către tătari în 1439, noiembrie 28), târgul Botoșanilor datează, după mai mulți cercetători, din perioada anterioară. După dr. arh. E. Greceanu¹¹, târgul-oraș datează din secolul al XIV-lea, precedat fiind de o așezare de secol XIII, ipoteză confirmată de diferite cercetări arheologice. Târgul și ocolul Botoșanilor au constituit apanaj al Doamnelor Moldovei, începând cel puțin din timpul lui Petru Rareș și până în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Poziția sa geografică favorabilă, așezarea la intersecția drumurilor de legătură a principalelor reședințe domnești ale Țării Moldovei și în relație cu marile drumuri comerciale medievale care traversau Moldova, au făcut din Botoșani un important centru de desfășurare a comerțului. Orașul

⁹ I. Bejenaru, *Dicționarul botoșănenilor*, Inspectoratul pentru Cultură al Municipiului Botoșani, Iași, Edit. Moldova, 1994; A. Cardaș (coordonator), *Botoșani - Monografie*, București, ES-T, Colecția Județele Patriei, 1980; A. Cardaș, D. Ignat, Gh. Slavic, *Botoșani. Ghid turistic al județului*, București, ES-T, 1983.

¹⁰ *Anuarul Statistic al României*, 2002.

¹¹ Eugenia Greceanu, „Ansamblul urban medieval Botoșani. Itinerar armenesc botoșănean”, în *Scrieri documentare*, anul XV, nr. 14 (299), 31 iulie 2004.

a avut de suferit în urma invaziilor tătărești și poloneze, în toată perioada feudală.

Caracterul funcțional al orașului medieval a fost predominant comercial, în legătură cu piața de schimb dezvoltându-se și diversificându-se meșteșugurile. În paralel, funcția de curte domnească (atestată în 1615, dar apărută probabil încă de la începutul secolului al XV-lea și decăzută la mijlocul secolului al XVIII-lea) a stimulat creșterea importanței târgului. Așezată la distanță față de nucleul constituit în jurul târgului, Curtea Domnească de la Popăuți constituie al doilea nucleu al orașului Botoșani. Structura socială și etnică a orașului este compactă într-o primă perioadă. De la o majoritate de negustori și meșteșugari români în secolele XIV-XVII, pe lângă care este atestată o colonie de negustori armeni, în perioadele ulterioare structura se diversifică. Între secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea se cristalizează clasa medie (a negustorilor și meșteșugarilor români, armeni) și se constată prezența masivă a boierilor pământeni pe teritoriul orașului. Tot în aceeași perioadă apar sau se dezvoltă alte colonii: meșteșugarii evrei, lipoveni, negustorii greci sau nemți.

Imigrarea a aproximativ 10.000 de evrei din Galița și Rusia (survenită aproximativ între 1850 și 1870) produce o mutație în structura socială a orașului; până la jumătatea secolului al XX-lea, comerțul și meșteșugurile vor fi dominate de evrei și, pe lângă aceștia, de armeni, iar românii vor fi prezenți cu precădere în activitățile legate de agricultură și creșterea animalelor (exploatare agricole de mari dimensiuni, mică producție etc.). Importanța pieței de schimb scade spre sfârșitul secolului al XIX-lea, Botoșanii transformându-se din oraș de primă importanță al Moldovei în târg de importanță locală. Ponderea comerțului în activitățile economice scade, industria locală se reorientează în mare spre ramura alimentară, iar dintre comerțanții înstăriți se desprind bancheri, moșieri ș.a. Explicațiile acestei căderi economice este legată de apariția căilor ferate din nordul Moldovei (1869-1871); traseul acestora a izolat orașul, devenit capăt de linie secundară și a contribuit la creșterea importanței orașelor Iași și în special, Suceava.

Evoluția populației orașului Botoșani vine în sprijinul celor afirmate: din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea creșterea este lentă până la începutul secolului XIX și se accentuează în prima jumătate a acestuia. După o perioadă de regres și apoi de expansiune datorată imigrației masive, populația atinge un maximum în ultimele decenii ale secolului XIX. După 1890, în legătură și cu diminuarea importanței comerciale a orașului, se observă o scădere bruscă a populației (între 1890 și 1891 populația scade de la 41.000 la 31.024 locuitori). În prima jumătate a secolului XX se observă o tendință de creștere (35.017 locuitori în 1912) întreruptă de efectele celor două războaie mondiale: în 1948 populația ajunge la un minimum de 29.145 locuitori. După creșterea lentă ce caracterizează perioada 1948-1966, se constată explozia demografică determinată de industrializarea masivă a orașului și de conferirea statutului de municipiu reședință de județ (1968). Creșterea populației și a importanței municipiului se reflectă în creșterea numărului de locuințe colective și în construirea unor echipamente social-culturale.

În perioada 1990-2002 se constată o creștere a populației cu aproximativ 9.000 locuitori, însă nu se poate vorbi de o tendință clară în acest sens. Cvadruplarea populației orașului în ultimii 50 de ani (în special prin venirea populației rurale autohtone) și pe de altă parte, exodul comunităților evreiești, armenesti, germane, au determinat schimbarea definitivă a structurii plurietnice istorice a orașului Botoșani. În momentul actual, populația de etnie română este majoritară (98,6% din total în 1992, față de 58,5% în 1832 și 43,2% în 1891). Dintre comunitățile semnificative pentru istoria orașului, evreii nu mai constituie - în 1992- decât 0,12% din populație (154 locuitori), față de 46,5% în 1891 (14.415 locuitori) și 10,7% în 1832 (1.477 locuitori), iar armenii numai 0,02% (20 locuitori), față de 6,2% în 1891 (1.910 locuitori) și 9,4% în 1832 (1.296 locuitori). Singura comunitate care s-a menținut mai bine este cea a lipovenilor: 0,5% din populație în 1992 (687 locuitori), față de 1,9% în 1891 (597 locuitori) și 1,7% în 1832 (232 locuitori).

Întinderea orașului a evoluat în mod similar altor târguri din România extracarpatică. În jurul zonei de producție și de schimb, inițiale - dezvoltată de-a lungul unei căi de tranzit și în legătură cu un curs de apă (în cazul Botoșanilor, Cacăina) - s-au dezvoltat zone de locuire,

structurate în parohii (acestea din urmă aferente comunităților etnice și diferitelor meserii). În perioada medievală, orașul crește continuu, pentru ca la sfârșitul secolului al XVIII-lea să se constate transformări importante ale zonelor funcționale ale târgului, cu apariția Târgului Nou.

În secolele XVII-XVIII orașul se dezvoltă spre V (cu o zonă de locuințe bogate), spre N-V (spre Popăuți, cu o zonă de locuințe sărace) și spre S-E și E (cu zone de locuințe negustorești și zone mai sărace). Cele două așezări constituite în jurul polilor medievali (satul Popăuți în jurul Curții Domnești de la Popăuți și târgul Botoșanilor în jurul bisericii Uspenia) se unesc după construirea gării (1871), amplasată între cele două localități. După alipirea satului Popăuți în 1884, suprafața orașului ajunge la 950 ha (1896) și crește în perioada 1918-1948 prin înglobarea unor sate limitrofe. Extinderea masivă a orașului se produce în perioada postbelică și în special după reforma administrativă din 1968 - care conferă orașului statutul de municipiu reședință de județ. În momentul actual, municipiul are o suprafață de 4.126 ha.

Măsurile edilitare și urbanistice semnificative au fost întreprinse începând cu perioada 1866-1918, a orașului modern, etapă importantă, căreia îi corespund investiții publice de anvergură (clădiri publice, numeroase lucrări edilitare) precum și crearea serviciilor publice moderne. Perioada de după 1948 este caracterizată de construirea zonelor industriale, respectiv a zonelor de locuințe colective precum și a infrastructurilor urbane aferente. Desconsiderarea și demolarea unui mare număr de construcții datând din epoci anterioare a dus însă la pierderea identității a numeroase zone din oraș și la pierderea unor valori urbane de referință.

În ciuda acestui fapt, în Botoșani se mai păstrează încă numeroase clădiri cu valoare istorică și arhitecturală. În afara edificiilor de cult de importanță națională și a fragmentelor din centrul comercial păstrate, clădirile de locuit din secolele XVIII - XIX, prin calitatea și diversitatea tipurilor lor arhitecturale, conferă orașului Botoșani un statut privilegiat în rândul orașelor de mărime comparabilă din România. Acest potențial poate fi valorificat printr-o politică de protecție și punere în valoare a patrimoniului urban, care ar putea transforma municipiul într-un pol turistic de primă mărime la nivel național.

Municipiul Suceava¹² – reședința județului Suceava, este situat în partea de N-E a României, aproximativ în centrul Podișului Sucevei. Este străbătut de paralela de 47°40'38" latitudine N și meridianul de 26°19'27" longitudine E și este dispus pe două trepte de relief: un platou a cărui altitudine maximă atinge 385 m pe Dealul Zamca și lunca și terasele râului Suceava, cu altitudine sub 330 m. Suprafața municipiului de aprox. 5210 ha este locuită de o populație de 105.865 locuitori, din care: 50.684 bărbați și 55.181 femei. Suceava și localitățile apropiate au fost locuite încă din timpuri vechi. Săpăturile efectuate în preajma Cetății de Scaun au evidențiat o străveche așezare de tipul culturii materiale Criș, de acum 7.000 de ani. Din al doilea mileniu î.Hr., au fost descoperite două morminte în cutii de piatră, în partea de V a orașului, în zona în care se află actuala clădire a spitalului. Urmele de aici surprind momentul în care locuitorii utilizează bronzul și îl folosesc pentru a face din el unelte și arme. De asemenea, au fost identificate urme ale unor așezări umane (ale unor comunități stabile), datând din epoca fierului, din a doua jumătate a mileniului I î.Hr.

Investigațiile arheologice începute în anul 1959 și continuate în anii următori au scos la iveală, îndeosebi în marginea de V a Sucevei, pe malul stâng al pârâului Șcheia, un bogat material, aparținând dacilor liberi din această zonă, în secolele II - III d.Hr. A fost descoperit și un cimitir al dacilor liberi în zona bulevardului Ana Ipătescu. Aceste descoperiri au o însemnată valoare pentru cunoașterea așezărilor dacice de la E de Carpați, a inventarului și tipului de locuințe, a unității lumii dacice, a unor particularități locale, precum și a influenței culturii și civilizației romane în această zonă. Aceste descoperiri arheologice ilustrează elocvent evoluția

¹² Mircea D. Matei, *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții. (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1989; M. D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun și Curtea domnească din Suceava*, Edit. Glasul Bucovinei, Suceava, 1988; E.I. Emandi, *Habitatul urban și cultura spațiului. Studiu de geografie istorică. Suceava în secolele XIV - XX*, Edit. Glasul Bucovinei, Suceava, 1996.

ascendentă și permanentă, continuitatea așezărilor omenești, într-o perioadă îndelungată, de peste o mie de ani, perioadă complexă, extrem de zbuciumată, când are loc migrația popoarelor. Urmele culturilor materiale și spirituale din această perioadă - ceramică, unelte, arme, obiecte de uz casnic, de cult și de podoabă - evidențiază procesul unitar al formării poporului și limbii române în întreg spațiul carpato - dunărean, dezvoltarea așezărilor din nordul Moldovei, stratificarea socială și apariția relațiilor feudale, cristalizarea - în partea de E a Sucevei de astăzi, în zona Curții Domnești - a celui mai vechi nucleu al orașului medieval.

Transformarea așezării rurale în târg medieval a fost determinată de un complex de factori de natură economică, geografică și politică. La începutul mileniului al II-lea d.Hr., din drumul comercial trans-continental Marea Neagră (cu porturile-cetate: Cetatea Albă, Chilia, Vicina) - Liov - Marea Baltică, s-a dezvoltat și impus o variantă care a câștigat o tot mai mare importanță: de la Cetatea Albă, această cale de negoț urca spre N-V, prin Lăpușna - Iași - Hârlău - Suceava - Siret - Cernăuți - Sniatyn - Colomeea - Liov. Ca și alte târguri, Suceava s-a dezvoltat la vadul apei, pe unde trecea marele drum comercial trans-continental. Orașul a preluat numele apei lângă care s-a întemeiat, Suceava (în slava veche Suceava înseamnă: *sinuos, încovoiat, cu cotituri*). Majoritatea istoricilor consideră că orașul Suceava a precedat întemeierea statului feudal moldovean. Așezat la un vechi vad, anume acolo unde marele drum trans-continental ce urca de-a lungul Siretului tăia apa Sucevei, această așezare, anterioară domniei, a avut, ca punct de sprijin militar, o fortificație, constând dintr-o palisadă și un șanț de apărare aferent (sfârșitul secolului al XIII-lea și prima jumătate a secolului al XIV-lea)¹³.

Existența la Suceava a unei așezări întărite cu palisadă și șanț de apărare atestă faptul că această așezare începea de la finele secolului al XIII-lea să-și piardă caracterul de așezare rurală și să parcurgă etapele de început ale procesului de transformare în aglomerare de tip urban (faza *preurbană*). În lipsa datelor documentare, se poate avansa ipoteza, pe baza rapoartelor descoperirilor arheologice, că Suceava acelei vremi constituia centrul unei formațiuni politice prestatale, care a premers statului feudal centralizat al Moldavei, jucând, în același timp, rolul de centru economic, politic și administrativ al respectivei formațiuni.

Cercetări recente¹⁴, bazate pe analiza cronicii rimate a lui Ottokar de Stiria (1307-1313), au localizat, ipotetic, acea *țară a românilor*, aflată "*dincolo de pădure*", în N Moldovei, neexcluzând ca eventual centru principal orașul Suceava, singurul ce beneficia la acea vreme de o fortificație. Mutarea centrului politic de la Siret la Suceava (în jurul anului 1377 sau 1381-1385), a impus noului voievod, Petru I Mușatinul, restructurarea spațiului urban: acesta a renunțat la vechea fortificație a așezării, care închidea un teritoriu prea restrâns pentru noua reședință domnească și a ridicat pe un loc dominant o mare construcție de lemn (18,50/7 m), care a servit o perioadă scurtă drept sediu al domniei, până în momentul în care s-a terminat ridicarea Cetății de Scaun. Fiind prima construcție în seria inițiată de Petru I Mușatinul, la Suceava, Casa domnească din lemn a constituit primul nucleu al Curții Domnești, exercitând o acțiune centripetă atât asupra orientării rețelei stradale, cât și asupra comerțului, prin închegarea și constituirea "*pieței*" în jurul său. În zona Curții Domnești s-au grupat ulterior destul de strâns casele boierești, constituind un adevărat cartier nobiliar.

Prezența Curții Domnești la Suceava, menționată în izvoarele scrise ale vremii la sfârșitul secolului al XIV-lea, a stimulat ulterior dezvoltarea meșteșugurilor și concentrarea negustorilor în orașul reședință. Astfel, Suceava, depășește faza pre-urbană, îndreptându-se cu pași repezi spre o urbanizare specifică, de tip răsăritean, în care prezența domniei a jucat un rol

¹³ Condițiile precare locale nu au permis urmărirea întregului traseu al fortificației și nici datarea foarte precisă a acesteia, singura certitudine fiind aceea că atât palisada, cât și șanțul de apărare au încetat să funcționeze în momentul în care Petru I Mușatinul a mutat "*capitala*" țării de la Siret la Suceava. Singura fortificație cunoscută în Moldova pre-mușatină, avea rolul de a proteja așezarea care își concentrase locuirea pe o suprafață de circa 3-4 ha, și se afla în jurul bisericii Mirăuți, dovada făcând-o stratul arheologic destul de compact și de continuu din această zonă. L. Chițescu, *Cercetări arheologice la Curtea Domnească din Suceava*, 1975, p. 245.

¹⁴ Mircea D. Matei, *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1989.

important. Implantarea curții a însemnat de asemenea și un important centru de unde se administrau satele rămase pe seama domniei în regiune (ocolul curții) și în același timp ea reprezenta nucleul militar cel mai important al domniei¹⁵.

Existența unei dense rețele de așezări rurale în jurul Sucevei (peste 30 așezări menționate documentar la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor), pe o rază de 15-20 km, a constituit o bază economică trainică pentru viitorul oraș și un rezervor demografic de primă importanță în vitalizarea vieții urbane. În acest context, Suceava putea îndeplini, înainte de constituirea statului feudal, o funcție economică importantă pentru întreaga zonă, ea jucând rolul unei așezări de prim rang pentru satele din hinterlandul său, regiunea caracterizându-se în toată perioada evului mediu printr-un avans demografic și economic ce l-a păstrat mereu până la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Un factor important în geneza orașului Suceava l-au avut coloniștii străini așezați aici. Devenind reședință domnească, Suceava dobândește dintr-o dată nu numai statutul politic de frunte ce i-l conferea noua sa calitate, ci și posibilitățile sporite de dezvoltare economică și absorbție demografică. Dintr-un centru meșteșugăresc și de schimburi comerciale limitate teritorial, orașul de reședință al lui Petru I Mușatinul se transformă într-un important centru moldovenesc al comerțului internațional, ceea ce atrage statornicirea aici a primilor coloniști străini, în special germani (veniți din Polonia și Transilvania) și armeni¹⁶.

Pentru sfârșitul secolului al XIV-lea, cercetările arheologice¹⁷ au demonstrat că orașul s-a extins mai ales spre N-V, limitele sale fiind clar stabilite de urmele de cultură materială descoperite pe aliniamentul "Șipot", la nord de biserica Sf. Dumitru și str. Dimitrie Dan. În acest perimetru cu o suprafață de circa 35 ha, avem partea urbană cea mai veche a Sucevei (Curtea Domnească, biserica Mirăuți și Sf. Dumitru), ce s-a încheiat la intersecția unor căi de tranzit de importanță internațională în Evul mediu. Această convergență de drumuri a făcut din orașul Suceava (poziția geografică avantajoasă a fost dublată de posibilități strategice sporite în comparație cu Siretul) punctul de trecere obligatorie pentru toate sau pentru cele mai multe și valoroase mărfuri comercializate în Moldova sau tranzitate pe teritoriul ei.

În secolul al XV-lea, hotarul târgului cuprindea și o bună parte din țarina înconjurătoare, cu loc pentru arătură și fâneată, iar ocolul, foarte întins, includea numeroase sate și siliști, între care: Șcheia, Tisăuți, Ciorsaci, Mereni, Lămășeni, Ungurași, Stupca etc. Informații cu privire la acest aspect indică faptul că alături de numeroasele meșteșuguri și de negoț, târgoveții Sucevei, ca și ai altor orașe din Moldova, se îndeletniceau și cu creșterea vitelor, agricultura și pomicultura, în vatra, hotarul și ocolul orașului. Acest fapt conferă orașului medieval o funcționalitate economică multilaterală, complexă. În perioada secolelor XV-XVI, Suceava și-a asumat funcția de loc de întâlnire și de vamă principală, obligatorie pentru ansamblul relațiilor comerțului internațional în Moldova. În felul acesta orașul a devenit nu numai o piață locală, ci și una internațională, ceea ce va juca ulterior rol de căpetenie în urbanizarea Sucevei.

Piața de schimb a Sucevei a condus și la formarea unor importante zone de concentrare a populației în vatra orașului. Asemenea puncte de concentrare, pentru sfârșitul secolului al XVI-lea, s-au format la "Șipot" (cartierul olarilor și meșteșugarilor - fierari) în jurul Curții Domnești și în partea de răsărit a orașului, zonă cuprinsă între străzile Petru Rareș, Dimitrie Dan și Prunului (cartierul populației germane). Trăsătura cea mai evidentă a acestei perioade (sfârșitul secolului al XVI-lea) este creșterea puternică a orașului, care, odată devenit "*capitală*" (scaun de judecată domnească), a centralizat într-o mare măsură viața politică (sfatul domnesc s-a ținut preponderent la Suceava pe tot parcursul secolului XVI), religioasă (Mitropolia

¹⁵ M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de Scaun și Curtea domnească din Suceava*, edit. Glasul Bucovinei, Suceava, 1988, pp. 36-37.

¹⁶ Pornind de la aceste considerente, istoricii români sau străini au pus la îndoială originea românească a orașului, acesta apărând când o creație a elementelor de colonizare germane, când a celei armenesti, sau în sfârșit, o materializare a colonizării ruse.

¹⁷ L. Chițescu, *Cercetări arheologice la Curtea Domnească din Suceava*, cap. 1, pp. 245-261.

Moldovei) și economică (centrul vamal principal) a Moldovei.

Suceava a crescut de aproape trei ori în suprafață în acest răstimp (de la 35 la circa 108 ha), depășind cu mult celelalte orașe din Moldova (între 13 și 14 ha), ca o consecință a dezvoltării puternice a meșteșugurilor, mult diversificate și a comerțului. Pentru această nouă etapă de evoluție teritorială a orașului, limitele vetrei sale sunt marcate de șanțul de apărare din prima jumătate a secolului al XV-lea, fortificație remarcată și de Angiolello la 1476 „*orașul era înconjurat cu șanțuri și palisade*”¹⁸, când l-a însoțit pe sultanul Mehmed al II-lea în Moldova. Urmele vechiului „*șanț al orașului*” se mai cunoșteau și în anul 1782, când *Comisia de delimitare a proprietăților din Suceava* îl găsește amplasat „*pe strada mare sau ulița Poni*”, lângă niște vechi și dărâmate pivnițe ale orașului¹⁹. Pe această suprafață bine delimitată s-a dezvoltat un adevărat țesut urban ce cuprindea circa 1.000-1.500 de case.

Părăsirea Sucevei de către domni (prima parte a secolului al XVII-lea), dar mai ales de-sele războaie turco-polone din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, afectează în mod deosebit nordul Moldovei și accelerează procesul de decădere al orașului. Cetatea de Scaun este distrusă din porunca Porții Otomane la începutul ultimului sfert al veacului al XVII-lea, pentru a nu putea fi folosită de domnii ostili turcilor sau de către polonezi. În ultimul deceniu al secolului al XVII-lea polonii fortifică cu șanț și val de apărare mănăstirea armenească Zamca, din partea N-V a orașului, încercând astfel să-și mențină câțiva ani garnizoanele la Suceava. Evenimentele amintite au dus la împușinarea locuitorilor orașului și la distrugerea majorității construcțiilor sale. Când, în 1774, partea de N a Moldovei este anexată la Imperiul Habsburgic, orașul Suceava intră într-o nouă etapă a evoluției sale, critică, mai ales în primele decenii de după instaurarea noii stăpâniri.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, conform unui document al „*Comisiei de stabilire a hotarelor*”, în urma invaziilor străine și a jafurilor întreprinse în zona Sucevei, orașul trecea printr-o perioadă de decădere și părăsire, „*încât mai existau doar vreo 50 de case locuite*”. Informația aceasta, care poate fi, în mod evident, o exagerare a realității, era invocată de autoritățile habsburgice pentru a încuraja acțiunea de colonizare cu elemente străine, aduse din Imperiu. Documentul - păstrat în arhivele Casei Memoriale a etnografului și folcloristului Simeon Florea Marian din Suceava - ne informează că, drept consecință, Curtea din Viena a dat dispoziții ca „*oricine să-și așeze casa pe locurile pustii, pentru a face din nou orașul*”. Aceasta dispoziție, referitoare la refacerea Sucevei pe calea colonizării, a fost menținută de austrieci în tot timpul administrației militare.

În urma revoluției de la 1848 din Bucovina, românii din acest teritoriu au dobândit autonomia administrativă, o dietă provincială, un statut propriu, un drapel și o stemă pe care era reprezentat capul de bour al Moldovei. Introducerea limbii române în școli, înfăptuirea reformei agrare au fost succese ale luptei naționale și sociale din Bucovina, care s-au răsfrânt pozitiv și în istoria orașului Suceava. Devenind reședința județului cu același nume, orașul Suceava s-a dezvoltat în a doua jumătate a veacului al XIX-lea atât ca centru economic, politic, administrativ și juridic, cât și sub raport edilitar. Sub raport edilitar, orașului i se adaugă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea noi construcții, destinate a adăposti primăria, oficiul poștal, liceul și patru școli primare. La începutul secolului al XX-lea s-a construit la Suceava o uzină electrică și s-au introdus aprovizionarea cu apă potabilă și canalizarea. Dezvoltarea relațiilor capitaliste de producție a determinat înființarea la sfârșitul veacului al XIX-lea, și la Suceava, a mai multor bănci.

Elementul demografic a cunoscut, de asemenea, o însemnată creștere, populația orașului ridicându-se la 10.104 locuitori în 1880 și la 11.000 în 1900. La 6 noiembrie 1918, Suceava este eliberată de sub stăpânirea străină austriacă, în acea dată numărând 1.424 case, cu 10.200 locuitori. În perioada interbelică, Suceava, reședință a județului cu același nume, se dezvoltă lent din punct de vedere economic. Numărul locuitorilor rămâne aproape constant până în

¹⁸ E.I. Emandi, *Habitatul urban și cultura spațiului. Studiu de geografie istorică. Suceava în secolele XIV - XX*, Edit. Glasul Bucovinei, Suceava 1996.

¹⁹ *Ibidem*.

1944. În ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, industria orașului era reprezentată doar de două mori, o fabrică de mezeluri, o mică fabrică de zahăr, una de culori de pământ, o presă de ulei, două tăbăcarii și mai multe ateliere meșteșugărești. În această perioadă, în Suceava funcționau liceul de băieți "*Ștefan cel Mare*", un liceu de fete, un gimnaziu comercial, un gimnaziu industrial de băieți, un gimnaziu profesional de fete, două școli primare și două grădinițe.

După cel de-al Doilea Război Mondial, Suceava cunoaște o deosebită dezvoltare economico-socială, sub regimul comunist. Astfel în partea de N-E a orașului, pe malul Sucevei și în V, în zona Șcheia, s-au concentrat importante obiective industriale ce prelucrau materii prime din aceasta parte a țării (fabrici de hârtie, prelucrare a lemnului, piese, mașini și utilaje, sticlă, industrie alimentară, industrie ușoară). Industrializarea rapidă a Sucevei, începând cu anii '60, a determinat construirea de noi cartiere de locuințe și clădiri de utilitate publică, a unui spital cu peste 700 de locuri, a unei case de cultură, a Institutului de învățământ superior precum și a 3 hoteluri, 5 parcuri și 3 piețe noi. Ca o altă consecință a dezvoltării industriale, transportul, ia amploare: aeroportul Salcea (la 12 km de oraș, în comuna Salcea), modernizarea celor trei gări (Suceava, Suceava Nord și Suceava Vest), transportul în comun auto intern și către localitățile limitrofe.

Municipiul Iași ²⁰ – reședința județului Iași, este străbătut de râul Bahlui, un afluent al Jijiei, care se varsă în râul Prut. Prin extinderea lui, Iașul nu mai este acum legendara urbe a celor 7 coline, ci orașul celor 9 coline (Cetățuia, Tătărași, Galata, Copou-Aurora, Bucium-Păun, Șorogari, Ciric, Repedeș și Bârnova), cu altitudini variind între 36 m în șesul Bahluiului și 400 m pe Dealul Păun și Dealul Repedeș. Situat la N de Codrii Iașilor, orașul vechi se află cuprins într-un patruleter delimitat de actualele străzi Ștefan cel Mare (Ulița Mare), Alexandru Lăpușneanu, Boulevardul Independenței (Podul Hagioaiei), Elena Doamna și Grigore Ghica (Ulița Rusească), nucleul orașului aflându-se în zona Palatul Culturii (Curtea Domnească) și str. Costache Negri (Ulița Veche).

Orașul nou s-a extins în toate direcțiile, cuprinzând în prima fază (secolele XVIII-XIX) cartierele Copou, Sărărie, Țicău, Tătărași, Ciric, Galata și parțial Nicolina și Păcurari. În a doua fază (secolul XX), au fost incluse cartierele Păcurari (partea nouă, de V), Nicolina (partea nouă, de S, azi numită CUG), Frumoasa-Poitiers, Socola, Bucium, Canta, Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun, Dacia și Grădinari, la acestea adăugându-se Zona Industrială. Orașul are ca suburbii câteva mini-orășele care, din punct de vedere administrativ, sunt considerate încă așezări rurale, dar, din punct de vedere edilitar, se prezintă ca așezări urbane: Dancu, Tomești, Ciurea și Lunca Cetățuii. Tendința urbană este de extindere a Iașilor, urmând ca aceste localități să fie incluse în oraș (zona metropolitană), alături de alte câteva sate: Păun, Bârnova, Horpaz, Miroslova, Valea Lupului și Breazu. În urma exploziei construcțiilor din ultimul deceniu, unele din aceste localități sunt astăzi practic unite cu orașul (spre exemplu Valea Lupului).

Evoluția teritorială a orașului Iași este rezultatul dezvoltării funcționale continue a așezării, al apariției treptate a unor noi funcții și al dezvoltării celor existente, al creșterii necesarului de forță de muncă, acoperit atât prin spor natural cât și prin spor migrator. Creșterea teritorială are loc în paralel cu accentuarea diferențierii funcționale interne a orașului. Extinderea în suprafață este însă și rezultatul schimbărilor în genul de viață și al modificării standardului de trai al populației, fie prin tradiția de a locui într-un spațiu mai larg, în mijlocul vegetației, fie dimpotrivă prin tendința de a locui în clădiri moderne, cu mai multe etaje, dotate cu un confort sporit.

Evoluția teritorială a fost în trecut influențată de particularitățile locale ale cadrului natural, mai ales de relief și ape, care au fost valorificate în mod judicios, intuitiv, de către locuitori, pentru a-și asigura un *optimum* rezonabil din punctul de vedere al condițiilor de exercitare a meseriilor, negoțului și transporturilor, al evitării terenurilor inundabile sau afectate de alun-

²⁰ I. Șandru, C. Mihăilescu, *Iași, monografie*, ES-T, București, 1980; N. Barbu, Al. Ungureanu, *Geografia municipiului Iași*, Edit. Universității "Al.I. Cuza", Iași, 1987.

cări de teren și al asigurării unor distanțe acceptabile de parcurs în interiorul intravilanului.

Reconstituirea situației teritoriale a nucleului orașului în secolele al XIV-lea și al XV-lea, adică în prima fază de dezvoltare a așezării urbane medievale, este, poate, faptul cel mai dificil în analiza evoluției Iașilor. Cu toate acestea, în ultimul timp săpăturile arheologice au contribuit într-o măsură mai mare la conturarea unei imagini ceva mai complete. Dificultățile provin din aceea că, exceptând unele monumente istorice, nu s-au păstrat clădiri din așezarea inițială. Așa după cum arată călătorii străini, ca și cercetările arheologice, cea mai mare parte din construcții erau din material puțin durabil, fapt care, alături de repetatele distrugerii, provocate de incendii, lupte, războaie, jafuri, cutremure, explică de ce nu s-a menținut nucleul inițial al orașului nealterat, ca în Europa central-vestică și sudică. Orașului nici nu i s-au permis construirea, în timpul suzeranității otomane, de centuri puternice de fortificații, ca niște adevărate inele concentrice, așa cum întâlnim în alte părți ale Europei chiar și la orașe de talie mai mică.

Ceea ce se poate spune, în limita cunoștințelor actuale, este că, mai ales la început, orașul avea o vatră de dimensiuni mici, poate chiar mai mică decât cea a așezării rurale pre-existente, deoarece datele arheologice au arătat, în condiții asemănătoare, un proces de concentrare a populației și al locuințelor în perioada de conturare a nucleului orășenesc. Această trăsătură este un efect, pe de o parte, al dezvoltării ocupațiilor specific urbane (meșteșuguri, comerț), care impun o activitate mult mai concentrată, iar pe de alta, al unor cerințe de apărare, cauzate de un gen de viață înclinat spre mai multă stabilitate, superior celui rural. Probabil că și Iași au avut într-o primă fază de dezvoltare o fortificație de pământ și lemn.

Ceramică de factură orășenească, parțial de import, obiecte de fier și deșeuri de la prelucrarea fierului, locuințe precum și un edificiu de cult din zidărie de piatră și cărămidă au fost scoase la iveală în apropierea actualei străzi Ștefan cel Mare, în apropierea intersecției cu strada Horia, ca și în curtea bisericii Trei Ierarhi, în zona Curții Domnești, a bisericii Sf. Lazăr și a străzii C. Negri, până la actuala Hală Centrală. Toate acestea conduc la ideea că primul nucleu orășenesc s-a conturat sub forma unui V larg deschis, cu două brațe, care se întâlneau în actuala piață a Palatului Culturii: unul îndreptat spre N-N-V, reprezentând începutul marelui drum din lungul Bahluiului spre Carpați și al doilea orientat spre N-E, până la biserica armeană, care exista probabil la finele secolului al XIV-lea, marcând capătul drumului dinspre valea superioară a Prutului, și mai departe - dinspre Lvov și Marea Baltică. Întâlnirea lor aici a fost impusă de posibilitatea trecerii peste valea Bahluiului prin vestitul vad denumit ulterior Podul Roșu.

Față de nucleul comercial - meșteșugăresc, Curtea domnească a apărut lateral, în cea mai bună așezare defensivă, fiind amplasată asemănător cu cea de la Roman, în extremitatea sudică a promontoriului de terasă, de unde putea controla în cele mai bune condiții vadul peste Bahlui. În secolul al XV-lea orașul nu a crescut mult față de dimensiunile așezării urbane inițiale, spre deosebire de Suceava, ci mai degrabă se reface și se dezvoltă pe propria sa vatră, dovadă fiind importante construcții din timpul lui Alexandru cel Bun din zona străzilor Ștefan cel Mare-Horia, suprapuse clădirilor din secolul al XIV-lea. Extinderea orașului are loc mai mult spre N-V, până în zona actualei Piețe a Unirii, unde descoperirile din ultimele două decenii au pus în evidență un grup de cuptoare de ars ceramică, care fără îndoială că se aflau inițial la marginea orașului, cuptoare care s-au păstrat până în secolul al XVII-lea.

Este foarte probabil că în secolul al XV-lea a început conturarea în E orașului a uliței și mahalalei Trapezănești, al cărei nume a fost explicat prin refugiarea la Iași a armenilor din Trapezunt, după ocuparea acestei ultime cetăți bizantine de către turcii osmanlâi, în 1461. O ușoară îngroșare a laturii N-E a orașului (*Târgul de Jos*, nume sub care va fi menționat ulterior) are loc și spre N, cum arată descoperirile din zona actualelor ateliere ale artiștilor plastici, din Str. Armeană, unde s-a găsit ceramică smălțuită, de lux. Curtea domnească este fortificată și extinsă spre S-E în timpul lui Ștefan cel Mare. O încercare de calculare a suprafeței orașului, pentru sfârșitul secolului al XV-lea²¹, confirmă faptul că orașul se întindea pe circa 41 ha, ceea

²¹ V. Tufescu, *Iașii și orașele din nordul Moldovei*, Edit. Cartea Română, Chișinău, 1932.

ce situa de pe atunci Iași pe locul al doilea în Moldova, după Suceava.

Trăsătura cea mai evidentă a perioadei cuprinsă între sfârșitul secolului al XVI-lea și secolul al XVII-lea este creșterea mult mai puternică a orașului care, odată devenit capitală, a centralizat într-o măsură mai mare decât Suceava viața politică și economică a Moldovei. Orașul Iași a crescut de aproape patru ori în suprafață în acest timp, depășind cu mult Suceava și celelalte orașe, ca o consecință a dezvoltării puternice a meșteșugurilor, mult mai diversificate, și a comerțului. Din secolul al XVII-lea cunoaștem numele mahalalelor și străzilor noi formate în exteriorul vechiului nucleu, așa cum erau mahalaua Feredeelor, în lungul frunții S-V a terasei inferioare, cu ulița Ciubotăriei, menționată în 1649, și mahalaua Tălpăleri, cu ulița Pârvueștilor, menționată la 1684, devenită ulterior ulița Strâmbă, și cu bisericile noi, Tălpăleri, construită în jurul anului 1640, și Sf. Gheorghe-Lozonschi, anterioară anului 1669.

Cea mai puternică extindere are loc însă spre N și N-E, direcții în care orașul ajunge să acopere integral podul terasei inferioare. Aici se dezvoltă mahalaua și ulița Măjilor, menționată în 1672, apoi ulița Brăhăriei, amintită în același an, ulița Ungurească, menționată în 1620 la N de actuala Piață a Unirii, Sărăria, amintită la 1667, ulița Făinii și mahalaua Făinării, în zona actualei intersecții Cinci Drumuri, ulița Croitorilor. Creșterea preferențială a orașului în această direcție este bine marcată de importante monumente istorice, unele păstrate, altele demolate, ca Mănăstirea Golia, ridicată la marginea orașului de pe atunci, în 1564 și refăcută ulterior, fosta Mănăstire Dancu (1541), ale cărei chilii au fost interceptate de săpăturile de lângă Teatrul Național, în 1956-1960, Mănăstirea Sf. Ioan-Zlataust, Mănăstirea Bărboi etc.

Un element foarte important l-a constituit apariția în secolul al XVII-lea, spre limita nordică a orașului, a unei noi artere comercial-meșteșugărești, de mare importanță - *Târgul Nou*, menționat pentru prima dată în 1644, devenit ulterior ulița Nouă, Târgul de Sus sau ulița Hagioaiei, astăzi Bulevardul Independenței, care, împreună cu celelalte două artere mai vechi ale nucleului urban (*Ulița Mare* și *Târgul de Jos*) a închis un fel de triunghi, schelet al dezvoltării orașului până în ziua de astăzi. Paralelă cu Târgul de Sus, la trecerea de la podul terasei inferioare spre versantul ușor înclinat al colinei Copoului, puțin mai târziu, se ridică Ulița din Afară, cu biserica Sf. Nicolae cel Sărac (pe terenul Casei Tineretului), ridicată în jurul anului 1672. Spre S, însă, orașul nu cobora încă în șesul mlăștinos al Bahluiului, ferindu-se de inundații și umiditate. Imediat sub Curtea Domnească era heleșteul, menționat de Newberrie în 1582, alte heleștee sau iazuri fiind pe valea Nicolinei și pe cea a Cacainei, ca heleșteul lui Penișoară, amintit la 1673. Această creștere predominantă pe terenurile mai propice din N și N-V face ca și imaginea pe care și-o făceau locuitorii despre centrul orașului lor să se schimbe, acesta deplasându-se din fața Curții Domnești spre N-N-V.

O altă trăsătură caracteristică orașului, în această perioadă, a accentuării dependenței față de Poarta Otomană și a lipsei unor fortificații orașenești în adevăratul sens al cuvântului, constă în construirea de mănăstiri întărite în imediata apropiere a vetrei, de preferință spre S, unde sunt înălțimi mai greu accesibile, care domină văile Nicolinei și Bahluiului, ca și pe fragmentul de terasă inferioară neînundabilă de la Frumoasa. Aproape independent continuă să se dezvolte și vechiul sat al *Tătărașilor*, de pe colina paralelă cu Copoul, la E de valea Cacainei; din secolul al XVII-lea datează și aici primele monumente istorice care ni s-au păstrat, dovedind creșterea populației și tendințele de urbanizare, ca și extinderea treptată spre S și N.

Și în secolul al XVIII-lea orașul își continuă rapida ascensiune începută anterior, chiar într-un ritm și mai puternic, încadrându-se, alături de Târgul Ocna, Bârlad, Galați, Roman, în categoria celor mai dinamice orașe moldovene, dar la un nivel superior tuturor acestora. Este chiar perioada cu cea mai importantă extindere teritorială a orașului, ca proporții, rezultat al accentuării centralizării vieții economice, politice și sociale a Moldovei și al unei tendințe generale de înviore a economiei în a doua jumătate a secolului. Fenomenul caracteristic acum este însă începutul unei dezvoltări pe trei direcții principale: spre S, în lungul marelui drum

către Galați de pe calea Nicolinei, spre V-N-V, în lungul drumului către Roman și Hârlău, și spre E, în Tătărași.

Astfel, orașul înaintează mai întâi dinspre Curtea Domnească către Bahlui, formându-se mahalaua de *sub Vamă*, denumită și Frecău sau Țigănimia Domnească, locuită mai ales de meșteșugari, în lungul actualei străzi Smârdan. Ceva mai la S se formează mahalaua Broștenilor, iar de la Curtea Domnească spre vadul de la Podul Roșu orașenii se așează în lungul Podului Gunoilui. Pentru prima dată orașul traversează, în a doua jumătate a secolului XVIII-lea, cursul Bahluiului, în dreptul vadului de la Podul Roșu, mai întâi timid, așa cum ne arată primele planuri ale orașului, ridicate de topografiilor ruși în 1769 și 1789, apoi avansând repede până la Târgușorul Nicolina. În această parte a orașului se așează mai întâi lipovenii, formând mahalaua *Lipovenimii*, la care se adaugă ulterior și mahalalele *Iarmarocului* și *Cărmidăria Veche*.

În direcția V-N-V se formează mai întâi mahalaua *Boghiului*, înaintând până la drumul Bahluiului și drumul Cișmelei din Păcurari. Mai departe, se conturează, inițial izolată, mahalaua *Păcurarilor*, unde se așează un grup de germani luterani. Spre E și N-E orașul crește acum pe moșiile mănăstirilor Aron Vodă și Trei Ierarhi, unindu-se Tătărașii cu Rufenii. Spre gura Căcainei se formează mahalaua *Bivolăriei* iar mai departe spre E - *Ciurchii*, cu primul cimitir evreiesc. Mai înceată este creșterea orașului în spațiile dintre aceste trei mari tentacule, fiind limitată de alunecări de teren, inundații sau de regimul proprietății. Astfel, spre N cresc *Munte-nimile*, depășind simțitor hindichiul (șanțul) săpat de ostașii ruși în jurul orașului în 1739. Direcția spre care orașul înaintează cel mai puțin este S-V, unde clădirile nu depășesc deocamdată limita glacisului de contact dintre terasa inferioară și șesul Bahluiului.

Izolată de oraș, la V de mănăstirea Galata, se ridică de către Constantin Ipsilanti un complex de clădiri, menționat pe planul din 1806 sub numele de "*casa principelui Ipsilante*", transformat ulterior în azil. În jurul anului 1800 orașul ajunsese la o suprafață de aproximativ 559 ha, depășind de 2-3 ori celelalte orașe mai întinse din Moldova (Târgul Ocna, Botoșani, Roman). Într-un timp (secolul XIX) în care marea majoritate a orașelor moldovenești au atins un ritm maximum al extinderii teritoriale, cauzat de creșterea puternică a numărului de locuitori, apariția unor noi funcții urbane care au nevoie de mult teren, desprinderea tot mai accentuată a locuinței de locul de muncă, care a produs o tendință de dispersie în ariile periferice, orașul Iași își încetinește creșterea în mod vizibil, mai ales în a doua jumătate a secolului XIX, ca urmare a pierderii funcției de capitală, a întârzierii industrializării ș.a.

Totuși, apar anumite modificări în evoluția teritorială, care sunt aduse de construirea căii ferate și a gării, în 1870, la distanța minim posibilă de centrul istoric și beneficiind în același timp de terenul plan al șesului Bahluiului. Apariția gării a favorizat apariția unui nou vad comercial în S-V orașului, iar calea ferată a dus la localizarea unor întreprinderi industriale. Specifică pentru Iași este și apariția unor noi târgușoare de suburbie, ca și a vadurilor comerciale periferice, înglobate treptat, în a doua jumătate a secolului XIX, prin extinderea orașului propriu-zis. În ansamblu, suprafața intravilanului crește de la circa 559 ha la 1.329 ha, orașul Iași menținându-se, ca întindere, pe primul loc între orașele din Moldova, deși cu o dezvoltare mult mai puțin rapidă decât cea a orașului Galați, în calitate de port cu funcție industrială mai activă.

Primele patru decenii ale secolului XX se caracterizează prin menținerea unui ritm modest de creștere teritorială a orașului. Acesta este un fenomen complex, care poate fi interpretat ca un rezultat al unei dezvoltări economice lente, al impactului redus al industrializării, al lipsei unei capacități ridicate de polarizare a populației din cadrul rural înconjurător. Contribuie la aceasta, în special, și reducerea treptată a dinamismului demografic al însuși mediului rural, principalul rezervor de populație, ca și restrângerea, până aproape de dispariție, a imigrației, care contribuise foarte mult la creșterea orașului în prima jumătate a secolului XIX. În același timp, creșterea teritorială lentă nu este însoțită, așa cum ar fi fost poate de așteptat la un oraș mare, de o creștere a densității, ba mai mult, creșterea populației rămâne în urma extinderii teritoriale, aceasta din urmă bazându-se în primul rând pe apariția unor cartiere noi periferice, cu aspect semirural, cu case distanțate și spații neconstruite destul de întinse.

În marea majoritate a cazurilor, extinderea teritorială a cartierelor rezidențiale din această perioadă nu mai are loc în mod spontan, ci prin parcelări ale diferitelor proprietăți, după planuri în general rectangulare. Cea mai mare parte din aceste parcelări au avut un aspect aproape rural, cu case de chirpici, cu străzi nepavate, lipsite de apă curentă, de canalizare. Într-o măsură mai mare, totuși, decât în alte orașe de câmpie și de deal din țara noastră, orașul Iași și-a păstrat unele tendințe de dezvoltare spontană, cu construcții care nu țin seama de evoluția generală spre dezvoltarea sistematică. Construirea de noi obiective industriale a contribuit într-o măsură foarte mică la extinderea în suprafață a orașului, având în vedere dimensiunile mici ale întreprinderilor și faptul că mai degrabă ele au fost edificate în interiorul orașului.

Ulterior organizarea administrativă începe să țină seama într-o măsură mai mare de realitatea de pe teren, înglobând în 1930 așezări care deja se contopiseră efectiv cu orașul, ca Socola, Bucium, Copou. Trebuie arătat totuși că noua împărțire administrativă, din dorința de a obține o populație urbană cât mai mare, a mers, sub unele aspecte, chiar înaintea realității, înglobând în oraș și sătucul Munteni, care la acea dată era de fapt cu totul de sine stătător. După 23 August 1944, în perioada construirii socialismului, deși timpul scurs este relativ scurt în comparație cu toate perioadele anterioare, s-au produs modificări profunde, legate în primul rând de procesul rapid de industrializare al orașului și de creșterea puternică a populației.

Procesul de industrializare se reflectă în modul cel mai direct în evoluția teritorială a orașului după 1955, prin crearea unor zone industriale noi, compacte, bazate pe dotări comune, de cele mai multe ori la limita spațiului construit sau chiar la o oarecare distanță, în vederea evitării poluării atmosferei cartierelor de locuințe. Concomitent, creșterea populației a fost mai puternică decât cea a suprafeței construite, ducând la o creștere a densității și la o compactare a orașului, care capătă astfel un aspect urban din ce în ce mai evoluat. În comparație cu orașele cu o amprentă industrială mai profundă (Galați), chiar dacă extinderea prin suprafețe destinate industriei este mare ca valoare absolută, proporțional ea nu atinge valori exagerate. Principala zonă industrială a fost organizată în S-E orașului, între triajul Socola și cursul canalizat al Bahluului.

Spre deosebire de prima parte a secolului al XX-lea, extinderea teritorială a orașului prin dezvoltarea construcțiilor de locuințe trece pe planul al doilea, deși efortul constructiv este foarte intens, dar orientat în direcția unei dezvoltări sistematice, cu cvartale compacte de blocuri. S-a căutat utilizarea cât mai economică a terenului situat la distanța minimă față de centrul istoric, dar și față de zonele industriale, optimizându-se transportul urban de persoane. Creșterea teritorială prin adăugarea de noi construcții feroviare, depozite, baze de aprovizionare, este de asemenea caracteristică pentru perioada actuală, ca urmare a dezvoltării vieții de relații, a creșterii rolului coordonator al orașelor în întreaga activitate economică. Se poate menționa și extinderea prin unități caracteristice agriculturii pre-orașenești, situate mai ales la extremitățile de E, S-E și V, ca și prin unități balneare, sanitare și de învățământ.

Schimbările radicale produse în viața orașului după 1990 au determinat, inițial, o perioadă mai dificilă, în care viața urbană ieșeană încearcă să se adapteze la noul context politic și economic. Ulterior, creșterea spațială este reluată, de această dată fiind ghidată doar de noile legi ale economiei de piață: accesibilitate, centralitate, prețul terenului, nivelul veniturilor, calitatea cadrului natural și uman, dotările edilitare, proximitatea altor servicii. Asistăm așadar la o *creștere rapidă și necontrolată a limitelor urbane*, concretizată în constituirea unui continuum al spațiului construit între oraș și localitățile vecine. Se individualizează noi cartiere, diferențiate din punct de vedere socio-profesional și urbanistic.

Municipiul Piatra Neamț²² – reședința județului Neamț, s-a dezvoltat la confluența râului Bistrița cu pârâul Cuejdi pe partea stângă a Bistriței. Situată la o altitudine medie de 311 m, așezarea este cuprinsă între culmile muntoase: spre N Cărlomanul, Cozla (670 m) și Petricica

²² M. Apăvăloaie, *Piatra Neamț. Studiu monografic*, edit. Cetatea Doamnei, Piatra Neamț, 2005; M. Dragotescu, D. Bârlădeanu, Gh. Bunghez, *Județul Neamț*, EE, București, 1971.

(527 m) pe malul stâng al Bistriței, iar spre S, Cernegura (852 m) pe malul drept. În cadrul țării, orașul este situat în partea de N-E a României, iar din punct de vedere geografic se găsește la 46°56' latitudine N și la 26°22' longitudine E. Majoritatea istoricilor susțin ideea că aici a existat antica așezare Petrodava (înscrișă pe harta lui Ptolemeu), datorită numeroaselor descoperiri de așezări întărite ale geto-dacilor de pe înălțimile din jur (Cetatea de pe Bâta Doamnei, cea de pe Cozla și cea de pe piciorul Boluhoiaia). Toate argumentele conduc la admiterea existenței unui centru organizat, anterior formării statului feudal moldovenesc, probabil un nucleu al unui centru urban (târg), al unei formațiuni politice pre-statale locale, axată pe valea Bistriței.

Descoperirea celor trei cetăți geto-dacice, Bâta Doamnei, Cozla și Piatra Șoimului, ce datează din sec. II-I î.Hr., prevăzute cu ziduri puternice de piatră și palisade, dar și o bogată ceramică pictată, atestă nivelul înalt al culturii și civilizației dacice. Sanctuarele dacice de la Bâta Doamnei dovedesc faptul că aici era un important centru religios. Înflorirea cetății are loc în perioada clasică a civilizației dacice (sec. I î.Hr. - sec. I d.Hr.), când aici se afla un centru economic, militar, politic și religios. După cucerirea romană, populația geto-dacă de pe actualul teritoriu al orașului Piatra Neamț și-a dezvoltat o civilizație proprie, carpică, cu legături permanente cu teritoriile de peste Carpați și din zonele locuite de dacii liberi. Dezvoltarea economico-socială din sec. III - XIII d.Hr. este răvășită de o permanentă instabilitate politică și de confruntările distructive specifice marilor migrații. Abia fortificațiile din sec XII - XIII, ce aparțin unei populații românești bine definite din punct de vedere etnic și cultural, dovedesc perioada de cristalizare a relațiilor feudale, ce impuneau un înalt stadiu de dezvoltare și organizare social-politic.

Cea mai temeinică și mai bogată perioadă atestată din istoria medievală a orașului Piatra Neamț începe după urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare. Încă din primul său an de domnie, când poposisse la Piatra, dă unele hotărâri pentru stimularea meșteșugurilor și comerțului de aici. Din porunca lui s-au construit o "curte" întărită (pe locul "Casei", adică a cetății vechi de apărare a boierului Crăciun)²³ și mai apoi, la sfârșitul secolului al XV-lea, o biserică domnească cu turn. Tot prin hotărârea lui Ștefan "s-a constituit în jurul târgului un ocol", ce a ajuns să reunească peste 30 sate și siliști, care depindeau militar, juridic de "Curtea voievodală", condusă de un vornic (ureadnic), ce reprezenta puterea domnească în relațiile cu locuitorii târgului, cu "șoltuzul" și "pârgarii" acestuia.

Piatra Neamț, ca târg domnesc, se afla atunci pe moșia voievodală, dar obștea locuitorilor stăpânea și unele terenuri proprii, care vor intra în suprafața viitorului oraș. Astfel, construcțiile au ocupat la început zona din jurul Curții Domnești, dar mai apoi, în secolele XVI - XVIII, s-au extins către apa Cuejdului, spre V și în N-V, în Valea Viei, pe podul teraselor Bistriței. Deci, perioada secolului XIV - XV este perioada de formare a nucleului orașenesc. Ca majoritatea orașelor medievale, Piatra a fost formată inițial din două nuclee, strâns legate unul de celălalt, Curtea Domnească, fortificată pe terasa de 15 - 20 m (astăzi Liceul Petru Rareș) și cartierul comercial - meșteșugăresc de pe terasa de luncă, de pe malul drept al Cuejdului, din lungul fostei Ulițe Vechi (astăzi str. Ana Ipătescu), așa cum s-a păstrat până în secolul XIX. Deși Curtea Domnească era alcătuită din casele domnești, biserica, turnul și zidul de incintă, acest complex feudal cuprindea și cimitirul. Săpăturile din 1954, 1962, 1978 și 2005 au confirmat acest lucru.

Perioada sec. XVI-XVII se caracterizează printr-o creștere teritorială, prin cuprinderea treptată în oraș a vechiului sat Mărăței, de pe stânga Cuejdului, a cărei apartenență este dovedită de prezența "breslei Butnarilor" în 1665²⁴. Se observă și o dezvoltare unidirecțională, în lungul principalei axe de circulație, a Bistriței. Este o perioadă de diferențiere mai profundă și

²³ C. Turcu, „Curtea Domnească din târgul Pietrei”, în *Anuarul Liceului Petru Rareș, Piatra Neamț*, 1936.

²⁴ Zaharia N., Petrescu-Dâmbovița M., Zaharia Emilia, *Așezările din Moldova de la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, EARSR, București, 1970, *sub voce*.

de evoluție mai contradictorie, ca urmare a stagnării unor orașe și a dezvoltării altora, a unor schimbări de orientare în întreaga economie, Piatra cunoscând acum o creștere teritorială medie, față de alte orașe ale Moldovei. Secolul XVII este pentru această așezare ținta acțiunilor prădalnice ale turcilor, tătarilor și polonezilor, când Țara Moldovei era și într-o instabilitate politică permanentă, în luptele pentru tron. Astfel se explică dezvoltarea economică și urbanistică lentă, cât și faptul că după două secole de "dezvoltare" feudală, la începutul secolului al XIX-lea, târgul să aibă doar o populație de 3.000 locuitori și o suprafață de 230 ha (față de 1.500 – 2.000 locuitori la începutul sec. XVII).

Secolul XVIII se remarcă prin tendința de înviorare a economiei, prin intensificarea exploatării și prelucrării lemnului, a activării plutăritului în bazinul Bistriței, ca și preluării funcției de reședință de ținut (fapt ce a dus la depășirea de către Piatra a Târgului Neamț, atât ca număr de populație cât și ca suprafață). Acum se conturează începutul unei evoluții teritoriale tentaculare foarte evidente, cu extinderi în cartierul Precista (fost Arini, spre Bicaz), pe valea Cuejdiului, amonte de cartierul Bordeie și pe glacisul de la poalele Cozlei (spre cartierul Valea Viei). Se observă și o înviorare a economiei, mai ales în ultimele decenii, cu implicații asupra evoluției teritoriale, destul de contradictorie, ce va imprima un ritm foarte rapid de creștere teritorială în lungul Cuejdiului și pe terasele de pe stânga Bistriței (cartierul Gara Veche). Orașul se bazează și pe înviorarea relațiilor de schimb datorită plutăritului, fapt ce a dus și la creșterea populației orașului, de la 1.248 locuitori în 1774, la 2.020 locuitori în anul 1790.

Perioada secolului XIX este legată de creșterea sporului populației și apariției unor noi funcții urbane (industrială, feroviară), ce determină o creștere teritorială aproape generală și a altor orașe din Moldova. Piatra-Neamț atinge acum cel mai înalt nivel de creștere teritorială (peste 300%), comparativ cu perioadele anterioare. Apar centre industriale, amplasate în general la periferia orașului, în apropierea cartierelor muncitorești (fabrica de hârtie Gh. Asachi de la Văleni). Aceste creșteri legate de apariția acestor funcții și de sporul natural ridicat au dus la o tendință de dispersie în zona periferică. Acum orașul atinge ritmul maxim de dezvoltare în suprafață, dar în același timp și de creștere a numărului populației care, de la 2.500 locuitori în 1820 ajunge la 3.007 în 1832, iar de la peste 12.000 locuitori în anul 1857, ajunge la 17.765 locuitori în anul 1899.

Prima jumătate a secolului XX se caracterizează printr-o încetinire generală a creșterii teritoriale a orașului. Cauza trebuie căutată în reducerea dinamismului demografic (dispariția imigrației și pierderile cauzate de cele două războaie mondiale), cât și în stagnarea relativă a economiei. Apariția unor unități industriale a dus în schimb la extinderea teritorială (la V de pârâu Borzoghian), prin construirea Fabricii de hârtie și mucava, a noii gări în S orașului, precum și a altor unități de industrializare a lemnului. Pe plan regional, în această perioadă Piatra - Neamț a devenit primul centru al industriei cherestelei din întreaga Moldovă. Acum s-a produs și înglobarea unor sate apropiate, ca Dărmănești, de pe valea Cuejdiului, Sărata, la V de oraș, Vânătorii-Pietrei, de la S-E de oraș, Chindia și Văleni, de pe dreapta Bistriței. Creșterea populației a fost mai lentă, în anul 1930 înregistrându-se 25.000 locuitori, pentru ca în 1948 să fie doar de 25.100 locuitori.

Perioada contemporană (de după anul 1950) a adus modificări profunde în evoluția teritorială, determinată de procesul rapid de industrializare și de creștere numerică a populației. Această perioadă reprezintă o fază de evoluție a orașului Piatra-Neamț deosebit de dinamică. Acum apar aici noi ramuri industriale (în special în domeniul chimiei și construcțiilor de mașini), crescând rolul de polarizare în teritoriu, dar și atracția exercitată de oraș asupra ariei rurale înconjurătoare. Populația crește de la 32.648 locuitori în anul 1956, la 45.925 în anul 1966, la 78.100 în 1977 și la 123.175 în 1982. Sporul total al populației se baza atât pe cel natural (de 12‰), cât mai ales pe cel migratoriu de peste 13 ‰. Dacă, teritorial, în această perioadă, orașul nu a înregistrat o creștere prea puternică (de la 722 ha în 1944 la 1.350 ha în 1990), creșterea populației a fost evidentă, impunând mărirea densității pe orizontală și în înălțime. Extinderea treptată s-a făcut pe seama noilor unități industriale din S-E. Au fost re-

construite aproape integral centrul vechi al orașului, cartierele Mărăței și Precista, iar în N s-a ridicat noul cartier Dărmănești, cu peste 11.000 de apartamente. În cele 32.000 de apartamente construite, locuia peste 81% din populația orașului.

Perioada de după 1990 se caracterizează prin extinderea teritorială a suprafeței orașului, dar și printr-o creștere foarte lentă a intravilanului propriu-zis. Se urmărește o utilizare rațională a terenurilor situate la o distanță minimă față de centru, impunându-se o urbanizare riguroasă. S-a extins zona rezidențială (locuibilă) spre Calea Romanului și în cartierul 1 Mai, prin finalizarea unor cartiere de locuințe în construcții de tip bloc. A apărut noul cartier de locuințe "Speranța" și construcții de tip "vile" în Calea Biczului (Sărata - Ursuleți), cu extindere evidentă spre satul Bistrița, dar și peste Vale, în arealul Doamna - Agârcia. Și-au făcut prezența noile construcții de tip vilă în cartierele Valea Viei, Balaurului, dar și pe locurile disponibile (uneori virane) din zona rezidențială veche. Este simțită prezența noilor construcții cu caracter comercial sau industrial, de pe arterele de centură sau cele direcționale (Calea Romanului, Calea Biczului, a Bacăului și cea a Tg. Neamț). S-au impus în peisaj noi clădiri, cu evidente scopuri comerciale (de aprovizionare, depozite) cu profile multiple. Au apărut și noi unități de industrializare, cu profil alimentar, ale industriei mobilei dar și celei de deservire. În același timp, și-au întrerupt parțial sau total activitatea unele unități industriale (Uzina de Fire și Fibre Sintetice Săvinești, Fabrica de Celuloză și Hârtie "*Reconstrucția*", unele întreprinderi cu profil alimentar), în timp ce altele și-au restrâns profilul tehnologic (Fabrica de Hârtie și Cartoane "*Comuna din Paris*", Fabrica de Mobilă și Plăci Aglomerate, Fabrica de Tricotaje "*8 Martie*", unități cu profil alimentar).

Municipiul Vaslui²⁵ – reședința județului Vaslui, este situat pe Valea Bârladului, în aria de confluență a râurilor Vasluiet și Racova, în zona de contact dintre Colinele Tutovei și Podișul Central Moldovenesc. Din teritoriul administrativ al municipiului fac parte și localitățile componente: Moara Grecilor, Gura Buștei, Brodoc și Reditu. Municipiul este situat la o altitudine medie este de 110 m și este străbătut de paralela 46°65' latitudine N și meridianul 27°73' longitudine E. Săpăturile arheologice efectuate atât în vatra orașului Vaslui cât și în zonele limitrofe acestuia, au scos la iveală vestigii neolitice (5500 - 2500 î.Hr. - cu vestita cultură Cucuteni), epoca bronzului (cultura Noua), epoca fierului (pe teritoriul Curților Domnești s-au găsit dovezi de existență umană din secolul VI î.Hr.). Pe teritoriul municipiului Vaslui au fost semnalate: existența populației geto-dacice sarmatice (sec. III - IV d.Hr), existența stăpânirii romane și urme din timpul migrațiilor (germanice și slavice).

Începând cu 1359 - 1363 (anii întemeierii Moldovei), majoritatea târgurilor devin orașe - Vasluiul fiind și el inclus în acest statut (primul document în care se menționează existența orașului Vaslui, este scrisoarea domnitorului Ilișcă către regele Poloniei, din anul 1435). Aflat la înțetăierea unor importante drumuri comerciale - cum ar fi drumul internațional ce lega orașele galițiene Cracovia și Lembergul de cetățile Chilia și Cetatea Albă, iar de aici până la Marea Neagră - târgul medieval Vaslui a fost un important punct de vamă și centru comercial strategic. Faptul că vatra târgului era amplasată pe terasele Dealului Morii constituia o adevărată barieră naturală în fața atacurilor din afară și, tocmai de aceea, Vasluiul capătă și conotația de reședință domnească - mai ales după moartea lui Alexandru cel Bun.

Astfel, în perioada anilor 1435-1442, când la domnia Moldovei se instalează succesiv cei doi fii ai lui Alexandru cel Bun, pe teritoriul Vasluiului sunt realizate noi construcții. Aceste construcții au fost distruse de incendiile care au avut loc în anul 1440, când tătarii au prădat și ars Vasluiul și Bârladul. Poziția favorabilă a orașului - situat fiind la confluența râului Bârlad cu Vasluiet și cu Racova - a constituit cadrul propice de dezvoltare urbană al acestui târg. În atare condiții, în timpul lui Ștefan al II-lea (fiul lui Alexandru cel Bun), Vasluiul devine

²⁵ I. Gugiuman, V. Cărcotă, V. Băican, *Dicționar geografic al județului Vaslui*, ES-T, București, 1988; Alexandru Andronic, *Considerații privind geneza orașelor medievale din Moldova în lumina urbanizării localității Vaslui*, în HU, I, Tomul II, EA, București, 1994.

reședință domnească și capitala Țării Moldovei de Jos, fapt pentru care se construiește aici o Curte Domnească. Există și ideea - pertinentă, de altfel – că această Curte a existat fie încă din timpul lui Alexandru cel Bun, sau chiar dinainte de domnia acestuia²⁶. Cert este că locul denumit, tradițional, de localnici drept „*Curțile Domnești*”, se află în imediata vecinătate sudică a actualei biserici "Sf. Ioan Botezătorul" din Vaslui, cunoscut fiind acest amplasament încă din vremea lui Vasile Lupu (1646)²⁷.

În aprilie 1457 Ștefan cel Mare se înscăunează ca domn al Moldovei. Dacă până în acest moment Vasluiul nu era cunoscut ca punct vamal, în anul 1460, acest târgușor se transformă în punct de vamă interioară pentru cei ce transportau postav în Țara Românească. Sub domnia lui Ștefan, Vasluiul cunoaște o dezvoltare arhitectonică, care se remarcă prin realizarea unor construcții la Curtea Domnească, construirea unei biserici care era înconjurată de un zid zugrăvit pe ambele părți (atât pe dinafară cât și pe dinăuntru). În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, orașul s-a extins spre N-N-E, în lungul drumului comercial de pe valea Vasluietului, suprafața așezării ajungând la circa 18 ha.

Din punct de vedere demografic se poate vorbi de o creștere numerică a populației, începând din secolul XV-lea, odată cu venirea din Galița a unui număr mare de evrei, armeni și greci. Astfel, pentru începutul secolului al XV-lea, s-a estimat un număr de 800 de locuitori (adică 80 locuitori/ km² – această valoare se încadrează în rândul densităților umane obișnuite pentru celelalte orașe ale Moldovei din aceeași perioadă). Pentru perioada dintre secolele al XVI-lea și al XVII-lea, se constată creșterea numărului meșteșugarilor indicați de documente, ca și cel al negustorilor de vite (veche specialitate), astfel încât, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, populația Vasluiului se ridica la 1.200 locuitori, ceea ce înseamnă o densitate de 66,6 locuitori/ km². Această perioadă este considerată începutul pierderii compactității orașului, datorită extinderii suprafețelor agricole de la periferie. Se remarcă o anumită ruralizare funcțională și fizionomică a așezării, o creștere a ponderii ocupațiilor agricole și o rarefiere a gospodăriilor în zona periferică.

Secolul al XVIII-lea este marcat de diminuarea trăsăturilor orășenești și de extinderea spațială (spre N-N-E, de-a lungul străzii Cuza-Vodă, conform primului plan din 1783). După *Condica Liuzilor*, din 1803, populația s-ar fi putut cifra la aproximativ 1.300 locuitori, indicând o densitate de 36,1 locuitori/ km². Secolul XIX se remarcă prin desprinderea de relațiile feudale; are loc apariția unor bresle, are loc începutul unei noi ere - începe perioada capitalistă. Începutul acesteia se realizează sub totala nemulțumire față de domnie, început care se finalizează cu revoluția de la 1848. În această perioadă are loc o înviorare economică a orașului, puterea economică crește, existând astfel posibilitatea ca orășenii să-și răscumpere vatra așezării (1883). În anul 1901 numărul meșteșugarilor ajunge la 242 meseriași, apar mori de vânt (1877 – primele mori), se dezvoltă comerțul, se consolidează funcția administrativă – școlară – sanitară, în calitate de reședință de județ (cu o serie de școli, spital, tribunal).

După reducerea numărului populației în perioada războiului ruso-turc, încheiat prin pacea de la Adrianopole (1829), la 2.160 locuitori, în anul 1899 se înregistrează o creștere a numărului locuitorilor la 9.392. Teritorial, în această perioadă orașul se dezvoltă spre V. În șesul Bârladului, se organizează gara (1886 – o dată cu construirea căii ferate Bârlad – Vaslui). Pe Dealul Copou (dinspre N) se amenajează grădina publică. În anul 1893, harta topografică realizată indică suprafața intravilanului – de 160 ha, rezultând o densitate a populației de 58,7 locuitori / ha.

Prima parte a secolului al XX-lea se caracterizează printr-un ritm încetinit al dezvoltării urbane. În această perioadă se realizează primul recensământ pe baze științifice (în anul 1912), când orașul număra 10.660 locuitori. În anul 1930 populația atinge 12.700 locuitori, iar în 1941 - 13.887 locuitori. Tot în această perioadă are loc și extinderea teritorială spre N-N-V a

²⁶ *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, Campania 1998, Vaslui, 1999 .

²⁷ Al. Andronic, *op. cit.*, pp. 19 - 22.

orașului. Astfel, încă în anul 1941, suprafața construită a orașului este de cca. 240 ha, cu densitate medie de 57,8 locuitori / km². Cel de-al II-lea Război Mondial a produs distrugerii însemnate (economice, materiale și omenești). Numărul locuitorilor scade vertiginos: de la 12.036 locuitori în 1948 la 11.150 locuitori în 1956.

Perioada contemporană (după anul 1965) cunoaște un proces de dezvoltare socială - culturală și de industrializare rapid. Se construiesc unități noi, moderne. Vasluiul redevine reședință de județ (1968), mai apoi devenind municipiu. Are loc o creștere explozivă a numărului de locuri de muncă, dezvoltarea rețelei școlare și spitalicești. Toate aceste dezvoltări și modernizări generează o atracție asupra așezărilor rurale dimprejur, ceea ce a determinat o creștere a populației (de la 14.084 locuitori în 1966 la 38.112 locuitori în 1977 și la circa 67.000 locuitori în 1986). În perioada 1965 - 1977 orașul a cunoscut o dezvoltare teritorială, în primul rând pe seama extinderii zonelor industriale și de transporturi. Capacitatea încă redusă de cazare a forței de muncă a făcut ca o foarte mare parte din muncitori să-și mențină domiciliul în mediul rural și să se păstreze același nivel al densității brute în intravilan.

Acum are loc implementarea unei industrii, care devine un element-motor și determină un puternic dinamism economic și social al orașului. Astfel s-au format șase zone industriale:

a. Prima zonă industrială s-a format în S-V, pe locul vechiului obor. Aici funcționa Întreprinderea de Prelucrare a Lemnului (construită în 1965 - 1967). Ulterior zona s-a completat cu unități alimentare (industria semi - industrializării legumelor și fructelor, a cărnii și vinificației), de prelucrare a metalelor și reparații .

b. A doua zonă industrială a fost construită pe un teren liber (între b-dul Primăverii și str. V. Alecsandri). Aici se află Întreprinderea de Confecții (în funcțiune din anul 1967), care a folosit o numeroasă forță de muncă (preponderent feminină) și care este situată în imediata apropiere a celor mai dens locuite cartiere rezidențiale.

c. A treia zonă industrială - este formată în S-E și are drept nucleu vechea topitorie de câneapă, în jurul căreia s-au grupat:

- industrii alimentare (lactate);
- unități ale industriei mici (mobilă, prelucrare a metalelor, reparații auto etc.).

d. A patra zonă industrială - este dezvoltată în apropierea stației CFR Vaslui, pe o suprafață mai mare decât primele trei zone; fiind proiectată pentru prelucrarea unui volum superior de materii prime și produse finite expediate. În această zonă au fost amplasate:

- unități ale industriei alimentare (prelucrarea boabelor de soia, industrializarea cărnii, fabricarea gheții etc.);
- unități de producere a nutrețurilor combinate;
- centrala de termoficare;
- unități de construcții.

e. A cincea zonă industrială cuprinde:

- unități ale industriei textile (filatură și țesătorie de bumbac);
- unități alimentare (vinificație, coniacuri).

Zona este deservită rutier, deși cantitățile de materie primă transportate sunt destul de mari și are o amplasare destul de improprie, sub aspectul vecinătății imediate cu zona spitalicească principală.

f. A șasea zonă industrială este și cea mai importantă: *Platforma industrială Rediu* (86,3 ha), construită între 1971 - 1975 la peste 3 km spre S-V de centrul orașului, pe teren slab folosit agricol, devenind utilizabil prin regularizarea Racovei și construirea lacului de acumulare de la Pușcași. Platforma a fost concepută în mod unitar și sistematic, aprovizionându-se în comun cu apă industrială, energie electrică, apă caldă, abur industrial etc.

Aici au fost amplasate unități din ramuri diverse ale:

- industriei materialelor de construcție (prefabricate, carton asfaltat, cărămidă, țiglă etc.);
- industriei constructoare de mașini (ventilatoare, aparate de măsură și control etc);
- industriei chimice (fibre poliesterice);

- industriei termoelectrice (centrală termică de zonă).

Deservirea feroviară (se asigură printr-un racord la linia Bârlad - Iași), este defectuos concepută, impunând celor mai multe întreprinderi întoarceri din cap de linie. Multe unități industriale vechi, de talie mică, au fost îndepărtate iar menținerea în continuare a majorității acestor unități, în mijlocul cartierelor de locuințe, nu a fost și nu este de dorit în perspectivă.

Din anul 1990 se constată un moment de stagnare al activităților economice, cu implicații negative în sfera socială, motivat de perioada de tranziție la economia de piață. Cu toate dificultățile, după această perioadă se constată o dezvoltare a construcțiilor de locuințe individuale, ceea ce a determinat presiuni asupra intravilanului. Pentru a se evita „înghesuirea orașului”, a fost necesară transformarea unor suprafețe situate în extravilan în suprafețe aparținând intravilanului. Astfel localitatea își încetează dezvoltarea pe direcția N-S, ocupând noi suprafețe spre V, prin realizarea unor noi cartiere de locuințe individuale. Această atitudine corectează dezvoltarea pe direcțiile principalelor căi de comunicații, rezultând o nouă imagine, de localitate dezvoltată compact. Cu toată această transformare, cele cinci sate componente se dezvoltă încă tentacular, spre localitatea urbană.

Municipiul Bacău²⁸ – reședința județului Bacău, este situat în partea de N-E a județului Bacău, străbătut de coordonatele de 46°35' latitudine N și 26°55' longitudine E, în amonte de confluența râurilor Siret și Bistrița. Este străbătut de drumurile europene E85 și E57, artere de circulație europene și naționale ce fac legătura cu capitala, cu nordul țării, precum și cu Transilvania. Deși prima atestare documentară o găsim în privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun negustorilor din Lvov (6.10.1408), originea orașului se pierde în negura timpului. Cert este că la sfârșitul secolului al XIV-lea, Bacăul era o așezare urbană bine încheagată, una din cele mai prospere din Moldova, având importante atribuții militare și comerciale.

Primele urme de locuire datează din paleolitic, acestora adăugându-li-se cele din mezolitic și neolitic. În intravilan au fost identificate câteva vetre de locuire: în zona Curții Domnești, liceul Gh. Vrâncianu, strada Ion Luca, nuclee ale viitorului oraș, principalele centre polarizatoare pe tot parcursul secolelor IX – XVII / XVIII. Abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Bacăul începe să fie menționat pe hărți, informațiile privind poziția și evoluția sa teritorială devenind mai clare. Reședință a lui Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, în perioada 1481-1496, Bacăul a reprezentat în această perioadă centrul administrativ, de control și de organizare al Țării de Jos. Caracterul itinerant al domniilor a determinat în Moldova, la fel ca în Țara Românească, apariția unor curți domnești temporare. Aici poposea domnul în anumite împrejurări politice sau pentru a participa la judecăți. Unele dintre aceste curți au servit și drept reședință a fiului desemnat a urma la tron. Acesta este, de altfel și cazul curții de la Bacău, unde un fiu al voievodului își îndeplinea obligațiile de coregent, calitate ce reiese din inscripția de pe *Tetrevanghelul* scris din porunca lui de Teodor Măreșescu, la 1491, pentru biserica Precista din Bacău: „Io Alexandru, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul marelui Ștefan voievod,în zilele binecinstiului și de Hristos iubitorului Io Ștefan voievod, în anul al XXXV-lea al domniei lui...”²⁹.

După luptele lui Ștefan cel Mare de la Vaslui (1475) și Războieni (1476), s-a impus necesitatea unei reorganizări administrative a Moldovei sudice. Voievodul a ales ca loc de reședință domnească pentru aceasta parte a țării Bacăul și l-a numit aici, spre a-l ajuta la domnie, pe Alexandru, fiul care îl însoțise la războaie și care fusese martor al multor acte domnești de până atunci (în documentele datate între 28 aprilie 1464 și 24 ianuarie 1496, când a murit ucis în luptă, Alexandru apare trecut în acte drept „iubitul meu fiu Alexandru” sau „fiul domni-

²⁸ I. Antonescu, *Curțile domnești de la Bacău*, în *Carpica*, nr. 2, 1969, Bacău; Al. Artimon, *Considerații istorico - arheologice privind geneza și evoluția orașelor medievale din sud-vestul Moldovei*, în *Carpica*, nr. 24, 1993, Bacău; I. Sandru, C-tin V. Toma, *Bacău. Studii de geografie urbană*, în *Studii*, 1985.

²⁹ *** Colectiv, *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 589.

ei mele, Alexandru”)³⁰. Ștefan a ales Bacăul, pentru că era un centru comercial, nod al drumurilor comerciale spre Transilvania și Țara Românească. Aici se intersectau „drumul moldovenesc”, care venea dinspre nord pe Valea Siretului și mergea către Galați, cu ramificații spre Țara Românească cu drumurile sării și păcurii, care veneau de la Ocna pe Valea Tazlăului și de la Moinești pe Valea Trebeșului; la acestea se mai adaugă și drumul Oituzului, care lega Moldova de Transilvania. La Bacău a fost stabilită capitala unei entități administrative care cuprindea partea de sud a Moldovei, controla drumul de pe Valea Siretului către Țara Românească și asigura în același timp și drumul pe Valea Troțușului către Transilvania. Aici, Alexandru trebuia să rezolve problemele pe care domnul, tatăl său, nu ar fi avut timp să le trateze de la Suceava³¹. Primele două documente emise de Alexandru de la curtea de la Bacău îl atestă într-o atare calitate, căci la 18 ianuarie 1482 se autointitula „*Alexander, filius domini Stephani Dei gracia waywode regni Moldavie*”, iar la 26 iunie 1488 se adresa brașovenilor pentru rezolvarea unor probleme care țineau de zona de sud a Moldovei³². Tot de aici putea fi organizată și apărarea țării către direcțiile din care se putea ivi pericolul otoman ori tătarăsc³³.

Până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, târgul a cunoscut o dezvoltare ascendentă. Însă, în condițiile statornicirii monopolului economic turcesc, prosperitatea economică a Bacăului rămâne de domeniul trecutului. În secolul al XVII-lea, Bacăul a cunoscut o dezvoltare lentă, specifică aproape tuturor târgurilor moldovenești. „*Pe la începutul secolului al XVIII-lea, târgul domnesc Bacău era o mică așezare pe un ostrov pe apa Bistriței. În acea vreme, așezarea se afla în calea oștilor otomane și rusești ce se înfruntau pe teritoriul moldovean*”, a precizat Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei*³⁴.

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, domnitorii Moldovei și boierii creau condiții care înlesneau statornicirea în locurile stăpânite de ei a neguțătorilor și meseriașilor străini. Boierii erau interesați să-și populeze satele și târgurile pustiite de vitregia vremurilor și să-și vadă valorificate bogățiile naturale. Domnitorii stimulau activitatea în târgurile domnești, care constituiau o importantă sursă de venituri pentru visteria domnească. *Hrisovul* dat în 1829 de către domnitorul Ioan Sturza, anume pentru târgul Bacău, atrăgea negustorii și meșteșugarii de orice neam să se stabilească la Bacău, să cumpere terenuri și să ia lemn pentru construcții din pădurea învecinată. În 1816, orașul era localizat în partea centrală a terasei Bacău, având o structură răsfirată, cu o singură grupare liniară (Ulița Mare) cu orientare N-S, în lungul drumului Adjud - Piatra Neamț. Spre V, limita nu depășea strada Bradului, iar la E avansa până la muchia terasei. Prin E orașului trecea „*drumul sării*”.

Spre sfârșitul deceniului doi al secolului XIX, producția și circulația mărfurilor căpăta însemnătate tot mai mare la Bacău, dar orașul era abia înfăptuit și se reducea la un număr restrâns de case și locuitori. Astfel, în anul 1820 orașul Bacău deținea un număr de 22 case boierești și o populație totală de circa 1.000 de locuitori. Mai târziu, în 1832, datele statistice din „*Extractul statistic alcătuit pentru Bacău*” arătau o populație de 2.903 persoane.

„*Bacăul era o aglomerare de case de lemn, mici, acoperite cu mușchi. Existau doar două străzi principale Șoseaua Domnească și Ulița mare și trei mahalale, numite boierești, negustorești și a calicimii, cu ulițe neprunduite. Eforia, isprăvnicia, poliția funcționau în case închiriate. Iluminatul străzilor era primitiv: la mari distanțe câte un par, având în vârf un mic felinar cu o lumânare de seu. Alimentarea cu apă se făcea din fântâni, gunoaiile se împrăștiu pe malul Bistriței. Aglomerarea caselor înlesnea apariția incendiilor, cum a fost cel din 1850, care a mistuit sute de case*”³⁵.

³⁰ Al. Artimon, *Civilizația medievală urbană din secolele XIV-XVII (Bacău, Tg. Troțuș, Adjud)*, edit. Documentis, Iași - Bacău, 1998, p. 64.

³¹ *Ibidem*, p. 66.

³² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 380.

³³ Al. Artimon, I. Mitrea, *Descoperiri prefeudale la Curtea domnească-Bacău*, în *Carpica*, IV, 1971, Bacău.

³⁴ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973.

³⁵ În *Marele Dicționar Geografic al României*, București, 1892, se va realiza o analiză evolutivă a orașului. Aceeași problemă va fi abordată și de Radu Costache, în 1906, în lucrarea *Bacăul de la 1850 - 1900*, Grigore Grigorovici,

„La 1850, întreaga Ulița Mare, începând din Piața veche și până la biserica Sf. Neculai, era a negustorilor români și o parte a armenilor pământeni, apoi crâșmari mai însemnați. Cei dintâi erau bacali, având unii și crâșme pe lângă dughenile lor, alții erau blănari. Armenii aduceau marfă de la Brașov. Unii aveau manufactură, alții vindeau și tutun. O singură dughenă avea marfă bună, de lux și scumpă, a lui Vasile Șandru, căruia i se mai zicea și Vasile Galantaru”³⁶.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, orașul se va extinde mult spre N și spre S-E. Ulterior, datorită construcției căii ferate (1872) și a Podului de Fier peste Bistrița, se poate observa clar tendința de extindere pe direcție E-V. Erau 12 străzi mari, bine liniate, dar nepavate: Calea Bacău - Roman, străzile Precista, Buna Vestire, Busuioc, Județeană a Liceului, Gării, Primăverii, Justiției, Armenească, Lecca, Bulevardul și Calea Bacău - Tg. Ocna. Cu excepția zonei centrale, restul așezării avea un puternic aspect rural, cu case din lemn și pământ. În sectoarele Paloșanu și Lecca erau cartiere insalubre, locuite de muncitori și țărani. În perioada interbelică, sunt incluse în intravilan comunele Șerbănești, Gherăiești și Izvoarele de Sus. Se extind cartierele de locuințe prin parcelări, construindu-se în 1922 cartierul CFR, care este delimitat la V de aliniamentul căii ferate. În paralel, unele terenuri câștigate prin reforma agrară din 1921 sunt amenajate ca spații verzi - Parcul Cancicov. Datorită creșterii demografice dar și economice, Bacăul este declarat municipiu, la 7 decembrie 1929.

Începând cu 1948, municipiul intră într-o nouă perioadă de transformări urbanistice. S-a înregistrat o dezvoltare atât pe orizontală, cât și mai ales pe verticală. Se construiesc zone industriale și în paralel noi zone rezidențiale, așa numitele cartiere - dormitor dotate cu mici unități comerciale, sanitare, de învățământ. Ca urmare, suprafața orașului a crescut de la 1.645 ha în anul 1975, la 1.737 ha în anul 1989. Suprafața de 1.737 ha intravilan este ocupată în proporție de 49,47% cu cartiere de locuințe: 859,24 ha; un procent de 31,01% din suprafață, adică 535,68 ha, este arondat platformelor industriale, iar pentru spații verzi și de agrement a fost alocată o suprafață de 65,54 ha (19,52%). Structura funcțională a orașului devine mult mai complexă, ea modificându-se în timp, în concordanță cu exigențele noilor reglementari administrative. Astfel, în zona centrală s-a conturat zona administrativă sau *centrul civic*. Aici sunt localizate instituții importante: Primăria, Prefectura, Oficiul Județean de Poștă și Telecomunicații, Biblioteca Județeană, Casa de Cultură (zona se întrepătrunde cu cea rezidențială și comercială).

În anii post-1989, zona administrativă s-a extins spre E, spre Str. 9 Mai, prin construcția unor unități bancare, devenind astfel centrul financiar - bancar al Bacăului. Zona industrială se prezintă sub forma unei centuri în jurul orașului propriu-zis, cu două nuclee de concentrare, corespunzând platformelor din N-V și din S, și o grupare liniară în lungul Bistriței. Unitățile construite în ultimii ani au fost alinate grupărilor deja existente; centrele de producție la periferii, iar centrele de afaceri în zona administrativă sau în apropierea ei. Zona transporturilor cuprinde două areale: unul, în V municipiului și altul în E. În partea de V se concentrează transporturile feroviare, iar în S orașului cele aeriene, toate completându-se reciproc.

Zona comercială cuprinde vechiul nucleu al orașului, completat fiind de alte grupări amplasate în zonele rezidențiale. Se mai păstrează o specializare strictă doar în arealul Pieței Centrale (cel dintâi nucleu comercial al orașului). B-dul Unirii și B-dul Nicolae Bălcescu sunt vechi zone meșteșugărești, care au o funcționalitate mixtă (comercial - rezidențială). Între zonele mono - funcționale și cele rezidențiale propriu-zise există zone mixte: comercial - rezidențiale (clădiri bifuncționale), rezidențială învățământ - sănătate. Zonele rezidențiale ocupă aprox. 80% din intravilan. În general, se întrepătrund cu cele comerciale. Singurele cartiere rezidențiale propriu-zise sunt cele de la periferii: Gherăiești, Izvoare, Șerbănești, CFR, Tache, Mioriței, Nord.

în *Bacăul din trecut și de azi*, 1934, respectiv Grigore Tabacaru, în *Bacăul de altă dată*, 1935.

³⁶ *Ibidem*.

O importanță deosebită pentru orașul Bacău o are sfârșitul secolului al XX-lea, care a adus noi orientări și tendințe demografice. Astfel, în mai puțin de 10 ani numărul locuitorilor orașului a crescut cu aproximativ 26.000 locuitori (de la 183.201 locuitori, în 1988, la 209.051 locuitori în 1997), atât datorită unui bilanț natural pozitiv, dar mai ales fluxurilor migratorii, prin aceasta demonstrându-se puterea de atracție a orașului. Climatul economic, viabilitatea industriei, trecerea rapidă la proprietatea privată, programele sociale întreprinse, dar și inițiativele legislative locale, au transformat Bacăul, în perioada actuală, într-un oraș atractiv. În *concluzie*, în evoluția teritorială a municipiului s-a înregistrat un maxim în secolul al XIX-lea, urmat de un relativ dinamism. Aceasta a fost o creștere tentaculară, datorită dezvoltării așezării în lungul axelor de circulație.

Municipiul Galați³⁷ – reședința județului Galați, se află în E României, în perimetrul delimitat de confluența Prutului și Siretului cu Dunărea. Coordonatele geografice sunt: 45°25' latitudine N și 28°02' longitudine E. Condițiile naturale au fost favorabile formării comunităților umane în zona geografică a orașului încă din timpuri străvechi. Primele urme de locuire în perimetrul actual al orașului atestă existența unei așezări neolitice. În mod cert, în prima epocă a fierului exista o comunitate umană. Treptat, între comunitatea locală și așezările grecești de pe litoralul Pontului Euxin au început intense schimburi comerciale. În perioada de înflorire a civilizației geto - dacice (secolul I î.Hr. - secolul II d.Hr.), pe promontoriul de la Barboși, la vărsarea Siretului în Dunăre, s-a ridicat o cetate fortificată. Integrarea Daciei în structurile Imperiului Roman a fost urmată de ridicarea unor puternice caste militare și așezări umane. O astfel de comunitate romană, militară - civilă, s-a ridicat și la Barboși, pe ruinele fostei cetăți dacice (platoul actualului cartier „Dunărea”).

După retragerea armatei și administrației romane, timp de un mileniu, comunitățile umane de la Galați au suportat distrugerile periodice ale migratorilor nord-pontici și asiatici trecători, în valuri, peste Câmpia Română spre S ori centrul Europei. Între secolele XI - XIII, comunitatea de la Dunăre, de tip rural, își menține importanța strategică și comercială, fiind locul de valorificare al produselor agricole și pescărești din zonă. După ultima mare invazie tătară-mongolă, către mijlocul secolului al XIII-lea, comunitățile românești se consolidează și se constituie în structuri pre-statale, târguri, cetăți întărite, centre meșteșugărești și comerciale. Este perioada când apare și târgul gălățean, pe o mare arteră comercială trasată de romani, la un vad al Dunării, prin care se menține legătura cu Dobrogea și mai departe cu Bizanțul. În timpul domniei primilor Mușatini în Moldova, târgul de la Dunăre devine un important centru comercial, în special pentru negoțul cu pește, marfă care se găsea din belșug și care a făcut renumele Galaților în prima sa epocă de așezare urbană.

După 1484, când turcii integrează în imperiul lor vestitele porturi moldovene Chilia și Cetatea Albă, Galați rămâne singurul și cel mai important port românesc liber de la Dunăre. În perioada 1538 - 1540 și Brăila este transformată în *raia otomană*. Desele războaie purtate de turci cu polonezii, românii și apoi cu rușii, vecinătatea semi - nomazilor tătari și imposibilitatea apărării cu ziduri și fortificații a orașului, l-au expus de fiecare dată distrugerii. De fiecare dată însă orașul renăștea în vatra sa și atingea repede standarde de înflorire și prosperitate. Perioadele de înflorire din secolele XVIII - XIX alternează cu stagnările forțate datorate războaielor. Se reconstruiesc însă de fiecare dată case, biserici, mănăstiri și, mai ales, piața gălățeană își reia activitatea, mereu mai bogată, lipsită de concurență prin practicarea celor mai scăzute prețuri întâlnite de negustorii europeni, care făceau afaceri bune, mărfurile importate fiind cătate permanent.

După slăbirea stăpânirii otomane, prin Tratatul de la Küçük Kainargi (1774) și mai ales după pacea de la Adrianopol (1829), când obligațiile Principatelor Române față de Sublima

³⁷ I. T. Dragomir, *Descoperiri arheologice pe actualul teritoriu al Galațiului din cele mai vechi timpuri și până la întemeierea orașului*, în *Danubius*, I, 1967, pp. 179 - 212.

Poartă se diminuează și comerțul se liberalizează, începe într-adevăr epoca de mare prosperitate a Galaților. În 1837 se introduce regimul de *porto - franco* pentru întregul târg. Orașul Galați a intrat în marele circuit al pieței europene³⁸. Din deceniul cinci al secolului al XIX-lea negustorii englezi, urmați de cei belgieni și francezi, devin cumpărătorii cei mai importanți ai cerealelor negociate la Galați. Orașenii își acordă răgazul și legile necesare pentru a construi frumos și temeinic: străzi largi, cu trotuare pavate cu piatră, case solide din piatră și cărămidă, o gamă diversă de nave comerciale și militare în șantierele navale, drumuri de acces către port, urmate de căile ferate, atelierele meșteșugărești și fabrici din domeniul industriei alimentare, sub o administrație înțeleaptă și dominată de întreprinzătorii negustori³⁹.

După Războiul Crimeei (1853 - 1856), reprezentanții marilor puteri, întruniți într-un *Congres la Paris*, vor stipula în tratatul pe care îl vor încheia și prevederi referitoare la viitorul politic al Principatelor Române, iar pentru siguranța și nevoia de navigație și comerț liber s-a luat decizia înființării *Comisiei Europene a Dunării*, cu sediul la Galați. Conții Walewski și Clarendon, principalii negociatori ai Franței și Angliei la tratative, nu au reușit să impună prin articolul 15 al Tratatului decât un organism temporar și tehnic, cu gândul că va deveni ceea ce a fost, unul permanent și politic, cu atribuții și motivații tehnice. Sediul Comisiei Europene a făcut din Galați, după 1856, un oraș aflat în atenția diplomației europene pentru următoarele 9 decenii, un centru nu numai al comerțului, o poartă a românilor spre lume și un important receptor al valorilor civilizației europene⁴⁰.

Se consideră că perioada de aplicare a regimului de *porto - franco* (1837 - 1883) a fost cea mai înfloritoare pentru oraș. Un singur reper este suficient pentru confirmare: în anul 1831 populația orașului era de 8.605 locuitori, către mijlocul secolului ajunge la 25.000 locuitori, spre anul 1900 fiind evaluată la 80.000 locuitori. Produsele fabricate ori manufacturate la Galați încep să fie tot mai căutate pe piețele interne și externe. Atât de mare devenise faima orașului, încât Costache Negruzzi și chiar Al. I. Cuza se gândeau cu temei la Galați ca viitoare capitală a României. În perioada Războiului de Independență și după aceea, orașul s-a modernizat în sensul construirii rețelei de drumuri și căi ferate de acces din toată țara spre port, s-au construit rețele de canalizare, s-a iluminat orașul (au fost folosite lămpi cu gaz), s-a extins perimetrul locuit și centrul a fost ocupat de casele bogaților negustori și boieri, strada Domnească străjuită cu tei devenind locul de promenadă, între Grădina Publică și Dunăre.

Primul Război Mondial a adus pagube materiale imense orașului, evaluate la 7.746.533 lei, prin distrugerii provocate industriei și construcțiilor particulare, ale Primăriei și statului. După război, orașul Galați s-a integrat rapid în ritmul economiei naționale, prin dezvoltarea șantierei navale, uzinei metalurgice, industriei chimice, a unor țesătorii și filaturi, unități pentru produse alimentare, urmând un curs ascendent până la cel de-al Doilea Război Mondial. S-a trecut la extinderea uzinei de apă, s-a construit o uzină electrică pentru iluminatul public, s-a extins rețeaua străzilor pavate, s-a construit o cazarmă pentru pompieri, o baie comună modernă, o hală pentru piață și două școli primare. Proiectul pentru un teatru comunal a fost amânat, dar s-au înălțat busturile marilor oameni politici: I.C. Brăteanu, Lascăr Catargiu și Costache Negri. Populația orașului a ajuns în 1930 la 102.311 locuitori, ocupați cu prioritate în industrie, comerț și servicii publice. Din 1942, viața economică decade, o parte din utilajele industriale au fost evacuate, populația resimte rigorile războiului și suportă greu lipsurile și bombardamentele din primăvara și vara anului 1944, care au distrus centrul orașului și zona portului.

După ocupația germană a urmat „ordinea” sovietică, structurile economice impuse și planificate rupând evoluția firească a renașterii economice, așa cum se întâmplase după perioadele de restriște. Orașul - port a fost amputat de componentele sale care-i făcuseră gloria și

³⁸ P. Păltănea, *Istoria orașului Galați de la origini până la 1918*, edit. Porto Franco, Galați, 1994 - 1995, *passim*.

³⁹ Șt. Stanciu, *România și Comisia Europeană a Dunării. Diplomatie. Suveranitate. Cooperare internațională*, Galați, 2002.

⁴⁰ *Ibidem, passim*.

renumele: *comerțul și navigația*. În primele două decenii după război, comenzile către Șantierul Naval se făceau numai sub control sovietic, flota comercială și cea de război a României fiind dezmembrată. În această perioadă, justificată ori nu de criterii economice, orientarea economiei gălățene a fost dirijată spre metalurgie; au fost reluate construcțiile navale, industria textilă și cea alimentară. În aceste condiții, industria gălățeană s-a concentrat în mari întreprinderi, cu mii de salariați.

În anul 1965 a început construirea celui mai important obiectiv industrial - Combinatul Siderurgic - decizie care a schimbat profilul economic al orașului, fiind atrasă o mare forță de muncă. Odată cu ridicarea combinatului, s-au dezvoltat și mari întreprinderi de construcții industriale și civile, porturi specializate și Șantierul Naval, care și-a dimensionat capacitățile pentru producția de nave de mare tonaj, platforme maritime de foraj, șalande și șleपुरi pentru transporturile grele de minereu și piatră.

După evenimentele din decembrie 1989, restructurarea economiei pe principiile privatizării și eficienței a produs mutații esențiale în structurile orașului. Nevoia de re tehnologizare și de noi piețe de desfacere ridică problema unor mari investiții de capital. Galații dispun de oportunități pentru valorificarea potențialului uman, a resurselor și capacităților industriale. După 1989, la Galați afirmarea liberei inițiative, prin apariția și extinderea activității întreprinzătorilor particulari (peste 12.200 de firme existau la începutul 2002), reprezintă structura de rezistență a tranziției către economia de piață. Din această perspectivă, programele guvernamentale de sprijinire a activității întreprinzătorilor particulari au fost concepute în contextul necesității creării unei culturi specifice economiei concurențiale și a unui climat antreprenorial stimulat care, din păcate, reclamă încă destule îmbunătățiri.

Municipiul Focșani⁴¹ – reședința județului Vrancea, se găsește la intersecția coordonatelor de 45°42' latitudine N și 26°13' longitudine E, străjuind partea S-E a Carpaților de Curbură, la contactul dintre Câmpia Siretului și dealurile subcarpatice cu altitudinea maximă în Măgura Odobeștilor (1001m). Suprafața aferentă teritoriului municipiului Focșani este de 4815 ha, din care suprafață intravilanul măsoară 1193 ha. Denumit în multe scrieri "*Orașul de pe Milcov*", municipiul Focșani, reședința județului Vrancea de astăzi, a intrat în conștiința românilor drept „*Orașul Unirii*”. Considerat neoficial ca prima capitală a Principatelor Unite Moldova și Țara Românească, localitatea va rămâne mereu în istorie sub această emblematică aureolă, aici funcționând, după 24 ianuarie 1859, primele instituții comune ale noului stat, pe a căror temelie avea să ia naștere statul național unitar român, în urma Marii Uniri din 1918.

Săpăturile arheologice efectuate în anul 1977, în partea sudică a Focșanilor, atestă că vatra orașului a fost locuită încă din neolitic, obiectele descoperite aparținând culturii Criș (cca. 5000 î.Hr.). Au mai fost descoperite: un tezaur dacic din secolele III - II î.Hr., un tezaur de monede imperiale romane, alte mărturii ale culturii materiale a carpilor și sarmaților din secolele II - III d.Hr. Deși după sec. III d.Hr. date cu privire la spațiul pe care actualmente se află orașul Focșani nu se găsesc, totuși unii arheologi⁴² consideră că aici au continuat să existe nuclee de locuire rurale. Astfel, la finele secolului al XV - lea pe teritoriul orașului existau câteva nuclee de așezări rurale, prin concreșterea cărora, se crede, a rezultat ulterior târgul Focșani. În aceeași perioadă existau pe acel teritoriu, la trecerea drumului lui Rotopan dinspre Moldova în Muntenia, două puncte de vamă, care au stimulat ulterior geneza unor funcții urbane de ambele părți ale graniței.

Nucleul inițial al orașului se poate recunoaște de o parte și de alta a vechiului hotar, în

⁴¹ D.F. Caian, *Istoricul Orașului Focșani*, Arhivele Primăriei Focșani, 1906; I.M. Dumitrescu, „Însemnări cu privire la orașul Focșani”, în *Natura, Revistă pentru răspândirea științei*, XX (1931), nr. 2; A. Deșliu, *Vrancea. Județ cu vocație europeană*, Album monografic, Focșani, 2006.

⁴² Ghe.I. Cantacuzino, *Sondajele arheologice în orașul Focșani*, Arhivele Primăriei Focșani, 1979; A. Nicodei, V. Bobi, *Sondaje arheologice în punctul Ateneul Poplar „Maior Gh. Pastia”*, Arhivele Primăriei Focșani, 2005.

centrul civic al orașului de astăzi, din zona Pieței Moldovei până spre fosta stradă Ghergheasa (Unirea Principatelor de astăzi). De la începutul apariției sale ca târg (secolele XVI - XVII până la 1695), locuitorii foloseau apa din puțuri, care era sărată și sălcie; apa din gârlele trase din Milcov care traversau orașul nu se putea întrebuința decât pentru adăpatul vitelor sau pentru alte nevoi gospodărești. De aceea, oficialitățile vremii au realizat aducțiuni (*din olane simple, care mai tot timpul se stricau*), de la sursa de apă (*de la Faraoane*), construindu-se o cișmea cu apă de izvor, situată în apropierea hotarului (pentru a se putea folosi de ea și populația din Focșanii Moldoveni, ca și călătorii care se deplasau pe drumul spre Râmnicul Sărat). La sfârșitul secolului al XVII-lea și în cel următor, înfățișarea Focșanilor era asemănătoare cu a celorlalte orașe muntene și moldovene, specificul localității fiind determinat de împărțirea ei în două zone (*părți*). Un rol important în istoria dezvoltării sale l-a jucat și mutarea vămii și a starostiei de la Putna în partea moldovenească a Focșanilor, la începutul secolului al XVII-lea și căpitania de margine în partea muntenească, în același timp.

Ca particularitate a apartenenței Focșanilor la cele două țări românești, amintim și existența a două centre economice care s-au perpetuat până în secolul al XIX-lea : unul în Piața Munteniei, în jurul bisericii Sf. Ioan (Piața Unirii de azi), construită ca mănăstire de voievodul Țării Românești Grigore Ghica, între 1661 și 1663, iar altul în partea Moldovei, în jurul fostei biserici „Domnească”, ctitorie a doamnei Dafina, soția putneanului Dabija-Vodă, începută în 1665, ultimul an de domnie al acestuia. Între aceste două biserici existau o mulțime de dughene, pe așa-zisa „Strada-Mare a Focșanilor”, principalul nucleu comercial al orașului. Printre proprietarii dughenelor vechi, amplasate în față la Strada-Mare, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, sunt menționați numeroși localnici, dar și turci, evrei și armeni.

Secolul al XVIII-lea a fost însă pentru Focșani o perioadă de grele încercări, asupra orașului abătându-se ciuma din 1718, tătarii în 1735 și 1758, armatele turcești, austriece și rusești în timpul războaielor din anii 1768-1774 și 1787-1792. Unii locuitori ai Focșanilor se alătură armatelor rusești, în speranța eliberării Țărilor Române de sub dominația otomană. În urma acestui fapt, la 30 iulie 1788, Nicolae Mavrogheni, domnitorul fanariot al Țării Românești, a depozat de averile lor numeroși boieri și negustori din Focșanii Munteni, pentru că au participat alături de armatele rusești la lupta împotriva turcilor. Totuși, dezvoltarea orașului în secolul al XVIII-lea nu mai poate fi pusă la îndoială, o dovadă a prosperității de atunci constituind-o și construirea unui număr însemnat de biserici, unele ridicate de breslele de meseriași. După primele aducțiuni de apă potabilă, în Focșanii Munteni sub Constantin Brâncoveanu, iar în Focșanii Moldovei sub Antioh Cantemir, în 1793, Alexandru Moruzi, voievodul Țării Românești, recunoaște dreptul orașului Focșani de a folosi o subvenție de 200 taleri din Casa Epitropiei obștești pentru repararea și întreținerea cișmelelor din Focșanii Munteni.

În 1806, Constantin Ipsilante, domn al Moldovei, aduce apă (pe olane) în Odobești (două cișmele) și Focșani (nouă cișmele) de la Pitulușa, localitate din dreapta Milcovului, nu numai pentru târgoveții Focșanilor de ambele părți, ci și pentru străinii și trecătorii pământeni din cele două țări surori. Se remarcă, de asemenea, preocupările pentru dezvoltarea urbanistică, unele străzi, cum este Strada Mare, fiind pavate cu trunchiuri de copaci, iar peste gârla trasă din Milcov construindu-se multe poduri. Pentru depozitarea produselor agroalimentare, în special a vinurilor, se construiesc numeroase beciuri. Astfel, în fața fostei biserici „Domnească”, aflată pe locul Farmaciei nr. 23 de astăzi, au fost descoperite 6 beciuri, fiecare cu lungimea de 12 m, lățimea de 8 m și înălțimea de 2,80 m. Acestea comunicau între ele și cu exteriorul printr-un gang. Tot aici, pe sub dughenele care înconjurau biserica, exista un tunel boltit ce ieșea într-un gang asemănător ce mergea până la biserica Sf. Dumitru, iar de acolo, după cum spune tradiția, pe sub gârla de hotar, până la mănăstirea Sf. Ioan din Muntenia.

Potrivit unei statistici otomane făcute de Ahmed Pesni Efendi, care a cunoscut foarte bine țărilor române, Focșanii devansau Ploieștii, Buzăul și Târgoviște, atât ca număr de locuitori, cât și în privința construcțiilor sociale. El avea câteva mii de case (pe ambele părți), 150 de dughene, o baie și numeroase bresle. Creșterea numărului meseriașilor a făcut ca produselor

locale tradiționale destinate vânzării, între care cele mai căutate erau vinul, cherestea, brânza, vitele de tot felul, să li se adauge noi produse meșteșugărești, cum erau de pildă, postavurile. În Focșanii Munteni densitatea clădirilor era mai mică decât în Focșanii Moldoveni, întreaga suprafață situată între strada Brăilei și bariera Cotești fiind câmp, iar în zona autogării (fosta Piață Știrbei) existau o stupină și o livadă de nuci, ce aparțineau mănăstirii Sfântul Ioan. Din acea perioadă s-au păstrat doar unele clădiri de cult, precum Biserica Sfântul Ioan, din actuala Piață a Unirii, construită în anul 1769, ce adăpostește un clopot din bronz donat de regele Ferdinand I în anul 1921.

La începutul secolului al XIX-lea se fac progrese însemnate și în domeniul ocrotirii sănătății. În 1803, Focșanii Munteni beneficiau de un medic, iar în anul 1814 și voievodul Moldovei, Scarlat Calimachi, hotărăște ca epitropii orașului să aducă un medic pentru urbe. Acesta trebuia să fie *“doftor cu știință, să mulțumească toată obștea târgului, să meargă oriunde va fi chemat și în orice vreme ar fi și să caute cu toată silința și sânguința spre bolnavi, până și pe cei mai săraci din târgoveți sau din străini și drumeți ce s-ar întâmpla a se îmbolnăvi în trece-re”*. Activitatea medicului era însă dificilă, pentru că în oraș nu se găsea nici o farmacie de unde locuitorii să poată lua *„doftorii bune, curate și îndestule”*. Din aceste motive, la stăruințele repetate ale locuitorilor orașului, voievodul amintit dă o carte domnească în 1816 pentru *„înființarea unei spițerii și aducerea unui spițer cu bună știință și cu vrednicie spițărească”*⁴³.

Orașul trece apoi prin momente grele și la începutul secolului al XIX-lea, când eteriștii conduși de Vasile Caravia îl pustiesc și îi dau foc (1821). La numai câteva luni, 300 de zaver-gii, în frunte cu cneazul Gheorghe Cantacuzino Deleanu, refugiindu-se la Focșani după lupta de la Târgoviște, îl incendiază din nou. După evenimentele din anul 1821, Focșanii cunosc din nou ravagiile ciumei, în 1828. După Unirea de la 1859, a existat o propunere de mutare a capitalei la Focșani, propunere care, probabil, dacă ar fi devenit realitate, potrivit favorabilității geografice și economice, România din vremea lui Carol I ar fi economisit sume imense, ce au fost folosite ulterior pentru a transforma orașul de câmpie al Bucureștilor într-o cetate întărită. Acest lucru s-a adevărit în anul 1916, când invazia armatelor dușmane s-a oprit abia în valea Siretului de Jos, între cotul Carpaților și Dunăre unde s-a și hotărât soarta războiului (Mărășești).

În secolul XX se remarcă o intensă creștere teritorială a orașului, legată de evoluția numerică a populației, de apariția unor noi funcții urbane (feroviare), de dezvoltarea celor apărute anterior (funcția industrială) și de desprinderea treptată a locuinței de locul de muncă, ceea ce produce o dispersie în zona periferică. Conturul orașului devine acum unul circular, prin construirea de locuințe între străzile alungite anterior pe anumite direcții preferențiale. Orașul își completează intravilanul mai ales spre N-V, în direcția gării. Denumirea unor străzi (Tăbăcari, Olari, Dogărie) arată că aici își aveau atelierele diferiți breslași, a căror îndeletnicire era axată în principal pe prelucrarea unor materii prime din Subcarpați sau câmpie.

Cele mai clare date privitoare la teritoriul orașului Focșani datează din 1892, când au fost făcute primele cartări riguroase ale intravilanului. În acel an, orașul avea o suprafață de 4,7 km², un număr de cca. 370 de clădiri și o populație de cca. 10.000 locuitori, ceea ce caracteriza puține orașe din Moldova. Din această perioadă s-au păstrat până astăzi 4 biserici din centrul orașului, câteva clădiri administrative și unele locuințe particulare. O astfel de clădire este Liceul Unirea, construit în anul 1862, ce l-a avut, printre alții, ca elev pe renumitul inginer Anghel Saligny. Tot din aceeași perioadă datează și clădirea vechii administrații a vămii, re-construită în secolul XX și transformată în anul 1909 în sediu de poștă (Poșta Veche). Locuințele particulare construite în stil clasic și neoclasic se mai păstrează în cartierele Comisia Centrală și Obor. Acestea au fost construite în perioada 1869-1899.

În secolul XX, pe teritoriul orașului Focșani se construiesc un Teatru, așezat în centrul orașului Focșani (anul 1908), și Palatul de Justiție (1912). Orașul era divizat în 4 sectoare, de Strada Mare a Unirii, ce îl străbătea pe direcția N-S și de Bulevardul Lascăr Catargiu, ce se

⁴³ Caian, D.F., *Istoricul Orașului Focșani*, Focșani, 1906.

continua cu strada I.C. Brătianu, pe direcția E-V. Suferea însă de lipsa apei potabile, vara debitele care îl alimentau scăzând considerabil. Cele mai mari cartiere în afara zonei centrale erau: Vâlcele în S-V, Tăbăcari și Gară în V și Bahne în E, cu o populație numeroasă, în mare parte cu ocupație agricolă. Satele care erau situate la periferia orașului Focșani erau: Florești, la 1,5 km distanță, cu o populație de 697 locuitori; Câmpineanca, la 2,5 km distanță, cu o populație de 1.600 locuitori; Mândrești - Munteni, la 4 km distanță, cu o populație de 650 locuitori; Mândrești - Moldoveni, la 4 km distanță, cu o populație de 250 locuitori; Petrești, la 3,2 km distanță, cu o populație de 475 locuitori; Vânători, la 5 km distanță, cu o populație de 600 locuitori.

Industria Focșanilor de la începutul secolului XX era în stadiu embrionar, existând câteva ateliere de industrie ușoară, ateliere de confecții, tricotaje, giuvaergii, o fabrică de lumânări, darace de scărmanat lână, o fabrică de spirt, două fabrici de săpun, ateliere de olărit dar și ateliere mecanice, tâmplării, tinichigerii, 12 ateliere de fierărie, fabrici de var, cărămidării, etc. În timpul Primului Război Mondial, teritoriul din jurul Focșanilor a devenit teatru de operațiuni militare, unde urma să se decidă nu numai soarta frontului, ci și a țării. La 25 decembrie 1916, orașul intră sub ocupație germană, de care avea să se elibereze abia la 10 noiembrie 1918. În perioada dintre cele două războaie mondiale, evoluția Focșanilor cunoaște o oarecare stagnare. Se efectuează doar câteva lucrări edilitare, care nu reușesc să schimbe înfățișarea generală a orașului: pavarea unor străzi, îmbunătățirea rețelei de alimentare cu apă, construirea unei uzine electrice în 1936.

În 1927 se edifică totuși, din banii maiorului Gh. Pastia, Ateneul Popular care îi poartă astăzi numele, de către arhitectul Frederich Mandel, clădirea Băncii Naționale și Palatul Telefoanelor. În anul 1931 ia ființă o școală superioară de comerț, de asemenea se pun bazele Muzeului din Focșani, iar un an mai târziu se inaugurează Școala de Arte și Meserii. În anul 1937, suprafața intravilană ajunsese la 6,21 km² iar orașul deținea circa 995 clădiri. Dacă în prima jumătate a secolului XX economia Focșanilor era axată pe mica producție manufacturieră (câteva tăbăcării, o fabrică de teracotă, una de lumânări și câteva ateliere profilate pe diferite meșteșuguri), comerț și activități bancare, după 1950 s-a trecut la o puternică industrializare.

Procesul de industrializare socialistă se reflectă în modul cel mai direct în evoluția teritorială a orașului, mai ales în perioada 1960-1985, prin crearea unor zone industriale noi, la limita spațiului construit, pentru a evita poluarea atmosferei cartierelor de locuințe. În această perioadă, are loc o dezvoltare sistematizată a orașului, cartierele devenind tot mai compacte spre a nu mai ocupa suprafețe foarte mari, multe transformându-se acum din cartiere alcătuite predominant din case cu curți și grădini în cele cu blocuri aliniate în spații mici. Se realizează astfel un nou aspect al orașului, diferit de cel din perioada anterioară și obținut prin remodelare urbanistică. În perioada 1948 - 1970 se construiesc în special locuințe de tip bloc, cu 4 - 8 niveluri, începând cu zona Gării, strada Ștefan Cel Mare, strada Mihail Kogălniceanu, strada Simion Bărnuțiu, o parte a zonei centrale și B-dul Unirii. Tot acum sunt construite și marile unități industriale din cartierul Focșani Sud (CPL) și Fabrica de confecții din zona de nord a orașului.

În anul 1966 orașul avea o populație de 38.042 locuitori, o suprafață de circa 7,4 km² și 2.675 de clădiri, iar zece ani mai târziu suprafața crescuse la 8,1 km². Perioada a fost marcată de o puternică accelerare a construcțiilor de locuințe, modificându-se inițial mai puțin centrul vechi și valorificându-se spațiul liber de la periferie. Centrul vechi al orașului a fost modificat totuși ulterior, după cutremurul din martie 1977, când majoritatea clădirilor vechi de aici au avut de suferit, rezistența lor fiind, în cele mai multe cazuri, puternic afectată. Zona centrală a fost aproape complet demolată, în mai multe etape, fiind reconstruită până la aspectul actual. Multe străzi au fost rectificate, după 1977, odată cu realizarea bulevardului Independenței, o parte din străzile vechiului centru comercial (Piața Moldovei) dispărând. Demolarea unei serii de case vechi și înlocuirea lor cu blocuri a impus rectificarea unor străzi sau chiar dispariția unora (str. Dogăriei, str. Socialismului), ca urmare a continuării bulevardului Independenței și a complexelor de blocuri care-l mărginesc.

Perioada 1970 - 1986 este cunoscută ca un boom arhitectonic. În anii 1970 - 1980 se

construiesc blocuri, cu 4 - 10 niveluri, în toate cartierele. B-dul Unirii este flancat de blocuri și construcții administrative, cu 8 - 10 niveluri, construite după un model general răspândit în acea perioadă în toată țara, multe dintre ele fiind afectate de mișcările seismice din 1977 și 1990, chiar dacă au fost construite pentru un grad de seismicitate ridicat. Tot în această perioadă este definitivată zona industrială de S (ISEH, Laminorul, Electroplast, Fabrica de Coniac, Întreprinderea de Vase Emailate) și zona industrială de V (FUPSICH). În anul 1980 orașul avea o populație de circa 80.000 locuitori, 2.671 de clădiri, din care 782 blocuri, suprafața intravilanului ajungând la 10,59 km². În perioada 1986 - 1989 scade intensitatea construirii în oraș. Sunt construite ansambluri de blocuri în zona de E a orașului, pe strada Brăilei și cartierul Poieniței, în zona de N, pe B-dul Cuza Vodă, în general cu 4 - 6 nivele, și cu 4 - 8 nivele pe B-dul Independenței.

În perioada 1989 - 2000 ritmul construcțiilor mari se reduce masiv. Câteva blocuri sunt terminate în zona de E a cartierului Focșani - Sud și în zona autogării. În anul 1999, tot în zona autogării, a început construcția a două blocuri pentru locuințe (prin programul ANL) precum și a unor sedii de instituții bancare. Clădiri de tip vilă sunt construite de persoane particulare în diverse cartiere, în special de locuit, mai numeroase în zona de N (Obor) și în zona de S, între Laminorul și comuna Golești (fostă comună suburbană).

Concluzii

Urbanizarea constituie, fără îndoială, una din trăsăturile caracteristice ale civilizației contemporane. Procesul de urbanizare în Moldova a avut un ritm diferit față de alte zone ale țării și nu a atins aceeași amploare pe întreg spațiul est-carpatic. Astfel, apar diferențe majore între S și N zonei, desigur între mediul urban și cel rural, între orașe și orașe reședință de județ, dar și între reședințele de județ. Una dintre problemele dificile (mai mult de natură teoretică) cu privire la istoria unui oraș este și aceea a precizării momentului când așezarea rurală a devenit o așezare urbană. În Moldova, transformarea orașelor reședință de județ din așezări rurale în așezări urbane a fost un proces treptat și îndelung, fiind influențat de factori ca: existența unei piețe de schimb, dezvoltarea meșteșugurilor și a comerțului, funcția administrativă sau militară. Acestea au condus la concentrarea locuirii.

Ca o concluzie asupra relațiilor cu privire la trecerea de la viața rurală la cea urbană a orașelor municipii reședință de județ din Moldova, se poate remarca faptul că geneza acestor orașe este fără îndoială de căutat și în *poziția lor geografică*, în raport cu rețeaua de căi comerciale și integrarea lor în *circuitul comerțului internațional*. De asemenea, se observă cum se îmbină factorii fizici și economici care pun în valoare posibilitățile complementare a trei unități geografice adiacente: munte, podiș, câmpie.

Mutațiile care s-au produs în ultimii ani la nivelul orașelor Moldovei și în special la nivelul reședințelor de județ, pot fi rezumate astfel:

- reducerea creșterii economice după '90;
- o relativă încetinire a creșterii urbane după '90 și chiar stoparea acestei creșteri după '94 - '95;
- începerea fenomenului de peri-urbanizare după '96 - '97; tendința de creștere a numărului locuințelor individuale;
- după anul 2000 se înregistrează o ușoară creștere economică, survenită probabil în urma creșterii coeficientului de siguranță în afaceri al României. Pe fondul acestei creșteri economice, au loc importante investiții în domeniul privat. În aceste condiții, populația din reședințele de județ, care în perioada comunistă au cunoscut o creștere mare, a început să înregistreze un fenomen invers, de descreștere și de mișcare către periferie și zonele periurbane.

După 1990, modificările economice, sociale și de natură spațială au afectat semnificativ dezvoltarea urbană în România. Multe orașe se află în declin datorită lipsei de viabilitate a

bazei economice sau datorită migrației populației tinere și îmbătrânirii populației. Una dintre problemele acute ale ultimilor două decenii o reprezintă aspectele calitative ale vieții urbane. Din acest motiv, dar și din rațiuni de ordonare și orientare a politicilor naționale în domeniul dezvoltării urbane, au fost stabilite prin acte normative ierarhii în rețeaua de așezări urbane a României și criterii de încadrare în raport cu anumite standarde de echipare socială și tehnico - edilitară. Actul normativ de referință este Legea nr. 351 /2001 privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului național - Secțiunea a IV-a - Rețeaua de localități. Rangurile urbane stabilite prin această lege sunt:

- a) *rangul 0* - capitala României, municipiu de importanță europeană;
- b) *rangul I* - municipii de importanță națională, cu influență potențială la nivel european;
- c) *rangul II* - municipii de importanță interjudețeană, județeană sau cu rol de echilibru în rețeaua de localități;
- d) *rangul III* - orașe.

Luând în considerare clasificarea menționată, precum și clasificările care au folosit criteriul prosperității sau forța de atracție a orașelor⁴⁴, dar mai ales rolul lor în viața economico - socială a țării⁴⁵, ținând totodată seama de mărirea demografică a așezărilor urbane, care constituie o măsură a influenței lor în teritoriu, se poate stabili o anumită clasificare a reședințelor de județ din Moldova. Astfel, se deosebesc: localități de rangul I (municipii de importanță națională și europeană): Galați, Bacău și Iași și localități de rangul II (municipii de importanță regională, județeană sau cu rol de echilibru în rețeaua de localități): Suceava, Botoșani, Piatra Neamț, Focșani, Vaslui.

BIBLIOGRAFIE

1. Apăvăloaiei M., *Contribuții la studiul geografic al așezărilor rurale din Moldova*, în *AȘUI - GG*, XI, 1965, Iași;
2. Apăvăloaie M., Chiriac D., Lupu Bratiloveanu N., *Așezările rurale cu industrie din Moldova*, în *AȘUI - GG*, XX, 1974, Iași;
3. Aur N., *Unele aspecte ale populării văii Siretului în secolul XX*, în *Lucrările Seminarului de Geografie „D. Cantemir”*, nr. 2, 1982, Iași;
4. Băcănar I., Ștefănescu Ioana, Deică P., Bugă D., Molnar E., Tufescu V., *Contribuții la studiul clasificării funcționale a așezărilor rurale din RP Română*, în *Probleme de Geografie*, t. X, 1963, București;
5. Bădărău M., *Posibilități de înviorare economică a Moldovei*, în *Buletin AGIR*, nr. 10, 1936;
6. Boicu L., *Despre structura socială a orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *Studii*, 2, 1963, București;
7. Botez C., Switewski C., *Contribuții economico - geografice la studiul industriei lemnului din Moldova*, în *AȘUI* Iași, s. II-b, t. X, 1964;
8. Brudiu M., *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, în Institutul de Arheologie, Biblioteca de Arheologie, Seria complementară, 2, 1974, București;
9. Cărciumaru M., *Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, EARSR, 1980, București;

⁴⁴ Popovici I., *Geografia economică a R. S. România*, Tipografia Universității din București, 1979; *** *Atlasul RS România*, EA, București, 1974 - 1979; Urucu Veselina, Nancu Daniela, *Câteva considerații privind creșterea numerică a populației orașelor României și a localităților lor componente în deceniile 8 și 9 ale secolului al XX-lea*, în *Lucrările Seminarului de Geografie „D. Cantemir”*, nr. 10, 1992, Iași.

⁴⁵ Cucu V., *Orașele României*, EȘ, București, 1970.

10. Chiriac D., *Așezările rurale din Moldova - studiul de geografie economică*, Centru de Multiplicare a Univ. „Al. I. Cuza”, Iași, 1984;
11. Cucu V., *Orașele României*, EȘ, București, 1970;
12. Giurescu C.C., *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, EARSR, București, 1967;
13. Iorga N., *Drumuri și orașe din România*, Editura Minerva, București, 1940;
14. Martiniuc C., Ungureanu Al., *Județul Iași, caracterizare geografică*, în *Terra*, 1, 1970;
15. Matei Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova – secolele XV - XVIII*, EARSR, București, 1973;
16. Popovici I., *Geografia economică a R. S. România*, Tipografia Univ. București, 1979;
17. Rădulescu N., Velcea I., Petrescu N., *Geografia agriculturii României*, EȘ, București, 1968;
18. Sficlea V., Băican V., *Harta densității populației R. S. România la 15 Martie 1966*, în *AȘUI*, Iași, s. II-c, t. XV, 1969;
19. Urucu Veselina, Nancu Daniela, *Câteva considerații privind creșterea numerică a populației orașelor României și a localităților lor componente în deceniile 8 și 9 ale secolului al XX-lea*, în *Lucrările Seminarului de Geografie „D. Cantemir”*, nr. 10, 1992, Iași;
20. Zaharia N., Petrescu-Dâmbovița M., Zaharia Emilia, *Așezările din Moldova de la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, EARSR, București, 1970;
21. *** *Itinerarii turistice în Moldova*, Univ. „Al. I. Cuza”, Iași, 1970;
22. *** *Atlasul R. S. România*, EARSR, București, 1974 - 1979;
- *** *Monografia jud. Bacău*, Editura Sport - Turism, București, 1980;
- *** *Monografia jud. Botoșani*, Editura Sport - Turism, București, 1980;
- *** *Monografia jud. Galați*, Editura Sport - Turism, București, 1980;
- *** *Monografia jud. Iași*, Editura Sport - Turism, București, 1980;
- *** *Monografia jud. Neamț*, Editura Sport - Turism, București, 1981;
- *** *Monografia jud. Suceava*, Editura Sport - Turism, București, 1980;
- *** *Monografia jud. Vaslui*, Editura Sport - Turism, București, 1981;
- *** *Monografia jud. Vrancea*, Editura Sport - Turism, București, 1980.

Keyword: *urbanization; urban development; territorial evolution; Moldavia; settlement; district residence; Botoșani; Suceava; Iași; Piatra Neamț; Bacău; Vaslui; Galați; Focșani.*

THE STAGES OF URBANIZATION ON THE TERRITORY OF DISTRICT RESIDENCES FROM MOLDAVIA

(Summary)

One of the difficult problems (more than theoretical) on the history of a city is that of clarifying moment when the settlement became an urban rural.

In Moldova, transformation of the county towns of rural settlements in urban settlements was gradual and slow process, influenced by factors such as: the existence of a market exchange, development of crafts and trade, administrative or military function. This led to the concentration of housing. They differ: **Tier I:** *cities* (cities of national and European importance): *Galați, Bacău and Iași* and **Tier II:** *towns* (municipalities of regional importance, county or steady role in network places): *Suceava, Botoșani, Piatra Neamț, Focșani, Vaslui.*

Emilia PAVEL

SATUL ROMÂNESC ÎN VIZIUNEA POETULUI NAȚIONAL MIHAI EMINESCU

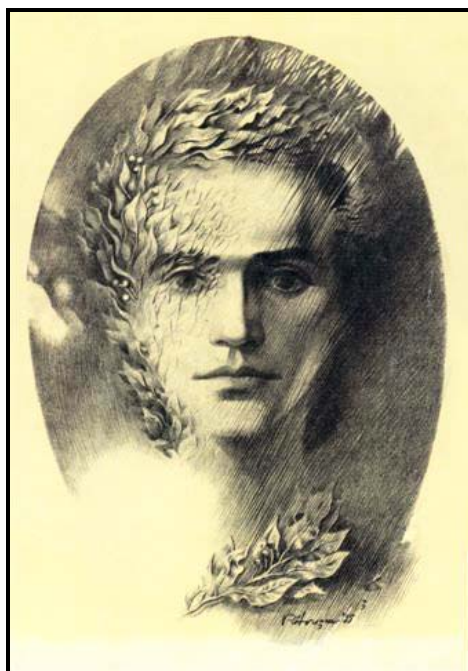
Cuvinte-cheie: *Poetul Național, satul românesc.*

Academicianul Constantin Ciopraga, în scrierile sale, evocă personalitatea Poetului Național: „*Prin intermediul lui Eminescu, imaginației noastre îi vorbesc tablouri în mișcare, secvențe din «raiul Daciei», profilul în cărbune a lui Mircea la Rovine, chipul în pastel al mușatinului Ștefan («tinerel»), căruia i se închină Țara, un Horia gigant, călare pe un munte. Codrul, izvoarele sunătoare, florile «înflorate» ale teiului, lacul «cel albastru» sunt tot atâtea simbolizări ale așezării noastre, într-un spațiu distinct, adecvat iubirilor aproape mute, aliate visului și, implicit, într-o durată cu însemne proprii»¹.*

Satul natal, Ipotești, colinele natale, pădurea, iazul, răchițele, teii, cumpăna de la fântână, buciul, stânilor, bordeiele țărănești, șezătoarele din serile lungi de iarnă, sunt câteva imagini receptate în copilărie și care îl vor urmări pe Eminescu tot timpul vieții sale, având o deosebită importanță în configurarea conștiinței sale artistice. Menționăm acea „vrajă a poveștilor și doinelor” de care se lasă cuprins copilul și care îl urmărește pe omul matur de mai târziu: „*trecut-au anii, ca nori lungi pe șesuri / Și niciodată n-or să vină iar / Căci nu mă-ncântă azi cum mă mișcară / Povești și doine, ghicitori, eresuri / ce fruntea-mi de copil o-nseninară*”².

Copilul Eminescu hoinărea, lipsind de-acasă zile întregi, se refugia în casele țăranilor ori pe la stâni și prisăci, se împrietenea cu „moșii bătrâni”, care-i spuneau o mulțime de povești fantastice, ori mergea pe la șezători și clăci, ascultând cântece, snoave și ghicitori³.

Amintirea șezătorilor din sat îl urmărește mereu în momentele de visare pe poetul așezat la gura sobei, când afară crivățul „*mătura cu aripa-i câmpii întinse*”. „*Îmi place atunci-a-n scaun să stau în drept de vatră / S-aud câinii sub garduri că scheaună și latră / Jăratecul să-l potol, să-l sfarm în lunge clește / Să cuget basme mândre, poetice povești / Pe jos să șadă fete pe țolul așternut / Să scarmene cu mâna lână, cu gura glume / Iar eu s-ascult pe gânduri și să mă uit la lume / Cu mîntea s-umbli drumul poveștilor ce-aud*”⁴.

MIHAI EMINESCU

Ilustrată editată de revista săptămânală „Cronica” din Iași, la împlinirea primului centenar al trecerii în nemurire a poetului național (1889 – 1989);

Grafician: Dragoș Pătrașcu

¹ Constantin Ciopraga, *Personalitatea literaturii române*, Edit. Princeps Edit, Iași, 2007, p. 188.

² I. Rotaru, *Eminescu și poezia populară*, EPL, București, 1965, p. 10.

³ Cf. *Omăgiu lui Eminescu*, Galați, 1909, p. 6.

⁴ *Comentarii la Mihai Eminescu, Opere*, Vol. I, Edit. Perpessicius, București, 1962, p. 240.

În basmul *Făt-Frumos din lacrimă*, Făt - Frumos pleacă la drum îmbrăcat în haine de păstor, cămeșă de borangic, țesută în lacrimile mamei sale, mândră pălărie cu flori, cu cordele și cu mărgelile rupte de la gâturile fetelor de împărat, își puse-n brăul verde un fluier de doine și altul de hore⁵. Cu unul doinea și cu altul horea⁶.

La Eminescu, unele personaje sunt țărani din naștere: „*Ileana Cosânzeana, deși poartă haine împărătești și coroană de pietre scumpe pe cap, toarce în fuse pe prispă la fel ca orice fată de țară, măcar că furca este de aur și caierul de argint*”⁷.

În poezia *Călin nebunul*, este descris, cu pană de cunoscător, bordeiul țărănesc: „*Cu băietu-n bordei intră și pe capătu unei lăiți / Lumina mucos și negru într-un hârb, un roș opaiț / Se coceau pe vatra sură două turti în cenușă / Un papuc e într-o grindă, celălalt e după ușă / Prin gunoi se plimbă iute, legănată o rățușcă / Și pe un țol orăcăiește un cucoș închis în cușcă / Hârâie-n colț colbăită noduros rășnița veche / În cotlon toarce motanul, pieptănându-și o ureche. / Sub icoana afumată-a unui sfânt cu comănac / Arde-n candelă-o lumină, cât un sâmbure de mac / Pe-a icoanei policioară, busuioc uscat și mintă / Împlu casa de mireasmă pipe-rată și prea sfântă / O bășică-n loc de sticlă e lipită-n ferăstruie / Printre care trece-o «dungă» mohorâtă și gălbuie / Cofa-i albă cu flori negre și a brad miroase apa / Pe cuptorul uns cu humă, Călinaș cel mititel / Zugrăvise cu-n cărbune un clapon și un purcel / Cu codița ca un sfredel și cu fuse-n loc de labă / Cum i se ședea mai bine purcelușului de treabă / Pe un pat cu paie numai, / Doarme tânăra nevastă / În mocnitul întunerit / Fața ei lângă fereastră*”⁸.

Într-o poezie postumă, intitulată „*Codru și Salon*”, își amintește că „*Mama știa atâtea povești / Pe câte fuse / Torsese în viață*”⁹.

Călin și fratele său de cruce erau îmbrăcați cu cojoace și-ncinși cu chimir: „*Se gătiră țărănește cu ȋari și cu cojoc / Cu chimirul plin de galbeni, încinși bine la mijloc*”¹⁰.

În poezia „*Călin file din poveste*”, este descrisă nunta țărănească la care participă festiv insectele, alături de nunta împărătească: „*Furnicile poartă sacii cu făină, albinile aduc mie-re*”. Alaiul nunții este precedat de puricii potcoviți cu oțel; bondarul „*înveșmântat în catifele și rotund în pântec*” reprezintă elementul clerical, de vreme ce glăsuiește pe nas ca popii, „*fluturii sunt șăgalnici și berbonți cu inime ușoare*”, „*vornicelul maestrul de ceremonii e greierul*”, „*țânțarii lăutarii*”. Elementul entomologic se contopește cu cel floral: trandafirul „*cel înfocat*”, „*crinii de argint, lăcrămioarele ca mărgăritarul*”, „*vioarele mironosițe*”¹¹.

În poezia „*Miron și frumoasa fără corp*”, este evocată stâna și viața ciobănească: „*Ce lumină-i și ce vorbe, / Jos sub grinzile colibei? / Marta mânuie cociorba, / Iar Maria toacă hribii, / Iar ciobanu-și pune gluga, / Mai îndrugă câte-ndrugă, / Iese-n noaptea cu scânteii / Ș-o tuli urât de fugă, / Parcă-i dracul în călcâi. / Iar la colțul mării vetre / Stau pe laițe, lângă spuze, / Un moșneag și trei cumetre, / Povestesc mișcând din buze, / (...) Măi ciobane ortomane, / Unde-mi mergi așa pe frig? / De la rășniță la Dane / Și la borș la Pipirig*”¹².

În anii școlarității. Eminescu este un pasionat cititor de povești și poezii populare. La Cernăuți, elev la gimnaziu, citise întreaga bibliotecă a profesorului Aron Pummul. Profesor de limba română, ca intelectual al generației sale de la 1848, era un mare iubitor de literatură populară.

Vestitul său *Lepturariu*, cartea de căpătâi a elevului Eminescu, putea fi un bun îndreptar pentru citirea literaturii populare. Autorii români, vechi sau contemporani, sunt reprezentați pe larg în această carte. Alecsandri, Barbu Paris Mumuleanu, Costache Negruzzi sunt cunoscuți elevului Eminovici, prin profesorul Aron Pummul și prin *Lepturariul* acestuia. În cercul intelectualilor români din Cernăuți, Alecsandri este divinizat. Împreună cu Bolintineanu, era ales

⁵ Mihai Eminescu, *Opere alese III*, Ediție îngrijită și prefată de Perpessicius, EPL, București, 1905, p. 318.

⁶ Zoe Dumitrescu – Bușulenga, *Eminescu*, DL, an XI, Iași, 2000, p. 6.

⁷ I. Rotaru, *op. cit.*, p. 137.

⁸ Mihai Eminescu, *Opere alese III*, Ediție îngrijită și prefată de Perpessicius, EPL București, 1965, pp. 27-28.

⁹ Perpessicius, *Eminesciana I*, Centenar Eminescu, 1889 – 1989, Edit. Minerva, București, p. 60.

¹⁰ I. Rotaru, *op. cit.*, p. 149.

¹¹ I. Rotaru, *op. cit.*, pp. 161 – 162.

¹² Mihai Eminescu, *Opere alese III*, Ediție îngrijită și prefată de Perpessicius, EPL, București, 1965, pp. 46-47.

membru de onoare al „Societății pentru Literatură și Cultură din Bucovina”. „*Principii poeziei noastre ... poeți iubiți și adorați de toată națiunea, ale căror versuri încântătoare vor pieri numai cu cel din urmă cuvânt din lume*”¹³.

Convingerea că adevărata literatură traică și originală trebuie să se sprijine pe „*spiritul poporului*” rămâne statornică la Eminescu până la sfârșitul vieții sale¹⁴. În călătoria sa pe jos, de la Cernăuți la Blaj – denumit de poet „*Roma cea mică*” –, de unde credea că răsare soarele românismului, ca un simplu pelerin, cu traista-n băț, cu căciula dată pe spate, în vara anului 1866, tânărul colaborator al „*Familiei*” începe să-și facă primele însemnări. Cei din Blaj și-l amintesc ca pe un „*tânăr sănătos ca piatra*”, hoinărind prin împrejurimile târgului, scăldându-se în Târnave și dormind într-un pod cu fân. Știa istoria românilor atât de bine, încât „*discuta cu mare înfocare și siguritate*” cu elevii din clasele a VII-a și a VIII-a, care „*rămâneau învinși*” de cel care cunoștea încă din casa părintească de la Ipotești, *Letopiseștele* publicate de Kogălniceanu¹⁵.

Importantă este și descrierea călătoriei spre munte, un adevărat drum de inițiere, în viața originară și în specificitatea cea neschimbătoare. Eminescu îl vede pe român într-un tip carpatin de mare vigoare și originalitate. „*Acolo-i vedeai pe români cu fața arsă dar adâncă, cu ochii câprii și vioi, cu plete lungi crețe, negre strălucit, care-ncadrau frunți largi și netede, mustața neagră, nasul de vultur, bărbia cam ieșită ca a războinicilor străbuni. Sumanele cafeinii ce spânzurau pe umere, cămașa cea albă, ce slobodă dezvelea pieptul cel ars de soare, ce ascundeau inimi libere, cioarecii cei strâmți și albi, opincile cu vârful îndoit și legate pe picior cu sfoară de lână neagră, brăul cel verde și chinga cea roșie cu cuțit, amnar și cremene, în fine căciula de oaie naltă și lăsată asupra ochilor pătrunzători, iată tipul ce-l vedeai repetându-se în felurite variante, în toți acești copii ai munților*”¹⁶.

În notele personale, scrise după toate probabilitățile în epoca Vienei și a Berlinului, Eminescu mărturisește: „*Iubesc acest popor, bun, blând, omenos, pe spatele căruia diplomații croiesc harte și răzbele, zugrăvesc împărații, despre care lui nici prin gând nu-i trece. Iubesc acest popor, care servește de catalici tuturor acelora ce se înalță la putere, popor nenorocit care geme sub măreția tuturor palatelor de gheață ce i le așezăm pe umeri*”¹⁷.

Cu privire la limbă, Eminescu consideră că „*Limba este marca și geniul însuși al naționalității*”. În „*Curierul de Iași*” din 1876, scria: „*Că spirit și limbă sunt aproape identice, iar limba și naționalitatea asemenea*”¹⁸. B.P. Hașdeu sublinia: „*Limbile s-au născut în cătune și colibe*”¹⁹. „*Calea adevărată de intrare în istorie este creația spirituală puternic individualizată ca originalitate căci posibilitatea de a exista în fața vecinicii e certitudinea de a exista, afirmă Eminescu într-o însemnare din caietele sale*”²⁰.

A ține seama de opera înaintașilor săi și a se inspira din poezia populară constituie pentru Eminescu o preocupare permanentă. La vârsta de 16 ani, el ne apare ca un culegător de folclor, de poezie populară, de proverbe și zicători; a cutreierat toate ținuturile românești, nu numai cele din țara liberă, ci și pe cele de sub stăpâniri străine și a cules de pretutindenți materii folclorice.

La 1 aprilie 1869, el a fost ales membru al Cercului literar „*Orientul*” din București, de sub prezidenția lui Gr. H. Grandea. Chiar în vara acelui an, poetul a fost numit în Comisia a VII-a, a cărei misiune era de a aduna literatură populară din Moldova²¹. Amintita antologie *Lepturariu*, cuprindea extrase de culegeri de folclor din revistele vremii, precum: „*Foaia pentru minte, inimă și literatură*”, „*Foaia Societății pentru literatură și cultură în Bucovina*”,

¹³ I. Rotaru, *op.cit.*, p.12.

¹⁴ *Ibidem*, p. 58.

¹⁵ *Ibidem*, p. 15.

¹⁶ M. Drăgan, *Eminesciana*, nr. 2, Iași, 1986, p.180.

¹⁷ Constantin Noica, *Introducere la Miracolul Eminescu*, Edit. Humanitas, București, 1992, p.86.

¹⁸ M. Drăgan, *op.cit.*, p.50.

¹⁹ Constantin Noica, *op.cit.*, p.85.

²⁰ I. Rotaru, *op.cit.*, p.69.

²¹ M. Eminescu, *Opere alese*, VI, București, 1965, pp. 647-687.

„Familia”, revista lui Iosif Vulcan la care Eminescu va debuta în 1866 cu poezia „De-aș avea”²². Iosif Vulcan și-a îngăduit modificarea numelui din Eminovici în Eminescu. Din acel moment 1866, tot ceea ce a publicat a fost semnat cu noua formă a numelui: Mihai Eminescu.

Iosif Vulcan este considerat nașul literar al poetului de la Ipotești²³.

Eminescu era un inițiator pe tărâmul culturii, în înțelesul larg al cuvântului. Unele documente arată că ideea serbării de la Putna ar fi pornit de la dânsul²⁴. Serbarea de la Putna din 15/17 august 1871, care consemna 400 de ani de la ridicarea Mănăstirii Putna, avea un caracter popular de masă. Cu privire la participarea la serbarea de la Putna, Eminescu apreciază: „Nu ușor las să-mi scape de a participa la o serbare populară ... În orice serbare populară este, la drept vorbind, o sărbătoare sufletească, un pelerinaj, un act de pietate”²⁵.

Într-un articol de fond din ziarul „Timpul”, din 2 noiembrie 1879, este redată concepția eminesciană despre necesitatea statului creator de cultură, despre cultură ca expresie a identității naționale și a posibilităților reale existente în direcția interferențelor spirituale între națiuni. Așa cum afirmă scriitorul: „Trebuie să fim un strat de cultură la gurile Dunării. Aici în hotarele strâmte ale Țării Românești trebuie să se adune capitalul de cultură din care are să se împrumute frații noștri de prin țările de prinprejur”²⁶. În altă scriere, Eminescu spune: „Să fim o țară de cultură cu Iași în frunte”²⁷. Academician Zoe Dumitrescu – Bușulenga susține: „Perioada ieșeană a însemnat în evoluția artei poetului nașterea conștiinței marelui creator, mereu nemulțumit de sine, mereu mai critic, mai doritor de atingerea perfecțiunii, mai rodnic obiectivă față de propria sa operă, mai ardent căutător al cuvântului ce exprimă adevărul”²⁸.

Mărturie despre pasiunea lui Eminescu pentru folclor stă și prietenia sa cu Creangă. El este cel care și-a dat seama despre darul de neîntrecut povestitor a lui Creangă; el l-a adus la „Junimea”, în pofida celor ce priveau ironic introducerea acestui țaran în selecta societate de intelectuali. El l-a îndemnat stăruitor și i-a dat curaj să scrie „țărăniile lui”. În Creangă vedea pe creatorul de artă populară de o înaltă calitate, pe autenticul reprezentant al poporului de la țară²⁹. „Sac fără fund”, plin de snoave și zicale, humuleșteanul va fi reprezentat pentru poet „poporul în mic”³⁰.

Pe ulițele Iașului, la o cană de vin de la Bolta Rece, în plimbările de prin împrejurimile vechiului oraș sau vestita bojdeucă, cei doi prieteni erau nedespărțiți. „Nimeni nu mai văzu pe Eminescu fără Creangă și pe Creangă fără Eminescu”³¹, notează Iacob Negruzzi. Când poetul fu dat afară din funcția de revizor școlar, găsi adăpost la bojdeuca unde ducea aceeași viață ca și povestitorul, ba își făcu haine de siac, imitând pe humuleștean. Creangă este cel dintâi care, înaintea tuturor, se zice, a declarat pe Eminescu drept „cel mai mare poet al românilor”³².

Printre scriitorii populari, este citat și Ion Ionescu de la Brad, cu: „Unele scrieri mai vechi de agronomie care sunt scrise cu totul în limba și chipul de a gândi al poporului”. Ion Ionescu de la Brad este redactorul gazetei „Țăranul român”, care publica, printre primii, basme românești, culese de Nicolae Filimon³³ („Roman năzdrăvan”, „Omul de piatră”, „Omul de flori, cu barba de mătase”).

Eminescu a creat limba artistică a poeziei culte românești, pe temelii folclorice. „In-

²² Revista „Familia”, nr. 6, 1866, p.68.

²³ Lucian Drâmba, *Eminescu la „Familia”*, CCESJBh (?), Oradea, 1974, pp. 16-17.

²⁴ T. V. Stefanelli, *Amintiri despre Eminescu*, București, 1914, p.111.

²⁵ Mss. 2285, f. 173.

²⁶ M. Drăgan, *op.cit.*, p.113.

²⁷ Constantin Noica, *op.cit.*, p. 39.

²⁸ Zoe Dumitrescu – Bușulenga, *Eminescu – Viața*, Edit. Nicodim Călugăru, Mănăstirea Putna, 2009, pp. 224 – 225.

²⁹ Petru Caraman, *Pământ și apă. Contribuție etnologică la studiul simbolisticii eminesciene*, Ediție, prefață, note și indice de Gh. Drăgan, EJ, Iași, 1981, p. 343.

³⁰ I. Rotaru, *op.cit.*, pp. 77-78.

³¹ *Ibidem*, p.77.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, p. 347.

fluența folclorului românesc asupra poeziei lui Eminescu este imensă”, spune Petru Caraman³⁴.

Scopul urmărit de Eminescu nu era folclorul pentru folclor, ci materialele pe care le adunase cu atâta aviditate din popor, și direct, și prin intermediari, erau destinate să-i slujească lui și numai lui, spre a se inspira din ele pentru creația sa originală. „*Folclorul artistic românesc în limba lui neaoșă a fost marele dascăl al genialului nostru poet*”. Petru Caraman arată că Eminescu, care a cunoscut așa de bine „*folclorul românesc și l-a prețuit atât de mult este unul din cei mai de seamă folcloriști*”³⁵.

Satul românesc, în viziunea poetului național este păstrătorul limbii, a tradițiilor și culturii populare românești. Adevărata literatură trebuie să se sprijine pe „*spiritul poporului*”. Această convingere rămâne statornică la Eminescu până la sfârșitul vieții sale. A ține seama de opera înaintașilor săi și a se inspira din poezia populară constituie pentru Eminescu o preocupare permanentă.

La vârsta de 16 ani el ne apare ca un culegător de folclor, de poezie populară, de proverbe și zicători. Eminescu a creat limba artistică a poeziei românești pe temelii folclorice. Influența folclorului românesc asupra poeziei lui Eminescu este imensă. Petru Caraman arată că Eminescu care a cunoscut așa de bine folclorul românesc și l-a prețuit atât de mult este unul din cei mai de seamă folcloriști.

BIBLIOGRAFIE:

1. Caraman, Petru, *Pământ și apă. Contribuție etnologică la studiul simbolisticii eminesciene*, Ediție, prefață, note și indice de Gh. Drăgan, Editura Junimea, Iași, 1981.
2. Ciopraga, Constantin, *Personalitatea literaturii române*, Editura Princeps Edit, Iași, 2007.
3. *Comentarii la Mihai Eminescu, Opere*, vol.I, Editura Perpessicius, București, 1962.
4. Drâmba, Lucian, *Eminescu la „Familia”*, Comitetul de Cultură și Educație Socialistă a județului Bihor, Oradea, 1974.
5. Drăgan, M., *Eminesciana*, nr. 2, Iași, 1986.
6. Dumitrescu – Bușulenga, Zoe, *Eminescu – Viața*, Editura Nicodim Călugăruș, Mănăstirea Putna, 2009.
7. Dumitrescu – Bușulenga, Zoe, *Eminescu*, Dacia Literară, an XI, Iași, 2000.
8. Eminescu, Mihai, *Opere alese*, VI, București, 1965.
9. Eminescu, Mihai, *Opere alese III*, Ediție îngrijită și prefață de Perpessicius, Editura pentru Literatură, București, 1905.
10. Eminescu, Mihai, *Opere alese III*, Ediție îngrijită și prefață de Perpessicius, Editura pentru Literatură, București, 1965.
11. Mss.2285, f. 173.
12. Noica, Constantin, *Introducere la Miracolul Eminescu*, Humanitas, București, 1992.
13. *Omagiu lui Eminescu*, Galați, 1909.
14. Perpessicius, *Eminesciana I*, Centenar Eminescu, 1889 – 1989, Editura Minerva, București.
15. Revista „Familia”, nr. 6, 1866.
16. Rotaru, I., *Eminescu și poezia populară*, Editura pentru literatură, București, 1965.
17. Stefanelli, T.V., *Amintiri despre Eminescu*, București, 1914.

³⁴ Petru Caraman, *op.cit.*, p. 345.

³⁵ *Ibidem*, p. 347.

Steliana BĂLTUȚĂ

EXPOZIȚIA PERMANENTĂ A SECȚIEI DE ETNOGRAFIE A MUZEULUI JUDEȚEAN BOTOȘANI ÎN „CASA VENTURA”

Cuvinte-cheie: *Etnografie, arhitectură, olărit, industrie casnică textilă, obiceiuri, port popular.*

Trecerea timpului peste viață, om, natură, zidiri, amintiri, împliniri este extrem de rapidă. După retrocedarea clădirii „Manolachi Iorga” (străbunicul istoricului Nicolae Iorga), cea mai veche casă de locuit de secol XVIII din Botoșani, rămasă și astăzi în picioare, și care a adăpostit din 7 octombrie 1989 până în august 2007 expoziția permanentă a Secției de Etnografie, ilustrând civilizația populară a așezărilor sătești a secolelor XIX-XX, cuprinse în zona Botoșani, patrimoniul fiind transferat în depozite, și timp de 5 ani, a făcut obiectul expozițiilor temporare în diferite spații.

Demersurile ulterioare pentru găsirea altui spațiu de expunere, s-au materializat printr-un proiect Regio, inițiat de Consiliul Județean Botoșani, care a cuprins „Casa Ventura”, o altă casă de locuit, dar de secol XIX.

În anul 1872, când arhitectul Ștefan Emilian, profesor la Universitatea Iași (născut la 8 august 1819, va fi destinat să urmeze cursuri de arhitectură, inginerie, matematică și să obțină o diplomă la Viena), a lucrat la **„PLANULULU TOPOGRAFICU ALU URBEI BOTOȘANI REDICAT PRIN INGINERULUL ȘTEFAN EMILIAN – 1872” (HĂRȚI, PLANURI, SCHIȚE)**¹. Mapa la care ne referim cuprinde și o planșă cu desenul clădirii „Vila Ventura”.

Anul 1872 nu este anul construirii casei, și până la găsirea unui indicu, a unui document în acest sens, putem presupune că ea a fost ridicată, în urmă cu câteva decenii, și aici a locuit Alecu Ventura care a ocupat o serie de dregătorii – „comis, agă, vornic la 1857 și prefect de Botoșani în timpul domnitorului Alexandru Ioan Cuza, și apoi un scurt timp în vremea lui Carol I”², urmându-i, fiul lui Iancu.

În clădirea Ventura la parter, în 5 săli, s-a redeschis pe 14 decembrie 2012 expoziția permanentă etnografică. Cartea de Impresii păstrează amintirea binecuvântării și a sfințirii.

Înalt Preasfințitul Teofan ne-a lăsat o mărturie peste vremuri, de neuitat, și care să rămână și în Anuarul Muzeului, inscripționată ca document. **„Mulțumim Domnului Hristos pentru faptul că găsește căi de pătrundere în sufletele unor oameni, precum cei din cadrul Muzeului de Etnografie din Botoșani, pentru a aduce în fața noastră lumea sfântă a satului românesc de altădată!”**, semnată Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei.

După numai o zi, pe 15 decembrie 2012, un alt text de binecuvântare a fost așternut în scris, pe Carta de Impresii a Secției de Etnografie Botoșani: **„Am vizitat astăzi acest frumos Muzeu, unde am văzut lumea veche a României. Toate aceste frumoase straie pe care le-am admirat cu plăcere. Urăm acestui muzeu să fie un loc important pentru acest popor binecuvântat, unde și noi armenii, ne-am găsit un loc”** și semnează **„Cu binecuvântări arhieresti, Înalt Prea Sfințitul Datev Hagapian Arhiepiscopul Bisericii Armene din România”**.

Impresiile despre noua expoziție de bază etnografică, au continuat în 2 ani să ilustreze impactul cu publicul vizitator diversificat ca vârstă și ca pregătire profesională, astfel că am ales una din aceste impresii, din 22.06.2014, când, aprecierea vine decisivă și în sinteză: **„Nu voi uita nicicând întâlnirea cu bogăția spirituală a acestui muzeu!”**, semnat simplu Loredana Iateșen.

Voi rememora faptul că doar cu o zi înainte, pe 21 iunie 2014, Muzeul Județean Botoșani, a găzduit festivitatea referitoare la Ziua Europeană a Muzicii, când a fost lansat volumul **„BOTOȘANI, ORAȘ AL MUZICII ȘI CULTURII EUROPENE”**, în cadrul proiectului inițiat de Prof. Dr. CĂTĂLINA CONSTANTINOVICI și care a pus bazele Asociației Culturale **„VIS DE ARTIST”**. Volumul valoros la care ne referim a fost prefăcut și prezentat de LECTOR UNI-

¹ Ștefan Emilian, *MAPA – HĂRȚI, SCHIȚE, PLANURI*; 125F/X, 1872, Arhivele Naționale, Direcția Județeană Botoșani.

² Eugen D. Neculau, *Fond alcătuit; Arborele Genealogic al familiei VENTURA*; Arhivele Naționale, Direcția Județeană Botoșani.

VERSITAR DR. LOREDANA IATEȘEN, venită din vechea capitală a Moldovei, Iași.

Cu doar câteva referiri la impresii, dar cu activități diverse, așa au trecut 2 ani din viața noii expoziții etnografice, și pentru că ne-am decis ca să rememorăm, vom reveni și la demersurile pentru proiectul tematic, proiectul de mobilier și pentru amenajare, cu motivația că, aceste referiri n-au apărut în Anuarul Muzeului Botoșani, și că această aducere aminte este binevenită.

În vechiul spațiu din casa „Manolachi Iorga”, de secol XVIII, structura tematică era mult mai complexă, datorită spațiului incomparabil mai generos (9 săli). Vechea structură tematică cuprindea ARHITECTURA, OCUPAȚIILE PRINCIPALE ȘI SECUNDARE, MEȘTEȘUGURILE (OLĂRIT, INDUSTRIA CASNICĂ TEXTILĂ, PRELUCRAREA LEMNULUI, COJOCĂRITUL), INTERIORUL DE LOCUINȚĂ TRADIȚIONALĂ având cuptorul cu vatră, PORTUL POPULAR, OBICEIURILE POPULARE, cu expunere la panou, în vitrină și pe podiumuri. Arhitectura clădirii era cea a unei cule boierești, de influență sătească împletindu-se perfect cu patrimoniul etnografic.

Noul spațiu din „Casa Ventura”, ne-a obligat să restrângem doar în 5 săli, prezentarea tematică a civilizației populare a zonei Botoșani. Pieseile au fost selectate în așa fel încât să oglindească în expoziția pavilionară, ideea de viață patriarhală a comunităților sătești din secolele XIX – XX. N-a fost deloc ușor, pentru că structura arhitectonică a sălilor este a unei clădiri boierești, de data asta de secol XIX, cu tavanul înalt, cu stucatură și lambriuri în una din săli. Este structura casei unei familii venită din zona Bosforului, poate a unei familii cu origini italiene, dacă ne referim la antablamentul exterior de la mansarda fațadei, cu o lucarnă ovală, pentru pătrunderea luminii, dar și la spațiile interioare delimitate de coloane și arcaturi, marmoră și mozaic la holuri și scări, și dacă ne referim, chiar la nume.

Plierea unui patrimoniu de cultură populară într-o clădire de acest tip a pus probleme la alcătuirea tematicii. Rezolvarea fericită a venit și din partea arhitectului Mihai Mihăilescu, un talentat proiectant al mobilierului de expunere. Spațiul repartizat Secției de Etnografie fiind foarte mic, în noul proiect tematic, am mers pe expunerea liberă, eliminând în totalitate vitrinele, aici venind ideea originală a arhitectului de a alterna expunerea pe panouri împletite din nuiele de răchită lucrate de meșterul Valentin Matraș de la Vorona, cu expunerea la perete, pe simeze din lemn profilat, completată cu expunerea pe podiumuri, polițe și manechine.

La spațiul și mobilierul amintite, am desfășurat tematica în cele 5 săli, pe o suprafață de numai 165 metri pătrați, extrem de puțin pentru a ilustra cultura populară a unei zone etnografice din România.

În prima sală am hotărât să ne referim la meșteșugul olăritului, fiind unul din cele mai vechi, începând din perioada neolitică și pentru care există dovezi materiale care s-au păstrat până astăzi. Meșteșugul l-am prezentat în gospodăria unui meșter olar, folosind elemente de arhitectură, conturând fațada unei locuințe tradiționale, lângă care am așezat teascul cu 2 șuruburi de lemn și vase de lut și lemn, pentru vin; pe podiumul central, este fixată roata cu masa de lucru și manechinul olar care simulează modelarea; pe polițele din spatele meșterului sunt expuse oale, câni, străchini, strecurători, marcoteț și chiupuri, din diferite vetre de olari (Fundu Hertii, Lișna, Hudești, Mihăileni, Botoșani, Ștefănești, Sulița, Frumușica), lucrate de meșterii vechi (Mihai Caciuc, Grigore Cramariuc, Mihai Farcaș, Gheorghe Smerica, Mihai Corneanu, Ilie Piatcovschi, Constantin Petroschi, Iordache Pomîrleanu), pe care i-am cunoscut. Piesa de ceramică cu cea mai mare greutate, este un „ravar” (lighean pentru frământat pâinea), datat 1903 și semnat D.P. (Dumitru Pomîrleanu), lucrat la Botoșani.

Pe podium, lângă manechinul de la roată, mai sunt expuse donița pentru lapte, untarul, teascul pentru ulei și vasul de lut cu un capac filetat, pentru păstrat uleiul. Referindu-ne la suportul material, sala are în expunere piese din lut și lemn. Pe partea opusă roții olarului, într-o nișă a spațiului, este zidită de către Doru Manole, o secțiune de cuptor pentru arderea vaselor de lut.

Dacă împletim viața spirituală religioasă ortodoxă cu viața laică materială în viața satului, putem face trimitere către pâinea și vinul muncite în gospodăria tradițională, către ritualul euharistic, iar făina și uleiul către sfântul maslu.

Arhitectura din zonă, este reprezentată în expoziție pe fundalul holului, cu o machetă de locuință acoperită cu stuf, cu un fragment de închidere la cerdac și cu un fragment de acoperiș din șindrilă, în „bot de rață”, cu o „pazie traforată”.

Sala a II-a cuprinde industria casnică textilă cu uneltele pentru pieptănat cânepa și lâna, pentru tors (furca și fusul în mâinile unui manechin), pentru depănat și stativele cu pânză la țesut, așezate pe podiumuri. Pe peretele de sud, sunt scoarța și păretarul de la Petricani – Săveni, având în față pe podium, o laiță și o bancă cu spătar. Pe peretele de vest cu panourile împletite din nuiele, sunt expuse o scoarță de la Brăiești și un păretar țesut – ales cu păsări, la Cerchejeni, așezat între două ștergare, iar lângă cele 2 țesături de lână, este o ladă pentru zestre pictată așezată pe podium. Sala încheie expunerea cu o scoarță de la Vorona, datată 1879, cu decor avimorf și floral. Scoarțele la care ne-am referit, de la Petricani, de la Brăiești, de la Vorona și ștergarele sunt clasate în categoria TEZAUR.

Sala a III-a cuprinde câteva obiceiuri calendaristice de peste an: Crăciunul (prin costumele populare, accesoriile pentru colindă: Steaua, Luceafărul și Globul), dar și piese de spiritualitate ortodoxă: Icoana pictată „Fecioara cu Pruncul”, și un stâlp de catapeteasmă, sculptat în torsadă (vrej și floral), cu urme de culoare; Anul Nou, care apare în expunere prin Uratul cu plugul, Buhaiul, Capra, jocurile mascaților, jocurile căiuților de la Tudora, Vorona, Sarafinești – Corni, Dumeni – George Enescu, Urlați – Gorbănești, Vârfu Câmpului. La fel ca la ceramică, țesături și broderii, motivele decorative poartă o simbolistică din spiritualitatea românilor, și în această sală vorbim de o simbolistică ritualică a acestor jocuri care ne trimit către fertilitatea agrar – pastorală. Până în anul 44 î. Hr., aceste jocuri aveau loc în primăvară, odată cu reînvierea naturii. Reforma ulterioară a calendarului roman, a fixat Anul Nou la 1 ianuarie, aceste manifestări ritualice, mutându-se în plină iarnă. Sala mai cuprinde doar ca o subliniere a momentului, Boboteaza, prin cana de lut cu agheasmă și busuioc, dar și Paștele, prin ouăle pictate cu motive arhaice (fierul plugului, grebla, florile de primăvară, crucea, calea răătăcită), prin dusul coșului la biserică în noaptea Învierii Domnului.

Sala a IV-a cuprinde interiorul unei locuințe de secol XIX cu două încăperi: pe o parte a sălii este amenajată camera de locuit („căsuța”), cu patul și culmea cu piese de port și țesături de bumbac, o scoarță cu „pomul vieții”, oglinda cu ștergarul datat 1900, lada (cu zestre), pictată, ferecată și datată cu anul 1878, lângă care se află blidarul cu vase de ceramică și piese de uz gospodăresc, din lemn. Pe partea opusă a sălii este amenajată „camera de curat”, unde piesele de mobilier sunt lucrate de meșter cu mai multă grijă: blidarul are uși cu sticlă în partea de sus, iar în partea de jos, ușile sunt sculptate cu vase de flori; lada bancă este pictată și datată în medalion inițială cu anul 1853; pe perete este icoana pictată cu „Sfântul Nicolae”, datată 1879, un covor cu hora de la Nicșeni și un fragment de covor cu un călăreț în armură țesut la Darabani, ambele în categoria TEZAUR.

Sala a V-a, cea mai mare a expoziției, prezintă portul popular de sărbătoare în cadrul ritualului tradițional de nuntă. Nunta este categoric, un ritual de inițiere, aflat în mijlocul celorlalte două momente ale vieții de familie, nașterea și înmormântarea (care a fost considerată în viața satului, ritual de trecere de la viață la moarte sau de la existența fizică, la dispariția fizică pământeană, sau așa cum îl numesc în cercetările publicate, etnografi de renume, „marea trecere”). Romulus Vulcănescu îl descrie ca „ruperea brutală a corpului uman de mediul lui și catapultarea spiritului în cosmos”; Arnold Van Gennep în 1909 și Ion H. Ciubotaru în 1999, a numit acest moment, „Marea trecere”³. Nunta este momentul de veselie, de bucurie, de viață împlinită, al întregii comunități sătenești, care participă alături de cele două familii, care au decis ca să unească destinele copiilor lor.

Pentru a păstra intactă a V-a sală a expoziției, sală cu lambriuri și stucatură, am mers pe ideea prezentării portului popular de sărbătoare, prin alaiul nunții pe un podium mare central, completat de 4 fotografii mari fixate în casete, la perete, în partea de sus a lambriurilor. Pentru a crea atmosfera comunității sătenești, cea mai mare imagine pe lungimea peretelui, este a așezării de la Văculești, plasând nunta în mediul rural. Următoarea imagine este cu biserica de lemn de la Brăiești (monument de arhitectură de secol XVIII – anul 1789), cu referire la spiritualitatea religioasă, alaiul de pe podium fiind orientat mergând spre biserică, la cununie. Celelalte 2

³ Romulus Vulcănescu, „Mitologie română”, Edit. Academiei R.S.R., 1987, p. 168 – 209; Arnold Van Gennep, „Les rites de passage”, Paris, 1909, p. 649; Ion H. Ciubotaru, „Marea trecere”, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, București, 1999

fotografii, reprezintă costumele de mire – mireasă, și apoi hora, dansul.

Pe podium, alaiul este în ordinea pe care fiecare personaj îl are în ritualul nunții. În față sunt MIRELE cu năframă în brâu și MIREASA cu voal, coroniță, brâu cu păsări și flori din mărgelă, și pe mână are darurile (acoperitori pentru cap) cu care merge la cununie. Mirii sunt urmași de VORNICUL MARE (care conduce nunta și rostește orațiile), și care are în mână plosca și toiagul cu ștergar, avându-i alături pe NAȘII DE CUNUNIE, cu ștergare la gât.

În planul trei, sunt cele două perechi de socrî – SOCRII MARI (părinții mirelui) și SOCRII MICI (părinții miresei). În spatele socrilor sunt 2 perechi de DRUȘTE și VORNICEI (care au legate la mână batistele cu inscripție brodată: una cu „SUVENIRE DE LA DOMNI TINERII. ILIE ȘI MARIA. VORNIC. C”, și alta cu „DOMIȘOARA AGLAIA”, cu precizarea că „druștele” (domnișoarele de onoare) au croit, au brodat și au pus la mână vorniceilor batistele ca semn distinctiv, pentru rolul pe care îl au pe lângă VORNICUL MARE și pe lângă MIRE. În planul patru, în alai sunt LĂUTARII cu fluier și cobză, având între ei o BUNICĂ, mergând sprijinită într-un toiag. Această sală încheie prezentarea expoziției de bază a Secției de Etnografie Botoșani.

Trebuie să precizez că la realizarea unei expoziții permanente sunt trei etape foarte bine definite: PROIECTUL TEMATIC, PROIECTUL PENTRU MOBILIERUL DE EXPUNERE (original și excelent realizat de arhitectul MIHAI MIHĂILESCU, pentru a pune în valoare patrimoniul) și a treia etapă este AMENAJAREA EXPOZIȚIONALĂ, la care a participat colectivul Muzeului, sub manageriatul prof. LUCICA PÂRVAN și contabil – șef BOGDANA – MIHAELA IURESCU. De la fiecare secție a Muzeului, contribuția a fost practică și substanțială, meritând din plin recunoașterea pentru implicarea efectivă: MIHAELA – ELENA ȘTEFURĂ, ELENA VĂCULIȘTEANU, DANIELA – MARINELA LUCA, DIDI PUIU, LIVIA PÂNZARIU, SILVIA CARDAȘ, ELENA ANIȚEI, LAURA HALICI, AUREL MELNICIUC, SORINEL – CONSTANTIN ENACHE, RADU PAPAGHIUC, IONUȚ VĂCULIȘTEANU, EDUARD SETNIC, GEORGE – LUCIAN ARHIP, GHEORGHE APOPEI, dar și colegii de la Muzeul de Științe ale Naturii Dorohoi: MIHAI CHIORESCU, OVIDIU – CONSTANTIN ALBOIU, CONSTANTIN CULICĂ. Împietind cele 3 etape, la care m-am referit, prin contribuția persoanelor implicate, expoziția etnografică, reorganizată în noul spațiu, a fost, este și va fi o reușită, conturând civilizația tradițională a satelor botoșănene.

Așa am ales prin acest proiect tematic să cuprind în sinteză, dar să și concentrez cât mai complex, cultura materială și spirituală a satelor secolului al XIX-lea și al XX-lea din zona Botoșani. A fost o mare responsabilitate pentru reamenajarea expoziției permanente etnografice la Botoșani, după 5 ani de la desființarea ei în august 2007. O mică parte din acest material referitor la expoziția etnografică a apărut în „Țara de Sus” (nr. 1 – 2 – 2013), revistă a Centrului de Conservare și Promovare a Culturii Tradiționale, cu titlul „Tematica expoziției de bază și finalizarea reorganizării Muzeului Etnografic”.

Keywords: *ethnography, architecture, pottery, traditional costume, indoor woven items, domestic textile manufacturing, customs.*

A NEW ETHNOGRAPHIC EXHIBITION IN BOTOȘANI, IN “THE VENTURA HOUSE”

(Abstract)

A nineteenth century building in Botosani, “The Ventura House” exhibits in five rooms on its ground floor, a permanent display of popular culture representing this ethnographic area.

Structured as a synthetic presentation of village life in Botosani area in the latter half of the 19th century and the first half of the 20th century, the exhibition includes architectural aspects illustrating the household of a pottery craftsman in the first room of the museum, domestic textile manufacturing (with spinning, winding and weaving tools and items woven in hemp, cotton and wool thread) in the second room. The display continues in the third room with the

presentation of traditional Christmas, New Year's Eve and Easter customs, in the fourth room with a traditional dwelling and in the fifth room with the festive traditional costume which is emphasized through the village wedding rituals.

The display in the five rooms of the Museum includes items of great documentary and ethnographic value, of artistic value, some of which have already been included in the thesaurus and fund categories, acknowledged as national values.

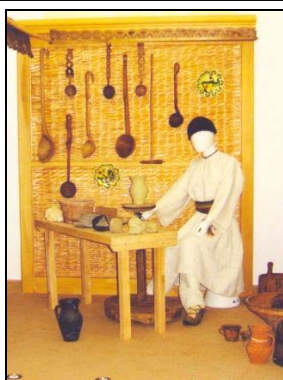
EXPOZIȚIA PERMANENTĂ A SECȚIEI DE ETNOGRAFIE A MUZEULUI JUDEȚEAN BOTOȘANI

CASA VENTURA

Ghips „IN MEMORIAM” (autor Constantin Baraschi)

SALA 1

PIESE DIN GOSPODĂRIE DE MEȘTER OLAR – cu teascul pentru vin (lângă casă) , teascul pentru ulei (cu vasul de lut pentru păstrat uleiul, închis cu capac filetat), piua pentru grâu, „ravarul” (pentru frământat pâinea; datat 1903), diverse vase de ceramică și cuptorul pentru ardere ceramică

SALA 2

INDUSTRIA CASNICĂ TEXTILĂ – cu unelte pentru pieptănat (lâna, cânepa), pentru tors și depănat, pentru țesut (stativale), ștergare și scoarțe clasate în categoria TEZAUR

SALA 3

OBICEIURI POPULARE – pentru Crăciun, Anul Nou, Bobotează și Paști (port popular și accesorii)

SALA 4

INTERIOR DE LOCUINȚĂ (de secol XIX – a doua jumătate a secolului XX)
patul și culmea cu hainele, piese de mobilier, țesături de lână, cânepă, bumbac.

SALA 5 – PORTUL POPULAR DE SĂRBĂTOARE – ALAI DE NUNTĂ
(vornic mare – nași; MIRE – MIREASĂ; vornicel – drușcă; socrii mari – socrii mici)

SECȚIUNEA a VI-a
OMAGIERE ȘI MEMORIALISTICĂ

Dan PRODAN

NICOLAE IORGA - INIȚIATORUL COMEMORĂRII LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU ÎN 1914

Cuvinte-cheie: Nicolae Iorga; Constantin Brâncoveanu; patru fii; 1714, 1914, martiraj; Creștinism; comemorare.

Constantin Brâncoveanu, omul, domnitorul, martirul, apoi familia sa, au fost în atenția cercetărilor izvoarelor istorice și a contribuțiilor istoriografice ale lui Nicolae Iorga, atât anterior anului 1914¹, cât și în următorul sfert de secol².

În perioada martie-aprilie 1914, în perspectiva comemorării bicentenarului martirizării domnitorului Țării Românești, Constantin Brâncoveanu, a celor patru fii ai săi, Constantin, Ștefan, Radu și Matei, a sfetnicului său Ianache Văcărescu, de către otomani (15 august 1714, la sărbătoarea *Adormirii Maicii Domnului*), Nicolae Iorga a lansat inițiativa pomenirii la nivel național a Martirajului Brâncovenilor. Și a formulat această firească, creștinească și patriotică propunere de la înălțimea tribunei Camerei Deputaților, al cărei membru era încă din iunie 1907, când ecourile înăbușirii în sânge a rășcoalei țărănilor români din primăvara aceluia an stârneau încă valuri în societatea civilă și în Parlamentul României. Din noiembrie 1912, istoricul născut la Botoșani era deputat de Brăila.

Astfel, în ședința Camerei Deputaților din 27 martie 1914, Iorga a luat cuvântul în discutarea proiectului de lege liberal referitor la „organizarea Dobrogei nouă”, după alipirea Cadrilaterului în toamna anului 1913. Despre organizarea religioasă creștin - ortodoxă teritorială a provinciei dintre Dunărea inferioară și țărmul vestic al Mării Negre, istoricul - deputat român a propus reînființarea Mitropoliei ortodoxe de Silistra, cu jurisdicție religioasă pe întreaga Dobrogea românească și Cadrilater. În acest context, vulcanicul parlamentar a amintit și de domnitorul martir al Țării Românești, Constantin Brâncoveanu, formulând și propunerea comemorării religioase naționale a bicentenarului Martirajului Brâncovenilor:

„Silistra, mai înainte de toate, alături de urmele ei romane, alături de importanța ei antică, Silistra a fost un mare centru bisericesc. Și eu cred că ați face cu mult mai bine să înviați Mitropolia din Silistra și, înviind Mitropolia din Silistra, ați lega timpul regelui Carol de tim-

¹ N. Iorga, „Valoarea politică a lui Constantin Brâncoveanu”, conferință la Ateneul Român, 15 august 1914, Vălenii de Munte, broșură, 52 p.; idem, *Constantin Brâncoveanu*, dramă istorică în cinci acte, 1914, Vălenii de Munte, 83 p.; idem, „Activitatea culturală a lui Constantin Brâncoveanu și scopurile Academiei Române”, în *AARMSI*, s. II, t. XXXVII, 1914, m. 4, București; idem, „L'activité culturelle du prince Constantin Brâncoveanu et les buts de l'Académie Roumaine”, în *ARBSH*, I, 1915, București; idem, „Socotelile Sibiului cu privire la comerțul dintre acest oraș și Țara Românească, prin pasul Turnu-Roșu”, comunicare ținută la Academia Română la 5 februarie 1899, tipărită în *AARMSI*, s. II, t. XXI, XXII, 1899, m. 7, București; idem, *Hârtii din arhiva Mănăstirii Hurezului, precum și din a protopopiei Argeșului, din a boierilor Brâncoveni și a altor neamuri găsite în casele proprietății din Brâncoveni și publicate cu o introducere, note și indice*, vol. XIV, în colecția *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, 1907, XLVIII + 386 p., București; idem, *Viața și domnia lui Constantin Brâncoveanu*, vol. XXX, în colecția *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, 1914, București, 215 p.; idem, „Manuscripte din bibliotecile străine relative la Istoria Românilor. Întâiul Memoriu”, ședință la Academia Română din 28 martie 1898, București, extras, 58 p.; idem, „Cronici muntene. Întâiul memoriu: Cronicele din secolul XVII”, în *AARMSI*, s. II, t. XXI, 1899, m. 4, București; idem, *Documente privitoare la Constantin Vodă Brâncoveanu, la domnia și sfârșitul lui*, București, 1901, XXIII + 180 p.; idem, „Știri despre veacul al XVIII-lea în țerile noastre după corespondențe diplomatice străine”, în *AARMSI*, s. II, t. XXXII, 1909, m. 1 și 7, București; idem, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, 1930, București, 493 p. (politică religioasă, tipărituri religioase, arhieriei în vremea lui Constantin Brâncoveanu).

² N. Iorga, „Domnii români Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu în legătură cu patriarhii Alexandriei”, comunicare la Academia Română, 20 mai 1932, publicată în *AARMSI*, s. II, t. XIII, 1932, m. 6, București, 10 p.; idem, *Istoria Românilor*, vol. VI, *Monarhii*, Cartea a VI-a: *Monarhia culturală a lui Constantin Brâncoveanu*, 1938, București; idem, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. VI, *Les Monarques*, 1940, București; idem, *Români în străinătate de-a lungul timpurilor*, Vălenii de Munte, 1935, 171 p. (boieri fugiți de Constantin Brâncoveanu); idem, *Istoria Bucureștilor*, 1939, Imprimeria Națională, București, 399 p. (domnia lui Constantin Brâncoveanu); idem, „I. Scrisori de familie ale vechilor Brâncoveni”, în *AARMSI*, s. III, t. XVI, 1935, m. 10, București; idem, *Scrisori de femei*, Vălenii de Munte, 1932, 88 p. (scrisoare a Doamnei Maria, soția lui Constantin Brâncoveanu); idem, *Căderea și moartea lui Constantin Brâncoveanu*, Vălenii de Munte, 1933, broșură, 26 p.

pul glorios al lui Constantin Vodă Brâncoveanu. (...) Tot Orientul sub raportul cultural și religios era sub oblăduirea noastră. Mitropolia cea veche din Silistra noi am ridicat-o. Vea-curii întregi, mitropoliții de la Silistra au trăit din larga dărnicie a Domnilor noștri, și se păstrează documente prin care se dovedește că între mitropoliții din Silistra și Constantin Brâncoveanu se stabiliseră legături de cea mai mare importanță. Să vă aduceți aminte de acele vremuri când un mitropolit al Silistrei, Ioan Comnenul, autor al unui vestit **Proschinariu** al Athosului, stătea alături de Constantin Vodă Brâncoveanu și de mitropolitul lui, Teodosie. Mitropolitul de la Silistra, care era unul dintre cei mai mari cărturari ai lumii grecești, făcea parte din podoabele bisericești ale Curții lui Constantin Vodă Brâncoveanu.

Se împlinesc, în august din anul acesta 1914, două sute de ani de la jertfirea acestui bun Domn, și nu voi lăsa să se închidă această Cameră fără să ia act de propunerea pe care o voi face în chip public să se amintească în toate bisericile din România despre jertfa de sânge care s-a făcut în persoana Domnului român și a întregii lui familii, în anul 1714 (aplauze!). Mai ales când alți preoți români, cum a fost alaltăieri, stropesc cu sângele lor biserica lor arsă de sălbateci (aplauze!), mai ales în asemenea momente se cuvine să amintim de Constantin Brâncoveanu. Să întemeiem deci Mitropolia din Silistra la două sute de ani de când Constantin Brâncoveanu atrăgea pe mitropolitul învățat al Dârstorului (Silistrei) și-l reținea în vecinătatea lui. (...) Și când veți face acea Mitropolie din Silistra, să-i supuneți Dobrogea întreagă, fiindcă Dobrogea a format un întreg, care s-a sfârșit în 1878 și care s-a reîntregit la 1913 (aplauze!)”³.

Peste trei săptămâni, la 19 aprilie 1914, N. Iorga a propus oficial, de la tribuna Camerei Deputaților, guvernului liberal condus de I.I.C. Brătianu, comemorarea oficială a bicentenarului uciderii, de către sultanul Ahmed III, la Istanbul, a celor șase martiri munteni:

„Onorată Cameră,

În discuția legii Dobrogei, am făgăduit că înainte de a ne despărți și se pare că ceasul despărțirii este foarte aproape, o să rog guvernul să se ralieze la ideea de a se comemora două sute de ani de la executarea în Constantinopol a lui Constantin Vodă Brâncoveanu și a familiei sale. La 15 August 1914 se împlinesc două sute de ani de la acest sacrificiu al Domnului Țării Românești și am avut plăcerea de a putea culege un număr foarte mare de iscălituri de la cea mai mare parte a d-lor deputați prezenți.

Noi sântem cu atât mai datori să facem această propunere, cu cât sântem în încăperile pe care Constantin Vodă le-a întemeiat. Clopotnița Mitropoliei poartă data de 1697 și numele lui Constantin Vodă Brâncoveanu. Iată ce cuprins are propunerea mea:

«Pentru a se comemora după cuviință aniversara (sic!) de două sute de ani de când Constantin Vodă Brâncoveanu, ctitor al atâtor biserici și mănăstiri, strălucit patron al artei și culturii românești, dibaci apărător al neamului său, care în ceasuri grele și-a mântuit zilele lângă trupurile măcelărite ale fiilor, ca martir al credinței creștine și al autonomiei naționale, Camera României își exprimă dorința ca guvernul să dea un caracter deosebit zilei de 15 august 1914, care amintește o așa mare și scumpă jertfă».

(ss) N. Iorga, Iuliu I. Lecca, X. Eraclide, V.P. Sassu, I. Vrăbiescu, Nestor Cincu, G.G. Gărdăreanu, T. Vasiliu, G. Mărzescu, A.C. Cuza, I. Ionescu-Quintus, C. Sturza, P. Ioanițescu, dr. Botez, H. Bănescu, I.N. Roman, Gr.T. Coandă, I.T. Ghica, I.S. Stănculescu, G. Zamfirescu, T. Popescu, I.C. Popescu, C. Țiulescu, dr. C. Istrati, D. Șuculescu, C. Banu, G. Știrbei și Gr. Procopiu. Cred că d. Ministru de Instrucție publică și ceilalți membri ai guvernului se vor ralia la această propunere (aplauze!)”⁴.

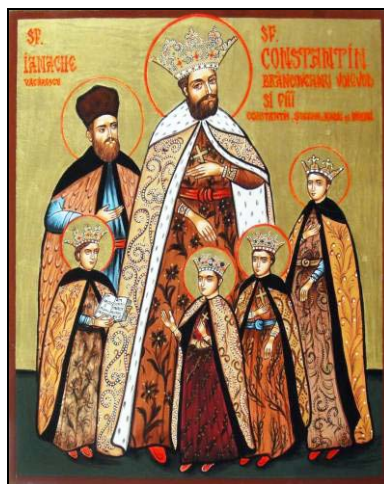
Primul ministru era I.I.C. Brătianu, iar ministrul Instrucțiunii Publice și Cultelor - I.G. Duca.

³ Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I (1907 - 1917), ediția a II-a, îngrijirea textului, prefață și note de Georgeta Filitti, Edit. Mesagerul, Chișinău, 2011 (846 p.), pp. 691 - 692.

⁴ Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I (1907 - 1917), ediția a II-a, îngrijirea textului, prefață și note de Georgeta Filitti, Editura Mesagerul, Chișinău, 2011 (846 p.), pp. 707 - 708). A se vedea și *Historia Special*, „Constantin Brâncoveanu: de ce l-au ucis?”, an III, nr. 7 / iunie 2014, București, 68 p.; Dan Prodan, „Nicolae Iorga a propus comemorarea lui Constantin Brâncoveanu în 1914”, în revista *Vatra Noastră Românească*, anul XV, serie nouă, nr. 15 (36) / iulie - septembrie 2014, Botoșani, pp. 13 - 14.

NICOLAE IORGA

Constantin Brâncoveanu,
Martirul (1688 - 1714)Constantin Brâncoveanu
cu soția și cei patru fii martiri

Keywords: Nicolae Iorga; Constantin Brâncoveanu; four sons; 1714, 1914, martyrdom; Christianity; commemoration.

NICOLAE IORGA – THE INITIATOR OF CONSTANTIN BRÂNCOVEANU'S COMMEMORATION IN 1914

(Summary)

Nicolae Iorga, the greatest Romanian historian, has proposed the Constantin Brâncoveanu's commemoration in August 1914: two hundred years from martyrdom of the Brâncoveanu's family (Constantin himself, his sons Constantin, Ștefan, Radu, Matei, and the servant Ianache Văcărescu) by Ottomans, at August 15, 1714, in Istanbul. N. Iorga made his proposal in front of the Chamber of Deputies from Bucharest, in March - April 1914.

Mihai MATEI

OMAGIU OCTOGENARILOR ȘCOLII NORMALE DE LA ȘENDRICENI, JUD. BOTOȘANI

Cuvinte-cheie: *omagiu; octogenari; Școală Normală; Șendriceni; Botoșani; 1948; 1957; 1969; absolvenți; învățători; profesori.*

Dacă Școala de la Șendriceni ar fi existat, până în zilele noastre, ar fi avut acum 95 de ani, mulți absolvenți, mai ales dintre cei care au făcut Școala pedagogică, născută prin Reforma Învățământului din 3 august 1948, ar fi împlinit acum, sau vor împlini imediat, vârsta de 80 de ani. În 38 de ani cât a funcționat Școala de la Șendriceni, a dat învățământului botoșanean în special, peste 1.000 învățători, până în 1957. În cei încă 57 de ani, dacă ar fi continuat, numărul acestora avea să fie mai mult decât dublu. Școlile primare aveau să funcționeze, potrivit tradiției și spiritului haretian, cu rezultate bune, numărul analfabeților avea să fie tot mai mic, avem carte din nou! Un număr de absolvenți aveau să urmeze, cu succes, forme superioare de învățământ și aveau să se întoarcă în locurile natale, asigurând astfel o continuitate a încadrărilor colectivelor didactice.

În anul 1968, când s-a reînființat județul Botoșani (în altă formă, datorită ruperii unei părți din fostul județ Dorohoi, de către Rusia Sovietică), avea 48% cadre calificate, marea majoritate a lor fiind totuși învățători. Atunci, mulți au fost sfătuiți să urmeze învățământul superior, cursuri fără frecvență, cea ce au și făcut, cu rezultate bune, dar în locul lor au fost încadrați necalificați. La învățământul preșcolar, funcționau chiar educatoare cu 7 clase, având cursuri de inițiere de câteva luni și altele cu școli profesionale. A fost o mare greșală, ca multe altele, ale noului regim instaurat, faptul că s-au desființat aceste școli, în anul 1957. După cum se știe, în ele erau cu prioritate pregătiți fii de țărani, de învățători, de preoți și de funcționari din mediul rural, care se întorceau să profeseze în satele lor. Dacă facem un calcul, din care să se vadă migrația absolvenților, într-un deceniu, să zicem 1968 - 1978, am avea concluzii dramatice pentru ceea ce înseamnă performanța școlii. Anual veneau circa 110 absolvenți, din aproape toate județele țării și plecau 70 - 80, unii după stagiul cu dese întreruperi făcut, alții în concedii fără plată și mulți, deși amendați, nu se prezentau. Școlile funcționau în continuare cu cadre necalificate (erau cei ce nu reușeau la facultate an de an).

S-au reînființat școlile pedagogice, în 1969. Am fost în audiență la Ministrul Traian Pop, care răspundea de învățământul preșcolar, primar și gimnazial și am venit cu ordinul de înființare a unui Institut pedagogic de învățători și educatoare, cursuri fără frecvență, cu durata de doi ani, școlarizând absolvenți de liceu din județ. A luat ființă totodată și Liceul pedagogic. În 15 ani județul a ajuns să aibă 95% cadre calificate. Terminaseră învățământul superior și mulți foști învățători din județ. Se asigura acea stabilitate atât de necesară și învățământului botoșanean.

Revenind la vatra Șendricenilor, este necesar să facem puțină istorie. La sfârșitul Primului Război Mondial, se simțea o mare nevoie de învățători, mulți căzuseră pe câmpul de luptă, făcând România Mare. "Noua Românie" a însemnat largirea cadrului democratic, ceea ce a deschis noi perspective pentru viața spirituală și prin înlăturarea barierelor politico-naționale, noul cadru cultural a beneficiat de contribuția neîngrădită a energiilor tuturor provinciilor. În țară s-a declanșat o stare de entuziasm, ce a cuprins toate categoriile sociale. Elaborarea în scurt timp a unei legislații unitare a creat premisele unei dezvoltări accelerate a întregii societăți. Constituția din 1923 a devenit garantul noii vieți democratice în România. Învățământul de toate gradele a cunoscut treptat o dezvoltare fără precedent, pe întreg cuprinsul țării, constituind o componentă esențială a întregii vieți spirituale și a continuării procesului de modernizare a societății românești.

În ciuda unor greutăți materiale, un număr tot mai mare de copii pot acum urma diferite

forme de învățământ. S-au construit treptat un număr important de localuri și s-au înființat acele școli pregătitoare de învățători, educatoare și preoți. Într-o scrisoare a Ministrului Instrucțiunii, Simion Mehedinți, adresată prefectilor județelor Botoșani și Dorohoi, din mai 1918, se cerea sprijin pentru înființarea unor școli pregătitoare. Acestea s-au înființat și, în 1919, când ia ființă și Școala Normală de la Șendriceni, într-un loc inspirat ales, urmând și recomandările lui Jean-Jacques Rousseau, acest lucru s-a petrecut și în alte județe ale țării.

Începutul Școlii Normale de la Șendriceni a fost dramatic. Unitatea a funcționat la început într-un conac, apoi cu mulți bani dar și cu munca voluntară a părinților și a elevilor, s-a realizat un impunător edificiu școlar, asigurându-se aproape toate nevoile unui învățământ serios. Anexele au fost: Școala de aplicație, blocul alimentar, dispensarul medical și gospodăria anexă pentru animalele de muncă și utilajele necesare lucrării grădinii de legume și a pământului arabil cu care a fost înzestrată școala, spre a-și acoperi nevoile, mai ales ale începutului.

Despre începuturile școlii, dezvoltarea sa și succesele ulterioare, până în 1957, s-a scris și probabil se va mai scrie. Este de evidențiat "*Școala Normală de la Șendriceni*", apărută în anul 1978, aparținând fostilor elevi, acum prof. Gh. Grigoraș, Gh. Amarandei și Mihai Munteanu, apoi articolele pertinente ale Acad. Alexandru Zub, din Revista "*Luceafarul*" din Botoșani, în special cel referitor la *Spiritul normalian* al acestei școli. Mihai Munteanu a publicat "*Manuscrisele de la Șendriceni*", iar Mihai Matei, în ale sale "*Evocări*", aduce informații interesante în legătură cu viața de elev. Nu mai puțin valoroasă este și "*Monografia Comunei Șendriceni*" a învățătorului, absolvent al acestei școli, Vasile Neamțu. Alți foști elevi, precum Gh. Burac, Th. Pliot, Vasile Fetescu, Ilie Seftiuc, au scris despre această școală; în monografiile și articole de presă, elogii cu privire la activitatea profesorilor, performanțele elevilor, obținute în diferite competiții raionale și regionale.

În presa locală, ziariștii Nicolae Cinte și Nicolae Zăncărescu au publicat materiale evocatoare cu privire la activitate învățătorilor, foști absolvenți ai Școlii de la Șendriceni, prezenți aproape în toate școlile județului (pomenesc aici pe câțiva, din cei pe care și eu, ca inspector școlar, i-am văzut cum lucrează în școli, și sunt apreciați: Onciu Theodor, Vasiliu Mihai, Istrate Constantin, Zura Dumitru, frații Munteanu, Gh. Cojocaru, Prisacaru Mihai, Jijie Mihai, Cimbru Gh., Jităreanu și Iftime (zis Tirică). În multe lucrări publicate este evocată personalitatea remarcabilă de pedagog și conducător de școală a celui dintâi director, N.C. Iancu. El a primit, din partea Ministerului Învățământului, prin Inspectoratul Școlar Județean Botoșani, subsemnatul fiind Inspector Școlar General, care a și făcut propunerea, diploma și insigne de "**Profesor Emerit**", în anul 1972, acasă la el. Era recunoscută marea sa contribuție la înființarea, dezvoltarea și afirmarea Școlii Normale de la Șendriceni, cea care a și creat un nou spirit, cel *normalian*. A fost urmat la conducere de profesorul Musteață și de veneratul, taciturnul și marele profesor de matematică, tot un adevărat director, Arcadie Luță. Acesta merita și el să fie Profesor Emerit, dar tovarășa de renume mondial (Elena Ceaușescu!) a anulat aceste titluri, ca și altele. Alături de aceștia, s-au remarcat profesorii Alex. Grigore Ostafi (o enciclopedie vie!), Octav Guțic, fost și el Profesor Emerit, Gh. Romândașu (cel "*Mai tare ca veacul*", cum au scris o carte profesorii Vasile Adăscăliței și Gh. Grigoraș), Gh. Popescu, Dumbravă și Avramiuc, Constantin Radinschi, toți fiind modele pentru viitoarele cadre didactice, unele dintre ele depășindu-și măestrile.

Vom încerca, în continuare, să relevăm și unele situații ce dau culoare vieții școlare din această instituție. Eu am intrat în Școala Normală de la Șendriceni în anul 1947 și am devenit elev al Școlii gimnaziale, datorită reformei din 3 august 1948. Erau mari nevoi generate de urmările războiului, de secetă și de tifosul exantematic. La internat trebuia să aducem alimente: făină, cartofi, fasole, sare, zahăr, ceapă etc. și totodată întregul cazarmament. Se mai colectau și unele sume de bani. Pentru a preveni îmbolnăvirea de tifos, o echipă de la Sanepid Dorohoi ne-a stropit cândva hainele cu gaz. Neavând altele de schimb, tot pe ele le-am îmbrăcat. Din cauza căldurii corporale, pielea s-a iritat, infirmeria fiind plină cu acei elevi ce aveau o sensibilitate mare. Mulți aveau răni, iritații și mâncărime de piele, ce accentua situația neplăcută a

sănătății lor. Cu toate acestea, am scăpat de tifos, bineînțeles și cu alte măsuri. Altă dată ne-am îmbolnăvit de mai multe afecțiuni, la ochi. O echipă de medici din Dorohoi, deplasată în școală, a operat peste 80 de cazuri de trahom, toate vindecate la timp și fără urmări. Încadrarea școlii gimnaziale, ca și anii I-IV ai școlii pedagogice, suferea. Astfel, matematica noi o făceam cu un inginer mecanic (prima mea notă, ca și la alți vreo 12 colegi de clasă, a fost 1, cu toate acestea la sfârșitul anului eu am ocupat locul II din 40 câți elevi erau înscriși), istoria era predată de un preot și la limba rusă era încadrată o femeie ce fusese *“pregătită”* într-un lagăr la Bug.

Treptat s-au adus și profesori buni, recunoscuți, din orașul Dorohoi, precum Dumitru Surmei la limba franceză, Iulia Surmei la istorie, Gh. Scripcă la limba română, I. Sircu la geografie (viitor profesor universitar), Arcadie Condruc la biologie (va fi mai apoi director și profesor la Liceul “A.T. Laurian” din Botoșani). După ce luam masa și ne închinam cu smereanie ca și la începutul ei, jucam fotbal în curtea școlii și pe terenurile amenajate tot de noi, până la orele 15,30, după care intram la meditații, pregătind lecțiile pentru a doua zi, sub supravegherea elevilor de vârf din anul IV. Noi ne adresam lor cu formula *“domn elev”*, apoi salutăm, când îi întâlneam în curte, pe holurile școlii etc. Era un respect acordat cu oarecare frică. Erau și pedepse pentru indisciplina și chiar pentru unele greșeli elementare de comportament. Una din cele mai grele pedepse era aceea de a face de planton, în schimbul de la mijlocul nopții. Era aproape sinistru să stai cu un felinar afumat, să-i scoli pe enuretici, pe alți elevi cu probleme, să asiguri liniștea tuturor.

Se puteau învăța, dacă doreai, alte activități în afara celor legate de mersul treburilor la bucătărie, de făcut periodic curat în parc sau în ferma agricolă, nu erau. Toate aceste activități erau planificate din vreme. Un lucru mai hilar era cel al pornirii uzinei, un grup de elevi trebuind să învârtă roata mare, la ora 5,30 dimineața, care printr-o curea de transmisie angaja toate celelalte angrenaje și încet motorul pornea și astfel, treptat, se aprindeau toate becurile programate din incintă. Când uzina nu pornea, mecanicul ca să se scuze de oarecare nepricepere, afirma cu seninătate că *“a intrat o broască în țevă”*! Sigur s-a întâmplat poate, o dată, să fie făcută această afirmație, dar ea a rămas proverbială, pentru noi toți și pentru totdeauna, în astfel de situații, când uzina nu pornea!

Biblioteca școlii dispunea de un fond valoros de carte, elevii mari D. Tudose și Mihai Munteanu erau tot timpul între cărți și te ajutau să obții repede cea ce doreai. În acest mic pantheon al cărților, adesea se întâlneau la citit Alexandru Zub, Stelian Dumistrăcel, Vasile Ursachi, Paul Șadurschi, Ioan Caproșu, Ilie Seftiuc, Mihai Matei, Nicolae Cântec, Vasile Fetescu ș.a. Cu timpul fondul de carte s-a tot *“epurat”*, prin diverse cataloage (*Indexuri*) primite de sus, astfel încât noi nu am mai putut vedea aici lucrările lui N. Iorga, Gh. I. Brătianu, A. D. Xenopol, M. Kogălniceanu sau M. Eminescu. În schimb, au fost aduse cărți editate de *“Cartea Rusă”*, multe traduse din literatura sovietică, ca și cele ale lui Alex. Sahia, Ion Păun Pincio, Th. Neculuță, A. Toma etc. Toată școala era obligată să studieze *“Biografia lui I.V. Stalin”*, cu seminarii la care participau diverși delegați raionali, cei mai mulți cu șapte clase sau școli profesionale, dar cu tupeu, făcând mereu aprecieri și observații, așa cum fuseseră instruiți. Se puteau citi și cărți bune, cum era *“Război și Pace”* de Lev Tolstoi, *“Ana Karenina”* de același autor, *“O pînză în depărtare”* de Valentin Kataev, *“Ținăra Gardă”*, *“Pământ destelenit”* de Șolohov, opere ale lui Cehov, Pușchin etc. La serbările destul de frecvente se recita *“Noi vrem pământ”* de G. Coșbuc, *“Împărat și proletar”* de Mihai Eminescu, *“Macii roșii pe malul Dâmboviței”* de A. Toma etc. Desigur, programele erau vizionate și aprobate de tovarăși fără studii, dar instruiți cu indicații *“prețioase”*. În pregătirea zilei de 7 Noiembrie se făceau repetiții, pentru defilare; înconjuram școala, în formative, de câteva ori, o săptămână, zilnic, iar la Dorohoi, în fața Primăriei, trebuia să trecem mândri, după coloanele de muncitori de la Fabrica de Cărmizi a tovarășului Frunză, a celor de la Fabrica de confecții ce a luat ființă în localul Liceului “Regina Maria”, sechestrați și înlocuit cu un local de școală generală (funcționa Liceul de Fete). În prezidiul manifestației erau conducătorii raionului și câțiva muncitori fruntași, dar și o delegație a unui raion din R.S.S. Moldova !

Până prin 1950, după cum mi-aduc aminte, nu se simțea o atmosferă comunistă în școală, în sensul ideologiei, în afară de manuale. Nu se țineau conferințe, dezbateri sau simpozioane. Unele simptome apar totuși. De exemplu, un elev din anul IV și-a lăsat barbă și s-a bărbierit pe cap, semănând cu Lenin. El avea și o funcție în organizația U.T.M. Bineînțeles, colegii îl ironizau, dar fără să bată la ochi, temându-se de niște urmăritori. O anchetă subterană, la un moment dat, amenința să se soldeze cu măsuri draconice. Cineva a agățat, la tabloul lui Stalin, din holul mare al școlii (tablou așezat în locul patronului spiritual al școlii, Alexandru Vlahuță), o coadă de bou. Era o insultă extraordinară. Nu știu care au fost rezultatele anchetei, eu cred că în interesul tuturor s-a mușamalizat incidentul, noi scăpând astfel de psihoza unui scandal monstruos, în surdină propăvăduind de voci secrete, ca un avertisment, cu ecou în viitor. Și în școala noastră s-a creat U.A.E.R. - ul, clase întregi intrând, fără să știe, unde și de ce, apoi tot așa s-a intrat și în U.T.M. Nu se trăia o viață internă, de organizație, singura activitate văzută era gaza de perete, a clasei și a școlii, unde se afișau periodic articole copiate din "*Scânteia Tineretului*", "*Tânărul Leninist*", pe care nu le citea nimeni. Ele odată schimbate se păstrau într-un dosar sub cheie, putând fi văzute periodic de cei interesați (erau și din aceștia!).

Participam, în acești ani, la Campania de alfabetizare, în satele din jurul școlii, fiind repartizați, pe străzi și case, acest lucru realizându-se în afara programului școlar și totodată eram prezenți, prin programare, la unele cămine culturale unde se depunea candidatura unui viitor deputat pentru M.A.N. Ne plăcea acest lucru pentru că, după adunare, prezidiul se retrăgea într-o altă cameră "*să rezolve*" unele probleme de protocol (ca și acum!), nouă ni se dădeau două ore de dans în marea sală a căminului cultural. Fetele care frecventau activitățile organizate, abia așteptau să înceapă muzica, pe care noi o aveam întodeauna. Era frumos, chiar romantic, școala noastră fiind doar de băieți, iar unele întâlniri cu prietenele se făceau tocmai la Dorohoi, o dată pe lună s-au chiar mai rar.

În școala pedagogică Alexandru Zub, viitorul mare istoric, filosof și gânditor, care are acum 1656 de lucrări și articole, de înaltă ținută științifică, recunoscute. Era cunoscut ca un elev strălucit, cititor împătimit, bun coleg, excelent interpret la vioară și un fotbalist ce stăpânea arta driblingului, avea viteză și mai și marca. Era mereu solicitat să facă parte din echipele antrenate în diverse competiții. A împlinit pe 12 octombrie 2014, vârsta de 80 de ani, fiind sărbătorit cum se cuvine și de botoșăneni, inclusiv și cu un volum omagial. Recent, în revista "*Luceafărul*", anul VI / 2014, Botoșani, Silvia Lazarovici a realizat un pertinent studiu cu privire la viața și opera savantului. Articolul se intitulează "*Alexandru Zub - 80 de ani*".

Din anul I al școlii pedagogice s-a remarcat prin tenacitatea studiului, aria problemelor cuprinse, orizontul larg și profund, colegul nostru de clasă Stelian Dumistrăcel, care va deveni unul din cei mai buni lingviști din țară, cu o operă impresionantă. A terminat școala în 1954, ca șef de promoție, precum Alexandru Zub în 1953. După facultate, a luat doctoratul cu teza "*Neologismul în graiurile populare românești*", pe baza *Atlasului lingvistic român*, în anul 1974, la Universitatea "Alexandru Ioan Cuza" din Iași. Face studii de specializare și documentare în instituții de profil academic și în universități din Europa, precum Berlin, München, Freiburg, Paris. Are peste 50 de volume publicate, relevant este "*Noul Atlas lingvistic român pe regiuni, Moldova și Bucovina*". Este expert în activitatea științifică, de performanță, conducător științific de doctorat.

Despre Ioan Caproșu, academician, bunul meu coleg din Școala Pedagogică, dar și la universitate, pentru cei ce nu știu, pot spune că a devenit unul din cei mai buni specialiști în istoria medie a României, cu o operă de excepție: volume de documente, dar și sinteze de mare valoare. Este născut în comuna Mitoc, județul Botoșani, la 26 august 1934, face gimnaziul la Săveni și Școala pedagogică la Șendriceni. La Universitatea ieșeană, Facultatea de Istorie, se apropie de prof. dr. docent Constantin Ciohodaru, de la care învață multe taine în domeniul cercetării actelor și documentelor vechi, cu timpul devenind unul din cei mai buni paleografi din țară. Dintre lucrările sale enumerăm doar câteva: "*Iașul marilor zidiri, până în anul 1821*", publicat la Editura Junimea în 1974; *Documente privind istoria Iașului*, 10 volume, Editura

Dosoftei, 1999-2008; o altă operă valoroasă este *"Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia de la 1688"*, Pars I, Genesis, 1988, editat împreună cu Vasile Arvinte. Realizează colecția *"Documenta Romaniae Historica"*, Seria A. Moldova. Are numeroase studii, articole, recenzii, fiind, totodată, ani în șir, secretar științific al *"Anuarului Institutului de Istorie A. D. Xenopol"* din Iași, editat de Academia Română. A îndeplinit funcția de Decan al Facultății de Istorie a Universității ieșene. A predat istoria statelor din sud-estul Europei, doi ani la Universitatea Portland, Statul Oregon din S.U.A. și apoi la Londra. A condus lucrări de gradul I și a făcut multe inspecții pentru acordarea gradelor didactice în județul Botoșani, îndrumând profesorii mai tineri în domeniul cercetării istoriei locale. A fost sărbătorit de Universitatea "Alexandru Ioan Cuza" la împlinirea vârstei de 80 de ani.

Ilie Seftiuc, de loc din Horodiștea – Botoșani, învâța la Șendriceni pe de rost, cu mine, la matematică, tot felul de definiții, teoreme și demonstrații. Nu doream să ne facem de râs față de domnul Luță, matematica fiind pentru noi, precum gramatica pentru Trăsnea. A devenit Conferențiar universitar și a îmbrățișat Istoria universală, publicând lucrări de amploare cu privire la rolul Dunării în Istoria României și a Europei, problema reparațiilor după Primul Război Mondial, face studii de documentare la Moscova și Havana. S-a stins din viață în plină afirmare științifică, didactică și pedagogică. Meticuloși, disciplinați, de o modestie proverbială, au fost și Paul Șadurschi (fost director al Muzeului Județean Botoșani), dr. Vasile Ursache (director al Muzeului orașului Roman), Constantin Bărboi (scriitor), Gheorghe Amarandei (director de liceu și de arhive la Dorohoi), Gh. Grigoraș, Mihai Bejenaru, Ionel Bivoleanu, Dumitru Iordache, Paul Luțuc, au devenit recunoscuți și apreciați, pentru merite deosebite, în cercetarea științifică, în organizarea unor muzee și arhive ale statului, conducând cu pricepere, ca directori, activitatea din școlile încredințate.

Nu exista domeniu în care absolvenți de la Șendriceni, depășindu-și statutul profesional de multe ori, să nu se afirme prin ceea ce realizau. Nu putem fi în acest spațiu exhaustivi, dar merită să pomenim pe Vasile Fetescu, mare profesor, director și inspirat poet, pe Alecu Ivan Ghilia, Alex. Lungu, Nicolae Cântec. Alecu Ivan Ghilia, după Șendriceni, urmează Academia de Arte plastice la Iași și apoi Institutul N. Grigorescu de la București, absolvind în anul 1953. Scrie romane, povestiri și poezii. Sunt cunoscute romanele *"Cuscarii"* (ESPLA, 1958, București), *"Ieșirea din Apocalipsă"* (edit. Tineretului, 1966, București), *"Dragostea câinelui de pază"* (edit. Cartea Românească, 1991, București). Alex. Lungu, născut la Miorcanii lui Ioan Pillat din Jud. Botoșani, termină Școala de la Șendriceni în anul 1949, urmând apoi Institutul de Artă Cinematografică, secția actorie, din București, absolvit în anul 1954. Lucrează la Teatrul Mic, face apoi filmele, *"Ciulinii Bărganului"* în 1957, *"Telegrame"* în 1959, *"Bocet vesel"* în 1983. A fost decorat cu Ordinul *"Steaua României"*, în grad de ofițer, în anul 2000. Un loc important în amintirile tuturor ocupă doi cercetători, cu importante opere publicate; aceștia sunt Aristotel Crâșmaru și Ștefan Ciubotaru. Profesorul Aristotel Crâșmaru a fost un veritabil arheolog care, împreună cu cercetători din Iași și București, a scos la iveală și a reconstituit inestimabile valori de patrimoniu din județul Botoșani, făcând să se nască *Muzeul de Arheologie* din Săveni, iar cel din Botoșani să aibă o impresionantă colecție, parte din ea fiind expusă, nu de mult, la New York și Londra. Este autorul unei valoroase, în două volume, *Monografii a comunei Drăgușeni*.

La rândul său, învățătorul Ștefan Ciubotaru, și el absolvent al Școlii de la Șendriceni, are o operă ce acoperă un spațiu inedit, dar și unul puțin cunoscut. Astfel, scrie o nouă *Monografie a orașului Botoșani*, publicată de Editura AXA din Botoșani în anul 1997, apoi volumul *"Caleidoscop botoșănean"*, Editura GEEA, 1995, *"Pagini culturale botoșănene"*, Editura GEEA, 1994. Au fost buni directori de școli și licee Const. Leizeriuc, Gh. Severincu, Gh. Burac, dar și învățătorii Ioan Cișlaru, C. Aniței, ca și alții. Toți îi cunoaștem și-i apreciem pe pictorii Th. Valenciuc și pe Cicerone Cojocar, primul fiind și președinte al Filialei Botoșani a Uniunii Artiștilor Plastici. Sunt absolvenți care au servit ani în șir școala ca inspectori școlari (unii chiar longevivi, ca prof. Mihai Matei). Ei sunt Ioan Damian - Inspector general adjunct,

Ioan Galer, Mihai Anisie (fost șef de secție de învățământ raional), Lungu Adrian (fost și director al Casei Corpului Didactic Botoșani), I. Cazacincu, Remus Danalache (toți la Botoșani), Ioan Bivoleanu, la ISJ Suceava, tot acolo Mihai Ababei și Petrică Bordeianu. La Secția de învățământ a Raionului Rădăuți a funcționat ca inspector școlar Petrică Bejenaru. Au fost deputați în Parlamentul României, Mihai Teodorescu (senator) și Petrică Bejenaru (deputat), în timp ce unii au îmbrăcat haina militară, precum Ștefan Bunu, Aurel Barbacaru și Ostafi Ioan, colonel acum. Unii au strălucit ca dirijori de cor, precum Vasile Nistor, Gh. Fusa (Dersca), Matei Constantin membru al Corului Operei de Stat din Iași, sub conducerea maestrului Pavalache.

Majoritatea celor pomeniți de mine aici au împlinit sau vor împlini vârsta de 80 de ani. Alții sunt în lumea umbrelor. Cu regretul că poate am omis unele nume valoroase, sper că va fi cineva care să realizeze un Dicționar al personalităților care s-au născut din vestita Școală Normală din Șendriceni. Să nu lăsăm doar memoriei colective să păstreze aceste valori. Astfel, vom pune la îndemâna tuturor și alte instrumente de gândire, de acțiune, decât cele oferite până acum de partidele politice în campaniile electorale. Acestea sunt trecătoare, deoarece unele nu se realizează, în timp ce opera absolvenților de la Șendriceni, ca și a celor din alte școli, este mobilizatoare, perenă și, desigur, eternă.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ:

1. Amarandei Gheorghe și colaboratorii, *Școala Normală de la Șendriceni*, Editura Lite-ra, 1978, București;
2. Burac Gheorghe, *Monografia comunei Vlăsinești*, Editura Agata, 2006, Botoșani;
3. Ciubotaru Ștefan, *Monografia orașului Botoșani*, Editura AXA, 1997, Botoșani;
4. Ciubotaru Ștefan, *Caleidoscop botoșănean*, Editura Gee, 1995, Botoșani;
5. Crâșmaru Aristotel, *Monografia Drăgușenilor*, vol. I – II;
6. Caproșu Ioan, *Iașul vechilor zidiri, până la 1821*, Editura Junimea, Iași, 1974;
7. *Documenta Romaniana Historica*. Seria A, *Moldova*, coordonator Caproșu Ioan, Academia Română;
8. Caproșu Ioan, Arvinte, *Monumenta linguae dacoromanorum, Biblia de la 1688*, Pars I, Genesis, 1983, editat de Academia Română
9. Crudu Tiberiu, *Botoșanii în anul 1932. Schiță monografică*, Secția Culturală Bo-toșani, 1932;
10. Dumistrăcel Stelian, *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina*, Editura Academiei Române, 1997, București;
11. Ghilia Alecu Ivan, *Ieșirea din apocalipsă*, (roman), Editura Tineretului, 1966, Bu-curești;
12. Hrib Vasile, *Monografia comunei Corlăteni*, Tipografia Institutului Politehnic Iasi, 1982;
13. Lazarovici Silvia, "Alexandru Zub - 80 de ani", în revista *Luceafărul*, anul VI, 2014, Botoșani;
14. Lungu Alexandru, filmele "Ciulinii Bărgănelului", 1957; "Telegrame", 1959;
15. Matei Mihai, *Evocări*, Editura Quadrata, 2005, Botoșani;
16. Munteanu Mihai, *Manuscrisele de la Șendriceni*, Editura Quadrata, 2007, Botoșani;
17. Matcovschi D., Bodea M., *Învățământul românesc în date*, Editura Junimea, 1979, Iași;
18. Neamțu Vasile, *Monografia comunei Șendriceni*, Editura Quadrata, 2011, Botoșani;
19. Șadurschi Paul și colaboratorii, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, Editu-ra Academiei Române, 1976;
20. Severincu Gheorghe, *Învățământul agroindustrial din Botoșani*, Editura AXA, 1993, Botoșani;
21. Zub Alexandru, N. Iorga, *Studii și note istoriografice*, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2013;

22. Zub Alexandru, *Istorie și istorici în România interbelică*, Editura Junimea, 1989, Iași;

23. Zub Alexandru, *Mihail Kogălniceanu - istoric*, Editura Junimea, 1974, Iași; etc.

Keywords: *homage; octogenarian; Normal School; Șendriceni; Botoșani; 1948; 1957; 1969; school-leavers; graduates; school-master; teachers.*

THE HOMAGE TO OCTOGENARIANS FROM NORMAL SCHOOL OF ȘENDRICENI, DISTRICT OF BOTOȘANI

(Summary)

In 2014, several colleagues from the series 1953 and 1954, they reached the venerable age of 80 years. Among them are and I, the author of these lines. I made this occasion a retrospective evocation, facts and events, highlights of graduates, the school institutions, prestigious. I noticed that, over 1,000 graduates, teachers, over 60% have become teachers, butteachers and honored status professionally enhanced appreciation of citizens, when they called to respect "*the Lord came and Mrs. teacher*", high hat away in front of them, whenever we meet.

Among others, many have passed masters, becoming by their prowess through deep study, the tenacity, talent, with which they were endowed, academicians, professors, artists, journalists, senior officers, school inspectors, deputies in the Parliament of Romania, researchers, prolific poets etc. The stated herein, are confirmed by the findings made by the Romanian Academy, the media, the diplomas and orders received from the state of scientific and literary works left to posterity etc. Develop a "*Dictionary of personalities*" this school is much needed school and today it serves as an example of work, becoming, in the service of the company, worth following and now when in this area manifest deficiencies enough.

Foto 1: Aniversarea a 45 de ani de absolvirea Școlii pedagogice de la Șendriceni (1999) în cancelaria Colegiului Național "August Treboniu Laurian" din Botoșani: foștii elevi normalieni: Gheorghe Severincu, Alecu Ivan Ghilia, Gheorghe Avram (de la stânga la dreapta).

Foto 2: Aniversarea a 45 de ani de absolvirea Școlii pedagogice de la Șendriceni (1999) în cancelaria Colegiului Național “August Treboniu Laurian” din Botoșani: **Te-Deum** săvârșit de preotul Ciomârtan de la Dorohoi, fost absolvent al școlii (primul din stânga); în centru, în costume gri, Ioan Caproșu și Stelian Dumistrăcel; ultimul din dreapta, AlexandruZub.

Foto 3: Aniversarea a 45 de ani de absolvirea Școlii pedagogice de la Șendriceni (1999) în cancelaria Colegiului Național “August Treboniu Laurian” din Botoșani: de la stânga la dreapta, în rândul întâi: Nicolae Zanfirescu, Emil Botezatu, Antochi Mihai, Paul Șadurschi, Alexandru Zub, Mihai Jijie, Mihai Matei, Teodor Eftimie, Jităreanu.

Foto 4: Aniversarea a 45 de ani de absolvirea Școlii pedagogice de la Șendriceni (1999) în cancelaria Colegiului Național “August Treboniu Laurian” din Botoșani: de la stânga la dreapta, în costume gri: Stelian Dumistrăcel și Ioan Caproșu; alți foști elevi normali.

Dan PRODAN

ACADEMICIANUL ALEXANDRU ZUB – OCTOGENAR. CETĂȚEANUL ȘI ISTORICUL – INSTITUȚIE

La 12 octombrie 2014, Academicianul Alexandru Zub a împlinit 80 de ani! Lumea academică l-a sărbătorit cu solemnitate, cu respect, cu demnitate, cu volume omagiale care reunesc contribuții tematice de și despre octogenarul cetățean și istoric de referință, care reprezintă, el însuși, o *instituție*! Astfel, la 16 octombrie 2014, Academicianul Alexandru Zub a fost sărbătorit la Botoșani, al cărui municipiu este Cetățean de Onoare încă din 2005, activitate omagială organizată de Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Botoșani (director: prof. Aurel Melniciuc), Direcția de Cultură Botoșani (director: prof. Dănuț Huțu), în colaborare cu Academia Română - Filiala Iași, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” - Iași (director: prof. univ. d-r Gheorghe Cliveti). Mediatizarea a fost pe măsura înălțimii valorice a octogenarului omagiat, iar volumul omagial (*Frumoasă înălțare de cuvinte. Academicianului Alexandru Zub [la 80 de ani]*, volum editat de Gheorghe Cliveti, Editura PIM, Iași - Botoșani, 2014, 366 p.) a sporit componenta livrescă a întregii activități, fiind un reprezentativ exemplu de bună practică a respectului real față de personalitatea - instituție!

Alexandru ZUB (pseudonim: *Al. Constantin*), s-a născut la 12 octombrie 1934, în comuna Vârful Câmpului, jud. Botoșani), din părinții Constantin și Saveta Zub. Studiile primare le-a absolvit la școala din sat (1945), cele medii la Școala Normală (Pedagogică) din Șendriceni - Dorohoi (1953), cele superioare la Universitatea din Iași, Facultatea de Istorie (1957), cu doctorat în istorie (1973) la aceeași universitate. Cercetător științific la Institutul de Istorie și Arheologie “A.D. Xenopol” - Iași (1957-1958). Recluziune politică (Iași, Jilava, Balta Brăilei, Gherla) în perioada 1958-1964, pe motiv că a organizat, împreună cu alți colegi (M. Brudiu, A.I. Popescu, D. Vacariu etc.) sărbătorirea lui Ștefan cel Mare (Iași, Putna, 12 - 14 aprilie 1957), cu ocazia unei jumătăți de mileniu de la înscăunare. A funcționat apoi ca muzeograf la Bacău (1964), bibliograf la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu” - Iași (1964-1968), cercetător științific (din 1968) la Institutul de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” - Iași, ulterior director al amintitei instituții (1990- 2010), membru al Academiei Române (membru - corespondent din 1991, membru - titular din 2004), președinte al Secției de Istorie (2005 - 2009) a înaltului For academic.

Plecând de la două truisme formulate de Nicolae Iorga cu decenii în urmă, dar de o contemporană actualitate, precum că “*Pentru a fi în adevăr om, trebuie să te gândești la două lucruri: că atâția au fost ca să fii tu și că tu însuși ești ca să fie după tine atâția oameni*” și, respectiv, “*istoria, această conștiință în veșnic mers a lumii*”, care se potrivesc perfect octogenarului sărbătorit cu fast și cu recunoștință, activitatea Academicianului Alexandru Zub poate fi structurată pe cel puțin zece direcții: *istoric* - cercetător al istoriei românești și europene - universale, autor a peste 1.200 de articole, studii, cărți; *eseist*, autor a peste 500 de eseuri și cronici cu tematici diverse, publicate în revuistica locală, națională și internațională a vremii; *om* - cetățean, membru activ, combativ, dezinteresat, al cetății; *profesor universitar*, exemplu de magistru și formator de caractere; *manager* de institut (Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” – Iași,); *academician* cu activitate intensă, merituorie în cadrul Academiei Române (la București și Iași); *membru* și *coordonator* al redacțiilor unor ziare, reviste, periodice sau anuare cu tematici diverse, locale, naționale, internaționale; *membru* al diferitelor societăți, asociații, institute, comitete, comisii naționale / internaționale; *laureat* al unor titluri, premii, ordine, medalii etc., tot atâtea dovezi ale recunoașterii naționale / internaționale a meritelor octogenarului Magistru de la Vârful Câmpului - Jud. Botoșani; *conducător* de doctorate; *editor* al unor sinteze reprezentative de istorie, de cultură etc. ale unor autori români.

Istoric și eseist, a debutat în revista *Viața studentescă* (1957), cu esul *Ștefan cel Mare și posteritatea*, a publicat un mare număr de articole, studii, cercetări și eseuri de istorie și istorie culturală, în reviste de specialitate și de cultură din țară și străinătate. Autor al volumelor

monografice: Mihail Kogălniceanu. *Biobibliografie* (1971); A.D. Xenopol. *Biobibliografie* (1973); Mihail Kogălniceanu, *istoric* (1974); Vasile Pârvan, *efigia cărturarului* (1974) - (ultimele două volume distinse cu Premiul „N. Bălcescu” al Academiei Române); Vasile Pârvan. *Biobibliografie* (1975); *Pe urmele lui Vasile Pârvan* (1983, 2005) ș.a. Și-a legat numele de editarea unor lucrări de referință ale marilor istorici români: V. Pârvan, *Corespondență și acte* (1973); M. Kogălniceanu, *Opere, II (Scrieri istorice)* - (1976); V. Pârvan, *Scrieri* (1981); *Memoriale* (2001); *Idei și forme istorice* (2003); *Scrieri alese* (2006; 2011); A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană (cu Prefață)* ș.a.

Alexandru Zub a realizat diverse restituții monografice și analize de ordin teoretic privind istoria și menirea ei, în volumele: *Junimea, implicații istoriografice* (1976); *A scrie și a face istorie* (1981); *Biruit-au gândul: note despre istorismul românesc* (1983); *De la istoria critică la criticism* (1985); *Cunoaștere de sine și integrare* (1986, 2004); *Istorie și istorici în România interbelică* (1989, 2003); *Istorie și finalitate* (1991); *În orizontul istoriei* (1994). La acestea se adaugă: *Eminescu: glose istorico-culturale* (1994); *La sfârșit de ciclu. Despre impactul Revoluției franceze* (1994); *Impasul reîntregirii* (1995, 2004, 2009, 2012); *Chemarea istoriei* (1997); *Discurs istoric și tranziție: în căutarea unei paradigme* (1998); *Orizont închis: istoriografia română sub dictatură* (2000); *De la istoria critică la criticism: istoriografia română sub semnul modernității* (2000); *Reflections on the impact of the French revolution. 1789, de Tocqueville, and Romanian culture* (2000); *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România. Alexandru Zub în dialog cu Sorin Antohi* (2002); *Vasile Pârvan: dilemele unui istoric* (2002); *Istoriografia română la vârsta sintezei: A. D. Xenopol* (2004); *Mihail Kogălniceanu, arhitect al României moderne* (2005); *Romano-germanica. Secvențe istoriografice* (2005); *Clio sub semnul interogației. Idei, sugestii, figuri* (2006); *N. Iorga: studii și note istoriografice* (2012); *Alexandru Zub La Sighet* (2012); *Cantemiriana. Studii, eseuri și note* (2014) etc.

A realizat și a popularizat pentru străinătate o serie de sinteze despre istorici români, concepții și opere: *Mihail Kogălniceanu. Un fondateur de la Roumanie moderne* (1978); *Hundert Jahre Unabhängigkeit Rumäniens* (1978); *À la recherche de la synthèse: A. D. Xenopol* (1983); *Les dilemmes d'un historien: V. Pârvan* (1985). În coordonarea sa (unele în colaborare) au apărut mai multe volume tematice, între care: *Culture and Society: Structures, Interferences, Analogies in Modern Romanian History* (1985); *La Révolution Française et les Roumains: impact, images, interprétations* (1989); *Temps et changement dans l'espace roumain: fragments d'une histoire des conduites temporelles* (1991); *Cultură și societate: studii privitoare la trecutul românesc* (1991); *Victor Slăvescu* (1993); *Ion Nistor* (1993); *Ilie Minea* (1996); *Identitate / alteritate în spațiul cultural românesc* (1996); *I.D. Ștefănescu* (1997); *Globalism și dileme identitare. Perspective românești* (2000); *Basarabia: dilemele identității* (2001); *Populism, demagogie sau realism politic* (2001); *Sovietization in Romania and Czechoslovakia: history, analogies, consequences* (2003); *Franța, model cultural și politic* (2003); *Südosteuropa im 20. Jahrhundert: Ethnostrukturen, Identitäten, Konflikte* (2004); *Cultură politică și politici culturale în România modernă* (2005) ș.a.

Alexandru Zub a fost redactor responsabil al „*Anuarului Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»*” - Iași; „*Xenopoliana*” - Iași; membru în diverse colegii de reviste cu profil istoric sau cultural: „*Revue Roumaine d'Histoire*”; „*Revue des Études Sud-Est Européennes*”, „*Revista de Istorie a Moldovei*”; „*Quaderni*” (Milano); „*New International Journal of Romanian Studies*” (Amsterdam / București) etc.; director de onoare al „*Daciei Literare*” (serie nouă); membru al colegiilor redacționale ale revistelor: „*Convorbiri Literare*”, „*Timpul*”, „*Viața Românească*”, „*22*” etc. Vicepreședinte al Societății Istoricilor din România, membru al Asociației pentru Studiul Sud-Estului European, al Comisiei Internaționale de Istoriografie, al Asociației Istoricilor Europeni, al Asociației Istoricilor Americani, al Societății Internaționale pentru Studiul Timpului, al Académie International de Droit Linguistique, președinte al părții române în Comisia Mixtă de Istorie Româno-Cehă a Academiei Române.

Alexandru Zub este *Doctor honoris causa* al Universităților: „1 Decembrie 1918” - Alba Iulia (2005); „Dunărea de Jos” - Galați (2004); „Ștefan cel Mare” - Suceava (2004); „Ovidi-

us“ - Constanța (2006), Cavaler al Ordinului Artelor și Literelor, conferit de guvernul francez (1995); Ordinul național Steaua României în grad de Mare Ofițer (2000); Om al Anului 2002 (ABI) ș.a. Distincții: Crucea Casei Regale a României (11 decembrie 2008); Professor Emeritus al Universității „Al. I. Cuza“ (23 octombrie 2009); Profesor de onoare al Universității „Al. I. Cuza“ (23 octombrie 2009); Distincția *Oamenii Timpului*, Iași (12 dec. 2009); Premiul special „Nicolae Iorga” acordat de Asociația „Nicolae Iorga” – Botoșani (2013); Cetățean de onoare al Comunei Vârful Câmpului (1993) și Vlăsinești (2011) - (Jud. Botoșani), al Municipiului Botoșani (Hotărârea Consiliului Local BT nr. 244 / 31.08.2005); al Municipiului Iași (2009), Membru fondator al Asociației Fostilor Deținuți Politici din România; Premiul *Omnia*, Gala FIE - Excelență în Educație, Iași, 20 iunie 2014.

Referințe: *Bibliografia Istorică a României*, vol. I, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, 1970 - 2012, București; *Anuarul Istoriografic al României*, I, 2011, București; *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Iași, 1994; *Nemuritorii. Academicieni români* (coord. Ioan Ivanici, Paraschiv Marcu), București, 1995; Dr. Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. Mic dicționar*, Iași / București, 1996 (2010); *Who's Who in România*, București, 2002; *Istorici români de azi. Mică enciclopedie*, elaborată sub redacția lui Stelian Neagoe, București, 2003; *Zece pentru România*, București, Humanitas, 2006; *Dicționarul general al literaturii române*, coord. Eugen Simion, Ț - Z, București, 2009, pp. 543 - 545; *Historia sub specie aeternitatis. In honorem magistri Alexandru Zub*, ediderunt Victor Spinei et Gh. Cliveti, București / Brăila, 2009; *CLIO în oglindiri de sine. Acad. Alexandru Zub la 80 de ani*, volum editat de Gheorghe Cliveti, Editura UAIC Iași, 2014, 750 p.; *Frumoasă înălțare de cuvinte. Academicianului Alexandru Zub [la 80 de ani]*, volum editat de Gheorghe Cliveti, Editura PIM, Iași - Botoșani, 2014, 366 p.; *Alexandru Zub - 80. 12 octombrie 1934 - 12 octombrie 2014*, Vârful Câmpului - Botoșani, Octombrie 2014, 16 p.

Concepția Academicianului Alexandru Zub referitoare la istorici și la istorie a fost formulată în varii împrejurări și în diverse contribuții istoriografice, două exemple pot fi enumerate aici: *“Istoricul este un om al prezentului, chiar dacă se ocupă de trecut”*; *“Frumusețea istoriei este că te obligă să cauți ordinea, să institui ordinea acolo unde lucrurile par haotice. Dar, mai ales, istoria se trăiește, nu se construiește din hârtii. Iar oamenii care o străbat la pas prin timpul lor trebuie să își asume o atitudine și o demnitate pe care timpul istoric o cere”*. Ca om - cetățean, membru activ al cetății, indiferent ce dimensiuni ar avea aceasta, Al. Zub manifestă un optimism prudent, bazat pe un realism cu rădăcini istorice, cu influențe ortodoxe: *“(...) Până la urmă vom reuși să lumina lumea românească pe temeiurile ei normale și vom ajunge să ne restabilim respectul față de sine. (...) Dacă ne considerăm niște ticăloși și extindem această judecată asupra națiunii, nu putem spera ca ticălosul să se dea peste cap și să se facă înger. (...) Mult mai bine să spunem omului că vine din spirit divin, că are posibilitatea de redresare în fiecare clipă (...)”* - (Interviu publicat în www.absolutcultural.ro)

Este foarte importantă și ilustrativă enumerarea unor opinii și caracterizări ale vieții, concepției și operei Academicianului Alexandru Zub, formulate de personalități ale vieții științifice, culturale, artistice românești. Astfel, Academicianul Camil Mureșanu, în *Cuvânt de răspuns la Discursul de recepție la Academia Română a Domnului Academician Alexandru Zub*, a precizat: *“Dacă mi s-ar îngădui presupunerea ușor romantică, a relației între destinul unei vieți și locurile ei natale, aș îndrăzni să spun - iubite coleg - că neînduplecata dumneavoastră propensiune spre lumea istoriei s-a aflat cumva prefigurată în ambianța acelor locuri, cu imagini străbătătoare prin trudnicile împrejurări familiale ce v-au marcat primii pași în lume. Ați văzut lumina zilei lângă apele încă firave ale Siretului, în locurile de întretăiere ale unor amintiri istorice (...)”*.

Academicianul Eugen Simion, în încercarea de a creiona portretul octogenarului academician, a recunoscut: *“Am încercat în câteva rânduri să-i fac un portret, cât de cât verosimil, lui Alexandru Zub, un mare istoric și, după convingerea mea, un om special, discret și eficient în profesiunea lui, admirator al lui Kogălniceanu și Xenopol, în fine un moldovean care se trage, am impresia, din clasa morală și spirituală a meditativului Miron Costin. (...) Modelul lui mai apropiat, în discursul istoric și în filosofia de existență, pare a fi Pârvan, un*

*filosof al istoriei pe care l-a iubit şi, într-o oarecare măsură, l-au urmat Eliade şi o bună parte din tinerii intelectuali din anii '30. (...) Alexandru Zub nu evită, în discursul lui, miturile spiritualităţii româneşti, nici nu vrea să le distrugă, cum face colegul său, Lucian Boia. El merge în linia tradiţiei, fiind cred, în concepţia lui istorică şi în adâncurile fiinţei sale, un organicist, nu un localist care stă cu spatele la universalitate, nici un globalist care ignoră valorile naţionale!'. (în *Cultura literară*, nr. 481 din 21 august 2014)*

Gheorghe Cliveti, actualul director al Institutului de Istorie "A.D. Xenopol" - Iasi, din 2010, succesorul în funcţia managerială a însuşi academicianului octogenar sărbătorit, a concluzionat, în 2009, că "*Cine va parcurge opera lui Alexandru Zub, impresionantă atât prin întindere, cât mai ales prin rigoarea documentării, erudiţia, fascinantă mobilitate vizavi de progresele domeniului şi de complexitatea receptării lui de contemporani, va surprinde, dincolo de construcţiile monumentale - o sumă de eseuri şi articole care pun în mişcare idei, concepte şi judecăţi de o sobrietate aleasă*".

Mihai Dorin, la capătul unei analize pertinente asupra scrisului zubian, a opinat că "*Opera domniei sale, fără egal în istoriografia românească a ultimilor decenii, se constituie într-o veritabilă bibliotecă, ce adaugă valoare şi sens culturii naţionale (...) Istoricul ieşean a purtat prestigiul şcolii istoriografice româneşti, restituind culturii naţionale opera tuturor marilor noştri istorici*" (în *Ziarul de Iaşi*, 08.03.2013).

"*Pentru Alexandru Zub, cărţile scrise de el şi de alţii reprezintă viaţa în exclusivitate: hrana, aerul, trecutul şi viitorul*" (Romulus Rusan, *Cuvânt introductiv*, la vol. *Alexandru Zub - La Sighet*, Fundaţia Academia Civică, 2012).

**Domnule Academician ALEXANDRU ZUB,
LA MULȚI ANI CU SĂNĂTATE!
La un nou lustru al vieții!**

Modesta şi incompleta mea prezentare a vieţii, concepţiei şi producţiei istoriografice a Academicianului octogenar Alexandru Zub (realităţi care trebuie să constituie în viitorul apropiat subiectul unei temeinice monografii!) trebuie să ofere şi un "*exemplu invers*": o radiografie zubi-ană asupra unui înaintaş, tot botoşănean prin naştere, nu mai puţin ilustru: *Nicolae Iorga*.

Cartea acad. Alexandru Zub, *N. Iorga. Studii şi note istoriografice*, Muzeul Brăilei - Editura Istros, Brăila, 2012, 334 p., se înscrie în galeria contribuţiilor reprezentative, emblematice, despre *Titanul* născut la Botoşani, în 1871. Lucrarea este o culegere de reflecţii ale istoricului ieşean despre opera istoriografică a lui N. Iorga, încheigate între ele prin tematica capitolelor cărţii şi prin subiectele studiilor şi articolelor conţinute. Acestea din urmă au fost publicate iniţial în diferite periodice zonale şi naţionale, cărţi de autor, culegeri tematice, volume omagiale, în perioada 1969 - 2010. De onoarea colaborării cu acad. Alexandru Zub s-au bucurat şi câteva periodice botoşănene, pe care le voi nominaliza la momentul potrivit. Cartea se deschide cu un *Cuvânt înainte* (pp. 7 - 8), continuă cu patru capitole tematice (*Personalia, Bibliographica*, pp. 9 - 40; *Paralele, analogii*, pp. 41 - 86; *Idei, teme, conexiuni*, pp. 87 - 220; *Generalităţi, sinteze istorice*, pp. 221 - 322), se încheie cu un *Indice* (doar antroponimic!, pp. 323 - 332) şi cu *Sumarul* în limba franceză, paginat greşit în *Cuprinsul* românesc (la p. 325 în loc de p. 333!) şi aşezat incomod (ar fi trebuit plasat la începutul cărţii, după *Sumarul* românesc, la pp. 7 - 8).

Gândul lui Alexandru Zub la o restituţie monografică *Nicolae Iorga*, nerealizată încă, dar pentru care existau totuşi „cărmizile” istoriografice fondatoare, „*Este motivul pentru care am socotit că studiile, eseurile, notele diseminate de-a lungul anilor în revuistica de specialitate, ca şi în presa culturală, ar putea fi adunate într-un volum cu un anume folos sub multiple aspecte pentru studioşii trecutului nostru*” (p. 8).

Secţiunea I, Personalia, Bibliographica, reuneşte reflecţiile autorului despre *Casa cărturarului* de la Vălenii de Munte (pp. 11 - 14), *N. Iorga (Note epistolare)* - (pp. 14 - 29), *Un mare istoric despre o mare tragedie*, respectiv vulcanul rural din 1907 (pp. 36 - 38), *Răscola ţărănească din 1907* (pp. 38 - 39), *O viaţă de om, o istorie de idei* (pp. 39 - 40). Trei dintre

articolele acestei prime secțiuni (n-rele 1, 4, 6) au fost publicate inițial în periodicele botoșăne *Clopotul*, XXV, n-r 2610 / 4 septembrie 1969; *Caiete botoșăne*, III, n-r 4 / aprilie 1985 și IV, n-r 2 / februarie 1986. Din corespondența primită de N. Iorga în tragicul an 1907 amintesc scrisoarea lui A. Callimachi din 7 aprilie, în care proprietarul moșiei de la Stănțești - Botoșani îi oferea istoricului urmărit un adăpost sigur la conacul său rural și se întreba, apoi, retoric și acuzator: „*Dar pentru ce aceste măsuri caraghioase în contra dumatăle? Poporul a vrut să scrie și el pagina sa de istorie asupra acestei domnii și, nefiind academică, se vede că s-a supărat văcarul pe sat*” (p. 22). Unele din aceste reflecții s-au încheiat pe marginea unor apariții editoriale de și despre N. Iorga, publicate între 1970 - 1986.

Paralele și analogii, grupate în **secțiunea a II-a**, între istorici din generații și școli istorice diferite, între poetul nepereche - istoricul nepereche, ambii botoșăneni, între patrioți incorruptibili, uciși de legionari, între personalități cehe, reflectate în scrierile lui N. Iorga - iată tot atâtea binomuri istorice, în care primul termen este N. Iorga, analizate de Alexandru Zub. Astfel, relațiile dintre *N. Iorga și preot Constantin Bobulescu*, oglindite în *scrisori inedite* (pp. 43 - 47), reflectă deschiderea marelui istoric *erga omnes*, în procesul complex al recuperării valorilor folclorice, bisericești, artistice etc. Paralela comparativă dintre *Kogălniceanu și Iorga* (pp. 47 - 57) a evidențiat studiile celui de-al doilea despre activitatea istoriografică a primului, cât și punctele de contact / elementele preluate între cele două personalități. *N. Iorga și V. Pârvan* (pp. 58 - 61) „(...) *au știut să colaboreze la această mare operă, care e conștientizarea de sine a unei națiuni, să-i restituie temeiurile demnității și să o fortifice în voința ei de a se manifesta liber*” (p. 61). *Neamul românesc* a fost numitorul comun al activităților specifice desfășurate de-a lungul vieții lor de sinteza literară - ziaristică nepereche, *Mihai Eminescu*, urmată de sinteza istorică nepereche, *Nicolae Iorga*, ambele născute la Botoșani, la o distanță de 2 km. Între *I.D. Ștefănescu și N. Iorga: considerații de metodă* (pp. 71 - 78), ambii istorici ai artei românești laice și religioase, au existat identități de metodă a cercetării și proiecte de colaborare științifică, în ciuda unei sincope din 1934, cauzată de reorientări în afilierea istoriografică. *N. Iorga și V. Madgearu, victime ale fanatismului* (pp. 78 - 79), patrioți neclintii și oameni politici democrați, constituționali, au căzut sub gloanțele legionarilor în aceeași zi, la 27 noiembrie 1940, conturând tragic aureola martirajului. N. Iorga a prezentat, în opera sa, personalitățile cehe care au devenit prieteni ai poporului român, în primele patru decenii ale secolului al XX-lea (*Figuri de cehi în memorialistică*, pp. 79 - 85).

Secțiunea a III-a este cea mai generoasă în *Idei, teme, conexiuni*, incluzând 20 de contribuții, care radiografiază multiplele domenii de introspecție iorghistă și rezultatele istoriografice ale acestei titanice munci, desfășurate de-a lungul unei „*vieți de om, așa cum a fost*”. Ordonate inteligent, cele 20 de contribuții tematice conturează o imagine de ansamblu a operei istoriografice a lui N. Iorga. Plecând de la *maxima istoricului total* conform căreia „*istoricul e un bătrân prin experiență al nației sale. Dacă nu-l întreabă alții, el e dator să-i vorbească (...)*”, Al. Zub a conchis că „*Pentru N. Iorga a scrie istorie era o obligație ce decurgea din aceeași convingere a utilității ei*” (p. 92) – (articolul a apărut în ziarul *Clopotul*, XXVIII, decembrie 1970). Referitor la *Problema izvoarelor istorice* (pp. 95 - 103) analizate de istoric în procesul investigației istorice, „*N. Iorga se înfățișează astfel și ca un editor de izvoare istorice cu un larg registru de preocupări*”, conchide Al. Zub (p. 102). Publicarea unor contribuții despre și de N. Iorga i-au permis academicianului ieșean să prezinte varii aspecte ale concepției istorice și ale preocupărilor istoriografice ale Titanului de la Vălenii de Munte. *Istoric al Bizanțului* (pp. 103 - 105, în *Clopotul*, XVIII, 1971), *Omăgiu Omului și Operei* (pp. 105 - 106, în *Clopotul*, XXVIII, 1972), *Locul românilor în istorie* (pp. 107 - 110), *Personalitatea istorică a românilor* (pp. 110 - 118), *Preocupări de istorie ecleziastică* (pp. 130 - 142), *Ca să fim mai tari...* (pp. 142 - 146), *Sigiliul Romei* (pp. 152 - 156), *Opinii sincere și periculoase* (pp. 195 - 202), *Muncă și credință* (pp. 146 - 147), *Un istoric al vieții* (pp. 147 - 152), *Elogiul faptei* (pp. 157 - 161), *Universul muzicii* (pp. 190 - 194), *Fervoarea creației* (pp. 205 - 208), *Discurs istoric și identitate națională* (pp. 208 - 214), *Vocația militantă a istoricului* (pp. 214 - 220, prezentată la Botoșani, la 28 noiembrie 2010) - iată tot atâtea radiografii zonale realizate de Al.

Zub asupra unor caracteristici ale vieții și activității multi-sectoriale ale lui N. Iorga.

Ultima revoluție burgheză a secolului XVIII, cea franceză, a ocupat un loc aparte în preocupările de istorie universală modernă ale lui N. Iorga, care i-a evidențiat cauzele, i-a urmărit evoluția și i-a analizat urmările și importanța istorică (*Revoluția franceză: o severă critică*, pp. 161 - 189). Prin contribuțiile sale referitoare la revoluția pornită de la Paris în iulie 1789, istoricul român a urmărit a revizuire a percepției acelui fapt istoric, a locului și rolului său în istoria Franței, a Europei, a lumii. Astfel, „*Secolul XVIII dărește revoluțiile sale unei false înțelegeri a istoriei*”, a afirmat Iorga (p. 165). La sfârșitul acelui veac, „*Revoluția franceză nu este decât o consecință a raționalismului adoptat de o întreagă societate*” (p. 166), „*un accident care a rezolvit chestiuni foarte esențiale puse de multă vreme*” (p. 167). „*Eu nu cred în revoluții*”, a afirmat tranșant și repetat N. Iorga, declarându-se adversarul deschis al oricărei revoluții și susținătorul constant al stabilității politice și a evoluției lente, reformatoare, constituționale (pp. 174 - 175), evaluând experiența franceză prin șocul acestei atitudini. „*Cele trei cuvinte magice*” ale revoluției franceze: *liberté, égalité, fraternité*, au jucat un rol mobilizator în derularea evenimentelor, au rezumat esența unui fapt istoric major, chintesentă transmisă în alte spații, altor potențiali revoluționari (pp. 180 - 184). „*Fenomen universal de minoritate franceză*”, revoluția izbucnită în 1789, în prim proces de formare a națiunilor, a fost vectorul care a indicat direcția (unică! ireversibilă!) de evoluție a societății europene, și nu numai, la începutul secolului XIX.

Al. Zub a analizat concepția istorică a lui N. Iorga în **secțiunea a IV-a**, intitulată sugestiv *Generalități, sinteze istorice*. Prin orizontul geo - temporal abordat, prin concepția istorică profesată, prin instrumentarul utilizat, prin numărul de contribuții științifice publicate, prin activitatea de profesor universitar, prin teoria aplicată în practică ca și acțiune națională etc., N. Iorga a fost *istoricul total* (pp. 223 - 226). Al. Zub a urmărit *Evoluția spiritului critic* (pp. 230 - 243) în România în perioada 1890 - 1940, cu specială privire la N. Iorga, unul dintre **triumvirii Școlii critice românești de la 1900 și port-drapelul** acesteia. Dovedind *disciplină* în activitate și *precizie* în analiză, asumându-și un *orizont* tematic și *rigoare* științifică, utilizând *comparatismul* ca metodă, adunând și publicând *material* istoric, folosind *critica* ca instrument profesional, clamând și impunând *organizare*, perfecționându-și continuu *stilul*, excelând în vocația *sintezei*, N. Iorga a dovedit că este *istoricul emblematic* al Școlii critice de la începutul secolului XX. Contribuția istoricului ieșean a fost publicată în *Hierarus, Anuar 1980*, III, Botoșani, pp. 19 - 30. *Metoda regresivă* în studiul istoriei (pp. 244 - 251), utilizată dar neteoretizată de N. Iorga, încadrându - se în *concepția umană a istoriei*, era procedeul de restituție a trecutului prin întoarcerea instinctivă la originile fenomenelor istorice cercetate. *Vocația sintezei*, materializată în opuri erudite de istorie ale unor popoare, teritorii, state, orașe, personalități, organizații, idei etc., a atins punctul culminant sub forma *sintezei istorice a umanității*. Pentru expresia din urmă, N. Iorga a introdus termenul de *istoriologie*, bazată pe *permanențele* istorice, asupra cărora polihistorul a insistat îndelung. În acest sens, Al. Zub a conchis că „*Istoriologia propusă de N. Iorga, la timpul său, e o operă de pionier și de mare maestru al sintezei*” (p. 256). Articolul *Despre Istoriologia umană* (pp. 251 - 256) a fost publicată întâi în *Caiete botoșănene*, IV, noiembrie 1986.

Aflat mereu în *căutarea sintezei* (pp. 269 - 272), dar și în scrierea acesteia, „*N. Iorga a înțeles că nu poate concepe ultimai-i sinteză, Istoriologia, decât ca pe o construcție dinamică, menită a prezenta în definitiv «tragedia acestui neam omenesc»*”, a precizat Al. Zub (p. 272). Evident, în sintezele sale, *Sensul revizuirii* (pp. 272 - 274) era foarte bine trasat: cercetare, restituire, actualizare, umanizare. Asumându - și și profesând științific și didactic universitar *Viziunea dinamică a istoriei* (pp. 297 - 306), N. Iorga a plasat studiarea, prezentarea și „*lectura trecutului sub unghiul permanențelor, (care) nu era decât o introducere la sinteza mai dinamică, mai subtilă, pe care o numea istoriologie*”, după cum a apreciat Al. Zub (p. 305). În cadrul sintezei dinamice profesate, N. Iorga a acordat un rol important *sistemului*, *permanenței* vieții și culturii populare ale unui *etnos*, pe care „*l-am aplicat la istoria Bizanțului, l-am aplicat la istoria Imperiului Otoman, pe care a trebuit să o refac, și pe urmă la istoria generală, cuprinzând și pe cea a Occidentului*”, a precizat *istoricul total* (p. 301). Revizuirea și restituirea trecutului otomanilor, conform propriei concepții istorice și a canoanelor istoriografice de la înce-

putul secolului XX, s-au materializat în sinteza *Geschichte des osmanischen Reiches, nach der Quellen dargestellt*, vol. I - V, Gotha, 1908 - 1913, devenită centenară, încă actuală, încă generatoare de idei creative, care ar merita hotărât o traducere în limba română, spre gloria autorului, a turcologiei osmanistice, a țării unde s-a născut.

Toate elementele prezentate anterior s-au încadrat în *Concepția umană a istoriei* (pp. 307 - 317), în care autorul și unitatea de măsură a realizărilor, dar și a deziluziilor, a fost omul, despre care tot ce era vrednic și accesibil de a fi cunoscut trebuia reconstituit și povestit oamenilor. Sinteza iorghistă, integratoare, umană, dinamică, critică, militantă, o „*lecție de integralitate*” veritabilă, solidă, mobilizatoare (pp. 317 - 322), sub forma *Istoriologiei umane*, a fost suprema moștenire lăsată de N. Iorga urmașilor săi, istorici români și străini, dovedind încă o dată, dacă mai era nevoie, *Actualitatea operei* polihistorului român (pp. 264 - 266) – (contribuție prezentată în cadrul Simpozionului comemorativ *Nicolae Iorga*, Botoșani, 9 decembrie 2008). Al. Zub nu putea ignora analiza caracteristicilor și a evoluției celor două *Școli istorice* (pp. 274 - 282) specifice istoriografiei române în a doua jumătate a secolului XIX: *Școala romantică* de la 1850 – 1880 și *Școala critică* de la 1900, ilustrată de triumviratul D. Onciul - I. Bogdan - N. Iorga. În concluzie, de la *Romantism*, prin *Junimismul* pozitivist, la *Criticism* - iată drumul sinuos, anevoios, al istoriografiei române între 1850 - 1900, cu preluări și continuități firești, necesare, dar și cu rupturi și eliminări ireversibile.

Dacă N. Iorga a **contestat**, la 1900, școala și concepția istorică *romantică*, începând cu 1930 Magistrul a **fost contestat** de un grup de tineri istorici, grupați în *Școala nouă de istorie* și în jurul noului periodic al acesteia, *Revista Istorică Română* (vol. I, 1931, București). Între reprezentanții emblematici ai celor două grupări, N. Iorga și C.C. Giurescu, s-a derulat o polemică științifică, în limite academice, cu provocări bilaterale, de pe urma cărora, paradoxal, toți au avut de câștigat: fiecare școală istorică și-a consolidat poziția în câmpul istoriografic românesc, „corifeii” lor au elaborat două sinteze reprezentative de istorie românească, scrisul istoriografic românesc a evoluat benefic pe două coordonate: cea națională, românească (C.C. Giurescu și comilitonii săi); cea universală, cu rădăcini naționale (N. Iorga și discipolii săi). Evident, au fost și intersecții istoriografice național - universal, asupra cărora se va insista cu altă ocazie. Atât N. Iorga (cu *Istoria Românilor*, 10 vol., 1936 - 1939, București), cât și C.C. Giurescu (cu *Istoria Românilor*, 3 vol. cu 5 părți, 1935 - 1946, București), dovedind vocația sintezei, au excelat în această direcție. În fond, două variațiuni (concepții, sinteze) pe aceeași temă (istoria românilor) – (*O polemică și două sinteze*, pp. 282 - 297).

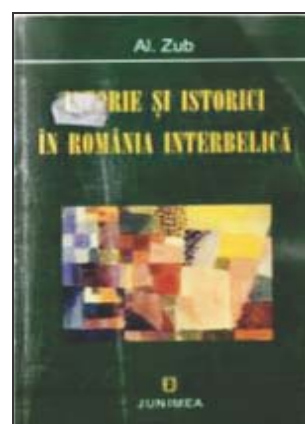
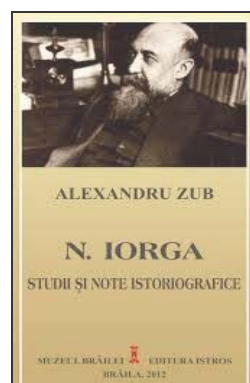
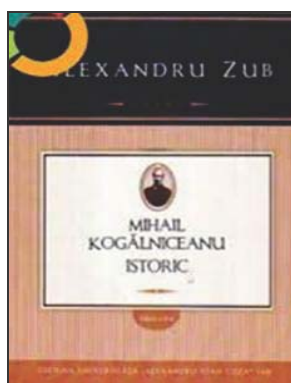
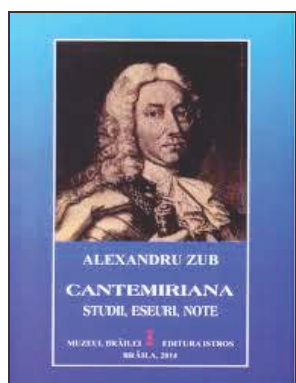
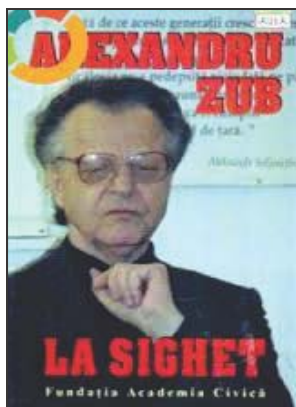
Sensibil la suflul sintezei, Al. Zub a prezentat vol. I, ediția a II-a, 1989, al *Istoriei Românilor* de N. Iorga, ca prim produs al *Marii sinteze de restituție* (ediția a II-a, coordonatori: Gh. Buzatu și Victor Spinei) – (pp. 258 - 259). Nu trebuie ignorate nici ecourile personalității, operei și concepției sale istorice în străinătate, în special în Italia. Acolo, nepoata sa postumă, **Bianca Valota Cavallotti**, a publicat două cărți despre și de ilustrul său bunic: *Nicola Iorga*, Guida Editori, Napoli, 1977, 312 p.; *Nicolae Iorga, Considerazioni generali sugli studi storici*, saggio introduttivo e cura di Bianca Valota Cavallotti, Milano, Edizioni Unicopli, 1990, 356 p. Al. Zub le-a prezentat cititorilor într-un constant efort de informare și restituire (*Între patosul cunoașterii și nevoia de acțiune*, pp. 226 - 230; *Generalități istorice*, pp. 266 - 269). Pentru Botoșani și botoșăneni, N. Iorga a fost, este și va fi *Un simbol inalterabil* (pp. 256 - 258, contribuție tipărită în *Caiete botoșănene*, V, n-r 10 / octombrie 1987). „*N. Iorga rămâne legat*, a precizat Al. Zub, *prin toate fibrele existenței sale de orașul în care a văzut lumina zilei și căruia a căutat a-i spori lumina prin restituirea unei tradiții de cultură și deopotrivă prin îndemnuri la creație permanentă*” (p. 258).

În cadrul cărții semnate de Al. Zub, unele repetiții nu au putut fi evitate, tocmai datorită caracteristicilor conceptual - tehnice ale contribuției. Dar ele nu sunt deranjante ci, dimpotrivă, constructive, pentru că fixează principalele coordonate ale concepției istorice și ale operei istoriografice ale lui N. Iorga. Contribuția academicianului ieșean nu conține nici un articol referitor la *N. Iorga - turcolog*, aspect față de care, personal, manifest o „*simpatie istoriografică*” constantă. Dar niciodată nu este prea târziu... Consider că lucrarea lui Al. Zub este ultima treaptă către sinteza încheiată *Nicolae Iorga*, pe care istoricul ieșean o va oferi specialiștilor și cititorilor interesați de subiect în

viitorul apropiat. Așteptăm cu speranță și încredere această monografie să ne bucure ochii și spiritul. Identific aici o datorie a fiecăruia: a acad. Al. Zub de a scrie monografia, împărțându - ne și nouă cunoștințele sale vaste despre conjudețeanul său (dar și al nostru!); a noastră, a cititorilor, de a ști și de a transmite mai departe conturul personalității botoșăneanului, românului, universalului N. Iorga.

Peste Titanul renescentist nu trebuie să se aștearnă uitarea...

Ca și cum N. Iorga ar fi ucis a doua oară¹...

¹ Vezi și Dan Prodan, „Nicolae Iorga văzut de Alexandru Zub”, în revista *Luceafărul*, anul V, nr. 3 (63) / martie 2013, Botoșani; idem, „Iorga după Iorga. Noutăți editoriale despre viața și opera Titanului român”, în *AMS*, XII, 2013, Botoșani, pp. 314 - 317.

Lidia ALEXIE

CORESPONDENȚĂ INEDITĂ ÎNTRE COSTACHE ENESCU ȘI GEORGE ENESCU, AFLATĂ ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI MEMORIAL „GEORGE ENESCU” – DOROHOI

„Am fost cinci într-unul: compozitor, pianist, violonist, dirijor și pedagog.”

Așa îi plăcea să-și spună atunci când vorbea despre el și muzică. Maestrul a lăsat moștenire posterității compozițiile sale muzicale, casele pe care le-a avut în România, astăzi muzee: Muzeul Memorial din Liveni (locul nașterii sale), Muzeul Memorial „George Enescu” Dorohoi (casa în care a trăit tatăl său, Costache Enescu), Muzeul de la Tescani Județul Bacău (unde a locuit împreună cu soția), Casa Memorială de la Sinaia (a aparținut lui George Enescu) și Muzeul Național „George Enescu” din București¹. Toate aceste locuri dragi lui, pline de amintiri și povești care i-au marcat existența, ne redau povestea vieții unui OM care si-a dedicat întreaga viață muzicii.

George Enescu a fost singurul supraviețuitor al familiei Costache și Maria Enescu, din cei 11 copii pe care îi aduseră pe lume familia Enescu. S-a născut pe 19 august 1881 la Liveni. Copil dorit, Jurjac așa cum alintau părinții, a avut parte de o grijă excesivă a părinților într-o căsnicie suferindă, dar plină de afecțiune față de copil, copil care își va diviniza mama întreaga viață.

Drumul său în lumea muzicii a început la Iași, în 1886, atunci când a avut loc prima întâlnire cu profesorul Eduard Caudella, cel care l-a ascultat și l-a îndrumat să studieze muzica, simțind de pe atunci în copilul Enescu un adevărat potențial artistic.

Prima vioară o primește în dar de la tatăl său, care îi intuise talentul și care îl va sprijini moral și material în devenirea sa artistică. La 7 ani da examen la Conservatorul din Viena și este acceptat să studieze și apoi își va continua studiile la Paris.

Plecat de mic din țară, ținea legătura cu familia și prietenii prin corespondență. Corespondența sa dezvăluie în mare parte portretul spiritual al unui mare om, al unui activ susținător al școlii muzicale românești, al celui mai generos muzician roman. Chiar dacă Enescu a manifestat permanent o teamă în fața scrisului, o anumită reticență pentru „acest timp pierdut” inutil - așa cum mărturisea mamei sale în ianuarie 1902² - totuși a scris.

Majoritatea scrisorilor sale au un caracter formal, de rutină artistică și socială, de felicitare pentru un eveniment familial sau profesional, de mulțumire pentru un serviciu. Corespondența sa captivează prin farmecul graiului moldovenesc, prin spontaneitatea și sinceritatea gândului.

Plecat peste hotare spre a-și împlini studiile muzicale, George Enescu a purtat o corespondență de câteva sute de scrisori cu părinții rămași în țară. Separarea părinților după plecarea lui la studii, respectiv faptul că Maria Enescu a trăit la Mihăileni, departe de soțul ei stabilit la Crăcia și Liveni, a accentuat durerea copilului ce se simțea dator să-și împărtășească în mod egal gândurile față de ambii părinți, dar cu prioritate față de mama, pentru care scria aproape zi de zi.

Maria Enescu a trăit exclusiv prin bucuria ultimului copil pe care, din păcate, nu l-a putut avea aproape, datorită carierei artistice. Corespondența dintre George Enescu și părinții săi alcătuiește un tot indestructibil și tulburător. Muzicianul aproape că „telegrafia” viața sa cotidiană. Copilul scria tot ce făcea zilnic, oră de oră, cu pușca, cu mingea, cu vaporul său, se plimba cu bicicleta, simțea nevoia să-i transmită mamei sale întreaga bucurie: „Când voi veni acasă la vară avem să ne jucăm cu vaporul, cu pușca, cu mingea și cu alergarea. Cu vaporul o

¹ Viorel Cosma, *Scrisori. Editie critică*, vol. I, București, 1974, Edit. Muzicală a Uniunii Compozitorilor, *passim*.

² „Să mă vezi mama scriind la scrisori în dreapta și în stânga, e de necrezut pentru mine care urăsc lucrul acesta” (*Ibidem*, p.5).

să fluierăm, cu pușca ne-om împușca și cu mingea ne-om juca.” Nici felicitările de ziua onomastică, de Anul Nou, cu ocazia sărbătorilor de iarnă și de alte sărbători nu lipseau. Era un copil supus, încât cerea voie în scris lui Costache Enescu, să se ducă la concert.

Correspondența enesciană are o mare valoare documentară. Începând cu anul 1888 (de la 7 ani) și până la 12 decembrie 1954 (cu 6 luni înainte de a muri) corespondența acoperă aproape fiecare an al existenței sale. Așa se reface întregul peisaj al vieții artistului.

Era foarte atent în redactarea corespondenței, nu ezita aproape niciodată a indica locul, data și adresa personală. Astfel, se reface prezența maestrului în cele mai neînsemnate detalii: (Liveni, Cracalia, Mihăileni, Dorohoi, București, Sinaia, Tescani, Viena, Paris) până la pensiunile și hotelurile cele mai pitorești din țară (Bratu, Metropol, Boulevard, etc.) și de peste hotare³.

În patrimoniul Muzeului Memorial de la Dorohoi sunt două scrisori ale lui Costache Enescu (1910, 1911) trimise către fiul său George, scrisori ce nu au fost publicate.

Scrisoarea din 25 februarie 1910 a fost trimisă de la Cracalia la Paris, semnată Costache Enescu, în care își exprima dorința de a-și vizita fiul la Paris în perioada 15 -30 martie, timp în care Costache Enescu era fără ocupație.

„ Mă Jurjacule,

Respunde-mi dacă între 15-30 Martie ești la Paris, sânt cu totul fără ocupație și pe acest timp și se poate ca să merg să te văd și acolo.

Sănătatea me bună ca pentru un bătrân.

Ce mai faci?

Sănătate și voie bună .

Tata”

În cea de a doua scrisoare, datată 18 mai 1911, foarte scurtă, tatăl îi aduce la cunoștință fiului că este la Govora la băi și locuiește la Vila Constanța-Marieta. Râmnicu Vâlcea și a început cura de trei zile. Încheie cu „Sănătate, Tata.”

„ Mă Băiete

Spre știință: Govora (Băile), Vila Constanța-Marieta. R. Vâlcea.

Am început cura de trei zile. Sănătate

Tata”

Cele două scrisori la care fac referire, nu au plicuri, așa încât lipsește adresa destinatarului (George Enescu) și cea a expeditorului (Costache Enescu).

Chiar dacă George Enescu avea 30 de ani, tatăl său i se adresează ca în copilărie: „Mă Jurjacule” și „ Mă Băiete”, ceea ce demonstrează dragostea părintească, nevoia de a-și tine la curent băiatul despre sănătatea lui și ce făcea zilnic acasă la Cracalia unde se ocupa de agricultură. În anii 1910 și 1911, maestrul Enescu era la Paris, unde desfășura o amplă activitate artistică, dar și în România la Ateneul Român din București unde dirijează orchestra Ministerului Instrucțiunii Publice, cu un program alcătuit din compoziții proprii.

Cele două scrisori, pe lângă valoarea documentară, ne oferă și o lectură plăcută, chiar dacă autorul nu a fost un scriitor de meserie, prin graiul țărănesc folosit din care astăzi puțin s-a mai păstrat.

³ *Ibidem*, p. 7.

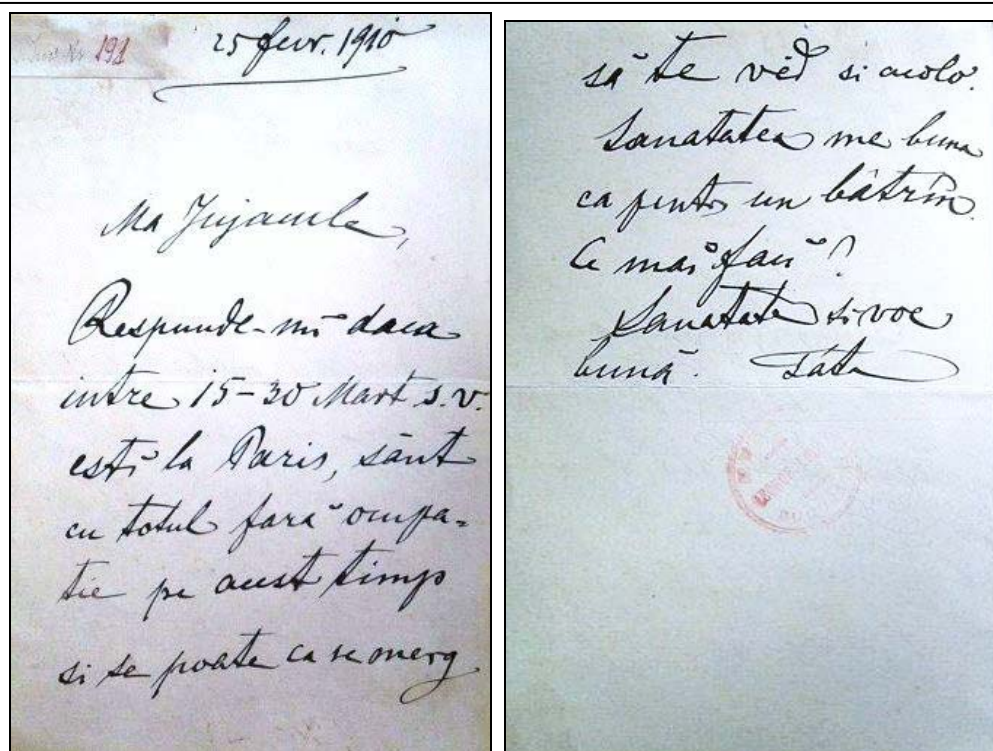

Fig. 1 - Scrisoarea din 25 februarie 1910

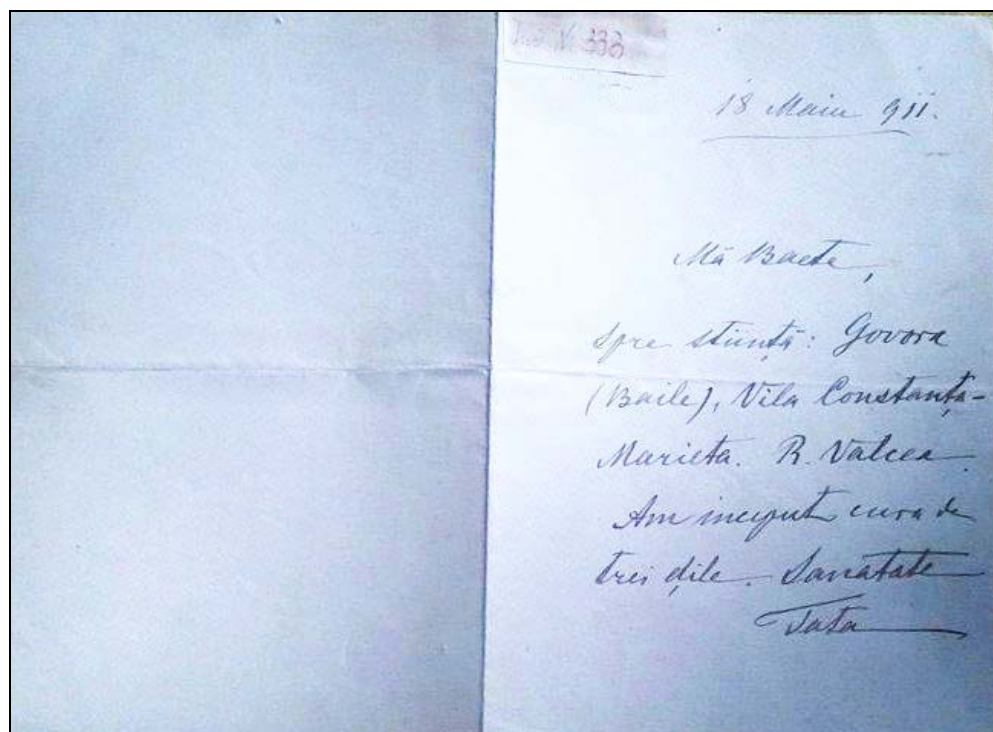

Fig. 2 - Scrisoarea din 18 mai 1911

Lucica PÂRVAN

RUDOLF SCHWEITZER – CUMPĂNA. 40 DE ANI DE LA MOARTEA ARTISTULUI

„O figură din cele mai interesante ale artei noastre plastice” (Nicolae Iorga)

„Un om și un artist plăcut la înfățișare, politicos, elegant, întotdeauna subtil în conversație, iubit de colecționari și de studenții săi”- sunt cuvintele rostite de muzeograful Augustin Lucaci, la deschiderea expoziției din luna februarie a.c. când Muzeul Județean Argeș a organizat o expoziție dedicată patronului spiritual al Galerilor de artă din Pitești, la patru decenii de la trecerea maestrului în lumea umbrelor.

Artistul s-a născut la Pitești la 7 mai 1886, într-o familie de etnici germani. După absolvirea Liceului „Ion C. Brătianu” își continuă studiile la Academia Regală din Berlin (1904/1909). Debutează la salonul Oficial din 1911, un an mai târziu, 1912, participă cu un număr de 5 lucrări la expoziția organizată de Societatea Tinerimea Artistică iar în 1913 deschide prima expoziție personală la Palatul Crețulescu din București, urmată de mai multe expoziții de grup. Un lucru mai puțin cunoscut din viața artistului este acela că a participat activ (mobilizat fiind în 1916) la luptele din zona Brașovului, a fost luat prizonier și dus în lagăr unde a fost „coleg” cu pictorul Corneliu Mihăilescu.

Începând cu 1920 călătorește la Budapesta, Constantinopol, Atena, Salonic. Seria călătoriilor continuă (chiar în condițiile în care în anul 1927 se stabilește la București) în Macedonia, în mai multe orașe din Italia (Roma, Napoli, Milano, San Remo, Veneția), în Franța unde deschide o expoziție la Galeria Jeanne Castel; participă cu lucrări la Expoziția Artiștilor Francezi de la Paris (1931/1932) și în Germania. În țară continuă să deschidă expoziții personale și expoziții de grup la Sala Dalles și Ateneul Român, la Timișoara, Galați, Pitești, Buzău, Craiova (1932, 1935, 1936, 1938, 1941, 1946), participă la expoziții anuale, saloane, expoziții retrospective.

În 1951 este numit profesor la Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu” București, printre studenții săi numărându-se Vasile Grigore, Marin Gherasim, Ion Sălișteanu, Iulia Hălăucescu, Traian Brădean, Constantin Blendea și mulți alții și devine membru al UAP, secția pictură. De-a lungul carierei sale s-a bucurat de prietenia unor personalități precum: Nicolae Iorga, Tudor Arghezi, Elena Văcărescu, George Oprescu, Dan Grigorescu, precum și de prețuirea familiei regale a României. Regina Maria l-a vizitat în atelierul său din strada Budișteanu din București iar Regele Carol al II-lea l-a invitat să picteze alături de Eustațiu Stoenescu, Nicolae Tonitza, Ștefan Popescu, Ion Teodorescu Sion, la Palatul Regal din București, lucrările sale putând fi admirate și astăzi în sufrageria regală.

Despre Rudolf Schweitzer – Cumpăna, istoricul Nicolae Iorga scria în 1921, după expoziția deschisă la Ateneul Român:

„Nimic din ceea ce face nu e ca la alții, dar nu pentru că o voințe, ci pentru că e o necesitate absolută a sufletului său. E un zbucium în acest suflet cu totul original, capabil de opere mari, un zbucium onest și fecund. Capete țărănești, tovarăși de mizerie în colibe, femei mândre ca niște canefore de piesă antică, boi în aprigă înaintare a muncii, mai ales viața rurală, cu o tristă franchețe hotărâtă, care, după atâtea pasișe ale copiatorilor de-a zecea clasă, face bine. Natura însăși, la munte, până sus în albastrul de cer și alb de zăpadă, contopite într-o ideală armonie – e tot așa de adevărat, de dărz înviorătoare. De la acest pictor putem aștepta o nouă formulă a realității pământului nostru și a rasei noastre”.

A fost un artist deosebit de generos, a donat în timpul vieții sale lucrări unor muzee din Braïla, Galați, București, Craiova (cele mai multe, 149) - Muzeului Județean Argeș, care, în semn de recunoștință, a deschis o Galerie de Artă la Pitești care-i poartă numele. A donat din lucrările sale și Bisericii Romano-catolice din Alba Iulia, fiind prieten cu reverendul Gustav Muller.

A fost apreciat atât în țară cât și în străinătate, a fost prezent la numeroase expoziții și cu toate acestea, vreme de aproape 15 ani a intrat într-un con de umbră.

La 110 ani de la nașterea sa în 1996, nepoata artistului Dr. Zoe Apostolache Stoicescu în-

ființează la București Fundația Cultural- Artistică Rudolf Schweitzer – Cumpănă, bucurându-se de colaborarea unor personalități precum: acad. Dan Grigorescu, istoricul de artă Radu Ionescu, Mircea Deac, Petre Oprea, Paul Rezeanu, Valeriu Râpeanu, Ruxandra, Garofeanu și mulți alții.

Sunt organizate expoziții, simpozioane, se tipăresc cataloage. În 1998 apare publicația periodică „Caietele Fundației Rudolf Schweitzer – Cumpănă” pentru ca în 2003 să iasă de sub tipar Albumul monografic dedicat vieții și operei pictorului – autor istoricul de artă Radu Ionescu.

Este momentul în care, ca persoană care m-am ocupat începând cu anul 1986 de promovarea colecției de artă a Muzeului Județean Botoșani, am sesizat că puțini erau cei care aveau cunoștință despre existența la Botoșani a unui număr de 17 lucrări semnate Rudolf Schweitzer – Cumpănă, 15 dintre ele făcând parte din Donația Prof. Vasile Filip (acesta fiind fără îndoială principalul motiv pentru care lucrările noastre nu figurează în Albumul monografic apărut în 2003 și nici în expozițiile deschise sub egida Fundației Culturale înființată în 1996).

Rudolf Schweitzer – Cumpănă și Vasile Filip (colecționarul care a donat muzeului botoșănean 45 lucrări) au fost prieteni câteva decenii și colegi (ambii profesori în învățământul superior artistic) și nu este exclus ca pictorul să fi luat lecții de vioară cu muzicianul Vasile Filip, cunoscută fiind pasiunea artistului pentru acest instrument.

Vasile Filip s-a născut la Botoșani la 1 martie 1900, a studiat Conservatorul la Iași unde s-a făcut remarcat de George Enescu pentru aptitudinile sale deosebite. În 1923 absolvă Conservatorul Național de Muzică din Paris cu premiul I și este numit profesor la Conservatorul Ciprian Porumbescu din București, unde rămâne peste 4 decenii, printre studenții săi numărându-se Ion Voicu, Mihai Constantinescu ș.a.

În 1977 urmând exemplul prietenului său Rudolf Schweitzer – Cumpănă, muzicianul Vasile Filip donează muzeului de artă proaspăt înființat la Botoșani, (orașul în care s-a născut), un număr de 45 lucrări, 15 dintre ele, așa cum am enunțat deja, aparținând pictorului Rudolf Schweitzer – Cumpănă, lucrări pe care, fără îndoială acesta (Vasile Filip) le-a achiziționat conform exigențelor sale artistice.

Subiectele lucrărilor din colecția Muzeului botoșănean sunt legate de locurile în care a copilărit (dragostea față de lumea satului al cărui nume și l-a atașat – Cumpăna) de oamenii din zonă, de casele din satele din zonă; o adevărată cronică a portului țărănesc și a arhitecturii din lumea satului.

„Am cunoscut de mic copil țărânul și l-am iubit” – mărturisirea artistului într-un dialog pe tema artei sale. **Țărânci la masă, Țărâncă cu furca, Femeie la vatră**, sunt lucrări foarte bine realizate cu tematică inspirată din lumea satului care dovedesc compasiunea artistului față de oamenii simpli.

Executate în tonalități închise de griuri și brunuri, gama de verde cald, albastru de Prusia, ocră și alb, lucrările sunt valoroase prin picturalitate și căldura umană pe care o degajă, bun echilibru compozițional, interpretare adecvată. Dintre ele se evidențiază **Țigancă cu basma roșie**, lucrare cu valoare plastică deosebită.

Sunt de asemenea prezente în colecția muzeului botoșănean câteva peisaje, serios elaborate și inspirate din călătoriile artistului la Paris și Veneția: **Case la Paris, Casă la Paris, Piața Concordiei, Pe Cheiul Senei, Parc Luxemburg Paris, Veneția** dar și peisaje autohtone: **Peisaj, Peisaj de iarnă, Peisaj de toamnă - Mogoșoia**.

Lucrări cu valoare artistică, echilibru compozițional, cromatică sobră, picturalitate. Peisajul este redat cu fidelitate în maniera caracteristică pictorului. Ocruri și griuri puse în contrast cu brunuri opace, alteori tonalități deschise cu alb, gri-ocră, gama de galben, mici accente de roșu, pastă groasă uneori pusă în straturi succesive.

Nu lipsesc portretele: **Portretul maestrului Vasile Filip, Portret de femeie** și nici naturile statice. În ceea ce privește cromatica, artistul folosește în mai toate picturile aflate în colecția botoșăneană o gamă de pământuri brun-roșcate și ocruri complementate cu griuri verzi deschise și alburii intens modelate.

Timp de peste 15 ani, lucrările maestrului Cumpănă (parte integrantă a Donației Vasile Filip) au fost expuse într-un spațiu generos situat în str. Ștefan Luchian (fostă Karl Marx). Clădirea a fost retrocedată și pentru o perioadă scurtă de 4 ani întreaga colecție a fost mutată într-o clădire situată în Centrul Vechi al orașului.

În lipsa unui spațiu pentru expunerea permanentă a acestor lucrări și în ideea de a le face cunoscute, am luat legătura cu doamna Zoe Apostolache Stoicescu și în anul 2010 am deschis sub egida Fundației culturale Rudolf Schweitzer – Cumpăna o expoziție la Muzeul de Artă din Piatra Neamț alături de lucrările maestrului Rudolf Schweitzer – Cumpăna fiind prezente și lucrări semnate de Iulia Hălăucescu, una dintre studentele maestrului.

În 2011, an declarat de UNESCO anul Rudolf Schweitzer – Cumpăna, la Botoșani este organizată expoziția „Maestri ai artei românești Rudolf Schweitzer – Cumpăna – 125 de ani de la naștere” în colaborare cu muzee de artă din Moldova: Complexul Muzeal Iulian Antonescu Bacău, Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul „Vasile Pârvan” Bârlad, Muzeul Bucovinei Suceava.

Putem opina așadar că acesta este momentul începând cu care și lucrările muzeului botoșănean vor face parte din expozițiile care vor fi realizate sub egida Fundației culturale Rudolf Schweitzer – Cumpăna pe plan național și internațional.

Expoziții dedicate pictorului Rudolf Schweitzer – Cumpăna, menite să marcheze cei 40 de ani scurți de la trecerea în neființă a artistului au fost deschise în acest an la Pitești, Alba Iulia și București (Muzeul Municipiului – Palatul Șuțu).

Bibliografie

1. Ziarul „Ultima oră”, 18 februarie 2015.
2. Caietele Fundației Rudolf Schweitzer – Cumpăna – Tom IV „LA UNESCO – Comisia Națională a României.
3. Radu Ionescu – Monografia Rudolf Schweitzer – Cumpăna sub îngrijirea Fundației Rudolf Schweitzer – Cumpăna, București, 2003.
4. Zoe Apostolache Stoicescu – Revista de Argeș, 19 mai 2006.
5. Nicolae Iorga – Neamul Românesc, noiembrie 1921.

Lista lucrărilor

1. Peisaj de toamnă – Mogoșoaia

Pictură în ulei pe carton

50,5 x 59 cm

Semnată dr. jos, cu albastru Rudolf Schweitzer – Cumpăna

Nr. inv. 490/P

2. Peisaj de iarnă

Pictură în ulei pe carton

53,5 x 70,5

Semnată la colțul de jos, cu carmin Schweitzer – Cumpăna

Nedată

Nr. inv. 502/9

3. Peisaj

Pictură în ulei pe carton

23 x 27 cm

Semnată stânga jos cu negru Schweitzer – Cumpăna, nedată

Nr. inv. 473/P

4. Pe Cheiul Senei

Pictură în ulei pe pânză, scoasă de pe sașiu prin tăiere la margini, cașerată pe carton

Semnătură, înscris și datare la colțul stânga jos cu negru - Schweitzer – Cumpăna, Paris 1931.

Nr. inv. 1931/P

5. Parc Luxemburg – Paris

Pictură în ulei pe pânză

48 x 59 cm

Semnătură indescifrabilă, înscriere și date la colțul dreapta jos - Schweitzer – Cumpănă, Paris 1931

Nr. inv. 500/P

6. Piața Concordiei – Paris

Pictură în ulei pe pânză

48 x 59,5 cm

Înscriere semnătură și date, la colțul dreapta jos, cu negru - Schweitzer – Cumpănă, Paris 1931

Nr. inv. 485/P

7. Casă la Paris

Pictură în ulei pe pânză

60 x 50 cm

Semnătură greu descifrabilă, înscriere și date la colțul stânga jos cu negru Schweitzer – Cumpănă, Paris 1931

Nr. inv. 489/P

8. Case la Paris

Pictură în ulei pe pânză cașerată pe carton

26 x 19 cm

Semnătură cu creion negru la colțul dreapta jos - Schweitzer – Cumpănă, nedată

Nr. inv. 470

9. Veneția

Pictură în ulei pe pânză, fără șasiu

48 x 60,5 cm

Înscriere și semnătură stânga jos cu negru – VENETIA Schweitzer – Cumpănă

Nr. inv. 491/P

10. Țărancă cu furca

Pictură în ulei pe carton

70 x 38 cm

Semnătură aproape indescifrabilă la colțul stânga jos cu negru - Schweitzer – Cumpănă, nedată

Nr. inv. 501/P

11. Femeie la vatră

Pictură în ulei pe pânză cașerată pe carton

19 x 22,5 cm

Semnătură la colțul dreapta jos cu negru – Schweitzer, nedată

Nr. inv. 472/P

12. Țărânci la masă

Pictură în ulei pe carton

49 x 60 cm

Semnătură și dată la colțul dreapta jos cu roșu Schweitzer – Cumpănă, 1943

Nr. inv. 486/P

13. Țigancă cu basma roșie

Pictură în ulei pe carton

42 x 29,15 cm

Semnată stânga jos cu vermeillon pal, greu descifrabil - Schweizer – Cumpăna, nedată

Nr. inv. 423/P

14. Copil cu coș

Pictură în ulei pe pânză, fără șasiu

85 x 49 cm

Semnată la colțul dreapta jos cu garanță, indescifrabil, nedată

Nr. inv. 496/P

15. Portretul Maestrului Vasile Filip

Pictură în ulei pe carton, semnată și dată la colțul dreapta jos, cu umbră arsă Schweizer

– Cumpăna, 1945

Nr. inv. 499/P

ȚĂRÂNCI LA MASĂ

PEISAJ DE TOAMNĂ MOGOȘOAIA

ȚĂRÂNCĂ CU FURCA

VENEȚIA

ȚĂRANCĂ CU BASMA ROȘIE

PEISAJ DE TOAMNĂ

FEMEIE LA VATRĂ

PEISAJ

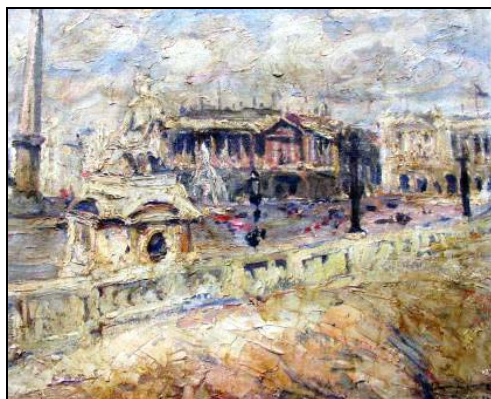
COPIL CU COȘ

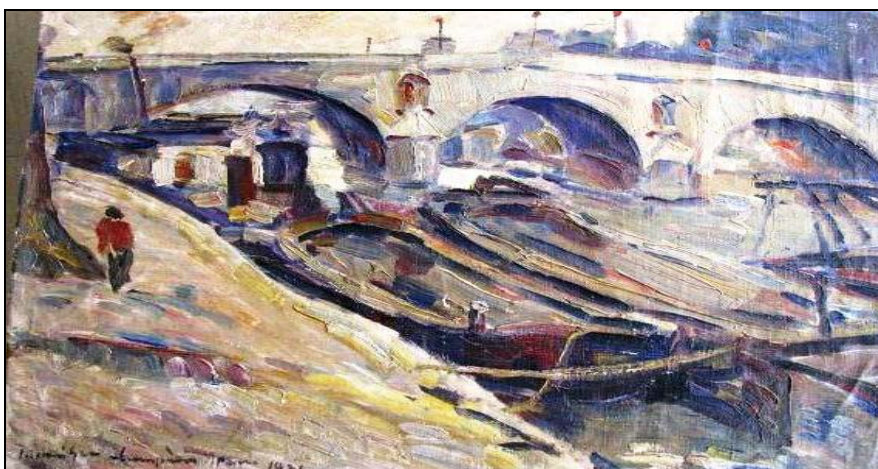
CASĂ LA PARIS

PARCUL LUXEMBOURG

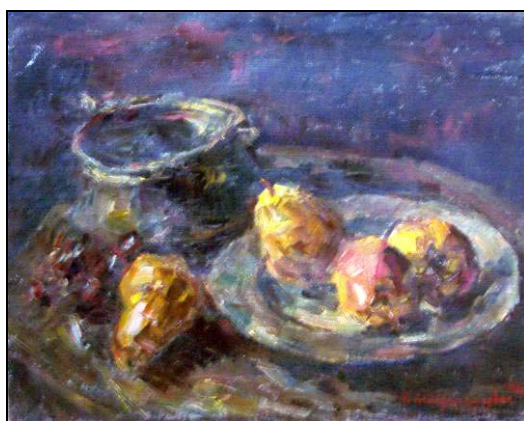
PIAȚA CONCORDE

PE CHEIUL SENEI

CASE LA PARIS

NATURĂ STATICĂ

PEISAJ DE TOAMNĂ MOGOȘOAIA

PORTRETUL MAESTRULUI VASILE FILIP

Aspecte de la expoziția
„Maeștri ai artei românești Rudolf Schweitzer – Cumpăna – 125 de ani de la naștere”,
Muzeul Județean Botoșani, 2011

Emil CARANICA

TENORUL GIOVANNI DIMITRESCU, FIGURĂ EMBLEMATICĂ A TEATRULUI LIRIC ROMÂNESC ȘI UNIVERSAL

Cuvinte-cheie: *Giovanni Dimitrescu, talent, tenor, teatru liric, carieră internațională.*

1. INTRODUCERE

Giovanni Dimitrescu nu s-a ivit din senin. El nu a apărut pe firmamentul liricului de nicăieri ca un meteor singular. Marele tenor român aparține unei școli cu o veche tradiție. A avut înaintași de marcă precum a și lăsat urmași nu mai puțin celebri.

Mai întâi au fost turneele întreprinse de trupele franceze, italiene și germane în Principatele române cu spectacole de operă, având ca protagoniști interpreți renumiți ai scenelor occidentale.

Genul operistic pătrunde în Iași la 1821. Primul spectacol de operă a fost *La dame blanche* în 1833 la Teatrul de Varietăți din Copou, cu o trupă franțuzească a fraților FOU-REAUX. La 20 februarie 1838 elevii clasei de canto a Conservatorului plănuiesc să pună în scenă *Norma* de Bellini, rămas la stadiul de proiect. Mai înainte însă, se bate o medalie comemorativă închinată acestui eveniment cultural care, din păcate, n-a mai avut loc din varii cauze. Apoi, la 11 aprilie 1873, se montează în scenă opera *Il Traviatore* (Trubadurul) de Giuseppe Verdi, avându-l în rolul principal *Manrico* pe Costache Stratt, primul tenor român consemnat în cronici, elev al Academiei Mihăilene. Tot în 1873 se pomenesc tenorul Gavrilesco, soprana Vasilescu, baritonul Alexandrescu, Leon Cerchez, Irimescu. Nu putem trece cu vederea apariția fulminantă a mării soprane Eufrosina Vlasto-Popescu sau Frosa Vlasto, cum a fost cunoscută în Europa. Diva Marcolinni, prima soprană româncă de talie europeană și mondială, născută la 1821, deci contemporană cu Enrico Tamberlick. La 1847, după doi ani de studii în Franța, pleacă în Italia pentru a-și desăvârși studiile și perfecționa frumoasa-i voce care explodează în glorie pe senele din peninsula dobândind o faimă universală. A cântat cu mari succese în toate teatrele de operă ale Italiei, La Fenice din Veneția, La Pergola din Florența, la Torino Verona, Pisa, Fermo, Luca, Neapole, Palermo și multe altele. Eufrosina Vlasto-Popescu a fost prima româncă ce a cântat pe scena celebrei *La Scala* din Milano alături de mării Giraltoni și Lodovico Grazianni. Gioacchino Rossini o îndrăgea. Era frumoasă, cochetă, elegantă și mai presus de toate foarte, foarte înzestrată vocal. Același succes l-a avut în Franța. Două decenii de glorie și mari succese internaționale. După anii 1870 rolurile principale în diferitele trupe de operă italiană aflate în turnee europene erau deținute de mari interpreți români. Eufrosina Popescu, de care am amintit, Cornelia Holosy, Mihail Urio-IALOMIȚEANU, partenerul și prietenul mării soprane Adelina Patti, Gheorghe Brătianu, Elena Theodorini care cântau inclusiv la Iași și București înainte de anul 1880.

Deci iată că există o veche și statornică tradiție a valoroșilor interpreți români. Vine apoi momentul George Stephănescu, Hariclea Darclee, Carlotta Leria, Grigore Gabrielescu, Ioan Băjenaru, Dimitrie Ștefan Roșianu, Constantin Cairetti – aromân din Macedonia, Zina de Nori (Zoe Niculescu Dorobanțu) sau Zoe Chrissenghi, Mara D'asty (Mara Demetrescu), Margareta Iamandi Nuovina, Dimitrie Popovici Bayreuth, Ștefan Iulian, Giovanni Dimitrescu.

Giovanni Dimitrescu vine deci, să împlinească alături de Grigore Gabrielescu, o frumoasă înfăptuire lirică ivită din plaiurile românești, din școala de canto românească, înfăptuire

ce va înflori și va rodi din plin prin marile succese europene și mondiale - unul ca și tenor liric celălalt, Dimitrescu, ca și tenor dramatic la început apoi ca și *tenore assoluta*.

2. COPILĂRIA, ADOLESCENȚA

În 1881 se înființează la Teatrul Municipal din Iași propria companie lirică pe lângă Societatea Dramatică. Din păcate a funcționat doar o stagiune. Printre soliști și tânărul Ion Dimitrescu, viitorul mare tenor Giovanni Dimitrescu.

Dar cine era acest Ion Dimitrescu? Din păcate astăzi este uitat aproape cu desăvârșire. Nu știu să existe vreo stradă care să-i poarte numele. În Iași sau aiurea, nu există vreun concurs sau festival de canto **Giovanni Dimitrescu**. Nu există o singură monografie dedicată acestei personalități uriașe a operei române. Doar articole disparate în presa vremii sau câteva cuvinte de subsol, trimiteri și puține amintiri în alte monografii de cântăreți români. Puțin, foarte puțin, extrem de puțin, despre cel mai mare tenor român de la sfârșitul sec XIX și începutul sec XX. De ce? N-am reușit să aflăm răspunsul la această întrebare. Italienii se mândresc cu Enrico Caruso, noi am avut un "Caruso" al nostru tot așa de mare și valoros și l-am uitat. Nedrept, condamnabil de nedrept, și nefiresc pentru o cultură cu o veche tradiție în domeniu. A fost contemporanul marilor Elena Theodorini și Haricleea Darclee. Ca și ele, a evoluat pe cele mai mari scene de pe patru continente, a fost un simbol de primă mână a României, a artei interpretative românești.

Dar să revenim! Deci, cine a fost Ion Dimitrescu, unde a răsărit el, cine i-a transmis primii fiori ai muzicii?

Ion Iacob Dimitrescu s-a născut la Iași, la 13 decembrie 1860 (unele surse dau drept an al nașterii sale anul 1863). Fiu al unui român din Bucovina, pietrar, meșter în piatră de monumente funerare-cruci și al unei mame din Baia de Aramă, el a copilărit în cartierul ieșean Tătărași. Părinții l-au înconjurat cu dragoste oferindu-i o educație aleasă încă din fragedă copilărie. Tatăl său, deși om simplu, știa vreo trei limbi străine, fiind un om educat pentru condiția sa. Mama lui Dimitrescu, așa cum era obiceiul timpului, ca și majoritatea femeilor căsătorite, era casnică, o femeie educată și iubitoare. Micul Ion Dimitrescu a avut deci o copilărie fericită. După absolvirea gimnaziului, a funcționat între anii 1879-1881 ca secretar al oficiului de stare civilă din Iași, pe vremea când primar al orașului moldav nu era altul decât cunoscutul om politic ieșean Alecu Bădăraș. Observând înclinațiile tânărului funcționar către arta cântecului, cu o intuiție genială, Alecu Bădăraș i-a oferit o bursă de studii care i-a dat posibilitatea să urmeze cursuri de canto.

3. STUDII ÎN ȚARĂ

Astfel, Ion (Giovanni) Dimitrescu, intră la Conservatorul din Iași unde, între anii 1881-1884 studiază armonie, teorie muzicală cu profesori renumiți ai Conservatorului. A studiat canto, arta cântului cu Enrico Mezzetti, armonie cu profesorul Gavril Musicescu, dramă, comedie, arta actorului cu Mihail Galino. Student eminent, foarte înzestrat, muncitor și perfecționist, Giovanni Dimitrescu a absolvit Conservatorul ieșean cu premiul I. La Iași a fost descoperită această "piatră prețioasă", rară, de către Grigore Ventura care, în calitatea sa de delegat al Comitetului Teatral din București, avea menirea de a descoperi și recolta tinere talente, elemente de excepție pentru ansamblul liric bucureștean. Grigore Ventura, cu un ochi format atrăgea atenția marelui pedagog George Stephănescu asupra calităților fantastice, excepționale, ale tânărului absolvent de Conservator ieșean. Voce de mare extindere și excepție, prezență și prestanță scenică deosebită, memorie prodigioasă, cunoașterea mai multor limbi străine (italiană, engleză, rusă, franceză, germană) care permite interpretarea rolurilor în limba originală, seriozitate și rigoare dusă până la paroxism, ceea ce-i prevestea o viitoare carieră muzicală de succes.

George Stephănescu, încântat de această descoperire, aprobă cu entuziasm înscrierea tânărului tenor la cursurile Conservatorului din București. Aici, în tânăra și prestigioasă instituție de învățământ superior, va studia cu G.Stephănescu canto, cu Gheorghe Brătianu teorie și soli-

fegii, cu Eduard Wachman armonie, perfecționându-și neîncetat și temeinic cunoștințele muzicale. Tot la București își va face și debutul, dar despre asta vom vorbi mai târziu.

4. STUDII ÎN STRĂINĂTATE

Om serios și perfecționist, om care a știut de la început care-i va fi menirea și drumul în arta cântului, G. Dimitrescu pleacă să-și desăvârșească învățăturile în străinătate, studiind în particular în marile capitale europene ale muzicii culte cu profesori de seamă. La Viena se perfecționează în canto cu profesorul Toctarisk, mai apoi la Paris studiază cu fosta mare soprană Marie La Blanche canto, operă. Drumurile, călătoriile de studiu ale tânărului și valorosului cântăreț român, nu puteau ocoli Italia, patria universală a opere. Mai întâi la Milano studiază asiduu cu Lamperti canto și armonie, apoi studiază cu însuși marele, genialul compozitor Giuseppe Verdi. Cu un asemenea bagaj de cunoștințe teoretice și practice își începe Giovanni (Ion) Dimitrescu triumfala carieră.

5. CARIERA ROMÂNEASCĂ

Giovanni (Ion) Dimitrescu își face debutul timpuriu, în 1884, la numai 24 de ani pe scena Teatrului Național din Iași în cadrul campaniei de operă italiană în *Ebreea* de Jack Halevy. În 1885, pe scena Teatrului Național din București, pe 28 septembrie, Giovanni Dimitrescu debutează în opera *Lucia Di Lammermoor* de Gaetano Donizetti, în spectacolul inaugural care marchează debutul Operei Române în prima stagiune alături de soprana Carlotta Leria, Constantin Cairetti, Dimitrie Rasianu, Ioan Băjenaru, Dimitrie Theodorescu, Verona Almăgeanu.

Debutul tinerilor cântăreți români a fost în general bine primit de critică și public, remarcă fiind tenorul dramatic Dimitrescu și Carlotta Leria. Sub bagheta maestrului Stephănescu, tenorul a cântat rolul *Edgardo*. Pe 24 octombrie 1885 se pune în scenă opera *Traviata* de G. Verdi, având în rolul Alfredo Germont pe Dimitrescu, în cel al *Violetei Valery* pe Carlotta Leria și în cel al lui *Giorgio Germont* pe baritonul C. Cairetti. Se pare că la acea dată Ion Dimitrescu nu avea încă o voce suavă, lirică, potrivită rolului *Alfredo* ci una dramatică, deși foarte mulți tenori dramatici începând cu Tamberlick, Caruso și alții mai aproape de noi Mario del Monaco au abordat acest rol. Cert este că în acest rol dificil în registrul liric Dimitrescu n-a prea plăcut fiind înlocuit în spectacolul următor cu Grigore Gabrielescu, mai potrivit rolului cum au considerat organizatorii. La 23 decembrie 1885 sosește în România legendara soprană Adelina Patti. Ea a susținut mai multe recitaluri de operă și a apărut în câteva spectacole de operă în compania artiștilor români, mai întâi alături de Gabrielescu și apoi, la 28 decembrie 1885, în *Lucia di Lammermoor* alături de tenorul dramatic Ion Dimitrescu. Diva a fost uimită de valoarea "vocii superbe" a tenorului român care a cântat foarte sus notele înalte cum rar i-a fost dat să audă în lunga ei carieră muzicală. Pe data de 21 martie 1886, Ion Dimitrescu apare alături de Elena Theodorini în opera *Faust* de Charles Gounod deținând rolul titular. A fost un triumf total. La 30 martie 1886, Ion Dimitrescu apare în *Ernani* de Verdi alături de Zoe Chris-senghi obținând un succes fulminant. În stagiunea 1887, la data de 17 martie, are loc premiera operei *Trubadurul* de Giuseppe Verdi sub bagheta lui Stephănescu. În rolul titular *Manrico*, Ion Dimitrescu a repurtat un triumf de nedescris. La 6 mai 1887 s-a reprezentat *Favorita* lui Donizetti, alt succes al tenorului Dimitrescu urmat de *Ernani* de Verdi cu Ion Dimitrescu în rol titular. Un triumf. Mai înainte însă, pe data de 11 martie 1887, trupa de operă aflată în turneu la Iași, orașul de baștină a tenorului, susține un spectacol cu opera *Un ballo in maschera* în rolul *Ricardo*, Ion Dimitrescu, un spectacol foarte bine primit de public și critică. A fost ultimul spectacol dat în provincie de Dimitrescu urmat apoi de cel din 6 mai despre care tocmai am vorbit cu *Favorita*, după care Ion, Giovanni Dimitrescu a plecat la studii în Italia, la Milano.

Ce urmează? Marea ascensiune, fulminanta carieră internațională a tenorului român care, bineînțeles, va reveni în spectacole în orașele din provincie din România ca și la București, în repetate rânduri. Astfel începe marea carieră internațională a tenorului român Giovanni Dimitrescu.

6. CARIERA INTERNAȚIONALĂ

În 1988-1989 plecă în turneu în Australia, făcând parte din campania de turneu a teatrului *Alla Scala* din Milano. Turneul trebuia să dureze puțin. Datorită prestațiilor formidabile ale lui Dimitrescu, turneul s-a prelungit pe durata unui an. În toate marile teatre de operă din continentul australian, Giovanni Dimitrescu a raportat succese de nedescris. Delirul publicului, vrăjit de vocea sa magică, nu cunoștea margine. Critica, iubitorii genului liric, erau subjugăți de glasul marelui tenor, de jocul scenic, de perfecțiunea frazării. Era chemat la rampă de nenumărate ori. Datorită lui, turneul avea să aducă beneficii uriașe organizatorilor. Pe firmamentul liricii mondiale a mai apărut o stea, un astru de prim calibru, care de acum încolo, avea să strălucească constant vreme de aproape 25 de ani pe toate scenele de operă și concert ale lumii.

7. ȚĂRI UNDE A EVOLUAT, TEATRE DE OPERĂ UNDE A CÂNTAT

Giovanni Dimitrescu a fost un peregrin al cântecului. A cântat peste tot în lume. Vocea sa a fost audiată de publicul din patru continente. Marele tenor, născut la Iași, a cântat vreme de 25 de ani în Europa, în Asia, în Australia și în cele două Americi. Cu o energie debordantă, G. Dimitrescu a întreprins turnee în România, Italia, Franța, Anglia, Rusia, Portugalia, Spania, Polonia, Germania, SUA, Chile, Brazilia, Venezuela, Peru, Argentina, Ecuador, Grecia, Cehia, Elveția, ș.a. plus Australia de care am vorbit pe larg mai sus. A cântat pe scenele teatrelor din Milano, Londra, Barcelona, Madrid, Buenos Aires, Viena, Moscova, Kiev, Kazan, Harkov, Atena, Sidney, Varșovia, Modena, Parma, Santiago de Chile, Palermo, Piacenza, Florenza, Sao Paolo, Concepcion, Valparaíso, Manchester, Dublin, Belfast, Newcastle, Chester, Liverpool, Edinburgh, Glasgow, Birmingham, Paris, Roma, Napoli, Bologna, New York, Boston, Ferrara, Trieste, Sevilla, Lisabona, Sankt Petersburg, Zurich, Quito, Ascoli, Lima, Genova, Lecce, Pistoia, etc.

Vocea sa a răsunat pe scenele prestigioaselor teatre de operă: *The Royal Opera Covent Garden*, *Gran Teatro Del Liceo*, *Teatre Reale* din Madrid, *Teatro Colon*, *Viener Staat Shoper*, *Teatro Imperiale* din Moscova, *Teatro Regio*, *Teatro Municipal*, *Teatro Bellini*, *Massimo* din Palermo, *San Carlo*, *Santana* din Sao Paolo, *Sancarlo* din Napoli, *Verdi* din Triesti, *Carlo Felice* din Genova, *Sucre* din Quito, *Ventilio Basso* din Ascoli, *Politema* din Lecce, *Nazionale Roma del Corso* din Bologna, etc. Din aceste înșiruiți se vede uriașul volum de muncă scenică, marele travaliu întreprins pe toate continentele, în marile orașe, în roluri nenumărate ca stil, culoare, dificultate de către acest titan al liricii românești și universale care a fost Giovanni Dimitrescu.

8. ROLURI INTERPRETATE. OPERE ÎN CARE A JUCAT

Giovanni Dimitrescu a abordat un mare și variat număr de roluri în opere diferite ca și stil, de autori diverși, într-o cascadă aproape nesfârșită de spectacole (120 de spectacole pe an!!!). Repertoriul său de tenor a fost fabulos: *Radames*, *Canio*, *Don Jose*, *Alfredo*, *Manrico*, *Ducele de Mantua*, *Riccardo*, *Cavaradossi*, *Eernani*, *Otello*, *Edgardo*, *Vasco da Gama*, *Eleazar*, *Fernando*, *Vladimir*, *Gherman*, *Faust*, etc. Marele Dimitrescu a înnobilit cu vocea și prezența-i scenică elegantă și maiestuoasă, operele *Carmen*, *Aida*, *Otello*, *Faust*, *Trubadurul*, *Bal Mascal*, *Rigoletto*, *Romeo și Julieta*, *Lucia de Lammermour*, *Norma*, *Sapho*, *Cavaleria Rusticana*, *Paiațe*, *Tosca*, *Traviata*, *Samson și Dalilla*, *Andrea Chenier*, *Lohengrin*, *Tanhauser*, *Manon Lescaut*, *Africana*, *Hughenoții* (un Raul de geniu, unic, excepțional), *Favorita*, *Robert Diavolul*, *Cneazul Igor*, etc. Era adulat și aplaudat pe toate scenele de operă unde s-a produs. Cronicile din presa vremii românești și străine scriu elogios despre producțiile în care apărea iar la sfârșitul reprezentațiilor era chemat la rampă de la 10 la 16 ori la rând. Purtat în triumf de public, a fost apreciat de toată lumea: de la capetele încoronate ale lumii (era tenorul favorit al Reginei Victoria), până la publicul simplu din sălile de operă.

A cântat cu aceeași măiestrie în operă și lied. Probabil a susținut și recitaluri de canzo-nete, ca mai toți tenorii celebri ai lumii de ieri și de azi.

9. PARTENERI CELEBRI DE SCENĂ

Giovanni Dimitrescu, tenor de faimă și talie mondială, un olimpian al scenelor de operă, a avut ca parteneri de spectacole nume uriașe din lumea operei: Adelina Patti, Mattia Batistini, Carolina Casali, Elena Theodorini, Francesco Doddi, Otto Werner, și mulți, mulți alții de-a lungul carierei sale de succes.

Un mare patriot, susținător al operei române și a repertoriului românesc, Giovanni Dimitrescu, a revenit de nenumărate ori în România, susținând spectacole în București și în multe alte orașe ale țării: Iași, Galați, Roman, Brăila, Bacău, Piatra Neamț, Bîrlad, Sinaia și, în general, acolo unde era solicitat să cânte. Din repertoriul său nu lipseau cântecele populare, românești, arietele de influență folclorică, liedurile românești, romanțele. La Botoșani, după cum susține d-nul Ștefan Cervatiuc în *Istoria teatrului la Botoșani* vol.II (1900-1924), tenorul Giovanni Dimitrescu a susținut două spectacole de operă în compania sopranei Pinna Sins în intervalul 1 – 3 martie 1905: *Ebreea* și *Trovatore*.

Ziarul *Libertatea* din 1905 amintește evenimentele culturale, pomenind elogios pe tenorul Demetrescu. Iată deci că publicul din Botoșanii acelor vremi s-au putut bucura de vocea și prestația marelui tenor român de faimă mondială.

10. CUM A CÂNTAT DIMITRESCU?

Fără nicio urmă de îndoială, Giovanni Dimitrescu a cântat în stilul epocii. Dascăli foarte pregătiți care i-au îndrumat pașii încă de la începuturi erau personalități extrem de competente în domeniu, posedau cunoștințe avansate asupra tehnicilor acestei grele și sublime arte a cântatului frumos, științific. El a studiat temeinic, serios, conștiincios, nu a sărit etapele învățării. De la primele studii ieșene până la cele de inițiere în arta cântului din Italia, a parcurs un drum greu acumulând cunoștințe și experiențe care au permis să evolueze perfect pe toate scenele de operă din țară și din lume. Și, să ne gândim că pe atunci exista un public foarte pretențios, bine pregătit, care nu îți permitea să greșești. Imediat erai taxat. Faptul că a rezistat atâția ani în topul de frunte al soliștilor, denotă o pregătire profesională temeinică, adâncă. Dacă nu ar fi avut atâta pregătire Dimitrescu n-ar fi putut evolua în atâtea producții de operă diferite ca stil de abordare, de interpretare. El era numit „*il tenore assoluto*”, adică tenor complet sau „*tenore duplice*”, omul cu două laringe. Deci putea aborda cu aceeași ușurință și rolurile de tenor liric cât și cele de tenor dramatic, eroic. I se mai spunea și cântărețul cu două laringe, cântărețul fenomen, datorită înzestrării native anatomice la care i s-a adăugat o pregătire fanatică din punct de vedere tehnic. Știința respirației, a dozării maselor de aer, trecerile în cele trei registre, stăpânirea vocii, necesitau o cunoaștere profundă a tehnicilor de cânt.

G. Dimitrescu stăpânea la perfecțiune arta actorului, a mișcării scenice. Într-un cuvânt, era un artist cântăreț complex și complet. Doar așa se explică marile succese interne și internaționale în fața publicului exigent și pretențios. Efectele miraculoase ale vocii sale de la portamento, legato, apogiatura, până la trilul sunetelor filate, supra acutele cu voce de piept (do diez), uriașele respirații dublate de temperamentul scenic incandescent, viu, coleric, exuberant, l-a făcut pe G. Dimitrescu cel mai apreciat, elogiat și prețuit, până la adulare, cântăreț român din pragul veacului XX.

Statura sa robustă, chipul expresiv, mustața cu vârfurile ridicate după moda timpului, eleganța vestimentară, seriozitatea în relația cu impresarii, partenerii de scenă și publicul l-au impus atenției generale și a fost o garanție a succeselor sale. Conștient de geniul său, cerea onorarii uriașe, prin contracte ferme (voia să fie plătit în aur) încheiate cu diverși impresari. Aceștia plăteau, conștienți fiind că acest om nu făcea rabat de la arta sa. Un contract semnat cu marele interpret român însemna o garanție a succesului artistic și, nu în ultimul rând, a succesului financiar. G. Dimitrescu nu glumea niciodată când era vorba de arta sa. El avea și o rezistență fizică remarcabilă, nu se deda exceselor de niciun fel, se menaja cu o scrupulozitate intrată și ea în legendă, singura distracție fiind, din când în când, câte o partidă de cărți. Ca și Tamberlick, era un jucător de cărți pasionat, dar numai în rarele-i momente de relaxare dintre turnee și spectacole.

11. CRITICA

Ziarele de specialitate muzicală ca și celelalte, unde apreciați critici țineau o cronică de teatru și muzică, i-au fost unanimi în aprecieri elogioase. Asta se întâmpla atât în presa din țara natală cât și în cea internațională.

Presa românească, presa internațională, criticii de specialitate i-au acordat spații largi în paginile ziarelor. Articole elogioase au urmat spectacolelor. El s-a bucurat din plin de atenția criticilor la modul elogios. Era preferatul cronicarilor după cum a fost și preferatul publicului meloman și a capetelor încoronate. Familia regală a României era mereu prezentă în lojă la premiere, aplaudându-l frenetic. A fost chiar distins cu Medalia „*Bene merenti*” clasa I în anul 1900.

Fenomen vocal și artistic, Giovanni Dimitrescu a respectat publicul și criticii de specialitate, făcându-se respectat de aceștia și foarte prețuit.

12. SFÂRȘITUL ÎN PLINĂ GLORIE LA NUMAI 53 DE ANI

O veste cumplită a șocat pe toată lumea. Pe data de 3 martie a anului 1913, tenorul Giovanni Dimitrescu a fost găsit împușcat într-un parc din Londra la Brishdod. Impușcat a fost găsit și câinele său credincios care l-a urmat și în moarte. S-a spus atunci că s-ar fi sinucis. Puțin probabil. Că ar fi fost labil psihic, dar în același timp a fost și jefuit. I s-a furat inelul cu monogramă, ceasornicul de aur din buzunar, portmoneul cu bani. O răzbunare a unui partener de la masa de joc? O crimă pasională din cauza unei doamne din înalta societate londoneză? Nimeni nu poate ști. Ancheta a conchis rapid, ciudat de rapid, că a fost o sinucidere și cu aceeași s-a închis cazul. Suspect de repede lăsând până astăzi multe semne de întrebare. Si astfel, un glonț a scurtat nepermis de repede viața și cariera unui mare cântăreț.

Ca un blestem, în 1915, se sinucide, din cauza unor datorii contractate, prietenul și colegul său, marele tenor Grigore Gabrielescu (Gregorio Gabrielesco), cum era cunoscut pe scenele lumii, iar în 1927 este împușcat din gelozie de soția sa, bolnavă psihic, într-un apartament din Viena, un alt mare tenor român Traian Grozăvescu.

Un destin tragic i-a unit în moarte, prin focurile unor revolve blestemate, pe acești mari cântăreți români de talie mondială la vârste tinere sau aproape tinere. Nu le-a rămas decât amintirea și, în cazul lui Dimitrescu și Grozăvescu, câteva înregistrări, nemeritat de puține, pentru cât au cântat și ce au însemnat ei în arta cântului frumos. Ultima operă în care s-a produs *La Wally la Pistoia* la Teatrul *Manzoni*, 1913.

13. POSTERITATEA

G. Dimitrescu a fost un exemplu pentru urmași. El a lăsat o urmă adâncă în memoria contemporanilor și a urmașilor. Toți marii tenori de după el, l-au avut drept exemplu. Mihail Nasta, tenorul născut ca și Gabrielescu la Craiova, semăna cel mai bine cu Dimitrescu la timbrul vocal. Și el a făcut o frumoasă carieră internațională. Dem Mihăilescu – Toscani, Demestrescu de Silva, Dimitrie Onofrei, Nicolae Livezeanu, Naia Leonard zis Nicolae Leonard, mai târziu, Traian Grozăvescu, Emil Marinescu, Dinu Bădescu au luat drept exemplu figura de excepție, de mare excepție, a lui Giovanni Dimitrescu. Nici unul însă nu a reușit să atingă performanțele marelui tenor ieșean. Dimitrescu a fost, fără îndoială, un unicat, un diamant pur și foarte prețios care se înscrie în galeria marilor interpreți universali. De altfel, în Italia, vocea lui le aduce aminte melomanilor de marele Tamberlick, publicului bucureștean îi amintea de marele tenor Filippo Patierno (Patizerno) care a făcut câteva turnee în capitala noastră. Pe marile scene ale lumii, vocea lui Dimitrescu scotea din memoria melomanilor vocile marilor Julian Sebastian Gayare, Gilbert Dupres, cu acel DO natural, DO diez de piept și RE BEMOL. După zeci de ani melomanii din Italia își aduceau aminte de prestația fantastică a lui Dimitrescu, de rolul *Enzo* din opera *Gioconda* de Amilcare Ponchielli cu care a înregistrat succese fantastice în Raul din Hughenoții și Eleazar, roluri foarte, foarte grele de care fug toți tenorii, era absolut

fenomenal, câștigându-și o glorie și o faimă mondială.

George Niculescu- Basul scrie în cartea sa autobiografică: *Amintirile unui artist de operă* că a întâlnit în Italia, la mulți ani după moartea marelui tenor român pe ilustrul compozitor italian Ildebrando Pizzetti care și-a reamintit că a cunoscut un mare tenor român care a cântat în opera *Samson și Dalila*. Dimitrescu, Giovanni Dimitrescu, „*Extraordinară voce! Cu mine a studiat atunci opera SAMSON..., un glas excepțional de tenor dramatic!*”, Giovanni Dimitrescu avea o fire foarte puțin prietenoasă, era introspectiv, serios, taciturn, foarte scrupulos și pretențios, sever cu sine și cu cei din jur, dar mai ales cu sine. Sarcastic și acid, el nu tolera incompetența și impostura. Mândru și demn, el era conștient de valoarea sa, știa că este o „vedetă” în adevăratul sens al cuvântului, știa ce poate și cât poate, înainte de orice reprezentare i se numărau în camerele de hotel unde locuia sumele de franci în aur (de la 3000 de franci în sus) altfel de monedă nu primea. Era foarte conștient de marea sa valoare. Toate capriciile sale erau iertate, pentru că el *înnebunea* publicul cu vocea sa superbă. Mulți, mulți ani după moartea lui, cei care l-au ascultat, își aminteau de acele reprezentații fantastice și de uriașele-i succese. Tenorul Giovanni Dimitrescu a fost cu adevărat mare, cu adevărat celebru. El nu era o vedetă creată artificial așa cum se întâmplă în mod regretabil în zilele noastre.

14. POVESTEA UNEI ÎNREGISTRĂRI CELEBRE, ALTE ÎNREGISTRĂRI ALE LUI G. DIMITRESCU

Până nu demult, se știa că G. Dimitrescu nu a făcut înregistrări pe discuri sau pe cilindri de fonograf. Dicționarele de profil susțineau același lucru. Eu n-am crezut niciodată lucrul acesta. Motivația: toți cântăreții epocii, chiar mai puțin importanți sau care abordau alte genuri muzicale, au făcut înregistrări. Era o modă și o modalitate de ași conserva vocea și a o perpetua. Cu toată precaritatea și primitivitatea tehnicilor de înregistrare mecanică era totuși ceva mai mult decât deloc.

Giovanni Dimitrescu, om orgolios, mândru, conștient ca calitățile sale vocale, nu putea face excepție de la o modă generală. Apoi iubitorii de operă cu stare, casele regale, marii colecționari voiau, fără îndoială, să posede spre audiție și păstrare suporturi cu amprenta vocală a marelui interpret de operă. Repet deci: nu am crezut niciodată că marele interpret român nu a făcut înregistrări, mai ales că iluștrii săi contemporani români și străini au făcut lucrurile acestea. Și așteptările mi-au confirmat credința! Intr-una din zilele lui august 2005, profesorul de fizică Auror Brai de la Liceul Teoretic „Dr. Mihai Ciucă”, din Săveni, descoperă pe Internet un site cu vechi înregistrări (nu numai de operă) administrat de un cetățean american, Cris Clawson, care oferea spre audiție, contra unei sume modice de 4 dolari, 3 arii. Surpriză! Pe site se afla și o înregistrare cu un anume *Giavanni Dim...??* la nr. 3556 pe suport *Victrola il trovatore aria* (rest is unintelligible). Probabil atât numele ariei cât și restul numelui cântărețului, în urma trecerii timpului și a manipulărilor repetate, s-au șters. Americanul nu știa cine este cântărețul. Sigur Giavanni era greșit, numele adevărat fiind Giovanni (întrucât, fie spus, pe site mai apar greșeli de transcriere, cunoscuta arie *Celeste Aida* apare *Celeste Oida*). Uitându-ne în dicționarele de muzică, la Dimitrescu nu apare decât Giovanni Dimitrescu și nici un alt tenor român sau străin (Dimitrewski, Dimitrovici, Dimitrievici, Dimitrov, Dimitropulos, etc.) nu mai apare. Neîndoios cel care interpreta aria de pe site nu era altul decât Dimitrescu al nostru. Când am primit și ascultat aria celebra *stretta Di quella pira* din *Trubadurul* de Verdi mi-am dat seama că era vorba de o voce de tenor dramatic, ba mai mult, felul cum acesta pronunța „*di quella pirra lo rendo fuoco tutte le fibre marsea van po.....*”, cu un accent specific și puternic moldovenesc, ceilalți tenori pronunță clar „*marsea*”, nu-l lasă nici cel mai mic semn de întrebare cu privire la cel care interpretează aria. Pe 6 decembrie 2005, la R.R. Actualități în cadrul emisiunii „Lumea noastră”, realizatoarea Viorela Panculescu face o emisiune avându-l ca invitat pe muzicologul Viorel Cosma care prezintă tendențios, inexact și ireal povestea acestei înregistrări trăgând totul pe spusa domniei sale. Cum a ajuns această înregistrare la Viorel

Cosma? În naivitatea mea de neiertat, i-am trimis-o, eu știind exact despre valoarea copiei rămase cu vocea marelui tenor, încrezându-mă în promisiunea dumisale de a-mi trimite copiele a două cântecele interpretate de Ioan Băjenaru și care, s-ar afla în arhiva Conservatorului Bucureșten. Cu o nesimțire caracteristică marilor intelectuali și farisei, direct proporțională cu probitatea sa profesională, domnul V. Cosma nu numai că nu mi-a trimis înregistrările lui Băjenaru (lucru foarte urât din partea domniei sale) el primind de la mine vocea lui Dimitrescu, dar a mai prezentat și tendențios povestea și aventura descoperirii. De atunci, eu am mai căpătat unele înregistrări cu interpreți români vechi și de mare valoare însă m-am învățat minte și nici radioul, nici Cosma nu le vor mai putea audia. Nu peste mult timp, A. Brai mai descoperă o listă cu interpreți români și străini înregistrați în trecut, adevărate rarități!, listă în care figurează și numele lui „Johanes Dumitrescu,, (Giovanni Dimitrescu) interpretând aria *O paradiso* din opera *Africana* de Giacomo Mayerbeer pe un site german. Din păcate acea arie nu a mai apărut pe niciun CD și nici nu o avem. Poate în viitor. Tot Brai mi-a spus că în discuțiile avute pe Internet cu un colecționar, acesta ar poseda și o înregistrare cu recitativul AH SI BEN MIO din opera *Trubadurul*. Iată că totuși sunt înregistrări cu Giovanni Dimitrescu. Vor mai fi poate și altele ascunse în diverse colecții particulare de pe mapamond.

vic	I Love Love (I Love You Dear- from the Red Widow)	Harry MacDonough and the Lyric Quartet	tenor with mixed quartet	Pollock - Wolfe - Gebest 5868
3548	Berliner (Canada)	I've Got My Fingers Crossed (You Can't Touch Me)	Byron G. Harlan	tenor with orchestra 6006
		Brass center ring	Concert Record	
3549	vic	I Love a Lassie	Harry Lauder	comic song 52002
	2523			
3550	vic	" Stop Your Tickling, Jock! "	Harry Lauder	comic song 52003 8695
3551	vic	Killiecrankie	Harry Lauder	comic song 52009 6278 1/2b
3552	vic	Black Forest Polka	Albert Muller	orchestra bells 52902
	4195 1/2h			
3553	vic	Aria Der Freischutz	Mme. A. Michailowa	soprano with orchestra Weber 61134 29061
3554	vic	Lullaby - Jocelyn	Mme. A. Michailowa	soprano with violin Goddard 61139 28491
3555	vic	" Serenade (Smile, Smile, Slumber) "	Mme. A. Michailowa	soprano with flute Goddard 61144 314-A-226 ??
3556	vic	Il Trovatore Aria (rest is unintelligable)	Giavanni Dim-- ??	ITRESCU
	Italian	Verdi 61162 7552 1/2		
3557	col	I'm Old But I'm Awfully Tough	Cal Stewart	laughing song 22
3558	col	While the Band id Playing Dixie	George J. Gaskin	tenor solo 200
3559	col	In the Shadow of the Pines	Harlan and Stanley	baritone and tenor 258
3560	col	My Old Kentucky Home	male voices	512
3561	col	The Bugler's Dream	Columbia Orchestra	orchestra 592
3562	col	Bugle Calls of the United States Army		bugle calls 640
3563	col	Pretty Molly Shannon (from The Little Duchess)		soprano solo 659
3564	col	Reminiscences of Scotland	Columbia Band	band 796
3565	col	Jennie Lee	J. W. Meyers	baritone solo 859
3566	col	Mister Dooley Will F. Denny	tenor solo	876
3567	col	Sadie Moore	Harry Tally	tenor solo 1088
3568	col	Musical Specialty - Trumpet Solo		minstrel series 1109-J
3569	col	Short and Sweet Polka	cornet and trombone	1185
3570	col	Navajo (two step with vocal chorus)	Columbia Band	Egbert Van Alstyne 1483
3571	col	Anona (?)	Vess L. Ossman	banjo solo Mabel McKinley 1619
3572	col	Plain Mamie O'Hooley	Billy Murray	1659
3573	col	Bedelia - The Irish Coon Song	Serenade	Edward M. FAVOR
	tenor	Schwartz	1667	

- 3574 col Moonlight on the Lake Columbia Quartet quartet C.A. White
1801
- 3575 col I've Got a Feeling for You Bob Roberts baritone Theodore
Morse 1872
- 3576 col Down here the Sweet Potatoes Grow Collins and Harlan
Harry Von Tilzer 1900
- 3577 col "Bright Eyes, Good Bye " Billy Murray tenor Egbert Van
Alstyne 3267
- 3578 col The Courtship of Barney and Eileen Len Spencer and Ada Jones
vaudeville specialty 3276
- 3579 col Christmas Time at Pumpkin Center Mr. and Mrs. Cal Stewart
laughing story Cal Stewart 3288
- 3580 col Pretty Desdemonne Arthur Col

Chronology

ANNO	CITTA	TEATRO	TITOLO
1897	PARMA	REGIO/	CAVALLERIA RUSTICANA
1897	PARMA	REGIO/	PAGLIACCI
1897	PARMA	REGIO/	SANSONE E DALIDA
1897	SANTIAGO DEL CILE	MUNICIPAL/0006	AIDA
1898	NAPOLI	BELLINI/	TRAVIATA
1898	PALERMO	MASSIMO/0001	AIDA
1898	PALERMO	MASSIMO/0004	NORMA
1899	PIACENZA	MUNICIPALE/	AFRICANA
1899	PIACENZA	MUNICIPALE/	TANNHAUSER
1900	LISBONA	SAN CARLOS/0012	ROBERTO IL DIAVOLO
1900	LISBONA	SAN CARLOS/0012	TANNHAUSER
1901	SAN PAOLO	SANTANA/0010	STAGIONE
1902	NAPOLI	SAN CARLO/	ERNANI
1902	TRIESTE	VERDI/	GERMANIA
1905	GENOVA	CARLO FELCE/0005	CONCERTO (III° Atto di FAUST)
1909	QUITO	SUCRE/0007	ERNANI
1909	QUITO	SUCRE/0007	STAGIONE
1910	ASCOLI	VENTIDIO BASSO/0012	DON CARLO
1910	LIMA	MUNICIPAL/0003	ERNANI - MEFISTOFELE
1911	CARPI	COMUNALE/0008	MADAMA BUTTERFLY
1911	GENOVA	CARLO FELICE/0001	MADAMA BUTTERFLY
1911	LECCE	POLITEAMA GRECO/0004	MADAMA BUTTERFLY
1911	ROMA	NAZIONALE/0005	PAGLIACCI
1912	BOLOGNA	DEL CORSO/0002	MARINKA di G.Danneker
1912	BOLOGNA	DEL CORSO/0003	RIGOLETTO

Câteva locuri și teatre unde a cântat G. Dimitrescu

1913	PISTOIA	MANZONI/0001	WALLY
1920	SAYONA	CHIABRERA/0012	MADAMA BUTTERFLY

15. CONCLUZII

Ion Iacob Dimitrescu (Giovanni Dimitrescu) a fost fără nicio umbră de îndoială dacă nu cel mai mare tenor din toate timpurile (greu de contrazis) unul din cei mai mari tenori români ai epocii sale și nu numai. El a fost unul din marii tenori din toate timpurile de la noi și de aiurea. Cântăreț înzestrat cu formidabile calități vocale și scenice care prin prezența sa pe scenele lumii electriza și subjugă publicul prin frumusețea glasului și a interpretării rolurilor de operă. A lăsat o puternică amprentă asupra publicului, criticilor și istoricilor genului liric. A fost un exemplu de abnegație, jertfă și dăruire pe altarul artei interpretative. Performer de mare altitudine și temeinic succes a reprezentat quintesența a tot ce era mai bun în școala românească de canto. Alături de H. Darclee, E. Theodorini, G. Gavrielescu, Giovanni Dimitrescu a fost cel mai de seamă reprezentant al românismului muzical de atunci. Prin ei, școala românească de canto și-a ocupat un loc în eternitatea, în Panteonul valorilor universale ale genului. După ei au venit ceilalți, care, la rândul lor ne-au făcut onoare și cinste.

Giovanni Dimitrescu, tenor român înzestrat cu un talent imens, și-a pus amprenta pe o întreagă epocă și nu numai. A fost un exemplu de referință, culmea unei școli de cânt.

Astăzi, din păcate și regretabil pentru noi toți, marele tenor român este ignorat și uitat cu desăvârșire în patria sa pe care a iubit-o și a servit-o cu armele sale: geniul și vocea sa inegalabilă. Să ne întoarcem cu pios respect și infinită recunoștință la eternele noastre valori măcar în ceasul al „25-lea”. Ei merită din plin dragostea și recunoștința noastră.

BIBLIOGRAFIE:

1. Mihail Grigore Poslușnicu, *Istoria muziceii la Români*, Editd. Cartea românească, București, 1928;
2. Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul operei române din București*, vol.I, Edit. Muzicală, 2003 (1885-1921);
3. Ioan Massoff, *Tenorul Ioan Băjenaru și vremea lui*, Edit. Muzicală, 1970;
4. Ioan Massoff, *Glorioasa existență a tenorului Grigore Gabrielescu*, Edit. Muzicală, 1974;
5. George Niculescu – Basu, *Amintirile unui artist de operă*, Edit. Muzicală, 1962;
6. George Sbircea și Ion Hartulari Darclee, *Darclee*, Edit. Muzicală, 1961;
7. Mircea Duțescu, *Voci mari, voci bizare*, Edit. Protel, București, 2002;
8. Viorel Cosma, *Interpreți din România, lexicon, vol. I (a-f)*, Edit. Galaxia, București, 1996;
9. Ștefan Cervatiuc, *Istoria teatrului la Botoșani, vol. II, (1900-1929)*, Edit. Quadrata, Botoșani;
10. Eufrosina Popescu, *Meridiane*, 1964;
11. INTERNET ARCHIVE

THE TENOR GIOVANNI DIMITRESCU, EMBLEMATIC FIGURE OF ROMANIAN AND UNIVERSAL LYRICAL THEATRE

(Summary)

Keywords: *Giovanni Dimitrescu, talent, tenor, Lyric Theatre, international career*

Ion Iacob Dimitrescu (Giovanni Dimitrescu) was born in the capital of Moldova, Iasi, in 1860. Since his childhood has demonstrated real musical qualities, so that he was offered a scholarship. He graduated from the Conservatory in Iasi and also in Bucharest and he completed his musical studies with renowned teachers in Europe. He has performed on the most important scenes of the opera theatres around the world for 25 years.

Valeriu RÂPEANU

**UN LOC DE ONOARE ÎN ISTORIA PRESEI ROMÂNEȘTI:
VALENTIN PĂUNESCU (1933 - 2004). LA UN DECENIU DE NEFIINȚĂ
ȘI DE PERMANENTĂ ADUCERE AMINTE**

Valentin Păunescu s-a născut pe 21 august 1933, în localitatea Valea cu Apă, județul Gorj. A urmat cursurile Facultății de Filosofie a Universității București. În 1955, a debutat în gazetărie la *Steagul Roșu*, unde a lucrat ca redactor până în anul 1957. În lunga sa carieră jurnalistică, Valentin Păunescu a fost reporter și redactor la *Sportul* (1958-1967), *Libertatea* (1967-1968), *Scânteia* (1968-1989). Între 1989-1990, a lucrat în redacția ziarului *Adevărul* din București, după care a plecat la cotidianul *Curierul Național*, unde a lucrat timp de 15 ani ca director general. Ca și alți ziariști sportivi din România sau din alte țări, ca Tudor Vornicu, Ion Mărgineanu, Iuri Jukov (*Pravda*) sau Frații Alsop (SUA), Valentin Păunescu a trecut, după 1971, în zona problematicei internaționale. Ziaristul care a relatat atât de la Olimpiada din Mexic și Campionatele Mondiale de Fotbal din Mexic, cât și de la alte competiții europene, a fost corespondent al ziarului *Sport Zurich*, al mai multor publicații din America Latină, sau al ziarelor *Nep Sport* și *Naroden Sport*. A fost membru executiv al *Federației Internaționale a Editorilor de Ziare*, membru fondator al *Congresului mondial al directorilor de ziare*, membru de onoare al *Societății Interamericane a Presei* și al *Clubului "Primera Plana"* din Ciudad de Mexico. Valentin Păunescu a fost decorat cu "*Ordinul Rio Branco*", una dintre cele mai mari distincții braziliene. A murit, după o îndelungată suferință, la 1 aprilie 2004.

Valentin Păunescu aparține acelei generații care, așa cum am spus odată în *Curierul Național* – și țin minte că formula i-a plăcut –, a dat jos de pe perete cinci rânduri de tablouri și a cunoscut două schimbări sociale radical opuse: una de la dreapta la stânga, alta de la stânga la dreapta. Când a pășit în cea dintâi clasă primară într-un sat din Oltenia, "*amurgul zeilor*" se metamorfozase în "*prăbușirea zeului*", Regele Carol II, pe care toți copiii îl slăveau în cântece,

râvnind să fie străjeri ca aceia cu doi ani mai mari. Astfel că pe peretele din fața băncilor se afla portretul Conducătorului, generalul Ion Antonescu, însoțit de cel al tânărului Rege Mihai I și al iubitei sale mame, Regina Elena. Ca după patru ani, când intra în clasa întâia a liceului, portretul celui ce devenise Mareșal să dispară la rândul lui, iar peste doi ani să cadă sub gloanțele plutonului de execuție. *Era primul șef al statului român căruia i se hărăzea o asemenea soartă.*

În 1944, fiul învățătorului dintr-un sat al Olteniei, mărturisind o neostoită dragoste de carte, care l-a însoțit de-a lungul întregii sale vieți, oriunde l-au dus pașii și oricât de solicitante i-ar fi fost îndatoririle profesionale, pentru că niciodată nu s-a lăsat cuprins de mrejele superficialității, ale grabei profitabile, ale improvizației lucrative - intra în prima clasă a liceului. Avea unsprezece ani și, silitor la învățătură, a fost dat la Liceul Militar, care asigura la sfârșitul studiilor o carieră, iar pentru părinții cu venituri modeste, cum erau ai săi, gratuitatea studiilor. Dar așa cum l-am cunoscut, lui Valentin Păunescu orice i s-ar fi potrivit, numai meseria armelor nu. Și așa a ajuns să urmeze unul din liceele de elită ale țării, "*Ioniță Assan*" din Caracal, care deși se afla într-un colț de țară și nu într-un mare oraș, se distingea prin calitatea învățământului. Nu-i greu să ne închipuim, sau pentru cei din generația lui să ne reamintim, ce însemna "*viața de internat*" atunci, în anii foametei din 1945-1947, și a lipsurilor pe cartelă care au urmat. Sacrificiile familiei, care n-a precupețit nimic pentru ca cei patru copii, trei băieți și o fată, să meargă la școală, cum se spunea în vremea aceea, au primit ca supremă răsplată: reușita lor în viață.

Nu știam că este ca și mine fiu de învățător, dar când am scris un articol despre soarta acestor apostoli, cum au fost numiți, despre care s-au tipărit atâtea pagini înduioșătoare și care au dus și duc o viață atât de aspră, l-am surprins de două-trei ori întrerupând lectura, timp în care privea undeva departe, de parcă amintirile veneau către el. La sfârșit mi-a propus un titlu "*tare*", a chemat secretarul de redacție și, deși orele erau înaintate, i-a spus să facă orice ca articolul să devină editorialul din dimineața de care ne mai despărteau doar câteva ceasuri. Am cunoscut aleasa lui fibră sufletească în zilele și serile când puteam să stăm de vorbă, pornind de la un articol sau de la o propunere. Era evident, din spusele și din scrisul său, că avea o extremă pudoare când vorbea despre treptele vieții lui. *Nu-și clama lipsurile, greutățile vieții. Avea o demnitate specifică spiritelor alese.*

Atunci când societatea românească a început - fără vrerea sa - drumul de la dreapta la stânga, Valentin Păunescu avea 11 ani, la 14 ani România - tot fără vrerea ei - devenea, din monarhie, republică. Trecerea de la copilărie, adolescență, maturitate s-a desfășurat timp de patruzeci și cinci de ani în cadrele marcate de 23 august 1944, 6 martie 1945 și 30 decembrie 1947. Valentin Păunescu n-a făcut excepție, terminându-și studiile liceale, absolvind Facultatea de Filosofie, debutând în presă, afirmându-se ca unul din comentatorii avizați, echilibrați, căutând să reducă și să rarefieze spațiul impus și frazele obligatorii și să comunice ceea ce a văzut, ceea ce a înțeles, ceea ce cititorul trebuia să înțeleagă.

Când schimbarea inversă celei de la 23 august 1944 a venit la 22 decembrie 1989, Valentin Păunescu abia trecuse de cincizeci și cinci de ani. Nimeni nu l-a văzut atunci și după aceea la răspântiile mediatice ale vremii, plângându-se de câte îndurase, nimeni nu i-a citit un rând de împănare cu gesturi de disidență, cum au făcut atâtea din cei ce vizau posturi remuneratorii și situații profitabile. După cum nu și-a transformat ziarul într-o tribună de demascare a prietenilor de ieri și a celor de care a fost alături, nici nu a făcut genuflexiuni succesivelor puteri care s-au perindat la cârma țării. *A fost cum s-a spus, cum a vrut în slujba cetățeanului.* Situația de conducător, de "*patron*" de ziar nu l-a transformat pe omul afabil, nu i-a modificat trăsăturile de caracter, nici buna-cuviință care venea de la părinții și strămoșii lui. *A rămas, în sensul cel mai bun al cuvântului, același.*

Nu a crezut că ziaristica românească începe odată cu el. Avea un cult al presei din trecut, adică a celei de până în 1947, când în vara celui an dispăruseră - mai precis fuseseră interzise - cele două mari ziare ale vremii, *Jurnalul de dimineață*, condus de Tudor Teodorescu-Braniște, și *Dreptatea*, care se confunda cu numele lui N. Carandino. Era prea tânăr atunci ca să fi fost un cititor al lor. Dar cred că nu greșesc când afirm că în *Curierul Național* s-au publi-

cat cele mai multe pagini despre Pamfil Șeicaru, care comentau cărțile acestui mare ziarist român și în același timp aduceau la lumină, după decenii, ultimele lui articole din *Curentul*, printre care acel antologic "*Lenin l-a ratificat pe Stalin*". Lăsa totul la o parte ca să citească articolele lui Șerban Cioculescu și Vladimir Streinu apărute în *Dreptatea* din 1947, acordându-le spații în *Curierul Național* după multe decenii de interdicție, apoi când se putea vorbi despre ele, să nu fie pur și simplu "*uite*".

Și așa putea da numeroase alte exemple în special legate de N. Carandino. Dar nu numai. În momentul când a auzit vestea morții neînfricatului ziarist, care cunoscuse șaisprezece ani de închisoare și domiciliu forțat, ca după 1989 tovarășii săi de luptă să-i șteargă și numele de pe frontispiciul ziarului pe care între 1944-1947 l-a ridicat pe culmi, din păcate, nemaiafinse - Valentin Păunescu mi-a telefonat, rugându-mă să scriu chiar pentru ziua aceea un articol despre ilustrul dispărut. Dar despre Tudor Teodorescu-Braniște? A avut un cult al continuității ziaristicii românești, ca și - așa cum am mai spus - a întregii culturi naționale. Se întâmpla ca uneori să mi se pară că n-ar manifesta o simpatie prea mare pentru un scriitor, precum Petru Dumitru de pildă. Dar când autorul *Cronicii de familie* a încetat din viață n-a avut nicio obiecție și n-a discutat titlul paginii scrise în memoria lui, și anume "*Petru cel Mare*".

Simple amintiri? Nu, ci mărturii despre un om și un ziarist care a fost una și aceeași ființă. Care a luptat din greu cu viața, care a avut sentimentul rădăcinilor, pe care le aflăm acolo de unde a pornit, din învățăturile pe care le-a primit, copil fiind, de la oamenii în mijlocul cărora s-a născut. *Rămânând solidar cu ei până când a fost doborât*.

Scriu aceste rânduri cu câteva zile înainte ca în calendarul inimii noastre să fie încrustată cea de-a 80-a aniversare a nașterii lui Valentin Păunescu. Deși de aproape zece ani nu mai este printre noi, plecând ca un ostaș al cuvântului numai atunci când trupul greu încercat de boală nu a mai vrut să asculte elanurile spiritului. Medităm adesea la drumul acestei vieți, care s-a alcătuit în luptă cu lipsurile și din dragoste pentru paginile scrise de alții. Din solidaritatea cu oamenii alături de care trăise și le cunoștea suferințele, și din dorința de a fi folositor celor mulți pe care nu-i cunoștea. Nouă ne rămâne regretul că nu este alături de noi în ziua când ar fi împlinit 80 de ani. Și singura mulțumire pe care o putem avea este aceea să-i spunem că niciunul din cei ce au fost lângă el nu l-au uitat. *Nu-l pot uita!*

*

Nu o dată istoria presei românești a cunoscut cazuri în care un periodic – ziar sau revistă – s-a identificat cu personalitatea celui ce l-a întemeiat sau l-a condus în anume perioade, imprimându-i o direcție ideologică, morală, politică, un profil, o structură. Fără să aplatizeze personalitatea redactorilor sau a celor invitați să scrie cu o anumită periodicitate, fără să le impună un punct de vedere reducionista. Așa a rămas în imaginarul colectiv *Curentul* sinonim cu numele lui Pamfil Șeicaru, *Jurnalul de Dimineață* cu cel al lui Tudor Teodorescu - Braniște, *Dreptatea* dintre 1944-1947 cu personalitatea lui Nicolae Carandino.

Așa a rămas și va rămâne *Curierul Național* legat indestructibil de personalitatea jurnalistică a lui Valentin Păunescu. Și aceasta chiar dacă nu a fost de la primul număr conducătorul cotidianului. Dar a participat la întemeierea lui într-o zi de la sfârșitul unui an destul de încrâncenat, de tensionat, plin de mișcări sociale și politice centipete și centrifuge, de înfruntări nu o dată ajunse la paroxism. *Valentin Păunescu nu era un novice în arta ziaristicii*. Avea înaintea sa ani buni de trudă pe tărâmul abordat dintr-o vocație reală și unde se remarcase prin talent și onestitate. Ilustrase domenii diferite, dar în care dovedise aceeași obiectivitate, aceeași strădanie de a nu trăda adevărul, aceeași dorință de a comunica cititorului fapte care să nu distorsioneze realitatea. *Comentator al fenomenului sportiv și al evenimentelor sociale, politice, economice de pe mai multe meridiane ale globului, reporter străbătând drumuri îndepărtate, iată câte ipostaze ale personalității unui ziarist integru, Valentin Păunescu își câștigase prețuirea cetitorului*.

Această zestre profesională și intelectuală avea să o investească în noul ziar *Curierul Național*, care lua ființă în ultima lună a anului 1990 în împrejurările evocate mai sus. Fiind în

mijlocul acestor frământări, nefăcând abstracție de ele, cel care avea să conducă mai bine de un deceniu destinele cotidianului nu s-a lăsat atras de sirenele unei vieți politice tumultuoase. A privit ceea ce se făcea și se desfăcea, cu calm - calitatea esențială a ființei lui - cu luciditate, cu detașarea benefică pentru destinele ziarului. Dacă a fost de partea cuiva, a fost de partea omului oarecare, a celui ce suferea toate vicisitudinile unei tranziții care nu aducea tuturor bucurii și satisfacții. A spus-o și a repetat-o în editorialele sale pe care le-am înmănunchat în volumul postum *Privind înapoi cu luciditate*. Afirmă această situație a sa de partea cititorului necunoscut, fără nicio disimulare, fără nicio reticență. De aceea n-a intrat în polemici sterile, nu a dirijat atacuri insidioase, nu s-a lăsat prins în sarabanda demascărilor și a răfuieților.

Din păcate, la sfârșitul anului 2003, boala care îl chinuia, împotriva căreia a luptat cu demnitate și bărbăție, fără să ne lase nici pe cei ce eram alături de el să bănuim măcar câte suferințe trebuia să îndure, l-a învins, aducându-i sfârșitul prematur la 1 aprilie 2004. Dar pece-tea acestei personalități atât de modeste, căreia nu-i plăcea să facă valuri și să-și însoțească numele de campanii publicitare, nu a putut să dispară și ziarul căruia i-a dăruit ultimii ani ai vieții lui a continuat să meargă pe aceleași drumuri.

Ziaristi din aceeași generație sau din cele imediat următoare, ca și tineri care aici au făcut primii pași pe calea scrisului, au mărturisit în anii care au trecut de la stingerea lui din viață ce îi datorează lui Valentin Păunescu, au evocat climatul de colaborare exigent și prietenesc, de încredere reciprocă, de respect pentru opinia celuilalt, instaurat de cel ce a condus atâta timp ziarul. *Toți au subliniat un fapt: Valentin Păunescu rămâne un adevărat model de om și ziarist*. Așa se face că atunci când coborâm ca timp și evocăm momentele apariției și devenirii *Curierului Național*, numele lui Valentin Păunescu ni se impune de la sine, ca un adevăr ce nu mai era trebuință să fie demonstrat.

*

Cu masivul volum, intitulat *Privind înapoi cu luciditate*, a început destinul postum al ziaristului Valentin Păunescu. Cartea nu reprezenta doar o juxtapunere de articole așternute pe hârtie în trepidăția zilelor și nopților, sub impresia hazardului evenimentelor. Editorialele din paginile *Curierului Național*, ziarul pe care l-a condus mai bine de un deceniu, legitimează una din direcțiile presei noastre de după 1989, ziaristica independentă, ce nu slujea direct sau voalat niciunui partid politic, niciunei înjghebări de interese. Valentin Păunescu a avut în vedere - așa cum a spus-o și a repetat-o - interesele cetățeanului care a suferit toate convulsiile unei tranziții prelungite din cale afară.

Ne-am gândit nu o dată în acești zece ani, câți s-au împlinit la începutul lunii aprilie 2014 de la trecerea în neființă a lui Valentin Păunescu, dacă nu comitem o nedreptate față de memoria acestui mare ziarist, lăsând ca paginile scrise și publicate de el înainte de perioada *Curierului Național* să rămână doar în colecțiile presei din acea vreme.

A început să scrie de timpuriu, încă de pe când se afla pe băncile Facultății de Filozofie, dar constrângerile timpului l-au determinat să aleagă drept cale de afirmare lumea sportului, care a ocupat un loc atât de important în cariera sa publicistică. N-a rămas doar pe acest tărâm, pentru că era un ziarist plurivalent, cu o largă arie de preocupări, ce se diversificau neconținut. Articolele sale treceau de la cronică sportivă la cronică externă, și de la impresii de călătorie la convorbiri culturale, acoperind astfel toate aspectele vieții contemporanilor săi.

Opera sa jurnalistică păstrează de la început și până la sfârșit aceeași luciditate, aceeași privire scrutătoare, aceeași obiectivitate, același respect pentru concretețe, sprijinindu-și afirmațiile pe temelia statisticilor. Astfel cititorul articolelor sale este ajutat să treacă dincolo de aparențe, ajungând cât mai aproape de adevăr. Scrisul său se remarcă prin demnitate, coerență, respect față de cititor, indiferent de subiectul abordat.

Spre mijlocul vieții, Valentin Păunescu devine trimisul presei românești în îndepărtata Americă Latină, tărâm pe care foarte puțini concetățeni de-ai noștri pășiseră până atunci. Valentin Păunescu - și odată cu el cititorii săi - a descoperit o lume aflată într-un permanent zăbucium, într-un clocot politic și social fără de sfârșit, într-o febrilă căutare identitară, într-o conti-

nuă dorință de a-și câștiga libertatea și independența economică. America de Sud era continentul loviturilor de stat, al revoluțiilor violente ce îmbrăcau forma unor războaie civile, al dictaturilor militare, al promisiunilor neîndeplinite de către politicienii aleși sau autoimpuși. Valentin Păunescu asistă la toate acestea, dar asistă și la intrarea în normalitate, la revenirea democrației în unele din țările continentului sud-american. Cititorului român îi este prezentată - practic pentru prima dată - în cele mai mici detalii, acea lume atât de depărată și atât de diferită, pe care astfel începe s-o înțeleagă, să-i deslușească dinamismul, continua metamorfoză politică și socială, dar și permanențele culturale, tradițiile.

Ziaristul trimite corespondențele sale unui cotidian de mare tiraj, cel mai răspândit din România de atunci (*Scântea*), precum și unei publicații săptămânale de politică externă (*Lumea*), care se bucura de un interes marcat din partea cercurilor intelectuale. Articolele sportive sunt publicate de unicul cotidian de profil (*Sportul popular*, mai apoi *Sportul*), aflat pe culmea valului din punct de vedere al receptării populare. *Așadar scrisul său avea o enormă cotă de adresabilitate.*

Sigur că trebuie să avem în vedere încorsetările presei românești ale vremii, de la cele ideologice până la cele de exprimare. Dar articolele lui Valentin Păunescu apar, în publicațiile pe care le-am amintit mai sus, în forma dorită de el, cu puncte de vedere proprii, originale, îndrăznețe. Limbajul este unul proaspăt, revigorant, bogat în neologisme, care adaugă informației un colorit pitoresc. Jurnalistul reușește, având o știință și o ușurință a scrisului, să evite formulele stereotipe, nelipsita limbă de lemn, pe care oficialitatea o impunea. Citatele din publicațiile străine importante sunt dese și masive. Astfel, cititorul român - care nu avea acces la presa străină - află prin intermediul lui Valentin Păunescu atât părerile unor ziariști străini, cât și modul în care se făcea atunci presă peste hotare.

Valentin Păunescu observă fenomene și tendințe noi în politica mondială. Este impresionant cum înțelege și redă problematica ecologiei, valorificarea rațională a bogățiilor naturale, conservarea mediului, care de-abia atunci începeau să fie puse pe tapet în lume. De asemenea, prezintă disparitățile și nedreptățile sociale, atât de acute în America latină, sărăcia endemică din Africa. Dar o face documentat, științific, obiectiv, nelăsându-se prins în capcana explicării acestora din perspectivă catastrofică, lipsită de nuanțe.

Aria acoperită de Valentin Păunescu în periplul său jurnalistic nu se rezumă doar la America Latină. Putem citi în acest volum corespondențe din Europa sau din Africa. Ziaristul este martor la marile întâlniri și negocieri financiare și politice ale timpului. Datorită lui înțelegeau cititorii vremii, dar și noi, astăzi, interesele și chiar ascunzișurile lor. Descoperim cu stupeoare sau cu un amar amuzament repetarea la anumite intervale a încercărilor prin care trece omenirea, a crizelor economice și financiare.

Articolele sale sportive sunt și astăzi modele ale genului. Fără să cadă niciodată în facil, Valentin Păunescu relatează evenimente sportive - competiții mondiale, meciuri - cu un profesionalism desăvârșit. Articolele sale pe teme fotbalistice tratează probleme de tactică, de teorie, de pregătire fizică și psihologică la un nivel egal cu cel al tehnicienilor de meserie. Comentatorul evită orice agresivitate partizană, orice violență de limbaj. Toate concluziile sale sunt valabile și astăzi. Ziaristul sportiv nu relatează, ci relevă ceea ce era pozitiv, dar cu o exigență fără fisură și ceea ce nu corespundea exigențelor.

Putem afirma fără teama de a greși că în Valentin Păunescu sălășluiau trei gazetari. Era *jurnalistul politic* ce sesiza cu rafinament și îndreptățire cele mai delicate desfășurări de evenimente, derularea lor; era *jurnalistul financiar*, care explica obiectiv zbuciumul economiei și al finanței mondiale și nu în ultimul rând atât de pasionatul, incisivul *jurnalist sportiv*. *Lian-tul* acestor trei personalități jurnalistice distincte este *reporterul*. Articolele sale sunt episoade ale unor note de drum. *Valentin Păunescu stăpânea atât de bine arta reportajului încât, și la vremea când au fost scrise și acum articolele sale sunt citite cu interes.*

Eleganța sufletului său și-a pus amprenta pe tot ce a scris. De aceea paginile sale au o elevație ce le conferă perenitate în fața timpului, ceea ce ne-a determinat să alcătuim această antologie ca un *omagi* adus *jurnalistului* care și-a câștigat un *binemeritat loc de onoare în istoria presei românești.*

Mihai C.V. CORNACI

O MEDALIE DEDICATĂ PATRIARHULUI TEOCTIST

De curând, colecția de medalii de la Cabinetul de numismatică și filatelie al Bibliotecii Județene „Mihai Eminescu” din Botoșani s-a îmbogățit cu o medalie, prin actul de generozitate din partea d-rei notar public Lili Bobu. Medalia vine să completeze „galeria în metal” dedicată marilor personalități botoșănene, existentă în cadrul instituției amintite.

Deși medalia nu este o noutate editorială, apreciem ca oportună sumara prezentare, fiind dedicată unei personalități de excepție a Bisericii Ortodoxe Române, personalitate ce a fost caracterizată de un rar simț al conștiinței și responsabilității în fața lui Dumnezeu și deopotrivă a contemporanilor.

Pe parcursul anilor de viață (1915-2007), puternicul său caracter curat și nobil a fost mereu conturat de principii creștine, morale și patriotice de la care nu a abdicat niciodată, păstrându-și tăria convingerilor sale legitime și drepte, precum și a idealurilor Bisericii Ortodoxe Române. În plus, scurta prezentare vine la puțin timp după ce, pe data de 4 mai 2014, a fost sfințită Casa Memorială „Patriarh Teoctist Arapașu” din satul sau natal, Tocileni.

Slujba de sfințire a fost oficiată de către Înalt Preasfințitul părinte mitropolit Teofan și un sobor de preoți, în frunte cu părintele protopop Lucian Leonte.

În camera din stânga a Casei Memoriale, pe lângă unele obiecte personale se găsesc și cele 17 volume de predici și meditații, reunite în colecția „*Pe treptele slujirii creștine*”, volumul „*Slujind Altarul străbun*” și mai multe medalii, plachete și alte distincții dobândite de P.F. Teoctist în timpul vieții.

Medalia propusă spre prezentare, are caracter omagial, asemănătoare cu alte editări, precum:

- 1995, 5 martie: „45 ani de arhierie” (BOR);
- 1999, 7 - 9 mai: „100 lei” (BNR). Vizita S.S. Papa Ioan Paul al II-lea în România (emisiune monetară);
- 2007, 9 nov.: „Patriarhul Teoctist” (1986 - 2007), editor Patriarhia BOR;
- 2010, 19 iunie: „10 lei” BNR (emisiune monetară).

Aversul medaliei prezintă bustul P.F. Teoctist Arapașu văzut din față, în veșmânt de patriarh, purtând pe piept însemnele patriarhale. Circular, la exergă, este dispus textul: „TEOCTIST PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE *90 DE ANI DE VIAȚĂ*”. Reversul medaliei redă secvența din timpul ceremoniei de hirotonire ca episcop-vicar patriarhal

cu titlul „Botoșăneanul”.

În imagine, IUSTINIAN MARINA (Ioan numele de botez, 1901-1977), al IV-lea patriarh al Bisericii Ortodoxe Române (1948-1977), acordând însemnele specifice în noul rang fostului arhimandrit Teoctist (nume primit la Mănăstirea Bistrița la 6 august 1935).

Superior, în partea dreaptă, pe 7 rânduri orizontale este dispus textul: „55 DE ANI DE LA / HIROTONIA ÎNTRU / ARHIEREU A / PRAFERICITULUI / PĂRINTE / PATRIARH / TEOCTIST”, sub care, crucea de ceremonial. Semicircular, la exerga inferioară este trecută data de „5 martie 1950”, data ceremoniei de hirotonire în treapta arhieriei.

Ambele fețe au reprezentările și textele în excizie, cu o prelucrare superioară a imaginilor și suprafețelor.

Medalia din tombac, cu \varnothing 56,1 mm., \neq 5mm. și o greutate de 93 g., a fost editată de Patriarhia Română într-un tiraj limitat. Marginea de protecție (1 x 0,5 mm.) și acoperirea galvanică (culoarea galbenă) asigură reprezentările reușite de pe ambele fețe și le apără de posibili agenți externi (imprevizibili), conturând piesa cu o notă de subtilă eleganță și binemeritată distincție. Medalia nu este semnată.

Sunt de salutat și de apreciat astfel de realizări și editări, când se apelează la „medalie”, pentru ca, prin memoria nemuritoare a metalului, un eveniment sau un personaj din contemporaneitate să fie transmis generațiilor viitoare. Astfel, și medalia prezentată asigură pentru viitor informații compozite (imagine, text) despre două momente importante despre cel ce s-a aplecat spre înalta misiune arhipăstorească la care a fost chemat și pe care a îndeplinit-o în mod exemplar, cu o pilduitoare conștiință a responsabilităților de întâistător.

Asemenea editări vin să confirme recunoștința și venerația generațiilor prezente față de Preafericitul Patriarh Teoctist Arapașu, emblemă de referință și călăuză statornică în dăruirea creștinească și românească. A rămas în conștiința botoșănenilor și a tuturor românilor „*ca un păstor cu chipul blând și vocea caldă, un om echilibrat care radia bucurie, liniște lăuntrică și o infinită bunătate*”.

Bibliografie:

- Preot prof. univ. dr. MIRCEA PĂCURARIU, *Dicționarul teologilor români*, Editura Enciclopedică, București, 2002, pp. 21 - 22.

- Consiliul Local Stăuceni, *Casa memorială PATRIARH TEOCTIST ARĂPAȘU*.

SECȚIUNEA a VII-a
NOTE BIBLIOGRAFICE

Dan PRODAN

IORGA DUPĂ IORGA. NOUȚĂȚI EDITORIALE DESPRE VIAȚA ȘI OPERA TITANULUI ROMÂN (II)

Continui să prezint unele noutăți editoriale, din anii 2007 - 2012, referitoare la viața vulcanică și activitatea complexă, multi-direcțională, a geniului universal, renașcentist, născut la Botoșani.

—► Cătălin Luca, *Iorga și Iașii*, Editura Zona Publishers, 2012, Iași, 148 p.

Tânărul profesor, doctor în istorie, Cătălin Luca, originar din Dorohoi, a elaborat și a publicat o carte, inițial disertație de masterat, despre legăturile lui N. Iorga cu orașul Iași, într-o *viață de om, așa cum a fost* (Cătălin Luca, *Iorga și Iașii*, Editura Zona Publishers, 2012, Iași, 148 p.), la 140 de ani de la nașterea polihistorului universal. În *Argumentul* cărții, autorul a motivat și a radiografiat pe capitole scheletul cărții, pornind de la premiza că „o lucrare al cărei subiect principal să-l constituie raporturile marelui istoric Nicolae Iorga cu Iașii nu există în literatura de specialitate”. C. Luca a concluzionat următoarele: „Cartea de față vrea să evidențieze rolul fundamental pe care l-au avut Iașii în formarea spiritului autentic al marelui istoric Nicolae Iorga și în același timp propune o radiografie a societății românești, aflată în plin proces de modernizare politică, instituțională și socială, proces asupra căruia istoricul și-a adus un aport considerabil” (p. 10).

Cartea cuprinde 8 capitole, fiecare reprezentând câte o etapă din viața și din cariera lui N. Iorga, în legătură cu orașul Iași. Astfel, *Nicolae Iorga, elev la Iași* (Cap. I, pp. 11 - 36) a fost prima legătură directă a elevului supra-dotat intelectual cu capitala culturală a Moldovei. Precocel botoșănean a fost elev al Liceului Național din Iași în perioada 1886 - 1888, promovând bacalaureatul cu media maximă a seriei de absolvenți. Ulterior, a devenit student al secțiunii istorico - literare a Facultății de Litere a Universității din Iași (septembrie 1888). A absolvit și a promovat examenele respective în 15 luni, până în noiembrie 1889 inclusiv. În decembrie 1889 absolventul briliant a susținut examenul de licență și l-a promovat în mod excepțional, cu calificativul „*Magna cum laude*”. Profesorii Facultății de Litere l-au sărbătorit pe eminentul licențiat la un banchet organizat duminică, 24 decembrie 1889 (Cap. II: *Nicolae Iorga, student al Iașului*, pp. 37 - 56).

N. Iorga a avut și viață personală, de familie, în ultimul deceniu al secolului XIX, care a început la Iași cu mariajul său cu Maria Tasu, fiica unui influent magistrat local, de formație junimistă, în 1890, cu care a avut trei copii, de care a divorțat în vara anului 1900. „(...) *Divorțul lui N. Iorga*, a explicat C. Luca, *poate fi interpretat ca o etapă în urmărirea, de către el, atât a dezideratelor personale, cât și a celor sociale. (...) Se pare că el (divorțul - n. DP) a devenit necesar când traiectoria istoricului nu mai corespundea scopurilor inițiale, când obiectivele ce au dus la căsătoria cu Maria Tasu au fost „atinse”. Așadar, desfacerea primei căsătorii se produce în urma unei tensiuni între proiectul cultural matrimonial inițial imaginat de N. Iorga și interacțiunea socială ulterioară în care a plonjat istoricul*” (p. 62) - (Cap. III: *Viața personală a lui Nicolae Iorga și Iașii*, pp. 57 - 65).

N. Iorga a dezvoltat și anumite relații cu diferite curente cultural - sociale ale Iașului: **mișcarea junimistă** („În orice caz, a precizat C. Luca, *spiritul junimist nu a contravenit nicio dată orientării spirituale a lui Iorga, inclusiv în ce privește viziunea asupra problemelor concrete ale istoriei*” - p. 70), **mișcarea socialistă** („... încă de la o fragedă vârstă, a manifestat o vie aplecare către rezolvarea problemelor concrete, ale mediului social, ceea ce l-a ferit de o cantonare exclusivă în mediul academic” - pp. 71 - 72), **mișcarea sămănătoristă** („Din anul 1903, a explicat C. Luca, *când Iorga devine liderul mișcării literare ce a preluat numele revistei literare „Semănătorul”, începe și influența sa decisivă asupra evoluției literaturii române.*

(...) După intrarea sa în redacție, Iorga imprimă revistei un spirit combativ, pe direcția naționalismului de tip eminescian” - p. 76), **mișcarea naționalistă** (despre care N. Iorga afirma în 1922: „Doctrina naționalistă, care a servit ca bază alcătuirii unui nou partid, de vreo douăzeci de ani nu este, fără îndoială, o doctrină nouă. Cred că în devenirea unei societăți nici nu e prea bine ca noutăți din cale afară de noi să se situeze în afară de nevoile tradiționale de dezvoltare seculară ale poporului” - p. 83) - (Cap. IV: *Nicolae Iorga și curentele cultural - sociale ale Iașului*, pp. 66 - 84).

Dealul Copoului a fost toposul fundamental al universului geografic și spiritual ieșean al lui N. Iorga. Acolo istoricul s-a plimbat în tinerețe, la maturitate și la senectute, acolo N. Iorga a co-titlorit o biserică ortodoxă, Sf. Nicolae - Copou, zidită între 1937 - 1940 (Cap. V: *Nicolae Iorga și Dealul Copoului*, pp. 85 - 93). Nicolae Iorga a fost în polemică cu diferiți intelectuali ieșeni, unii foști profesori de-ai săi la universitate, în jurul anului 1900, în fond un episod al unei polemici generalizate între două generații și două școli istorice: **criticismul versus romantism - junimismul**. Această polemică cu prof. I. Caragiani, descrisă în detaliu de C. Luca, din care N. Iorga a ieșit șifonat ca imagine, prestigiu intelectual, capacitate de analiză imparțială, obiectivă, era și o nostalgie polemic exprimată după Iașiul studenției sale și după o potențială catedră universitară ieșeană, vis de tinerețe neîmplinit încă! (Cap. VI: *Polemicile lui Nicolae Iorga și mediul ieșean*, pp. 94 - 102).

În pofida unor „*episoade critice*” din filmul colaborării lui N. Iorga cu orașul Iași, istoricul conferențiar a solicitat și a obținut *Aula universitară ieșeană* pentru a susține conferințe publice cu diferite subiecte, între 1907 - 1939 (Cap. VII: *Nicolae Iorga - conferențiarul în Aula Universității din Iași*, pp. 103 - 115). Cea mai intensă experiență a lui N. Iorga în relațiile sale cu orașul de pe Bahlui s-a derulat în perioada 1916 - 1918, când Iașiul au fost capitala României ne-ocupată de trupele Taberei Puterilor Centrale, oprite de rezistența eroică a armatei române în Sudul Moldovei. De la tribuna Parlamentului, de pe pedestalul unor cuvântări ocazionale, din paginile *Neamului Românesc* și ale unor sinteze despre România, războiul european, idealul național al României Mari, N. Iorga a luptat cu toată forța unui patriot, savant, naționalist, pentru împlinirea *României Mari de la Nistru la Tisa, Dunărea inferioară, M. Neagră* (Cap. VIII: *Nicolae Iorga și Iașii, în contextul războiului*, pp. 116 - 136).

O *Scurtă privire asupra operei lui Iorga* (pp. 137 - 138) a concluzionat, dacă mai era nevoie, că personalitatea polivalentă prezentată în carte a devenit unul dintre marii istorici ai lumii. O *Addenda* include două documente referitoare la disponibilitatea lui N. Iorga de a contribui la dotarea Muzeului Domniei Regelui Carol I, proiectat a fi înființat la Iași octombrie - noiembrie 1914 (pp. 139 - 140). *Bibliografia* (pp. 141 - 146) utilizată de C. Luca în elaborarea contribuției sale completează cartea prezentată în aceste pagini.

Contribuția lui C. Luca trebuia completată (se constată, astfel, lipsa consilierii / inactivitatea referențelor științifice de carte la editură!!!) cu: *prefața* unui universitar ieșean (cuvintele introductive ale prof. univ. d-r Gheorghe Cliveti de pe coperta IV trebuiau plasate la începutul cărții, într-o *Prefață*); o *anexă documentară* care să valorifice izvoarele istorice tematice descoperite de tânărul istoric în diferite fonduri arhivistice; o *anexă fotografică*, cu imagini ale lui N. Iorga la Iași, în perioada analizată în lucrare; *rezumat într-o limbă străină*, care să mărească gradul de accesibilitate al cărții în străinătate; *indice general* (antroponimic, toponimic, hidronimic). Ar mai fi de adăugat câteva elemente bibliografice citate incomplet sau neutilizate (de ex.: Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871 - 1940*, vol. I, *Cronologie și bibliografie*, Editura Științifică și Enciclopedică - Editura Militară, București, 1976, 576 p.; *Nicolae Iorga, 1871 - 1940. Studii și documente*, vol. I, II, IV - X, coordonatori: Constantin Bușe, Constantin Găucan, București, 2001 - 2010); diverse greșeli gramaticale, cauzate de o grăbită tehnoredactare și de o neglijență corectare a formei finale pentru tipărire, unele confuzii științifice: de ex., în 1888, Universitatea din Iași nu se numea (încă!) „Alexandru Ioan Cuza” (p. 38). Dacă o viitoare ediție a cărții lui Cătălin Luca, *Iorga și Iașii*, va rezolva aspectele perfectibile enumerate anterior, atunci lucrarea va completa „golul tematic” din *Bibliografia Nicolae Iorga* și va de-

veni un *exemplu de bună practică* pentru elaborarea unor așteptate contribuții referitoare la, de exemplu, *Nicolae Iorga și orașul Botoșani*, *Nicolae Iorga și orașul București*, *Nicolae Iorga și orașul Vălenii de Munte*, *Nicolae Iorga și orașul* (care a exercitat o influență majoră asupra vieții și operei Titanului Universal născut la Botoșani).

► N. Iorga, *Oameni cari au fost*, - prima ediție critică integrală - , 3 vol., *Ediție critică*, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, *Studiu introductiv* de Valeriu Râpeanu, București, vol. I, 2009, 750 p.; vol. II, 2012, 635 p.; vol. III, 2012, 384 p.

*„A scrie despre **Oameni cari au fost** devine un fel de aventură a condeiului, când nu vrei numai să spui domnului cititor de literatură că este o carte bună de cumpărat sau nu”. Vladimir Streinu*

A prezenta o carte scrisă de Nicolae Iorga și reeditată în ediție critică integrală de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, este un demers foarte greu de realizat. Pentru că N. Iorga scrie profund, iar V. Râpeanu și S. Râpeanu restaurează cu minuție. Iar profunzimea și minuția eclipsează întotdeauna simpla prezentare a unei cărți fundamentale din panteonul cultural național și universal. Mă refer aici la: N. Iorga, *Oameni cari au fost*, - prima ediție critică integrală - , 3 vol., *Ediție critică*, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, *Studiu introductiv* de Valeriu Râpeanu, București, vol. I, 2009, 750 p.; vol. II, 2012, 635 p.; vol. III, 2012, 384 p. Ediția antumă, de referință, a acestei capodopere iorghiste de la care au pornit V. Râpeanu și S. Râpeanu în restituția lor migăloasă a fost cea editată în perioada 1934 - 1939, în 4 vol., la Editura Fundației pentru Literatură și Artă „Regele Carol II” din București, astfel: vol. I, 1934, 466 p.; vol. II, 1935, 486 p.; vol. III, 1936, 482 p.; vol. IV, 1939, 340 p.

Ediția 2009 - 2012, *prima ediție critică integrală*, are următoarea structură „tehnică”: vol. I reeditează vol. I - II din 1934 - 1935; vol. II include vol. III - IV din 1936 - 1939; vol. III reunește „Portrete și consemnări neincluse în cele patru volume antume din *Oameni cari au fost*”, conform precizării inițiale a realizatorilor prezentei ediții. Continuând descrierea „tehnică”, precizez că vol. I, 2009, include, în mod normal, *Prezentarea ediției*, de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu (pp. 5 - 12), *Studiul introductiv: O monumentală operă de moralist și de artist*, elaborat de Valeriu Râpeanu (pp. 13 - 27), evocările iorghiste din vol. I - II, 1934 - 1935 (pp. 29 - 316; 355 - 684), *Note și comentarii* la cele două vol., întocmite cu minuție de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu (pp. 317 - 354; 685 - 742), *Cuprins* (pp. 743 - 750). Vol. II, 2012, reunește *Prezentarea ediției*, de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu (pp. 5 - 9), portretele, fiidele și evocările vol. III, 1936 și IV, 1939 (pp. 11 - 308; 375 - 566), *Note și comentarii* la cele două vol., întocmite cu acribie de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu (pp. 309 - 374; 567 - 623), *Cuprins* (pp. 625 - 635). Vol. III, 2012, completează volumele anterioare cu 186 de portrete identificate în periodicele la care a colaborat N. Iorga în perioada 1900 - 1940 (pp. 5 - 216), cu 265 de consemnări lapidare, punctuale, ale evocatorului, realizate între 1905 - 1940 (pp. 261 - 325), *Note și comentarii* la cele două vol., întocmite cu răbdare de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu (pp. 217 - 260), *Perspective critice* (asupra evocărilor din *Oameni cari au fost*, vol. I - IV, 1934 - 1939) - (pp. 326 - 363), *Indice antroponimic* (pp. 364 - 377), *Cuprins* (pp. 379 - 384). Ediția 2009 - 2012 însumează astfel 876 de portrete evocatoare și 265 de consemnări factive, cu un total general de 1.141 de „fișe” de persoană sau de eveniment.

De data aceasta, voi schimba tipicul prezentării și voi utiliza o altă abordare: Valeriu Râpeanu despre *Nicolae Iorga - moralist, artist și (adaug eu!) evocator*. Realizatorul *primei ediții critice integrale* a galeriei portretistice caracteriale a lui N. Iorga a conturat, în consistentul *Studiului introductiv*, coordonatele de analist, critic și restitutor al ființei și personalității umane, care a fost **BRADUL BĂTRÂN** născut la Botoșani. Astfel, „*Cel care pe parcursul a patru decenii în publicațiile conduse de el Sămănătorul, Neamul Românesc, dar și în alte periodice,*

a creat cea mai vastă galerie de portrete din istoria presei românești a fost N. Iorga. Nu cantitatea impresionează, ci calitatea, deoarece N. Iorga conturează prin aceste portrete o doctrină socială, națională, o direcție culturală. Fiind legate de un moment - încetarea din viață, aniversarea, apariția unei cărți etc. - aceste portrete trăiesc dincolo de momentul tipăririi lor în ziar și se înscriu în istoria presei și a gândirii românești ca un sistem moral coerent și ca piscuri ale genului” (vol. I, 2009, *Studiu introductiv*, p. 16).

Portretistica caracterială a lui N. Iorga a avut ca punct de pornire și, evident, de întoarcere și de împlinire Omul, așa cum a precizat foarte clar în titlu: **Oameni cari au fost**. „Idealul uman al lui Iorga, a explicat Valeriu Râpeanu, își avea izvorul în viața cotidiană, vădind încă o dată esența gândirii sale care, refuzând un sistem prestabilit, nevoind să fie tributarul unei doctrine, o clădea pe ea din datele realității naționale și sociale, din tradiția populară, din fapte care de cele mai multe ori nici nu ieșeau în evidență spectaculos în timpul existenței pământești a acestor truditori ai unui ogor ce dădea an de an roade bogate răspândite apoi spre binele obștii. A contribuit la formarea acestei perspective asupra omului și repulsia pe care i-o stârnise încă din tinerețe romantismul și idealurile - nu numai artistice, ci și morale - ale acestui curent” (p. 16). Cum, de asemenea, N. Iorga nu a agreat revoluția și revoluționarul, două entități pămâtenne binomiale care urmăreau evoluția rapidă, cu salturi, a societății umane prin „arderea” unor etape progresive, considerate necesare, firești, normale de către marele istoric. „De altfel, a completat Valeriu Râpeanu, galeria de portrete a „oamenilor cari au fost” dovedește dacă nu o repulsie, în orice caz inaderența categorică a lui Iorga față de tipul revoluționarului. Vorbește de câteva asemenea figuri precum Buharin sau Troțchi atunci când ispășesc excesele unor revoluții pe care la început le-au condus, pricinuind moartea a milioane de nevinovați” (p. 17).

În realizarea portretelor sale umane *sui-generis*, N. Iorga nu s-a dovedit a fi un idealist ci, dimpotrivă, un evocator puternic ancorat în realitățile cotidiene, bune sau rele. „Iorga avea înaintea ochilor individul și nu prototipul, destinul uman așa cum s-a definit într-un cadru istoric și nu principiul ideatic, a precizat Valeriu Râpeanu. Pentru el valoarea exemplară a unui om, reușita sau nereușita era integral condiționată de modul în care acesta a răspuns unor necesități naționale și sociale. Prin ce se putea îndeplini acest deziderat? Prin așezarea vieții sub semnul muncii. (...) Esențialul gândirii lui Iorga cu privire la rostul vieții era credința că „**Viața trebuie să fie continuă afirmare, faptă**”. Iar fapta trebuie să fie o rezultantă a datoriei. Aceasta e piatra-unghiulară a sistemului său etic. În funcție de împlinirea datoriei, Iorga validează semnificația unui destin uman: „**Fiecare, în afară de optimismul sau pesimismul obișnuit, are de făcut un singur lucru: datoria lui, datoria lui întregă, orice s-a alege de dânsul după ce și-a făcut datoria, pentru că nu interesează acel care-și face datoria, ci interesează datoria care s-a făcut. Acest lucru, așa de dulce și de greu, care este datoria, nu se capătă prin formule filosofice, prin idei abstracte, printr-o pregătire școlară**”¹. De aceea, tipul uman spre care s-a îndreptat simpatia era cel ce împlinea o faptă pusă în slujba unei datorii sociale și morale” (pp. 18 - 19).

Prin portretele sale umane în cuvinte, N. Iorga a dovedit că este și un fin psiholog. V. Râpeanu a apreciat la superlativ această calitate a istoricului: „Portretele vădesc un fapt trecut cu vederea atunci când se definește natura talentului lui N. Iorga: înzestrarea cu o putere de penetrație psihologică ieșită din comun, aptă să releve cele mai profunde și mai tănuite trăsături ale unui om ce-i era bine cunoscut, puțin cunoscut sau de-a dreptul necunoscut ca persoană, ci numai prin opera sau fapta lui. În toate cele trei ipostaze se vădea aceeași posibilitate uluitoare de a citi dincolo de aparențe și de a afla explicații unor atitudini, a unui mod de a fi, a unei comportări. Din însumarea acestor două calități, istoric total și istoric psiholog, galeria de portrete se configurează ca un adevărat roman al unor existențe paralele la prima vedere,

¹ N. Iorga, „Optimismul moral”, în vol. *Sfaturi pe întunec - Conferințe la radio*, Edit. Casa Radio, 2001, ediție Valeriu și Sanda Râpeanu, pp. 46 - 50.

dar care se interferează în viziunea sa asupra societății românești. Caracterul lor predominant este autenticitatea, lipsa oricăror artificii menite să înfrumusețeze realitatea. Omul este mai înainte de toate om în portretele lui N. Iorga, și nu acea personalitate ideală pe care au transmis-o cărțile, „imaginea colectivă”, sau care a fost impusă printr-o meșteșugită urzeală. Esențială în delimitarea structurii psihologice a lui N. Iorga e dovada că savantul se situa la antipodul mizantropiei, ca și al entuziasmului factice. De aceea, portretele sale nu constituie doar simple considerații protocolare și condescendente aduceri aminte, ci aprecieri judicioase asupra structurii și valorii operei și situări ferme ale omului în fluxul istoriei naționale și universale. Cele mai multe portrete conțin judecăți definitive, emblematic, care conturează o imagine esențială prin conciziunea și plasticitatea lor. De aceea, o caracterizare a oricărui om portretizat de N. Iorga nu poate face abstracție de imaginea pe care ne-a dat-o acest neîntrecut - până astăzi - maestru al genului. Portretele sale contribuie la înțelegerea mai nuanțată a gândirii lui N. Iorga. Portretele lui nefiind simple consemnări de circumstanță, reprezintă adevărate radiografii spirituale datorită cărora N. Iorga stabilește coeficientul de importanță socială a fiecărui **om care a fost**” (pp. 22 - 23).

Privite retrospectiv, V. Râpeanu a considerat că „aceste portrete - necrologuri și articole cu caracter aniversar - reprezintă cea mai amplă, cea mai profundă și cea mai organică meditație asupra morții din câte s-au scris în cultura noastră. Dar nu pornind de la o idee care urma să se dezvolte într-un sistem, ci luând cunoștință de faptul că oamenii încetaseră să mai fie și din acel moment despre ei se vorbea la trecut. Moartea declanșa meditații asupra vieții. Fiecare portret reprezintă o înfruntare între realitatea morții venită mai devreme sau mai târziu și permanența vieții care se perpetuează numai în măsura convertirii ei în faptă. (...) Moartea care îi găsește pe unii de mult morți, precum Nicolae Ionescu, imaginea „**celui ce fusese odată Eminescu**”, întâlnit pe străzile Iașului și Botoșanilor în anii definitivei înnegurări a minții sale sau a doamnei Elena Cuza, demnă, senină, de o nobilă luciditate în ciuda vârstei, suferinței și puținătății trupesti, sunt numai câteva exemple din multele care pot fi date pentru a atesta extraordinara capacitate a lui N. Iorga de a înfățișa ipostazele unui sfârșit de viață, auspiciile sub care acesta s-a desfășurat. Totul înscris în structura societății în care acesta s-a format, pe care a înrăurit-o într-o mai mică sau mai mare măsură, cu care a mers paralel sau în contratimp. Portretele atestă faptul că N. Iorga a fost înzestrat cu arta scriitorului desăvârșit, apt de a retrăi și de a sintetiza în formule exemplare avatarurile unei existențe, de a-i pune în evidență sensurile, de a înfățișa posterității ceea ce rămâne din truda unei vieți sau ceea ce a devenit, încă de atunci, caduc” (pp. 24 - 26).

Concluzia? V. Râpeanu a subliniat-o tranșant: „Portretistul N. Iorga nu posedă doar arta reconstituirii istorice din câteva trăsături de penel, ci vedește o pătrundere psihologică ieșită din comun, reliefând totdeauna adevăruri esențiale, dincolo de aparențe abil întreținute. „**Omul care a fost**” nu era doar un exponent social, nu întruchipa doar un moment al istoriei naționale sau universale, ci reprezenta un destin individual. (...) Portretele care alcătuiesc această galerie unică în istoria literaturii române, intitulată **Oameni cari au fost**, sunt în egală măsură operă de moralist și de artist. Concepția moralistului capătă valori expresive definitive și perene datorită înzestrărilor ieșite din comun ale prozatorului. Talentul scriitorului a pus în lumină adevărul istoric. Originalitatea gânditorului a fost relevată de temperamentul artistului. Sistemul moral a devenit o realitate prin stilul de o grandoare bine temperată a lui N. Iorga. **Oameni cari au fost** reprezintă, prin toate aceste însușiri ale gândului și ale artei, o operă monumentală aparținând deopotrivă presei și literaturii române” (p. 26).

Evident, analiza portretisticii în cuvinte realizată de N. Iorga în *Oameni cari au fost*, realizată de Valeriu Râpeanu, din care am prezentat în paragrafele anterioare semnificative pasaje, se înscrie în continuarea observațiilor formulate cu decenii în urmă de către Pompiliu Constantinescu², Mircea Eliade³, George Călinescu⁴, Vladimir Streinu⁵, Perpessicius⁶, Șerban

² „Evocările din *Oameni cari au fost* alcătuiesc, în cel mai înalt înțeles al cuvântului, o carte de cultură națională,

Cioculescu⁷, Tudor Vianu⁸, Eugen Lovinescu⁹, Pamfil Șeicaru¹⁰, pentru a nu aminti decât nume reprezentative ale criticii literare românești contemporane.

Ce lipsea cărții lui N. Iorga, *Oameni cari au fost*, ediția 1934 - 1939? O *evocare* N. Iorga scrisă de N. Iorga! Istoricul despre el însuși! Imposibilă cronologic și conceptual, a fost suplinită cu succes de către alte două bijuterii ale coroanei operelor lui N. Iorga: *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost* și, evident, *Memorii*. Prima dintre ele a fost reeditată de mai multe ori, și de către Valeriu și Sanda Răpeanu. A doua își așteaptă încă reeditarea într-o ediție critică. Cine răspunde la această provocare?

Ce lipsește cărții lui N. Iorga, *Oameni cari au fost*, ediția 2009 - 2012? Traducerea într-o limbă internațională a *Studiului introductiv*, sau măcar al unui rezumat al acestuia, pentru a lărgi *orizontul* de receptare a operei iorghiste în străinătate. Pentru că multe portrete în cuvinte conturate de N. Iorga au fost ale unor personalități străine.

Concluzia mea? Cu această *primă ediție critică integrală* a cărții *Oameni cari au fost*, res-titutorii Valeriu și Sanda Răpeanu au făcut încă un hotărât și definitiv pas înainte către *OPERA OMNIA* a **OMULUI care a fost, este și va fi NICOLAE IORGA!** Așadar, *Iorga după Iorga!*

► Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I (1907 - 1917), ediția a II-a, îngriji-

pe care o doresc citită, în primul rând, de adversarii și indiferenții scrisului iorghist. E curios poate, dar e semnificativ că d. Iorga s-a realizat tocmai în cărțile care au mai puțină pretenție, în structura, în planul și vastitatea lor.”; în *Vre-mea*, VII, n-r 367 / 9 decembrie 1934, p. 7; *apud* N. Iorga, *op. cit.*, vol. III, 2012, p. 331.

³ “Ca și marile sale discursuri politice, portretele d-lui Iorga sunt profetice, adică clarvăzătoare, esențiale, relevând o realitate pe care inteligența și intuiția normal nu o pot decât întrevădea. *Oameni cari au fost* este o adevărată carte de Nicolae Iorga. Alături de ea, pălește o bună parte din literatură noastră contemporană.”; în *Criterion*, I, n-r 2 / 1 noiembrie 1934, p. 6; *apud* N. Iorga, *op. cit.*, vol. III, 2012, pp. 333 - 334.

⁴ “Așadar, afecțiune, indignare, iertare, maliție, invective, uneori chiar resentiment sincer mărturisit, toată gama sentimentelor umane exprimată într-un stil în aparență simplu, dar savant, cu gradări ascunse și izbucniri neașteptate, cu uimitoare metafore care rezumă și fixează o gândire, fără nicio vulgaritate. (...) D. Iorga e un mare orator și un mare stilist. (...) D. Iorga e un temperament constructiv, iubitor de faptă.”; în *Adevărul literar și artistic*, XV, seria II, n-r 797 / 15 martie 1936, pp. 9 - 10; *apud* N. Iorga, *op. cit.*, vol. III, 2012, pp. 337 - 338.

⁵ “Poeme unice în realitatea lor literară. (...) Cu alte mai scurte cuvinte, N. Iorga din *Oameni cari au fost* apare, în contra judecății contemporane, ca un stilist, după definiția clasică a stilului, văzut în conținutul de umanitate; ca un creștin prin sentimental umilinții, trăit ca putere de integrare în sufletul națiunii; ca singurul dintre naționaliștii noștri, care atinge patetismul eminescian al ideii de națiune; și ca poet, un mare poet, umbrit de moartea semenilor.”; în idem, *Pagini de critică literară*, București, 1938, p. 130; *apud* N. Iorga, *op. cit.*, vol. III, 2012, p. 344.

⁶ “Darul Domniei Sale de portretist este inegalabil. (...) (*Oameni cari au fost* este) Panteonul ridicat din slovă și emoție, spiritelor tutelare și memorialul, ținut la zi în decursul atâtor ani, de cel mai original și mai pasionat din arhitectii și martorii istoriei noastre contemporane. (...) Căci portretul și necrologul la d-l N. Iorga sunt înainte de toate mărturia unei inepuizabile sensibilități, în care orice vibrație își are semnul și frumusețea ei particulară. (...) D-l N. Iorga ar putea corecta adagiul terenian, mai ales că-l aplică de atâți amari de ani: *nullum hominem a me alienum puto*.”; în *România*, III, n-r 588 / vineri 19 ianuarie 1940, p. 4; *apud* N. Iorga, *op. cit.*, vol. III, 2012, pp. 347 - 350.

⁷ “D. N. Iorga este adeseori purtătorul de cuvânt al colectivității naționale. (...) Cunoșcător de oameni, deoarece a venit în atingere, prin fapta națională, cu nenumărați modști partizani ai binelui, d. N. Iorga știe ca nimeni altul să dea la iveală exemplaritatea unor existențe uneori obscure, dar de o mare valoare morală. (...) Este într-adevăr o faptă excepțională, aceea a d-lui N. Iorga, de a fixa veșnicia prin puterea emoției, aceste figuri sortite uitării.”; în *Jurnalul*, II, n-r 77 / duminică, 14 ianuarie 1940, p. 2; ; *apud* N. Iorga, *op. cit.*, vol. III, 2012, pp. 352 - 353.

⁸ “Portretul omului fizic și moral alcătuiește unul din sectoarele cele mai grandioase ale artei scriitoricești a lui N. Iorga. Notarea fizionomiei, a amănuntului plastic, sub care se adună vaste semnificații, reține de multe ori pana scriitorului. (...) Nenumărate sunt, în scrisul lui N. Iorga, aceste rapide fulgerări care luminează și suprafața și adâncimile.”; în idem, *Artă prozatorilor români*, ediție de Geo Șerban, Editura Lider, pp. 157 - 159; ; *apud* N. Iorga, *op. cit.*, vol. III, 2012, p. 355.

⁹ “Volumele memorialistice - de la cinci volume de *Memorii* cu material simplu, neliteraturizat, până la cele trei din *O viață de om* - sunt, credem, operele ce vor rămâne mai neatinsse de dinte timpului. După cum am mai spus, mulți l-au întrecut pe N. Iorga prin calitățile de cumpănire și sobrietate, dar nimeni nu l-a ajuns prin forța pasională dezlănțuită ca o erupție vulcanică.”; *apud* N. Iorga, *op. cit.*, vol. III, 2012, coperta IV.

¹⁰ “Bogăția de culoare, lirismul discret, măiestra folosire a unui vocabular ce are o prospețime rar întâlnită, dau măsura talentului lui N. Iorga. Știa să caracterizeze în câteva linii precise, viguroase, portretul unui scriitor, să contureze trăsăturile esențiale ale unui curent de idei, să redeie atmosfera unei epoci sau atmosfera spirituală a unei opere.”; *apud* N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, 2012, coperta IV.

rea textului, prefață și note de Georgeta Filitti, Editura Mesagerul, Chișinău, 2011, 846 p.; vol. II (1919 - 1923), ediția a II-a, îngrijirea textului, prefață și note de Georgeta Filitti, Editura Mesagerul, Chișinău, 2012, 882 p.

Activitatea complexă de parlamentar a fost una din multele direcții de acțiune a lui N. Iorga. Începută în mai 1907, ca deputat al Colegiului al II-a din Iași (orașul ultimilor ani de liceu și al studenției sale), zbaterea parlamentară a lui Iorga s-a manifestat în diferite forme, conform legilor specifice ale timpului: interpelări, discursuri, propuneri de răspunsuri la persoane / acte normative, proiecte de legi sau regulamente, conducerea Camerei Deputaților, propuneri de comemorări, de validări / invalidări parlamentare, de acordare a cetățeniei românești, prezentare și răspunsuri la telegrame oficiale interne și internaționale, cuvinte de deschidere / de închidere a sesiunilor parlamentare, atitudini față de donații parlamentare, schimburi / vizite oficiale inter-parlamentare, ridicarea imunității parlamentare, comemorări în plenul parlamentar.

Marea majoritate a acestor „produse” ale activității parlamentare diverse a lui Iorga au fost incluse în primele două volume ale unui nou și necesar proiect editorial restitativ: N. Iorga, *Discursuri parlamentare*. Inițiativa nu este nouă. Paternitatea unei astfel de întreprinderi i-a aparținut lui Iorga, în perioada interbelică, fiind astfel o ediție de autor. Ea s-a materializat parțial, doar prin apariția vol. I (perioada parlamentară iunie 1907 - iunie 1917, București, 1939) și vol. II (perioada parlamentară decembrie 1919 - iunie 1923, București, 1940). Ulterior, cauze obiective au împiedicat editarea volumelor următoare ale ediției I, antume. Peste patru decenii, în 1981, Ion Constantinescu, fost colaborator al lui Iorga la Așezământul Tipografic *Datina Românească* de la Vălenii de Munte, jud. Prahova, în ultimii ani de viață ai Magistrului, a editat o selecție a intervențiilor parlamentare ale omului politic român (N. Iorga, *Discursuri parlamentare, 1907 - 1917*, introducere și antologie de Ion Constantinescu, Editura Politică, București, 1981, 372 p., cu 20 de fragmente de cuvântări de la tribuna Camerei Deputaților).

Inițiativa proiectului ediției a II-a a *Discursurilor parlamentare* ale lui Iorga aparține organizatorilor inimoși și cu bani ai cursurilor Universității de vară de la Vălenii de Munte, jud. Prahova, iar componenta științifică - restitativă este realizată de Georgeta Filitti (București). Cele două volume editate până acum sunt: Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I (1907 - 1917), ediția a II-a, îngrijirea textului, prefață și note de Georgeta Filitti, Editura Mesagerul, Chișinău, 2011, 846 p.; vol. II (1919 - 1923), ediția a II-a, îngrijirea textului, prefață și note de Georgeta Filitti, Editura Mesagerul, Chișinău, 2012, 882 p.

Vol. I (1907 - 1917) include intervențiile parlamentare ale lui Iorga în deceniul anterior anului Marii Uniri din 1918, în probleme fundamentale ale modernizării societății românești la începutul secolului al XX-lea: răscoala țăranilor din 1907; problema agrară; chestiunea electorală; problema legilor moderne necesare în România timpului; obiectivele politicii externe românești; sprijinul acordat luptei naționale, politice, sociale, culturale, identitare, religioase a românilor din Transilvania, Bucovina, Maramureș, Crișana, Banat, Basarabia; neutralitatea și participarea României la Primul Război Mondial; ajutorarea românilor din Serbia; problema evreiască în România antebelică; reorganizarea Dobrogei și deplina sa integrare în Regatul României. De asemenea, Iorga a adus în discuție și probleme punctuale ale deceniului 1907 - 1917: Comisiunea Istorică a României; răspunsuri la Mesajele anuale ale regelui Carol I; calitatea îndoielnică a „restaurărilor” monumentelor istorice românești realizate de arhitectul francez Lecomte de Noüy; aniversări sau comemorări istorice naționale românești ori europene. Vol. I include 69 de intervenții parlamentare ale lui Iorga, aranjate cronologic, cu note explicative la sfârșitul documentului respectiv (pp. 23 - 844). Georgeta Filitti a redactat o *Notă asupra ediției* și a vol. I (p. 4) și o *Prefață* intitulată *Un justițiar* (pp. 5 - 22), care termen rezumă spiritul activității parlamentare a lui Iorga între 1907 - 1917. Georgeta Filitti a concluzionat că „Prezența lui Nicolae Iorga în Parlament nu îi definește doar mai pregnant propria personalitate dar, prin tematica abordată, oferă o interpretare magistrală a faptelor petrecute în epocă.

În plus, ne silește să admitem că Parlamentul poate fi o arenă de dezbateri constructive, unde ambiția, cultura, talentul trebuie puse în slujba binelui public. Aastă perspectivă ne-a îndemnat, o dată în plus, să începem republicarea discursurilor parlamentare ale istoricului” (p. 22).

Următorul volum, al II-a, cuprinde intervențiile parlamentare ale lui Nicolae Iorga în perioada decembrie 1919 - iunie 1923, ani în care istoricul - deputat a activat continuu și intens pentru: consolidarea României Mari, înfăptuită în martie - decembrie 1918; integrarea rapidă și fără probleme a noilor provincii românești (Basarabia, Bucovina, Transilvania, Maramureș, Crișana, Banat) în România unită; actualizare și completare legislativă la nivel național; reforma agrară, electorală etc.; redactarea, discutarea parlamentară și adoptarea unei noi Constituții; reasezarea și limpezirea vieții politice și parlamentare românești în noua entitate și realitate națională post - 1918; cunoașterea și combaterea mișcărilor și grupărilor politice extremiste românești: socialiști - comuniști sau cuziștii; normalizarea relațiilor politice - parlamentare între putere și opoziție sau între majoritari - minoritari; politică externă românească realistă, de perspectivă etc. N. Iorga a luat cuvântul la tribuna parlamentară și în probleme punctuale, deja de uzanță parlamentară: răspunsuri la Mesajele anuale ale Tronului și la telegrame externe; aniversări sau comemorări ale unor evenimente istorice naționale ori personalități românești sau internaționale; polemici cu alți parlamentari sau cu diferite ziare; donații ale Fundației Culturale „Nicolae Iorga” etc.

Vol. II include 83 de luări de cuvânt ale istoricului - parlamentar între 1919 - 1923 (pp. 23 - 870). Trebuie menționat faptul că, între decembrie 1919 - iunie 1920, Iorga a fost președintele Camerei Deputaților, având astfel o contribuție majoră la consolidarea României Mari, a vieții politice - parlamentare interne. Georgeta Filitti a redactat o *Notă asupra ediției* și a vol. II (p. 4) și a scris o *Prefață* intitulată *Intransigență îndreptățită* (pp. 5 - 22), care sintetizează caracterul activității parlamentare complexe a lui Iorga între 1919 - 1923, într-un mediu parlamentar caracterizat prin: „*Interese imposibil de împăcat, pretenții nemăsurate, un climat internațional încă nelimpezit, dezacorduri determinate de mediul politic diferit din care proveneau reprezentanții provinciilor istorice recent alipite, au generat tensiuni permanente, obstrucții, blocarea unor proiecte de reformă*” (p. 5).

În următorii ani, editorul și sponsorii intenționează să tipărească și celelalte 4 - 5 volume ale oratoriei parlamentare a lui Iorga. Urez succes acestor curajoși și bine-intenționați oameni de cultură și restitutori, în același timp, ai operei parlamentare a marelui istoric - om politic născut la Botoșani. Trebuie însă să insist și asupra aspectelor perfectibile ale ediției a II-a a *Discursurilor parlamentare* iorghiste. Astfel, am întâlnit multe greșeli de tehnoredactare, dovadă a lipsei / superficialității corectării textului pregătit pentru tipar. Notele editorului sunt așezate în pagină, la sfârșitul textului unei intervenții oratorice, și nu în subsolul acesteia, îngreunând pentru cititor corelarea între cuvânt / idee și nota aferentă. De multe ori, cuvinte / propoziții sunt tipărite cu un caracter de literă greșit: *italic* în locul celui obișnuit ori viceversa. La nivel conceptual, trebuiau introduse *rezumate* în limbi străine ale ideilor exprimate în fiecare *Prefață* și *Indice de nume* (antroponimic, toponimic, hidronimic etc.) pentru fiecare volum. Varianta introducerii rezumatului și indicelui în ultimul volum al seriei este îndepărtată și puțin practică pentru istoric / cititor, pentru că ar trebui să aștepte niște ani, pe de o parte, să utilizeze întotdeauna câte două masive tomuri și să realizeze corelări între acestea, pe de altă parte.

În *concluzie*, un proiect editorial mult așteptat, necesar, util, restituind cercetătorilor și cititorilor documente parlamentare iorghiste puțin cunoscute și utilizate. Încă un pas către un deziderat îndepărtat: **Nicolae Iorga - Opera Omnia!** Valoarea proiectului și a primelor două volume editate până acum este dovedită și de acordarea *Premiului Național de Istorie „Nicolae Iorga”* (de către *Asociația Culturală „Nicolae Iorga” Botoșani*, în strânsă colaborare cu *Primăria Botoșani*), ediția a XII-a, Botoșani, 2014, d-nei *Georgeta Filitti*, restitutorul textelor, la 6 iunie 2014.

Dan PRODAN

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE (IV)

—► Mihai Maxim, *Brăila otomană. Materiale noi din arhivele turcești. Registre de recensământ din secolul 16*, Muzeul Brăilei - Editura Istros, Brăila, 2013, 356 p.

În prelungirea cercetărilor și contribuțiilor Prof. Mihai Maxim referitoare la Brăila otomană, turcologul - osmanistul de renume mondial născut la Vorniceni, jud. Botoșani, a publicat o nouă carte: *Brăila otomană. Materiale noi din arhivele turcești. Registre de recensământ din secolul 16*, Muzeul Brăilei - Editura Istros, Brăila, 2013, 356 p. În lucrare sunt valorificate cercetările Prof. Mihai Maxim în *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* din Istanbul, derulate în ultimii ani, referitoare la Brăila otomană, în domenii tematice specifice: registrele de recensământ demo - fiscal; registre de inspecții / reparații / construcții militare; registre de evidențe contabile ale arendării schelei / portului Brăilei; registrele ienicerilor; registrele infanteriei ușoare; registre de moșteniri. Studiarea acestor categorii de registre (*defterler*) face parte din activitatea unei discipline auxiliare turcologiei - osmanisticii, *defterologia*.

Cartea cuprinde: *Cuvântul - înainte* al autorului (pp. 9 - 14), Capitolul I: *Materiale noi din arhivele turcești* (pp. 15 - 246); Capitolul II: *Registre de recensământ din secolul 16* (sic!) - (pp. 247 - 345); *Concluzii* (pp. 347 - 350); *Ilustrații* (pp. 351 - 356).

Autorul ne informează că s-a constituit *Fondul Turco - Osman Mihai Maxim (FOTOMM - MBR)*, în cadrul *Bibliotecii Muzeului Brăilei*, care fond informatizat se află deja la dispoziția cercetătorilor istoriei Brăilei în perioada otomană (1538 / 1540 - 1829). Cartea de față, cât și cele anterioare, elaborate de Prof. Mihai Maxim în perioada 2008 - 2013, au la bază izvoare istorice otomane inedite, incluse și accesibile deja în *FOTOMM - MBR*. Astfel, Muzeul Brăilei deține cea mai temeinică, cea mai bogată bază documentară otomană referitoare la trecutul turcesc al *kaza* - lei Berăil / Ibrăil, depășind cu mult depozitele documentare "otomane" ale celorlalte teritorii românești aflate în evul mediu sub stăpânire și administrație otomană, așezări și regiuni aflate astăzi în, evident!, România, dar și în Republica Moldova și în Ucraina. Pe de altă parte, prezenta culegere de documente este și un *catalog / opis* al fondurilor documentare inedite ale *FOTOMM - MBR* (pp. 8 - 12).

În Capitolul I, *Materiale noi din arhivele turcești privind cetatea și portul Brăila în secolele 17 - 18* (sic!), Prof. Mihai Maxim a prezentat introductiv și a publicat extrase semnificative despre Brăila, din următoarele fonduri arhivistice tematice de la *Başbakanlık Osmanlı Arşivi - Istanbul (BOA.I.)*:

- **01. BD. BŞM. BNE. D** (*Bâb-i Defteri. Baş Muhâsebe. Bina Emini Kalemî Defteri = Poarta Registrelor (a marelui defterdar). Contabilitatea generală. Cancelaria intendentului construcțiilor. Registrul ...*); Registrele n - rele 15.974; 15.996; 15.998; 16.008; 16.252; 16.310; 16.312; 16.313 (pp. 15 - 66);
- **02. BD. YNÇK. D** (*Bâb-i Defteri. Yeniçeri Kalemî Defteri = Poarta Registrelor (a marelui defterdar). Cancelaria Yenicerilor. Registrul ...*); Registrele n - rele 34.197; 34.315; 34.481; 34.488; 35.060 (pp. 67 - 119);
- **03. BD. PYMK. D** (*Bâb-i Defteri. Piyâde Mukabelesi Kalemî. Defter = Poarta Registrelor (a marelui defterdar). Cancelaria de confruntare / verificare a infanteriei. Registrul ...*); Registrele n - rele 35.169; 35.214; 35.377; 35.383 (pp. 121 - 173);
- **04. BD. BŞM. MHFK. D** (*Bâb-i Defteri. Baş Muhâsebe. Muhallêfât Kalemî. Defteri = Poarta Registrelor (a marelui defterdar). Contabilitatea generală. Cancelaria moștenirilor. Registrul ...*); Registrele n - rele 13.012; 13.236; 13. 251; 13. 262 (pp. 174 - 220);
- **05. BD. BŞM. BMK. IBM. D** (*Bâb-i Defteri. Baş Muhâsebe. Baş Mukata'a Kalemî. Ibrâil Mukata'ası. Defter = Poarta Registrelor (a marelui defterdar). Contabilitatea*

generală. Cancelaria arendei generale. Arenda Brăilei. Registrul ...); Registrele n - rele 22.640; 22.641; 22.642; 22.643; 22.644 (pp. 221 - 243).

Următorul capitol, al II-lea, include diferite *Registre de recensământ din secolul 16* (sic!) *privind târgul și kaza-ua Brăila* (pp. 247 - 345). În primul subcapitol, **II. 01.**, Prof. Mihai Maxim a subliniat *Însemnătatea registrelor turcești de recensământ (Tahrîr Defteri, codificat TT.d) pentru istoria României*: recensarea demo-fiscală a unui nou teritoriu ocupat de otomani se realiza imediat după integrarea regiunii respective în *Dar ül-Islâm*. Respectivul *Tahrîr Defteri*, oferea o *situație exactă* a configurației demo-financiare a teritoriului în curs de otomânizare; pe de altă parte, registrul de recensământ a devenit *baza și elemental de comparație* pentru recensământul următor, realizabil peste aprox. 30 de ani, pentru generația următoare de supuși otomani. Un *Tahrîr* se putea realiza și în condiții interne și / sau externe extraordinare.

Din punct de vedere al politicii și practicii *Tahrîr*, teritoriul istoric românesc poate fi împărțit în două categorii: *zona A* (Țara Românească, Țara Moldovei, Principatul Transilvaniei, neocupate de otomani); *zona B* (teritoriile românești ocupate efectiv de către otomani și integrate în *Dar ül-Islâm*: Dobrogea, Giurgiu, Turnu, Brăila, Chilia, Cetatea Albă, Tighina, Timișoara, Oradea, Hotin). *Zona A* a fost cea a *statelor tributare*, cu autonomie internă recunoscută de otomani, interzise a fi călcate cu piciorul de către supușii sultanului. În *zona B* s-a aplicat *legislația otomană*, între care și politica demo - fiscală *Tahrîr* (pp. 247 - 259).

În subcapitolul următor, **II. 02.**, *Registre turcești de recensământ (TT.d) din secolul 16* (sic!) *privind Brăila otomană*, Prof. Mihai Maxim a prezentat câteva *Tahrîr Defterleri* referitoare la *kaza-yi Ibrâil*:

- *BOA; TT.d*, n-o 483 / 977 H. / 1570 (pp. 260 - 274);
- *BOA; TT.d*, n-o 3.800 / 995 H. / 1586 - 1587 (pp. 275 - 300);
- *BOA; TT.d*, n-o 688 / 1006 H. / 1597 - 1598 (pp. 301 - 314);
- *BOA; TT.d*, n-o 701 / 1006 H. / 1597 - 1598 (pp. 315 - 331);
- *BOA; TT.d*, n-o 775 / 1052 H. / 1642 - 1643 (pp. 332).

Apoi autorul a analizat informațiile demo - fiscale conținute în *Tahrîr Defterleri* enumerate anterior și a conturat o primă statistică a evoluției demografice a populației Brăilei otomane și a numărului satelor component, în perioada c. 1570 - c. 1643 (pp. 333 - 345).

Concluziile evidențiază noutățile cărții: *importanța excepțională* a documentelor incluse în volum pentru studierea istoriei Brăilei otomane în a doua jumătate a secolului XVI; *constituirea Fondului Turco - Osman Mihai Maxim (FOTOMM - MBR)*, în cadrul Bibliotecii Muzeului Brăilei, deschis cercetătorilor turcologi - osmaniști; *dubla funcție* a acestei contribuții istoriografice: culegere de documente; catalog - opis al *FOTOMM - MBR* (pp. 347 - 350). Cartea se încheie cu patru *Ilustrații* color, reprezentând *Dregători și oșteni otomani*, fără menționarea sursei / depozitului de preluare (pp. 351 - 356).

Câteva aspecte perfectibile trebuie enumerate. Astfel, *Cuprinsul* poate fi completat cu subcapitolele tematice respective, pentru o rapidă și eficientă orientare a cititorului în cadrul volumului. Culegerea de documente trebuie întregită cu un *rezumat / concluzii* traduse într-o limbă străină și în turcește, pentru a-i facilita circulația și utilizarea în istoriografia străină / turcă a problemei. La acesta se adaugă *glosarul* termenilor turco - otomani utilizați în text, *indicele* tematic, set de *hărți* tematice strict necesare înțelegerii fenomenelor istorice și demo - fiscale analizate în volum. Unele documente sunt transliterate, traduse și commentate de Prof. Mihai Maxim, constituind *exemple de bună practică în domeniul defterologiei*. Altele sunt redactate doar în fotocopii, mai mult sau mai puțin lizibile, urmând ca în viitor, probabil, să fie prelucrate și editate în ediții critice. **Așteptăm cu mare interes aceste viitoare evenimente editoriale turcologico - osmanistice defterologice.**

► Dan Prodan, *Acta Moldaviae Septentrionalis*, XII, 2013, Botoșani, 398 p.

Anuarul Muzeului Județean Botoșani a apărut cu nr. XII, 2013, Colegiul de redacție: d-r Dan Prodan, muzeograf Eduard Setnic, Botoșani, Editura Quadrata, 398 p., cuprinzând 33 de

contribuții, structurate în 7 secțiuni tematice: **I: Arheologie - Etnografie; II: Țări, Localități și Evoluții diverse; III: Politică, Cultură și Civilizație; IV: Nicolae Iorga - Titanul Omnivalent; V: Memorialistică și Omagiere; VI: Note Bibliografice; VII: In Memoriam!** Vol. XII, 2013, se deschide cu datele „tehnice”: *Cuprins* (pp. 5 - 6), *Contents* (pp. 7 - 8), *Lista colaboratorilor la AMS, XII, 2013* (p. 9), *Abrevieri utilizate în AMS, XII, 2013* (pp. 10 - 13).

Secțiunea I: Arheologie - Etnografie, include 3 articole, semnate de Maria Diaconescu, Florentina Oleniuc și Daniel Ciucălău. În prima contribuție, Maria Diaconescu a prezentat *Piese de cupru descoperite la Vorniceni și Corlăteni (culturile Cucuteni și Noua)*, pp. 14 - 21, descriind câteva piese de bronz, unelte și obiecte diverse din eneolitic (Cultura Cucuteni) și din epoca bronzului, descoperite la Vorniceni (Jud. Botoșani) - (Situl *Pod Ibăneasa*) și Corlăteni (Jud. Botoșani) - (Situl *La Iaz*). Florentina Oleniuc a publicat *Raport de cercetare arheo - zoologică întreprinsă în situl arheologic Vorniceni - Pod Ibăneasa, din Jud. Botoșani, aparținând Culturii Cucuteni (Faza AB)*, pp. 21 - 31, în care a precizat că în situl arheologic explorat au fost descoperite resturi animaliere, în majoritatea locuințelor excavate, dovedind că localnicii neolitici au crescut, au sacrificat și au vânat diferite animale mici, medii și mari, valorificând aproape toate părțile anatomice ale unui vertebrat sau nevertebrat. Daniel Ciucălău a oferit informații *Despre un fragment de castron cu trei torți, având reprezentări dendrologice*, pp. 32 - 39, concluzionând că respectivele vase fac parte din categoria castroanelor de prestigiu sau a celor rituale, folosite doar în anumite momente / zile ale vieții cotidiene.

În **Secțiunea a II-a: Țări, Localități și Evoluții diverse**, au fost cuprinse 11 contribuții, cu diverse tematici, identificate în însuși titlul părții secunde. Turcologul Mihai MAXIM, în articolul „*Capitulațiile*” (*‘ahdnāme* - le) *Țării Românești au existat! Un arz al voievodului muntean Ștefan Cantacuzino din mai 1715 către sultanul Ahmed III*, pp. 41 - 47, a dovedit direct că actele juridice otomane amintite au existat în realitate, autorul prezentând un document revelator în acest sens. Daniel BOTEZATU, în contribuția „*Politica*” *Doamnei față de satele din ocolul Botoșanilor*, pp. 48 - 54, a concluzionat că „*Botoșanii sunt primul târg care, împreună cu ocolul aferent, va fi concedat spre administrare doamelor Moldovei, situație care se va perpetua până în anii Regulamentului Organic*” (p. 53). Două *Matrice sigilare aparținând Poliției Târgului Botoșani (1859)* - (pp. 55 - 57) au fost analizate și prezentate de către Laurențiu - Ștefan SZEMKOVICS, întregindu-se astfel informațiile despre izvoarele istorice sigilare referitoare la urbea noastră în anul Unirii. Iulian - Cătălin NECHIFOR a studiat *Aspecte ale proprietății în anii modernității la Bucecea (județul Botoșani)* - (pp. 58 - 81), aprox. între anii 1864 - 1910, evidențiind evoluția financiară, juridică, a stăpânirii în deceniile agitate ale înnoirilor în N. Moldovei. Dan PRODAN a identificat la ANR, Serviciul Județean Botoșani, și a început publicarea unor *Izvoare istorice referitoare la trecutul localității Vorniceni, jud. Botoșani (I)* - (pp. 82 - 131), de diferite categorii, dintre anii 1893 - 2013.

Andrei - Liviu PRODAN a prezentat ultima parte a studiului său referitor la *Sighișoara medievală și modernă - muzeu în aer liber (III)* - (pp. 132 - 146, cu fotografii color), contribuția sa fiind o ofertă și, totodată, o invitație turistică de a vizita câteva zile Nürnberg-ul medieval românesc. Paul Narcis VIERU a analizat și a prezentat *Dinamica industriei în orașul Botoșani (a II-a jumătate a secolului XIX - sfârșitul secolului XX)* - (pp. 147 - 160), în epocile modernă și contemporană, oferind date statistice foarte interesante despre personalitatea economică a urbei noastre. Regretatul Ionel Bejenaru, prea repede și prea devreme dispărut dintre noi, a rememorat unele evenimente specifice, inedite, și personalități locale conexe legăturilor dintre *Botoșanii și Marea Unire (1918)* - (pp. 161 - 163). Dan PRODAN a identificat și a descris *Sărbătorirea unui deceniu de la Marea Unire de la 1 decembrie 1918 în România. Studiu de caz: orașul Dorohoi* - (pp. 164 - 167), concluzionând că românii au conștientizat imediat importanța națională fundamentală a Zilei de 1 Decembrie 1918, sărbătorirea ei devenind politică națională, în orice sat, comună sau oraș din România Mare. Muzeograful prof. Gheorghe Median a continuat prezentarea istorico - arheologică a *Monumentelor Botoșanilor*, în acest nr. al AMS, XII, 2013, autorul prezentând „*Compania de mitraliere Maior Ignat în atac*” - (pp.

168 - 173), din Centrul Vechi istoric al Municipiului Botoșani. Delia Nicoleta VIERU a enumerat *Cercetări și observații meteorologice în orașul Botoșani* (pp. 174 - 176), completând astfel identitatea climatologică a municipiului nostru.

Politică, Cultură și Civilizație este tematica **Secțiunii a III-a** a anuarului. În acest context, Oana Maria AIOANEI a prezentat legătura dintre *Argintărie și biserică în Moldova lui Ștefan cel Mare. Biserica Sfântul Nicolae de la Popăuți – Botoșani* - (pp. 178 - 189), studiul de caz fiind onorant pentru cercetările referitoare la sfârșitul secolului XV moldovenesc. Peste mai bine de trei secole de istorie, Gheorghe - Florin ȘTIRBĂȚ a studiat și a prezentat *Aspecte ale vieții politice în primii ani ai guvernării liberale (1876 - 1878) (I)* - (pp. 190 - 206), articol care va continua în AMS, XIII, 2014. Bogdan CARANFILOF a analizat rădăcinile celor două mișcări politice extremiste ale secolului XX, *Prevestind Apocalipsa. Despre originile comunismului și nazismului* (pp. 207 - 225), concluzionând, pertinent, că originile celor două curenți social - politice, economice, militare, ideologice etc. și, implicit, al celor două drame europene - mondiale, trebuie căutate în a doua jumătate a secolului XIX și la începutul celui următor, Primul Război Mondial numărându - se printre principalele cauze.

Revenind pe tărâm dorohioian, Vasile ADĂSCĂLIȚEI a catalogat și a prezentat *Presă dorohioiană la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX - lea. Considerații generale* - (pp. 226 - 246), concluzionând că ziaria dorohioiană a ilustrat evenimentele locale și naționale ale perioadei amintite, cu conexiunile și capacitățile tehnico - informaționale - interpretative specifice locului și timpului. Sergiu Balanovici a ilustrat *Prezențe botoșănene în cel de-al Doilea Război Balcanic* (pp. 247 - 259), completând explicațiile cu imagini inedite, revelatoare. Mihai MATEI a prezentat *Liceul „Carmen Sylva” din Botoșani în timpul celui de - al doilea război mondial și a urmărilor sale dramatice (1940 - 1948)* - (pp. 260 - 271), concluzionând că instituția educativă și-a făcut datoria atât ca vector educațional, cât și ca segment comunitar implicat, modest material și ideologic, în susținerea războiului în Răsărit (antisovietic) și, ulterior în Apus (anti-hitlerist).

Un istoric cu orizont ideatic - livresc universal născut la Botoșani are întotdeauna o firidă personală în AMS. Astfel, **Secțiunea a IV-a** a fost dedicată lui **Nicolae Iorga - Titanul Omnivalent**. Gheorghe I. FLORESCU a continuat analiza și a prezentat concluziile referitoare la *Memoriile lui N. Iorga între aide - mémoire și document (III)* - (pp. 273 - 294), specificând că producția memorialistică a fiului Botoșanilor este un altfel de *Istorie a Românilor* în perioada interbelică. Completând mesajul transmis de Gheorghe I. FLORESCU, Valeriu RÂPEANU a evidențiat ale calității ale lui *Nicolae Iorga: o monumentală operă de moralist și de artist* - (pp. 295 - 305), precizând că *Oameni cari au fost* îmbină mai multe caracteristici: „*Talentul scriitorului a pus în lumină adevărul istoric. Originalitatea gânditorului a fost relevată de temperamentul artistului. Sistemul moral a devenit o realitate prin stilul de o grandoare bine temperată*” - (p. 305). Cătălin LUCA a insistat asupra lui *N. Iorga și curentele cultural - sociale ale Iașului* - (pp. 306 - 313), concluzionând că istoricul a cochetat cu *Junimismul, Semănătorismul, Socialismul, Naționalismul*, dar personalitatea sa vulcanică, excepțională, a personalizat puternic colaborarea sa cu amintitele curente cultural - social - politice, transformându - l în *Apostolul Neamului Românesc* în perioada antebelică. Dan PRODAN, parafrazând o expresie celebră a lui N. Iorga, a lansat formula *Iorga după Iorga*, prezentând *Noutăți editoriale despre viața și opera Titanului român* - (pp. 314 - 325), în cadrul unei secțiuni tematice pe care o dorește permanentă în cadrul *anuarului* Muzeului Județean Botoșani, începând cu AMS, XII, 2013.

Evident, noi botoșănenii nu uităm niciodată personalitățile născute în județul nostru. Ca urmare, **Secțiunea a V-a: Memorialistică și Omagiere** a fost rezervată acestora. În consecință, Lidia ALEXEI a prezentat *Izvoare de inspirație folclorică în muzica lui George Enescu* - (pp. 327 - 330), concluzionând că folclorul românesc a fost o sursă importantă de motivare pentru unele opere fundamentale ale compozitorului, dirijorului, violonistului, pianistului născut în fostul județ Dorohoi. Trecând de la creația genială la familia obișnuită, Vania Atudorei a adus noi dovezi referitoare la faptul că *Sofia lui George Enescu a fost o scorpie* -

Mărturii dureroase - (pp. 331 - 334), în anii 1946 - 1954 Maruca Cantacuzino fiind o profitoare, o întreținută, o trăitoare în trecut în perioada interbelică, epoca ei de falsă glorie, dar o cheltuitoră imorală a banilor cinstiți și cu mari eforturi muncii de prea-îngăduitorul George Enescu. Emil CARANICA a rămas în universul muzicii, prezentându-l pe *Enrico Tamberlick, un mare tenor din secolul XIX, născut la Botoșani* - (pp. 335 - 349), un interpret de valoare europeană, născut prezumtiv undeva în jud. Botoșani, cu o carieră care poate rivaliza cu a lui Enrico Caruso. Florica NECHIFOR l-a evocat pe *Mihai Ciucă. 130 de ani de la naștere* (pp. 350 - 351), reiterând crezul suprem, de viață, al savantului săvinean: „*Dacă nu aș munci, aș pieri. Munca a fost întotdeauna mediul meu de cultură, ca să mă exprim în termeni de specialitate pentru microbiologie*” (p. 351). Dan PRODAN a prezentat (*Turcologul Mihai Maxim - septuagenar*, pp. 352 - 357), viața, opera turcologică și personalitatea multiplă a prof. univ. d-r MIHAI MAXIM, savant de talie internațională, membru al Societății Turce de Istorie, născut la Vorniceni - Botoșani, în 1943.

Secțiunea a VI-a a fost rezervată **Notelor bibliografice**. Dan PRODAN a prezentat în continuare, într-o rubrică proiectată a deveni permanentă, *Recenzii și note bibliografice (III)* - (pp. 359 - 389) ale unor contribuții istoriografice apărute în ultimii cinci ani. Mihai C.V. CORNACI și Coriolan CHIRICHEȘ au analizat *Monetăriile orașelor vest-pontice Histria, Callatis și Tomis în epoca autonomă* - (pp. 393 - 395) și *Provincia Dacia. I Conî* - (pp. 390 - 392), prin prisma unor noutăți editoriale numismatice de referință în domeniul monedei antice.

Secțiunea a VII-a: In Memoriam! include necrologul *IONEL BEJENARU (1948 - 2013)* - (pp. 397 - 398), semnat de Gheorghe MEDIAN, care a enumerat principalele repere din viața și cariera de muzeograf și autor a celui prematur dispărut dintre noi.

În **concluzie**, un anuar cu un nou n-r interesant, echilibrat tematic, incitant, o nouă contribuție la istoria orașului și a județului Botoșani, a României, a Europei, nou volum ce merită să se găsească pe biroul fiecărui intelectual român care se respectă, în marile biblioteci ale României, ale Europei, ale Lumii.

—► Florin Simion Egner, Viorica Popa, *Patrimoniul cultural și religios al comunității armene și al parohiei bisericii ortodoxe armene din Botoșani*, Editura Mediator, Botoșani, 2013.

Următoarele apariții editoriale din seria *O istorie ilustrată a orașului Botoșani locuit de armeni* sunt, în viziunea autorilor: **6.** *Patrimoniul cultural și religios al comunității armene și al parohiei bisericii ortodoxe armene din Botoșani*; **7.** *Personalități armene din Botoșani*; **8.** *Tradiții și obiceiuri armene din Botoșani*; **9.** *Ajutorarea la armenii din Botoșani*; **10.** *Documente din arhiva comunității armene din Botoșani*, formând al doilea cvintet al monografiei.

La mijlocul lunii decembrie 2013 a fost editat și a fost lansat oficial, sâmbătă 14 decembrie 2013, la Biblioteca Județeană „Mihai Eminescu” din Botoșani (Secția de împrumut elevi - Cabinetul de Numismatică), al șaselea volum al decalogului armean botoșănean, intitulat: *Patrimoniul cultural și religios al comunității armene și al parohiei bisericii ortodoxe armene din Botoșani*. Autorii, Florin Simion Egner și Viorica Popa, urmând moto-ul auto-asumat: „*Prin armeni descoperim istoria orașului Botoșani*”, au inventariat, au catalogat și au editat o carte - catalog care prezintă diferite categorii de obiecte de patrimoniu, religioase sau laice: **fixe**: trei biserici ortodoxe armene (*Sfânta Maria / Sfânta Născătoare, Sfânta Treime, Buna Vestire*); trei cimitire confesionale (*Cimitirul armean din curtea bisericii Sfânta Maria, primul cimitir ortodox descoperit în Botoșani; Cimitirul armean din curtea bisericii Sfânta Treime (cimitir parohial); Cimitirul Eternitatea. Biserica cu hramul Buna Vestire*); **mobile**: cărți religioase, icoane cu diferite teme religioase, obiecte de cult religioase, acoperăminte, vestimente și covoare vechi, pietre tombale și monumente funerare supraterane, diferite categorii de documente civile.

Cartea include 13 capitole, distribuite tematic astfel: *momente din istoria armenilor*, între secolele XI î.Hr. - XI d.Hr., migrația lor în Europa Centrală și așezarea lor în zona Botoșani, secolele XI - XIV d.Hr., după părerea autorilor (capitolele I - II), considerații generale despre

patrimoniul comunității armenice din Botoșani: origini istorice, categorii de inventar, importanță istorică și etnică (capitolul III), cărți religioase (capitolul IV), icoane de la Biserica Sfânta Maria (capitolul V), de la Biserica Sfânta Treime (capitolul VI), de la Biserica Buna Vestire (capitolul VII), obiecte de cult religioase (capitolul VIII), obiecte de cult de la Biserica Sfânta Maria (capitolul IX), obiecte de cult de la Biserica Buna Vestire (capitolul X), acoperăminte, veșminte și covoare armenice (capitolul XI), pietre tombale și monumente funerare supraterane (capitolul XII), documente civile și religioase de diferite categorii (capitolul XIII).

Capitolele IV - XIII au următoarea structură tehnică internă: în partea I: fotocopiile color ale obiectelor tematice respective, numerotate, nominalizate și sumar caracterizate topocronologic; în partea a II-a: catalogul - inventar al acelor obiecte, cu descrieri tehnice detaliate. Astfel, în capitolul IV sunt prezentate *51 de cărți religioase* din patrimoniul ortodox armenesc botoșănean, tipărite de la mijlocul secolului XVIII - mijlocul secolului XX, cu fotografii color excelente și cu explicații lămuritoare pertinente. În capitolele V - VII sunt descrise *icoanele bisericilor armenice botoșănene*, obiecte de cult din secolele XIX - XX, cu imagini color clare, detaliate, cu explicații precise. Obiectele de cult de la cele trei biserici armenice sunt detaliate în capitolele VIII - X, cu imagini color deosebite, cu explicații accesibile cititorilor. O atenție specială autorii au acordat *acoperămintelor, veșmintelor și covoarelor armenice* din secolele XIX - XX, cu imagini color și explicații de specialitate. O categorie de obiecte de patrimoniu exterioare bisericilor sunt *pietrele tombale și monumentele funerare supraterane*, din secolele XVIII - XX, conservate încă în condiții bune, deși supuse mai intens intemperiilor climatice. Fotografii color realizate vara, în lumină naturală optimă, cu texte explicative adecvate, prezintă cititorilor ultima legătură a decedatului cu lumea supraterană. Nu în cele din urmă, *documente civile și religioase* (din secolele XIX - XX) de diferite categorii, în copii xerox color, oferă informații inedite despre comunitatea armeană din Botoșani și despre orașul în istoria căruia a avut un rol important în secolele XIV - XIX.

Prezenta carte are o importanță deosebită, pentru că indică realitatea cantitativă și calitativă a patrimoniului comunității armenice din Botoșani, deteriorat, pierdut, substituit sau împrumutat, fără a fi readus la Botoșani, în ultimul secol. Cel puțin din 2013 înainte, patrimoniul comunității armenice din Botoșani trebuie păstrat în oraș, restaurat, așezat științific într-un muzeu deschis publicului și popularizat în comunitate, în localitate, în țară.

Așteptăm, cu real și nedisimulat interes, viitoarele apariții editoriale în cadrul proiectului *O istorie ilustrată a orașului Botoșani locuit de armeni*, coordonat și realizat de Florin Simion Egner și Viorica Popa.

► *Repertoriul arheologic al Județului Botoșani*, realizat de Octavian Liviu Șovan, proiect editorial finanțat de Administrația Fondului Cultural Național, Muzeul Județean Botoșani, 2013, Editura și Tipografia PIM, Iași, 499 p.

O foarte recentă apariție editorială ne permite formularea unor considerații referitoare la *personalitatea arheologică* a Jud. Botoșani (cu fostele ținuturi și județe Botoșani și Dorohoi). Ne referim la *Repertoriul arheologic al Județului Botoșani*, realizat de Octavian Liviu Șovan, proiect editorial finanțat de Administrația Fondului Cultural Național, Botoșani, 2013, 499 p. (Editura și Tipografia PIM, Iași). Prezenta lucrare are la bază *Repertoriul arheologic al Județului Botoșani*, realizat de Alexandru Păunescu, Paul Șadurschi, Vasile Chirica, vol. I, București, 1976, care poate fi considerat ediția I, cu augmentările și actualizările ulterioare ale primilor doi autori, publicate în *Hierasus*, V - X, 1983 - 1996, Botoșani. Astfel, monografia de față, completată și actualizată de arheologul d-r Octavian Liviu Șovan, poate fi considerată ediția a II-a, la distanță de patru decenii de prima, realizată conform standardelor profesionale arheologice și tehnologice de la începutul secolului XXI și mileniului III.

Contribuția arheologică cuprinde două părți distincte, dovadă a prezentării moderne: *cartea propriu-zisă* (partea tipărită) și *CD complementar* (suportul informațional). Partea tipă-

rită cuprinde: *Cuvântul - înainte*, scris de d-r Vasile Chirica, singurul „supraviețuitor” al echipei autorilor ediției I a *Repertoriului* din 1976, pp. 1 - 2; *Introducere* semnată de d-r Octavian Liviu Șovan, pp. 3 - 8; *Istoria proiectului Repertoriului arheologic al Județului Botoșani*, schițată de Bogdan Șandric, pp. 9 - 15; *Corpusul* descoperirilor, pp. 17 - 482, realizat de O.L. Șovan, care include 78 de așezări, comune, târguri, orașe, cu diverse situri arheologice; *Bibliografia* utilizată la realizarea cărții, pp. 483 - 498; *Lista prescurtărilor* folosite, p. 499.

În *Cuvântul - înainte*, d-r Vasile Chirica a enumerat câteva elemente de noutate ale prezentului *Repertoriu*: Jud. Botoșani a fost prima unitate administrativ - teritorială românească care și-a alcătuit propriul profil arheologic. O.L. Șovan, cu prezenta contribuție, este un deschizător de drumuri, la propriu și la figurat, pe câmpul arheologic românesc; de asemenea, autorul *Repertoriului* ..., 2013, a realizat o bază de date arheologice aproape completă despre Jud. Botoșani; și nu în cele din urmă, a corelat textul istorico - arheologic al cărții cu hărțile geografice de pe CD - ul complementar.

O.L. Șovan a radiografiat structurile cronologice, geografice, materiale, spirituale etc. ale celor 1.802 situri arheologice explicate în *Repertoriu*, din Paleoliticul mijlociu (*Musterian* - aprox. 65.000 - 35.000 î.Hr.) până în evul mediu târziu (secolul XVIII) - (pp. 7 - 8). Arheologul botoșănean a considerat că a atins finalitățile demersului său științifico - geografico - administrativ derulat timp de peste două decenii: crearea bazei tematice de date - tip repertoriu; accesibilizarea acesteia utilizării administrației publice locale; instrument indispensabil de lucru pentru specialiștii și curioșii de arheologie, istorie locală sau regională. Autorul a folosit și izvoarele cartografice adecvate: hărțile cadastrale ale comunelor, la scara 1:10.000; harta topografică, la scara 1:25.000; la acestea s-au adăugat imaginile din satelit ale aplicației *Google Earth*. O.L. Șovan a propus, pentru orizonturile cultural - arheologice studiate și prezentate în *Repertoriu*, o cronologie actualizată, îndrăzneță în unele privințe (pp. 6 - 7), care ține seamă de realitățile concrete istorice botoșănene și nord-moldave, începând cu paleoliticul mijlociu (*Musterian*) și terminând cu epoca medievală târzie, plasată tematic de autor între „secolele XIV - XVIII, cu 313 situri” (p. 7), dar obligatoriu de corectat în „secolele XVII - XVIII”.

Bogdan Șandric, analist - arheolog și specialist GIS la CIMEC - Institutul de Memorie Culturală - București, a prezentat *Istoria proiectului Repertoriului arheologic al Județului Botoșani - RAJBT*, punctând obiectivele și coordonatele proiectului conex *GIS (Geographic Information System) - SIG (Sistemul Informatic Geografic)* pentru *Proiectul RAJBT*, materializate în hărți 2D pentru fiecare unitate administrativ - teritorială (UAT) din Jud. Botoșani, hărțile interactive ale acestora, aflate pe CD care însoțește volumul tipărit (pp. 9 - 15).

Corpusul descoperirilor (pp. 17 - 482) cuprinde 78 de UAT ordonate alfabetic: municipiul Botoșani, orașe (Dorohoi, Darabani, Flămânzi, Săveni, Ștefănești) și 72 de comune. În cadrul fiecărei UAT există mai multe localități, cu diferite situri arheologice, iar în municipii și orașe există, de asemenea, diverse situri arheologice. *Fișa de identitate („cartea de vizită”)* a fiecărui sit arheologic are următoarea configurație:

X. Localitate:

- Cod RAN:
- Cod LMI:

Localizare:

- Punct (Toponim):
- Parcela cadastrală:
- Long.: ..°..’..”’, Lat.: ..°..’..”’;
- Observații: ...;
- Reper: ...;
- Stare de conservare: ...;
- Factori de risc: ...;

- An descoperire: ...;
- Descoperitor: ...;
- Cercetare: pe Harta topografică a României, scara 1:25.000;

Descoperiri:

Nr. Crt.	Tip descoperire	Perioada	Cultura	Faza culturală
1.

Bibliografie:

Nu voi insista asupra acestui imens material informativ. Recomand direct arheologilor, istoricilor, profesorilor, studenților, interesaților de arheologia - istoria Jud. Botoșani, să parcurgă lucrarea cu răbdare și atenție, având pe monitor hărțile UAT respective.

Repertoriul se încheie cu *Bibliografia* cu 363 titluri (pp. 483 - 498) utilizate de autor în lucrare, cu *Lista prescurtărilor* (p. 499). Deosebit de sugestive sunt și imaginile color de pe copertile cartonate I și IV ale cărții. Astfel, pe coperta I apare imaginea *Dealului Bobeica*, cu șanțul și valul de pământ ale Cetății I geto - dacice de la Stâncești, com. Mihai Eminescu, zona de SV, din secolele VI - IV î.Hr. În acel sat am copilărit, iar zona celor două cetăți geto - dacice am străbătut-o de mii de ori și sper să o mai parcurg în următoarele decenii. Câmpul deschis al unei cetăți și pădurea crescută în perimetrul celeilalte, delimitate cu șanțuri și valuri de pământ care se mai păstrează bine până astăzi, te transpun într-o lume imaginară acum, reală cu două milenii și jumătate în urmă, contemporană cu Atena lui Solon - Pericle și cu Roma primului secol republican. Coperta IV include fotografii ale sitului paleolitic de la Mitoc - Malul Galben, pe malul drept al Prutului, și ale Movilei Ciritei de la Cotârgaci, com. Roma, Jud. Botoșani.

Câteva aspect perfectibile ale *Repertoriului* trebuie însă avute în vedere: în fișele unor situri arheologice trimiterile bibliografice sunt incomplete, greșite sau inexistente în *Bibliografie*; contribuțiile din *Bibliografie* sunt derulate fără marcatori grafici sau numerici, ceea ce îngreunează consultarea lor; unele abrevieri din paginile cărții sunt neincluse în lista specifică; în sumar, localitățile inventariate nu sunt numerotate, îngreunând consultarea și relaționarea lor în sistemul UAT; un rezumat într-o limbă străină era necesar pentru înlesnirea accesului consultării *Repertoriului* de către arheologii și istoricii străini; de asemenea, era necesar un *Index* toponimic, hidronimic, antroponimic, pentru o rapidă orientare în paginile lucrării, deoarece *cuprinsul* și *hărțile* de pe CD - ul tematic nu pot suplini lipsa acestui instrument de lucru obligatoriu în orice *Repertoriu* serios.

În *concluzie*, o **lucrare mult așteptată editorial, necesară, utilă, practică**, pentru o generație de arheologi, istorici, cercetători, interesați de arheologia - istoria locală, zonală Botoșani, realizată la nivelul informativ - tehnologic al începutului secolului XXI și al mileniului III. În același timp, **un exemplu de (foarte) bună practică arheologică - istorică**, ce trebuie, repet: **trebuie!** urmat de arheologii - istoricii "locali, zonali, județeni", pentru a realiza și a publica cartea de vizită - personalitatea arheologică a jud. Atunci vom avea un **corpus complet** al *Repertiilor arheologice* ale județelor României, un instrument de lucru și o bază de date arheologică - istorică - geografică fundamentale pentru conturarea profilului tematic al fiecărui județ, în particular, al României, în general.

► Hakan Engin, *Ibrail Kalesi'nin modernizasyonu: Osmanlı Arşiv belgelerine göre (1736 - 1819) - Prof. Mihai Maxim'in ÖNSÖZÜ - (Modernizarea cetății Brăila, conform documentelor din Arhiva Otomană [din Istanbul], 1736 - 1819)*, Muzeul Brăilei - Editura Istros, 2012, XII + 118 p.

Brăila otomană (*Ibrail*) preocupă tot mai mult pe istoricii și arheologii români și turci. După ce am prezentat abordările istoriografice aniversare realizate de Mihai Maxim (*Brăila*

1711. *Noi documente otomane*, Muzeul Brăilei - Editura Istros, 2011) și de Ionel Căndea (*Brăila 1711. Documente și studii*, Muzeul Brăilei - Editura Istros, 2011), analizez acum contribuția tânărului istoric turc Hakan Engin, *Ibrail Kalesi'nin modernizasyonu: Osmanlı Arşiv belgelerine göre (1736 - 1819)* - Prof. Mihai Maxim în *ÖNSÖZÜ – (Modernizarea cetății Brăila, conform documentelor din Arhiva Otomană [din Istanbul], 1736 - 1819)*, Muzeul Brăilei – Editura Istros, 2012, XII + 118 p. Această lucrare este forma dezvoltată, documentar și interpretativ, a comunicării prezentate de autor, master al Universității Traciei din Edirne (Turcia), în cadrul Simpozionului internațional cu tema: *Prietenia româno - turcă în zona Dunării și a Mării Negre*, desfășurat la 19 - 20 octombrie 2012, la Brăila - Constanța, intervenție cu titlul: *Noi documente din Arhiva Otomană [din Istanbul] despre Cetatea Brăila, la sfârșitul secolului XVIII și la începutul secolului XIX*.

Lucrarea conține: *Önsöz (Prefață)*, în turcește și românește, semnată de d-l Prof. Mihai Maxim, turcolog de renume mondial, pp. I - VIII; *Abrevieri (Kısaltmalar)*, pp. 1 - 2; trei capitole (*Bölüm*), pp. 3 - 104; *Concluzii (Sonuç)*, pp. 105 - 108; două *hârti (Haritalar)*, pp. 109 - 110; cinci *anexe (Ekler)*, pp. 111 - 118, cu planuri și planșe topografice, cu documente referitoare la *Ibrail Kalesi* în perioada precizată.

În primul capitol, *Osmanlı Hudut Boyu Kalelerine Genel Bir Bakış (O privire generală asupra dimensiunilor cetăților de graniță otomane)*, pp. 3 - 36, autorul a precizat unele aspecte generale referitoare la cetate în general (*Tanım Olarak Kale*), a analizat sumar influența poziției geografice asupra unei cetăți (*Mekân Seçiminin Kalelere Yansıması*), mecanismele de apărare și funcțiile militare ale cetății (*Kale veya Kale-Kent Savunma Mekanizmalarının Fiziki Yapısı ve Askeri Fonksiyonları*), conducerea, administrația și traiul în cetățile otomane din Europa Centrală (*Osmanlı Hudut Boyu Kalelerinin İdaresi ve Askeri Tertibatı*).

În continuare, Hakan Engin a prezentat un *Punct de vedere referitor la Cetatea Brăila, analiza și expertiza tehnică a activităților de construcții și de reparații, unele exemple din registrele de reparații despre transformările construcțiilor fizice, în perioada 1736 - 1787*, pp. 37 - 64 (2. *Bölüm: Ibrail Kalesi'nin bakım, Onarım ve İnşa İşlerine Ait Keşif ve Tamirat Defterlerine Bazı Örnekler: Fiziki Yapının Değişimi, 1736 - 1787*). La aceste considerații s-au adăugat cele referitoare la *Activitățile de construcții din anul 1787 și unele determinări tehnice potrivit construcțiilor fizice ale Cetății Brăila (1787 Yılına Ait İnşa Faaliyetleri ve Ibrail Kalesi'nin Fiziki Yapısına Dair Bazı Tespitler)*, pp. 64 - 76.

Istoricul turc a analizat, în ultimul capitol al lucrării (3. *Bölüm*), *Reconstruirea / modernizarea Cetății Brăila din 1819 (Ibrail Kalesi'nin Yeniden İnşası)*, sub mai multe aspecte: *Planurile Cetății Brăila în Arhiva Otomană [din Istanbul], cu scările respective ale acestora (Osmanlı Arşivinde Ibrail Kalesi Planları; Ölçek); Corpurile / compartimentele Cetății Brăila, conform planurilor: fortificația de pe malul Dunării; șanțul de apărare; șanțul cu apă; cetatea interioară; celelalte construcții interioare; construcții aflate în exteriorul zidurilor cetății (Plana Göre Kalenin Birimleri: Yalı Tabyası; Hendek; Su Hendeği / Su sahrası; İç kale; Diğer Yapılar; Kalenin surları dışında kalan yapılar)*.

În *concluzii (Sonuç)*, autorul a afirmat că, în perioada sa otomană, cetatea *Ibrail* a deținut o poziție importantă în cadrul organizării economice, militare, politice, administrative otomane pe linia Dunării inferioare. Așezată strategic în ultimul segment al marelui fluviu, fortăreața a îndeplinit în regiune un rol activ de cetate-orăș. Până în 1787, cetatea Brăila a asigurat trecerea fluviului de către armata otomană, a fost baza de plecare a detașamentelor otomane în expedițiile militare în teritoriile vecine. După războaiele din 1787 - 1792 și 1806 - 1812, cetatea Brăila a fost reconstruită și modernizată, în 1819, dobândind o importanță deosebită pentru otomani în întreaga zonă brăileano - gălățeană a Dunării inferioare. Astfel, ea a fost extinsă fizic pe terenul întins, neted, din stânga cetății, pe platoul brăilean, sub forma unei fortificații cu plan semi-circular. Considerațiile finale ale autorului trebuie coroborate cu rezultatele săpăturilor și cercetărilor arheologice pe teren; toate acestea vor întregi informațiile istorico - arheologice despre *Ibrail Kalesi*, în istoriografia tematică româno - turcă.

Bazată pe documente cartografice otomane inedite, în special planul cetății din 1819, din anul reconstrucției / modernizării Brăilei otomane, cartea lui Hakan Engin, prin analiza arhitectonică - topografică întreprinsă și prin concluziile formulate, este o contribuție importantă la studierea mai multor aspecte ale istoriei fortificațiilor otomane pe pământ românesc: rolul *Ibrail Kalesi* ca fortificație de piatră; cap de pod otoman la Nordul Dunării; bază militară de plecare în expediții războinice în zonele vecine; cetate pe Dunărea inferioară care controla navigația pe fluviu, dar și trecerea din Dobrogea în *kazâ-ua* Brăilei; evoluția arhitecturii cetății Brăila timp de peste opt decenii; reconsiderarea importanței complexe a Brăilei la începutul secolului XIX, în zona Dunării inferioare, în condițiile în care rușii au ocupat Basarabia în 1812 și au ajuns lângă Galați, la 30 de km de Brăila, prin reconstruirea - modernizarea cetății în 1819. Contribuția istoricului turc mai este importantă și prin faptul că transmite „*concepția / percepția celuilalt*”, al otomanului, din documentele studiate, despre o cetate otomană pe pământ românesc, cu un rol militar - politic - economico - administrativ important încă, în intervalul precizat. Aștept cu un real interes și tipărirea, tot la Brăila, a formei finale a cercetărilor tânărului istoric turc, teza de masterat intitulată *Cetatea Brăila în timpul războiului osmano - ruso - austriac din 1787 - 1792*.

Importanța cărții în istoriografia temei studiate nu este însă diminuată de câteva imperfecțiuni conceptuale - tehnice ale contribuției. Astfel, cărții îi lipsește *index-ul*, rezumatul într-o limbă internațională / în limba română, bibliografia tematică minimală; unele note de subsol, numerotate de la 1 la n, indiferent de capitol, sunt incomplete; în *Cuprins* subcapitolele nu au marcatori numerici, capitolul 2 nu este corect marcat numeric, iar titlul său a fost scris cu minuscul, în locul majusculilor; nu s-a realizat o corectare atentă înainte de tipărire, autorul fiind în Turcia etc. Toate aceste imperfecțiuni dau impresia unei ușoare grabe în tipărirea cărții.

► Sofronie Vraceanski, *Din culisele Imperiului Otoman*, studiu introductiv, selecția textelor, traducere și note: Anca Irina Ionescu, Editura Lider, București, 384 p.

Descoperirea și editarea unor texte, de preferință în ediție critică, referitoare la istoria Imperiului Otoman, este un continuu deziderat al istoriografiei osmanistice. *Bu sebepten* (din această cauză!), orice apariție editorială osmanistică serioasă trebuie salutăta și popularizată.

Astfel, prezint traducerea românească a trei texte fundamentale scrise de umanistul bulgar Sofronie Vraceanski la începutul secolului XIX, anume: 1. *Viața și suferințele păcătosului Sofronie*; 2. *Proclamație către compatrioți*; 3. *Sistema și religia mohamedană*. Ediția la care mă refer este: Sofronie Vraceanski, *Din culisele Imperiului Otoman*, studiu introductiv, selecția textelor, traducere și note: Anca Irina Ionescu, Editura Lider, București, 384 p. Cartea conține: *Prefață*, semnată de Anca Irina Ionescu, pp. 5 - 22; *Viața și suferințele păcătosului Sofronie* (pp. 23 - 50); *Proclamație către compatrioți* (pp. 51 - 52); *Sistema și religia mohamedană* (pp. 53 - 377); *Pagini* din manuscris (pp. 378 - 379); *Cuprinsul* (pp. 380 - 384).

Sunt necesare câteva informații referitoare la autorul textelor, **Sofronie Vraceanski**, cu numele laic **Stoiko Vladislavov**, s-a născut la 11 martie 1739, din părinții Vladislav și Maria, creștini ortodocși, în localitatea Kotel, în centrul Bulgariei, pe atunci provincie otomană. A urmat școala grecească din Kotel, între 1748 - 1756. A fost implicat parțial și în afacerile familiei cu vaci și oi, vândute la Edirne și Istanbul. În paralel, s-a căsătorit cu Ganka Hadjatanasova, având cinci copii. A fost hirotonisit preot ortodox la biserica din Kotel, în paralel fiind și învățător la școala bisericii localității. În 1765 l-a cunoscut la Kotel pe Paisie Hilendarski, călugărul bulgar atonit, istoric și ideolog al mișcării de eliberare națională a bulgarilor de sub ocupația otomană, autorul *Istoriei slavo-bulgare*. Stoiko a copiat manuscrisul lui Paisie pentru biserica din Kotel. În anii următori a călătorit mult prin teritoriile creștine europene ale Imperiului Otoman.

În 1794 a fost hirotonisit episcop la Vrața, localitate în V Bulgariei, cu numele de **Sofronie** și supranumele **Vraceanski**, locuind succesiv la Plevna, Zimnicea, Vidin. În 1803 a fost

eliberat din funcția de episcop și a plecat în Țara Românească, întâi la Craiova, apoi la București, unde a locuit și a activat până la sfârșitul vieții, în septembrie 1813. Sofronie Vraceanski a fost canonizat de către Biserica Ortodoxă Bulgară la 31 decembrie 1964, amintirea lui se pomenește anual la 11 martie, când se prăznuiește în calendarul creștin ortodox „Sfântul Sofronie”. În paralel cu activitatea religioasă - scriitoricească, Sofronie a desfășurat și o activitate politică, solicitând sprijinul politic, diplomatic, militar, religios al rușilor pentru lupta de eliberare națională a bulgarilor de sub ocupația seculară a otomanilor, în special în timpul războaielor ruso - otomane dintre anii 1787 - 1792 și 1806 - 1812.

Primul dintre textele editate este *Viața și suferințele păcătosului Sofronie*, o autobiografie a lui Stoiko - Sofronie, elaborată în 1805, la 66 de ani, care a devenit un model pentru acest gen literar în literatura bulgară la începutul modernității. Autorul, conștientizând nivelul modest al literaturii bulgare la începutul secolului XIX, a contribuit, cu propriile-i scrieri, la dezvoltarea acesteia: „De aceea mă trudesesc și eu acum, ziua și noaptea, să scriu câteva cărți în limba noastră bulgărească, pentru că dacă nu mi-a fost cu puțință să le spun cu gura mea, ca să audă de la mine, păcătosul, oarecare învățătură cu folos, să citească scrierile mele și să se folosească (...)” (p. 50).

Următorul text, *Proclamație către compatrioți*, 1810, a fost scris către sfârșitul războiului ruso - otoman dintre anii 1806 - 1812, în care bulgarii și-au pus mari speranțe: Imperiul țarist ajuns la Dunărea inferioară putea susține direct lupta națională a bulgarilor pentru eliberarea de sub ocupația otomană. Pentru realizarea acestui vis național secular bulgăresc, Sofronie Vraceanski a făcut apel la unitatea de gândire și de faptă a compatrioților săi: „Iar acum nouă nu ne rămâne altceva de făcut decât să ne unim într-un glas, să facem puțină jertfă, fiecare după puterile sale, pentru că, dacă oamenii sunt mulți, pot să facă mult, iar unul singur nimic nu poate” (p. 52). Peste jumătate de veac, poetul unionist moldav Vasile Alecsandri va exprima, în versuri, același deziderat, obligatoriu de altfel, al luptei pentru unitate statală și independență națională:

„Unde-i unul, nu-i putere, la nevoi și la durere,
Unde-s doi, puterea crește și dușmanul nu sporește!”

Cel mai important dintre cele trei texte ale lui Sofronie Vraceanski este *Cartea celor trei religii. Sistema și religia mahomedană*, elaborat în 1805. Credințele religioase monoteiste prezentate de clericul bulgar sunt: creștină, iudaică, muhamedană. Partea a treia, despre *religia muhamedană*, este în fapt o traducere liberă și o adaptare specifică pentru limba bulgară modernă în formare, a cărții fundamentale a turcologului de valoare și recunoaștere europeană, principele umanist moldav Dimitrie Cantemir, *Kniga sistema ili sostaianie muhamedanskija relighij*, St. Petersburg, 1722. Această variantă este reeditarea ediției trilingve, rusă - bulgară - română, îngrijită de Anca Irina Ionescu, tipărită în 2000 la București. Cartea (*Kniga*) lui Cantemir, tipărită de autoritățile țariste rusești și cu finalități politico - militar - propagandistico - expansioniste, se găsea obligatoriu la consulatele rusești de la București și Iași, de asemenea în bagajele ofițerilor și generalilor ruși comandanți ai armatelor țariste combative pe frontul otoman dunărean, la sfârșitul secolului XIX și la începutul celui următor, cu care Sofronie Vraceanski a colaborat îndeaproape în perioada 1803 - 1813.

Cartea de față nu este însă o ediție critică, pentru că îi lipsesc unele elemente științifice specifice acelei categorii de restituții, printre care: analiza critică a textului, rezumat într-o limbă străină, index, bibliografie minimală, anexă documentară cu fotocopii ale unor documente reprezentative etc. Titlul corespunde doar parțial conținutului. Mai potrivit ar fi fost: *Scrieri alese sau Sofronie Vraceanski și religia muhamedană*.

Prezentul volum este o ediție de popularizare, în istoriografia românească, a unor contribuții fundamentale ale lui Sofronie Vraceanski, unul dintre umaniștii bulgari întemeietori de limbă bulgară modernă, unul dintre promotorii luptei naționale a bulgarilor pentru unitate,

libertate și independență, cel care a dorit să-l cunoască mai bine pe „turcul stăpânitor”, cercetându-i religia și prezentând-o bulgarilor, chiar printr-o traducere, într-o limbă simplă, accesibilă.

—► Gică Manole, *Titu Maiorescu. Omul politic*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014, 348 p.

O altă față a personalității și activității multi-sectoriale ale lui Titu Maiorescu, pe lângă cele deja cunoscute, analizate și prezentate în ultimii 125 de ani, a fost cea de *om politic* (membru și lider al unui partid politic: gruparea junimistă, Partidul Conservator; parlamentar; ministru; prim-ministru). În ultimul deceniu, d-l Gică Manole a pregătit, a susținut un doctorat (acordat cu *Magna cum Laudae*) și a publicat o carte cu această temă: *Titu Maiorescu. Omul politic*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014, 348 p. Monografia conține: *Introducere* (pp. 7 - 16), patru *capitole* tematice (pp. 17 - 325), *Concluzii* (pp. 326 - 328), *Index de nume* (pp. 329 - 337), *Bibliografie* (pp. 338 - 348).

În *Introducere*, Gică Manole a prezentat și a analizat critic principalele repere bibliografice directe sau conexe referitoare la *Titu Maiorescu - omul politic*, a rezumat concluziile pe capitole ale demersului său istoriografic și a precizat că tema investigată rămâne deschisă cercetărilor următoare, în special pentru anii 1914 - 1917, când bătrânul lider a fost doar un martor pasiv, dar consecvent practicii consemnărilor în jurnalul său, al evenimentelor complexe din România și din Europa în primii doi ani și jumătate ai Primului Război Mondial.

Un om politic real, de marcă, articulează, rămâne fidel și aplică constant o *Concepție politică* proprie, în consonanță cu realitățile și spiritul politic ale vremii sale ori ale grupului / partidului politic din care face parte. A fost cazul, evident, și al lui Titu Maiorescu (Capitolul I, pp. 17 - 96). Astfel, Gică Manole a evidențiat *Resorturile intelectuale ale demersului politic maioresean* (pp. 17 - 44), a explicat *Teoria formelor fără fond în sfera politicii* (pp. 45 - 72), conform interpretării lui Maiorescu, a prezentat *Junimismul conservator. Impulsuri maioreseane* (pp. 73 - 96) sau fluxul maioresean în accederea către activitatea politică a unui (*inițial!*) curent și club cultural - literar - ideologic. Modelul social - politic - cultural maioresean, de factură evoluționistă - organicistă, s-a format în perioada studenției sale în Germania și s-a completat în următoarea jumătate de secol a activității lui Maiorescu în România. Aplicând teoria sa a *formelor fără fond* în viața politică românească din a doua jumătate a secolului XIX, Titu Maiorescu a criticat și a destructurat, pe de o parte, a construit, a propus și a aplicat, pe de altă parte, cu finalitatea exprimată de a instituționaliza principii și realități ale civilizației moderne vest-europene în România, conform profilului extracarpatic autohton românesc. Toate acestea se puteau realiza prin aportul maioresean la activitatea politică junimistă conservatoare, caracterizat prin adoptarea și aplicarea unor reforme graduale în societatea românească aflată pe calea modernizării europene, prin respingerea variantei revoluționare a înnoirilor și progresului în societatea autohtonă.

Titu Maiorescu, ca lider politic (Capitolul II, pp. 97 - 182), s-a impus în cadrul *Junimii, club politic* (pp. 97 - 125), în relațiile cu P.P. Carp, liderul conservator, care au evoluat *De la amiciție la rivalitate* (pp. 126 - 176), estompându-se în ultimii trei ani ai vieții, dar și ai *singurătății olimpice a fostului lider* (pp. 167 - 182). În cadrul *Junimii politice*, s-a cristalizat programul social - politic - economic - educațional, la a cărui sedimentare și limpezire a contribuit decisiv Titu Maiorescu, liderul *Junimii* până prin 1885. *Junimea politică*, în frunte cu *Mentorul* său, aflată la guvernare sau în opoziție, a promovat consolidarea unui stat românesc modern, cu principii și instituții democratice vest-europene, adaptate societății românești în evoluție, conform caracteristicilor ei specifice. Conflictul P.P. Carp - Titu Maiorescu s-a acutizat în 1912, când s-a produs și ruptura definitivă între ei, după o jumătate de secol de colaborare și consonanță politico - doctrinară. Prim-ministru și președinte al Partidului Conservator (1912 - 1914), retras glorios și apoteotic din viața politică antebelică românească, Titu Maiorescu s-a izolat într-o *singurătate, solitudine olimpică*, în ultimii ani ai vieții sale (1914 - 1917).

Activitatea politică a lui Titu Maiorescu s-a manifestat pe două coordonate: *parlamentară* și *guvernamentală*. Prima dintre ele, *Activitatea parlamentară* (Capitolul III, pp. 183 - 238), s-a evidențiat prin: *Discursul parlamentar maiorescian: înălțime ideatică și abordări critice de probleme* (pp. 183 - 213), completat cu *Inițiative legislative în dezbaterile Adunării Deputaților* (pp. 214 - 238). Parlamentar în mai multe rânduri, Maiorescu a avut diverse intervenții parlamentare, în care o atitudine, un stil rasat de exprimare, conform principiilor sale politico - legislative raționale, moderniste, s-au intersectat magistral în abordarea critică, fără ură și părtinire, a unor probleme complexe ale societății moderne românești din a doua jumătate a secolului XIX.

Mentorul - ministru al Junimii politice a depus în Parlament proiecte de legi ale *învăță-mântului* (1876, 1891), prin care voia să reformeze, să actualizeze la nivelul sfârșitului secolului XIX vechea lege specifică adoptată de domnitorul Alexandru Ioan Cuza în august 1864. Dar nu a găsit sprijin în „*majoritatea politică variabilă*” parlamentară a vremii iar proiectele de legi au fost respinse. Peste un deceniu, în 1900, de data aceasta ca ministru al Justiției, a depus în Parlament alte proiecte de legi, fiind aprobate și devenind legi: *inamovibilitatea membrilor Curții de Casație* și modificarea *Regulamentului de administrațiune publică* (pentru portării, tribunale, taxare acte de procedură și executare juridică), fiind însă respinsă inițiativa legislativă referitoare la interdicția profesării avocaturii timp de 5 ani, după ministeriat, aplicabilă foștilor miniștri de Justiție.

Activitatea guvernamentală (Capitolul IV, pp. 239 - 325), a fost *corolarul activității politice* a lui Titu Maiorescu, concretizată în funcția de *ministru* (în mai multe ministere) și de *prim - ministru* (martie 1912 - decembrie 1913, stil vechi). Astfel, el a fost *ministru* de *șase ori*: de *Culte și Instrucțiune Publică* de *trei ori* (între: aprilie 1874 - ianuarie 1876, în Guvernul Lascăr Catargiu; martie 1888 - martie 1889, în Guvernul Theodor Rosetti; noiembrie 1890 - februarie 1891, în Guvernul G. Manu II); de *Justiție, o dată*, între: iulie 1900 - februarie 1901, în Guvernul P.P. Carp I; de *Externe, de două ori* (între: decembrie 1910 - ianuarie 1912, în Guvernul P.P. Carp II; martie 1912 - decembrie 1913, în Guvernul T. Maiorescu). *Prim - ministru* în perioada martie 1912 - decembrie 1913 / stil vechi. Gică Manole a conchis că, prin Pacea de la București (28 iulie / 10 august 1913) și urmările acesteia, Titu Maiorescu și-a trăit din plin *apoteoza*. Un *triumf târziu*, dar *meritat*, al carierei sale politice, pentru care a făcut compromisuri, a renunțat la prietenia și la colaborarea politică cu P.P. Carp. Dar acest *triumf* a fost *efemer*, pentru că evenimentele balcanice, europene și interne dintre anii 1914 - 1916 - 1918 l-au anulat, așezându-l pe Maiorescu în galeria *învingătorilor de moment* și a *perdanților în perspectivă* (p. 325).

Concluziile cărții (pp. 326 - 328) reunesc încheierile la care a ajuns autorul în urma unor temeinice cercetări de durată, *Indexul de nume* (pp. 329 - 337) oferă posibilitatea cititorului de a se orienta rapid în paginile cărții, *Bibliografia* (pp. 329 - 348) include izvoarele istorice, de diferite categorii, și contribuțiile istoriografice utilizate de Gică Manole în elaborarea monografiei *Titu Maiorescu. Omul politic*.

În eventualitatea unei ediții a II-a a cărții, câteva *aspecte perfectibile* trebuie remediate: greșeli gramaticale și de tehnoredactare; fraze-paragraf prea întinse; uneori stilul de exprimare este greoi, stufos, alambicat; exces de citate din izvoarele istorice utilizate și note de subsol; introducerea unui cuprins și a unui rezumat într-o limbă străină, *Prefață* scrisă de un universitar, fotografii ale lui Maiorescu în diferite momente ale carierei sale politice.

Temeinica și îndelung muncita *monografie* a lui Gică Manole rămâne singulară, deocamdată, în istoriografia temei. *Ea este cea mai bună carte scrisă de autor până acum!* (Vezi contribuțiile istoriografice ale lui Gică Manole la p. 2!) S-a bucurat de o bună primire în peisajul istoriografic românesc. Acad. Alexandru Zub a apreciat că „(...) prof. Gică Manole, ajuns aproape de un neverosimil sexagenat, însă păstrându-și mai toată fervoarea tinereții spirituale, constituie un bun exemplu de căutare neostoită a unui bun acord între ideile directoare și proiectul meliorist. Titu Maiorescu mai poate inspira noile generații”. Ion Bulei, unul din

referenții științifici ai cărții, remarcă, printre altele, faptul că, referitor la diferendul Carp - Maiorescu, primul „refuză jocul regal, mult prea direct și total, în succesiunea guvernamentală, pe când Maiorescu îl acceptă. De dragul puterii? Nu doar, ne spune d-l Manole, ci din necesitatea de a da țării un guvern tare într-un moment extern dificil” (Coperta IV).

► Mihai Matei, *Solidaritate, Filantropie, Umanism. Fapte și oameni din Județul Botoșani*, Editura Quadrat, Botoșani, 2014.

Istoricul botoșănean Mihai Matei (născut la 27 iulie 1934, sărbătorit cu fast, meritat din plin, de către prieteni și colegi, la împlinirea a 80 de ani), ne propune o nouă carte: *Solidaritate, Filantropie, Umanism. Fapte și oameni din Județul Botoșani*, Editura Quadrat, Botoșani, 2014, o reală contribuție la istoria locală botoșăneană. Titlul deja explică spiritul, subiectul și finalitățile contribuției: întrajutorare, donații, sponsorizări, omenie, caracteristice unor binevoitori, unor altruiști, materializate în fapte caritabile.

Înainte de a prezenta noua carte a d-lui prof. Mihai Matei, corect și deontologic este să amintesc (să reamintesc, pentru „fanii istoriografici” ai autorului!) cărțile elaborate și publicate de autor până acum:

1. *Monografia satului Dorobanți, jud. Botoșani*, Editura Agata, Botoșani, 2005;
2. *Meridiane și continente*, Editura Quadrat, Botoșani, 2007;
3. *Evocări*, Editura Quadrat, Botoșani, 2008;
4. *De la Columb ... la Marco Polo*, Editura Quadrat, Botoșani, 2009;
5. *Colegiul Național „Mihai Eminescu” - pagini de istorie contemporană*, Editura Quadrat, Botoșani, 2010;
6. *Istoria Liceului „Mihai Eminescu”, vol. I*, Editura Quadrat, Botoșani, 2011;
7. *Istoria Liceului „Mihai Eminescu”, vol. II*, Editura Quadrat, Botoșani, 2012;
8. *Jurnal de călătorie*, Editura Quadrat, Botoșani, 2013.

Parcurgând cu atenție lista anterioară, introspecția istoriografică a autorului este canalizată pe două mari teme: *istorie locală și memorialistică / evocări de călătorie*. Între cele două abordări există, în majoritatea cărților sale, interconexiuni punctuale, spațio - temporale. Anticipând, cartea prefatăată în rândurile următoare aparține tematicii de istorie locală.

Noua contribuție este structurată în două cărți: I. *Caravana Crucii Roșii - file de istorie* - (pp. 13 - 81); II. *Unele personalități, societăți, asociații caritabile din județele Botoșani și Dorohoi din perioada 1800 - 2014* (pp. 83 - 132). Noul volum este, în fapt, o contribuție referitoare la caritabilitatea și filantropia socială - medicală în Nordul României, în zona Botoșani - Dorohoi, aprox. în ultimele două sute de ani. Izvoarele istorice utilizate pentru scrierea cărții sunt diverse: documentare, literare, istoriografice, fotografice, memorialistice.

În cartea I, *Caravana Crucii Roșii - file de istorie* -, autorul a realizat o radiografie istorică a Societății europene / internaționale de Cruce Roșie, întemeiată de elvețianul Henri Dunant în 1863 - 1864, cu sprijin european - american (Cap. I, *Scurt istoric al înființării Societății de Cruce Roșie*, pp. 13 - 19), și a filialei sale din România, în perioada 1876 - 2014. Astfel, istoria Crucii Roșii din România și a Filialei Botoșani au fost urmărite în timpul primei conflagrații mondiale (Cap. II, *Crucea Roșie Română și Primul Război Mondial*, pp. 20 - 26), în următoarea jumătate de secol (Cap. III, *Crucea Roșie Română și Filiala ei Botoșani în al Doilea Război Mondial și în anii ce au urmat*, pp. 26 - 37), în „epoca de aur” ceaușistă (Cap. IV, *Crucea Roșie Botoșani în perioada 1972 - 1989*, pp. 38 - 48), în mijloacele mass-media ale vremii (Cap. V, *Fapte ale Crucii Roșii botoșănene consemnate în presa locală, în foi volante și în revista „Sănătatea” (1977 - 1989)*, pp. 41 - 46), în evenimentele din decembrie 1989 (Cap. VI, *Crucea Roșie și Revoluția Română din 1989*, pp. 47 - 56). Nu a fost uitată nici aniversarea a 130 de ani de activitate a CRR, cu polularizarea a 13 voluntari ai Filialei Botoșani (Cap. VII,

Crucea Roșie Română - 130 de ani de la înființare, pp. 57 - 78). *Bibliografia selectivă a Cărții I* a inclus 31 de surse de specialitate, de diferite categorii.

Cartea a II-a (*Unele personalități, societăți, asociații caritabile din județele Botoșani și Dorohoi din perioada 1800 - 2014*) a dovedit faptul că actele de întraajutorare umană sunt diverse, complementare între ele. Astfel, întraajutorarea medicală este complementară celei social - financiare. După abordarea activităților specifice din secolul XIX (*Botoșani și activități caritabile de sănătate publică între 1800 - 1914*, pp. 88 - 98), prof. Mihai Matei a prezentat *Mari personalități filantropice - caritabile din zona Botoșani - Dorohoi, între 1820 - 1945* (Cap. II, pp. 99 - 113): familia Sofian Nicolae și Ruxandra, Anastasie Bașotă, Ioan Mavromati, Leon Ghyka, fam. Miclescu - Călinești, fam. Calimachi (Teodor, Scarlat, Alexandru Papadopol - Calimachi), Iordache Costache Boldur - Lătescu, Ionică Tăutu, Scarlat Vârnav, Costache Roset, Marchian Folescu. Activități de ajutorare umană ale unor organizații de profil s-au derulat în anii interbelici (Cap. III, *Manifestări filantropice în perioada interbelică*, pp. 114 - 118) și în cei postbelici (Cap. IV, *Fapte caritabile și filantropice contemporane*, pp. 119 - 132) - Fundația EUROSOCIAL.

Evident, nu am intrat în amănunte, pentru că doresc să invit cititorul la lectura efectivă, nedorind a-l lipsi de savoarea cititului în liniște și de bucuria ineditului (sau editului, dar mereu noutate!) factologico - evenimential. O carte care nu se lasă din mână până nu este citită integral! O nouă contribuție istoriografică la istoria locală a zonei Botoșani, elaborată în stilul Mihai Matei: clar, explicit, fundamentat documentar, coroborat cu experiențe și amintiri personale inedite, cu suport fotografic, de asemenea, inedit. Cartea, care prezintă evenimente puțin sau deloc cunoscute din trecutul botoșănean - dorohoian, devine astfel bibliografie obligatorie la istoria zonei nordice a Moldovei.

Urez sănătate d-lui prof. Mihai Matei și succes în activitatea istoriografică, așteptăm alte contribuții științifice - memorialistice ale autorului octogenar.

—► *Studii Eminescologice*, 16, 2014, coordonat de Viorica S. Constantinescu (Iași), Cornelia Viziteu (Botoșani), Lucia Cifor (Iași), Editura Clusium, 2014, Cluj, 254 p.

Recent a fost lansat vol. 16, 2014, al periodicului / anuarului Bibliotecii Județene „Mihai Eminescu” din Botoșani, *Studii Eminescologice*, în colaborare cu Catedra de Literatură Comparată și Estetică a Facultății de Litere de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. În acest volum au fost reunite contribuțiile prezente de autori la Simpozionul Național „Eminescu - Carte - Cultură - Civilizație”, desfășurat la Botoșani la 14 - 15 iunie 2014. Vol. 16, 2014, Editura Clusium, 2014, Cluj, 254 p., a fost coordonat de Viorica S. Constantinescu (Iași), Cornelia Viziteu (Botoșani), Lucia Cifor (Iași). Contribuțiile au fost structurate în 5 secțiuni tematice (pp. 7 - 222), completate cu *Mihai Eminescu. Bibliografie selectivă (2013)* - (pp. 223 - 254).

Prima secțiune tematică (pp. 7 - 55) include trei contribuții. În prima (pp. 7 - 32), Maria Sleahtițchi punctează „Receptarea lui Eminescu în Basarabia. Abordări secvențiale”. Pornind de la premiza că „Receptarea lui Eminescu în Basarabia ar trebui să includă câteva repere cronologice de referință: sfârșitul secolului al XIX-lea, perioadele antebelice, interbelice, postbelice și contemporaneitatea” (p. 9), autoarea s-a oprit secvențial la doar câteva episoade din secolul XX: *Eminescu interzis în Basarabia* reocupată samavolnic de Armata Roșie și comuniștii bolșevici (1944 - 1954); *Recuperarea întârziată*: M. Eminescu, *Poezii*, Chișinău, 1954 și exegeza patetică a lui Ramil Portnoi; Momentul Constantin Popovici, *Eminescu. Viața și opera*, Chișinău, 1974; Exegeza estetică și poetică a lui Mihai Cimpoi (1979 - 2013).

Andreea Mironescu a analizat relația dintre „Eminescu și cultura amintirii. De la evocare la ficțiunea postmodernă” (pp. 33 - 42), în contribuțiile lui Eugen Lovinescu (*Mite și Bălăuca*, 1935), Cezar Petrescu (*Romanul lui Eminescu*, 1939), a Florinei Ilis (*Viețile Paralele*, 2012), concluzionând că cele trei exemple sunt *cărți ale memoriei Mihai Eminescu*. Pe aceeași „lungime de undă” a evocării eminescologice, Roxana Patraș a radiografiat trei lecturi biogra-

fice, scrise de Iliana Gregori, Ioana Bot și Radu Vancu, despre „oniro - biografie”, „performativitatea manuscriselor” și „omul făcut concret” (pp. 43 - 55). Punctual, au fost analizate contribuțiile: *Știm noi cine a fost Eminescu? Fapte, enigme, ipoteze*, 2008, de Iliana Gregori (carte încadrată în formula: „*Arta de a visa o biografie: onirografia*”); *Eminescu explicat fratelui meu*, 2012, de Ioana Bot (sau „*Arta de a scrie o bibliografie: performativitatea manuscriselor*”); *Eminescu. Trei eseuri*, 2011, de Radu Vancu (ori „*Arta de a imagina o biografie: omul făcut concret*”). În concluzie, autoarea a precizat că: „*Cele trei formule critice reflectă, în fond, o singură axă dinamică presupunând simultaneitatea atitudinii „apropierii” și „îndepărtării” de biografie: a visa, a imagina și a nu scrie o biografie reprezintă reacții la amețitoarea adâncime a vieții lui Eminescu. O Viață care, asemenea cristalelor - fantomă, invită la meditație și la adâncire în sine*” (p. 45).

Secțiunea următoare, *Literatură comparată*, cuprinde alte patru articole. În primul dintre ele, Traian Diaconescu a studiat „*Glossa. Tradiție și inovație în arhitectura prozodică*” (pp. 59 - 68). Eminescu a inovat o formulă clasică de poezie, ilustrată anterior de Cervantes în Spania sau de Schlegel în Germania, introducând propria sa arhitectură a strofei - 10 octave, în care versurile strofei inițiale sunt reluate, în ordine inversă, în strofa finală, cu rol recapitulativ. Puiu Ioniță a introspectat „*Sensul anagoric al iubirii în opera lui Eminescu*” (pp. 68 - 98), aceea „*aventură spirituală ieșită complet de sub influența rațiunii, o aventură în urma căreia iubirea transcende pe cel care iubește, orientându-l către originea sa divină*” (pp. 95 - 96). La nivel european, în secolul XIX, Amalia Voicu a identificat sursele ideatice de inspirație ale lui „*Eminescu și Kierkegaard, doi romantici moderni*” (pp. 98 - 111), în „*romantismul de origine germană*”, ce devine prisma de reflectare a operelor lor literare în versuri și proză (p. 99). Leonida Maniu a demonstrat „*Caracterul universal al poemului Epigonii*” (pp. 112 - 119), care „*este poemul veșnicei opoziții care se ivește în interiorul spiritului omenesc*”, relevând patru niveluri de universalitate, interdependente între ele și evoluând de la simplu la complex (p. 118).

În secțiunea a III-a, *Stilistică și poetică*, au fost introduse două contribuții (pp. 123 - 165). În prima, Ioan Milică a prezentat „*Theatrum Mundi în publicistica lui Mihai Eminescu*” (pp. 123 - 144). Autorul a identificat trei coordonate ale gazetăriei lui Eminescu, intersectate în producția sa de presă: 1. Conceptualizarea lumii ca *spectacol*; 2. Considerarea discursului politic și gazetăresc ca *negustorie de vorbe*; 3. Conceperea articolului de presă ca *poveste a vorbei* (p. 127). În celălalt articol, Rodica Marian a analizat „*Antinomia „neființei” cu „ființa ce nu moare” și consecințele ei în semantica textuală a Luceafărului*” (pp. 145 - 163), concluzionând că personajul celest are două forme de intruchipare (*Luceafărul și Hiperion*), că ultimul s-a simțit *nemuritor și rece* în lumea sa (în *sufletul său*), urmare a unei *ore de iubire*, că în general iubirea nu oferă „*liniștea uitării*” și nici repaosul căutat (pp. 161 - 162).

În *Studii culturale*, a patra secțiune a periodicului de eminescologie, identificăm alte două contribuții interesante. Astfel, Lucia Cifor a analizat „*Mitul cultural „Eminescu - poet național” în noul context geopolitic al României*” (pp. 167 - 182), după 1989. Autoarea a precizat că *mitul cultural Eminescu* poate avea un traseu bivalent: unul *degradabil*, când este utilizat din motive strict ideologice, conjuncturale, arbitrare; altul *constructiv*, când slujește obiective culturale, științifice, formative (p. 182). Pe de altă parte, Florin Dorcu s-a preocupat de „*Farmecul și deochiul - acțiuni ale legării iubirii în opera eminesciană*” (pp. 183 - 198). Cu ecouri care reverberează și către folclor - etnografie, concluzii autorului trimit către universul rural românesc din a doua jumătate a secolului XIX: *farmecul și deochiul* au fost două dintre practicile magice la care au apelat persoanele îndrăgostite ale lumii eminesciene, pentru realizarea visurilor lor erotice, sub incidența trăirilor ludice (p. 197).

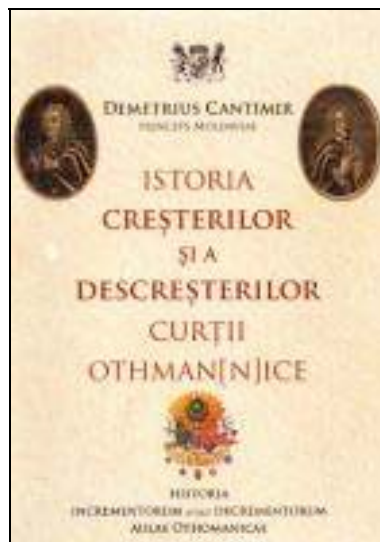
Secțiunea ultimă, *Recenzii, note, comentarii*, prezintă trei importante apariții editoriale de eminescologie: Dumitru Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, ediția a II-a, EUAIC Iași, 2013 (recenzie: Lucia Cifor, „*Între „poezia gramaticii” și „gramatica poeziei”*”, pp. 201 - 206); Cătălin Cioabă, *Mărturii despre Eminescu. Povestea unei vieți spusă de contemporani*, Editura Humanitas, București, 2014 (recenzie de Livia Iacob, pp. 207 - 210); Silviu Mihăilă, *Ioana Em.*

Petrescu, citindu-l pe Eminescu. Note, arhive, documente, Ediția Eikon, Cluj Napoca, 2013 (recenzie: Lucia Cifor, „Pe urmele lecturilor unui mare eminescolog: Ioana Em. Petrescu”, pp. 211 - 214); Sebastian Drăgulănescu, *Eminescu și comicul. Strategii și stratageme artistice*, Editura Alfa, Iași, 2012 (recenzie: Livia Iacob, „O perspectivă inedită asupra operei eminesciene”, pp. 215 - 222).

Studii Eminescologice, 16, 2014 a inclus și *Mihai Eminescu. Bibliografie selectivă (2013)*, în care autoarele, Camelia Strumbea, Irina Porumbaru, Elena Bondor, de la BCU „Mihai Eminescu” Iași, au fișat 326 de contribuții despre personalitatea născută la Botoșani (reeditări, articole, studii, cărți). Identificăm în liste autori (Valentin Coșoreanu, Nicolae Iosub, Gică Manole) și publicații (*Luceafărul*, *Studii Eminescologice*, *Hyperion*) din Botoșani.

În concluzie, *Studii Eminescologice*, 16, 2014, ca și volumele anterioare, reunește mai multe calități: *periodic Eminescu*, consacrat deja, de valoare națională, cu reale deschideri către mondialism științific, prin rezumatele în limbi străine ale contribuțiilor de specialitate incluse în sumar; *produs* al activităților de cercetare eminescologică din România, cu paginile oferite / deschise cât mai multor persoane interesate de Eminescu și eminescologilor; *barometru* al cercetărilor de eminescologie de la Botoșani - Iași, orașe atât de dragi lui Eminescu; *periodic* inclus obligatoriu în **Bibliografia Eminescu**. *Studii Eminescologice*, 16, 2014, este precum vinul românesc secular de calitate, nobil: *cu cât este mai vechi* (adică cu cât are mai multe volume publicate), *cu atât este mai bun* (adică prestanța calitativă și cantitativă crește constant). Evident, ca orice produs al minții umane, este *perfectibil*. Propun editorilor coordonatori ca anuarul *Studii Eminescologice* să fie completat, începând cu vol. 17, 2015, cu: un *Cuprins* și *titluri* ale secțiunilor tematice în limbi străine (franceză, engleză, germană), așa cum apare titlul periodicului pe coperta I; tot pe coperta I, în fundal, *chipul* lui Eminescu, din fotografiile sale arhicunoscute și arhiutilizate în alte situații; pe coperta IV, *fotografii* cu statuile Eminescu, căci există zeci de astfel de reprezentări de for public în România și în lume. Astfel, s-ar evita monotonia imaginistică și impresia statică ale coperților, cu toate că există o rulare anuală a culorilor acestora, cu toate că ele îmbracă un conținut diversificat, atractiv, incitant.

—► Dimitrie Cantemir, Principele Moldovei, *Istoria Creșterilor și a Descrășterilor Curții Othoman[n]ice sau Aliothman[n]ice, de la primul început al neamului adusă până în vremurile noastre*, în trei cărți, volumul I și volumul II, Prefața traducerii românești de Acad. Virgil Cândea, traducere românească și indice de Dan Slușanschi, ediția a II-a revizuită, Editura Paideea, București, 2012, 608 p.

Editarea critică a operei fundamentale a lui Dimitrie Cantemir despre *Istoria Imperiului Otoman* a avut, la rândul ei, o istorie cu următoarele repere cronologice: **1984** - Virgil Cândea a descoperit manuscrisul original al sintezei otomane a principelui moldav la Houghton Library, Harvard University, Cambridge, Massachussets, USA; **1999** - publicarea ediției facsimilate a manuscrisului cantemirian; **2001** - ediția critică tipărită a textului cantemirian în limba latină, cu inserții otomane, arabe, persane, grecești; **2012** - apariția traducerii românești, în ediție critică, a originalului latinesc. În concluzie, mă refer la: Dimitrie Cantemir, *Principele Moldovei, Istoria Creșterilor și a Descreșterilor Curții Othoman[n]ice sau Aliothman[n]ice, de la primul început al neamului adusă până în vremurile noastre*, în trei cărți, volumul I și volumul II, Prefața traducerii românești de Acad. Virgil Cândea, traducere românească și indice de Dan Slușanschi, ediția a II-a revizuită, Editura Paideea, București, 2012, 608 p. Titlul original al sintezei otomane: *Demetrii Principis Cantemirii Incrementorum et Decrementorum Aulae Othoman[n]icae sive Aliothman[n]icae Historiae a Prima Gentis Origine ad nostra usque Tempora deductae Libri Tres*.

Ediția critică a traducerii românești cuprinde: *Prefața* editorului (prof. Ion Bănșoiu, directorul Editurii Paideea) - (p. 5); *Prefața* traducerii românești, semnată de Acad. Virgil Cândea (pp. 7 - 11); *Prefața* lui Dimitrie Cantemir (pp. 13 - 48), *Creșterile Curții Othomane, Cartea I* (Capitolele I.1 - I.9, pp. 49 - 90), *Cartea a II-a* (Capitolele II.1 - II.12, pp. 91 - 181), *Adnotările* lui Dimitrie Cantemir la *Cartea I* (pp. 183 - 223) și la *Cartea a II-a* (pp. 224 - 323); *Descreșterile Curții Othomane, Cartea a III-a*, Capitolele III.1 - III.5 (pp. 325 - 472), *Adnotările* principelui moldav la *Cartea a III-a* (pp. 473 - 572). Ediția critică este completată cu *Indicele Adnotărilor* lui D. Cantemir la Cărțile I - II - III (pp. 573 - 598), *Domniile sultanilor Împărăției Othomane* (Cărțile I - II - III) - (p. 598), Anexă: *Dimitrie Cantemir - istoric al Imperiului Otoman*, articol scris de Aurel Decei (pp. 599 - 604), *Postfața Traducătorului* Dan Slușanschi (pp. 605 - 606), *Cuprins* (pp. 607 - 608).

Dimitrie Cantemir a elaborat dual istoria otomană: *conținutul* sau *textul propriu-zis* și *adnotările* / comentariile ori notele autorului la medalioanele sultanilor / opera istorică. *Conținutul* sintezei otomane cantemiriene este o *compilație* a cronicilor primare, anomime otomane și a unor lucrări de autor de istorie otomană, referitoare la secolele XIV - XVII, accesibile principelui moldav. Acestea li s-au adăugat diferite contribuții istoriografice persane, arabe, grecești - bizantine, vest- și central - europene, cât și memoria unor evenimente istorice contemporane tinereții și maturității autorului (c. 1685 - 1711), la derularea unora dintre ele participând personal. *Conținutul* propriu-zis, compilat, al sintezei otomane a fost structurat în 26 de capitole - biografii, câte unul pentru fiecare sultan prezentat, de la Suleiman Șah la Ahmed III (sultanul Mehmed IV a fost prezentat în două părți / capitole), cu două capitole pentru Interregnumul dintre 1402 - 1413, despre sultanii Suleiman Celebi și Musa Celebi, fiii lui Baiezid Trăsnetul. Astfel, firidele - biografii rezervate de Cantemir sultanilor otomani au fost pentru: *Suleiman Șah* (pp. 49 - 51); *Othman I* (pp. 51 - 59); *Orchan* (pp. 59 - 65); *Murad I* (pp. 65 - 68); *Baiezid I* (pp. 68 - 73); Interregnum (*Suleiman Celebi* - pp. 73 - 76); Interregnum (*Musa Celebi* - pp. 76 - 78); *Mehmed I* (pp. 78 - 81); *Murad II* (pp. 81 - 91); *Mehmed II* (pp. 91 - 95); *Baiezid II* (pp. 95 - 113); *Selim I* (pp. 113 - 127); *Suleiman I* (pp. 127 - 148); *Selim II* (pp. 148 - 155); *Murad III* (pp. 155 - 160); *Mehmed III* (pp. 160 - 161); *Ahmed I* (pp. 161 - 164); *Mustafa I - Othman II - Mustafa I* (pp. 164 - 165); *Murad IV* (pp. 165 - 172); *Ibrahim* (pp. 172 - 174); *Mehmed IV* (pp. 174 - 183; 325 - 356); *Suleiman II* (pp. 356 - 414); *Ahmed II* (pp. 414 - 463); *Mustafa II* (pp. 463 - 473); *Ahmed III* (pp. 463 - 472). Mai multe informații despre fiecare conducător otoman, principele moldav a oferit în *Adnotările* sale (pp. 183 - 324; 473 - 572).

Principele moldav a completat *textul* principal al compilației, asupra căruia a intervenit puțin, prin repartizarea materialului în medalioanele sultanilor, cu propriile sale *adnotări*, *completări* și *explicații*, care constituie *partea originală*, de un deosebit interes, a istoriei otomane cantemiriene. *Notele* principelui moldav, cu o puternică amprentă critică, sunt specifice medalionului fiecărui sultan, întărind sau infirmând diferite afirmații din conținut. Ele sunt marcate

cu diferite litere sau grupuri de litere latinești ori grecești. O altă *caracteristică* a structurii sintezei otomane este aplicarea *principiului cantemirian al dualității evoluție - involuție, sub forma creștere - descreștere a puterii statului, culturii, civilizației otomane*. Astfel, Dimitrie Cantemir a identificat în trecutul otoman o perioadă *evolutivă*, a *creșterii* (de la începutul statului osman prin 1300, până în 1672, la cucerirea Căminii polone), urmată de una *regresivă*, a *descreșterii* (începând cu 1673). Bilanțul otoman extern politic - militar - teritorial al anului 1672 a fost astfel caracterizat de principele moldav: „*Lui Mehmed îi ieșise după pofa inimii războiul cu Polonia. Într-una și aceeași campanie fusese cucerit cel mai bine întărit meterez al Poloniei, fuseseră doborâte puterile dușmanilor, pustită Podolia, adusă la cea din urmă ananghie Leopolea, iar în înșși răunchii Regatului fusese vărâtă o asemenea groază, încât ei să socotească nu numai potrivit, ci și necesar să-și lase laoparte onoarea și să-și răscumpere astfel viața și bunurile, iar pe tătari să fie siliți să-i proclame eliberatorii lor - tocmai pe cei pe care-i încercaseră întotdeauna drept dușmanii lor de moarte* (p. 325). (...) *Iar aceasta a fost, din anul 611 al Hegirei (1214 - 1215 d.Hr. - notă DP) și până în cel de astăzi (1716 d.Hr. - notă DP), ultima izbândă de pe urma căreia să se fi revărsat vreun folos asupra Statului Othman, ori să se fi adăugat hotarelor lui vreun oraș sau vreo provincie. Au urmat, mai cu seamă, groaznicele înfrângeri <aduse> sub auspiciile răposatului Leopold, Împ(ăratul) Rom(anilor), pe care urmașii de-abia de le-ar crede, de nu li s-ar adăuga dovada publică, iar puterile Othmanizilor s-au prăvălit, pierzând ei mai multe Regate și Provinci, fiindu-le distruse, până la nimicire, oștiri întregi, și prin războaie și prin neînțelegeri dinlăuntru* (p. 181)”.

Structura unui medalion - biografie întocmit pentru sultanul X este următoarea: precizarea numelui tatălui său; numărul de ordine în șirul conducătorilor otomani; date despre familia sa; urcarea pe tron; politică internă și externă, cu expediții militare, cuceriri de noi teritorii, localități, populații; construcții civile, militare, religioase; viață particulară; moravuri, pietate; elogiul sau critica domniei. Întinderea unui astfel de medalion este de la 3 - 4 paragrafe la câteva zeci de pagini, cu peste 200 de paragrafe (215 paragrafe conține capitolul referitor la sultanul Mehmed IV), în funcție de personalitatea sultanului respectiv, sursele istorice utilizate și bogăția lor informativă, nivelul și calitatea informațiilor și experiențelor personale cantemiriene despre padișahul prezentat.

Dimitrie Cantemir a utilizat diferite *izvoare istorice*, în special *cronistice*, care i-au fost accesibile, direct sau mijlocit, în perioada documentării și a elaborării lucrării: turco - osmane, persane, arabe, greco - bizantine, central- și vest-europene, valahe (muntene). Acele cronici și anale au fost citate fie nominal, fie generic. Astfel, dintre autorii turco - osmani utilizați, Cantemir a nominalizat pe Mevlana Idrisi Bitlisi, Saadi Efendi, Ali Hezarfenn, Mehmed Saadeddin Hogeia Efendi, Mehmed Neșri, Ibrahim Pecevi. Cât și persano - arabii Al-Farghani, Șeicul Saadi, Al-Batlani. Alți cronicari otomani au fost numiți generic „*scriitori turci*”, iar cronicile anonime: „*Analele turcești*” ori „*Tevarih-i Al-i 'Osman*”. Principele moldav a făcut dese trimiteri la *Coran (Kur'an)*, Biblia islamică, și mai puține la un „*Lexicon Persan - Turcesc*” (numit și „*Nimetullah*” - „*Binefacerea / Binecuvântarea lui Allāh*”; al lexicografului Meninski?). Cronicarii greco - bizantini consultați au fost: Nicefor Gregoras, Zonaras, Ioan Cantacuzino, Kedrenos, Kalkokondilas, Georgios Sfrantzes. Autorii creștini central- și vest - europeni citați au fost: Paulus Diaconus, Busbeq, Loncierus, J.B. Ricciolus, I.I. Scaliger, D. Petavius, S. Calvisius, I. Gaudier, J. Leunclavius, lexicograful Meninski. Alții au fost desemnați generic „*scriitori creștini*”, iar unele cronici occidentale - „*Analele creștine*”.

Sinteza otomană a lui Cantemir este, în același timp, și o *lucrare* despre relațiile otomano - române, de la sfârșitul secolului XIV - până în 1711 inclusiv. Ecourile relațiilor otomano - române sunt perceptibile la sfârșitul secolului XIV și tot mai intense în următoarele veacuri, XV - XVII. Pentru perioada c. 1685 - 1711 inclusiv, informațiile specifice sunt tot mai intense și bogate, autorul utilizând și propriile informații ori experiențe în acel domeniu. Marea majoritate a informațiilor cantemiriene sunt, în perspectiva timpului, corecte istoric, dar există și erori, unele chiar hazlii în ziua de astăzi (de ex., sultanul Baiezid Fulgerul a atacat Moldova lui Ștefan cel

Mare (sic!), obținând o victorie la Războieni, dar fiind obligat, ulterior, să se retragă la S. Dunării ...). *Istoria Imperiului Otoman* a lui Dimitrie Cantemir a fost sinteza otomană a vremii sale: începutul secolului XVIII. Conținutul „clasic” al lucrării a fost organizat și prezentat prin prisma unei originale concepții duale ale parcursului istoriei otomane (sec. XIV - 1711), caracterizată prin coordonatele *dezvoltare - regres* sau *evoluție - involuție* („*creștere*” - „*descreștere*”), completată cu note și comentarii („*adnotări*”), partea originală a contribuției istoricului - osmanist moldav. *Adnotările* întregesc în mod necesar compilația otomană cantemiriană, dovedind valoarea științifică de osmanist a principelui moldav, care a trăit, a cunoscut, a înțeles și a prezentat trecutul și, mai ales, prezentul cantemirian al otomanilor din interior, din centrul de putere Istanbul al factorului / vectorului de putere mondial tricontinental Imperiul Otoman.

Ediția românească V. Căndea - D. Slușanschi a *Istoriei Imperiului Otoman* a lui Dimitrie Cantemir a fost așteptată cu interes și curiozitate aproape trei decenii. Apariția ei permite acum studierea multi-sectorială a celui mai important proiect istoriografic cantemirian, cel otoman (istorie, cultură, civilizație, religie, muzică, paleografie, lexicografie, pictură etc.). Introducerea, la sfârșitul cărții, a articolului orientalistului român Aurel Decei, *Dimitrie Cantemir - istoric al Imperiului Otoman*, redactat în 1973, și a *Prefaței Traducătorului* Dan Slușanschi, a lămurit multe elemente punctuale ale elaborării *Istoriei otomane*, ale recuperării manuscrisului original latin cu inserții lingvistice turco - arabo - persane, grecești etc., ale realizării și tipăririi edițiilor critice a originalului latin și a traducerii sale în limba română.

Dar această ediție are, din păcare, și *unele aspecte perfectibile*: greșeli de tehnoredactare și gramaticale; lipsa copiilor celor 22 de portrete color ale celor mai importanți sultani otomani, existente în manuscrisul latin original; omiterea textelor cu alfabet arab; lipsa textului englez al *Prefaței* lui Virgil Căndea, al *Notei Traducătorului* a lui Dan Slușanschi, al *Cuprinsului* cărții; completarea *Indexului Adnotărilor* cantemiriene cu termenii specifici din conținutul (textul) propriu-zis; atașarea unei hărți a Imperiului Otoman, pentru vizualizarea cartografică a evenimentelor istorice din conținutul (text și adnotări) sintezei otomane.

La sfârșitul acestor considerații generale, concluzionez că edițiile critice ale textului original latin și ale traducerii sale românești trebuie să constituie punctul de plecare pentru reanalizarea și restabilirea rolului și locului *Istoriei Imperiului Otoman* în proiectul otoman cantemirian, pe de o parte, în evoluția orientalisticii - osmanisticii românești și europene, pe de altă parte. Știm deja că *Istoria otomană* a lui Cantemir, chiar în forma ciuntită și parțial prelucrată a ediției englezești (un „*remake*”) a editorului londonez Nicolas Tindal, a fost sinteza otomană fundamentală a secolului XVIII în Europa, prin edițiile în engleză, franceză germană. Au urmat apoi *Istoriile Imperiului Otoman* scrise de un alt român, Ienăchiță Văcărescu, la sfârșitul secolului XVIII, din nefericire puțin cunoscută și folosită în ultimile două veacuri, de austriacul Josef von Hammer - Purgstall (1827 - 1835, ediție germană; 1835 - 1845, ediție franceză), de germanul J.W. Zinkeisen (1845 - 1865, în germană), de românul Nicolae Iorga (1908 - 1913, în germană).

► Ion Constantin, Ion Negrei, *Pantelimon Halippa – Apostol al Basarabiei. Studii. Documente. Materiale*, Editura Notograf Prim, Chișinău, 2013, 736 p.

Istoricii Ion Constantin și Ion Negrei au continuat seria monografică consacrată unioniștilor basarabeni din prima jumătate a secolului al XX-lea. După Ioan Pelivan și Gherman Pântea, a urmat Pantelimon (Pan) Halippa. După o primă monografie din 2009 (Ion Constantin, *Pantelimon Halippa, neînfricat pentru Basarabia*, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2009, 326 p.; Ion Constantin, Ion Negrei, *Pantelimon Halippa – Tribun al Basarabiei*, București, 2009, 494 p.), a urmat prezentul volum: Ion Constantin, Ion Negrei, *Pantelimon Halippa – Apostol al Basarabiei. Studii. Documente. Materiale*, Editura Notograf Prim, Chișinău, 2013, 736 p. Impresionanta monografie, publicată la aniversarea a 130 de ani de la nașterea marelui patriot basarabean, cuprinde: un *Studiu introductiv*: *Pantelimon Halippa - Apostol al Basarabiei* (scris de Ion Constantin și Ion Negrei, pp. 17 - 60); un *Omagi*: *Pantelimon Halippa, o viață în slujba ideii de unitate națională* (scris de Nicolae Nitreanu, pp. 61 - 62), o foarte con-

sistentă extensie documentară cu șapte părți (pp. 63 - 663), cu *rezumat* în limbile: română, engleză, rusă (pp. 664 - 669), cu *Pantelimon Halippa. Iconografie* (cu 66 izvoare istorice cartografice, documentare, fotografice, timbre, plicuri, fișe de anchetă, hotărâri judecătorești) – (pp. 670 - 709), cu *Bibliografie selectivă* (pp. 710 - 714), cu *Indice* antroponimic (pp. 715 - 731), cu *medalioane* despre cei doi autori (pp. 732 - 736).

În *Studiu introductiv: Pantelimon Halippa - Apostol al Basarabiei*, cei doi autori au prezentat principalele coordonate ale vieții și activității intelectuale, politice, ziaristice, literare ale patriotului basarabean. Pantelimon (Pan) Halippa, luptător unionist basarabean și om politic român din perioada interbelică, s-a născut la 1 august 1883 în satul Cubolta, com. Cubolta, jud. Soroca, într-o familie modestă (tatăl: Neculai Halippa - dascăl bisericesc; mama: Paraschiva Halippa - casnică). A urmat școala primară în satul natal (1889 - 1893), apoi Școala Spirituală (gimnazială) din Edineț (1893 - 1898) și Seminarul Teologic de la Chișinău (1898 - 1904). Ulterior, s-a înscris la Universitatea din Dorpat - Juriev (azi Tartu, în Estonia), unde a fost student și Ioan Pelivan, Facultatea de Științe Naturale, unde a urmat doar primul an (1904 - 1905). Apoi a participat, ca student, la revoluția rusă burgheză din 1905 - 1907. În 1906 a reprezentat țărănimea basarabeană la Congresul țărănimii ruse din Imperiul țarist, desfășurat la Moscova. Încă din acei ani, tânărul Pantelimon Halippa s-a remarcat ca activist pentru drepturile naționale, politice, sociale, economice, culturale, religioase ale românilor basarabeni, devenind ulterior conducătorul grupării radicale basarabene, care pune accentul pe reforme social-economice (agrară, financiară etc.).

La începutul anului 1906, Pantelimon Halippa a revenit la Chișinău unde, în colaborare cu alți intelectuali basarabeni patrioți, a editat ziarul sugestiv intitulat *Basarabia*, în limba română, cu litere chirilice (mai 1906 - martie 1907). Cenzura țaristă a interzis gazeta *Basarabia* doar după 78 de numere. Apoi, Pan Halippa a editat *Viața Basarabiei* (1907 - 1908), prin care periodic a continuat să promoveze activ interesele complexe, juste, seculare, ale românilor basarabeni. În 1908 Pan Halippa a publicat la Chișinău, în limba română, cu alfabet chirilic, vol. *Pilde și povește*, pentru cititorii basarabeni, copii, maturi, bătrâni.

Între anii 1908 - 1912, cu sprijinul direct al lui Constantin Stere, Pan Halippa a urmat cursurile Facultății de Litere, Secția Istorie, de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. În perioada studenției ieșene, Pan Halippa a colaborat la periodicele: *Viața Românească* (responsabilul rubricii „*Scrisori din Basarabia*”), la *Arhiva*, la *V. Adamachi*, semnând materialele publicate cu pseudonimele P. H. Basarabeanu sau P. Cubolteanu. După absolvirea facultății, a refuzat oferta unei cariere universitare ieșene și s-a întors în Basarabia în 1913, cu obiectivul luptei pentru promovarea drepturilor și libertăților basarabenilor în cadrul Imperiului țarist rus. A editat, împreună cu N. Alexandri, revista *Cuvânt Moldovenesc* din 1913, devenită ziar săptămânal din 1914.

Pe plan politic, Pantelimon (Pan) Halippa a activat constant și ferm pentru promovarea intereselor românilor basarabeni în cadrul statului multinațional rusesc, pentru cristalizarea conștiinței naționale românești basarabene, pentru trasarea viitorului politic basarabean: afirmarea personalității politice a Basarabiei și unirea ei cu România. Viziunea și concepția politică ale lui Pan Halippa susțineau necesitatea și rolul unui ziar și al unui partid politic care să fie magnetul și liantul mișcării politice, naționale, sociale, ideologice, religioase a românilor basarabeni în timpul și la sfârșitul Primului război mondial (1914 - 1918).

La începutul vulcanicului an 1917, Pan Halippa a asistat la prăbușirea țarismului rus și a înțeles, totodată, că s-a ivit oportunitatea unică pentru promovarea activă, accelerată, a intereselor complexe ale românilor basarabeni. Astfel, la 4 aprilie 1917 a înființat, împreună cu alți patrioți basarabeni, *Partidul Național Moldovenesc* (PNM). Pantelimon (Pan) Halippa a făcut parte din Comitetul de reînființare a *Societății Culturale Moldovenești* (1917), a participat activ, din partea PNM, cu realiste și pertinente luări de cuvânt, la congresele diferitelor meserii din Basarabia: al preoților (13 - 19 aprilie 1917), al studenților (20 mai 1917), al învățătorilor (20 - 25 mai 1917), al țăranilor (21 - 24 mai 1917), al soldaților și ofițerilor (20 - 28 octombrie

1917). A participat activ la constituirea *Sfatului Țării* (Parlamentul Basarabiei), în ultima decadă a lunii noiembrie 1917, fiind vice-președintele (21.11.1917 - 25.11.1918) și apoi președintele (25.11.1918 - 18.02.1919) instituției legislative a Basarabiei. A avut, ulterior, un rol important în proclamarea *Republicii Democratice Moldovenești* (2 decembrie 1917), formarea și activitatea primului guvern al RDM, numit Sfatul (Consiliul) Directorilor Generali (7 decembrie 1917), proclamarea *Independenței RDM* și ruperea oricăror relații de dependență cu Rusia bolșevică (24 ianuarie 1918: dată simbolică: aniversarea Unirii Moldovei cu Țara Românească în 1859!). În acele condiții, singura opțiune realistă de politică externă, diplomatică a RDM, al doilea stat independent românesc pe harta Europei, a fost unirea cu Regatul României și formarea unui singur stat național unitar românesc.

În anul 1918 Pantelimon Halippa s-a situat în fruntea *curentului activist unionist basarabean*, având un rol important în pregătirea acțiunilor pentru *unirea Basarabiei cu România*. *Sfatul Țării* a votat, la 27 martie / 9 aprilie 1918, cu 86 voturi pentru, 3 voturi contra și 36 de abțineri, *unirea condiționată a Basarabiei cu România*. După votarea Unirii, Pan Halippa a făcut parte din diferite delegații oficiale: cea care a prezentat regelui Ferdinand I, la Iași, *Proclamația Unirii de la Chișinău*; cele care au participat la adunările istorice de la *Cernăuți* (15 / 28 noiembrie 1918) și *Alba Iulia* (18 noiembrie / 1 decembrie 1918). La începutul perioadei interbelice, Pan Halippa a fost *membru* al Partidului Țărănesc din Basarabia, propunând fuziunea PTB cu Partidul Țărănesc din România. Ulterior, în 1926, Partidul Țărănesc unificat a fuzionat cu Partidul Național Român, rezultând Partidul Național Țărănesc, condus de Iuliu Maniu - Ion Mihalache, marele partid istoric al României interbelice. În perioada interbelică, Pan Halippa a fost de mai multe ori *ministru*, la diferite ministere, în perioada: 1 decembrie 1919 - 13 noiembrie 1933; a fost, de asemenea, *senator* și *deputat* în Parlamentul României Mari (1918 - 1934). Datorită atitudinii sale intransigente și verticale, Pan Halippa a fost considerat de basarabeni ca și *lider al regionalismului basarabean* în relațiile cu guvernul central de la București. Academia Română l-a primit membru - corespondent la 15 octombrie 1918 iar Regaliața l-a decorat cu ordinele: *Ferdinand I* în grad de Mare Cavaler; *Coroana României* în grad de Mare Cruce; *Serviciul Credincios* în grad de Comandor; cu medaliile: *Crucea de Război*, *Peleş* etc.

Pe plan literar - publicistic, Pan Halippa a publicat în 1921 vol. *Flori de pârloagă*, prefată laudativ de Mihail Sadoveanu, iar în perioada 1932 - 1944 a condus și a publicat revista *Viața Basarabiei*, în continuarea, dar pe alte coordonate, a periodicului de la începutul secolului XX. După 1935, a adoptat o poziție intransigentă, verticală, continuă, față de cuzism, legionarism, fascism. În 1940 și în 1944 a protestat energic împotriva reocupărilor succesive ale Basarabiei de către Armata Roșie și la reintroducerea regimului dictatorial comunist sovietic anti-românesc. A ajutat, de asemenea, pe refugiații basarabeni din 1940 și din 1944 din fața tăvălugului bolșevic roșu să se reintegreze în societatea românească încă democratică. În acest sens, a trimis un memoriu trimisului guvernului SUA în România, diplomatul M. Etherige, în 1945, solicitând ajutorul pentru rezolvarea diplomatică a refugiaților basarabeni în România.

Instaurarea definitivă a regimului comunist în România, susținut de URSS și de Armata Roșie, din 1948, a însemnat și urmărirea patrioților basarabeni care, în 1918, au realizat și au votat unirea Basarabiei cu România. Astfel, Pan Halippa a fost arestat și închis la Sighet (1950 - 1952), apoi predat rușilor comuniști și trimis în lagăr în Siberia (1952 - 1955), eliberat și retrimis în România, unde a fost închis la Gherla (1955 - 1957). A fost eliberat în 1957 și a trăit în București, alături de familie, ultimele două decenii de viață. Bătrân și bolnav, nu a uitat și nu a abandonat cauza basarabenilor din URSS. A elaborat și a trimis *memorii* în sprijinul cauzei basarabene și a rezolvării acesteia primului-ministru pro-comunist Petru Groza (1945 - 1946), liderului român comunist Nicolae Ceaușescu (1967, 1968, 1971, 1975, 1977), președintelui Franței, Charles de Gaulle (1968), președintelui SUA, Richard Nixon (1969), ambasadorului SUA în România, Harry Barnes (1974). Pantelimon (Pan) Halippa a murit la 30 aprilie 1979, la vârsta de 96 de ani, la București, a fost înmormântat în cavoul familiei din cimitirul *Mănăstirii Cernica*, de lângă București.

Portretul lui Pantelimon (Pan) Halippa, conturat de autorii monografiei, este completat cu *Omagiul* bine-meritat scris de Nicolae Nitreanu (*Pantelimon Halippa: un om care n-a vrut să fie sub vremi*, pp. 61 - 62). Anexa cărții, foarte generoasă ca paginatie, cuprinde șapte părți, cu diferite categorii de izvoare istorice: amintiri, memorii, confesiuni, documente, materiale. *Partea I* (*Pantelimon Halippa: amintiri, memorii și spovedanii*, pp. 63 - 143), cuprinde documente autobiografice ale tribunului basarabean, completate cu cele ale lui Alexandru Oatul și ale lui Teodor Păduraru. *Partea a II-a, Documente și materiale (1906 - 1918)*, conține izvoare istorice referitoare la același personaj istoric în primul deceniu al activității sale politico - naționale, inclusiv în anii agitați, dar încărcăți de semnificații și de realizări politico - naționale, 1917 - 1918 (pp. 145 - 201). Următoarele părți includ *Documente și materiale* referitoare la următoarele perioade istorice specifice cronologiei vieții și activității lui Pantelimon (Pan) Halippa: *Partea a III-a (1919 - 1939)* – (pp. 202 - 260); *Partea a IV-a (1940 - 1947)* – (pp. 261 - 354); *Partea a V-a (1950 - 1978)* – (pp. 355 - 602); *Partea a VI-a (1979 - 1982)* – (pp. 603 - 620); *O anexă absolut necesară (1967 - 1991)* – (pp 621 - 663).

Partea a II-a relevă cititorului documente fundamentale referitoare la Pan Halippa și la Basarabia: lupta patrioților basarabeni pentru realizarea obiectivului național secular, pentru autonomia, independența și unirea provinciei, din decembrie 1917, ianuarie - martie 1918. Astfel, în *Cuvântarea sa la Ședința de inaugurare a Sfatului Țării*, de la 21 noiembrie 1917, Pan Halippa a precizat că „*Partidul Național nu urmărește scopuri șoviniste, ci vrea să intre în contact strâns cu restul naționalităților mici ale țării, ca împreună cu ele să muncească la reclădirea țării pe principii noi. Noi dorim să trăim în înțelegere frățască cu toate naționalitățile și de aceea noi le propunem să se organizeze. Declar că Partidul Național reprezintă națiunea moldovenească. Dar odată cu aceasta declar că noi suntem departe de gândul de a subjuga pe alții; dimpotrivă, dorim să lucrăm în Sfatul Țării pentru binele tuturor naționalităților din Basarabia, care au dreptul să trăiască pe pământul ei ospitalier*” (p. 184).

În *Declarația Sfatului Țării de independență a Republicii Democratice Moldovenești*, de la 24 ianuarie 1918, la Chișinău, document oficial la redactarea căruia Pantelimon Halippa a avut un rol important, s-a statuat: „*Proclamarea neatârării este o cerință politică a vremii, căci Republica Moldovenească nu mai poate aștepta de la nimeni orânduirea vieții sale și popoarele Republicii trebuie să înțeleagă că viitorul lor atârnă numai de dânsese și că acest viitor poate să fie înfăptuit numai prin așezământul înalt de ocârmuire - Sfatul Țării și stăpânirea pusă de el - Sfatul Miniștrilor*.

Republica Moldovenească neatârnată își pune ca scop pacea și înțelegerea prietenească în viața politică și economică cu toate țările îndepărtate și vecine, socotind războiul ca cel mai vrăjmaș dușman al noroadelor și țărilor. Deci, în politica sa din afară Republica Moldovenească neatârnată va urmări încheierea cât mai grabnică a păcii obștești democratice în înțelegere cu toți întovărășiți. În politica sa lăuntrică, Republica Moldovenească neatârnată, cheazășluind drepturi depline tuturor națiilor, va urma mai departe cu întărirea slobozeniilor câștigate prin revoluție și vestite prin declarația Sfatului Țării de la 2 decembrie anul 1917” (p. 189).

În *Declarația oficială a Sfatului Țării de unire a Republicii Democratice Moldovenești (Basarabia) cu România*, de la 27 martie / 9 aprilie 1918, s-a proclamat oficial: „*În numele poporului Basarabiei, Sfatul Țării declară: «Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută și mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mamă-sa România»*” (p. 195).

În *Părțile IV și V* sunt publicate *Memoriile* scrise și expediate de Pantelimon Halippa diferitelor organisme interne românești și președinților / ambasadorilor SUA și Franței în perioada 1945 - 1974, prin care solicită sprijin în rezolvarea problemei Basarabiei și a basarabenilor. *Partea a V-a* include documente postume (1979 - 1982) referitoare la viața și opera complexă a lui Pantelimon Halippa, iar *O anexă absolut necesară* adună documente referitoare la

Basarabia / Republica Moldova în perioada 1967 - 1991.

Bibliografia selectivă enumeră 84 de fonduri arhivistice și contribuții istoriografice referitoare la Pantelimon Halippa și Basarabia, pe durata unui secol (1883 - 1991). *Izvoarele „iconografice”* completează informațiile textelor și documentelor despre Pantelimon Halippa. În concluzie, cine a fost Pantelimon Halippa? Unul dintre cei mai mari luptători români basarabeni pentru drepturile naționale, politice, sociale, economice, culturale, religioase etc. ale basarabenilor, pe durata a șase decenii. A fost liderul regionalismului basarabean în perioada interbelică, într-o perioadă în care atât Basarabia, cât și România, căutau să identifice și să aplice formula de coabitare și colaborare realistă, armonioasă, reciproc avantajoasă, pe plan intern și extern. Pantelimon Halippa a fost Apostolul Basarabiei, Tribunalul Basarabiei în 1917 - 1918 și în perioada României Mari, cum l-au caracterizat cei doi autori, Ion Constantin și Ion Negrei. Pantelimon Halippa a fost unul dintre făuritorii importanți ai României Mari, prin componenta Basarabia, pe care, din iulie 1940, revoluționarul unionist basarabean a apărut-o cu forțele și cu mijloacele sale până la moarte. Întrebându-se de ce România Mare a rezistat doar 22 de ani, de ce Basarabia a fost pierdută în 1940 iar în 1944 a fost reocupată definitiv de către rușii comuniști, a găsit răspunsuri. Pe baza acestora, a redactat memorii pro-Basarabia și pro-basarabeni și a solicitat sprijin la București, la Paris, la Washington DC. Cine uită de Pantelimon Halippa uită de Basarabia, de Unirea acesteia cu România de la 27 martie / 9 aprilie 1918, de România Mare, de problema Basarabiei după 1940. Și nu ar fi corect, nu ar fi drept față de Pantelimon Halippa, de zecile de mii de basarabeni care s-au născut, au trăit, au muncit, au suferit, au murit românește!

O întrebare adresată autorilor Ion Constantin și Ion Negrei: urmează monografia despre Ion Incuț?

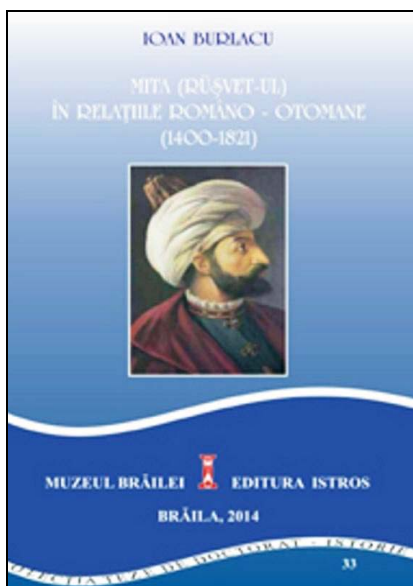
BIBLIOGRAFIE MINIMALĂ:

- Constantin Ion, *Pantelimon Halippa, neînfricat pentru Basarabia*, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2009, 326 p.;
- Constantin Ion, Negrei Ion, *Pantelimon Halippa - tribun al Basarabiei*, București, 2009, 494 p.;
- Constantin Ion, Negrei Ion, *Pantelimon Halippa - apostol al Basarabiei. Studii. Documente. Materiale*, Notograf Prim, Chișinău, 2013, 736 p.

► Ioan Burlacu, *Mita (rüşvet-ul) în relațiile româno-otomane (1400 - 1821)*, Muzeul Brăilei - Editura Istros, Brăila, 2014, 209 p.

O temă și o provocare de „*actualitate milenară*” este **mita** sau „**atenția**”. De la vânătorul paleolitic, care a oferit un vârful de săgeată de silex șefului de hoardă sau gintă, până la persoana „anonimă” care tocmai a alimentat cardul unui factor de decizie cu o sumă „frumușică”, mita a însoțit permanent istoria și faptele oamenilor care doreau să obțină și să păstreze „ceva”. Particularizând în timp și loc istoric, Ioan Burlacu, de formație avocat și magistrat militar, radiografiază *Mita (rüşvet-ul) în relațiile româno-otomane (1400 - 1821)*, Muzeul Brăilei - Editura Istros, Brăila, 2014, 209 p. Contribuția are la bază teza de doctorat, cu același titlu, susținută de autor la Universitatea din București, Facultatea de Istorie, la 10 ianuarie 2014, sub conducerea științifică a prof. univ. d-r Mihai Maxim. Cartea cuprinde 3 capitole tematice, precedate de *Prefață*, *Predoslavie* și *Scurtă incursiune în istoria corupției din antichitate și evul mediu*, succedate de *Concluzii*, *Bibliografie*, *Glosar*, *Indici*, *Anexe*.

În *Prefață* (pp. 7 - 12), prof. univ. d-r Mihai Maxim, osmanistul de referință al României post-1980, membru de onoare al Academiei Turce de Istorie (Türk Tarih Kurumu), a enumerat „*punctele tari*” ale lucrării și faptul că umple un gol științific, existent de prea mult timp în istoriografia românească a temei. Completând *Prefața*, Ioan Burlacu, dorohioian de baștină, în a sa *Predoslavie* (pp. 3 - 15), enumeră motivele întemeiate ale elaborării cărții: lipsa unui studiu aprofundat asupra subiectului; abordarea și interpretarea juridică a „*speței*”; actualitatea post - decembristă a temei; instrument de lucru pentru istorici și studenți. „*În ceea ce privește această lucrare*, a precizat autorul, *intenția mea a fost realizarea unui studiu documentat, al cărui cuprins să se apropie cât mai mult de adevărul istoric. Pentru aceasta am folosit nu numai informațiile oferite de istorie, ci și de alte discipline, cum ar fi dreptul, geoistoria, lingvistica, sociologia (...)*” - (p. 14), analizate și interpretate interdisciplinar.

Izvoare istorice directe și indirecte dovedesc existența *mitei* (oferire - acceptare) în antichitate și în evul mediu.

Abordând tematica contribuției sale, autorul a analizat întâi *Izvoarele și istoriografia privind mita (rüşvet-ul) în relațiile româno-otomane (1400 - 1821)* - (Cap. I, pp. 25 - 52). Sursele istoriografice utilizate de Ioan Burlacu, editate sau inedite, au fost: documentare, juridice, narative, numismatice, etnografice, folclorice, de proveniență românească, otomană, europeană. Autorul a atras atenția asupra unei noi categorii de izvoare istorice documentare otomane: *Şikâyet Defterleri (Registre de plângeri)*, în care au fost înregistrate toate reclamațiile petenților, cu diferite cauze, către instituțiile de judecată otomane. În multe astfel de „*spețe*”, sunt referiri la *mită (rüşvet)*. Documentele otomane sunt păstrate la *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)* din Istanbul. Istoriografia temei, selectivă, prezintă contribuții turcești, românești, europene, referitoare la „*speță*” în ultimele cinci secole și jumătate.

Pentru a exista fenomenul *mitei*, trebuie cumulate cel puțin 3 elemente distincte: *persoana* care oferă mită / *mitarnicul* (în bani, bunuri, servicii, influență) - *mita* în sine - *persoana* care pretinde / primește mită (în bani, bunuri, servicii, influență). Mai concis: **mituitor - mită - mituit!** Pornind de la acest trinom relațional, Ioan Burlacu a prezentat sumar, în Capitolul II, *Apariția și generalizarea corupției în Imperiul Otoman* (pp. 53 - 66), după care a insistat asupra *Mitei (rüşvet-ului) în relațiile româno-otomane (1400 - 1711 / 1716)* - (pp. 66 - 123), utili-

zând determinări cronologice și geografice. Astfel, *prima etapă* a fost încadrată între 1400 - 1538 (campania lui Süleymân I împotriva lui Petru Rareș, în Țara Moldovei), limite cronologice ce implică însă noi interpretări și clarificări. De asemenea, autorul trebuie să nuanțeze *afirmația* conform căreia *mărirea* haraciului statelor feudale românești extracarpatiche, din inițiativa voievozilor nord - dunăreni, a fost **rüşvet**: „(...) În aceeași perioadă (c. 1450 - c. 1540 - compl. DP) **rüşvet** - ul s-a manifestat, îndeosebi, printr-o formă specifică, respectiv prin *mărirea haraciului de către domnii Țărilor Române pentru captatio benevolentiae*” (p. 70). A doua etapă, în concepția lui Ioan Burlacu, a început pe la mijlocul secolului XVI și a durat până la introducerea sistemului politic fanariot, în 1711 / 1716. Au existat diferențe, în ceea ce privește *mita* „de stat”, între Țara Moldovei, Țara Românească și Principatul Transilvaniei. Domnitorii moldo - munteni și principii transilvani dădeau *mită (rüşvet)* sultanului, înalților funcționari civili și militari otomani de la Istanbul, conducătorilor militari otomani de pe linia Dunării, pentru a cumpăra / a păstra tronul, a elimina rivalii, a obține bunăvoința / informații de la aceștia, a facilita / a urgenta rezolvarea unor probleme personale etc. Mite consistente ofereau conducătorii țărilor românești extracarpatiche, *rüşvet*-uri modeste plăteau principii ardeleni.

Autorul a enumerat câteva exemple de percepere și de conștientizare a fenomenului *mitei (rüşvet-ului)* de către reprezentanți ai inteligenței otomane, pe la mijlocul secolului XVI. Astfel, poetul otoman *Fuzulî*, contemporan cu Süleymân I, a precizat, cu o ironie supra-realistă, că: „Le-am dat bună ziua (înalților demnitari otomani - compl. DP), dar nu au primit-o, zicând că nu este rüşvet” (p. 62); *Lütfî-Pașa*, în manualul său *Asafnâme (Cartea marelui vizir)*, a menționat că „Boala mitei e un păcat de moarte pentru deținătorii puterii, e un rău blestemat fără leac, și e pricina alterării statului” (pp. 61, 63). *Mustafa Selânikî*, în *Tarih (Istoria)* sa, a sesizat că, în ultimul sfert al secolului XVI, „în acest stat al sultanilor s-a deschis poarta **rüşvet-ului**”. Concluziile autorului sunt pertinente și clare: „Corupția a contribuit din plin la decăderea acestui imperiu, iar declinul a condus, indubitabil, la creșterea corupției. (...) Cu privire la faptul că mita s-ar desfășura într-un singur sens, nu sunt de acord, atâta timp cât ambele părți (mituitul și mituitorul) urmăresc obținerea unor avantaje. (...) Nu numai sărăcia generează corupție, ci și bogăția” - (pp. 63, 64, 66, 72).

Și *cronicarii moldavi* au sesizat, concomitent, extinderea fenomenului *mitei* la obținerea tronului Țării Moldovei. *Azarie*, în *Cronica* sa, a amintit cazul pretendentului Iacob Heraclide Despotul, care „(...) trimisese și cu daruri, precum câștigase cu făgăduieli pe dregătorii și pe ostașii împăratului (sultanului Süleymân I - compl. DP), care au fost orbiți de *mită* și s-a trimis din partea împăratului stăpânirea steagului lui Despot, care și-a schimbat numele în Ioan” - (p. 77). Peste câteva decenii, cărturari europeni călători prin statele feudale românești au sesizat și au scris despre problema mitei în relațiile otomano - române. Astfel, *Giovanni Botero*, secretar arhiepiscopal, a precizat, la sfârșitul secolului XVI, că „Voievozii Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei se mențin în principatele lor prin forța vie a **darurilor**; și se mută în fiecare zi cei din Țara Românească și din Moldova, pentru că scaunul se dă celui care oferă mai mult și pentru ca acesta să se poată menține, se istovesc locuitorii și se distrug provinciile (...)” - (p. 82). Ion Neculce a concluzionat profetic, la începutul „secolului fanariot”: „Așe sunt prieteșugurile turcilor. Cini dă mai mult acela-i mai prietin și mai bun” (p. 39).

Sistemul politic și secolul fanariot au generat augmentări ale valorii *mitei (rüşvet - ului)* plătită de pretendenții și de ocupanții tronurilor de la Iași și de la București, pentru obținerea / menținerea acestora tot mai mulți ani (*Cap. III: Mita (rüşvet-ul) în relațiile româno - otomane în perioada fanariotă (1711 / 1716 - 1821)*, pp. 125 - 158). Secolul fanariot a fost o perioadă în care, pe fondul crizei generale de sistem a Imperiului Otoman și a conducerii sale, s-a derulat o complexă litație pentru tronurile Țărilor Românești extracarpatiche (p. 131). *Mita (rüşvet-ul)* a fost linia roșie ce a însoțit derularea secolului fanariot (p. 134). Transilvania nu a făcut parte din caruselul mitei pro-otomane, pentru că, din intervalul 1688 - 1691, a schimbat, împotriva voinței sale, „jugul de lemn otoman” cu „jugul de fier habsburgic”.

Concluziile (pp. 159 - 169) cărții sintetizează definițiile conceptelor care au constituit

scheletul cercetării lui Ioan Burlacu. Astfel, „Cuvântul **corupție** (...) desemnează o alterare, seducere, depravare, abatere de la cinste, abdicare de la o datorie, iar acțiunea de a corupe înseamnă a face pe cineva să-și piardă integritatea morală, a determina pe cineva, prin daruri, să îndeplinească o acțiune contrară datoriei sale și adecvată intereselor cumpărătorului, a cumpăra, a mitui, a șperțui. Corupția a apărut odată cu societatea omenească și o va însoți mereu, ca o epidemie căreia nu i s-a găsit antidotul. Ar fi absurd să credem că acest fenomen va dispărea vreodată. Important este ca el să fie diminuat și ținut sub control” (pp. 159 - 160). Componentă a fenomenului corupției, „mită (...) înseamnă sumă de bani sau daruri primite de cineva sau oferite cuiva pentru a-i câștiga bunăvoința, pentru a-l determina să-și îndeplinească mai cu răvnă obligațiile de serviciu sau să comită o încălcare a legalității, regulamentului, uzanței, în favoarea donatorului. (...) În limba română, cuvântul mită este întâlnit și sub formele: șperț, mituală, șpagă, sfânțuală, ciubuc, mazădă, rușfet, rușfert” (p. 161). Sub aspect istoric, „rüşvet-ul reprezintă fapta comisă de un dregător, de sultan sau de domn, de a pretinde sau a primi bani, bunuri sau foloase care nu li se cuvin, ori de a accepta promisiunea acestora, în scopul rezolvării unei probleme care ține de competența lor” (p. 165). În cadrul relațiilor complexe, seculare, otomano - române, „rüşvet-ul dat a fost consecința unei intersectări nefericite între setea de putere a domnilor Țărilor Române, care doreau să se mențină, cu orice preț, vreme îndelungată pe tron, cu lăcomia nemărginită a dregătorilor otomani. Chestiunea dureroasă pentru Țările Române a constat în aceea că, după ce domnii noștri au transmis otomanilor acest urât obicei, cererile de **rüşvet** făcute de sultan, marele vizir și înalții dregători ai Porții nu au mai conținut” (p. 167).

Bibliografia selectivă (pp. 171 - 182), *Glosarul de termeni otomani* (pp. 183 - 190), *Indici antroponimici, toponimici, hidronimici* (pp. 191 - 201) și *Anexa cartografică - prosopografică* (pp. 203 - 209) completează informațional contribuția tematică a lui Ioan Burlacu.

În eventualitatea unei *a doua ediții*, Ioan Burlacu trebuie să aibă în vedere și să corijeze unele *aspecte perfectibile* ale lucrării: Țara Moldovei în locul denumirii convenționale Moldova; unii termeni comuni și proprii otomani scriși corect (de ex.: *kızlar ağası*, în loc de „câzlar aga”, p. 111; Evliya Çelebi în loc de Elvia Celebi, p. 63); „acoperirea cronologică” a *Letopiseșului Țării Moldovei* a lui Ion Neculce a fost 1661 - 1741, și nu 1775!; folosește puțin sau de loc unele lucrări fundamentale referitoare la tema cercetată: Emil Suci, *Influența turcă asupra limbii române, II, Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, Editura Academiei Române, București, 2010, 913 p.; Mihai Maxim, *O istorie a relațiilor româno - otomane, cu documente noi din arhivele turcești*, vol. II: *De la Mihai Viteazul la fanarioți (1601 - 1711 / 1716)*, Muzeul Brăilei - Editura Istros, Brăila, 2013, 555 p.; trimiteri și citări incomplete de surse bibliografice; terminologii greșite: „popoare migratoare”, p. 21; „autografe împărătești”, p. 25 etc.; *Istoria Imperiului Otoman* (titlu abreviat, convențional) a Principelui Dimitrie Cantemir este **aceeași** sinteză cu *Istoria creșterilor și descreșterilor Curții Othman(n)ice sau Aliothman(n)ice, de la primul început al neamului, adusă pînă în vremurile noastre, în trei cărți*, Editura Paideia, București, 2012, 606 p., **nu lucrări separate!** (p. 40); reorganizarea paginii de carte, prin eliminarea utilizării în abuz a propoziției - paragraf; regândirea asocierilor și comparațiilor, unele forțate, referitoare la mîta secolelor XVI - XVIII și la cea de la începutul secolului XXI; în cuvintele otomane, înlocuirea literei **â** cu **ă**, pentru redarea literei **elif**.

O *carte utilă*, despre un subiect „*fierbinte*” și „*alunecos*” în trecut, prezent și viitor, care atrage atenția istoricilor și magistraților și stărnește interesul curioșilor. O *contribuție* a unui avocat, cu bogată experiență de magistrat, care a abordat fără inhibiție subiectul propus și a umplut un gol istoriografic resimțit în studiul multi-direcțional și inter-disciplinar al relațiilor româno - otomane în evul mediu și la începutul perioadei moderne. Un *studiu* care, pe parcursul citirii sale, oferă persoanei interesate sau doar curioase, intense ore de osmano - terapie (conform expresiei prof. univ. d-r Mihai Maxim)! O *sinteză* care trage un semnal de alarmă și propune asumarea și promovarea unei atitudini *anti - mită (rüşvet)* și *anti - corupție!*

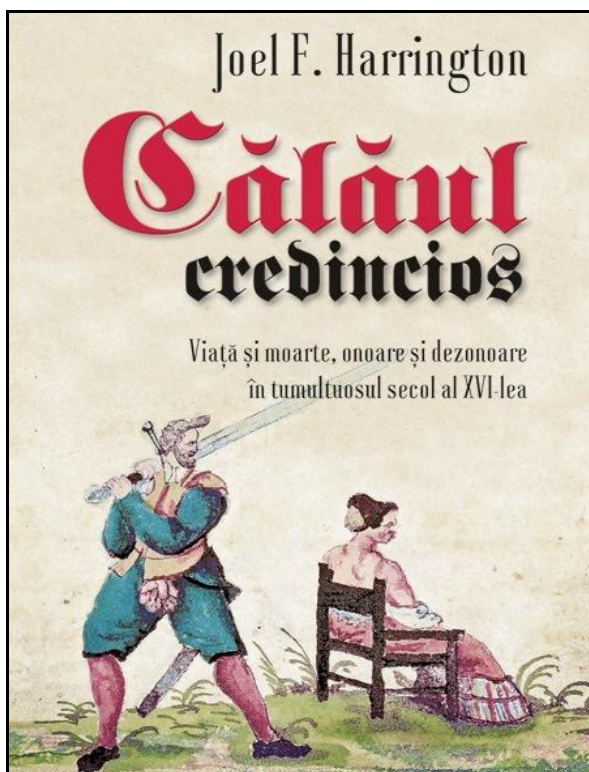
► Joel F. Harrington, *Călăul credincios. Viață și moarte, onoare și dezonoare în tumultuosul secol al XVI - lea*, Editura RAO, București, 2014, 320 p.

O recentă și incitantă apariție editorială propune o temă de meditație cu vechime milenară (în cazul acestei contribuții istoriografice, cu vechime multi - seculară). Mă refer la lucrarea medievistului - modernistului nord - american Joel F. Harrington, *Călăul credincios. Viață și moarte, onoare și dezonoare în tumultuosul secol al XVI - lea*, Editura RAO, București, 2014, 320 p. Cu titlul ușor incomplet față de temă și de structura internă a cărții, contribuția lui Joel F. Harrington are la bază: *Jurnalul* personal, profesional, al *Meister* - lui Frantz Schmidt, călăul oficial, cu „normă întreagă”, al orașului liber german franconian Nürnberg, între anii 1578 - 1618; *Cererea* de reabilitare oficială a sa și a familiei sale, adresată împăratului german Ferdinand II (1618 - 1637), redactată în aprilie - mai 1624 și înaintată destinatarului imperial în luna următoare; *diploma imperială* din august 1624, prin care cezarul semnată a afirmat și a restabilit „statutul onorabil” al *Meister* - lui Frantz Schmidt în Nürnberg; *diverse* alte izvoare istorice tematice din arhivele din Nürnberg și din alte orașe învecinate, din secolele XVI - XVII.

Joel F. Harrington a reconstituit o perioadă din istoria Nürnberg - ului (a doua jumătate a secolului XVI - prima jumătate a secolului XVII) și a instituției călăului oficial al marelui oraș medieval francon, trecută pe plan secund ca funcție urbană cu importanță minoră, pe de o parte, încadrată în tabuuri și stereotipuri, pe de altă parte. Autorul a pătruns în lumea intimă a călăului profesionist, atât ca persoană, cât și ca angajat al Primăriei orașului, a explicat coordonatele tehnice ale acestei meserii detestate de contemporanii gâdelui, dar atât de necesară ca finalitate sângeroasă, brutală, letală, a actului medieval de justiție, la începutul epocii moderne timpurii (1500 - 1800), specifice Europei apusene. Pentru comparație, statele medievale românești erau cu cel puțin un secol în urma Occidentului european, referitor la nivelul general al dezvoltării sistemice societare.

Autorul a explicat, în paralel, mecanismele justiției, disciplinării judiciare și ale aplicării pedepsei în secolele XVI - XVII în jurisdicția administrativă - penală a Nürnberg - ului, oraș liber medieval, paradigmatic, din Imperiul German, conglomerat supra - statal convențional alcătuit din aprox. 360 entități statale, teritorial mai mici sau mai mari, importante sau satelite politic etc. Călăul, executantul hotărârilor definitive ale judecătorilor municipali, a fost prezent până în secolul XX, ca un sumbru torționar impur, care aplica impasibil, ca o brută cu mușchi, dar fără creier și inimă, pedepsele fizice stabilite de magistrați: biciuire sau flagelare cu nuiile de mesteacăn; tăiere de organe; decapitare; spânzurare; înecare; ardere pe rug; zdrobire cu roata.

Problematica cărții este analizată pe două paliere: viața și activitatea profesională a *Meister* - lui Frantz Schmidt - călăul oficial, „cu normă

întreagă”, al Nürnberg - ului; activitatea juridică, penală, a judecătorilor orașului, pentru prevenirea, anchetarea, judecarea și pedepsirea faptelor penale săvârșite de nürnberg - i sau de trecători / locuitori ocazionali, în oraș și / sau în împrejurimi. Evident, cele două paliere sunt intersectate între ele, unul neputând exista fără celălalt. Structura internă a cărții conține cinci capitole, tot atâtea etape / trepte fundamentale în evoluția profesională a gâdelui Meister Frantz Schmidt (1. *Ucenicul*, pp. 27 - 72; 2. *Calfa*, pp. 73 - 123; 3. *Maestrul*, pp. 124 - 174; 4. *Înțeleptul*, pp. 175 - 226; 5. *Tămăduitorul*, pp. 227 - 270), precedate de *Prefața* autorului (pp. 11 - 26) și de *Hărți* ale orașului medieval Nürnberg și ale împrejurimilor (pp. 6 - 9), succedate de un *Epilog* concludiv (pp. 271 - 282), *Note* (pp. 283 - 310), *Mulțumiri* (pp. 311 - 314), *Sursa ilustrațiilor* (p. 315).

„Cartea, a precizat Joel F. Harrington, e compusă din două povești întrețesute. Prima este cea a lui Frantz Schmidt, bărbatul. Începând cu nașterea sa într-o familie de călău, în 1554, îl urmărim (... până la) Realizările ultimilor săi ani, (care) sunt redade într-un ton dulce - amărui, de dezamăgire și tragedie personală, dar îndârjirea cu care încearcă să-și recupereze onoarea rămâne în sine un subiect de mirare și chiar de admirație. (...) La baza acestei cărți stă și o altă poveste, o reflecție asupra naturii umane și a progresului social” - (p. 22). Tatăl lui Frantz, Meister Heinrich Schmidt, a fost călăul orașelului Hof din NE Bavariei, apoi al Bambergului din Franconia, împotriva voinței sale, devenind fortuit membrul unei tagme socio - profesionale necesare penal, dar stigmatizate în comunitate. „Din evul mediu, a explicat autorul, călăii profesioniști au fost ponegriți de toată lumea, ca fiind ucigași cu sânge rece și, prin urmare, au fost excluși mereu din rândurile persoanelor onorabile. Cei mai mulți dintre ei erau obligați să trăiască în afara zidurilor orașului sau în vecinătatea unui loc deja discreditat din interiorul orașului, de obicei abatorul sau leprozeria. Privarea de drepturi legale era la fel de serioasă: călăii și rudele lor nu puteau avea cetățenie, nu puteau fi primiți într-o breaslă și nici să dețină vreo funcție publică, nu puteau sluji ca protector al legii sau martor într-un proces și nici nu puteau scrie un testament valabil. (...) În majoritatea orașelor, spânzurătorului - cum era mai degrabă cunoscut - îi era interzis să intre în biserică. Dorința vreunui gâde de a-i fi botezat copilul sau ca vreo rudă pe moarte să primească ultima binecuvântare depindea de cât de dispus era preotul local, uneori de loc milos, să păsească într-o locuință „necurată”. Le era deasemenea interzis să folosească băile publice, cârciumile sau alte clădiri publice și era practic nemaiauzit ca un călău să intre în casa vreunui om respectabil” - (pp. 40 - 41). Dar au existat și excepții! Foarte puține, este adevărat. Meister Frantz Schmidt a fost una dintre ele! Una emblematică! Și din acest punct de vedere, cartea despre călăul din Nürnberg este un veritabil „studiu de caz”!

Tânărul Frantz Schmidt și-a făcut ucenicia pe lângă tatăl său, acumulând cunoștințele teoretice și abilitățile practice necesare practicării individuale a meseriei de călău public. În 1573, la 19 ani, tânărul Frantz a devenit maestru călău, cu atestat profesional public (*Meisterbrief*), după prima sa execuție publică reușită prin spânzurare. A urmat o nouă treaptă pe scara profesională, cea de călău - calfă. Meister Frantz Schmidt a devenit călău oficial al orașelor franconiene Bamberg (1573 - 1578) și Nürnberg (1578 - 1618). În cele două orașe medievale, el a aplicat pedepsele stabilite de judecători, conform legilor: *Bambergische Halsgerichtsordnung*, abreviat: *Bambergensis*, din 1507; *Constitutio Criminalis Carolina*, abreviat: *Carolina*, din 1532. Prin contractul de angajare a lui Meister Frantz Schmidt la Primăria Nürnberg - ului, semnat la începutul lunii mai 1578, tânărul călău s-a angajat „să fiu cinstit, obedient și respectuos cu stăpânii mei îndurători, în fiecare zi a vieții mele și să slujesc nevoilor acestora și să-i protejiez de rău, cu toată iscusința mea. (...) Niciodată să nu slujesc pe altcineva din afara acestui oraș, indiferent unde, fără permisiunea Onorabilului Consiliu, stăpânii mei acordându-mi în schimb, cu milostenie, trei florini săptămânali și o primă de Anul Nou de șase florini (...), până când, din cauza vârstei sau a altei boli sau neputințe, nu-mi voi mai putea îndeplini atribuțiile” - (p. 168). Anual, Frantz câștiga 162 de florini sau guldeni (monede de aur), situându-se între venitul unui învățător (50 de florini) și câștigul unui jurist municipal

(300 - 400 de florini). La această simbrerie garantată se adăugau câștigurile din intervențiile medicale asupra unor pacienți răniți, care sumă putea egala sau chiar depăși venitul de la Primărie. Așadar, peste 320 de florini anual. O adevărată mică avere pentru un renegat, dar „credincios” și indispensabil angajat al Primăriei!

„**Fișa postului**” *Meister* - ului Frantz Schmidt impunea două cerințe profesionale fundamentale: *anchetarea* acuzatului și *pedepsirea* acestuia, conform Legii Carolina și a hotărârilor judecătoreștilor. Anchetarea cuprindea metode *non - violente* (dialogul interogator, confruntarea cu martori, prezentarea instrumentelor de tortură, metoda catafalcului etc.), dar și *violente* (scoaterea unghiilor, șuruburi pentru degete, șuruburi pentru picioare, făclii la subsuoară, înecarea simulată, „scara” / „grilajul” - tamburul ghimpat, „cununa” / „coroana”, „piatra” / „strap-pado” etc.). În funcție de gravitatea faptei comise de infractor și de hotărârea judecătorească, călăul aplica următoarele *pedepse*: biciuirea publică cu nuiiele de mesteacăn; alungarea din oraș și exilarea (surghiunirea) pentru diferite termene sau pe viață; scoaterea unui ochi / ochilor și alungarea din Nürnberg; tăierea urechii / mâinii drepte; smulgerea cărnii cu cleștele înroșit în foc; execuția capitală publică prin: înecare, decapitare, spânzurare, tragere pe roată, arderea pe rug, ruperea în bucăți cu patru cai puternici.

Drama păcatului și a mântuirii, regizată cu multă atenție și responsabilitate, cu scop preventiv, punitiv, de impresionare a opiniei publice, cuprindea trei acte: cuvântul condamnatului și pronunțarea hotărârii judecătorești; procesiunea vinovatului, a paznicilor și a călăilor către locul execuției, însoțiți de sute, uneori de mii de nürnbergeri - i „spectatori”; execuția propriuzisă și expunerea cadavrului / a părților sale la locul supliciului, *ad memorandum*. Infracțiunile pentru care s-au aplicat pedepsele enumerate anterior erau diverse: trădare; furt; jaf; falsificare; încălcarea relațiilor stăpân - servitor; înșelătorie; prostituție; incendiere; agresiuni violente împotriva bătrânilor și bolnavilor; crimă conjugală; adulter; bigamie; sodomie; blasfemie; paricid; regicid; pruncucidere etc.

La finalitățile justiției și penalității medievale / premoderne urbane germane din Bamberg și Nürnberg, s-a mai adăugat una: *răzbunarea victimelor nevinovate*. Din acest punct de vedere, însemnările din *Jurnalul* său dovedesc „(...) că Frantz Schmidt era nu numai un călău harnic, ci și unul pasionat. Revolta lui cu privire la atrocitățile comise de jefuitori și incendiatori pare autentică, iar angajamentul lui de a restabili ordinea socială este sincer, nu dușmănos sau calculat. Empatia lui pentru victime, în special cele jefuite de toate posesiunile lor lumești, este frecventă și exprimată într-un mod convingător. Altfel spus, în loc să-și reprime sau să-și nege emoțiile, **Meister** Frantz a ales mai degrabă să le canalizeze, oferindu-le victimelor singura alinare pe care le-o putea acorda - răzbunare legală” - (p. 159), a considerat Joel F. Harrington.

Pe plan personal - profesional, Frantz Schmidt, devenit maestru în meseria sa, recunoscut atât de superiorii săi, cât și de locuitorii Nürnberg - ului, a continuat acțiunile de consolidare a personalității și reputației sale printre orășenii burgului de pe râul Pegnitz, care-l priveau, încă, cu suspiciune și prudență. Astfel, în iulie 1593, *Meister* Frantz Schmidt a solicitat oficial și a obținut, de la Consiliul Orășenesc, calitatea de Cetățean al Nürnberg - ului, „din moment ce și-a îndeplinit până în acest moment funcția ireproșabil” - (pp. 173 - 174), au argumentat consilierii și magistrații urbei. „Era o realizare remarcabilă pentru fiul unui călău, a conchis autorul cărții, dar în ochii lui **Meister** Frantz, era încă departe de țelul suprem” - (p. 174).

Realizat profesional și personal, devenit un *Înțelept* al meseriei sale, călăul auto - didact *Meister* Frantz Schmidt a realizat, în consemnările din *Jurnalul* său, analize psihologice ale caracterelor condamnaților din Bamberg și Nürnberg (1573 - 1618) și tipologii / motivații ale faptelor penale / crimelor: accidentale; premeditate; predispoziție genetică; motivare materială - socială; din răutate; din răzbunare; din „*pasione*”; din gelozie; boli mintale; (auto)excludere socială etc. Infracționi condamnați pentru faptele lor, „*Acești bărbați (și femei - completare DP) își făcuseră toți alegerile, pare să spună Frantz, iar soarta lor de mai târziu se conforma, așa-dar, propriilor opțiuni. Fiecare persoană era sortită păcatului; să caute sau să acorde mila*

era, în schimb, o alegere” - (p. 226), a conchis autorul, sintetizând atitudinea și concepția pre - modernă despre justiție, penalitate, comportament social ale călăului „cu conștiință” din Nürnberg.

Cunoștințele de anatomie practică și abilitățile meseriei de meister călău i-au permis lui Frantz Schmidt să practice, în timpul liber, și activități de *tămăduitor*: chirurg - asistent sau chirurg - felcer, adică de îndreptare - reasezare a oaselor rupte, sutură de răni / vase de sânge, amputări etc., pentru care primea sume frumoase, completându-i câștigurile lunare. În paralel, urmarea să-și consolideze statutul de cetățean respectabil al Nürnberg - ului, în perspectiva obținerii certificatului de onorabilitate de la conducătorii orașului liber și chiar de la împăratul german. Sexagenar și bolnav, *Meister Frantz Schmidt* și-a încheiat cariera de călău al orașului de pe râul Pegnitz în vara anului 1618, aspect consemnat succint în ultima notă a *Jurnalului* său: „Pe 4 iulie (1618) m-am îmbolnăvit și de Ziua Sfântului Laurențiu (18 august 1618) am renunțat la activitatea mea, după ce am menținut și exercitat funcția timp de 40 de ani” - (p. 259).

După pensionare, *Meister Frantz Schmidt* a continuat eforturile pentru redobândirea onorabilității familiei sale. O recomandare oficială în acest sens, de la Consiliul Orășenesc Nürnberg, a fost atașată cererii din mai 1624 a fostului călău adresată împăratului Ferdinand II, prin care petentul a solicitat „umil” redarea onoarei numelui Schmidt și îndepărtarea stigmatului marginalizării și impurității profesionale - sociale. *Diploma imperială* din august 1624, pentru *Meister Frantz Schmidt* și familia sa, a decretat: „pe baza folositoarei petiții adresate nouă de mult - stimatul primar și consiliu al orașului Nürnberg, dezonoarea moștenită de *Frantz Schmidt*, care îl oprește pe el și pe moștenitorii săi de la a fi considerați integri sau care le aduce alte limitări, este astfel, prin puterea și clemența imperială, abrogată și eliminată, iar statutul său onorabil printre ceilalți oameni respectabili este afirmat și restabilit” - (p. 265). Astfel, „*El (Meister Frantz Schmidt) și-a atins misiunea: dezonoarea tatălui său s-a transformat în onoarea fiilor lui. Nu avea să le transmită mai departe sabia călăului, ci bisturiul medicului*” - (p. 266), a conchis Joel F. Harrington.

Meister Frantz Schmidt și-a petrecut ultimii zece ani din viață în onorabilitate și respect cetățenesc (*kunstreich*) la Nürnberg, murind vineri, 13 martie 1634, la 80 de ani. Autorul a sintetizat astfel viața și activitatea fostului călău și vindecător: „*El a fost îngropat a doua zi după moarte, în locul de veci al familiei din cimitirul Sfântul Rochus, pe care îl achiziționase cu o jumătate de secol mai devreme. A fost înmormântat alături de Maria lui, de mult timp decedată, și cei patru copii morți. Cel mai important, el a fost numit în toate însemnările oficiale „Onorabilul Frantz Schmidt, Doctor, în Obere Wöhrd(strasse)”, fără nici o referință la josnicia lui profesie care i-a asigurat, după 45 de ani, acest statut. Visul aparent imposibil care i-a însufleșit viața era, în sfârșit, o realitate săpată pe piatra lui de mormânt, pentru ca întreaga posteritate să o vadă*” - (p. 270).

Un epilog, un mesaj al acestui studiu de caz? Pentru cititorii și cetățenii începutului de secol XXI, este studiul și prezentarea unei meserii ciudate, respingătoare și inutile astăzi, când pedeapsa cu moartea a fost abolită în foarte multe țări ale lumii, mai mult sau mai puțin „civilizate”. O adevărată reușită istoriografică despre o temă (încă!) sensibilă a istoriei medievale și pre - moderne, scrisă clar și convingător pentru cei care au avut timpul și curiozitatea să o citească. Un „studiu de caz” ce ar trebui să-i inspire și pe istoricii români să abordeze un subiect ignorat sau amintit tangențial, al propriei noastre istorii medievale și moderne. Dar „În ochii contemporanilor săi, a precizat Joel F. Harrington, *Meister Frantz* și-a îndeplinit datoria de a asigura cetățenilor Nürnberg - ului un sentiment de ordine și justiție. Prin propriile puteri, și-a ținut promisiunea față de tatăl și copiii lui, chiar și față de sine însuși, în ciuda obstacolelor ce păreau a fi de neînving, ajutat de credința religioasă și de succesul său extraordinar în adevărata lui vocație de tămăduitor, pe care singur și-o mărturisise. (...) Putem spune cu certitudine că a fost o viață cu totul dedicată unui singur țel. Probabil că într-o lume crudă și schimbătoare există speranțe să găsești un om care să-și sfideze propria soartă, depășind ostilități generale și răzbatând, pur și simplu, în ciuda tuturor tragediilor personale. *Meister*

Frantz gândea cu siguranță astfel. Iar acesta este, suntem de acord cu el, un gest de integritate demn de rememorat” - (p. 282). **Bilanțul** a 45 de ani slujire a dreptății și legalității, de aplicare a hotărârilor judecătorești? 394 de execuții capitale, în diverse forme; câteva sute de sentințe fizice ne - letale. La această „contabilitate negativă”, se adaugă 15.000 de vindecări ale unor afecțiuni „externe” mai mult sau mai puțin grave. Raportul este **1:15** în favoarea „faptelor bune”, care au salvat vieți. Evident, și alte considerații pot fi formulate pe seama acestor statistici. Îi invit pe cititori la reflecții pe marginea acestor cifre...

Monografia despre *Meister Frantz Schmidt* trebuie completată cu o ediție critică a documentelor fundamentale din viața și activitatea profesională a călăului din Nürnberg, contribuție promisă de Joel F. Harrington. Pe de altă parte, *hârtia* cărții este de calitate inferioară, iar *hărțile* și *reproducerile* imaginilor sunt doar alb - negru, deși unele sunt color în original. *Notele* sunt grupate, incomod, la sfârșitul cărții, iar un *Glosar* cu termeni specifici și un *Index* antroponimic, toponimic, hidronimic etc. lipsesc din structura contribuției, deși prezența lor era necesară cititorilor specialiști sau interesați de subiect.

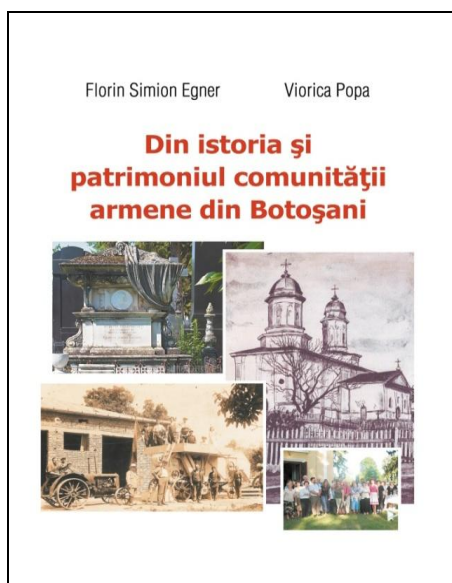
În *concluzie*, o contribuție științifică reușită, paradigmatică, bine primită în lumea nord - americană și occidentală, cu cronici excelente, care mai sparge un tabu și multe prejudecăți, care trebuie să invite la un studiu despre călăul în lumea feudală - modernă românească. Doresc succes cărții și în orizontul istoriografic românesc!

► Florin Simion Egner, Viorica Popa, *Din istoria și patrimonial comunității armene din Botoșani*, vol. I, Botoșani, Tipografia Mediator, Botoșani, 2014, 535 p.

Titlul acestei prezentări de carte trimite la tomul *Din istoria și patrimonial comunității armene din Botoșani*, vol. I, Botoșani, Tipografia Mediator, Botoșani, 2014, 535 p. elaborat de Florin Simion Egner și Viorica Popa. Vol. I reunește primele cinci fascicule tematice referitoare la subiectul precizat în titlu, pe care le-am prezentat anterior în paginile revistei *Luceafărul* de Botoșani și a anuarului Muzeului Județean Botoșani, AMS, XI - XII, 2012 - 2013. Până în 2013 au fost editate cărțile din primul volum, celelalte fascicule, reunite în volumul al doilea, fiind deja trimise la tipar sau în stadiu înaintat de elaborare, pe masa (tastatura calculatorului!) autorilor.

Cele cinci prime titluri, în ținute grafice foarte bune, imprimate pe hârtie semi-velină, cu imagini, hărți, grafice etc. color și albnegru, lansate oficial la Biblioteca Județeană „Mihai Eminescu” din Botoșani, au fost: *Istoria comunității armenilor din Botoșani (1045 - 2012)*, Tipografia Mediator, Botoșani, 2012, 114 p. Autorii au structurat demersul lor istoriografic în 16 sintetice capitole, cu un *Cuvânt înainte*, *În loc de concluzii* și *Referințe bibliografice*. Capitolele au următoarele titluri, ce rezumă și caracterul evenimentelor istorice prezentate: **1. Perioada 1045 - 1350. Primele migrații armene. Așezarea armenilor în Botoșani, până la construirea bisericii armene Sfânta Maria;** **2. Biserica armeană din Botoșani de la 1350 - prima biserică creștin-ortodoxă din piatră din Botoșani, prima biserică armeană din România și prima biserică cu serviciul religios continuu din întreaga diaspora armeană;** **3. Colonia armeană din Botoșani de la 1350 până la atestarea documentară a orașului. Târgul Botoșani înființat de armeni;** **4. Migrațiile armenilor în Moldova între 1418 - 1484. Mărirea continuă a coloniei armene în Botoșani până în secolul al XVII-lea;** **5. Administrația armeană proprie în Botoșani în perioada medievală, până la Regulamentele Organice. Perioada 1526 - 1820;** **6. Persecuțiile anti-armenești declanșate de domnitori ai Moldovei (1551 - 1671);** **7. Prima perioadă de prosperitate. Construirea și extinderea edificiilor bisericilor armenești din Botoșani între 1551- 1797;** **8. A doua perioadă de prosperitate. Expansiunea economică a comunității armene în Botoșani până la Regulamentele Organice (sic!);** **9. Privilegiile economice, civile și politice acordate armenilor. „Memoar”-ul botoșăneanului Valerian Aritonovici;** **10. Viața socială în comunitatea armeană din Botoșani până la Regulamentele Organice;** **11. Evoluția populației armene în orașul Botoșani. Recensămintele populației armene;** **12. Armenii în administrația Moldovei și a orașului Botoșani. Perioada 1820 - 1944;** **13. A treia perioadă de prospo-**

ritate. *Comunitatea armeană din Botoșani în perioada 1820 - 1894*; **14.** *Perioada de declin a comunității armenie din Botoșani (1894 - 1944)*; **15.** *Comunitatea armeană din Botoșani în era comunistă. Perioada 1945 - 1989*; **16.** *Comunitatea armeană din Botoșani în zilele noastre. Perioada 1989 - 2012.*

Paginile concluzive rezumă principalele idei expuse de autori: emigrând din Hayastan (Armenia de astăzi), coloniștii armeni s-au așezat „în Botoșani” începând cu „anii 1045 și 1064”, ulterior și în „anii 1239, 1319 și 1342”; colonia armeană a construit la Botoșani o biserică din lemn, ulterior una din piatră, biserica Sfânta Maria, cu o pisanie datând din „1350”, dispărută ulterior; colonia armenească foarte mare la 1330 „a dat naștere târgului Botoșanilor”. Autorii au mai adăugat că „A scrie istoria armenilor din Botoșani înseamnă a scrie istoria Botoșanilor. O istorie a orașului văzută din perspectiva unei colonii adoptate, puternică și aducătoare de prosperitate. Bogăția armenilor botoșăneni a însemnat bogăție pentru orașul Botoșani, pentru că armenii nu au luat nimic cu ei pentru a duce în alte părți, dar au adus atâtea încât fiecare loc important în oraș poartă amprenta lor durabilă: case, astăzi monu-

mente de arhitectură urbană; biserici monumentale; străzile armenie și spațiile comerciale cu beciurile boltite în Piața Târgului; cimitire cu monumente funerare unice în Moldova; Piața Mare a orașului. Armenii botoșăneni, prin eforturi prometeice, dar și prin mijloace atât de comune, au înălțat condiția orașului Botoșani, care fără armeni ar fi rămas un loc multmai puțin cunoscut”. O referire punctuală trebuie făcută la primarii armeni ai localității Botoșani, din ultima treime a secolului XIX și prima jumătate aceluia următor: Gheorghe Ciolac (1867, 1872), Ilie (Luță) Ciolac (1890, 1898), Christian (Cristea) G. Ciomac (1927, 1928-1929), Ioan Missir (1931, 1941 - 1943). Autorii au utilizat 42 de *Referințe bibliografice* (fonduri de arhivă, articole, studii, monografii, statistici, memorii).

Al doilea titlu din decalogul istoriografic armenesc este: *Biserica armeană din Botoșani, o existență de peste șapte secole*, Tipografia Mediator, Botoșani, 2012, 122 p. Folosirea singularului în titlul cărții face trimitere la instituția bisericii armenie din Botoșani și nu la biserica armeană ca element arhitectonic, pentru că autorii prezintă trei lăcașuri de cult armenie și omănăstire ortodoxe, din Botoșani. Prima dintre ele este biserica *Sfânta Maria* (Sfânta Născătoare), construită în „1350”, conform „tradiției”, cu o istorie interesantă (prezentată în capitolele: **1.** *Începuturile bisericii armenie din Botoșani*; **2.** *Mărturii și izvoare care atestă construirea bisericii armenie Sfânta Maria (Sfânta Născătoare) în Botoșani în anul 1350*; **3.** *Cercetări arheologice privind atestarea perioadei construirii bisericii armenie Sfânta Maria (Sfânta Născătoare) din Botoșani*; **4.** *Biserica Sfânta Maria (Sfânta Născătoare) din Botoșani - cea mai veche biserică armeană din diaspora*; **5.** *Biserica Sfânta Maria (Sfânta Născătoare) din Botoșani în perioada 1350 - 1551*; **6.** *Biserica Sfânta Maria din Botoșani în perioada 1551 - 1669*; **7.** *Biserica Sfânta Maria din Botoșani după 1669. Funcția de catedrală armeană. Reședință episcopală*; **8.** *Viața religioasă în parohia bisericii armenie botoșănene Sfânta Maria*. Al doilea edificiu religios este biserica Sfânta Treime din Botoșani, construită din lemn în 1655 și din piatră în 1795, prezentată în capitolele: **9.** *Construirea bisericii Sfânta Treime din Botoșani. Perioada 1655 - 1797*; **10.** *Biserica armeană Sfânta Treime din Botoșani între anii 1797 - 1945*; **11.** *Clopotnița Bisericii armenie Sfânta Treime din Botoșani*; **12.** *Viața religioasă*

la biserica armeană botoșăneană Sfânta Treime din Botoșani). A treia biserică este Buna Vestire a cimitirului armenesc Eternitatea din Botoșani, construită în 1884 (prezentată în capitolul *Biserica armeană Buna Vestire de la cimitirul armean Eternitatea din Botoșani*). Cazul particular a fost biserica de lemn și mănăstirea armenescă Sfântul Axentie din Botoșani, cu activitate religioasă între anii 1560 - 1655. Autorii au prezentat apoi *Administrația bisericii armenice din Botoșani, Biserica armeană din Botoșani în perioada comunistă. Perioada 1945 - 1989 și Biserica armeană din Botoșani după comunism. Perioada 1989 - 2012*. În *Referințe bibliografice* (fonduri de arhivă, articole, studii, monografii, statistici, memorii), autorii au inserat 23 de unități, unele dintre ele citate incomplet.

Școala armeană din Botoșani, o existență de șapte secole, Tipografia Mediator, Botoșani, 2012, 22 p., este titlul celei de-a treia cărți din seria decalogului istoriografic armenesc despre armenii botoșăneni. Autorii au prezentat sumar cele trei școli ale comunității armenesti din Botoșani. Prima dintre ele a fost *școala armenescă de pe lângă biserica armenescă Sfânta Maria*, întemeiată, presupun logic autorii, încă din secolul XV, citând o referință despre apariția unei școli pe lângă biserică, pe când ar fi existat o biserică din lemn, încă din secolul al XIII-lea, referință care nu poate fi însă confirmată documentar. Școala a devenit, din 1811, *Școala publică armeană de băieți*, cu predare în limba armeană, iar după 1850 cu predare și în limba română. Din 1858 a funcționat la Botoșani *Școala armeană de băieți nr. 2*, cu predare în limba armeană și în limba română, dar cu o existență efemeră, doar câțiva ani școlari. În perioada 1866 - 1894 a funcționat periodic la Botoșani *Școala armeană de fete*, susținută financiar de Societatea armeană de binefacere *Bratsiva*. Școlile armenesti din Botoșani erau susținute material și moral de comunitatea armenescă din localitate, Societatea Patrioților (*Azkasirah*) și persoane particulare, cu plata activităților didactice ale învățătorilor și profesorilor, chiria și / sau cheltuielile de întreținere a clădirilor, manuale școlare, cărți, rechizite, burse școlare, îmbrăcăminte, încălțăminte etc. acordate elevilor nevoiași, orfani de unul sau ambii părinți. În statisticile Inspectoratului Școalelor din Botoșani au figurat, în 1877 și în 1888, două școli armenesti în localitate, una de băieți și una de fete. După 1900, elevii armeni frecventează tot mai mult școlile românești primare, secundare, liceale, pentru o cât mai folositoare și rapidă integrare a lor în societatea românească. După 1945 - 1948 nu au mai existat școli armenesti în orașul Botoșani, elevii armeni frecventând școlile românești de diferite grade.

Cimitirele armenice din Botoșani, Tipografia Mediator, Botoșani, 2013, 118 p., este titlul celei de-a patra cărți din seria decalogului istoriografic armenesc despre armenii botoșăneni, care completează informațiile din *Biserica armeană din Botoșani, o existență de peste șapte secole*, Tipografia Mediator, Botoșani, 2012, 122 p. Autorii au prezentat noutăți despre cimitirele conexe bisericilor armenice din Botoșani: **1.** *Cimitirele armenice în orașul Botoșani și vechimea lor*; **2.** *Cimitirul armean din curtea bisericii Sfânta Maria, primul cimitir ortodox descoperit în Botoșani*; **3.** *Cimitirul armean din curtea bisericii Sfânta Treime (cimitir parohial)*; **4.** *Cimitirul Eternitatea. Biserica cu hramul Buna Vestire*. Au existat, de asemenea, din diferite motive, cazuri de armeni înmormântați în cimitirul catolic (nemțesc) din Botoșani; **5.** *Cimitirul nemțesc, legătura de veacuri a două nații, în cimitirul românesc Eternitatea din Botoșani*; **6.** *Armeni înmormântați în cimitirul românesc, în cimitirele armenesti din București, Iași, Focșani, Cluj, Oradea, Buzău, Cernăuți, Târgu Ocna (Armeni botoșăneni înmormântați în alte locuri. Români înmormântați în cimitirul armenesc Eternitatea)*. Optsprezece *Referințe bibliografice* încheie excursul de memorie și de pomenire al autorilor pe urmele armenilor înmormântați în Botoșani și în alte localități românești.

Al cincilea volum al seriei armenesti, care încheie primul cvintet tematic al monografiei *Din istoria și patrimoniul comunității armenice din Botoșani*, intitulat *Case armenice din Botoșani* (Tipografia Mediator, Botoșani, 2013, 168 p.), a fost structurat în 10 capitole, cu subcapitolele respective: capitolele I - VI, Concluzii, Anexa nr. 1 (*Propuneri pentru Rezervația de artă plastică Cimitirul armean Eternitatea*), *Bibliografia* utilizată de autori, *Addenda* (*Scurtă cronologie a istoriei armenilor în Botoșani, secolul XI - începutul secolului XXI*, întocmită de Florin

Simion Egner). Construcțiile armenilor din Botoșani au fost în primul rând locuințe private, obișnuite sau sofisticate, după averea și poziția socială a proprietarului în comunitatea armeană și în societatea botoșăneană a secolului respectiv. Au urmat apoi clădirile de interes și de utilitate publică, construite special sau găzduite în clădiri ridicate de armeni ori pe terenuri donate de proprietari armeni. Astfel, arhitectura prezentă a orașului Botoșani include clădiri armenesti cunoscute de botoșănenii din generațiile a doua și a treia, dar necunoscute sau ignorate în tumultul vieții cotidiene de tânăra generație, pentru care construcțiile urbei în general, clădirile armenesti în particular, constituie penultima grijă și preocupare a zilei. Autorii, Florin Simion Egner și Viorica Popa, urmând *motto*-ul auto-asumat: „*Prin armeni descoperim istoria orașului Botoșani*”, au grupat clădirile armenesti, dispărute sau încă existente, după criteriul geografic și al utilității publice. Referitor la *Ansamblul de case armenesti din Mahalaua Armeană* (catalogat ca Rezervația de arhitectură urbană „Cartierul armenesc” - R2), autorii au prezentat 11 „case”, începând cu Casa Maximovici - Alaci și terminând cu Casa Trușchievici - Goilav, analizând stilul arhitectonic, perioada construirii, reparații - modificări arhitecturale structurale, completând cu date despre familia constructoare, situația juridică și starea prezentă a construcției. A urmat apoi Capitolul al III-a, *Ansamblul de case armenesti din Mahalaua Sfântul Gheorghe* (catalogat ca Rezervația de arhitectură urbană „Cartierul comercial al Târgului Vechi” - R1), în cadrul căruia autorii au prezentat 15 case armenesti zidite în perioada: sfârșitul secolului XVIII – începutul secolului XX, de la Casa negustorilor armeni din Piața Sfântul Gheorghe până la Casa Enășescu - Goilav. Unele dintre ele sunt încă „active” astăzi, altele au fost abandonate / părăsite, din motive pe care autorii le-au menționat cu regret și cu durere în suflet.

O altă zonă cu case armenesti a fost segmentul topografic al actualului Bulevard Mihai Eminescu, de la intersecția cu Str. Marchian spre ieșirea către Iași (Cap. IV, *Alte case armenesti din Botoșani*, catalogat ca Rezervația de arhitectură urbană „Zona rezidențială” - R6). Sunt recensate 11 clădiri, unele utilizate astăzi, cum ar fi cea care găzduiește Direcția de sănătate publică a județului Botoșani sau Casa Memorială „Nicolae Iorga”, ori altele parasite (Casa Ciolac, Casa Ion Ciolac etc.). Dar armenii au avut o contribuție foarte importantă și la edificarea unor clădiri de interes și de utilitate publică: Teatrul „Mihai Eminescu”, Judecătoria de pace (Str. Cuza Vodă colț cu Calea Națională), Școala armeană din curtea Bisericii armenesti „Sfânta Maria”, Spitalul de copii „Filantropia” (intersecția str. Bucovina cu Str. Nicolae Iorga), Spitalul de boli contagioase - Spitalul Militar (lângă Mănăstirea Popăuți), Casa comunității armenesti (pe Str. Poștei). Sunt clădiri ale căror personalități arhitectonice și instituționale trebuie re-promovate și re-personalizate pentru Municipiul Botoșani la începutul secolului XXI (Cap. V, *Teatrul, judecătoria, școală, spitale, farmacii construite de armeni în Botoșani*). *Case armenesti care nu mai sunt* (Cap. VI), posibilă parafrază a titlului cărții de evocări a lui Nicolae Iorga, *Oameni cari au fost*, istoricul însuși locuind în copilărie în casa armenesti Ecaterina Ciolac de pe str. Liceului, este capitolul cel mai trist al cărții. Au fost dărmate, din varii motive, pe care autorii le-au enumerat cu regret, în a doua jumătate a secolului XX, casele construite de familiile Constantin Ciolac, Cerchez, Falinski, Sofian Goilav, Missir - Onicescu, Țaranu - Jaba, sau Casa cu prăvălie (Str. Victoriei, nr. 12) ori Casa cu cerdac pe două laturi (Str. Dochia, nr. 3). Și încă alte exemple ar putea fi adăugate... „Majoritatea caselor care s-au păstrat până astăzi, au concluzionat autorii, au fost construite de armeni în Botoșani, între anii 1786 - 1928. Perioada începe și se termină cu construirea a două edificii emblematice de către comunitatea armeană din Botoșani. În 1786 s-a construit Școala armeană iar în 1928 a fost dată în folosință Casa comunității armenesti. Anul 1930 a însemnat în recensămintele locale, dar și în documentele păstrate în arhive, o ieșire din primul plan al rolului acestei comunități locale”.

Comunitate importantă în Botoșani, etnia armeană a avut o contribuție majoră la dezvoltarea multi - sectorială a localității și la completarea arhitecturală a ansamblului urbanistic Botoșani cu edificii specifice, unele încă „în picioare” și „active” în diferite domenii de activitate umană, clădiri care bucură ochii privitorilor, profani sau specialiști, dar toți doritori să vadă

și să atingă trecutul de lângă ei; altele dărmate, rămase doar în fotografii, desene, filme sau în memoria botoșănenilor din generațiile a doua și a treia, care se mai opresc astăzi cu nostalgie și regret în dreptul unor locuri din oraș, rostind nostalgic pentru ei și pentru alții și indicând cu mâna tremurândă de emoție sau de bătrânețe: „*Aici a fost odată Casa...*”. Conservarea valorilor arhitectonice și spirituale armenesti din Botoșani, înființarea unui muzeu și a unui „*Lapidarium*” se impun cu necesitate în viitorul apropiat, pentru a combate uitarea care se așază ca un lînțoliu negru peste istoria armenilor din nordul Moldovei. La îndepărtarea uitării și la rememorarea trecutului contribuie și *Scurtă cronologie a istoriei armenilor în Botoșani*, întocmită de Florin Simion Egner. Plecând de la motoul: „*Prin armeni descoperim istoria orașului Botoșani*”, deja amintit anterior, autorul a realizat o schiță a istoriei armenilor plecați în diaspora la mijlocul secolului XI și așezați în micro-regiunea și apoi în târgul Botoșani, ulterior trăitori și activi în urbe până în zilele noastre, la începutul secolului XXI și al mileniului III. Pentru secolele XI - XIV autorul a formulat ipoteze bazate pe logica istorică, pe dovezi istorice indirecte, circumstanțiale, pe bunul simț rațional, dar care trebuie dovedite pe viitor cu izvoare istorice credibile, solide, directe. Autorii au în vedere pe viitor așezarea unor plăci sau indicatoare explicative pe clădirile armenesti încă existente, funcționale sau părăsite, și pe locurile unde au existat în trecut construcții armenesti. Pentru că, dacă s-a spus și încă se mai spune că oamenii și cărțile își au soarta lor, mai bună sau mai rea, eu sunt sigur că pot afirma, fără teama de a greși sau de a fi blamat: *HABEAT SUA FATA AEDIFICII!*

După cartea a cincea: *Case armene din Botoșani*, următoarele apariții editoriale din seria *O istorie ilustrată a orașului Botoșani locuit de armeni* sunt, în viziunea autorilor: **6. Familii armene în istoria și cultura orașului Botoșani;** **7. Patrimoniul comunității armene din Botoșani;** **8. Tradiții și obiceiuri la armenii din Botoșani;** **9. Ajutorarea la armenii din Botoșani;** **10. Documente din arhiva comunității armene din Botoșani**, formând al doilea cvintet al monografiei. Așteptăm, astfel, cu mare interes apariția celui de-al doilea cvintet al *Istoriei armenilor botoșăneni*, care va forma al II-lea volum al sintezei armene semnate de Florin Simion Egner și Viorica Popa.

ÎN ATENȚIA COLABORATORILOR

Acta Moldaviae Septentrionalis, anuarul Muzeului Județean Botoșani, publică studii (20 p.), articole (15 p.), recenzii (2 p.), note bibliografice (1 p.), rapoarte și dări de seamă privind activități științifice zonale, naționale și internaționale. Tematica contribuțiilor publicate este diversă: istorie locală, istoria românilor, istoria relațiilor internaționale la nivel continental, memorialistică, cultură-civilizație, muzeografie, restaurare-conservare, etnografie, structurată în diverse secțiuni. Toate contribuțiile vor fi trimise de către autori tehnoredactate cu caractere *Times New Roman* spațiate la un rând, cu text corp 10, note la subsol corp 8, numerotate de la 1 la n, cu hărți, tabele, desene, planșe, fotografii incluse în text sau la sfârșitul acestuia. Fiecare contribuție va avea următoarea structură: prenume - nume autor, titlu, 6 - 10 cuvinte-cheie în limba română, text, cuvinte-cheie, titlu rezumat și rezumat într-o limbă de circulație internațională.

Titlurile periodicelor vor fi abreviate conform listei tematice din *Bibliografia Istorică a României*, vol. XIV, Edit. Academiei Române, București, 2010, *Anuarul Istoriografic al României*, I, 2011 și din *AMS*, XII, 2013, Botoșani. Contribuțiile vor fi trimise pe adresa de e-mail a redactorilor coordonatori: *prodandan@yahoo.com*, *ardedu10@yahoo.com*, *istorie@muzeubt.ro* până la 30 august a fiecărui an, pentru a putea fi incluse în sumar și publicate în tomul pe anul respectiv. Publicarea se va face pe baza referatelor de evaluare științifică întocmite de specialiștii din Colegiul științific de redacție al *AMS*. Paternitatea și responsabilitatea ipotezelor, afirmațiilor, concluziilor etc. din contribuțiile incluse în *AMS*, XIII, 2014, aparțin exclusiv autorilor acestora, conform Codului Penal.

Colegiul de redacție își rezervă dreptul, motivat, de a planifica apariția contribuțiilor conform propriilor exigențe și priorități, de a amâna publicarea sau chiar de a respinge unele materiale primite, dacă nu îndeplinesc criteriile științifice și de tehnoredactare precizate anterior. De asemenea, solicită colaboratorilor să informeze în timp util colegiul de redacție despre orice modificare a textului și a intențiilor de publicare în alt periodic sau în paginile unui eventual volum tematic.

Colegiul de redacție

ISSN: 1582-6112